

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları/1101
İlmi Eserler/181

Yayın Yönetmeni

Dr. Yüksel SALMAN

Yayın Koordinatörü

Yunus AKKAYA

Redaksiyon/Tashih

Ramazan ÖZALPDEMİR

Grafik&Tasarım

Ali YÜCEER

Baskı

Çınar Basım

Tel.: (0212) 628 96 00

Eser İnceleme Komisyonu Kararı: 08.04.2015/46

1. Baskı, İstanbul 2015

2015-34-Y-0003-1101

ISBN: 978-975-19-6357-4

Sertifika No: 12930

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı

Tel.: (0312) 295 72 93-94

Faks: (0312) 284 72 88

e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

KUTLU DOĞUM HAFTASI
“HZ. PEYGAMBER VE İNSAN
YETİŞTİRME DÜZENİMİZ”
SEMPOZYUMU

(18-20 NİSAN 2014)
ERZURUM

DİB
YAYINLARI

Sempozyum Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ (Başkan Yardımcısı)

Dr. Yaşar YİĞİT (Din Hizmetleri Genel Müdürü)

Dr. Dursun AYGÜN (İrşat Hizmetleri Daire Başkanı)

Doç. Dr. Huriye MARTI (Aile ve Dini Rehberlik Daire Başkanı)

Dr. Ahmet ÇEKİN (Diyanet İşleri Uzmanı)

Ahmet SÜNETÇİ (Diyanet İşleri Uzman Yardımcısı)

Eserde yer alan tebliğ ve müzakere metinlerinde ileri sürülen görüşlerin
dinî ve hukukî sorumluluğu sahiplerine aittir.

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....	11
AÇILIŞ.....	13
HASAN ÇINAR	15
DR. YAŞAR YİĞİT	18
PROF. DR. MEHMET GÖRMEZ.....	21

BİRİNCİ OTURUM

İNSAN YETİŞTİRME SİSTEMLERİ

OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. RAŞİT KÜÇÜK

İNSAN YETİŞTİRME ANLAYIŞIMIZDA AHLAKIN YERİ.....	39
PROF. DR. MEHMET TÜRKERİ	
DİNDARLIK ANLAYIŞLARI VE İNSAN TASAVVURU	53
PROF. DR. KEMALİDİN TAŞ	
MODERN DÜNYADA İNSAN YETİŞTİRME SÜRECİNİ ETKİLEYEN SOSYAL DİNAMİKLER VE MUHTEMEL ÇÖZÜM YOLLARI ÜZERİNE	63
DOÇ. DR. HALİL AYDINALP	
BİR DİN KURUCUSU OLARAK HZ. PEYGAMBER'İN HAYATININ FENOMENOLOJİK YÖNLERİ: BİR DİNLER TARİHİ PERSPEKTİFİ.....	85
PROF. DR. MUSTAFA ALICI	
MÜZAKERE.....	93
PROF. DR. RUHATTİN YAZOĞLU	
MÜZAKERE.....	101
DOÇ. DR. HÜSEYİN YILMAZ	
MÜZAKERE.....	105
PROF. DR. ALİ ULVİ MEHMETOĞLU	
MÜZAKERE.....	109
PROF. DR. KEMAL POLAT	

İKİNCİ OTURUM
İSLAM'DA İNSAN YETİŞTİRME TASAVVURU
OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. DAVUT YAYLALI

PEYGAMBER EFENDİMİZİN EĞİTİM SİSTEMİ.....	119
YRD. DOÇ. DR. ALİ EBRAHİMZADEH	
HZ. PEYGAMBER'İN KURANİ PRENSİPLERİŞİĞİNDA İNSAN YETİŞTİRMESİ.....	129
DOÇ. DR. FARUK TUNCER	
KUR'ANA GÖRE ÖRNEK EĞİTİMCİ MODELİ.....	151
YRD. DOÇ. DR. RECEP ORHAN ÖZEL	
KUR'AN'DA MURAKABE VE İNSANIN YETİŞMESİNDEKİ ROLÜ.....	173
DOÇ. DR. MEVLÜT ERTEN	
MÜZAKERE.....	191
YRD. DOÇ. DR. AHMET ÖZDEMİR	
MÜZAKERE.....	199
PROF. DR. MUSA BİLGİZ	
MÜZAKERE.....	205
PROF. DR. SADIK KILIÇ	
MÜZAKERE.....	213
PROF. DR. ÖMER KARA	

ÜÇÜNCÜ OTURUM
HZ. PEYGAMBER'İN İNSAN YETİŞTİRME
UYGULAMALARI
OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. M. ŞEVKİ AYDIN

“SUFFA ÖRNEĞİ” BAĞLAMINDA HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.V.) İNSAN YETİŞTİRME MODELİ.....	221
PROF. DR. MUSTAFA BAKTİR	
HZ. PEYGAMBER'İN İNSAN YETİŞTİRME METODUNUN ÖNCELİKLERİ.....	239
PROF. DR. ADİL YAVUZ	
HZ. PEYGAMBER'İN ÇOCUK YETİŞTİRMEDE ÖRNEKLİĞİ.....	259
PROF. DR. ADEM DÖLEK	

HZ. PEYGAMBER'İN GÖREVLENDİRMELERİNDE İNSAN YETİŞTİRME FAKTÖRÜ - ZEYD B. HÂRİSE VE ÜSÂME B. ZEYD ÖRNEĞİ-	273
DR. CAFER ACAR	
MÜZAKERE	287
PROF. DR. NEBİ GÜMÜŞ	
MÜZAKERE	291
YRD. DOÇ. DR. BAYRAMALİ NAZIROĞLU	
MÜZAKERE	297
PROF. DR. ABBAS ÇELİK	
MÜZAKERE	303
YRD. DOÇ. DR. MEHMET BULUT	

DÖRDÜNCÜ OTURUM

HZ. PEYGAMBER'İN YETİŞTİRDİĞİ ÖRNEK ŞAHSİYETLER

OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. ADEM DÖLEK

KİŞİLİK TİPLERİ VE HZ. PEYGAMBER'İN FARKLI KİŞİLİKLERE YAKLAŞIMI	311
YRD. DOÇ. DR. HASAN YENİBAŞ	
HZ. PEYGAMBER'İN YETİŞTİRDİĞİ MODEL ŞAHSİYETLERDEN	
EBU ZER EL-GİFARİ	331
YRD. DOÇ. DR. HASAN YAŞAROĞLU	
HZ. PEYGAMBER HANESİNDE YETİŞMİŞ BİR KADIN: AİŞE VALİDEMİZ	341
SEHAL DENİZ KOTAN	
MUS'AB B. UMEYR ÖRNEKLİĞİNDE HZ. PEYGAMBER'İN İNSAN YETİŞTİRME MODELLEMESİ	357
YRD. DOÇ. DR. AHMET GÜZEL	
MÜZAKERE	371
DOÇ. DR. MUSTAFA MACİT	
MÜZAKERE	375
PROF. DR. M. HANEFİ PALABİYİK	
MÜZAKERE	383
YRD. DOÇ. DR. NURTEN KIMTER	
MÜZAKERE	389
HÜSEYİN ÖRESİN	

BEŞİNCİ OTURUM
MODERN ZAMANLARDA İNSAN YETİŞTİRME
OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. İSMAİL HAKKI ÜNAL

MODERNİTENİN İNSAN TASAVVURU: İNSAN YETİŞTİRME DÜZENİNE İMKÂN SAĞLAYABİLİR Mİ?.....	395
DR. AYŞE KARAKÖSE	
İSLAM İKTİSADININ İNSAN YETİŞTİRMEDEKİ ROLÜ.....	415
YRD. DOÇ. DR. ALİ KUMAŞ	
GELENEK VE MODERNİZM ARASINDA İNSAN YETİŞTİRME OLGUSUNUN PSİKOLOJİK TAHLİLİ.....	433
YRD. DOÇ. DR. ORHAN GÜRSU	
MÜZAKERE.....	447
PROF. DR. A. BÜLENT BALOĞLU	
MÜZAKERE.....	453
DR. MUHLİS AKAR	
MÜZAKERE.....	463
PROF. DR. FARUK KARACA	

ALTINCI OTURUM
ÖRGÜN-YAYGIN EĞİTİM MODELLERİNİN
İNSAN YETİŞTİRMEDEKİ ROLLERİ
OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. SADIK KILIÇ

MODERN KÜLTÜR VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN KISKACINDA DİNİ VE MİLLÎ EĞİTİMİN KRİZİ.....	471
YRD. DOÇ. DR. MUHAMMET ALTAYTAŞ	
TEMEL EĞİTİM DÖNEMİNDE DİN EĞİTİM VE ÖĞRETİMİNİN SORUNLARI -ÇOK KÜLTÜRLÜ DÜNYADA DINDAR NESİL YETİŞTİRMENİN ZORLUKLARI-.....	487
DOÇ. DR. SİDDİK KORKMAZ	
YAYGIN DİN EĞİTİMİ KURUMU OLARAK KUR'AN KURSU	507
PROF. DR. MUHAMMET ŞEVKİ AYDIN	
MÜZAKERE.....	535
YRD. DOÇ. DR. İBRAHİM TURAN	
MÜZAKERE.....	539
YRD. DOÇ. DR. HÜSEYİN DOĞAN	

MÜZAKERE.....	551
PROF. DR. NURULLAH ALTAŞ	

YEDİNCİ OTURUM

İNSAN YETİŞTİRME SÜREÇLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. RAŞİT KÜÇÜK

POPÜLER KÜLTÜRÜN OLUMSUZ ETKİLERİ KARŞISINDA AİLENİN ROLÜ.....	561
YRD. DOÇ. DR. İBRAHİM TURAN	
İNSANIN YETİŞME SÜRECİNDE MEZHEBİ KABULLERİN ROLÜ.....	581
YRD. DOÇ. DR. HANİFİ ŞAHİN	
İNSAN YETİŞTİRME SÜREÇLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	597
YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA YILDIRIM	
TOPLUMSAL BİR KURUM OLARAK AİLE.....	617
YRD. DOÇ. DR. HALİDE ÖZÜDOĞRU ERDOĞAN	
MÜZAKERE.....	627
REYHAN YÜKSEL	
MÜZAKERE.....	633
PROF. DR. MEHMET ZEKİ İŞCAN	
MÜZAKERE.....	639
CELAL BÜYÜK	
MÜZAKERE.....	647
DR. AYŞE KARAKÖSE	

SEKİZİNCİ OTURUM

TASAVVUFİ DÜŞÜNCEDE İNSAN YETİŞTİRME VE MODELLERİ

OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. H. KÂMİL YILMAZ

TASAVVUFİ DÜŞÜNCEDE MÜRŞİDİN İNSAN YETİŞTİRMEDEKİ ROLÜ.....	653
PROF. DR. ÖMER YILMAZ	
TASAVVUF GELENEĞİNDE İNSAN YETİŞTİRME UFKU: İNSAN-I KÂMİL.....	669
DR. LAMİA LEVENT	
TÜRK-İSLAM MEDENİYETİNDE DÜNYEVÎ VE UHREVÎ SİSTEM OLAN AHİLİĞİN “EĞİTİM VE İNSAN MODELİ”.....	693
ÖĞR. GÖR. KÂZİM CEYLAN	

ALEVÎ BEKTAŞI GELENEĞİNDE İNSAN YETİŞTİRME MODELİ	707
--	------------

YRD. DOÇ. DR. HAMİT AKTÜRK

ÖĞR. GÖR. TALİP TUĞRUL

MÜZAKERE	723
-----------------------	------------

PROF. DR. İSA ÇELİK

MÜZAKERE.....	731
----------------------	------------

YRD. DOÇ. DR. AHMET EMİN SEYHAN

MÜZAKERE.....	751
----------------------	------------

PROF. DR. ALİ AKDOĞAN

MÜZAKERE.....	755
----------------------	------------

DOÇ. DR. CENKSU ÜÇER

DEĞERLENDİRME OTURUMU

OTURUM BAŞKANI: PROF. DR. H. KÂMİL YILMAZ

PROF. DR. RAŞİT KÜÇÜK.....	767
----------------------------	-----

PROF. DR. İSMAİL HAKKI ÜNAL.....	769
----------------------------------	-----

DR. YAŞAR YİĞİT	773
-----------------------	-----

TAKDİM

Başkanlığımız, öteden beri Kutlu Doğum Haftası etkinlikleriyle özelde toplumu-muz genelde insanlık için ele alınması önem arz eden konuları gündeme taşımayı, bu konuda toplumsal bir duyarlılık ve hassasiyete vesile olmayı görev kabul etmektedir. Bu bağlamda 2014 yılı Kutlu Doğum Haftasında tema olarak “Hz. Peygamber, Din ve Samimiyet” konusu ele alınmış ve konu konferans, panel ve çeşitli etkinliklerle kamuo-yuyla paylaşılmıştır. Diğer taraftan 2014 yılı Kutlu Doğum Haftası Sempzyumunda ise “Hz. Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz” konusu bütün yönleriyle ele alınmıştır.

Yüce Allah, tekamül ve gelişime açık olarak yarattığı insanın ihtiyacına binaen eğitim sürecini ilk insan Hz. Âdem ile başlatmıştır. Eşyanın isimlerini ve hakikatini öğretmek suretiyle onu eğitime tabi tutmuştur. İnsanlığın varoluşundan itibaren ortaya çıkan bütün sistemler de, insanı kendi değerleri ve gayeleri doğrultusunda eğitmeyi/ yetiştirmeyi hedeflemiş ve bu yolda gayret sarf etmiştir. Bu çerçevede yüce dinimiz İslam insanın kendisiyle, çevresiyle ve Yaratıcıyla barışık halde yaşamasını ve onun iki âlemde de huzur ve mutluluğa ulaşmasını sağlayacak evrensel ilkeler getirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) de bu ilkeleri bizzat hayatında uygulayarak insanlığa öğretmiştir.

Rahmet Peygamberi, kızgın çölün bereketsiz topraklarında bedevî insanlardan olu-şan bir toplumdan İslam medeniyetinin nüvesini teşkil eden medeni bir toplumu hem de çok kısa bir zaman diliminde inşa etmiş, aşağıların aşağısına yuvarlanmış insanlığı yüksek değerlere, bir başka ifadeyle “ahsen-i takvim” mertebesine kavuşturmuştur. Hz. Peygamber'in, çok kısa bir sürede kin, nefret ve intikam toplumunu sevgi, muhabbet ve rahmet toplumuna dönüştürmüş olması bugün bütün yönleriyle araştırılmaya değer bir husustur.

Şu kadar var ki Hz. Peygamber'in insanlığa takdim ettiği bu ulvi değer ve öğretiler, süreç içerisinde zaman zaman bilinçli-bilinçsiz sergilenen yanlış algı ve uygulamalara kurban edilmiştir. Bugün küresel ölçekte yaşanan gerilim ve çekişmeler, İslam dün-yasında yaşanan şiddet ve çatışmalar, biz Müslümanların topyekûn insan yetiştirme düzeneklerimizi, bilgi ve bilinç üreten mekanizmalarımızı yeniden gözden geçirmemizi

zorunlu hale getirmektedir. Bu çerçevede ailelerin, örgün ve yaygın öğretim/egitim kurumlarının, STK'ların, kitle iletişim araçlarının, yazılı ve görsel basının, sosyal medyanın insan yetiştirme sürecindeki etkilerinin yeniden ele alınması gerekmektedir. Bu meselenin, her şeyden önce gelecek nesillerimizin İslam Dini hakkında yanlış kanaat edinmemeleri ve çevresiyle uyumlu, barışık, sosyal, üretken, insanlığa faydalı ideal insan profiline uygun olarak yetişmeleri/yetiştirilmeleri için de son derece önemli olduğu açıktır.

Sempozyum vesilesi ile Hz. Peygamber örnekliğinde insan yetiştirme düzenimiz yeniden ele alınmış, günümüz şartlarında diğer insanların ve Allah'ın kendisinden razı olacağı bir insanın nasıl tekamül edeceği konusunda toplumumuza somut öneriler getirilmiştir.

18-20 Nisan 2014 tarihlerinde Erzurum'da sekiz oturum olarak gerçekleştirilen sempozyumda otuz tebliğ sunulmuş ve bunların müzakereleri yapılmıştır. Sempozyumun ana başlıkları şunlardır: İnsan Yetiştirme Sistemleri, İslam'da İnsan Yetiştirme Tasavvuru, Hz. Peygamber'in İnsan Yetiştirme Uygulamaları, Hz. Peygamber'in Yetiştirdiği Örnek Şahsiyetler, Modern Zamanlarda İnsan Yetiştirme, Örgün-Yaygın Eğitim Süreçlerinin İnsan Yetiştirmedeki Roller, İnsan Yetiştirme Süreçlerini Etkileyen Faktörler, Tasavvufi Düşüncede İnsan Yetiştirme Süreçlerini Etkileyen Faktörler.

Sempozyum kitapçığının hayırlara vesile olmasını Yüce Mevla'dan niyaz ediyor, çok değerli tebliğ ve müzakereleriyle zihin ve gönül dünyamıza önemli katkılar sunan değerli hocalarımız başta olmak üzere, organizasyonda emeği geçen herkese şükranlarımızı sunuyoruz.

Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü

AÇILIŞ

18 Nisan 2014

TAKDİM- 2014 yılı Kutlu Doğum Haftası “Hazret-i Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz” sempozyumunu başlatıyoruz.

Muhterem Diyanet İşleri Başkanım, Sayın Valim, Sayın Büyükşehir Belediye Başkanım, muhterem hocalarım, değerli misafirler, kıymetli basın mensupları; Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğümüzce düzenlenen “Hazret-i Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz” konulu Kutlu Doğum sempozyumu açılış programına hoş geldiniz.

Âlemlere rahmet olarak gönderilen Peygamber Efendimizin dünyayı teşriflerinin miladi yıldönümü ülkemizde çeyrek asırdır Kutlu Doğum Haftası adıyla kutlanmaktadır. Halkımızın gönlündeki Peygamber sevgisinin daha da perçinlenmesi ve yediden yetmişe herkesin böylesine güzel bir heyecanı ortaklaşa tatması amacıyla 14-20 Nisan tarihleri arasındaki hafta boyunca Diyanet İşleri Başkanlığımız ve müftülüklerimizce çok çeşitli etkinlikler düzenlenmektedir. Bu etkinliklerden biri de artık geleneksel hâle gelen Kutlu Doğum sempozyumudur.

Diyanet İşleri Başkanlığımız bu yılki sempozyum için güzel ilimiz Erzurum’u tercih etmiştir. Sempozyumun konusunu da “Hazret-i Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz” olarak belirlemiştir.

70’e yakın ilim adamının katılımıyla 3 gün sürecek ve 8 oturum hâlinde gerçekleştirilecek sempozyumda 30 tebliğ sunulacak ve bunların müzakeresi yapılacaktır.

Sempozyumla ilgili bu kısa bilginin ardından programımızın hayırlara vesile olması gayesiyle başta Peygamber Efendimiz, bütün şehitlerimiz ve geçmişlerimizin ruhlarına ithafen Kur’an-ı Kerim tilaveti için Yakutiye Ulu Camii Müezzini Kayyımı Yakup Tosunoğlu hocamızı davet ediyorum.

(Kur’an-ı Kerim okundu.)

Yakup hocamıza bu güzel Kur'an ziyafetinden dolayı teşekkür ediyoruz. Rabbim kendisinden razı olsun.

Kıymetli misafirlerimiz, şimdi de selamlama konuşmalarını yapmak üzere Erzurum İl Müftümüz Sayın Hasan Çınar hocamızı davet ediyorum.

Buyurun, sayın hocam.

Hasan ÇINAR

Erzurum İl Müftüsü

Eûzübillahimineşşeytanirracım, Bismillahirrahmanirrahim. Elhamdülillahi münşıl halkı min âdem, sümme salati alel muhtari fil kıdem.

Diyanet İşleri Başkanı olduktan sonra ilk defa Erzurumumuzu şereflendiren Muh-terem Hocam Prof. Dr. Mehmet Görmez Bey, saygıdeğer vizyon ve aksiyon sahibi değerli Valim, değerli Rektörlerim, değerli Başsavcım, değerli kurum amirlerimiz ve başkanlarımız; 3 gün boyunca Erzurumumuzda “Hazret-i Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz” isimli sempozyumumuzda sunumlar yapıp müzakerelerde bulunacak lar. Değerli hocalarım ve değerli basınımızın mensupları, uzaktan yakından bugün bu sempozyumun açılışına icabet eden hanımefendiler, beyefendiler, hepiniz hoş geldiniz, sefalar getirdiniz.

Bezm-i Elest’te başladı insanın yolculuğu “belâ” sözüyle. Âdem ve Havva ile cennet-te vücut buldu sonra. Sonra araya şeytan girdi, kaydıldı Âdem ile Havva’nın ayaklarını cennetten. İnsan ve şeytan indirildiler yeryüzüne biri diğere düşman olarak.

Şeytanın isyanındaki ısrarının aksine, beraber tövbe etti Âdem ile Havva ve töv-beleri kabul olundu. Âdem Hazret-i Âdem oldu, peygamber oldu. Devam etti silsile; Hazret-i Nuh, İbrahim, Yakup, Yusuf, Hazret-i Musa, İsa aleyhisselamlar ve nihayet son nebi Muhammed Mustafa (s.a.s.), “İkra’ bismi rabbikellezî halak.” deyince Cibril-i Emin, Âllah’ın Son Elçisi, yaratan Rabbinin adıyla başladı ilahi çağrıya.

O tebliğ etti, tebyin etti ve yaşadı kitabı. Refik-i âlâ deyip dar-ül bekâya irtihal ederken geride bir tek hazine bıraktı; din-i mübin-i İslam’ı yani kâmil insan yetiştirme projesini.

Yalnızca Allah’a kulluk eden imanlı insan, ahlaklı insan, kardeş insan, onurlu insan, hayra çağırın, iyilik yapan, kötülükten men eden insan. Yüreklere atan nabızlar, deriler, diller farklı olsa da hep aynı gayeye hizmet etti. Haram şehir Mekke, nurlu belde Medine, insanlığın vicdanı Kudüs, bize hiç de ırak olmayan Bağdat, Şam, medeniyetin başkenti

İstanbul, aşkın gözyaşlarına şahitlik eden Konya ve niceleriyle beraber insanların ancak yürekleriyle ısıttığı kadim şehir Erzurum.

Diğerleri gibi bu sert suları yudumlayarak büyüyen insanlar da burada, bu şehirde geceyi gündüze kattılar. Zemheride bile terlediler. Tarih yapmaktan vakit bulunca lafz-ı muhkemi hıfzedip hafız oldular. Bu toprakları ilim, irfan ve edeple bezerken kâh Nefi olup baş verdiler, kâh Kara Fatma olup Sakarya'da siperlere girdiler, kâh Nene Hatun'lar oldular. Şehir Kur'an'ın nuruyla aydınlansın diye Pir Ali Baba olup bin bir hatim indirdiler.

Bugün üzerinde kara bulutların kol gezdiği, her sokak başında ayrı bir tehlikenin kurbanlarını beklediği şehirlerde yaşıyoruz. Artık saatler her saniyesinde gözü yaşlı bir annenin, masum bir çocuğun, bağıryanık bir ninenin feryadına tanıklık ettiği hissiz tık taklardan başka bir şey değil. Kapalı kapılar ardında alınan her kararın dengeyi biraz daha bozduğu, şairin ifadesiyle “kadının üstün olduğu ama mutlu olamadığı, insanların gökte uçtuğu ama yerde öldüğü, kutsal kitapların her evde asılı olduğu ama okunmadığı, okuyan olsa da anlayanın olmadığı” bir zamanda yaşıyoruz.

İnsanlık bugün üsve-i hasene olan, üsve-i hasene olarak gönderilen Peygamber-i zîşanın muallimliğine bir kez daha muhtaç. Algının, imajın ve sanal olanın her şeyin ölçüsü kabul edilip bizi âdeta yönettiği bir zamanda ruhlar arasında yeniden gönül köprülerini kuracak erdemli insanlara, İbrahim Hakkı Erzurumî'lere, Arvarlı Efe'lere, Ömer Nasuhi Bilmen'lere, Müftü Solakzade'lere ihtiyacımız var.

Muarefe için var edilen farklılıklarımızı nasıl olup da tefrikaya vesile yapılabildiğini araştırıp bulmaya, cesur sorular sorup ilkeli cevaplar almaya ihtiyacımız var.

Artık elimizi taşın altına sokmanın, fikir çilesine müşteri olmanın, okumanın anlamak, anlamanın yaşamak ve yaşatmak gibi bir gayesinin olduğunu fark etmenin vaktidir.

Ümit ediyoruz ki, bir haftalık akademik ve entelektüel imkân olan Kutlu Doğum Haftasının en mümtaz programı olarak ifade edebileceğimiz “Hazret-i Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz” isimli bu bilgi şöleni bunun adımlarından biri olacaktır.

Bu adımın şehrimizde atılıyor olması da bizim için kelimelerin ötesinde bir onur kaynağıdır.

Bu vesileyle, bu garip dinin sesini yükseltmek, insan algısını yeniden hâkim kılıp kalbiselim olana dönüş için yollar aramak üzere, bu aziz şehre teşrif eden başta Diyanet İşleri Başkanımız Prof. Dr. Mehmet Görmez Bey olmak üzere tüm misafirlerimize, tebliğ ve müzakereleriyle programa katkıda bulunacak akademik camianın çok kıymetli üyelerine en kalbi muhabbetlerimi sunuyor, sizleri Erzurum'da ağırlamaktan onur duyduğumuzu ifade etmek istiyorum.

Bu arada, Erzurum’umuzda yaşanan ilklerden olacak üç projemizi de size arz etmek istiyorum. 9’uncu yüzyıldan 19’uncu yüzyıla kadar Yakutiye Medresemizde 99 değişik hatla yazılmış el yazısı Kur’an’ı azîmüştânı inşallah 10 gün boyunca o sergileyeceğiz. İkinci olarak, cumartesi akşamleyin saat 19:30’da başlayacak olan kapalı spor salonumuzdaki “Din Samimiyettir” temalı Sayın Diyanet İşleri Başkanımızın konferansını takip edeceğiz. Ve üçüncü olarak da bugün başlayan sempozyumumuzda cuma, cumartesi devam edecek, inşallah pazar günü de kapanışını yapmak suretiyle Erzurum’umuzda 3 projeyi gerçekleştirmiş olacağız. Her projeyi saygıdeğer Valimize götürdüğümüz zaman bizlere önderlik yaptılar, bizlere yol gösterdiler. Desteklerini hiçbir zaman esirgemediğinden dolayı huzurlarınızda kendilerine teşekkür etmek istiyorum.

Yine Büyükşehir Belediye Başkanımıza, diğer belediyelerimize ve bize destek veren bütün kardeşlerimize teşekkür etmek istiyorum.

Huzurlarınızdan ayrılırken Erzurumlu gönül insanı Muhammet Lütfi Efendi’nin şehrimizi ve hedeflenen insanı anlatan şu güzide ifadelerini sizlerle paylaşmayı da vefakârlığın bir gereği olarak görüyorum.

Mülk-i İslam’ın kilidi
Ehl-i imanın derbendi
Edepli erkânlı diyar
Mevlâ’ya emanet Erzurum’a hoş gediniz.

Ramazandı âli şan eden
Bu şehri siyam-ı zişan eden
Şecaatli erler şehri
Mevlâ’ya emanet Erzurum’a hoş geldiniz

Müşkülü halleyleyen ulemasıyla
Safa bahşeyleyen füzelasıyla
Şöhret şiar yine küberasıyla
Mevlâ’ya emanet Erzurum’umuza hoş geldiniz, şerefler verdiniz.
Saygılar ve sevgiler sunuyorum.

Dr. Yaşar YİĞİT

Din Hizmetleri Genel Müdürü

Bismillahirrahmanirrahim. Elhamdülillahi Rabbil âlemin, vessalatü vesselamü âlâ seyidinâ Muhammedin ve âlihi ve sahbihi ecmain.

Saygıdeğer Başkanım, kıymetli Valim, çok kıymetli misafirler; sözlerime başlarken hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Bildiğiniz gibi Kutlu Doğum Haftası, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Hazret-i Peygamberi ve onun insanlığa takdim etmiş olduğu yüce ve aşkın değerleri anlamak, anlatmak, tanıtmak amacıyla 1989 yılından bugüne değin çeşitli etkinliklerle kutlanmıştır.

Yıllardır devam eden bu programlar anmaktan anlamaya şiarıyla, Peygamber sevgisiyle yoğrulmuş halkımıza, Efendimizin örnek hayatını, eşsiz ahlakını ve sünnet-i seniyesini tanıtmayı hedeflemektedir.

Onun insanlığın huzur ve mutluluğu için yaptığı çağrıyla günümüze taşımak, ahlaki erdemlerin vazgeçilmezini davranışlarımızın mihveri kılabilmek, bu vesileyle toplumun din konusunda doğru bilgiye ulaşmasını sağlamak bu hafta boyunca düzenlenen bütün faaliyetlerin temel hareket noktasını teşkil etmektedir.

Kıymetli misafirler; toplumsal hayatta varlığımız ve dirliğimiz Efendimizin mesajlarının sosyal hayattaki varlığı ve diriliğiyle yakından ilintilidir. Bu bağlamda toplumun ihtiyaç duyduğu konular ya da yerel ve küresel ölçekte toplum hayatını etkileyen meseleler Kutlu Doğum Haftası münasebetiyle tertip edilen sempozyumlarda ele alınmakta; ilim ve fikir adamlarının tebliğ ve müzakereleriyle bu kutlu hafta gönül yolculuğunun yanı sıra bir eğitim, bir kültür seferberliğine dönüştürülmektedir.

Öyle ki ülkemizin en ücra köşelerine değin halka halka yayılan programlar yurdumuzu bir sîret mektebine, bir kültür ve irşat havzasına dönüştürmektedir.

Bir fikir vermesi açısından son birkaç yılda ele alınan konuları dikkatlerinize arz etmek istiyorum.

2011 yılında “Hazret-i Peygamber ve Merhamet Eğitimi”, 2012 yılında “Hazret-i Peygamber, Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku”, 2013 yılında ise “Hazret-i Peygamber ve İnsan Onuru” konuları Kutlu Doğum sempozyumlarına başlık olmuştur.

2014 yılı Kutlu Doğum Haftası için seçilen tema ise “Hazret-i Peygamber, Din ve Samimiyet”tir. 2014 yılı Kutlu Doğum sempozyumunda ise daha teknik bir konu olan “Hazret-i Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz” tema olarak belirlenmiştir.

Samimiyet konusunun yaşamış olduğumuz çağda Müslümanların bireysel ve toplumsal hayatlarında ne ölçüde yer aldığı, ilişkilerine ne derece yansıdığı hususu, üzerinde konuşulmaya, düşünülmeye ve tartışılmaya değerdir.

Zira hayat şartları, servet, makam ve şöhret tutkusu, menfaat kaygısı, dünyevileşme gibi zaafılar insanların bu ulvi değerden günden güne hızla uzaklaşmalarına sebebiyet vermiştir. Bunun sonucu olarak da fert ve toplum hayatında gösteriş, riya, ikiyüzlülük, haksızlık, zulüm gibi ihlâs ve samimiyetle asla bağdaşmayan yanlışlar zemin bulmuş ve bunlar toplumsal huzur, barış ve güveni tehdit eder hâle gelmiştir.

Kıymetli misafirler; diğer taraftan Başkanlığımız bu yıl Kutlu Doğum sempozyumu teması olarak da “Hazret-i Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimizi” tema olarak ele almıştır. Bu konuyla Hazret-i Peygamber örnekliğinde insan yetiştirme düzenimizi yeniden ele alarak günümüz şartlarında diğer insanların ve Allah’ın kendisinden razı olacağı bir insanın nasıl tekâmül edeceği konusunda toplumumuza somut öneriler getirmek hedeflenmektedir.

Rahmet Peygamberi, bedevi insanlardan müteşekkil bir toplumdan İslam medeniyetinin nüvesini teşkil eden medeni bir toplumu hem de çok kısa bir zaman diliminde inşa etmiş, insanda yüksek değerlere bir başka ifadeyle ahsen-i takvim mertebesine kavuşturmuştur.

Hazret-i Peygamber’in çok kısa bir sürede kin, nefret ve intikam toplumunu sevgi, muhabbet ve rahmet toplumuna dönüştürmüş olması bugün bütün yönleriyle araştırılmaya, değerlendirilmeye layıktır.

Değerli misafirler; şu kadar var ki Hazret-i Peygamber’in insanlığa takdim ettiği bu ulvi değer ve öğretiler süreç içerisinde zaman zaman bilinçli ya da bilinçsizce sergilenen yanlış algı ve uygulamalara kurban edilmiştir.

Bugün küresel ölçekte yaşanan gerilim ve çekişmeler, İslam dünyasında hepimizi derinden yaralayan ve üzen şiddet ve çatışmalar biz Müslümanların topyekûn insan

yetiştirme düzeneklerimizi, bilgi ve bilinç üreten mekanizmalarımızı yeniden gözden geçirmemizi zorunlu hâle getirmiştir.

Bu çerçevede ailelerin, örgün ve yaygın eēitim kurumlarının, stk'ların, kitle iletişim araçlarının, yazılı ve görsel basının, sosyal medyanın insan yetiştirme sürecindeki etkilerinin yeniden ele alınması gerekmektedir.

Bu meselenin, her şeyden önce gelecek nesillerimizin İslam dini hakkında yanlış kanaat edinmemeleri ve çevreleriyle uyumlu, barışık, sosyal, üretken, insanlıēa faydalı ideal insan profiline uygun olarak yetiştirilmeleri ya da yetişmeleri için de son derece önemli olduēu a ktır.

Kıymetli misafirler; sempozyumun ilmi ve fikri açılımlarıyla kâmil insan yetiştirme ve insan olarak yaşama yolunda özelde ülkemize genelde insanlıēa sunacaēı katkıya gönülden inanıyor; tebliē ve müzakereleriyle katkı saēlayan kıymetli hocalarımıza müteşekkir olduēumu belirtmek istiyorum.

Sempozyumun başarıyla tamamlanmasını diliyor ve en kalbi şükranlarımla tekrar hoş geldiniz diyorum.

TAKD M- Din Hizmetleri Genel Müdürümüz Dr. Sayın Yaşar Yiēit hocamıza teşekkir ediyoruz.

şimdi de Diyanet İşleri Başkanımız Sayın Prof. Dr. Mehmet Görmez hocamız sempozyumumuzun açılış konferansını vereceklerdir.

Arz ederim.

Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ

Diyanet İşleri Başkanı

Bismillahirrahmanirrahim. Elhamdülillahi Rabbil âlemin vessalâtü vesselamü âlâ seyidinâ Muhammedin ve âlihi ve sahbihi ecmain.

Bizleri yoktan var eyleyen, hilkatte eş, dinde kardeş kılan, bize İslam nimetini bahşeden Yüce Mevlâ'ya sonsuz hamdû senalar olsun.

Yolumuzu aydınlatan bütün peygamberlere, hassaten kutlu doğumunu idrak etmekte olduğumuz Efendimiz Resul-i Ekrem Muhammet Mustafa'ya salât ve selam olsun.

Saygıdeğer Valim, Sayın Rektörlerimiz, üniversitelerimizin çok saygıdeğer hocaları, akademisyenlerimiz, değerli meslektaşlarım, değerli mesai arkadaşlarım ve çok kıymetli Erzurumlu kardeşlerim; sözlerime başlarken hepinizi sevgiyle, saygıyla, muhabbetle selamlıyorum. Allah'ın selamı, rahmeti, bereketi üzerinize olsun. Sempozyumumuzun hayırlara vesile olmasını Yüce Allah'tan niyaz ediyorum.

Arkadaşlarımız da ifade ettiler, 1989 yılından bu yana, çeyrek asırdır Kutlu Doğum haftalarının bir başka geleneği var. Bir taraftan, halkımızı aydınlatmaya, Resul-ü Ekrem (s.a.s.)'in örnek hayatını nasıl doğru anlamamız gerektiğine yönelik konuşmalar, paneller, sempozyumlar, etkinlikler yapılırken sadece ülkemizde değil bütün gönül coğrafyamızda, yurtdışındaki bütün millet varlığımızla birlikte dolu dolu bunları yaşarken, bir taraftan da –belki bazı kardeşlerimiz bilmezler, hassaten altını çizerek önemsedığimi ifade etmek istiyorum– her yıl ilmi bir konuda akademik hayata katkı sunacak ve o konuda önümüzü aydınlatacak, literatür oluşturacak, sonraki nesillerin istifade etmesini sağlayacak ilmi sempozyumlar yapıldı.

Bugüne kadar herhâlde bu sempozyumla birlikte 25-26 sempozyum yapılmış olacak. Her birinin kitabı neşredilmiş vaziyette.

Aslında arkadaşlarımızdan bir müddet önce talebim olmuştu, bu sene yetişmedi. Kutlu Doğum kitaplığı adı altında bu 25 kitabı –gerçekten de her biri birbirinden değerli, birbirinden kıymetli başlıklar altında onlarca, yüzlerce akademisyen hocamızın emek vererek yazdıkları makaleler, sundukları tebliğlerden oluşan bu 25 kitabı– Kutlu Doğum kitaplığı adı altında bir araya getirerek halkımıza, özellikle ilgilenen kardeşlerimize hediye etmeyi planlıyoruz.

Biz bu sempozyumları hep Ankara’da, İstanbul’da yapıyorduk, son yıllarda bunları Anadolu’ya taşımaya başladık. Elazığ’da yaptık, Konya’da yaptık, Adana’da yaptık, başka yerlerde yaptık. Bu sene Değerli Müftümüzün ifadesiyle küberâ, ulema, fuzelâ yurdu Erzurum’da bunu yapalım dedik.

Şimdiye kadar böyle bir sempozyumu Erzurum’da yapmamış olmamız da aslında bir eksiklikti, şimdi bu eksikliği gidermiş olacağız.

Bu sene –daha önceki birkaç yılda da olduğu gibi– belki bir çelişkiyi görüyorsunuz; sempozyumumuzda başka bir başlık var. Bunun da izahını yapmak isterim sözlerime başlamadan önce.

Bu sene “Hazret-i Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzeni” başlığını seçtik. Daha yılın ortalarından itibaren arkadaşlarımızla beraber bu konu üzerinde çalıştık. Din İşleri Yüksek Kurulumuzla müzakereler oldu, arkadaşlarımızla bu konuda çalışmalarımız oldu. Çünkü hem dünyada hem de İslam dünyasında bu açıdan ciddi bir problemimiz var. İnsan yetiştirme düzenimizi hakikaten gözden geçirmek zorundayız.

Bundan maksadımız sadece kurumsal eğitim sistemimizi gözden geçirmek değildir elbette. İnsanlarımızın içinden geçtiği bütün süreçleri gözden geçirmemiz gerekiyor. Hatta biz Müslümanlar olarak –ilahiyat fakültelerindeki hocalarımızla birlikte– bütün İslam dünyasıyla beraber âlim yetiştirme düzenimizi gözden geçirmemiz gerekiyor.

Bugün âlim dediğimiz o büyük insan hangi süreçlerden geçiyor ve ortaya çıkan âlim dediğimiz insanlar gerçekten din-i mübin-i İslam’ın âlime yüklediği vasıflara haiz insanlar olarak mı yetiştirilebiliyor?

İslam dünyasına baktığımızda bu noktada çok ciddi sorunlar yaşıyoruz.

Bugün İslam dünyasında yaşanan en büyük problemlerin odağında üzülerken belirteyim cahiller yok. Yaşanan en acı, en büyük problemlerin tam da merkezinde aslında âlim de yok, ama formel olarak ilmî müesseselerde tahsil görmüş insanlar var. Bu bizim üzerinde en çok durmamız gereken önemli konulardan bir tanesidir.

Afrika’da Somali diye bir ülke var. Milletimizin, yardımlarıyla açlık ve kıtlıkla can çekişen bu kardeşlerimizin, Allah’a hamdolsun ayağa kalkmalarında büyük bir katkısı oldu.

Sadece küçük bir örnek veriyorum: Biz 1000 tane öğrenci getirdik, Diyanet İşleri Başkanlığı olarak okutuyoruz. Arkadaşlarımız öğrencileri getirmeden önce mülakatlar yaptılar Mogadişu’da. Çok müracaat vardı, biz onların içerisinde sadece 1000 öğrenciyi seçip getirecektik. Mülakat yapılan yere bir insan geldi, vücuduna sardığı bombaları patlattı, 80 gencecik çocuk orada hayatını kaybetti.

Vücuduna bombaları bağlayan insanın kimliğini çıkardılar. Bu kişi, Medine’de en büyük medeniyeti kuran Efendimizin diyarındaki Medine İslam Üniversitesi mezunu çıktı.

Sadece orada da değil, Afrika’nın her noktasında, Kafkasya’da, Pakistan’da, dünyanın muhtelif yerlerinde yaşanan en acı, en büyük problemlere bakıyorsunuz, bütün bunları yönetenlerin bir şekilde ulum-i İslamiyenin tahsil edildiği mekanizmalardan geçtiğini görüyorsunuz.

İslam dünyasında nereye gidersem gideyim, İslam dünyasının liderleriyle bunu paylaşıyorum. Açık yüreklilikle diyorum ki, âlim yetiştirme düzenimizi yeniden gözden geçirelim.

Tabii ki, insan yetiştirme düzenimizi, insan yetiştirme düzeneklerimizi gözden geçirmemiz gerekiyor.

Biz bu sene Kutlu Doğum’da, meydanlarda, konferanslarda bu konuyu işlemeye karar vermiştik, fakat içinden geçtiğimiz süreçler konuyu değiştirmemize sebep oldu. Çünkü daha acı bir süreçten geçiyoruz hep birlikte.

Başta şahsım ve Diyanet camiası olarak bir kez daha içe dönmemizi zorunlu kılan şartlar meydana geldi. Bir daha içe dönmemiz gerekiyordu. Çünkü kendi içini hâlede-meyenin dünyaya nizamata vermesi mümkün değildi. Kendi kalbini, kendi duygularını terbiye edemeyen insanların bütün insanlığın en büyük sorunu olan insan yetiştirme düzenini ele alması zor olacaktı.

Bu noktada algılar farklı olabilir, her kardeşimizin zihninde farklı bir algı olabilir, ama açıkça söyleyeyim bütün bu süreçlerde müminler kaybetti. Bütün bu süreçlerde din algısı en büyük yarayı aldı. Bütün bu süreçlerde kardeşler arasına nifakın, fitnenin girmesi bizim yeniden samimiyetimizi gözden geçirmemiz gerektiğini intaç etti. Kendi iç dünyamıza yönelik olarak biz ne yapıyoruz, biz nereye gidiyoruz, sorusunu sormamız gerekti.

Resul-ü Ekrem (s.a.s.)’in din ve dindarlıkta aradığı en büyük şart olan samimiyet konusunu yeniden ele almamız gerekiyordu.

Dediğim gibi burada herhangi birilerini, başkalarını sorgulamak için bu başlık seçilmiş değil. Rabbim şahittir, Diyanet camiası olarak biz kendimizi sorgulama ihtiyacı hissettik.

Biz Allah'ın dinine karşı samimi miyiz? Biz Allah'ın kitabına karşı ne kadar samimi miyiz? Biz Allah'ın Peygamber'ine karşı ne kadar samimi miyiz? Biz neden bu hâle geldik? Mümin mümin kardeşinin cennete giden yolunu neden kesmeye kalkışıyor? Mümin neden mümine yardımcı olmuyor, neden destek olmuyor da kin, öfke, nefret içerisine girebiliyor? Mümin mümine karşı neden bir güç tutkusu içerisine girebiliyor? Mümin mümine karşı neden kibir, gurur içerisinde olabiliyor?

Bütün bunlar bizim ciddi bir samimiyet sınavı verdiğimizizi gösteriyor. Onun için tam da biz bu konuyu yani ilim adamlarımızın bugün Erzurum'da ele alacakları "Hazret-i Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimizi" Kutlu Doğum Haftasının ana başlığı olarak belirlemişken, bütün bu süreçlerden dolayı vazgeçtik. İlim adamlarımız bu çalışmayı yapsınlar, ama biz biraz içe dönelim dedik. Onun için her yerde Resul-ü Ekrem'in, "Eddinün nasihah, din samimiyettir" sözünü serlevha hâline getirerek cumartesi günü Ankara'da Sayın Cumhurbaşkanımızın katılımıyla, pazar günü İstanbul'da İstanbul Müftülüğümüzün düzenlediği programla ve Sayın Başbakanımızın katılımıyla, sonra arkadaşlarımızla birlikte Rize'de, Trabzon'da, evvelki gün Urfa'da, Gaziantep'te, bugün burada programlar gerçekleştirdik, gerçekleştiriyoruz. Tabii, bunlar sadece benim katıldığım programlar. Binlerce kardeşimiz, arkadaşımız, ilahiyat fakültelerinden hocalarımız, Diyanet İşleri Başkanlığı mensuplarımız bugün Rusya'da, Kırım'da, Kırgızistan'da, Kazakistan'da, Azerbaycan'dalar. Bazı arkadaşlarımız da Almanya'da, Hollanda'da, Avusturya'da, Kanada'dalar.

Allah'a hamdolsun arkadaşlarımızın da ifade ettiği gibi, bu haftayı bir siret mektebi kabul ederek Resul-ü Ekrem' (s.a.s.)'i daha iyi nasıl anlayabiliriz ve onun bize öğrettiği bu samimiyeti yeniden nasıl keşfedebilirizin çabası içerisindeyiz.

Bu konu önemli bir konu. Resul-ü Ekrem merkezli olarak bu konuyu ele almamız gerekiyor. Bu konuda doğrusu yayınlarımızın azlığına da işaret etmek isterim. Bir eğitimci olarak Resul-ü Ekrem'le ilgili Arapça ve Türkçe, başka dillerde yazılmış eserlerin farkındayız. Bilhassa Resul-ü Ekrem nasıl bir insan yetiştirdi, 23 yıllık o risalet döneminde yeryüzünün o bedevi toplumundan yeryüzünün medeni toplumunu nasıl inşa etti, bunun üzerinde çokça durmamız gerekiyor doğrusu.

Aslında tek tek sahabenin hayatına baktığımız zaman, hangi orijinden gelirse gelsin, nereden gelirse gelsin kısa bir müddet içerisinde her birinin nasıl yetiştiğine şahit oluyoruz ve gerçekten hayretler içerisinde kalıyoruz. Medine'de o devirde ne öyle vakıf üniversiteleri, özel üniversiteler, devlet üniversiteleri falan da kurulmuş değildi.

İlkokullar, ortaokullar, liseler falan yoktu. Suffe ashabı dediğimiz küçük bir nüve vardı. Medine'nin camisi, sokağı, çarşısı, pazarı ilim irfan tahsil edilen bir şehre dönüşmüştü.

İşte bizler de şehirlerimizi nasıl böyle bir Medine'ye dönüştürebiliriz, belki onun üzerinde durmamız lazım.

Bir kız çocuğunun, küçük küçük çocukların, kölelerin, cariyelerin, zenginlerin, fakirlerin, kabile reislerinin her birinin Resul-ü Ekrem'le münasebetlerine, İslam'a girişlerine, insanların birbirleriyle ilişkilerine baktığımızda gerçekten hayran kalmamak mümkün değil.

Hepinizin bildiği küçük bir örnek vereyim. Bir kız çocuğu babası tarafından zorla bir yakınıyla evlendirilmek istenir. Bildiğiniz çok küçük bir örnektir ama bunun yüzlercesi vardır. Bu açıdan sahabenin Resul-ü Ekrem'le olan iletişimine baktığımız zaman nasıl bir insan yetiştirme düzeninden geçtiklerini hep birlikte görürüz. Babasını şikayete gelir Allah Resulüne. Resul-ü Ekrem babayı çağırır, babaya der ki: "Eğer rızası yoksa zorla yakınınız da olsa birisiyle evlendiremezsiniz. Tamam mı? Tamam." Arkasından, "Ya Resulallah, şimdi tam da babamın söylediği adamla evlenebilirim." der. Resul-ü Ekrem (s.a.s.), "Kızım madem varacaktın, kabul edecektin, neden geldin babanı bana şikayet ettin?" deyince çocuk: "Babalar bu konudaki yetkilerini öğrensinler diye geldim Ya Resulallah." der.

Nasıl oldu da Medine'de genç bir kız çocuğu çok kısa bir sürede bu özgüvene sahip oldu?

Bayram hutbesi irat ediyor Resul-ü Ekrem, kadınlarla ilgili bir hadisi şerif ifade ediyor; "Fekahamet imratün sefa el heddeyni." Bir kadın ayağa kalktı hem de öfkeli bir şekilde. Yanakları kızarmıştı. "Ya Resulallah, neden böyle diyorsunuz?" dedi ve itirazını yaptı.

Şimdi, şu salonda bu hanımefendilerden birisi ayağa kalksa da, "ey Diyanet İşleri Başkanı, sen nerden böyle diyorsun?" dese, nasıl bir tavır sergiler bu salon acaba?

Bu yüksek özgüveni Resul-ü Ekrem nasıl verdi bu insanlara?

Bedire isimli bir cariyeye Muis isimli bir köleyle evlendirilmişti istemediği hâlde. Görüntü itibariyle beğenmiyordu. Özgürlüğüne kavuştuğu gün dedi ki, ben senden ayrılıyorum. Muis gitti Resul-ü Ekrem'e, "Ya Resulallah Bedire'yi ikna et." dedi. Allah Resulü Bedire'yi çağırdı. Medine'de bir cariyeye. Muis'in faziletlerini anlattı Bedire'ye ve evliliğin devamını istedi. Söze bak! "Ya Resulallah, sen bunu bana Allah'ın Resulü olarak mı söylüyorsun, yoksa iki insan arasında aracılık yapan bir insan sıfatıyla mı söylüyorsun?" Resul-ü Ekrem de, "Ben sadece aranızda aracılık yapıyorum." dedi. "O zaman kusura bakma, ben onunla evlenemem." dedi.

Sahabeye Resul-ü Ekrem'in verdiği bu özgüveni neden bugün bizim eğitim sistemlerimiz veremiyor? Hep birlikte hocalar olarak, Kur'an kurslarımızda eğitim alan çocuklarımızın iki sene bizde eğitim gördükten sonra özgüvenleri artıyor mu azalıyor mu, bizim bu noktada kendimizi hesaba çekmemiz lazım.

Okullarımız, müfredatlarımız bütün bu açılardan konuya yaklaşılarak söylersek Resul-ü Ekrem (s.a.s.)'in insan yetiştirme düzenine uygun tarzda mı insan yetiştiriyor? Bizim nasıl bir insan yetiştirme anlayışımızın olması gerektiği üzerinde durmamız gerekiyor.

Zamzam bin Amr diye bir sahabe vardır, hiç bir yerden ismini duymamış olabilirsiniz. Ne bir hadisi vardır, ne hayatıyla ilgili bir tek şey biliyoruz. Bu bize şunu gösteriyor: Demek ki sahabe içerisinde öyle öne çıkan bir insan değil. Nerede çıkıyor karşımızda? Bedir gibi önemli bir savaşta çıkıyor. Savaşın stratejisi belirlenmiş, Allah Resulü ashabıyla birlikte savaşın stratejisini belirlemiş, bitirmiş. Bir zat geliyor, "Ya Resulallah, siz bu stratejiyi Cebrail'in size getirdiği Allah'ın vahyiyle mi belirlediniz, yoksa bir beşer olarak sadece savaş bilginizle mi belirlediniz?" Allah Resulü, "Herhangi bir vahiy yok, bunu biz sadece kendi içtihadımızla belirledik." deyince, "Öyleyse yanılıyorsunuz, bu doğru değil. Bedir kuyularını arkamıza almalıyız, stratejik üstünlüğü elimize almalıyız." der. Ve anında Resul-ü Ekrem de bunu düzelterektedir.

Sahabeyle olan bütün iletişimde bu böyledir, sonra da bu böyledir.

Hazret-i Ömer (r.a.), kadınların mihrî için üst sınırı belirler, hem de bir hutbe esnasında, ama bir cariye ay ağı kalkar. Cariye kelimesi hadis kitaplarında sizin bildiğiniz sadece cariye anlamında kullanılmaz. Cariye kelimesi genç kızlar için de kullanılır. Henüz çocuklukla gençlik arasındaki kız çocukları için cariye tabiri kullanılır.

Mesela, bir hadiste bir gün Mescid-i Nebevî'den bir cariye çıktı geldi, Resul-ü Ekrem'in elini tuttu ve gidebildiği yere kadar Resul-ü Ekrem'i götürdü. O, elini bırakmayınca kadar Resul-ü Ekrem onun elini bırakmadı diyor. Buhari hadisidir bu. İşte, o cariye henüz gençlik aşamasına bile gelmemiş kız çocuğu manasındadır.

Hazret-i Ömer bir hutbesinde mihrin üst sınırını belirler. Hz. Ömer (r.a.), bir taraftan hutbeden inerken bir taraftan da bu cariye ayağı kalkar, "Ya Ömer, Allah'ın verdiği hakkı sen hangi hakla benden alırsın?" der. Arkasından da şu ayeti okur: Cenab-ı Hak: "Ve âtunnisâ sadukâtihinne nihle = Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğuyla verin." "Bu ayette Cenab-ı Hakk, bir sınır bile koymazken sen hangi hakla bu sınırı koyuyorsun?" dediğinde, Ömer minberden inmiştir. Tekrar çıkar, "Eyyü hennas, ašhabet imratün ve ahta Omar. Ey insanlar! Ömer hata yaptı, kadın isabet etti. Ben sözümünden vazgeçiyorum." der. Dolayısıyla biz bu topluma sahabe hayatını okumalıyız, yeniden okumalıyız ama bu açılardan okumalıyız. Nasıl geçti bunlar Resul-ü Ekrem'in

terbiyesinden? Ebu Bekir nasıl siddik oldu o mektepte? Ömer nasıl Faruk oldu? Hazret-i Osman nasıl iffetin, hayânın timsali oldu? Hazret-i Ali nasıl ilmin kapısı oldu? Kaç üniversite bitirdiler, doktora mı yaptılar, profesör mü oldular, nerden geçti bunlar? Hepsi Resul-ü Ekrem'in rahle-i tedrisinden geçti. Onun için bizim Resul-ü Ekrem ve insan yetiştirme düzenimiz üzerinde yeniden durmamız gerekiyor.

Bugün topyekûn insanlarımızın çok çetin sınavlardan geçtiği günler yaşıyoruz. Gerçekten hem yerel ölçekte hem bölgesel ölçekte hem de küresel ölçekte öyle hadiseler yaşanıyor ki, zaman zaman biz acaba insanlık ölüyor mu diyecek noktalara geliyoruz. Bu husus hepimizi büyük endişelere sevk ediyor.

Hazret-i Peygamber'e ümmet olanların birbirleriyle olan ilişkilerindeki dikkatsizlik, samimiyetsizlik bugün biz Müslümanlar için artık acı veren bir yük olmaya başladı. İman yurdu demek aslında eman yurdu demektir. Bugün hiçbir iman yurdu eman yurdu değil. Şam'a bakın, Halep'e bakın, Bağdat'a bakın, Kahire'ye bakın, hepsi iman yurdu ama eman yurdu değil. Hâlbuki Resul-ü Ekrem ne buyurmuştu? "Özlüyorum, özlüyorum, özlüyorum!" "Neyi özlüyorsun ya Resulallah?" "Bir gün gelecek Hadramevt'ten -Yemen'in öbür tarafındaki bir şehirdir Hadramevt- bir hanımefendi tek başına devesine binecek, çölleri aşacak, Mekke'ye gelecek, Kâbe'yi tavaf edecek, Arafat'a çıkacak, hac-cını eda edecek ve tek başına güven içerisinde tekrar Hadramevt'e döneceği o günleri özlüyorum." diyor Allah Resulü.

Biz ne yaptık? Şimdi herhangi bir hanımefendi bugün bile umreye gitmek için bize müracaat ettiğinde biz ona diyoruz ki, "mahreminiz var mı?"

Tamam, Buhari'de hadisler var, fıkıh kitaplarında bu konuda esaslar var, ama o esaslar İslami ve imani endişelerden mi kaynaklanan hususlar, yoksa emniyetten mi kaynaklanan hususlar? Böyle olsaydı, İmam Şafii, üç hanım olursa mahreme ihtiyaç yok demezdi. Niye öyle diyor? Çünkü güvenliği esas alıyor, emniyeti esas alıyor. O konular imani konular değil emniyet konuları, güven konularıdır. Biz, Resul-ü Ekrem'in o özleminin üzerinden 14 asır geçti, hala gerçekleştiremedik.

Zannediyorum, Ömer bin Abdülaziz döneminde olsa gerek, şu anda tam dönemi-ni hatırlamıyorum, sahabeden birisi böyle bir hanımefendiyi çölde tek başına Mekke'ye doğru giderken görür, "Elhamdülillah, elhamdülillah, elhamdülillah, Resul-ü Ekrem'in özlemine kavuştuk." der. Böyle küçük birkaç örnek vardır bizim tarihimizde.

İman yurdu eman yurdudur. Neden bugün iman yurtları eman yurdu değildir. Müslümanların camileri bile eman yurdu olmaktan çıktı. Onun için üzerinde düşün-memiz lazım. İslam yurdu silm yurdudur, barış yurdudur, selam yurdudur, selamet yurdudur ama bugün İslam yurtları selamet yurtları değil. Neden silm, selam ve selamet

egemen değil? İslam yurdu ihsan yurdudur aynı zamanda her türlü güzelliğin hâkim olduğu yurttur. Bütün bu noktalarda büyük eksikliklerimiz var.

Bütün insanlık için hayırlı bir ümmet olarak, “Küntüm hayra ümmetin uhricet linnasi te'mürüne bil ma'rufi ve tenhevne anil münker.” buyuruyor Cenab-ı Hakk. Bu ümmet örnek bir topluluk olarak Hakk'a, hakikate, adalete, ahlaka rehberlik etmekle yükümlü olduğu hâlde ne yazık ki birbirimizle olan ilişkilerimiz başta olmak üzere birer Müslüman olarak diğer insanlarla, eşyayla, tabiatla hatta topyekûn hayatla olan ilişkilerimizde ciddi bir istikamet kaybı içerisindeyiz.

Kur'an-ı Kerim'in temel sabiteleri ve evrensel mesajları, Resul-ü Ekrem (s.a.s.)'in çağlar üstü örnekliliği ve rehberliği önümüzde dururken; Rabbimiz hak, hakikat, adalet, ahlak, fazilet ve erdem yolunda hizmet etmeyi hepimize emretmişken; Hazret-i Peygamber insan-i kâmil olmanın yollarını sünnet-i seniyesiyle en güzel bir şekilde bize göstermişken ne yazık ki bugün İslam dünyası, İslam'ın dünyası olmaktan uzaklaşıyor.

İslam dünyası, vahdetten, birlikten, beraberlikten bahsetmenin bile anlamını yitirdiği bir dönemi yaşamaktadır. Onun için insan yetiştirme düzenimiz üzerinde yeniden durmamız gerekiyor.

En büyük tehlikelerden bir tanesi küçük mensubiyetlerimizin kimliklerimize dönüşüyor olmasıdır. Küçük mensubiyetlerimiz en büyük mensubiyetimiz olan İslam'a mensubiyetin önüne geçiyor. Bu, İslam dünyasındaki en büyük tehlikedir. İşin garibi bugün dünyada İslam'ın küçük mensubiyetler tarafından temsil edilmesi istemektedir.

Bu cümlelerin altını çiziyorum, topluluk arif bir topluluk olduğu için tarif etmiyorum.

Bugün bütün dünyada İslam'ın anayolu tarafından değil, ana kimliği tarafından değil, uç kimlikler tarafından yahut küçük mensubiyetler marifetiyle temsil edilmesi isteniyor. Hâlbuki Hakk'ın hatırı her şeyden âlidir. Mümin öyle hareket eder. Baki hakikatler fani şahsiyetler üzerine bina edilmez. Dolayısıyla bizim ölçümüz sadece İslam'a olan mensubiyetimiz olması gerekirken diğer küçük mensubiyetler, falana bağlılık, falan kitaba bağlılık, falan şahsa bağlılık İslam'a olan bağlılığımızın önüne geçiyor. İşte büyük tehlikede orada başlıyor. İslam dünyasında üzülererek belirteyim bunları yaşıyoruz.

Bütün bunlarla yeniden yüzleşmeliyiz. Kayıp ve ihmallerimizi telafi etmek için ne-reye gidiyoruz sorusunun cevabını hep birlikte aramalıyız. Her insan fitrat üzere hayata katılmaktadır. Hep birlikte bu fitratı bozan hususlar üzerinde durmalıyız.

Dün gittiğim, hem Harran Üniversitesinde hem de Gaziantep'te bir üniversitede öğretim üyeleriyle, hocalarla sohbet imkânımız oldu. Dünyada en kötü cehalet öğretilmiş cehalettir. Eğitimle verilen cehalet kadar tehlikeli bir cehalet yoktur. Eğitimle

sadece ilim verilmiyor, eğitimle öğrenilmiş ve öğretilmiş bir cehalet oluşturuyoruz. Bu o kadar tehlikeli ki, burada cehalet ilmin yerine ikame edilebiliyor.

İnsan yetiştirme düzeni aslında her insanı kendi sistematığı içinde yapılandırmak, biçimlendirmek ve kurgulamak isteyen, kısacası düzenleme iddiası taşıyan her yapının biricik derdidir. Hepimizi kuşatan zihniyet dünyalarının değerlendirilmesi elzemdir.

Bunlara Yaşar Bey de değindi, çünkü önemlidir bütün bunlar. Resmî ve gayri resmî kurumlar, özel ve kamusal yapılar, din alanının örgütlenmiş bütün tezahürleri; cami, Kur'an kursu, vaaz, hutbe bütün bunlar bu açılardan yeniden gözden geçirilmelidir. Çünkü insanlar oradan da geçiyor, insan yetiştirme düzeneklerimiz içerisinde bütün bunlar var.

Bizim şöyle bir prensip kararımız var: Diyoruz ki, cami devletin dairesi değil, cami Allah'ın evidir. Camiye gelen insana biz önce mümin olarak hitap etmeliyiz, yurttaş ve vatandaş olarak değil. Hutbe yurttaşlık bilgilerinin yeri değildir. Vaaz kürsüsü yurttaşlık bilgilerinin öğretildiği bir yer değildir. Önce ona imanı öğretmeliyiz. Vaazlarımıza, hutbelerimize baktığımızda en az işlenen konu nedir biliyor musunuz? İman konusu. Camide anlatacağımız ilk konu iman konusu olması gerekirken vaazlarımızın ve hutbelerimizin yıllara göre çizelgesini çıkararak baktığımızda en az yer alan konu iman konusudur.

Bütün bunların gözden geçirilmesi gerekiyor. Sonra bizi kuşatan gelenekler, inançlar, ideolojiler, siyasal hedefler, zihniyet yapısını besleyen dinî ve kültürel oluşumlar, dinî bakiyenin sık sık gözden geçirilmek zorunda kaldığı karşılaşmalar, sosyal bilimcilerin severek kullandığı öteki kategorisindeki yapılar, tarikatlar, cemaatler, modern bilgi sistematikleri, küresel etkilere açık millî ve dinî yönelimlerdeki yorumlama zafiyetlerini gözden geçirmeliyiz.

Bugün sorulması gereken sorular şunlardır: Ben, tebliğ sunacak hocalarımızın bütün bu sorulara cevap aradığına dair inancımı ifade etmek isterim. İnsanımızı nasıl yetiştiriyoruz? Nasıl bir insan özlemi içerisindeyiz yani nasıl bir insan özlemimiz var ki onu yetiştiriyoruz? Mesela, çocuklarımız için tek başına başarıyı bir hedefe ve puta dönüştürmek doğru mudur?

Benim üniversite sınavına giren oğlum bir fıkra üretti, çok hoşuma gider, tekrarlarım, eğitim sistemimizi çok güzel özetliyor. Bir gün beni de böyle şaşırtacak şekilde geldi dedi ki, "falan arkadaşımızı kaybettik baba." İrkildim, "ne oldu?" dedim. "Arkadaşım vefat etti" dedi. Meğer şaka yapıyormuş, ben anlamadım önce. "Ama vefatından sonra Münker Nekir melekleri gelmiş ona demişler ki 'men rabbuke?' O da 'dört seçenekten birine söyle işareti koyayım.'" demiş.

Böyle bir eğitim sisteminden geçiyoruz. Çocuklarımızı böyle bir eğitim sistemin-den geçiriyoruz. Peki, böyle bir eğitim sisteminden az önce sahabeye attığımız o yüksek özgüven oluşur mu? Yetiştirdiğimiz insanlar nasıl bir gelecek vaat ediyor?

Sorulara devam ediyorum.

Yetiştirdiğimiz insanlar İslam'ın insanı mı yani iman yurdunu eman yurduna, İslam yurdunu selam yurduna dönüştürecek insanlar mı acaba?

Yetiştirilen her bir insan ne ölçüde muteber ve ideal hasletlerle kendi kişiliğini buluşturmayı önclemiştir.

Bu konuda sorumluluklarımıza müdrik miyiz?

Bütün bunlar içinde bizi kuşatan şartları, geldiğimiz dünyayı, bizi besleyen dil ve söylemleri, içinde bulunduğumuz zihniyet yapılarını, kişiliğimize ve kimliğimize ağırlığını veren değer ve söylemleri hesaba katmamız gerekiyor.

Topyekün insan yetiştirme fikriyatımızı, düzenlerimizi, bilgi ve bilinç üreten mekanizmalarımızı yeniden ele almak mecburiyetindeyiz.

Din eğitimi veren kurumlarımız, medreselerimiz, İslam üniversitelerimiz, ilahiyat fakültelerimiz, bütün dini eğitim veren kurumlarımız bunu yapmalıdır.

Pakistan'a gidip gördüğünüzde şuna şahit olursunuz: İnsan yetiştirme düzenini, eğitim sistemini halledemediği için Pakistan'ın bugün içinde bulunduğu şartlardan kurtulması asla mümkün değil.

Peşaver'deyim, bana bir brifing verildi. Pakistan'da 300 bin medrese var dendi. 300 bin medrese. Peki, medrese dendiğinde bizim aklımıza ne gelir? İçinde hem Uluğ Bey, hem İbn-i Sina, hem Fahrettin Razi, hem İmam Gazalî gibi büyük âlimleri yetiştiren tarihteki en büyük müesseseler gelir öncelikle aklımıza değil mi? Ama burada öyle değil. İlim parçalanmış, içinde kâinatın ayetleri yok, içinde tabiat yok, içinde fizik yok, içinde kimya yok, içinde matematik yok. Ne var? Tefsir var, hadis var, fıkıh var, kelam var. İçinde felsefe yok, hikmet yok. Bizim ilim anlayışımız bu mu gerçekten? Kâinatın ayetlerini anlamadan Allah'ın Kur'an'daki ayetlerini anlamak mümkün müdür? Fizikle metafiziği o zaman nasıl birleştirecek, madde ile manayı nasıl birleştirecek?

"Beni Allah aşkına, bir medreseye götürün, ben biraz dersleri dinlemek istiyorum." dedim. Nur Medresesi diye bir medreseye götürdüler. Kaç öğrenci var, dedim. 30 bin öğrencisi var, dediler. Gittim, gördüm bir camiden de büyük bir mekân. Kürsüde bir hoca efendi Ebu Davud okuyor. 5000 kişi oturmuş hep beraber hocayı dinliyor. 5000 kişi hep beraber Ebu Davud okuyor. Şerh yok, izah yok. Sadece rivayetler okunuyor.

Ne olacakmış? Bitirince hep beraber Ebu Davud mücazı olacakmışız, Ebu Davut'tan icazet almış insanlar olacakmışız. Nostaljik olarak bizim kulaklarımıza bayağı hoş geliyor, ne güzel! Hindistan geleneği öyle değildi aslında. Büyük âlimler yetiştirdi gelenekten, ama maalesef bugün durum böyle.

Türkiye'de Allah'a hamdolsun, imam hatip lisesi modeli 1907'lerden itibaren keşfedilen bir modeldir. Onun için imam hatip lisesinden bütün eksiklerine ve zaafına rağmen geçen bir çocuktan az önce söylediğim o uçlara savrulma göremezsiniz. Neden? Sabahleyin Kur'an-ı Kerim okuyor, sonra kimya laboratuvarına gidiyor, oradan çıkıyor coğrafya okuyor, oradan çıkıp siyer dersine gidiyor. Fıkıh dersini görüyor, arkasından matematik görüyor. Bu öyle yabana atılacak bir şey değil. İslam dünyasına hakikaten örnek olabilecek bir şey, ama bunu daha da güçlendirmeliyiz. Verdiği kişiliği yeniden sorgulamalıyız hep birlikte, daha ileri noktalara taşımak için. İmam hatip okullarımız müfredatlarını, programlarını, âlim yetiştirme anlayışlarını yeniden gözden geçirmek zorundadır.

Okullarda, fakültelerde örgün ve yaygın eğitim kurumlarında, camilerde, Kur'an kurslarında, gönüllü kuruluşlarda, stk'larda, vakıf ve derneklerde, öğrenci evlerinde, pansiyon ve yurtlarda, dershanelerde, ailelerde, evlerde, mahallelerde, kitle iletişim araçlarında, yazılı ve görsel basında, sosyal medyada insanlara nasıl bir İslam anlatıldığını ve hangi metotlarla öğretildiğini yeniden ele almak durumundayız.

Son birkaç hususa daha işaret ederek ben sözlerimi bitireyim, uzattığının farkındayım. Tabii, bunları düzenlerken sadece Türkiye ve İslam dünyası değil Türkiye'yi de, İslam dünyasını da kuşatan öyle şeyler var ki, biz farkında değiliz. Her şeyden önce öyle bir süreçten geçiyoruz ki, bu süreç insanlığın tarih yolculuğunda uğradığı bir yol kazasıdır. Modernizm dediğimiz dönem yani dünya ile, insanın maddi hayat ile, varlık ile, sınırlı ilişkileri olan manevi ve aşkın olanla ilişkilerini kaybettiği bu dünya; aslında insanlık tarihinin büyük yolculuğunda uğradığı bir yol kazasıdır. Bunun farkında olmalıyız. Bugün "yaralı bilinç" diye bir kavram vardır. Gönül yarası var, dil yarası var; ama bir de bilinç yarası var. Bugün yaralı bilinçle insan yetiştirme düzenimizde biz bilinçler inşa etmiyoruz, bilinçleri yaralıyoruz. Çünkü bizim varlık, bilgi, âlem ve insan tasavvurumuz parçalı olduğundan, bu da bilincin yaranmasını beraberinde getiriyor. Maneviyattan uzak değerler, yaşam biçimi ve ilişkiler sistemi pek çok problemleri beraberinde getirmiştir. Bilinç yaranmasına uğrayan insanoglu anlamsızlığın pençesine itilmiştir. Eğer buna bir hastalık diyecek olursak, yaralı bilinç sahibini nereye sevk ediyor? Anlamsızlığın girdabına yani bu dünyanın bir anlamı yok, var oluşun bir gayesi yok, ona sevk ediyor.

18'inci ve 19'uncu yüzyıl Batılı düşünürler yaşadıkları çağın boş, amaçsız ve ruhsuz bir çağ olduğundan yakınmışlardır.

İnsanı ikinci büyük bir kuşatma yabancılaşmasıdır. İnsan, fitratına yabancılaşıyor, hem de eğitim marifetiyle. Bizatihi insan yetiştirme düzeni içerisinde insan kendi fitratına yabancılaştırılıyor. İnsan her şeyin ölçüsü hâline getirilmek isteniyor. Bunu da insanı yüceltmek adına yapıyorlar. Bu doğru değil. İnsanı yücelten ve onu kendi başına bağımsız hakikat sayan, insanı kendi üzerinde sınırlayıcı Tanrı'ya, Allah'a başkaldıran varlık konumuna taşıyan bir hümanizm var dünyada egemen olan. Bu da, insanın insanın kurdu olmasını beraberinde getiriyor.

Boş benlikler oluşuyor yaralı bilinçlerden. Yaralı bilinç, yabancılaşma ve boş benlik. Boş benlik dinî ve ahlaki değerlerin yok olmaya başlamasıyla başlıyor. Bunu inşallah yarına bırakalım. Sabrınızı da fazla taşırmayalım.

Ben tekrar ülkemizin muhtelif üniversitelerinden sempozyumumuza daveti kabul ederek zaman ayıran ve tebliğler hazırlayarak Erzurum'a gelen akademisyenlerimize, Atatürk Üniversitemizden, ilahiyat fakültemizden ve diğer fakültelerimizden iştirak eden hocalarımıza en kalbi şükranlarımı sunuyorum.

Sempozyumumuzun; çok önemsedığımız insan yetiştirme düzenimizin, Resul-ü Ekrem'in kutlu doğumunda onun dünyaya getirdiği rahmet mesajlarının rahmet ikliminin gölgesinde yeniden ele almasına, onun sadece satırlarda değil satırlardan sadırlara geçmesine vesile olmasını Yüce Allah'tan niyaz ediyorum. Hepinize sevgilerimi, saygılarımı sunuyorum. Kutlu Doğum Haftanız, cumanız mübarek olsun diyorum.

TAKDİM- Diyanet İşleri Başkanımız Sayın Prof. Dr. Mehmet Görmez hocamıza konuşmalarından dolayı teşekkürlerimizi arz ediyorum.

Kıymetli misafirlerimiz, ilimize ziyaretleri ve Kutlu Doğum Haftası etkinliklerine katılımları dolayısıyla Erzurum Valimiz Sayın Dr. Ahmet Altıparmak tarafından Diyanet İşleri Başkanımız Sayın Prof. Dr. Mehmet Görmez hocamıza plaket takdim edilecektir.

Arz ederim.

Sayın Valimize bu nezaketlerinden dolayı teşekkürlerimizi arz ediyoruz.

Değerli misafirlerimiz, sempozyumumuza bazı devlet büyüklerimiz tarafından tebrik telgrafları gönderilmiştir. Müsaadelerinizle bunları arz etmek istiyorum.

Sayın Prof. Dr. Mehmet Görmez, Peygamberimiz Hazret-i Muhammet Mustafa (s.a.s.)'in doğum gününün kutlandığı bu anlamlı haftayı kutluyor, âlemlere rahmet olarak gönderilen gönüllerimizin süruru Efendimize sonsuz selamlar gönderiyorum. Kutlu elçi, Yüce Yaratıcısına olan sorumluluklarını emrolunduğu gibi dosdoğru olarak yerine getiren bir kul ve tüm insanlığa gön-

derilmiş bir resuldür. O insanların ıftiharı, tüm insanlık için bırakmış o onurlu hadisi şerifleriyle sonsuz bir rehberdir.

Barış ve huzur, sevgi ve hoşgörü dini olan İslam en güzel onun şahsında yaşanmış ve tüm ümmetine büyük bir yol gösterici, yüce bir önder olmuştur.

Bu kutlu haftanın tüm din kardeşlerimiz için hayırlara vesile olmasını temenni ediyor, Peygamber Efendimizin evrensel çağrısında, barışta ve adalette buluşmayı Yüce Allah'tan diliyor, sevgilerimi sunuyorum.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan.

Sayın Başbakanımıza ve tebrik telgrafı gönderen diğer devlet büyüklerimize şükranlarımızı arz ederim.

İNSAN YETİŞTİRME SİSTEMLERİ

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Raşit KÜÇÜK

Emekli Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı

18.04.2014
CUMA

TAKDİM- Saygıdeğer hocalarım, kıymetli misafirlerimiz, sempozyumumuza tekrar hoş geldiniz.

Sempozyumumuzun I. Oturumunu başlatmak üzereyiz. “İnsan Yetiştirme Sistemleri” ana başlıklı I. Oturumumuzun oturum başkanı emekli Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanımız Sayın Prof. Dr. Raşit Küçük hocamız.

Hocamızı sahneye arz ediyorum.

Buyurunuz.

OTURUM BAŞKANI- Bismillahirrahmanirrahim. Elhamdülillahi Rabbil âlemin, vessalatü vessalamü âlâ seyidinâ Muhammedin ve âlihi ve sahbihi ecmain.

Saygıdeğer ilim ehli, kıymetli hazirun, hanımefendiler, beyefendiler; öncelikle sempozyumumuza hoş geldiniz, şeref verdiniz. Cenab-ı Hak inşaallah hayırlara vesile kılsın. Allah-u Teâlâ muvaffakiyetle tamamlamayı ve faydalı neticeler hâsıl olmasını inşaallah nasip eylesin.

Değerli arkadaşlarım, bu yıl Kutlu Doğum Haftası'nın konusu bildiğiniz gibi "Hazret-i Peygamber, Din ve Samimiyet" konusu.

Tabii, bunun alt biriminin tamamlanması, daha doğrusu bunun nasıl hasıl olacağının ilmi temellerinin oluşturulması için de "Hazret-i Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz" başlığı altında kanaatimce önemli bir sempozyum konusu tespit edildi. İnşallah ülkemizin hemen her cihetinden ilim insanlarının iştirakiyle bu faydalı konunun altı kıymetli düşüncelerle, fikirlerle, tasavvurlarla ve temennilerle tamamlanacaktır.

Değerli arkadaşlarım, 2011 yılından beri Kutlu Doğum haftaları bir konuya tahsis ediliyor. 2011 yılında merhameti konuşmuştuk, "Hazret-i Peygamber ve Merhamet Eğitimi" ni. 2012 senesinde "Hazret-i Peygamber, Kardeşlik Hukuku ve Ahlakını" konuştuk. "2013 yılında Hazret-i Peygamber ve İnsanlık Onuru" nu ele aldık. Bu yıl da işte "Hazret-i Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz"i konuşuyoruz.

Sabah açılış oturumunda Sayın Başkanımızın da ifade ettiği gibi, hakikaten Kutlu Doğum haftaları 1989 yılından bu yana önemli bir literatür oluşturdu. Çok hayırlı bir düşünce ve bir faaliyet olarak da bunların Kutlu Doğum kitaplığı halinde inşaallah hizmetimize sunulacak ve önemli bir boşluğu dolduracaktır inancındayım.

Bu ilk oturumda sizlere tebliğ sunacak ve müzakereci olarak görev yapacak değerli arkadaşlarımı takdim yapmak istiyorum.

Prof. Dr. Mehmet Türkeri. Aynı zamanda davet edeyim arkadaşımızı buraya.

Prof. Dr. Kemaleddin Taş, Doç. Dr. Halil Aydınalp, Prof. Dr. Mustafa Alıcı arkadaşlarımız tebliğ sunucu arkadaşlarınız olarak karşınızda olacaklar. Onların tebliğlerini daha

sonra Prof. Dr. Ruhattin Yazoğlu, Doç. Dr. Hüseyin Yılmaz, Prof. Dr. Ulvi Mehmetoğlu ve Prof. Dr. Kemal Polat arkadaşlarımız müzakere yapacaklar.

Değerli arkadaşlarım, Prof. Dr. Mehmet Türkeri arkadaşımız Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi olarak görev yapıyor halen. “İnsan Yetiştirme Anlayışımızda Ahlakın Yeri” konusundaki tebliğini size sunacaklar.

Bize verilen süre bir buçuk saatlik bir süre oluyor. Bu bir buçuk saatlik süreyi şöyle kullanalım istiyorum ve mümkün mertebe de arkadaşlarımızın riayet etmesini de özellikle istirham ediyorum, çünkü bu süre dinleme miktarına ayarlanmış bir süre. 15'er dakika tebliğlerimizi sunalım. 5'er dakika da müzakere olsun. Geriye zaten bir zaman kalmıyor. Birkaç dakikayı da benim böyle aradaki konuşmalarım alır. İnşallah 90 dakikada bu oturumu gerçekleştireceğiz.

Ben şimdi değerli arkadaşımız Mehmet Türkeri kardeşimize sözü bırakıyorum. İnsan yetiştirmede ahlakın yeri konusunda bizi bilgilendirecek. Buyurun.

İNSAN YETİŞTİRME ANLAYIŞIMIZDA AHLAKIN YERİ

Prof. Dr. Mehmet TÜRKERİ

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

I. GİRİŞ

Bu bildiri, insan yetiştirme anlayışımızda ahlakın nerede durduğunu, değer ve erdem üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ahlakın insan yetiştirme ve eğitim anlayışımızdaki yerini görebilsek bu konuda ne tür eksikliklerimiz olduğunu tespit edebilir ve bu eksikliklerimizi giderebiliriz. Bu doğrultuda öğrenme örneği, değer açısından ve temel erdemlerin başında yer alan bilgelik (hikmet) erdemi bakımından analiz edilecek, pratikte bunların hayatımızda mevcut olup olmadığı, mevcut ise bu konulardaki eksikliklerimiz ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

İki olgusal tespit önemlidir: (a) İyi olduğumuzu düşündüğümüz konuda eksikliklerimizi görmeyebiliriz. (b) Ahlaki açıdan başkalarının durumlarını şikayet anlamında değerlendiririz; takdir ya da takdir ederiz. Kendimizle ilgili bir değerlendirme ve tefekkürde bulunmayız. Yani hep başkasının ahlaksızlığından ve ahlaki olarak düzeltilmesi gerekliliğinden söz ederiz. Herkes böyle yaptığı için, yani ahlaki kendisi açısından düşünmediğinden ahlak sorunu hem hep var olarak kalır, hem de çözülmez olarak kalır.

Ahlak, tıpkı din ve sanat gibi bir değer alanıdır. Bu, ahlaki özelliğe sahip olması beklenen davranışın değer üretecek tarzda ortaya konulması anlamına gelir. Burada değerle kastedilen negatif değil pozitif değerdir. Bu ise, bizim davranışlarımızı ortaya koyarken (iyi niyet, ahlaki ilkeyi bilme, değer vurgusu ve can-ı gönülden yapma gibi) bir takım şartları dikkate almamız anlamına gelmektedir.

Bırakalım değer üretmeyi, gündelik hayatımızda ahlak kavramlarını kullanışımız ve değerlendirmemiz dahi 'keyfi' görünmektedir. Gündelik hayatta uğradığımız bir haksızlıkta ya da benzeri bir durumda bunun haksızlık, adaletsizlik vb. olduğunu rahatlıkla

söyler ve şikayette bulunuruz. Ancak herhangi bir davranışımızı ortaya koyarken o davranışın hakkaniyeti ve adaleti ne kadar yansıttığını ya hiç düşünmeyiz ya da bunu biz yaptığımız için zaten adildir ve hakkaniyete uygundur, diye düşünürüz. Herkes de böyle yapmaktadır. Diğer bir olgu, davranışımızı kılavuzlayacak pozitif değerlerden söz ederken “kime göre”, “neye göre” soru ifadelerini kullanma rahatlığımız olmasına yani olayı sübjektivizme ve keyfilige dayandırmamıza karşın olumsuz bir durumla karşılaştığımızda yukarıda söylediğimiz gibi, bunun adalete uygun olmadığı, hakkaniyete uymadığı gibi bir yakınma ile objektivizme atıf yaparız. Başka bir deyişle, davranışı ortaya koyarken ahlaki değerlerin hepimizi bağlayan objektif yanının bulunduğunu görmeyiz ve dikkate almayız. Eğitimini yıllarca aldığımız bir alanda dahi yanlışlar ve hatalar yapabiliyorken, dinin hassas bir değer alanı olarak gördüğü ahlak konusunda hiç eğitim almadan değer üretmemizi beklemek zaten yanlıştır.

İnsan yetiştirmeden söz ettiğimize göre, bu bildiride öncelikle öğrenme örneği değer açısından analiz edilecek, daha sonra dört ana erdem üzerinde durulacaktır. Bu örnekler çerçevesinde bir şeyi ahlaken değer olarak görmenin ya da ahlaken değer olarak ortaya koymanın yolları (altı adımlı yol)¹ açıklanacaktır.

II. İNSAN YETİŞTİRME VE AHLAK

Bildirimizin iki anahtar kavramı vardır; insan yetiştirmek ve ahlak. İnsan yetiştirmek, insanı her hangi bir meslek açısından yetiştirmek ve para kazanmasını sağlamak olarak anlaşılabilir. Ayrıca ve daha önemlisi, insanı yine insani değerler bakımından yetiştirmek kastedilebilir. Her iki düzlemde eğitim ve öğretim kavramları önemli unsur olarak kendini göstermektedir. Çünkü bir bireyi hem meslek kazandırmak hem de değerleri yaşatan bir konuma getirebilmek ancak eğitimle mümkün olabilir. Eğitim kavramı kapsamında da öğrenme kavramı hayati öneme sahiptir. Öğrenme bilincinin yer almadığı bir süreç eğitimi (ve hedeflerini) boşa çıkaracak ya da görünüşte başarılı olacaktır. Dolayısıyla burada öne çıkan iki kavram öğrenme ve değerdir.

Öğrenme ile kitap okumayı, okul okumayı, ders çalışmayı, okumayı okul ile sınırlandırmayıp hayatın bir parçası olarak görmeyi ve daha ileri düzeyde davranışlardan, olaylardan ahlaki dersler çıkarmayı ve oradan ahlaki değer üretmeye yönelmeyi kastedecek şekilde geniş kapsamlı düşünüyorum. Kapsamdaki ahlaki değer üretme genişliği, eğitimin ikinci düzleminde bireyin insani değerler bakımından yetiştirilmesi anlayışı

1 Değeri pratiğe yansıtmada altı adımlı yol haritamızın ilk spesifik şekli, Uluslararası Antalya Değerler Eğitimi sempozyumunda sunulmuştur. Bkz. Türkeri, Mehmet, “Değer Nedir ve Eğitim Açısından Pratiğe Nasıl Yansır?”, Uluslararası Antalya Değerler Eğitimi Sempozyumu 28-29 Mayıs. 2013, *Sempozyum Bildiri Kitabı*, Antalya 2013, ss: 102-107.

ile uyumludur. Dolayısıyla öğrenme bilinci açısından eğitim ile ahlaki değer üretme birbiriyle sıkı bir bağlantı göstermiş olmaktadır.

Ahlak, tıpkı din ve sanat gibi değer alanıdır. Ahlakтан söz ettiğimizde değer alanından söz ettiğimizi asla hatırdan çıkarmamalıyız. Ahlak bir değer alanıdır. Kelime olarak, huy, tabiat gibi anlamlara gelir. Bu huydan iyi davranışlar ortaya çıkarsa bu huya güzel ahlak, kötü davranışlar ortaya çıkarsa buna kötü ahlak denir. Dolayısıyla ahlak, kelime itibarıyla nötr olmakla birlikte Türkçede iyi ve güzel ahlak anlamında kullanılır. İnsandan iyi ve güzel davranışlar ortaya çıkmasının, erdemli fiiller ortaya konulmasının, insanın fiillerini insan olması bakımından ele almasının bir ilmidir ahlak.² Bütün bu durumlar üzerine konuşmak, sorgulamak, tefekkür etmek, temellendirmelerde bulunmak, kavram analizleri yapmak vb. edimler de etik kapsamına girer.³ Ahlak ile etik arasında sıkı bir bağlantı vardır. Aralarında özdeşlik bağlantısı bulunmamakla birlikte birbirinden tamamen bağımsız da değildir. Etik, ahlak felsefesi demektir. Dolayısıyla bu iki kavramın birbiriyle bağlantılı olduğu açıkça görülmektedir. Buradaki önemli nokta, ahlakın bir değer alanı olduğu gerçeğinden hareketle ortaya koyduğumuz davranışların, verdiğimiz kararların, yaptığımız değerlendirmelerin değer üretecek tarzda olması gerekliliğidir.

Ahlakın bir değer alanı olmasının pratikteki anlamı nedir? Bunun cevabı yaptığımız bir davranışın iyi olmasının şartlarını hatırlamayı gerektirmektedir. Ahlak kitaplarından saptadığımız şartlardan bazıları şunlardır; irade özgürlüğü, değer vurgusu, iyi niyet, bilinçli olma, ahlaki ilkeyi bilme, rasyonellik, objektiflik, özgecilik (diğerkâmlık), analiz-sentez, tutarlılık, ilkeye bağlılık, evrensellik, yanlış yapma model almamak, fiile yansıma ya da yansıtma, iyiye yönlendirme şevki (melyorizm) ve kendimize yönelik ödev çıkarmadır.⁴ Demek ki yaptığımız bir işi can-ı gönülden yapmak, elimizden gelenin en iyisini yapmak, bu konuda bilinçli olmak, iyi niyete gereklerini yerine getirecek tarzda sahip olmak, ahlaki ilkelere dayalı bir tutum sergilemek, Allah rızasını ilke olarak aldığımızda bundan bir karşılık beklememek gibi unsurlar öne çıkmaktadır. Tersten söylersek, yaptığımız bir işi bu ölçüler ya da ilkeler doğrultusunda yapmamız o işi bir şekilde yapmayı, sorumluluktan kurtulmak, zaman doldurmak, günü kurtarmak, göz boyamak için ya da örneğin teftiş edilme duygusuyla yapmayı dışlamaktadır.

Elimizden gelenin en iyisini yapmayı biraz açıklamalıyız. Çünkü çoğunlukla biz işleri bir şekilde yapıp elimizden gelen budur, diyebiliyoruz. Bunun etik ayırt ediciliği şudur; gündelik hayatımızda can-ı gönülden yaptığımız, severek yaptığımız, sevdiklerimizle yaptığımız şeyleri düşünelim. Onlarla bir şey yaptığımızda itinalı hazırlıklar

2 Miskeveyh, *Tehzibü'l-Ahlak*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 1985, s. 30; Türkçesi, *Ahlaki Olgunlaştırma*, çev. A. Şener, C. Tunç ve. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1983, s. 40.

3 Türkeri, Mehmet, *Etik Kuramları*, Lotus Yayınevi, Ankara 2013, s. 11.

4 Türkeri, Mehmet, *Etik Bilinç*, Lotus Yayınevi, Ankara 2011, s. 22.

yapar, hiç bir eksiklik bırakmamaya çalışır ve hazırladığımız, yaptığımız şeylerin aynı zamanda estetik olmasına çaba gösteririz. Bu tarz şeyler daha çok boş zaman etkinliği, arkadaşlarla buluşma etkinliği olarak ender yapılan şeyler kapsamındadır. Öte yandan gündelik hayatımızın çoğunu da, ev işleri, mesleki işler de dâhil, bir tür mecburiyet hissiyle yaparız ve o işi bir an önce yapıp ondan kurtulmak isteriz. Bu tarz davranışlarımızda diğer türdeki gibi can-ı gönüldenlik bulunmadığından ne sevgi mevcut olabilir ne de elimizden gelenin en iyisini yapabiliriz. Bu şekilde yapmamızın nedeni, onları yapmaya kendimizi mecbur hissettiğimizden, severek yaptığımız kategoriye dâhil etmediğimizden, can-ı gönülden yapılması gereken bir şey olarak düşünmediğimizdendir. Böyle olunca pratik olarak ilk gruba giren şeylere değer verirken ikincilere değer vermemiş oluruz. Bu noktada değer vurgusu ve can-ı gönülden olma, değer üretmenin ayırt ediciliğini oluşturmaktadır. Dolayısıyla ikinci gruptaki davranışlarımızı değerle bağlantılı, değer üretecek tarzda düşünmemiş oluruz. Düşündüğümüzü söylememiz bu konuda değer ürettiğimiz anlamına gelmez. Çünkü bu gruptaki davranışları mecburiyet ve sorumluluk hissiyle yapmamız, bu konuda diğer gruptaki davranışlardaki gibi davranmamamız sonucunu doğurmaktadır. Yani zorunluluk hissiyle diye yaptığımız davranışlarda can-ı gönüldenlik ve en iyisini yapma ayırt ediciliği bulunmamaktadır. İlk gruptakileri değersizdir, diyemeyeceğimize göre, ikinci gruptakiler değer verilmeyen kategoriye girmiş olurlar. Ayrıca, bir şeyi dışsal mecburiyet gereği yapmak, o konuda değer üretmeye engel değildir. Dıştan gelen bir mecburiyete bizim değer üretme tarzı bir mukabelemiz söz konusu olmalıdır. Değer ancak bu şekilde üretilebilir. Örneğin namazın mümine farz olması onun için bir mecburiyettir. Bu ayrı bir şeydir, kişinin bunu değer olarak algılayarak ifa etmesi daha ayrı bir şeydir. Değer ancak bu ikinci yolla üretilebilir. Dinin, değer alanı olması nedeniyle, değer üretme hedefi, her şeyde asıl olarak gözetilmelidir. Aksi durum dini, ahlaki ve sanatsal değerlerin hayatımıza yansımayaacağı anlamına gelebilir.

Bırakalım değer üretmeyi, gündelik hayatımızda ahlak ve etik kavramlarını kullanışımız ve değerlendirmemiz dahi 'keyfi' görünmektedir.⁵ Gündelik hayatta uğradığımız bir haksızlıkta ya da benzeri bir durumda bunun haksızlık, adaletsizlik vb. olduğunu rahatlıkla söyler ve savunuruz. Ancak herhangi bir davranışımızı ortaya koyarken o davranışın, hakkaniyeti ve adaleti ne kadar yansıttığını ya hiç düşünmeyiz ya da bunu biz yaptığımız için zaten adildir ve hakkaniyete uygundur, diye düşünürüz. Herkes de böyle yapmaktadır.

Bir insan herhangi bir konuda hatam yoktur diye düşünürse, böyle bir kişinin o konudaki hatalarını ve eksikliklerini tespit etmesi çok zordur. Eğer kişi, ben nelerde hata yapıyorumdur diye düşünürse böyle bir kişinin hatalarını tespit etmesi ve

5 Türkeri, Mehmet, *Etik Bilinç*, s. 11.

düzeltilmesi büyük bir ihtimaldir. İnsanlar gündelik hayatlarında, genel olarak insanın hatalar yapabileceğinden söz ederler; ancak pratik hayattaki spesifik konularda, her bir konuda, davranışta, meselede ne hatalar yaptığını, ne yanlışlıklar yaptığını ahlaki açıdan pek düşünmez. Bu yüzden öğrenme değerine yönelik analizimizde negatif tutum saptamasıyla işe başlamalıyız. Yani öğrenmeyi değerli bulduğumuzu söylememize rağmen fiiliyatta onu pek değerli bulmadığımızı, daha ileri bir düzeyle bu konuda ne hatalarımızın olduğunu görmek için hatalı olduğumuzu baştan kabul etmeliyiz. Bu, altı adımlı yolumuzun ilk basamağını oluşturmaktadır.

III. NEGATİF TUTUM SAPTAMASI

Öğrenmeyi değerli bulmayan neredeyse kimse yoktur. Ancak gündelik hayatta böyle olup olmadığını analiz etmeliyiz. Bunun için de geçmiş hayatımız ve şimdiki hayatımız açısından öğrenmeye yönelik tutumumuzu sorgulamalıyız.

Biz öğrenci iken öğrenmeye, kitap okumaya, kendimizi geliştirmeye çalışan bir öğrenci miydik? Yoksa çalışıp çabalayanlara bir takım lakaplar takanlardan mıydık? Şu anda yani yetişkin iken, çocuklarımızın çalışıp çabalamasını ve bir şeyler öğrenmesini istiyor muyuz? Yani bizim, zamanında negatif gördüğümüz bir özelliği çocuğumuz sahip olsun istiyor olmayalım? Biz artık değiştiğimizi söyleyebilir ve öğrenmeye, bunun için çalışıp çabalamaya değer verdiğimizizi söyleyebiliriz. Bunun gerçekten böyle olduğunu görmek için öğrenmeye yönelik şu andaki tutumumuzun da analizi gerekmektedir. Günlerce elimize kitap almıyorsa, kitapların “pahalı” olmasını sebep gösteriyorsa, kitaba ve öğrenmeye yönelik harcama yapmayı füzuli buluyorsa ya da öğrenmeyi sadece okulla ilgili bir şey olarak görüp bir şekilde okulu bitirip mesleğe girmeye ve para kazanmaya yarayan bir şey olarak algılıyorsa, dolayısıyla öğrenme adına gündelik hayatımızda hiç bir şey yoksa, o zaman öğrenmeyi değerli bulmuş olur muyuz?

Öğrenmeyi sadece okula gitmek ve sonunda iyi bir üniversite, iyi bir meslek, iyi bir gelecek (hayat tarzı) olarak görüyor ve bu nitelendirmelerde “iyi” ile sadece maddi refahı ve parayı ya da makam-mevkiyi kastediyor ve hedefliyorsak yani erdemler hiç aklımıza ve gündelik hayatımıza bu şekilde gelmiyorsa o zaman burada ahlak nerededir? Ya da öğrenmenin önündeki engellerden sürekli söz eden ve eleştiren bir yapımız varsa, öğrenmek ve onu gündelik hayatın bir parçası yapmak için bir çabamız yoksa o zaman bu nasıl bir değerdir ki onu gündelik hayatımıza getirmemek için elimizden gelenleri yapıyoruz?

Lafa geldiğinde “İlim talep etmek her mü'min erkeğe kadına farzdır.” “İlim Çin'de de olsa arayınız.” “İlim öğrenmek beşikten mezara kadardır.” “Hikmet, mü'minin yitlik malıdır, onu nerede bulursa alır.” gibi hadisleri peş peşe sıralayabiliriz. Ancak fiili hayatta “Ağaç yaşken eğilir.” “Okumak insanın karnında olur.” “Benim kafam basmaz.” gibi dü-

şüncelerle öğrenme değerini kendi gündelik hayatımızdan çıkarmış oluruz. Ya da kişi, sadece öğrenme ve eğitimin önündeki engellerden, bu işin masrafından söz ediyor ve yakınıyorsa bu kişi öğrenme etkinliği için olumlu bir şey yapmış olur mu?

Sadece eleştiri yapmak ve yakınmak ne kadar haklı olursa olsun ahlaki açıdan problemlidir. Çünkü kişinin söyledikleri doğru olsa da o konuda olumlu bir şey yapmamıştır. Hayatta böyle kişi gördüğümüzde, o kişinin konuştuğu konuda olumlu bir değer anlayışına sahip olduğunu düşünürüz. Kişi sahip olduğu değer anlayışı konusunda olumlu bir şeyler yapmıyorsa, o değer gerçekten var olmuş olur mu? Çünkü değer, hem subjektif yanı hem de objektif yanı bulunan, subjektif ve objektif yanların bağlantısından doğan ilişkisel bir şeydir.⁶ Değerin tanımında yer alan ilişkinin olması değerın üretilebilmesi için yeterli değildir. Çünkü ilişki ya da bağlantı pozitif anlamda kurulabileceği gibi negatif anlamda da kurulabilir. Başka bir ifadeyle, süje-süje ya da süje-obje arasındaki ilişkiden hem negatif hem de pozitif değer üretilebilir. Kişi sadece eleştiri yapıyor ve yakınıyorsa bu ilişkiden değer üretilemez, çünkü insan-öğrenme ilişkisi yoktur ki değer üretilebilsin. Biraz derin analiz edilince kişinin bu değere yönelik tutumunun olumlu bir şey yapmamış olması nedeniyle negatif olduğu ortaya çıkar.

“Değerin hayata yansması sanıldığığın aksine ciddi bir çabayı ve bilinçlenmeyi gerektirmektedir. Kazuistri denilen sorun bununla ilgilidir. Değer kabul edilen şeylerin gerçek hayatta yer alabilmesi için onun öncelikle ilkeye dönüştürülmesi, oradan kuralların çıkarılması, ilkelerin ve kuralların uygulanması ve uygulamada davranışlarımızın ölçülmesi ve ödev değerlendirilmesinin yapılması gerekmektedir. Bu süreçte, değer kabul edilen şeyin gündelik hayatta bizzat amaç olarak ortaya konulması, gündelik hayatın bir parçası haline getirilmesi ve bu işlemin “iyi insan olmak” ya da “erdemli olmak” dışında bir hedefinin bulunmaması gerekir. Bütün bunlar pozitif değer üretme sürecinin köşe taşlarıdır.”⁷

IV. DEĞERLERİN GÜNDELİK HAYATTA AMAÇ OLARAK YER ALMASI

Her hangi bir konuda, davranışta, kararda, değerlendirmede vs. ahlakiliğın bulunmasının yani ahlaken değer üretilmesinin ikinci adımı değer bildiğimiz, değer olduğunu düşündüğümüz şeyleri kendi başına amaç görmememiz, onları bir takım maddi ya da pratik hedeflere feda etmememiz, araç yapmamamızdır.⁸ Gündelik hayatta tam da tersini yaparak yaşarız. Bunu da bir takım gerekçeler ileri sürerek yapar ve haklı göstermeye çalışırız. Dolayısıyla uygulamada, başta değer bildiğimizi söyledığımız şey ortadan kalk-

6 Türkeri, *Etik Bilinç*, s. 34.

7 Türkeri, “Değer Nedir ve Eğitim Açısından Pratiğe Nasıl Yansır?”, s. 104.

8 Hösle, V., “Fazla Enformasyon Çağında Felsefe”, *Etik ve Meslek Etikleri*, Türkiye Felsefe Kurumu, Yay., Haz. Harun Tepe, Ankara 2009, s. 135.

miş ve hatta tam tersi bir değer hayatımıza yerleşmiş olur. Öğrenme örneği üzerinden devam edelim. Kişi öğrenmenin değer olduğunu kabul eder, sonra da öğrenme adına hiç bir şey yapmaz ise, öğrenmenin önündeki engellerden söz edip durur ise, öğrenmeyi sadece okulla, meslekle ve nihayetinde para kazanma ve sosyal statü gibi şeylerle ilişkilendirmiş ise bu kişi bu hedefleri amaçlamış demektir ve o amaçlar gerçekleştiğinde öğrenme durumu ortadan kalkacak demektir. Ayrıca bu amaçlar yönelik başka yollar var ise o zaman öğrenme bütünüyle devreden çıkmış olacaktır. Bir öğrenci, bir veli ve bir yetişkin için öğrenme iyi bir okul okuma, sınavları geçme, diploma alma, iyi bir üniversiteye gitme, iyi bir meslek kazanma gibi hedeflere aracı yapıldığında yani insanın ahlaki olgunlaşması ve erdem amacı (pratik ipuçlarıyla birlikte) hiç aklımıza ve gündelik hayat programımıza gelmediğinde öğrenme değeri amaç olmaktan çıkmış sonuçta para kazanmaya vasıta konumuna düşmüş olur. Bunu gündelik hayatımızı ciddi bir şekilde gözden geçirdiğimizde görebiliriz. Günlerce elimize kitap almıyorsak, elimize aldığımız kitaplar, okumalar erdemli bir hayat yaşamak amacına yönelik değil de bir takım başka sebeplerle yapılıyor ise o zaman öğrenmek değer olmuş olmaz. Öğrenme deyince aklımıza, insanın ahlaki olgunlaşması geliyor mu? Genel konuştuğumuzda evet. Ama gündelik hayatımızı yaşarken bütün bu okuma faaliyetlerini, eğitim işlerini ne için gerçekleştiriyoruz? Hiç siz, insanların, benim çocuğum iyi okusun, çalışkan olsun iyi üniversiteleri kazansın ve iyi bir işi olsun, deyip de bu hedeflerindeki iyiyi erdemli bir hayat olarak algıladığını gördünüz mü? Erdemin ne olduğu, nasıl kazanıldığı, alt erdemlerin neler olduğu, bunların bizde bulunup bulunmadığı hiç umurumuzda mı? Eğer öyle olmuş olsaydı bu tarz şeylerin peşinden koşar ve onlara gündelik hayat programımızda yer vermiş olurduk. Bu durum ahlaki değer üretmede üçüncü adımı oluşturmaktadır.

V. GÜNDELİK HAYATTA DEĞERLERE ZAMAN AYIRMA

Ahlakın gündelik hayatta var olabilmesi için iyinin yani ahlaki değerın kendi başına amaç olarak gündelik zaman diliminde mevcut olması gerekmektedir.⁹ Değer kabul ettiğimiz bir şeye şu ya da bu gerekçeyle gündelik hayatımızda yer veremiyorsak, böyle bir değerimiz büyük bir ihtimalle yok demektir. Zira bugün ona yer ayıramıyorsak, bu durum yarınlarda ona yer ayırabileceğimizin değil bilakis ayıramayacağımızın bir göstergesidir. Zira bugününümüzde değerın hayatımızda bulunmasını kendimizce engelleyen şu ya da bu gerekçeler, yarınlarımızda da var olmaya devam edecektir. Değeri bugüne getiremiyorsak, elimizdeki mevcut zaman dilimi sadece yaşadığımız an olduğundan, hayatımıza getiremediğimiz anlamına gelir. Söz olarak değeri savunmak, gerçekte ona sahip olmak değildir. Öğrenme örneğine devam edelim. Öğrenmeye, okumaya, kendimizi geliştirmeye değer verdiğimizizi söylüyor, ancak gündelik hayatımızda kitabı elimize hiç almıyorsak, bilgi kaynaklarına başvurma ihtiyacı duymadan yaşıyorsak bu

9 Hösle, "Fazla Enformasyon Çağında Felsefe", s. 135.

durum hayatımızı öğrenme değeri çerçevesinde kılavuzlamadığımız anlamına gelir. Etik kitaplarında, etik pratik hayattan kaynaklanır, diye bir cümle vardır. Bu, ahlakın gündelik hayat diliminde ortaya çıktığı, gündelik hayatta yapıp ettiğimiz şeylerle ilgili olduğu anlamına gelir. Böyle olduğuna göre, öğrenme değerinin sözde var olduğunu kabul etmemiz, ama hayatta ona hiç ihtiyaç duymadan yaşamamız, öğrenme, bilgi ve kendini geliştirmeyi gerektiren konu ve davranışları değerle kılavuzlamadığımız anlamına gelir. Bu durumda o tür davranışları kılavuzlayan şey, negatif değer olmuş olur. Öğrenme örneğimizle ilgili söylersek, öğrenmeme değeri hayatımızda mevcut olmuş olur. Gündelik hayatımızı yaşarken tutumlarımızı dayandırdığımız şey, büyük ölçüde, değerimizi belirler.

Etik açıdan söylersek, gündelik hayatımızı ne için yaşadığımız temel değerimizi, ona yönelik nasıl davrandığımız yükümlülüğümüzü, her ikisi birden ahlakımızı belirler.¹⁰ Öğrenmeyle ilgili, gündelik hayatında hiçbir şey yapmayan bir kişinin böyle bir değeri yok demektir. Bu kişinin yapıp ettiği şeylerin temelindeki şey onun temel değerini belirler. İnsanlar, yetişkin olduklarını, belli bir mesleği icra etmek, para kazanmak, ev geçindirmek zorunda olduklarını vb. söyleyebilirler. Yani aslında bir bakıma öğrenmek için zamanları olmadığını, öğrenmenin okulda olan bir şey olduğunu vb. söylemek ve kendi yapmakta oldukları şeylerin asıl olduğunu ve bu konuda haklı olduklarını savunurlar. Buradaki ahlaki açıdan önemli nokta şudur; insanın geçimini sağlamak için çalışması ayrı bir şeydir ve bu hiç kuşkusuz önemsiz değildir. Ama insan hayatının amacının para kazanmak olması daha ayrı bir şeydir. Böyle düşündüğümüzde ahlaki ve dinî değerler hayatımızda yer bulamaz. Çalışmak ayrı bir şeydir ama hayatımızın değer amacı etrafında düzenlenmesi daha ayrı bir şeydir. Eğer biz değerleri gündelik hayatımıza getiremiyorsak, bu hayat programımızda yer almayacak, hayat programımızda yer alan şey para türünden şeyler olacaktır. Bu durumda değeri hayata getirebilmenin etik dışı (örneğin para, mal-mülk, haz vb.) amaçlarla değil, başta değer vurgusu olmak üzere “iyi”yi ortaya çıkaran şartlarla söz konusu olduğu unutulmamalıdır. Bu değeri hayata getirmede dördüncü adımı oluşturmaktadır.

VI. DEĞER VURGUSU VE DİĞER ETİK ŞARTLAR

Gündelik hayatımızı ne için yaşadığımız ile nasıl yaşadığımız yani hangi amaçlar için yaşadığımız ile bu amaç için yapılmış şeyleri yapış şeklimiz, ikisi birden ahlakımızı oluşturmaktadır. Bu ahlakın ‘güzel ahlak’ olabilmesi için yukarıda söylediğimiz bazı ilkelere ve ölçülere uyması gerekir. İnsanlar sadece irade özgürlüğünün ahlak için yeterli olduğunu düşünebilirler. Hiç kuşkusuz bu görüş doğrudur, ancak eksiktir. Çünkü irade özgürlüğü ahlakın zemin şartıdır. İrade iyi yönde kullanılabilirdiği gibi, kötü yönde de kullanılabilmektedir. Ahlakı bir değer alanı olduğu görüşümüzü hatırlarsak, buradan

10 Türkeri, *Etik Kuramları*, s. 11.

beklenenin iyi değer olduğu aşikârdır. İşte yukarıda atıf yaptığımız ilkeler ve ölçüler bu değeri üretmenin şartlarıdır. Değer üretmekten söz ettiğimize göre, değer vurgusu önemli bir ölçüt olarak karşımızda durmaktadır.¹¹ Değer vurgusu, davranışın değer alanına çıkışını ya da çıkmayışını belirleyici bir etkidir. Değer vurgusunu anlayabilmek için gündelik hayatımızda can-ı gönülden yaptığımız şeyler ile böyle yapmadığımız şeylerin arasındaki farkı düşünmeliyiz. Değer vurgusu yaptığımız şeyi severek, isteyerek, bilinçli bir şekilde yapmayı ifade eder. Bir şeyi severek yapma, zorunluluk ya da sorumluluk hissiyle yapmaktan farklıdır. Çünkü severek, isteyerek yapma bizi değer alanına yöneltirken, diğeri böyle yapmaz. İkincisinde bir takım gerekçeler sunarak işi bir şekilde yapıp o işle ilgili zorunluluktan, sorumluluktan kurtulmak isteriz. Oysa ilkinde, hiçbir gerekçe sevdiğimiz şeyi yapmaya bize engel olamaz. Ayrıca sevdiğimiz şeyi ‘en iyi şekilde’ yapmaya çalışırız.

Değer vurgusu açısından öğrenme örneğimizi incelemeyi sürdürelim. Hatırlanacağı gibi, ahlaki belirleyen iki temel sorumuz vardır. İlki temel değeri belirler. Öğrenmeyi değer olarak almayı ve gündelik hayatın amacı yapmayı ifade eder. Ayrıca bunu pratik ve maddi hedefler için feda etmemeyi de gerektirir. Eğer bunlar için feda edilecek olursa, kendisi için feda edilen şeyler asıl amaç yani değer konumuna çıkmış olur. Bu durum genelde gayet meşru bir şeymiş gibi ortaya çıkmaktadır. Öğrenmek iyidir, faydalıdır, diye düşünülmektedir. Okul okumayla eşitlenmektedir. Yakın hedef olarak sınavımızı bir şekilde geçmek, kitaplara, sınav sorusunun nerelerden gelebileceği tarzında yaklaşmak, okumak zorunda olduğu için kitap okumak, sadece sınav öncesi çalışmak vb. amaçlanmaktadır. Uzak hedef olarak iyi bir üniversite, iyi bir meslek, iyi bir hayat amaçlanmakta, bu amaçlarda “iyi” nitelemesi maddi karşılıklara çıkmaktadır. Böyle olduğunda öğrenme etkinliğine yönelik tutumumuz can-ı gönülden ortaya konulmuş olmaktadır mı? Böyle olmadığı apaçıktır. Çünkü kişi günlerce eline kitap almayabilmekte, kitap okumayı zorunlu bir etkinlik, kitaba para harcamayı “fuzuli” olarak görebilmektedir. Başka bir deyişle öğrenmeyi, kitap okumayı gündelik hayatın bir parçası, ‘insan olma’nın olmazsa olmazı olarak görmemiş olmaktadır. Uzak hedefle ilgili olarak da, bize sadece diplomanın lazım olduğu kanaati, mezun olduktan sonra eline kitap almama vb. durumlar öğrenmenin değerli görüldüğünü mü yoksa değersiz görüldüğünü mü ortaya koymaktadır? Bu ve bunun gibi değer bulduğumuzu söylediğimiz şeyleri ne için ve nasıl yaptığımıza bakmamız, davranışı ortaya koymadan önce onu, ayrıca, ahlaki açıdan yani değer oluşturma açısından inceleyip incelemediğimize bakmamız söz konusu davranış, karar, ilişki vb. konusunda değer üretip üretmediğimizi ortaya koymada ipuçları verebilecektir. Bu, ahlaki inceleme eksikliğidir. Oysa bu durum, başkasına ithafen iyi niyet yokluğu olarak görülebilmektedir. Bizce durum böyle değildir. Ayrıca iyi niyet sadece karaktere atıfla kullanılmakta, davranışla irtibatı kurulmamaktadır. Böyle olunca

11 Türkeri, *Etik Bilinç*, s. 32.

iyi niyetli olmak sadece “iyi niyetliyim” deyip, sonra ‘istediğini yapmak’tan öte geçmemekte, spesifik olarak davranışla bir bağlantısı kurulmamış; niçin ve nasıl yapıldığına, ne yapılması gerektiğine, ahlaki değer üretme şartlarını taşıyıp taşımadığına bakılmamış olmaktadır. Bu yüzden davranışın ahlaki değer üretebilmesi için hem başta hem süreçte hem de sonuçta değerlendirmeler yapmalıyız. Bu konuda bizim teklif ettiğimiz adım, ilke-kural-sorgulama anahtarını kullanmaktır.

VII. İLKE-KURAL-SORGULAMA ANAHTARINI KULLANMA

Her bir değeri olduğu gibi, öğrenme değerini de pratiğe yansıtmak için ilke-kural-sorgulama anahtarından yararlanabiliriz. Bilindiği gibi, ilke tutumu, kural ise davranış kılavuzlar. Değer olarak düşündüğümüz şeyi tutumlarımızı ve davranışlarımızı olumlu etkileyecek şekilde düzenleyebilmeliyiz. Öğrenme değerimizi nasıl pratiğe yansıtırız? Bunun pek çok boyutu bulunmaktadır. Biz, örneğin kitap okuma boyutunu ele alabiliriz. Kişi, öğrenme değeri doğrultusunda, kitap okumayı değerli buluyorsa ve bunu pratiğe yansıtmak istiyorsa buradan bir ilke çıkarmalıdır. Örneğin bu ilke “her gün kitap okumak” olabilir. Bunu, gündelik hayatın bir parçası yapmak ve davranışa dökmek için de bir kural belirlenmelidir. Örneğin bu kural “her gün yirmi sayfa kitap okumak” olabilir. Kitap okumayı değerli bulduğunu söyleyip, şu ya da bu gerekçeyle hiç eline kitap almayan bir kişinin kitap okumak gibi bir değeri, ilkesi ve kuralı olmamış olur. Bu durum değerli bulduğumuzu söylediğimiz her şey için geçerlidir. Değerin ilke-kural süreciyle pratiğe yansıyor yansımadığını görmek için de sorgulama yapılmalıdır. Öğrenme örneği açısından sorgulama şu şekilde, tersinden, yapılabilir: “eğer kitap okuma gibi bir değerim olmamış olsaydı, gündelik hayatımda ne değişirdi”? Cevap “hiç bir şey” ise, o zaman böyle bir değerimizin olmadığı ortaya çıkmış olur. Çünkü biz değer bildiğimiz şeyin, gündelik hayatımızda hiç bir olumlu değişiklik meydana getirmediğini tespit etmiş oluruz. Ayrıca gündelik hayatta yapıp ettiğimiz pek çok şeyi ‘iyi’ bir hayat, ‘iyi’ bir üniversite, ‘iyi’ bir meslek vb. için yaptığımızı düşünürüz. Burada kullandığımız ‘iyi’ nitelendirmesi pratik ve maddi hedefler olarak ortaya çıkıyor görünmektedir. Oysa ‘iyi’, ahlakın temel değerini ifade eder. Böyle olunca bunun her şeyden çok değerlerle ve erdemlerle bağlantısının kurulması gerekir. Öğrenme ve okuma etkinliğini, teknik anlamını ve kapsamını bilmek şartıyla erdemli bir insan olmak ya da erdemli bir hayat yaşamak için ortaya koyan kişi, ebeveyn, öğrenci vb. gördünüz mü? Oysa erdemler değerlerin pratiğe yansıtılmasında çok önemli işleve sahiptirler. Bu değer üretmede, bizim son adımımızı oluşturmaktadır.

VIII. ERDEM HAKKINDAKİ BİLGİLERDEN İSTİFADE ETMEK

Değeri pratiğe yansıtmada bize göre erdemler vazgeçilmezdir. Çünkü değerler soyuttur ve hayata gelmeleri gerekir. Erdemler ise hem karakteri hem de davranış ni-

telendirir ve bize belli bir somutlaştırma sağlar. Öğrenme değerini hayata yansıtmada konusunda temel erdemlerden ilki olan hikmet (bilgelik)¹² erdemine bir bakalım.

Bilgelik erdemi, düşünme gücünün yerli yerinde kullanılmasını gerektirir. O, teknik olarak cerbeze yani düşünce gücünü gereksiz yerde ya da kötü amaçlar için kullanmak ile beladet yani hiç kullanmamak arasındaki orta nokta olarak tanımlanır. İkinci tanım, varlığın ve eşyanın (şeylerin) hakikatini bilmek şeklindedir. Üçüncü tanım, doğru bilgi ve doğru davranış olarak ifade edilir. Bilgelik erdeminin çabuk kavrama, öğrendiğini hatırlama, zeka, doğru düşünme, tam tanım yapma gibi alt dalları bulunmaktadır.

Bilgelik erdemiyle ilgili bu bilgileri dikkate aldığımızda öğrenmeyi değer bilen bir kişinin öğrenmeye, eğitime, bilgiye, kitap okumaya vb. ihtiyaç duyan, onları hayatının bir parçası gören, onlara gündelik hayatta zaman ayıran, düşünme gücünü kullanan ve geliştiren, hakikati ne ise öylece öğrenmeye çalışan ve yerli yerinde davranan birisi olması gerekir. Tersinden bakacak olursak hikmet erdemini göz önüne almak demek, bir şey öğrenmek için önce “bu benim ne işime yarayacak”, “bana ne faydası olacak” gibi kanaatlerle öğrenme etkinliğine yaklaşmamayı ifade eder. Çünkü hikmet mü'minin yitik malıdır, onu nerede bulursa alır. Bunu dikkate aldığımızda kişi kayıp malını nasıl arıyorsa ve ona yönelik arama ve bulma şevki nasılsa öğrenmeye yönelik durumu da aynı olmalıdır. Kişi sürekli öğrenme önündeki engellerden söz ediyorsa öğrenmek için hiç çaba göstermiyor ve bunu kendisi hatırına bir değer görmüyorsa o zaman “İlim Çin’de de olsa arayınız”, “İlim, beşikten mezara kadardır”, “İlim her mü'mine farzdır.” gibi ilkelerin hayatta hiç yeri yok demektir.

Bana bir harf öğretenin kırk yıl kölesi olurum, düşüncesinden köle olmayı mı çıkaracağız yoksa ilim öğrenme aşkı ve şevkini mi? Biz öğrenen olmaya talip olmaz isek o zaman ilim, her mü'mine farz olmuş olur mu? Hayatımızı, bilgiye rağmen düzenleme gayreti içinde isek, “Benden geçti.”, “Öğrenmek insanın karnında olan bir şey, o da ben de yok.” vb. şeklinde düşünüyorsak o zaman öğrenmeye değer vermiş ve bilgelik erdemini dikkate almış olur muyuz? Ya da gündelik hayattaki meşguliyetlerimiz hemen bir önündeki pratik ve maddi hedefleri gerçekleştirmek maksadıyla ortaya konulursa o zaman erdemler ve değerler hayatımıza gelmiş olur mu? Örneğin kişi zekâsını ve hafızasını

12 Platon, *Phaidon*, 69b; *Menon*, 88b; *Devlet* III, 402c; Aristotle, *Nicomachean Ethics*, VI, 1140-1141; Farabi, *Fusul*, s. 43, 47-48; Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak*, s. 16, 22; Pazarlı, Osman, *İslamda Ahlak*, Remzi Kitabı, İstanbul 1980, s. 178; Aydın, Mehmet, “İslam Felsefesi (Ahlak Maddesi)”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, C. II, s. 12; Çağrı, Mustafa, *İslam Düşüncesinde Ahlak*, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1989, s. 123-124; Oktay, Ayşe Sıdika, *Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak-ı Alâî*, İz Yay., İstanbul 2005, s. 97 vd.; Türkeri, Mehmet, *Fahrettin Razi'nin Ahlak Felsefesi*, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1999, s. 100; Türkeri, Mehmet, *Elmalılı'nın Ahlak Felsefesi*, Lotus Yay., Ankara 2013, 123.

geliştirmeye çalışmıyorsa, kitap okumayı bir zorunluluk olarak görüyorsa, öğrenmeyi sadece okulla ilişkilendiriyorsa ve onları sınav ve sınıf geçme, diploma alma, iş bulma, para kazanma gibi amaçlarla bağlantılandırıyorsa, kitabı eline aldığı anda, kafasından kitaptaki bilgilerden başka her şey geçmeye başlıyorsa, böylesi bir sürecin erdemleri dikkate aldığı ve değer ürettiği nasıl söylenebilir?

IX. SONUÇ

Sonuç olarak ahlaki güzellikleri tamamlamak için gönderilmiş bir Peygamber'in takipçisi olduğumuzu düşünüyor, ancak gündelik hayatta sadece karşımızdaki kişinin ortaya çıkmış davranışları, kararları, değerlendirmeleri, hükümleri ve ilişkilerini sonuç açısından "iyi" ya da "kötü" diye değerlendiriyor, övüyor ya da kınıyorsak burada bir takım sorunlar var görünmektedir. Önemli bir sorun, ahlaki çıktılar üzerinden kurmuş, girdiler açısından düşünmemiş olmamızdır. Diğer önemli sorun, ahlaki başkalarına yönelik değerlendirme kriteri olarak hoyratça kullanırken kendimiz açısından ve değer alanı olması bakımından hiç dikkate almıyor görünmemizdir. Çünkü kendimizin ahlaklı olduğunu düşünüyoruz, ama öte yandan başkalarını bu noktadan eleştiriyoruz. Herkes de böyle yapıyor; kendisinin ahlaki açıdan problemli olmadığını düşünüyor, ama diğerlerini ahlaki bakımdan eleştiriyor. Böyle olunca da ahlaki sorunlar hem hep var olarak kalıyor hem de çözülemez olarak. Teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- Aristotle, *Ethica Nicomachea*, Translated by W.D. Ross, (*The Basic Works of Aristotle* içinde, Edited by Richard McKeon), Modern Library Paperback Edition, New York, Toronto, 2001.
- Aydın, Mehmet, *Ahlak Felsefesi Ders Notları*, Daktilografi, İzmir trhsz.
- "İslam Felsefesi (Ahlak Maddesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1989.
- Bourke, Vernon J. *History of Ethics*, Image Boks, New York 1968.
- Çağrı, Mustafa, *İslam Düşüncesinde Ahlak*, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1989.
- Fârâbî, *Fusulü'l-Medeni*, Çev. H. Özcan, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1987.
- Gazali, İhya'u Ulumi'd-Din; Ezher Matbaası, Mısır, 1302, Çev. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınları, İstanbul 1985.
- Hösl, V., "Fazla Enformasyon Çağında Felsefe", *Etik ve Meslek Etikleri*, Yay. Haz. Harun Tepe, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2009.
- Kılıç, R. *Ahlakın Dini Temeli*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992.
- Lipson, L. *Uygarlığın Ahlaki Bunalımları*. Çev. J. Ç. Yeşiltaş, T. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2003.

- MacIntyre, A., *Erdem Peşinde*, Çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.
- Miskeveyh, *Tehzibu'l-Ahlak*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1985. Türkçesi: *Ahlakı Olgunlaştırma*, Çev. A. Şener, C. Tunç, İ. Kayaoglu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- Oktay, Ayşe Sıdika, *Kınalızada Ali Efendi ve Ahlak-ı Alâî*, İz Yay, İstanbul 2005.
- Pazarlı, Osman, *İslamda Ahlak*, Remzi Kitabı, İstanbul 1980.
- Platon. *The Collected Dialogues of Plato*. Edith Hamilton and Huntington Cairns, (Editörler). Onikinci Baskı, Princeton Univ. Press, Princeton, New Jersey 1985. Türkçesi, *Platon Toplu Diyaloglar-I*. Çev. N. E. Erim, Eos Yayınları, Ankara 2007.
- Pieper, J., *The Four Cardinal Virtues*, University of Notre Dame Press, Indiana 1966.
- Singer, P. (Editör), *A Companion to Ethics*, Blackwell Publishers, Bodmin 1997.
- Türkeri, Mehmet, "Değer Nedir ve Eğitim Açısından Pratiğe Nasıl Yansır?", Uluslararası Antalya Değerler Eğitimi Sempozyumu 28-29 Mayıs. 2013, *Sempozyum Bildiri Kitabı*, Antalya 2013.
- *Elmalılı'nın Ahlak Felsefesi*, Lotus Yayınları, Ankara 2013.
- *Etik Bilinç*, Lotus Yayınları, Ankara 2011.
- *Etik Kuramları*, Derleme ve Çeviri, Lotus Yayınları, Ankara 2013.
- *Fahrettin Razi'nin Ahlak Felsefesi*, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1999.
- Muhammed Hamdi Yazır, *Elmalılı'nın Ahlak Felsefesi*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2006.

OTURUM BAŞKANI- Ben de kıymetli Mehmet Türkeri arkadaşımıza teşekkür ederim. İnşallah devamını kitapta okuyacağız. Bu derli toplu güzel takdimi için de ayrıca teşekkür ederim. Şimdi vakit geçirmeden hemen Kemaleddin Taş Bey'e sözü vereceğim. Kemaleddin Bey Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. Buyurun.

DİNDARLIK ANLAYIŞLARI VE İNSAN TASAVVURU

Prof. Dr. Kemaleddin TAŞ

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

I. GİRİŞ

Dinin toplumdaki hemen hemen bütün diğerlerini kapsayacak ölçüde önemli fonksiyonlarından birisi, insanlara belli bir “zihniyet yapısı” kazandırması ve inananları üzerindeki “birleştirme- bütünleştirme” fonksiyonudur. Sosyal gerçekliğin en önemli unsuru olan din, toplumsal yapı davranışlarının belirlenmesinde çok güçlü bir fonksiyona sahiptir. Din, topluma belli bir zihniyet kazandırmakta ve bu doğrultuda sosyal hayatın şekillenmesinde etkili olmaktadır. Her din bir değerler zincirine sahiptir. Özellikle de evrensel dinlerin, salt dinî olan hususlar dışında hayatın bütün önemli meseleleri hakkındaki hükümlerle bütün önemli dünyevî hâdiselere karşı takınılan tavırların toplamından ibaret olan gayet zengin bir fikrî muhtevası vardır. Nitekim sırf dünyevî davranışlardan bile bir kimsenin dindar olup olmadığını, hatta hangi dine mensup olduğunu anlamak imkân dâhilindedir. Kısacası din, dünya meseleleri ile ilgili hal tarzları, insanları ilgilendiren çeşitli hususlar ve problemlere karşı tutum ve davranışları ihtiva eder. Dolayısıyla din, bütün kültür sahalarına nüfuz ederek inananları üzerinde belirli bir “ruh” oluşturur (Freyer, 1964:71-75).

Din, her şeyin üstünde insan hayatında düzenleyici bir prensiptir. O, ferdin hayatını, ferdi kapsayan fakat aynı zamanda aşan mutlak anlamlar ve değerlere göre düzenler. Eğer birçok kişi böyle bir düzenleyici ilkeyi paylaşırsa, yalnızca bu şekilde verilen anlam çerçevesi içerisinde birbirleriyle ilişkide bulunmaları mümkün hale gelmekle kalmaz, aynı zamanda kendilerini aşma ve bazen de kendini feda etme noktasına kadar olmak üzere, muhtelif bencillikleri bir tarafa atmak da imkân dâhilinde olur. En azından önemli sosyal davranışlara bunları yerine getiren fertlerden çok daha büyük bir anlam ve değer

atfedilir. Bu davranışların bir toplumda kurumsallaşma tarzı onları nihai tahlilde kâinatın kutsal düzeniyle ilişkiye sokan belirgin manalarla donatır.

İnsanın bütün sosyal ilişkileri, şu veya bu şekilde sembollere bağlıdır. Din ise bütün sembollere anlamını veren kuşatıcı mutlak sembollerin kaynağıdır. Din, sosyal kurumlar ağının üzerini kaplamış, o olmadığı zaman mahrum kalacakları “istikrar” ve “doğruluk” görüntüsü veren bir kubbe gibidir. Bu şekilde, dinî fonksiyonlar toplumsal kurumlara işlerlik kazandırır ve devamlılıklarını sağlar (Berger, 1995:432,433).

Dinin temel faili ve taşıyıcısı fert olmakla beraber, dinin sosyal yönü dolayısıyla ferdî tecrübe toplumdaki diğer insanlar tarafından da bilinir ve paylaşılır hale gelir. Dolayısıyla da tabiatı gereği, sosyal münasebetler kurmak ve sürdürmek zorunda olan din (Taplamacıoğlu, 1963:74), toplum hayatında birleştirici ve bütünleştirici bir etki meydana getirir. İnsanları birbirine yaklaştırır. Dinî olmayan meselelere karşı bile onları belirli ve müşterek tavırlara götürür. Nitekim farkında olunsun veya olunmasın, dinî hayatla bezenmeyen faaliyet pek nadirdir. Dinden dolayı, sosyal hayatın olaylarına karşı takınılan belirli tavırlar ekonomiden sanata, ahlaktan hukuka kadar sosyal olguların büyük bir bölümünü kuşatmış durumdadır (Sezen, 1988: 39,40).

Görüldüğü gibi din müntesiplerine belli bir zihniyet yapısı, dünya görüşü, bir değerler ve semboller sistemi kazandırır. Aynı Mutlak Varlığa inanan, aynı mesajları kabul eden, dünyayı ve dünya ötesini aynı simge ve sembollerle değerlendiren, insan ve tabiat anlayışları benzer özellikler taşıyan kişilerin, bir amaç uğruna organize olmaları gayet kolay olsa gerektir. Dolayısıyla din, bireyleri bir ortak ideal ve düşünce etrafında bir araya getirdiği için, önemli bir birleştirme unsurudur. Dinin insanlara kazandırdığı zihniyet yapıları ve birlikte icra olunan dinî merasimler sosyal dayanışmanın sağlanmasında etkili olmakta (Dursun, 1992:28,29), toplumdaki fertleri birleştirme ve bütünleştirme hususunda çok büyük katkılar sağlamaktadır.

Dinin diğer bir önemli fonksiyonu da toplumsal kontrol yani insanları toplum kuralları çizgisinde tutmaya yardım etmektir. Din toplumsal kontrolü, “dış” ve “iç” kontrol olmak üzere iki şekilde gerçekleştirmektedir. Toplumsal kontrol, ferdi sadece dıştan zorlamaz; ayrıca kişinin bilincinde içselleşerek, “vicdan” denilen tarzda da işlerlik gösterir. Gerçekten de kurallar kişinin vicdanında köklü bir şekilde yer edinmedikçe dıştan gelen kontrolün etkili olması pek düşünülemez. Dinin toplumsal hayatta hoş karşılanmayan işlerden uzak tutacak şekilde insan bilincini şekillendirebilmesi, onun en belirgin fonksiyonlarından birisidir (Berger, 1995:434).

Dinin önemli fonksiyonlarından birisi de toplumu yapılandırmak ve düzenlemek amacıyla belirli bir normlar sistemini ortaya koymasıdır. Din, sosyal hayatın hemen her alanı ile ilgili normlar getirmiş ve düzenlemelerde bulunmuştur. Bu sebeple onun toplu-

mu yapılandırma ve düzenleme fonksiyonuna sahip olması, her dinde yapısal ve sosyal şartlara göre farklı özelliklerde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim her din inananlarına nasıl hareket edeceklerine ve belirli etkiler karşısında ne tür tepkiler göstereceklerine ilişkin belirli davranış kalıpları sunmaktadır. Bu itibarla mümin dinin kendisine sunduğu hazır bir harita ile karşı karşıya bulunmaktadır. (Dursun, 1992:29,30).

Sonuç olarak din bünyesinde taşıdığı “aşkın” değerlerle insanları kendisine bağlamakta, bütün kültür sahaları üzerinde tesir göstermekte ve bu manada kültürün merkezi olarak kalmaya devam ederek toplumsal bütünleşmenin hâkim gücü olma eğilimini sürdürmektedir. Çünkü yaşam boyunca karşılaşılan birçok meselede din ve Allah inancı, insan için en önemli bir sığınak ve ümit kaynağıdır. Bu anlamda, her halde dinin dışında ve onun yerini doldurabilecek hiçbir profan mutlak değer mevcut değildir. Nitekim din, bir toplum içerisindeki salt dini işlevlerinin ötesinde önemli tamamlayıcı toplumsal fonksiyonları da yerine getirmektedir. Bu çerçevede onun kişisel ve toplumsal kimlik belirlenmesindeki ve özellikle de hızlı değişim süreçlerine maruz bulunan toplumların karşı karşıya kaldıkları kimlik sorunlarının çözümündeki tamamlayıcı fonksiyonları da büyük önem arz etmektedir. Netice itibarıyla din, insanın kâinatı nihai olarak anlamlı olacak şekilde tanımlama çabası ve arayışıdır. Bu arayış ve çabanın, insan tecrübesinden ve bu tecrübeyi müşahhas hâle getiren toplumsal yapılardan kaybolup gitmesi mümkün değildir (Günay, 1988:376,377).

II. DİNDARLIK OLGUSU

Yaşama ve hissetme yönüyle bireysel, tezahürleri açısından ise toplumsal bir olgu olan dindarlık bireysel yönüyle ne kadar sübjektif bir karaktere sahip ise, sosyal yansımaları açısından da o kadar objektif ve gözlenebilir bir özelliktedir. Dolayısıyla dindarlığın iç ve dış faktörlerden çeşitli derecelerde etkilenmesi ve bu doğrultuda değişmesi ve şekillenmesi doğaldır (Onay, 2004:197). Her din olgusal düzeyde bir hayat anlayışına sahiptir. Bir kişinin dindarlığına vurgu yapıldığında bir şekilde onun kendi inanç alanı içindeki bireysel gerçeklik durumu ile ilgili de bir bilgiye sahip olunmaktadır. Çünkü kişi dindarlığını kendi hayatının fonksiyonel bir göstergesi haline getirmektedir (Subaşı, 2002:19).

Türk toplumunun dindarlık anlayışı hakkında bir takım hükümler verirken teorik düzlemdeki hükümlere dayanmak ve spekülatif tartışmalara dalmak çoğunlukla sağlıksız sonuçları da beraberinde getirmektedir. Çünkü insanların din anlayışları, farklı değerlere ve davranışlara verdikleri öneme göre büyük ölçüde değişmektedir. Dolayısıyla ne tür bir yaşama biçiminin din veya dindarlık olarak kabul edilebileceği oldukça tartışmalıdır. Her dinî yaşantı belirli bir sosyal, kültürel ve ekonomik çevrede yaşam bulduğu için birbirine göre farklılık gösterir. Dolayısıyla çok çeşitli davranışlar birer dindarlık göstergesi sayılabilir. Çok yönlü ve kapsamlı bir kavram olduğu için bir kişi-

nin dindarlığı hakkında fikir ileri sürmek son derece zordur. Bu yüzden konuya “nasıl dindar”, “ne yönde dindar” şeklinde bir yaklaşım göstermek daha aydınlatıcı olacaktır (Kirman, 2004:63). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere dindarlık görece bir kavramdır. Bu bakımdan kişinin veya toplumun dindarlığına ilişkin yaklaşımların belli sınırlılıklara sahip olması kaçınılmaz gibi görünmektedir.

Şüphesiz dindarlık algımız doğrultusunda insan tasavvurundaki parametlerimiz de farklılaşmaktadır. Bu bağlamda ilerleyen sayfalarda dindarlık anlayışları ve insan tasavvurları arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılarak ülkemizdeki karakteristik bir takım dindarlık tiplerinin insan tasavvurlarıyla ilgili değerlendirmelerde bulunulacaktır.

III. SOSYAL DEĞİŞME, MODERNLEŞME VE DİNDARLIK

Ülkemizde yaşanan hızlı sosyal değişme ve gelişmeler diğer hususlara olduğu gibi, din veya dindarlıkla ilgili konulara bakış açılarını da önemli ölçüde etkilemiş ve farklılaştırmıştır. Yaşanan bu zihniyet değişimi doğal olarak Türk toplumunda dindarlıkla ilgili yeni tutumların oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda ülkemizde de çok çeşitli dindarlık tiplerine rastlamak mümkündür. Nitekim sosyolojik açıdan hemen hemen her alanda, ne geleneksel ne de modern toplum yapısının karakteristiklerini yansıtan, tipik bir şekilde “tranzisyonel toplum” yani geçiş toplumu olmanın temel özelliklerini gösteren Türk toplumunun dindarlık ile ilgili konularda da bu yönde bir eğilim içerisinde olduğu gözlenmektedir.

Din, kişilerin dünya-kurma sürecinde stratejik bir rol oynamaktadır. Ancak, çeşitli toplum tiplerinde din farklı formatlarda varlığını sürdürmektedir. Çünkü din ve dindarlık bir toplumdan öteki topluma göre değişmekte ve her topluma göre farklı dindarlık tipleri ortaya çıkmaktadır. Sosyal değişimin etkisiyle beraber sosyal bir gerçeklik olan dinde de bir takım değişmelerin ve çeşitlenmelerin, türlü etki ve tepkilerin ortaya çıktığı görüldüğünden, çeşitli toplum tipleri içerisinde dinin yer ve rolünün de değişmesi normal bir gelişmedir. Bu doğrultuda tarihi ve toplumsal bir fenomen olarak bütün sosyal olaylar gibi dinî anlayışlar da değişmektedirler (Günay, 1986: 43). Rasyonalizasyon, iş bölümü ve kurumsallaşma gibi önemli yapısal değişimlerin yaşandığı şehirleşme ve modernleşme sürecinde kültürel yapıda olduğu gibi, geleneksel dindarlık formlarında da ciddi sarsıntılar ortaya çıkabilmektedir. Bu yüzden modernleşme ile beraber yaşanan kültürel gelişme, çatışma ve uyum süreçleri hayatı ve toplumu anlamlandırmada farklı din anlayışlarını da beraberinde getirmekte (Çelik, 2002: 81); dinin sosyal hayattaki görev ve fonksiyonları değişikliğe uğramakta ve tipolojik olarak oldukça özgün dindarlık tipleri ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle geleneksel kültür ve değerlerin zayıfladığı veya sınırlandığı modern toplumlarda buna bağlı olarak geleneksel dindarlığın rolü azalırken, yeni dindarlık formları ve görüntüleri ortaya çıkmakta; dinin algılayış şekli değişmektedir. Esasında modern toplumlarda dinin geçirmekte olduğu sarsıntı; sana-

yileşme, kentleşme ve modernleşme öncesi bir toplum, kültür ve uygarlık düzeninde hayatiyet bulmuş olan geleneksel din ve dindarlık şekillerinin yeni ve modern bir toplum düzenine uyumu problemidir (Günay, 1987: 57). Bununla birlikte, modernleşmenin etkileri, oldukça uzun bir durgunluk, kapalılık ve geleneksellik döneminden sonra özellikle son dönemlerde hızlı bir değişime bağlı olarak çeşitli uyum problemleri ve ikilemler yaşayan Türk toplumu gibi geleneksellikten modernliğe yönelen, ancak artık ne eskisi gibi geleneksel kalabilen, ne de tam anlamıyla modernleşebilen ve bu ikisi arasında bir tür geçiş ve hatta bocalama içerisinde olan tranzisyonel toplumların hayatının hemen her alanında daha da çok derinden yankılar uyandırmakta; çelişiklere, çatışmalara ve bunalımlara yol açmaktadır (Günay, 1997: 81).

IV. KİŞİLİK, DİN VE DİNDARLIK

Aslında, sanayileşme öncesi bir kültür ve medeniyetin şartlarında ortaya çıkmış, kurumlaşmış ve gelenekleşmiş din ve dindarlıklar modern toplumlarda yeni ve değişik şartlara ayak uydurmaya çalışmakta; sarsıntı, uyumsuzluk, geri dönüş ve yeni arayışlar bu intibak sürecine bağlı olarak kendilerini göstermektedirler. Bu bağlamda, hızla yaşanan sanayileşme ve şehirleşme sürecinin beraberinde getirdiği ve her geçen gün artış kaydeden manevi boşluk, yalnızlık, başarısızlık, huzursuz vb. hususlar, insanları yeni arayışlara ve bu yöndeki ihtiyaçlarını tatmin etmeye sevk etmektedir. Nitekim dinin toplumda tamamen marjinalleştiği veya silindiği durumlarda bile “ikame dinler” denilen bir takım ideolojik sistemlerin veya yeni fanatik eğilimlerin ya da kendilerini boşlukta hisseden kişilerin kimlik problemlerini ve toplumla yeniden bütünleşmelerini sağlamak üzere yeni ve özel “görülmez bir din”in devreye girdiği ve boşluğu doldurmaya çalıştığı görülmektedir (Günay, 1998:365).

Dinler, insanın kişiliği üzerinde olumlu etkiler meydana getirmektedir. Dinî inanç, kişiliğin oluşumu ve şekillenmesi sürecindeki düzenleyici etkisi yanında, kişiliğin sarsılmasına neden olacak bozucu etkileri engelleyen koruyucu bir fonksiyona da sahiptir. Din kişiliğin merkezindeki belirleyici konumunu kaybettiğinde, onun söz konusu koruyucu fonksiyonu da zamanla zayıflamakta ve ortadan kalkmaktadır. İnsanın olumlu kişilik özellikleri kazanmasında büyük etkisi olan dinî inanç, bütün kişiliği kapsayıcı bir özelliğe haizdir. Bu bağlamda kişiliği oluşturan temel yapı taşlarına nüfuz eden dinî inanç; duygu, düşünce, tutum ve davranışlar üzerinde belirleyici ve yönlendirici bir etki gösterir. Böylece de kişiliği oluşturan öğeleri sistematik bir bütün etrafında toplar ve zamanla bireyin tüm ilişkileri bu merkezden düzenlenir.

Genellikle maneviyat ile ilgili konuların veya diğer bir ifadeyle dindarlık düzeylerinin ya da dindarlık anlayışlarının psikolojik, fizyolojik ve kişilerarası ilişkiler üzerinde etkilerinin olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda da, dindarlık ile yaşamdan memnu-

niyet, doyunluk hissi, mutluluk, öz saygı, ümit, iyimserlik, hayatın anlamı vb. hususlar üzerinde doğru orantılı bir ilişkiden bahsedebiliriz. (Karakaya, 2008:43,44).

V. DİNDARLIK TİPLERİ VE İNSAN MODELLERİ

Günümüz Türkiyesi'nde din ve dindarlığın aldığı şekillerin tamamını tasvir etmek ve değerlendirmek imkân dâhilinde olmadığından bildirimizi belirgin olarak dikkatimizi çeken dindarlık anlayışlarıyla sınırlamak zorundayız. Bu bağlamda ele alacağımız dindarlık anlayışlarının genel karakteristikleri ortaya konmaya çalışılacak ve bunun yanı sıra mevzubahis dindarlık tiplerinin kişilik yapısına etkileri üzerinde durulacaktır. Bu doğrultuda bildirimizde sırasıyla “İç Gündümlü/Derunî Dindarlık”, “Dış Gündümlü/Zâhiri Dindarlık” (“İç Gündümlü” ve “Dış gündümlü” dindarlık kavramsallaştırması G. W. Allport'tan alınmıştır) ve “Ahlak Dindarlığı” tartışmaya açılacaktır.

a. İç Gündümlü/Derunî Dindarlık

Genel olarak bu dindarlık tipinde kişiler tam bir teslimiyet içerisinde hayatın amacını dinde bulmakta, dinî ilke ve uygulamaları içselleştirmekte, dini hayatlarında dış faktörlerin etkisi doğrultusunda değil, iç dinamiklerle ve samimiyet içerisinde hareket etmektedirler (Allport, 2004:13).

İç gündümlü dindarlıkta kişi için din, hayatının tamamını belirler ve diğer bütün düşüncelerin üstünde kabul görür. Böylece birey herhangi bir zorlama söz konusu olmaksızın dininin gerekliliklerini zevkle yerine getirerek inancını içselleştirir ve ona uygun yaşamak ister. Böylece inanılan din kendi içinde amaç haline gelir. Anlaşılacağı üzere iç gündümlü dindarlar esaslı güdülerini dinden alarak diğer ilgi ve ihtiyaçlarını kendileri için çok önemli olsa bile öteleyerek ikinci planda görürler. Diğer bir ifadeyle bu dindarlık tipinde kişi için din, “olgunlaşmış” ve içselleştirilmiş bir biçimde merkezi öneme sahiptir. Çünkü samimi ve dürüst bir şekilde inançlarını yaşama peşinde olan iç gündümlü dindarlar için din, hayatın anlamını belirleyen ana parametredir ve bireyin kendini gerçekleştirme için zemin hazırlar (Karakaya, 2008:52,53; Yapıcı, 2012:7).

Yukarıda özelliklerini sıralamaya çalıştığımız şahsiyet özellikleri açısından birçok olumlu unsurları bünyesinde barındıran iç gündümlü dindarlık içerisinde değerlendirebileceğimiz insanlar, zamana ve zemine göre değişmeyen, içi ve dışı bir karakter yapısına sahip olurlar; konjonktüre göre fikir ve davranışları farklılaşmaz, inançlarını çeşitli menfaatlerini temin etmek maksadıyla kullanmazlar, dış faktörlerin etkisiyle pozisyonlarını değiştirmezler, olay ve olgulara karşı duruma göre değil, düşünceleri doğrultusunda omurgalı bir bakış ve tavır ortaya koyarlar.

b. Dış Güdümlü/Zâhirî Dindarlık

Dış güdümlü dindarlık, temel olarak bireylerin faydacı bir yaklaşımda dini, kendi menfaatleri için bir araç olarak kullanmasına ve dindarlıklarının bu doğrultuda dış faktörler çerçevesinde şekillenmesine dayanmaktadır (Allport, 2004:13).

İç güdümlü dindarlığın tersine dış güdümlü dindarlıkta kişi tehlikelerle karşılaştığı zaman emniyet içeren, faydacı ve dinî olmayan amaçlara ulaşmaya yönelir. Dolayısıyla birey için din araç haline gelir, teselli ve güven verir, duruma göre kişiye statü sağlar. Böylece din, içe dönük dindarlıkta içselleştirildiği için olgunlaşmış; dışa dönük dindarlıkta ise yeterince içselleştirilemediğinden olgunlaşmamış bir karakter arz eder. Bu bağlamda dış güdümlü dindarlık, ağırlıklı olarak benliği tatmin etmeye yönelik dürtülerin neden olduğu davranışları içerir. Diğer bir ifadeyle bu dindarlık tipindeki kişi, ben merkezli bir arzu ya da ben merkezli bir ilginin işlevleriyle ilgilendiğinden dindarlığının kişiliği üzerinde bütüncül bir etkisi yoktur. Yani bu tür bir dindarlık insanın bütün deneyimlerini kuşatamaz, gelip geçicidir, parça parçadır, kişiliğin bazı kısımlarına etki yapsa bile benliği tam olarak doyurucu ve oluşturucu bir özelliğe sahip değildir. Kısacası, dış güdümlü dindarlıkta bireysellik ön planda olduğu için kişisel çıkar ve beklentiler son derece önemlidir. Eğer din, bireyin kişisel ve toplumsal beklentilerine ya da ihtiyaçlarına cevap veriyorsa değerlidir; bu nedenle de birey için araç konumundadır. Bu doğrultuda dış güdümlü dindarlar dini başka maksatlar için bir araç konumunda algıladığından, kendi tabii eğilimlerinden ve arzularından pek fazla fedakârlıkta bulunmaksızın inançlarından faydalanmanın yollarını ararlar (Karakaya, 2008:53-55; Yapıcı, 2012:7). Dolayısıyla da dış güdümlü dindarlık kategorisinde yer alanlar dinlerini kişisel ve sosyal menfaatleri için kullanırlar.

Görüldüğü gibi dış güdümlü dindarlar şartlar doğrultusunda inanç ve davranışlarını belirleyen bir karakter gösterir; kişisel çıkarlarını her şeyin üstünde tutar, sosyal ilişkilerini belirleyen ana faktör menfaattir, duruma göre tutum ve davranışlarını tayin eder, bakış açılarında ve tavırlarında dönemin atmosferine göre gel-gitler yaşar, sosyal yapılarda ve ilişkilerde samimiyetten uzak bir şekilde kazanımları doğrultusunda kendisini konumlandırır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere dış güdümlü dindarların olgunlaşmamış kişilik yapıları, oldukça fazla olumsuz özelliklere sahiptir.

c. Ahlak Dindarlığı

İslam'ın temelde oturduğu ana eksen Allah'a ve ahirete iman etmek ve ahlaklı olmak esaslarını içine alır. Nitekim bu husus Kur'an'da sık sık "iman edenler ve salih amel işleyenler" şeklinde belirtilir. Aslında dinimize göre ibadetler; imanı desteklemek, canlı tutmak ve ahlaka yardımcı olmak amacıyla yerine getirilmesi gereken faaliyetlerdir ve pratikte dinin salih amel boyutu sadece ibadetlerden ibaret değildir. Dolayısıyla ibadetleri Allah'a "borç ödeme" ve "sevap kazanma" aracı olarak algılamamak; bağlam

ve amaçlarından koparmamak, tekrar edile edile alışkanlık haline gelen bir uygulama olarak görmemek gerekir. Çünkü Kur'an'da inanç ve iman temeli ibadetler de iman ve ahlakın yardımcıları konumundadır.

Dindarlığın sadece inanç ve ritüelleri yerine getirmeye dayalı bir olgu olmanın ötesinde İslam'daki emir ve yasakların esas olarak ahlaki bir hayat sürmeyi temin amacını taşıdığı gözden uzak tutulmamalıdır. Bu bakımdan Kur'an'ın hedeflediği insan modelinde "ahlak dindarlığı" öne çıkmaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz ifadelerden bir Müslüman için, yalnızca ibadetleri yerine getirmenin bir anlam ifade etmediği veya kişinin sadece vicdan temizliği, doğruluk, çalışkanlık vb. ahlaki meziyetleri taşımasının yeterli olacağı anlamı çıkarılmamalıdır. Ancak, İslam'daki emir ve yasakların esas olarak ahlaki bir hayat sürmeyi temin amacını taşıdığı da gözden uzak tutulmamalıdır. Dolayısıyla bir Müslüman için namaz kılmak, oruç tutmak, sadaka ve zekat vermek vb. ibadetleri yerine getirmek kadar; kul hakkı yememek, haksız kazanç elde etmemek, kamu malını korumak, işini hakkıyla ve dürüst bir şekilde yapmak, tembellik yapmamak, rant peşinde koşmamak, gıybet ve dedikodudan uzak durmak, başkasının hakkına riayet etmek, fitne ve fesat çıkarmamak, yalan söylememek, doğru ölçüp-doğru tartmak, işin hilesine kaçmamak, sözünde durmak, gösteriş ve kibirden kaçınmak, israf etmemek, dini siyaset ve ticarete alet etmemek, işi ehline vermek vb. konular da uyulması gereken temel kurallardır.

İnsanın kişiliğinin oluşmasında etkili olan en önemli faktörlerinden birisi şüphesiz dindir. Dinler, özellikle de İslam dini, insanları olumlu kişilik özelliklerine kavuşturacak esaslar içermektedir. Aslında yukarıda sıralanan ahlaki meziyetlere sahip olmada ibadetlerin önemli derecede etkisinin olması gerekir. Çünkü ibadetlerin en önemli amacı, insanların sağlam bir kişilik yapısına sahip olmalarını gerçekleştirmektir. Bu bağlamda şuurlu bir şekilde yapılan ibadetler, kişiliğin gerek içe ve gerekse dışa dönük yönünün gelişmesine yardımcı olur; doğruluk, merhamet, yardımseverlik vb. duygu ve davranışları geliştirir. Bu da insanın yaşanan zaman ve mekânın şuurunda olmasını beraberinde getirir. Böylece kişi gerek manevî ve gerekse maddî alanda dinamik ve verimli hale gelir. Bütün bunların yanı sıra ibadetler kişinin şahsiyet özellikleri bakımından diğer insanlar tarafından olumlu yönde algılanmasına da etki eder (Mehmedoğlu, 2004: 79-81). Eğer yapılan ibadetler bu yönde bir kişilik oluşturmaya katkı sağlamıyorsa gerçek anlamda içselleştirilerek yerine getirilmiyor demektir.

VI. SONUÇ

İnsanlığın her döneminde toplumların hayatını etkileyen “aşkın” bir güç ve sosyal bir fenomen olan din, geçmişte olduğu gibi bugün de bir “yaşam biçimi” olarak toplumdaki sosyal davranışların oluşmasında önemli bir unsur olmaya devam etmekte ve toplumun sosyal, kültürel, iktisadî, siyasî vb. alanlarında varlığını hissettirmektedir. Tarihi akış içerisinde toplumların geçirdiği değişim süreçlerinde din, sosyal bir karaktere sahip olmasından ve inananlarına belli bir takım değerler ve semboller sistemi vererek bir “zihniyet” kazandırmasından dolayı merkezi bir yer işgal etmiştir.

Şüphesiz samimi bir şekilde bağlanılan ve yaşanan din ve bu tarz bir dindarlık anlayışı, eşref-i mahlûk olan insana tutum ve davranışlar açısından birçok müspet özellikler kazandırır. Allah’ın emir ve yasaklarını şeklen değil; samimiyet, ihlas ve takva içerisinde yerine getiren insan, fazilet prensiplerine sahip bir karakter yapısına kavuşur. Aynı zamanda da menfî yönelimlerden ve ahlaki düşkünlüklerden kendisini uzak tutar. Dolayısıyla İslam’ın ön gördüğü insan modelinin gerçekleşmesi için dindarlık anlayışımızın dış güdümlü bir şekilde zahiri değil iç güdümlü yani deruni olması ve irfanla harmanlanmış ahlak dindarlığının öncelenmesi ve hedef olarak görülmesi gerekir. Erdemli insan ve bununla bağlantılı olarak fâzıl toplum ancak bu şekilde realize olur ve inşa edilebilir.

KAYNAKÇA

- Allport, G. W., (2004), *Birey ve Din*, Çev. Bilal Sambur, Ankara: Elis Yayınları.
- Berger, P.L., (1995), “Dini Kurumlar”, Çev. Adil Çiftçi, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 9.
- Dursun, D., (1992), *Din Bürokrasisi*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Freyer, H., (1964), *Din Sosyolojisi*, Çev. Turgut Kalpsüz, : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Günay Ü., (1986), “Modern Sanayi Toplumlarda Din: I”, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 3.
- (1987), “Modern Sanayi Toplumlarda Din: II” Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 4.
- (1998), *Din Sosyolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- (1997), “Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Din”, Türk Yurdu Dergisi, S. 116-117.
- Mehmedoğlu, A. U., (2004), *Kişilik ve Din*, İstanbul: Dem Yayınları.
- Karakaya, S., (2008), *Dindarlık ve Kişilik Arasındaki İlişki, Allport ve Fromm’un Karşılaştırmalı Analizi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kirman, M.A., (2004), *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Onay, A., (2004), *Dindarlık Etkileşim ve Değişim*, İstanbul: Dem Yayınları.

Sezen, Y. (1988), *Sosyoloji Açısından Din*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Subaşı, N., (2002), “Türk(ıye) Dindarlığı: Yeni Tipolojiler”, *İslâmiyât Dergisi*, C. 5, S. 4.

Taplamacıoğlu, M., (1963), *Din Sosyolojisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Yapıcı, A., (2012), “Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması: Bir Meta-Analiz Denemesi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 2.

OTURUM BAŞKANI- Kemaleddin Taş Bey kardeşime ben de çok teşekkür ediyorum, dindarlık çeşitleri üzerine yaptığı kısa değerlendirmeleri için.

Kendisinin de ifade ettiği gibi, açılımın olması, onların niteliklerinin belirlenmesi ve hakikaten insanımızın bunlardan ibret alıp, örnek alıp kendine bir çekidüzen verebilmesi için konunun anlaşılır bir şekilde inşallah metne yansıtacağına inanıyorum ve bundan da çok istifade edileceği kanaatini taşıyorum.

Şimdi üçüncü konuşmacımız “Modern Dünyada İnsan Yetiştirme Sürecini Etkileyen Sosyal Dinamikler ve Muhtemel Çözüm Yolları” konusunda bize bilgi sunacak olan Doç. Dr. Halil Aydınalp, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi kendisi. İnşallah o da bu önemli, uzun, hakikaten gördüğüm kadarıyla kıymetli başlığı zannedirim 15 dakikada zorlanarak da olsa özetleyecektir bize. Buyurun.

MODERN DÜNYADA İNSAN YETİŞTİRME SÜRECİNİ ETKİLEYEN SOSYAL DİNAMİKLER VE MUHTEMEL ÇÖZÜM YOLLARI ÜZERİNE

Doç. Dr. Halil AYDINALP

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

I. GİRİŞ

Tebliğde insan yetiştirme süreçlerini etkileyen sosyal dinamikler birbiriyle irtibatlı iki ana seviyede ele alınacaktır. Bunlardan ilki makro sosyolojik dinamikler; ikincisi ise makro sosyolojik dinamiklerin izdüşümleridir. Makro sosyolojik dinamikler büyük oranda dünya sistem teorisinden hareketle ortaya konulacak küresel dinamiklerle ilgili olmakla birlikte, bunlara dünyanın tecrübe ettiği genel iki süreç olan sanayileşme ve bilgi toplumu da ilave edilecektir. Makro sosyolojik dinamiklerin yansımaları ise coğrafya ve nüfus, ekonomik yapı ve sınıfsal farklılıklar, sosyal kurumlar, sosyal gruplar, sosyal süreçler ve genel olarak değişim dinamikleri alt başlıkları altında irdelenmeye çalışılacaktır. Makro süreçler yaşadığımız dünya sisteminin anlaşılması, bunların izdüşümleri ise sistem içinde oluşmuş temel sosyolojik çıkarım ve eğilimlerin tasvir edilmesi anlamına gelmektedir.

Bu analiz biçimi, modern Müslümanın yetişme eğilimlerinin/politikalarının/stratejilerinin gerçekleşeceği, bir anlamda insanın kendisiyle, diğer insanlarla ve yaratıcıyla ilişkilerini düzenlediği sosyal düzlemin anlaşılmasına yardımcı olma hedefine sahiptir. Dünyayı yönlendiren genel süreçler ve bunlardan hareketle ortaya konan çıkarımlar tebliğin sınırlarını genişletmektedir. Bu genişlik içinde, tebliğin genel ve ilke düzeyde açıklamalar içereceğini başta kabul etmekteyiz. Dünya sistem yaklaşımı yaşanan süreçleri genel bir açıklama çabası, bununla ilgili diğer sosyolojik çıkarımlar ise çağdaş sistemle ilgili tasviri bilgilerdir. Tabiatıyla burada temel hedefimiz, sosyal bilimlerin bakış açısı ve bulgularından hareketle insan yetiştirme strateji ve politikaları için genel bir

perspektif sunmaktır. Sempozyumda ortaya konulacak teorik açılımların reel makro süreçlerin içinde konumlandırılmasına hizmet etmek; teori ve pratik arasında anlamlı köprüler kurulmasına yardımcı olmak; bu suretle yaklaşımlarımızın uygulanabilirliğini ve pratik değerini artırmaktır.

Küresel dinamikler temelde kapitalist dünya ekonomik sistemine dayanmaktadır. Sermaye ve üretimi artırma, ucuz emek ve işgücü temin etme, ihtiyacı ve pazarı çeşitlendirme, maliyeti düşürme ve kârı yükseltme ekseninde şekillenen bir dünya sistemi karşısında politika, diplomasi, medya, popüler kültür, bilgi yapıları, üniversite sistemi, hatta siyasal sınırlar, cinsiyet ve değerler sistemi gibi yerleşik unsurlar bile manüpleye, kullanıma ve yönlendirmeye açık hale gelmektedir. Beklenti ve hedeflerine göre uysallaştıran, uzmanlaştıran, uzaklaştıran, şeytanlaştıran, yok eden eşitsizler arasında bir çatışma ve mücadele sistemi de denilebilir buna. Müslümanlar böylesi bir global sistemde var olmaya çalışmaktadırlar. Başarı ve hezimetleri bu genel sistemden hali değişir.

Bir diğer faktörler kümesi endüstrileşmeyle birlikte ilerleyen sosyal süreçlerdir. İstisnai eğilimler daima bulunmakla birlikte sanayileşme şehirleşmeyi, bu iki süreç ise akılcılığı, ferdiyetçiliği ve dünyevileşmeyi tırmandırmaktadır. Bu süreçlerin daha ileri boyutlarında ortaya çıkan toplumsal yapı günümüzde bilgi toplumu olarak isimlendirilmektedir. Bilgi toplumu bünyesinde barındırdığı vasıflarla bilgiye dayalı yeni süreçlerin yaşanmasına kapı aralamaktadır. Aile faktörü, eğitim tercihleri ve medya tesiri gibi sosyalleşme ortam ve aktörlerine bağlı olarak değişiklik arz etse de, bu makro sosyolojik süreçler kişileri farklı düzey, hız ve boyutta etkilemeye devam etmektedir. Tam da bu nokta, insan yetiştirme sürecinde yaşanan gerilimin gün yüzüne çıktığı yerdir. Teorik olarak ideal bilgi ve örneklerle yaşaması öğütlenen fert; pratik olarak, aynı zamanda hesap, kitap, düzen, disiplin, kontrol, sorumluluk, hiyerarşi, resmiyet, donukluk, duygusuzluk, doyumsuzluk, hazcılık, tüketim, menfaat, acımasızlık ve eşitsizliğin egemen olduğu bir sosyal sistemde var olmaya, var olmanın da ötesinde başarılı olmaya çalışmaktadır.

II. ÇAĞDAŞ DÜNYADA MAKRO SOSYOLOJİK DİNAMİKLER

Makro sosyal dinamikler geçmişten günümüze dünyanın genelinde etkisi hissedilen ve üzerinde müşterek bir mutabakatın olduğu üç temel süreçle ifade edilebilir. 1550'lerden itibaren "kilise, din ve nakil" karşısında "bilim, insan ve akıl" kavramlarının öne çıktığı Aydınlanma Süreci, 1789 Fransız İhtilali ile somutlaşan "kral, kilise, feodal yapı eksenindeki reaya anlayışı" karşısında "eşitlik, özgürlük, adalet ve ilerlemeye dayalı vatandaşlık hukukunun" öne çıkması, son olarak 1800'lerde "kırsal yaşam" biçiminin "şehirleşme" lehine çözüldüğü sanayileşme ve beraberinde getirdiği elan devam eden bilgi çağı. Her toplum kendi tarihi koşulları ve sosyal dinamiklerine göre farklı şekillerde tecrübe etse de, tasvir seviyesinde bu makro süreçlerin toplum ve devletleri şekillendirmeye devam ettiği sosyolojik bir vakiadır. Mezkûr süreçlerin önemini küçümsememekle

birlikte bu gözlemin yine de tasvir seviyesinde ve fazla doğrusal olduğu söylenebilir. Bu noktada tasvirin ötesinde anlama ve açıklama seviyelerini zorlayacak, daha bütünsel ve somut bilgiler sunacak Dünya Sistem Yaklaşımı'na teorik öncelik vermek istiyoruz. Zira dünyanın öncelikle bir ekonomik sistem olduğunu düşünmekteyiz. Diğer taraftan felsefi düzlemde, düşünce tarihinin kıvrımlarında dolaşmaktan ziyade, sonuçları ve etkileri bakımından insan yetiştirme süreçlerini doğrudan etkileyen sanayileşme süreci ve bilgi çağı üzerinde durulması gerektiğine inanıyoruz. Yine teknolojik ve bilimsel gelişmelere dayalı toplum analizleri monist ve aşırı determinist olma riski taşımaktadır. Toplumu bütünüyle teknik ve sınai gelişmelere dayalı açıklamaktan ziyade, maddi gelişmelerin ve dönüşümlerin insan davranışlarını etkileme imkân ve kabiliyetlerine dikkat çekmek istemekteyiz.

III. DÜNYA EKONOMİK SİSTEMİ

Öncelikle Immanuel Wallerstein'ın 1970'lerden itibaren savunduğu Dünya Sistem Yaklaşımı'na değinmek istiyoruz. Sosyal bilimlerde var olan kalkınmacılık ve modernizasyon düşüncelerinin bir eleştirisi olarak sunulan Dünya Sistem Yaklaşımı, özellikle 1968 devriminin etkisiyle, teorisyenin kendi ifadesiyle "ABD'nin hegemonik dünya görüşünün dünya sosyal bilimindeki karşılığı olan ideolojikleştirilmiş pozitivizme ve sahte apolitizme karşı" geniş tepkinin adı olarak doğmuştur. Yaklaşımın ilgi duyanlar Dünya Sistem Analizi'ni 19. yüzyıl sosyal biliminden tam anlamıyla olmasa da, derin bir kopuşun adı olarak algılamışlardır.¹ Burada bizi yaklaşımın sosyal bilimlerle ilgili yönlerinden ziyade, dünya sistemiyle ilgili açıklamaları ilgilendirmektedir.

Dünya Sistem Analizi, en genel manada ulusal/yerel/tekil tarihçiliğin yetersizliğini savunan ve ulusal/yerel/tekil olanın dünya çapında tarihsel ölçekte analizlere önem vererek tahlil edilmesi gerektiğini savunan yaklaşımın adıdır. Dünya Sistem Analizi, tarihsel gerçekliğe sadece sistematik değil, sistemik ve düzensel olarak bakar yani te-kilden çok bütünlü ilgilenir ve tümelden tikele doğru giden bir bakış açısına sahiptir. Wallerstein'a göre yerel/tekil olandan hareketle bütünü göz ardı ederek yapılan analizler gerçeği aydınlatmada yeterli olamazlar.² İlk bakışta basit metodik bir tercih gibi görünen

1 Immanuel Wallerstein, *Sosyal Bilimleri Düşünmemek*, Avesta Yayınları, İstanbul 1999, s. 369. Immanuel Wallerstein'ın bilim dünyasına adını Dünya Sistemleri Analizi ile duyurduğu bir gerçektir. 1974 yılında ilk cildini yayınladığı "Modern Dünya Sistemi" adlı eseriyile ilk defa dünya kamuoyunun ilgi odağı olan Wallerstein, o tarihten bu yana kendisinin "Dünya Sistem Analizi" şeklinde ifade etmeyi uygun bulduğu yaklaşımın hem kurucusu hem de savunucusu olmuştur. Kendisi bu gün de yaklaşımının deneysel temellerini genişleterek özellikle kurucusu olduğu Fernand Braudel Enstitüsü'de yapılan çalışmalarla aynı doğrultuda ilerlemeye devam etmektedir.

2 Anand Kumar-Frank Welz, "Culture in the World-System: An Interview with Immanuel Wallerstein", *Social Identities*, V. 7, N. 2, 2001, s. 229.

bu değerlendirme tarzı sosyal bilimler için aslında son derece önemli açılımlar sağlamıştır. Doğunun kültürel özelliklerinin kapitalizm ve sanayileşmeye engel teşkil ettiği şeklinde yapılan değerlendirmelerin dünya çapında ve sistemik olarak tahlil edilmesini önermesi veya kapitalizmin Batıda gelişmesini, orada var olduğu farz edilen dâhili ve oranın özüne ait üstün niteliklerin varlığı ile değil; tarihsel bir takım şartlarla açıklanması bu analiz tarzının iki tipik örneğidir.³

Dünya Sistem Analizi bir dünya sistemleri perspektifinin tamamlayıcı unsuru olarak yorumlanır. Bu analiz tarzının sosyal bilimlere temel üç noktada zenginlik kattığı söylenebilir: İlki ve en açık olanı, toplumsal davranışları açıklama ve anlamlandırmada uygun “analiz biriminin” bir “dünya sistemi” olduğudur. Burada bir makro/mikro veya ulusal/yerel bütünün ne kadarı dünya sistemleri tarafından analiz edilir sorusu akla gelmektedir. Ancak Wallerstein’e göre buradaki soru(n) sahtedir. Değerlendirmenin sınırlarını bakış açısı belirler. Bazen bir toplum, bazen de bir ulus devlet dünya sisteminin sınırlarını belirleyebilir.⁴ İkinci temel zenginlik alanı “dünya sisteminin uzaysal niteliğinin birbiriyle ilişki içinde olan zamansal karşılığı” şeklinde tanımlanan “uzun süre” kavramıdır. Zaman ve mekân kavramının değerlendirmelerde temel değişken olarak ele alınmasının sonuçları vardır: Dünya sistemleri tarihsel sistemler olup başlangıçları, güçlü oldukları dönemler ve sonları vardır. Yapıların hareketsiz olmadıklarını kabul etmek gerekmektedir. Bir tarihsel sistemden onu takip eden diğer sistemlere “geçiş” kaçınılmazdır. Son olarak Dünya Sistemleri Analizi’nin, içinde yaşadığımız tikel dünya sistemini kapitalist dünya ekonomisi şeklinde yorumlaması ve kapitalist dünya ekonomisi hakkındaki kendine özgü bakış açısıdır.⁵ Dünya Sistemleri Analizi, tekil bir toplumsal sistem olarak kapitalizmin içinde büyüdüğü toplumsal sistemi saptamayı ve bu sistemi bir bütünlük içinde incelemeyi gerektirir. Tekil toplumsal sistem, kapitalist ulus devletlerin gevşek bir derlemesi değil; kıtaları ve siyasal toplulukları kapsayan benzersiz, kapsayıcı kapitalist dünya ekonomisidir.⁶

Bu yaklaşıma göre kapitalist dünya ekonomisinin kökeni 19. yüzyıl değil; kuvvetle muhtemel 16. yüzyıldır ve bu sistem yer kürenin bir parçasında -büyük oranda Avrupa’da- başlamış, daha sonra birbirini izleyen kapsama/eklemelerle bütün yer küreye yayılmıştır. Kapitalist dünya ekonomisinin sınırları egemen devletlerden oluşan bir devletlerarası sistemin sınırları olup, bu sistem içinde her bir hegemonik devletin tam

3 M. Asım Karaömerlioğlu, “Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı/Türkiye Çalışmaları”, *Toplum ve Bilim*, (Kış 2001/2002), s. 89.

4 Immanuel Wallerstein, *Sosyal Bilimleri Düşünmemek*, s. 370.

5 A.g.e., s. 371.

6 Charles Ragin ve Daniel Chirot, “Immanuel Wallerstein’in Dünya Sistemi: Tarih Olarak Siyaset ve Sosyoloji”, *Tarihsel Sosyoloji*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 286.

ve tartışma götürmez egemenlik dönemleri görece olarak kısa sürmüştür.⁷ Kesintisiz sermaye birikimi düzeninin itici gücü, ücretli ve ücretsiz emek ise sistemin sacayağıdır. Bu sistem içinde sermayenin büyümesi ve emeğin tesisi için etnik gruplar verili varlıklar değil; aksine sürekli olarak yeniden yaratılan ya da biçimlendirilen unsurlar olarak görülmektedir. Dolayısıyla etnisite ve cinsiyetçilik yeri geldiğinde sistemin örgütleyici ilkeleri olarak daima kullanıma açıktır. Yine kapitalist dünya sistemi içinde merkez, çevre ve yarı çevre alanlar arasında gerilimlerle devam eden küresel bir iş bölümü kaçınılmazdır; fakat bu iş bölümü merkez lehine eşitsiz bir mübadele sistemiyle sonuçlanmaktadır.⁸

Bu yaklaşıma göre “kapitalizm serbest piyasaya inanmaz, tarihsel olarak da asla inanmamıştır”, dolayısıyla kapitalizmin bir ideoloji olarak serbest piyasa ile ilişkilendirilmesi eksik bir açıklamadır. Gerçek bir serbest piyasa ortamında büyük üreticilerin asla istedikleri kârı yapamayacaklarını ileri süren bu yaklaşım, kapitalistlerin “kısmi bir serbest piyasa” istediklerini ve kârlarını devam ettirmek için çeşitli monopollerini garanti altına alacak devlet yapılarına ihtiyaç duyduklarını savunmaktadır. Alıcıların asgarî düzeyde para harcayarak azami mal ve hizmetlere ulaşmaya çalışması, kapitalistin siyasî gücü kullanarak pazar şartlarını kendi lehine düzenlemesini ya da daha hafif bir tabirle pazarı sıkı bir şekilde kontrol etmesini sağlamaktadır.⁹ Dolayısıyla sanıldığı gibi aksine kapitalistin sürdürülebilir kârlılığı büyük oranda güçlü devlet yapılarına bağlı olup, kapitalist sistem güçlü devlet yapıları olmadan asla hayatını devam ettiremez. Kârlılığın devamı sadece siyasî değil; aynı zamanda yer yer askerî gücün kullanımını da gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla sistem içi savaşlar da aslında pazar şartlarını iyileştirme ve kârı maksimize etme uğruna gerçekleştirilen güç mücadeleleridir.¹⁰

Dünya Sistem Analizi’nde üç temel açıklayıcı mekanizma kullanılır. İlk açıklayıcı mekanizma jeopolitiktir. Kapitalist dünya ekonomisi yerli yerine oturduktan sonra başat ülkeler hâkimiyetlerini güvence altına alabilmek için öteki ülkeler üstünde mutlak bir egemenlik kurarlar. Hâkimiyetin üzerine kurulduğu ekonomik ve teknolojik güç geliştikçe oyundan elde edilen kazanç da artar ve bu rekabetçi egemenlik sistemi küresel

7 Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi I, Kapitalist Tarım ve 16. Yüzyılda Avrupa Dünya-Ekonomisinin Kökenleri*, Bakış Yayınları, İstanbul 2004, s. 3.

8 Immanuel Wallerstein, *Tarihsel Kapitalizm*, Metis Yayınları, İstanbul 2002, ss. 12vd.; Immanuel Wallerstein, *Sosyal Bilimleri Düşünmemek*, ss. 371-372; Immanuel Wallerstein, *Ütopistik*, Aram Yayınları, İstanbul 2002, ss. 41vd.

9 Ankie Hoogvelt-Michel Kenny-Randall Germain, “Conversations with Castells, Cox and Wallerstein”, *New Political Economy*, V. 4, N. 3, 1999, s. 402.

10 Immanuel Wallerstein, “A World-system Perspective on the Social Sciences”, *The British Journal of Sociology*, V.61, N.1, 2010, ss. 172-173; Immanuel Wallerstein, “Contemporary Capitalist Dilemmas, the Social Sciences, and the Geopolitics of the Twenty-first Century”, *Canadian Journal of Sociology*, V. 23, N. 2/3, 1998, s. 142 ve 147.

bir boyut kazanır. İkinci açıklayıcı mekanizma, özellikle çekirdek alanlardaki yetersiz talebin tekrarlanan aşırı üretim krizlerine yol açmasıdır. Yetersiz talep ya merkezin yeni çevresel alanlar içine almak suretiyle “genişleyerek” ya da çevresel alanlarda merkeze karşı rekabet eden toplumsal örgütlenme biçimlerinin yok edilmesiyle “derinleşerek” yükseltilebilmektedir. Üçüncü açıklayıcı mekanizma, ucuz hammadde talebiyle ilgilidir. Hammadde talebi dış alanların merkezin içine çekilmesini gerektirmekte; bu durum da merkez alanların çevre üzerindeki egemenliğini sürdürerek arttırması anlamına gelmektedir.¹¹

Küresel çapta talep düşüklüğü, yeni ihtiyaçlar oluşturma, sürdürülebilir kârlılık, enerji ve hammadde maliyetlerini düşürme, kazanca nispetle sorumluluklardan kaçma, finansal yapıları ve vergilendirme sistemini kendi lehine çevirme, maliyetlerini dışallaştırarak tabiatı yok etme, açtığı tahribatları önlemek için mali kaynak ayırmadaki isteksizlik kapitalist dünya ekonomisinin ana krizleridir.¹² Milli sınırların ve yerel kültürlerin ötesinde ve üstünde genel bir makro sosyal dinamik olan dünya ekonomik sistemi, bu sisteme yön veren aktör devletler, uluslararası birlikler, oluşturulan idari, askeri ya da sosyal kurul ve organizasyonlar aracılığı ve yardımıyla tüm dünya sistemini kontrol etmektedir. Böylesi bir kontrol sistemi karşısında sadece politika, diplomasi, iletişim araçları, popüler kültür, tüketim alışkanlıkları, bilgi yapıları, üniversite sistemi, yaygın ve örgün eğitim değil; siyasal sınırlar, cinsiyet, hatta değerler sistemi gibi yerleşik unsurlar bile kullanıma ve yönlendirmeye açık hale gelmektedir. Bu sistemden istediklerini alamayan hoşnutsuz sosyal grupların varlığı, sağ ya da sol sistem karşıtı hareketleri daima canlı tutmaktadır. Dünyadaki aşırı grupların ortak düşmanı global kapitalizm ve bu sisteme yön veren aktör devletlerdir. Aktör devletlerin açtığı bölgesel krizler muhalif grupları artırmakta, çatışma alanlarını derinleştirmektedir. Sosyal bilimlerde global terörizmle küresel kapitalizm arasında bağ kurulması boşuna değildir. Sistemin diğer çelişkisi, bir taraftan liberal değerlere dayalı özgür ve açık toplum söylemleri, bunun tabii uzantısı olarak insanların istikrarlı bir şekilde daha iyi koşullar istemesi karşısında, merkezinde sermayenin ve daha fazla kazanmanın bulunduğu dünya sisteminin ise az sayıda kişinin burjuva, çok sayıda kişinin yılmaz işçiler olmasını gerektirmesidir.¹³

11 Charles Ragin ve Daniel Chirot, “Immanuel Wallerstein’in Dünya Sistemi: Tarih Olarak Siyaset ve Sosyoloji”, *Tarihsel Sosyoloji*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 290.

12 Immanuel Wallerstein, “Contemporary Capitalist Dilemmas, the Social Sciences, and the Geopolitics of the Twenty-first Century”, *Canadian Journal of Sociology*, V. 23, N.2/3, 1998, s. 146; Ankie Hoogvelt-Michel Kenny-Randall Germain, “Conversations with Castells, Cox and Wallerstein”, s. 402-403.

13 Ankie Hoogvelt-Michel Kenny-Randall Germain, “Conversations with Castells, Cox and Wallerstein”, s. 403.

Dünya Sistem Analizi'nden hareketle bizim gibi küresel sistemin parçası olan çevre ve yarı çevre ülkelerin insan yetiştirme düzenlerinin, merkez ülkeler tarafından yön verilen umumi süreçlerin bütünüyle dışında düzenlenmesi imkânsız değilse bile zor görünmektedir. Genel anlamda, 1950 sonrasında, özellikle Özal döneminde neo-liberal politikalarla dünya ekonomik sistemine entegre olan, halen de bütünleşme süreci devam eden Türkiye'de insan yetiştirme düzeninin küresel ekonomik sistemden ne kadar bağımsız olabileceği, bu noktada tartışmanın ana merkezi olacağı ileri sürülebilir.

IV. SANAYİLEŞME SÜRECİ

1770 sonrası dönemin dünyayı etkileyen muazzam trendlerinden birisi sanayileşme olmuştur. Buharın makinelerde kullanılmasıyla birlikte el tezgâhlarından seri üretime geçilmesi sürecin genel adıdır. Sosyal olgu olarak sanayileşme, bir yandan üretim, iletişim ve ulaşım sistemlerinin makineleşmesini, diğer yandan da bu gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan toplumsal süreçleri ifade etmektedir. Birbirini izleyen dalgalarda şeklinde dokuma, demir çelik, ulaştırma, kimya, elektrik, benzin sanayileşmenin motoru olmuştur.¹⁴

Ekonomik olarak sanayileşme üretimi ve sermayeyi artırmıştır. Üretim ve sermayenin artması hammadde ve işgücü ihtiyacı yanında yeni pazarların ve rekabet şartlarının oluşmasını sağlamıştır. Hammadde, enerji, üretim, ulaşım, pazar, iş gücü, daha sonra çevre problemleri ekseninde oluşan değişimler siyaset yapma biçimlerini de etkilemeye başlamıştır. Sanayileşme eski sosyal sistemi çözücü bir etki meydana getirmiştir. Üretimin artması iş gücü ihtiyacının da artmasına sebep olmuş, bu da toplumların demografik yapısında değişiklikler meydana getirmiştir. Göç ve şehirleşme olgusu sanayileşmeyle atbaşı hızlı bir biçimde gelişmiştir. Yeni işçi sınıfı önce mekân problemini çözmek zorunda kalmış, şehirlerin çeperlerinde gecekondu patlak vermiştir. Kırsal değerlerle şehirli değerler arasında yeni algılar ve kimlikler oluşmuştur. Nüfus aritmetik olarak artarken nitelik olarak da farklılaşmıştır. Zamanın, çevrenin ve eğitimin önemi artmıştır. İnsanlar daha iyi standartlarda yaşamak için hem kendilerine hem de çocuklarına daha fazla yatırım yapma ihtiyacı hissetmişlerdir. Ekonomik bağımsızlık ya da aile bütçesine katkı eski otorite anlayışlarının zedelenmesine sebep olmuştur. Para kazanan eşler ve çocuklar aile içinde karar alma süreçlerini çok daha fazla etkilemeye başlamıştır. Olgun insan olmak karşısında uzman insan olmak daha geçerli hâle gelmiş, özellikle nesiller arası eğitim ve kültür farklılıklarına dayalı kuşak çatışmaları ortaya çıkmıştır. Kırsal hayatı ve barındırdığı değerler sistemini devam ettiremeyen bireyler tam manasıyla şehirli de olamamışlardır. Geleneksel ve modern arasında gidip gelen bireyler ikilemler yaşamaya başlamış, daha melankolik ve duygusal, bazen de agresif

14 Hans Freyer, *Endüstri Çağı*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1954, s. 14-16.

kişilikler geliştirebilmiştir. Eğitim, kültür ve ekonomik seviyenin yükselmesine paralel bir biçimde şehirli olmak bazen birkaç nesil sürmektedir.

Sanayileşme şehirleşmeyi, şehirleşme ise bir dizi sosyolojik süreci beraberinde getirmektedir. Birbiriyle bağlantılı olarak şehirleşme eğilimi arttıkça ferdileşme eğilimi de artmaktadır. Ekonomik bağımsızlık yanında demokratik nitelikli eğitim süreci kırsal hayatın normatif ve cemaatçi yapısını çözmektedir. Dede ve baba otoritesi yanında mahalle ya da köy caydırıcı ve kontrol edici bir sistemken, sosyalleşme süreci hem ataerkil otoriteler tarafından hem de küçük sosyal çevre tarafından kontrol edilmekteydi. Otoritelerin fertler üzerindeki bağlayıcılığı şehrin kozmopolit ortamında giderek azalmaktadır. Hayat bireysel tercih ve hesaplarla şekillenmekte, insanlar kendi hesap ve tercihlerinin sonuçlarına katlanmaktadır. İnsanların hesap ve tercihlerine müdahale çoğu zaman özgürlük ihlali olarak algılanmaktadır. Ataerkil özelliklerini bünyesinde taşımaya devam eden toplumumuz çoğu zaman cemaatçi normatif hayatla bireysel pratik hayat arasında gidip gelmektedir. Sayıca az, ilişkilerin sıcak, normların güçlü, caydırıcılığın etkili, yardımlaşmanın fazla, farkındalık ve mensubiyetin kuvvetli, münasebetlerin basit, eğitimin şifahi ve sembolik, hayat şartlarının nispeten birbirine yakın, iktisadî faaliyetlerin tek düze olduğu bir yapı şehirleşme süreci içinde çözülmeye, değişmeye ve tersine işlemeye başlamıştır. Gerilimlerin, bir bakıma yeni toplumsal yapıya uyum sağlama çabalarıyla ilgili olduğu söylenebilir.

Şehirciliğin ve ferdietçiliğin tırmandığı bir toplumda rasyonelleşme eğilimleri bir diğer sosyolojik süreçtir. Şehir sunduğu rekabet ortamı içinde hesap, düzen, mantık, yatırım, plan ve disiplin dayatmaktadır. Rasyonalizm, toplumumuzda, ateizm ya da agnostik kabullerin tırmanmasından ziyade, hayatı genel olarak daha akılcı bir çerçevede yaşamak, daha fazla hesap ve düzen insanı olmak, aklileştirme mekanizmalarını sıklıkla işletmek, pragmatik ve konformist davranışlar geliştirmek, hayat şartlarının etkisinde pratik tercihlerde bulunmak anlamına gelmektedir. İnsanlar çevrelerindeki kararları, süreçleri, tercihleri rasyonel ilkelere göre değerlendirme eğilimi taşımaktadırlar. Hikmete dayalı teslimiyet anlayışının özellikle eğitimli ve iyi tüketen sınıflarda giderek daha az önemli hale geldiği gözlerden kaçmamaktadır. İş, eş, ev, eğitim, şehir tercihlerinde kendisini gösteren akılcılık, yardım etme başta olmak üzere insanların dinî yönelimlerinde de kendisini hissettirmektedir. Dindarlığın kitabi olmaktan ziyade medyatik kaynaklı hale geldiği toplumumuzda dinî yorumlar, medyadan yapılan din yorumcusu tercihlerine göre giderek ferdileşme eğilimi taşımaktadır. Zorda kalana, borçlu olana, ihtiyaç sahibine, – bazen bu kişi birinci dereceden akraba ve yakın olsa bile – çeşitli gerekçelerle yardım eli uzatmama akılcılığın beraberinde getirdiği aşırı hesapçılığın bir sonucu olsa gerektir. Temelinde maddi menfaatlerin bulunduğu rasyonel tercih örnekleri şehir toplumunun öyküsüdür.

Şehircilik, ferdiyetçilik ve akılcılık genelde sekülerleşme eğilimlerini de beraberinde getirmektedir. Daha doğrusu şehir inanma biçimlerindeki geleneksel ve sembolik normları çözmekte, bu çözülme ise genelde dünyevileşme olarak algılanmaktadır. Yoksa değerler sisteminin şehirde bütünüyle önemsizleştiği söylenemez. Ateistlerin nispi olarak düşük oranları dikkate alınır, şehirli insan inançlı olmaya devam etmektedir. Farklı bölgelerde yapılan dinî hayat araştırmaları da bunu teyit eder niteliktedir. İbadetlerdeki devam ve heyecan düşüklüğü yanında dinin sosyal tezahürlerinde çıkan yeni yorum ve eğilimler, dünyevileşme tartışmalarının merkezini oluşturmaktadır. Genel anlamda sanayileşmeyle beraber ilerleyen mezkûr süreçler insanların geleneksel olana göre daha özgür ve akılcı tutumlar içine girdiklerini göstermektedir. Burada şehrin kendine özgü zamansallığı da belirleyicidir; iş, sorumluluk ve hedefler karşısında bir nevi vakit sıkışması yaşayan insan zamansal krizler yaşamaktadır. Ailesine, akrabalarına, komşularına olması gereken seviyede vakit ayıramayan fert çoğu zaman değerler dünyasını güçlendirecek başta zaman olmak üzere ilave fırsatlara da sahip olamamaktadır. Yapılacak işi, kesilecek hesabı, ulaşılacak hedefi artan insanın daha dünyevi bir görünüm kazanması sosyolojik olarak dikkatlerden kaçmamaktadır. Sonuçta insan ya dinî gruplar içinde dinî tecrübelerini canlı tutmak istemekte; ya iç dünyasında yoğun bireysel özellikleri ağır basan bir dindarlık geliştirmekte; ya imkânlar ölçüsünde orta yolda olan bir dindar olmayı tercih etmekte; ya modern baskılara rağmen geleneğin içinde dinî kimliğini yaşatmaya çalışmakta veya da çevresindeki rüzgârlara teslim olmaktadır. Sosyolojik açıdan belki de en doğrusu bunların hepsini çeşitli şekillerde ve farklı zamanlarda bir arada yaşamaktadır.

V. BİLGİ TOPLUMU

Bir araştırmaya göre, 2010'da en fazla revaçta olan on meslekten altısının 2004'de henüz olmadığı iddia edilmektedir. Bu bulgunun anlamı şudur: Eğitim insanları şu anda henüz var olmayan mesleklere hazırlamaktadır. Aynı zamanda bu durum şu tarz bir yoruma kapı aralar: Aslında bilgisine sahip olmadığımız, belki de tahmin bile edemediğimiz problemlerimiz gelecek yönelimlerimizi tayin edecek. ABD İşçi Kurumu'nun açıklamalarına göre şu an eğitim alanlar 38 yaşına kadar 10-14 civarında iş değiştirecek. Bu durum bilginin nasıl farklı alanlarda kullanılacağını bir tezahürü olarak okunabilir. ABD'de yapılan bir diğer araştırmada her 8 evlilikten birisinin internette kurulduğu öne sürülür. 200 milyon üyesi olan internet paylaşım siteleri vardır. Bu siteler dünyanın çoğu ülkesinden daha büyük bir nüfusun vaktini geçirdiği, bir anlamda sosyalleştiği ve yönlendirildiği mekânlar haline gelmektedir. Dijital ağların ekonomik önemini göstermesi bakımından, 50 milyonluk bir pazara radyo ile 38, televizyonla 13, internetle 4 senede ulaşılabilir. Facebook ile bu süre 2 yıla kadar düşüyor. Yine teknik bilgi her iki yılda

bir yenilenmektedir. Dolayısıyla dört yıllık teknik eğitim alan birisi okulunu bitirmeden iki sefer mevcut bilgiler yenilenecektir.¹⁵

Burada çizilen tablo bilgi toplumunun genel özellikleri hakkında somut örnekler vermektedir. Bilgi toplumu bilgiye dayalı süreçlerin egemen olduğu bir toplumdur. Şöyle bir tanımlama yapılabilir: Bilgi toplumu ihtiyacı olan bilgilerin farkında olan, bu bilgileri edinmek için eğitim süreçlerine yatırım yapan, sadece mesleğini icra ederken değil, gündelik yaşamının tüm alanlarında bu bilgileri kullanan, mevcut bilgilerini kullanarak yeni bilgiler üreten, ürettiği bilgileri kayıtlı hale getirerek paylaşımını sağlayan, paylaştığı bilgileri üretim sürecine dâhil ederek bilgilerine ekonomik değer katabilen fertlerden oluşan bir toplumdur.

Özellikle 1950'lerden sonra sanayi devrimi bir başka devrime daha eşlik etmiş ve global anlamda artık bilgi toplumundan bahsedilir olmuştur. Bilim ve teknolojiye meydana gelen gelişmeler hala devam eden bilişim çağına kapı aralamıştır. Âdeta insan aklının sınırlarını zorlayan bilgi çağı bilişim teknolojileri, iletişim sistemleri, mikrobiyoloji, genetik ve uzay bilimlerinde meydana gelen gelişmelerle kendini göstermektedir. Bu dönemde üretime dayalı ekonomik sistem hizmet ve bilgi teknolojilerine dayalı bir sisteme dönüşmektedir. Beden işçiliğinden zihin işçiliğine bir kayış söz konusudur. Bu da insan zihninin sınırlarını zorlaması ve hayal gücünün özel önem kazanması anlamına gelmektedir. Zihinsel etkinliğe ve hayal gücüne dayalı rekabet ortamında yaratıcılık ve özgünlük var olmanın, güçlü olmanın, önde olmanın bir diğer adı olmaktadır. Bilgi giderek sermaye ve güç haline gelmektedir. Böyle bir dünyada insan yetiştirmek bilgi çağının genel süreçlerinden elbette bağımsız düşünülemez. Tarım toplumunda köyün sosyal yapısı ve ihtiyaçları, sanayi toplumunda kentin yapı ve ihtiyaçları, bilgi toplumunda ise bilişim sistemleri ve sanal ağların yapı ve ihtiyaçları insan yetiştirme sürecini çevrelemektedir.

Elektronik ortamda kişi ticaret yapmakta, eğitim görmekte, farklı kültürlerden insanlarla iletişim kurmakta, sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarını sanal dünyadan giderebilmekte, âdeta bilgisayar başında yeni bir kimlik ve duruş kazanmaktadır. Günümüzde okulların yapı ve işlevleri üzerinde yapılan tartışmaların da merkezinde bu yeni insanlık durumunun bulunduğu söylenebilir. Eğitim giderek devletin tekelinden çıkmakta, neoliberal politikalar eşliğinde özelleşmekte, daha özgür ve özerk hale gelmektedir. Liberal ekonomik sistemde pazar kuralları ve rekabet şartları eğitime de kendi rengini vermektedir. Eğitim imkân ve kalitesine göre satın alınabilen bir metalaşma süreci yaşamaktadır. Eğitim sadece kültürü aktarma aracı değil, daha çok deği-

15 Serger Page, "We Live in Exponential Times – Progression of Information Technology", <http://giveupinternet.com/2008/12/24/video-we-live-in-exponential-times-progression-of-information-technology/>, 17.03.2014.

şimin dinamiklerine ayak uydurma hedefine sahiptir. Bu süreçte bilgi toplumsal bir oluşumdur, insanlar bilgiyi olduğu gibi kabul etmekten ziyade anlamlandırmakta ve kendi dünyasında geçerli hale getirmektedir. İnsanlar bilgiyi aktarmaktan ziyade bilgi üretecek araçlar ve kaynaklar üzerine yoğunlaşmaktadır. Gerçek arayışı giderek çoklu doğruların kabulüne yol açmaktadır. Bu süreçte ezbercilik anlamsızlaşmakta, yaratıcılık öne çıkmaktadır. Bilgi ancak yeni neslin kendi bilgisini üretecek araçlar sunduğunda ilgi ve merak uyandırmakta; çerçevesi belirlenmiş, sınırları çizilmiş katı kabullerin eğitimi piyasa şartlarına uymamakta, yaratıcılığın önünde engel olarak görülmektedir. Yapılan-dırmacı, çoklu zekâ ve işbirliğine dayalı öğrenme öne çıkmaktadır.

Bilgi toplumunda öğrenci merkezli, çoklu bakış açılı, farklılığın teşvik edildiği, ferdi farklılıkların dikkate alındığı, standart olmaktan ziyade yeteneklere göre hayat boyu eğitimi öne çıkaran, e-öğrenme, uzaktan öğrenme, öğrenmeyi öğrenme, işbirliğine dayalı, sorgulayan, analiz eden bir eğitim süreci öne çıkmaktadır. Bu süreçte bilgiyi öğreten değil, öğretilmesinde rehberlik eden öğretmen anlayışı, beynin parçaları ve bütünü aynı anda algılayabildiği bir eğitim öne çıkmaktadır. Yeni dönemde aile ve okul oyun endüstrisi, eğlence dünyası ve sanal ihtiyaçların üretildiği yeni rekabet alanlarıyla mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Bu süreçte toplumsal tabular televizyon ve internette harcı âlem bilgiler haline gelerek buharlaşmaktadır. Kontrolsüz ve zamansız bilgi akışı bilgi kirliliğini beraberinde getirmektedir. Bilgi edinme yolları ve süreçleri aile ve okul gibi üst otoriteler tarafından giderek daha az kontrol edilebilir hale gelmektedir. Akışı kontrol edilemeyen bilginin varacağı noktaları da kontrol etmek zorlaşmaktadır. Bilgi piyasa şartları tarafından satılan rayıcı belirli bir meta haline geldikçe, bilgi edinmek isteyenler birer müşteri haline gelmektedir. Eğitim sistemleri ayrıca akredite olmaya başlamıştır, bu da eğitim ve diploma sisteminin evrensel nitelikler taşımasını sağlamaktadır. Eğitimde anlayışlar, hedefler ve programlar evrenselleştikçe, özellikle universal eğitim kozmopolitleşmekte, kozmopolitleşen üniversite ortamlarında etkileşim ve münasebet süreçleri de geleneksel aleyhine değişme eğilimi göstermektedir.¹⁶

Bilgi, bilgiye dayalı teknolojileri icat eden ve tüm dünyaya satan toplumların ekonomik egemenliklerini de beraberinde getirmektedir. Gelişmiş ülkeler ince teknoloji gerektirmeyen sanayi kollarını geliştirmekte olan ülkelere kaydırmakta, özellikle uzay bilimleri, genetik, tıp, farmakoloji, bilişim ve savunma alanlarında ortaya koydukları yeni ürün ve hizmetlerle ekonomik ayrıcalıklar ve bağımlılıklar elde etmektedir. Teknoloji transferleri bilgiye dayalı yeni egemenlik alanları meydana getirmektedir. Örneğin savunma sanayinde ileri teknolojilere dayalı silahlanma ülkelerin güvenlik ve caydırıcılık

16 Soner Mehmet Özdemir, "Toplumsal Değişme ve Küreselleşme Bağlamında Eğitim ve Eğitim Programları: Kavramsal Bir Çözümleme", *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, Nisan 2011, s. 95-100.

sınırlarını giderek daha fazla belirlemektedir. Dolayısıyla bilgi teknolojileri toplumların güvenlik ve özgürlük alanlarını etkilemede faal bir dinamik haline gelmektedir. Bilginin bu anlamda toplumların çatışma ve bütünleşme eğilimlerini etkileyebilecek bir güç haline geldiği söylenebilir. Bilgi, ortaya çıkardığı katma değerle metalaşmakta, katı güç unsuru haline gelebilmekte ve bilgiye dayalı bir egemenliğe kapı aralamaktadır.

VI. MAKRO SOSYOLOJİK DİNAMİKLERİN İZDÜŞÜMLERİ: SOSYAL DEĞİŞİM SÜRECİNDE TOPLUMSAL HAYAT

a. Coğrafya ve Nüfus

İbn-i Haldun'dan coğrafyacı okula insan davranışlarını etkilemede coğrafyanın etkisi sosyolojide tartışılmalıdır. Teknoloji coğrafyanın insan davranışlarını tayin etmedeki etkilerini azaltmakla birlikte, günümüzde yine de köy, kasaba, şehir ve metropol yerleşim birimleri beraberinde getirdikleri sosyalleşme imkân ve araçlarına göre insan topluluklarını etkilemektedir. Diğer taraftan, coğrafi farklılıkların uzun sosyal süreçler içinde insan tabiatını bütünüyle belirlemese bile, etkilediği söylenebilir. Deniz kıyısında, verimli vadilerde, ormanlık alanlarda, kıraç alanlarda, yüksek platolarda şehirle ilişki durumuna göre insanlar farklı duygu, düşünce ve davranış örüntülerine sahip olabilmektedirler. Çeşitli ülkelerden insanların geldiği, turizmin şekillendirdiği sahil kasabası ile Orta Anadolu ya da Doğu Anadolu'da nispeten izole bir hayatın egemen olduğu bir kasaba arasında algı ve görüş farklılıkları kaçınılmaz olacaktır. Toprak mülkiyetine bağlı ağalık ve aşiret sisteminin sosyal münasebetleri etkilemeye devam ettiği bir bölge karşısında, ferdiyetçiliğin ve vatandaşlık şuurunun daha gelişmiş olduğu bir bölge arasında da farklılıklar olacaktır. Coğrafya insan ürünlerini, insan ürünleri emeği ve işi, emek ve iş ise insanların toplumsal hayatlarını etkilemektedir. Üçüncü olarak coğrafya insanların toprağa izafe ettikleri psikolojik değerle de anlam kazanmaktadır. Şehit kanıyla sulandığına inanılan, türlü sıkıntıların beraberce göğüslediği düşünülen, geçmiş tecrübelerin tarihi şuur meydana getirdiği bir coğrafyada, fiziki mekânı maddi unsur olmaktan çıkarmakta, manevi anlamı olan bir değer haline getirmektedir. Dolayısıyla üzerine verilen mücadelelerle psikolojik bir değer kazanabilen coğrafya sadece üstündekilerle değil altındakilerle de insan davranışlarını etkilemektedir.¹⁷

Coğrafyayla irtibatlı olarak, nüfus da eğitim süreçlerini etkileyen bir diğer sosyal dinamiklerdir. Nüfusun nicel ve nitel özelliklerine göre toplumsal süreçler anlam kazanır. Öncelikle nüfusun sayısı ve dağılımı köy, kasaba, şehir ve metropol yaşam birimleri ortaya çıkarırken, her birim kendine özgü norm ve değerler sistemiyle tavsif edilebilecek hayatlar üretmektedir. Toplumsal normların bağlayıcılığı, geçerliliği, anlaşılması, yaşanması, savunulması nüfusun tesirinde şekillenen yaşam birimlerinde farklılaşma

17 Zeki Arslantürk, *Araştırma Metot ve Teknikleri*, M.Ü.İ.F. Yayınları, 4. Bsk., İstanbul 1999, ss. 49-51.

eğilimi göstermektedir. Nüfusun yaş, cinsiyet, meslek, eğitim, kültür, sağlık, dindarlık, insana ve tabiata bakış, demokratik anlayış gibi nitel özellikleri ise sosyal kurumları ve sosyalleşme süreçlerini derinden etkilemektedir. Hizmet ve destek aldığı sosyal kurumlar, içine girdiği sosyal gruplar, tercih ettiği referans çerçeveleri insanların zihniyetlerini şekillendirmektedir. Birbirine geçmiş bir şekilde ve nöbetleşe yoksulluklar yaşayarak şehir merkezden çevreye, çevreden merkeze doğru kendi telakkilerini süreç içinde insanlara aşılamaktadır. Şehrin normatif ve işlevsel baskıları karşısında farklı refleksler geliştirsek de, zaman içinde şehir kendi rengiyle renklendirmektedir. Zira insanlar duyarak, görerek, bakarak, bazen istemese veya hissetmese bile sosyal sisteme ve etkileşim süreçlerine katılarak kültürlenmektedir. Nüfusun nicel ve nitel özelliklerine göre aşırı farklılaşmış ve uzmanlaşmış bir toplumsal bünyede insan yetiştirme vizyonumuz demografik gerçeklerden bağımsız kurgulanamaz. Aksi takdirde, insan yetiştirme düzenimiz kucaklayıcı olmayan, toplumsal katmanlara hitap etmeyen, dar ve teorik olma riskiyle karşı karşıya kalacaktır.

b. Ekonomik Yapı ve Sınıf Farklılıkları

Sosyologlar arasında çağdaş toplumun merkezinde ekonomi olduğu neredeyse genel bir kanaat halini almıştır. Mal ve hizmetlerin üretim, tüketim, dağılım ve paylaşım süreçleri toplumsal tabaka ve sınıf sistemini tayin etmektedir. Klasik sosyolojide Weberian yorumlar genelde sosyal tabaka ve statü sistemine odaklanmışken, Marx'tan gelen eğilim üretim ve mülkiyet ilişkileri ekseninde sosyal sınıf farklılıklarını öne çıkarmaktadır. Her iki bakış açısı da ekonominin sosyal sistemi belirleme gücüyle ilgili teorik açıklamalar sunmaktadır. Toplum, sosyal statü farklılıklarına dayalı sosyal tabakalar ağıyla örülmüş durumdadır. Sosyal tabaka sistemini tayin eden faktörler her toplumun kendine özgüdür. Bununla birlikte sosyal tabakayı belirleyen temel faktörler şu şekilde sıralanabilir. Cinsiyet, fiziksel görünüm, gelir durumu ve gelirin kaynağı, aile, eğitim, kültürel sermaye ve faydalı insan olma toplumsal statü farklılıklarını belirleyen temel faktörler olarak sıralanabilir. Buna mukabil üretim ilişkilerine dayalı iktisadi faaliyetler ve bu faaliyetlerin belirlediği mülkiyet dağılımı sosyal sınıfları tayin etmektedir. Sermayenin ayrıştığı, işçilerle işverenler arasında yeni müreffeh sınıfların ortaya çıktığı, üretimle birlikte bilginin ekonomik değer haline geldiği günümüz toplumlarında, temelinde sermaye ve mülkiyet farklılıklarının olduğu sınıfsal yapılar hala bütün keskinliğiyle önümüzdedir.

Sınıfsal sistemin alt, orta, üst ve bunların her birinin kendi içinde alt ve üstleri arasındaki farklılıklar toplumsal hayatın da farklılaşmasına sebep olmaktadır. Para ve mülkiyet zemininde şekillenen ekonomik faktörler insanların başta yaşadıkları muhtlelerini ve sosyal çevrelerini, tükettikleri mekânları, tüketim alışkanlıklarını ve standartlarını, eğitim tercihlerini, okul seçimlerini ve top yekûn gelecek yatırımlarını, sağlık hizmetle-

rinden yararlanma düzeylerini, dinlenme ve eğlenme biçimlerini, genel serbest zaman faaliyetlerini, kültürel faaliyetlere katılma oranlarını, siyasal ve bürokratik süreçleri etkilendirme güçlerini de doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir. Dolayısıyla benzer sosyal sınıflara mensup fertler arasında düşünce ve davranış benzerliği; buna mukabil farklı sınıflar arasında tutum farklılıklarının bulunması tabiidir. “Hiçbir zenginin fakir komşusu yoktur.” cümlesi bu durumun bir ifadesidir. Para benzer standartları körüklerken, aynı standartlarda yaşamaya alışan bireyler zamanla bu standartlara uygun zihniyet dünyaları da inşa etmektedir. Bu zincirin meydana getirdiği farkındalık sınıfsal şuurun bir kültür haline gelmesine sebep olmaktadır. Yine de insanların modern toplumlarda sosyal hareketlilik kanallarını kullanarak sınıflar arasında geçişler yapabildikleri bir vakıdır. Kişinin her zaman parası değil nesebi, cinsiyeti, eğitimi, zekâsı, yaratıcılığı, diğerkâmlığı, dürüstlüğü ve cemiyete faydalı olması da, özellikle normatif bütünleşmenin egemen olduğu toplumlarda sınıfsal hareketlilik sebepleri olabilmektedir. Fakat genel görünüm ekonomik imkân ve ayrıcalıkların bu geçişleri daha fazla belirlediği yönündedir. Katı bir sınıfsal yapı olmasa da, sosyal sınıfların hayatlar ürettiği, içine doğulan ya da içinde yaşanan hayatların ise duygu, düşünce ve davranışları etkilediği söylenebilir. İnsan yetiştirme süreçlerimizin sınıfsal farklılıkları etkileme yanında, bu farklılıklardan etkilendirme eğilimi taşıyacağı söylenebilir.

c. Sosyal Kurumlar

İnsan münasebetlerinin zaman içinde yapısallaşarak bir tip ve model oluşturmaları anlamına gelen sosyal kurumlar, insan yetiştirme süreçlerini etkileme potansiyelleri açısından çeşitli şekillerde değerlendirilebilir. İnsan yetiştirme süreci sosyal kurumlarla iç içe yürüyen bir süreçtir. Temel kurumlardan özellikle aile, eğitim, din, ekonomi ve siyaset birbiriyle bağlantılı bir biçimde insan yetiştirme modellerimizi doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla sosyal kurumların yapısal özelliklerinin bilinmesi insan yetiştirme politikalarının daha gerçekçi temeller üzerine oturtulmasını sağlayacaktır. Öncelikle her kurum insan ihtiyaçlarına cevap vermek için kurulur ve gelişir. Sosyolojik anlamda, ihtiyaca gereği gibi cevap vermeyen kurumların hayatini aynı canlılıkta devam ettirmesi olası değildir. Toplumum farklılaştığı, ihtiyaçların çeşitlendiği, sahte ihtiyaç alanlarının üretildiği bir dünyada geleneksel kurumların insanların ihtiyaç ve beklentilerine cevap vermesi giderek karmaşık bir hal almaktadır. Tabletlerin, akıllı telefonların, oyunların, filmlerin, imgelerin, videoların, hızlı haberleşmenin, kısa yoldan bilgi edinme ve paylaşma yollarının arttığı günümüz dünyasında takrir metoduna dayalı eğitim öğretim anlayışının yeni nesli tatmin etmemesi bu durumun bir örneğidir. Günümüz insanı öğüt dinlemekten çok tartışma ve sorgulama eğilimi göstermektedir.

Diğer taraftan, sosyal kurumlar bir süreç mebnidirler. Kurumlar davranış ve ihtiyaçların tecrübe edile edile hatalı, eksik ya da yanlış yönlerinin zaman içinde törpü-

lenerek yapı kazanmasını ifade eder. Dolayısıyla her kurum tarihi tecrübelerden süzülerek bu günlere gelir. Genel olarak bir kurumun oluşması ve gelişmesi ne kadar uzun ve eski ise, değişmesi de o nispette uzun ve sancılı olacaktır. Buradan kurumların bir diğer özelliğine geçiş yapılabilir. Sosyal kurumlarda ihtiyaçlara cevap verdikleri sürece devamlılık esastır ve kurumlar ani değişimlere genelde kapalıdırlar. Aile kurumu nasıl sabahtan akşama değişmezse, iktisat kurumunu da yine kısa süreli düzenlemelerle değiştirmek sosyolojik anlamda mümkün değildir; tarihi koşulların içinden evirilerek kendi alt kurumlarını ve hiyerarşilerini oluştura oluştura gelen sosyal kurumların bir çırpıda değişmeyeceği aşikârdır.

Burada sosyal kurumların değişimiyle ilgili bir diğer özellik karşımıza çıkar. Sosyal kurumlar tek başına değişmezler; birbirlerine bağlıdırlar, birisindeki değişim diğerlerini de etkiler. İktisadi sistemdeki değişim aileyi, ailedeki değişim eğitimi, eğitimdeki değişim dini, dindeki değişim siyaseti, siyasetteki değişim ise bunların tümünü etkileyebilir. Markaların, imajların, ürünlerin, hizmetlerin bir hiper gerçeklik olarak sürekli dayatıldığı, tükettiği kadar yaşadığını hisseden bireylerden oluşan bir dünyada aile ve din kurumların israfı önleme çabalarının neden akim kaldığı hayatın kurumsal bir bütün olduğu gerçeğiyle yakından alakalıdır. Zira kişinin israf standartlarını yaşadığı toplumun tüketim alışkanlıkları belirlenmiştir. Birlikte değişim esas olmakla birlikte, kurumlar arasında değişimin hızı farklı farklı olabilmektedir. Toplumda aile ve din en yavaş değişen kurumlarken; buna mukabil siyaset, ekonomi, eğitim ve serbest zaman kurumları daha hızlı değişme eğilimi gösterir. Modern toplumlarda etkileri bakımından ekonomi ve siyaset kurumunun değişimin hem hızını, hem boyutunu, hem de niteliğini tayin ettiği, diğer kurumları da peşinden sürüklediği söylenebilir. Değişimin motoru olarak bazı kurumlar daha öne çıksa da, yine de baştaki kaide dikkate alınmalıdır. Birlikte değişim esastır. Toplumda din kurumunu aile kurumundan, aile kurumunu ekonomi kurumundan, ekonomi kurumunu ise siyaset ve uluslararası sistemden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Karşılıklı bağımlılığın ve güç bloklarının hâkim olduğu bir dünya sisteminde bu durum çok daha geçerli hale gelmektedir.

Son olarak bir toplumda herkesi eşit derecede memnun etmek mümkün değildir. Ancak yine de sosyal kurumlar ne kadar ortak akla, ortak faydaya, ortak menfaate hitap ederlerse, etki alanları o kadar genişleyecektir. Toplumun genelinin menfaatine hizmet etmeyen kurumlar kadük ve yarım kurumlardır. Belirgin anlayışların emrinde işlev gören, gerçek ihtiyaçlara cevap vermekten ziyade bir telkin ve dönüştürme aygıtı olarak kullanılan, dolayısıyla ağır ideolojik renge bürünmüş kurumlar, açık toplumlarda daima tartışma ve eleştirilerin merkezinde kalacaktır. Dolayısıyla kurumların başarısı, onların toplumun geneline hitap etmesi, mümkün mertebe müşterek akla ve sağduyuya hizmet etmesiyle yakından ilgilidir. Bu da kurumların sadece duygu ve heyecanlarla değil, toplumsal realitelere göre yönlendirilmesini gerektirmektedir. Kurumlar ideo-

lojilerin merkezine çekildikçe işlevsel özelliklerini yitireceklerdir. İşlevsel yönü nakıs olan kurumlar ise ihtiyaç ve beklentileri karşılamadıkları oranda “kurum olma” vasfını kaybedecektir. İnsanların ihtiyaç ve beklentilerine cevap veremeyen kurumların toplumun marjlarına itileceği dikkate alınıp, insan yetiştirme planlarımızın buna göre şekillenmesi daha pratik sonuçlar doğuracaktır.

d. Sosyal Gruplar

Ortak menfaat ve ideal birliği içinde, müşterek normlar etrafında mensubiyet duygusu oluşturmuş, genelde lider ve hiyerarşik düzenin bulunduğu, görev dağılımı yanında statü ve rol farklılaşmasına riayet edilen, her zaman fiziki mekâna ihtiyaç duymayan, sanal ağlar şeklinde de örgütlenebilen sosyal gruplar, toplumsal süreçleri çoğu zaman kendi istedikleri istikamette yönlendirmek isterler. Vatandaşlık şuuru ve hukuk bilincine sahip oldukları, toplumun genel menfaatlerine ve kamu düzenine savaş açmadıkları müddetçe çağdaş toplum, sosyal grupların varlığını ve çeşitliliğini bir zenginlik telakki eder. Bu zeminde siyaset felsefesi açısından demokrasi, genelde sadece seçilmişlerin ve atanmışların değil; tüm sivil unsurların yönetimde söz sahibi olduğu bir diyalog ve uzlaşma süreci olarak tanımlanır. Bu süreç, gelişmiş ülkelerde büyük oranda sosyal grupların pozitif katkılarıyla işletilmektedir. Sivil ve özgür toplum vurgusu bu süreçte anlamını bulmaktadır. Sosyal grupların katılımcılık özelliğini göz ardı eden bir vizyona sahip olması, insan yetiştirme anlayışımızın, dünyanın geldiği evrensel standartların gerisinde kalmasına sebep olacaktır.

Çağdaş toplumda farklı talep ve ideallerle ortaya çıkmış sosyal grupların varlığından ziyade sorun, bu grupların hem otoriteyle hem bir birleriyle hem de kendi içlerinde uygun iletişim ve rekabet kanalları üreterek bütünleşme ve gelişme sürecine hizmet etmeleridir. Sosyal grupların nispeten eşit rekabet şartları içinde birbirleriyle yarışmaları ve tartışmaları olağan, toplumsal kabulleri alt üst ederek rekabet şartlarını bütünüyle lehine çevirmeleri ve kendileri dışındakilere hayat hakkı tanımamaları anomik bir durumdur. Otoritenin sosyal gruplar arasındaki rekabet şartlarını adil ve ilkesel bir çerçeveye oturtmadığı, dahası bir ya da bir kaç grubu yanına çekerek diğer gruplara örtülü savaş açtığı durumlarda, sosyal gruplar arasında olması gereken rekabet süreci yerini çatışma sürecine bırakabilir. Sosyal gruplar arasındaki muvazene toplumsal barışı tehdit edebilecek hassasiyetler barındırır. Bu hassasiyetlere yeterince dikkat edilmediğinde toplum düşman ve kargaşa üreten mekanizmaya dönüşme riski taşır. Çoğu toplumda, iç savaşı varan çatışmaların başlaması ile sosyal gruplar arasındaki dengenin kaybedilmesi, hassasiyet noktalarının fazlaca kaşınması, ortak iyiden ziyade gruplara ait doğruların dayatılması arasında bir paralellik olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan sosyal psikoloji araştırmalarının en temel bulgularından birisine burada işaret etmekte fayda vardır. Bireylerin standartlarını içinde bulundukları grup-

lar tayin etmektedir. Burada bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarını belirlemede grupların önemi ortaya çıkar. Aşırı uzmanlaşmış bir toplumda gruplar arası standart farklılaşması kaçınılmazdır. Bununla birlikte bireylerin yönelimlerini tayin etme açısından bu standart farklılığının içtimai tesanüt ve kardeşliği tehdit edecek seviyelere gelmemesi gerekir. Bu konuda sosyolojik bir ölçü aranacak olursa, grup standartlarının toplumu meydana getiren bireylerin normatif, işlevsel ve zorunlu bütünleşme eğilimlerini ortadan kaldırmayacak bir farklılaşma içinde olması beklenir. Kurallar ve değerler sisteminin caydırıcı olmadığı; özgürlüklerin yetki, görev ve sorumluluk içinde kullanılmadığı, toplumsal ödevlerin yerine getirilmediği; çatışmanın değil, bütünleşmenin zorunlu bir alternatif olarak görülmediği bir toplum, sosyal grupların anlamlı bütün oluşturmadığı bir toplumdur.

Bu çizgide değerlendirmelere devam edersek, yine eğitimin hangi standartlara göre verileceği, modern insan yetiştirme süreçleri içinde tartışılan bir diğer konudur. Toplumu farklı sosyal standartlara sahip bir kompozisyon olarak gördüğümüzde, sosyal grupların genelinin benimseyebileceği ölçü ve kıstaslardan uzak, küçük grup ya da kliklerin ideal ve özlemlerini yansıtacak bir insan yetiştirme modelinin beklenen sonuçları vermeyeceğini tahmin etmek zor değildir. İnsan yetiştirme modelinin grupların genelini işine yarayacak duygu bütünlüğü, teknik bilgi, bilişsel düzey, uzmanlık yanında olgunluk kazandıracak kapsayıcı bir yapı olması beklenir. Bu da standart belirlemede tek boyutlu değil, evrensel nitelikleri olan çok boyutlu bir modelin geliştirilmesini zorunluluk haline getirmektedir. Sosyal grupların bir birine bütünüyle karşı alternatif hayatlar üretmesinin önlenmesi ancak insan yetiştirme standartlarının açık toplumun kurallarına uygun karşılıklı anlayış, eşgüdüm ve uzlaşma kültürüyle gerçekleşebilir. Bu da tabiatı icabı öncelikle hukuk, vatandaşlık ve birlikte yaşama kültürünün gelişmesine bağlıdır.

e. Sosyal Süreçler

İnsan münasebetleri zamanın üç boyutlu yapısı içinde şekillenir. Zaman belirleyici bir ilke olarak alındığında, insan davranışlarının dünün etkileri, bugünün baskıları ve geleceğin kaygıları içinde şekillendiği söylenebilir. Dolayısıyla zaman toplumu etkileyen temel dinamiklerden birisidir. Zamanın bu üç boyutlu tesirinden bağımsız kurgulanacak eğitim ve insan düzeni zamansal ve kesitsel boşluklara düşme tehlikesi yaşayacaktır. Buradaki devamlılık zinciri kırıldığında kopuklukları giderecek güçlü alternatiflerimiz yoksa insan yetiştirme sistemimiz daha olumsuz sorunlarla karşı karşıya kalabilir. Garp-lılaşma tarihimiz yanında bugün geldiğimiz durum ve yarın ulaşmaya çabaladığımız yeni pozisyonlar, örneğin AB uyum süreci, birbiriyle irtibatlı bir biçimde insan yetiştirme modellerimizi etkileyecektir. Kuvvetle muhtemel insan yetiştirme modellerimiz dün-bugün-yarın arasında kurulacak anlamlı bir dengeyi yansıtacak nitelikte olacaktır.

Sosyal süreçler ortak, benzer, farklı ya da karşıt ideal, hedef ve menfaatlere sahip olmaya göre bütünleşmeci ve çatışmacı karakter taşımaktadır. Bir anlamda dayanışma, işbirliği, ortaklık, uyum, harmoni, koruma gibi bütünleşmeci süreçler hedef ve menfaat ortaklığı ve benzerliğiyle açıklanırken; ortak hedefe ulaşma benzerliği yanında, farklı menfaatler söz konusuysa ortaya çıkan nispeten nötr olan rekabet ve muhalefet süreçleri; hedef ve menfaat uyumsuzluğuna dayalı ortaya çıkan farklılaşma, karşıtlık, reaksiyon gibi süreçler ve çatışma ile ilişkilendirilir. Kabul edilebilir rekabet ve muhalefet araçları üretemeyen toplumlar ve kültürler risk toplumlarıdır; çatışmanın bu tarz toplumlarda çok daha kolay, sık ve şiddetli olacağı söylenebilir. Bir toplumda bu süreçlerin üçü de aynı anda görülebilir. Neticede toplumlar diyalektik bir nitelik arz ederler. İdeal olan bütünleşme ve rekabet süreçlerinin doğru işletilmesi, çatışma süreçlerinin ise asgari seviyede tutulması ve genel bir kuralsızlık haline gelmesinin önüne geçilmesidir. Bu tablo dikkate alındığında, insan yetiştirme düzenimizin öncelikli olarak bütünleşme ve uyum sürecine hizmet edecek özellikler taşıması; kabul edilebilir rekabet ve muhalefet kültürünü ayakta tutması; buna mukabil çatışma ve ayrışma süreçleri karşısında kontrollü, sağlıklı, temkinli ve güçlü olması beklenir.

Toplum normatif ve işlevsel bir bütündür. En makul ve en iyi alternatif olması anlamında toplum zorunlu bütünleşme eğilimlerini artırmalıdır. Dolayısıyla insan yetiştirme düzeninin, normlar ve işlevler etrafında bütünleşecek bir toplumun oluşumuna hizmet etmesi beklenir. Bunun için de insan düzenimizin âdeta bir makinenin dişlileri gibi öncelikle işlev olarak bir birini tamamlayacak bireylerin yetişmesine hizmet etmesi gerekir. Görev, sorumluluk ve iş olarak birbirine yetmeyen, birbirini tamamlamayan toplumlar sadece normlarla ayakta tutulamayabilir. Açlık sınırının altında yaşayan birey için toplumun ortak normlarına katılmak bazen lüks kalabilir. Temel ihtiyaçlarını gereği gibi karşılayamayan fertlerin normlara uyma davranışlarının hem düşük hem de istikrarsız olacağı varsayılabilir. İkinci olarak, insan düzenimiz toplumu ayakta tutacak ve birbirine yaklaştıracak müşterek değerler sistemine, bu sistemin gelişmesine ve muhafazasına hizmet edecek eğilimler taşımalıdır. Bu çerçevede özellikle üst, alt ve karşıt kültür alanları arasında dil, kimlik ve inanç eksenindeki tartışmaların sosyal bilimlerin mantığıyla ve bulgularıyla uyuşan anlamlı bir çerçevede yürütülmesi elzemdir denilebilir. Özellikle tarihin hesaplaşma alanı değil, doğru anlaşılıp ders çıkarıldığı bir saha olarak görülmesi ve öğretilmesi ortak tarih şuuru açısından hayati önemi haizdir. Üçüncü olarak, insan yetiştirme düzeni toplumdaki sınıfsal eşitsizlikleri meşrulaştıran, adaletsizliklerin üzerini kapayan genişliklere prim vermeyen bir bünyeye sahip olmalıdır. Adaleti örgütleyici temel değer olarak daima en tepede taşıyan bir modelimiz yoksa insan yetiştirme düzenimizin sıkıntılardan kurtulması zordur. Dördüncü olarak, insan düzenimizin güvenliği tesis eden ve otoritesizliği hoş görmeyen bir yönü olmalıdır. Bedeni, akli, dini, namusu ve mülkü koruyucu özelliği olmayan bir toplumla insanlar

bütünleşme eğilimi göstermezler. Aslında bu temeller yoksa toplumsal hayat da söz konusu değildir. Hem duygu hem düşünce hem de davranış olarak makbul ve muteber bir otorite etrafında birleşme reflekslerimiz ne kadar düşükse çatışma eğilimlerimiz de o oranda yüksek olacaktır.

f. Sosyal Değişmenin Dinamikleri

Sosyal psikoloji ve antropoloji araştırmaları yeniliğin kabulüyle ilgili faktörleri anlamamıza yardımcı olmaktadır. Yeniliğin kabulü her şeyden önce mevcut sistemle uyuma özelliğine göre değişiyor. Uyuşma ne kadar azsa yeni unsurların kabulü de o kadar az oluyor. Bir diğer faktör, yeniliğin bir ihtiyaca daha iyi cevap vermesi ve daha fazla fayda sağlamasıdır. Fayda sağlamayan ve ihtiyaca eski unsurlar kadar cevap vermeyen yeniliklerin kabulü ve yayılması tabiatıyla zor olacaktır. Üçüncü bir faktör, yeniliğin itibar sağlamasıdır. İtibar sağlamayan yenilikler hatta bazı durumlarda daha faydalı bile olsa çabuk kabul edilmemektedir. Özellikle günümüz şenlikli gösteri toplumlarında çoğu yenilik itibar sebebiyle tercih edilmektedir. Dördüncü bir faktör, merak uyandırmasıdır. Merak ilgi ve heyecanı, ilgi ve heyecan ise yeniliklerin kabul ve yayılma hızlarını etkileyebilmektedir. Merak edilmeyen ve ilgi çekmeyen yeniliklerin toplumun genelini etkilemesi zordur. Beşinci faktör, insanların yenilik konusunda bir beklenti içinde olmalarıdır. Yenilik istek ve beklentisi yüksekse yeni unsurların kabulü daha hızlı ve etkili olacaktır.¹⁸

Modern toplumda insanları değişime zorlayan temel faktörler şöyle sıralanabilir. Öncelikle fiziki ve sosyal çevrede yaşanan değişiklikler insanları değiştirmektedir. Bu durum büyük oranda sosyalleşme süreciyle ilgilidir. Fiziki çevre değiştikçe sosyal çevre, sosyal çevre değiştikçe sosyalleşme süreçleri değişmektedir. İkinci olarak, yenilik ve icatlar değişimin motoru olmaktadır. Teknik değişimlerin zamanla zihniyet değişimine de yol açtığı görülmektedir. Üçüncü olarak, etkileşim insanları değiştirmektedir. Münasebet kurdukları toplum ve kültürlere göre insanlar değişim eğilimi taşımaktadır. Etkileşimin mahiyeti ve boyutları etkileşime dayalı değişimin sınır ve standartlarını belirler. Dördüncü olarak, insandan kaynaklanan sebepler, insanların arzu ve istekleri de değişimi tayin edici bir faktördür. İnsanın tabiatı değişime müsaittir, aklileştirme ve uyum iki önemli insan özelliğidir. Beşinci olarak, nüfusun nicelik ve nitelik olarak değişimi toplumsal değişimi de beraberinde getirmektedir. Nüfusun sayısı ve büyüme hızı yanında cinsiyet, yaş, eğitim, meslek, medeni durum, bölgesel dağılım, sınıfsal yapı değişime ve gelişme eğilimlerini etkileyebilmektedir. Altıncı olarak, iç, dış ve uluslararası göç de değişim faktörüdür. Toplumsal yapının geleneksel, geçiş ve modern şeklinde üçlü bir tipoloji halinde tanımlanması göç ve şehirleşme eğilimleriyle ilgilidir. Göç ve şehirleşme toplumsal birimleri, toplumsal birimler ise kültürü etkilemektedir. Yedinci olarak, doğal afetler zemininde tabiata uyum sağlama davranışları değişimi etkilemek-

18 Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, MÜİFAV Yayınları, İstanbul 1999, s. 60.

tedir. Değişim bu anlamda tabiat ve kültüre uyum sağlama çabasıdır. Sekizinci olarak, savaşlar ya da iç savaşlar yanında karizmatik liderler de değişimin yönünü tayin edebilmektedirler.

Diğer taraftan, değişim sürecini belirleyen insanlara ait kabullerdir. Dolayısıyla değişim kabullerin değişmesidir. Kabuller ne kadar uzun bir sürede oluşmuşsa kabullerin değişmesi de o denli uzun olacaktır. Yine maddi unsurlardaki değişim daha hızlı, manevi unsurlardaki değişim daha yavaştır. Değişim genelde sancılı bir süreçtir. Zira değişim sürecinde önceki değerlerle çatışmalar yaşanır; yeni kabul edilen unsurlarla ilgili ikilemler ortaya çıkar ve yeni unsurları algılama farklılığı sonucu gruplar arası çatışmalar görülebilir. Sosyal sistem kültürel sistemden genelde daha hızlı değiştiği için hız ve boyut farklılıkları ortaya çıkar. Bu cümleden olarak (1) her şey aynı hızda değişmez; (2) her kesim aynı hızda değişmez; (3) her kurum aynı hızda değişmez. Dolayısıyla sosyal değişimde hız farklılıklarının dikkate alınması beklenir.

Yine, değişim mecburi veya serbest kültür değişimleri şeklinde olabilir. Turhan'ın gösterdiği şekilde, otorite eliyle tavandan tabana doğru gerçekleşen kültür değişimleri “mecburi”; toplumun kendisi tarafından tabandan tavana doğru gerçekleşen değişimler ise “serbest” değişimler olarak isimlendirilmektedir. Mecburi değişimlerde zorlama ve değişimi hızlandırma söz konusuysa, serbest değişimlerde zamana yayma ve tabii seyre riayet söz konusudur.¹⁹ Alain Touraine tarafından tartışılan “güçlü tarihsellik” ve “zayıf tarihsellik” kavramları değişimle ilgili bir diğer açıklama biçimidir. Buna göre, toplum sadece üretim gücüyle yeterince açıklanamaz; toplumun üretimi belirleme kapasitesini de incelemek gerekir. Touraine toplumun kendi üzerindeki eylem kapasitesini kültür modeli kavramıyla açıklar. Buna göre sosyal üretim faaliyeti ile bu faaliyete etki etme kapasitesi arasındaki mesafenin az olduğu toplumlarda “güçlü tarihsellik”, bu mesafenin fazla olduğu toplumlarda ise “zayıf tarihsellik” söz konusudur. Bir anlamda, kendi kültürel ve tarihi dinamikleriyle yenilenen toplumlarda güçlü tarihsellik, kendisi dışındaki dinamiklerin etkisi altında yenilenen toplumlarda zayıf tarihsellik söz konusudur.²⁰

VII. ÖNERİLER

Dikkat çekilen tespitlerden hareketle, insan yetiştirme konusunda üzerinde düşünmeye ve geliştirilmeye açık muhtemel öneriler şu şekilde sıralanabilir. Öncelikle insan yetiştirme düzenimiz, bir taraftan küresel ekonomik sistem, diğer taraftan modern kentin, bir anlamda sanayi ve bilgi toplumunun genel kurallarıyla çevrelenmiştir. Bu genel süreçlerden kopuk bir sistem kuvvetle muhtemel akim kalacaktır. İkinci olarak, insan yetiştirme düzenimiz dış dünyanın marjlarında izole olmamalı, aksine dış dünyayla uyumlu, aktif,

19 Mümtaz Turhan, *a.g.e.*, s. 155-160.

20 Zeki Arslantürk-Tayfun Amman, *Sosyoloji*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2001, s. 294.

hayatın içinde ve kendine güvenen bireyler yetiştirecek nitelikte olmalıdır. Bunun için de, üçüncü olarak, temelinde tevhid, adalet ve ahlak olmalı, gereksiz ya da zamansız tefferruatlar üzerinde katı ısrardan kaçınmalı, slogan ve yüzeysellikten uzak, ortak akla hitap etmelidir. Dördüncü olarak, giderek küresel bir köye dönüşen dünyamızda sadece bizlerin ihtiyaçlarını karşılayacak değil; aynı zamanda, tüm insanlığın dikkatini çekecek, belki alternatif olacak evrensel nitelikler taşımalıdır. Beşinci olarak, pergel modeli içinde, sabit değerlerinden asla şüphe etmeden her türlü bilgi ve tecrübeyi kendi kültür ve medeniyetine mal edebilecek sorgulayıcı ve dönüştürücü faal bir zihni yönelim ve duruşu ortaya çıkaracak nitelikte olmalı. Altıncı olarak, modern toplum çok renkli ve çok sesli bir toplumdur; başkalarının doğrularından şüphe etse bile, saygı gösterebilecek demokratik olgunluk, diğerkâmlık ve centilmenliğe sahip bireyler yetiştirmelidir. Yedinci olarak, insan yetiştirme düzenimiz sosyolojik realiteler, özellikle sosyal değişimin dinamikleri dikkate alınarak planlanmalıdır. Sosyal kurumlar, sosyal gruplar, sosyal süreçlerle ilgili temel tanımlamalar yanında, sınıfsal farklılıklar ve demografik değişkenler bir faktör olarak hatırdâ tutulmalıdır. Son olarak, toplumsal bütünleşmeye hizmet edecek ortak asli değerler üzerindeki mutabakatı perçinleyecek, çatışma ve husumetleri törpüleyecek, “ben ve ötekiden” ziyade “biz” duygusunu geliştirecek eğilimler taşımalıdır.

OTURUM BAŞKANI- Ben de Halil Aydınalp arkadaşımıza teşekkür ediyorum.

Konuyu aynı zamanda bir sonuç reçetesiyle bize sundu. Aklımızda kalacak veya dikkat etmemiz gereken şeyleri – üzerinde düşünmemiz gereken diyeyim – ifade ettiler.

Hakikaten insanın bu yönde çabası, sonucu olarak başkalarına sunacağı öneriler çok önem arz ediyor. Ben her tebliğde bunu görmekten memnun oldum. Arkadaşlarıma teşekkür ediyorum, çünkü hakikaten ayağı yere basan şeyler söylediler. Gerçekçi olmak çok önemlidir. Bu, hayalimiz olmasın anlamına gelmiyor, zaten hayal gerçeğin bir parçası, hülyalara dalmamak önemlidir. Ben gerçekçi bir tebliğ olduğu için teşekkür ederim.

Şimdi de son tebliğcimiz Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mustafa Alıcı arkadaşımız. “Hazret-i Peygamber’in Hayatının Fenomenolojik Yönleri.” Dinler tarihçisi olduğu buradan anlaşılıyor. Bir dinler tarihi perspektifi.

Yine rahmetle anayım, muhtemelen talebesi olan arkadaşlar vardır. Mehmet Taplamacıoğlu diye bir dinler tarihi hocamız vardı. Benim de hocam oldu uzunca zaman. Bu fenomenoloji kelimesini çok kullanırdı. “Hocam şuna bir açıklık getirseniz, ne işimize yarayacak?” dediğimizde, “sene boyu anlayacaksınız” derdi. Mustafa bize önce onu açıklarsa memnun oluruz. Buyurun.

BİR DİN KURUCUSU OLARAK HZ. PEYGAMBER'İN HAYATININ FENOMENOLOJİK YÖNLERİ: BİR DİNLER TARİHİ PERSPEKTİFİ

Prof. Dr. Mustafa ALICI

Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

I. GİRİŞ: TARİH BOYUNCA DİN KURUCULARINA KARŞI YAKLAŞIMLAR

Dinler Tarihi'nde fenomenolojik yöntem, dini araştırmalarda evrimci, katı tarih-selcilik ile tarihi dışlayan teolojilerin ortasındaki “üçüncü bir yoldur”. Dinlerde fenomen dediğimiz kutsal kişiler, doğal objeler, imgeler, zaman ve mekan anlayışları, kutsal kelimeler ve kitaplar gibi somut olgular bulunur. Bunlar içinde belki de kutsal ile bağlantıyı bulan en önemli fenomenlerden biri mukaddes kimliğe sahip din kurucusudur. Zira Dinler Tarihi için din kurucusu, bir gelenekte kutsal ile doğrudan karşılaşan ilk ve en önemli kişidir.¹

Bir gelenek için din kurucusu ise dini ilk tecrübe eden kişi, vahyin şahidi, dini ilk anlayan, dindeki olağanüstülüklerle ilk şahadet eden, yaşadığı öğretilerin öğretmeni, geleneği şekillendiren teolojiyi ikame eden, bulunduğu toplumu değiştiren, metafizik âlem ile fiziki âlem arasında aracı olan kişidir.²

Dinler Tarihi'ne göre tarih boyunca din kurucusuna yönelik temel iki yaklaşım göze çarpar;

1. Teolojik Yaklaşım

Bu yaklaşım, din kurucularının üstü örtülü, yüksek ve olağanüstü bir âlemi ve gelecekle ilgili sırları hayatları boyunca tecrübe ettiklerini, onların görüp içtiktikleri şey-

1 Mustafa Alici, *Dinler Tarihinin Batılı Öncüleri*, İstanbul 2007, 450.

2 Gerardus van der Leeuw, *Religion in Essence and Manifestation – A Study in Phenomenology*, çev. J. E. Turner, London, 1938, 650-651.

lerin salt vahiyler olduğunu savunur. Ancak bu anlayışa göre kutsallıkla ve aşkınlıkla tamamen entegre olmayan hayat anlamsızdır. Bu yaklaşım, hayatın geçerli olabilmesi için tamamen teolojik sırlarla dolu olması gerektiğini savunur; böylece bu yaklaşım, din kurucusunun her yönüyle metafiziğe mahkum ve onun kontrolü altında olduğunu ve inancın menfaatleri doğrultusunda elverişli olacağını iddia eden teolojik bir hayat anlayışının ağır baskısı altındadır. Bu görüş için, kutsallıkla örtülü gizem, din kurucusunun metafizikle yakın temas halindeki bedenindedir.³

2. Tarihsel Fenomenolojik Yaklaşım

Bu yaklaşıma göre kendi somut tarihsel haliyle bilhassa din kurucusu tarafından şekillendirilen dinin aldığı formun bilinmesi gereklidir. Dinin, sırasıyla kültürel, bilimsel, sanatsal, felsefi, sosyo-ekonomik yapı ve politikaları gibi, din kurucusu tarafından bizzat öğretilen yönleri en doğal veya en sade haliyle ilk başta yaşanmış olmalıdır. Bu anlayışa göre devrimci karakterdeki din kurucusu, içinde yaşadığı toplumun oluşturduğu geleneksel kültten memnun değildir. Onların sevdiği büyüden ve kültürel davranışlardan uzak durur. İnsanlara geleceğin dinamiğini açıklamak ister. Bu yüzden kurduğu sistem, taze sözler, derin anlamlar içeren veciz ve dinamik cümlelerden oluşur.

Böylelikle din, kurucusunun öğrettiği ve yaşadığı tam bir organik yapı olarak hem dipdiri hem de hayati bir organizma olarak karşımızda durur. Bu organik haliyle din, bu hayatta tek bir unsuru bile yalın kalmadan işlemesi gereken, gelişmeci dairesel güç odağına dönüşür. Zaten dinin, kurucusu tarafından vaz edilen tüm unsurlarını birbirinden soyutlayarak bir parçasını anlamlandırmak mümkün değildir. Mesela bir din kurucusunun öğretici ve benimsettirici hayat hikayesi kendi dünya görüşünü yansıttığından onu bilmeden dinî tam olarak anlamlandırmak zordur. Onun öğrettiği vahiyler, açık, berrak ve anlaşılır olup hitap ettiği toplumu entegre edici ve kötülükleri yok edici mesajlardır. Din kurucusunun yaşadığı din anlaşılmazsa ise, o dinin kendisi tam olarak anlaşılamaz.⁴

II. HZ. PEYGAMBER'İN YAŞADIĞI DİNİN ÖZGÜRLEŞTİRİCİ YÖNLERİ

Din kurucusunun bizzat yaşadığı mesajın insan hayatına etki etmesi açısından iki türlü din bulunur; özgürlük dinî (yani religioliberans) ve kısıtlayıcı din (yani religi-

3 Bu konuda daha geniş bilgi için Peter McKenzie, *The Christians- Their Beliefs and Practises*, London 1988, 186-187.

4 Bu bakış açıları için Ekrem Sankıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, Isparta 2002, 161- 172; Raffaele Petazzoni, "Religione e cultura", *Religione e Società*, ed. Mario Gandini, Bologna 1966, 169- 170; P. Pisi, "Storicismo e fenomenologia nell'epistemologia di R. Petazzoni", *SMR*, 56 (1990), 245- 277.

oreligians). “Gerçek” din, insana hürriyet ve hoşgörü bahşeden dindir. Diğeri ise kişiye yasak koyan ve kısıtlayan dindir.⁵

Burada “özgürlük dini”, sıradan ve samimi dindarlar dahil herkesi daha fazla kucaqlarken, diğeri ise dogmatik anlayışı ve mevcut durumu korumak isteyenlere ait olanı kapsar. Buna göre bu iki din anlayışı, tarih boyunca sürekli diyalektik mücadele içinde bulunmuştur.⁶

Özgürlük dini (Religioliberans) olarak İslam’ın en önemli ve onu birey ve cemiyet içinde en güçlü kılıcı yönü, insanda suçluluk duygusunu hissetmesini sağlayan günahlardan samimi ve kalıcı bir tövbeyi emretmesi ve bunu sürekli tekrar etmesidir. Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyrulur;

“Ey iman edenler! Allah’a içtenlikle tövbe edin. Umulur ki, Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter, peygamberi ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar. Onların nurları önlerinden ve sağlarından aydınlatır, gider. “Ey Rabbiniz! Nûrumuzu bizim için tamamla, bizi bağışla; çünkü senin her şeye hakkıyla gücün yeter” derler.” (Tahrim, 66/8). Hatta Kur’an-ı Kerim, Mekke döneminden başlayarak Hz. Peygamber’e, Rabbinin nimetlerinden bahsetmeyi (Duha, 93/11); hamd, tesbihat, tövbe ve istiğfarda bulunmayı (Nasr, 110/3) emretmiştir.

Bu tövbe hali aynı zamanda müminleri dogmatik düşünceden kurtarıp toleranslı düşünmeye götürür boyuttur. Daha açık bir ifadeyle dindeki istiğfar, dini bir tecrübe olarak kurtuluş sağlayan ahlaki bir itirafıdır. Halbuki diğer tüm dinlerde günahlardan itiraf, günah çıkarma gibi eylemler, uluhiyete sunulan bir fidiye veya O’nu memnun etme veyahut kendini onarma ve Tanrı karşısında düştüğü aciz durumdan kurtulma şeklinde anlaşılmıştır.⁷ Sonuç olarak gelmiş geçmiş tüm günahlardan bağışlanmasına rağmen “tövbekâr olmayı sürdüren bir peygambere sahip” özgürleştirici din formundaki İslam, ismine uygun olarak Allah ile barışık, uzlaşılı ve boyun eğme içinde olan Müslümanların diğer insanlarla da insani ilişkiler açısından barış içinde olmasını sağlar. Daha açık bir ifadeyle Sonsuz Varlığa bağımlı olan (yani kul olan) bir insan, özgürleşecek ve özgürlüğün kıymetini bilen bir varlık olarak fanilere özgürlük bahşedecektir.

Böylece dini özgürlük bahşeden İslam, aynı zamanda tarih boyunca hoşgörünlü bir medeniyet kurmuş ve böyle bir medeniyet vaat etmiştir. Sadece kendi inananına değil diğer din mensuplarına da özgürlük veren bir dine sahip olan Müslümanlar, insanların

5 Pettazzoni, “CriteriperL’OrdinamentoScientifico del VII CongressoInternazionale diStoriadelleReligioni”, 1- 2.

6 Pettazzoni, “Storiadellereligioni e mitologia”, *Storia e mitologia: ConAntologiadi Testi diRaffaelePettazzoni*, Roma 1988, 387- 398.

7 Pettazzoni, *La Confessionedeipeccati*, Bologna 1929, c. I, 60- 61.

cismani açıdan üstünlüğünü değil manevi açıdan üstünlüğünü ön plana çıkarırlar. Bu özgürlük bahşedici düsturlar, her insanın kendi hayatını kendi inancına göre yaşamasına izin veren Hz. Peygamber'in Medine vesikasından beri mevcuttur.⁸

Buna karşın kısıtlayıcı din formu (religio-religans) ise insanın kültürüyle doğrudan karşılaşmaktan korktuğu ve kendini onunla diyaloga girmeye yeterli hissetmediğinden veya de facto olarak böyle olmadığından bizzat dinin çeşitli ifadelerine karşı toleranslı ve barışçıl olamaz ve kendini tamamen hurafe hatta büyü gibi formel donanımların içine kapatabilir ve diğer insanları hatta varlıkları dışlayabilir.⁹

Zira biz biliyoruz ki İslam dini insanın Allah ile karşılaşmasında yeni ufuklar açıp onun ruhanî kapasitesini geliştirmesine yardımcı olurken ve onu her türlü kısıtlamalardan ve sıkıntılardan azat ederken; şirke bulaşmış kısıtlayıcı gelenekler ise bizzat kendi önerdiği dar kalıplar içinde dindarları köleleştirici ve bağımlı kılıcı unsurlar taşırlar.¹⁰ Buna karşın, özgürleştirici karakterdeki İslam, metafizik âlemden köklerini almasına karşın, bu dünyaya ait bir din olarak alabildiğine kendi unsurlarını anlaşılır kılmaya, onları fiziksel olarak izah etmeye çalışır. Kısıtlayıcı dinler ise bu noktada bu dünyadan köklerini almasına karşın, öteki âleme yücelmek için kendini göstermeye çabalayan hatta kendini metafizikleştirmek için mitolojilere dalan bir anlayış içindedirler.¹¹

Daha somut ifadeyle din kurucusu olarak Hz. Peygamber (a.s.), “ruhban olmayan anlamıyla” dinin gündelik alanda genişleyerek “insanın değerlerindeki inanç” haline dönüşmesi için çaba gösterdi. Böylece o, aşkınlığın, imanın ve umudun bulunduğu yerde dinin de halihazırda mevcut olmasını, her insanın hayatını özgürlükten taviz vermeden kendi inancına göre yaşamasını istedi.¹² Bu yönüyle onun yaşadığı hayat, bireyin sivil bir insan olarak kutsallıklara şahadet ettiği aynı zamanda etkili bir yardımlaşma aracı olarak somut sosyal ve ekonomik şartlar altında oluşturduğu sosyal öğretilerle dolu bir hayattır.¹³

III. HZ. PEYGAMBER'İN ŞİRKİ ORTADAN KALDIRICI EYLEMLERİ

Dinler Tarihi'ne göre politeist bir zeminde dönüştürücü bir ruhla donatılan, ıslah edici ve devrimci karakterdeki din kurucusu olarak Hz. Peygamber'in gerçek misyonu,

8 Medine Vesikası'nın tam metni için Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, terc. Salih Tuğ, İstanbul 1991, c. I, 118-134.

9 Bu konudaki geniş tartışmalar için GuiseppeMihelcic, *Una Religione di Libertà: Raffaele Pettazzoni e La Scuola Romana di Storia delle Religioni*, Roma 2003, 261.

10 Mihelcic, 265- 266.

11 Bu konudaki geniş tartışmalar için Valerio Salvatore Severino, *La Religione di Questo Mondo in Raffaele Pettazzoni*, Roma, 2009, 123- 171.

12 Vittorio Lanternari, *Antropologia religiosa- etnologia, storia, folklore*, Bari 1997, 94.

13 Mihelcic, 79.

aslında içinde doğup büyüdüğü toplumdan başlayarak politeizmi ve ona giden “tüm şartları” ortadan kaldırmaktır. Bunun için evrimci karakterdeki toplumsal politeizmin yıkılmasında veya en yumuşak haliyle onun yeniden ıslah edilip şekillenmesinde Hz. Peygamber’in hayatındaki fenomenolojik yönler dikkat çekicidir. Zira kendine özgü (sözde ilahları reddedici) monoteizmle İslam dini, her devirde bir birey olarak Hz. Peygamber’in eşsiz örneğine bağlı kalmayı anlatır.

Dinler Tarihi’ne göre olağanüstü bir karizmaya sahip bir din kurucusu olan Hz. Peygamber, aynı zamanda “yeni” getirdiği sözü bıkmadan yorulmadan çarşı pazar dolaşarak tebliğ eder. O ve en yakın çevresi, aynı zamanda bu mesajın “ilk kurbanları” ve “ilk muzdaripleri” olarak öne çıkar. Daha önceleri Zerdüşt’ün zor işkencelerden geçmesi, Hz. Musa’nın hicreti, İsa Mesih’in çileler dolu mücadelesi bu çileli hayatın önemli kanıtlarıdır.

Hız. Peygamber, yaşadığı örnek hayatı ve icaz dolu sözleri ile öncelikle etrafında dar bir topluluk daha sonra ise kalabalıklar meydana getirmiş, etkili maneviyat vurgusu ile iman şahadetlerini canlı tutmuş ve sonunda tüm kitlelerin hem zihinlerine hem de gönüllerine hitap etmeyi başarmıştır.

Dolayısıyla Arap politeist zeminindeki bireysel, devrimci ve reformist monoteist tavır en gerçekçi hâliyle Hz. Muhammed’in şahsında ortaya çıkmıştır. Aslında Arap bedevileri çok ilahlı sistem içinde Allah fikrine zaten Yüce Tanrı olarak sahiptiler. Kur’an, onlara “müşrikün (ortak koşanlar)” derken bu politeist özelliği ima etmektedir. Ancak bireyleri etkileyen çabalarıyla Hz. Peygamber (a.s.), İslam öncesindeki pagan Arap inanç sisteminin semavi varlığı olan Allah fikrini, politeist inancını yok ederek reformist bir bakış açısıyla yeniden sunmuştur. Sonuçta İslam’ın tevhid formülü (Allah’tan başka ilah yoktur), bir iman ikrarı olarak hem tekil halde bir cins olarak başka ilahların imkânını red ve inkâr etmiş hem de Allah’ın tek oluşuna aynı anda vurgu yapmıştır.¹⁴

IV. HZ. PEYGAMBER’İN HAYATINDAKİ SÜBJEKTİF VE OBJEKTİF YÖNLER

Her dinin kurucusu aynı zamanda bir ahlak, dünya görüşü ve hayat modelidir. Bir dinin kurucusunun taşıdığı mesajın evrensel değeri o dinin evrensel oluşunu gösterir. Hz. Peygamber’in bizzat yaşadığı şekliyle İslam, onun hayatından kesitlerle daha da zenginleşip değer kazanmıştır. Hz. Peygamber’in Kur’an-ı Kerim’de bariz olarak geçen üç önemli sıfatından söz etmemiz mümkündür; onun Müslümanlar için karakteristik yönü, üsve-i hasene oluşuyken, tarihteki ilahi vahiy tecrübeleri için (mesela Yahudi-Hristiyan geleneği için) hatemü’n-nebiyyin olması ve tüm insanlar için rahmeten l’ilemin olmasıdır.

14 Bu konudaki görüşler için Mustafa Alıcı, *Evrimsi Politeizm- Devrimci Monoteizm*, İstanbul 2013, 367- 385.

a. Hz. Peygamber'in Hayatının Sübjektif Yönleri: Üsve-i Hasene

Hz. Peygamber'in hayatı da müminler için bir bütün olarak normatif, öznel, bağlayıcı, eğitici ve rolmodelidir. İslam için din kurucusu olarak Hz. Peygamber'in şahsiyeti inananlar için örnektir;

"Muhakkak ki, sizin için, Allah'ın huzuruna çıkmayı umanlar, ahiret gününe inananlar ve Allah'ı çok çok zikredenler için Allah'ın Rasulü güzel bir örnektir." (Ahzab, 21) ayetine göre Müslümanlar için Hz. Peygamber'in kendisi ve sünneti, bir model ve İslami yaşam kalıbı olarak Müslümanlara "karakter" bahşeden "öznel" bir dinamiktir.

O, Müslümanlar için – Thomas Kuhncu bir terimle – Paradigmanın kendisidir. Zaten "sünnet", kelime olarak Müslümanlara sübjektif açıdan en güzel yaşam kalıpları ve davranış formları sunar. Zira Hz. Peygamber'in sünneti çok kültürlü ve çoğulcu ortamlarda Müslümanlara dindar insanlar veya daha açık bir ifadeyle kendi hayat görüşüne sahip insanlar olarak hareket etme, söz söyleme ve onaylama gücü bahşeder. Gene sünnet, bu ortamlarda Müslümanın kimlik verici ve gerçek kimlik yansıtıcı yönlerini tayin ettiğinden sünnet ve hadis olmadan bir Müslüman pratik olarak dinini eksik yaşayacaktır. Zira en detayından en geneline kadar İslam dinini şekillendiren ve onu şariat-ı Muhammediye şekline sokan Hz. Peygamber'in kendisidir.¹⁵ Çünkü Hz. Muhammed, onların içlerinden çıkarak tıpkı önceki peygamberler gibi Allah'ın vahiy indirmesiyle beraber mü'minlere ayetler okuyan, onları artan, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamberdir¹⁶.

b. Hz. Peygamber'in Hayatının Mukayese Edilebilir Yönleri: Hâtemü'n-Nebiyyin

Yahudiler için "Tanrı'nın kendi kavmiyle olan yakın alakası peygamberlerin hayatında kendini gösterirken," Hristiyanlar için "tüm önceki Yahudi peygamberlerinin kehanetleri/müjdeleri İsa Mesih'i işaret etmektedir." İslam'a göre ise "tüm peygamber formları Hz. Peygamber'in nübüvvetinde mükemmel ifadesini" bulmuştur.¹⁷

"Muhammed içinizden herhangi bir adamın babası değildir. Fakat O, Allah'ın Rasûlü ve peygamberlerin mühürü/sonuncusudur." (el-Ahzâb, 40) ayeti açısından bakıldığında Hz. Peygamber'in hayatında ehl-i kitaba gönderilen peygamberler arasında derin ve anlamlı mukayese de edilebilir bağlar ortaya çıkar.

Daha somut bir ifadeyle Hz. Peygamber, bütün peygamberlerin, sonuncusu ve bir anlamda nübüvvetlerin özü, tüm peygamberlik tecrübelerinin kavşak noktası ve özetidir.

15 Mustafa Alıcı, "Dinlerarası İlişkilerin Teolojik Temelleri", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 2(Ocak- Nisan 2014), 78.

16 Âl-i İmrân, 3/164.

17 Leeuw, *Religion in Essence and Manifestation – A Study in Phenomenology*, 651.

Dolayısıyla Hz. Peygamber, bir yönden Hz. İbrahim gibi uzlete çekilmiş, derin tefekkür ve teahannüs ortamında insanları putlardan kurtarıcı tevhid arayışında bulunmuştur. Yine Hz. Peygamber, tıpkı Hz. Yusuf (a.s.) gibi bizzat kendi kabilesi tarafından ihanete uğrayıp öldürölmek istenmiştir. Ayrıca, Hz. Peygamber, Hz. Süleyman gibi çevre kralları, İslam'a çağırarak üzere diplomatik ilişkiler kurmuş, Hz. Eyyub gibi eziyetlere sabretmiş, Hz. Yunus'un Ninova'da taşlanması gibi Taif'te taşlanmış, Hz. Davud gibi zırh giyip savaşçı bir peygambere dönüşmüş, Hz. Musa gibi Allah ile karşılıklı konuşmuş, Hz. İsa'nın göğe yükselmesi gibi Miraca çıkmıştır.¹⁸

c. Hz. Peygamber'in Hayatındaki Objektif Yön: Âlemlere Rahmet

Hz. Peygamber'in hayatındaki evrensel yönler en objektif hâliyle tüm insanlık için verdiği mesajlardır. Kur'an'da geçen "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. (Enbiya, 107)" ayeti, Müslümanlar için Hz. Peygamber'in evrensel değerini ifade eden somut bir gerçekliktir.

Bir insanın sırasıyla kendi, toplum, insanlık ve yaratıcı için yaptıkları onun dünyevi önemini artıracaktır. Bu evrensel özellik getirdiği dinin bir gereğidir. Bu yön aynı zamanda onun insanlık adına ne tür katkıları olacağının da açık bir yanıtıdır. Kurtarıcı (Hz. İsa Mesih), öğretmen (Konfüçyus), sağaltıcı bir eğitimci (Buddha), şariat vaz edici (Hz. Musa), ıslah edici (Zerdüşt) özelliklere sahip diğer din kurucularının ötesinde Hz. Peygamber, tüm âlemlere "rahmet" özelliğiyle bir adım öndedir. Bu, aynı zamanda Müslümanlar adına bütün varlık âlemi için övünç kaynağıdır. Öyle ki Müslümanlar kendi Peygamber'inin bu evrensel özelliği vasıtasıyla insanlığa ve âlemlere vereceği şeylerin olduğunu ve işlevsel açıdan önemli katkı sağladığını anlar. Onun sübjektif önemi ile objektif önemi İslam için aynıdır. Halbuki bazen bir kurucunun evrensel mesajı (mesela Budizm için Buddha) kendi hayatından önemliken, bazen de tam tersi bir din kurucusunun kurtarıcı hayatı (Hristiyanlar için İsa Mesih) öne çıkar.¹⁹

Daha somut olarak söylersek âlemlere rahmet etiketini kendi elçisine vuran Kur'an, onun hareket alanını genişletmiş, onu eşsiz bir filozof ve bir reformcudan ötede bir mesajcı haline sokmuştur. Her şeyi kuşatan mesajı ile o, en karmaşık metafizik ve ilahiyat konularını bilgi ve hikmete dayalı olarak anlatabilmiştir. Yapıcı bir temele sahip evrensel bakışıyla Hz. Peygamber (a.s.), en gelişmiş ulusların kurduğu medeniyet ve devletlerin çöküş ve yıkılışlarının sebep ve sonuçlarını açıklayabilmişti. Hatta o, en seçkin düşünür ve bilim adamlarının bile ancak hayat boyu araştırmalardan sonra gerçek hikmetini kavradıkları hayata dair temel prensipleri kısa sürede sunabilmişti. Yine daha önce hiç eline kılıç dahi almamış olan sessiz ve barışsever bir tacir olan Hz. Peygamber, vahyin kudretiyle

18 Alıcı, "Dinlerarası İlişkilerin Teolojik Temelleri", 78- 79.

19 Leeuw, *Religion in Essence and Manifestation – A Study in Phenomenology*, 658- 659.

aniden en çetin savaşlardan bir kez bile kaçınmayan bir kahraman asker ve kumandan olabilmiş; hak ve hukukun eldesi için savaşın bazen reel politik olduğunu göstermişti.²⁰

Dahası insanlık adına Hz. Peygamber, kendinden önceki farklı düşünce yapılarını, çeşitli adet ve ahlak sistemlerini düzene sokarak kaba saba insanları uygar; günahkar ve kötü karakterdeki kişileri zahit, isyankâr ve dik kafalı tabiata sahip insanları hukuk ve düzene itaat ve boyun eğme modelleri hâline getirebilmiştir. Yüzyıllar boyunca tek bir büyük insan yetiştirememiş bir Arap ulusu, onun rahmet yüklü mesajları sayesinde ahlak, barış ve adaleti yaymak için dünyanın en ücra köşelerine giden binlerce yüce şahsiyet yetiştirebilmişti.²¹

V. SONUÇ

Fenomenolojik yaklaşım bize gösterir ki, Hz. Peygamber'in yaşadığı "hayat", basit bir kronoloji değil sübjektif, objektif ve evrensel boyutları olan anlam dolu fenomenler yumağıdır. Bu özellikleriyle Nebvî hayat, normatif bir dünya görüşü; eğitici, ibret verici, hayata olumlu bakış katar, iç huzur ve sosyal barışı getiren davranış modelleri kazandırır.

Yine Müslümanların diğer din mensuplarıyla ilişkilerinde en iyi model olan Hz. Muhammed'in tebliğ yaparken önceki peygamberlerin metodunu izleyerek muhataplarına yumuşak davrandığını; kaba ve katı yürekli olmayıp uzlaştırıcı bir şahsiyette olduğunu bizzat Kur'an-ı Kerim'den (Âl-i İmrân, 3/159) öğrenmekteyiz. Bu özellik Hz. Peygamber'in hayatından yansıyan en önemli objektif yönlerden biridir. Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Ben de Mustafa Alıcı Bey'e teşekkür ederim bu canlı sunumu için. Bize rol modelimiz olan Resul-ü Ekrem'i bir kere daha peygamberler evreninden bir bakış açısıyla yansıtmış oldu.

Tüm tebliğci arkadaşlarıma teşekkür ediyorum. Onları yerlerine davet ederken müzakereci arkadaşlarımı da buraya davet edeceğim.

Prof. Dr. Ruhattin Yazzoğlu, Doç. Dr. Hüseyin Yılmaz, Prof. Dr. Ulvi Mehmetoğlu ve Prof. Dr. Kemal Polat arkadaşlarımız şimdi bu tebliğler üzerinde bize 5'er dakika süreli müzakereler lütfedecekler. İnşallah kendilerinden de müstefit olacağız.

İlk söz vereceğim arkadaşım Prof. Dr. Ruhattin Yazzoğlu, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi kendisi. Eğer sıra tebliğdeki müzakere sırası ise Mehmet Türkeri'nin tebliğini müzakere edecek herhâlde. Buyurun Ruhattin Bey.

20 Alıcı, "Dinlerarası İlişkilerin Teolojik Temelleri", 79.

21 Alıcı, "Dinlerarası İlişkilerin Teolojik Temelleri", 80

MÜZAKERE

Prof. Dr. Ruhattin YAZOĞLU

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Sayın Başkan, Muhterem Hocalarım, Kıymetli Misafirler,

“İnsan Yetiştirme Anlayışımızda Ahlakın Yeri” adlı bu tebliğ metninin amacının insan yetiştirme anlayışımızda ahlakın nerede durduğunu değer ve erdem üzerinden analiz edip, ahlakın insan yetiştirme ve eğitim anlayışımızdaki yerini ve bu konudaki eksikliklerimizi tespit ederek çözümler sunmak olduğu belirtilmiştir.

Bu doğrultuda bu çalışma, öğrenme örneğinin, değer açısından ve temel erdemlerin başında yer alan bilgelik (hikmet) erdemi bakımından analiz ederek, pratikte bunların hayatımızda mevcut olup olmadığı, mevcut ise bu konulardaki eksikliklerimizin neler olduğunu ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

Biraz önce ifade edildiği üzere bu bildiride iki anahtar kavramdan söz edilmektedir; birincisi “insan yetiştirmek”; diğeri ise “ahlak”tır.

İnsan yetiştirmek, insanı her hangi bir meslek açısından yetiştirmek ve para kazanmasını sağlamak olarak anlaşılabilir. Ayrıca ve daha da önemlisi, insanı yine insanî değerler bakımından yetiştirmek kastedilebilir. Her iki düzlemde eğitim ve öğretim kavramları önemli unsur olarak kendini göstermektedir. Çünkü bir bireye hem meslek kazandırmak hem de onu değerleri yaşatan bir konuma getirebilmek ancak eğitimle mümkün olabilir. Bundan dolayı Yüce Allah, tekâmül ve gelişime açık olarak yarattığı insanın ihtiyacına binaen eğitim sürecini ilk insan Hz. Âdem ile başlatmıştır.

İkinci önemli kavram olan ahlak, birey ve toplumun selamet ve saadeti için uyulması gereken kurallar şeklinde tanımlanabilir. Dinlerin de birey ve toplumun saadeti hedefleyerek bazı kurallar koyduğu malumdur. Peki, ahlak dinden müstakil midir? Yoksa din ile aralarında bir bağ var mıdır? Bu soruların cevaplanması da konumuz itibarıyla

önemlidir. Örneğin, J. J. Gourd gibi bazı filozoflara göre, “din ile ahlak arasında sıkı bir bağ olmakla beraber her birinin kendine has ayrı sahaları da vardır. Birisi ruhun derinleşmesi, diğeri ruhun genişlemesidir” denilmektedir. Emile Boutroux ise, “ahlak, çözülmez bir surette dine bağlıdır” demektedir.¹

Mehmet Türkeri Bey, ahlakın bir değer alanı olmasının pratik hayattaki örneklerine yer vererek konuyu açıklamaya çalışmıştır. Zira toplum içinde yaşayan insanları değerler ve yasalar bir arada tutar. Ancak toplumsal yaşamın düzenini sadece yasalarla sağlamak mümkün değildir. Ortak değerlerin birleştirici gücüne de ihtiyaç vardır. Bütün yasaklar ve suçlar yasalarla belirtilemeyeceği gibi, kazandırılmak istenen değerler de yasa gücüyle benimsetilemez. Toplumsal ilişkiler, kişilerin tek tek ve toplu olarak insani değerlere bağlılığı ölçüsünde düzenli yürür.² Çevresindekilerin katılımı ile insan yaşamını kolaylaştırdığı gibi, çevresine de faydalı tavırlar sergiler. Birey olarak tek bir insanın gücü ihtiyaçlarını gidermede yetersizdir.³

Pek tabii hiçbir birey sevgi, saygı, kin, nefret, hoşgörü gibi örneklerini çoğaltabileceğimiz olumlu- olumsuz duygu veya değerleri kazanmış olarak dünyaya gelmez. Bütün bu değer, gelenek-görenek, tutum ve davranışlarla ilk olarak toplumun en küçük sosyal birimi olan ailede karşılaşır. Model alma veya telkin yoluyla tüm bunların ilk bilgilerini ailede alır. Bireyin sosyal hayata hazırlanmasında eğitimin bir hedefi olduğu düşünülürse, ailenin bu konuda ne kadar önemli olduğu da anlaşılmış olur.

Bildiride sunulan bilgilere ek olarak değer kavramını biraz açıklamak istiyorum. Değer kelimesi ahlaki inançlar ve davranışları içerdiği gibi, birbirinden farklı iki anlamı daha içermektedir; kişisel tercihler ve temel kurallar. Tercihler ve kurallar birbirine zıttır. Tercihler kişisel, kurallar tarafsızdır.⁴ Değer, toplumsal açıdan ele alındığında bir kültürün, bir toplumun bireylerinin paylaştığı tercihleri, istenirlikleri ifade eder.⁵ Örneğin, İslam inancında ölmüş bir insan bedenine en ufak bir zarar vermek çok büyük bir kötülük, ahlaksızlık ve günah olarak kabul edilirken; Hint toplumu yine inançlarından ötürü ölen kişinin bedenini yakmaktadır ve bu davranışı yerine getirilmesi gereken bir sorumluluk olarak anlamaktadır. Yine günümüzde hemen hemen birçok toplumda ana-babaya saygı erdemli bir davranış olarak görülürken, dinimiz İslam da ebeveynlere

1 H. Rahmi Balaban, “Prof. Amyel’e Göre İman ve İlim”, *Son Asrın İlim ve Fen Adamlarına Göre İlim-Ahlak-İman*, (Der.: M. Rahmi Balaban), D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1986, s. 119.

2 Bkz. Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2002.

3 Bkz. Ahmet Çağlayan, *Ahlak Pusulası: Ahlak ve Değerler Eğitimi*, Dem, İstanbul, 2005.

4 Gülden Uyanık Balat, “Okullarda Neden Değerler Eğitimi Çalışmaları?”, *İlköğretmen Eğitimci Dergisi*, 2, 2006, ss. 14-16.

5 Hasan Bacanlı, “Değer, Değer midir?”, *Eğitime Bakış Dergisi*, 7 (19), 2011, s. 18.

öf demeyi bile yasaklarken⁶, ilkel toplumlarda aşırı derecede yaşlanan ebeveynlerin dövülerek öldürülmesinin normal bir davranış olarak kabul edildiğini bilmekteyiz. Bu örneklerle bakıldığında bir davranışın ahlaki olabilmesinin ve erdemli olarak değerlendirilmesinin ölçütlerinin değişken olduğu ortaya çıkmaktadır.

Değerlerin işlevinin, “bütün beşerî olayların gerçekleşmesinde belirleyici olmak” şeklinde formüle edilebileceğini söylemek gerekir. Siyasî, estetik, sosyal, ailesel, bütün beşerî olaylar bir değere dayanır.⁷

Malum olduğu üzere toplumlar sadece insanlardan oluşan yapılar değildir. Değerlerin içinde toplumları meydana getiren sevgi, saygı, hoşgörü, din gibi unsurlar da bulunmaktadır. Bu değerlerin özümseme biçimi ve önemlilik derecesi toplumdan topluma değişiklik gösterse de her toplumda ortak bir niteliğe sahiptir.⁸

Mehmet Türkeri Bey de değerlerin uygulanmasıyla ilgili olarak teori ve pratikteki farklılıklara dikkat çekmektedir. İlim öğrenmenin farziyetine inanmasına rağmen çeşitli bahanelerle öğrenme değerini hayatından çıkarmış bireylerin tutumları bu farklılığa güzel bir örnektir. Değerlerin hayata yansımalarının ciddi bir çalışma ve bilinçlendirme-yi gerektirdiğinden söz eden Mehmet Türkeri Bey’in bu tespitlerine ilaveten şunları söyleyebiliriz:

Genel bir bakış açısıyla ahlaki davranışların kazanılması için alışkanlık, çevre ve örnek alma gibi etkenleri de göz önünde bulundurmak gerekir. Davranışlar, istenilen fiillerin sürekli tekrarı sonucu oluşur. Kişinin kötü bir ahlaktan iyi bir ahlaka yönelmesi de yine aynı şekilde uzun tekrarı gerektirir. Yahut kişide daha önce mevcut olmayan belirli bir ahlakın oluşturulması kastedildiğinde yine aynı yol geçerlidir.⁹

Alışkanlıkların kazandırılması ve ahlaki değerlerin benimsetilmesi için yine çevrenin fonksiyonu büyüktür. Çevre ikiye ayrılır: Tabii ve sosyal çevre.

Tabii çevre; iklim, hava, su, dağ, ova, vb.’ dir. Sosyal çevre ise; ev, okul, arkadaş, örf ve adetler, toplum düzeni, okunan kitaplar vb.’ dir. Çevrenin çeşitli şekillerde insana tesir etmesi değişmez bir kanundur. Bu, sadece insana mahsus değildir. Canlı olan her şey için bunu söyleyebiliriz. Sağlıklı bir ahlak eğitiminin yapılabilmesi için aile-okul-devlet üçlüsünün el ele vermesi gerekir.

6 İsrâ, 23.

7 Mehmet Aydın, “Değerler, İşlevleri ve Ahlak”, *Eğitime Bakış Dergisi*, 7 (19), 2011, s. 39.

8 Sadegül Akbaba Altun, “Eğitim Yönetimi ve Değerler”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (1), 2003, ss. 7-18.

9 Abdullah Özbek, “Ahlak Eğitiminin Önemi”, *Diyanet Dergisi*, D.İ.B. Yayınları, 1983, c. XIX, sayı: 3, s. 57.

Ahlak eğitiminin sağlam temellere dayanması için bütün çarelere başvururken dikkat edeceğimiz en önemli özellik, çocuklara iyi örnek olmaktır. Böylece çocuk çevresine göre kendisini düzeltebilir.¹⁰

Bildiride ahlak ile etik arasındaki bağlantıya da dikkat çekilmektedir. Bu iki kavram arasında bir özdeşlik ilişkisi bulunmamasına rağmen birbirlerinden tamamen de bağımsız olmadıkları tespitine ek olarak, kısaca ahlak ile etik arasındaki farka değinmekte yarar vardır.

Ahlak, İslam ahlakçılarının bir bakıma ittifak ettikleri tanımla; “Nefiste iyice yerleşmiş olan öyle bir melekedir ki, insan davranışları bu meleke sayesinde kolaylıkla ve uzun uzun düşünmeden ortaya çıkar.” Meleke sözlükte; “bir işi uzun süre tekrarlayarak elde edilen alışkanlık ve ustalık, yatkınlık” anlamına geldiğine göre ahlak da yapa yapa insanda alışkanlık haline gelmiş olan huylar ve davranışlar bütünüdür. Alışkanlık haline geldiği için yaparken uzun uzun düşünme ihtiyacı hissedilmez. Örneğin, cömertlik ya da iyilik kendisinde yerleşik huy haline gelmiş olan kişi cömert davranırken ya da iyilik yaparken uzun uzun düşünmez.¹¹

Etik, karakter ve alışkanlık anlamına gelen “ethos”tan türetilmiştir. Nitekim Aristoteles etiği “karakter ilmi” olarak nitelemektedir. Öyleyse etik bu anlamda ahlak üzerine bir bilinç durumudur. Bunun için etik sözcüğü daha çok ahlak üzerine düşünme veya ahlak felsefesi bağlamında kullanılmaktadır. “Etik” sözcüğü Türkçe’de bazen ahlak ile eş anlamlı olarak da kullanılmakla beraber, o, felsefenin, ahlaki sistematik bir biçimde inceleyen bir dalıdır. Ahlakla ilişkin çeşitli sorular sorar, bunlara cevap arar ve ahlak sorunlarını sistematik bir tarzda inceler. “Ethos”, örf, adet, görenek, tabiat, mizaç, karakter, huy ve alışkanlık gibi anlamlara gelirken; “ethikos” ise tabiattan, huydan, adetten, alışkanlıktan kaynaklanan şey, ahlaki karakter ifadesi anlamlarını içerir. Alışkanlık anlamını öne çıkardığımızda etiğin “insanda yapa yapa alışkanlık haline gelmiş olan davranışlara ve bu davranışları yöneten değerlere ilişkin bilinç durumu” olduğu söylenebilir. O halde “etik kimlik”, ahlaki hayata ve değerlere ilişkin bu bilinç durumunun içselleştirilmesi; “etik kimliğin korunması” ise (etiğin “karakter” anlamından hareketle) “bizi biz yapan karakterimizin, bu karakter yapımızın, kendimize özgü kimliğimizin korunması” olarak ifade edilebilir.¹²

10 Özbek, “Ahlak Eğitiminin Önemi”, s. 58.

11 Enver Uysal, “Çağımızda Değer Kaymalarının Doğurduğu Sonuçlar ve Etik Kimliğin Korunması”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 17, sayı: 1, 2008, ss. 71-73.

12 Uysal, “Çağımızda Değer Kaymalarının Doğurduğu Sonuçlar ve Etik Kimliğin Korunması”, ss. 71-73.

Allah'ın, insanın eğitim sürecini, yarattığı ilk insan ile başlattığını söylemiştik. Eşyanın isimlerini ve hakikatini öğretmek suretiyle Allah, Hz. Âdem'i eğitime tabi tutmuştur. İnsanlığın var oluşundan itibaren ortaya çıkan bütün sistemler de insanı kendi değerleri ve amaçları doğrultusunda eğitmeyi/yetiştirmeyi hedeflemiş ve bu yolda gayret sarf etmiştir. Bu çerçevede yüce dinimiz İslam insanın kendisiyle, çevresiyle ve Yaratıcıyla barışık halde yaşamasını ve onun iki âlemde de huzur ve mutluluğa ulaşmasını sağlayacak evrensel ilkeler getirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) de bu ilkeleri bizzat hayatında uygulayarak insanlığa öğretmiştir.¹³

H. Peygamber, kızgın çölün bereketsiz topraklarında bedevî insanlardan oluşan bir toplumdan İslam medeniyetinin nüvesini teşkil eden medenî bir toplumu hem de çok kısa bir zaman diliminde inşa etmiş, aşağıların aşağısına yuvarlanmış insanlığı yüksek değerlere, bir başka ifadeyle "ahsen-i takvim" mertebesine kavuşturmuştur. Hz. Peygamber'in, çok kısa bir sürede kin, nefret ve intikam toplumunu sevgi, muhabbet ve rahmet toplumuna dönüştürmüş olması bugün bütün yönleriyle araştırılmaya değer bir husustur.¹⁴

Şu kadar var ki Hz. Peygamber'in insanlığa takdim ettiği bu ulvî değer ve öğretiler, süreç içerisinde zaman zaman bilinçli-bilinçsiz sergilenen yanlış algı ve uygulamalara kurban edilmiştir. Bugün küresel ölçekte yaşanan gerilim ve çekişmeler, İslam dünyasında yaşanan şiddet ve çatışmalar, biz Müslümanların topyekûn insan yetiştirme düzeneklerimizi, bilgi ve bilinç üreten mekanizmalarımızı yeniden gözden geçirmemizi zorunlu hale getirmektedir. Bu çerçevede ailelerin, örgün ve yaygın öğretim/ eğitim kurumlarının, kitle iletişim araçlarının, yazılı ve görsel basının, sosyal medyanın insan yetiştirme sürecindeki etkilerinin yeniden ele alınması gerekmektedir. Bu meselenin, her şeyden önce gelecek nesillerimizin İslam dini hakkında yanlış kanaat edinmemeleri ve çevresiyle uyumlu, barışık, sosyal, üretken, insanlığa faydalı, ideal insan profiline uygun olarak yetiştirmeleri/yetiştirilmeleri için de son derece önemli olduğu açıktır.¹⁵

Kur'an eğitiminin amacı "iyi insan" yetiştirmektir. Onun için Kur'an, insanı, başta insan olması dolayısıyla muhatap kabul eder. Kur'an'ın hedeflediği "iyi insan", aynı

13 <http://kutludogum.diyaret.gov.tr/Files/Sempozyum/Hz.%20Peygamber%20ve%20%C4%B0n-san%20Yeti%C5%9Firme%20D%C3%BCzenimiz.pdf>

14 <http://kutludogum.diyaret.gov.tr/Files/Sempozyum/Hz.%20Peygamber%20ve%20%C4%B0n-san%20Yeti%C5%9Firme%20D%C3%BCzenimiz.pdf>

15 <http://kutludogum.diyaret.gov.tr/Files/Sempozyum/Hz.%20Peygamber%20ve%20%C4%B0n-san%20Yeti%C5%9Firme%20D%C3%BCzenimiz.pdf>

zamanda Allah'a en iyi kul olan ve bu uğurda yarışan insandır. İnsan davranışlarının hepsi, "iyi kul olma"nın içerisinde yer alır.¹⁶

Kur'an ilk inen ayetten¹⁷ başlayarak eğitimin konusu olan insanı bütün boyutlarıyla ele alır ve düşündürür. Bu boyutlar şunlardır:

İnsan nedir? Evrenle ilişkisi nasıldır? Nasıl yaratılmıştır? Vazifesi nedir? Hayattaki rolü nedir? Enerjisi nedir ve bu enerjinin sınırları nelerdir? Hayat nedir? Ölüm nedir? Bu hayattan sonra insanı hangi hayat bekliyor? Aklı yönlendiren kanun nedir? Bu geçici hayattan sonra ebedî bir hayat var mı?¹⁸

İnsan yeryüzünde Allah'ın halifesidir. Bu görevi yerine getirebilmesi için başta ilim olmak üzere birtakım güçlerle donatılmıştır. Kur'an'ın eğitim felsefesi insana bahsedilen bu güçlerin yerli yerinde kullanılarak mükemmelleşmesini hedef alır. Bu hedefe ulaşmak için Kur'an'ın insanı yönelttiği temel değerleri kısaca şöyle sıralayabiliriz: Evrensellik, rabbani eğitim, fitrata uygunluk, ilme teşvik, hem dünya hem ahiret esası, insanın üstünlüğü ve ahlaki bir eğitim.¹⁹

Sonuç olarak, Sayın Mehmet Türkeri Bey'i bu güzel çalışmasından dolayı tebrik ediyor, sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçen herkese teşekkür ediyor ve hepinizi saygıyla selamlıyorum.

KAYNAKÇA

Altun, Sadegül Akbaba, "Eğitim Yönetimi ve Değerler", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (1), 2003, 7-18.

Aydın, Mehmet, "Değerler, İşlevleri ve Ahlak", *Eğitime Bakış Dergisi*, 7 (19), 2011.

Bacanlı, Hasan, "Değer, Değer midir?", *Eğitime Bakış Dergisi*, 7 (19), 2011.

Balaban, H. Rahmi, "Prof. Amyel'e Göre İman ve İlim", *Son Asrın İlim ve Fen Adamlarına Göre İlim-Ahlak-İman*, (Der.: M. Rahmi Balaban), D.İ.B. Yayınları, Ankara, 1986.

Balat, Güliden Uyanık, "Okullarda Neden Değerler Eğitimi Çalışmaları?", *İlköğretmen Eğitimci Dergisi*, 2, 2006.

Çağlayan, Ahmet, *Ahlak Pusulası: Ahlak ve Değerler Eğitimi*, Dem, İstanbul, 2005.

Lipson, Leslie, *Uygarlığın Ahlaki Bunalımları*, çev.: J. Ç. Yeşiltaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.

16 Abdullah Özbek, "Kur'an'ın Eğitim Felsefesi", İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 75.

17 Alak, 1-5.

18 Özbek, "Kur'an'ın Eğitim Felsefesi", s. 75.

19 Özbek, "Kur'an'ın Eğitim Felsefesi", s. 75 vd.

Özbek, Abdullah, “Ahlak Eğitiminin Önemi”, *Diyanet Dergisi*, D.İ.B. Yayınları, 1983, c. XIX, sayı: 3.

_____ “Kur’an’ın Eğitim Felsefesi”, İslâm’da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.

Uysal, Enver, “Çağımızda Değer Kaymalarının Doğurduğu Sonuçlar ve Etik Kimliğin Korunması”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 17, sayı: 1, 2008.

Yörükoğlu, Atalay, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2002.

OTURUM BAŞKANI- Ben de Ruhattin Yazoğlu Bey’e bu güzel müzakeresinden dolayı şükranlarımı sunuyorum.

Şimdi Doç. Dr. Hüseyin Yılmaz, Diyanet İşleri Başkanlığında Dinler ve Kültürler Arası İlişkiler Daire Başkanı. Kendisi aynı zamanda Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinin öğretim üyesi, ama hayli zamandır Diyanet bünyesinde çok değerli hizmetler veriyor. Sözü kendisine vereceğim, ama 5 dakikada da bitirmesini rica edeceğim. Buyurun.

MÜZAKERE

Doç. Dr. Hüseyin YILMAZ

Diyanet İşleri Başkanlığı Dinler ve Kültürler Arası İlişkiler Daire Başkanı

Her şeyden önce Kemalettin Bey'e bildirisi için teşekkür ediyorum. Tebliğci olarak Kutlu Doğum Haftasının "Hz. Peygamber, Din ve Samimiyet" şeklinde belirlenen konusuyla oldukça uyumlu bir başlıkla bu sempozyuma katkı sağladığı için ayrıca tebrik ediyorum. Öncelikle bildirinin giriş kısmında dinin toplumsal düzeydeki yeri ve vazgeçilmezliği ile ilgili çok değerli yorumlar sunarak görüşlerini temellendirmektedir. Bu bağlamda yine dini, insanın bireysel dünyasına bir zihniyet yapısı, dünya görüşü, bir değerler ve semboller sistemi kazandırması açısından değerlendirmektedir. Dinin toplumsal kontrol ve toplumu yapılandırmak ve düzenlemek açısından sosyal hayatın bütün alanlarını kapsayıcı fonksiyonlar icra etmesine vurgu yaparak konuya giriş yapmaktadır.

Tebliğci daha sonra dindarlık konusu üzerinde durarak dindarlığın modern dünyadaki değişimler karşısındaki durumunu ele almış ve kişilik açısından dindarlığın insan dünyasındaki yansımalarına değinmiştir. Tebliğde esas olarak dindarlık tipleri, G.W. Allport'un "İç Güdümlü Dindarlık/Derûnî Dindarlık" ve "Dış Güdümlü Dindarlık/Zâhirî Dindarlık" şeklindeki kavramsallaştırmasına ilaveten, tebliğcinin "Ahlak Dindarlığı" şeklinde ele aldığı üçüncü bir kategori çerçevesinde ele alınmıştır. Yazar burada Türkiye'deki dindarlık anlayışlarını, bu dindarlık tipleri açısından değerlendirmek yoluna gitmiştir.

Öncelikle burada tebliğcinin konuyu ele aldığı çerçeveye geçmeden önce dindarlık üzerinde kısaca bazı değerlendirmelerde bulunarak konuya girmek istiyorum. Her şeyden önce, öznel bir durum olması açısından dindarlığın tanımlanması konusu her zaman için tartışmalı bir zeminde gündeme gelmektedir. Bu bakımdan ben dindarlığın her dinin kendi özel terminolojisi çerçevesinde daha anlaşılır bir mahiyete kavuşacağı

kanaatindeyim. Bu bakımdan İslam söz konusu olduğunda dindarlığın “Allah rızası doğrultusunda yapılan işler” şeklinde tanımlanması daha uygun olacaktır. Böylece kavramın, bizim toplumumuz açısından daha anlaşılır bir muhtevaya kavuşması sağlanacaktır. Öte yandan dindarlık, aynı zamanda dine bağlılığın düzeyini de ifade eden bir kavram olduğu için bu bağlılığı ifade etmek açısından yine toplumumuzda karşılığı olan “ihlas” ve “takva” gibi İslami kavramlar çerçevesinde bir değerlendirmenin daha sağlıklı olabileceği kanaatindeyim.

Günümüzde gerek bütün dünyadaki gerek İslam dünyasındaki gerekse Türkiye’deki dindarlık durumunu, dindarlığın sorunlarını, yönelimlerini anlamak açısından bazı çağdaş durumlarla dindarlığın ilişkisi üzerinde durmak gerekmektedir. Her şeyden önce modernleşme ve buna bağlı olarak şehirleşmenin dindarlığa etkisini göz önünde bulundurup tartışmakta yarar vardır. Özellikle modernliğin temel parametreleri olarak rasyonellik, sekülerlik ve bireyciliğin dindarlığa ne gibi etkileri olduğu ya da ne gibi yeni dindarlık tipleri ortaya çıkardığı konusu önem arz etmektedir. Yine farklı ülkelerde ya da bölgelerdeki modernleşme düzeyleri ve süreçlerinin dindarlığa ne gibi etkileri olduğu konusunun ciddi analizlere ihtiyacı olduğu kanaatindeyim. Bu durumun bir devamı olarak özellikle küreselleşme ile birlikte daha da yaygın etkilerini dünyamıza taşıyan sanallaşmanın dindarlığı çözücü, buharlaştırıcı etkisini de –özellikle dindarlığın gelecekteki yönelimlerini anlamak açısından– değerlendirmek gerekmektedir. Küreselleşmenin dindarlığa otantiklik ve sahicilik açısından yaptığı etkinin düzeyine özellikle Türkiye açısından bakmak ve geleneksel dindarlıkla karşılaştırmalar yapmak, günümüz dindarlığını yakından tanımaya katkı sunacaktır. Dindarlığın sanal dünyadan beslenen yeni temsillerinin ise, ayrı bir değerlendirmeye tabi tutulması bizi yeni bir alana ulaştıracaktır.

Dindarlığın Dış Güdümlü ve İç Güdümlü şeklinde yapılan sınıflandırılması tebliği tarafından aşırı bir idealleştirmeye tabi tutulmuş görünmektedir. Bu cümleden olmak üzere İç Güdümlü dindarlık içerisindeki insanlar için şu özellikleri sıralamaktadır: “Zamana ve zemine göre değişmeyen, içi ve dışı bir karakter yapısına sahip olur; konjonktüre göre fikir ve davranışları farklılaşmaz, inançlarını çeşitli menfaatlerini temin etmek maksadıyla kullanmaz, dış faktörlerin etkisiyle pozisyonunu değiştirmez, olay ve olgulara karşı duruma göre değil, düşünceleri doğrultusunda omurgalı bir bakış ve tavır koyar” (s. 7). Öte yandan Dış Güdümlü insan tipi ise şu özelliklerle resmedilmektedir: “Şartlar doğrultusunda inanç ve davranışlarını belirleyen bir karakter gösterir; kişisel çıkarlarını her şeyin üstünde tutar, sosyal ilişkilerini belirleyen ana faktör menfaattir, duruma göre tutum ve davranışlarını tayin eder, bakış açılarında ve tavırlarında dönemin atmosferine göre gel-gitler yaşar, sosyal yapılarda ve ilişkilerde samimiyetten uzak bir şekilde kazanımları doğrultusunda kendisini konumlandırır” (s. 8). Görüldüğü gibi bu iki dindarlık tipi tam olarak birbirine zıt karakterde nitelendirilmektedir. Ancak iç ve dış

yönelimli dindarlığın birbirinden tamamen soyutlanarak değerlendirilmesi ve bir birinin karşıtı olarak konumlandırılması pek gerçekçi görünmemektedir. Çünkü içteki samimi dindarlığın yine aynı içtenlikle dışa yansıması oldukça doğal bir durumdur. Bunun tersi de doğrudur. Yani insanın samimi olarak yaptığı zahiri ibadetleri onu içsel olarak da zenginleştirir. Esasen aksini düşünmek mümkün değildir. Çünkü sosyal bilimlerde de insan dış dünyadan etkilenen açık bir varlık olarak kabul edilmektedir. Ancak burada dinin dışa yansıyan ve toplumsal hayatta tezahür eden bütün görünümüne sosyoloji literatüründe dinselikle denmektedir ki, bunun dindarlıktan farklı olarak toplumsal boyuta vurgu yaptığı unutulmamalıdır. Öte yandan dış yönelimli dindarlığın tebliğcinin tanımlamalarından yola çıkarak Müslüman evreninde münafıklığa tekabül ettiği de anlaşılmaktadır ki, bu şekilde bir kavramsallaştırma da konuyu daha anlaşılır kılmak açısından kullanılabilirdi. Ancak yine de dış yönelimli dindarlığın bizatihi münafıklık anlamına gelemeyeceği ve bu iki dindarlık türünün birbirinin yansıması olduğu düşünülmelidir. Ayrıca yine münafıklığın da öncelikle içsel bir durumu ifade ettiğini unutmamak gerekmektedir.

Son olarak Ahlak Dindarlığı adı altında İslam'da ibadetlere dayalı dindarlıkla ahlaka dayalı dindarlığın birlikte var olması gereği vurgulanmaktadır ki, esasen bu doğru bir tespittir. İslam'da bu iki alan arasında net ayrımlara gitmek de bir hayli güç görünmektedir. Bilindiği gibi ahlaka vurgu Batı dünyasında özellikle Protestanlık ile öne çıkmıştır. İslam dünyasında da toplumsal düzeyde ortaya çıkan yozlaşma ve ahlaki erdemlerden uzaklaşmanın sonucuna bağlı olarak birçok farklı çevrede ahlaka özel bir vurgu yapılmaktadır. Ancak burada gerek dindarlığın zayıflamasına gerekse ahlaki alandaki yozlaşmalardan kurtulmaya yönelik olarak soyut bir ahlaka dönüş çağrısının yeterli olabilmesi pek mümkün görünmemektedir. Zira dinî değerlerin hiyerarşik olarak insan hayatındaki yeri ve etkinliği açısından ahlak da dâhil bütün değerleri kuşatıcı ve onların üzerinde belirleyici ve yönlendirici olan imandır. Burada kısaca hiyerarşik sıralamayı iman, ibadet, ahlak, kanun ve tören vb. şeklinde yapabiliriz. Ancak imanın gücü ve kuşatıcılığı olmadan tek başına diğer unsurların etkinliği cılız kalmaktadır. Dindarlığın gücü de İslam söz konusu olduğunda imanla doğru orantılı olarak ortaya çıkmaktadır.

Bütün bu değerlendirmelerle birlikte tebliğcinin özellikle dindarlık gibi bugün dinin özüne yönelimi ima eden bir kavramı gündeme getirmesi her bakımdan yararlı olmuştur. Her şeyden önce yaşadığımız dünyanın kendine özgü koşullarında dindarlığın sürmesi, dinin geleceğinin tek garantisi olarak görünmektedir. Bu bakımdan dindarlığın alacağı yeni formlar dinlerin geleceğini belirleyecek gibi görünmektedir.

OTURUM BAŞKANI- Ben de çok teşekkür ederim. Kısa, öz, fakat kanaatimce hakikaten önem arz eden şeyler söyledi Hüseyin Bey arkadaşımız. Benim burada ancak temennim olabilir; bu post-modern dönemde, –bundan sonra nasıl bir dönem yaşayacağız bilmiyorum, inşallah biz orada İslam’ın Medine’sini, İslam’ın şehrini oluşturabiliriz; el-Medine’tül Fâzıla’yı kurabiliriz. Herhâlde bizim uğraşmamız gereken alan da budur. Sadece kendimiz, sadece Müslümanlar için değil, yeryüzü insanlığı için bu çabayı sarf etmemiz gerektiği kanaatindeyim.

Şimdi üçüncü konuşmacı Prof. Dr. Ulvi Mehmetoğlu arkadaşımız, kendisi Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. Ulvi Bey’den de bir özet isteyeceğiz 5 dakikada. Buyurun.

MÜZAKERE

Prof. Dr. Ali Ulvi MEHMETOĞLU

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Sayın Başkan, Saygıdeğer Hocalarım, muhterem misafirler,

Sevgili meslektaşım tebliğinde insan yetiştirme süreçlerini etkileyen sosyal dinamikleri makro sosyolojik dinamikler ve bunların izdüşümleri olarak iki ana seviyede ele almakta; ilkinin sanayileşme ve bilgi toplumunun da ilavesiyle dünya sistem teorisinden hareketle ortaya koymakta; ikincisini ise coğrafya ve nüfus, ekonomik yapı ve sınıfsal farklılıklar, sosyal kurumlar, sosyal gruplar, sosyal süreçler ve genel olarak değişim dinamikleri alt başlıkları altında irdelemekte ve tebliğini birtakım önerilerle sonlandırmaktadır.

Tebliğde önerilen analiz biçiminin, modern Müslümanın yetiştirme eğilimlerinin gerçekleşeceği, bir anlamda insanın kendisiyle, diğer insanlarla ve yaratıcıyla ilişkilerini düzenlediği sosyal düzlemin anlaşılmasına yardımcı olma hedefine sahip olduğu dile getirilmekte ve tebliğin temel hedefinin, sosyal bilimlerin bakış açısı ve bulgularından hareketle insan yetiştirme strateji ve politikaları için genel bir bakış açısı sunmak olduğu ifade edilmektedir.

Bilindiği gibi, küresel dinamikler büyük oranda kapitalist dünya ekonomik sistemine dayanmakta ve bütün diğer insanlar gibi, günümüz Müslümanları da bu sistemde var olmaya çalışmaktadır. Keza, sosyolojik süreçler de bireysel seviyede hepimizi farklı düzey, hız ve boyutta etkilemeye devam etmektedir. Tebliğiye göre tam da bu nokta, insan yetiştirme sürecinde yaşanan gerilimin gün yüzüne çıktığı yerdir. Çağdaş bireye teorik olarak ideal bilgi ve örneklerle yaşaması öğütlenirken; diğer taraftan bu bireyden pratik olarak aynı zamanda hesap, kitap, düzen, disiplin, kontrol, sorumluluk, hiyerarşi, resmiyet, donukluk, duygusuzluk, doyumsuzluk, hazcılık, tüketim, menfaat, acımasızlık

ve eşitsizlik gibi kapitalist değerlerin egemen olduğu bir sosyal sistemde var olması beklenmektedir.

Tebliğde üç temel süreçle ayrıntılı olarak örneklendirilen kapitalist küresel-ekonomiye dayalı küresel sistem veya Dünya Sistem Yaklaşımı, taraftarlarının da iddia ettikleri üzere yaklaşık 500 yıl gibi uzun bir süredir varlığını sürdürmektedir. Bu uzun geçmişiyle tarihsel olan ve daimi surette evrilen bu sistem, aynı zamanda kendisini yöneten birtakım kurallara da sahiptir. Daha açık olarak söylemek gerekirse, sistemin üzerine inşa edildiği birtakım sabiteleri vardır. Ancak bu sistem bizim bildiğimiz anlamda bir küreselleşme değildir ve açıkçası küreselleşmeyi işe yaramaz bir retorik olarak vasıflandırır (Wallerstein, 2005). Bunlar tebliğde uzun uzadıya tartışıldığı için üzerinde fazla durmak istemiyorum. Benim burada asıl vurgulamak istediğim şey, sistemlerin adı her ne olursa olsun, her birinin başa çıkmak zorunda oldukları mesela, insana bakış, gelişme, ilerleme, medeniyet tasavvuru, üçüncü dünya sorunu, kültürel farklılıklar, bilgi anlayışı, çevre sorunu gibi birtakım güçlüklerle karşı karşıya bulunmalarıdır. Bunlarla ilgili düşünce ve yaklaşımlar tam bir berraklığa kavuşmadan yaşadığımız hayat, ulaşmayı arzuladığımız gerçeklik ve yetiştirmek istediğimiz insan hakkında zihnimizde daima istifhamlar taşımaya devam edeceğiz. Nitekim çağdaş bir düşünür (Touraine, 1995), modernlik fikrini eleştirirken ilerlemeye güvenimizin kalmadığını, zenginleşmenin demokratikleşme ve mutluluğu getirmedeğini ifade ediyor. Aklın akılcılaştırmaya yol açtığından, büyümenin tabiatın dengelerini yıktığından, dünya ölçeğinde eşitsizliklerin arttığından ve herkese yıpratıcı bir değişiklik yarışı dayattığından şikayet ediyor.

Bugün kapitalist sistemlerde Müslüman bireyler de dahil her bireyin maruz kaldığı birtakım riskler söz konusudur. Bu sistemlerde uygulanan çalışma şartları yapılan araştırmalarca da ortaya çıkarıldığı üzere, bireyin kişiliği ve karakteri üzerinde olumsuz etkilerde bulunmaktadır. “Karakter aşınması” (Sennett, 2005) olarak kavramsallaştırılan bu etki, modern bireylerde gözle görülür ölçüde yoğundur. Duygusal tecrübelemimizin uzun vadeli boyutu üzerine odaklanan karakter, kendini karşılıklı sadakat ve bağlılık, uzun vadeli bir hedef için çaba sarf etme ya da gelecekteki bir amaç uğruna bugünkü kimi ödülleri erteleme şeklinde gösterir. Dolayısıyla böyle bir sistemde hangi özelliklerimizin kalıcı değer taşıdığına nasıl karar verebiliriz? Ya da kısa vadede sonuç almaya odaklanmış bu sistemde nasıl uzun vadeli hedeflere sahip olabiliriz? Veya her an parçalanın, sürekli değişen kurumlarda sanayileşme ve şehirleşmenin hızlandığı bir süreçte; sürekli değişen bilgi anlayış ve yönelişlerinde; belirsiz ekonomik yapı ve gittikçe keskinleşen sınıf farklılıkları bağlamında karşılıklı sadakat ve bağlılığı, güveni, sorumluluğu, dürüstlüğü, hoşgörü, diğerkâmlığı ve çoksesliliği nasıl sürdürülebileceğiz?

Bununla bağlantılı olarak ortaya çıkan bir başka problem alanı genel olarak modernitenin özel olarak da kapitalist sistemin benlik üzerindeki etkilerinin giderek yay-

gınlaşmasıdır. Giddens'a göre gelenek gücünü yitirdikçe ve gündelik hayat yerel ile küreselin karşılıklı etkileşimi temelinde yeniden inşa edildikçe, seçenekler çeşitliliğine sahip bireyler hayat tarzı seçimlerini daha fazla gözden geçirmek zorunda kalıyorlar. Özellikle iletişim araçları burada oldukça merkezi ve inşa edici bir rol oynuyor ve bütün bunların sonucu olarak mahremiyetin dönüşümü adı verilen bir duruma yol açıyor (Giddens, 2010). Halbuki benliğin tatmini, yaşamayı, işe ve mahremiyete bağlanmayı gerektirir. Keza, modernite bugün benliklerde aşırı tüketimciliğe, savurganlığa, israfa ve bunları bir avuntu vesilesi olarak görmeye, anlam kaybına ve sonuç itibarıyla nihilizme yol açıyor (Carroll, 2008).

Burada şunu hatırlatmakta fayda vardır. İnsanı anlama ve bu anlayışa uygun insan yetiştirme girişimindeki bütün alanların en önemli çıkış noktalarından biri, insanoğlunun değerlerini ve onun bu değerlerle irtibatını anlamak ve aydınlatmak olmuştur. İçinde bulunduğumuz yüzyılda da taraftarları olan nihilizm, materyalizm, pozitivizm, hümanizm, ateizm vs. gibi kimi felsefelerin ve bunlara bağlı olarak geliştirilen sistemlerin insanı anlamaktan, tatmin ve mutlu etmekten uzak anlayışlarının etkisiyle gerçekte başlangıçtan beri var olan ancak adı geçen felsefelerin olumsuz ve yıkıcı etkisiyle zaman zaman gözden düşen veya unutulmuş erdemlerin yeniden hatırlanması manidardır. Son yüzyıl içerisinde değerlere ve erdemlere duyulan bu yoğun ilgi, insanlık alanında vazgeçilemez olarak addedilen pek çok şeyin büyüsunü ve çekiciliğini yitirmesi, insanı anlama iddiasındaki felsefelerin insana dair bütünlüklü bir resim ortaya koyamaması ve bu çerçevede maneviyatın yeniden keşfedilmesiyle, hatırlanmasıyla veya maneviyata dönüşle bağlantılı gibi gözükmektedir. Yani insanlık bugün kaybettiği köklerine ve yabancılaştığı özüne yeniden dönüşün telaşı ve arayışı içerisinde maneviyata daha sıkı sıkıya ve daha derinden sarılmış durumdadır.

Müzakereyi sonlandırırken, sayın meslektaşımın insan yetiştirme konusundaki önerilerine katıldığımı belirtmek istiyorum. Modernitenin ve kapitalist sistemin riskleri ve olumsuzluklarıyla karşı karşıya kalan insanın başvurabileceği en önemli referanslar olarak din, maneviyat ve erdem alanı olarak kalmaktadır. Zira bu alanlar, pek çok insanın kimlik, kişilik ve benlik oluşumundaki işlevlerinin yanı sıra her tür ilişkisinde önemli bir rol oynamakta ve hayatın anlamına ilişkin bütüncül cevaplar sunarak bir dünya görüşü sağlamaktadır (Mehmedoğlu, 2006). Dolayısıyla insan yetiştirme iddiasındaki hiçbir girişimin, bu alanların insanların hayatlarında ve kişiliklerinde az ya da çok inşa edici, düzenleyici ve yönlendirici bir güç oldukları gerçeğini göz ardı edemeyeceği açıktır.

Teşekkür ediyor, hepinizi saygıyla selamlıyorum.

KAYNAKÇA

Carroll, John, (2008), *Benlik ve Ruh, Modern Batı'nın Anlam Arayışı*, çev. İhsan Durdu, İstanbul: Etkileşim Yay.

Giddens, Anthony, (2010), *Modernite ve Bireysel-Kimlik*, çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Say Yay.

Mehmedoğlu, Ali Ulvi, (2006), "Klasik Kuramlar ve Modern Araştırmalar Bağlamında Dindarlık ve Kişilik", *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, ed. Ü. Günay-C. Çelik, s. 259-288, Adana: Karahan Kitabevi.

Sennett, Richard, (2005), *Karakter Aşınması*, çev. Barış Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı Yay.

Touraine, Alain, (1995), *Modernliğin Eleştirisi*, çev. Hülya Tufan, İstanbul: YKY.

Wallerstein, Immanuel, (2005), *Modern Küresel-Sistem*, çev. Kürşad Atalar, İstanbul: Pınar Yayınları.

OTURUMBAŞKANI- Ben de çok teşekkür ediyorum Ulvi Mehmetoğlu arkadaşımıza. Bize çok güzel bir özet yaptılar.

Son konuşmacımız bu oturumda Prof. Dr. Kemal Polat arkadaşımız. Zamanı biraz aştık zannediyorum. Buna da mecburduk, çünkü 8 arkadaş konuşuyor yani 8 arkadaşı yaka paça etmek yerine hiç olmazsa 10-15 dakika müsamahayı zaten göze almıştım. İnşallah öyle bitirmiş olacağız. Buyurun.

MÜZAKERE

Prof. Dr. Kemal POLAT

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Saygıdeğer protokol, değerli katılımcılar, muhterem hanımefendiler ve beyefendiler, sözlerime başlarken hepinizi saygıyla selamlıyorum. Prof. Dr. Mustafa Alıcı Bey’in tebliğini müzakere etmek üzere huzurlarınızdayım. Son müzakereci olmam ve vaktimin de dar olması dolayısıyla ayrıntıya girmeyeceğim, ancak bu bildirinin de çağrışım yaptırdığı bir iki hususa dikkatinizi çekmek istiyorum.

Bunlardan birisi, dinleri incelerken, araştırırken kullandığımız terminoloji ile ilgilidir. Biz dinler tarihçilerine göre bilimsel titizlik ve objektiflik gereği her din kendi kavramlarıyla ve kendi bütünlüğü içerisinde incelenmeli, ifade edilmeli, anlatılmalıdır. Bu, çok önemli bir husustur. Zira aksi takdirde kavram kargaşası, anlam kargaşası doğar ve yanlış bir din algısı oluşur. Örneğin bazı kaynaklarda “Ehl-i sünnet”e “Ortodoks İslam” denmektedir ki, bu son derece yanlıştır. Çünkü Ortodoks kelimesi Hristiyanlığa ait bir kavramdır ve İslam’la ilgisi yoktur. Böyle kavramlar kullanmakla Hristiyanların inkültürasyon (kültürün içine sızma) dedikleri girişimlerine bir nevi alet olunmaktadır. Bazı İslami kaynaklarda “İlahi dinler” yerine “semavi dinler” ifadesi kullanılmaktadır ki, bize göre bu kullanım da doğru değildir, zira sanki Allah göktedir ve gökten vahiy göndermektedir. Yani Allah’a mekân tahsis edilmektedir. Hâlbuki İslam’a göre Allah mekândan münezzehtir. İnsana şah damarından daha yakındır.

Batıda “Traditional Religions (Geleneksel Dinler)” ifadesi kullanılmakta, böylece İslam Dini de Hinduizm, Budizm gibi milli dinler seviyesine indirgenmektedir. Yine Batılı bilim adamları, İslam’a Muhammedilik veya Muhammedanizm yani Muhammed’in dini derler. Onlara göre İslam, Hz. Muhammed’in kurduğu bir dindir. Böylece İslam’ın ilahi boyutunu bir kenara bırakarak dini kişiye indirgemekte ve Hz. Muhammed’in de sara hastası vb. olduğunu söyleyerek İslam’ı karalama yoluna gitmektedirler. Dolayısıyla

bu bağlamda Hz. Peygamber'e din kurucusu demek de İslam inanç sistemine göre doğru bir ifade değildir. Zira İslam'da peygamber tabiri vardır ve ilahi dinlerde peygamberler din kurucusu değil, dinin tebliğcisi dirler. Kur'an'a göre dinin sahibi, kurucusu Allah'tır. Peygamberler dinin kurucusu değil, dini gösterenlerdir. Dini Allah kurar, canlı model olan peygamberler ise gösterir, tebliğ eder ve öğretirler. Dini kuran, 'haram' ve 'helal' sınırlarını belirleyen Allah'tır. O'nun dışında, peygamberler dahil hiçbir varlığın din kurma, din adına kural koyma yetkisi yoktur.

Bu bağlamda dikkat çekmek istediğim bir önemli husus da İslam'ın "inançta adalet" düsturudur. Bundan kastettiğimiz Allah (c.c) ile Hz. Peygamber'in dindeki yerinin, konumunun ve yetkilerinin doğru tespit edilmesi, doğru bir düzleme oturtulmasıdır.

İNANÇTA ADALET

Adalet kavramı, sadece hukuki zeminde kullanılan bir kavram değildir. Bu müzakerede "inançta adalet" ifadesine dikkat çekmeye, İslam'ın inançta adaleti gözetme düsturuna vurgu yapmaya çalışacağım. Çünkü kanaatimizce İslam'ı diğer dinlerden ayıran en önemli özellik inançta adaleti gözetmesidir. Diğer bir ifadeyle, Yahudilik ve Hıristiyanlığın tahrif edilmesi ve günümüzde uydurulmuş bir din seviyesine düşürülmesinin sebebi kanaatimizce bu dinlerde inançta adalet düsturuna gereği ve yeteri kadar riayet edilememesidir.

Adalet, her şeyi yerli yerine koymak, hayır ve şer/mükâfat ve mücazat bakımından herkesin, her şeyin hakkını vermek, ölçülü ve dengeli davranmaktır.

Dolayısıyla diğer ilahi dinler ve adaletin yukarıda zikrettiğimiz anlamı göz önüne alındığında bize göre inançta adaletin aşağıda zikrettiğimiz üç hususta ele alınması, izah edilmesi mümkündür. Böylece dinin temel inanç esaslarından Allah'a, nübüvve ve ahirete iman konusu vurgulanmış olacaktır. İnançta adalet;

1. Allah'ın varlığına ve birliğine inanmak, şirkten uzak durmak,
2. Diğer ilahi dinlerin peygamberlerine ve bozulmamış haliyle kitaplarına da inanmak,
3. Dünya ile ahiret arasında denge kurmaktır.

1. Allah'ın varlığına ve birliğine inanmak, şirkten uzak durmak

İslam'a göre mutlak adalet sahibi olan Allah'ın hakkı her haktan önce gelir, bu hakkın temeli ise Allah'ı var ve bir bilmek; Allah'ın ortağı, dengi, eşi ve benzeri olmadığına inanmaktır. İşte bu kanaatimizce inançta adaleti gözetmek sayılırken, inançta adaletsizlik ise ya Allah'ı hiç tanımamak ya da O'na ortak koşmaktır. Dolayısıyla inançta adalet, Allah'ı inkâr ile çok tanrıcılık arasında bir tercih yaparak tevhit inancına sarılmaktır.

Adaletin gerçekliği, olgular arasında eşitlik ve denge kurmaktır. Her şeye hak ettiği payı verip, her şeyi hak ettiği yere koymaktır, bu yönüyle inançta adalet ise hak olana iman etmek, Allah'ı hakkıyla takdir etmektir (En'am, 1 ve 91; Zümer, 67).

İslam'da adalet kavramının hassaten kullanıldığı hukuki çerçeveden taşarak varoluşun her alanına yayıldığı; insani ve hukuki düzenlemelerin yanında dinî ve ahlaki bir erdem olmasından dolayı ilahi bir değer taşıdığı da görülmektedir. Meselâ, Cenab-ı Hakk'ın zâtında ve sıfatlarında birliğini ifade eden "tevhid", adaletin zirvesine işaret etmektedir. Çünkü, tevhid inancının zıddı olan "şirk", bazı nesneleri, kişileri ve güçleri "ulûhiyyet" makamına yükseltmektir ki bu, zulümlerin en büyüğüdür. Nitekim Lokman (a.s.) oğluna vermiş olduğu öğütlerinden birinde şöyle demektedir: "Ey oğulcuğum, Allah'a şirk koşma! Çünkü şirk, muhakkak ki büyük bir zulümdür" (Lokman, 13). Şirk en büyük zulüm ise, tevhid en büyük adalettir.

Çok geniş bir kavram alanı olan "zulüm" terimi ise, genel bir ifadeyle "bir şeyi, müstahak olmadığı bir makama yükseltmek" diye tarif edilir. Bu bağlamda zulüm ve onun bir çeşidi olan şirk, "inançta adalet" fikrinin, düsturunun yokluğu, kaybolması demektir. Adaletin, hukuken ve fiilen yokluğu bir kaos ortamı doğuracağı gibi, inançta adaletin eksikliği ya da yokluğu ise akide buhranı doğuracaktır.

Bu noktadan baktığımızda kanaatimizce Hristiyanlık inançta adaleti gözetememiş, tevhidi bozarak teslis inancını ihdas etmiş ve Tanrı inancını izah edilemez bir duruma sokmuştur. Sonunda teslis, "izah edilmesi güç, inanılması zorunlu bir sır" şeklinde formüle edilmiştir. Üç ayrı Tanrı kabul edilince, Baba Tanrı yanında Oğul İsa ve Kutsal Ruh da Tanrı sayılmıştır. Dolayısıyla İslam'a göre Allah'ın kulu ve elçisi olan İsa (a.s.), Tanrı seviyesine çıkarılmış, tersinden düşünürsek Tanrı da insan seviyesine indirgenmiş, böylece Tanrı hakkında adalet ve denge bozulmuştur. Dolayısıyla Tanrı inancı hakkında inançta adalet düsturu gözetilmemiştir.

Hristiyanlara göre Hz. Âdem ilk günahı işlemeden önce insan, manevi derece olarak yücelikte Tanrı'ya yakın bir seviyedeydi, ilk günahıtan dolayı insan düştü ve kurtarılmaya muhtaç, çaresiz bir hale geldi. Tanrı insanı bu durumdan kurtarmak için, oğlu İsa'yı Tanrı olarak yeryüzüne gönderdi, İsa da çarmıha gerilerek insanlığı bu öldürücü günahıtan kurtardı, yani "insan Tanrı olsun diye, Tanrı insan oldu". İsa, Tanrı sayılınca azizler de peygamber seviyesine çıkarılarak onların şefaati edeceğine inanılmaya başlandı. Kısaca Kur'an'a göre Hristiyanlar, "Allah, üç ilahtan üçüncüsüdür." (Maide 73), "Allah, ancak Meryem oğlu Mesih'tir." (Maide 72), Yahudiler ise "Üzeyir Allah'ın oğludur." (Tevbe, 30) diyerek, inançta adalet düsturuna riayet edememiş; şirke, küfre düşmüşlerdir. Hâlbuki, İslam inançta adalet düsturunu gözeterek, Allah'a Allah olarak, Peygambere peygamber olarak inanılmasını emretmiş, evliyaya da ona göre değer ve-

rilmesini önermiş, her birinin yerini ve değerini ayrı ayrı korumuş, dolayısıyla kutsallık ve inanç konusunda bir denge gözetmiş, kaos ve kargaşaya mahal bırakmamıştır.

2. Diğer ilahi dinlerin peygamberlerine ve bozulmamış haliyle kitaplarına da inanmak

Kur'an'ın diğer dinlere bakışında da inançta adalet düsturuna riayet ettiğini, inançta adaleti gözettiğini görmekteyiz. Şöyle ki, Kur'an, İslam dışı inanç sistemlerinin zaruri varlığını ve müntesiplerinin mevcudiyetini kabul eder, inanç mensuplarına karşı da en adil, insani ve mantıklı yaklaşımı benimser. Zorla İslam'a girilmesini tasvip etmeyerek "sizin dininiz size, benim dinim bana" (Kafirun, 6) prensibi ile herkesi inancı ile baş başa bırakır. İslam hiçbir dini duyguyu baştan hemen reddetmez, toptan yok saymaz, onları muhatap alır, dinler, doğrularını tasdik eder, yanlışlarını düzeltir, dolayısıyla diğer dinler üzerinde tasdik edici, teyit edici, gözetici ve şahit olma fonksiyonu icra eder.

Kur'an Ehl-i Kitap kabul ettiği Yahudi ve Hristiyanlığı orijinali itibariyle hak din kabul eder, mensuplarını da hak din mensubu görür, bozulmamış halleriyle onlara ters düşmez, onları tasdik ve te'yid eder. Kur'an İncil'i ve Tevrat'ı doğrular ve onları te'yit eder. Dolayısıyla bu haliyle onların peygamberlerine, kitaplarına inanılmasını ister ve peygamberler arasında bir ayırım gözetmez. İslam dünyasında Meryem, İsa, Yakup, İbrahim vb. isimlerin yaygın olması bunun en güzel somut örnekleridir.

Kur'an'da "Onların putlarına sövmeyin ..." (En'am, 108) emri, Hz. İsa'ya Allah tarafından vahyedilen İncil'in "bir Hidayet ve Nur" (Maide, 46) ve Hz. İsa zamanındaki Hristiyanlara "bir hidayet olarak" (Âl-i İmrân, 4) gönderildiğini gayet açık ifadelerle belirterek asliyeti yönüyle Hz. İsa'nın peygamberliğinin ve getirdiği İncil'in temizliğine ve tatbikine dikkat çeker; onları kendi kitaplarına uymaya çağırması inançta adalet düsturunun en güzel örnekleridir.

3. Dünya ile ahiret arasında denge kurmak

Adalet kelimesinin denge anlamını dikkate aldığımızda, İslam'ın dünya ile ahiret arasında güzel bir denge kurması bu konuda inançta adalet düsturunu gözettiğini göstermektedir. Zira malum olduğu üzere Yahudilik dünya menfaatini ön plana çıkaran, Hristiyanlık ise daha çok ahiret ve ruhbanlıkla ilgili hususlara ağırlık veren dünyayı yeren bir dindir.

Yahudilikte ahiret hayatı, Hristiyanlık'ta ise dünya hayatı ihmal edilmiştir. Kur'an ayetlerinden de anlaşıldığı üzere Yahudiler, ahiret hayatından çok dünya hayatına düşkün, ahiretten umutlarını kesmiş ve Allah'ın azabını önemsemeyen insanlar hâline gelmişlerdir (Bakara, 94-95; A'râf, 169; Mümtehine, 13). Ahd-i Atik'in ilk beş kitabında (Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar, Tesniye) ahiret inancının yer almaması, sürgün sonrası geç dönem peygamberlerinde cılız bir şekilde ortaya çıkması da yukarıdaki

hususu desteklemektedir. Buna mukabil, İncil'e ise genellikle uhrevilik ve ruhanilik sinmiş durumdadır.

Hâlbuki İslam bu konuda da inançta adalet düsturuna riayet ederek dünya ile ahiret arasında önemli bir denge kurmuş, müminlere hem dünyada huzurlu ve mutlu olmanın hem de ahirette cennete girmenin yollarını öğretmiştir.

İslam'ın ana hedefi, insanlığın dünya ve ahiret saadetini temin etmektir. İslam'a göre asıl hayat ahiret hayatıdır. İslam'da dünyanın ihmal edilmemesi, dünyadan alınacak nasibin unutulmaması, ama gerçek hayat olan ahiretin ön plana alınması emredilmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de: "Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu ara. Ama dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana ihsan ettiği gibi, sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuğu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez." buyurulmaktadır (Kasas, 77). Ahiretin ön plana alınması, müminlerin ahireti kazanmasına vesile olacağı gibi, dünya hayatına da bambaşka bir güzellik ve yepyeni bir anlam kazandıracaktır.

Sabırla dinlediğiniz için çok teşekkür ediyor, hepinize saygılar sunuyorum.

OTURUM BAŞKANI- Ben de çok teşekkür ediyorum Kemal Bey'e.

Değerli misafirler, kıymetli dinleyenlerimiz bu oturumu bitirdik Allah'a şükür.

Arkadaşlarımız bir duyuru yapacaklar mı bilmem, ama onlar duyuru yapmadan ben diyeyim ki bundan sonraki oturumu 5'i çeyrek geçe başlatalım. 25 dakika var, namaz kılmak isteyenler namazlarını kılsın, onun için bu süreyi verelim diyorum.

Benim sol tarafımda bayanlara, sağ tarafta erkeklere namaz kılma yeri olduğunu müftümüz işaret ediyor.

Çok teşekkür ediyorum ilginiz ve dinlediğiniz için.

2 İSLAM'DA İNSAN YETİŞTİRME TASAVVURU

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Davut YAYLALI

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

18.04.2014
CUMA

TAKDİM- Sempozyumumuzun ikinci oturumunu başlatıyoruz.

“İslam’da İnsan Yetiştirme Tasavvuru” ana başlıklı II. oturumu yönetmek üzere oturum başkanı Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Davut Yaylalı hocamızı sahneye davet ediyorum.

OTURUM BAŞKANI- Bismillahirrahmanirrahim.

Bizleri bu güzel vesileyle bir araya getiren Rabbimize hamd ediyorum. Doğum yıldönümü münasebetiyle bir araya geldiğimiz sevgili Peygamberimiz (s.a.s.) Efendimize salât ve selam getirerek II. oturumumuzu açıyorum.

Evet, II. oturumumuzda İslam'da insan yetiştirme tasavvuru üzerinde arkadaşlar tebliğlerini sunacaklar, ardından müzakereler yapılacak.

Tabii, I. Oturum sarktığı için haliyle bu oturum da biraz sarkacak. I. Oturumdaki başkan Prof. Dr. Raşit Küçük Bey benim imam hatipten, Yüksek İslam Enstitüsünden hocam. Biz nezaketi ondan öğrendik, onun nezaketi ile devam ettireceğiz. Ben hiç müdahale edemem. Arkadaşlarımın anlayışlı davranacaklarını bildiğim için zaman noktasında inşallah sizi fazla sıkmadan konuları tamamlamış olacağız.

Rabbim hayırlı eylesin inşallah. Arkadaşlara iyi anlatabilme, bizlere iyi anlama kabiliyeti versin, hepimize birlikte anladıklarımızı, öğrendiklerimizi yaşamayı nasip etsin. İyi insan yetişmek için buradan bir şeyler alarak gitmemizi, aldıklarımızı da etrafımızdakilere, bizden sonraki nesillere anlatabilme imkânı versin Yüce Rabbim diyorum.

Evet, oturumumuzda ilk tebliği sunacak arkadaşlarımız Yrd. Doç. Dr. Ali Ebrahimzadeh, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. Kendisini buraya davet ediyorum.

İkinci olarak Doç. Dr. Faruk Tuncer Bey, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. Onu da davet ediyorum.

Üçüncü konuşmacımız “Kur'an'a Göre Örnek Eğitici Model”ini anlatacak olan Yrd. Doç. Dr. Recep Orhan Özel Bey, o da Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. Buyurun hocam.

Belki katılımcılardan, dinleyicilerden bir kısmımız bazı ilahiyatların adını henüz duymamış olabilir, Allah’a şükür şu anda 100’ü aşkın ilahiyatımız var. Tabii, sayıları böyle, inşallah keyfiyetini de biz hocalar aynı şekilde sağlamaya çalışacağız.

Dördüncü konuşmacımız Doç. Dr. Mevlüt Erten arkadaşımız, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. Buyurun hocam.

Fazla vakit kaybetmeden bir önceki oturumda olduğu gibi konuşmacı arkadaşlara tebliğlerini sunmak üzere 15’er dakika, daha sonra buraya çağıracağımız müzakereci arkadaşlara da 5’er dakika süre veriyoruz.

“İslam’da İnsan Yetiştirme Tasavvuru ve Hazret-i Peygamber Efendimizin Eğitim Sistemi” başlıklı tebliğini sunacak olan Ali Ebrahimzade arkadaşımızı buraya davet ediyorum. Buyurun hocam.

PEYGAMBER EFENDİMİZİN EĞİTİM SİSTEMİ

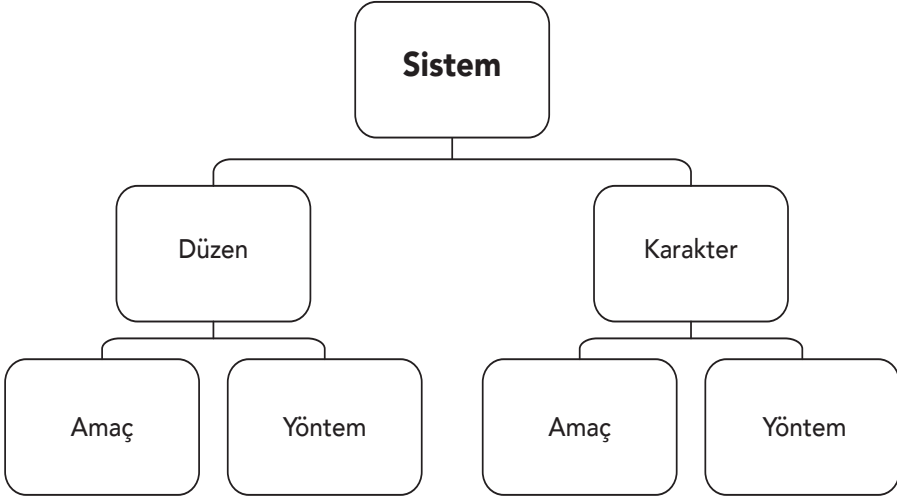
Yrd. Doç. Dr. Ali EBRAHİMZADEH

Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

A. GİRİŞ

Dizge ve düzen anlamlarında olan sistem, kimi zaman bir bütünü oluşturacak biçimde karşılıklı olarak birbirine bağlı karakterlerin tümüne, kimi zaman ise belli yöntem, ilke veya yasalara göre kurulmuş olan durum, uyum ve nizama işaret eder. Başka bir deyişle bir bütünde karakterlerin tümü belli bir düzeni sağlamak amacı ile kurulmuştur. O karakterlerin kendilerine ve aynı zamanda elde edecekleri uyum ve düzene sistem demek mümkündür. O öğelerin her hangi biri olmadığı takdirde o sistem aksayacaktır. Dolayısıyla tüm karakterlerinin mevcudiyeti bütünün olması için gereklidir. Diğer taraftan baktığımızda sadece karakterlerin olmaları da bir bütünü sistem yapmaz. Bütünün sistem olması için belli bir uyum ve düzen içinde olması lazımdır. Bu sebeple diyebiliriz ki bir sistem ilk önce karakterlerine ve daha sonra oluşturacağı düzene muhtaçtır.

Sistemlerin karakterlerine ve düzenine uygun amacı ve yöntemi vardır.

Eğitimin amaçları konusunda çeşitli görüşler vardır. Bunlar zamana, toplumlara, ülkelerin yönetim ve eğitim felsefesine göre farklılaşabilir. (Şişman Mehmet, Eğitim Bilimine Giriş, s. 19.) Örneğin 500 sene önceki Türkiye şartlarında ve o zamanın yönetim düşüncelerine göre yürütülen eğitim bugünkü Türkiye için kabul edilemez. Eğitim yöntemleri de düzenden düzene ve karakterden karaktere değişir. Örneğin doğruluk, İslam eğitim sisteminin bir karakteri olarak, dinî ve ilahî boyuta sahiptir. Dolayısıyla yöntem de din içi önerilen bir yöntem olacaktır. Konuya psikolojik ve din dışı açısından baktığımızdaysa yöntem farklılaşır.

Dolayısıyla dinî eğitimi özellikle İslam dinini bir sistem olarak ele aldığımızda mesele farklılaşır. Din ağırlıklı olan bu eğitimde ilahî emirler önemli bir role sahip olduğu için eğitimin amacı ve yöntemi de ona göre hedeflenip planlanır ve uygulanır. Bu sistemde bulunan karakterlerin de amacı ve yöntemi ona göre ortaya konulur. Allah, Peygamberini (s.a.s.) Ahzab suresi 21'inci ayetinde bir örnek olarak Müslümanlara sunmaktadır. "Lekad kâne lekum fî resûlillâhi usvetun hasenetun = Sizin için Allah'ın Resûl'ünde güzel bir örnek vardır." Böylece önerilen örneğin eğitim sisteminin neden ibaret olduğu ve hangi karakterlere sahip olduğu meseleleri bir Müslüman için önem taşımaktadır. Bu konuda iki söz kümesi mümin için önem arz eder. Peygamber (s.a.s.) "Hangi sistemini kurdu ve o sistemin içerisinde bulunan karakterler nelerdir?" sorularının cevapları bir Müslümanı İslam eğitim sistemine tanık eder. Daha sonra Peygamber (s.a.s.) "Hangi amaca göre ve hangi yöntemleri kullanarak eğitim işlemini yapmaktadır? sorusu gelir ki bu da Müslümanı o sistemle iç içe eder. Demek ki İslam eğitim sisteminin ne olduğunu ortaya koymak için ilk işlem o dinin elçisi olan peygamberin eğitim sistemine başvurmaktır. Ahzab suresi 21'inci ayeti de buna işaret etmektedir. Biz bu doğrultuda peygamberin eğitim sistemine başvuracağız.

B. PEYGAMBER'İN EĞİTİM SİSTEMİ

Bütün eğitim sistemleri ile dinsel boyuta sahip olan eğitim sistemlerinin temel bir farkı vardır. Dinsel boyuta sahip olan eğitim sadece sözlere ve yazılı metinlere dayanmakla kalmaz, eğitmenin hayatının da bir parçası olur. Örneğin İslam Peygamberi, İslam eğitim sistemini bir disiplin olarak ortaya koyar, fakat bununla iktifa etmeyip kendisi yaşadığı müddetçe onu uygular. Biz bu yazıda ilk olarak peygamberin eğitim sistemini ikiye ayırdık, daha sonra onlarla irtibatta olan eğitim endekslerini Kur'an ayetlerinden hareketle açıkladık. Kuşkusuz peygamberin bütün eğitim sistemini bir makalede toplamak mümkün değildir. Fakat şuna inanıyoruz ki, o okyanustan bir damla içmek de şifalıdır.

I. NAZARİ

Peygamberin eğitim sisteminde nazari ve objektif olan çeşitli esasları ve endeksleri bulmak mümkündür. Biz o endekslerden tevhit anlayışına dayalı eğitim, insan fıtratına uyumlu olan eğitim, adalet ağırlıklı eğitim ve son olarak ahiret ağırlıklı eğitim olarak dört farklı başlık altında Hz. Peygamberin (s.a.s.) eğitim endekslerini açıklayacağız.

a. Tevhid Anlayışına Dayalı Eğitim Olması

Tevhid, Allah Teâlâ'nın birliğine iman etmektir. (İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, III, 450-451; el-İsfehânî Hüseyin b. Muhammed Rağıb, el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an, s. 12.) Şeriatın ve şer'i ilimlerin esası tevhittir. (ÇELİK İsa, İmam Rabbânî Perspektifinden İbnü'l-Arabî'ye Tenkidî Bir Yaklaşım, s. 150.) Tevhid anlayışı ve tek tanrılık düşüncesi İslam Peygamberinin davet esaslarından olup kendisi için önemli bir eğitim endeksidir. Bakara suresi 163'üncü ayette tevhid anlayışının ne olduğu ortaya konulmaktadır: "Ve ilâhukum ilâhun vâhid (vâhidun), lâ ilâhe illâ huver rahmânur rahîm (rahîmu) = "Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır. O'ndan başka ilâh yoktur. O, rahmân'dır, rahîm'dir. Allah tektir ve O'ndan başka hiçbir ilah yoktur", inancını taşıyan birisi terbiye sınırları dışında bir tutumda bulunmadığı gibi; kendisi, dünya ve diğer insanlarla olan ilişkilerinde de tevhid anlayışına göre davranmaktadır. Böyle bir insan tek olan Allah'a inandığı için mal, mülk, evlat ve şeytanları kendisine ilah olarak seçmez. O şeytanlardan uzaklaşır ve mal, mülk ve evladına da ancak tevhid inancına darbe vurmadığı takdirde yaklaşır.

Yalnız bu inanç sadece bizim Peygamberimizin eğitim ve davet listesinde değil, bütün peygamberlerin öğretileri dahilindedir. Kur'an bu konuya Enbiya suresi 25'inci ayetinde işaret etmektedir; "Ve mâ erselnâ min kablike min resûlin illâ nûhî ileyhi en-nehu lâ ilâhe illâ ene fa'budûn (fa'budûni) = "Ve senden önce: "Benden başka ilâh yoktur." diye (kendisine) vahyetmediğimiz bir resûl göndermedik. Öyleyse (sadece) bana kul olun!"

b. İnsan Fıtratına Uyumlu Olması

Bir şeyi yarmak, bir işi ilk defa icat etmek; orucu bozmak, açmak anlamlarındaki “f-t-r” kökünden türeyen fıtratın kelime anlamı yaratılış ve yaratmak demektir. Fakat Kur’an açısından baktığımızda insanın yaratılıştan beri kendi ile taşıdığı özellikler anlamına geldiği görülür. İnsan o özelliklerle iç içe olmuş ve onlardan ayrılamaz. Kur’an, Rum suresi 30’uncu ayetinde şöyle ifade etmektedir: “Fe ekim vecheke lid dini hanîfâ (hanîfen), fıtratallâhilleti fataran nâse aleyhâ = Artık hanif olarak kendini (vechini) din için ikame et, Allah’ın hanif fıtratıyla ki; Allah, insanları onun üzerine (hanif fıtratıyla) yaratmıştır.

Ayetteki (fıtratallâh) ifadesi insanın Allah fıtratı ile yaratılmasına işaret etmektedir. Peygamber (s.a.s.) ise insanın Allah tarafından aldığı fıtratın ne olduğunu bildiği için insan fıtratına uyar ve o fıtratın istediği yönde hareket eder. Başka bir deyişle Peygamber (s.a.s.) ve fıtrat Allah tarafından insana takdim edilen en hayırlı terbiye aracıdır. Peygamber, fıtrata karşı ve insan fıtratı, peygamberin söylediklerine karşı bir söylemde ve istekte bulunmazlar. Onların işlevi birbirini tamamlamaktır. Peygamber (s.a.s.) insan fıtratının ne olduğunu bildiği için onun eğitim sisteminde insan fıtratına uymak ön plandadır. Diğer taraftan baktığımızda Kur’an’ın (Rum, 30) ayeti de insandan kendi fıtratına uygun olarak hareket etmesini istemektedir. Bu ise şu anlama gelir: Birisi fıtrata uygun hareket ederse peygamber ve İslam’a uygun hareket eder.

Eğitmenlerin peygamberin eğitim sisteminde esas aldığı bu endekse dikkat ederek insanları terbiye etmeleri gerekmektedir. Eğitmen birini terbiye ediyorsa sadece dinî ve bilimsel öğretilere değil, insanın kendisi ile taşıdığı fıtratı da başarılı bir eğitimin parçası hâline getirmelidir.

c. Adalet Ağırlıklı Eğitim Olması

Adalet kavramı insanlık tarihi boyunca üzerinde en fazla durulan, hakkında sayısız teoriler üretilen ve aynı zamanda ahlaksal ve politik anlamda insanlığın ulaşacağı ideal bir durumu gösteren ve tanımlanması en güç olan kavramların başında gelmektedir. Bu kavram aynı zamanda felsefe tarihinin önemli kavramlarından ve oldukça zengin bir tarihsel gelişim sürecine sahiptir. Adalet kavramı uzun yıllar felsefenin konu alanı içinde mütalaa edilmiştir. 19. yüzyılda diğer sosyal bilimlerin felsefeden hızla kopmaya başlamasından sonra bu kavram da artık sadece felsefeyi ilgilendiren bir kavram olmaktan çıkmış, başta hukuk ve sosyoloji olmak üzere özellikle siyasal bilimlerin uğraş alanı içinde görülmeye başlanmıştır. (TOPAKKAYA Arslan, Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması, s. 28.)

Adalet, bir şeyi tamamı ile yerine koymak, hakkı hak sahibine vermektir. Hüküm ve davranışlarda eşitliği değil dengeyi gözetmektir. Menfaat, akrabalık, dostluk, tanıdık vb. nedenlerin etkisinde kalmadan doğru ve dürüstçe bir iş yapmaktır. Adalet her ne kadar

bir insanın ferdi hayatında bir yer tutsa da kişinin sosyal hayatında daha öne çıkmaktadır. Çünkü ferdi hayatta sadece biz ve bizim düşüncelerimiz, isteklerimiz, hayallerimiz ve davranışlarımız vardır. Bir isteği kendi menfaatimize göre ön plana çıkarmak ve diğer isteği aynı nedenden dolayı arka plana bırakmak ferdi zulümdür ve başka bir deyişle kişinin kendisine yaptığı zulümdür. Dolayısıyla bu konuda zulüm eden ve mazlum olan aynı kişidir. Sosyal hayatta yaşanan adaletsizliklerde ise zulüm eden ve mazlum olan farklı kişilerdir. Birine akrabalık, menfaat ve dostluktan dolayı zulüm etmek ve hakkını bir başkasına vermek suretiyle haklı olduğu haktan onu alıkoymak daha derin zulümdür. Kur'an Maide, 8'inci ayette "Yâ eyyuhellezîne âmenû kûnû kavvâmîne lillâhi şuhedâe bil kıstı ve lâ yecrimennekum şeneânu kavmin alâ ellâ ta'dilû. I'dilû, huve ak-rabu lit takva, vettekûllâh(vettekûllâhe) innallâhe habîrun bimâ ta'melûn(ta'melûne)" = "Ey âmenû olanlar (Allah'a ulaşmayı, teslim olmayı dileyenler)! Allah için kavvâmîn olun (hakkı ayakta tutun)! Adaletli şahitler olun! Ve bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adaletten saptırmasın. Adil davranın! O takvaya en yakın olandır. Allah'a karşı takva sahibi olun. Muhakkak ki Allah, yaptıklarınızdan haberdar olandır." haber vererek insanların adaletsiz davranmaktan uzak durmalarını istemektedir.

Adaletin yerine getirilmesi ödevi bir diğer ayette Peygamber (s.a.s.)'e verilmektedir. Peygamberimiz neyin adalet ve neyin zulüm olduğunu açık delillerle elde eder ve insanlarla ona göre davranır. Kur'an bu konuyu Hadid, 25'inci ayette şöyle açıklar: "Lekad erselnâ rusulenâ bil beyyinâti ve enzelâ meahumul kitâbe vel mîzâne li yekûmen nâsu bil kıst, (kıstı) = And olsun ki resûllerimizi beyyinelerle (açık delillerle, ispat vasıtaları ile) gönderdik. Ve onlar ile beraber kitabı ve mizanı indirdik ki, insanlar arasında adaletle hükmetsinler diye."

Demek ki Peygamberimiz insanlar arasında adilce davranıp hükmetti. Peygamberimizin adalet anlayışını esas alan eğitimciler de bu düsturu kendi yaşamlarında tatbik edip adil davranmalı ve hakkı hak sahibine vermelidir.

d. Ahiret Ağırlıklı Eğitim Olması

Öldükten sonra dirilme olacaktır. Yüce Allah'ın bunu yapmaya gücü yeter. "Çürümüş kemikleri kim diriltir. De ki, onları ilk kez yaratan diriltir." (Yasin, 79), "Sizin yaratılmanız da, yeniden diriltilmeniz de, tek kişiyi yaratmak ve diriltmek gibidir." (Lokman, 28) ve "Allah diriden ölüyü çıkarır ve ölümünden sonra arzı diriltir." (Rum, 19) ayetleri de Allah'ın bu gücünü ve yeniden dirilmenin gerçekleşeceğini göstermektedir. (ÇUBUKÇU İbrahim Ağâh, Gazzali ve Kelam Felsefesi, s. 35.)

Ahirete odaklanmak İslam eğitiminin esas şartlarından biridir. Bir eğitmen terbiye ettiği kişinin düşüncelerinin, amacının ve amellerinin ahiret odaklı olması için İslam ve Peygamber'in (s.a.s.) yöntemine uymuş olacaktır. Kur'an açısından dünya ahiret meselesinde,

önemli olan ahirettir, dünya ise bize ahiret yönünde yardımcı olan bir araçtır. Dolayısıyla dünyadan da nasip alınmalıdır. Aksi takdirde ahiret yurdunda da mutlu olmak mümkün görünmemektedir. Kur'an Kasas, 77'inci ayette ahiret yurdunun talep edilmesi ve aynı zamanda dünyadan da nasip alınması doğrultusunda şöyle ifade eder: "Vebtegi fîmâ âtakellâhud dârel âhirete ve lâ tense nasîbekemined dunyâ = Ve Allah'ın sana verdiği şeylerin içinde bulunan ahiret yurdunu iste. Ve dünyadan nasibini (de) unutma."

Görüldüğü gibi bu ikisi arasında seçilecek olan yurt ahiret tayin edilmiştir, fakat dünyadan alınması gereken nasip de unutulmamalıdır. Çünkü Kur'an açısından baktığımızda ahiretin zemini dünyada sağlanmaktadır. Muddessir, 38'inci ayete göre "Kullu nefsin bimâ kesebet rehîneh (rehînetun) = Herkes kazandığına karşılık bir rehindir." İnsan bu dünyada her ne kazanırsa ahiret yurdunda da ona mahkumdur. Eğer dünyadan aldığı nasip kötülüklerse kötülüğe mahkumdur ve eğer aldığı nasip iyilikse iyiliğe mahkumdur. Kötülük tohumu eken iyilik deremediği gibi, iyilik tohumu eken de kötülük dermez.

II. AMELÎ

Peygamber'in bütün yaşam tarzı bizim için bir örnektir; fakat biz onlardan eğitimle ilgili olanları seçtik ve Kur'an ayetlerinden hareketle onları açıklamaya çalıştık. Eğitimde özgürlük, yakından ve yüz yüze danışmak, farklılıklara dikkat etmek, söz ve amel birliği, küçük sorunları görmemek, amaca göre değil gerçeğe göre hareket etmek, eğitmenin eğitim alan kişileri sevmesi, eğitmenin özverisi ve bunlar gibi endeksler Peygamber (s.a.s.)'in kendi amelinde gösterdiği eğitim endeksleridir.

a. Eğitim Özgürlüğü

Peygamber (s.a.s.) insanları tevhide davet etti, ahiret diye bir gelecekte bahis etti, "cehennem var diye" insanları ondan uzak tutmaya çabaladı ve "cennet var diye" insanları onunla mükafatlandırmak istedi, dikkat edilmesi gereken husus bu haber ve davetlerin hiçbir zaman baskı ve zorlama ile olmadığıdır. Kur'an'ın Bakara suresi 256'ıncı ayeti "Lâ ikrahê fîd dîni = Dinde zorlama yoktur" ifadesi bu özgürlüğe işaret etmektedir. İnsanlar dini seçip seçmeme özgürlüğüne sahiptirler. İnsan isterse peygamberin davet ettiği dini kabul eder, istemezse kabul etmez. Görüyoruz ki insanın irade özgürlüğü ve onun seçme kudreti peygamberin eğitim sisteminde önemli rolü vardı.

Kur'an'a göre her ne kadar Peygamber (s.a.s.) davetinde haklı olsa bile, insanın özgürce seçim yapması onun davetinin ötesindedir. İnsan o daveti kabul etmek zorunda değildir. Eğer böyle bir zorunluluk söz konusu ise, o zaman peygamber ve Kur'an'ın gönderilmesi beyhude olur. Diğer taraftan baktığımızda zorla kabul edilen bir davet, öğreti ve eğitimin ömrü de az olur, özgür irade ve gönül isteği ile kabul edilen bir davet ve eğitimin ise ömrü ebedidir. Kehf suresi 29'uncu ayet "Ve kulil hakku min rabbikum fe men şâe fel yu'min ve men şâe fel yekfur = De ki: "Hak Rabbinizdendir. Bundan sonra

artık dileyen inansın ve dileyen inkâr etsin” buyrulmaktadır. Burada özgür iradenin ne kadar ehemmiyetli olduğu ortaya konulmaktadır. İnsan kendi özgür iradesini kullanarak Allah ve onun Resulü’nün davetini kabul eder veya kendi özgür iradesini kullanarak onların davetini kabul etmez. Başka bir deyişle, insanın özgür iradesi peygamberin davetinin ötesindedir.

Demek ki bir eğitmen kendi düşüncelerini eğiticiye ulaştırabilir; fakat bunu yaparken zor ve ikraha başvuramaz. Nasıl ki din eğitiminde insan bu kadar özgürlüğe sahiptir ve nasıl ki Peygamber (s.a.s.) ve Allah istediğini zorla yerine getirmemektedir, eğitmenin de eğiticiyi zorlaması kabul edilemez.

b. Yakından ve Yüz Yüze Danışmak

Yakından ve yüz yüze danışmanlık yapmanın en önemli faydası eğiticinin düşüncelerini rahatça paylaşması meselesidir. Böylece danışman eğiticinin içsel duygu ve düşüncelerini kontrol eder ve onun eğitici kimliğini kendi etkisi altına alabilir. Danışman sözleri, davranışları ve düşüncelerini eğiticiye benimseterek onda bir değişim yaratır. Özellikle danışman ve eğitmen kendi söz ve düşüncelerindeki haklılığını kanıt ve argümanlarla ortaya koyma yeteneğine sahipse o zaman bu değişim daha kolay gerçekleşir.

Peygamber (s.a.s.) insanların yanına gidip onlarla yakından ilgilenmiştir. Onları İslam dinine davet edip din öğretilerini açıklamıştır. Onun kendi kabilesi ile paylaştığı düşünceler de bu konuya işaret etmektedir. Kur’an ise Şura suresi 214’üncü ayette bu konuyu şöyle açıklar: “Ve enzir aşiretekel akrebin (akrebine) = Ve en yakın olan aşiretini uyar.” Görüldüğü gibi peygamberden en yakın olan aşiretini evde ve yüz yüze İslam’a davet etmesi istenmiştir.

Peygamber’in (s.a.s.) yüz yüze konuşması ve düşüncelerini paylaşması meselesini İslam’dan önce de görmek mümkündür. Peygamberimiz (s.a.s.), Mekke’de insanlarla yakından görüşür ve düşüncelerini onlarla paylaşır ve davranışlarında neyin doğru neyin yanlış olduğunu gösterirdi. Bir gün Peygamber (s.a.s.) Zeyd ibn Haris’i kul satan kişilerden satın aldı, sonra düşüncelerini onunla paylaştı ve onu özgür bıraktı, yalnız Zeyd hiçbir zaman Peygamber (s.a.s.)’den ayrılmadı. Peygamber (s.a.s.) elçi olarak seçildiğinde ise hemen İslam dinini kabul etti.

c. Farklılıklara Dikkat Etmek

Allah Kur’an’ı gönderirken bir aracı olan peygamberden yararlanarak bu işi gerçekleştirdi. Peygamber (s.a.s.) Allah’ın sözlerini anlaşılır bir halde insanlara tebliğ etti. Kur’an bu meseleyi Duhan suresi 58’inci ayette şöyle açıklamaktadır: “Fe innemâ yessernâhu bi lisânike leallehum yetezekkerûn (yetezekkerûne) = İşte böylece O’nu (Kur’an’ı), senin lisanın ile kolaylaştırdık. Umulur ki onlar tezekkür ederler.” Dolayısıyla Kur’an açısından

bakıldığında insanoglu için Allah'ın sözlerinin ne anlama geldiğini kestirmek zordur. Bu nedenle Peygamber (s.a.s.) insan için anlaşması zor olan o sözleri anlaşılır halde ortaya koymuştur. Aksi halde insan Allah'ın ne dediğini ve neyi istediğini bilemezdi. Fakat Peygamber (s.a.s.) bu işi yaparken insanların da aynı seviyede olmadıklarına dikkat edilmesi konusunda uyarılarda bulundu. Allah bu farklılıklara dikkat eder ve herkesi gücüne göre sorumlu tutar. Bir insan gücü yetmediği bir iş için sorumlu tutulmaz. Kur'an bu meseleyi Bakara suresi 286. ayette ele alır: "Lâ yukellifullâhu nefsen illâ vus'ahâ = Allah kimseyi gücünün yettiğinden başkasıyla mükellef kılmaz."

Demek ki Peygamber (s.a.s.) Allah'ın sözlerini anlaşılır bir şekilde ifade eder ve daha sonra herkesi kendi gücüne göre sorumlu tutabilir. Hiçbir insan peygamberin sözünü anlamadan o sözden sorumlu tutulmadığı gibi, peygamberin sözlerini anlayıp da o sözleri uygulama gücüne sahip olmayan biri de o sözden sorumlu değildir. Dolayısıyla gücü bir şeye yetmeyen birisi onu uygulamamaktan dolayı sorumlu değildir. Eğitimci ise onun uygulanmasını isteyemez.

d. Söz ve Amel Birliği

İlim amel ilişkisi ve bir eğitimcinin sözü ile davranışının birliğini Kur'an'ın genelinde görmek mümkündür. Örneğin "iman" kelimesinin kökünden yapılan "âmene, âmenu, âmenne" gibi kelimeler toplam 287 defa kullanılırken söz konusu ayetlerin %90 amel kelimesi veya onunla ilgili olan kelimelerle birlikte gelmektedir. Mâide suresi 69'uncu ayeti bir örnek olarak bu birliğe işaret eder: "men âmene billâhi vel yevmil âhiri ve amile sâlihan fe lâ hafun aleyhim ve lâ hum yahzenûn(yahzenûne) = Kim Allah'a ve âhiret gününe imân eder ve nefsinin ıslâh edici ameller (nefs tezkiyesi) yaparsa onlara artık korku yoktur ve onlar mahzun da olmazlar."

Peygamber (s.a.s.) ise Allah tarafından gönderilen öğretilere inanıp ve onları kendi yaşamında uygulamıştır. İslam toplumunda yaşayan insanlar da peygamberin sözü ile amelinin bir olduğunu görmüş ve ona inanmaya başlamıştır. Örneğin Allah yolunda cihat etmenin iyi olduğundan bahseden Peygamber (s.a.s.) kendisi de cihat etmiştir, namaz kılıp, oruç tutmayı söylerken kendisi de müminlerle beraber ve daha fazlasıyla yerine getirmiştir. Bu örneklerden bir eğitimci birisine bir konuda uyarı yaparsa o kişiden önce kendisinin de o fiili yapması gerekir, sonucu çıkarılabilir.

e. Küçük Sorunları Görmemek

Allah katında değerli olan Peygamber (s.a.s.) kendisini Müslümanlara adanmış. Onların üzüntülerinde hüznlenip mutluluklarında sevinmiştir. Kur'an'ın Tevbe suresi 128'inci ayette bu konu şöyle açıklanır: "Lekad câekum resûlun min enfusikum azîz (azîzun), aleyhi mâ anittum harîsun aleykum bil mu'minine raûfun rahîm = And olsun

ki; size, sizin içinizden aziz bir resul geldi. Sizin üzüldüğünüz şey, ona ağır gelir (onu üzer). Size çok düşkün, müminlere şefkatli ve merhametlidir.”

Müslümanları seven Peygamberimiz hiçbir zaman onları küçücük bir sorundan dolayı suçlu olarak görmemiştir. Onlar için hep hayırlı olanı düşünüp, “kötü olanı yapmazlar” fikrinde karar kılmıştır. Öyle ki, onun bu hoşgörüsü bazılarının yanlış yorumuna yol açmış ve Allah onları bu konuda uyarmıştır: Kur'an Tevbe suresi 61'inci ayette şöyle der: “Ve minhumullezîne yu'zûnen nebiyye ve yekûlûne huve uzun (uzunun), kul uzunlu hayrın lekum = Onlardan Peygambere eziyet eden kimseler: “O bir kulak (gibi)’ dir, (her söyleneni dinler, inanır).” diyorlar. De ki: “O, sizin için hayrın kulağıdır (sözünüzü işitir, kabul eder; bilmemesinden değil, sizi tekzip etmemesinden dolayı hayrın kulağıdır).”

Demek ki eğitmenin eğiticiden her zaman onun öğretilerini yerine getirmesini beklememesi gerekmektedir. İnsanoglu “insan olduğu” için bazen sorun yaratır ve hatta suç işler. Bu durumda eğitmen için dikkat çekmeden o sorunu görmezden gelmek daha uygun görünmektedir.

f. Eğitmenin Eğiticiyi Sevmesi

Bazı rivayetlere göre Peygamber (s.a.s.) bazen davet konusunda o kadar üzülmüştü ki, Allah onun böyle üzülmesi ile ilgili ayet göndermişti. Kehf suresi 18'inci ayette bu konu şöyle beyan edilir: “Fe lealleke bâhiun nefseke alâ âsârihim in lem yu'minû bi hâzel hadîsi esefâ = Bu durumda eğer onlar, (Kur'an-ı Kerim'deki) bu sözlere inanmazlarsa, onların arkalarından üzülererek neredeyse kendini helâk edeceksin.” Bu rivayetlerin doğru ve yanlışlığına bakmadan şunu söylemek mümkündür ki, Peygamber (s.a.s.) birilerinin davranışından üzülmüştür. Bu ise bir babanın çocuğunun yaptığı bir işten üzülmeye benzemektedir. Efendimiz dini öğreti verdiği kişileri o kadar seviyordu ki, bu konuda yaşanan her türlü olumsuzluktan üzülmüyordu. Bu ise sevginin işaretidir. Bir eğitmen sadece öğreti değil, aynı zamanda sevgiyi de paylaşmalıdır.

Peygamberin sevgi ve rahmeti sadece Müslümanları değil, bütün insanları kapsayan bir merhamettir. Öyle ki, düşmanın bile küfürden kurtulmasını istemiştir. Kur'an'ın Enbiya suresi 107'inci ayeti peygamberin bu merhametinin genişliğine işaret etmektedir: “Ve mâ erselnâke illâ rahmeten lil âlemîn = Seni Biz, sadece âlemlere rahmet olarak gönderdik.” Dolayısıyla eğitmen her zaman öğreti alan kişiyi sevmeli ve onun başarılı olması için elinden gelen her şeyi yapmalıdır.

D. SONUÇ

Az olsa bile yine de Peygamber (s.a.s.)'in farklı boyutlardan eğitim sistemini ele aldık ve ayetlerden hareketle ne olduklarını ortaya koymaya çalıştık. Efendimizin eğitim sistemindeki bazı değerler ve endeksler İslam'ın nazari ve objektif düşüncesinden

kaynaklanırken, bazıları ise Peygamber(s.a.s.)'in ameli olarak ortaya koyduğu eğitim yöntemlerine dayanmaktadır.

KAYNAKÇA

Çelik İsa, İmam Rabbânî *Perspektifinden İbnül- Arabî'ye Tenkidî bir Yaklaşım*, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabi Özel Sayısı-2), [2009], sayı: 23, s. 150.

Çubukçu İbrahim Ağâh, Gazzalî ve Kelâm Felsefesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay. 1970, s. 35.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., III, 450-451.

El-İsfehânî Hüseyin b. Muhammed Rağîb, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'an*, Dâru Kahraman, İstanbul 1986, s. 12.

Şişman Mehmet, *Eğitim Bilimine Giriş*, Pagem Yay. A, 2007, 3. baskı, s. 19.

Topakkaya Arslan, *Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması*, Felsefe Dergisi, sayı 6, güz 2008, s. 28.

OTURUMBAŞKANI- Ali Ebrahimzadeh'e teşekkür ediyorum. Konuşma şivesinden ve soyadından kardeşimizin İranlı olduğunu tahmin ediyorum.

Bizi memnun eden bir tarafı da kendisiyle kitabımızın bir, Peygamberimizin bir olmasıdır. Sağ olsun, teşekkür ediyoruz kendisine. Kur'an ayetleriyle Hazret-i Peygamber'in eğitim metodunu bize sundu.

Şimdi ikinci sırada Doç. Dr. Faruk Tuncer Bey var, o da bize "Hazret-i Peygamber'in Kur'ani Prensipler Işığında İnsan Yetiştirmesi"ni anlatacak.

Öyle anlaşılıyor ki, bu oturumda genelde konular Kur'an çerçevesinde olacak, ayetleri o paralelde arkadaşlar yorumlayacaklar.

Evet, buyurun Faruk Bey.

HZ. PEYGAMBER'İN KUR'ANÎ PRENSİPLER IŞIĞINDA İNSAN YETİŞTİRMESİ

Doç. Dr. Faruk TUNCER

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

I. GİRİŞ

Bu tebliğde Hz. Peygamber'in bir insan olma sıfatıyla etrafındaki insanlarla ilişkileri ve her an nazil olan Kur'an vahyinin yaşayan insanlar üzerindeki kalıcı etkisini görmeye çalışacağız. Vahyin tesiriyle Hz. Peygamber'in, çevresindeki insanları nasıl etkilediği, onları nasıl yönlendirdiği ve kâmil bireyler olması yönünde ne denli şekil verici olduğu üzerinde durulacaktır.

Hz. Peygamber'in çevresine karşı ne denli duyarlı ve ilgili olduğu öteden beri herkesin kabul ettiği bir husustur. Herkes meselelerini rahatlıkla ona getirebiliyordu. Onun toplumun merkezinde oluşu aynı zamanda pedagojik unsurlar içeren önemli bir husustur. Etrafındaki insanlar böylece onu "davranış modeli" olarak kabul ediyordu. Kendilerine model aldıkları bu zat sayesinde yeni şeyler öğreniyor ve kendilerine çeki düzen veriyorlardı. Hadis kitaplarında yer alan "Fedailü's-Sahabe" ve "Menâkıb" bölümlerinde bunlara dair pek çok örnek mevcuttur. Hz. Peygamber halkın arasında hakla beraber bir yaşam biçimi seçmişti. Toplumun her kesiminden insanla belli bir düzeyde ilişkisi vardı. Onun bu ilişkisinin ayrıntılı yönlerini, hadis ve siyer ilminin verilerine bırakarak biz daha çok Kur'an-ı Kerim ve onun toplumsal tesiri üzerine yoğunlaşacağız.

Biz makâlemizde Hz. Peygamber'in, Kur'an merkezli insan yetiştiriciliği konusunu iki açıdan ele alacağız. Öncelikle Kur'an'da doğrudan muhatap alınan ya da çeşitli sebeb-i nüzul olaylarına vesile teşkil edilen sahabeler açısından meseleye yaklaşacağız. İkinci olarak da vahyin nüzulüne tanıklık eden insanların "insan-ı kâmil" olma yönünde yetiştirmelerine nasıl bir katkıda bulunduğunu Kur'an ayetleri ile görmeye çalışacağız. İlgili ayetleri bu açıdan ele alacağız.

Öncelikle bir “insan-ı kâmil” olarak sahabenin Kur’anla ilişkisine bakmak istiyoruz. Hz. Peygamber çevresinde bulunan dost-düşman tüm insanları etkiliyordu. Bu etkileme çok ileri derecedeydi. Öyle ki, bu durum zihinlerde sınırlılığı çağrıştıran “etki” ya da “tesir” kavramı ile izah edilemezdi. Dışarıdan görünen manzara akıllara durgunluk verecek ölçüdeydi. Onu tanıyan insanlar kendilerinden geçiyor, onun etrafında “ışığın etrafındaki kelebekler gibi”ydiler. Onu tanımadan önce gözünü kırpmadan insan öldürenler Müslüman olduktan sonra karıncayı bile ezmiyorlardı. İyi ama o bunu nasıl gerçekleştirmişti? Neticede o, insanlardan bir insandı. Etrafındaki insanları nasıl bir cazibe alanına çekiyordu da onların her birini insanlık semasının yıldızları haline dönüştürüyordu.

Hiç şüphe yok ki onun etrafındaki insanları nasıl etkilediği ve manyetik bir alana hapsedtiğinin nedenlerinden biri Kur’an’ın büyüleyici ve gönülleri fethedici beyanlarıydı. Dost- düşman herkes onun i’cazlı beyanları karşısında dize geliyor, Müslüman oluyor ya da hakkını teslim ediyordu. Onu duyup etkilenmeyen, kendinden geçmeyen yok gibiydi. Hz. Ömer’in Müslüman oluşu Kur’an’ın etkileyici bu beyanları sayesinde olmuştu. Sahabe döneminde bunun yığınla örneği vardı.

Şimdi Kur’an -ı Kerim ile vahye tanıklık eden sahabe arasındaki ilişki düzeyine biraz daha ayrıntılı bakalım. Ancak konuyu açabilmemiz için evvela sahabenin Kur’an’da nasıl bir anlatımla ele alındığına bakmak gerekiyor. Ya da diğer bir soruyla açacak olursak, sahabe-i kiram Kur’an’da geçmekte midir? Hemen ifade edelim ki, “evet sahabe Kur’an-ı Kerim’de geçmektedir”. O meseleyi genel tanımlarla ele almaktadır. Az sayıda da olsa bazı sahabelerin ismen zikrediliyor olması, bizi bu konu üzerinde düşünmeye sevk etmektedir.

II. KUR’AN’DA BİR İNSAN MODELİ OLARAK SAHABE OLGUSU

Genel olarak Kur’an’da sahabe-i kiram “Muhacir”¹ ve “Ensar” olarak iki temel ayırım ile ele alınmaktadır.² Bu, çok genel bir tasnifdir. Bundan kastedilen aslında İslam tarihinin en temel dönüm noktası kabul edilen “hicret” merkeze alınarak öncekiler ile sonrakiler ya da Mekkeliler ile Medineliler veya göç edenler ile onları misafir edenlerdir. Bu temel ayırımın mekansal ve zamansal bir kırılma noktasına işaret ediyor olması ayrıca önemlidir. Hz. Peygamber’in bu ana kadar etrafı ile ilgili etkileşimi, bireysel olarak “rol model”liği ilk kez kitlesel bir görünüme bürünmüştür. Konuyu dikkatimize sunan ayetler şunlardır:

- 1 Muhacirinin geçtiği ayetler Tevbe, 9/100, 177; Nur, 24/22; Ahzab, 33/6. Ayrıca Muhacir kelimesinin geçmediği bir çok ayette de yine onlardan bahsedilmiştir. Bkz. Bakara, 2/218; Âl-i İmrân, 3/195; Enfal, 8/72, 74, 75; Tevbe, 9/20; Nahl, 16/41, 110; Hac, 58/22.
- 2 Ensar’ın geçtiği ayetler ise, 88,89, 117; Haşr, 59/9; Enfal, 8/72, 74; Bakara, 2/218; Âli İmran, 3/169, 174; Araf, 7/157; Enfal, 8/26, 64; Fetih, 48/18, 19, 29.

ان الذين ءامنوا و هاجروا و جاهدوا باموالهم و انفسهم في سبيل الله و الذين ءاؤوا و نصرؤا ألك بعضهم و الذين تبوءو الدار و الأيمان من قبلهم يحبون من هاجر إليهم و لا يجدون في صدورهم حاجة مما أوتوا و Ve onlardan يؤثرون علي أنفسهم و لو كان بهم خصاصة و من يوق شح نفسه فأولئك هم المفلحون" önce o yurda (Medine'ye) yerleşen ve imana sarılanlar (daha önce Medine'yi yurt edinen Ensâr) kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilen (ganimetlerden) ötürü içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendilerinin ihtiyaçları olsa dahi, (göç eden yoksul kardeşlerini) öz canlarına tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar başarıya erenlerdir."⁴

Hiç şüphesiz Mekke'den Medine'ye hicret gerçekleştiğinde sosyal dayanışma adına atılan en önemli adım, Muhacir ile Ensar arasında kardeşleştirme (muahât) projesinin hayata geçirilmiş olmasıdır.⁵ Bu kardeşlik kan kardeşliğinin ötesinde sevgi, saygı ve fedakârlığa dayalı bir din kardeşliğidir. Bu, aynı zamanda sosyal ağırlıklı bir harekettir. Sevgi, yardımlaşma, dayanışma açısından bu hadise daha önce insanlık tarihinde benzeri görülmemiş bir sosyal dayanışma örneğiydi. Medine toplumunda bunun izleri o kadar derindi ki, İslam'ın yayılması çalışmalarında Müslümanlara son derece yardımcı olmuştur.⁶ Hz. Peygamber temelde sosyal ilişkilerin paylaşma duyguları üzerine kurulması gerektiğini belirtir. İslam toplumunda iş ve ticaretten siyasi ve idari hayata kadar her alandaki ilişkilerde Müslümanların böyle bir ahlaki şuurla hareket etmesi istenen bir durumdur. İslam dini, sosyal gerçekliğe büyük önem verir. Sosyal hayatın gereği olan ortak münasebetlerin hem Allah'ın rızasına hem de insanların iyiliğine uygun olarak sürdürülebilmesi arzu edilen bir noktadır.⁷

Muhacirler İslam uğruna işlerini, bağ-bahçe ve evlerini kısaca her şeylerini Mekke'de bırakıp Medine'ye gelmişlerdi. Bu üzerinde durulması gereken bir feragat örneğidir. Dolayısıyla onlar Medine'de çok şeye muhtaç idiler. İşte Hz. Peygamber'in eşsiz bir sosyal dayanışma ve yardımlaşma örneği olarak sergilediği proje, İslam tarihinde paylaşma, bencillikten arınma, başkalarını düşünme ve gerektiğinde kendine tercih etme gibi birbirinden güzel hasletler kazandırma, temellerini Kur'an'da bulan önemli bir dinamikti.

3 Enfâl, 8/72. Ensârın bu durumuyla ilgili yapılan bir analiz için bk. Zülfikar Durmuş, "Sosyal Dayanışmanın Sağlanmasında Kur'an'ın Öngördüğü İdeal Model: İsâr", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 1, Samsun 2003, s. 22.

4 Haşr, 59/9.

5 İbn-i Hişâm, *es-Sîre*, I, 354.

6 Muhammed Osman Necati, *Hadis ve Psikoloji*, çev.: Mustafa Işık, Fecr Yay., Ankara, 2000, s. 90.

7 Mustafa Çağrıncı, "İslâm", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 13.

Ensâr bu konuda öylesine duyarlı davranışlar içerisinde bulunmuştur ki, evlerini, hurmalıklarını, hatta birden fazla hanımı varsa boşayıp kardeşine vermeyi dahi teklif etmiştir.⁸

Ensâr, hicret etmiş olan Mekkeli kardeşleriyle sahip oldukları arazilerini paylaşmayı teklif ettiler. Muhacirler, onların bu teklifleri üzerine “Sizler ve bizler beraber çalışalım,” başka bir tabirle “Bizden iş sizden toprak, mahsul ortak olsun.” şeklinde mukabelede bulundular.⁹ Herkes bu fikri kabul etmişti. Böylece Hz. Peygamber bu hedefi gerçekleştirmek için ortaya koyduğu kardeşlik modeli, insanlık tarihinin benzerini gösteremeyeceği takdire şayan feragat örnekleri sergilemiştir.¹⁰ Böylece Hz. Peygamber’in “karizmatik otoritesi yeni bir sosyal dayanışma düzeni tesis etmiş, geleneksel Arap pratiklerine ters düşecek biçimde kan kardeşliği yerine din kardeşliğini ikame etmişti.”¹¹ Gerçekleştirilen bu kardeşlik olayı, Medine İslam toplumunda bütünleşmenin sağlanmasında ve o günkü sosyo-kültürel, ekonomik problemlerin çözümünde kayda değer gelişmelerden biri olmuştur.

Muhacir ve Ensâr adıyla yapılan bu temel ayırımın yanı sıra Kur’an sahabeleri daha dar anlamlarda da ele almaktadır. Şimdi bunları görelim:

A. İsimleri Anılmaksızın Bahsedilen Sahabeler

1. Hz. Peygamber’in hanımları

Muhacir ve Ensâr ayırımından sonra sahabeler arasında apayrı bir yeri olan “Peygamber hanımları”¹² böylece Kur’an’da dikkatimizi çeken en belirgin bir sınıf olarak karşımıza çıkmaktadır: *النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ* “Peygamber’in müminler üzerinde haiz olduğu hak, onların bizzat kendileri hakkında sahip oldukları haktan daha fazladır. (O, bir baba konumunda olduğundan) onun eşleri de müminlerin anneleridir.”¹³

Kur’an’ın peygamber hanımları ile ilgili bu önemli vurgusu boşuna değildir elbette. Zira kadının hiçbir öneminin olmadığı Cahiliye toplumunda Kur’an sahabe arasında en fazla yer verdiği kimseler peygamber hanımlarıdır. Kur’an bu annelerimizi aynı zamanda “birer rol model” olarak toplumun önüne de koymuş oluyordu. Konuyla ilgili diğer ayetler nazarı dikkate alındığında bu “rol modellerin” diğer kadınlar gibi olamayacakları

8 Buhârî, Vekâle, 2.

9 A. Nâim – K. Mirâs, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, Ankara, 1975, VII, 147.

10 Buhârî, Menâkıb, 3, 50; İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 125-126; Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber Zamânında Medine’nin Sosyal Yapısı*, s. 72, *İslâm Peygamberi*, İstanbul 1965, I, 116.

11 Hamit Dabaşı, *İslâm’da Otorite*, çev.: S. E. Gündüz, İstanbul 1995, s. 86.

12 Bu annelerimiz şunlardır; Hz. Hatice, Sevede, Hz. Aişe, Hafsa, Zeynep b. Huzeyme, Ümmü Seleme, Zeynep b. Cahş, Cüveyriye b. Haris, Ümmü Habibe, Safiyye, Meymune validelerimizdir.

13 Ahzab, 33/6.

ve peygamberi temsil etme sıfatları bulunması nedeniyle de örnek davranışlar dışında hareket etmemeleri yönünde uyarılmış oluyordu.

Öte yandan Hz. Peygamber'in ashaba ve onların şahsında tüm inananlara Peygamber'in eşlerinin mü'minlerin manevi anneleri ilan edilmesinin bir anlamı olmalıdır. Bu durum, Hz. Peygamber'in de bu anlamda müminler için bir "baba" mesabesinde olduğunu hatıra getirmektedir. Buna göre bir babanın evlatlarına yaklaşımı ne ise, Hz. Peygamber'in de müminlere yaklaşımının aynı seviyede olduğu düşünülür. Nitekim Hz. Peygamber'in insanlara sergilediği güzel ahlakla onlara bir "baba" gibi yaklaştığı yorumu yapılmıştır.¹⁴ Ancak ayetin baş tarafında altı çizilen husus, "Hz. Peygamber'in mü'minlere kendi öz nefislerinden daha yakın" olduğu gerçeğidir. Dolayısıyla kitabın ifadelendirdiği bu yakınlıktan öte daha bir yakınlık ölçüsünden bahsetmek ve tabiatıyla Hz. Peygamber'in müminlere olan düşkünlüğünden öte bir düşkünlük tasavvur etmek mümkün gözükmemektedir.

Ahzab suresinin ilgili ayetlerinde (53 ve 59) bu konuya devam edilir ve hanımlarının bulunduğu eve nasıl gireceği, onlarla nasıl konuşulacağı, orada yemek yenilip yenilmeyeceği, Peygamber'in vefatından sonra da onlarla nikahlanılamayacağı gibi çok fazla ayrıntı gibi görünen konular da dâhil olmak üzere önemli bilgiler verilir. Bütün bunlar kadın ve aile düzeninin tesisi ve ikame edilmesi adına oldukça önem arzeden prensiplerdi.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرِ نَاطِرٍ إِنِّيهِ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا
فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنَسِينَ لِحَدِيثٍ لَنْ دَلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ
الْحَقِّ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا
رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تُنْكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا

"Ey iman edenler! Yemeğe izin verilmeksizin, vaktine de bakmaksızın, Peygamber'in evine girmeyiniz. Fakat davet edildiğinizde girin. Yemeği yiyince hemen dağılın, yemekten sonra sohbete dalmayın. Çünkü bu hareketiniz Peygamberi rahatsız ediyor, lâkin utandığından size karşı bir şey söylemiyordu. Oysa Allah, gerçeği açıklamaktan çekinmez. Eğer (müminlerin annelerinden) bir şey soracak veya isteyecek olursanız onu perde arkasından isteyiniz! Böyle yapmanız, hem sizin hem de onların kalpleri yönünden daha nezihtir. Sizin Allah'ın Resulünü rahatsız etmeniz ve kendisinin vefatından sonra onun eşlerini nikâhlanmanız asla helâl değildir. Çünkü bu, Allah katında büyük bir günahıdır."¹⁵

14 Bk. Sakallı, Talat, "Hz. Peygamber ve Dini Hoşgörü", *Diyanet Dergisi*, s. 405

15 Ahzab, 33/53.

Tahrim suresinde¹⁶ de bu annelerimizden bahsedilir. Ancak Ahzab suresi bu yönüyle daha dikkat çekicidir. Surenin 32-33. ayetleri arasındaki bölümde konuya devam edilir. Hanımların “rol model” olmasından, bunlar için büyük mükafatlardan bahsedilir. Dolayısıyla peygamberin hanımlarının bu özelliğine önemli vurgular yapar. “Onların diğer kadınlar gibi olmadıkları ve olmamaları gerektiği” üzerinde durur. Öyle ki sosyal hayatın önemli dinamiklerinden biri olan kadın erkek ilişkilerinin seviyesini belirlerken “şuh ve cilveli bir eda ile konuşmanın” mahzurlu yönlerine dikkat çeker.

يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِّنَ النِّسَاءِ إِنِ اتَّبَعْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَّعْرُوفًا وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقِمْنَ الصَّلَاةَ وَآتِينَ الزَّكَاةَ وَأَحِلَّ لَكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمَّا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا

“Ey Peygamber hanımları! Siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Takvâ sizin sıfatınız olduğuna göre, namahrem erkeklerle hitap ederken tatlı ve cilveli bir eda ile konuşmayın ki, kalbinde hastalık bulunan bir şahıs şeytanî bir ümide kapılmasın. Ciddi, ölçülü konuşun! Hem vakarla evinizde durun da, daha önceki Cahiliye döneminde olduğu gibi süslenip dışarı çıkmayın! Namazı hakkıyla ifa edin, zekâtınızı verin, hülâsa Allah ve Resulüne itaat edin! Ey Peygamber’in şerefli hane halkı, ey Ehl-i Beyt! Allah sizden her türlü kiri giderip sizi tertemiz yapmak istiyor.”¹⁷ Ayette geçen Ehl-i Beyt, Hz. Peygamber’in ev halkıdır. Yani ezvâc-ı tahirât (eşleri), evlatları, damadı Hz. Ali ile torunları Hasan ile Hüseyin (r.a.) buna dâhildirler.

Öte yandan ezvac-ı tahirât birer “rol model” olarak takdim edilmiştir. Kendileri için Hz. Peygamber’den daha fazla dünyalık istedikleri görülür. Hanımları, Efendimizden kendisinden daha fazla nafaka ve ziynet elbiseleri talep etmişler, o, onların bu talepleri karşısında ziyadesiyle üzülmüştü. Durumdan haberdar olmaları üzerine önce Hz. Ebu Bekir, daha sonra Hz. Ömer, Hz. Peygamber’den ayrı ayrı izin alarak huzura girmişlerdi. Konuya bizzat Hz. Peygamber’in ağzından öğrendiklerinde onlardan her biri hışımla kızlarına¹⁸ yönelmiş, “Allah’ın Resulünden onda olmayan bir şeyi istersiniz!” demek suretiyle onlara çıkmışlardı. Hatta onlar babalarının bu tepkileri karşısında “vallahî biz Allah Resulünde olmayan bir şeyi asla istemeyeceğiz.” diye pişmanlıklarını ifade etmişlerdir.¹⁹

Zeyneb bint-i Cahş ile evlenmesi sebebiyle Allah Resulünün verdiği düğün yemeğine katılan en son grubun yemekten sonra gereksiz konuşmalarla sohbeti uzatmaları, üstelik kalkıp gitmeleri için Allah Resulünün verdiği mesajlar karşısında rahat

16 Tahrim, 66/5.

17 Ahzab, 33/29-33.

18 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 328.

19 Müslim, *Sahih*, Talak, 29; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 328.

davranmaları²⁰ üzerine gelen ilahi ikaz konunun bir başka örneğidir. İlgili kimseler bu ikazla böylesi bir davet sonrasında beklemeyip dağılmaları, aksi tavırların peygamberi üzeceği yönünde uyarılmışlardır.²¹ Tüm bunlar Hz. Peygamber'in hanımları ile olan münasebeti üzerinden çevresini şekillendirme ve yepyeni bir toplum inşa etme adına ortaya koyduğu ilahi ilke ve prensiplerdi.

Söz konusu ayetleri farklı yönleri ile ele almak mümkündür. Ancak biz konumuz açısından baktığımızda İslam toplumunun oluşma sürecinde kadın en temel istinad-gâhıdır. Özellikle de vahyin nüzulüne tanıklık eden, peygamberin hane-i saadetinde bulunan kadınların durumu ayrı bir önemdedir. Peygamberin hanımlarına yapılan bu ikaz toplumun en temel dinamiği olan aile²² ve ailenin de en önemli unsuru olan “kadın” ve “anne” olgusuna vurgu olması yönüyle son derece önemlidir ve dikkat çekicidir.

2. Hz. Peygamber'in kızları

Yine Kur'an -ı Kerim, peygamber kızlarını²³ da hanımları gibi “rol model” olma bağlamında isimlerini anmaksızın zikretmektedir. Peygamber hanımları ile alakalı az önce zikrettiğimiz hususlar burada da geçerlidir. Bu nedenle ayrıntıya girmeden ilgili ayeti ifade etmekle yetineceğiz: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزْوَاجَكُمْ وَبَنَاتِكُمْ وَنِسَاءَ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ ذَلِكَ أَذْنَىٰ أَنْ يَعْرِفْنَ قُلُوبَهُنَّ وَلَا يُؤْدِينَ بَعْضُهُنَّ إِلَىٰ بَعْضٍ مِنْ ظُلْمٍ هُنَّ فِي الْكُفْرَانِ أَكْثَرُ مُنْقَرِبِينَ“Ey peygamber! Eşlerine, kızlarına ve mümin kadınlara söyle: Ev dışına çıktıkları zaman dış elbiselerini üzerlerine salıversinler. Böyle yapmaları onların iffetli tanınmaları ve kendilerine sarkıntılık edilerek incitilmemeleri yönünden en uygun bir davranıştır.”²⁴

3. Raşid halifeler²⁵

Açıkça isimleri zikredilmese de geçmektedir.²⁶ Peygamber hanımları ve kızları kadar çok açık bir biçimde tasrih etmese de erkek sahabelerin en şerefliyelerinden olan Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'ye temas edilmektedir. Fetih suresinin sonu şöyledir. مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَرِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكْعًا سَجِدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ

20 Buhari, *Sahih*, Tefsir, 4791.

21 Söz konusu uyarının tamamı için bk. Ahzab, 33/53.

22 İlgili ayette şöyle ifade edilir: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ“Ey iman edenler! Kendilerinizi ve ailenizi, yakıtı insanlarla taşlar olan o müthiş ateşten koruyun! Onun başında iri yapılı, sert ve şiddetli melekler olup onlar asla Allah'a isyan etmez ve kendilerine verilen bütün emirleri tam yerine getirirler.” (Tahrim 66/6).

23 Hz. Zeynep, Hz. Rukiye, Hz. Ümmü Gülsüm ve Hz. Fatıma (r.a.).

24 Ahzab, 33/59.

25 Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali (r.a.).

26 Fetih, 48/29; Nisa, 4/69.

شَطُّهُ فَأَزْرَهُ فَاسْتَعْلَطَ فَاسْتَوَى عَلَى سَوْقِهِ يُعْجِبُ الزَّرَّاعَ لِيَغِيْظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا
سَالِحَاتٍ مِّنْهُمْ مَّغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا “Muhammed Allah’ın Resulüdür. Onun beraberindeki
müminler de kâfirlere karşı şiddetli olup, kendi aralarında şefkatlidirler. Sen onları rükû
ederken, secde ederken, Allah’tan lütuf ve rıza ararken görürsün. Onların alâmeti yüzle-
rindeki secde izi, secde aydınlığıdır. Bunlar Tevrat’taki sıfatları olup, İncil’deki meselleri
ise şöyledir: Öyle bir ekin ki filizini çıkarmış, sonra da onu kuvvetlendirmiş, derken ka-
lınlaşmış da artık gövdesi üzerinde doğrulmuş. Öyle ki ekicilerin hoşuna gider, kâfirleri
de öfkelenendir. İşte böylece Allah, onlar gibi iman edip yararlı işler yapanlara mağfiret
ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”²⁷

B. Adı Zikredilen Sahabe

Kur’an-ı Kerim’de ismi açıkça tasrih edilen tek sahabi, Zeyd b. Harise’dir. Konu
hakkında ki ayet şöyledir: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَأَنذَرَنَّهُ يَوْمَئِذٍ أَنَّ تَنَحَّيْتُ فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخَشَّى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخَشَّيَهُ فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاهَا
وَلَكِنِّي لَا يَكُونُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ خَرْجٌ فِي أَزْوَاجٍ أَدْعَيْنَاهُمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا
“Hani hem Allah’ın nimet ve ihsanına hem de senin iyiliğine nail olmuş olup da hanımını
boşamaya karar vermiş olarak sana danışmaya gelmiş olan kişiye sen: “Eşini yanında
tut ve Allah’tan kork!” demiştin. Allah’ın açığa çıkaracağı bir durumu içinde saklamıştın,
çünkü insanlardan çekinmiştin. Halbuki asıl Allah’tan çekinmen gerekirdi. Neticede,
Zeyd eşini boşayıp onunla ilişkisini kestikten sonra Biz onu sana nikâhladık...”²⁸

Kur’an -ı Kerim’in, nazil olduğu dönemde kölelerin insandan sayılmadığı bir or-
tamda onun adını zikrediyor olması başlı başına bir devrim niteliği taşır. Öte yandan
Zeyd b. Harise’nin Hz. Peygamber’in azadlı kölesi olması, büyük bir sorun teşkil eden
toplumsal bir krizi çözme hususunda adının seçilmiş olması anlamlıdır.

C. İşaret Yoluyla Kendilerinden Bahsedilen Sahabiler

İsimleri olmasa da kendilerinden işaret yoluyla bahsedilen sahabiler arasında şu
isimler zikredilebilir: Hz. Ebu Bekir²⁹, Hz. Aişe³⁰, Zeynep b. Cahş³¹, Hz. Hafsa³², Havle

27 Fetih, 48/29.

28 Ahzab, 33/37.

29 Tevbe, 9/40; Nur, 24/22; Leyl, 92/17, 21.

30 Tahrir, 66/1; Ahzap, 33/51; Nur, 24/11-20.

31 Ahzap, 33/37.

32 Tahrir, 66/1, 3, 4.

b. Salebe³³, Abdullah İbn-i Ümmü Mektum³⁴, Enes b. Nadr³⁵, Kab. b. Malik, Hilal b. Ümeyye ve Mürare b. Rebi³⁶, Ebu Lübage ve arkadaşları³⁷, çok ağlayanlar (bekkâûn)³⁸. Bu isimler arasında erkek, kadın, yaşlı, çocuk, hasta ve özürlü gibi toplumun farklı kesimlerinden kimselerin olması dikkat çekmekte, üzerinde uzun uzun durmayı getirmektedir. Biz bu kadarla iktifa edip konunun farklı bir yönüne son bir örnekle işaret etmek istiyoruz.

D. Adı Kötü Anılanlar

Kur'an'ın, sahabe olmayan ancak Hz. Peygamberi gören, onun yakınında bulunan, daha da önemlisi akrabası olarak ona düşmanlık eden bir prototipi seçmesi önemli mesajlar vermektedir. Bu yönüyle Kur'an, Hz. Peygamber'in amcası Ebu Lehep ve eşinden bahsetmektedir. Konu, başlı başına hikmetler içermesiyle ayrı önem taşımaktadır. Aslında Ebu Lehep ve karısının ebedi cehennemlik oluşlarının Kur'an'da zikrediliyor olması, asr-ı saadette yaşayanların kendilerine çeki düzen vermelerini sağlamak gibi "terhibi" bir yön taşımaktadır. "Her şey zıddı ile bilinir." kaidesi gereğince Ebu Lehep ve karısının düşmanlıklarının cezasının ebedi cehennem olması, nüzul sürecini yaşayan ve müşahade eden herkese ciddi bir tehdit ve gözdağı vermektedir. Ebu Leheb, Efendimizin akrabasıydı. Bu nedenle akrabalarının ve yakınlarının daha dikkatli olmaları gerekiyordu. Daha hayatta iken Ebu Leheb ve karısının kâfir olarak öleceklerine işaret ediliyordu, böyle de çıkacaktı. Son din olması nedeniyle Kur'an'da bu ismin tasrih edilmesi, kıyamete kadar Ehl-i Beyt'ten gelecek kimselerin daha dikkatli olmalarının gerekliliğine bir ihtar ve ikaz anlamı taşıyordu. Hz. Peygamber'in etrafında erdemli insan modellerinin yanı sıra bu olumsuz karakterin varlığı, aşiret ve kabileciliğin alabildiğine yaygın olduğu Arap toplumunda dinin dar bir çevrenin tekelinde olmadığını ve olmayacağını gösteriyordu.

III. KURAN'IN GÖLGESİNDE YETİŞEN BİREYLER

Şimdi de Hz. Peygamber'in etrafındaki kimseleri erdemli bireyler olma yönünde Kur'an'ın hayat veren ilke ve prensipleri ile nasıl şekillendiklerini görmeye çalışalım. Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu şartları ve hangi seviyedeki insanları alıp onları eğitimden geçirdiğini bilmeden onun terbiye edicilikte ulaştığı zirveyi tam manasıyla anlamak mümkün değildir. Bu nedenle öncelikle şu ayet-i kerime bizlere önemli mesajlar vermektedir: **هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمَمِينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ**

33 Mücadele, 58/1.

34 Abese, 80/1-4 ve Nisa, 4/95.

35 Ahzap, 33/23.

36 Tevbe, 9/118.

37 Tevbe, 9/102.

38 Tevbe, 9/92.

“O (Allah), ümmiler arasından kendilerine, ayetlerini okuyan, onları arıtan, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Oysa onlar, önceden açık bir sapıklık içinde idiler.”³⁹

Ayette geçen birkaç kelimeyi mercek altına alalım. Mesela ayet *هو الذي* gibi gayb zamiriyle başlamaktadır. Çünkü o günün Arabı Allah'ı bilmemekte ve tanımamaktaydı. Onlar vahşi birer bedeviydiler. Dolayısıyla tevhid anlayışı, üçüncü bir şahıs (O) olarak bile gündemlerinde yoktu. İkinci olarak *الامين* yani onlar “ümmi”ydiler. Kitap nedir, ilim nedir bilmezlerdi. Allah'ı tanımaz, peygamberden de habersizdiler. İşte bu ümmi cemaate öyle bir zat göndermiştir ki, ileride bu bedevilerden insanlığı idare edecek dünya çapında önemli şahsiyetler yetiştirecektir. Öte yandan *مِنْهُمْ* ifadesi bu manayı destekler görünmektedir. “رَسُولًا مِنْهُمْ” Onlardan bir elçi”, aralarından çıkmıştır. Bu onlardan oluş, kitap ve kıraate açık olmaması itibariyledir. Ancak onun muallimi Allah'tı. Okuma yazma bilmeyen o nebisini onlardan ayıracak bütün cihana eğitim veren bir muallim yapacaktı: *يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ* onları terbiye ederek insanlık mertebelerinde yükseltiyordu. Yani bir yandan talim ediyor, diğer yandan terbiye ediyordu.

وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ Her ne kadar onlar daha önce cehalet ve dalalette olsalar da, Allah onları tezkiye ve terbiye edecek ve onları yetiştirecekti. Bütün bunları da ümmi birinin eliyle yapıyor ve yapacaktı. Talim edilen kitabın Kur'an oluşuna dikkat edilmelidir. Söz konusu kitap daha dün bedevi bir topluluğu zirveye çıkardığı gibi, aynı şekilde gelecekteki nesilleri de semanın yıldızları yapacaktı.

A. Nüzul Döneminin Belirgin Vafı: İsar

Kur'an'ın 23 senelik dönemi nazara alındığında vahiy sürecini yaşayan sahabeleri en güzel ifade eden ayet hangisidir, denilecek olursa, şüphesiz Haşr suresi 9. ayet ilk akla gelenlerden biridir. İnsan yetiştirmede en önemli ilkelerin başında “örnek model” oluşturma meselesi gelmektedir. Bu yönüyle, Hz. Peygamber'in en büyük özelliği fedakârlığı ve cömertliğidir. Yani Kur'an'ı ifadesiyle onun “isar” ıdır. Nefsini başka insanlara tercih etme konusunda gösterdiği önceliklidir. Kur'an-ı Kerim bu hususu şöyle ifade etmektedir: *وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَن يُوقِ شَخْنًا نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ* “Hatta kendileri ihtiyaç duysalar bile onları kendilerine tercih ederler. Her kim nefsinin hırsından ve mala düşkünlüğünden kendini kurtarırsa, işte felah ve mutluluğa erenler onlar olacaklardır.”⁴⁰

Hz. Peygamber'in “kamil insan” yetiştirme bağlamında “isar” kavramının ne denli önem arzettiğini iyi kavramak gerekir. Türkçe karşılığı “diğerkâmlık” olan isar, Kur'ani bir kavram olarak fedakârlık, cömertlik, karşılık beklemeden iyilikte bulunma gibi an-

39 Cuma, 62/2.

40 Haşr, 59/9.

lamlara gelmektedir.⁴¹ Başkalarının iyiliğini düşünmek olan “isar”, insanların “rol model” almada en fazla dikkatleri çekilen hususlardandır. Başkalarının sıkıntısına duyarsız kalmak veya “diğerinin acısını paylaşmamak” dinin yadığı bir anlayıştır.

Kur'an-ı Kerim'de “isar” kelimesi beş yerde geçmektedir. Dört yerde sözlük manasında⁴², bir yerde de terim manasında kullanılmıştır.⁴³ Bu dört yerde “yeğlemek, tercih etmek ve üstün tutmak” gibi manalarda kullanılır. Az önce işaret ettiğimiz Haşr suresindeki ayet, toplumda başkalarının da düşünülmesi gerektiği hususunu, olgun müminlerin özellikleri olarak nitelemektedir.⁴⁴ Kişinin kazandığının sahibi ve maliki olması İslam hukukunun tanıdığı bir husustur, fakat ondan diğer insanları da faydalandırması ahlaki bir husustur. Başkalarını düşünme ve muhtaç olduğu halde kardeşini tercih etme düşüncesi ahlaki meziyetlerin en üstünüdür.⁴⁵ İslam, dünyanın geçici olduğunu, sahip olunan mal ve servetin bir gün zorunlu olarak terk edileceğini, bunun için başkalarının da maddi-manevi açıdan düşünülmesi gerektiğini sık sık hatırlatır. Bu özverinin ve feragatin yerine getirilmesini önemser. İslam dininde inananlar arasındaki ilişkiler din kardeşliği temeline dayanır.

Söz konusu ayetin nüzülü ile ilgili farklı iki olay zikredilmektedir: “Bir adam Hz. Peygamber'e, “Ey Allah'ın elçisi, açlıktan dermansız kaldım.” dedi. Hz. Peygamber evine haber gönderdi, ancak orada hiçbir şey bulamadı. Bunun üzerine ashabına: “Bu adamı bu gece kim misafir etmek ister? Allah bunu yapana rahmet buyursun.” dedi. Ensâr'dan biri kalkıp: “Ben ey Allah'ın elçisi” dedi. Ve adamı alıp evine götürdü. Sonra da hanımına “Bu, Allah elçisi'nin misafiridir, yarına bir şey saklama, ne varsa getir ikram edelim.” dedi. Hanımı: “Vallahi yanımda çocukların yiyeceklerinden başka bir şey yok.” dedi. Kocasını da ona “O halde sen çocukları oyala, akşam yemeğini istedikleri zaman onları uyut, sonra gel kandili söndür. Sofrada biz de yiyormuş gibi yapalım. Biz bu geceyi geçirelim.” dedi. Kadın da öyle yaptı. Bu adam ertesi gün Hz. Peygamber'in yanına gitti ve bu durumu haber verdi. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.”⁴⁶

İkinci rivayet şöyledir: Hz. Peygamber, Nadir Oğullarından ganimet olarak elde edilen malların önemli bir kısmının Muhacirlere dağıtılmasından dolayı Ensâr, gönüllerinde en ufak bir burukluk, haset ve kıskançlık belirtisi göstermedi. Bütün bu

41 Ayrıntılı bilgi için bkz. Saffet Sancaklı, “Hz. Peygamber'in Erdemli İnsan Yetiştirme Bağlamında İsar (Diğergâmlık) Kavramına Verdiği Önem”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7 [2006], sayı: 17, ss. 29-56.

42 Yûsuf, 12/91; Tâhâ, 20/72; Nâziât, 79/38; A'lâ, 87/16.

43 Haşr, 59/9.

44 Ayrıca bk. Nisâ, 4/36; İnsan, 76/8.

45 İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, İstanbul 1985, VIII, 96.

46 Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'an*, Beyrut, 1993, XVIII, 17-18.

fedakârlıkları yaparken Ensâr bolluk içerisinde değildi. Aksine kendileri de muhtaç ve yoksulluk içindeydi. Fakat Muhacirlerin iyiliğini ve mutluluğunu öncelikleştiler. Muhacirleri kendi maddî varlıklarına ortak etmekle kalmadılar, paylaştırılması gereken imkânları bütünüyle onlara bıraktılar. Üstelik bunu severek ve isteyerek yaptılar.⁴⁷

Bu iki hadiseden hangisi nüzul sebebi olarak kabul edilirse edilsin her ikisinde de isar söz konusudur. Nefsin bencilliğinden korunabilmek için de bireyin kendisini, bütün içtenliğiyle Allah'ın koymuş olduğu evrensel ahlak ilkelerine bağlanmaya, onlara uymaya yöneltmesi, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmayı amaç edinerek sahip olduğu kıymetleri başkalarıyla paylaşmayı nefsin benimsediği gerekir. Bencillik kontrol altına alınmadığı takdirde her türlü kötülüğe, erdemsizliğe kaynaklık eder.

Topluma faziletli bireyler kazandırma hususunda Kur'an'ın oluşturduğu manevi atmosfer oldukça belirleyici olmuştur. İşte bu ayetlerden bazıları şunlardır: *وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكْرًا* "Yoksula, yetime ve esire verenler o yiyeceği sevmelerine rağmen verirler: "Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz, sizden bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz." (derler).⁴⁸ *وَمَنْ النَّاسِ مَن يَشْرِي*⁴⁹ "İnsanlar arasında Allah'ın rızasını kazanmak için canını verenler vardır."⁴⁹ *وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ*⁵⁰ "Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir."⁵⁰

B. Faziletli Toplum ve Bireyler

İsar kadar önemli bir başka Kur'ani kavram ise "infak"tır. Âl-i İmrân suresinde şöyle buyrulur: *لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ* "Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iyiliğe nail olamazsınız. Muhakkak ki Allah hakkıyla bilen (alîm) dir."⁵¹ Kur'an-ı Kerim'de 73 ayette geçen infak tabiri⁵², din ve insanlığın yararına olan her türlü harcamayı içine almaktadır. Bir anlamda "infak" almadan vermenin adıdır. İslam, sosyal ve iktisadî kutuplaşmayı kaynağında önleyici ve geniş halk kesimlerinin teşebbüs

47 Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf*, Beyrut, ts., IV, 505; Celâlüddin Suyûtî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, Beyrut, 1993, VIII, 106; Fahreddin Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Beyrut 1997, X, 508; Muhammed İbn Ali İbn Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Beyrut 1995, V, 248-249; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, ts, VII, 4840-4843.

48 İnsan, 76/8-9.

49 Bakara, 2/207.

50 Haşr, 59/9.

51 Âl-i İmrân, 3/92.

52 M. Fuâd Abdülbâkî, *Mu'cemu'l-müfhehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1982, s. 715-716. İnfakla ilgili ayetler için bk. Bakara, 2/217, 261, 265, 270; Âl-i İmrân, 3/92; İnsan, 76/8-9; Hadid, 57/18; Zâriyât, 51/15-19; Tevbe, 9/34, 79; Kâlem, 68/25; Fecr, 89/17-20; Mâûn, 107/1-3.

gücünden faydalanıcı bir özelliğe sahiptir. Varlıklı Müslümanların zekât ve sadakalarını fakir, yoksul, yetim, kimsesiz ve darda bulunanlara vermeleri, sosyo-ekonomik farklılıklardan ileri gelen bölünmeleri ortadan kaldırarak toplumsal dayanışma ve kaynaşmanın gerçekleştirilmesinin canlı tablosunu oluşturur. İnfakın içtimai adaleti sağlama yanında en önemli rolü ruhi eğitime yaptığı katkıdır. İnfaka teşvik mahiyetinde iyi bir eğitime tabi tutulan kimseler, daha duyarlı ve başkalarını düşünen bir şahsiyete sahip olabilirler.⁵³

Cömert insanın Allah'a daha yakın olduğunu ifade eden Hz. Peygamber⁵⁴, sade ve mütevazı bir hayat yaşamayı bizzat kendisi tercih etmiş, kral ve melik bir peygamber olmak istememiştir. Onun bu tavrı etrafını elbette önemli ölçüde etkilemiştir. O, bu konuda şöyle buyurmuştur: “Rabbim, Mekke vadisini benim için altın yapabileceğini teklif etti. Dedim ki; hayır ya Rabbi. Ben gün olur doyar; bir gün olur acıkrım. Acıktığım zaman sana niyazda bulunur ve seni hatırlarım. Doyunca da sana şükreder ve sana hamd ederim.”⁵⁵ Sahabeyi anlatan kaynaklar, onlar arasında varlıklı, servet sahibi olan kişiler ve onların servetleri hakkında geniş bilgi verirken onların da Hz. Peygamber gibi infak ettiğinden bahsetmektedir. Hulefâ-i râşidin başta olmak üzere Talha b. Ubeydullah, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf ve Sa'd b. Ubâde gibi zengin kimseler, canları ve mallarıyla Hz. Peygamber'in yanında yer alıyordu. İslam ordusunun teçhiz edilmesi için Hz. Ömer malının yarısını getirmişti. Hz Ebû Bekir ise bütün malını tasadduk edince Hz. Peygamber, “Ya Ebâ Bekir, ehlin ve evlatların için geride ne bıraktın?” diye sordu. O da, “Onlara Allah ve Resûlünü bıraktım.” cevabını vermişti.⁵⁶ Hz. Osman hem Cahiliye hem de İslam döneminde tacir idi. O, malını toplum yararına kullanmaktan hiçbir zaman geri durmamıştır. Rûme kuyusundan hiçbir kimsenin parasız su içemediği bir zamanda kuyuyu satın alarak gelen geçene sebil yapmıştır. Hz. Osman, güçlük ordusunu (Tebük savaşındaki orduyu) teçhiz etmede de yardımcı olmuş, onun 1000 dinar getirerek Hz. Peygamber'e verdiği ve 300 deve bağışladığı rivayet edilmektedir. Hz. Osman'ın Tebük gazvesinde orduya yüklü bir yardımda bulunması üzerine Hz. Peygamber, “Ey Allah'ım, Osman'dan razı ol, çünkü ben ondan razıyım.” buyurarak bu güzel hareketinden dolayı onu övmüş ve örnek şahsiyet olarak göstermiştir. Başka bir savaşta Hz. Peygamber'in yardım istemesi üzerine Hz. Osman 10.000 dinar yardımla katkıda bulunmuştur.⁵⁷

Bu genel yaklaşım ve perspektiften sonra sahabenin ruh ve gönül dünyasını şekillendiren Kur'anî diğer umde ve ilkelerden bazılarını işaret ederek tebliğimizi bitirmek

53 Şuayib Özdemir, “Sosyal Dayanışmanın Sağlanmasında İnfakın Rolü”, *Akademik Araştırma*, sayı: 1, Konya 2001, s. 73.

54 Tirmizî, Birr, 40.

55 Tirmizî, Zühd, 35; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 381.

56 Ebû Davud, Zekât, 40; Tirmizî, Menâkıb, 16.

57 İbn-i Sa'd, *Tabakât*, III, 60, 107; İbn-i Hişâm, *Sîre*, II, 946.

istiyoruz. Ancak, bu ayetleri sıralamadan önce belirtmemiz gerekir ki, Kur'an-ı Kerim'in muhtevası, ilahi iradenin tarihsel nüzul ortamında beşeri varlıkla diyalektik bir ilişki içinde olduğuna işaret eder. Birçok ayetin “يَسْأَلُونَكَ” (sana soruyorlar) ve “يَسْتَفْتُونَكَ” (senden fetva/hüküm istiyorlar) ifadeleriyle başlaması⁵⁸ bu ilişkinin Kur'an metnindeki en müşahhas delilleridir. Bu ayetler ilk hitap çevresindeki muhatapların Hz. Peygamber'e tevcih ettikleri muhtelif sorulara birer cevap olarak vahy edilmiştir. Kimi ayetler özel olaylar üzerine inzal edilmiştir.

Elbette bu diyalog sadece beşerin sorularına Allah Teâlâ'nın cevap vermesi şeklinde gerçekleşmemiştir. Zira Allah kimi zaman da elçisi aracılığıyla insanlara birtakım sorular sormuştur. Mesela, “Onlara sor”⁵⁹ (سَلِّ وَسَلِّمْ, فَسَلِّ وَسَلِّمْ) veya “onlara soracak olsan, kesinlikle şöyle cevap verirler...” (وَلَأَنْ سَأَلْتَهُمْ ... لَيَقُولُنَّ ...) gibi ibareler içeren ayetler bu kabildendir.⁶⁰ Bu ayetlerdeki “dediler”, “istediler” gibi ifadeler de vahiy sürecindeki Allah-insan diyalogunu teyit eden diğer unsurlardır.

Bu ilişki Allah'ın davetine tam bir iman ve teslimiyetle icabet eden ilk Müslüman neslin olup bitenler karşısında tavrı alışına da yansımıştır. Peygamberin rehberliğinde muhtelif konularla ilgili ilahi beyanlara muttali olan sahabe, pratik hayatta ortaya çıkan meseleler karşısında Müslüman olmanın gerekli kıldığı bilinç ve duyarlılıkla tavrı almıştır.

Şimdi Hz. Peygamber'in 40 yaşına kadar devam eden faziletli yaşamı sonrasında başlayan Kur'an vahyinin 23 seneye yayılan nüzul süreci boyunca faziletli toplumun erdemli bireylerini oluşturma adına ortaya konulan ölçü ve prensiplere kısaca işaret etmek istiyoruz:

1. Toplumsal Düzeni Muhafaza

“Bir de öyle bir **وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبُ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَلَا عُلَمَاءُ أَنْ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ**” fitneden sakının ki o, içinizden yalnız zulmedenlere dokunmakla kalmaz, hepinize şamil olur. Biliniz ki Allah'ın cezalandırması şiddetlidir.”⁶¹

Hiz. Peygamber fitneye alet olmaktan ashabını sakındırmış, kendisi de fitneye sebep olmaktan ve yanlış anlaşılmaktan kaçınmıştır.⁶² Hiz. Peygamber'in en çok sakındırdığı konulardan birisi de şüphencilik, itham ve kötü zanda bulunmaktır. Nitekim karısının

58 Bakara, 2/189, 215, 217, 219, 220, 222; Nisa, 4/127, 176; Maide, 5/4; Araf, 7/187; Enfal, 8/1; İsra, 17/85; Kehf, 18/83; Ta ha, 20/105; Naziat, 79/42; Kalem 68/40.

59 Bakara, 2/211; İsra, 17/101; Saffat, 37/11, 149.

60 Tevbe, 9/65; Ankebut, 29/61-63; Lokman, 31/25; Zuhuruf, 43/9, 87.

61 Enfal, 8/25.

62 Buhârî, İ'tikâf, 8; Müslim, Selâm, 24.

siyah bir çocuk doğurduğunu söyleyen ve bundan şüphelenen kişiyi, develerin üremesinden örnekler vererek ikna etmiştir.⁶³

2. Takva Dairesinde Hareket Etme

﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاهُ﴾ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ “Şunu unutmayın ki Allah’ın nazarında en değerli, en üstün olanınız takvada (Allah’ı sayıp haramlardan sakınmada) en ileri olandır. Muhakkak ki Allah her şeyi mükemmelen bilir, her şeyden hakkıyla haberdardır.”⁶⁴

Cihat dışında kimseye el kaldırmayan Hz. Peygamber⁶⁵, insanların bir başkası tarafından renk, şekil, kabile gibi hususlar bahane edilerek küçümsemesine şiddetle karşı çıkmıştır. Nitekim Ebu Zerr’in Bilal-i Habeşi’ye “Siyahî ananın oğlu!” dediğini duyunca Allah Resulü, bunu hoş karşılamamış, “Ey Ebû Zer! Gerçekten sen Cahiliye üzere olan bir kimsesin.”⁶⁶ diyerek ikaz etmiştir.

3. Herkese Eşit Mesafede Olma

﴿عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزْكِي أَوْ يَذْكُرُ فَتَنْفَعُهُ الذِّكْرَىٰ أَمَا مِنْ اسْتَعْصَىٰ فَأَنْتَ تُلْهِىَ﴾ “Yanına görmeyen (âma) biri geldi diye yüzünü eksitti ve sırtını döndü. Ne bilirsin, belki de alacağı öğütlerle arınacaktı. Yahut nasihati dinleyip ondan yararlanacaktı? Ama irşada ihtiyaç duymayana ise, ona dönüp itibar ediyorsun. Halbuki kendisi arınmak istemiyorsa onun arınmamasından sana ne! Fakat Allah’a saygı duyarak sana şevkle koşa koşa gelenle sen ilgilenmiyorsun.”⁶⁷

Hz. Peygamber herkese karşı mesafesini eşit düzeyde tutmaya özen gösteriyordu. Bu durum vahiy ile de teyit ediliyordu. Kendisine arz-ı halde bulunan herkesle sosyal konumuna bakmadan ilgilenmesi⁶⁸, hatta toplumda itibar göremeyen kimsesizlere ayrı bir değer vermesi⁶⁹, davete icabet etmesi⁷⁰, cenazeye katılması⁷¹, ardından borç bırakmış Müslümanların borcunu ödemesi⁷² çevresine gösterdiği ilginin bir diğer ispatıdır.

63 Buhâri, Talâk, 26, Hudûd, 41; Müslim, Liân, 19, 20.

64 Hucurat, 49/13.

65 İbn Mâce, Vesâyâ, 1.

66 Buhâri, Edeb, 44; Müslim, Eymân, 38.

67 Abese, 80/1-10.

68 Buhari, Edeb, 61.

69 Buhari, Salat, 72, Cenaiz, 5, 55; Müslim, Cenaiz, 71.

70 Buhari, Et’ime, 4, 25; Müslim, Eşribe, 144. Ayrıca bk. Buhari, Hibe, 2, Nikah, 73; Müslim, Nikah, 104.

71 Müslim, Cenaiz, 85.

72 Buhari, Kefale, 5, Nafakat, 15, Feraiz, 4, 15; Müslim, Feraiz, 14, 16.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Cahiliye döneminde kendilerinden insan muamelesi görmedikleri efendilerini tahrik edecek derecede Müslüman kölelerin Hz. Peygamber (s.a.s.) nezdinde şeref bulması, bağlılarına yaklaşımda sosyal ayırım gözetmediğinin açık bir delilidir. Hz. Peygamber her talep sahibini talebine bakmadan ciddiye alıp dinlemekle birlikte, bilgilenme içerikli her talebe de cevap vermemiştir.

4. Ahlaki Üstünlük

“وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ” “Ve sen pek yüksek bir ahlak üzeresin!”⁷³ Hz. Peygamber (s.a.s.)’ın ahlakından bahsetmesi istendiğinde Hz. Ayşe mümkün olan en ideal cevabı vermiştir: “Onun ahlakı Kur’an’dan ibaret idi.” derken onun maksadının şu oldu hatırdan uzak tutulmamalıdır: “Kur’an hangi adabı öğretiyorsa onları uygulardı.”

5. Din ve İnanç Özgürlüğü

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْقِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ “Dinde zorlama yoktur. Doğru yol sapıklıktan, hak batıldan ayrılıp belli olmuştur. Artık kim tağutu reddedip Allah’a iman ederse, işte o, kopması mümkün olmayan en sağlam kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir, bilir.”⁷⁴

Bir mübelliğ sıfatıyla Hz. Peygamber tarafından din tebliğ edilmiş, ancak tercih noktasında Kur’an’ın öngördüğü şekilde insanlar serbest bırakılmış, yani “ya İslam ya da ölüm” diye bir dayatma, zorlama yoluna gidilmemiştir.⁷⁵ Azınlık durumundaki gayrimüslimlere, cizye mukabilinde can ve mal emniyetleri siyasi otoritenin garantisi altına alınmış, temel hak ve hürriyetler noktasında Müslümanlarla eşit statüde sayılmışlardır. Dinlerinin gereklerini yerine getirme ve hatta din adamlarını seçme ve atama hususunda tam bir serbestlik içinde olmuşlardır. Gayrimüslimlere yönelik bu yaklaşım, Nebvî anlayışın ana çizgilerindendir.⁷⁶

6. Peygamber’in Sevgisine Layık Olma

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ “Size kendi aranızdan öyle bir Peygamber geldi ki, zahmete uğramanız ona ağır gelir. Kalbi üstünüze titrer, müminlere karşı pek şefkatli ve merhametlidir.”⁷⁷

73 Kâlem, 68/4.

74 Bakara, 2/256.

75 Sakallı, Talat, “Hz. Peygamber ve Dini Hoşgörü”, *Diyanet Dergisi*, Ank., 2000, s. 397.

76 Detaylı bilgi için bk. Hamidullah, Muhammed, *İslam’a Giriş*, (trc. C. Aydın), Ank. 1996, s. 211-226.

77 Tevbe, 9/128.

Hiçbir ayırım gözetmeksizin herkese insan olması noktasından hareketle insanca yaklaşan ve inananlara, böylesi bir yaklaşımı öneren Hz. Peygamber'in sahabeye bakışı esasen tahmin edilemez değildir. Öncelikle bu yaklaşım tarzı Kur'an merkezlidir. Eğer karşınızdaki kimselere değer verirsiniz, değer görürsünüz. Allah Resulünün etrafındaki kimselere düşkün olması onlarla yakından ilgilendiği anlamına gelmektedir. Onlara düşkün olduğunun ilahi beyanla teyit edilmesi insanlar üzerinde aşırı bir özgüven oluşturmuş, aileleri, çoluk çocukları da dâhil her şey bir yana, Allah Resulü bir yanaydı. Bu yüzden etrafına insanlık âleminin yıldızları gibi sahabelerin oluşması tesadüf değildi. Burada Hz. Peygamber'in ümmet telakkisine ilişkin Kur'an tarafından altı çizilen düşkünlük, merhamet ve şefkat gibi duyguların yaklaşımlara daha bir seviye ve sıcaklık katacağı muhakkaktır. Hz. Peygamber, herkese önce insan olması gerçeğinden yaklaşmıştır. Bunun için olsa gerektir ki, Onun (s.a.v.), destek bulmak düşüncesiyle gittiği Taif'te uğradığı dayanılmaz işkenceye rağmen Taiflilerin kahrına yönelik ilahi yardımı talep etmemesi⁷⁸; Mekke'nin fethinde genel kanaatin aksine Mekkeli müşrikleri affetmesi⁷⁹, "merhamet-i Muhammed" in bir ifadesi olmakla birlikte, ümmetine düşkünlüğünün bir göstergesidir.

7. Yeryüzünü Cennete Çevirme

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ülü'l-emr'e (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resûl'e götürün (onların talimatına göre halledin); bu hem hayırlı hem de netice bakımından daha güzeldir."⁸⁰ Mescidin temizliğiyle ilgilenen siyahi bir kadını, vefatını kendisine bildirmeden defneden sahabeye, "Bana haber vermeli değil miydiniz?" diye çıkışması ve kabrine giderek dua ve istiğfarda bulunması⁸¹ Hz. Peygamber'in faziletli bir toplum oluşturma adına insanlara yaklaşımını sergileyen küçük, fakat anlamlı bir örnektir. Keza yanından geçirilen bir cenazeyi görerek ayağa kalkması, kendisine bunun bir Yahudi cenazesi olduğunun hatırlatılması üzerine, "O da bir insan değil mi?"⁸² diye mukabelede bulunması mevzuun bir diğer örneğidir. Nebvî anlayış, varlığı öldürmekle değil, ölümlere hayat vermekte aramaktadır. Bu yaklaşımda renk, ırk ve dini kimlik ayırımına yer vermemiş; aksine böylesi ayrımcı anlayışları "Cahiliye kalıntısı" olarak nitelemiştir. Peygamberlik öncesinde de en önemli özelliği olan doğruluk ve ahde ve-

78 Buhari, Bed'ü'l-halk, 7.

79 Müslim, Cihad, 84, 85.

80 Nisa, 4/59.

81 Müslim, Cenaiz, 71.

82 Müslim, Cenaiz, 8; Nesai, Cenaiz, 46.

hayı ahabından da istemiş⁸³, yapamayacakları şeyleri söylememelerini, şaka dahi olsa doğruyu söylemelerini, yalandan ve yalancı şahitlikten şiddetle sakınmalarını istemiş,⁸⁴ böylece yeryüzünü âdeta cennete çevirme istikametinde bir hayatı öngörmüştür.

8. İstişare ve Şura'ya Açık Olma

...إِدَارِیْ هِیْسَلَرْدَا اَنلَارْلَا مُشَاصَرَهْ عَیْ! مُشَاصَرَهْدَن سَنَرَا دَا بİR İŞ یَاپْمَا یَا رAR VEDİN Mİ, ARTIK ALLAH'A GÜVEN VE O'NA DAYAN. GERÇEKTEN ALLAH TEVEKKÜL EDENLERİ SEVER.”⁸⁵ Kur'an'ın emrine istinaden vahyin olmadığı konularda Hz. Peygamber'in ahabına danışmasının vacip olup olmadığı mevzuunda alimlerin farklı görüşleri vardır.⁸⁶ Şüphe yok ki, Hz. Peygamber'in iki yönü vardı. Teşrii yönü ve normal bir insan olma yönü. Teşrii olmayan yönüne muhalefet edilebilirdi ve o da buna müsaade etmişti. Nitekim Hz. Peygamber, dünya ile ilgili konularda kendisine muhalefet edebileceklerini belirtmişti. Medine'ye hicret ettiğinde Medinelilerin hurmalarını aşıladıklarını görünce, “Bunlar ne yapıyorlar?” dedi. “Hurmaları aşıyoruz.” dediler. “Yapmazsanız daha hayırlı olur sanırım.” buyurdu. Sahabe hurma ağaçlarını aşlamaktan vazgeçti. Hurmalar az mahsul verince durum kendisine arz edildiğinde şöyle buyurdu: “Dininizle alakalı bir şey emrettiğimde ona sarılınız, kendi düşüncemden bir şey emrettiğimde (onu değerlendiriniz), zira ben bir beşerim. Siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz.”⁸⁷ Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e, “Müşavere sonucu görüş birliğine vardığınız hiçbir konuda size muhalefet etmem.” demekle,⁸⁸ ahabın istişare sonucu aldıkları kararlara katılacağını ve onlara muhalefet etmeyeceğini belirtmiştir.

9. Muhalefette Ölçülü Olma

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا “Ama hayır, Rabbine andolsun ki onlar, (ey peygamber), aralarında anlaşmazlığa düştükleri her konuda seni hakem yapmadıkça ve sonra da senin kararına kalplerinde hiçbir burukluk duymaksızın tam bir teslimiyetle tabi olmadıkça (gerçekten) inanmış olmazlar.”⁸⁹ Muhalefetin önemli ilkelerinden biri öğüt vermektir. İster yönetici ister birey olsun kötülük yapana nasihat edilir, çirkinlik ve zararları izah edilir, vazgeçmesi tavsiyesin-

83 Hûd, 11/112; Tevbe, 9/119.

84 Hac, 22/30; Furkân, 25/72; Saf, 61/2-3.

85 Âl-i İmrân, 3/159.

86 İbn Kesir, *Tefsir*, IT. 128-129; Alusi, Ebu'l-Fadl Şihabuddin Mahmud, *Ruhu'l-Maa'ni fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesani*, yy, ty. II. 106.

87 Müslim, 43, Fedail, 38.

88 İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, XIII, 352.

89 Nisa, 4/65.

de bulunulur, ancak fiili bir eyleme başvurulmaz. Kur'an -ı Kerim farklı yerlerde nasihat ile muhalefet anlayışını birlikte zikreder: فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رَسُولَ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ “Artık, salih onlardan yüz çevirdi ve “Andolsun, ben size Rabbinin vahyettiklerini tebliğ ettim ve size nasihatta bulundum. Fakat siz nasihat edenleri sevmiyorsunuz” dedi”⁹⁰ Bu ayetlerde nasihat ile risaleti tebliğle eş anlamda ele almaktadır.

10. Marufu Emretme Münkeri Nehyetme

“Ey mûminler! İÇinizden hayra çağırın, iyilikleri yayıp kötülükleri önleyen bir topluluk bulunsun. İşte selâmet ve felâhi bulanlar bunlar olacaklardır.”⁹¹ Konuyla ilgili bir diğery ayet şöyledir: كُتِبَ خَيْرٌ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ “Siz insanların iyiliğı için meydana çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz: İyilikleri yayar, kötülükleri önlersiniz, çünkü Allah’a inanırsınız. Ehl-i kitap da bu imana gelseydi, elbette kendileri için iyi olurdu. İçlerinden iman edenler varsa da ekserisi dinden çıkmış fasıklardır.”⁹² Konuyla ilgili bir diğery ayet şöyledir: يَوْمُئِذٍ بِاللهِ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ “Bunlar Allah’ı ve âhireti tasdik eder, iyilikleri yayar, kötülükleri önler ve hayırlı işlere yarışırasına koşarlar. İşte onlar salihlerdendirler.”⁹³

Bu ayetler İslam'daki muhalefetin önemli ilkelerinden bahsetmektedir. Mü'minlerin kötülöklere karşı muhalefet etmelerinin zorunluluğıyla alakalı Kur'an -ı Kerim'de pek çok ayet bulunmaktadır. Kur'an, genellikle emr-i bi'l ma'rufıtan sonra nehy-i ani'l-münkeri zikrederek bu iki muhalefet şeklinin birbirlerinin tamamlayıcısı olduklarını ifade etmektedir. Hz. Peygamber, kötülüğü (münker) önlemekle alakalı şu çarpıcı örneği vermektedir: "Allah'ın sınırlarını koruyan ile onlarda gevşek davrananın örneği, bir gemide kura çekip bir kısmı üst kata bir kısmı alt kata düşenlerin örneği gibidir. Alt kattakiler, yukarıya çıkıp su alır ve üzerlerine dökerlerdi. Üst kattakiler 'yukarıya çıkıp bize eziyet etmenize izin vermeyiz' dediler. Alt kattakiler 'biz de gemiyi deler ve suyumuzu oradan alınız' dediler. Şayet onlara engel olurlarsa hepsi kurtulur, kendi hallerine bırakılırsa hepsi boğulur."⁹⁴ Münker kavramının kapsamında yer alan husus ister aklen ister şeran çirkin olarak nitelendirilsin aralarında fark yoktur. Münker, ister bireysel ister onu aşarak toplumsal bir boyut kazanmış olsun, her iki durumda da önlenmesi gerekir. Kur'an, her türlü kötülüğe muhalefet etmenin ve onu ortadan kaldırıncaya kadar mu-

90 Araf, 7/79, 93, 68; Tevbe, 9/91.

91 Âl-i İmrân, 3/104.

92 Âl-i İmrân, 3/110.

93 Âl-i İmrân, 3/114.

94 Buhari, 47 Şirket 6; Tirmizi, 34, Fiten 12.

bazen gençlerle, bazen yaşlılarla, bazen kadın ve çocuklarla beraber olurdu. Toplumu oluşturan bireyler arasında hiçbir ayırım gözetmezdi. Onların sevinç ve kederine iştirak eder, hastaları ile ilgilenir, çocuklarla hemhal olur, ashabı onun yanında şiir söyler, şaka yapar, istediği şekilde rahatlıkla konuşurdu.¹⁰⁰ Sahabe doğan çocuklarının isimlerini ona sorar, onların ağızlarına çiğnem verdirirdi.¹⁰¹ Kadınların yanından geçerken onlara selâm verir, çocukları öper, okşar ve hastalandıklarında ziyaretlerine gider ve onların her zaman şefkate muhtaç olduklarını ifade ederdi.¹⁰²

13. Ahlaklı Birey Olma

“Andolsun, لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا” Allah’ın Resülünde sizin için; Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah’ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.”¹⁰³ Kendisine yaklaşan çocuğun yanağına dokunarak da olsa gönlünü alırdı.¹⁰⁴ Kendisine büyük emeği geçen Ümmü Eymen’i sık sık ziyaret ederdi. Bunun içindir ki, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer de Allah Resulüne bağlılıklarından dolayı Ümmü Eymen’i ziyaret etmişlerdir.¹⁰⁵ Müslümanların Cahiliye örf ve adetlerinden şiddetle kaçınmalarını isteyen Hz. Peygamber, ashabını insan fitratına aykırı ibadet ve davranışlardan sakındırmış, geceleyin ibadet için uyumayan Havle Bint-i Tuveyt’e “Siz takat getirebileceğiniz işleri yapın”¹⁰⁶ tavsiyesinde bulunmuştur. En mahrem olan konuları dahi ona sormaktan çekinmeyen sahabe de fazla soru ile onu rahatsız etmemeye çalışmış, yasaklanan şeylerden özenle kaçınmış ve emredilen şeyleri güçleri nispetinde yerine getirmişlerdir.¹⁰⁷

IV. SONUÇ

Bu tebliğde, Hz. Peygamber’in bir mürebbi ve eğitimci olarak etrafındaki insanları nasıl eğittiği ve onları nasıl yetiştirdiği konusunun Kur’ani temelleri üzerinde durmaya çalıştık. Şüphesiz konunun siyer ve hadis ilmi açısından çok daha ayrıntılı misalleri bulunmaktadır. Ancak biz bu yön üzerinde durmaktan daha ziyade konunun Kur’ani temelleri ve ilkelerini ele aldık.

100 Müslim, İdeyn, 16; İbn Mace, Nikah, 21.

101 Buhari, Akika, 1; Müslim, Adab, 19, 24, 26, 28.

102 İbn Mace, Mukaddime, 11.

103 Ahzab, 33/21.

104 Buhari, Salat, 88; Müslim, Fedail, 80.

105 Müslim, Fedail-i Sahabe, 103; İbn Mace, Cenaiz, 65.

106 Buhârî, Savm, 49, 52; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirin, 220, 221.

107 Buhârî, İ'tisâm, 2; Müslim, Hac, 412.

Konunun iki yönü bulunmaktadır. Birisi Kur'an'da somut örneklerle sahabenin ele alınışı biçimi ve yöntemidir. Bunu ele alırken Kur'an'da sahabe geçmekte midir, sorusundan hareketle konuya yaklaştık. Neticede "evet sahabe Kur'an'da hem isim olarak hem sıfat olarak hem de işareten geçmektedir." Hz. Zeyd'in ismen geçmesi bunun en açık kanıtıdır. Öte yandan peygamber hanımları başta olmak üzere Hz. Peygamber'in en yakınında bulunan kişilerin genişçe ele alınmasının konumuza bakan yönleri bulunmaktadır. Biz de bu açıdan meseleyi çeşitli yönleriyle tahlil ettik. Öte yandan Ebu Leheb ve karısı gibi olumsuz örnek teşkil etmesi bakımından nüzul sürecinde yaşayan bu kişinin yer almasının da konumuz açısından ayrı bir anlamı bulunmaktadır. Hz. Peygamber'i gören ve tanıyan kimselere "sakın Ebu Leheb gibi olmayın!" denilmekte ve fakat "Muhacir ve Ensar gibi olun!" denilmektedir.

Yani Kur'an Ebu Leheb'i ne kadar yermekte ise sahabelerden her bir "Muhacir"i ve "Ensar"ı da o denli yüceltmekte ve ululamaktadır. Kur'an'ın bu örneklerle yer vermesi boşuna değildir. Toplumun önüne "rol model"ler sunmaktadır. Öte yandan konuyla ilgili faziletli bir toplum oluşturma adına Hz. Peygamber'in şahsiyeti ile de yakından ilgi ve alakası bulunan ayetlerden bazı seçmeler yaparak toplumun bireylerini yetiştirme istikametinde Kur'an ayetlerinin ne denli belirleyici olduğuna işaret etmek istedik.

Hülasa olarak denebilir ki, 23 yıllık Kur'an'ın nüzul sürecinde her gelen ayet, Hz. Peygamber'in şahsında onunla aynı dönemi yaşayan bireyleri yönlendirmekte, onlar için birer işaret taşı, insanların yaptıkları iyi ya da kötü şeyleri tespit ve tayinde en önemli dinamik olmaktadır. Kur'an'ın büyüleyici beyanları olmasaydı, Hz. Peygamber'in, bedevi ve vahşi bir toplumda insanlık semasının yıldızları olan sahabeler gibi fazilet timsali kimseleri yetiştirmesi asla mümkün olmayacaktı.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Faruk Bey'e teşekkür ediyoruz.

Tabii, ben başta olmak üzere hepimiz tebliğin içeriğini merak ettik, ama hocamız biraz hızlı geçti. İnşallah tebliğ basılınca konuyu detaylı olarak öğreneceğiz.

Evet, Hazret-i Peygamber'in yetiştirdiği nesil sahabe nesli biliyorsunuz. Sayın konuşmacı, onların örnek davranışlarını, Kur'an ayetleri paralelinde Hazret-i Peygamber'in onları yetiştirmesini bize özet olarak anlattı. Kendisine teşekkür ediyorum.

Şimdi üçüncü konuşmacımızın tebliği "Kur'an'a Göre Örnek Eğitimci Modeli."

Yrd. Doç. Dr. Recep Orhan Özel Bey, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. Bu başlık altında bize bilgi sunacak. Buyurun Recep Bey.

KUR'ANA GÖRE ÖRNEK EĞİTİMCİ MODELİ

Yrd. Doç. Dr. Recep Orhan ÖZEL

Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Bismillahirrahmanirrahîm. İnsanoğlu hiçbir yönden kendi kendine yetemeyen aciz bir varlık olarak dünyaya gelmektedir. Varlığını koruyabilmesi, akli, ruhi ve fiziki gelişimini sürdürebilmesi için ilgiye ve başkasının sahipliğine ihtiyaç duymaktadır. Bu da, eğitimin, -fitri bir olgu olarak- insanın varlık sahnesine çıkışından itibaren başladığını ve üzerinde önemle durulması gereken bir husus olduğunu göstermektedir.

Eğitimin ev, okul, müfredat, öğretmen, öğrenci, öğretim stratejileri gibi unsurları vardır. Şüphesiz ki, eğitim sürecinin en önemli unsurlarından biri eğitimci kesimdir. Günümüzde eğitimin öncelikli sorumluluğunu anne-baba ve daha sonra eğitimi bir vazife olarak ifa eden öğretmenler, din görevlileri, Kur'an kursu öğreticileri ve öğretim üyeleri üstlenmektedir. Tüm teorik bilgi ve materyaller hazır bulunsun bile bu, eğitimcinin eğitimdeki rolünü azaltmamaktadır. Yapılan bazı araştırmalar eğitimin başarısında öğretmenin rolünün % 30 gibi önemli bir oran teşkil ettiğini ortaya koymaktadır.

Kur'an ve sünnet de eğitimde eğiticiye son derece önem vermektedir. İlâhi mesajların, suhuf ve kitapların hep insanlar içinden seçilen bir peygamber aracılığıyla gönderilmesindeki hikmetlerden biri de, eğitimcinin eğitimde kazandığı değer ve önemde ifadesini bulmaktadır. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'in -bir bütün olarak incelendiğinde- eğitimin en önemli parçası olarak görülen eğitimcilerle ilgili bazı temel vasıflar ortaya koyduğu görülmektedir. Yine zaman zaman övdüğü ve eleştirdiği eğitimci tipleri de mevcuttur. Aynı zamanda eğitimin amaçları, metotları gibi noktalara da ışık tutan bu vasıflar, İslam'da örnek eğitimci modeline ilişkin temel bilgiler vermektedir. İşte bu tebliğimizde konu, Kur'an perspektifinden hareketle değerlendirilmeye çalışılacaktır. Şu bir gerçek ki, ele aldığımız başlıklar bizim Kur'an okumalarımızda dikkatimizi çeken

hususlardan oluşturulmuştur. Farklı başlıklarla daha geniş perspektifler sunmanın da mümkün olduğunu ifade etmek isteriz.

1. Rol-Model Olma

Rol-model, davranışlarda başkaları tarafından örnek alınan kişiler için kullanılan bir kavramdır. Özellikle toplumda başarılarıyla temayüz eden ve tanınan kimselerin davranış biçimlerinin başkaları tarafından örnek alındığı bilinmektedir.

İslam'a göre eğitimci, sadece teorik bilgileri insanlara aktaran bir bilgi kutusu değil, aynı zamanda davranışlarıyla başkalarına örnek olabilen model bir şahsiyettir. Rol-model kavramının Kur'an dilinde "üsve-i hasene" kavramına karşılık geldiğini söyleyebiliriz. Bu noktada Kur'an-ı Kerim, üç ayet-i kerimede "üsve-i hasene" kavramını gündeme getirmektedir. Bunlardan birinde Hz. Peygamber'e (a.s.) işaretle şöyle buyrulmaktadır:

"And olsun, Resulüllaha, sizden Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnek vardır."¹

Diğer ikisi ise, Mümtetine suresi 4. ve 6. ayet-i kerimelerde yer almakta olup, Hz. İbrahim (a.s.) ve ona inananlara işaret etmektedir:

"İbrahim'de ve onun yanında yer alanlarda sizin için gerçekten güzel bir örnek vardır. Onlar kavimlerine demişlerdi ki: "Biz sizden ve Allah'ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah'a inanıncaya kadar, sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve öfke belirmiştir. Şu kadar var ki, İbrahim babasına: "Andolsun senin için mağfiret dileyeceğim. Fakat Allah'tan sana gelecek herhangi bir şeyi önlemeye gücüm yetmez, demişti. (O müminler şöyle dediler) Rabbimiz! Ancak sana dayandık, sana yöneldik. Dönüş de ancak sanadır."²

Aynı surenin altıncı ayet-i kerimesinde ise "Andolsun, onlarda sizden, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar için güzel bir örnek vardır."³ buyrulmaktadır.

Şüphesiz bu ayet-i kerimelerde geçen "üsve-i hasene" terkiplerinin, bulundukları ayet-i kerime bağlamında yüklendiği belli bir mana söz konusudur. Nitekim ilk ayet-i kerime, cihadın zorlukları karşısında Hz. Peygamber'in (a.s.) sabrı, gayreti ve Allah'a olan bağlılığı bağlamında nazil olmuştur.⁴

1 Ahzap 33/21.

2 Mümtetine, 60/4.

3 Mümtetine, 60/6.

4 Bkz. Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân*, haz. Ahmed Muhammed Şâkir, (Müessesetü'r-risâle, 2000), XX, 235; Semerkandî, Ebülleyl b. Muhammed, *Bahrü'l-Ulûm*, III, 53; Ebulferec, Cemaleddin el-Cevzî, *Zâdû'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, haz. Abdurrezzak el-Mehdi, (Beyrut: Dâru'l-kütü-

İkinci ve üçüncü ayet-i kerime aynı bağlamda gelmiş olup, müminlerin müşriklerle olan münasebetlerini gözden geçirmelerini istemekte, bu noktada akrabalık ilişkileri ve dostlukların mümin tavrını ortaya koymaya engel olmaması gerektiğini vurgulamaktadır. İşte İbrahim (a.s.) ve ona inananlar yaşadıkları toplumda konum ve çizgilerini ilkeli ve net bir tavır sergileyerek ortaya koymuşlardır. Onların bu duruşlarında inananlar için “üsve-i hasene” söz konusudur.

Her ne kadar ayet-i kerimeler kendi bağlamlarında özel bir anlam taşısa da Kur'an'da zikredilen tüm peygamberlerin bir eğitimci olarak insanlara güzel bir model teşkil ettikleri ortaya çıkmaktadır. Nitekim sahabeler, ilgili ayet-i kerimeyi Hz. Peygamber'in (a.s.) uygulamalarına sadık kalmanın ve onları hayatlarına tatbik etmenin gerekçesi olarak kabul etmişler hatta dinî pratiklerle ilgili kimi şahsi ve keyfi uygulamaların önüne geçmişlerdir.⁵

İnsanlara kendi içinden bir peygamber seçilmesinin başta gelen hikmetlerinden biri “örneklik” olsa gerektir. Israrla “melek peygamber” isteyenlere karşı ayet-i kerimde “Eğer yeryüzünde gezip dolaşan melekler olsaydı, elbette onlara gökten peygamber olarak bir melek gönderirdik.”⁶ buyrulmaktadır. Temel ihtiyaçlarını diğer insanlar gibi kendisi görmekle ve çarşı-pazarda alış veriş yapmakla vs. aslında örneklik teşkil edeceğinden bu itirazlar geçerli görülmemiştir.

Kur'an'da zikri geçen kıssalarda değişik durumlara ilişkin peygamber davranışları ortaya konulmakta ve her biri inananlar için birer rol model olarak sunulmaktadır. Elbette onların şahsındaki bu rol modellikler, sadece mazinin yâd edilen tarihi anları olarak görülemez. Her müminin, ama özellikle de din eğitimi veren görevlilerimizin insani ilişkileri ve davranışlarında yeniden hayat bulması icab eder.

Üsve/ısve şeklinde iki şekilde de okunması mümkün olan kelime⁷, tedavi etmek, ıslah etmek manasına e-s-v maddesinden gelmektedir.⁸ Örneğin yara tedavi eden kimse, “Esevtü'l-curha” der. Bu nedenle doktor için “âsi” denilmiştir. Yine insanların arasını düzelten kişi “esevtü beyne'l-kavmi” demektedir.⁹

bi'l-arabi, h.1422), III, 455; İbn Kesir, Ebulfidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, (Dâru Tayba, 1999), VI, 391.

5 Süyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekr, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, (Dâru'fîkr, Beyrut, t.y.), VI, 583.

6 İsrâ, 17/95.

7 Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh*, (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, 1987), VI, 2268.

8 El-Kazvîni, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ er-Râzî, *Mu'cemu makâyisi'l-lügâ*, haz. Abdüsselam Muhammed Harun, (Dâru'l-Fîkr, 1979), I, 105.

9 Kazvîni, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu makâyisi'l-lügâ*, haz. Abdüsselam Muhammed Harun, (Dâru'fîkr, 1979), I, 105.

Râğıb'a göre bir Kur'an kavramı olarak üsve/isve kelimesi insanın iyi veya çirkin olsun başkasına tabi olma durumudur.¹⁰ Örneklik iyi ya da kötü yönde olabileceğinden Kur'an'da üsve kelimesi, "hasene" sıfatı ile terkip halinde ifade edilmektedir.

Şu hâlde bir Müslüman eğitimci hayat tarzı, hâl ve hareketleri ile tıpkı bir tabibin yaralıyı tedâvi etmesi gibi, insanların problemlili ve arızalı yönlerini düzeltmektedir. Bu bağlamda Kur'an'ın kendisine şifâ ve rahmet¹¹ nitelemesinde bulunduğunu hatırlamak gerekir. Din eğitimcisi, peygamberlerin "üsve-i hasene" denilen şiretini kendilerine rehber edinerek imkân nispetinde bunu kendi şahsında müşahhas kılmalıdır. Sadece sözle değil örnek davranışlarıyla insanlara tebliğde bulunmalıdır. İlahi ilke ve prensiplerin tüm zarafet ve nezaketiyle bir eğitimcinin şahsında ete kemiğe bürünmesinin muhataplar üzerinde etkili olması kaçınılmazdır. Vahyin imbiğinden süzülerek tezahür etmiş bir davranış, belki uzun uzadıya yapılan konuşmalardan daha etkili olmaktadır. Bunun için denilmiştir ki; "bin adam içindeki bir adamın ameli, bin adamın sözünden daha etkilidir."¹² Özellikle çocuklarda taklit olgusunun yüksek düzeyde seyrettiği görülmektedir. Öyle ki, yapılan bir çalışma, çocukların dinî pratikleri öğrenmelerinde taklidin oldukça önemli olduğunu ortaya koymuştur. Bu noktada cinsiyet, yaş ve çevreler arasında önemsenecek kadar bir farklılığa rastlanmamıştır.¹³ Öğrenci kitlesi üzerinde müşahade edilen olumsuz davranışların, eğitimcinin sergileyeceği örnek davranışlarla tashih edilmesinin mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Bunun için de eğitimci zaman zaman öğrencilerin ya da toplumun içine girmeyi ihmal etmemelidir. Rol modellik kapsamında muhatapın sorunlarına önem vermesi, rehberlik ederek çözüm yolları göstermesi gerekmektedir.¹⁴ Örneğin okul ve kurslarda üst sınıflardaki kimi öğrencilerin alt sınıf öğrencilerinin yemek sırasını ihlal ettikleri görülmektedir. Başkasının hakkına saygılı olma bilincini kazandırmak amacıyla bizzat öğretmen yemek sırasına dâhil olmasının özendirici bir fonksiyon üstleneceği muhakkaktır.

İnsanın karşısında müşahhas bir örnek görmesi, etkileyicilik bakımından üzerinde durulması gereken bir husus arz etmektedir. Bu etkinin, örnekliğin niteliğine göre iyi ya da kötü yönde gerçekleşmesi mümkündür. Hz. Peygamber (a.s.) hadis-i şeriflerinde "Kim güzel bir yol açar ve o yoldan gidilirse, bundan o kişiye mükâfat vardır. O yoldan

10 El-İsfehânî, Râğıb, *Müfredâtü'l-İsfahânî*, haz. Safvân Adnan Dâvûdî, (Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1997), s. 76.

11 Yunus, 10/57.

12 Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed, (Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabi: Beyrut, h.1420), III, 489.

13 Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Boğaziçi: İstanbul, 2012, s. 105.

14 Ali Rıza Aydın, "Öğretmen-Öğrenci İlişkilerinde Empati ve Öğretmenlerin Rol Modelliği Üzerine", *Din Bilimleri*, IX, 2009, sayı:4, s. 78.

gidenlerin mükâfatlarından da eksilmez. Kim de kötü bir yol açar ve o yoldan gidilirse, bundan o kişiye de günah vardır. Yine o yoldan gidenlerin günahlarında bir azalma olmaz.”¹⁵ buyurmuştur. Bazı insanların şahit olduğu güzel örnek karşısında kendi hatalarını görme ve düzeltme fırsatını bulması muhtemel bir durumdur. Ya da gördükleri örnek davranışlar karşısında ufkü açılacak, ideal davranışlar sergilemeye özen göstereceklerdir. Dinin amel boyutunun önemi ve sosyal hayatla iç içeliği dikkate alınırsa bunun ehemmiyeti iyi anlaşılacaktır.

2. Söylem ve Eylem Uyumu

Eğitim genel olarak “Önceden belirlenmiş amaçlara göre insanların davranışlarında belirli gelişmeler sağlamaya yarayan planlı etkiler dizisidir.” diye tanımlanmaktadır.¹⁶ Bununla beraber eğitimcinin söylem ve eylemleri arasında uyum sağlaması, eğitimin amacına ulaşmasında önemli bir paya sahiptir. Bu nedenle eğitimin başarısı için eğitimcinin önce kendi nefisinden işe başlaması gerekmektedir. Söylem-eylem birlikteliği Kur’an’ın değişik ayetlerinde gündeme getirilmiş ve bu ikisinin arasını açan ilim sahipleri kınanarak zemmedilmiştir.

Allah (c.c), Bakara suresinde namaz kılma, zekât verme ve rükû emrinin hemen ardından şöyle buyurmaktadır:

“Sizler, kitabı okuduğunuz halde, insanlara “birr”i emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?”¹⁷

Râğıb, “birr” kavramını “hayır işlerinde bolluk” olarak tanımlamaktadır. Bununla beraber itikad, amel, farz ve nafileleri de kapsadığına işaret etmektedir. Mesela, “bir-rü’l-vâlideyn”, anne-babaya bol ihsanda bulunmak demektir. Yine sözünde çokça duran kimse için “berre fi kavlihi”, “berre fi yemînihi” gibi tabirler kullanılmaktadır.¹⁸ Kavramın şümullü oluşu nedeniyle müfessirler, Allah’a yapılan her türlü itaati, “birr” kapsamında görmüşlerdir.¹⁹ Unutmaktan kasıt ise ameli terk etmektir.

Esasen bir din eğitimcisinin görevi daima insanları iyiliğe yönlendirmek, sürekli ilahi buyrukları insanlara anlatmak olduğundan ayette “birr” kavramının kullanılması dikkate değerdir. Şu bir gerçek ki, itikadi, ameli, ahlaki ve muamelata ilişkin insanlara tavsiye edilen hususların hepsi, “birr” kavramına dâhil olmaktadır ve eğitimciye önemli

15 Tirmizî, İlim, 4.

16 Hüseyin Peker, *Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları*, (Samsun: Eser, 1991), s. 13.

17 Bakara, 2/44.

18 İsfahânî, Râğıb, *Müfredâtü elfâzı'l-Kur'an*, haz. Safvan Adnan Davudi, (Beyrut: ed-Dâruşşâmiyye, 1997), s. 114.

19 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, I, 5-8; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, III, 488.

bir sorumluluk yüklemektedir. Nitekim bu ayet-i kerime, Medine civarındaki Ehl-i Kitabın bilginleri hakkında nazil olmuştur. Süddi ve Katâte'den nakledildiğine göre onlar insanlara Allah'a itaati ve takvayı salık veriyor, ancak kendileri aksini yapıyorlardı. Allah da onların bu çelişkili durumlarını kınamıştır.²⁰

Ayet-i kerime, her ne kadar Yahudilerle ilgili nazil olmuş olsa da Müslüman eğitimcileri ilgilendirmiyor diyemeyiz. Nitekim Enes b. Malik'ten nakledildiğine göre miraç sırasında Hz. Peygamber'e (a.s.) azap edilen bir taife gösterilmiş, Hz. Peygamber (a.s.) Cibril'e onların kim olduğunu sormuş, o da, "ümmetimden başkalarına "birr"i emreden, fakat kendisini unutan kimseler" demiştir. Ardından Hz. Peygamber (a.s.) yukarıdaki ayet-i okumuş ve onun Müslümanlar için de bir hüccet ifade ettiğini belirtmiştir.²¹

"Aklınızı kullanmıyor musunuz?" sorusu taaccüp ifade etmektedir. Enbiya suresi 67. ayet-i kerimede de benzeri şekilde bir taaccüp sorusu söz konusudur.

Ayet-i kerimede söylem-eylem veya ilim-amel birlikteliği aklın bir gereği olarak takdim edilmiş, aksinin aklın kabul edemeyeceği tezat bir durum olduğu ifade edilmiş olmaktadır. Bu yüzden Zeccâc'ın "Akıl sahibi kimse, Allah'ın vecibelerini yerine getiren kimsedir. Câhil ise, ilmiyle amel etmeyendir." dediği rivayet edilmektedir.²²

Müfessir Râzi bu taaccübü üç yönden izah etmektedir²³:

a. Marufu ve münkeri anlatmaktan maksat, başkasının lehine olanları elde etmesini sağlamak, zarara düşmekten de sakındırmaktır. Akli ve nakli delillerle bilinmektedir ki, burada insanın önce kendisine ihsanda bulunması başkasına bulunmasından daha evladır. Başkasına öğüt verip kendisi öğüt almayan kimse, sanki aklın kabul edemeyeceği çelişkili bir fiil getirmiş gibidir.

b. İnsanlara öğüt veren ve bilgisini gösteren ancak kendisi bundan nasiplenmeyen kimsenin nasihati insanları masiyete sevk eder. Çünkü insanlar bu durumda şöyle düşünür: "O, sahip olduğu ilimle bu tür tahvifâtın asılsız olduğuna muttali olmasaydı, bu günahı işlemezdi." Böylece bu durum insanları dinde gevşekliğe, günah işlemeye yöreklendirir. Amacı masiyete engel olmak isteyen kişi, onu işleyince iki zıt şeyi cem etmiş olur ki, bu akıllı kimselerin davranışlarına yaraşmaz.

20 Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, I, 8; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 48; Bağavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud, haz. Abdurrezzak el-Mehdi, (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, h.1420) I, 110.

21 Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 49.

22 Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Câmi' u'l-ahkâm*, haz. Ahmed el-berdûnî, (Kahire: Dâru'l-kütûbi'l-misriyye, 1964), I, 370.

23 Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, III, 488.

c. Öğüt veren kimsenin nasihatının kalplere nüfuz etmesi için gayret etmesi gerekir. Onun masiyete gitmesi, kalpleri sözlerini kabulden uzaklaştırır. Vaaz edenin amacı sözünün etkili olmasını istemektir. Sanki günah işleyenin maksadı da sözünü tesirsiz bırakmaktır. İkisini cem etmek akıl sahiplerine yaraşmaz.

İslam, ilke ve prensipleriyle hayatın merkezinde yer alan, hatta hayatı vahyin ışığında dizayn eden bir dindir. Kur'an-ı Kerim bu dini tebliğ eden Hz. Peygamber'in, istikametini bozmuş toplumu "ihya" edici bir misyon üstlendiğini ifade etmektedir.²⁴ Ancak uygulama bulmamış dinî bilginin hayatta yer bulması, dahası insanlara hayat vermesi mümkün değildir. Uygulamadan kalkan dinî bilginin zamanla insanlar arasında unutulması kaçınılmazdır. Peygamberlerin getirdiği pek çok dinî uygulamanın bu şekilde insanların gündeminden çıktığı anlaşılmaktadır. Şu ayet-i kerime, "Onların ardından öyle bir nesil geldi ki, bunlar namazı zayi ettiler ve şehvetlerine uydular..."²⁵ bunu ifade etmektedir. Bu nedenledir ki, İslam ilim-amel bütünlüğüne çok önem vermekte ve bu noktada topluma yön vermesi gereken eğitimcilere ciddi uyarılarda bulunmaktadır. Onlar, ilahi ilkelerin bizzat uygulayıcısı olmalı ve insanlara bu prensipleri unutturmamalıdır. Denilmiştir ki: "Kim bir iyiliği emrederse, onu uygulamada herkesten hızlı davranınsın. Kim de bir kötülükten nehyederse herkesten önce ondan kendisi sakınsın."²⁶

Dinî bilgiye sahip bir eğitimcinin sorumluluğu, bu konuları bilmeyene göre daha ağırdır. Çünkü, böyle bir kimse Allah'ın hurumâtını küçümsemiş, hükümlerini hafife almış gibidir.²⁷

Kur'an-ı Kerim, yine Benî İsrail uleması üzerinden bir uyarıda bulunarak ilim ile amil olmayan eğitimci sınıfı, kitap yüklü eşeklere benzetmiştir.

"Tevrat'taki emir ve yasaklara uymakla yükümlü kılınan ve fakat bu yükümlülüklerini yerine getirmeyen kimseler (Yahudi âlimler), sırtında ciltler dolusu kitap taşıyan eşek gibidirler."²⁸

Bu ayet-i kerime, dinî bilgiyi yerine getirmeyen eğitimcileri zemmetmektedir. Eşek, sırtındaki yükün ne olduğundan habersizdir. Sırtındaki yük odun da olsa, en değerli bilgileri içeren kitaplar da olsa onun için değişmez. Ona, sadece yükün yorgunluğu kalır. Eğitimciler de araştırma ve öğrenmenin zahmetine katlanmakta, ilim yolunda birçok sıkıntılarla karşılaşmaktadırlar. Ancak bilgi ve öğrenmeler amele dönüşmeyince, Allah katında bir değer ifade etmemekte, kişi sadece bilginin hamallığını yapmış olmaktadır.

24 Enfâl, 8/24.

25 Meryem, 19/59.

26 Semerkandi, *Bahru'l-ulûm*, I, 49.

27 Kurtubî, *Câmi'u'l-ahkâm*, I, 366.

28 Cum'a, 62/5.

Bu durum sanki şeklen oruç tutan, namaz kılan fakat eline, diline ... oruç tutturmayan kimsenin durumuna benzemektedir.

İmam Gazali (v. 505) de bilgisiyle amel edeni ve etmeyeni şu benzetmelerle anlatır: “Sahifeleri bilgiyle dolu defter gibidir. Başkasına kârı vardır, ama kendisi bir şey anlamaz. Bileği taşı gibidir. Bıçağı biletir, fakat kendisi kesmez. İğne gibidir. Başkasını giydiren, fakat kendisi daima çıplak durur. Lâmba fitili gibidir. Başkasına ışık verir, fakat kendisi yanar. Buna karşın ilmi ile amel olan güneş gibidir. Hem kendisi nurludur hem de başkalarını aydınlatır. Misk gibidir. Hem kendisi güzel kokar hem de başkalarına güzel koku saçır.”²⁹

Medyen halkına gönderilen Şuâyb (a.s.), insanları tevhit inancına çağırmış, aynı zamanda da ticari kazançlarını hak ve adalete uygun yapmalarını istemiş, hile ve aldatmalı satışlarla haksız kazançtan sakındırmıştır. Bütün bu nasihatlerinin ardından ise yine kendilerine şöyle hitap etmiştir: “... Nehyettiğim konularda, size karşı aykırı davranmak istemem. ...”³⁰ Demek ki insanlara iyiyi ve kötüyü gösteren bir kimsenin söylediklerinin tersini yapması kişinin kendi ile çelişmesi demektir. Bu çelişki de sözü, dileyenin gözünde etkisiz ve değersiz kılar. Bir eğitimci, tıpkı Şuayb (a.s.) gibi bunun endişesini içinde taşımalıdır. Davranışlarımız söylemlerimizle tutarlı ve uyumlu olmalıdır. Zira amel, sözü ya doğrulamakta ya da yalanlamaktadır. Şu halde “Hocanın dediğini yap, gittiği yoldan gitme”, “Ele verir talkını, kendi yutar salkımı” anlayışlarını besleyecek hal ve hareketlerden kaçınmalıdır.

Hz. Peygamber (a.s.) da eğitimde, söz-amel birlikteliğinin en güzel örneklerini sunmuştur. O, bir şey emrettiği ya da yasakladığında en önce kendisi onları uygulamış, ashap da onun bu uygulamalarına tabi olmuştur.³¹

Hz. Peygamber’in (a.s.) tebliğ sırasında insanları düşünmeye davet ettiği ve doğruluğunun alameti olarak vurguladığı hususlardan birisi söz ve eylem tutarlılığıdır. Bilindiği gibi Hz. Peygamber (a.s.), nübüvvet öncesinde Cahiliye inanç ve uygulamalarından uzak kalmış ve temiz bir hayat sürmüştür. O, tebliğine başladığında önceki hayatı ile çelişen bir söylem içinde olmamıştır. Bu nezih ve temiz hayatına işaret etmek üzere ayet-i kerimde şöyle buyrulmaktadır: “De ki: Eğer Allah dileseydi onu size okumazdım. Allah da onu size bildirmezdi. Ben bundan önce bir ömür boyu içinizde durmuştum. Hala akıl erdiremiyor musunuz?”³²

29 Gazali, *İhyâu Ulûmîd-dîn*, Çev. Ahmet Serdaroglu, (Bedir: İstanbul, t.y.), I, s. 140.

30 Hud, 12/88.

31 Abdülfettah Ebû Ğudde, *er-Resûlû'l-muallim ve esâlibuhû fi't-ta'lim*, (Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye) 1997, s. 64.

32 Yunus, 10/16.

Ayet-i kerimeden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber (a.s.) nübüvvetinin haklılığını ispat etmek üzere, nübüvvet öncesi kırk yıllık hayatını delil olarak göstermektedir. O, gerçekten müşriklerin iddia ettiği gibi kendine ait olmayan sözleri birilerinden almış ya da çalmış olsaydı gençlik yıllarında bunu yapmış olurdu.³³ Şayet, Hz. Peygamber kırk yıllık hayatında, peygamberlik döneminde yasakladığı Cahiliye adetlerini yapsaydı ya da gayr-i ahlaki davransaydı inanmayanlarda soru işaretlerinin oluşması makul olabilirdi. Söz-eylem tutarlılığı onun doğruluğunun en önemli ölçütü olmuştur. Mekki olan Kâlem suresinde geçen “Ve sen elbette yüce bir ahlak üzerinesin.”³⁴ ayetinde de aynı vurgu söz konusudur. Bu ayetin hemen öncesinde Hz. Peygamber’e atılan “mecnun” yaftası reddedilmekte ve Hz. Peygamber’in mükemmel bir ahlaka sahip olduğu beyan edilmektedir. Yani ahlaki davranışların en güzelini ortaya koyan Hz. Peygamber’e söz konusu sıfatların nispet edilemeyeceği ifade edilmektedir.

Nübüvvet sonrasında da vahyi bilgi ile donanmış ve yaşayan bir Kur’an konumuna gelmiştir. Hz. Aişe’nin “Siz Kur’an okumuyor musunuz? O’nun ahlakı Kur’an’dı.”³⁵ ifadesi, Mushaf yaprağında yazan ve fem-i muhsinlerinden dökülen ayetlerin onun şahsında hayat bulduğunu ifade etmektedir.

Kur’an-ı Kerim’de peygamberlerin övülen yönlerinin çoğunlukla onların ameli yönlerinin olduğu görülmektedir. Onların Allah’a olan kulluklarına özel vurgu yapılmaktadır:

“Biz Davud’a Süleyman’ı verdik. Süleyman ne güzel bir kuldu! Doğrusu o, daima Allah’a yönelirdi.”³⁶

“Gerçekten biz Eyyub’u sabırlı bulmuştuk. O, ne iyi bir kuldu! Daima Allah’a yönelirdi.”³⁷

“Ey Nuh ile birlikte taşıdığımız kimselerin nesli! Şunu bilin ki, Nuh çok şükreden bir kul idi.”³⁸

Bunlardan başka iki yerde Allah (c.c) Peygamberimizi bir kul olarak kendine izafe ederek şanını yüceltmıştır.³⁹

Bütün bunlar din eğitimcisinin anlattıklarının yaşayıcısı olması gerektiğini, Allah katında asıl değerli olanın da bu olduğunu göstermektedir.

33 Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XV, 42.

34 Kâlem, 68/4.

35 Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, XXIII, 529.

36 Sâd, 38/30.

37 Sâd, 38/44.

38 İsrâ, 17/3.

39 Kehf, 18/1; Furkân, 25/1.

Burada İbn Abbas'tan nakledilen dikkat çekici bir olayı örnek vermek istiyoruz:

Bir adam İbn Abbas'a geldi ve "Ben emr-i bilmarûf nehyi anılmünker görevi yapmak istiyorum." dedi. İbn Abbas adama bu aşamaya ulaşmış olup ulaşmadığını sorunca adam, "umuyorum" diye cevap verdi. Bunun üzerine İbn Abbas, "Üç ayetle rezil olmaktan korkmuyorsan yap" dedi. Adam bu ayetlerin neler olduğunu sorunca, İbn Abbas, ilk olarak "Kendinizi unutup, başkalarına birri mi emrediyorsunuz?..." ayetini okudu ve "Sen bunu gereğini en iyi şekilde yaptın mı?" diye sordu. Adam, "Hayır" dedi. İbn Abbas ikinci olarak "Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?" ayetini okudu ve bunu en iyi şekilde uyguladın mı? diye sordu. Adam buna da hayır cevabı verdi. İbn Abbas üçüncü olarak "... Nehyettiğim konularda, size karşı aykırı davranmak istemem ..." ayetini okudu ve aynı soruyu sordu. Adam hayır deyince İbn Abbas, "O zaman sen işe önce kendinden başla" dedi.⁴⁰

3. Nükte

Kurtubi tefsirinde şöyle nakleder: İbn Matar anlatıyor: Osman el-Hirî'nin ilim meclisine gelmiştim. Vaaz için oturlan yere geçti ve sükût etti. Uzun süre sustu. Kendisini tanıyan birisi ona şöyle seslendi: "Bari sükûtunuzla ilgili bir şey söylemeniz?" O da bunun üzerine şöyle dedi:

وغير تقي بأمر الناس بالتقي طيب يدأوى والطبيب مريض

(İnsanlara takvayı emredip de kendisi takvalı olmayan / Hasta tedavi eden ama kendisi hasta olan tabip gibidir)

Bunun üzerine mecliste ağlama sesleri yükseldi.⁴¹

4. Sosyal Sorumluluk Alma

Kur'an-ı Kerim, din eğitimcisine topluma karşı sorumluluk yükler ve ona sosyal bir misyonunun olduğunu hatırlatır. Bu noktada en temel görevi, iyiye (maruf) yönlendirmek, kötülükten (münker) de uzaklaştırmaktır. Akıl ve din ile iyiliği bilinen şeyler "maruf"⁴², aklın ve dinin kötülüğüne hükmettiği şeyler de "münker"⁴³ olarak tanımlanmaktadır.

İnsanlar günlük hayatın yoğun meşguliyeti içinde asli vazifelerini, marufu ve münkeri ihmal edip unutabilirler. Bu görev yerine getirilmediği zaman dinin gönderilme esprisi ortadan kalkar ve yeryüzünde fitne ve fesat hüküm sürer. Dalalet ve cehalet

40 İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm*, I, 249.

41 Kurtubi, *Câmi'u'l-ahkâm*, I, 367.

42 Râğıb, *Müfredât*, s. 824.

43 Râğıb, *Müfredât*, s. 561.

ortaya çıkar. Nitekim önceki pek çok millet ilahi ölçü ve prensipleri zamanla unutmuş ve toplumlar da çeşitli bozulmalar meydana gelmiştir. Yüce ahlaki değerlerden uzaklaşma ve buna bağlı olarak yaşanan ahlaki çöküntü toplumların bekasını tehdit etmektedir. Kur'an-ı Kerim, kötülüklerin neşv ü nemâ bulduğu toplumların ahlaki bir çöküşle beraber kimliklerini kaybettiklerini, hatta tarih sahnesinden silindiğini haber vermektedir:

“Onlar kendilerine yapılan uyarıları unuttunca, biz de kötülükten men edenleri kurtardık, zulmedenleri de yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü şiddetli bir azap ile yakaladık. Kibirleşip de kendilerine yasak edilen şeylerden vazgeçmeyince onlara: Aşağılık maymunlar olun! dedik.”⁴⁴

Bu ayet doğrultusunda din eğitimcisi toplumun ikbalini kurtaracak kutlu bir görevi ifa ettiğinin bilincinde olmalıdır.

Sosyal hayatın ve beşeri ihtiyaçların karşılanmasının zaruri bir sonucu olarak insanların farklı uğraşı ve meslek gruplarına sahip olmaları mümkündür. Gerçekten toplumsal hayat, çeşitli iş ve mesleklerde çalışan insanların birbirlerinin ihtiyaçlarını sağlaması ile devam etmektedir. Bu nedenle bütün insanların din eğitimi konusunda üst düzeyde olmalarını ve bu alanda bir eğitimci gibi ideal bir görev üstlenmelerini beklemek gerçekçi olmayacaktır. Kur'an-ı Kerim de bu gerçekliğe binaen her Müslümana belli oranda bir sorumluluk vermekle beraber⁴⁵, toplum içinde yeterli bilgi ve beceri ile donanmış özel bir eğitimci kesiminin yetişmesini istemekte ve manevi bir ödülle de bu işi üstlenmeye teşvik etmektedir:

“Sizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁴⁶

İşte bu noktada toplumsal misyonunu yerine getiren eğitimci, ilahi prensiplerin insanların gündeminden çıkmaması ve unutulmaması için çaba harcamalıdır. Bunun için din eğitimcisinin sosyal hayatın içine girmesi, yaşadığı çağ, olayları ve gündemi çok iyi takip etmesi gerekmektedir. “Münker” kapsamına giren hususları tespit etmeli ve bunun mahzurlarını insanlara anlatmalıdır. Aynı şekilde meşru ölçüleri ortaya koyarak “maruf” a da teşvik etmelidir. Tartışmalı teolojik konulara takılıp kalmamalı, asli, ivedi ve öncelikli konulara odaklanmalıdır. Yöresel ve küresel sorunları ve bu bağlamda insanlara düşen görevleri hatırlatmalı, Müslümanların ve insanlığın bilinç düzeyinin artırılmasına katkı sağlamalıdır. Ayrıca toplumsal sorunların çözümüne yardımcı olan sivil ya da resmi kuruluşlara destek vermelidir. Kitlelere ulaşmanın yollarını aramalı, çağdaş iletişim araçlarını kullanmalı, hatta sosyal medya aracılığıyla gündem oluşturmalıdır.

44 Araf, 7/165-166.

45 Tevbe, 9/71.

46 Âl-i İmrân, 3/104.

Toplumsal sorunları dikkate almayan ve bu konudaki vazifesini yerine getirmeyen eğitimcilerin, toplumda baş gösteren ahlaki fesat ve tefessühte payının olduğu unutulmamalıdır. Konuyla ilgili dikkat çekici ayet-i kerimelerden bazılarında şöyle buyrulmaktadır:

“Onlardan birçoğunun günah, düşmanlık ve haram işlemede yarıştıklarını görürsün. Yaptıkları ne kadar kötüdür! Din adamları ve âlimleri onları, günah olan sözleri söylemekten ve haram yemekten menetselerdi ya! İşledikleri fiiller ne kötüdür!”⁴⁷

“Sizden önceki asırlarda yeryüzünde (insanları) bozgunculuktan alıkoyacak faziletli kimseler bulunsaydı ya! Fakat onlardan kurtuluşa erdirdiğimiz az bir kısmı müstesnadır. Zulmedenler ise kendilerine verilen refahın peşine düştüler. Zaten günahkâr idiler. Halkı iyi olduğu halde Rabbin, haksızlıkla memleketleri helâk etmez ...”⁴⁸

Bu ayet-i kerimeler, din eğitimcisinin toplumsal sorunlara kayıtsız kalamayacağını, bu bağlamda çağını dikkatle takip ederek çözüm üretmede aktif rol alması gerektiğini ortaya koymaktadır. İnsanların gündemini takip edemeyen, kendi dünyasına kapanan ve toplumsal sorunlar karşısında pasif bir konum alan din eğitimcisi, Kur’an’a göre tasvip görmemektedir.

5. Eğitimde Süreklilik ve Israr

Eğitim süreci uzun ve de zorlu bir süreçtir. Allah’ın akıl, irade ve özgürce hareket edebilme imkânı verdiği insanı eğitmek, ona hedef davranışları kazandırmak gerçekten oldukça çaba isteyen bir iştir. Değişik zaafı potansiyel olarak kendinde taşıması bu zorluğu daha da artıran hususlardır.

Kur’an-ı Kerim’in 23 yıllık bir zaman diliminde ama devamlı surette nazil olması, sık sık hatırlatmalar yapması, kulun Allah’la doğru ve etkili bağ kurması için bazı konular üzerinde tekrar tekrar durması dikkat çekicidir.

Eğitimci için bu bağlamda gerekli olan hususlardan en önemlisi sabırlı olmasıdır. Sabrın Kur’an-ı Kerim’deki anlam alanı oldukça çeşitlidir. Bu bağlamda gelen ayet-i kerimelerden bazıları eğitim sürecini ısrarla devam ettirmenin gereğine işaret etmektedir. Zira sabır, başa gelen bela ve musibetlere metanet ve teslimiyet göstermek kadar, kullukta devamlılığı sağlama başarısı gösterebilmektir. Örneğin bir ayet-i kerimde “Ailene namazı emret ve ona karşı oldukça sabırlı ol ...”⁴⁹ buyrulmaktadır. Bu hem ailede ebeveyn hem de din eğitimcisine, ibadetin davranışlarda kazanım haline gelebilmesi

47 Mâide, 5/62-63.

48 Hûd, 11/116-117.

49 Taha, 20/132.

için takip ve ısrar sorumluluğu yüklemektedir. Üstün körü veya yüzeysel tavsiyelerin ibadet eğitiminde yetersiz kalabileceği anlaşılmaktadır.

Bazen insanları yanlış inanç ve uygulamalara karşı uyaran din eğitimcisi, olumsuz tepkilerle ve iletişime ısrarla kapalı durumlarla karşı karşıya kalabilir. Örneğin Lut (a.s.) için kavmi, “Biz seni elâlemin işine karışmaktan men etmemiş miydik?”⁵⁰ demişlerdir.

Bir insan olarak bu ve başka türlü tepkilere maruz kalan ya da çabaları istediği gibi sonuç vermeyen eğitimcinin moral ve motivasyonunda kırılmalar meydana gelebilir. Bu durumlara karşı direncini koruması ve işine yılmadan devam edebilmesi için peygamberlerin durumlarını daima hatırlamalı ve manevi yönünü güçlü tutmalıdır. Kur'an-ı Kerim, bu konuda eğitimcilere rehber niteliğinde birçok örnek vermektedir.

Nuh (a.s.) Rabbine halini arz ederken, “Rabbim! dedi, doğrusu ben kavmimi gece gündüz davet ettim. Fakat benim davetim, onları benden daha da uzaklaştırdı. Gerçekten de, günahlarını bağışlaman için onları ne zaman davet ettiysem, çağırma kulak tıkadılar, örtülerine büründüler, ayak dirediler, kibirlendikçe kibirlendiler. Sonra ben onları açıktan açığa davet ettim. Hem aleni hem de gizli gizli konuştum ...”⁵¹

Burada kavmi içinde 950 sene kalan⁵² Nuh'un (a.s.), tüm olumsuzluklara rağmen olağanüstü çabası görülmektedir. “Gece gündüz” davetle görevine kendini adadığı, insanlarla açıktan olduğu kadar birebir ve özel görüşmeler yaptığı anlaşılmaktadır.

Eğitimci, gördüğü olumsuz sonuçlar karşısında öncelikle önemli bir görevi ifa ettiğini asla aklından çıkarmamalıdır. Ayrıca sonuçtan daha çok, görevdeki manevi sorumluluğunu yerine getirip getirmediğine odaklanmalıdır. Ahiret günü, yaratıcıya hesap verileceği ve Rabbine karşı geçerli bir mazeret beyan edebilme⁵³ hassasiyetini vicdanında hissedebilmelidir.

Hız. Peygamber'e hitaben “Balık sahibi gibi olma”⁵⁴ buyrulması, sıkıntı ve zorlukların “sünnetullah”⁵⁵ kapsamında nitelenmesi, “Sana ancak tebliğ düşer.”⁵⁶ ifadesi bu bapta eğitimciye moral desteği sunan ayet-i kerimelerdendir.

50 Hicr, 15/70.

51 Nuh, 71/5-9.

52 Ankebût, 14.

53 Araf, 7/164.

54 Kâlem, 68/48.

55 İsrâ, 17/77.

56 Âl-i İmrân, 3/20.

6. Duygu/Gönül Dilini Kullanma

İnsan, sadece et ve kemikten ibaret biyolojik bir varlık değildir. Değişik zamanlarda yine değişik hissiyatın iç dünyasında canlandığı duygu sahibi bir canlıdır. Yaklaşımına göre insanın kalbinde meknuz şefkat ve merhamet duyguları harekete geçtiği gibi, kin ve nefret gibi kötü duygular da tezahür edebilmektedir. Bir eğitimcinin, insanın bu manevi yönünü dikkate alarak iletişim kurması eğitimin başarısı açısından oldukça önemlidir. Tarhan'ın da belirttiği üzere, vücutta dolaşan kan ne ise, iletişimde de duygu o anlama gelir. Duygudan yoksun bir iletişim kalıcı olmayacaktır.⁵⁷ Tatlı ve yumuşak dil, mütebesim bir yüz, şefkat ve merhamet örnek bir eğitimcinin vazgeçilmez vasıfları arasındadır. Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber (a.s.) için şu dikkat çekici ifadeleri kullanmaktadır:

“Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi ...”⁵⁸

Bu ayet-i kerimede açık bir şekilde sert ve kaba üslubun olumsuz sonuçlarına işaret edilmektedir. Demek ki, eğitmeni başarılı olabilmek için insanların kalp ve ruhlarında yer edecek bir üslup ve yaklaşıma sahip olmalıdır. Öğrenciye ya da dinleyiciye tahammülsüzlük, azarlama, affedici olmama, çatık kaşlılık başarısızlık sebebidir. Müfessir Maturîdî (333/944), ilgili ayet bağlamında, “İnsan, Allah'ın mahlûkatına karşı merhametli olmalı” diyerek geniş bir merhamet çerçevesi ortaya koyar.⁵⁹ Şu halde eğitimde sırf üslup ve yöntem sebebiyle insan kaybı bir risk olarak ortada durmaktadır.

Bu ayet-i kerime, Müslümanların önce mağlubiyet yaşadığı Uhud savaşının akabinde nazil olan ayet-i kerimelerden biridir. Hz. Peygamber'in komutuna uyulmamasının sonuca tesir ettiği bu savaşta Hz. Peygamber'in amcası Hamza b. Abdülmuttalib, Abdullah b. Cahş, Mus'ab b. Umeyr ve Şemmâs b. Osman gibi muhacir ve yine ensardan bazı sahabeler şehit olmuştu.⁶⁰ Ayrıca Hz. Peygamber (a.s.) bu savaşta yara aldı; dişi kırıldı, zırhının halkaları yüzünü yardı, dudağı açıldı. Hatta öldüğü sanıldı.⁶¹ Müslümanlar bocaladılar.⁶² Ardından münafıklar mağlubiyeti fırsat bilerek fitne çıkarmak istediler.⁶³ İşte zikri geçen ayette böyle hengâmeli ve de üzücü bir sonucun ardından Hz. Peygamber'in örnek tavrı ifade edilmektedir.

57 Nevzat Tarhan, *Duyguların Dili*, (Timaş, İstanbul, 2010), s. 70.

58 Âl-i İmrân, 3/159.

59 Mâturîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed, *Tevlâtü'l-Kur'an*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2005), II, 514.

60 İbn Hişam, *es-Sîretü'nebeviyye*, haz. Mustafa es-Sakkâ ve dğr. (Beyrut: Dâru'l-hayr, 1995), III, 95.

61 İbn Hişam, *es-Sîre*, III, 64-66.

62 Âl-i İmrân, 3/153.

63 Âl-i İmrân, 154.

Böylesine vahim sonuçlar doğuran bir olayın ardından Hz. Peygamber direktiflere uymayan ve mağlubiyete zemin hazırlayan Müslümanlara karşı yumuşak konuşmuş, sert ve kaba bir tavır takınmamıştır.

Başka ayet-i kerimelerde de Hz. Peygamber'in etrafındakiler için sergilediği benzeri hasbi ve yürekten tavri ortaya konulmaktadır. Örneğin bunlardan birinde "Sana uyan müminlere merhamet kanadını indir."⁶⁴ buyrulmaktadır. Ayet-i kerimde geçen "واحض جناحك" ibaresi, Kur'an'da bir de anne-babaya yaklaşımda öğütlenmektedir.⁶⁵ Zemahşeri bu deyim-i açıklarken "Kuş inişe geçmek isteyince kanadını kırar ve küçültür. Kalkmak isteyince de kanatlarını kaldırır. İşte iniş sırasında kanatlarını büzüp küçültmesi, tevazu ve yumuşaklıkta bir mesel/örnek haline gelmiştir." demektedir. Aynı şekilde bu deyim, yavrularına rikkat gösteren ve şefkatinden kanatlarını onlar için indiren kuştan istiâre edildiği de ifade edilmektedir.⁶⁶ Yani Hz. Peygamber müminlere yaklaşımda yavrusuna şefkat ve merhamet kanatlarını açan bir anne kuş gibi yumuşak ve mütevazı idi. Bazı tefsirlerde Hz. Peygamber'in sert, kaba olmayan, affedici ve bağışlayıcı özelliklerinin önceki ilahi kitaplarda son Peygamber'in vasıfları bağlamında yer aldığı ifade dilmektedir.⁶⁷

Sahabeden nakledilen şu rivayet, tebliğin tedricilikle beraber şefkat ve merhametin ön planda tutulduğu bir süreç olduğunu göstermesi bakımından önemlidir: "Allah bize, tam anlamıyla ihsanda bulundu. Zira bizler müşrik idik. Şayet Hz. Peygamber (a.s.) bu dini bize toptan veya bir defada getirseydi bize ağır gelir, İslam'a girmezdik. Fakat o, önce bizi tek bir kelimeye davet etti. Onu kabul ettik ve imanın tadına vardık. Ondan sonra da yumuşak (rifk) bir yöntemle, teker teker diğerlerini kabul ettik."⁶⁸

Ayrıca bir başka ayet-i kerimde "Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi sen onlara rahmet et diyerek dua et."⁶⁹ buyrulmaktadır. Bu ayet-i kerimde yetiştirme ve rahmet kelimeleri arasında bir ilgi kurulmakta ve yetiştirme usulünün rahmet ve sevgi temelinde olması gerektiği ifade edilmektedir.⁷⁰

Şu ayet-i kerimleri de aynı düzlemde okuyabiliriz:

64 Suarâ, 26/215.

65 İsrâ, 17/24.

66 Zemahşeri, Ebulkasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidi't-tenzîl*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-arabi, 1407), III, 340, 341.

67 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 342; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'lazîz*, haz. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1422), I, 533.

68 Râzi, *Me'âtilhu'l-ğayb*, IX, 405.

69 İsrâ, 17/24.

70 Abdurrahman Dodurgalı, *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, (İFAV: İstanbul, 1999), s. 108.

“Sen Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et!”⁷¹

“Affedici yol tut, marufu emret.”⁷²

Bunlardan başka hitapta kavl-i meysûr,⁷³ kavl-i marûf,⁷⁴ kavl-i belîğ⁷⁵ ve kavl-i ley-yin⁷⁶ üslubunun kullanılması istenilmektedir. Konuşma üslubuna dair gelen bu ifadelerin ortak sonucu, eğitimde muhatapın kalbine hitap edecek tatlı bir dilin kullanılmasıdır. Çünkü itici ve tersleyici üslup nefret oluşturur.

7. Özel İlgi ve İtina Gösterme

“İşte size içinizden öyle bir peygamber geldi ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O sizin üzerinize titreyip durur, müminlere karşı şefkat ve merhametle doludur.”⁷⁷

Ayet-i kerimede Hz. Peygamber’in sahibi olduğu bazı vasıflar ön plana çıkarılmaktadır. Bunlardan biri titreyip durmak diye çevrilen “حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ” ifadesidir. Râğıb “hırs” kelimesini aşırı iştah ve istek diye açıklamaktadır.⁷⁸

Müfessir Kurtubî (671/1273), hırs kelimesi için, “bir şeyi zayi ya da telef olmaması için sakınmak” demektedir.⁷⁹

Hz. Peygamber’in (a.s.), insanların doğru yolu bulması için olağanüstü bir istek ve gayrete sahip olduğu anlaşılmaktadır. Başka ayet-i kerimelerde, onun bu konudaki bitmek tükenmek bilmeyen yoğun arzusu dile getirilmektedir:

“Sen onların doğru yolu bulmalarını ne kadar isteyip dursan da, Allah, saptırdığı kimseyi hidayete erdirmez ...”⁸⁰

“Sen ne kadar, can atıp dursan da insanların çoğu iman edecek değildir.”⁸¹

71 Nahl, 16/25.

72 Araf, 7/199.

73 İsrâ, 7/28.

74 Nisâ, 4/9.

75 Nisâ, 4/63.

76 Taha, 20/44.

77 Tevbe, 9/129.

78 Râğıb, *Müfredât*, 227.

79 Kurtubî, *Câmi’ul-ahkâm*, VIII, 302.

80 Nahl, 16/37.

81 Yusuf, 12/103.

Bir başka ayet-i kerime ise Hz. Peygamber'in, bu konuda kendini helak edecek kadar üzüntü duyduğu anlaşılmaktadır:

“Onlar, iman etmiyorlar diye neredeyse kendine kıyacaksın!”⁸²

Öte yandan ayette geçen “عَنْتَ” kelimesi ise, içinden çıkılması mümkün olmayan zorluk demek olup, meşakkatlere düşüldüğünde “عَنْتَ فُلَانٌ” denir.⁸³

Bu noktada Musa (a.s.)'la ilgili bir ayet-i kerime de dikkat çekicidir. Musa (a.s.) kırk gün Sina Dağında bulunmuş ve bu süre zarfında vahiy almış ve İsrail oğullarına Tevrat'ın yazılı olduğu levhalarla dönmüştü. Ancak ayrılırken tevhit üzerine bıraktığı insanları döndüğünde buzağıya taparken görünce âdeta dünyası başına yıkıldı. O sırada, elindeki levhaları yere attığı, vekil bıraktığı Hz. Harun'un yakasına yapıştığı⁸⁴ ... anlatılmaktadır.

Bu izahlar doğrultusunda elçilerin, sorumlu olduğu insanlara gözü gibi baktığı, eğitimde insan kaybını son derece önemseydiği ve hakikati göstermek için âdeta can atıp çırpındığı anlaşılmaktadır. Gerçekten onun hayatındaki uygulamaları da hep bu yönde olmuştur. Çocuklar, yaşlılar, kadınlar, fakirler, köleler, engelliler gibi her kesim ve durumdan insanı önemsemiş, sorunlarına eğilmiş ve kendilerine özel ilgi göstermiştir. Bu bapta hadis kitaplarında zikredilen pek çok örnek vardır. Burada ideal bir eğitimci için çok şey anlatan şu rivayeti vermekle yetinmek istiyoruz: “Ben sizin için, çocuğuna karşı bir baba ne ise öyleyim.”⁸⁵ Demek ki, bir insanın kaybedilmesi, Hz. Peygamber için çok önemlidir. O, ümmetine tıpkı bir baba nazarıyla bakmakta, onlar içinde doğuruyu bulamayanları ise bir babanın evlâdını kaybetmesi gibi görmektedir. Bu durumda öğrenciyle sadece derste yüz yüze gelen, onun dünyasına giremeyen, sorunlarını ve yanlışlarını önemsemeyen bir eğitimci modeli, Kur'anî ve nebevî model teşkil etmez.

8. Fırsatları Gözetme

Eğitimde mesajın etkili olması bakımından uygun yer ve zamanın tespit edilebilmesi önem arz etmektedir. Bu, muhatapın alıcı ve duyarlılığının yüksek olduğu zaman ve zeminlerin iyi değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Kur'an'ın bildirdiğine göre Yusuf (a.s.) ile beraber iki kişi daha zindana atılır. Bu ikisi, gördükleri rüyayı Hz. Yusuf'a anlatır ve yorumunu isterler. Hz. Yusuf (a.s.) rüyalarını tevil edeceğini söyler ama hemen kendilerine şöyle der:

82 Şuarâ, 26/3.

83 Râğıb, *Müfredât*, s. 589.

84 Araf, 7/150.

85 Ebû Dâvûd, Tahâre, 4.

“Şüphesiz ben Allah’a inanmayan bir kavmin dininden uzaklaştım. Onlar ahireti inkâr edenlerin kendileridir. Atalarım İbrahim, İshak ve Yakub’un dinine uydum. Allah’a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yaraşmaz. Bu, Allah’ın bize ve insanlara olan lütfundandır. Fakat insanların çoğu şükretmezler. Ey zindan arkadaşlarım! Farklı farklı tanrılar mı iyi, yoksa gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah mı?...”⁸⁶

Bu iki kişi, gördükleri ilginç rüyaların şaşkınlığı içinde Yusuf’a gelmişlerdir. O sırada, onların sabırsızlık ve büyük bir merak içinde Yusuf’un ne diyeceğine kulak kesildiklerinde şüphe yoktur. İşte Yusuf onların telkine açık bu hallerini fırsat bilmiş; önce meraklarını gidereceğini taahhüt ettikten hemen sonra iman eğitimine başlamıştır.

Demek ki, eğitimde verim alabilmek için muhatabın durumunu dikkate almak veya uygun durumlar oluştuğunda devreye girmek gerekmektedir.

Aslında Kur’an’daki kimi sure ve ayetlerin esbâb-ı nüzullerine bakıldığında da aynı inceliği görebilmek mümkündür. Bir anlamda Kur’an, yaşanan olayların nabzını tutmuş ve muhatapların ilgi-alaka ve dikkatlerinin yüksek olduğu anlarda nazil olmuştur. Öyle ki, yaşanan bazı hadiseler karşısında gerek Hz. Peygamber’in gerekse sahabelerin vahiy beklentisi içinde olduğu da görülmüştür. Bu nedenle tedriciliğin bir de bu açıdan değerlendirilmesinde fayda vardır. Böylece mesaj, muhataba daha etkili bir şekilde ulaşabilmektedir.

Hz. Peygamber’in de tebliğ için bazı anları fırsat olarak değerlendirdiği görülmektedir. Rivayet edildiğine göre bir kişi, yolda rastladığı kuş yavrularını eline almış, o sırada anne kuş da onların üzerine konmuş ve üzerlerini örtmüştür. Hz. Peygamber, o kişiye kuşları bırakmasını söylerdi. Ancak ana kuş kaçıp uzaklaşmak yerine yavrularının başında durmuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) ashabına sordu:

“Şu annenin yavrularına şefkatine hayret ediyorsunuz değil mi?”

“Evet yâ Resulellah” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.):

“Beni hak ile gönderen Allah’a yemin olsun ki, Allah’ın kullarına karşı rahmeti, şu anne kuşun yavrularına karşı taşıdığı şefkatten daha fazladır. Onları götür, aldığın yere koy, anneleri ile beraber olsun!” buyurdu. Sahabi de onları derhal yerlerine götürdü.⁸⁷

Burada gündelik bir olay cereyan ederken, konuyu Hz. Peygamber hemen Allah’ın rahmeti ile ilişkilendirme yoluna gitmiştir. İnsanların dikkat kesildiği bir anda Allah’ın kullarına karşı sevgi ve merhametini anlatma fırsatını değerlendirmiştir.

86 Yusuf, 12/37-39.

87 Ebû Dâvud, Cenâiz, I/3089.

9. Dünyevi Beklentileri Öncelememe

Din eğitiminin, uhrevi hayatla yakından ilgisi nedeniyle manevi yanı ağır basan bir görev olduğu görülmektedir. Dünya hayatı, iyi ile kötüyü tercih etme arasında bir imtihan yeri olduğu ve bunun karşılığının ahirette görüleceği bir mümin için sabittir. Herkesten önce din eğitimcisinin bunun idrakinde olması gerekmektedir. Bu nedenle dini eğitimi, görevli olarak ifa eden din eğitimcilerinden gönül insanı olmalarının beklenmesi de doğaldır. Bu bağlamda üzerine düşen toplumsal sorumluluğu, manevi bir görev olarak telakki etmeli, insanları irşad ve tebliğ görevlerinde dünyevi hırs ve menfaatler gözetmemelidir. Kur'an-ı Kerim'de defaatle geçen şu ifadeler oldukça dikkat çekicidir:

“Eğer yüz çeviriyorsanız, zaten sizden bir ücret istemedim. Benim ücretim sadece Allah'a aittir...”⁸⁸

“De ki, ben sizden bir ücret istemişsem o sizin olsun. Ücretim yalnız Allah'a aittir. O, her şeye şahittir.”⁸⁹

“De ki: Ben buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Bu, âlemler için ancak bir öğüttür.”⁹⁰

“Ey kavmim! Allah'ın emirlerini bildirmeye karşılık sizden herhangi bir mal istemiyorum. Benim mükâfatım ancak Allah'a aittir...”⁹¹

“De ki, buna karşılık ben sizden bir ücret istemiyorum. Ve olduğundan başka türlü görünenlerden değilim.”⁹²

Daha başka yerlerde de geçen benzeri ifadeler,⁹³ sadece Şuarâ suresinde beş defa tekrarlanmaktadır.⁹⁴ Sırasıyla Nuh (a.s.), Hûd (a.s.), Sâlih (a.s.), Lût (a.s.) ve Şuayb (a.s.), kavimlerine hitap etmekte ve tebliğleri karşılığında hiçbir ücret istemediklerini ifade etmektedirler. Bu ifadelerle, tebliğ görevini menfaat karşılığı yapmadıklarını vurgulamış oluyorlar. Allah'ın hudutsuz nimet ve mükâfatlarına iman eden bir eğitimcinin, maddiyata tamah etmesi yakışık almaz. Maddi beklenti, görevin önüne geçirildiği vakit, güven ve itibar kaybına uğramak kaçınılmazdır. Yukarıda zikri geçen ayetler, paranın öncelendiği din hizmetinin samimiyet ve sadakat açısından taşıdığı probleme işaret etmektedir. Nitekim Yasin suresinde, “Sizden hiçbir karşılık beklemeyen ve kendileri doğru yolda olan

88 Yunus, 10/72.

89 Sebe', 34/47.

90 En'am, 6/90.

91 Hûd, 11/29.

92 Sâd, 38/86.

93 Hûd, 11/51; Furkan, 25/57.

94 Şuarâ, 26/109, 127, 145, 164, 180.

kimselere uyun.”⁹⁵ buyrulmaktadır. Bu nedenle eğitimci gerektiği zaman maddi karşılığı öncelikle bir fedakârlık örneği sergileyebilmelidir. Günümüzde görev alanını sadece girdiği dersle ya da namaz vakti ile sınırlayan, resmi görev tanımının dışında sorumluluk almayan eğitimcilerimizin etki alanlarının da oldukça sınırlı olduğu gözlenmektedir. Çoğu kere gönüllü faaliyetlerin belirli eğitimcilerin fedakârlıkları ile yürütüldüğü görülmektedir. Oysa aynı kurumda çalışan eğitimciler tarafından plan ve program dâhilinde paylaşımlı yapılacak gönüllü faaliyetler ortama feyiz-bereket ve hareket getirecektir.

SONUÇ

Eğitimin en önemli unsurlarından birini “eğitimci” kadro teşkil etmektedir. Allah, mesajlarının insanlara aktarımında peygamberleri seçmiş ve bir anlamda onları ideal bir eğitimci olarak insanların önüne koymuştur. Bu nedenle ideal bir eğitimci modeli ortaya koymada Kur’an’da hayatlarından kesitler sunulan elçileri ve özellikle Hz. Peygamber’i eğitim açısından dikkate almak gerekmektedir. Bu çerçevede din eğitimcisinin rol-model olma, söz-eylem uyumu, toplumsal sorumluluklar alma, eğitimde süreklilik, gönül dilini kullanma, muhataba özel ilgi ve itina gösterme, fırsatları değerlendirme, dünyevi beklentileri görevin önüne geçirmeme gibi hususların örnek eğitimci modelini ortaya çıkaran vasıflardan olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Abdurrahman Dodurgalı, *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, (İFAV: İstanbul, 1999).

Abdülfettah Ebû Gûdde, *er-Resûlû'l-muallim ve esâlibuhû fi't-ta'lim*, (Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1997).

Ali Rıza Aydın, “Öğretmen-Öğrenci İlişkilerinde Empati ve Öğretmenlerin Rol Modelliği Üzerine”, *Din Bilimleri*, IX, 2009, sayı: 4, s. 75-83.

Bağavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud, haz. Abdurrezzak el-Mehdî, (Beyrut: Dâru ihyâi't-tûrasi'l-Arabî, h.1420)

Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh*, (Beyrut: Dâru'l-ilmî li'l-melâyîn, 1987).

Ebulferec, Cemaleddin el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, haz. Abdurrezzak el-Mehdî, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-arabî, h.1422).

Gazalî, *İhyâu Ulûmî'd-dîn*, Çev. Ahmet Serdaroğlu, (Bedir: İstanbul), t.y.

İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'lazîz*, haz. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1422).

İbn Hişam, *es-Siretü'Nebeviyye*, haz. Mustafa es-Sakkâ ve dğr. (Beyrut: Dâru'l-hayr, 1995).

İbn Kesîr, Ebulfidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, (Dâru Tayba, 1999).

95 Yasin, 36/21.

el-Kazvîni, Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ er-Râzî, *Mu'cemu makâyisi'l-lüğa*, haz. Abdüsselam Muhammed Harun, (Dâru'l-Fîkr, 1979).

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Câmi'u'l-ahkâm*, haz. Ahmed el-berdûnî, (Kahire: Dâru'l-kütübî'l-misriyye, 1964).

el-İsfehânî, Râğîb, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*, haz. Safvân Adnan Dâvûdî, (Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1997).

Mâturidî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2005).

Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, (Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî: Beyrut, h.1420).

Semerkandî, Ebulleys b. Muhammed, *Bahru'l-Ulûm*, ty.

Peker, Hüseyin, *Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları*, (Samsun: Eser, 1991).

Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, (Dârufîkr, Beyrut, ty.)

Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân*, haz. Ahmed Muhammed Şâkir, (Müessesetürrisâle, 2000).

Tarhan, Nevzat, *Duyguların Dili*, Timaş: İstanbul, 2010.

Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Sünen-i Tirmizî*, haz. Ahmed Muhammed Şakir ve diğeri, (Şirketü Mektebe: Mısır, 1975).

Yavuz, Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Boğaziçi: İstanbul, 2012.

Zemahşerî, Ebulkasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidi't-tenzil*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-arabî, 1407).

Zeccâc, Ebû İshak, *Meâni'l-Kur'an ve İrâbuhû*, (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1988)

OTURUM BAŞKANI- Evet, Recep Bey'e teşekkür ediyorum.

Tam 15 dakikada tebliğini sundular. Beni zor duruma sokmadılar, sağ olsunlar.

Din eğitimcisi olarak; tabii ki, imamımızı, müezziniimizi, müftümüzü, vaizimizi, imam hatip öğretmenimizi, din bilgisi öğretmenimizi, ilahiyat hocalarımızı ve fahri olarak bu görevi yapan herkesi kastettiler.

İnşaallah Hazret-i Peygamber'in şahsında var olan bu vasıfları önce biz kendimiz, insan yetiştirme görevi olan bizler özümseriz, toparlarız, sonra da bu vasıfları taşıyan insanlar olarak diğer insanları eğitmeye çalışırız.

Evet, oturumumuzun son konuşmasını "Kur'an'da Murakabe ve İnsanın Yetiştirilmesindeki Rolü" isimli tebliğ başlığıyla Doç. Dr. Mevlüt Erten Bey sunacak. Hocam buyurun.

KUR'AN'DA MURAKABE VE İNSANIN YETİŞMESİNDEKİ ROLÜ

Doç. Dr. Mevlüt ERTEN

Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Allah insanı yaratmış ve yeryüzünün halifesi, idarecisi olma görevini ona tevdi etmiştir. İnsanın yeryüzünün idarecisi olması onun iyi yetişmesi anlamını da beraberinde getirecektir. Zira bir yerin en güzel şekilde imar edilmesi de ifsat edilmesi de oranın sorumluları tarafından olur. Onun için Allah insanı yaratıp başıboş bırakmamıştır. Bilakis onu gönderdiği vahiyler ve peygamberler vasıtasıyla yetiştirmeyi amaçlamıştır.

Biz bu tebliğde Kur'an'da insanın yetişmesi bağlamında çok önemli gördüğümüz murakabe kavramını ele alacağız. Allah bir taraftan Kur'an'da başta er-Rakib ismi olmak üzere birçok ismi ile kullarını gözetip, takip ve kontrol ettiğini yani murakabe ettiğini bildirmiştir, diğer taraftan da kullarının da kendisini murakabe etmesini istemiştir.

Tebliğimizi üç ana temel üzerine oturtacağız. Birincisi yukarıdan aşağıya; Allah'tan insana murakabedir. Bu murakabe Allah'tan insana dikey şekilde cereyan eder. Burada Kur'an'da murakabeyi ifade eden Allah'ın isimlerini ele alacağız. Bu konudaki merkezi kelime Allah'ın er-Rakib ismidir. Allah'ın bu isim etrafında toplanan ve bu isimle yakın manaya gelen, "Alim", "Hafız" "Habir" gibi birçok ismi vardır. Bir tebliğ çerçevesinde Allah'ın bu isimlerinden er-Rakib ismi üzerinde yoğunlaşıp yakın manaya gelen diğer isimleri ise zikretmekle yetineceğiz. Böylece Allah'ın evrende nasıl her şeyi murakabe ettiğinin geniş bir panoramasını çizip yukarıdan aşağıya her daim, her şeyi kontrol eden bir Allah tasavvurunun geniş bir tablosunu ortaya koyacağız.

Tebliğimizin ikinci kısmında aşağıdan yukarıya; insandan Allah'a murakabeyi yani insanın Allah'ı gözetmesini, her daim Allah bilinci ile hareket etmesini, bu şuur içinde bir

insan olmasını ele alacağız. Bu murakabe hem insandan Allah'a dikey hem de insandan insana ve diğer varlıklara doğru yatay şekilde gerçekleşir. Dikey anlamda insanın Allah'ı murakabesini-gözetmesini; akıl, bilgi, takva (Allah bilincini içinde canlı tutmak), zikir (Allah'ı hatırlama), şükür ve dua kavramları çerçevesinde temellendirip genişçe işleyeceğiz. İnsandan insana yatay düzlemde cereyan eden murakabe bağlamında ise kısaca kul haklarına (hukuku'l-ibâd) vurgu yapıp geçeceğiz. Tebliğimizin üçüncü kısmında bu ikili döngünün; yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya insanın yetişmesinde nasıl bir rol oynadığı üzerinde durup bazı tespitler yapacağız.

I. YUKARIDAN AŞAĞI MURAKABE (ALLAH'IN MURAKABESİ- MURAKABETULLAH)

Yukarıdan aşağı murakabe, Allah'tan insana doğru olan dikey bir murakabe olup Allah'ın kullarını gözetmesi, takip ve kontrol etmesi anlamındadır. Allah birçok Kur'an ayetinde insanların yaptıklarını gördüğünü, işittiğini, onları tek tek saydığını, yazdığını, hatta onları gözetip takip ve kontrol ettiğini, hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığını bildirir. Bütün bunlar Allah'ın kullarını murakabe ettiği anlamına gelir.

A. Kur'an'da Murakabeyi İfade Eden Allah'ın İsimleri Çerçevesinde Allah'ın Kullarını Murakabesi

Kur'an'da Allah birçok ismi ile kullarını murakabe ettiğini bildirmektedir. Bu manayı ifade eden odak kelime r-k-b fiilinden er-Rakib vasfıdır.

a. Er-Rakib

R-k-b fiil kökü ve türevleri sözlükte gözlemek-gözetlemek-beklemek, izlemek, kollamak, korumak (koruma altına almak), denetlemek, kontrol etmek, dikkati belli bir noktaya toplama anlamlarına gelir. Nitekim şair şöyle söylemiştir:

Yürakıbu'n-necme riqâbe'l-hûti: O, balığın suyu gözetleyip beklemesi gibi, yıldızın doğmasını bekleyip gözetlemektedir. Balığın suyu arzulaması gibi, yola çıkmayı arzulayıp yıldızı gözetlemek anlamındadır. Yani yola çıkmak için yıldızın doğmasını arzu ederek ona bakmaktır. (İbn Manzûr, Lisânu'l-Arap, I. 424-428.)

Kur'an'da murakabeyi ifade eden r-k-b fiil kökü ve türevleri terkub, yer kubû, yer kubûne, yeterakkabû, fertekib, vertekibû, fertekibhüm mürtekibûn ve rakib şeklinde farklı bağlamlarda on sekiz defa geçer. (Abdülbâki, el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazı'l-Kur'ani'l-Kerim, s. 323.) Bunlardan üçü Allah'a, diğerleri ise yaratıklarına isnat edilmiş olup birbirine yakın üç anlamda kullanılmıştır. (Mahalli-Suyutî, Tefsîru'l-Celâleyn, s. ilgili ayetler.) Şimdi bunları örneklerle görelim.

1. Bir şeyin olacağını beklemek, gözlemek, gözetlemek anlamında:

“O halde sen (Hz. Muhammed) (onların başlarına gelecekleri) bekle (ferteqıb); onlar da beklemektedirler (murteqıbün)!” (Duhan 44/59; Kamer, 54/27; Kasas, 28/18; Hud, 11/93.)

2. Dikkate almak, hesaba katmak, göz önünde bulundurmak, düşünmek anlamında:

“Onlar (müşrikler), bir inanan hakkında ne bir yakınlık ne de anlaşma dikkate alırlar, hesaba katarlar (lâ yerqubûne); çünkü onlar haddi aşanlardır.” (Tevbe, 9/8, 10.)

3. Korumak (koruma altına almak), kontrol etmek, takip etmek anlamında:

Kur'an'da fiilin rakıb şeklinde geçen türevi, Hud suresi 93. ayette Hz. Şuayb peygambere nispetine ilaveten, koruyan (koruma altına alan), kontrol eden, takip eden anlamında üç defa Allah'a ve bir defa da meleklerle nispet edilerek beş defa geçer. Şimdi bu ayetleri görelim.

“Ey insanlar! Sizi bir tek canlıdan yaratan, ondan eşini var eden ve her ikisinden birçok erkek ve kadın türeten Rabbinizin bilincinde olun. Adına birbirinizden (haklarınızı) talep ettiğiniz Allah'ın ve akrabalık bağlarının bilincinde de olun; çünkü Allah, sizi çok iyi takip edendir (innellahe kâne aleyküm raqıben).” (Nisâ, 4/1; Maide, 5/117; Ahzab, 33/52.)

Meşhur mutasavvıf müfessir Kuşeyrî (ö. 465), konuyla ilgili olan ayetin son kısmını şöyle tefsir eder:

“Allah sizi çok iyi takip edendir: Allah (yaptığına) muttalidir, şahittir, seni yakından takip etmektedir-ensendedir (yeuddü aleyke enfâseke), duyularını (yaptıklarını) görmektedir, fikir ve düşüncelerine sahiptir, yaptığın her şeyi ve durumu inşa edendir. Ve kim O'nun üzerinde Raqıb olduğunu bilirse, kendisine düşen O'ndan haya etmek ve çekinmektir.” (Kuşeyrî, Letâifu'l-İşârât, II. 5.)

Meleklerle nispet edilen ayete gelince, Kur'an'da şöyle buyrulur: “İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında (yaptıklarını) takip eden (rakıb) hazır (atid) bir (melek) bulunmasın.” (Kâf, 50/18.) Meleklerin bu görevi için Mücahid (r.a.) şöyle demiştir: “Allah, insanın ahvalini bilmesi ile birlikte delile bağlamak için yaptıklarını gece ve gündüz koruma altına alan ve yazan ikişer melek görevlendirmiştir.” (el-Kurtubi, el-Câm'i li Ahkâmi'l-Kur'an, XVII. 12.)

Görüldüğü gibi murâkabe kelimesi Kur'an'da birbirine yakın sözlük anlamında bir şeyin olacağını beklemek-gözlemek, dikkate almak, hesaba katmak, korumak (koruma altına almak) ve takip etmek anlamlarında kullanılmıştır. Allah bu kelimeyi üç yerde kendine isnat edip, insanlar ve her şey üzerinde er-Raqıb olduğunu; onları takip ettiğini, enselerinde olduğunu bildirerek kelimeyi kendisine isim koyup yeni bir anlam

yüklemiştir. Allah diğer taraftan kelimeyi meleklerine isnat ederek insanın yaptığı, söylediği her şeyi insanın sağında ve solunda bulunan rakib meleklerin takip edip yazdığını, zapturapt altına alıp koruduğunu bildirmektedir. (Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an, XXVI. 183-186.) Yani Allah bir taraftan bütün insanları kendi takip ve kontrol etmekte, diğer taraftan görevlendirdiği hafaza melekleri ile onların yaptıklarını kayıt altına almaktadır. Dolayısıyla kelime hem Allah'ın hem de meleklerin ismi, sıfatları olması yönüyle Kur'an'da anlam genişlemesine uğramış ve yeni bir boyut kazanmıştır.

Allah'ın murakabe ile ilgili er-Rakib ismi etrafında kümeleşip yakın anlama gelen diğer isimler şunlardır:

b. El-Âlim, el-Alîm, Allâmu'l-Guyûb ve el-A'lem: Bilen

c. El-Hâfiz, el-Hâfiz: Muhafaza eden, koruyan

d. El-Basîr: Gören

e. Es-Semî': İşiten

f. El-Habîr: Haberdar olan

g. Eş-Şehîd: Tanık olan

h. El-Vekîl: Gözetici, koruyucu

ı. El-Kayyûm-el-Kâim: Hıfzeden, gözetleyen

i. El-Latîf: İşlerin inceliklerini bilen

j. El-Muhîr: Her şeyi kuşatan, çok iyi bilen

k. El-Hakîm: Üstün bir ilimle bilen

l. El-Karîb: Çok yakın

m. El-Müheymin: Gözetleyip koruyan. (Yıldırım, Kur'an'da Ulûhiyyet, s. 89-271.)

Buraya kadar Allah'ın murakabe ile ilgili isimlerini ele aldık. Burada konuyla ilgili merkezi isim Allah'ın er-Rakib ismi olup her şeyi gözetip kontrol eden, takip eden anlamındadır. Allah'ın bu ismi Mekki surelerde geçmez, dolayısıyla bu vasıf Medenîdir. Ancak murakabeyle yakın manalara gelen yukarıda zikrettiğimiz Hafız, Şehîd gibi vasıflar Mekki surelerde bolca bulunmaktadır. (Yıldırım, Kur'an'da Ulûhiyyet, s. 260.) Allah'ın bu isimleri er-Rakib isim etrafında güçlü bir semantik ağ oluştururlar. Allah bütün bu isimlerle kendisini betimleyerek insanı yaratıp kendi haline başıboş bırakmadığını, bilakis onlar üzerinde güçlü bir murakabe ve takip oluşturduğunu bildirmektedir.

II. AŞAĞIDAN YUKARIYA MURAKABE (ALLAH'I MURAKABE ETME- MURAKABE LİLLÂH)

Kur'an'ı dikkatlice okuduğumuzda murakabenin tek taraflı olmadığını görürüz. Yukarıda genişçe gördüğümüz gibi, Allah yukarıdan aşağı her şeyi murakabe ettiğini çeşitli vesilelerle ifade etmiştir. Aynı şekilde Allah değişik şekillerde kullarının da kendisini murakabe etmesini istemiştir. Kulların Allah'ı murakabesi, başta O'a iman edip şirk koşmamaları ve O'na ibadet etmeleridir. Tebliğimizde bunları ele almayacağız. Ancak bunları içeren unsurlar olarak Allah'ı murakabenin enstrümanlarını işleyeceğiz.

A. Allah'ı Murakabenin-(Murakabe Lillah) Enstrümanları

Allah'ı murakabe hem insandan Allah'a doğru dikey şekilde hem de insandan insana doğru yatay şekilde vuku bulur. Tespitimize göre Kur'an'da insandan Allah'a dikey murakabenin birçok enstrümanları vardır. Şimdi bunları ele alalım.

a. Akıl

Akıl Allah'ı murakabenin en önemli enstrümanıdır. Zira Allah Kur'an'da akla önem vermiş, insanların aklını kullanmalarının üzerinde durmuştur. Meşhur mutasavvıf es-Sülemi'ye göre "Her şeyin bir özü vardır. İnsanın özü akıl, aklın özü de sabırdır." (Es-Sülemi, Risaleler, çevr.: Süleyman Ateş, s. 51, 52.)

Akıl (a-k-l) kökünden türemiş olup, el-hıcr ve'n-nühâ anlamında aptallık ve ahmaklığın zıddıdır. Akıllı adam (racülün âkılün), kendini işine ve görüşüne teksif eden kişiye denir (el-câmiu liemrihi ve ra'yihî). Bu devenin ayaklarını bir araya getirmekten, bağlamaktan alınmış (akaltü'l-baira) tır. El-Ikâl, iptir. El-akl: işlerde dikkatli düşünmek, davranmaktır. Akıl kalp, kalp akıldır. Akıl, akıl olarak isimlendirilmiştir, çünkü o, sahibini helak edici şeylere düşmekten bağlar, yani tutar, hapseder, engeller. Akaleş-şey'e : onu anladı anlamındadır. (İbn Manzûr, Lisânü'l-Arap, XI. 458-459.)

Akıl kelimesinin temel anlamı tutmak, bağlamak anlamındadır, devenin iple bağlanması gibi. (el-İsfehâni, Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'an, s. 578.) Dolayısıyla akıl bir anlamda "kayıt altına alma" ve "alıkoyma" anlamlarına gelmektedir. Yani bu bağlamda akıl, kelimeler yoluyla bilginin ereğini kayıtlı altına alan ve tutan fitrî bir sahipliğe işaret etmektedir. Akıl kalp ile eş anlamlıdır. İdrakin ruhî algılama organı olan kalp dediğimiz şey de aynı şekilde akıl ile özdeştir. Aklın gerçek doğası akleden nefsin onunla bilip onunla hakkı batıldan ayırdığı bir ruhi cevher olmasıdır. (Attas, Modern Çağ ve İslami Düşünüşün Problemleri, s. 201.)

Akıl kelimesi Kur'an'da kırk dokuz defa geçer. Bu ayetlerin hiç birinde akıl isim ve mastar olarak geçmeyip tamamında çeşitli bağlamlarda fiil (eylem) formunda geçer. Bunların tamamı akalû, te'kılûn, ne'kılû, ye'kılû ve ye'kılûn şeklindedir. (Abdülbâki,

el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim, s. 468-469.) Kur'an'da akıl anlamında kullanılan başka kavramlar da vardır. Bunların hepsi ciddi bir semantik ağ oluşturup Kur'an'ın akla ne kadar önem verdiğini gösterir.

Akılla ilgili genel bilgilerden sonra şimdi de Kur'an'da bahsedilen akıl nasıl bir akıldır, nitelikleri, özellikleri nedir, Kur'an'ın kendisine giderek cevaplamaya çalışalım.

El-İsfehânî (ö. 425), Kur'an'da birçok defa tekrar eden ve Allah'ın sözlü ayetlerini (Kur'an) ve sözsüz, tabiat ayetlerini (işaretlerini) ifade eden ayet (âyet) ve ayetler (âyât) i akıl ve bilgi ile ilgili kelimeler olduğunu ifade eder. (el-İsfehânî, ez-Zerîa ilâ Mekârimi's-Şeria, I. 133 vd.)

İşte biz bu kelimeden hareketle Kur'an'da aklın niteliklerini belirlemeye çalışacağız. Şimdi bu kelimelerin geçtiği ayetleri tek tek ele alalım.

1. Teakkul

“(Böylece Biz, o halkı-Lut (a.s.)- yok etmiştik). Andolsun ki, Biz, aklını kullanacak olan bir halk için (ye'kılûn), orada apaçık bir delil (âyet) bırakmışızdır.” (Ankebût, 29/35; Al-i İmrân, 3/118; Nahl, 16/12, 67; Bakara, 2/164; Ra'd, 13/4; Nûr, 24/ 61; Rûm, 30/24, 28; Hadîd, 57/17.)

2. Ahiretten Korkma

“Kuşkusuz, ahiret azabından korkan (hâfe) için bunda ders alınacak bir ibret (âyet) vardır...” (Hud, 11/103.)

3. İman

“Onlar, (ilahi kanunlara) boyun eğmeleri sonucu göğün boşluğunda (yere düşmeden uçabilen) kuşları görmüyorlar mı? Onları, (orada öyle düşmekten) Allah'tan başka tutan yoktur. Gerçekten de bunda inananlar (yü'minûn) için alınacak birçok ders (âyât) vardır.” (Nahl, 16/79; Bakara, 2/ 248; Al-i İmrân, 3/ 49; Şuarâ, 26/8, 67, 103, 121; Neml, 27/ 86; Ankebût, 29/24, 44; Rûm, 30/37.)

4. Tefekkür

“Allah, (su) ile sizin için ekin, zeytin, hurma, üzüm ve her türlü meyve yetiştirir. Gerçekten de bütün bunlarda düşünenler (yetefekkerûn) için bir ibret (âyet) vardır.” (Nahl, 16/11, 69; Rûm, 30/21; Zümer, 39/ 42; Câsiye, 45/ 13.)

5. Tedebbür

“Bu (Kur'an), Bizim, ayetleri (âyât) üzerinde düşünmeleri (yeddebberû) ve akıl sahiplerinin (onlardan) öğüt almaları (yetezekkera) için, sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır.” (Sad, 38/29.)

6. Tezekkür

“Bu, Rabbinin dosdoğru olan yoludur. Kuşkusuz Biz, öğüt alan bir halk için (yez-zekkerûn), ayetleri (âyet) ayrıntılı bir biçimde açıklamış bulunuyoruz.” (En’am, 6/126; Bakara, 2/221; A’raf, 7/26.)

7. Kulak vermek, işitmek

“İçinde dinlenmeniz için geceyi sizin için var eden ve (işlerinizi görmeniz için de) gündüzü aydınlık kılan O’dur. İşte bütün bunlarda, işiten (yesmeûn) bir halk için ayetler (âyet) vardır.” (Yunus, 10/67; Nahl, 16/ 65; Rûm, 30/23; Secde, 32/26.)

8. Bilgi, ilim

“De ki: Allah’ın kulları için yarattığı elbiseyi, temiz ve güzel rızıkları yasaklayan kimdir? De ki: Onlar dünya hayatında, (hem inananlar hem de inanmayanlar), kıyamet gününde ise sadece inananlar içindir. İşte Biz bilen (ya’lemûn) bir halk için ayetlerimizi (âyet) böyle ayrıntılı bir biçimde açıklıyoruz.” (A’raf, 7/32; En’am, 6/97; Tevbe, 9/11; Ankebût, 39/ 43.)

9. Allah’a yönelme

“Onlar, önlerinde ve arkalarında duran (ve kendilerini dört bir yandan kuşatan) göğü ve yeri görmüyorlar mı? Biz dilesek onları yerin dibine geçirir ya da gökten üzerlerine parçalar düşürürüz. Bunda kuşkusuz (Rabbine) yönelen (münib) her kul için alınacak ders (âyet) vardır.” (Sebe, 34/9.)

10. Kesin bilgi (İkân)

“Bilgiden yoksun olanlar: Allah bizimle konuşsaydı ya da bize bir mucize gelseydi ya! demişlerdi. Onlardan öncekiler de tıpkı onların söyledikleri gibi söylemişlerdi. Kalpleri (nasıl da) birbirlerine benzemiş! Oysa Biz, gerçekler konusunda kesin bilgiye ulaşmak isteyenlere (yûkınûn) ayetleri (âyet) açıklamıştık.” (Bakara, 2/118; Câsiye, 45/4; Zâriyât, 51/ 20.)

11. Anlama (fıkıh)

“Sizi tek bir nefisten vareden O’dur. (O, herbiriniz için bu dünyada yaşarken) bir kalma yeri, (ölürken de) bir dinlenme yeri (belirlemiştir). Kuşkusuz Biz, anlayan (yef-kahûn) bir toplum için ayetlerimizi (âyet) ayrıntılı bir biçimde açıklamış bulunuyoruz.” (En’am, 6/98, 65.)

12. Allah bilincini canlı tutma, sorumluluk bilinci (takva)

“Kuşkusuz, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, Allah’ın göklerde ve yerde yarattıklarında, içlerinde Allah bilincini canlı tutanlar için (yettekûn) ayetler (âyât) vardır.” (Yunus, 10/6; Bakara, 2/187.)

13. Araştırma, sorgulama

“Andolsun ki, Yusuf’un ve kardeşlerinin kıssasında (gerçeği) araştıranlar (lissâilîn) için ibretler (âyât) vardır.” (Yusuf, 12/7.)

14. Sabır ve Şükür

“Sen, gemilerin denizde Allah’ın lütfuyla yüzdüklerini görmüyor musun? Allah, bunu, ayetlerinden bir kısmını size göstermek için yapmaktadır. Bunda kuşkusuz güçlülere tüm gücüyle göğüs geren (sabbâr), çok şükreden (şekûr) herkes için alınacak dersler (âyât) vardır.” (Lokman, 31/31; Sebe, 34/ 19; Şûrâ, 42/33; İbrahim, 14/ 5; A’raf, 7/58.)

15. İnce kavrayış

“Kuşkusuz bu olanlarda ince kavrayış sahipleri (ilmütesevvimîn) için çıkarılacak dersler (âyât) vardır.” (Hicr, 15/75.)

16. Dönmek, rucû etmek (yanlış vs.den)

“Yemin olsun ki biz, çevrenizdeki kentleri helak ettik ve (yanlıştan) dönmeleri (yerciûn) için ayetleri (âyât) çeşit çeşit kıldık.” (Ahkâf, 46/ 27; A’raf, 7/174.)

Ayetlerde gördüğümüz gibi Kur’an’a göre akıl birçok niteliklere sahiptir. Bu nitelikler tamamen Allah’ı murakabe etme ile ilgili hususlardır. Akıl bu nitelikleri ile işlevselliğini tam olarak yerine yetirip Allah’a murakabesini gerçekleştirecektir. Dolayısıyla Kur’an’ın betimlediği akıl her şeyden önce Allah’a iman sahibi olmalı, O’ndan korkmalı ve O’na yönelmelidir. Keza akıl Allah’ın sözlü ve sözsüz ayetleri üzerinde düşünmeli (tefekür-tedebbür) ibret almalı ve onlara kulağını açmalıdır. Akıl bilgi ile hareket etmeli, bilgi sahibi olmalı ve kesin bilgiye ulaşmak için çaba sarf etmelidir. Akıl anlamak için çalışmalı ve sorumluluk bilinci içerisinde davranmalıdır. Akıl sorgulayıcı ve sabır sahibi olmalıdır. Bütün bunlara ilaveten akıl, ince kavrayışa sahip olmalı ve gerektiğinde yanlıştan rucû edip dönmelidir.

b. Bilgi

Bilgi, İslami terminolojide genel olarak el-‘ilm terimiyle ifade edilir ve sözlükte ‘mutlak olarak bilmek, şuurda hasıl olmak, sağlam ve kesin bir biçimde bilmek’ veya ‘bir şeyin gerçeğini bilmek’ gibi anlamlara gelir. (İbn Manzûr, Lisânü’l-Arab, XII.416-422.) Kelimenin esas manası budur.

Bilgi ve bilmeye esas olan kelime olan el-‘ilm Kur’an’da en çok kullanılan kelimelerden birisidir. Bu nedenle ‘ilm kelimesi ve ondan türeyen isim ve fiiller Kur’an’da yaklaşık olarak yediyüz elli yerde geçmektedir. (Abdulkaki, el-Mucemu’l-Mufehres Li Elfazı’l-Kur’ani’l-Kerim., s. 469-481.)

Bu bağlamda Allah Teâlâ Kur’an’da birliğine kendisiyle beraber melekleri ve bilgi sahiplerini şahit tutmuş ve kulları içinden ancak bilginlerin kendisinden gereğince korkacağını bildirmiştir.

“(Yaratıkları arasında) adaleti gerçekleştiren Allah, melekler ve ilim sahipleri, kendisinden başka hiçbir tanrı olmadığına tanıklık etmişlerdir; (gerçekten de) çok güçlü, çok bilgi olan O’ndan başka tanrı yoktur.” (Âl-i İmrân, 3/18.)

Bu ayette Allah, kendinden başka ilah olmadığına yani tevhide, önce kendisini, ikinci olarak melekleri, daha sonra da bilgi sahiplerini şahit tutmaktadır. Böylesine önemli bir konuda Allah’ın kendisiyle beraber meleklerin ve bilgi sahiplerinin şahitliklerine vurgu yapması onlara dolayısıyla bilgiye verdiği değeri ve önemi açıkça ortaya koymaktadır.

“Kulları içinden ancak bilginler, Allah’tan (gereğince) korkar.” (Fatır, 35/28.)

Allah haşyetini, Allah korkusunu, Allah saygısını kulları içinden ancak ulema duyar ve ancak Allah’ı bilenler o saygıyı hissederler. Yani “...Sen ancak görmeden Rablerinden korkanları uyarırsın...” (Fatır, 35/18) ayetinde buyurulduğu üzere Allah saygısını müstemirren duyup da peygamberin inzarından müstefid olacak ve binaenaleyh temizlenip korunacak olanlar Allah’ı celal-ü cemaliyle, sıfatı kemaliyle bilen ehli ilimdir. Çünkü bir şey hakkında saygı onun şanına olan bilgi ve bilginin derecesiyle mütenasip olur. Bir kulun da Allah’a dair ilmi ne kadar kemalli ise haşyeti de o nisbette kamil olur. Onun için Resulallah “Ene ahşâkum lillâh ve etkâkum: Ben sizin Allah’dan en çok korkan ve O’na karşı en çok sorumluluğunun bilincinde olanınızım.” (Buhârî, Nikah, 1.) demiştir. (Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, VI.3991.)

Bu ayet hem bilginin önemini vurgulamakta hem de bilgi sahibi kişiler (alimler) için ulaşılması gereken en yüce mevkiyi belirlemektedir. Zira bir kişi içinde Allah korkusu taşıyorsa, o zaman ayetin bahsettiği ‘alim’ sınıfına girer. Nitekim Abdullah b. Mesud’dan nakledilen bir söz bu hususu doğrulamaktadır. “İlim sadece çok sayıda hadis bilmek değildir. İlim Allah’tan çok korkmaktır.” Hasan Basri (ö. 110/728), “Alim, Allah’ı görmediği halde korkan, Allah’ın sevdiğini seven ve Allah’ın sevmediğinden uzak kalan kimsedir.” diye buyurmuştur ki, bu ayet böyle kimselere işaret etmektedir. (Mevdudi, Tefhimu’l-Kur’an, IV.557.) Dolayısıyla diyebiliriz ki, yukarıdaki ayet Allah’a karşı sorumluluğunun bilincinde olup kibirlenmeyen ve bildikleriyle amel eden alimlere

işaret etmektedir. Yoksa her bilgi sahibi Allah'dan korkar anlamında değildir. İşte böyle bilgi Allah'ı murakabe etmenin bir unsurudur.

Keza Allah bilginin önemi ile ilgili Allah'ın sözlü (Kur'an) ve sözsüz (tabiat) ayetlerini anlama bağlamında bilenlere vurgu yapar:

“Karada ve denizde karanlıklar bastırıldığında yolunuzu bulmanız için yıldızları yaratan da O'dur. Kuşkusuz Biz, bilen (ya'lemûm) bir toplum için ayetlerimizi ayrıntılı bir biçimde açıklamış bulunuyoruz.” (En'am, 6/97; Ankebût, 29/43; Tevbe, 9/11.)

Burada son olarak Kur'an'da bilginin önemini ve değerini vurgulayan ayetlerden bazılarını sunalım:

“... Allah sizden iman edenleri ve kendilerine ilim verilmiş kimseleri yüksek derecelere çıkarır.” (Mücadele, 11/58.)

“Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” (Zümer, 39/9.)

Peygamberimiz; Rabbim, bilgimi (ilm) artır (Taha, 20/114.) diye dua etmekle emrolunmuştur. Buraya kadar ifade edilenler, bilginin önemli ve kıymetli bir kazanç olduğunu ve Allah'ı murakabenin önemli bir enstrümanı olduğunu açık ve net bir şekilde ortaya koymaktadır.

c. Takva

Kur'an'ı okuduğumuzda, “vekâ”, “ittekâ”, “muttaki” ve “takva” kelimelerine sıkça rastlarız. İşte murakabenin önemli enstrümanlarından birisi de takvadır.

“Takva” ve “ittikâ” kelimeleri, “ve-kâ” fiilinin mastarı olan “vikâye”den gelmektedir. Vikâye, bir şeyi onu rahatsız edecek ve ona zarar verecek şeylerden koruma anlamındadır. Kur'an'da bu anlamda kullanılmıştır. O ayetlerin birinde şöyle buyrulur: “Allah, onları o günün kötülüğünden koruyacak (vekâhüm) ...” (76, İnsan, 11.) İşte takva, insanın kendi canını korkutan şeylerden sakındırmasıdır. Kelimenin asıl anlamı budur. Bunun yanında bazen korku (havf) takva, takva da korku (havf) diye adlandırılır. Bu isimlendirme bir şeyin şartı gerektirmesi, şartın da onu gerektirirse kabilindendir. Dinî anlamda takva insanın kendisini günahlardan sakındırması şeklinde kavramlaşmıştır. Bu da sakıncalı şeylerin terkedilmesi ile gerçekleşir. (el-İsfehâni, Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'an, s. 881.) Allah bu bağlamda şöyle buyurur: “Şüphesiz Allah, takva sahipleri ile (ellezine ittekav) ve iyilikte bulunanlarla (muhsinûn) beraberdir.” (Nahl, 16/128.)

Takva kelimesi Mekke döneminin özellikle ilk çağında, Mekki surelerin konusuna uygun olarak ahiret azabından dolayısıyla Allah'tan korkmayı ifade eder. Misal olarak “Ey insanlar, Rabbinizden korkun (ittekû). Yemin ederim ki o saatin yeri sarsışı dehşetli olacaktır.” (Hacc, 22/1.) Ancak bu, Kur'an'da daha ziyade istisnâ bir durumdur. İtteka

fiili Kur'an'da hemen hemen daima dini anlamda kullanılmıştır. (Izutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, çev.: Süleyman Ateş, s. 221-227; Izutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar, çev.: Selahattin Ayaz, s. 259-265.)

Kur'an'da "takva", "ittika" ve "vikaye" mastar ve isimleri çeşitli kalıplarda, çok azı lügat manasında olmak üzere iki yüz elli sekiz ayette geçmektedir. Kelime, genellikle Kur'an tarafından kazandırılan dini anlamda kullanılmıştır. Yani insanın kendisini günahlardan sakındırmasıdır. Bu ise sakıncalı şeylerin terkedilmesi ile gerçekleşir. Bu da Fazlur Rahman'ın ifadesiyle; hem bu dünya hem de öbür dünya için hassas bir sorumluluk hissinden kaynaklanan korkudur. Dolayısıyla takva, Allah'ın sınırlarına perçinlenmek olup O'nun koyduğu sınırları (hudûd) aşmamaktır. Allah'ın koyduğu emirlere uymak, yasaklardan da sakınmaktır. (Fazlur Rahman, Ana Konularıyla Kur'an, çev.: Alpaslan Açıkgenç, s. 87-88.) Nitekim Kur'an bir çok ayette Allahın koyduğu sınırların muhafaza edilip aşılmamasını, bunları aşanların zalimler olduğunu bildirilir. (Abdülbâki, el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim, s. 195.) Muhammed Esed de tefsirinde bu kelimeye, "Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşımaktır." (Esed, Kur'an Mesajı meal-tefsir, çev.: Koytak, Cahit-Ertürk, Ahmet, II. 556.) diye anlam verir. Bu ise Allah'ı murakabenin ta kendisidir.

d. Tezekkür (Allah'ı hatırlama)

Z-k-r kelimesi ve türevleri bilgiyi korumak, söz konusu bilginin akla getirilmesi, unutulmuş şeyi zikretmek/hatırlamak, konuşmak, anlatmak, çokça anmak, öğüt, uyarı, hatırlatma vs. anlamlarına gelir. (el-İsfehani, Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an, s. 328-330.)

Zikr kelimesi Kur'an'da genel olarak dini anlamda Allah'ı zikretmek, hatırlamak, hatırd tutmak, unutmamak anlamında kullanılmıştır. Bu bağlamda Allah birçok ayetinde Kur'an'ı zikr olarak isimlendirmiştir: "Bu, O'na (Muhammed'e) indirdiğimiz mübarek bir uyarıdır (zikr) ..." (Enbiya, 21/50.) Keza Allah birçok ayette müminlerin Allah'ı zikretmelerini, hatırlarında tutup unutmamalarını istemektedir. Aynı şekilde, Allah'ı çok zikredenler övülmüşler, bu kimseler; akıllı, mütevazi ve hakiki müminler olarak nitelendirilmiş, aksi davrananlar ise yerilmişlerdir. "... Beni zikredin (fezkürûnî) ki, Ben de sizi zikredeyim ..." (Bakara, 2/152.) "... Allah'ı çok anın (vezkürû)" (Enfal, 8/45; bkz.: Abdülbâki, el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim, s. 270-275.) Bu bağlamda Kur'an, kalbi ve bedeni Allah'tan başka şeylerle uğraşanlara yani nefsinin dünya nimetleri ile meşgul edip başka şeyler dilemeyip Allah'ı unutan kimselerden uzaklaşmayı emretmektedir: "Sen, sabah akşam hoşnutluğunu isteyerek Rablerine dua edenlerle birlikte olmaya çabala ve dünya hayatının çekiciliğine kapılarak gözlerini sakın onlardan ayırma. Kalbini Bizi anmaktan alıkoyduğumuz (an zikrinâ), nefsinin arzusuna uyan ve işi hep aşırılık olan kimseye de uyma." (Kehf, 18/28.) "O halde sen, Bizi anmaktan yüz çeviren, dünya hayatından başka hiçbir şey istemeyen kimselerden yüz çevir." (Necm, 53/29.)

Allah takva sahibi kişilerle ilgili olarak “Allah bilincini içlerinde canlı tutanlara gelince (innellezîne’t-tekav); onlar şeytanın vesvesesine maruz kaldıklarında (Allah’ı) hatırlarlar (tezekkerû) ve derhal gerçeği görürler.” (A’raf, 7/201.) Ayette geçen hatırlamadan (tezekkerû) murat, Allah’ın emirleri ve tavsiyeleridir. Yani Allah’ın emirlerini ve tavsiyelerini hatırlarlar.

Ayet şeytanın dokunmasının insanı körleştirdiğini, duygularını yok ettiğini, gözünü kapadığını belirtiyor. Fakat Allah bilincini içinde canlı tutmak (takva), O’nun murakabesini hissetmek ise, gönülleri Allah’a bağlayan, gafletten uyarak hidayet yolunu sağlayan derin bir bağıdır. İşte muttakilere bunlar hatırlatılıyor. Şayet onlar bunu hatırlarlarsa görüş ufukları açılır, gözlerinin önüne çekilmiş olan perdeler kalkar. “Ve hemen gerçeği görürler.” Şüphesiz ki şeytanın dokunuşu kişiyi kör eder. Allah’ı anmaksa birden gözleri açar. Şeytanın dokunuşu karanlığın ifadesidir, Allah’a yönelmek ise aydınlıktır... Şeytanın temasını ancak takva duygusu silip aydınlatabilir. (Kutub, Fî Zilâli’l-Kur’an, çevr.: Komisyon, VI. 366.)

Görüldüğü gibi takva, şeytandan insana dokunan kötü düşüncelere karşı insanın Allah’ı hatırlayıp kötülüklerden uzaklaşmasını sağlayan bir zırhtır. Yani takva sahipleri, içlerinde sahip oldukları Allah bilinci ile Allah’ı hatırlayıp, kendilerine gelirler ve yanlışla düşmekten korunurlar. Dolayısıyla takva Allah’ı hatırlama (zikr) ile beraber güçlü bir şekilde Allah’ı murakabeyi oluşturur.

e. Şükür

Şükür, nimeti düşünüp onun karşılığını göstermek anlamında olup zıddı, nimeti unutmak ve onu gizlemek anlamındaki küfr kavramıdır. Şükür üç kısma ayrılır; kalp ile şükür nimeti tasavvur etmektir. Dil ile şükür nimet vereni övmektir. Bütün organlarla şükür, hak ettiği oranda nimetin karşılığını bütün organlarla vermektir. (el-İsfahâni, Müfredâtü Elfâzi’l-Kur’an, s. 461-462.)

Kur’an’da şükür kelimesi genellikle dinî anlamda Allah’ın nimetlerine karşılık insanın O’na teşekkürünü, memnuniyetini ifade edip nankörlük yapmaması manasında kullanılmıştır. Birçok ayette Allah’a şükredilmesi üzerinde durulur. “... Allah, şükretmeniz için size ayetlerini böyle açıklamaktadır.” (Maide, 5/89.) “Ey inananlar! Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin iyi olanlarından yeyin! Eğer gerçekten ibadet ettiğiniz (uğrunda çalıştığınız) Allah ise, (o halde) O’na şükredin.” (Bakara, 2/172; bkz.: Abdülbâki, el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfazi’l-Kur’ani’l-Kerim, s. 385-386.)

Kur’an’da geçen şükür kelimesi ve türevlerini incelediğimizde, “Allah’a şükürün” hidayete uymak olduğunu anlarız. Yani şükür, günümüzde anlaşılan konuşmak ve söz tekrarından çok uygulamadır, eylemdir. Örneğin, hüküm veren hakim Allah’a şükrederken, hükmünde doğruyu gösterdiği için şükreder. Allah’ın hükmünde gösterdiği yol;

insani güç ölçüsünde mutlak adalete sarılmak, düşmanlığı körükleyen şeylerden uzaklaşmaya çalışmaktır. Dolayısıyla, Allah'ın gösterdiği yola gitme nimetinin karşılığı olan şükür davranış ve uygulamayla gerçekleşmektedir. (el-Behiy, İnanç ve Amelde Kur'an'ı Kavramlar, çev.: Ali Turgut, s. 178.)

Tasavvufta da kulun Allah'ın nimetlerine şükürle mukabele etmesi, kötülüğünü kabullenmesi, yapılan kötülüğü afla karşılaması murakabenin en güzeli olan murakabe lillah (Allah'ı murakabe etme) olarak sayılmıştır. (Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, çev.: Heyet, s. 549.) Dolayısıyla Allah'ın verdiği nimetlere kalbiyle, diliyle ve bütün organlarıyla her daim şükür halinde olup nimet-i küfran içinde bulunmamak insandan Allah'a murakabenin ta kendisi ve en önemli enstrümanıdır.

f. Dua

Dua, çağırma(nidâ), isim vermek (tesmiye), bir şey isteme-yardım talep etmek, bir şeye çağırarak ona yönelmeye teşvik etmek anlamlarına gelir. (el-İsfehani, Müfredâtü Elfâz'ı'l-Kur'an, s. 315.)

Dua, insandan Allah'a doğru bir iletişim şekli olup insanın Allah'la konuşma isteğidir, konuşmasıdır. İnsanın Allah'la diyalog kurma isteğinin değişik sebepleri olabilir; Allah'a karşı duyulan derin sevgi ve zühd, ölüm tehlikesi, korku vs. (İzutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan, çev.: Süleyman Ateş, s. 182-183.) Nitekim Kur'an'da Allah'a inanmayan müşrik Arapların bile bir tehlike anında halisane bir şekilde Allah'a dua-yalvardıklarını görüyoruz: "... (Geminin batarak öleceklerini anladıkları son anda) içlerinden gelerek, eğer, bizi, bu tehlikeden kurtaracak olursan, andolsun ki, (sana) şükredenlerden olacağız!" (Yunus, 10/22, 13.)

Kur'an'da dua geniş bir yelpaze oluşturur. Bize göre dua, Allah'ı murakabenin en büyük vasıtasıdır. Kul dua vasıtası ile daima yaratıcısı ile iletişim içinde olur. Ona isteklerini, acizliğini, hatalarını vs. arz ederek O'nu murakabe eder. Yani dua ile insan Rabbi ile daim surette beraber olur. Bu bağlamda Kur'an'da çeşitli münasebetlerle zikredilen birçok dua örnekleri vardır. Bunların başında Allah'ın elçilerinin duaları ve Allah'ın bunlara isticabeti hatta kabul etmedikleri gelir. Örneğin, Hz. Âdem ve eşi Hz. Havva'nın duaları: "Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize rahmetinle muamele etmezsen muhakkak ziyana uğrayacaklardan oluruz!" (Araf, 7/23.) Hz. İbrahim'in duası: "Ey Rabbim! Herkesin hesaba çekileceği günde beni, ana-babamı ve bütün müminleri bağışla." (İbrahim, 41/14.) Hz. Musa'nın duası: "Ey Rabbim! Ben nefsimi zulmettim, beni bağışla, dedi. (Allah) onu bağışladı. Çünkü O çok bağışlayan, çok merhamet edendir." (Kasas, 28/16.) Hz. Süleyman'ın duası: "Ey Rabbim! Bana ve ana-babama nimetlere şükretmemi ve hoşnut olacağın işler yapmamı gönlüme ilham eyle ve rahmetinle beni iyi kulların arasına dahil eyle." (Neml, 27/19.) Peygamberimizin

duası: “De ki, Rabbim! Şeytanın kışkırtmalarından sana sığınırım! Onların yanında bulunmalarından da sana sığınırım.” (Mü’minun 23/97, 98.) Keza Kur’an’da çeşitli boyutlarıyla müminlerin, meleklerin ve inkârcıların dualarından bahsedilir. (Bilgiç, Konuları İtibarı ile Kur’an’da Dua, s. 66-181.)

Bu bağlamda Bakara suresinin 285-286. ayetlerinde Allah, müminlerin inanç esasları ve kendisine itaat ile ilgili tavırlarına ilaveten şöyle dua ettiğini deklare etmektedir: “... İştittik ve itaat ettik. Rabbimiz, bağışlamayı dileriz; çünkü dönüş Sana olacaktır, demıştır ... Ey Rabbimiz! Eğer unutacak ya da hata edecek olursak, (bu yüzden) bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi, bize de ağır bir yük yükleme! Ey Rabbimiz! Gücümüzün yetmeyeceği şeyi bize taşıtma! Bizi affet, bizi bağışla ve bize sevgini göster; çünkü Sen bizim Mevlamızsın. O halde Sen, inkârcı halka karşı bize yardım et.”

Dua, kulun Rabbini murakabe edip, ihtiyaç ve arzusunu ciddi olarak O’ndan istemesi demektir. Ruhun Allah’a yükselmesi, kalbin Allah ile konuşması, kul ile Allah arasında diyalogun oluşmasıdır. Kısacası kulun Rabbini murakabe etmesidir.

Buraya kadar insandan Allah’a doğru gerçekleşen dikey murakabeyi ele aldık. Şimdi de insandan insana vuku bulan yatay murakabeye biraz değinelim.

Kur’an birçok ayette, insanın diğer insanlara karşı sorumluluğundan bahseder. Bunlara dinî terminolojide kul hakları (hukuku’l-ibâd) denir. Özellikle Hucurat suresinde bu konular detaylı anlatılır. Biz bunu yatay murakabe olarak isimlendirdik. Böyle isimlendirmemizin sebebi, insandan insana bir ilişki, murakabe olduğundandır. Sonuçta kul haklarını gözetmek de Allah’ı gözetmektir. Zira bunları Allah emretmiştir. Hz. Peygamber kul hakları ile ilgili olarak konuyu şöyle ifade eder: “Kişi namaz, oruç, zekat gibi ibadetlerini yerine getirmiş olarak Allah’ın huzuruna gelir. Bununla beraber öğle günahlarla gelir ki kimine sövmüş, kiminin kanını akıtmış, kiminin malını yemiş, kimine de iftira etmiştir. Bu durum karşısında onun ibadetlerinden elde ettiği sevaplar kendisinden alınarak hak sahiplerine dağıtılır. Eğer ibadetleri ve iyilikleri, ihlal ettiği kul haklarını ödemeye yetmezse, hak sahiplerinin günahlarından alınıp kendisinin günahlarına eklenir. Böylece sevapları gitmiş, günahları artmış, neticede iflas etmiş olarak cehenneme gönderilir.” (Müslim, Birr, 59.)

III. MURAKABENİN İNSANIN YETİŞMESİNDEKİ ROLÜ

Buraya kadar Allah’tan insana ve insandan Allah’a dikey, insandan insana yatay murakabeyi genişlemesine ele aldık. Bu üçlü döngüde yeryüzünün halifesi (idarecisi) olan insanın yetişmesi hedeflenmektedir. Şimdi bu yetişmenin nasıl gerçekleştiğini birkaç madde halinde açıklamaya çalışalım.

1. İnsan Davranışlarını Toptan Değerlendirmeye Sevk Etmesi

Yukarıda Allah'ın isimleri doğrultusunda kulların nasıl murakabe edildiğini genişçe ele aldık. Bütün bunlar Allah'ın her yerde hazır olduğunu vurgular. Allah'ın hazır olması sadece kavramsal anlamda bir hazır oluş değildir. Zira O'nun huzuru bir takım sonuçları gerektirir. Bunların en önemlisi de insanın davranışlarını toptan değerlendirmeye tabi tutmasını zorunlu kılar. İşte yukarıda ele aldığımız Kur'an'ın sık sık hatırlattığı "Allah kontrol eder-er-Rakib", "görür-el-Besir", "şahit olur-eş-Şehid" "iştir-es-Semi" gibi sözlerin anlamı da budur. "Ne yerde ne de gökte zerre kadar bir şey Allah'ın dikkatinden kaçmaz" (Yunus, 10/61; Sebe, 34/3.)

İnsanın bütün davranışlarını ve yaptıklarını gören, işiten, haberdar olan, bunlara tanıklık eden, bunları belgelendirmek için muhafaza-zabtu rapt altına alan, hatta bunları gözetleyip kontrol eden bir Allah'ın varlığı, huzuru insanın davranış ve yaptıklarına çeki düzen vermesini sağlayacak ve insanı düzgün davranmaya sevk edecektir. Yarattığı insanı her yönüyle en iyi bilen Allah hem melekleri hem de bizzat kendisi tarafından devamlı olarak kontrol edildiğimizi, denetlendiğimizi bize bildirerek gidişatımızı, O'nun koyduğu kaide ve kurallara göre her lahza kontrol etmemizi sağlamayı amaçlamaktadır.

2. İnsanı Ahlaki Yönden Eğitmesi

Mevdûdi yukarıda dua bölümünde zikrettiğimiz Bakara suresi 285-286. ayetlerin tefsirinde müminlerin duası ile ilgili olarak şu tespitlerde bulunur:

"Bu duanın ruhunun anlaşılabilmesi için bu ayetlerin Medine'ye hicretten yaklaşık bir yıl önce Miraç'ta (göğe yükseliş) vahyedildiği gözönünde bulundurulmalıdır. O dönemde imanla küfür arasındaki çatışma çok şiddetli idi ve müminlere yapılan işkenceler en aşırı dereceye ulaşmıştı. Ve bu sadece Mekke ile sınırlı değildi; tüm Arabistan'da bir müminin huzur içinde yaşayabileceği bir yer yoktu. Bu şartlarla başa çıkabilmeleri için Müslümanlara bu dua öğretilmişti. Allah, kuluna kendisine nasıl dua edeceğini öğrettiğinde kul bu duanın kabul olacağından emin olabilir. Bu nedenle bu dua Müslümanlara büyük cesaret verdi ve en çok işkence gördükleri zamanlarda bile huzur içinde olmalarını sağladı. Ayrıca bu dua, onlara arzularını kontrol altında ve bu duada öğretilen sınırlar içinde tutumlarını ve bu arzuları yanlış yollara kanalize etmemelerini de öğretiyordu. Bu nedenle bu duada düşmanlara karşı acımasızlık, intikam gibi dünyevi hiçbir konuya değinilmemektedir. Buna o dönemde acil ihtiyaç vardı, çünkü Müslümanlar büyük zorluklar, maddi kayıplarla karşı karşıya kalıyorlar, işkence çekiyorlar ve hem fiziksel hem de ekonomik baskı altında tutuluyorlardı. Müslümanların bu duasında yer alan yüce ideallerle o dönemde çektikleri işkenceler arasındaki zıtlık, onların bu kritik dönemde bile ahlaki yönden nasıl eğitildiklerini göstermektedir. İşte bu, her gerçek müminin ulaşmak için çalışması gereken yüce ahlaki seviyedir." (Mevdûdi, Tefhimu'l-Kur'an, çev. Komisyon, I. 229.)

Dua, insanın Allah'la konuşması; O'na isteklerini, arzularını, hatalarını, zafiyetlerin vs. arz edip her daim O'nunla diyalog içinde olmasıdır. İnsanın Allah'la, inandığı, ibadet ettiği yüce varlıkla diyalog içinde olması, onu ahlaki yönden eğiteceğinden en ufak bir kuşku olamaz.

3. İnsanın Şahsiyetini Koruması ve Onu Şuurlandırması

Allah'ı unutmak gerek şahsi, gerekse toplumsal bazda insan şahsiyetini yok eder. Zira yalnızca "Allah'ı hatırlamak" insan şahsiyetini bir bütün olarak muhafaza edebilir. Allah'ı unutmak, insanın fitratındaki ahlaki yapının dengesini bozarak insan şahsiyetini dumura uğratar. İnsanın Allah'ı unutarak yaptığı her yanlış hareket, insanın fitratındaki ahlaki dengenin bozulmasına yol açtığından dolayı Allah'ı hatırlama bu dengenin düzgün durmasını gerçekleştirir. (Fazlur Rahman, Ana Konuları Kur'an, çev.: Alpaslan Açıkgeç, s. 85.) Kur'an, bu dengenin bozulmasını "Allah'ın koyduğu sınırları aşma" olarak tarif etmiştir: "Bunlar Allah'ın (yasak) sınırlarıdır. Bunlara yaklaşmayın." (Bakara, 2/187.) Bu dengeyi koruyan insan, Allah'ın yüceliği, azameti karşısında şuurlanır. Bu akli davranışın insan hayatındaki eseri; doğruluk, Allah yoluna uyma, kendisine ve başkasına kötülük veren şeyden kaçınma şeklinde belirir. (el-Behiy, İnanç ve Amelde Kur'an'ı Kavramlar, çev.: Ali Turgut, 187-188.) Mümin kişi, her şeyden önce insandır. Dolayısıyla kendisinde yanılma ve unutma olabilir. Allah yoluna uymasına mani olan hatalı davranışlar sergileyebilir. Bu durumda yanılır, unuttur veya hata ederse Allah'ı anıp/hatırlayıp önceki durumuna dönmesi gerekir. Nitekim bu husus Kur'an'da şöyle dile getirilir: "... Allah iyilik yapanları sever (muhsinin). Onlar, bir kötülük yaptıklarında ya da kendilerine zulmettiklerinde derhal Allah'ı hatırlarlar (zekerû), günahlarının bağışlanmasını dilerler. Günahları Allah'tan başka bağışlayan kim vardır? Onlar yaptıklarında bile bile direnmezler." (Âl-i İmrân, 3/133-135.)

4. İnsanın Düşünce ve Eylemlerini Yönlendirmesi

Allah'ı murakabenin enstrümanlarından şükürle ilgili bir ayette Allah şöyle buyurur: "... Şükreden (şekere) ancak kendisi için şükretmiş olur (yeşküru); fakat nankörlük eden de (kefera) (bilsin ki); Rabbim müstağnidir, kerem sahibidir." (Neml, 27/40.)

Buradan anlaşılan, verilen nimete şükür insanlık görevidir. İnsanın şükürü ise Allah'ın yoluna uymaktır. Allah'ın yolu insanın düşüncesini, davranışını ve eylemini yönlendirecektir. Böyle olduğu sürece insan başkalarına zarar vermektan ve kötülükten sakınacağı gibi, hak, hayır ve toplumun yararından başkasını da düşünmeyecektir. (el-Behiy, İnanç ve Amelde Kur'an'ı Kavramlar, çev.: Ali Turgut, s. 181.) Nitekim Mâturîdî'ye göre bu konuya (şükür) önem veren kimse ve topluluklar pek çok güzelliklere kavuşmuşlardır. (Maturudî, Te'vilâtü Ehli's-Sünnet, thk.: Fatıma Yusuf el-Hiyemi, V. 104, 106, IV. 180-181.)

5. İnsanı Bilinçlendirme ve Kendine Hakim Olmasını Sağlama

Kur'an birçok ayette şeytanın insanın düşmanı olduğunu bildirir ve onun yoluna uymamaya çağırır. Keza insan nefsinin (egosunun) kötülüğü emrettiğinden (Yusuf, 12/53) bahseder. Dolayısıyla insan, şeytana ve nefse karşı uyanık olmaya davet edilir. Bu bağlamda murakabe, insanın bu iki düşmanla yüz yüze geldiğinde cesaret ortaya koymasını sağlar. Dolayısıyla Allah'ı murakabe edenler bilinçlenir ve kendilerine hakim olurlar.

SONUÇ

Bu çalışmada murakabenin iki çeşidini genişlemesine ele aldık. Allah mahlukatını gördüğünü, işittiğini, onlardan haberdar olduğunu, gizli açık her şeyi bildiğini, onları takip ve kontrol edip murakabe ettiğini Kur'an'ın birçok yerinde bildirmektedir. Bu Allah'tan mahlukatına doğru gerçekleşen murakabedir. Keza Allah kullarının kendisini murakabe etmesini istemiştir. Bu da kullardan Allah'a murakabedir. Kullar Allah'ı, başta iman edip şirk koşmayarak ve sadece ona ibadet ederek murakabe ederler. Bu bağlamda Allah kullarının kendisini akıllarıyla, bilgileriyle, takvalarıyla, zikirleriyle, şükürleri ve duaları ile murakabe etmesini istemiştir. Böylece insan davranışlarını değerlendirecek, ahlaki yönden yetiyecek, şuurlanacak, düşünce ve eylemlerini yönlendirecek, bilinçlenip kendine hakim olacaktır. Kısaca murakabe vasıtasıyla insan kendini yetiştirecektir.

KAYNAKÇA

Abdülbâki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, İstanbul 1988.

Attas, S. Nakib, *Modern Çağ ve İslami Düşünüşün Problemleri*, İnsan Yay., İstanbul 1989.

el-Behiy, Muhammed, *İnanç ve Amelde Kur'an'ı Kavramlar*, çev.: Ali Turgut, Yöneliş Yay., İstanbul 1998.

Bilgiç, Saliha, Konuları İtibarı ile Kur'an'da Dua, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, S. Ü. S. B. E., Konya 2008, s. 66-181.

Buhârî *Nikah*, 1.

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı meal-tefsir*, çev.: Koytak, Cahit-Ertürk, Ahmet, İşaret Yayınları, İstanbul 1996.

Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev.: Alpaslan Açıkgenç, Fecr Yayınları, Ankara 1993.

Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev.: Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul trs.

Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev.: Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 1984.

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, trs.

el-İsfahânî, er-Râgıb, *ez-Zerîa ilâ Mekârimi's-Şerîa*, thk.: Ebu'l-Yezîd Ebu Zeyd el-Ucmâ, Daru's-Selam, Kahira 2007.

el-Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câm'î li Ahkâmî'l-Kur'an*, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 2004.

Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin, *Letâifu'l-İşârât*, el-Mektebetü't-Tevfikîyye, y. ve t. y.

Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, çevr.: Komisyon, Hikmet Yayınları, İstanbul 1986.

Mahallî, Celâleddin-Suyutî, Celâleddin, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1983.

Maturudî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud es-Semerkandî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünnet*, thk.: Fatîma Yusuf el-Hiyemî, Beyrut 2004.

Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, çevr.: Heyet, Kâlem Yayınları, İstanbul 2005.

Mevdûdî, Ebu'l-Alâ, *Te'fhimu'l-Kur'an*, çevr. Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul 1991.

Sülemî, Ebu Abdîrrahman, *Risaleler*, çevr.: Süleyman Ateş, Ankara 1981.

Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Daru'l-fıkr, Beyrut 2001.

Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1971.

Yıldırım, Suat, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, Kayıhan Yay., İstanbul 1987.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Mevlüt Bey'e de teşekkür ediyorum.

Oturumumuzun tebliğ kısmı tamamlandı. Ben arkadaşlara teşekkür ediyorum. Onlar salondaki yerlerini alsınlar. Bu arada müzakerecileri çağırıyorum.

Müzakerecilerimiz Yrd. Doç. Dr. Ahmet Özdemir, Prof. Dr. Musa Bilgiz, Prof. Dr. Sadık Kılıç, Prof. Dr. Ömer Kara.

Zamanımız az kaldı, müzakereci arkadaşlarımızın vakti iktisatlı kullanmalarını bekliyorum.

İnşallah tebliğleri de müzakereleri de basıldıktan sonra okuyup, daha çok istifade edeceğiz.

Evet, birinci olarak sözü Yrd. Doç. Dr. Ahmet Özdemir Bey'e veriyorum.

Buyurun Ahmet Bey.

MÜZAKERE

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR

Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Öncelikle değerli tebliğci Ali Bey’i katılımından dolayı tebrik ediyorum. Ali Bey, tebliğini iki bölüm halinde hazırlamış. Birinci bölümde nazari açıdan, ikinci bölümde ise amelî açıdan Hz. Peygamber’in Eğitim Sistemini ele almaktadır. Ben söz konusu tebliği iki açıdan değerlendirmek istiyorum. Birincisi, teknik açıdan tebliğin şekilsel boyutunu; ikincisi ise muhtevasına yönelik içerik boyutunu tahlil edeceğim.

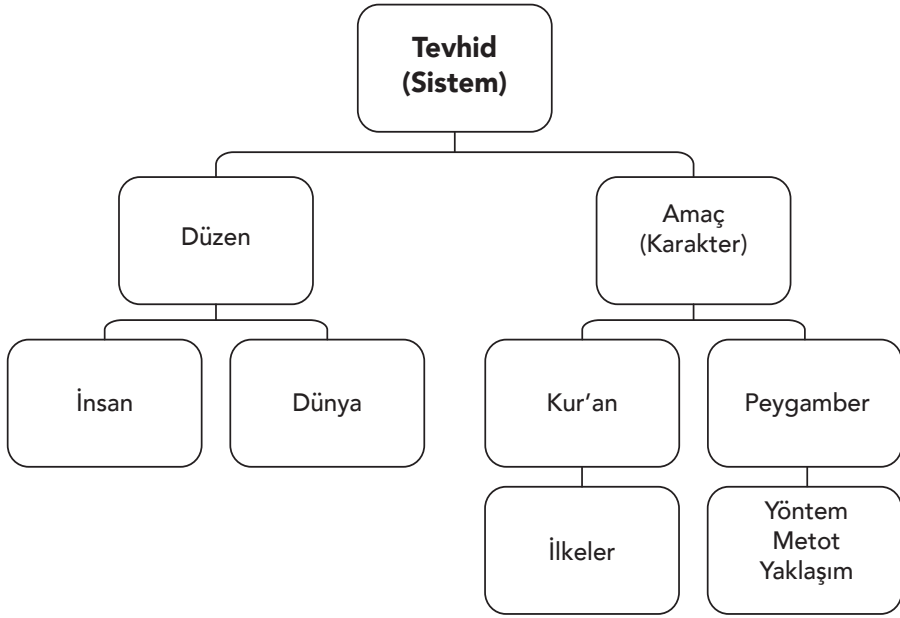
1. Teknik Boyut

Teknik olarak baktığımızda metnin bazı yerlerinde anlatım bozuklukları başta olmak üzere, yazım yanlışlıkları söz konusudur. Sanırım bu tür hatalar sayın tebliğcinin Türkçeyi yeni yeni öğreniyor olmasından kaynaklanıyor ve biz bunu normal görüyoruz.

İkincisi, Hz. Peygamber’in insan yetiştirme tasavvuru üzerine tebliğcinin, konu olarak tespiti yerinde, fakat bazı teknik ve mantıksal hatalarının olduğu da bir gerçek. Öncelikle, tebliğin başlığını “Peygamber Efendimizin Eğitim Sistemi” olarak belirlemiş, ancak doğru olanı, “Peygamber Efendimizin Eğitim Yöntemleri ya da Metotları” şeklinde olmalıydı. Ya da Peygamber Efendimizin Eğitim Sistemi’nden kastının ne olduğunu açıklamış olsaydı, konu açıklığa kavuşmuş olurdu. Çünkü kişilerin sistemi olmaz, ancak kişilerin bir sisteme dayalı uygulama yöntemleri, metotları ve yaklaşımları olur. Sistem daha çok onu uygulayacak kişilere yöntemler, metotlar ve yaklaşımlar sunan kanunlar ve ilkeler bütünüdür. Zaten Sayın tebliğcinin giriş kısmında vermiş olduğu sistemin tanımından da bunu anlıyoruz. Ayrıca konuyu, “Hz. Peygamber’in Eğitim Sistemi” olarak ele alması ve İslam dinini bir eğitim sistemi olarak nitelemesi kendi içerisinde bir çelişki oluşturmaktadır. Bu anlamda Hz. Peygamber’in insan yetiştirme tasavvurunda eğitim metotlarından ve onun yaklaşımlarından söz edebiliriz. Onun dayandığı sistem ise tevhid yani Yüce Kur’an’ın sunduğu kanun ve ilkelerden oluşan bir sistemdir. Sayın

tebliğcinin de giriş kısmında belirtmiş olduğu gibi, Ahzab suresi 21'inci ayette: “Sizin için Allah’ın Resûl’ünde güzel bir örnek vardır.” ilahi beyanındaki, Allah’ın Resûlün’ün örnekliğinin kaynağı elbette ki Kur’an’dır. O örneklik, Kur’an’ın dayandığı sistemin toplamından ortaya çıkan bir örnekliktir. Dolayısıyla Allah Resûlü de bu örnekliği, bütün alanlarda olduğu gibi, eğitimde çeşitli yöntemler ve yaklaşımlarla sergilemiştir. Yoksa Peygamber, Tevhidi sistemin yanına yeni bir sistem eklememiştir. Bu itibarla, Ali Bey’in, “Hz. Peygamber hangi sistemi kurdu ve bu sistemin içinde bulunan karakterler nelerdir?” şeklindeki sorusunun içeriğinin, “Hz. Peygamber hangi sisteme dayalı nasıl bir düzen kurdu ve bu düzeni hangi yöntem, metot ve yaklaşımlarla kurdu?” şeklinde olması gerektiğini düşünüyoruz.

Üçüncüsü, kavramların yerli yerinde kullanılmamasından ortaya çıkan bir sıkıntı söz konusudur. Örneğin, ekonomik göstergeler için kullanılan “endeks” kelimesini, eğitim kelimesi ile yan yana getirip, Hz. Peygamber’in eğitim endeksleri şeklindeki kullanımı doğru mudur? Ya da bu kullanımdan kastı nedir? Bir de sistemi tanımlarken sistemin, sistem olabilmesi için öncelikle karakterlerin ve karakterlerin yanında bir düzenin olması gerektiğinden bahsetmektedir. Bu anlamda İslam dinini, bir eğitim sistemi olarak ele alırken bu sistemin bir karakteri olarak da doğruluğu örnek vermektedir. Burada acaba doğruluk bir ilke midir, yoksa karakter midir? İslam dininin sistemi, tevhiddir. Dolayısıyla İslam dinini bir eğitim sistemi olarak ele alacaksa bu sistemde, sistemin kendisi “tevhid”dir. Tevhid sisteminin karakterlerinden(araçları) birisi, Hz. Peygamber, diğeri de Kur’an’dır. Doğruluk ise söz konusu tevhid sistemi içerisinde bir ilke olarak tanımlanabilir. Ayrıca doğruluk, dinî olmayan hemen hemen bütün sistemlerde var olan bir değerdir.

Sayın tebliğcinin sunmuş olduğu alt konu başlıklarındaki düzen, yukarıda dile getirdiğimiz itirazları desteklemekte ve söylemek istediğimiz noktaya gelmektedir. Hz. Peygamber'in eğitim sistemini öncelikle "nazari" ve "ameli" olarak iki başlık şeklinde ayıran tebliğci, daha sonra bunları alt başlıklara ayırmaktadır. Örneğin nazari başlığı altında "Tevhid anlayışına dayalı eğitim", "insan fitratına uyumlu eğitim", "adalet ağırlıklı eğitim" ve son olarak "ahiret ağırlıklı eğitim" şeklinde alt başlıkları kullanmaktadır. Birinci alt başlık olarak belirlemiş olduğu "Tevhid anlayışına dayalı eğitim" yukarıda da belirttiğimiz gibi sistemin kendisi olurken; diğer başlıklarda belirtilen hususlar ise birer yöntem olarak ele alınabilir. Çünkü tevhid anlayışına dayalı eğitim aynı zamanda insan fitratıyla uyumlu bir eğitimidir. Adalet ağırlıklıdır ve ahiret mefhumunu da içerisinde barındıran bir eğitimidir. Ayrıca insan fitratı ile uyumlu ve adalet ağırlıklı eğitim yöntemlerini başka sistemlerde bulmak mümkündür. Ancak vahye dayalı "tevhid" anlayışını başka sistemlerde görmemiz mümkün değildir. Çünkü o sistemin kendisidir. Tebliğin ikinci kısmında ise yani "ameli" başlığı altında "Eğitimde özgürlük", "yakından ve yüz yüze danışmak", "farklılıklara dikkat etmek", "söz ve amel birliği", "küçük sorunları görmemek", "amaca göre değil gerçeğe göre hareket etmek", "eğitmenin eğitim alan kişileri sevmesi" ve "eğitmenin özverisi" şeklinde ele aldığı başlıklar, tebliğin ana başlığı ile teknik olarak uyuşmayan alt başlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir başka husus da, konu içerisinde kullanmış olduğu ayet-i kerimelerin çevirisinde görülen sıkıntılardır. Acaba bunlar kendi çevirileri mi? Değilse, bunları hangi çeviriden almış olduğunu belirtmiş olması gerekirdi.

Ayrıca eğitimi veren anlamında “eğitmen”, eğitimi alan kişi anlamında da “eğitici” kelimeleri kullanılmaktadır. Ancak eğitmen ve eğitici kelimeleri aynı anlama sahiptir. Eğitici yerine uygun bir kelimenin konulması gerekirdi.

2- İçerik

İçeriğe baktığımızda bu şekliyle tebliğ konuyu tartışmaktan uzaktır. Konuya problematik olarak yaklaştığımızda bugün burada toplanmamızın iki ana sebebi var. Hz. Peygamber’in gönderiliş amacı ve misyonu göz önüne alındığında bu konuda bir eksikliğin hissedilmiş olması üzerine burada toplanmış bulunuyoruz ve Hz. Peygamber’in insan yetiştirme tasavvurunun yüceliğini, biricikliğini daha iyi anlamak ve anlatabilmek için çabalyoruz. Dolayısıyla her iki durumda da Hz. Peygamber’in başarısının arkasında bulunan amilleri iyice anlamak durumundayız. Hz. Peygamber, tarihin en karanlık devrinden ve bedevî bir topluluktan insanlık tarihindeki biricik Asr-ı Saadeti ve o asrın güzide insanları olarak Sahabe-i Güzin’i ortaya çıkarmıştır. Görevini tamamlayıp dünyamızdan ayrılırken: “Size iki şey bırakıyorum. Eğer onlara sımsıkı sarılırsanız doğru yoldan sapmazsınız; birisi Kur’an, diğeri ise âl-i beytim(sünnetim)dir” şeklinde meşhur sözünü buyurmuştur. Ancak çok geçmeden geriye dönüş yani Cahiliye döneminin karakteristik özelliklerine doğru dönüş tekrar başlamıştır. “Sizin için onun şahsında güzel örnekler vardır.” derken bu örnekliğin felsefi arka planı nedir? O zaman ortaya çıkan durum şudur: Bizlerin Hz. Peygamber’in “İnsan Yetiştirme Tasavvurunu” anlamaya çalışırken yine kendisinin işaret ettiği Kur’an’ın sistemini ve o sistemden süzülen onun sünnetini eğitim noktasında bir metot ve yaklaşım olarak iyi anlamalıyız. Tebliğde daha çok bu iki noktanın arka planının tartışılması ve günümüz için bir model veya bir eğitim müfredatının oluşturulması hususunda bazı veriler sunulması gerekirdi.

İçerik olarak metin bu tartışmadan uzak olduğu gibi, konu içerikleri başlıkları desteklememektedir. Sayın tebliğci, Nazarî olarak Hz. Peygamber’in eğitim sistemini ele aldığı başlık altında alt başlık olarak “Tevhid Anlayışına Dayalı Eğitim” ifadesini kullanmaktadır. Burada tevhid anlayışının “Tek Allah inancı olduğunu ve bu anlayışa göre hareket edenin kendi ifadesiyle: “Böyle bir insan tek olan Allah’a inandığı için mal, mülk, evlat ve şeytanları kendisine ilah olarak seçmez. O şeytanlardan uzaklaşır ve mal, mülk ve evladına da ancak tevhid inancına darbe vurmadığı takdirde yaklaşır” demektedir. Oysa bugün ilahının tek ilah olduğunu söyleyip de pratikte neredeyse her şeyi kendisine ilah edinen birçok Müslüman ya da mü’min bulunmaktadır. Tevhid inancı ya da anlayışının pratik hayattaki neticesi, elbetteki sayın tebliğcinin söylediği şekildedir. Ancak tevhid anlayışının, özellikle eğitim noktasında gerekli neticeyi verebilmesi için

pratik hayatta bazı karşılıklarının olması gerekmektedir. Ali Bey bu karşılıklara değinirken Hz. Peygamber'in tevhid anlayışına dayalı eğitim faaliyetlerinin hangi araçlarla nasıl gerçekleştiğini belirtmiş olsaydı, günümüzde benzer sistemleri uygulamaya çalışanların neden sonuç alamadıklarını anlamış olurduk.

Sayın tebliğci, "insan fitratına uyumlu olan eğitim" başlığını kullanmaktadır. Günümüzde küreselleşen dünyasında hızlı bir bilgi üretiminin olduğu ve bilginin güç olduğu bir gerçektir. Böyle bir zamanda hangi bilginin nasıl ve ne kadar verilmesi hususunda ve Hz. Peygamber'in insan fitratı ile nasıl uyumlu eğitim verdiğine dair sayın tebliğcinin bazı ipuçları vermiş olması gerekirdi. Çünkü insanın fitratallah üzere yaratıldığını, fitrata uygun eğitim vermenin de Hz. Peygamber'in sünneti olduğunu herkes biliyor. Ancak, cevabını aradığımız soru ise, bizlerin bunu nasıl gerçekleştireceğidir ve temel sıkıntının da bu olduğunu düşünüyorum.

Bir diğer başlık adalet ağırlıklı eğitim anlayışıdır. Ancak konu içerisinde Hz. Peygamber'in adalet anlayışı ya da bunu eğitime nasıl aktardığı ile ilgili bir örnek göremiyoruz. Tebliğci burada adaletin sosyolojik, psikolojik, felsefi ve hukuksal anlamda boyutlarına değinerek adaletin ne olduğunu açıklamakta ve ardından Kur'an'ın, insanlara adaletle davranmaları gerektiğine ve Hz. Peygamber'in de adaletle davranmakla görevlendirildiğine dair ayet ve hadisler vermekte, Hz. Peygamber'in adalet anlayışına hiç değinmeden direkt olarak eğitimcilerin, kendi yaşamlarında peygamber'in adalet anlayışını bir düstur olarak uygulamalarını istemektedir. Fakat Hz. Peygamber'in bir yöntem olarak adaleti nasıl işlediği ile ilgili herhangi bir veri görülmemektedir. Kısacası, adalet olgusunun eğitim işlevlerine nasıl aktarılacağına dair "nasıl" sorusuna cevap bulamamaktayız. En azından bu konuda Hz. Peygamber'in yaklaşımını bir örnek üzerinden aktarmış olsaydı, başlık ile içerik arasında bir uyum söz konusu olurdu.

Bir sonraki başlıkta ise ahiret ağırlıklı eğitim denilmektedir. Konu içeriği burada tamamen dünya ahiret dengesyle ilgilidir. Ahiret ağırlıklı eğitimin içeriğinin ne olması gerektiği belirtilmemekte, dünya ve ahiret dengesinde asıl olanın ahiret yurdu olduğu ve insanların onu istemesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Oysa bir şeyi sadece istemek onu elde etmek için yeterli görünmemektedir. Eğitim bir süreçtir ve insanların süreç içerisinde istedik şekilde hareket edebilmesi için de o doğrultuda öncelikle eğitilmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla sayın tebliğci, süreç üzerinde durmak ve süreç içerisinde hangi metot ve yaklaşımların kullanıldığına değinmeden direkt olarak sürecin sonucuna vurgu yapmakla vermek istediği mesajı yakalayamamaktadır.

İkinci kısımda konuyu amelî açıdan Hz. Peygamber'in eğitim endeksiyle açıklamaya çalışan sayın tebliğci, Hz. Peygamber'in yaşam tarzını ayetler ışığında anlatmaktadır. Eğitim özgürlüğü başlığı altında değindiklerinin bugün burada toplanmamıza sebep olan konu ile bir ilgisi yoktur. Çünkü konu, Hz. Peygamber'in davet metodudur. Oysa

Hız. Peygamber'in, dine davet metodu ayrı bir konu; dinî davetini kabul edenleri eğitmesi ise ayrı bir konudur. Sayın tebliğcinin konuya yaklaşımı ve örnek olarak verdiği olduğu Bakara suresi 256'ıncı ayeti de, tamamen Hız. Peygamber'in davet metodu ile alakalıdır: "Lâ ikrahê fid dîni" yani, "Dinde zorlama yoktur" ayeti, hiç kimsenin dini kabule zorlanamayacağını bildirmektedir. Şüphesiz, Hız. Peygamber de böyle hareket etmiştir. Ancak o, risâleti kabul eden herkesi belli bir şekilde eğitmiştir. Bazı konularda da müntesiplerine karşı zor kullandığını biliyoruz. Özellikle zekâtını vermek istemeyen kişi veya gruplara karşı savaş açtığını da tarih kitaplarında görüyoruz. Yüce Allah, dini kabul etmede bir serbestiyet vermiştir, ancak din sınırları içerisinde bir özgürlük vermemiştir. Sayın tebliğci, "İnsan o daveti kabul etmek zorunda değildir. Eğer bir zorunluluk söz konusu ise o zaman peygamber ve Kur'an'ın gönderilmesi beyhude olur" demektedir. Ancak dini kabul ettiği halde dinin emirlerini yerine getirmede bir zorunluluk olmamış olsaydı, o zaman Kur'an'daki bütün bireysel ve toplumsal hükümlerin olması beyhude olurdu. Netice olarak arkadaşımız, Kur'an'ın ve Hız. Peygamber'in dine davet metodunu ve yaklaşımını aktararak şu neticeye varıyor: "Bir eğitmen kendi düşüncelerini eğiticiye ulaştırabilir; fakat bunu yaparken zor ve ikraha başvuramaz. Nasıl ki din eğitiminde insan bu kadar özgürlüğe sahiptir ve nasıl ki Peygamber (s.a.s.) ve Allah istediğini zorla yerine getirmemektedir, eğitmenin de eğiticiyi zorlaması kabul edilemez." Bizce bu yanlış bir çıkarımdır. Doğru öncüllerden yanlış bir hüküm çıkartmaktadır. Çünkü dine daveti kabul etmeyenler zaten peygamberden eğitim alacak kişiler pozisyonunda değillerdir. Ne zaman ki daveti kabul ederler, ondan sonra peygamberin onları eğitime safhası başlar.

Tebliğcinin, Hız. Peygamber'in eğitim endeksleriyle ilişkilendirdiği "Yakından ve yüz yüze danışmak" başlığı altında, Hız. Peygamber'in, İslam'ı ilk tebliğ etmeye başladığında önce yakınlarından ve akrabalarından başlamasıyla –ki bu Kur'an'ın emridir– bir çeşit dine davet metodunu açıklamaktadır. Bunun da Hız. Peygamber'in eğitimde somut anlamda "yakından ve yüz yüze danışma" endeksi olduğunu söylemektedir. Görüldüğü gibi, başlık ile içerikte anlatılan birbirini desteklememektedir. Özellikle verdiği Zeyd ibn Haris örneğinin de konuyla bir bağlantısını ben kuramadım.

"Farklılıklara dikkat etmek" başlığı altında sayın tebliğci, Bakara suresi 286. ayetinin; "Allah kimseyi gücünün yettiğinden başkasıyla mükellef kılmaz" anlamıyla kimsenin kendi gücünün üzerinde bir sorumluluk taşıyamayacağını, Hız. Peygamber'in de buna riayet ederek insanlara seviyelerine göre davrandığını söylemektedir. Ancak burada başlığı, "farklılıklara dikkat etmek" yerine "muhatapın seviyesine göre hareket etmek" şeklinde belirlemiş olsaydı, başlık ile içerik birbirini tamamlamış olurdu. Çünkü sosyal anlamda bir seviyeye işaret eden farklılıklar ile insanların potansiyel olarak birbirinden farklı olması aynı şey değildir.

Konunun bütünlüğü açısından ve genel olarak İslam eğitim sisteminin ya da Hz. Peygamber'in eğitiminin amaçlarına ve hedeflerine dair bir şeyler sunulmuş olsaydı, belirtilen hususlar doğrultusunda içerik anlam kazanmış olacaktı. Ancak sayın tebliğci, giriş kısmında genel hatlarıyla eğitimin amaçlarının olduğunu söylemekte, fakat İslam eğitim sisteminin amaçlarına detaylı olarak değinmemektedir. Bu da bütünün anlaşılması noktasında bir eksikliğe sebep olmaktadır.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür: Hz. Peygamber'in eğitim anlayışı ve uygulamaları konusunda, Kur'an'ın ilgili ayetlerini açıklayıp Hz. Peygamber de şöyle yapıyordu; bizler de öyle yapmalıyız, şeklinde bir yaklaşım ile konu, açıklığa kavuşmamıştır. Bu yönüyle sayın tebliğcinin sunmuş olduğu metin, konuyu tartışan ve temellendiren bir metin olmaktan uzaktır.

OTURUM BAŞKANI- Teşekkür ediyorum Ahmet Bey'e.

Tabii inşallah tebliğci bu müzakereyi de dikkate alarak basılmadan önce tebliğini biraz daha düzenler diye temenni ediyoruz.

Şimdi Prof. Dr. Musa Bilgiz Bey'e sözü veriyorum.

Buyurun Musa Bey.

MÜZAKERE

Prof. Dr. Musa BİLGİZ

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Bütün dinleyicileri saygı ve hürmetle selamlıyorum.

Tebliğin müzakeresine geçmeden önce bir hususu özellikle belirtmek istiyorum. Bu yıl Kutlu Doğum sempozyumu için belirlenen konu, gerçekten İslam ümmeti ve milletimizin geleceğini belirlemede oldukça önemli bir konudur. Fakat böylesine önemli bir konunun belirlenme tarihinin çok geç olduğunu, tebliğ metinlerinin müzakeresi için verilen sürenin de çok yetersiz olduğunu buradan yetkililere bildirmek istiyorum. Dolayısıyla hem Kutlu Doğum konularının daha erkenden belirlenmesini ve hem de müzakere için verilen sürelerin artırılmasını teklif ediyorum. Doğrusunu söylemek gerekirse ta gençlik yıllarımdan beri ilgi alanıma giren bu konuda ben de bir tebliğ hazırlamak isterdim, ama sürenin kısalığı beni bu çalışmadan mahrum etti.

Söz konusu tebliğde dikkatimi çeken konuları takdirlerinize arz ediyorum:

Yirmi sayfalık tebliğ metni, muhtemelen sürenin kısalığından dolayı yazıldıktan sonra tekrar tekrar okunarak noksanlıklar asgari seviyeye indirilememiştir. Şöyle ki, Kur'an kelimesi, metnin tamamında "Kur'an" şeklinde yazılmış. Malumunuz olduğu üzere "Kur'an" kelimesi, her ne kadar kutsal kitabımızı ifade etmek için yazılmışsa da bir şeyi inşa eden, yapan manasına da gelmektedir.

Tebliğin yedinci sayfasında "raşit halifeler" başlığına dipnot konulmuş ve dipnotta isimleri verilmiş. Aynı başlığın altında tekrar raşit halifelerin kimler olduğu metin içinde belirtilmiş. Dolayısıyla aynı isimler iki kez tekrar edilmiştir. Sadece metin içinde vermek yeterli olurdu.

Yine aynı paragrafta şöyle bir cümle yer almaktadır: "A açıkça isimleri zikredilmese de geçmektedir." Dikkat edilirse "A açıkça isimleri zikredilmese de geçmektedir" cümlesinin

öznesi yok. Özne daha yukarıdaki cümlelerde geçmektedir. Hâlbuki şöyle denilseydi daha güzel olurdu: Kur'an, Hz. Peygamber'in arkadaşlarının isimlerini açıkça zikretmese de genel anlamda onlardan bahsetmektedir.

Cümlelerin devamında "Peygamber hanımları ve kızları kadar çok açık bir biçimde tasrih etmese de erkek sahabelerin en şerefliyelerinden olan Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'ye temas edilmektedir" denilmektedir. Bu cümlede hem erkek sahabelere ve hem de raşit halifelere özellikle vurgu yapılmıştır. Halbuki delil getirilen ayette, yalnızca erkek sahabelere ve raşit halifelere işaret edilmemektedir. Aksine ayet, umumi yani genel bir üslup ve muhtevadadır. Nitekim ayette, "Muhammed Allah'ın elçisidir. Onunla birlikte olanlar ..." ifadesi yer almaktadır. "Onunla birlikte olanlar" ifadesi, başta raşit halifeler olmak üzere erkek ve kadın bütün sahabeleri kapsamına almaktadır.

Sekizinci sayfa: "Adı kötü anılanlar" diye bir başlık yer almaktadır: Sahabelerden bahsedilirken sahabe olmayanlara yer verilmesi, konunun dışına çıkmak olur. Çünkü bu paragraf ve başlık, tebliğin konusuyla da ilgili değil. O paragrafın çıkarılması daha uygun olur. O paragrafın ilgili olduğu iddia edilirse, o zaman Hz. Peygamber'i görüp ona iman etmeyen bütün müşriklerden genel olarak bahsetmek gerekir. Kaldı ki adı kötü anılanların "Hz. Peygamber'in Kur'anî Prensipler Işığında İnsan Yetiştirmesi" başlığıyla hiçbir alakası yok. Çünkü bu kişiler zaten bu konunun muhatabı değildirler. Onlar Hz. Peygamber'in yetiştirdiği insan modellerinin tamamen dışındadırlar.

Yine sekizinci sayfa: "Kur'an'da Gölgesinde Yetişen Bireyler" diye bir başlık yer almış. Muhtemelen "Kur'an'ın Gölgesinde Yetişen Bireyler" şeklinde olmalıdır.

Dokuzuncu sayfa: "Çünkü o günün Arab'ı Allah'ı bilmemekte ve tanımamaktaydı. Onlar vahşi birer bedeviydiler" denilmektedir. Hâlbuki Cahiliye devrindeki Araplarda, göklerin, yerin ve bunlar arasında bulunan her şeyin Allah tarafından yaratıldığı ve Allah'ın var olduğu inancı da mevcuttu. Nitekim şu ayetler buna delildir:

وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَتَنْتَبُونَ بِمَا
ALLAH'ı bırakıp, kendilerine zarar
da, fayda da vermeyen şeylere kulluk ediyorlar ve "İşte bunlar Allah katında bizim şefa-
atçılarımızdır" diyorlar. De ki: "Siz, Allah'a göklerde ve yerde O'nun bilmediği bir şeyi
mi haber veriyorsunuz!? O, onların ortak koştukları şeylerden uzaktır, yücedir." (Yunus,
10/18). وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُم بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ. "Onların çoğu Allah'a ortak koşmaksızın inan-
mazlar." (Yusuf, 12/106). أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى
اللَّهِ زُلْفَىٰ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ
"İyi bilin ki, halis din yalnız Allah'ındır. O'nu bırakıp da başka dostlar edinenler, "Biz onlara sadece, bizi
Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz" diyorlar. Şüphesiz Allah, ayrılığa
düştükleri şeyler konusunda aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah, yalancı ve

nankör olanları doğru yola iletmez.” (Zümer, 39/3). Bu ayetlerde de ifade edildiği gibi Cahiliye Arapları, Allah denilen varlığı biliyorlardı. Ama onlar şirk koşarak O'na daha fazla yaklaşmak ve şirk koştukları araçların O'nun katında şefaatçiler olmasını isteyerek makamlarını yüceltmek istiyorlardı. Yani onların Allah tasavvurları, Kur'anî ilkelerle bağdaşmıyordu. Allah'ın varlığını büsbütün inkâr etmeseler de açık veya gizli bir şirk koşmadan inanmıyorlardı.¹ Genelde tüm müşrikler, başka varlıklara yaratıcı oldukları için kulluk etmediklerini söylerler. Onlar, biz sadece Allah'ı yaratıcı olarak kabul ediyor ve O'na itaatte bulunuyoruz. Ancak O'nun yüce makamına doğrudan ulaşamadığımız için, arada bulunan mübarek zatlara, kutsal varlıklara dua ediyor ve dualarımızı Allah'a çabucak ulaştırsınlar diye onlara müracaatta bulunuyoruz demekteler.²

Dokuzuncu sayfa: “رسولاً منهم” Onlardan bir elçi”, aralarından çıkmıştır. Bu onlardan oluş, kitap ve kıraate açık olmaması itibariyledir.” Bu cümle anlaşılmıyor. Muhtemelen şu mana kastedilmek isteniyor: Hz. Muhammed, o ümmi toplumun bir ferdiydi. Peygamber'in onlardan olması, Kur'an'dan önce bir kitabın ilmine ve okuma - yazmaya vakıf olmadığını göstermektedir.

Dokuzuncu sayfa: “Ancak onun muallimi Allah'tı. Okuma yazma bilmeyen o nebisini onlardan ayıracak bütün cihana eğitim veren bir muallim yapacaktı: يتلوا عليهم onları terbiye ederek insanlık mertebelerinde yükseltiyordu. Yani iki başlı bir şey. Bir yandan talim ediyordu, diğer yandan terbiye ediyordu.” Bu cümleler de iyi anlaşılmıyor. Şöyle ifade edilseydi daha güzel olurdu: Hz. Peygamber'in insanlarla olan ilişkisi iki yönlüydü. O, ilahi vahyi insanlara hem öğretiyor ve hem de eğitiyordu.

Dokuzuncu sayfa: “Bu yönüyle, Hz. Peygamber'in en büyük özelliği fedakârlığı ve cömertliğidir. Yani Kur'anî ifadesiyle onun “îsar”ıdır. Nefsini başka insanlara tercih etme konusunda gösterdiği önceliktir.” Bu cümlede de yanlışlık var. Doğrusu, başka insanları nefesine yani kendisine tercih etme konusunda gösterdiği önceliktir, şeklinde olmalıydı.

Sayfa on: “Başkalarının iyiliğini düşünmek olan “İsâr”, insanların “rol model” alma-da en fazla dikkatleri çekilen hususlardandır. Başkalarının sıkıntısına duyarsız kalmak veya “diğerinin acısı paylaşmak” dinin yadırgadığı bir anlayıştır.” Bu cümle de yanlış. Doğrusu: Başkalarının sıkıntısına duyarsız kalmak veya diğerinin acısını paylaşmamak dinin yadırgadığı yani kabul etmediği bir anlayıştır.

1 Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. İbn Kesir, *el-Yesir fi İhtisari Tefsiri İbn Kesir*, Tahkik ve İhtisar, Salah b. Muhammed Arafat ve Arkadaşları, Daru'l-Hudati Linneşr, Cidde, 1422, s. 942-943; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/2933; Mustafa Öztürk, “Kur'an Bağlamında “Cahiliye” Kavramını Yeniden Düşünmek”, <http://maveranehir.wordpress.com>. 06.04.2014 tarihli erişim.

2 Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayani ve Arkadaşları, İnsan Yay., İst., 1995, 5/94

Sayfa ondaki: “Hz. Peygamber, Nadir Oğullarından ganimet olarak elde edilen malların önemli bir kısmının Muhacirlere dağıtılmasından dolayı Ensâr, gönüllerinde en ufak bir burukluk, haset ve kıskançlık belirtisi göstermedi”. cümlesi net anlaşılmıyor. Doğrusu: Nadir Oğullarından ganimet olarak elde edilen malların önemli bir kısmının Hz. Peygamber tarafından Muhacirlere dağıtılmasından dolayı, Ensâr’ın gönüllerinde en ufak bir burukluk ve kıskançlık belirtisinin görülmemiş olmasıdır.

Sayfa on dört: “Hz. Aişe, “Onun ahlakı Kur’an’dan ibaret idi” derken, onun maksadının şu oldu hatırdan uzak tutulmamalıdır: “Kur’an hangi adabı öğretiyorsa onları uygulardı.” Bu ifadelerden çıkarılması gereken hüküm şudur: Onun ahlakı, iman, ibadet, muamelat ve ahlaki hükümler gibi Kur’an’ın tümüyle ilişkiliydi denilse daha isabetli olur.

Yine aynı paragrafta Hz. Peygamber’in ahlaki üstünlüğünden bahsedilmekte, ama bu üstünlüğün, insanları nasıl etkilediğine hiç yer verilmemektedir.

Sayfa on beş: “Yeryüzünü Cennete Çevirme” başlığıyla içerik uyuşmuyor. Başlığın altında ele alınan ayet, Allah’a ve peygamberine itaatle ilgili, içerik ise Peygamber’in davranış modelleriyle ilgili. Başlık çok kapsamlı, ama içerikte aynı muhteva yok. Bu konu belki ahlaki üstünlük alt başlığında verilseydi daha iyi olurdu.

Sayfa on yedi: “Muhalefetin önemli ilkelerinden biri öğüt vermektir. İster yönetici, ister birey olsun, kötülük yapana nasihat edilir, çirkinlik ve zararları izah edilir, vazgeçmesi tavsiyesinde bulunulur, ancak fiili bir eyleme başvurulmaz.” Bu cümlede, kötülük yapana nasihat edilir ... ancak fiili bir eyleme başvurulmaz” hükmü yer alırken, daha sonra gelen alttaki başlıkta, “Şartların gerçekleşmesi halinde salt nehyetmek yeterli değildir. Zorla da olsa engelleriz ... Kur’an, her türlü kötülüğe muhalefet etmenin ve onu ortadan kaldıracaya kadar muhalefeti sergilemenin farz olduğunu söylemektedir” denilerek aynı konuda birbirine zıt iki farklı hüküm ortaya konmaktadır. Bunların hangisi doğru?

Sayfa on yedi: “Kur’an, genellikle emr-i bi’l ma’ruftan sonra nehy-i ani’lmünkeri zikrederek bu iki muhalefet şeklinin birbirlerinin tamamlayıcısı olduklarını ifade etmektedir.” Bu cümlede emr-i bi’l ma’ruf - nehy-i ani’l-münker, iki muhalefet şekli ve birbirlerinin tamamlayıcısı oldukları ifade edilmektedir. Emr-i bi’l ma’ruf - nehy-i ani’l-münker niçin iki muhalefet olarak değerlendirilmiş anlamakta güçlük çektim.

Sayfa on yedi: “Münker kavramının kapsamında yer alan ve ister aklen, ister şer’an ve ister aklen ve şer’an çirkin olarak nitelendirilsin aralarında fark yoktur.” Bu cümle de bozuk ve ne dediği anlaşılmıyor.

Sayfa on sekiz: “Dürüst ve Güvenilir Olma” başlığı altında sahabelerin güvenilirliğinden bahsedilmekte, hemen altında “Katı Kalpli Olmama” başlığı yer almakta ve bu başlıkta ise Hz. Peygamber’in merhametinden bahsedilmektedir. Yani bir önceki baş-

lıkta sahabenin niteliklerinden, bir sonraki başlıkta ise Hz. Peygamber'in niteliklerinden bahsedilmektedir. Dolayısıyla başlıklar arası bir uyumsuzluk söz konusu.

Sayfa Yirmi: Sonuç kısmında da tenafür oluşturan cümleler mevcut.

Tebliğ metni, ya tamamen Hz. Peygamber'in insan yetiştirmeye yönelik niteliklerinin hangi boyutta insanları etkilediğinden hareketle oluşturulmalı veya sahabenin İslam'dan önceki halleriyle sonraki halleri mukayese edilerek kurgulanmalıdır. Yani sahabe, Hz. Peygamber'in hangi davranışlarından etkilenecek seçkin bir konuma yükselmiş, yüksek ahlaki meziyetler sahibi olmuştur konusu, ayetler ışığında ele alınarak değerlendirilmelidir. Tebliğ bu haliyle çok dağınık olup, başlıklar arasında uyumsuzluk göstermekte, çok iddialı ve önemli başlıklar, birkaç cümleyle geçirilerek konu istenilen seviyede işlenmemiş yargısına vardırılmaktadır.

Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Musa Bey'e de teşekkür ediyorum.

Müzakerenin hikmeti bu zaten. Tebliğci arkadaşımın gözden kaçırdığı, hatırlayamadığı, dikkat edemediği belki bazı hususlara dikkat çekmek. Şunu da ifade edelim ki, belki müzakereci de yanılıyor olabilir. İnşallah bu müzakereler tebliğcilerce okuduğunda tebliğlerini daha düzgün hâle getireceklerdir.

Evet, şimdi Prof. Dr. Sadık Kılıç Bey'e sözü veriyorum.

Buyurun Sadık Bey.

MÜZAKERE

Prof. Dr. Sadık KILIÇ

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Muhterem dinleyenler, hanımefendiler, beyefendiler!

Müzakereme başlarken, hepinizi en içten duygularla selamlıyor, saygılarımı sunuyorum.

Değerli araştırmacı Recep Orhan Özel tarafından sunulan “*Kur’an’a Göre Örnek Eğitimci Modeli*” başlıklı tebliği hep beraber dinledik. Sizler gibi ben de hem dinlerken hem de daha önce tebliğ metnini okuyup incelerken oldukça istifade ettiğimi belirtmeliyim. Zira tebliğin konusu her şeyden önce insan; insanın eğitimi, oryantasyonu ya da yüksek gayeler ve hedefler doğrultusunda onun isabetli ve yapıcı bir ‘modelleme yapabilme’ imkânlarının yollarını göstermekle ilgili.

Değerli tebliğci, genel başlığa uygun olarak bir bakıma konunun temel parametrelerini de gösterecek şekilde bir takım ilkeleri, olmazsa olmaz konumundaki kilometre taşlarını tespit edip işlemiştir. Ana başlıklar halinde ele alınan bu temel ilkeleri şöyle sıralamamız mümkün: Rol model olma; söz-eylem uyumu; sosyal sorumluluk alma; eğitimde süreklilik ve ısrar; duygu/gönül dilini kullanma; özel ilgi ve itina gösterme; fırsatları gözetme; ve nihayet, dünyevi beklentileri öncelememe.

Belirtmek gerekir ki, her bir başlık tatminkar bir şekilde de incelenmiştir.

Kaynak bakımından başlıca çıkış noktası Kur’an-ı Kerim ve tefsir çalışmaları olan tebliğ, bütünü itibarıyla bize din-eğitimcisinin riayet etmesi gereken insani, epistemolojik, pedagojik, ahlaki davranış biçimlerini anlatmakta; davranış formlarının gerek içsel, özsel, zati, gerekse şekli bileşenlerini, kurucu niteliklerini sunmaktadır. Tebliğin bu baskın karakteri sebebiyle denilebilir ki, tebliğ başlığının gözden geçirilerek, “Kur’an’a Göre Örnek Din Eğitimcisi Modeli” (?) şeklinde değiştirilmesi uygun olabilir diye

düşünüyorum.. Ki böylece de, tebliğin konusunun tam olarak ‘genel eğitimci’ mi, yoksa ‘din eğitimcisi’ mi olduğu hususundaki ikircikli durum da giderilmiş olur.

Bendeniz tebliğle ilgili değerlendirmelerimi şu üç başlık altında yapacağım. Bunlar: 1) Tebliğdeki kimi sözcük ve ifade kalıplarının değerlendirilmesi; 2) Tebliğde yer alan bazı tespitlerin değerlendirilmesi; 3) Teklif ve temenniler.

Tebliğdeki kimi sözcük ve ifade kalıplarının değerlendirilmesi

Dil ve üslup, tebliğde de özellikle vurgulandığı üzere, bir fikri ve kanaati, hatta tüm varlığa dair algı ve kavrayışı muhataba iletmenin en önemli unsurudur. Hatta, ehemmiyeti ve delaleti, insanın kimlik ve karakter tespitinde son derece müsellemler olan bir göstergedir. Bu açıdan değerlendirdiğimizde tebliğde şunu görürüz: Tebliğin dili oldukça açık, sade ve anlaşılır. Konusuyla da örtüşecek bir şekilde, bir örneklik oluşturacak kıvam ve düzeyde. İlmi, inceleme ve mukayeseye dayalı, söyleyecek sözü ve bir tezi olan çalışma olarak olumlu niteliğine karşın, az da olsa, kimi zaman buyurgan ve normatif bir üsluba yönelmiş olduğu hissedilmekte. Ki bu da, muhtemelen, ilim adamlığı vasfına, din hizmetleri mesleğinin içinde bulunuyor olmanın inzımlar etmesi nedeniyle.

Bu doğrultuda olmak üzere tebliğ sahibi, her tespit ve önerisini asli kaynaklardan temellendirmeye dikkat etmiş; böylece, sunduğu görüşlerin ikna ve inandırıcılık yüzdesini yükseltme yolunda, kendisi bir model/örnek olma çabası içinde olmuştur.

Bu kısa değerlendirmeden sonra, şimdi de, tebliğde yer alan bazı ifadeler üzerinde durmak, bunların değerlendirmesini yapmak uygun olacaktır.

Buna göre:

1) S.2’de [1 no’lu alt başlık içinde], “bir Müslüman eğitimci insanların problemleri ve arızalı yönlerini düzeltmektedir” pasajı yer almaktadır. Nihai gaye ve maksut açısından ifade doğru ve anlaşılır ise de, zübde-i kainat olan ‘insan’ için ‘problemleri ve arızalı yönlerini’ deyimi problemlidir. Bunun yerine mesela, “sıkıntı ve rahatsızlık veren tutum ve davranışlarını; düşüncelerini; önyargılarını ve saplantılarını düzeltmekte, düzenlemekte; iyileştirmektedir ilh” denilebilirse daha uygun olur kanaatindeyim. Her şeyden önce ‘arızalı yönlerini’ terkibi, insana bakış açısında hisleri olmayan, ruhsuz ve mekanik bir aygıtı çağrıştırmaktadır.

2) S.4’de [2 no’lu alt başlık içinde], “çelişkili bir fiil getirmiş gibidir” cümlesindeki “fiil getirmek” yerine, “işlemek, yapmak, gerçekleştirmek”, vb. ifadeler kullanılsa daha da yerinde ve anlaşılır olurdu diye düşünüyorum.

3) Yine S.4’de [2 no’lu alt başlık içinde] “tahvifât”, “ma’şiyete girmek” ve “uygulamama bulmamış” ifadeleri geçmektedir. Aynı şekilde, “tahvifât” yerine mesela “korkutmalar, sakındırmalar”; ‘ma’şiyete girmek” yerine, “isyana ve günaha girme, yönelme;

günah işleme” ve “uygulama bulmamış” yerine de “uygulanmamış, tatbik edilmemiş olan; uygulamaya geçirilmemiş olan” vb. denilmiş olsaydı daha açık ve anlaşılır olurdu.

4) S. 4'deki [2 no'lu alt başlık içinde] “vaaz edenin” ifadesi yerine “örgün ve yaygın bir eğitimci olarak vaaz edenin, vaizin.” denilmesi, konu bütünlüğü açısından da daha yerinde olurdu.

5) S. 5'deki “hurumât” [2 no'lu alt başlık içinde] yerine “Allah'ın haramları, haram ve dokunulmaz kıldığı şeyler, haramlar.” yazılması daha uygun olabilir.

6) S. 6'daki [2 no'lu alt başlık içinde] “fem-i muhsinlerden dökülen ayetlerin “ ifadesinin, “Kur'an'ı düzgün ve güzel okuyan ağızlardan dökülen ayetlerin.” şeklinde olması daha açık ve anlaşılır olur.

7) S. 7'deki [3 no'lu alt başlık içinde] “Akıl ve din ile” terkibi yerine, “Hem akla, hem dine göre.” veya “Hem aklen hem de naklen.” denilmesi;

8) Yine S. 7'deki, [3 no'lu alt başlık içinde] “dinin gönderilme esprisi” ifadesindeki “esprisi” sözcüğü yerine “dinin gönderilme amacı, nihai gayesi”, “dinin özü” vb. denilmesi daha yerinde olurdu.

9) Yine S. 7'de [3 no'lu alt başlık içinde] yer alan, “kötülüklerin neşv ü nema bulduğu” biçimindeki ifade yerine “...zuhur ettiği, şüyû bulduğu, yaygınlaştığı, baş gösterdiği.” gibi deyimlerin kullanılması daha doğru olurdu; çünkü “neşv ü nema” terkibi genellikle olumlu bağlamlarda kullanılmaktadır.

10) S. 8'de [4 no'lu alt başlık içinde] Taha, 20/132. ayetiyle ilgili olarak و اصطر و عليها pasajı “ona karşı oldukça sabırlı ol” şeklinde anlamlandırılmış. Kanaatimce, “Namaz hususunda/konusunda/onunla ilgili zorluk ve sıkıntılar hususunda sabırlı ol.” denilmiş olsaydı daha uygun olurdu.

11) S. 11'de [5 no'lu alt başlık içinde] yer alan “*kavl-i meysûr; kavl-i ma'rûf, kavl-i belîğ ve kavl-i leyyin*” ifadelerinin yanına parantez içinde, sırasıyla, “*gönül alıcı, rahatlatıcı söz*”; “*iyi ve yararlı, hoş, kabul gören söz*”; “*etkili, yerinde olan söz*” ve “*yumuşak, huzur verici söz*” vb. şeklinde kısa bir açıklama yapılsaydı daha da hoş olurdu.

Tebliğdeki bazı tespitlerin değerlendirilmesi

Bu başlık altında ise tebliğin içerik bakımından değerlendirmesini yapmaya çalışacağım. Tabi ki, her değerlendirmede olduğu gibi, benim burada yapacağım değerlendirme ve tespitler, hatta kimi yerdeki öneriler de bana özgü ve bana göredir; yani tartışmaya açıktır.

1-) 1 no'lu ana başlıkta, ‘rol-model’ bağlamında tebliğin taşıyıcı ve omurga kavramlarından olan el-üsve terimine değinilmekte; özellikle tarihsel nitelikteki ‘rol-mo-

dellerin ihyası ve güncelleştirilmesi, aktüalize edilmesi' fikri işlenmektedir. Biraz aşağıda da, "rol-model" in olumsuz, yıkıcı olabileceği gerekçesiyle 'üsve' teriminin 'hasene: iyi, güzel, olumlu' sıfatıyla sınırlandırıldığı dile getirilmektedir.

Burada son derece önemli bir hususa dikkat çekilmiştir ve bu nedenle de üzerinde bir nebze durmak gerekir. Şöyle ki; her rol-model kendi tarihselliğinin koşulları ve zamansal kodları tarafından oluşturulurken, onlar bir takım ortak insani, fikri, ahlaki tutum formlarını geleceğe devrederler. Bu bakımdan, geçmişin gelecekte yaşaması; mazinin hal ve istikbalde güncelleşmesi de demek olan bu jestler bütünü, doğrusal değil döngüsel bir tarih algısını da beraberinde getirirken, bütüncül bir zamanı, tarih ve ahlak telakkisini telkin eder. Burada gözden kaçırılmaması gereken hayati husus, tarihsel ve dinî figür, şahsiyetin ya da davranış kodlarının, davranış şema ve formlarının kimi zaman kırılma, değişim, dönüşüm ya da yeni formlar eşliğinde geleceğe devredilmesidir.

Bir tür davranışsal mimetizm/taklit ve öykünme olarak da niteleyebileceğimiz bu aktüelleşme sürecinde en önemli nokta, rol-model konumunda olan karakterlerin, dış çizgileri ve müşahede olunan suretleri bakımından daha ziyade ahlaki özleri; varlık, hayat, oluş algıları düzleminde, aktüel tarihe taşınmalarıdır. Ki bu da, rol-modelinin simgelediği varoluşsal ve metafizik/uhrevi özlerin, hakikat ve manaların, tek düzeleşen (anonimleşme), varlık bilinci ve gayesinden uzaklaşarak günlükleşen, varoluşsal derinliğini kaybeden hayatın içinde, onun sonsuz kıvrımlarında yaşanır hale gelmesi, müşahede olunması; hatta müşahhas yaşamın mahrem ruhuna nüfuz ederek etkinleşmesiyle olur ancak!

Bu noktada şu tespiti yapmamız gerekir: 'Rol-model' geçmişten bugüne ya da bugünden yarına özünsenerek izlenmeli, üsve ve kudve edinilmeli! Rol-modeldeki o etkin ve bizi kendisine çeken özler, davranışsal erdem ve meziyetler, birer cevher ve hakikat topağı gibicesine paylaşılmalı, farklı olabilecek yaşam formlarına içirilmeli, temellük edilebilmelidir. Şu halde 'rol-model', kesintisiz bir anlama çabasına konu olan, yeni ve farklı yaşam formlarına adaptasyon istidadı bulunan, işte böyle bir süreç içinde içselleştirilen bir bütünlük olarak çıkar karşımıza.

Bunun bir neticesi olarak denilebilir ki, 'rol-model' konumundaki birey, bizi afalatan; tercih ve beğeni, seçme ve hayranlık hislerimizi, iradi yönelim özgürlüğümüzü askıya alan bir 'idol' olarak görülemez. Tam aksine o, bir 'üsve'dir; iradi bir yönelim ve ruhsal bir tercihle varlık ve davranış kodlarına atıfta bulunacağımız, 'biz' ile 'kendisi' arasında analojiler yapacağımız bir kıstastır.

Şu halde 'rol-model' o denli etkin konumuna rağmen, bireylerdeki o irade ve tercih imtiyazını ortadan kaldıramaz. Weberyen bir ifadeyle belirtmek gerekirse, so-ruumluluk ve ahlakiliğin de ortadan kalkacağı bir biçimde, 'ezici bir karizma'ya sahip

olma iddiasıyla boy göstermez. O sadece, seçkin ve üstün nitelikleriyle bir 'modelleme' konusu ve hedefidir; yol gösterendir; böylesi bir rol-model karşısında taklit ve öykünme; düşünmek, değerlendirmek, kıyaslamak, özümsemek, bilinçli bir kabul ve yöneliş gibi bir takım süreçleri öngörür...

2) Tebliğde işlenmiş olan el-birru sözcüğü de, üzerinde durulmaya değer bir kavram alanı oluşturmaktadır. Bu vesileyle şu soruların cevabı önem arz etmektedir:

El-Birru kavram alanı acaba aklen ve örfen güzel olan şeyleri de kapsamakta mıdır? Özellikle aklın (aklı-ı sarihin) bedaheten güzel, uygun ve iyi gördüğü değerler, tutum ve davranış türleri bu kavram alanına dahil midir?

Yoksa el-birru terimi sadece aktarılan, rivayet edilen ve kalıplaşmış davranış biçimlerini, jestleri ve değer kümelerini mi içermektedir?

3) S. 5'te [2 no'lu alt başlık içinde], Meryem Suresi, 19/59. ayeti münasebetiyle zikredilen "namazı zayi etmek" kavramı, Müslüman mantalitesi ve ibadet fenomenolojisi gereken yeri almış mıdır? Bir diğer ifadeyle, bu kavram sadece 'namaz kılmamak' anlamına indirgenmekle herhangi bir anlamsal kayba uğramakta mıdır? Sadece kılmamak mı namazı zayi etmektir? Veya namaz kılmakla kastedilen şey salt şekli veya formel boyut mudur? Özü, ruhu ve telos'u olmayan bir ibadet/namaz, ne derece değerlidir? Yani, şekli gerekliliğe ve geleneksel algıya dikkat ederken özün, ruhun, ibadet hedef ve gayesinin/teleojisinin gözden kaçırılmaması gerekmez mi?

Bu demektir ki, 'birr'i unutmamayı', 'birr'i gerçekleştirmeyi' sadece şekli ve sûri davranışlara, formlara hasretmemek, bunlarla sınırlamamak; içsel, kalbi, zihni ve ruhi oluş alanıyla sınıksız, hatta ayrılmaz bir bütünlük içinde görmek lazımdır!

4) Tebliğin 7. sayfasında [3 no'lu alt başlık içinde], "din eğitimcisi, toplumun ikbalini kurtaracak kutlu bir görevi ifa ettiğinin bilincinde olmalıdır" denilmekte; din eğitimcisinin görev ve vazifesinin yüksek önemi vurgulanmaktadır. Ancak biz burada, din eğitimcisinin görev ve etki alanına aşırı/takat getirilemeyecek bir yüklenme yapıldığı kanaatindeyiz. Zira, din eğitimcisi istikbalin ya da 'ikbal'in kurtarılmasında çok önemli bir misyon ve bir statüye sahip olabilir. Hatta o, bu süreçte en etkin ve önemli bir paydaştır da. Fakat ona tek başına 'istikbali ve ikbali kurtarıcılık' gibi bir konum tayin etmek, aşırı bir iyimserlik olmaz mı?

5) Genelde eğitimciye özeldeyse din eğitimcisine çok büyük işler düştüğü herkesçe malumdur, fakat en mükemmel eğitimci/eğitim uzmanı profilinin nasıl olması gerektiği meselesi halen ortadadır ve geliştirilmeye de açıktır. Bu bağlamda, din eğitimcisinin ilmi donanımı; sürümünü yapacağı bilgi, deneyim, öngörü vb. şeylerin içerik ve mahiyeti de çok önemlidir. İşte tam da bu açıdan bakıldığında eğitimci "sadece ilahi prensiplerin" (s. 8) [3 no'lu alt başlık içinde] değil, aynı zamanda yüksek insani haki-

katlerin, akli ve apaçık ilkelerin, özümseyip temellük edilmiş evrensel insani değer ve öğelerin de gündeminde kalması ve uygulanabilmesi için çaba harcayacaktır.

6) Tebliğde ifade edildiğine göre, sosyal ve medyatik alanda, din eğitimcisinin olmayacağı hiçbir boş alan bırakılmamış; aksine onun, hayatın tüm alanlarında etkin ve işlevsel olması gerektiği vurgulanmıştır; ki bunun gerçekleşebilmesi son derece sevindirici olacaktır. Bu yüksek etkinliğin bir göstergesi olmak üzere de din eğitimcisinin “sosyal medya aracılığıyla gündem oluşturmaları” gereği dile getirilmiştir (s. 8) [3 no’lu alt başlık içinde].

Kısaca söylemek gerekirse, tepki ve karşı tepkilerin kontrol edilemediği bir sosyal medya dünyasında ilahi ve yüksek insani hakikatlerin sunumu ve paylaşılması teklifi değerlendirilmeye açık gözükmemektedir. Zira sosyal medya, iki tarafı keskin bir bıçak gibi durmakta, bu sebeple belirsizlikler içermektedir. Bu gibi durumlarda, kullanışlı ve pratik ortam ve vasıtalarından yararlanırken, özel değeri yüksek olan hakikat ve ilkeleri güncelin çarkları arasında sıkıştırma ihtimali her zaman söz konusu olabilir. Onun için, dikkat!

7) Eğitimde insan kaynakları israfı ve kaybı, “sırf üslup ve yöntem” (s. 10) [3 no’lu alt başlık içinde] ile ilişkilendirilerek bunların yokluğuna veya yetersizliğine indirgenmektedir ki, kanaatimizce bu eksik bir tespittir. Nedeni ise şu: Eğitimde başarının en büyük paydaşlarından birisi, belki de en önde geleni, varoluşa dair yüksek bir algı ve sezginin belirlenmiş olması; bütüncül, kuşatıcı ve uzun soluklu bir gayenin tespit edilmiş bulunmasıdır. Felsefi tabiriyle söylemek gerekirse, tüm bilgilenme ve eğitim süreçleri üzerinde etkin olacak bir *Weltanschauung*. Yani, “dünyaya ve insanın dünyadaki yerine ilişkin geniş kapsamlı, kuşatıcı bir felsefi görüş ve kavrayış..”

Çünkü ancak, her düşünce ve eylemin arkasında yer alacak olan bu kıstasa/matrise göredir ki bizler araçları, ara unsurları belirleyecek, en önemli bir merhale olarak üslup ve yöntemleri tespit edeceğiz. Bunun için şunun altını bir kez daha çizmek gerekir ki, genel eğitim ve din eğitiminin bir *Weltanschauung*’u yoksa, üslup, yöntem, malzeme, yapılanma vs. kaosundan kurtulmak asla mümkün olmayacaktır!

Teklif ve Temenniler

Son derece samimi ve gayretli bir çabanın ürünü olan tebliğ, başarılı, faydalı ve olumludur. Bununla birlikte tebliğde dile getirilen hedeflerin gerçekleşmesine katkı sağlayacağını düşündüğüm şu önerilerimi de sizlerle paylaşmak istiyorum. Buna göre;

1 *Weltanschauung* (Alm.): “Her bireyin, hayata dair idrak ve algısında içkin olan metafizik tezlerin bütünü” (Foulquié, Paul, *Dictionnaire de la langue philosophique*, PUF, Paris, 1969, s. 771); “1- Dünyaya ve insanın dünyadaki yerine ilişkin geniş kapsamlı, kuşatıcı felsefi görüşe tekabül eder. 2- Toplum içindeki farklı grupların ‘dünya görüşü’nü ya da ‘yaşam felsefesi’ni ifade eder.” (Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözcüğü*, Paradigma, 7. bsk., İstanbul- 2010, s. 1608)

1) Eğitimci sadece kümülatif veri ve bilgi bakımından değil, zihinsel (cognitif) algı durumları ve psikolojisi bakımından da kendisini geliştirmelidir.

2) Bu bağlamda bilhassa çocuk, ergenlik, yetişkinlik, yaşlılık psikolojisi vb. alanlarında da okumalar yapmalı, 'insan gerçeğini' her durumda daha iyi tanımaya çaba sarf etmeli; özellikle sosyal psikoloji alanındaki saha araştırmalarını yakından izlemelidir.

3) Eğitimci/din eğitimcisi Müslüman bir toplumda bulunsa bile fiilen çoklu, hatta heterojen bir kültür, bir bilgi hatta bir inanç dünyasında yaşanıldığı gerçeğini gözden ırak tutmamalıdır. Bu sebeple, bu çoklu ve çoğulcu sosyal realite karşısında daha esnek, engin, geniş açılı olmalı, ama daima ilkeli ve güven telkin eden bir duruş sergilemelidir.

4) Özellikle sunum ve iletişim dili olan Türkçeyi çok iyi kullanmalı; kalbinin ve dimağının ihtizâzlarını Türkçeye yansıtmalı, tüm evrene açık ruhunun samimi hislerini dilinin özü ve iliği haline getirmelidir.

Bu son derece başarılı ve olumlu tebliği sunan değerli kardeşimiz Recep Orhan Özel'i tebrik ediyor, başarılarının devamı diliyorum.

Siz dinleyicilere de en kalbi saygılarımı sunuyorum.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Sadık Bey'e de teşekkür ediyorum.

Son müzakereci olarak Prof. Dr. Ömer Kara'ya sözü veriyorum.

Buyurun Ömer Bey.

MÜZAKERE

Prof. Dr. Ömer KARA

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Saygıdeğer hocalarım, kıymetli dinleyenler. Hepinizi hürmetle, saygıyla selamlıyor, her günümüz, o kutlu nebinin günü gibi olsun, duamla başlıyorum.

Öncelikle bu güzel programı tertip eden Diyanet İşleri Başkanlığına şükranlarımı arz ediyorum. Emek mahsulu çalışmasından, tebliğinden dolayı, Doç. Dr. Mevlüt Erten Bey'i tebrik ediyorum. Tebliğini okudum; burada da beraberce dinledik, istifade ettik.

İnsan Yetiştirme düzenimizde önemli köşetaşlarından olan bir kavramı (murakabeyi) dikkatlerimize sundu. Tebliğini temelde üç kısım olarak tasarlamış; Allah'ın murakabesi, kulun mukarebesi ve bu ikisinin insan yetiştirmedeki rolü. Kulun murakabesini Allah'a karşı ve insana karşı şeklinde ikiye ayırarak incelemiştir. Allah'ın insanı murakabesiyle (yukarıdan aşağıya), insanın Allah için murakabesi (aşağıdan yukarıya) dikey mürakebe olarak; insanın insanı murakabesi ise yatay murakabe olarak isimlendirilmiştir. Her bir kategori altına giren ikinci derecedeki kavramlarla murakabenin anaparametlerini oluşturmaya çalışmıştır. Son bölümde ise mürakebenin insan yetiştirmedeki rolünü birkaç maddeyle sunmuştur. Sonuçta tebliğin konu seçimi, ana sistematigi ve kurgusu açısından sempozyumun ciddi bir parçası olduğunu düşünüyorum. Ve tekrar kendisini tebrik ediyorum.

Malumaliniz, müzakerenin doğasında var, bir taraftan tebci ve tebrik ederken diğer taraftan eksiklerini ve gediklerini gidermek; ilave katkı yapmak gerekir. İlgili tebliğlerin yayınlanacağını gözeterek tebliğin yeniden gözden geçirilmesine imkân sağlamaktır. Öncelikle şunu ifade etmeliyim: Muhatabımız doğrudan bilim adamları olmadığı için, tebliğin akademik düzlemdeki tenkidini Mevlüt bey ile ikili görüşmelerimize havale ederken, ben burada ilgili konunun muhteva düzeyinde bir kısım eksiklerine dikkat

çekip artı katkılar sunmaya çalışacağım. Ve en nihayetinde konunun temel damarını tasvir ederek bitireceğim.

Tebliğ müvacehesinde dikey murakabe (yani aşağıdan yukarıya; yukarıdan aşağıya murakebeler) genişçe anlatılmış iken, –tebliğci girişte beyan etmiş olsa da,- yatay murakabe (insanın insana yönelik mürakebesi) kısmının birincisine göre teğet geçildiğini söylemem gerekir. Kanaatimizce en az Allah'ın insan; insanın Allah ile ilişkisi kadar insanın insanla ilişkisi, tebliğcinin sunduğu şekliyle murakabe için önem arz etmektedir. Bunun temel dinamiklerinin de tebliğde görülmesi gerekirdi. Bir diğer nokta, yatay murakabe içerisinde insanın öteki varlıklarla ilişkisi gündeme getirilmemiştir. Bence insanın öteki varlıklara karşı murakabesi de tebliğe dâhil edilmelidir. Bununla kastımız, insanın Allah'ın kendini gözetlediği şuuru içerisinde tabiatla ilişkisini düzenlemesidir. Kendi emrine vermiş olduğu evrenin içindeki nimetleri, tüketen ve yok eden bir yaklaşımla değil, ihtiyaç nisbetinde ve adalet çerçevesinde kullanmasıdır. Tabiatın, hayvanatın ve nebatatın tümünün vahyin çizdiği kurallar dâhilinde kullanılması, murakabe yoluyla fitratın devamı anlamına gelecektir. Tabiat düzleminde mürakebe, insanın Allah'ın kendini gözetlediği, denetlediği, sürekli beraber olduğu şuuru içerisinde kendi emrine verilen varlıklara adalet çerçevesi içerisinde muamele etmesini; onları ihtiyacı nisbetinde kullanmasını; daha fazla kazanmak, haksız kazanç elde etmek için onun genetiğini bozmaya yeltenmemesini; tabiata çizilen fitrat müvacehesinde öteki varlıklarla ilişkisinin geliştirilmesini gerektirecektir. Bu yapılmadığı için yani mürakebe mantığı içerisinde tabiata bakılmadığı için hayvanlardan nebatata, çevreden tüm varlıklara dünyanın insan unsuru elinde genetiğinin bozulduğu, neslinin tüketildiği, dünyanın yaşanmaz bir yer haline getirildiği gözlemlenmektedir. Bunun temel sebebi, mürakebe mantığı içerisinde insanın tabiata bakmamasıdır. Kanaatimizce bu konunun da tebliğde yer alması önemlidir.

Tebliğde insan'ın Allah'ı murakabesiyle ilgili araçlar, akıl, bilgi, takva, tezekkür, şükür, dua şeklinde zikredilmiştir. Doğrusu, akıl başlığı altında zikredilen maddelerin kimi (bilgi, şükür, tezekkür, takva) ayrıca aklın paralelinde tekrar zikredildiği görülmektedir. Bu kavramsal alanda teslimiyet, sabır, tevekkül, ihlas, ihsan, amel-i salih (emir ve yasaklar), sevgi/muhabbet, rahmet gibi kavramlar da yer almalıydı. Kanaatimizce, murakabenin hükmettiği alanların iman, amel, ahlak ve muamelat şeklinde taksim edilmesi, konuya daha derli toplu bakmayı sağlayabilirdi.

Burada eleştirilmesi gereken bir nokta da şudur: Aklın niteliklerini belirlemek için kullanılan 16 maddenin birer ayetle ifadelendirilmesi yerine bunların ciddi bir kurulumadan geçirilmesi daha uygun düşerdi. İlaveten birbirine yakın olan unsurların (tefekür/teakkul/tedebür; Allah'tan korkma/takva; iman/ikan; anlama/ince kavrayış vb) birleştirilmek suretiyle tek şık olarak incelenmesi, tekrara düşmemek için daha

münasip olurdu. Üstelik bu, gözden kaçmış, dikkate alınmamış ama semantik alanda murakabe çerçevesinde olması gereken kavramların kapsama dahil etmesine imkân sağlayacaktır. Kanaatimizce, akıl unsurunun temel dinamikleri, sistematik ve bütüncül bir yaklaşımla ve semantik kurgulamayla sunulmalıdır. Bu anlamda hadis birikimine müracaat edilmesi de tebliğe renk ve doyuruculuk katacaktır.

Murakabenin insan yetiştirme ile ilişkisi, konunun temel nirengi noktası olmasına rağmen, gerek alt başlıklandırma gerekse içerik düzeyinde çok iyi düşünülmüş, doğrulmuş ve kurgulanmış gözükmemektedir. Tebliğ sahibi bu bölümü beş başlık olarak tasarlamıştır.

1. İnsan Davranışlarını Toptan Değerlendirmeye Sevk Etmesi
2. İnsanı Ahlaki Yönden Eğitmesi
3. İnsanın Şahsiyetini Koruması ve Onu Şuurlandırması
4. İnsanın Düşünce ve Eylemlerini Yönlendirmesi
5. İnsanı Bilinçlendirme ve Kendine Hâkim Olmasını Sağlaması

Ancak bu maddelere ve içeriklerine bakıldığında, birbirinin tekrarı olduğu ve çok iyi bir tasnif yapılmadığı gözden kaçmamaktadır. Şöyle ki, davranışlar dediğiniz şeylerin içerisine ahlaki davranışlar girmiyor mu? Örneğin davranış ve eylemler aynı paralelde değil midir? Bilinçlendirme ile şuurlandırma arasında bir fark mı vardır mesela.

Burası tebliğin esas bölümünü teşkil etmektedir ki, buranın bir iki cümle ile geçiştirilmesi; hatta başlık düzeyinde tekrarlara düşerek karışık hale getirilmesi pek uygun düşmemiştir. İyice üzerinde düşünülmesi; murakabenin insan yetiştirme cihetinden fonksiyonel olan temel unsurlarına vurgu yapılması önemlidir. Şahsen ben olsam burayı şu şekilde kurgulardım.

Çift kutuplu bir murakabe (dikey-yatay) insana;

a) Mutlak bir kalbi teslimiyet ve yakini bir iman sağlar. Yani taş gibi iman Yani kalbinin küfür, nifak ve şirk gibi temel kötülüklerden; günah, hata, yanlış gibi ikincil düzeydeki yanlışlıklardan temizlenerek kayıtsız ve şartsız O'na yönelmesini sağlar.

b) Murakabe, sürekli kendisini gözetleyen, kendisine titreyen bir Allah tasavvurunu sağlayarak kişiye Allah aşkını ve mahabbetini getirir. (aşk-muhabbet)

c) Murakabe, peşi sıra kişiye Allah korkusu gibi bir denetleyiciyi hediye eder. Her ne yaparsa, buna acaba Allah ne der, üzülür mü, kızar mı, azap eder mi diye düşünür, ona göre hareket eder. Veya Allah'ı üzer miyim, öfkelenendirir miyim diye koruyucu bir bilinç oluşturur.

d) Murakabe, kişiye mutlak itaat bahşeder. İmanın tamamlayıcısı olan amel-i salihleri yapmasına icbar eder. Emirlerini sorgusuz sualsiz yapar; yasaklarından ateşten kaçır gibi kaçır.

e) Murakebe kişiye ahlak bahşeder. Kur'an'ın ve sünnetin ahlak diye sunduğu tüm unsarları içselleştirip hayata geçirmesini; ahlaksızlık diye tanımladığı şeyleri de yapmamasını sağlar.

f) Murakabe, kişiye hukuk bahşeder. İnsanın insanla ve öteki varlıklarla ilişkisini adalet ölçüğünde hukuk (kul hakkı, varlık hakkı) çerçevesinde yapmasını sağlar. Kimseye, hiçbir şeye zulmetmez. Her şeyi yarattığı amaç için kullanır.

Burada retorik bir inceliğe dikkat çekmek durumundayım. Allah'tan insana; insandan Allah'a murakabenin boyutu, belağattaki müşakele sanatıyla anlaşılmalıdır. Bunun Kur'an'da örnekleri çoktur. Örneğin münafıklardan bahseden ayette “يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ” (onlar, Allah'a tuzak kurarlar; Allah da onların tuzaklarını başlarına geçirir; tuzaklarını geçersiz kılar.) (ومَكُرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ) (Allah'a tuzak kurdular, Allah onların tuzağını boşa çıkardı.) Bunu biz Türkçemizde de kullanırız. Sen yap, ben de yapacağım. Birisi, kötü bir şey yapacak; ötekisi ise onu cezalandıracaktır. Mürakebe müvacehesinde düşününce, Allah'ın insanı murakabe etmesi, onları gözetlemesi, denetlemesi demektir; insanın Allah'ı murakabesi ise gözetildiğinin bilincinde olarak hareket etmesidir.

Son olarak Allah'tan insana; insandan Allah'a mürakabenin özet tasviriyle konuşmama son vereceğim.

Rakib, varlığın her şeyine vakıf olmayı ifade eden semi (işiten), basir (gören), alim (bilen), habir (haberdar olan), latif (en ince ayrıntısına kadar vakıf olan), vekil (işlerini üstlenen, koruyan), şehid (şahid olan), muhit (kuşatan), karib (yakın olan) ve müheymin (gözetleyip koruyan) şeklindeki tüm sıfatlarıyla ve belki 99 sıfatıyla birlikte yarattığı âlemi, içinde de insanı kesintisiz bir şekilde ve bir an bile kaçırmadan murakebe altına alan bir Allah'ı temsil etmektedir. Bunun anlamı şudur: Biri, bizi gözetliyor; bizi mürakebe altında tutuyor. Kendisi için tenhanın bulunmadığı, hile ve desiselerin anlamsızlaştığı, zamanın ve mekânın durduğu bir mürakebe düzeyinden söz ediyoruz. Kendisi vakıf olduğu gibi, hafaza melekleri (kiramen kâtibin) vasıtasıyla da insanın bütün ömrünü kayıt altına alıyor. Saniye saniye, salise salise. Anadan, babadan, atadan gizlenenler, gizli ve saklı yerlerde yapılanlar, toplumdan kaçırılanlar, yalan dolan sarmallarıyla sır dünyasına hapsedilenler, kalbin en ücra köşesine sır diye gömülenler, tümü ama tümü, O'nun için sır değildir. Hepsi, aleni ve aşikârdır. İşte bu murakabenin yukarıdan aşağıya olanı ...

Hani şu gizli kameralar var ya ... Mobeseler ... Kameraların varlığı sizi, olduğunuz gibi olmaya; yapmanız gerektiğini yapmaya; yapmamanız gerektiğini yapmamaya zorla-

yacaktır. Mobeselere takılmamak için trafik kurallarına uyuyorsunuz; niye? Üç kuruşluk bir ceza yazılmasın diye. Trafik kurallarına uyuyorsunuz, biliyorsunuz ki radar, sizi gözetliyor. İşte bu basit düzeydeki düzeneğin çok ötesinde her şeye her an, her zamanda vakıf olan, gözetleyen bir göz var. Bu gözün de gözleri var; kiramem kâtibin. Ağzınızdan bir söz çıkmaya görsün, onu kaydeden gözetleyen her an hazır ve nazır olan gözler var. Bir amel sadır olsun, onu kayıt altına alan hafaza melekleri var. Onun gözünün içine baka baka mümin yanlısı yapamaz; onun kendisine şah damarından daha yakın olduğunu bile bile hataya günaha düşemez. İşte bu şuur, meşhur Cibril hadisindeki ihsan anlayışındır. Hani Cebrail insan suretinde gelir efendimize. Etrafında sahabiler vardır. Yanına oturur. İman nedir, ya Muhammed diye sorar. Efendimiz cevap verir. İslam nedir diye sorar. Efendimiz cevap verir. Peki, ihsan nedir ya Muhammed diye sorar ... İhsan der efendimiz, Allah'ı görüyormuş gibi kulluk etmendir. Sen onu görmüyorsan da o seni mutlaka görüyor. İhsan, murakabenin tam ve tek mil şekli ... Yanındaymış gibi hareket etmek; seni görüyormuş gibi dünyanı kurmak. Sürekli zihinde ve maddi dünyada bir tezekkür (hatırdı tutma) bilinciyle hayatı düzenlemek ... Emirleri onun gözünün içine baka baka yapmak ... Nehiylerden onun gözünün içine baka baka kaçmak ... Onunla olmak, O'nunla yaşamak. Saniye kaçırmadan, salıyeseye takılmadan; nefse ve şeytana uymadan sadece ve sadece ona uymak. Bıçağın altında iken "emrolunduğunu yap" diyebilmek, tıpkı Hz. İsmail gibi. İştittik, itaat ettik diyebilmek ... Lebbeyk diyebilmek; ale'r-re's ve'l-ayn, başım gözüm üstüne diyebilmektir. O ne diyorsa o, diyebilmek; hem zihinde, hem sözde, hem eylemde O ne diyorsa o. Ötesi yalan ve dolandır. İşte kulun murakabesi, budur: ihsan şuuruna bulanmış kulluk.

Son söz: Ey hazirun! Biri bizi gerçekten gözetliyor; siz de onu gözetin ... Gözetin ki, o da sizi gözet sin. Onu ciddiye alın ki, ciddiye alı n asınız. Ona adam gibi kul olun ki, hesabınız, kitabınız kolay olsun. Rızasına erişebilesiniz, cennetine vasil olabilesiniz, cemalini görmeye hak kazanasınız. Efendimizle firdevste birlikte olma imkânını yakalabilesiniz.

Saygıdeğer misafirler!

Tekrar tebliğciye, emeği geçenlere teşekkür ediyor, murakabe şuurunu hücrelerimize kadar işletmesini Allah'tan diliyor, saygılarımı ve hürmetlerimi sunuyorum.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Ömer Bey de epeyce fazla vakit kullandı. Tatlı bir sunum yaptığı için bölmek istemedim. Çok teşekkür ederim. Sizlerin de aynı şekilde dinlediğinizi sezmiştim.

Başta Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in ruhu için, cümle geçmişlerimizin ruhu için, Allah rızası için el-Fatiha diyor ve oturumu kapatıyorum.

3 HZ. PEYGAMBER'İN İNSAN YETİŞTİRME UYGULAMALARI

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. M. Şevki AYDIN

Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

19.04.2014
CUMARTESİ

OTURUM BAŞKANI- Evet, saygıdeğer meslektaşlarım, hepinize hayırlı sabahlar diliyorum. Bu oturumun da başarılı geçmesini, hepimiz için hayırlara vesile olmasını Cenabı-Hak'tan niyaz ediyorum.

Zamanı çok iyi kullanmamız gerekiyor, çünkü bazı tasarruflar yapıldı. Onun için hemen oturumu başlatmak istiyorum.

Tebliğcilerimizi buraya davet ediyorum.

İlk tebliğcimiz Prof. Dr. Mustafa Baktır Bey, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden. İkinci tebliğcimiz Prof. Dr. Adil Yavuz Bey, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden. Üçüncü tebliğcimiz Prof. Dr. Âdem Dölek Bey, Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden. Dördüncü tebliğcimiz de Dr. Cafer Acar, Diyanet İşleri Başkanlığı Uzmanı.

Evet, tebliğcilerimizin azami 15'er dakika süreleri var, bu süreleri geçmemelerini istirham ediyorum. Eğer bu süreyi indirebilirlerse bizim için ikram olmuş olacak. Tebliğlerin ayrıntılarını zaten yayımlanacak kitaptan okuyacağız ileride. Omurgasını teşkil eden fikirlerini paylaşırlarsa herhâlde daha da iyi olacak diye düşünüyorum.

Evet, ben hemen ilk özü Prof. Dr. Mustafa Baktır Bey'e bırakıyorum.

Hocam buyurun.

“SUFFA ÖRNEĞİ” BAĞLAMINDA HZ. PEYGAMBER’İN (S.A.V.) İNSAN YETİŞTİRME MODELİ

Prof. Dr. Mustafa BAKTİR

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

A. GENEL OLARAK SUFFA VE SUFFALILAR

Lügatte, gölgelik anlamına gelen Suffa, Mescid-i Nebvî’nin bitişiğinde Medine’de evi ve kalacak yakınları olmayan fakir sahabilerin kaldığı yer için özel isim olarak kullanılmıştır. Çoğunluğu Mekke’den hicret eden muhacirlerin ve Medine’ye dışardan gelen fakir sahabilerin teşkil ettiği bu topluluğa da “Ashab-ı Suffe” veya “Ehl-i Suffe” adı verilmiştir.

Hiz. Peygamber, Medine’ye hicret ettikten sonra ilk işleri günlük namazların kılınması, eğitim ve öğretimin yapılması ve barınabilecekleri bir bina inşa etmeye teşebbüs etmek olmuştur. Bugün “Mescidu’n-Nebi” diye anılan bu kutlu mekânda üç ayrı bölüm bulunmaktaydı. Namaz kılınması için geniş bir kısım, okul ve yatakhane olarak kullanılan Suffa, bir de Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) hanımlarının kaldığı odalar. Kiblenin tahvilinden sonra Mescid-i Nebvî’de de bazı değişiklikler olmuş, bu sırada Suffa’nın yeri güneyden kuzeye alınmıştır. Günümüzde Suffa, tamamen Mescid-i Nebvî’nin içinde kalmıştır.

Suffa’nın mekân olarak genişliğini tam olarak bilemiyoruz. Hiz. Peygamber (s.a.v.), Hiz. Zeynep (r.a.) ile evlendikleri zaman Suffa’da ve hane-i saadette verilen davete üç yüzden fazla davetli iştirak etmiştir.¹ Bir defasında Suffa’da Temim Kabilesine mensup seksen kişi misafir edilmişti.²

1 Müslim, Nikâh, 94.

2 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 371.

Suffa'da kalan sahabilerin sayısı hakkında kesin rakamlar vermemiz mümkün gözükmemektedir. Zira bu sayı sürekli değişmekte idi. Medine'ye gelen heyetler çoğaldıkça Suffa'da kalanların sayısı da artıyordu. Diğer taraftan Mekke'den muhacir olarak gelip devamlı kalanlar da vardı. Bu sayı, bazen dört yüze kadar çıkıyordu. Ebu Nuaym, Hilye'de Suffa'da kalan yüz kadar sahabinin isimlerini veriyor.

Suffa'nın sakinleri, öncelikli olarak mallarını, mülklerini bırakıp Mekke'den Medine'ye hicret eden muhacirlerdir. Bu bakımdan Suffa için "Suffatu'l-Muhacirin" tabiri de kullanılmaktadır.³ Diğer taraftan Müslüman olup da Hz. Peygamber'e biatını bildirmek üzere Medine'ye gelen ve kalacak bir yeri de olmayan kimseler Suffa'da misafir ediliyorlardı. Medine'de bir tanıdığı olan onun yanına gidiyor, hiçbir tanıdığı olmayan da Suffa'da kalıyordu.

Suffalılar fakir insanlardı.⁴ Ebu Hureyre'den (r.a.) Buhari'nin naklettiğine göre Suffa'da kalan yetmiş sahabinin hiçbirinin üzerinde tam bir elbiseleri yoktu. Ya bir izarları ya da boyunlarına bağladıkları kisâları vardı. Bazılarının baldırlarının yarısına, bir kısmı da topuklarına kadar uzuyordu. Avret yerleri görülmemesi için elbiselerini elleriyle tutarlardı.⁵ Bir başka rivayette de doğru dürüst elbisesi olmayan otuz kişinin olduğu kaydediliyor.⁶ Hz. Peygamber namaz kıldırırken bazı suffalılar açlıktan ayakta duramıyor, yere yığılıyorlardı.⁷ Bazen de Hz. Peygambere hurma yemekten usandıklarını söylemişlerdir.⁸

Suffa'nın idari işlerine Ebu Hureyre (r.a.) bakıyordu. Hz. Peygamber (s.a.v.), onları davet etmek istediğinde Ebu Hureyre'ye (r.a.) bildirir, o da onları çağırırdı. Bir gece Hz. Peygamber (s.a.v.), Ebu Hureyre'ye (r.a.) Suffalıları çağırmasını söylemiş, o da onları hane-i saadetin kapısına toplamıştı. Onları içeri alan Hz. Peygamber (s.a.v.), arpadan yapılmış bir yemek ikram etmiş ve "Bismillah" diyerek almalarını tavsiye etmişti.⁹ Hz. Fatıma (r.a.) kendisine yardım etmek üzere bir hizmetçi istemiş, Hz. Peygamber, Ehl-i Suffa'nın ihtiyaçlarını karşılayamadığı için bu arzusunu geri çevirmiştir.¹⁰ Hurmaların

3 Ebu Davut, Huruf ve'l-Kıraat, 1.

4 Buhari, Salat, 58.

5 Buhari, Salat, 58.

6 İbn Sa'd, I, 255.

7 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 18, 19; Tirmizi, Zühd, 39.

8 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 487.

9 İbn Sa'd, I, 256.

10 Buhari, Farzu'l-Humus, 6; *Müsned*, I, 197.

hasat zamanı geldiğinde herkes gücüne göre hurma salkımlarını getirir, mescide asar, Ehl-i Suffa'dan acıkanlar bunlarla karınlarını doyururlardı.¹¹

Diğer taraftan Suffa'dan bazı sahabilerden bizzat çalışarak geçimlerini temin edenler de vardı. Bazıları gündüzleri mescide su taşıyarak, dağdan getirdikleri odunları satarak ihtiyaçlarını temin ediyor, geceleri de Kur'an tilaveti ve ilimle meşgul oluyorlardı.¹²

Suffa'nın, Hz. Peygamber'in vefatından sonra nasıl bir seyir takip ettiğine dair kaynaklarda çok az bilgiye rastlıyoruz. İbn Sa'd, Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Müslümanların mali durumlarının iyileşmesine kadar Suffa'nın devam ettiği kaydediliyor.¹³

B. CAHİLİYE İNSANINDAN YENİ BİR TOPLUM İNŞASI

1. Suffalılarla İlgili Ayetlerin Genel Mesajı

İslam'ın geldiği dönemde Mekke'de çok katı bir sosyal tabakalaşma vardı. Köle ve cariyeler mal olarak alınıp satılıyor, en ağır işlerde çalıştırılıyordu. İslam geldiğinde Hz. Peygamber (s.a.v.)'e ilk iman edenler de genelde fakir, köle, aşireti olmayan zayıf insanlardı. Kur'an'da bunlar "Mustazaflar" olarak nitelendiriliyor ve şöyle buyuruluyordu: "Düşünün ki, bir zaman siz dünyada az ve zayıf idiniz. İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz ..." (Enfâl, 8/126)

Bunlar ilk Müslümanlardan Suheyb-i Rumi (r.a.), Habbab b. Eret (r.a.) ve Selman-ı Farisi (r.a.) gibi fakir ve kölelikten gelme kimselerdi. Bunlar hicretten sonra Medine'de Suffa'nın ilk çekirdeğini oluşturan sahabelerdi. Bu durumdan Kureyşliler çok rahatsız oldular ve "Bunları yanından kovarsan biz de senin meclisine iştirak ederiz" dediler. Bir başka rivayette de kendileri geldiğinde bunları yanından kovmasını, kavimlerinin kendilerini kölelerle birlikte otururken görmesine tahammül edemeyeceklerini söylemeleri üzerine bu ayet gelmiştir. Hatta Hz. Ömer'in (r.a.) teklifi ile Hz. Peygamber (s.a.v.) sırf Kureyşliler'e İslam'ı anlatmak için bu duruma razı olmuştu. İşte bu sırada şu ayet nazil oldu.¹⁴

"Sabah ve akşam Rablerinin rızasını isteyerek niyaz edenleri yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki onları kovasın. Eğer kovarsan zalimlerden olursun." (En'âm, 6/52)

11 Ebu Davut, Zekat, 32; Tirmizi, Tefsir, 3.

12 Müslim, İmare, 147; Müsned, III, 270.

13 İbn Sa'd, I, 255.

14 Taberi, VII, 200; Vâhidî, s. 124; Alûsî, VII, 160; Elmalılı, III, 1941.

Ehl-i Suffa'dan Selman (r.a.) ve Habbab (r.a.) bu ayetin kendileri hakkında nazil olduğunu ve bu ayetin gelişinden sonra Hz. Peygamber'in (s.a.v.) onlarla birlikte olmaya ayrı bir itina gösterdiğini belirtiyorlar.

Daha sonraları Kehf suresindeki şu ayet nazil oldu: "Sabah ve akşam sırf Rablerinin rızasını dileyerek O'na dua eden kimselerle beraber sabret. Dünya hayatının süsünü arzu edip de gözlerini onlardan ayırma ..." (Kehf, 18/28) Bu ayetin gelişinden sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) onlar kalkmadan onları terketmez ve onlara dua ederdi.¹⁵

Suffa'da kalan fakir sahabilerin yemeleri için Medineliler hurma salkımlarını getirip mescide asarlardı. Suffalılar bunlardan olgunlaşanlarını yiyerek açlıklarını giderirlerdi. Bir ara çok kalitesiz hurmalar gelmeye başlayınca Bakara Süresinin 267. ayeti nazil oldu. Bu ayetin gelişinden sonra hurmaların en iyileri gelmeye başladı.¹⁶

Bakara Süresinin 273. ayeti de Ehl-i Suffa hakkında nazil olmuştur. Suffalılar bütün vakitlerini ilim öğrenmek ve cihadla geçirdikleri için, başka şeylerle uğraşmaya vakit bulamıyorlardı.¹⁷ Ayette şöyle buyruluyor: "Bu sadakalar kendilerini Allah yoluna adan ve bu yüzden yeryüzünde dolaşıp geçimlerini sağlama imkânı bulamayan, fakirler içindir. İffetlerinden dolayı bilmeyenler onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. Onları yüzsüzlük ederek halktan bir şey istemezler. Siz hayır olarak ne verirseniz mutlaka Allah onu bilir." (Bakara, 2/273)

Ehl-i Suffa'dan İbnü Ümmi Mektum'la (r.a.) ilgili bir hadise de yine Mekke döneminde olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) müşrikleri ikna etmeye uğraşıyordu. Bu sırada gözleri görmediği için o da "Allah'ın sana öğrettiklerinden bana da öğret Ya Resulallah" diyerek söze başladı ve bunu birkaç defa daha tekrarlardı. Müşrikler yanlarında fakir kimselerin söze karışmasından hoşlanmazlardı. Bu duruma Resullullah'ın (s.a.v.) canı sıkıldı. Bu sırada Abese suresinin ilk ayetleri geldi. Bu hadiseden sonra Resulallah (s.a.v.) onu gördükçe "Merhaba, Rabbimin beni azarlamasına sebep olan arkadaşım" diyerek cübbesini serip onun üzerine oturtur, bir arzusunun olup olmadığını sorardı.¹⁸

Ehl-i Suffadan İbnü Ümmi Mektum (r.a.) Hazreti Bilal (r.a.) ile birlikte Medine'de müezzinlik yapardı. Hz. Peygamber (s.a.v.) savaşa giderken namazları kıldırmak üzere Medine'de onu yerine vekil bırakırdı. Görme engelli birisi olmasına rağmen Hz. Peygamber'in (s.a.v.) on üç defa onu kendi yerine vekil bıraktığı kaydedilmektedir.¹⁹

15 Elmalılı, III, 1941.

16 Tirmizi, Tefsir, 2; Alûsî, III, 139.

17 Kurtubî, III, 340; Alûsî, III, 146.

18 İbn Sa'd, IV, 208, 209; Vahidî, 252; Kurtubî, XIX, 211; Alûsî, XXX, 39; Elmalılı, VIII, 5570.

19 İbn Sa'd, IV, 205.

Ammar b. Yasir (r.a.) kendisi, babası ve annesi ile birlikte Müslüman olmuşlardı. Babası ve annesi müşriklerin ağır işkenceleri altında şehid oldular. Hz. Ammar (r.a.) çok işkence çekti. Medine'ye ilk hicret edip Suffa'da kalanlardandı.

Hz. Ammar (r.a.) ile Halid b. Velid (r.a.) arasında söz kavgası olmuş, Hz. Halid (r.a.) ona ağır şeyler söylemişti. Bu duruma çok üzülen Ammar'ı (r.a.) bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle diyerek teselli etti: "Kim Ammar'a (r.a.) düşman olursa, Allah'a düşman olmuş gibidir. Kim Ammar'ı (r.a.) kızdırırsa Allah'ı kızdırır." Bunun üzerine Hz. Halid (r.a.) gelip onun rızasını aldı.²⁰

Hz. Peygamber (s.a.v.) Suffa'da kalanları koruyup himaye ediyordu. Hz. Ömer'in (r.a.) hilafeti zamanında onu Kufe'ye vali olarak göndermiş ve şöyle demişti: "Size Ammar'ı emir, Abdullah b. Mes'ud'u (r.a.) da vezir ve muallim olarak gönderiyorum."²¹ Her ikisi de Suffa'da kalan en seçkin sahabelerden idiler.

Ebu Süfyan (r.a.) henüz Müslüman olmadığı bir sırada içlerinde Selman (r.a.), Suheyb (r.a.) ve Bilal'inde (r.a.) bulunduğu bir topluluğun içerisinde geçerken onlar "Vallahi Allah'ın kılıçları düşmanlarının boynundaki yerini almamıştır" dediler. Bunu işiten Hz. Ebubekir (r.a.): "Siz bunu Kureys'in büyüğü ve reisi için mi söylüyorsunuz?" diyerek onlara karşılık verdi ve bu durumu Hz. Peygamber (s.a.v.)'e anlattı. Hz. Peygamber (s.a.v.) ona "Ya Ebu Bekir, belki sen onları kızdırmışsındır. Eğer onları gücendirdiysen muhakkak Rabbini de gazaba getirirsin" buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ebu Bekir (r.a.) onların yanlarına varıp, onlardan helallik aldı.²²

Hz. Selman'ın (r.a.) da bulunduğu bir toplulukta herkesin kendi nesebini sayması söyleniyor. Sıra ona gelince "İslam oğlu Selman" şeklinde cevap veriyor. Mecliste bulunan Hz. Ömer (r.a.) bu duruma kızarak kendisini "İslam oğlu Selman'ın kardeşi Ömer" şeklinde takdim etmiştir.²³

Yukarıda kaydedilen ayetlerden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber (s.a.v.) Cahiliyeden gelen ve soy sop üzerine inşa edilen sistemi yıkp "... Allah katında en değerli olanınız, ona karşı gelmekten en çok sakınanınızdır ..." (Hucurat, 49/13) ayetinin hükmünü ikame ederek yeni bir toplum inşa ediyordu. Bu işin merkezinde de suffalılar vardı.

20 Ahmed b. Hanbel, IV, 89, 90.

21 İbnü'l Esir, *Üsdülğâbe*, IV, 134.

22 Müslim, Fedâil, 70.

23 Hindî, *Kenzu'l-Ummal*, XIII, 421; Tecrid, III, 18.

2. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Kölelere ve Zayıf İnsanlara Karşı Tavrı

Cahiliye döneminde çok ağır muamelelere maruz kalan kölelere karşı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tavrı çok farklı idi. Öncelikle kölelerini azad ediyor, sonra da Suffa'da topluma kazandırıyor. Hz. Bilal (r.a.) gibi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) müezzinliğini yapan ve onun mali işlerine bakan madden ve manen çok yakınında olanlar da vardı. Suffa'da kalanlardan bazılarını sırası ile görelim:

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hürriyetine kavuşturduğu Hz. Sevban (r.a.) aslen Yemen'li bir köle idi. Hz. Peygamber (s.a.v.) onu azad ettikten sonra serbest bıraktı. Fakat Hz. Sevban Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında ve onun hizmetinde kalmayı tercih etti. Vefatına kadar Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hizmette devam etti. Hz. Peygamber de (s.a.v.) onu ehl-i beytinden saymıştır.²⁴

Hz. Sefine (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) zevcelerinden Ümmü Seleme (r.a.) validemizin kölesi idi. Validemiz onu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatına Peygamberimize ona hizmet etmek şartıyla azad etti. Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunduğu sürece Suffa'da kalıyordu. Ağır yükleri kaldırdığı için "Sefine" ismini ona bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.) vermişti. Bundan sonra da eski ismini hiç kullanmamıştı.²⁵

Hz. Şükran (r.a.) Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hediye edilmiş bir köle idi. Hz. Peygamber (s.a.v.) onu azad etti. O da vefatına kadar o'na hizmet etti. Resulullah'ın (s.a.v.) çok yakınında bulundu. Resulalah'ın (s.a.v.) vefatında cenaze ve defin işleriyle bizzat meşgul olmuştur.²⁶

Ebu Müveyhibe (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kölelerindendi. Hz. Peygamber (s.a.v.) onu satın alıp azad etmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hizmetini görür ve Suffa'da kalırdı. Bir gece Resulalah (s.a.v.) onu Cennetü'l-Baki mezarlığına götürdü ve birlikte orada yatanlar için istiğfarda bulundular.²⁷

Kur'an'ı en güzel okuyan dört sahabeden birisi olan Salim (r.a.) Ebu Huzeyfe'nin (r.a.) azadlı kölesi idi. Hz. Ömer (r.a.) vefatı sırasında "Şayet Salim hayatta olsaydı, halifeliği şûraya havale etmezdim" dediği rivayet edilir.²⁸

Diğer taraftan her davranışında ona uymaya çalışan sahabeler, kölelere iyi davranmada ve köle azad etmekte yarışıyorlardı. Suffa'nın ileri gelenlerinden Abdullah b.

24 İbn Sa'd, I, 498, II, 220; Ebu Nuaym, *Hilye*, I, 181.

25 İbn Sa'd, I, 498.

26 İbn Sa'd, II, 64; Ebu Nuaym, *Hilye*, I, 372.

27 İbn Sa'd, I, 498. II, 204; Ebu Nuaym, *Hilye*, II, 28.

28 İbnü'l Esir, *Üsdülgâbe*, II, 308.

Ömer (r.a.) kölelerine çok iyi davranır, yemek sofrasına onları da oturtur, ilk fırsatta da hürriyetlerine kavuştururdu.²⁹

Diğer taraftan Suffa'da kalıp Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hizmetini gören sahabiler de, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ailesinin bir ferdi gibi kabul edilmiş, hatta ehl-i beytten sayılmışlardır.

Vasile b. Eskâ (r.a.), Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hizmet etmiş ve Suffa'da kalmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Ali (r.a.), Hz. Hasan (r.a.), Hz. Hüseyin (r.a.) ve Hz. Fatma'yı (r.a.) Ehl-i beytinden sayıp onlar hakkında dua edince, "Ya Resulallah ehl-i beyte bende dahil miyim?" diyerek sordu. Hz. Peygamber "Sen de dahilsin" buyurdular. Hz. Vasile (r.a.) en çok güvendiği amelinin bu olduğunu özellikle belirtmektedir.³⁰

Rebi b. Ka'b, Hz. Peygamber'in kapısının önünde sabahlar, abdest ve diğer işlerinde ona yardımcı olurdu. Resulallah (s.a.v.)'den cennette onunla beraber olmaları için dua istemiş, Hz. Peygamber de ona "Çok dua ederek bana yardımcı ol" buyurmuşlardır. Suffa'da kalır, seferde ve hazarda devamlı olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hizmetine koşardı.³¹

Suffa'dan Bilal (r.a.) ile Abdullah b. Mes'ud (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) has dairesinde gece gündüz hizmetine koşar, ondan ayrılmazlardı. Mekke'nin fethi günü Bilal'in (r.a.) Kabe'nin damında ezan okumasını, Mekke'liler çok garip karşıladılar. Kureyşliler'in bu tavırlarına "Rasulüllah (s.a.v.) şöyle diyerek cevap vermiştir: "Bilal müezzinlerin efendisi ve piridir."³²

Bir defasında Selman-ı Farisi (r.a.), Süheybi Rumi (r.a.) ve Bilal-i Habeşi'nin (r.a.) bulunduğu bir topluluğa birisi gelip "Bunlar Resulallah'a yardımcı olan Evs ve Hazreçliler ya bunlar da kimler?" diyerek onları kastediyordu. Hz. Muaz (r.a.), bu zatı yakalayıp Hz. Peygamber'in yanına götürdü ve bu durumu ona anlattı. Hz. Peygamber (s.a.v.) insanları mescide topladı ve Allah'a hamd ettikten sonra şöyle buyurdu: "Ey insanlar, Rabbiniz birdir. Babanız Âdem birdir. Dininiz birdir. Dikkat edin, Araplık sizin için annelik ve babalık değildir, o sadece bir lisandır. Kim Arapça konuşursa, o Arabdır." buyurdular.³³

29 İbn Sa'd, IV, 167; İbnü'l Esir, *Üsdülgâbe*, III, 343.

30 Kândelevî, *Hayatü's-Sahabe*, IV, 105.

31 Ebu Nuaym, *Hilye*, II, 31; İbnü'l Esir, *Üsdülgâbe*, II, 216; İbnü Hacer, *İsabe*, I, 511.

32 Ebu Nuaym, *Hilye*, I, 147.

33 Kândelevî, *Hayatü's-Sahabe*, III, 36-37.

Daha da çoğaltabileceğimiz bu örnekler Hz. Peygamber'in (s.a.v.) aslen köle ve zayıf olan insanları topluma kazandırmak için nasıl bir gayret içerisinde olduğunu bize göstermektedir.

C. Suffa'da Eğitim, Öğretim ve İnsan Yetiştirme Modeli

1. Cami, Mektep ve Tekke

Medine-i Münevvere'de inşa edilen Mescid-i Nebevî'nin üç bölümden oluştuğuna yukarıda temas etmiştik. Mescid-i Nebevî, sadece namaz kılınan bir yer olmayıp Kur'an ve sünnetin öğretildiği mekanlardı. İslam eğitim tarihinde büyük önem arzeden cami, mektep ve tekke üçlüsünün temeli burada atılmıştır. Ehl-i hadisin sahabeden temsilcisi sayılan Abdullah b. Ömer (r.a.) ve Ehl-i reyin temsilcisi Abdullah b. Mes'ud da Suffa'da yetişmişlerdi. Diğer taraftan tasavvufun doğup gelişmesinde önemli olan ilk zahidlerin temsilcileri de yine Suffa'dandır. Aslında sufi ve tasavvuf kelimesinin Suffa'dan geldiğini söyleyenler de bulunmaktadır. Nitekim Bediüzzaman Said-i Nursi Ebu Hureyre'yi anlatırken "Fahr-i Âlem Aleyhisselatü vesselamın kudsi medresesi ve tekkesi olan Suffa'nın demirbaş bir mühim talebesi ve müridi ve kuvve-i hafızasının ziyadesi için duayı Nebevî'ye mazhar olan Hz. Ebu Hureyre (r.a.) ..."³⁴ diyerek Suffa'yı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mektebi ve tekkesi, Ebu Hureyre'yi de (r.a.) onun talebesi ve müridi olarak vasıflandırmıştır.

Gündüzleri eğitim ve öğretim, mescid ve Suffa'da müştereken yapılıyor, gece yatmak için ise Suffa kullanılıyordu. Suffalılar fakir insanlar olduğu için işlerini genelde Hz. Peygamber karşılıyordu. Akşam olunca onları birer ikişer ashabına taksim ediyor, kalanları da hane-i saadete kendileri götürüyordu. Bundan dolayı Suffalılara "Edyafu Ehli'l-İslam" yani "Müslümanların misafirleri" tabiri kullanılmıştır. Özellikle Doğu Anadolu'da Medrese'de okuyan talebelerin işlerini o beldede oturan ailelerden temin etmeleri adeti, muhtemelen Suffa'dan kalan bir sünnet-i nebevîdir.

Medine'ye dışarıdan gelenlerin orada bir tanıdığı yoksa Suffa'ya misafir olur, onlarla beraber kalırdı. Bu bakımdan devamlı olarak kalanların yanında, geçici olarak gelip kalanlar da oluyordu. Abdullah b. Ömer (r.a.) gibi evi Medine'de olduğu gibi Suffa'nın manevi havasından istifade için orada kalanlar da vardı. Suffa'da her yaştan insanı bulmak mümkündü. Zira eğitimin yaşı yoktu. İlim ve öğrenme beşikten mezara kadar devam ediyordu.

Bazen Ehl-i Beyt'e mensup olanların da Suffa'da kaldıklarını görüyoruz. Resulallah (s.a.v.)'in torunu Hz. Hasan (r.a.) onların arasına girer, onların dualarını alırdı.³⁵

34 Nursi, Bediüzzaman Said, *Mektubat*, s. 118.

35 Ebu Nuaym, *Hilye*, II, 34.

2. Suffa'da Eğitim ve Öğretimin Önceliği

Suffalıların işe ve geçimleri Rasulüallah (s.a.v.) tarafından karşılandığı için onların en önemli görevleri, eğitim ve öğretimdi. Zaman zaman Kur'an ayetlerinin nüzulüne şahit oluyor, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bazı sorular sorarak birçok meselenin aydınlanmasına vesile oluyorlardı. Ebu Hureyre ve arkadaşları mescidde ve mescidin dışında Rasulüallah (s.a.v.) ile birlikte oldukları için ensar ve muhacirinin pek çoğunun iştinmediği hadisleri iştiyorlardı.³⁶

Suffalılardan Ukbe b. Amir el-Cüheni (r.a.) anlatıyor: Biz Suffa'da iken Rasulüallah (s.a.v.) bizim yanımıza geldi ve buyurdu ki: "Hanginiz her gün hiçbir günaha girmeden ve akrabalık bağlarını kesmeden Buthan ve Akik vadisine gidip oradan iki tane iri hörgüçlü dişi deve getirmek ister?", "Bunu hepimiz isteriz" diye cevap verdik. Rasulüallah (s.a.v.): "O halde her birinizin mescide giderek, Allah'ın kitabından iki ayet öğrenmesi ve okuması onun için üç deveden, dört ayet dört deveden ve her okunacak ayet o sayıdaki develerden daha hayırlıdır." buyurdular.³⁷

Diğer taraftan Hz. Peygamber'in ilmi ve ibadeti teşvik ettiğini, ancak ilmi daha önde tuttuğunu da görmekteyiz. Abdullah b. Amr rivayet ediyor: "Bir gün Hz. Peygamber (s.a.v.) hücre-i saadetinden çıkıp mescide girdi. Mescidde iki halka olduğunu gördü. Onlardan birincisi Kur'an okuyan ve Allah'a dua eden halka idi. Diğeri ise, öğrenen ve öğreten halkaydı. Rasulüallah (s.a.v.) "Hepsi de hayırlı bir iş yapıyor. Bunlar Kur'an okuyup Allah'a dua ediyorlar. Diğerleri ise ilim öğrenip, bu ilmi öğretiyorlar. Ben muallim olarak gönderildim." buyurdu ve ilim ehlinin yanına oturdu.³⁸

Hz. Peygamber (s.a.v.) Suffa'ya geldiğinde sahabelerden birisi Kur'an'da hangi ayetin değerinin büyük olduğunu sordu. Rasulüallah (s.a.v.)'de "Ayetü'l-Kürsi" şeklinde cevap verdiler.³⁹ Kaynaklar Hz. Peygamber'in (s.a.v.) açıklıktan karnına taş bağlayarak Suffalılara birşeyler okuyup anlattığını kaydediyorlar.⁴⁰

Bu rivayetlerden anlıyoruz ki, Rasulüallah (s.a.v.) Suffa'da bizzat kendisi dersler veriyordu. Kendisinden başka hoca olarak tayin ettiği bazı kimseler de vardı. Rasulüallah (s.a.v.) Kur'an'ı Abdullah b. Mes'ud (r.a.), Salim (r.a.), Muaz b. Cebel (r.a.) ve Ubey b. Ka'b'dan (r.a.) öğrenmelerini emretmiş, bunları da Suffa'ya hoca olarak görevlendirmiştir.⁴¹

36 Buhari, Büyü, 1.

37 Müslim, Salatü'l-Misafirîn, 251; Ebu Davud, Salat, 349; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 154.

38 İbn Mace, Mukaddime, 17.

39 Ebu Davud, Huruf ve'l-Kıraât, 1.

40 Ebu Nuaym, *Hilye*, I, 342.

41 Buhari, Fedâilü'l-Kur'an, VI, 102.

Ubey b. Ka'b (r.a.) vefat edinceye kadar Suffa'da Kur'an öğretmeye devam etmiş, son günlerini yaşarken bile Hz. Peygamber'in (s.a.v.) verdiği bu vazifeyi ihmal etmemiştir.⁴²

3. Suffa'da İbadet, Zikir ve Dua

Hz. Peygamber ilim tahsilinin yanında, Suffalılar ibadet, zikir ve duaya da teşvik ediyor, manevi yönden onları yetiştiriyordu.

Ebu Hureyre (r.a.), aşırı unutkanlıktan şikayet edince, Rasulüallah (s.a.v.) "Rıdanı yay" buyurdular. "Bende yaydım. Elleriyle bir şey avuçlayıp rıdanın içine atıyor gibi yaptı. Sonra toplamamı söyledi, ben de topladım. İşte ondan sonra artık hiçbir şeyi unutmadım."⁴³

Ebu Hureyre (r.a.) ayda en az üç gün oruç tutar, gecelerin çoğunu ibadetle geçirirdi. Üzerinde bin düğüm olan bir ipi vardı. Her gece Allah'ı tesbih ederek bitirmeden uyumazdı.⁴⁴

Abdullah b. Ömer de (r.a.) vaktinin çoğunu mescidde Rasulüallah'ın (s.a.v.) dizinin dibinde geçirirdi. Geceleri evlerine gitmeyip, Suffa'da kalırdı. Gördüğü bir rüyayı kız kardeşi Hz. Hafsa (r.a.) annemize anlatıp, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) tabirini istedi. Rasulüallah (s.a.v.): "Abdullah (r.a.) ne iyi adam, bir de gece namazı kılsa" buyurdular. Bundan sonra Abdullah b. Ömer (r.a.) geceleri çok az uyuyordu.⁴⁵

Hazreti Bilal de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) manevi terbiyesi altında yetişmişti. Rasulüallah (s.a.v.) sabah namazı vaktinde Bilal'e (r.a.): "Ya Bilal, bana İslam'da sence en çok fayda umduğun bir amelini söyle. Çünkü ben bu gece cennette önümde senin ayaklarının tıktırtısını işittim" buyurdular. Bilal-ı Habeşi (r.a.): "Ben İslam'da gecenin ve gündüzün bir saatinde tertemiz paklanarak o temizlikle Allah'ın bana takdir ettiği kadar namaz kılmamdan daha menfaatini umduğum bir amel işlemedim." dedi.⁴⁶

Birgün Rasulüallah (s.a.v.) Hz. Ebu Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer'le (r.a.) mescide girdi. Abdullah b. Mes'ud (r.a.) namaz kılıyor, namazda Nisa sûresini okuyordu. Namazı bitirince içli içli dua etmeye başladı. Rasulüallah (s.a.v.) onun bu duasına "Ne istersen iste, istediğin verilecektir." buyurdular. Bu durumu Hz. Ebu Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.) ona müjdeleyip neler istediğini merak edip sordular. O da neler istediğini onlara anlattı.⁴⁷

42 İbn Sa'd, III, 500-502.

43 Buhari, İlim, 42; Tirmizi, Menkıbe, 47.

44 Ebu Nuaym, *Hilye*, I, 383; İbnü Hacer, *İsâbe*, IV, 209.

45 Müslim, Fedâil, 140.

46 İbn Sa'd, III, 238.

47 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 454.

Abdullah b. Mes'ud (r.a.) da çeşitli vesilelerle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) duasına mazhar olmuş seçkin sahabilerden birisidir.

Hz. Aişe (r.a.) annemizin rivayetine göre, Selman-ı Farisi (r.a.) birçok geceler mescidde Hz. Peygamber'le (s.a.v.) yalnız kalırdı. Bu gecelerde ezvac-ı tahirat bile onların yanına giremezdi. Hz. Selman'ın (r.a.) Hz. Peygamber'e (s.a.v.) olan bu yakınlığı Rasulullah'ın (s.a.v.) vefatlarına kadar devam etmiştir.⁴⁸

Bu arada sırf Ramazan ayını ihya etmek üzere mescide gelenler de vardı. Abdullah b. Üneys el-Cüheni (r.a.) Medine'den biraz uzakta çölde otururdu. Ramazan geldiğinde Medine'ye gelir, gündüzleri mescidde geceleri de Suffa'da geçirirdi.⁴⁹ Bu rivayet gösteriyor ki Suffa'da sadece bekar ve fakir insanlar kalmıyor, evi barkı olup mali durumu iyi olanlar da ilim ve ibadet için orada kalabiliyorlardı.

Hz. Peygamber Suffalılardan Ebu Rezin'e (r.a.) şöyle buyurdu: "Ya Ebu Rezin, boş kaldığın zaman dilinle Allah'ı zikret." Yine o mezarlıktan geçerken bir şey yapmasının gerekip gerekmediğini sordu. Hz. Peygamber de onlara selam vermesini tavsiye ettiler.⁵⁰

Ehl-i Suffa'dan Hazim b. Harmele'yi (r.a.) Hz. Peygamber (s.a.v.) yanına çağırdı ve şöyle buyurdu: "Ey Hâzim, la havle ve'lâ kuvvete illa billahi'l-aliyyi'l-azim" demeyi artır. Çünkü bu cennet hazinelerinden bir hazinedir.⁵¹

Suffa'da Harmele b. İyas da (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanından ayrılırken ne yapması gerektiğini sormuş, Hz. Peygamber de ona: "Marufu yani meşru olanı yap, münkerden yani kötü olan şeyden de kaçın." buyurdular.⁵²

Suffa'nın ileri gelenlerinden ve ilk zahidlerden sayılan Ebu Zerri'l-Gıfari (r.a.) anlatıyor; "Benim dostum Rasulullah (s.a.v.) bana yedi şeyi tavsiye etti".

1. Fakirleri sevmemi ve onlara yaklaşmamı,
2. Maddi yönden kendimden aşağı olanlara bakmamı,
3. Hiç kimseden bir şey istemememi,
4. Gelmeseler bile yakın akrabayı ziyaret etmemi,
5. Acı da olsa hakkı söylememi,
6. Allah hakkında hiçbir kınayanın kınamasından korkmamamı,

48 Nedvi, *Asr-ı Saadet*, III, 211.

49 Ebû Davud, *Salat*, 319; Müslim, *Siyam*, H. No: 218.

50 Ebu Nuaym, *Hilye*, I, 366-367; İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 69.

51 Ebu Nuaym, *Hilye*, I, 356; İbn Hacer, *İsâbe*, I, 299.

52 Ebu Nuaym, *Hilye*, I, 356; İbn Hacer, *İsâbe*, I, 299.

7. Arşın altında bir hazine olan “La havle ve’lâ kuvvete illa billahi” çok zikretmemi.⁵³

4. Suffa’da Eğitim Karşılıksız İdi

Hiz. Peygamber (s.a.v.) Suffa’da hocalık yapan sahabilerin ücret almamalarını, hediye bile kabul etmemelerini, yalnız Allah rızası için vazife yapmalarını istiyordu.

Suffa’da Kur’an ve okuma-yazma öğreten Ubade b. Samid’e (r.a.) öğrencilerinden birisi bir yay hediye etti. Kendisi “bu değerli bir mal değildir, bununla Allah yolunda okatarım” diyerek bu hediyeı kabul etti. Ama durumu Hiz. Peygamber’e arzetmeden de edemedi. Rasulüllah (s.a.v.) ona şöyle cevap verdi: “Eğer ahirette boynuna ateşten bir halka takmayı arzu edersen kabul et.”⁵⁴ Buna benzer bir hadisenin Suffa’daki hocalardan Ubey b. Ka’b’in (r.a.) başından da geçtiğı nakledilmektedir.⁵⁵

Aslen köle olup da Suffa’da yetişen ve çok güzel Kur’an okuyan Salim (r.a.) orada Kur’an hocalığı yapıyordu. Rasulüllah (s.a.v.) ve Hiz. Aişe (r.a.) annemiz mescidde Kur’an okurken onu zevkle dinliyorlardı.⁵⁶

5. Suffalıların Hiz. Peygamber Tarafından Denetlenmesi

Hiz. Peygamber (s.a.v.) Suffa’da veya başka yerlerde gördükleri yanlışlara müdahale eder onları düzeltirdi. Nitekim sünnetin üç çeşidinden “Takriri Sünnet” Hiz. Peygamber’in görüp de ses çıkarmayıp, olumlu karşıladığı meselelerdir.

Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) hane-i saadetleri mescidin bitişiğinde olduğu için Suffa’ya sık sık uğrar, onların bir isteklerinin olup olmadığını sorardı. Sadece gündüz ve akşam değil, geceleri bile onlarla ilgilenir, eksik ve yanlış olan şeyleri düzeltirdi. Bunlara birkaç örnek vermek istiyoruz.

Bir defasında Ebu Zerri’l-Gıfari (r.a.), yüzükoyun yatarken Rasulüllah (s.a.v.) geldi, ayağıyla ona dokundu ve bu yatışının şeytan yatışı olduğunu söyledi.⁵⁷

Suffa ehlinin fakirlerinden Cerhed b. Huveylid’in (r.a.) elbisesinin kısalığından dizi açılmış, Rasulüllah da (s.a.v.) ona: “Dizini ört, dizin avret mahalli olduğunu bilmiyor musun?” buyurdular.⁵⁸ Bir defasında Cerhed b. Huveylid’in sağ elinde bir rahatsızlığı olduğu için sol eliyle yemek yiyordu. Rasulüllah (s.a.v.) ona: “Sağ elinle ye” buyurdular.

53 İbn Sa’d, IV, 229; İbnü’l-Esir, *Üstülğabe*, I, 357.

54 Ebû Davud, Büyû, 37; İbn Mace, Ticaret, 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 315.

55 İbn Mace, Ticaret, 8.

56 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 165.

57 Ebu Nuaym, *Hilye*, I, 352.

58 Ebu Davud, Hammâm, 2.; İbn Mace, Mesacid, 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 479.

Artık ondan sonra devamlı sağ eliyle yedi ve vefatına kadar da, sağ elinden hiç şikayet etmedi.⁵⁹

Ehl-i Suffa'dan Tihfe b. Kays'ı (r.a.) bir akşam Rasulüllah (s.a.v.) Hz. Aişe (r.a.) annemizin evine akşam yemeğine getirdi. Yemekten sonra Tihfe, karnı üzeri uykuya daldı. Gece vakti Rasulüllah (s.a.v.) geldi ve: "Bu yatış Allah'ın buğzettiği bir yatıştır" diyerek onu ikâz etmiştir.⁶⁰

6. Bazı Aşırılıkların Giderilmesi

Hiz. Peygamber (s.a.v.) özellikle Ehl-i Suffa'ya çok yakın olduğu için onları gözetim altında tutuyor, bazı aşırılıklarına da müdahale ediyordu. Osman b. Maz'un (r.a.) çok erken dönemlerde Mekke'de Müslüman olup, zahidane hayat yaşayan bir sahabe idi. Hicret izni çıkınca Medine'ye ilk hicret edenlerden birisi oldu. Gündüzleri devamlı oruç tutuyor, geceleri de namaz kılıyordu. Çok az uyuyordu. Kadınlardan ve şehvi hislerden uzak idi. Osman b. Maz'un (r.a.) kadınlardan uzaklaşıp devamlı ibadetle meşgul olması için Hiz. Peygamber'den izin istedi. Fakat Rasulüllah (s.a.v.) ona bu izni vermedi. Sa'd b. Ebi Vakkas (r.a.) diyor ki: "Şayet Rasulüllah (s.a.v.) ona izin verseydi, biz de kendimizi hadım edecektik."⁶¹

Bir defasında Osman b. Maz'un'un (r.a.) hanımı Rasulüllah'ın (s.a.v.) hanımlarına gelerek ondan şikayetçi oldu. Rasulüllah (s.a.v.) onu çağırarak şöyle buyurdular: "Böyle yapma, gözünün senin üzerinde hakkı vardır, cesedinin sende hakkı vardır. Ailenin sende hakkı vardır. Bazen namaz kıl, bazen uyu. Bazen oruç tut, bazen de tutma."⁶²

Osman b. Maz'un (r.a.) kendisine hususi bir yer yapıp, devamlı olarak orada ibadetle meşgul oluyordu. Bu durumu öğrenen Rasulüllah (s.a.v.) kaldığı yerin kapısını açtı ve ona şöyle buyurdu: "Ey Osman Allah beni ruhbanlık tesis etmek için göndermedi ... Allah indinde dinin hayırlısı kolaylık üzere olanıdır."⁶³

Vefatında Osman b. Maz'un'un cennetlik olduğunu söyleyen bir kadına Hiz. Peygamber (s.a.v.) müdahale ederek kendisinin peygamber olduğu halde bu durumu kendisinin dahi bilmediğini özellikle belirtmiş ve gözyaşları arasında onun cenazesini öpüp defnetmiştir.⁶⁴

59 İbn Sa'd, IV, 298; İbnü Hacer, *Isabe*, I, 231.

60 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 429-430; Ebu Nuaym, *Hilye*, I, 373.

61 Buhâri, Nikah, 8; Tirmizi, Nikah, 2; İbn Mace, Nikah, 2.

62 İbn Sa'd, III, 395.

63 İbn Sa'd, III, 395.

64 İbnü'l-Esir, *Üstülgabe*, III, 600.

Bir gün Hz. Peygamber'in kıyameti anlattığı bir mecliste içlerinde Hz. Ebu Bekir (r.a.), Hz. Ali (r.a.) ve Ehl-i Suffa'dan Abdullah b. Mes'ud (r.a.), Abdullah b. Amr (r.a.), Ebu Zerri'l-Gıfari (r.a.), Salim (r.a.) ve Selman-ı Farisi'nin (r.a.) de bulunduğu bir grup sahabe Osman b. Maz'un'un (r.a.) evinde toplanıp devamlı oruç tutmak, geceleri ihya etmek, yatakta yatmamak, et ve yağ yememek, kadınlara yaklaşmamak ve dünyayı terk etmek üzere aralarında anlaştılar. Bu durumu haber alan Rasulüllah (s.a.v.) onların yanına gitti. "Şu konular üzerinde sözleşenler sizler misiniz?" diye onlara sordu. Onlar bu işi hayır umdukları için yaptıklarını söyleyince onlara şöyle buyurdu: "Ben bununla emrolunmadım. Nefsinizin sizin üzerinizde hakkı vardır. Bazen oruç tutun, bazen tutmayın. Gecenin bir kısmında ibadet edin, bir kısmında uyuyun. Benim sünnetimden ayrılan benden değildir." Rivayete göre bu hadise üzerine şu ayet nazil oldu.⁶⁵ "Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı güzel ve temiz şeyleri kendinize haram etmeyin. Haddi aşmayın, çünkü Allah haddi aşanları sevmez." (Maide, 5/87)

Ehl-i Suffa'dan Sa'd b. Ebi Vakkas (r.a.) Veda Haccında ağır bir şekilde hastalandı. Hz. Peygamber'e malının hepsini Allah yolunda harcamak istediğini söyledi. Geriye varis olarak küçük bir kızı vardı. Fakat Rasulüllah (s.a.v.) buna razı olmadı. Yarisını vermek istedi, yine razı olmadı. Üçte birini vermek istediğinde Hz. Peygamber (s.a.v.) "Üçte bir de çok ama olsun. Ey Sa'd, senin varislerini zengin bırakman, onları muhtaç bırakıp halka el avuç açtırmandan daha hayırlıdır."⁶⁶

Hz. Peygamber (s.a.v.) Suffalıları devamlı gözetim altında tutmuş ve onların bazı aşırılıklarını gidermiştir.

7. Haram-Helal Duygusu

Hz. Peygamber (s.a.v.) özellikle dinin temel prensiplerinin yaşanmasında hassasiyet göstermiş, gerektiğinde Suffalıları ikaz etmiştir. Rasulüllah (s.a.v.) kendisine gelen hediyelerin sadaka mı yoksa hediye mi olduğunu sorardı. Hediye bir miktar alır, sadakaların hepsini Suffa'ya gönderirdi. Bir gün torunu Hz. Hasan'ın (r.a.) zekat hurmalarından bir tane alıp yediğini görünce, parmağını ağzına sokup geri çıkarmış ve Ehl-i Beyt'in sadaka yemesinin helal olmadığını belirtmiştir.⁶⁷

Ehl-i Suffa'dan Sad b. Ebi Vakkas Bedir kazasında büyük kahramanlıklar gösterdi ve öldürdüğü bir müşrikin kılıcının kendisinde kalması için Hz. Peygamber'den (s.a.v.) müsaade istedi. Fakat Resulallah (s.a.v.) müsaade etmedi. Sa'd ısrar ettiyse de müsaade

65 Taberi, VII, 8-9; Vahidi, s. 118; Kurtubi, VI, 260.

66 Müslim, Fedâil, 42.

67 Müslim, Zekat, 161.

alamadı ve bu hadise üzerine savaş ganimetleri ile ilgili olarak Enfal sûresinin ilk ayetleri geldi.⁶⁸

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) mali işlerine bakan Hiz. Bilal'in yanında Rasulüllah (s.a.v.) bir yığın hurma gördü ve ne olduğunu sordu. Hiz. Bilal de (r.a.) Hiz. Peygamber (s.a.v.) ve onun misafirleri için ayırdığını söyledi. Rasulüllah (s.a.v.) bu durumu hoş karşılamadı ve hemen dağıtmasını istedi.⁶⁹

8. İslam'ın Tebliği için Cihad Aşkı ve Fedakârlık

İslam'ın çok erken dönemlerinden itibaren Medine'deki çekirdek kadro durumunda olan Suffalılar maddi ve manevi her türlü fedakârlığa katlanmışlardır. Onların bu durumları gelen ayetler ve Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleriyle övülmüş ve örnek gösterilmiştir. Ehl-i Suffa'nın cihad ve fedakârlık ruhuyla ilgili birkaç örnek vermek istiyoruz.

İslam'ı tebliğ etmek üzere Suffa'dan gönderilen 70 Kurra sahabi Bi'r-i Ma'ûne'de şehid edildiler. Rasulüllah'ın (s.a.v.) yüreği yanmış, 40 gün sabah namazından sonra bu kabileleri ismen sayarak onlar hakkında beddua etmiştir.⁷⁰

Abdullah b. Ömer'in (r.a.) yaşı küçük olduğu için Bedir'e iştirak edememişti. 15 veya 16 yaşlarında Hendek Gazvesine iştirak etmiş, ondan sonra da Hayber, Mekke'nin Fethi, Huneyn, Mu'te ve Yermük muhaberelerinde bulunmuştur.⁷¹

Abdullah b. Mes'ud (r.a.) Rasulüllah'ın (s.a.v.) yanında Bedir, Uhud ve Hendek gibi bütün gazalara iştirak etmiş, kendisi cüsse olarak zayıf olmasına rağmen, Bedir'de Ebu Cehil'in kafasını kesip Rasulüllah'a (s.a.v.) getirmiştir.⁷²

Selman-ı Farisi (r.a.) köle olduğundan Bedir ve Uhud'a iştirak edememiş, Hendek'te bulunmuş, Hendek kazma fikri de ilk olarak ondan gelmiştir.⁷³

Mekke'nin yakışıklı ve nazlı delikanlısı. Mu'sab b. Umeyr (r.a.), Mekke'deki lüks denilebilecek bir hayatı bırakıp, Medine'ye hicret etmişti. Medine'de çok sade bir hayatı vardı. Bedir günü muhacirlerin sancaktarlığını yapıyordu. Uhud günü de yine sancaktardı. Henüz 40 yaşlarında iken Uhud'da şehit edildi. Rasulüllah (s.a.v.) onun başında durdu, eski bir elbisenin içinde saçları dağılmış, vücuda kılıç ve mızrak darbeleriyle lime

68 Müslim, Fedâil, 43; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 180.

69 Ebu Nuaym, *Hilye*, I, 149.

70 Baktır, Mustafa, *Suffa Ashabı*, 44, 45.

71 Baktır, *Suffa Ashabı*, s. 62.

72 İbn Sa'd, III, 155.

73 Baktır, *Suffa Ashabı*, s. 88, 89.

lime olmuştu. Onu saracak bir kefen de bulamadılar. Eski kaftanı ile başını örttüklerinde ayakları, ayaklarını örttüklerinde de başı açıkta kalıyordu. Rasulüllah Efendimizin (s.a.v.) emri ile başını örtüp, ayaklarını da ızdır otu ile örtüp Uhud şehitleri arasına defnettiler.⁷⁴

Bilal de (r.a.) başta Bedir olmak üzere bütün gazalara iştirak etti. Kendisine işkence eden Ümeyye b. Halef'i bizzat kendisi öldürdü. Hz. Ebu Bekir'in (r.a.) hilafeti zamanında cihada iştirak etmek istediğini söylediye de, Hz. Ebu Bekir (r.a.) artık yaşlandığını ve Medine'de kalmasının daha uygun olacağını söylemiştir.⁷⁵

Ehl-i Suffa'dan Sa'd b. Ebi Vakkas da (r.a.) başta Bedir olmak üzere bütün gazalara katılmış, Hz. Peygamber tarafından gönderilen seriyelere komutan ve bir nefer olarak iştirak etmişti. Allah Rasulu (s.a.v.) onun için "Anam, babam sana feda olsun. At Sa'd at" diyerek onu ok atmaya teşvik ediyordu.

Suffalılardan Ebu Ubeyde b. Cerrah da (r.a.) iyi bir komutan olup Bedir'den itibaren bütün gazalara iştirak etmiştir. Hatta Bedir'de düşman saflarındaki babasını öldürmüştür. Hz. Mus'ab da kardeşini öldürmüştü. Ebu Ubeyde b. Cerrah (r.a.) İslam'ı anlatmak üzere tebliği istenen Yemen ve Necran gibi yerlere Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından gönderilmişti.⁷⁶

Hicretten sonra Hz. Peygamber'i (s.a.v.) evinde barındıran İstanbul'un aziz misafiri Ebu Eyyub el-Ensari (r.a.), Bedir'den itibaren bütün gazalara iştirak etmiş, ilerlemiş yaşına rağmen cihad ruhu sönmemiş, İslam orduları ile İstanbul'a kadar gelmiş ve orada şehid olmuştur.

Ehl-i Suffa'dan bazıları da harplere iştirak etmek istedikleri halde Rasulüllah (s.a.v.) onlara binek ve savaş malzemesi bulamadığı için üzülererek geri dönüp gidiyorlardı. Suffa'dan İrbâd b. Sariye (r.a.) ve Salim b. Umeyr (r.a.) Tebük seferine iştirak edemediler ve bunun üzerine şu ayet nazil oldu: "Ey Resulüm, binek temin etmek için sana geldiklerinde, sizi bindirecek bir şey bulamıyorum deyince bu uğurda harcaacakları bir şey bulamadıklarından dolayı, üzüntüden gözlerinden yaşlar döke döke dönüp gidenlere de bir sorumluluk yoktur." (Tevbe, 9/92)

Burada verdiğimiz birkaç örneğin dışında Ehl-i Suffa'nın İslam'ın tebliği için maddi ve manevi büyük fedakârlıklara katlandıklarını ve birçoğunun harp meydanlarında şehit olarak bu fani dünyadan göçtüklerini görmekteyiz.

74 Baktır, *Suffa Ashabı*, s. 111.

75 Baktır, *Suffa Ashabı*, s. 122.

76 Baktır, *Suffa Ashabı*, s. 144.

D. SONUÇ

İslam'da ilk eğitim müessesesi diyebileceğimiz Suffa'yı Hz. Peygamber (s.a.v.) tesis etmiş, kendisi de orada dersler vermiştir. Suffa'daki eğitim ve öğretim prensipleri de bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından konulmuştur.

Suffa'da gece kalan yatılı öğrenciler bulunmakla birlikte evi Medine'de olup da günübirlik gelenler de vardı. Uzak yerlerden İslam'ı öğrenmek üzere gelip, bir müddet kaldıktan sonra memleketlerine dönüyorlardı. Her yaştan insanın kalabileceği Suffa'da eğitim parasız ve karşılıksızdı.

İslam toplumunu oluşturmada önemli müesseseler olan cami, medrese ve tekkenin ilk temelleri Suffa'da atılmıştır. Sonuç olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) manen çürümüş cahiliye toplumundan bütün dünyaya örnek olan bir sahabe nesli yetiştirmiştir.

Günümüz İslam toplumlarındaki sıkıntı ve problemlerin çözümü ve İslam'ın hedeflediği fertlerin yetiştirilmesi için Rasulullah (s.a.v.)'in koyduğu temel prensipler iyi tahlil edilmeli ve hayata geçirilmelidir.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed b. Hanbel; *Müsned*, Beyrut 1969.
- Alüsi, Şihabüddin Mahmud; *Ruhu'l-Ma'ani*, Mısır, 1353.
- Baktır, Mustafa; *İslâm'da İlk Eğitim Müessesesi: Suffa Ashabi*, İstanbul 1984.
- Baktır, "Suffe" mad., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, XXVII, 469-470.
- Buhâri, Muhammed b. İsmail; *Sahih*, İstanbul 1979.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as, *Sünen*, Humus, 1970.
- Ebu Nuaym Ahmed b. Abdillâh, *Hilyetü'l-Evliya*, Beyrut 1967.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır; *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1960.
- Hindî, Alâüddin Aliyyü'l-Mütteki, *Kenzu'l-Ummâl*, Beyrut 1979.
- İbnü Hacer, Şihabüddin Ahmed; *el-İsâbe*, Mısır, 1328.
- İbn Mace, Muhammed b. Yezid, *Sünen*, Mısır, 1952.
- İbnü'l-Esir, Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed, *Üsdülgâbe*, Mısır 1970.
- İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, Beyrut, 1960.
- Kandehlevî, Muhammed Yusuf, *Hayatü's-Sahabe*, Dımişk, 1968.
- Kurtubi, Muhammed b. Ahmet, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut, ts.
- Müslim, Müslim b. Haccac; *Sahih*, Beyrut, 1957.
- Nedvi Ahmed; *Asr-ı Saadet*, (Haz. Eşref Edib), İstanbul 1969.
- Nursi, Bediüzzaman Said; *Mektubat*, İstanbul 2003.

Taberi, Ebu Cafer Muhammed; *Camiu'l-Beyân*, Mısır, ts.

Tirmizi, Ebu İsa Muhammed, *el-Cami'us-sahih*, Kahire, 1937.

Vahidi, Ali b. Ahmed, *Esbabu'n-Nüzul*, Bsm. Yeri Yok, 1968.

Yılmaz, H. Kamil; "Tasavvufi Açıdan Ashab-ı Suffa", *Tasavvuf Dergisi*, İstanbul 2001, Sayı: 7, s. 9-31.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Mustafa Baktır hocama çok teşekkür ediyorum.

Hocamızın yıllar önce yayınlanan Suffa ashabıyla ilgili bir de kitabı var zaten. Burada da bir fotoğrafını çizmiş ve İslam'ın insan tasavvuruna dair notlar düşmüş oldu.

Şimdi hemen sözü ikinci tebliğcimize bırakmak istiyorum, Prof. Dr. Adil Yavuz Bey'e.

O da "Hazret-i Peygamber'in İnsan Yetiştirme Metodunun Öncelikleri" konulu tebliğini sunacaklar.

Hocam buyurun.

HZ. PEYGAMBER'İN İNSAN YETİŞTİRME METODUNUN ÖNCELİKLERİ

Prof. Dr. Adil YAVUZ

Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

İnsanları hilafet gibi ciddi bir sorumluluk ve bu sorumluluğu ifa edebilecekleri üstün yeteneklerle donatan ilahî irade, kullarını ne başıboş ne de yalnız bırakmıştır. Allah, vahiy ve onu insanlara tebliğ edip açıklayan peygamberleri ile insanlığın ufkunu aydınlatmıştır. Hz. Âdem (a.s.) ile başlayan rehber insanlar halkası, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile son bulmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.v.), erdemli insan olma özelliklerinin neredeyse buharlaşıp yok olduğu Arabistan çöllerinde, söylem ve eylemleriyle sürdürülebilir bir insan yetiştirme stratejisini ortaya koymuştur. Yirmi üç yıllık bir sürede çevresindeki Cahiliye toplumunu, asr-ı saadet toplumuna dönüştürmeyi başarmıştır. Hayata veda ederken de insanları sapıtmaktan koruyacak iki temel kaynağa (Kur'an ve Sünnet'e) sarılmayı tavsiye etmiştir.¹

Bir taraftan milyarlarca insan, Peygamber'e (s.a.v.) inananlar kervanına katılmış ve bu insanlık yürüyüşü günümüze kadar devam edegelmiştir. Diğer taraftan ise, henüz Hz. Peygamber'in yetiştirdiği ilk nesil (sahabe) hayattayken ümmet, çetin problemlerle karşı karşıya gelmiştir. İslam orduları bir taraftan yeni fetihlerle İslam'ın etkinlik alanını genişletirken, diğer taraftan fitne kapısı kırılmış, iç çatışmalar, kanlı iktidar kavgaları, sahabe döneminden bugünlere Müslümanlara ağır bedeller ödettirmiştir. Peygamber tezgahında yetiştirilen üstün değerlerle donanmış insanların yerini, iyi yetiştirilemeyen kuşaklar almıştır. Küresel ölçekte yaşanan felaketler ise, artık sıradan gününbirlik yaşanan olaylar haline gelmiştir. Hz. Peygamber'in getirdiği öğretilerden önemli ölçüde kopan

1 Bkz., Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, tlk. Said Muhammed Lahhâm, Beyrut 1989, Kader, 3; İbn Hişâm, *es-Siratü'n-nebeviyye*, thk. M. Saka, İ. Ebyarı, A. Şelebi, Beyrut, 2004. IV, 508-509.

Müslümanlar, yaşadıkları zaman diliminde ve coğrafyada özgül ağırlıklarından çok şeyler kaybetmişlerdir. Tarih yazan özne olmaktan çıkmış, âdeta üzerlerine tarih yazılan nesnelere dönüştürülmüşlerdir. Müslümanlar, yetiştirdikleri erdemli, fedakâr insanlarla kazandıklarını, yetiştiremedikleri nesilleriyle kaybetmişlerdir.

O halde iyi insan yetiştirme, Müslümanların öncelikli gündem maddesi olmalıdır. Hayat-memat meselesi olan bu konuda Hz. Peygamber'in insan yetiştirme metodunda gözettiği önceliklerin tespiti bizler için iyi başlangıç olabilir. Yanlış istikamete giden bir yola girdikten sonra, doğru yola, hedefe ulaşma imkânsız hale gelmektedir. Hz. Peygamber(s.a.v.) tarafından insanları yetiştirirken öncelikle gözetildiğini, bugün ise –en azından yeterince- dikkate alınmadığını, ihmal edildiğini düşündüğümüz birkaç hususu dikkatlerinize arz etmek istiyoruz.

Hz. Peygamber'in insan yetiştirirken gözettiği bu hususları, güncel hayattaki yansımalarına da işaret ederek ele almak istiyoruz.

Kur'an ve Sünnet Merkezli Dinî Anlayışı Benimsetmesi

Hz. Peygamber'e gelen ilk vahiy, "Yaratan Rabbinin adıyla oku."² emriyle başlamıştı. "İnsana bilmediğini öğretene"³ öğrenme imkânı bahşeden Allah'ın vahyedeceklerinin okunması da, erdemli bir hayata talip olan insanların okuma önceliklerinin ilk sırasında olmalıydı. İlk vahiyde beyan olunan bu direktife göre, okuma yazma öğrenme imkânı bulamayan Hz. Muhammed (s.a.v.) ve izinden gidecek insanlar için kıyamete kadar geçerli olacak ebedi rehber Allah'ın inzal ettiği Kur'an olacaktı. Nitekim Allah Teâlâ, şöyle buyurmuştu: "(Ey inananlar!) Topluca Allah'ın ipine sımsıkı sarılın, ayrılmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşmandınız, (Allah) kalplerinizi uzlaştırmıştı. O'nun nimetiyle kardeşler haline gelmiştiniz."⁴ "Allah'ın kitabı, semadan arza uzatılmış olan Allah'ın ipidir."⁵ buyuran Hz. Peygamber, dört elle sarılmamız gereken şeyin, Kur'an olduğunu hiçbir şüpheye mahal kalmayacak şekilde açıklığa kavuşturmuştur. Hz. Peygamber'in risaleti boyunca öncelik verdiği şey, inen vahiylerin ezberletirilip, yazdırılması ve insanlara vahyin anlatılıp benimsetilmesi olmuştur. Muhtemelen Kur'an'la karıştırılır, ona verilmesi gereken öncelik gölgelenir endişesiyle nübüvvetinin

2 Alak suresi, 96/1.

3 Alak suresi, 96/5.

4 Âl-i İmrân suresi, 3/103.

5 Müslim, b. Haccac el-Kuşeyri, *Sahihu Müslim*, (I-V, thk. M.Fuad Abdulkâki, Kahire, 1991), *Fedâilü's-sahâbe*, 37; Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, I-V, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Fuad Abdulkâki, Abdulkadir İrfân Hassûne, Beyrut, 1414/1994, *Menakıb*, 31.

ilk döneminde, “Benden Kur’an’dan başka bir şey yazmayınız. Kim benden Kur’an dışında bir şey yazmışsa onu imha etsin.”⁶ buyurmuştur.

Bu önceliği kavrayan Hz. Ömer (r.a.) Kur’an’ın bir Mushaf halinde toplanmasını teklif ettiği gibi, hadisleri de toplatmayı düşünmüş, ancak insanların Kur’an’a ilgileri azalır kaygısıyla bundan vazgeçmiştir.⁷ İnsanların hoşuna gidip (okudukları) bir kitabın olduğu haberi, sahabe arasında fikhî otorite olarak bilinenlerden Abdullah ibn Mes’ud’a ulaşmıştı. Bu kitabı ona getirdiklerinde (ona bakıp) imha etmiş ve “Sizden önceki Ehl-i Kitap, Rablerinin kitaplarını terk edip, âlimlerinin kitaplarına düşkünlük gösterdikleri (öncelik verdikleri) için helak oldular, demiştir.”⁸ Cabir b. Abdullah’ın rivayetine göre de Hz. Ali (r.a.) de, “İnsanlar, Rablerinin kitabını terk edip, âlimlerinin kitaplarına itti-ba ettikleri için helak oldular.” demiştir.⁹ Bu üç sahabinin hassasiyet gösterdiği nokta, insanlara rehberlik etmede başka kitaplara gösterilen ilginin, Kur’an’a gösterilmesi gereken ilgiyi gölgelemesi endişesidir. Bu kaygının zuhuru için çok uzun süre beklemek gerekmemişti. Birkaç asır içinde ortaya çıkan yeni anlayışların literatürü, artık asıl kaynağın yerini almaya başlamış, zamanla insanlar Kur’an’a ve sünnete ittiba etmekten çok, ondan kendi anlayışlarını, mezheplerini, meşreplerini destekleyecek deliller aramaya başlamışlardır. Çünkü bu insanlar, kitap ve sünnet merkezli değil, mezhep veya meşrep merkezli bir eğitim anlayışıyla yetiştirilmişlerdir. Bu durum, ümmetin selameti için iyi niyetle geçmişten bugüne intikal eden eserlerin, Kur’an ve sünnetin ruhuna uygun bir şekilde gözden geçirilmesini, onlara uygun olana itibar edilmesini, uymayanların ise ümmetin yetiştirilmesinde kaynak olarak kullanılmamasını zorunlu kılmaktadır.

Aynı durum, Hz. Peygamber’in sünneti ve hadisleri için de cereyan etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), bu konuda ortaya çıkabilecek bazı yanlış anlayışlar için uyarıda bulunma ihtiyacı hissetmiş ve şöyle buyurmuştu: “Dikkat ediniz, bana kitab (Kur’an) ve onunla beraber, onun bir benzeri verilmiştir. Dikkat edin herhangi bir adam karnı tok olarak koltuğuna yaslanır ve şöyle der: Siz bu Kur’an’a sarılın. Onda helâl bulduğunuzu helâl sayın, haram bulduğunuzu da haram sayın.”¹⁰ Halbuki Allahu Teâlâ, kendisine

6 Bkz. Müslim, Zühd, 72 (3004); Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *Sünenü'd-Dârimî*, thk., Mahmud Ahmed Abdülmuhsin, (Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2000) *Mukaddime*, 42; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I-VI, Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, Amman, 2002, III, 12, 21, 39.

7 Abdurrezzak b. Hemmam es-San'ani, *el-Musannef*, I-XI, thk. Habibu'r-rahman el-A'zamî, 2. bsk., Beyrut, 1403, XI, 257-258; İbn Abdilber, Ömer b. Yusuf, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlih*, Kahire, 1982, 109-110.

8 Darimî, *Mukaddime*, 42.

9 İbn Abdilber, *age.*, 108. İbn Sirin ise, İsrailoğulları atalarından aktarageldikleri kitaplar sebebiyle sapıttılar, demiştir. Bkz., İbn Abdilber, *age.*, 110.

10 Abdurrezzak, *el-Musannef*, (Ma'mer b. Raşid, Câmi) X, 453 (18683, 18684); Şâfi, Muhammed b. İdris, *er-Risale*, byy., 1939, 89; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 367; IV, 132; İbn Mâce, Muhammed

itaattan sonra peygambere itaati emretmekte ve anlaşmazlığa düşülen konularda Allah'a ve Rasulüne müracaat edilmesi gerektiğini beyan etmektedir¹¹. Bir konuda, Allah ve Rasulü hüküm verdiğinde, mümin erkek ve kadına başka tercih hakkı olmadığı dile getirilmektedir¹². Bu iki kaynağın asli otorite olması zamanla erozyona uğramış, dinî hayatın şekillenmesinde –teoride olmasa bile- pratikte tâlî kaynaklar, asıl kaynakların yerini almıştır.

Bu durum o günden bugüne artarak devam etmiştir. Daha sonra bu ilgi, ilim irfan sahibi olanlara yönelmiştir. Bu da zamanla aşılmış, artık dinî bildiği düşünülen, irfan ehli olduğuna inanılan kişilerin söylem ve eylemlerinin insanlar için birincil kaynak olmasına evrilmiştir. Hatta onların öğretilerinin ana kaynaklara uygun olup olmadığına bile önem verilmez hale gelmiştir. Bu, Müslüman kimliğinin inşasında da kendisini göstermiştir.

Bugün Müslüman birey yetiştirilirken, Allah'ın kitabı Kur'an'a, Rasulünün sünnetine değil, âlime, üstada, müüşide yönlendiriliyor. Bunların ne kadar dinî temsil edebilecekleri, yanlışlarının söz konusu olup olamayacağı üzerinde durulmuyor. İstikametini korsa problem yok. Ya yanlışrsa, bilerek veya bilmeyerek hatalı davranır ve insanları yanlış tutum ve davranışlara yönlendirirse ne olacak? Şimdiye kadar bu problem üzerinde ne yeterince düşünülmüş ne de doğru dürüst çözülebilmiştir.

Sonra bu insanların anlayışı, düşüncesi, anlattıkları, içinde belli ölçüde ayet ve hadislerin de bulunduğu üretilmiş yeni bir din haline geliyor. Artık ona tabi olanların Kur'an ve sünnetle ilgilenmeleri bir ihtiyaç olmaktan çıkıyor. Kimse din ile ilgili bir problemi için bu asli kaynaklara müracaat etme ihtiyacı duymuyor. Böylece Allah'ın ve peygamberinin sustuğu, dikkate alınmadığı, dinî rehber olarak görülenlerin, düşünülenlerin asıl yerine geçtiği, bilip bilmediği her konuda konuşup Müslümanları yönlendirdiği bir İslam toplumu oluşuyor. Onlarca, yüzlerce masum olarak telakki edilen bu tür kişiler, Müslümanların dinî hayatını şekillendiriyor. Bu da aynı zamanda ümmetin paramparça bölünmesine yol açıyor.

Ortaya çeşit çeşit İslam çıkıyor. Seç beğen al, herkese, her keseye uygun bir din pazarı oluşuyor. Böyle bir ortamda ise ümmetin vahdetini sağlamak sadece ham bir hayal olarak kalıyor. İslam'a ve Müslümanlara düşman olan kimseler açısından bu tür toplumları bölüp parçalamaya gerek yok. Zaten onlar kendi içlerinde kırk yamalı

b. Yezid Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, I-II, thk, Sıdkî Cemil Attâr, Beyrut, 1415/1995, *Mukaddime*, 2; Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, I-IV, thk, Sıdkî Muhammed Cemil, Beyrut, 1414/1994, Harac, 31, *Sünen*, 5; Tirmizî, İlm, 10 (2672, 2673). Bu hadis ile ilgili değerlendirmeler için bkz., Bkz. Özafşar, M. Emin "Polemik Türü Rivayetlerin Gerçek Mahiyeti", *İslâmiyât*, (Ankara, 1998) c. 1, sy:3, s. 19-33; Yavuz, Adil, *Muhammed b. Ali Şevkânî*, Ankara, 2003, 308-310.

11 Nisâ Suresi, (4), 59.

12 Ahzab Suresi, (33), 36.

bohçaya dönmüş durumdadırlar. İnsan merkezli dinî öğretim süreci, bugün için gelip tıkanmıştır. Bir çıkmaz sokaktayız. Ayet ve hadise rağmen hüküm ve emir rahatlıkla verilebilmektedir. Birkaç küçük ihtilafın köpürtülmesi, aralarındaki meselelerin çekişmeye hatta kanlı çatışmalara dönüştürülmesi her an mümkün hale gelebilmektedir.

Günümüzde herhangi bir grup lideri kendisine uyanlara, müntesiplerine, meşru bir sebep yokken - gidin şunları Allah için öldürün, temizleyin gelin- derse ne olur? Bu cinayet işlenir mi? Bu emrin meşruiyetini emri alanlardan kaç kişi sorgular? Günümüzde bu emirler veriliyor ve bu tür cinayetler işleniyor. İslam dünyası kadar canlı bombanın dolaştığı başka bir diyar var mıdır? Halbuki Allah Teâlâ, Kur'an'da "Her kim bir mümini kasten öldürürse, onun cezası, içinde sürekli kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, lanet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."¹³ ayetinin ifadeleri o kadar açık ve çarpıcı ki, ona aykırı davranma konusunda bir Müslümanı kara kara düşündürmesi gerekir. Bugün Pakistan'dan Afganistan'a, Suriye'ye, Müslümanların yine müslümanız diyenler tarafından namaz kılarak kurşunlanması, Mısır'a kadar yaşananlar ne ile izah edilebilir? Oradaki bir kısım âlimler ise buna engel olmak bir tarafa, ayet ve hadisleri kullanarak bu yangını büyütecek fetva üretme yarışındadırlar. Söylem ve eylem geliştirmek zor bir şey değil ki. Ayet ve hadislerin kullanılarak asıllarının buharlaştırılıp yok edildiği bir dinî anlayış geliştirmek ancak, dine karşı din kavramı ile izah edilebilir. Kitaplarındaki açık beyanlara rağmen kendi aralarında barış ve sulhu temin edemeyen Müslümanlar, insanlığa neyi sunabileceklerdir? Böyle bir ümmetin bir medeniyet tasavvuru olabilir mi? İnsanlığa kendi hayatlarını örnek olarak gösterebilirler mi?

Fıtrata Uygun Tedrici Bir Metotla İnsanları Yetiştirmesi

Kur'an'ın nazil olmaya başlamasıyla birlikte Hz. Peygamber'in tebliği, inen ayetler paralelinde devam etmiştir. Mekke döneminde öncelikle şirke ve putperestliğe karşı tavır alınmış ve insanlar bunlardan uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Bu konuda onlara karşı her türlü delil sunulmuş, en etkili örnekler verilmiştir. Allah'ın varlığını ispat eden, kainatta gözlemlenebilen deliller anlatılmıştır. Allah'ın birliği, ölüm ve insanların yaptıklarından sorumlu olacakları üzerinde durulmuştur. Ahlakın temel ilkeleri ve toplum hakları vurgulanmış, küfür, isyan, kaba sözlülük ve katı kalplilikten uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Geçmiş ümmetler ve peygamberlerinin haberleri ve bunların içerdiği ibretlik olaylar nakledilmiş, Allah Teâlâ'nın küfür ve tuğyan içinde olanları helak ettiği hatırlatılmıştır. Mekkelilere hitaplarda konular kısa sure ve kısa ayetler ile icaz yoluyla özlü bir şekilde anlatılmıştır. Bu süreç, fertlerin eğitiminde hikmetli tutum, anlatım ve uygulama bakımından tedrici ilkesine riayet etmeyi ve öncelikleri gözetmeyi ge-

13 Nisâ' suresi, 4/93.

rektirmiştir.¹⁴ Teşrîi boyutta ise, temizlik, namaz –daha sonra beş vakit namaz-, infak emredilmiş, kız çocuklarının diri diri gömülmesi, zina, zulüm, israf, yetim malını yeme, ölçü ve tartıda hile yasaklanmıştır.¹⁵

Günümüzde uyguladığımız insan yetiştirme metodunda bu tür konular üzerinde ya hiç durulmamakta veya yüzeysel olarak geçirilmektedir. Kur'an'ın öncelikle üzerinde durduğu bu konular, maalesef Müslümanların nesillerini eğitime sisteminde yer almamaktadır.

Medine döneminde, tesis edilen devletin temel hukukî düzenlemeleri ile ilgili hükümlerin devreye konulduğu toplumda inanca ilave olarak hukukî ve yapısal dönüşümün emredilmeye başlandığı, risalet ve idare erkini üstlenen peygambere itaatın muamelat boyutunu kapsayacak şekilde genişletildiği dikkat çekmektedir. Sabreden toplum, mücadele eden, hakkını arayan, gerektiğinde savaşabilen bir yapıya kavuşmuştur. Mekke döneminde görülen birey vurgulu taleplerin yerini ailede, toplum hayatında ve devlet mekanizmasında gözetilmesi istenen taleplerin aldığı müşahede edilmektedir. Medine döneminde bireysel ve toplumsal imkânların gelişmesiyle orantılı olarak Allah'ın ümmetten istediği sorumluluk alanlarında da bir genişleme olduğu anlaşılmaktadır. Genel olarak yukarıdaki tabloya bakıldığında ayetlerin konularının asr-ı saadet dönemindeki Müslümanların bireysel ve toplumsal gündem ve gelişimleriyle paralellik arz ettikleri görülmektedir.¹⁶

Bu konuların büyük bir kısmı günümüzde yetişen / yetiştirilen Müslümanların hayatında neredeyse bir gündem maddesi bile olamamaktadır.

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.), dini anlatmak üzere gönderdiği ashabına da bu yönde tedriciliği dikkate alan bir metodu tavsiye ettiği görülmektedir. Nitekim Peygamberimiz Muaz b. Cebel'i Yemen'e vali olarak gönderirken ona şöyle demiştir : “(Ey Muaz!) Muhakkak ki sen ehl-i kitap olan bir kavme gidiyorsun. Onları ilk davet edeceğin esas Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim Allah'ın Rasulü olduğuma şahitlik olsun. Eğer onlar sana bu konuda itaat ederlerse onlara Allah'ın kendilerine her gün beş vakit namazı farz kıldığını bildir. Eğer bu noktada da sana itaat ederlerse zenginlerinden alınıp fakirlerine verilmek üzere Allah Teâlâ'nın kendilerine zekatı farz kıldığını bildir. Eğer bu noktada da sana itaat ederlerse onların mallarının en iyisini almaktan ve mazlumun bedduasından sakın. Zira mazlum ile Allah arasında hiçbir perde yoktur.”¹⁷

14 Bkz., Zerkânî, Muhammed Abdülazim (1347/1948), *Menâhilü'l-irfân fî ulûmî'l-Kur'an*, I-II, Beyrut, 1988, I, 202-203; Yavuz, Adil, *Hadislerde Mekkilik ve Medenilik*, Ankara, 2007, 43-44.

15 Bkz., Yavuz, *age.*, 82-91.

16 Bkz., Yavuz, *age.*, 47-48, 50.

17 Buharî, Zekât, 1; *Müslim*, İman, 29.

Kur'an kursları, imam-hatip liseleri gibi örgün eğitim kurumlarımızda, yaygın eğitim uygulayan sivil insan yetiştirme teşebbüsleri kanalıyla yürütülen dinî eğitimde böyle bir önceliğin ve tedriciliğin dikkate alındığını söylemek mümkün değildir. Genelde, gelen her öğrencinin veya muhatap olunan kimsenin kamil manada iman ettiği öngörüsü ile hareket edilmekte, temel teşkil edecek bu konular, Kur'an'ın verdiği öneme rağmen dikkate alınmamaktadır. Bazı eğitim anlayışlarında insanlara Kur'an okumanın öğretilmesine, ilmiyal bilgilere, ibadet konularına ağırlık verilmekte, bazılarında ise gençlerin heyecanları galeyana getirilerek radikal anlayışlara sevk edilmektedir. Eğitim öğretim uygulamaları için, Kur'an'ın nüzul süreci ve Hz. Peygamber'in tebliğindeki öncelikler ciddi manada tetkik edilerek tedrici bir insan yetiştirme metodunun ortaya konulabildiğini söylemek mümkün değildir.

İnsana Değer Veren ve Özgüven Aşıl原因 Bir Eğitim Uygulaması

Allahu Teâlâ, insanı yaratmadan önce meleklerle, “ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” buyurarak insana verdiği değeri vurgulamıştı.¹⁸ İnsanı en güzel şekilde yarattığına işaret eden¹⁹ Yüce Rabbimiz, yeryüzündeki, semalardaki her şeyi,²⁰ geceyi, gündüzü, güneşi, ayı,²¹ denizleri²² insanlığın hizmetine sunmuş, onların bu dünya imtihanını kaybetmemeleri için kitaplar indirmiş, nebiler, rasuller göndermiştir. Varlığına böylesine değer verilen insanlığın mutluluğunu esas alan bir dinin de elbette insana en üstün değeri vereceği açıktır. Bu, doğal olarak Allah Rasulünün insan yetiştirme metoduna yansımıştır.

Yanına gelen bir adamın korkudan titrediğini gören Hz. Peygamber, “Sakin ol, korkma! Ben bir kral değilim, güneş altında kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum.”²³ diyerek onu sakinleştirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), bir gün Kureys'in ileri gelenlerine İslam'ı anlatırken yanına görme özürü olan Abdullah İbn Ümmi Mektûm gelmiş ve bana dini anlat, yol göster demişti. Ancak onlara dini anlatmakla meşgul olduğundan bundan hoşlanmayıp yüzünü öbür tarafa çevirmesi üzerine Allah Teâlâ, “Suratını astı ve (yönünü) döndü, a'ma olan geldi diye. Ne bilirsin belki o, arınacak ve yahut öğüt dinleyecek de öğüt kendisine fayda verecek.”²⁴ ayetlerini inzal etmişti.²⁵ İyi niyetle olsa

18 Bkz., Bakara suresi, 2/30.

19 Bkz., Tîn suresi, 95/4.

20 Bkz., Lokman suresi, 31/20.

21 Bkz., Nahl suresi, 16/12.

22 Bkz., Casiye suresi, 45/12.

23 İbn Mace, Et'ime, 30.

24 Abese suresi, 80/1-4.

25 Bkz., Tirmizî, Tefsîr (Abese), 72.

bile böyle bir tutumu, Cenab-ı Hakk'ın tasvip etmediği anlaşılmaktadır. Bu ayet, kimlere daha çok değer verilmesi gerektiği konusunda Hz. Peygamber'e rehberlik etmiştir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gönderildiği Cahiliye toplumunda, köle olanlara, zencilere çok fazla değer verilmezdi. Bir gün Ebu Zerr el-Gıfârî (r.a.), tartıştığı Bilal-i Habeşî'yi (r.a.) zenci olan annesine atıfla ayıplamıştı. Bilal'in bunu Rasulüllah'a (s.a.v.) şikayet etmesi üzerine "Ey Ebu Zerr! Sen onu annesi sebebiyle ayıpladın öyle mi? Sen hala içerisinde Cahiliye anlayışı olan bir kimsesin." diyerek onu uyarmıştır.²⁶ Cahiliye döneminde ezilen, horlanan Bilal (r.a.), ashab içinde Hz. Peygamber'in müezzini olarak daima büyük bir itibar görmüştür.

Bu durum, o dönemde hak ettikleri itibarı göremeyen kadınlar için de aynıydı. Hz. Ömer (r.a.), bu değişimi aktarırken şöyle demişti: "Biz Cahiliye döneminde kadınları insan yerine koymazdık. İslam gelip, Allah onlar hakkında ayetler indirince onların da bizlerin üzerinde hakları olduğunu anladık."²⁷ demiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisinin azatlı kölesi olan Zeyd b. Harise'ye öyle değer vermiştir ki, o kendisini alıp yanlarına götürmek isteyen babasının ve amcasının teklifini geri çevirerek Rasulüllah'ın yanında kalmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) onu, zaman zaman askeri seriyelere komutan tayin etmiştir. Onun oğlu Üsame b. Zeyd'i kendi torunları gibi sevmiş, vefat etmeden önce hazırlattığı, ashabın ileri gelenlerinin de içinde bulunduğu orduya 19-20 yaşlarında bir genç olan Üsame'yi komutan tayin etmiştir.²⁸

Başka diyardan getirilip köle olarak satılan Selman el-Farisi de, Hz. Peygamber'den özel ilgi gören sahabilerden biri olmuştur. Hendek savaşında onun tecrübesinden faydalanılarak Hendek Savaşı kazanılmış ve bu Medine'nin savunmasına büyük bir katkı sağlamıştı.²⁹ Onlara verilen değer, kendilerinin özgüven kazanmalarına ve Müslüman topluma önemli ölçüde hizmet etmelerine sebep olmuştur. İnsanları kabiliyetlerine göre istihdam etmek, toplumsal potansiyeli verimli bir şekilde değerlendirmek, tebliğinin başarıya ulaşmasında Hz. Peygamber'in göz ardı edilmemesi gereken önemli bir özelliğidir. O, herhangi bir görevlendirme yaparken liyakate önem vermiş, "emanet ehil olmayana verildiğinde kıyameti bekle."³⁰ buyurarak, bunun toplumun çöküşüne vesile olacağına işaret etmiştir.

26 Buhârî, Muhammed b. İsmâil, Sahihu'l-Buhârî, thk: Abdulaziz b. Abdullah b. Bâz, I-VIII, Beyrut, 1994, İman, 22; Müslim, Eymân, 10.

27 Buhârî, Libâs, 31.

28 Bkz., İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe, Ürdün, 2002, 35, 447.

29 Bkz. Muhammed Hamidullah, "Hendek Gazvesi" *DİA*, XVII, 194.

30 Buhârî, İlm, 1.

Toplumsal potansiyelin değerlendirilebilmesi için öncelikle ayrımcılık ve önyargı ile insanlara görev ve yetki verilmesinin terk edilmesi gerekmektedir. Hayırlı hizmeti kim yaparsa yapsın takdir edilmelidir. Hz. Peygamber zamanında, Mescid-i Nebi'yi süpürüp temizleyen zenci bir kadın veya bir genç vardı. Nebi (s.a.v.) bir ara göremeyince onu sordu. Öldüğünü söylediler. Bunun üzerine “bana haber vermeniz gerekmez miydi?” buyurdu. Belki de sahabe, onun yaptığı işi pek önemli görmüyordu. Rasulüallah (s.a.v.) “bana onun kabrini gösterin” dedi. Onun kabrine gidip cenaze namazını kıldı ve dua etti.³¹ Biz burada özellikle toplumlarda genel olarak fazla değer verilmeyen insanlara, Hz. Peygamber'in verdiği değeri belirten bazı örnekleri arz ettik. Aslında Hz. Peygamber (s.a.v.), önemli hizmetler yapan birçok sahabinin faziletini dile getirmiş ve bu şekilde onlara özgüven aşılamıştır. Bunlarla ilgili rivayetler, Câmi türü eserlerin Fedâil, Fedailü's-sahâbe, Menakıb gibi bölümlerinde derlenmiştir.

Bütün bunlar şunu göstermektedir ki, Rasulüallah (s.a.v.), dönemindeki Müslümanlara değer vermiş, özgüven aşılamış ve onların potansiyellerini ortaya koyabilecekleri fırsatlar tanımıştır. Böylece insanların içindeki cevherler keşfedilerek, İslam'ın ve toplumun hizmetine sunulmuştur. Ancak kendine değer verilen, güven duyulan, fikrine saygı gösterilen kimseler rahatça kendilerini ifade edebilir, toplumsal kalkınmaya tam manasıyla katkıda bulunabilirler. Bunun oluşturulamadığı toplumlarda değerli nesiller, beyin göçü yoluyla kendilerine değer veren, imkân sağlayan ülkelere göç ederler, kendi ülkeleri yerine başka ülkelerin kalkınmasına hizmet ederler. Bu da günümüzde İslam ülkelerinde de yaşanan acı bir gerçektir.

Günümüzde Müslüman toplumların, özellikle din eğitimi alanında insanları, çocukları eğitirken çoğunlukla böyle bir hassasiyeti göstermedikleri bilinen bir gerçektir. Bu eğitim tarzıyla yetiştirilen nesillerin önemli bir kısmında kişilik ezilmesi, özgüven kaybı görülmektedir. Kur'an kursunda dövülen, imam hatip lisesinde ve ilahiyatta değer verilip özgüven aşılanmayan, ondan sonra da çalıştıkları kurumlarda itibar görmeyen genç kuşaklar hayatlarında kendi potansiyellerini ortaya koyma cesaretini göstere-memektedir. Bu konuda suçu birbirimize atmadan, ortak sorumluları ve vebali olan paydaşlar olarak ciddi bir muhasebe yapmamız, insana değer veren, özgüven aşılayan bir eğitim metodunu geliştirip uygulamamız gerekmektedir. Dinî eğitim alanındaki uygulamalarımız, Hz. Peygamber'in insan yetiştirme metoduyla açıkça çalışmaktadır. Rasulüallah'ın (s.a.v.) eğitim anlayışında yeri olmayan hiddet ve şiddetin, artık bizim eğitim öğretim uygulamalarımızda da yerinin olmaması gerekir.

31 Bkz., Buharî, Cenaiz, 66; Müslim, Cenaiz, 71.

Ümmeti Ayrıştıran Değil Birleştiren, Çatıştıran Değil Uzlaştıran Bir Zihniyeti Aşılması

Müslümanlar arasında dostane ilişkilerin temeli vahiy ile atılmıştır. Allah Teâlâ, “Muhakkak ki mü’minler kardeşlerdir. Kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah’tan korkun ki size rahmet edilsin. Ey inananlar, bir kavim başka bir kavim ile alay etmesin. Belki (alay ettikleri kimseler) onlardan daha hayırlıdır. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesin. Belki onlar kendilerinden daha hayırlıdır. Birbirinizde kusur aramayın; birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İnandıktan sonra fışk (eski işlediği bir günahla) çağırarak ne kötü bir şeydir! Kim tövbe etmezse işte onlar zalimlerdir.”³² buyurarak hem kardeşliği tesis etmiş hem de bugün bile Müslümanlar arasında kırgınlık ve dargınlık kaynağı olan hatalara düşmememiz için bizleri uyarmıştır. Ayrıca İslam için mücadele ederken bir toplulukla karşılaşınca sebat etmemizi emrettikten sonra “Allah ve Rasulüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin. Sonra zaafa uğrarsınız, gücünüz (devletiniz) elinizden gider. Sabredin, Allah, sabredenlerle beraberdir.”³³ buyurarak iç çekişme ve çatışmaların vereceği zararlara dikkat çekmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v.), dini tebliğ etmesiyle beraber önce kendisine sonra da kendisine inananlara karşı ciddi bir toplumsal tepki ile karşılaştı. Bu özellikle Mekke’de kimsesi olmayan zayıf Müslümanlara büyük bir darbe vurmaktaydı. Medine’ye hicret ettiklerinde sıkıntı, Muhacirlerle birlikte onlara destek olan Ensarı da kapsayacak şekilde genişlemişti. Rasulüllah (s.a.v.), buna bir çözüm olmak ve Müslümanlar arasındaki toplumsal bütünlüğü, dayanışmayı sağlamak üzere Muhacirler ile Ensar arasında kardeşlik tesis etti. Bu anlaşmaya göre kardeş ilan edilen iki kişiden birisi vefat ederse diğeri ona mirasçı olmaktadır. Bu, Bedir gazvesi ganimetleri ile Muhacirlerin ekonomik durumu düzelinceye kadar devam etmiş ve Enfal suresinin 75. ayetiyle bu uygulama kaldırılmıştır.³⁴

Rasulüllah (s.a.v.), inananlar arasında bölünme, parçalanma olmaması için kardeşlik dokusunu güçlendirmeye özel bir önem vermiş, “Sizden biriniz kendisi için sevdiğini mü’min kardeşi için de sevmedikçe gerçek mü’min olamaz.”³⁵, “Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu yardımsız bırakmaz, onu hakir görmez.

32 Hucurat suresi, 49/10-11.

33 Enfal suresi, 8/45, 46.

34 Bkz., İbn Hişâm, Abdülmelik, *es-Sîratü’n-nebeviyye*, I-II, Beyrut, 2004, I, 455-456; İbn Sa’d, Muhammed, *es-Sîratü’n-Nebeviyye mine’t-tabâkâti’l-kübrâ*, I-II, (et-Tabakâtü’l-kübrâ’nın ilk iki cildinin ayrı basımı), Kahire, 1989, I, 238-239; İbnü’l-Cevzi, Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazam fi tevârihi’l-mülûk ve’l-ümem*, I-VIII, thk. Mustafa Abdükadir Atâ, Muhammed A. Atâ, 2.bsk., Beyrut, 1995, III, 70-76; İbn Kesir, İsmail, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, I-II, nşr. Hassân Abdülmennân, (Beytü’l-Ef-kârî’d-Devliyye neşri), Beyrut, 2004, I, 464-465; Yavuz, age, 117-118.

35 Buharî, İman, 7; Müslim, İman, 71

(Peygamberimiz kalbine işaret ederek üç defa) takva şuradadır. Müslüman kardeşini hakir görmesi, kişiye kötülük olarak yeter. Her Müslümanın kanı, malı ve namusu diğer Müslümana haramdır.”³⁶ , “Kim, din kardeşinin bir ihtiyacını giderirse, Allah da onun ihtiyacını giderir. Kim Müslümanı bir sıkıntıdan kurtarırsa bu sebeple Allah da onu kıyamet günü sıkıntılarının birinden kurtarır. Kim bir Müslümanı(n kusurunu) örterse, Allah da kıyamet günü onu(n kusurunu) örter”³⁷ buyurmuştur.

H. Peygamber(s.a.v.), tesis ettiği bu kardeşliğe zarar verecek gelişmelere de hemen müdahale ederek Müslümanlar arasında tefrika çıkmasını önlemiş ve ayrılıkçı tutumları engellemiştir. Nitekim Beni Mustalik Gazvesi’nde H. Ömer’in işçisi olan Cehcah b. Saîd ile Abdullah ibn Übeyy’in dostu olan Sinan el-Cüheni arasında su çekme konusunda bir ihtilaf çıkmış, Cehcah Muhacirleri, Sinan da Ensar’ı yardıma çağırılmış, iş neredeyse kavgaya dönüşecek hale gelmişti. H. Peygamber hemen olaya müdahale ederek, “Bu kötü bir davranıştır. Bu Cahiliye davası da ne oluyor.” diye tepki gösterip bunu önlemiştir.³⁸ Hatta Müslümanların birliğine zarar veren, onların bölüp parçalama amacıyla yapılan Mescid-i Dırar bile H. Peygamber’in emriyle yıktırılmıştır.³⁹ Bugün dünya üzerinde belli bir mezhep, bir meşrep, bir siyasi anlayış sahiplerini bir araya getirmek amacıyla yapılan mescidlere ne ad vermek gerekir bilmiyorum. Bu mescidler Mescid-i Nebi’nin mi şubesidirler, yoksa Mescid-i Dırar’ın mı?

Belki hepimizin bildiği bu ayetlerin, hadislerin günümüz Müslümanının kalbindeki yeri, aklındaki tesiri, pratikteki eseri, izi, etkisi nedir? Ben böyle bir etki görmüyorum. Gören varsa izah etsin, gösterebilir. Bugün İslam Dünyası en büyük bedeli, bu iç ayrışma ve çatışmalar sebebiyle ödemektedir. Uzlaşıp, birliğini tesis etmedikçe, iç çatışmalarını bitirmedikçe İslam Dünyası değil bir buçuk milyar, on beş milyar olsa bile dünyada bir ağırlığı olmayacak, Allah’ın kendilerine verdiği imkânları birbirlerini yok etmede kullanmaya devam edeceklerdir. İşin en acı tarafı, İslam kardeşliğinin ebedi esaslarını ortaya koyan Kur’an’ın cihad ve düşmanlarla savaşla ilgili olan ayetleri, âlim denilen insanların dilleriyle, Müslümanların birbirleriyle çatıştırılması, birbirlerini yok etmesi için kullanılmaktadır.

Bu sırada görülen en önemli ayrıştırma sebebi, etnik kökene göre insanlar arasında ayrımcılık yapmaktır. Halbuki H. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “İrkçılığa çağıran bizden değildir. İrkçılık için savaşan bizden değildir. İrkçılık yolunda hayatını

36 Müslim, Birr, 32.

37 Müslim, Birr, 58.

38 Bkz., Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 338, 392-393; Buhârî, Tefsîr, 63; Müslim, Birr, 63.

39 Bkz., Tevbe suresi, 9/ 107-110; Bu mescid, Müslümanların birliğini bölmeyi amaçladığı için Mescid-i Şikâk veya Mescid-i Nifâk olarak da adlandırılmıştır. Konu ile ilgili bilgi için bkz., Algül, Hüseyin, “Mescid-i Dırar” *DİA*, XXIX, 272-273.

kaybeden de bizden değildir.”⁴⁰ Çünkü etnik kökene dayanan bu ayrımcılık, Rasulül-lah’ın evrensel davetine ters düşen bir anlayışın ürünüdür. Irkçılığın esas alındığı bir toplumda, İslam’ı yegane birleştirici unsur haline getirip İslam toplumunun bütünlüğünü sağlamak imkânsızdır. Orta Doğu’da yıllardır bu acı tablo yaşanmaktadır. Kâfirle ittifaka ses çıkarmayan, diğer mezhep, etnik grup, meşrep mensuplarını kâfir gibi gösterip savaştıran bir anlayış ne kadar Müslümanlığa uygun olabilir? Allah’ın vahyettiği, Cebrail’in getirdiği, Hz. Peygamber’in tebliğ ettiği din bu mudur Allah aşkına? Bunu yapmak, teşvik etmek âlimlik midir, yoksa zalimlik midir?

Ancak burada akla, -acaba insanın kendi milletine yapacağı her türlü yardım ırkçılık anlamına mı gelir, sorusu gelebilir. Bu konu Nebi (s.a.v.)’e sorulunca, “İrkçılık, zulüm olan yerde kavmine destek çıkmandır.”⁴¹ buyurmuştur. O halde haksız olmadıkça, haksızlığa yol açmadıkça kişinin kendi milletine yardımcı olması ırkçılık değildir.

Hesabî Değil, Hasbî İnsanların Yetiştirilmesi

Beşeri zaafı sebebiyle insanlar çoğunlukla yaptıkları işler için dünyalık bir çıkar veya hesap peşinde koşarlar. Ahirete yönelik amelleri ise genellikle ihmal ederler.⁴² Allah’ın rızasına götüren amellerde ise aranan özellik hesabîlik değil hasbîlik, Allah’ın rızasının gözetilmesidir. Nitekim Kur’an’da, “Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ecrim, âlemlerin Rabbine’dir.”⁴³ diyen Allah’ın peygamberlerinin insanlardan bir mükafat beklemedikleri, mükafatlarını Allah’tan istediklerine dikkat çekilmektedir. Bir diğer ayette kentin uzak bir bölgesinden koşarak gelen bir mü’min’in insanlara hitap ederek, “Sizden bir ücret istemeyenlere uyun, onlar doğru yoldadırlar.”⁴⁴ dediği nakledilmektedir. Bu ayetlerden anlıyoruz ki, İslam’a samimi davetin özü hasbî olmaktır. Hasbîlik, amellerimiz yönünden de önemlidir. Takvanın özünde de hasbîlik vardır. Nitekim Rabbimiz şöyle buyurmaktadır: Kestiğiniz kurbanların “ne etleri ne kanları Allah’a ulaşmaz. Fakat sizin takvanız (Allah’ın buyruklarını tutmanızın göstergesi olan saygınız) ona ulaşır...”⁴⁵

İslam’ın dört önemli dayanağından birisi kabul edilen niyet hadisinde, Nebi (s.a.v.), hicret etmedeki niyeti, sadece ve sadece Allah ve Rasulü’nün rızası olan kimsenin hicretinin, Allah ve Rasulü için olacağına, elde etmek istediği bir dünyalık veya evlenmek istediği bir kadın için hicret edenin de bu gayesine ulaşacağına işaret

40 Ebu Dâvud, Edeb, 111.

41 Ebu Dâvud, Edeb, 111; İbn Mâce, Fiten, 7.

42 Bkz., Kıyamet suresi, 75/20-21.

43 Suarâ, 26/ 109, 127, 145, 164, 180.

44 Yâsin suresi, 36/21.

45 Hâc suresi, 22/37.

etmiştir.⁴⁶ Yine Hz. Peygamber'in ordusuna kahramanlık göstermek için katılıp, ciddi bir şekilde savaşan bir kimsenin cehennemlik olduğuna işaret edilmektedir.⁴⁷

Hz. Peygamber (s.a.v.), kıyamet günü ilk olarak üç (grup) insanın Allah tarafından hesaba çekileceğini, bunların savaşa gidip vuruşurken öldürülen savaşçı, ilim sahibi olan âlim ve servet sahibi olan zengin olduğunu anlatır. Savaşa giden kimseye verilen nimetler hatırlatılıp Allah için ne yaptığı sorulur. O, -senin yolunda şehit edilinceye kadar savaştım- der. Ona, bunları Allah için değil, ne cesur insan denilsin diye yaptığı söyleyerek cehenneme atılması emrolunur. İlim ve Kur'an öğrenen âlime, kendisine Allah'ın verdiği nimetler hatırlatılarak Allah'ın rızası için ne yaptığı sorulur. O, ilim öğrendiğini, öğrenciler yetiştirdiğini, Kur'an öğrenip anlattığını söyler. Ona -yalan söylüyorsun, sen bunları Allah rızası için değil, insanlar sana âlimdir desinler diye yaptın. Bunlar da sana dünyada söylendi, denilerek cehenneme atılması emrolunur. Allah'ın kendisine bolluk ve çeşit çeşit mallar verdiği zengine de kendisine verilen nimetler hatırlatılıp ne yaptığı sorulur. O da senin sevdiğin hiçbir şeyi istisna etmeden rızan için infak ettim der. Ancak ona da yalan söylüyorsun, sen bunları ne cömert insan desinler diye yaptın denilerek cehenneme atılması emrolunur.⁴⁸ Aslında her üç kesim de, dünyada yapılması gerekenleri (zahiren) yapmışlardır. Ama imtihanı kaybetmişlerdir. Eksik olan nedir? Eksik olan samimiyettir, samimi niyettir. Bunun için Allah Rasulü uyarır: "Müminin niyeti, amelinden daha hayırlıdır (önemlidir)."⁴⁹ diye.

Hz. Peygamber'e bir adamın ganimet elde etmek için birinin kendisinden söz ettirmek için, bir diğerinin kendisinin (nasıl iyi bir savaşçı olduğunun) görülmesi için savaştığı belirtilerek hangisinin Allah yolunda olduğu sorulmuş; O da, "Kim, Allah'ın dini en üstün olsun diye savaşırsa o Allah yolundadır." buyurmuştur.⁵⁰

Hz. Peygamber'in ashabından Mus'ab b. Umeyr (r.a.), Müslüman olduğu için zengin olan ailesi tarafından dışlanmış, Birinci Akabe Biati'ndan sonra İslam'ı tebliğ için Medine'ye gönderilmiş, Uhud gazvesinde şehit edilmişti. Hz. Peygamber'in övgü ile söz ettiği bu sahabi hakkında Habbâb b. Eret şunları anlatmıştı: Mekke'den Medine'ye dünyevî menfaatler için değil Allah rızası için hicret ettiklerini, fakat Allah Teâlâ'nın kendilerine dünya nimetlerini de verdiğini, Mus'ab b. Umeyr gibi arkadaşlarının bu nimetlerden hiçbir şey tatmadan âhirete intikal ettiklerini belirttikten sonra Uhud'da şehid olduğu gün onu saracak bir kefen bulamadıklarını, bedenini hırkasıyla örtmeye

46 Bkz., Buhârî, Bed'u'l-vahy, 1, İman, 42.

47 Bkz., Müslim, İman, 178.

48 Bkz. Müslim, Fedâilü'l-cihâd, 152; Nesâî, Cihâd, 22.

49 Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-kebir*, I-XXV, Beyrut, 1984, VI, 185.

50 Bkz., Buhârî, Cihad, 15.

çalıştıklarında başına çekince ayaklarının, ayaklarına çekince başının açıldığını anlatmıştı⁵¹ diyerek onun hasbî tutumunu övmüştür. Hasbî olarak çalışan Mus'ab, inancını omuzlayıp zirveye taşımaya çalışmıştır. Bunun sonunda dünyalık ne rütbe elde etmiş ne de mal.

İslam daveti, 23 yılda büyük bir başarı göstererek muvaffak olmuşsa bunda, başta Rasulüallah'ın ve onun rehberliğinde hareket eden ashabın hasbîliğinin şüphesiz önemli bir rolü olmuştur. Bugün için İslam'ı öğrenen, anlatan eserler yazan insanların çok olmasına karşın, yapılan hizmetler çoğunlukla hesabılık engeline takılıp kalmakta, hasbîlik seviyesine ulaşamamaktadır. Dine hizmet amacıyla hareket ettiğini söyleyen cemaatlerin bile zaman zaman dünyevî hesapları aşamadıkları görülmektedir. Günümüzdeki hâl-i pür melalimizin sebebi de bu olsa gerektir. Çünkü hesabî olanlar az gider uz gider, dere tepe düz gider, sonra dönüp arkasına bir bakar ki, bir arpa boyu yol gitmiştir.

Güzel Söylemler ile Yetinmeyen Güzel Eylemlerle Donanmış Müslümanlar Yetiştirilmesi

Hak ve doğru sözü söylemek başlı başına bir erdemdir. Hayır kapılarını açıp şer kapılarını kapatan söz, elbette İslam'a davetin esası, onu yaşatmanın kaçınılmaz vasıtasıdır. Kur'an-ı Kerim'de, "Görmedin mi Allah nasıl bir benzetme yaptı? Güzel söz, kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir. (O ağaç) Rabbi'nin izniyle her zaman yemişini verir. Allah, öğüt almaları için insanlara böyle benzetmeler yapar."⁵² buyrulmaktadır. Güzel olmayan söz konusunda Rasulüallah (s.a.v.) şu uyarıyı yapmıştır: "Kıyamet günü bana en sevimsiz ve benden en uzak olanınız lüzumsuz gevezelik ediniz, samimiyetsiz söz söyleyen ve kibirli olanlarıdır."⁵³ buyurmuştur.

İnsanoğlunun amelleri sözlü ve fiili olarak ana hatlarıyla ikiye ayrılabilir. Sözlü ameller meselenin önemli bir boyutu olmakla birlikte iş bu noktada bırakılmamalıdır. Hz. Peygamber "Allah'a ve ahiret gününe iman edenler ya hayır söylesin ya da sussun."⁵⁴ demiştir. Hakkı anlatmak için güzel beyana, çağın idrakine uygun söylemlere elbette ihtiyaç bulunmaktadır. Ancak aynı hadiste, "komşusuna ve misafirine ikram etsin." tavsiyeleri de yer almaktadır. Hadis kendi konu bütünlüğü içinde söylem ve eylem birliğini vurgulamaktadır. Hz. Peygamber'in tebliği ve pratik uygulaması bunlarla doludur. O bir taraftan insanları doğru söze çağırırken diğer taraftan da Hakk'ın sözü olan dinin yaşanmasının, uygulamasının mücadelesini vermiştir. Çünkü kulluğun ve hayatın kemali ancak eylemler ile tasdik edilen söylemlerle mümkün olabilecektir. Hatta yaşanılmayan,

51 Bkz., Buhârî, Cenaiz, 27; Müslim, Cenaiz, 44.

52 İbrahim suresi, 14/24-25.

53 Tirmizî, Birr, 71.

54 Buhârî, Edeb, 31, 58; Müslim, İman, 74.

yaşanılması için gayret gösterilmeyen bir hayatın edebiyatının yapılmasının makbul bir tutum olmadığı açıkça ortaya konulmuştur. Nitekim söylemle yetinmeye çalışan Müslümanları uyarmak üzere Allah Teâlâ, “Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyi söylüyorsunuz. Yapmayacağınız şeyi söylemek Allah katında en sevilmeyen şeydir. Allah kendi yolunda kenetlenmiş binalar gibi çarpışanları sever.”⁵⁵ buyurmaktadır.

Sadece güzel söz söyleyen, ama hayatında tatbik etmeyen insanların söylemleri de insanlar üzerinde çoğunlukla geçici bir coşku oluşturmakta, insan hayatını değiştiren, geliştirerek dönüştüren bir etki bırakmamaktadır. Asr-ı saadetten bugüne güzel söz söyleyen, eserler yazan insan sayısı sürekli artmış, ümmet onların yokluğunu pek çekmemiştir. Ancak bu gelişmenin hayata aksetmesi, Müslüman toplumları etkileyip insanlık ve İslamlık kalitesini yükseltmesi konusunda aynı iyimser gelişmelerin olduğunu söylemek mümkün değildir. Çağımızda bilgiye ulaşmaktan kolay bir şey yok. İnsanları, öğretime tabi tuttuklarımızı bilgiye gark ediyoruz âdetâ. Ama öğrendiklerini yaşayan insanlar konusunda duraklamak zorunda kalıyoruz. Herhalde bu konuda en özlü mesajı, yazdığı küçük risalesine verdiği ad ile Hatib el-Bağdâdi (463/1071) vermektedir. (إِقْتِصَاءُ الْعِلْمِ الْعَمَلُ) “İlmin gereği ameldir, yaşamaktır.” İlmin gereği yapılmalı, çare bu. Yüzeysel, saman alevi gibi gelip geçen etkiler söylemle olabilir. Ama gönüllere işleyen, insanın gönlünü aklını geliştirip onu ufka taşıyan, eşkıyayı evliyaya dönüştüren etki için, şüphesiz bir iman ve samimi bir hayat gerekmektedir.

Nitekim Allah Teâlâ Kur'an'da hak dine inananlara hitap ederken, çoğunlukla onlara “Ey iman edenler ve salih (güzel) amel işleyenler...”⁵⁶ diyerek seslenmektedir. Bunun yanı sıra iman edip salih amel işleyenlerin altlarından ırmakların aktığı cennetlerle müjdelenmesi⁵⁷ istenilmektedir. İman edip salih amel işleyenlerin cennet ehli olduğunu,⁵⁸ onların cennete girdirileceklerini,⁵⁹ onlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat olduğunu⁶⁰ dile getiren bir çok ayeti kerime bulunmaktadır. İman etme ve güzel amel işlemenin onlarca ayette bir bütünlük halinde tekrar tekrar dile getirilmesi, Müslümanların sözde kalan amelsiz bir inançla istenilen hedefe varamayacaklarını açık bir şekilde anlatmaktadır. İman kalp ile tasdik, dil ile ikrar olduğuna göre birçok âlimin söylediği gibi, bunun güzel amelle ikmal edilmesi aslında kamil imana ulaşmanın olmazsa olmaz şartıdır. Ümmetin konuşan adama ihtiyacı var. Ama konuştuğunu

55 Saff suresi, 61-/2-4.

56 Bkz., Âl-i İmrân suresi, 3/57; Nisa suresi, 4/57, 122, 173, Maide suresi, 4/9, 93.

57 Bkz., Bakara suresi, 2/25.

58 Bkz., Bakara suresi, 2/82.

59 Bkz., Nisa suresi, 4/57, 122.

60 Bkz., Maide suresi, 5/9.

yaşayan adama daha çok ihtiyacı var. Günümüzde bu ihtiyaç, bu kadar okul, bu kadar yükseköğretim kurumu olduğu halde halen karşılanabilmiş değildir.

Güvenilir, Özü Sözü Bir İnsanlar Yetiştirilmesi

Allah Teâlâ, yaratmadan önce insanlardan “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sorusuna karşılık –Evet sen bizim Rabbinizsin- diye söz almıştı.⁶¹ Bu söze sadakat gösterip göstermediklerinin tespiti insanların nimet ve zorluklar ile sınanmasıyla ortaya çıkacaktı. Hz. Âdem’le başlayan imtihan süreci o günden bugüne devam edegelmektedir. Allah’tan gelen mesajları ihtiva eden vahye güven duyulabilmesi için de onu getirenlerin güvenilir olması gerekir. Nitekim, “O (Kur’an’ı), güvenilir ruh (Cebrâil) indirdi.”⁶² buyrulmuştur. Vahiy, Allah’ın emîn olarak vasıflandırdığı Cebrail vasıtasıyla emîn olan peygamberlere ulaştırılmıştır.

Allah insanlara rehberlik etmek üzere kendilerine vahyin inzal edildiği güven duyulan elçiler, peygamberler görevlendirmiştir. Kur’an’da, Nuh, Hûd, Salih, Lut, Şuayb gibi birçok Peygamber’in güvenilir kimseler oldukları vurgulanmıştır.⁶³ Çünkü güven duyulmayan elçiyi kimse itibara almayacaktır. Hz. Peygamber’e de kendisine duyulan güven sebebiyle daha peygamber olmadan önce Muhammedü’l-Emîn denilmekteydi. Ebu Süfyan, risaletin ilk yıllarında Şam bölgesine ticaret için gitmişti. Hz. Peygamber’in haberini alan Bizans Kralı Hirakl, onunla ilgili bilgi almak üzere Hicazlı tacirleri huzuruna getirmelerini adamlarına emretmişti. Ebu Süfyan ve arkadaşları kralın huzuruna çıkarılıp, kendilerine Nebî (s.a.v.) ile ilgili sorular yöneltildi. Ebu Süfyan’a, “siz onun daha önce hiç yalan söylediğini gördünüz mü?” diye sorulunca o, Rasulüllah’a iman etmediği halde, “hayır görmedik” diye cevap vermişti.⁶⁴ Nebî (s.a.v.), kendisine düşman olanların bile şahitlik ettiği bir dürüstlüğe sahipti. Vahyin kendisi vasıtasıyla insanlığa ulaştırıldığı Hz. Peygamber, hayatı boyunca güvenilir bir insan olarak yaşadığı gibi, kendisine inanan insanların da güvenilir insan olmaları için, ashabını eğitirken güvenilir olma, özü sözü bir insan olma konusu üzerinde ısrarla durmuştur. Dini Rasulüllah’tan sonra insanlara anlatacak, yaşayışları ile örnek olacak, ümmet-i Muhammed’in de güvenilir kimseler olmaları gerekmektedir. Çünkü bir insan ne kadar üstün vasıflara sahip olursa olsun kendisine güven duyulmadıkça Allah katında değerli bir kul olmayacak ve dünya hayatında da insanlar ona değer verip itibar etmeyeceklerdir.

61 Bkz., A’râf suresi, 7/172.

62 Şuara’ suresi, 26/193.

63 Bkz., A’râf suresi, 7/68; Şuara’ suresi, 26/107, 125, 143, 162, 178; Duhan suresi, 44/51.

64 Bkz., Buhârî, Bed’u’l-vahy, 6; Müslim, Cihad, 74; olayla ilgili özet bilgi için bkz., Aycan, İrfan, “Ebu Süfyan”, DİA, İstanbul, X, 231.

Güvenilir olmanın en önde gelen vasfı doğru sözlü olmak, yalandan kaçınmaktır. Hz. Peygamber (s.a.v.), “Doğruluğa sarılın. Doğruluk iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Yalandan kaçının. Yalan masiyete, masiyet de cehenneme götürür.”⁶⁵ demiştir. “Fitneler yayılıp, yalancılık çoğalmadıkça kıyamet kopmaz.”⁶⁶ buyurarak fitne ve yalanın toplumsal çöküşe yol açacağına dikkat çekmiştir. İster ciddi, ister şaka yoluyla olsun yalan söylemeyi uygun görmemiş,⁶⁷ hatta yalan rüya (anlatmayı) rüyaların en kötüsü olarak vasıflandırmıştır.⁶⁸ Kişinin imanı ile dürüstlüğü arasında bağ kurarak “Kulun kalbi düzgün olmadıkça, imanı istikamet üzere olmaz. Dili doğru olmadıkça da kulun kalbi istikamet üzere olmaz.”⁶⁹ buyurmuştur. Dili, gönlü ve imanı düzgün olmak da, güvenilir olmanın anahtarı sayılır. İnsanlar bu tür insanlara güven duyarlar, söylediklerine itibar ederler. “Komşusu, şerrinden emin olmayan kimse cennete giremez.”⁷⁰ buyuran Rasülullah (s.a.v.), “Güvenilir, dürüst tacirler, peygamberler, sıddıklar ve şehitlerle beraberdirler.”⁷¹ diyerek, toplumsal güven ortamının temel esaslarına işaret etmiştir. Diğer taraftan bir pazar denetiminde, ıslak buğdayı satan taciri uyarıp, “Bizi aldatan bizden değildir.” buyurarak⁷² Müslümanların dürüst olmalarını, onların samimi dindarlıklarının göstergesi kabul etmiştir. Bir diğer hadisinde ise “Müslüman Müslümanların elinden, dilinden selamette olduğu kimsedir.”⁷³ diyerek güvenilir olmayı Müslüman olmanın olmazsa olmazı olarak gördüğünü ifade etmiştir. Hz. Peygamber’in çabaları, meyvelerini vermiş ve onun ashâbı hakkında “Peygamber’in ashâbının en çok nefret ettiği şey, yalan söylemekti.” diyen Hz. Aişe (r.a.), bu güven ortamının, Asr-ı saadette tesis edildiğine şahitlik etmiştir.

Bugün meseleye günümüz Müslümanları açısından baktığımızda Müslümanım diyen kimselere insanlar ne kadar güven duyabilmektedirler? Komşuluk hukuku, ticarî dürüstlük, doğru sözlülük yönünden İslam ülkelerinde yaşayan insanlara, diğer insanların yanındaki itibarı nedir? İslam coğrafyasında üretilen mallara duyulan güven, uluslararası piyasada elde ettiği itibar hangi seviyededir. Bu muhasebeden maa-lesef, Müslümanların yüz akı ile çıkabildiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Yalanla, hileyle iş yapan, kendisine güvenilmeyen Müslümanın anlattığı, temsil ettiği

65 Tirmizî, Birr, 46.

66 Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, II, 519.

67 Bkz., Dârimî, Rikak, 7; İbn Mâce, Mukaddime, 7.

68 Dârimî, Rikak, 7.

69 Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, III, 198.

70 Müslim, İman, 73; Tirmizî, Kıyamet, 60.

71 Tirmizî, Büyü', 4.

72 Bkz., Müslim, İman, 164; Ebu Dâvud, Büyü', 10.

73 Müslim, İman, 60; Dârimî, Mukaddime, 8.

dine, Müslümanlığa insanların güven duymaları beklenebilir mi? Müslümanlar dünya hayatında güven duyulan, itibar edilen insanlar olmak, Allah katında kaliteli bir kul olmak istiyorlarsa öncelikle özü sözü bir güvenilir insanlar olmaları gerekmektedir. Aksi takdirde hem kendilerinin hem de mensup oldukları dinlerinin kabul görmesi mümkün olmayacaktır. 21. asrın Müslümanları olarak yeterli ölçüde kaliteli Müslümanlar yetiştiremediğimiz bir hakikattir. Yarım yamalak yetiştirilen insanlarla da yapılabilenleri şair ne güzel ifade etmiştir:

“Yamadık dünyamıza, yırtarak dinimizden.

Sonunda din de gitti, dünya da gitti elimizden.” Ömer Hayyam.

Geldiğimiz noktada yapmamız gereken en acil iş, eğitim ve öğretim anlayışımızın gözden geçirilmesi, hataların ayıklanıp, kitap ve sünnetin kaynaklık ettiği, asrımıza uygun bir insan yetiştirme metodunun oluşturulup, uygulamaya konulmasıdır.

BİBLİYOGRAFYA

Abdurrezzâk b. Hemmam, es-San'ânî (211/826), *el-Musannef*, I-XI, thk. Habibu'r-rahman el-A'zamî, 2. bsk., Beyrut 1403

Ahmed b. Hanbel (241/855), *el-Müsned*, I-VI, Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, Amman 2002.

Algül, Hüseyin, “Mescid-i Dırâr” *DİA*, XXIX, Ankara 2004.

Aycan, İrfan, “Ebu Süfyân”, *DİA*, X, 231, İstanbul 1994.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil (256/870), *Sahihu'l-Buhârî*, thk: Abdulazîz b. Abdullah b. Bâz, I-VIII, Beyrut 1994.

Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman (255/869), *Sünenü'd-Dârimî*, thk., Mahmud Ahmed Abdülmuhsin, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2000.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (275/888), *Sünenü Ebi Dâvud*, I-IV, thk, Sıdkî Muhammed Cemil, Beyrut, 1414/1994.

İbn Abdilber, Ömer b. Yusuf (463/1071), *Câmiu beyânî'l-ilm ve fadlih*, Kahire 1982.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali (852/1448), *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, Ürdün 2002.

İbn Hişâm, Abdülmelik 218/833), *es-Siratü'n-Nebevîyye*, I-II, Beyrut 2004.

İbn Kesîr, İsmail, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (774/1373), I-II, nşr. Hassân Abdülmennân, (Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye neşri), Beyrut 2004.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd Kazvîni (273/886), *Sünenü İbn Mâce*, I-II, thk, Sıdkî Cemil Attâr, Beyrut 1415/1995.

İbnü'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (597/1201), *el-Muntazam fi tevârihi'l-mülûk ve'l-ümem*, I-VIII, thk. Mustafa Abdukadir Atâ, Muhammed A. Atâ, 2. bsk., Beyrut 1995.

Muhammed Hamidullah, “Hendek Gazvesi” *DİA*, XVII, İstanbul 1998.

Malik b. Enes (179/795), *el-Muvatta'*, tdk. Saïd Muhammed Lahhâm, Beyrut 1989.

Müslim b. Haccac el-Kuşeyri (261/875), *Sahihu Müslim*, I-V, thk. M.Fuad Abdalbaki, Kahire 1991.

Özafşar, M. Emin "Polemik Türü Rivayetlerin Gerçek Mahiyeti", *İslâmiyât*, c. 1, sy:3, s. 19-33, Ankara 1998.

Şâfiî, Muhammed b. İdris (204/819), *er-Risale*, byy., 1939.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed (360/971), *el-Mu'cemü'l-kebîr*, I-XXV, Beyrut 1984.

Tirmizî, Muhammed b. İsa (279/892), *Sünenü't-tirmizî*, I-V, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Fuad Abdalbaki, Abdulkadir İrfân Hassûne, Beyrut 1414/1994.

Yavuz, Adil, *Muhammed b. Ali Şevkânî*, Ankara 2003.

-----, *Hadislerde Mekkilik ve Medenilik*, Ankara 2007.

Zerkânî, Muhammed Abdülazîm (1347/1948), *Menâhilü'-irfân fi ulûmi'l-Kur'an*, I-II, Beyrut 1988.

OTURUM BAŞKANI- Evet, ben de Adil Yavuz hocamıza çok teşekkür ediyorum. Tebliğini zamanında bitirdi ve Müslüman'ın sahip olması gereken özellikleri ana hatlarıyla, özetle ortaya koymuş oldu.

Şimdi hemen sözü üçüncü tebliğcimize bırakalım.

"Hazret-i Peygamber'in Çocuk Yetiştirmede Örnekligi" tebliğini sunacak Prof. Dr. Âdem Dölek Bey.

Hocam buyurun.

HZ. PEYGAMBER'İN ÇOCUK YETİŞTİRMEDE ÖRNEKLİĞİ

Prof. Dr. Adem DÖLEK

Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim'de "Andolsun, Allah'ın Resülünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır."¹ buyrulan Hz. Peygamber'in, "güzel örnek"liği her konuda olduğu gibi, bir baba ve dede olarak çocuklarını ve torunlarını nitelikli eğitime hususunda ümmetine örnektir. Bu sebeple, Hz. Peygamber'in şahsiyetli ve nitelikli nesillerin yetiştirilmesindeki örnekliliğini O'nun, çocuklarını sağlıklı ve nitelikli olarak eğitmesinde gösterdiğinin bilinmesinin büyük önemi vardır.

Âlemlere rahmet olarak gönderilen² Hz. Peygamber (s.a.v.), "Her ağacın meyvesi vardır, kalbin meyvesi de çocuktur."³ buyurarak çocuğun insan için ne kadar önemli olduğuna dikkatleri çekmiştir. Yine kişinin en güzel kazancından birinin evlâdı olduğunu belirten Hz. Peygamber (s.a.v.): "Yediğiniz şeyin en güzeli kazandığınızdan olandır. Evladınız da kazandıklarınızdanıdır."⁴, "Sen ve malın, babanınsın."⁵ buyurarak ebeveynin çocuklarına olan sahipliğini, çocukların da ebeveynlerine olan aidiyetini bildirmiş ve böylece ebeveyn ile çocuklar arasında bir bütünlük tesis etmiştir.

1 Ahzâb, 33/21.

2 Enbiyâ, 21/107.

3 Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünen*, İst., 1992, Cenâiz, 36.

4 Tirmizî, Ahkâm, 22. 377; Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Câmiu'l-Ehâdis el-Camius's-Sağîr ve Zevâiduhû ve'l-Câmiu'l-Kebîr* (Cem ve tertip: Abbas Ahmed Sakar-Ahmed Abdulcevad), Daru'l-Fikr, ts., II, 375.

5 Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekir, *Keşfu'l-Estâr an Zevâidi'l-Bezzâr an Kütübi's-Sitte*, Beyrut, 1979, II, 377.

Hız. Peygamber (s.a.v.): “Kişinin çocuğunu güzel şekilde edeplendirmesi her gün bir sadaka vermesinden daha hayırlıdır.” “Bir baba çocuğuna güzel edepten daha iyi bir hediye vermemiştir.”⁶ buyurarak ebeveynin, çocuklarını fitratlarının gereği olan dinî eğitimlerine dikkat çekmiş ve onların en güzel şekilde edeplendirilmelerini tavsiye etmiştir.

Yine Peygamber (s.a.v.), küçüklere şefkatli davranılmasını isteyip “Küçüklerimize merhametli, büyüklerimize de saygılı davranmayan bizden değildir.”⁷ buyurmak suretiyle yukarıdan aşağıya sevginin, aşağıdan yukarıya da saygının gerekliliğini ortaya koymuştur. Böylece bu metot; her ebeveynin çocuklarını eğitirken onlara sevgi ve şefkatle yaklaşmaları, çocuklarının da ebeveynlerine karşı saygılı olmaları açısından çok önemli bir husustur. Zira büyükler ile küçükler arasında nitelikli ve sağlıklı bir iletişimin ve eğitimin olabilmesi ancak karşılıklı sevgiye, saygıya, şefkate ve merhamete bağlıdır.

Bu bağlamda aile içinde çocukları eğitirken ebeveynin eğitime usûlünün niteliği çocuğun büyüdüğünde kazanacağı kişiliği, dünya ve âhiret mutluluğunu kazanması açısından çok önemlidir. Sağlıklı bir çocuk eğitimi için Hız. Peygamber’in, çocukları eğitirken uyguladığı düzenin ümmeti için de büyük örnekliliği söz konusudur. Hız. Peygamber’in çocuk eğitimi usûlü ne kadar iyi bilinirse ve uygulanırsa o derece şahsiyetli kişilerin yetiştirilebileceği muhakkaktır.

Bu sebeple, bu tebliğde Hız. Peygamber’in çocuklarından kısaca bahsettikten sonra himayesinde yetiştirdiği örnek çocuklardan Hız. Ali ile Hız. Enes’i ve yetiştirme usûlünü ele almaya çalışacağız.

I- Hız. PEYGAMBER’İN ÇOCUKLARI

Hız. Peygamber’in altısı Hız. Hatice’den, biri de Mâriye’den olmak üzere yedi öz çocuğu vardır. Bunlardan üçü erkek, dördü kızdır. Erkek çocukları; Kâsım ve Abdullah’tır. Bunlar, Hız. Hatice’dendir. İbrahim de Mâriye’dendir⁸. Zeynep, Rukiye, Ümmü Gülsüm⁹ ve Fâtıma isimlerindeki kızları da Hız. Hatice’dendir. Hız. Hatice’den olan her çocuğun doğumu arasında birer sene vardır¹⁰. Hız. Fâtıma dışındaki çocukları Hız. Peygamber hayatta iken vefat etmişler, O’nun nesli Hız. Fâtıma’dan devam etmiştir.

6 Tirmizî, Birr, 33.

7 Tirmizî, Birr, 15.

8 Bkz. İbnu Hişâm, Abdulmelik, *es-Sîretu’n-Nebeviyye* (tahk: Heyet), ts. Dâru İbn-i Kesir, ts., I, 190; Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Tarih*, Mısır, ts., II, 281.

9 İbnu Sa’d, Ümmü Gülsüm’ü, Fâtıma’dan sonra zikretmektedir (İbnu Sa’d, Muhammed, *et-Ta-bakâtu’l-Kübra* (Tahk: Ali Muhammed Ömer), Kahire, ts., I, 108-109).

10 İbnu Sa’d, I, 111.

Hız. Peygamber'in kızı Zeynep'ten Ali ve Ümâme isminde iki; Rukiye'den Abdullah isminde bir; Hız. Fâtıma'dan da Hasan, Hüseyin, Muhassin; Ümmü Gülsüm ve Zeynep olmak üzere toplam sekiz torunu vardır. Böylece Hız. Peygamber (s.a.v.), hem baba hem dede olmuştur.

Bununla birlikte Hız. Peygamber'in öz çocukları yanında Hız. Hatice'den üç, Ümmü Seleme'den üç¹¹, Ümmü Habibe'den bir olmak üzere yedi de üvey çocuğu vardır.

Yine bunlardan başka Hız. Peygamber'in hâne-i saadetinde olup da O'nun terbiyesinde ve himayesinde yetişen dört çocuk daha bulunmaktadır. Bunlar: Ali b. Ebî Tâlib, Enes b. Mâlik, azatlı kölesi Zeyd ve Zeyd'in oğlu Üsâme'dir. Böylece Hız. Peygamber'in hâne-i saadetlerinde yer alan toplam yirmi altı çocuk vardır¹².

Biz bu çocuklardan örnek olması bakımından sadece Hız. Ali ve Hız. Enes'in eğitimi üzerinde durmaya çalışacağız.

II- Hız. ALİ (R.A.)

Hız. Ali (d. 600), Hız. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib'in en küçük çocuğu ve en küçük oğludur¹³. Hız. Peygamber (s.a.v.), Hız. Hatice ile evlendikten bir zaman sonra Mekke'de şiddetli bir kıtlık olmuştu. Amcası Ebû Tâlib'in çocuklarının fazla ve mali durumlarının da zayıf olması sebebiyle Hız. Peygamber (s.a.v.), amcası Abbas'a "Kardeşin Ebû Tâlib'in çocukları çok, mali imkânları da az, ben bir çocuğunu alayım, sen de bir çocuğunu al, onun yükünü hafifletelim ve terbiyelerini üstlenelim." teklifinde bulunur. Abbas da bu fikri kabul eder. Ebû Tâlib'e giderler, durumu anlatırlar. Ebû Tâlib: "Akıl ile Tâlib'i bana bırakın, bunun dışında istediğinizi yapın." diyerek bu fikri kabul eder. Bunun üzerine Abbas, Cafer'i; Hız. Peygamber de Ali'yi yanına alır¹⁴. Bu zamanda Ali beş yaşlarında idi ve hicrete kadar (22 yaşlarına kadar) Hız. Peygamber'in himâyesinde yetişti¹⁵.

Hız. Peygamber'e ilk vahiy geldiğinde Hız. Ali on yaşlarında idi. Hız. Peygamber kendisine "Allah beni peygamber olarak gönderdi ve bana insanları İslam'a, imâna, Allah'ın birliğine davet etmemi ve putlara tapmamayı emretti." der ve onu İslam'a davet eder. O da "Bana biraz mühlet ver de babamla bir istişare edeyim." der. O gece durumu düşünerek geçirir, sabah olunca Hız. Peygamber'e "Bu hususta babamla istişare etmeye

11 Bazı rivayetlerde dört olduğu da zikredilir.

12 Geniş bilgi için bkz. Dölek, Adem, "Sünnet Işığında Aile İçi İletişimde Hız. Peygamber'in Örnekliliği -II-", *Erzincan Üniv. SBE. Dergisi*, 2010 (III)1, s. 131-180.

13 İbnu Abdilberr, Yusuf b. Abdillâh, *el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Ürdün, 2002, s. 523.

14 İbnu Seyyidi'n-Nâs, Muhammed b. Muhammed, *Uyûnu'l-Eser fî Funûni'l-Megâzi ve's-Şemâil ve's-Siyer*, Beyrut, ts., I, 180; Köksal, Asım, *İslam Tarihi*, İst., 1987, II, 173.

15 İbnu Hacer, Şihabuddin Ahmed b. Ali, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, Beyrut, ts., III, 269; Fıglalı, Ethem Ruhi, "Ali", *DİA*, İst., 1980, II, 371.

ihtiyacım yok, çünkü Allah beni Ebû Tâlib'e danışmadan yarattı, o zaman ben Allah'a ibadet etmek için Ebû Tâlib'e danışmaya niye ihtiyaç duydım!" diyerek İslam'ı kabul ettiğini bildirir. Böylece Hz. Ali, Hz. Peygamber'e vahiy geldikten bir veya iki gün sonra Müslüman olur ve Rasûlullah da onun İslam'ı kabul etmesine çok sevinir¹⁶. Hz. Hatice'den sonra çocuk yaşta İslam'ı kabul edenlerin ilki Ali'dir¹⁷.

Hz. Ali, Hz. Hatice ile birlikte Hz. Peygamber'in arkasında namaz kılarlardı. Evde aile efradı ile birlikte bu şekilde namaz kılmak aile içi eğitim açısından ne kadar da önemli bir husustur. Hz. Ali, her şeyden önce eğitimini ve terbiyesini, Hz. Peygamber'den ve eşi Hz. Hatice'den almıştır.

Hz. Peygamber (s.a.v.), hicrete çıktığı gece yatağına Hz. Ali'yi bırakmış, kendisinde bulunan ve Mekkelilere ait olan emanetleri de sahiplerine iade etmesini söylemiştir. Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'i öldürme planları karşısında ölümü göze alarak kendisini Hz. Peygamber için feda edecek derecede O'nun yatağına yatması Hz. Ali'nin kahramanlığını göstermesi bakımından önemli olduğu kadar aynı zamanda Hz. Peygamber'e olan teslimiyetinin de bir göstergesidir. Bu olayla emanetlerin, düşman dahi olsa sahiplerine iade edilmesinin öğretilmesi ve Hz. Peygamber'in emanete riayet konusundaki hassasiyetini göstermesi açısından çok önemli bir durumdur.

Hz. Ali de emanetleri sahiplerine iade ettikten sonra Medine'ye hicret etmiştir¹⁸. Hz. Peygamber (s.a.v.), muhâcirlerle ensar arasında kardeşlik ilan ettiğinde Ali'yi kendisine kardeş seçmiş¹⁹ ve: "Sen dünyada da âhirette de benim kardeşimsin." buyurarak²⁰ himayesinde yetiştirdiği kişiye daha yakından sahip çıktığını göstermiştir.

Hz. Ali, Tebuk savaşı dışında Hz. Peygamberle birlikte bütün savaşlara katılmıştır. Tebuk savaşında ise Hz. Peygamber onu Medine'de yerine vekil olarak bırakmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) birçok yerde sancağı Ali'ye vermiştir²¹. Bu da Hz. Ali'nin harp tekniklerini öğrenmesi ve cesaretini artırması bakımından önemlidir.

Hz. Peygamber kızı Fâtıma'yı, bizzat evinde ve elinde yetiştirdiği Hz. Ali ile evlendirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.), kızı Fâtıma'yı Ali'ye verdiği "Seni ashabımdan ilk Müslüman olanı, en âlimi ve en çok hılim sahibi olanı ile evlendiriyorum." demiştir²².

16 Dayf, Muhammed, *Muhammed Hâtemu'l-Murselin*, Kâhira, ts., s. 85.

17 İbnu Abdilberr, s. 523.

18 Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, İst., 1952, s. 166.

19 İbnu Abdilberr, 527.

20 Tirmizî, *Menâkıb*, 20.

21 Suyûtî, *Târih*, s. 167.

22 Taberanî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, I, 25 (şamile).

Bir keresinde Ali, eşi Fâtıma'ya kızmış, bu sebeple de Mescid'de gidip duvarın dibine yatmıştı. Hz. Peygamber yanına gelmiş, Hz. Ali'nin sırtı kumla dolmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.), "Ey toprağın babası (ebû't-turâb)! Kalk" diyerek sırtından kumları silmiştir. Böylece Hz. Ali'nin künyesi "ebû't-turâb" olmuştur. Kendisi de bu künyeyi çok severdi²³. Hz. Peygamber'in bu şekilde kızı ve damadı ile bizzat ilgilenmesi, onların arasında meydana gelen anlaşmazlıkların giderilmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Hz. Ali'nin Hz. Peygamber yanında çok büyük değeri ve mevkii vardı. Onun büyüklüğü ve fazileti ile ilgili Hz. Peygamber'in birçok hadisi bulunmaktadır. Aynı zamanda gerek hadis kitaplarının menâkıb bölümlerinde gerekse tarih kaynaklarında Hz. Ali'ye sayfalarca yer ayrılmıştır.²⁴

Hz. Ali, vahiy katipliği yaptı, Hudeybiye antlaşmasının metnini yazdı. Hz. Peygamber'den aldığı eğitim ile ilmin kapısı oldu. Onun içindir ki, Hz. Peygamber: "Ben hikmetin diyarıyım, Ali de kapısıdır." buyurmuştur²⁵. Hz. Peygamber'den sonra dördüncü halife seçildi ve 5 yıl halifelik yaptı. Halife oluncaya kadar da selefi ve yol arkadaşları olan halife Hz. Ebû Bekir'e, Hz. Ömer'e ve Hz. Osman'a danışmanlık ve şeyhu'l-İslamlık yaptı.

Hz. Ali'nin eğitimini şöyle değerlendirmek mümkündür: Bugün itibarıyla onun ilim tahsili, bir profesörden 27 sene ilim tahsil eden bir öğrencinin ordünaryus profesör olması misâli gibidir. Miladî 605 tarihinden itibaren Hz. Peygamber'in vefatına kadar 27 sene Hz. Peygamber ile geçen bir zamanı dikkate aldığımızda Hz. Ali, iman, ibadet, ahlak, hukuk, muamelat ve savaş konularındaki ilmi ve bunların harfiyyen uygulamalarını bizâtihi Hz. Peygamber'den kavli ve fiili olarak öğrenmiştir. Bu bağlamda Hz. Ali, "Nazil olan her ayeti nerede, nasıl ve kim hakkında inmiş olduğunu biliyorum. Allah bana düşünen bir kalp ve konuşan bir dil nasip etmiştir." der.²⁶ Bir başka ifadesinde de "Bana Allah'ın kitabından sorun, zira ben onun ayetlerinin gece mi, gündüz mü, düzlükte mi, dağda mı nazil olduğunu biliyorum." demiştir.

23 Suyûtî, *Târih*, s. 167; ayrıca bkz. Buhârî, *el-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahihu'l-Muhtasar min Umûri Rasûlillah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve Sünenihî ve Eyyâmihî*, Ashâbu'n-Nebi, 9; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid* (I-X), Beyrut, ts., IX, 101.

24 Bkz. Buhârî, Ashâbu'n-Nebi, 11; Müslim b. el-Haccâc, *el-Müsnedü's-Sahih*, İst., 1992, Fazâliu's-Sahâbe, 30-38; Tirmizî, Menâkıb, 19-20; İbnu Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef* (tahk: Muhammed Avvame), Dimaşk, 2006, XVII, 94-140; Heysemî, X, 100-152; İbnu Abdilberr, s. 522-544; İbnu'l-Hacer, *el-İsâbe*, IV, 269-271; İbnu'l-Esir, İzzuddin Ali b. Muhammed el-Cezeri, *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe* (tahk: Ali Muhmammed Muavviz- Adil Ahmed Abdulmevcud), (I-VIII), Beyrut, ts., IV, 87-109; Suyûtî, *Târih*, 166-186; Fiğlalı, Ethem Ruhi, "Ali", *DİA*, II, 371-374.

25 Tirmizî, Menâkıb, 20.

26 İbnu Sa'd, II, 292.

Hız. Peygamber (s.a.v.), böylesine âlim olan Hız. Ali'yi genç yaşta Yemen'e kadı olarak gönderir. Ali "Ey Allah'ın Rasûlü! Beni gönderiyorsun ama ben gencim, onların arasında hüküm vereceğim, nasıl hüküm vereceğimi bilemiyorum." der. Bunun üzerine Rasûlüllah (s.a.v.) da Ali'nin göğsüne eliyle vurur ve "Allah'ım! Onun kalbini doğru, dilini de hak üzere sabit kıl." diye dua eder. Ali: "Çekirdeği yaran Allah'a yemin ederim ki, iki kişi arasında verdiğim hüküm konusunda asla şüphe etmedim" der²⁷. Bir başka rivayette de "Hız. Peygamber (s.a.v.) beni Yemen'e gönderdi. Ben de: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Beni yaşlı bir kavme gönderiyorsun, ben vereceğim hükümde isabet edemeyeceğim konusunda endişeleniyorum' dedim. O da: 'Şüphesiz Allah kalbini doğru, dilini de hakta sabit kılacak. İki hasım önünde oturduğunda ilkinin dinlediğin gibi diğerini de dinlemeden aralarında hüküm verme. Böyle yapınca sonuç senin için daha iyi açığa çıkacaktır.' buyurdu. Bunun üzerine 'Ben de hüküm verdiğimde asla tereddüt etmedim.' demiştir."²⁸

Hız. Ömer, "İçimizde en iyi hüküm veren Ali'dir." der²⁹. Abdullah İbni Abbas da "İlmin onda dokuzu Ali'ye verilmiştir, size onda birinde iştirak etmektedir." der.³⁰ Hız. Ali, cennetle müjdelenen on kişi (aşere-i mübeşşere)'den biridir³¹.

Hız. Ali fakihi şöyle tarif eder: "Fakih; insanları, Allah'ın rahmetinden ümitlerini kestirmeyen, Allah'ın mekriden emin ettirmeyen ve Allah'ın rahmetinden ümitsizliğe düşürmeyen, Allah'a isyan olan şeylerde de insanlara ruhsat vermeyendir."³²

İşte Hız. Ali, Hız. Peygamber'in yetiştirdiği muhteşem şahsiyetlerden biri olarak hem ilim hem şecaat ve cesaret sahibi, sancaktar ve devlet adamı mükemmel bir insandır.

III- ENES B. MÂLİK (R.A.)

Hız. Peygamber (s.a.v.), Medine'ye hicret ettiğinde, Medine'deki Müslümanlardan Ümmü Süleym ismindeki kadın sekiz veya on yaşlarında bulunan oğlu Enes'i elinden tutarak Hız. Peygamber'e getirir ve: "Ey Allah'ın Rasûlü! Bu benim oğlum, yazmayı bilen bir çocuktur." diyerek hizmetinde bulunması için Hız. Peygamber'e takdim eder. Hız. Peygamber de kabul eder. Hız. Enes, on sene Hız. Peygamber'in hizmetinde bulunur. Bu sebeple Enes, "Hâdimu Rasûlillah (s.a.v.) /Rasûlüllah'ın hizmetçisi" olarak tavsif

27 İbnu Sa'd, II, 291.

28 İbnu Sa'd, II, 291.

29 İbnu Sa'd, II, 293.

30 Muhammed Said Mübeyyid, *Mevsûatü Hayatîs-Sahabe min Kütübî't-Türâs*, Beyrut, 2000, s. 1322.

31 Suyûtî, *Târih*, s. 166.

32 Nevaf b. Nâmi Abdullah el-Berkâtî, *Ba'zu'l-Ârâi'l-Müstenbiti min Hutabi ve Akvâli'l-Halifeti'r-Raşid Ali b. Ebî Tâlib ra.*, (Y. Lisans Tezi) Ümmü'l-Kurâ, Mekke.

edilir³³. Enes kendisine böyle denilmekle iftihar ederdi. Hz. Peygamber, Enes'i hiçbir zaman yaptığı bir şeyden dolayı "Bunu niçin böyle yaptın?", yapmadığı bir şeyden dolayı da "Bunu niçin yapmadın?" diyerek azarlamamış³⁴, ona asla vurmamış, kötü söz söylememiş, ona yüzünü asmamıştır.

Hz. Enes, Hz. Peygamber'in kendisine öğrettiklerinden bazılarını şöyle anlatır: Rasûlullah (s.a.v.) Medine'ye geldi, ben sekiz yaşında idim. Annem elimden tuttu ve beni Rasûlullah'a götürdü ve şöyle dedi: "Ey Allah'ın Rasûlü! Ensar'dan her erkek ve kadın sana bir hediye takdim etti, benim sana hediye olarak verecek bu çocuktan başka hiçbir şeyim yok. Onu al ve sen hayatta oldukça o sana hizmet etsin." dedi. Ben de Rasûlullah'a on sene hizmet ettim. O, bana herhangi bir şekilde ne vurdu ne de bana kötü bir söz söyledi, ne de yüzüme karşı yüzünü astı. Bana ilk tavsiye ettiği şeyler şunlardı:

"Ey oğulcağızım! Sırrımı kimseye söyleme ki, güvenilen kimse olasin."³⁵ buyurdu. Annem ve Rasûlullah'ın eşleri benden O'nun sırlarını sorarlardı, ben de onlara asla haber vermezdim. Rasûlullah'ın sırrını asla kimseye de söyleyemem."

"Ey oğulcağızım! Abdestini güzel al ki, hafaza melekleri seni sevsin ve ömrün uzun olsun."

"Ey Enes! Gusûl abdestini alırken mübalağa et ki, banyodan çıktığında üzerinde ne bir günah ne de bir hata kalmamış olarak çıkasın." Ben de "Ey Allah'ın Rasûlü! Gusûlde mübalağa nasıl olur?" dedim. O da: "Saç diplerini iyice ıslatmak ve bedeni iyice temizlemektir." buyurdu.

"Ey oğulcağızım! Devamlı abdestli olabilirsen daimâ abdestli ol, zira abdestli olan kişiye ölüm gelirse ona şehitlik sevabı verilir."

"Ey oğulcağızım! Namaza devam et, zira sen namaza devam ettikçe melekler de sana rahmet duasında bulunurlar."

"Ey Enes! Rükuya vardığında ellerinle dizlerini tut ve parmaklarını aç, dirseklerini da yan tarafına yapıştırma, dik tut."

"Ey oğulcağızım! Başını rükudan kaldırdığında bütün organların yerli yerince oluncaya kadar dik dur. Çünkü rükudan ve secdeden doğrulduğunda dik durmayan kişiye kıyamet gününde Allah rahmet nazarıyla bakmaz."

33 İbnu Hazm, Ali b. Ahmed, *Cemhere Ensâbi'l-Arab*, (tahk: Abdüsselam Muhammed Harun), Kahire, ts., s. 351.

34 İbnu Sa'd, V, 326.

35 İbnu Sa'd, V, 329.

“Ey oğulcağızım! Secdeye vardığında ellerini ve alnını yere tam koy, horozun yemi- ni alırken gagasını yere vurduğu gibi hızlı secde yapma, köpek ya da tilkinin yaptığı gibi de yere yapışma, namazda sağa sola dönmekten sakın, namazda sağa sola dönmek helak sebebidir. Şayet dönmek zorunda kalırsan nafilelerde yap, ama farzlarda asla yapma.”

“Ey oğulcağızım! Evinden çıktığında ehl-i kiblede gördüğün herkese selâm ver, böyle yaptığında evine günahlarından bağışlanmış olarak dönersin.”

“Ey oğulcağızım! Evine girdiğinde de kendine ve ailene selâm ver.”

“Ey oğulcağızım! Kalbinde hiç kimseyi aldatma hissi tutmadan sabahlamaya ve akşamlamaya çalış, bunu yaparsan ahirette hesabın kolay olur.”

“Ey oğulcağızım! Vasiyetimi tutarsan, hiçbir şey sana ölümden daha sevimli ol- maz.” buyurdu.³⁶

Şimdi, Hz. Enes’in naklettiği bu hususlar üzerinde durmaya çalışalım: İlk olarak, her şeyden önce Hz. Peygamber (s.a.v.) Enes’e: “Ey oğulcağızım!”³⁷ şeklinde hitap et- miştir. Çocuğa bu tarz bir hitap çocuğun her zaman derûnî duygularının okşanması bakımından ve sevginin iletilmesi yönünden çok önemlidir.³⁸ Akkirmânî de bu şekilde bir hitabın şefkat ve merhameti ifade ettiğini söyler³⁹.

İkinci olarak Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Enes’ten sırrının ifşa edilmemesini iste- miştir ki, bu husus, özel hayatın ve aile mahremiyetlerinin korunması bakımından çok önemli bir durumdur. Hz. Enes de Hz. Peygamber’in sırrını, en yakını annesine ve Hz. Peygamber’in en yakınları olan hanımlarına bile söylememiştir.⁴⁰

Üçüncü olarak imandan sonra en yüksek hakikat olan namazın sahih olması için abdestin tam ve eksiksiz alınması gerekir. Bu bakımdan Hz. Peygamber’in tavsiyelerin- den biri de abdestin mükemmel alınması olmuştur. Bununla birlikte Hz. Peygamber genç yaşta olan Enes’in şevkini artırma bakımından da abdest güzel alındığında hafaza meleklerinin sevgisine nâil olacağına ve ömrünün de uzun olacağına dikkati çekmiştir. Bu da terbiye usûlü bakımından müjdeleyici olmanın önemini belirtmektedir.

36 Ebû Ya’lâ, Ahmed b. Ali, *Müsned*, (Tahk: Hüseyin Selim Esed), Dâru’l-Me’mun li’t-Türâs, 1986, VI, 71; ayrıca bkz. Canan, İbrahim, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, Tuğra yayınları, İst., ts., s. 140.

37 Tirmizi, İlim, 16; İbnu Sa’d, V, 328.

38 Kur’an-ı Kerim’de de bu usûl bize öğretilmektedir. Meselâ, Lokman sûresinde Hz. Lokman’ın, oğlu- nu eğitirken ona “Ey oğulcağızım!” şeklindeki hitabını Cenâb-ı Hakk bize bildirmektedir. (Lokman, 31/13).

39 Akkirmanî, *Şerhu’l-Ehâdisi’l-Erbain*, İst., ts. s. 234.

40 İbnu Sa’d, V, 329; İbnu Hacer, *el-Metâlibu’l-Âliye bi Zevâidi’l-Mesânidi’s-Semâniyye*, Beyrut, ts., II, 441.

Dördüncü olarak, gusül abdesti icap ettiğinde guslü tam olarak almasını tavsiye etmiş ve bunun neticesi olarak da günahlarından temizlenmiş olacağını müjdelemiştir. Burada da yine terbiyede müsbet neticeleri belirtmek, eğitimin hem etkili hem şevki artırıcı hem de kalıcı olması bakımından büyük önem arz etmektedir.

Beşinci olarak devamlı abdestli olunması tavsiye edilmektedir ki, bunun neticesinde de şehitlik sevabının olacağını müjdesi verilmiştir. Bunun da eğitimin etkisinin kalıcılığı ve öğrenilenin isteyerek yapılması bakımından çok önemlidir.

Altıncı olarak namazın devamlı kılınmasıyla meleklerin rahmet dualarına nâil olacağı belirtilerek, mükâfatlandırmanın eğitimde ne kadar önemli olduğu gösterilmektedir.

Yedinci olarak namazın tadil-i erkân ile ve her rüknün hakkının verilerek kılınması öğretilmektedir ki, bu şekilde kılınan bir namaz ile Allah'ın rahmetine mazhar olunacağı, aksi halde Allah'ın rahmet nazarıyla bakmayacağı bildirilerek, sıra savmak kabilinden kılınan bir namazdan Allah'ın hoşlanmadığı bildirilmiş olmaktadır.

Sekizinci olarak namaz kılarken secde esnasında nasıl yapılması gerektiği açıkça öğretilirken, sakınılması gereken yanlışlıklar anlatılmış, köpeğin ve tilkinin oturushlarına işaret edilerek temsil ve teşbihlerle konu açıklanmıştır. Bu da eğitimde istenilen ve istenilmeyen davranış biçimleriyle, iyiliğinin ya da kötülüğünün iyi kavranması bakımından önemli bir usûl olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu metodun hem Kur'an'ın hem de Hz. Peygamber'in eğitim metodunda sıkça görülen bir durum olduğunu söylemek mümkündür.

Dokuzuncu olarak evinden çıktığında Müslümanlara selâm verilmesi, evine girdiğinde de kendisine ve ailesine selâm verilmesi öğretilmektedir. Bu da insanın hem içtimâî, ferdi ve ailevi iletişimin sağlanması hem de Müslümanların birbirlerine dua etmeleri bakımından önem arz etmektedir.

Onuncu olarak hiç kimseyi aldatmama ve hiç kimseye kin tutmama öğretilmektedir. Burada aynı zamanda çocuğa kalp ve gönül temizliğinin öğretilmektedir.⁴¹ Kalb-i selim sahibi olmak önemli bir husustur. Nitekim Kur'an'da da, "O gün ne mal ne de evlat fayda verir, ancak Allah'a selim bir kalp ile gelen fayda görür." buyrulur⁴². İslam'ın temeli doğruluktur. Aldatmak kul hakkına tecavüzdür, insanın kendi itibarını kaybetmesidir. Bu bakımdan güvenli toplumun oluşmasında doğruluğun ve dürüstlüğün önemi malumdur. Bu sebeple Müslümanın en başta gelen vasıflarından birisi güvenli

41 Cemal Abdurrahman İsmail, *Etfâlü'l-Müslimin Keyfe Rabbâhümü'n-Nebiyyu (s.a.v.)*, Kahire, 2001, s. 71.

42 Şuarâ, 26/88-89.

olmasıdır. Üzerinde kul hakkı olmadan âhirete giden kişinin de hesabının kolay olacağı belirtilmektedir.

Hiz. Peygamber'in, bir peygamber olarak kendisine hizmet eden ve henüz çocuk denecek kadar genç yaştaki Enes'e öğretmiş olduğu bu hususlar aslında İslam'ın genel prensiplerinden bazılarıdır. Onun şahsında aynı zamanda ümmetini de irşat etmektedir.

Hiz. Peygamber'in Enes'e öğrettikleri sadece bunlar değildir. Bunların dışında da birçok şeyler öğretmiştir. Bunlardan bazılarına dikkat çekelim:

Enes, Hiz. Peygamber'e hizmet ettiği için O'nun yanına izin almaksızın girdiğinde Hiz. Peygamber kendisine, "Ey oğulcağızım! Bir iş olduğunda yanıma ancak izinle gir." buyurmuştur⁴³.

Tesettür ayeti geldiğinde aile içine daha önce olduğu gibi rahatlıkla girmek isteyen Enes'e Hiz. Peygamber (s.a. v.) "وَإِذَا كُنْتَ يَٰ بُنَيَّ" Ey oğulcağızım! Perde arkasından" buyurur⁴⁴.

Hiz. Peygamber (s.a.v.), "Ey Enes! Büyüğe saygı göster, küçüğe de merhamet et ki, cennette benimle birlikte olasın."⁴⁵ buyurarak Enes'in büyüklere ve küçüklere karşı nasıl davranması gerektiğini öğretir.

Hiz. Enes, Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in, evlerine sık sık gittiğini ve bir yaygı serip üzerinde Hiz. Peygamber'in namaz kıldığını, kendilerinin de O'nun arkasında saf tutarak namaz kıldıklarını nakleder⁴⁶. Bu şekildeki bir davranış, çocukların namaza ve cemaatle kılmaya alıştırılması bakımından önemli bir husustur. Ebû Hureyre "Hiz. Peygamber'in namaz kılışına, Enes'in namaz kılışından daha çok benzeyen başka bir kimse görmedim."⁴⁷ der.

Hiz. Peygamber, kendisini henüz olgunlaşmamış ekşi meyveleri toplaması sebebiyle "Ebû Hamza"⁴⁸ künyesi ile künyelendirmiştir⁴⁹.

43 İbnu Sa'd, V, 327.

44 İbnu Sa'd, V, 327.

45 Beyhaki, *el-Câmiu li Şuabu'l-İman* (tahk: Abdulali Abdulhamid Hâmid), Kahire, 2003, XIII, 355.

46 İbnu Sa'd, V, 330.

47 İbnu Sa'd, V, 330.

48 Hamza, tadının kek ve ekşi olmasından dolayı dili kamaştıran habbeye denir. Ebû Hamza da henüz olgunlaşmamış tadı ekşi ve kehre olan sebze/meyvelerin babası demektir. Enes de olgunlaşmamış baklaları topladığı için Rasûlüllah (s.a.v.), onu "Ebû Hamza" diye künyelemiştir (İbnu Fâris, Ahmed, *Mekâyisü'l-Lüga*, Beyrut, 2008), s. 263.

49 Tirmizi, Menâkıb, 45; Taberâni, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, I, 239.

Hız. Peygamber (s.a.v.), zaman zaman kendisiyle “iki kulaklı” diyerek şakalaşırdı⁵⁰. Hattabî (v. 388/), Hız. Peygamber’in bu şakasının aslında gerçeğın ta kendisi olduğunu, çünkü her insanın iki kulağının bulunduğunu dolayısıyla bu şakada kişinin kendisine söylenileni güzelce dinlemeye teşvik edildiğinin de işareti olduğunu söyler⁵¹.

Enes der ki: Hız. Peygamber’in huzuruna girdim. Yanında sadece ben, annem ve teyzem ümmü Haram vardı. Peygamber (s.a.v.) “Size namaz kıldırayım mı?” dedi. Sonra bize namaz kıldırdı, bizim için dua etti, annem de “Bu senin hizmetçindir, buna dua et.” dedi. O da duasının sonunda benim için her türlü hayrı isteyerek “Allah’ım! Onun malını ve çocuklarını çoğalt ve onun için bereketli kıl.” diye dua etti.

Hız. Peygamber (s.a.v.) kendisine mal ve evlat için dua etmesi⁵² bereketiyle sulbünden seksen erkek, iki de kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Hız. Enes hayatta iken çocuklarının ve torunlarının sayısı yüz yirmi civarındadır. Yine bu duanın bereketiyle bahçesinin senede iki kere meyve verdiği ve bahçesindeki reyhanların da misk gibi koktuğu nakledilmektedir⁵³.

Hız. Ebu Bekir halife seçilince genç olmasına rağmen Enes’i Bahreyn’e vali olarak göndermiştir⁵⁴.

Enes, Kur’an’ı hatmettiğinde çocuklarını ve hane halkını toplar onlara dua ederdi.⁵⁵ Enes, çocuklarına yazmak suretiyle ilmi kaydetmelerini isterdi. Hız. Enes, Rasûlüllah’ın yanında ve O’nun hizmetinde on senesini geçirmiştir. Hız. Peygamber’i ve O’nun aile hayatını yakından bilen, O’nun talimiyle yetişen bir âlim zâttır. Enes, Hız. Peygamber’den 2286 hadis nakletmiştir. Bu hadisler içinde hayatın her alanına dair hadis bulmak mümkündür. Bu bakımdan Hız. Enes’in ashab-ı kiram içerisinde ayrı bir yeri bulunmaktadır.

Enes’in şu rivayetiyle konumuzu noktalayalım: Rasûlüllah (s.a.v.)’e bir adam “Kıyamet ne zaman?” diye sordu. Rasûlüllah (s.a.v.) de “Kıyamet için ne hazırladın?” dedi. Adam da “Bir şey hazırlamadım, ancak Allah’ı ve Rasûlünü gerçekten seviyorum.” dedi. Bunun üzerine Hız. Peygamber de, “Öyleyse sen şüphesiz sevdiğinle berabersin. فَإِنَّكَ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتَ.” buyurdu. Enes der ki: “Müslüman olduktan sonra Rasûlüllah’ın “فَأِنَّكَ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتَ / Sen şüphesiz sevdiğinle berabersin.” sözüne sevindiğim kadar hiçbir

50 Ebû Dâvud, Edeb, 84; Tirmizî, Menâkıb, 45; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, I, 240; İbnu Kesir, Ebu’l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve’n-Nihâye* (tahk: Abdullah b. Abdulmecid), (I-XXI), Daru Hicr, ts., *el-Bidâye*, VIII, 490.

51 Hattabî, Hamd b. Muhammed, *Meâlimu’s-Sünen*, Beyrut, 1991, IV, 126.

52 Müslim, Fazâilu’s-Sahâbe, 141-143.

53 Tirmizî, Menâkıb, 45.

54 İbnu Sa’d, V, 333.

55 İbnu Sa’d, V, 336.

şey için sevinmedim. Ben de Rasûlullahı, Ebû Bekir'i ve Ömer'i seviyorum. Onlara olan bu sevgimden dolayı onlarla birlikte olmayı umuyorum, her ne kadar amellerim onların amelleri kadar olmasa da." der.

Enes, 93 yaşında iken veya daha yukarı yaşlarda vefat etmiştir. Kesin olarak kaç yaşında vefat ettiği konusunda ihtilaf bulunmaktadır.

SONUÇ

Bütün insanlığın muallimi olan Hz. Peygamber (s.a.v.), bir baba ve dede olarak da en yakın çevresi olan öz çocuklarının, torunlarının, üvey çocuklarının ve hizmetinde bulunanların da muallimidir.

Hiz. Peygamber (s.a.v.), çocukları eğitirken onlara en lüzumlu olan bilgilerin ve yaşama şeklinin öğretilmesinden başlamış, bunu yaparken de onlara merhametle ve şefkatle muamele ederek ve söylediklerini bilfiil yaşayarak örnek olmuştur. Bu sebeple Hiz. Peygamber'in eğitim düzeninin, hayat boyu öğrenme ve öğretme şeklinde yapılan yaygın ve uygulamalı bir eğitim sistemi olduğu görölmektedir. Hiz. Peygamber (s.a.v.) böyle bir eğitimi akla kabul ettirerek, kalbe ve gönle nüfuz ettirerek, sevdirecek, nefret ettirmeden icra etmiştir.

Hiz. Peygamber'in himayesinde yetiştirdiği zirve şahsiyetlerden ikisi, Hiz. Ali ve Hiz. Enes'tir. Bu iki sahâbî, Hiz. Peygamber'in vefatına kadar sürekli O'nunla birlikte ve hizmetinde bulunan şahsiyetlerdir. Her ikisi de nicelik ve nitelik bakımından insanlık semâsının en parlak yıldızlardandır. Hiz. Ali'nin ve Hiz. Enes'in Kur'an ve sünnete vukûfiyetleri konusundaki derinliklerine dikkat edildiğinde, sahâbîler içerisinde Hiz. Peygamber'in kavli ve fiili sünnetini en iyi bilen ve öğrendiklerini uygulayan en önemli iki âlimdir.

Hiz. Ali'nin, Kur'an'dan ve sünnetten hüküm istinbatı ve bunların uygulamaları, Hiz. Enes'in de hayatın her alanı ile ilgili Hiz. Peygamber'den gördüğü ve duyduğu her şeyi nakletmiş olması, İslam'ın sonraki nesillere ulaşması açısından büyük önemi hâizdir. İşte Hiz. Ali (r.a.) ve Hiz. Enes (r.a.), Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in yetiştirdiği ve tarihe damgasını vuran en önemli şahsiyetlerden sadece ikisidir. O'nun rahle-i tedrisinde yetişen hem bunlar hem de diğer çocuklar üzerinde derinlemesine araştırmalar yapıldığında Hiz. Peygamber'in eğitim düzeni daha iyi anlaşılacaktır. Örnek olması bakımından biz sadece ikisini kısaca arz etmeye çalıştık.

Hiz. Peygamber'in ümmeti olarak bizler de öncelikle yakınımızda ve yakınlarımızda bulunan ve bizlere emanet edilen çocukları eğitirken –Hiz. Peygamber'in örneğinde- doğruları yaşayan ve yaşadıklarını söyleyen birer muallim olabilirsek eğitim düzenimiz hem sağlıklı hem de tesirli ve kalıcı olacağında şüphe yoktur.

KAYNAKÇA

- Akkirmanî, Muhammed, *Şerhu'l-Ehâdisi'l-Erbain*, dersaadet, İst., 1323 h.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn (v. 458/1066), *el-Câmiu li Şuabu'l-İman* (tahk: Abdülâlî Abdulhamid Hâmid), Kahire, 2003.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail (v. 256/870), *el-Câmiu'l-Müsnedu's-Sahihu'l-Muhtasar min Umûri Rasûlillah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve Sünenihî ve Eyyâmihî*, (I-VIII), İst., 1992.
- Canan, İbrahim, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, Tuğra yayınları, İst., ts.
- Cemal Abdurrahman İsmail, *Etfâlû'l-Müslimîn Keyfe Rabbâhümü'n-Nebiyyu (s.a.v)*, Kahire, 2001.
- Dayf, Muhammed, *Muhammed Hâtemu'l-Murselin*, Kahire, ts.
- Dölek, Adem, "Sünnet Işığında Aile İçi İletişimde Hz. Peygamber'in Örnekligi -II-", *Erzincan Üniv. SBE. Dergisi*, 2010 (III)1.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as (v. 278/888), *Sünen* (I-V), İst., 1992.
- Ebu Ya'lâ, Ahmed b. Ali, *Müsned* (Tahk: Hüseyin Selim Esed), Dârû'l-Me'mun li't-Türâs, 1986.
- Fıglalı, Ethem Ruhi, "Ali", *DİA*, İst., İst., II, 1980.
- Hattabi, Hamd b. Muhammed, *Meâlimu's-Sünen*, Beyrut, 1991.
- Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekir (v. 807/1404), *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid* (I-X), Beyrut, ts.
- Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekir, *Keşfu'l-Estâr an Zevâidi'l-Bezzâr an Kütübi's-Sitte*, Beyrut, 1979.
- İbnu Abdilberr, Yusuf b. Abdillâh (v. 463/1070), *el-İstiâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, Ürdün, 2002.
- İbnu Ebî Şeybe, Abdullâh b. Muhammed (v. 237/851), *el-Musannef* (tahk: Muhammed Avvame), (I-XXVI), Dimaşk, 2006.
- İbnu Fâris, Ahmed, *Mekâyîsu'l-Lüga*, Beyrut, 2008.
- İbnu Hacer, Şihabuddin Ahmed b. Ali (v. 852/1448), *el-Metâlibu'l-Âliye bi Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniyye* (I-IV), Beyrut, ts.
- İbnu Hacer, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe* (I-VIII), Beyrut, ts.
- İbnu Hazm, Ali b. Ahmed (v. 456/1063), *Cemhere Ensâbi'l-Arab* (tahk: Abdüsselam Muhammed Harun), Kahire, ts.
- İbnu Hişam, Abdulmelik (218?/833), *es-Siretu'n-Nebeviyye* (tah: Heyet), (I-IV), ts.
- İbnu Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (v. 774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (tahk: Abdullâh b. Abdulmecid), (I-XXI), Daru Hicr, ts.
- İbnu Sa'd, Muhammed (v. 230/844), *et-Tabakâtu'l-Kübra* (tahk: Ali Muhammed Ömer), (I-XI), Kahire, ts.

-İbnu Seyyidi'n-Nâs, Muhammed b. Muhammed (v. 734/1333), *Uyûnu'l-Eser fî Funûni'l-Megâzî ve's-Şemâil ve's-Siyer* (I-II), Beyrut, ts.

-İbnu'l-Esîr, İzzuddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî (v. 630/1232), *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rife-ti's-Sahâbe* (tahk: Ali Muhammed Muavviz- Adil Ahmed Abdulmevcud), (I-VIII), Beyurt, ts.

-Köksal, Asım, *İslam Tarihi*, İst., 1987.

- Muhammed Said Mübeyyid, *Mevsûatü Hayatî's-Sahabe min Kütübî't-Türâs*, Beyrut, 2000.

-Müslim b. el-Haccâc (v. 261/874), *el-Müsnedü's-Sahih* (I-III), İst., 1992.

-Nevaf b. Nâmi Abdullah el-Berkâtî, *Ba'zu'l-Ârâi'l-Müstenbiti min Hutabi ve Akvâli'l-Halife-ti'r-Raşid Ali b. Ebi Talib ra.*, (Y. Lisans Tezi) Ümmü'l-Kurâ, Mekke.

-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekir (v. 911/1503), *Câmiu'l-Ehâdis el-Camis's-Sağîr ve Zevâi-dühû ve'l-Câmiu'l-Kebîr* (Cem ve tertip: Abbas Ahmed Sakar-Ahmed Abdulcevad), (I-XXI), Daru'l-Fikr, ts.

-Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, İst., 1952.

-Taberânî, Süleyman b. Ahmed (v. 360/970), *el-Mu'cemü'l-Kebîr* (şamile).

-Taberî, Muhammed b. Cerîr (v. 310/922), *Tarih* (I-XI) Mısır, ts.

-Tirmizî, Muhammed b. İsâ (v. 279/892), *Sünen* (I-V), İst., 1992.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Âdem Bey'e çok teşekkür ediyorum. Hazret-i Ali ve Enes üzerinden Hazret-i Peygamber'in çocuk yetiştirme örneğini bizlere sunmaya çalıştı. Hemen vakit kaybetmeden dördüncü tebliğimize sözü verelim. Onunki de âdeta Âdem Bey'in tebliğinin bir devamı niteliğinde olacak.

Dr. Cafer Acar Bey'in tebliği de "Hazret-i Peygamber'in Görevlendirmelerinde İnsan Yetiştirme Faktörü Zeyd bin Harise ve Üsâme bin Zeyd Örneği" dir.

Buyurun!

HZ. PEYGAMBER'İN GÖREVLENDİRMELERİNDE İNSAN YETİŞTİRME FAKTÖRÜ - ZEYD B. HÂRİSE VE ÜSÂME B. ZEYD ÖRNEĞİ-

Dr. Cafer ACAR

Diyanet İşleri Uzmanı

GİRİŞ

İnsan yetiştirmek henüz toplumumuzun temel sorunu olamamıştır. Mühendis, mimar, doktor, hukukçu, asker, hafız, din bilgini, belirli bir topluluğun mensubiyeti ile yetinecek insanlar yetiştirmek ve bu alanlardaki nitelik yükselişini hızlandırmaktan insan yetiştirmeye fırsat bulunamamıştır. Bu vesileyle insan yetiştirmeyi konu edinen Diyanet İşleri Başkanlığını kutlamak gerek.

İnsan yetiştirmek nedir?

İnsanı kim ve/veya ne yetiştirir?

Nasıl bir insan yetiştirmek istiyoruz?

Yetiştirdiğimiz insan tipinden neler bekliyoruz?

İnsanı yetiştirmiş olmanın ölçüsü nedir?

Bu soruları kim sormalı? Devlet mi, aile mi, toplum mu ya da din mi?

Müslümanlar olarak en azından Türkiye’de nasıl bir insan yetiştirmek istediğimize dair ortak alanlar oluşturarak işe başlayabiliriz.

İnsan yetiştirmek çok boyutlu bir konu olup çok fazla disiplinle bağlantılıdır. İnsan yetiştirmenin tanımına ilişkin yaygın, kabul edilmiş bir tanımdan bahsetmek şu ana kadar mümkün olamamıştır. İnsanın yetiştirilmesi, örgün bir eğitim kurumunda öğrenim görmesi değildir. Belli bilgilerin bir beyinden bir diğerine transferi hiç değildir.

İnsan yetiştirmek makam ve mevki elde etmiş insanların sayısını artırmak da değildir. İnsan yetiştirmek külli ve içinde pek çok etkenin olduğu bir süreçtir. Kullandığımız terminoloji ne olursa olsun tüm insanlık için tercih edilir bir insan yetiştirme tanımına ulaşmak ortak bir sorumluluktur.

İnsan yetiştirmek aslında bir çabadır. Evrensel iyiliğin peşinden koşan, evrensel kötülüğün önüne duran insan yetiştirme çabasıdır. Ancak bunun yöntemi nedir? Başarılı bir insan yetiştirme süreci ne zaman ve nasıl başlatılacak ve nasıl tamamlanacaktır? Bu çalışmada bu sorular ortaya atılmış ve kısmen cevaplanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede İnsanlığın son peygamberi Hz. Muhammed'in hayatından iki örnek seçilmiştir: Zeyd b. Hârîse ve oğlu Üsâme b. Zeyd. Kölelikten gelen siyahi renklerin karışımı bu iki insan, Cahiliye gelenekleri açısından toplumun en zayıf halkasında bulunmakta iken, güçlendirilmiş kopmaz zincirler olarak Müslümanların hayatında önemli roller üstlenmişlerdir. Her ikisi de Hz. Peygamber'in refakatinde yetişmişlerdir. Bir müddet sonra toplumun en saygın insanları haline gelmişlerdir. Peki, bu nasıl olmuştur? Kaynaklarda bu iki güzide insanın hayatlarından hareketle Hz. Peygamber'in insan yetiştirme stratejisi ve bu strateji ile görevlendirmeler arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır. Bütün ayrıntılarına vakıf olmamızın mümkün olmadığı bu süreçle ilgili kaynakların elverdiği ölçüde bir sonuca ulaşılmaya çalışılmış ve veriler yorumlanmıştır. Sonuçta insan yetiştirmenin yegâne yolunun "refakat eğitimi" şeklinde kavramlaştırılmasını önerdiğimiz hayatı paylaşarak insan yetiştirmek olduğu fark edilmiştir. Hz. Peygamber, komutan atamalarındaki tercihleri ile hem atadığı insanları hem de toplumu yetiştirmiştir. İslam medeniyetinin tohumlarını bu hareket tarzı yeşertmiştir.

Çalışmada risalet dönemi verilerinden hareketle günümüze ilişkin subjektif bir değerlendirme yapılmış ve buradan insan yetiştirme düzenimize dair yine bir dizi subjektif öneriler getirilmiştir.

ZEYD B. HARİSE VE OĞLU ÜSÂME B. ZEYD

Zeyd b. Hârise

1.1.1. Zeyd b. Hârise ve Hz. Peygamber

Kısaca künyesi, Zeyd b. Hârise b. Şurahbil el-Kelbî şeklindedir.¹ Bi'set'ten 35 yıl önce doğduğu kabul edilmiştir.² Kısa boylu, basık burunlu ve koyu olmayan esmer tenli idi.³ Yemen kökenli Kelb kabilesine⁴ mensuptur.

Annesi kendi ailesini ziyaret için gittiği bir zamanda Beni Kayn kabilesinden bir atlı saldırıp henüz buluş çağında iken Zeyd'i kaçırmış ve satmak üzere Ukaz çarşısına getirmiştir. Hakim b. Hizam tarafından satın alınıp halası Hatice bnt. Huveylid'e hediye edilmiştir. O da, Hz. Peygamber ile evlendiğinde Zeyd'i ona hediye etmiştir.⁵ Bir başka rivayete göre; Zeyd'i kaçıranlar Mekke'nin Batha semtinde satmak istedikleri zaman Hz. Peygamber görmüş ve Hz. Hatice'den rica etmiş, o da satın alarak Hz. Peygamber'e hediye etmiştir.⁶

Ailesinin Zeyd'in yerini haber alıp fidyesini ödemek kaydıyla Zeyd'i talep etmeleri üzerine, Hz. Peygamber onu muhayyer bırakmıştır. Zeyd, Hz. Peygamber'i tercih edince, Hz. Peygamber Hicr mevkîine çıkıp Zeyd'i evladı olarak ilan etmiştir. O günden sonra Zeyd'e, "Zeyd b. Muhammed" denmiştir. Ta ki evlatlıkların kendi babalarına nispet

1 İbn Sa'd, Muhammed (230), *Tabakâtü'l-kübrâ*, Dâru ihyai't-türâsi'l-arabi, Beyrut 1996, III, 24; İbn Kuteybe Ebû Abdullah Muhammed (270), *el-Maârif*, (Türk. Trc. Hasan Ege), İstanbul ty, s. 100; İbn Abdi'l-ber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed (463/1071), *el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, (Thk. M. Ali el-Bicavi), Dârü'l-ceyl, Beyrut 1412, II, 542; İbnü'l-Esir, İzzüddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1232), *Üsdü'l-gâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, Dâru ihyai't-türâsi'l-arabi, Beyrut 1996, II, 335; İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali (852/1448), *İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, Beyrut 1992, II, 598.

2 Neşet Çağatay, "Zeyd b. Hârise", *İA*, Eskişehir 1997, XIII, 547; Bünyamim Erul, "Zeyd b. Hârise", *DİA*, İstanbul 2013, VII, 319-320.

3 İbn Kuteybe, s. 100; Zehebi, Zeyd için çok beyazdı demiştir. Bk. Zehebi, Şemseddin Muhammed b. Ahmed (748/1348), *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, (thk. Beşşar Avvad Maruf), Müessesü'r-risâle, Beyrut 1996, I, 222.

4 Nadir Özkuyumcu, "Kelb (Beni Kelb)", *DİA*, İstanbul, 1992, XXV, 203-4.

5 İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 100; İbn Abdi'l-ber, II, 543; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, II, 335; Erul, "Zeyd b. Hârise", VII, 319.

6 Mehmet Salih Arı, "Üsâme b. Zeyd", *DİA*, İstanbul 2012, XIII, 361-363.

edilmesi ile ilgili Kur'an ayeti nazil oluncaya kadar.⁷ Bu ayetin nazil olmasıyla babasına nispetle Zeyd b. Hârise adıyla anılmıştır.⁸ Zeyd, Kur'an'da ismi geçen tek sahabidir.⁹

Hiz. Peygamber'le Zeyd arasında on yaş fark vardır.¹⁰ Hiz. Peygamber 25 yaşında Hiz. Hatice ile evlendiğine göre,¹¹ Zeyd, Hiz. Peygamberle onbeş yaşlarında iken tanışmış olabilir. İbn Sa'd, onun ilk Müslüman erkek olduğuna ilişkin bir rivayet zikretmiştir.¹²

Hiz. Peygamber Zeyd'i çok sevmiş, âdeta ona kefil olmuştur. Onun hakkında: "Ey Zeyd, sen benim mevlamsın ve bendensin. Bana kavmin en sevimli olanısın."¹³ buyurmuştur. Onun evliliklerinde aracı olmuştur. Ümmüğülsüm bnt. Ukbe ile evlenmek için Amr b. el-As, Zübeyr b. Avvâm ve Abdurrahman b. Avf gibi ileri gelenlerle birlikte Zeyd b. Hârise de talip olmuş, Hiz. Peygamberle istişare edilince o Zeyd b. Hârise'yi işaret etmiştir. Onu Ümmü Eymen ile evlendirmiştir.¹⁴ Üsâme bu evlilikten doğmuştur.¹⁵ Daha sonra boşandığı Zeyneb ile evliliğine de yine Hiz. Peygamber vesile olmuştur.¹⁶

Hiz. Peygamber ile Zeyd arasında derin bir muhabbet olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle olsa gerek "Hıbbü Rasûlillah" denilmiştir.¹⁷ Hiz. Peygamber'in en önemli zamanlarında yanında yer almıştır. Mûte savaşı sonrası şehadet haberi gelince Hiz. Peygamber Zeyd'in çocuklarına ağlayarak haberi vermiş ve onun için dua etmiştir. Sad b. Ubâde "ölüler arasında ağlamanın yasaklandığını" hatırlatınca "Bu sevgilinin sevgiliye olan özlemidir." diyerek mukabelede bulunmuştur.¹⁸ Hiz. Peygamber Zeyd'i Hiz. Hamza ile kardeş yapmıştı. Hamza bir yere gideceği zaman ona emanetleri ve bazı sırları verirdi.¹⁹

7 İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 101; İbn Abdi'l-ber, II, 543-545; krş. Ahzab 33/5.

8 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 25.

9 Ahzab, 33/36.

10 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 26

11 Yaşar Kandemir, "Hatice", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 465-466.

12 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 26.

13 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 26.

14 Zeyd'in Hiz. Peygamber'in dadısı Ümmü Eymen'le evlenmesinde ciddi bir yaş sorunu vardır. Eğer Ümmü Eymen olarak belirtilen kişinin Hiz. Peygamber'in dadısı olduğu kabul edilirse Üsâme'nin doğumu Ümmü Eymen'in en azından 55-60 yaşlarında iken olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu durum şüphelidir.

15 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 26

16 Muhammed, Hamidullah, "Zeyneb b. Cahş", *DİA*, İstanbul 2013, VII, 357.

17 el-Ahzab, 33/5; Müslim, "Fezâilü's-Sahâbe", 62; İbnü'l-Esir, *Üsûdü'l-gâbe*, II, 335; Bünyamin Erul, "Zeyd b. Hârise", VII, 319-320.

18 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 27; Zehebi, I, 229.

19 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 26

1.1.2. Yapmış Olduğu Görevler

Zeyd b. Hârîse'nin Müslüman olarak Hz. Peygamber ve Müslümanların hayatında oynadığı rol üç başlıkta değerlendirilebilir: Hz. Peygambere refakat, seriyyelerde komutanlık, Medine'de valilik.

Zeyd b. Hârîse, risalet öncesi dönemde sürekli Hz. Peygamber'in hizmetini görmüştür. Risalet sonrası dönemde ise ilk Müslümanlardan biri olarak Mûte savaşında şehit olmasına kadar sürekli beraber olmuş ve haklı bir güven kazanmıştır. Taif yolculuğundan savaşlarda Hz. Peygamber'in yanında ona siper olmasına kadar iyi bir yol arkadaşı olmuştur. Bedir, Uhud, Hendek gazvelerine katılıp Hudeybiye ve Hayber gazvelerinde Hz. Peygamber'in yanında yer almıştır. Bedir zaferinin haberini Hz. Peygamber'in devesiyle Medine'ye ulaştırmıştır.²⁰

Zeyd, sahabe arasında komutan olarak en fazla görevlendirilen kişidir. Bir rivayete göre 7, bir rivayete göre ise 9 seriyyede komutanlık yapmıştır.²¹ Zeyd kadar komutan olarak görevlendirilen bir başka sahabi yoktur. Hz. Aişe bu durumu "Allah Rasülü ne zaman bir yere komutan tayin edecek olsa Zeyd'i gönderirdi. Ne zaman geride kalsa vali olarak görevlendirirdi." sözleriyle dile getirmiştir.²² Onun komutan olarak görev aldığı askerî hareketler şunlardır:

- Karade Seriyyesi
- Cemum Seriyyesi
- İs Seriyyesi
- Taref (Beni Salebe Seriyyesi)
- Hisma Seriyyesi
- Ümmü Kırfe Seriyyesi
- Birinci Vadi'l-kura Seriyyesi
- Medyen Seriyyesi
- İkinci Vadi'l-kura Seriyyesi
- Mûte Seriyyesi²³

20 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 26.

21 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 26.

22 Müsned, VI, 226-227, 254, 281; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 27; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 601; Zehebi, I, 228.

23 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 27.

Mûte seriyyesinde Zeyd birinci komutan tayin edilince Cafer b. Ebî Talib Hz. Peygamber'e; "Ey Allah'ın rasûlü seni korkutmuş olmayayım ama Zeyd'in komutan ilan edilmesinde..." diye tereddüt etmiş. Hz. Peygamber ise "Devam et, neyin hayırlı olduğunu sen bilmezsin." demiştir.²⁴

H. Peygamber, Safevan ve Müreysî gazvesine giderken Zeyd b. Hârîse'yi Medine'ye vali olarak bırakmıştır.²⁵

Üsâme b. Zeyd

Üsâme ve Hz. Peygamber

Zeyd b. Hârîse'nin yine köle kökenli olan Ümmü Eymen ile evliliğinden²⁶ olan çocuğudur. Siyah tenlidir. Hicretten sekiz yıl önce Mekke'de doğmuştur.²⁷ Hicretten sonra Hz. Peygamber tarafından görevlendirilen babası Zeyd ve Ebû Raf'î tarafından Mekke'den Medine'ye annesi ile birlikte getirilmiştir.

H. Peygamber'in özel sevgisine mazhar olmuştur. Allah Rasûlü torunları Hasan ve Hüseyin'den onu ayırmamış ve dizinde severek büyötmüştür. "Allah'ım ben onları seviyorum, sen de sev." diyerek dua etmiştir.²⁸ "Rasulüllah'ın sevdiği kişinin oğlu" (hibbü ibnü'l-hıb) ve "Rasulüllah'ın sevdiği kişi" (hibbü Rasulillah) olarak anılmıştır.²⁹ Hz. Peygamber, kendisine hediye edilmek istenen ve kendisinin kabul etmeyerek satın aldığı elbiseyi bir gün giyip Üsâme'ye hediye etmiştir.³⁰ Mekke fethedildiğinde Hz. Peygamber'in refakatinde Kâbe'nin içine girmiştir. Veda hacı esnasında da yine Hz. Peygamber'in çok yakınında yer almıştır.³¹ Seyahat süresince Bilal ile birlikte biri devesinin yularını tutmuş diğeri elbisesiyle ona gölge yapmıştır. Hz. Peygamber birçok seferde, Üsâme'yi devesinin terkinde seyahat ettirmiştir. Bu haberler, Hz. Peygamberle Üsâme arasındaki yakın muhabbete işaret eden örneklerdir.³² Üsâme'ye olan bu sevgide Zeyd'in etkisi olduğundan bahsedilmiştir.³³

24 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 27.

25 İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 26; Çağatay, 547.

26 İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 100; Bünyamin Erul, "Ümmü Eymen", *DİA*, İstanbul 2012, XIII, 317.

27 Zehebî, II, 498; Arı, "Üsâme b. Zeyd", XIII, 361.

28 Buhârî, "Fezâilü's-Sahâbe", 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 210.

29 İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 350; İbn Abdi'l-ber, I, 76; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 49.

30 İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 349.

31 İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 351.

32 Zuhayli, 34.

33 Vehbe Zuhayli, *Üsâme b. Zeyd*, Dimaşk 1990, 34; Arı, 363.

Üsâme esmerdi.³⁴ Babası Zeyd ise Üsâme'ye göre daha açık tenli idi. Bu dedikoduya neden olmuştur. Nesep bilgini olan Müdlicî'nin o ikisinin ayaklarına bakarak "bu ayaklar birbirindendir" tespitiinde bulunması ile dedikodu ortadan kalkmış ve bu durum Hz. Peygamber'i çok sevindirmiştir.³⁵

Medine toplumu Hz. Peygamber'in Üsâme'ye olan sevgisini iyi bildiğinden, bazı taleplerin karşılanmasına onu aracı yapmak için istemişlerdir.³⁶

Veda haccında Hz. Peygamber, Arafat'tan iniş zamanı gelince, Üsâme gelmediği için hareketi bir müddet tehir ettirmiştir. Üsâme geldiğinde ise etrafta bulunan Yemenliler "Kara ve burnu basık çocuk geldi, bunun için mi bekledik!" diyerek Üsâme'yi hor görmüşlerdir.³⁷

Üsâme Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun techiz ve tekfininde görev almıştır. Hz. Ali ile birlikte Hz. Peygamber'in cenazesini yıkamıştır.

Üsâme b. Zeyd, Muaviye b. Ebî Süfyan zamanında Curf denen yerde h. 54 yılında vefat etmiştir.³⁸

Yapmış Olduğu Görevler

Üsâme b. Zeyd, Hz. Peygamber'in yanında yetişen bir kişi olarak daha reşit bir yaşa erişmeden Müslümanların zor kolay her işinde rol almak için çaba sarf etmiştir. Hz. Peygamber vefat etmeden önce Üsâme'nin görevleri iki kategoride toplanabilir. Birincisi çok genç denilebilecek yaşta savaşlarda görev alması, ikincisi ise Üsâme ordusu olarak da bilinen Übna seriyyesinde ileri gelen Sahâbenin önünde komutan olarak bizzat Hz. Peygamber tarafından görevlendirilmesidir.

Üsâme, Uhud savaşına katılmak için talepte bulunmuş ancak Hz. Peygamber yaşı küçük olduğu için katılmasını uygun görmemiştir. Hz. Peygamber Hendek savaşında boyunu uzun göstermek için çaba sarf ettiğini görünce, tebessüm edip Üsâme'nin savaşta görev almasına müsaade etmiştir. Mûte savaşında babasının sancağı altında görev yapmış ve babası Zeyd'in şehadetini görmüştür. Huneyn gazvesinin zor anlarında yine Hz. Peygamber'in yanından ayrılmayan bir kaç sahabiden biridir.³⁹

34 Buhârî, "Ferâiz", 30.

35 Buhârî, "Ferâiz", 30.; İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 350.

36 Buhârî, "Fezâilu's-sahâbe", 18; Zehebi, II, 499.

37 İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 350.

38 İbn Abdi'l-ber, I, 77.

39 Arı, "Üsâme b. Zeyd",

Üsâme, Galib b. Abdillâh seriyyesinde görev almış ve bu seriyyede Mirdas b. Nehik isimli kişiyi savaş esnasında Müslüman olmasına rağmen “korkuyla la ilahe illallah dediğini” düşündüğü için öldürünce Hz. Peygamber “*Kalbini yardım da baktın mı!*” diyerek yanlış yaptığını ifade etmiştir.⁴⁰

Üsâme b. Zeyd’in Hz. Peygamber’le olan ilişkilerinde zirve nokta, onun ileri gelen birçok sahabinin önüne geçerek çok genç bir yaşta, 18 yaşlarında komutan tayin edilmesi olmuştur. Emrine Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi sahabiler verilmiştir. Hz. Peygamber ısrarla bu ordunun gönderilmesini istemiştir. Ancak ordu yola çıkacağı zamanda Hz. Peygamber’in vefat etmesi hareketin ertelenmesine neden olmuştur.⁴¹

Üsâme’nin böylesine bir ordunun başına komutan olarak tayin edilmesi hoş karşılanmamıştır.⁴² İtirazların gerekçesi ise onun tecrübesiz olduğu iddiasıdır. Ancak Hz. Peygamber bu itirazlara itibar etmemiş ve benzer itirazların babası için de yapıldığını bu itirazların yersiz olduğunu dile getirmiştir.⁴³ Bu yaşananlardan Üsâme rahatsız olmuş olsa gerek ki, Hz. Ebû Bekir döneminde tekrar gönderilmek istenince görevden affını istemiştir. Ancak Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber’in hazırladığı orduyu geri çeviremeyeceğini ifade ederek bu talebi geri çevirmiştir. Orduyu uğurlarken Üsâme atın üstünde Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir yaya olarak onu uğurlamışlardır. Hz. Ömer ona hep kumandanım diye hitap etmiştir.

Hz. Peygamber’in İnsan Yetiştirmesi ve Görevlendirmesi Açısından Zeyd ve Üsâme’nin Hayatından Temel Mesajlar

Hem Zeyd’i hem de Üsâme’yi Hz. Peygamber yetiştirmiştir. Sevgi ve şefkatini hiç eksik etmemiştir. Hz. Peygamber, Zeyd ve Üsâme’yi “refakat eğitimi” ile yani hayatı paylaşarak yetiştirmiştir. Toplumun en alt katmanı olarak değerlendirilebilecek kölelikten iki değerli insan yetişmiş ve topluma örnek olacak şekilde görevler ifa etmişlerdir.

Zeyd birçok askerî harekette komutan olarak görevlendirilmiştir. Bu şekilde görevlendirilen bir başka sahâbi yoktur. Üsâme ise ileri gelen sahabilerin önüne geçirilerek komutan tayin edilmiştir. Burada hem Üsâme hem de toplumun yetişmesi, toplumun Cahiliye kaprislerinden arındırılması gözetilmiştir.

Hz. Peygamber toplumun seçkinlerine yönelik değil tüm toplumu hedef alan bir yetiştirme stratejine sahiptir.

40 Buhârî, “Megâzi”, 45; Müslim, “İman”, 158; İbn Sa’d, *Tabakât*, IV, 353; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-gâbe*, I, 103; Zehebi, I, 227.

41 İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-gâbe*, I, 102.

42 Müslim “Fezâilü’s-sahâbe”, 62-63; İbn Sa’d, *Tabakât*, IV, 351; Zehebi, II, 497-500.

43 İbn Sa’d, *Tabakât*, IV, 351.

İnsan yetiştirmeye toplumun zayıflarından başlamıştır. Köleler ilk zayıf tabakayı oluşturmaktadır. Biz de bugün toplumun zayıflarından başlayarak bir yetiştirme programı tasarlayabiliriz.

İnsan yetiştirme stratejisini toplumun ana kitlesine taşımayı başarmıştır. Toplumun ana kitlesinin yetiştirme katsayısını artırarak genel başarıyı yakalamıştır.

Yanlış yaptıklarında yanlışlarını düzeltmiş, yanlış yaptıkları için tamamen silip atmamıştır. Üsâme'nin Galib b. Abdillâh seriyyesinde "la ilahe illallah" diyen birini öldürmesi üzerine gösterdiği tepki ve daha sonra onu Übnâ seriyyesinin başına getirmesi böyle bir süreci yansıtır.

Başarı gösterdiklerinde tebrik edip onore etmiştir. Ümmü Kırfe seriyyesinde başarılı olan Zeyd'i kucaklamıştır.

Hiz. Peygamber toplumun zayıflarına derin bir sevgi ve şefkat göstermiştir. Üsâme ayağı tökezleyip alını kanadığında Aişe validemiz tereddüt gösterince bizzat kanayan yeri temizleyip öpmüştür.

Ehliyetle önem vermiştir. Zeyd ve Üsâme'nin komutanlığına karşı yapılan itirazları ehliyetli oldukları gerekçesiyle yerinde görmemiştir.

Görev dağıtımında görevlerin, ehliyetli olmak kaydıyla belirli kişiler arasında dolaşmasına engel olmuştur. Bunun tek istisnası Zeyd b. Hârîse'dir. Muhtemeldir ki onun liyakati yanında onun şahsında toplumun zayıf gördüklerine yönelik pozitif bir ayrımcılık yapmıştır.

Toplumun zayıflarının, kabiliyetlerine göre toplumda görev almalarını ve toplumun da buna alışmasını temin etmiştir. Üsâme'yi komutan tayin edip emrine de Hiz. Ebû Bekir, Hiz. Ömer gibi ileri gelen sahabileri vermesi bunu ifade eder.

Sadece söze değil delile de önem vermiştir. Hiz. Ali ile gönderdiği bir mesajın alâmeti olarak kılıcını emanet vermiştir. Zeyd, Hismâ seriyyesinde Hiz. Peygamber'den bir emare gelinceye kadar Hiz. Ali'ye itaat etmemiştir.⁴⁴

Görev verdiği kişileri iyi tanıyıp ehliyetini teslim ettikten sonra çoklu maslahatlar gözeterek görevlendirmiştir.

İNSAN YETİŞTİRME DÜZENİMİZ VE TOPLUMUN ZAYIFLARI

Genelde her toplumun bir insan yetiştirme düzeni/tarzı vardır. Bu bazı alanlarda sistematik ve planlı olur. Eğitim ve öğretim faaliyetleri, hukukî düzenlemeler bu min-

44 İbn Hişam, III, 615

valde değerlendirilebilir. Bu çizginin dışında kalan ve kontrolü her zaman mümkün olmayan alanlarda ise bir kendi kendinelik söz konusudur.

Günümüzde toplumun zayıfları insan yetiştirme süreçlerinde kendilerine en az yer bulanlardır. Bu kesimden başlayarak toplumun ana kitlesini yani seçkinlerin dışında kalan kitleyi yetiştirmek bir ülkenin başarı kriteridir.

İnsanların yetişmişlik ölçüsü; önceliklerine bakmaksızın kâinattaki mevcudata verilen değerde aranmalıdır. İnsan ve diğer mevcudatın onur ve değerinin muhafaza edilmesi ve bu unsurlara yerli yerinde muamele edilmesi temel ölçü olarak kabul edilebilir. Hz. Peygamber'in "Müslüman elinden ve dilinden başkalarının selamette olduğu kimsedir." sözü⁴⁵ böyle bir ölçüyü yansıtmaktadır.

Ülkemizde insanın yetiştirilmesi toplumun ana kitlesi açısından örgün eğitime havale edilmiştir. Örgün eğitim ise bilgi transferine yoğunlaşmış durumdadır. Bu sebeple olsa gerek mühendislerimiz vb. yetiştirken eş zamanlı insani nitelikleri geliştiremiyoruz. Mesela çoğunlukla insanlarımız elinde kalan çöpe hak ettiği değeri verip çöpü çöp kutusuna atmayı tercih etmiyor. Duygusallığımız hala çok fazla belirleyici. Bu durumun yetiştirilme tarzımızla ilgili olduğu açıktır.

Ülkemizde ve İslam dünyasında yetişen insan tipine ilişkin iki durum beni etkilemiştir. Birincisi askerlik hizmetini diğeri ise Hac ibadetini yaparken şahit olduğumuz insan tipi. Hem ülkemizin yetiştirdiği hem de İslam dünyasının yetiştirdiği insan tipini buralarda gözlemlene imkânı bulabiliriz. Her iki durumda da yüksek oranda bir memnuniyetsizliğin varlığından bahsetmek mümkündür.

İnsanın yetişmişliği hakkında; kısa bir süre de olsa hayatın paylaşılmasıyla fikir edinilebilir. Bu durumu Hz. Ömer'e nispetle aktarılan bir rivayet teyit eder. Bu rivayete göre bir insanın yetişmişliğini tanımanın yolu; komşuluk, yolculuk ve ticaret yapmaktır. Sanırım her üç konuda söylenebilecek çok fazla şey vardır.

İnsan yetiştirme düzenimizde ortaya çıkan ortalama insan refleksi, yetiştirme mekanizmaları günümüzde çok memnuniyet verici görülmemektedir. Değişmesi de kısa sürede gerçekleşecek değildir. Bu süreçleri hayat koşusu gibi görmek gerekir.

İnsan yetiştirme düzenimizde toplumun zayıflarının mağduriyetleri, sürekli yeni mağduriyetleri beslemektedir. Fakirler, yetiştirme yurdunda bulunan insanlar, hapis-hanedeki insanlar, birbirinden coğrafya ve gönül olarak uzak olan insanlar, kadınlar ve çocuklar bu sürecin mağdurlarıdır.

Günümüz insanı için insanın yetiştirme süreçleri teknoloji ve kitle iletişimi araçları-
nın çok fazla etkisine açıktır. Yetiştirme kavramının muhatabı olan insanlar steril odalarda

45 Buhâri, "İman" 4,5; Müslim, "İman", 64,65.

teknoloji ile baş başa bırakılmıştır. İnsanların kendi kendisine yetişmesi beklenmektedir. Bu beklenti beklentilere cevap veren bir beklenti değildir.

YENİ BİR İNSAN YETİŞTİRME DÜZENİ VE ZAYIFLAR

İnsan yetiştirme düzenimizin güncellenmesi, boşlukların doldurulması, referans alanlarının açık ve anlaşılır hale getirilmesi insan yetiştirme süreçlerinde önemlidir.

İnsanlık için örnek olarak gönderilen Hz. Peygamber'in insan yetiştirme stratejilerinden yararlanarak günümüz insan yetiştirme süreçlerinin beslenmesi mümkündür. Bu çerçevede fakir ailelere ve yetiştirme yurtlarında bulunan çocuklara, kadınlara yönelik uygulanacak yetiştirme süreçlerinin iyi sonuçlar vereceğini beklemek yüksek bir beklenti değildir. Bu yetiştirme stratejisinin sırrı; kitlenin "refakat eğitimidir".

Hz. Peygamber etrafındaki insanları ve özellikle bakımlarını üstlendiği zayıf iki insanı Zeyd ve Üsâme'yi refakatine alarak eğitmiştir. Beklediği davranışları yaşantısı ile örneklendirmiştir. Sevgi ve şefkatini bir baba gibi hatta babadan daha öte uygulamalarla ortaya koymuştur. İnsanlarla ilişkilerde en çok sevdiğimiz insana gösterilecek hassasiyetle bir sevgi, herkesin "en çok beni seviyor" hissine ulaşacağı bir davranış özeni sergilemiştir. Zeyd b. Hârise, Ali b. Ebi Talib ve Cafer b. Ebi Talib aralarında Hz. Peygamber'in en çok kimi sevdiğini tartışmışlardır.⁴⁶ Her biri Hz. Peygamber'in en çok kendisini sevdiğini düşünmüştür. Burada seven ve sevdiren bir özellik göze çarpmaktadır. Her bir bireye özel ilgisini ve sevgisini yöneltten, her insanın sevilme, onore edilme ihtiyacına cevap verebilen aile, sokak ve eğitim kurumlarına örnek olabilecek stratejiler farkedilmektedir.

Bu çerçevede Diyanet İşleri Başkanlığımız, Kur'an kurslarını eğitim ve öğretimin ötesine taşıyarak hayatın paylaşıldığı alanlara dönüştürerek daha da yaygınlaştırmalıdır. Özellikle yatılı sistemler artırılmalı ve güçlendirilmelidir. Bu kurslarda görev yapacak insanlar özenle yetiştirilip seçilmelidir. Refakat ederek eğitebilme kabiliyeti olan insanlar gönüllü olarak sisteme dahil edilmelidir.

Türkiye'de dini eğitimin başlangıç kurumlarından İmam Hatip Liselerinde, mutlaka genel öğrenci nüfusunu etkilemek üzere bir kısım öğrencilerin yatılı sistemde refakat eğitimi ile yetiştirilmesi bu minvalde değerlendirilmelidir.

Okul öncesi ve ilkokul öğrencilerine yönelik refakat eğitimi üzerine kurulu, birebir yetiştirme süreçleri oluşturulmalıdır. Teoriden tasarıma geçilmelidir.

46 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 204.

SONUÇ

Bu bildiride, Hz. Peygamber'in toplumun zayıfları olarak nitelendirilebilecek köle kökenli iki insanı nasıl yetiştirip topluma kazandırdığını ve önemli görevlere getirdiğini aktarmaya çalıştık. Bu çerçevede, Hz. Peygamber'in en etkili yetiştirme yönteminin refakat ederek yani hayatı paylaşılarak eğitime olduğu anlaşılmıştır.

Bugünün Türkiye'sinde başarılı ve topluma huzur kazandıracak bireyler yetiştirmenin yolu; refakat edebilecek insanların refakatinde bir toplum inşasından geçmektedir.

Örgün eğitimin ve yaygın eğitimin her safhasına refakat eğitimi yerleştirmek kaçınılmaz bir çıkar yoldur.

Diyanet İşleri Başkanlığı yetiştirme yurtlarında paylaşımcı ve refakat esaslı din hizmeti ve din eğitimi sistemine geçmelidir.

Ayrıca sivil kuruluşların uygulamaları bilimsel olarak incelenmeli ve bu yöntemler toplumun ana kitlesinin yetiştirilmesinde bir katkı olarak değerlendirilmelidir. Bu araştırmalardan da ulaşılabilecek sonucun refakat eğitimi olacağı ön görüşü ile sözlerimi bitirmek istiyorum. Teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Hanbel, Muhammed, *Müsned*, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahih*, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- Erul, Bünyamin, "Zeyd b. Hârîse", *DİA*, İstanbul 2013, VII, 319-320.
- Erul, Bünyamin, "Ümmü Eymen", *DİA*, İstanbul 2012, XIII, 317.
- Çağatay, Neşet, "Zeyd b. Hârîse", *İA*, Eskişehir 1997, XIII, 547.
- Hamidullah, Muhammed, "Zeyneb b. Cahş", *DİA*, İstanbul 2013, VII, 357.
- İbn Abdî'l-ber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed (463/1071), *el-İstiâb fi Ma'rifeti'l-ashâb*, (Thk. M. Ali el-Bicavî), Darü'l-ceyl, Beyrut 1412.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali (852/1448), *İsbe fi Temyizi's-sahâbe*, Beyrut 1992.
- İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebevîyye*, (Trk. Trc. Hasan Ege), Kahraman Yayınları, İstanbul 1994.
- İbn Kuteybe Ebû Abdullâh Muhammed (270), *el-Maârif*, (Trk. Trc. Hasan Ege), İstanbul ty.
- İbn Sa'd, Muhammed (230), *Tabakâtü'l-kübrâ*, Daru İhyai't-türasi'l-Arabî, Beyrut 1996.
- İbnü'l Esîr, İzzüddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed (630/1232), *Üsdü'l-gâbe fi Temyizi's-sahâbe*, Dâru İhyai't-türasi'l-Arabî, Beyrut 1996.
- Kandemir, Yaşar, "Hatice", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 465-466.
- Arı, Mehmet Salih, "Üsâme b. Zeyd", *DİA*, İstanbul 2012, XIII, 361-363.

Müslim, Ebû'l-Huseyin Müslim b. Haccac, *Sahih*, Çağrı Yay. İstanbul 1992.

Özkuyumcu, Nadir, “Kelb (Benî Kelb)”, *DİA*, İstanbul, XXV, 203-4.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed (748/1348), *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, (thk. Beş-şar Avvad Maruf), Müessesetü'r-risale, Beyrut 1996.

Zuhayli, Vehbe, *Üsâme b. Zeyd*, Dimaşk 1990.

OTURUM BAŞKANI- Ben de çok teşekkür ediyorum Cafer Bey kardeşime.

Evet, ilginç bir kavramı paylaştı; kendisi eğitimi “refakat eğitimi” olarak algılıyor. Tuttum bu kavramı, hoş, içeriğini nasıl dolduruyor, onun ipuçlarını aldım. Herhalde Cafer’le biraz konuşmamız lazım. Ama bu kavramı sevdim. “Refakat eğitimi” son derece önemli.

Şimdi “nasıl bir insan yetiştirmeli?” sorusu ciddi bir soru. Bunu Müslümanlar olarak kendi aramızda sormamız ve bunun analitik cevabını da üretmemiz gerekiyor. Bunun üzerinde hakikaten yeterince düşünmüş olduğumuzu söyleyemeyiz. Tabii, eğitim kavramıyla ilgili de Cafer Bey’le bir konuşacağız.

Ben çok teşekkür ediyorum sunum yapan dostlarıma. Onları yerlerine alalım ve hemen tebliğlerin müzakerelerine geçelim.

Bu tebliğleri müzakere etmek üzere Prof. Dr. Nebi Gümüş Bey’i, Yrd. Doç. Dr. Bayram Ali Nazıroğlu Bey’i, Prof. Dr. Abbas Çelik Bey’i ve Yrd. Doç. Dr. Mehmet Bulut Bey’i kürsüye davet ediyorum.

Buyurun efendim.

Bu arada tabii bir noktayı daha belirteyim.

Ben oldum olası Kur’an’a göre, Hazret-i Peygamber’e göre kayıtlarını pek oturtamam bir yere. Mesela, dün Kur’an’a göre eğitim üzerinde duruldu. Bugün de Hazret-i Peygamber’e göre eğitim konusu incelendi, dikkatinizi çekti mi, bilmem. Kur’an’dan bahsediyorsanız, mutlaka Hazret-i Peygamber’i gündeme taşımanız lazım, Hazret-i Peygamber’den bahsediyorsanız, mutlaka Kur’an’ı devreye sokmanız lazım. Onun için bu ayrımlar üzerinde bir düşünmemiz gerekir diye özellikle öneride bulunmak istiyorum.

Bir de şu hatırlatmayı yapayım: Kur’an’ın ve sünnetin ortaya koyduğu değerler olabildiğince soyut, genel, Hazret-i Peygamber’in uygulamalarında kendi muhataplarının şartları ve anlama düzeyleriyle sınırlı, çünkü onlara hitap ediyor. Bunların bizim tarafımızdan iyi analizi yapılmadığı zaman bunları günümüze taşımakta zorlanıyoruz.

Bakın, insana değer vermek, –Adil Bey hocam da bahsetti diğer arkadaşlar da– İslam’ın temel değerlerinden biri, ama Müslümanlar olarak insana değer verebiliyor

muyuz? Ciddi bir soru. Niye? Çünkü insana değer verme çok genel, çok soyut bir ifade. O değeri hayatımıza nasıl indireceğiz, nasıl somutlaştıracacağız? Bakın, burada ciddi analizler yapmadığımız sürece onları hayatımızla bütünleştiremiyoruz.

Mesela, hayatımda çok duyuyorum, çocuğumu, öğrencisini döven hocamız babamız ne diyor? Ona değer verdiği için dövdüğünü söylüyor, değil mi? Peki, insana değer verme algısıyla bu eylemini nasıl bağdaştıracacağız? Bunlar çok ciddi sorunlar.

Mesela, Âdem Bey hocamız çocukla evde cemaatle namaz kılma örneğini verdi, harika. Bu bir tekil olgu. Çok önemli bir şey, ama cemaatle birlikte namaz kılmayı nasıl formatlayacağız? Mesela, çocuğumuzu öyle bir iş yapmaya zorladığımız an neler olabiliyor, biliyor musunuz? Felaket. O gün çocuk namaz da kılabilir, ama unutmayın içten içe sizin şahsınız nedeniyle namazdan da, dinden de soğuyabilir.

Bu tekil uygulamanın bile arkasında nasıl bir felsefe yatıyor, nasıl bir anlam yatıyor, o anlamı nasıl somutlaştırarak günlük hayatımızda davranışlara dönüştürebiliriz, bunların bilimsel cevaplarını bulmamız gerekiyor.

Çok özür diliyorum, biraz sözü uzattım.

Evet, hemen ilk sözü Prof. Dr. Nebi Gümüş Bey'e veriyorum.

Hocam 5 dakikayı geçmezseniz yöneticileri memnun etmiş olacaksınız.

Buyurun.

MÜZAKERE

Prof. Dr. Nebi GÜMÜŞ

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Tebliğde ele alınan konu son derece önemli ve bir ihtiyaca işaret etmektedir. İnsanlık, İslam'ın insan tasavvurunu yeniden öğrenmeye muhtaç olduğu gibi, Müslümanların da bu tasavvuru ortaya koymak gibi bir görevleri bulunmaktadır. Bu tasavvurla birlikte yeni bir insana ve yeni bir medeniyete de ihtiyaç vardır. Suffe ve Hz. Peygamber'in insan yetiştirme modeli üzerinde düşünmek, İslam medeniyetinin yeniden inşasının yolunu açacaktır. Elbette bu düşünme eğitimin merkeze alındığı bir düşünmedir. Bilindiği üzere Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti yeni bir toplum ve yeni bir medeniyet inşası ile sonuçlanmıştır. Bu süreçte merkez rol Mescid-i Nebevî'ye aittir. Hicretten sonra yapılan ilk işlerden birisinin mescidin inşası olması dikkat çekicidir. Mescid-i Nebevî, mabed olarak insanları ruhî ve manevî yönden inşa ettiği gibi, Suffe de yeni bir medeniyet inşasının en önemli unsuru olan insan kaynağını eğitim ile şekillendirmiştir.

Bir Eğitim Müessesesi Olarak Suffe

Eğitim, Hz. Peygamber'in dini tebliğinde merkez kavram olarak dikkat çekmektedir. Onun bu konudaki çabasının sahabede karşılık bulduğu söylenmelidir. Hz. Peygamber'in sohbetine katılmak ve eğitiminden istifade konusunda sahabe ciddi bir gayret içinde olmuştur. Medine'nin kenar mahallelerinde oturan bazı kimselerin nöbetleşe olarak bir gün tarla ve bahçe işlerini yapıp bir gün Mescid'e gitmeleri, sonra öğrendiklerini birbirlerine öğretmeleri bu konuda dikkat çekici bir örnek olarak zikredilebilir. Mescid'e gelerek Hz. Peygamber'in sohbetini dinleyen, sorular sorup aldıkları cevaplarla din hakkındaki bilgilerini artıran kadınların bunu yeterli görmeyerek kendileri için özel bir gün tahsis edilmesini istemeleri, bu konudaki gayret ve samimiyetin kadın-erkek sahabenin tamamı için söz konusu olduğunu göstermektedir.

Suffe, İslam tarihinin ilk eğitim müessesesi olarak kabul edilmektedir. Burası kendisini ilme adayanların kaldığı yatılı okul şeklinde düşünülebilir. Bu yönüyle programlı bir eğitim kurumu olduğunu söylemek mümkündür. Suffe bütünüyle Hz. Peygamber tarafından şekillendirilmiş bir kurumdur. Burada kendisi ders vermiş ve gençlerin yetiştirilmesi ile bizzat ilgilenmiştir. Bu konuda sahabeden bazı alim kimseleri de görevlendirmiştir. Mesela Ubade b. Samit, Abdullah b. Mesud, Salim, Muaz, Übey b. Ka'b ve Hz. Ali okuma-yazma ve Kur'an öğretimi ile ilgili dersler vermişlerdir. Yine esasen bir yazı mütehasısı olan Abdullah b. Said b. el-As'ın Hz. Peygamber'in isteği ile burada öğretmenlik yaptığı belirtilmektedir.

Suffe: İlk İslam Üniversitesi

İslam dünyasının yirminci yüzyılda yetiştirdiği en büyük İslam tarihi araştırmacılarından merhum Muhammed Hamidullah, Suffe'yi "ilk İslam üniversitesi" olarak değerlendirmektedir. Şüphesiz işleyişi ve imkânları açısından Suffe bugünkü kompleks üniversite yapısından çok farklıdır. Fakat icra ettiği fonksiyon açısından bakılınca İslam tarihinde üniversite fikrinin temelini Suffe'de görmek mümkündür. En azından Müslümanların üniversite meselesi etrafında düşünürken akıllara gelecek ilk örneklerdir. Üniversiteler tarih boyunca kültürel değerlerin üretildiği ve gelecek nesillere aktarıldığı en üst kurumlardır. Bu açıdan baktığımızda Suffe'nin İslam tarihinde ilk örnek olduğu herkes tarafından kabul edilecektir. Suffe ehli arasında yer alan isimler Cahiliyeyi Asr-ı Saadet'e dönüştürmüş ve İslam medeniyetinin ilk harcı atmışlardır. Mus'ab b. Umeyr, Ebu Ubeyde b. Cerrah, Abdullah b. Ömer ve Bilal-i Habeşi gibi örnek sahabiler İslam'ın aydınlığını sonraki nesle taşımışlar, bu sayede İslam asırlardır insanlığa sevgi, barış, kardeşlik ve umut olmaya devam etmiştir.

Suffe'ye biraz yakından bakıldığında Hamidullah'ın burayı ilk İslam üniversitesi olarak tanımlamasının bir gerçeğin ifadesi olduğu anlaşılır. Peygamberimiz, ashabının bir kısmını burada öylesine güçlü bir eğitimden geçirmiştir ki, onlar kısa sürede İslam'ın yüz akı rehber şahsiyetler olmuşlardır. Onların hayatları İslam'ın kalıcı biçimde yayılmasını sağlamıştır. Bilindiği gibi Recî ve Bi'ri Maune hadiselerinde olduğu gibi bu uğurda pek çoğu canını ortaya koymuştur. Bu süreç içinde bir geleneğe dönüşmüştür. Bugün İstanbul'un fethinin sembolü olarak gördüğümüz Ebu Eyyub el-Ensari gibi pek çok sahabe Suffe'de aldıkları terbiye ile bu uğurda bir ömür çaba harcamışlar ve İslam'ın sembol şahsiyetleri olmuşlardır.

Yolu Suffe'ye uğrayan ve isimlerini dahi bilmediğimiz pek çok sahabe de Arap kabileleri arasında İslam'ın yayılmasına katkı sağlamışlardır. Bilindiği üzere Suffe Medine'ye dışarıdan gelen ve kalacak yeri olmayan kimseler için misafirhane olarak kullanılmış, misafir olarak kalanlar İslam hakkında öğrendiklerini döndüklerinde kabilelerine öğretmişler, bu da İslam'ın yayılmasını temin etmiştir.

Suffe ashabı, yine Hz. Peygamber'i en doğru biçimde tanımamıza vesile olmuştur. Peygamberle sürekli beraber oldukları için bütün sözlerini muhafaza edip sonraki nesle aktardılar. Peygamber'in hayatında müşahhas hale gelen İslam'ın muhafazası ve sonraki nesle aktarılmasında en büyük pay onlara aittir. En çok hadis rivayet eden sahabi olma unvanına sahip olan Ebu Hureyre'nin durumu bunu bütün netliğiyle ortaya koymaktadır. Hicretin 7. yılında 30 yaşında Medine'ye gelerek Müslüman olan Ebu Hureyre Hz. Peygamberle yaklaşık 4 yıl kalmıştır. En çok hadis rivayet eden sahabi unvanına sahip olup 5374 hadis rivayet etmiştir. Çok hadis rivayet edişinin sebebini "Muhacir kardeşlerimiz çarşıda ticaretle uğraşırken, ensardan kardeşlerimiz ziraat işleriyle meşgul olurken ben Resulallah'ın peşini bırakmıyordum." diye açıklamıştır.

Tebliğde "Suffanın idari işlerine Hz. Ebu Hureyre (r.a.) bakıyordu." denmektedir. Hz. Peygamber, Suffe ashabına başkan tayin ederdi. Ebu Hureyre de bu görevi yürütenlerden biri olmuştur. Fakat bu ifade, bu görevi daima Ebu Hureyre'nin yürüttüğü şeklinde yanlış anlaşılmaya müsaittir. Halbuki Ebu Hureyre Hayber'in fethinden sonra Müslüman olmuştur ve ondan önce yaklaşık yedi yıllık bir süre söz konusudur.

Tebliğde, Hz. Peygamber'in yeni bir toplum inşa ettiği ve bunun merkezinde Suffe ehlinin bulunduğu tespit edilmektedir. Yine İslam eğitim tarihinde büyük önem arz eden cami, mektep ve tekke üçlüsünün temelini Suffe'de atıldığı ifade edilmektedir. İslam'da ilk eğitim müessesesi olduğu ifade edilen Suffe'de eğitim prensiplerinin bizzat Hz. Peygamber tarafından konulduğunun da altı çizilmektedir. Anadolu'da medreselerin giderlerinin halk tarafından karşılanması, Suffe geleneğinin devamı olarak değerlendirilmektedir.

Yeni Bir Toplum ve Yeni Bir Medeniyet

Hz. Peygamber'in Medine yılları yeni bir medeniyet için yeni bir toplum inşası anlamına gelmektedir. Geleceğin inşası anlamına geldiği için Hz. Peygamber Suffe ehlinin eğitimine büyük önem vermiştir. Hz. Peygamber'in İbn Mace'de yer alan "Ben muallim olarak gönderildim." hadisini bu çerçevede yeniden düşünmekte yarar vardır. O, umumi olarak bütün Müslümanları eğittiği gibi ashabı arasından bazılarını ise Suffe'de özel olarak yetiştirmiştir. Bunlardan hemen aklımıza gelenler olarak Ebu Hureyre, Abdullah b. Ömer, Selman-ı Farisi, Ebu Zer el-Gifari, Mus'ab b. Umeyr, Abdullah b. Mes'ud, Bilal-i Habeşi, Ebu Eyyub el-Ensari, Sa'd b. Ebu Vakkas, Ammar b. Yasir, Habbab b. Eret, Süheyb er-Rumi, Ebu'd-Derda, Ebu Ubeyde b. Cerrah, Huzeyletül-Yeman, Abdullah b. Ümmi Mektum ve Ebu Said el-Hudri zikr edilebilir. Bu isimlerin İslam'ın muhafazası ve gelecek nesillere aktarılmasındaki katkısını düşününce Suffe'nin nasıl bir fonksiyon icra ettiğini anlamak zor olmaz. Mehmet Abdullah Aksoy, Suffa Ashabı ve İslâm Hukukunun Oluşmasına Etkileri adlı doktora tezinde Suffe ehli 102 sahabinin ismine yer vermektedir. Yeni çalışmalar diğer isimler hakkında malumat sahibi olmamıza imkân verecektir.

Suffe ehlinin sayısı hakkında muhtelif rakamlar zikredilmekte ve sayının 400'e kadar çıktığı ifade edilmektedir. Barınacak yeri olmayanların da burada kalması, bir defasında Temim kabilesine mensup seksen kişinin burada ağırlanmasında olduğu gibi kabilelerini temsilen Medine'ye gelenlerin de burada misafir edilmesi dikkate alınırsa bu konuda farklı rakamların zikredilmesinin sebebi anlaşılabilir.

Suffe ehli umumiyetle gençler ve yoksul kimseler oldukları için yiyecek ve giyecek ihtiyaçları ile bizzat Hz. Peygamber ilgilenmiş, sahabeden de onlarla ilgilenmelerini istemiştir. Suffe ashabının odun toplamak ve su taşımak gibi işlerde çalışmak suretiyle geçimlerini temin çabası içinde oldukları da bilinmektedir. Fakat bunun yeterli olmayacağı açıktır. Sahabiler Suffe ehlini evlerine davet ederek yemeklerini onlarla paylaşırlardı. Sa'd b. Uba-de'nin seksen kişiyi muntazaman her akşam kendi evinde ağırladığı rivayet edilmektedir.

Suffe, Hz. Peygamber döneminde bir cazibe merkezi olmuştur. Abdullah b. Ömer gibi Medine'de evi olduğu halde Suffe'de kalanların bulunması, Hz. Hasan gibi çocukların yanı sıra yaşlıların buraya gelmesi, Suffe'nin bir cazibe merkezi olduğunu göstermektedir. Sahabeden bazılarının çocuklarını iyi yetiştirmeleri için Hz. Peygamber'in yanına vermeleri de Suffe ile ilgili olarak değerlendirilmelidir.

SONUÇ

Tebliğ, Suffe hakkında yararlı bilgiler sunmakta, fakat Hz. Peygamber'in insan yetiştirme modelini belirgin biçimde ortaya koymamaktadır. Hangi metotlarla nasıl modeller ortaya konabileceği hususu açıklanmalıdır. Tarihte oynadığı rol, bıraktığı izler ve günümüze yansımaları veya bugün bu tarihi tecrübeden nasıl yararlanılacağı hususunun açıklığa kavuşması, faydalı olacaktır. Bu çerçevede yine Suffe ve Suffe ehlini ele alan yeni tezler hazırlanmalıdır. Müslümanların Suffe'nin anlamını derinden kavramak ve güncellemek gibi bir ödevleri vardır. Yine İslam medeniyetini yeniden kurmak ve insanlığa barış getirmek için eğitim, bilim ve araştırmaya yönelmeleri gerekmektedir. Müslümanların, Suffe'nin anlam derinliğini yansıtan ve Nizamiye medreselerinin gerçekleştirdiği tarihi misyonu tekrarlayacak yeni üniversitelere ihtiyacı vardır. Bu sayede İslam'ın insan tasavvurunu yeniden ortaya koymak mümkün olacaktır. Bu son derece önemli bir husustur. Zira İslam dünyasının ihtiyacı olan yeni bir zihniyet inşası bu yeni üniversitelerle mümkün olabilir.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Nebi Bey'e katkıları için çok teşekkür ediyorum.

Şimdi Yrd. Doç. Dr. Bayramali Nazıroğlu Bey'e sözü bırakıyorum.

Buyurun hocam.

MÜZAKERE

Yrd. Doç. Dr. Bayramali NAZIROĞLU

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Sözlerime başlamadan önce sayın Prof. Dr. Dr. Adil Yavuz hocamıza bu önemli tebliği için teşekkür ediyorum. “Hz. Peygamber’in İnsan Yetiştirme Metodunun Öncelikleri” adını taşıyan tebliğ, ciddi bir ilmi birikimin ve kişisel tespitlerin ürünü olarak bu alanda çalışma yapacak olan bilim insanlarına ufuk açıcı katkılar sağlayacaktır. Tebliğde Hz. Peygamber’in bir mubelliğ-muallim olarak, Cahiliye kültürü içinde uzun zamanlarda peyderpey oluşan değerlerinin önemli bir kısmını tek kâlemde reddetmeyi göze alan Asr-ı Saadet toplumunu inşa ederken temele aldığı yaklaşımlar, akıcı ve anlaşılır bir üslupla ele alınmış; o günden bugüne ortaya çıkan aksaklıklar, dolaysız bir şekilde eleştiriye tabi tutulmuştur. Hocamız konuyu bir hadis araştırmacısı perspektifinden ele aldığı için benim burada söyleyeceklerim tebliğin din eğitimi bilimi ya da din eğitimi kavramları yönünden nasıl anlaşıldığıyla ilgili bir katkı sunma çabasından ibaret olacaktır.

Öncelikle tebliğinin ana gövdesinin yedi temel sütun üzerine bina edildiğini belirtmek istiyorum. Hz. Peygamber’in irşat metodu olarak ortaya konulan bu hususlar;

Kur’an ve Sünnet Merkezli Dinî Anlayışı Benimsetmesi

Fıtrata Uygun Tedrici Bir Metotla İnsanları Yetiştirmesi

İnsana Değer Veren ve Özgüven Aşılayan Bir Eğitim Uygulaması

Ümmeti Ayrıştıran Değil Birleştiren, Çatıştıran Değil Uzlaştıran Bir Zihniyeti Aşılması

Hesabi Değil Hasbi İnsanların Yetiştirilmesi

Güzel Söylemler ile Yetinmeyen Güzel Eylemlerle Donanmış İnsan Yetiştirmesi

Güvenilir, Özü, Sözü Bir İnsanlar Yetiştirmesi şeklindeki başlıklarla kategorize edilmiştir.

Tebliğ metninden anladığımız kadarıyla bunlar, Hz. Peygamber'in insan yetiştirmede öncelikli olarak riayet ettiği hususlardır. Kuşkusuz bir tebliğ formatı içinde Hz. Peygamber'in eğitimci kişiliğinin tüm boyutlarıyla ele alınması mümkün değildir. Dolayısıyla kapsama dâhil edilen bu yedi husus, onun muallim kimliğini tam olarak yansıtmaya bile, muhataplarda ideal insan ya da ideal Müslüman tasavvuru için güçlü bir perspektif oluşturma potansiyeline sahiptir.

Tebliğde esas itibariyle iki tür literatür kullanılmıştır. Bu bağlamda önce birincil hadis ve İslam tarihi kaynaklarına, ardından hadis ve İslam tarihi alanında yapılan son dönem araştırmalarına atıfta bulunulmuştur. Ancak insan yetiştirme kavramı söz konusu olunca hatırı sayılır miktarda veri bulunan din eğitimi, eğitim tarihi hatta eğitim felsefesi araştırmalarına -muhtemelen araştırma döneminin otantikliğinden sapmamak için- müracaat edilmemiştir.

Tebliğde her ne kadar bütün ana başlıklar bir insan yetiştirme metodu olarak ele alınsa da eğitim bilim literatürü açısından tedricilik hariç diğer başlıkların birer strateji olarak ele alınmasının, kavramların kullanılmasında yerindelik ilkesine daha uygun olması muhtemeldir. Bu bağlamda Kur'an ve Sünnet'e dayalı, insanı merkeze alan, birleştirici, hasbi, teoriden pratiğe geçmiş, bilgi, inanç ve davranış bütünlüğünü sağlamış bireylerin yetiştirilmesi gibi hususlara bakıldığında bunların her birinin temel bir eğitim stratejisi olduğunu, oysa tedriciliğin daha çok bir öğretim yöntemi olarak değerlendirilmeyi hak ettiğini belirtmek istiyorum.

Tebliğde günümüz Müslümanlarının insan yetiştirme düzeninde yaşadığı sıkıntılar, temel problem olarak ele alınmıştır. Tebliğin amacı da bu doğrultuda bu düzenin iyileştirilmesi için Hz. Peygamber döneminden teorik ve pratik düzeyde model devşirilmesine katkı sağlamak olarak anlaşılmaktadır. Şüphesiz günümüzde İslam toplumlarının ortak bir insan yetiştirme düzeninin varlığından söz etmek mümkün değildir. Farklı İslam ülkelerinin din eğitimi uygulamalarına baktığımız zaman, ağırlıklı olarak mezhep temelli din öğretimi stratejileriyle karşılaşılma ile beraber, çoğulcu veya çok kültürlü din eğitimi modellerinin de zaman zaman denendiğini veya en azından önemsendiğini görmekteyiz. Bununla birlikte ülkemize baktığımız zaman da ortak bir insan yetiştirme stratejisinin var olduğunu iddia edemeyiz. Örgün ve yaygın din eğitimi kurumlarında icra edilen din eğitimi uygulamalarına odaklanıldığında farklı öncelikler, farklı uygulamalar ve farklı beklentiler olduğunu görmek mümkündür. Kaldı ki bugün İslam eğitimin esaslı bir felsefesi de yapılabilmiş değildir. Bu hususta akademik anlamda bir takım ürünler ortaya çıkmakta; ancak, sürdürülebilir bir İslam eğitim felsefesi için derinliği olan teoriler oluşturulamamaktadır.

İnsan yetiştirme stratejisi, şüphesiz ciddi bir felsefi arka plan gerektiren karmaşık bir konudur. Dindar insan yetiştirmek söz konusu olduğunda bu durum daha da kaotik hale gelmektedir. Çünkü Hz. Peygamber zamanından itibaren 19. yüzyılın ortalarına kadar İslam coğrafyasında (Batı'da birkaç asır evvel) eğitim denilince din eğitimi anlaşıyordu. Hukuktan matematiğe, felsefeden astronomiye bütün disiplinler din eğitiminin bir parçası olarak ele alınıyordu. Oysa şimdi din eğitimi, genel eğitimin pek çok disiplininden biri olmuş durumdadır. Artık öğrenci, hayata din temelli bakmayan öğretmenler ve dinî referansları olmayan farklı disiplinler tarafından şekillendirilmektedir. Bu durumda bireylerin hayatına tamamen dinî referanslarla girmek zorlaşmakta, hatta imkânsız hale gelmektedir. Özellikle örgün din eğitiminde bu husus, Hz. Peygamber'in modelliğini de zorlaştırmaktadır. Bu durumda tebliğde ana hatlarıyla üzerinde durulan "Kur'an ve Sünnet'e yaklaştığımız oranda iyi Müslümanlar yetiştireceğiz." düşüncesinin çok ciddi meydan okumalarla karşı karşıya olduğunu ifade etmek istiyorum.

Şüphesiz tebliğde Kur'an ve Sünnet merkezli eğitim iddiası, Müslümanların kendi aralarındaki ayrışmaların geldiği noktadan hareketle dinî ağırlıklı eğitime yönelik bir öneri olarak ortaya atılmıştır. Ancak bugün çoğu İslam toplumunda sadece dinî eğitimle şekillenen bireylere rastlamak, hem formal hem informal eğitim olanaklarını düşününce neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Belki bazı İslam ülkelerinde bunun örnekleri vardır; ancak, oralarda da tebliğde belirttiği gibi mezhep, meşrep, fikir, ideoloji ve yaklaşım ayrımlarını ortadan kaldırıp, Kur'an ve Sünnet vurgulu bir hedef doğrultusunda tarafları bir araya getirmek, sosyal psikolojinin temel kavramları olan itaat, sadakat, bağlılık, aidiyet, uyuma, sosyal/dinsel kapanma, kalıpyargı, kalıplaşmış tutum ve grup psikolojisi gibi aşılması zor duvarları düşününce çok da ümit vaad eder görünmemektedir. Bunun için de Müslümanları birleştirme düşüncesinden ziyade birlikte yaşamaya ve görüş farklılıklarını şiddete evrilmeyecek noktada tutmaya çalışmak kanaatimce en mantıklı yol gibi görünmektedir.

Tebliğin üçüncü alt başlığında Allah Resulü'nün insana verdiği değer ele alınmak istendiği anlaşılmaktadır. Ancak verilen örneklerin tamamında sadece Müslümanlar görünmektedir. Hz. Peygamber'in beşeri münasebetlerinde insanlara yaklaşımının sadece Müslümanlar üzerinden anlatılması, onun insan yetiştirme stratejisinin eksik anlaşılmasına yol açabileceği için gerek müşriklerle gerekse Yahudiler ve diğer inanç mensuplarıyla ilişkilerine de birkaç atıf yapılmasında yarar olacağı kanaatindeyim. Bu noktada belki de asıl üzerinde durulması gereken husus, siyer öğretiminde Hz. Peygamber'in insani, ahlaki ve sosyal kimliğinin geleneksel din eğitimi anlayışının içinde çok az yer almış olmasıdır. Eğitim kurumlarında neredeyse bütün siyer okuyucuları, son yıllara kadar peygamberlerini zaman zaman ortaya çıkan, bir iki savaş yapıp tekrar ortadan kaybolan -şayet tabir ağır değilse- mitolojik bir figür olarak tanımakta, onun gerçek kimliğine dair çok az örnekle yüzleşmekteydiler. Bugün çok şükür, Hz. Peygamber'in

insanlarla münasebetlerinin din eğitimi kurumlarında aslına uygun bir şekilde yeniden düzenlenmesine yönelik çabalar ve neticelere tanık olmaktayız. Bu çabaların özellikle çocuk ve kadın algısı üzerinden daha da geliştirilmesi gerekmektedir. Bu minvalde çocuk/insan yetiştirmede neredeyse bütün İslam eğitimcilerinin onay verdiği, pek az bir kısmının en azından görmezden geldiği, çok azının da reddettiği tehdit dilinin ve şiddet kültürünün tebliğde vurgulandığı gibi özgüven sahibi ‘Yeni Müslüman’ın inşasında ivedilikle devreden çıkarılmasının vaktinin gelmiş olması gerekir.

Netice olarak, tebliğde bugünün Müslüman bireyini yetiştiren düzenin kurgusal ve zihinsel olarak baştan sona sorunlu olduğu; bu sistem içinden özgüven sahibi, dürüst, hasbi, özü sözü bir, sağlıklı, yeterli ve yetkin Müslümanın çıkamayacağı varsayılmaktadır. Kuşku yok ki, Müslümanları üzerlerinde tarih yazılan nesne olmaktan çıkarp tarih yazan özne yapmak için Hz. Peygamber’in uygulamaları önemli düzeyde ve hayati derecede örneklik teşkil etme potansiyeline sahiptir. Ancak bugünün Müslümanını salt o günün konjonktüründen bakarak ve onu tek başına yeterli görerek bahsedilen niteliklerle donanmış makbul bireyler haline getirmek sanıldığı kadar kolay değildir. Kaldı ki, bugünün din eğitimcileri, Hz. Peygamber’in tartışılmaz / sorgulanamaz otoritesinden ve etkileyici karizmatik liderliğinden mahrum oldukları gibi, araya giren asırların getirdiği bilgi ve kültür birikimini, algı değişimini, nefret ve düşmanlığı ve bölünmüş İslam coğrafyasını görmezden gelme ve bundan kaçma şansına da sahip değillerdir. Dolayısıyla hayalini kurduğumuz ideal Müslüman oluşturma yolunda bir yandan köklerde yer alan temel referansların yeniden teşhis edilmesi için adım atarken bir yandan da çağın insanının farklılaşan bünyesine uygun düşen, onun bağımsızlık sistemine çarpıp geri dönmeyecek analitik çareler üzerinde düşünmeye ısrarla devam etmeliyiz.

Teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI- Evet, çok teşekkür ediyorum Bayramali Bey’e, önemli katkılar sağladı.

Gerçekten bugün biz İslam için farklılıkları yok etmeye kalkışırsak gerçeklerle çatışırız, olmayacak işlerle uğraşırız. İslam içi çoğulculuk hep kalacak, fakat İslam içi çoğulculuğu doğru anlamlandırma sorunumuz var bizim. Asıl vurgumuz oraya olması lazım. Mezhepler hep var oldu, yine var olacaktır. Bizim burada karşımıza almamız gereken konu mezhepçilik. Evet, mezhebi, mezhepçilik yaparak dinin de önüne çıkaran gerçekte gayriislami o tavra bizim karşı çıkmamız gerekiyor. Asıl bugün mücadele etmemiz gereken odur.

Bayramali Bey sizin söylediğiniz belki yanlış anlaşılabilir. Ben mi yanlış anladım?

Hazret-i Peygamber (s.a.v.)'in insan yetiştirmede izlediği yolu güncelleme imkânımız var, değil mi? Orada bir ifade yanlış anlaşılmaya müsait.

Bunun imkânı tartışılır dediniz de.

Yrd. Doç. Dr. Bayramali Nazıroğlu- Tek başına yeterli olacağına yönelik –bugün siz de bahsettiniz– analitik çözümler üretmemiz gerekiyor.

OTURUM BAŞKANI- Tabii, kesinlikle.

Yrd. Doç. Dr. Bayramali Nazıroğlu- Çünkü Hazret-i Peygamber (s.a.v.)'in sonuçta bugüne göre Müslüman olduktan sonra daha homojen, daha steril bir muhatap kitlesi vardı. Bir de Hazret-i Peygamber'in kendi karizması vardı. Sonuçta bugün onun karizmasını temsil edebilecek nitelikte insanları ikna edebilecek, bir bayrak altında toplayacak kişiden de, liderden de mahrumuz doğrusunu söylemek gerekirse. Zaten o tür kişiler ortaya çıkmaya başladıkları zaman işte mezhepleşme, cemaatleşme gibi şeyler ortaya çıkıyor. Bu da ayrılığı derinleştiriyor diye düşünüyorum.

OTURUM BAŞKANI- Tabii, Efendimizin sadece karizmasına vurgu yaparsak o da bizi başka bir yere götürür. Efendimizin aslında bilgi ve beceri donanımıyla, mutlu eden otoritesiyle rehberlik yapıyordu. Asıl bizim için önemli olan da orası.

Efendimiz (s.a.v.)'in insan yetiştirme felsefesini, anlayışını bizim güncellediğimiz tabii tartışılır. Güncelleme konusunda çok sorunlarımızın olduğu tartışılır.

Çok teşekkür ediyorum.

Peki, ben hemen üçüncü müzakerecimize sözü bırakıyorum. Prof. Dr. Abbas Çelik Bey.

Buyurun hocam.

MÜZAKERE

Prof. Dr. Abbas ÇELİK

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Günümüzde iyi bir eğiticide bulunması gereken özelliklerden söz edildiğinde dört konuya yer verildiği görülmektedir. Bunlar; alan bilgisi, mesleki beceri, genel kültür ve meslek ahlakı olarak sıralanabilir.

Bir eğitici olarak Hz. Muhammed'in alan bilgisi tartışılmaz. O, alanında daima Allah'ın desteğini alan birisidir. Öğretim müfredatı Kur'an-ı Kerim'dir. Bu program peygamberliği boyunca sürekli zenginleşerek devam etmiştir. Hz. Muhammed bir öğretmen olduğunu söylemiştir. O'nu yetiştiren de Allah'tır. Bir öğretmenin yetiştiricisi Allah ise onun bilgisinden ve mesleki becerisinden şüphe edilemez. Diğer hususlarda da Hz. Muhammed'in üstün özelliklere sahip olduğu bilinmektedir.

Bildiride Hz. Peygamber'in yanında yetişen iki çocuktan hareketle onun öğretmen yönü gösterilmeye çalışılmıştır. Hz. Muhammed'in eğiticiliği derken genelde yetişkinlere yönelik etkinliklerinden bahsedildiği görülmektedir. Bildiri bu yönüyle dikkat çekicidir. Fakat Hz. Peygamber'in kızlarından Hz. Fatıma'dan tebliğde hiç bahsedilmemesi bir eksiklik olarak görülmektedir. Ayrıca örnek alınan iki çocuğun da erkek olması, bir kız çocuğuna yer verilmesinin önemini daha da artırmaktadır. Hz. Peygamber'in kız çocuklarını eğitmesi ile ilgili bilgiler önemli bir boşluğu doldurmuş olacaktır.

Burada O'nun bir eğitici olarak mesleki yeterliliğine daha geniş yer verilmesi beklenirdi. Bu çerçevede Hz. Peygamber insanları eğitirken birçok öğretim ilke ve yöntemlerini başarıyla uygulamıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Hz. Peygamber'in Uyguladığı Başlıca Öğretim İlkeleri

Eğitim ve öğretim etkinliklerinin başarılı olması ve amacına ulaşabilmesi için uyulması gereken genel prensipler vardır. Bunlara öğretim ilkeleri adı verilir. Hz. Peygamber'in en çok kullandığı öğretim ilkeleri şunlardır:

a. Muhataba Göre Davranma İlkesi: Eğitimde başarıyı yakalamanın en belirgin şartlarının başında bu ilke gelir. Öğretici eğittiği insanın zekâ düzeyi, ilgisi, merakı ve ihtiyaçlarını göz ardı edemez. Hz. Peygamber de eğitim faaliyetlerinde bulunurken karışındaki kişilerin durumunu dikkate almıştır. Bunu aynı soruyu soran farklı kişilere farklı cevaplar vermesi göstermektedir.

O'na pek çok kişi "Davranışların en erdemlisi hangisidir?" diye sorduğunda:

- Az da olsa devamlı olanıdır.
- Oruca devam etmendir. Çünkü onun dengi yoktur.
- Allah ve Rasûlü'ne imandır, Allah yolunda cihat etmektir, hacc-ı mebrurdur.
- Yemek yedirmen, tanıdığın tanımadığın kimselere selâm vermendir, şeklinde cevaplar almışlardır.

Bir yerde yalnız olarak Muaz b. Cebel ile birlikte iken "inanen herkese cehen-nemin haram olacağını " söylemiş; ancak bunu herkese söylememesini de ardından eklemiştir. Böyle bir müjdenin bazılarında olumsuz sonuçlar doğuracağını düşünmesi O'nun bu tembihe ihtiyaç duymasına sebep olmuştur. Ama Muaz için böyle bir tehlike görmemiştir.

b. Tedricilik İlkesi: Hz. Peygamber eğitim ve öğretimini yaparken azdan çoğa, basitten karmaşığa, kolaydan zora ve görünenden görünmeyene doğru giden bir yol izlemiştir.

Kur'an'ın yirmi üç senelik bir süreçte indirilmesi ve içkinin önce bazı ön hazırlıklar geçirildikten sonra yasaklanması, bu ilkeye Kur'an'dan iki güzel örnektir.

İslam'la ilgili soru soran Necid'li birine ilk olarak:

- Beş vakit namaz kılmaktır. İstenirse nafile olarak bunlara ekleme yapılabilir. Başka bir şey var mı, diye sorduğunda:

- Ramazan orucu tutmaktır. İstenirse nafile oruç da tutulabilir. Başka bir şey var mı diye sorunca da:

- Zekât vermektir. İstenirse sadaka da verilebilir, diyerek bir çırpıda İslam kavramının kapsamına giren şeylerin hepsini saymadığı görülür.

Hız. Peygamber, Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken: "Onlar ehl-i kitaptandırlar, bunun için onlara önce Allah ve Rasûlü'ne imandan bahset. Bunu kabul ederlerse, sonra namazın farz olduğunu söyle. Bunu da kabul ederlerse onlara zekâtın Allah'ın emirlerinden olduğunu haber ver." şeklindeki tavsiyesi bu ilkenin kullanılışının en güzel örneklerindendir.

c. Yaşayarak, Yaparak Öğretme İlkesi: Öğretim ilkelerinden biri de yaşayarak, yaparak öğretme ilkesidir. Eğitimci inandıklarını, bildiklerini ve söylediklerini önce kendisi davranış olarak göstermelidir. Buna 'eğitimde model olma' da denir. İnsanlar öğrendiklerini davranış haline getirmeleri için bunların yapılabildiğini ve yaşanabildiğini görmeleri gerekir. Hz. Muhammed inandıklarını, bildiklerini ve söylediklerini ilk önce kendi hayatında tatbik eden bir eğitimcidir. O, "Emir olunduğu gibi dosdoğru ol." (Hud, 11/112) ayetinin kendini ihtiyarlattığını söylemiştir. Yüce Peygamber her gece kalkıp ibadetle meşgul olmasından dolayı, kendisinin bir peygamber olarak buna ihtiyacının olmadığı hatırlatılınca: "Ben bir kul olarak görevlerimi yapmayayım mı?" şeklinde cevap vermiştir.

2. Hz. Peygamber'in Kullandığı Öğretim Yöntemleri

Yöntem, hedefe kolay ve kısa zamanda ulaşmayı sağlayan yoldur. Eğitimde yöntem denilince uygulamalar neticesinde olumlu sonuçların alındığı görülen öğretim usûlleri akla gelir. Bunlar uzun deneyimler sonucunda ortaya çıkarılmıştır.

Her eğitimci gibi Hz. Peygamber'in de başarıya yol açan belli başlı metotları kullandığı görülmektedir:

a. Anlatma Yöntemi: Hz. Peygamber'in en çok kullandığı öğretim metotlarından biridir. O, her fırsatta insanlara konuşarak doğruyu göstermeye çalışmıştır. Konuşmalarının eğitici özelliklere sahip olduğu görülür. Çünkü O'nun konuşmaları kısa, öz ve akıcıydı. İfadeleri samimi ve edepli idi. Herhangi bir metine bağlı kalmayarak irticalen konuşurdu. Konuşmalarına anlamına uygun ses tonu verirdi. Önemli ifadelerden önce dikkat toplayan kelime veya sözler kullanırdı. Sözlerine anlam kuvveti kazandırmak için jest ve mimiklerinden faydalanırdı. Dinleyicilerin kendini görebileceği yerde durarak konuşurdu. Karşı çıkışları yumuşaklıkla karşılar, ikna etme yolunu seçerdi.

b. Soru-Cevap (İsticvap) Yöntemi: Öğretim metotlarından çok tercih olunanlarından biridir. Aktif metot olması onun tercih sebeplerinin başında gelir. Hz. Peygamber bu metodu da çok kullanmıştır. O, soru-cevap metodunu muhatabını öğretime hazırlamak ve soru sormayı teşvik için kullanmıştır. Bazen sorulan soruya daha geniş bir cevapla karşılık vermiş, bazen bilmece şeklinde soru yolunu tercih etmiştir. Ara sıra bir başkasına soru sordurarak yanındakilerin dikkatini çekmeyi denemiştir. Hz. Peygamber, genelde

bütün olumsuz durumlara rağmen soruları cevapsız bırakmamaya gayret etmiştir. O, bu metodu kendi sorusuna yine kendi cevap vererek de kullanmıştır.

c. Tartışma Yöntemi: Öğretim metotlarından biri de, muhatabın görüşlerini çürüterek doğruyu öğretme veya farklı durumlardan gerçeği tartışarak ortaya çıkarma yoludur. Hem Kur'an'da hem de sünnette bu yolun tercih edilerek, eğitim-öğretim yolu olarak seçildiği görülmektedir.

Kur'an'da Hz. İbrahim ile Nemrut arasındaki tartışma yer almaktadır. Hz. İbrahim inandığı varlık için: "Benim Rabbim hem diriltir hem de öldürür" deyince; Nemrut cevap olarak: "Ben de diriltir ve öldürürüm" şeklinde cevaplamıştır. Fakat bunun peşine Hz. İbrahim: "Allah güneşi doğudan doğdurur. Sen de batıdan doğdur bakalım" deyince tartışma orada son bulmuştur.

Bedir savaşından önce savaşın yapılacağı yer konusunu tartışmaya açan Hz. Peygamber, çok farklı fikirler ileri sürüldüğü halde delillerinin sağlamlığını dikkate alarak Münzir'in görüşünü kabul etmiştir. Savaş sonunda alınan esirlerin akıbetini de tartışmaya açan Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir'in teklifini daha makul bulmuştur.

Hz. Peygamber'in zina etmek için izin isteyen gençle arasındaki karşılıklı konuşma da dikkat çekicidir. Genci, yapıldığında hoşuna gitmeyeceği zinaları örnek göstererek düşüncesinin yanlışlığını kabul etmek durumunda bırakmıştır.

d. Örnek Olay Yöntemi: Eğitimde kapalı bir konuyu anlaşılabilir, benzer bir olay veya olguyla öğretme yöntemidir.

Hz. Peygamber, bazı konuları hikaye şekline getirerek muhatapların anlamalarını kolaylaştırmıştır. Bunu yaparken farklı örnek olaylardan faydalandığı görülmektedir. Hem Kur'an'da hem de sünnette tarihi olaylardan örnek olması için çokça kullanılmıştır. Ayrıca yaşanmış, insan fitratını anlatan kıssalara da sıkça rastlanır. Geçmişte olmuş, her zaman olması muhtemel hikâyeler, Hz. Peygamber'in örnek olarak anlattığı olayların başında gelir.

Kur'an-ı Kerim'de bu metot kullanılarak: Malların Allah yolunda harcanması, yedi başak veren her başağından yüz tane çıkaran buğday tohumuna benzetiliyor. Okuduklarından yararlanamayan veya yararlanılamayan bir kimse de kitap taşıyan merkebe benzetilerek anlatılıyor. Hz. Peygamber'in güzel sözü kökleri sağlam meyveli ağaca; kötü sözü de gölgesi ve meyvesi olmayan bir ağaca benzetmesi de bu kabil örneklerdendir. Hz. Peygamber Kur'an okuyan farklı kişileri, farklı meyve ve bitkilere benzeterek anlatmıştır. Kur'an okuyan inançlı kişiyi tadı ve kokusu olan portakala, münafığı kokulu fakat tatsız fesleğene ve Kur'an okumayan münafığı hem tadı hem de kokusu olmayan Ebu Cehil karpuzuna benzetmiştir.

e. Yaptırarak veya Yaşatarak Öğretme Yöntemi: Öğretim metotlarının öğreticilik güçleri, onların faaliyete geçirdiği duyu organlarının sayısının çokluğu kadardır. Bu şekildeki öğrenmeler kolay ve kalıcıdır. Bir eğitimci olarak Hz. Peygamber'in bu yolu kullanmaması düşünülemezdi. O, namaz kılmayı öğretirken ağaç kütüğüne (minbere) çıkarak kılmıştır. Namazı yanlış kılan birine, doğrusunu tekrarlatarak öğretmiştir. Abdest almasını bilmediğini söyleyen başka birisine bizzat kendisi abdest alarak göstermiştir. Bazı anlaşılması zor konuları şekillerle anlatmaya çalışmıştır.

Hz. Muhammed son peygamber olarak gönderilmiştir. O, ilk önce içinde doğduğu toplumu ve daha sonra da bütün insanlığı yeni dine davetle görevlendirilmiştir. Her din, kendine inananların bazı yeni davranışlar kazanmasını ister. İnsanlara yeni davranışlar kazandırmak pek kolay iş değildir. Hele bu insanların kazanılmış davranışları varsa ve bunların yerine yenilerini koymak gerekiyorsa bu daha da zordur.

Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu toplumun inanç, ahlak, eğitim ve öğretim düzeyi vb. durumlarda pek parlak bir manzarası olduğu söylenemez. O, bu insanları her yönleriyle yeniden inşa ederek, pek kısa bir zaman sonra şekillenecek olan dünyanın en ileri medeniyetlerinden birinin öncüleri yaptı. Meydana gelen bu farklılık, onlara uygulanan eğitimin ne derece isabetli ve başarılı olduğunun kanıtıdır.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Abbas Bey'e katkıları için çok teşekkür ediyorum. Şimdi hemen sözü Mehmet Bulut Bey'e bırakıyorum.

Hocam buyurun.

MÜZAKERE

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BULUT

Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Dr. Cafer Acar'ın "Hz. Peygamber'in Görevlendirmelerinde İnsan Yetiştirme Faktörü (Zeyd b. Harise ve Üsâme b. Zeyd Örneği)" başlıklı tebliği hakkındaki düşüncelerimi, müzakere edilmek üzere tarafıma gönderilen metni esas alarak kısaca dile getirmek istiyorum.

Bana gönderildiği şekliyle tebliğin bir ana metni var, bir de bu ana metnin başına ve sonuna eklenmiş sistematik olmayan kısımlar var. Edindiğim intibaa nazaran, daha önce bir makale olarak hazırlanmış olan ana metne birtakım ilaveler yapılarak böyle bir tebliğ hazırlanmaya çalışılmıştır. Ancak kanaatimce bu uyarlamada tam bir başarı sağlanamamıştır. Hemen belirteyim ki, Allah Resulü'nün (s.a.v) baba-oğul iki güzide sahabisi Zeyd b. Harise ve Üsâme b. Zeyd hakkında biyografik ve ansiklopedik bilgileri içeren ana metin bilimsel hassasiyet gözetilerek hazırlanmıştır; eleştirilerim bu metnin ilgili değil, bu metni başlığa çekilen konuyla ilişkilendirilmekte hissedilen problemlere ilişkin olacaktır.

Bu genel tespitten sonra şimdi tebliğe biraz daha yakından bakmaya çalışalım:

1. Önce belirtmem gerekir ki, tebliğe başlık olarak seçilen "Hz. Peygamber'in Görevlendirmelerinde İnsan Yetiştirme Faktörü" şeklindeki ifade bana çok anlamlı ve anlaşılır gelmedi. "Hz. Peygamber'in Görevlendirmelerinde Yetişmiş İnsan Faktörü" veya "Hz. Peygamber'in Görevlendirmelerinde Liyakat Faktörü" gibi bir başlık belki daha anlaşılır olabilirdi; ancak o zaman da bu başlıklar Sayın Acar'ın ilişkilendirmeye çalıştığı konuyu tam ifade etmeyebilir, ayrıca eldeki metnin içeriği bu başlıkların içini doldurmayabilirdi. Benzer şekilde tebliğde yer alan "Hz. Peygamber'in İnsan Yetiştirmesi Açısından Zeyd ve Üsâme'nin Hayat Hikâyesinden Temel Mesajlar" ve "Yeni Bir İnsan Yetiştirme Düzeni ve Zayıflar" şeklindeki alt başlıklar da ifade yönüyle biraz

problemli gözükmektedir. Kanaatimce Cafer Bey, tebliğine daha uygun bir başlık ve altbaşlıklar seçmeliydi.

2. Tebliğin ana metnini, Hz. Peygamber'in ordularına kumandanlık etme şerefine nail olmuş iki güzide sahabi hakkında verilen bilgilerin oluşturduğunu ve bu metnin bilimsel metodlara dayalı olarak hazırlandığını yukarıda belirtmiştim. Bununla ilgili fazla bir şey söylemek istemiyorum. Şu kadarını ifade edeyim ki, burada sözü edilen her iki sahabinin Hz. Peygamber'le olan yakın ilişkileri, özellikle İslam ordularında yaptıkları üstün hizmetler özetlenmiştir. Verilen bilgilerin mevsuk kaynaklara dayandırıldığı görülmektedir. Burada temel sorun, kanaatimce bu kısmın tebliğle verilmeye çalışılan ana temayı ne kadar desteklediği meselesidir.

3. Ana metne eklenendirilmiş, gerek giriş bölümü gerekse ana metinden sonra alt başlıklar halinde yer alan bölümlere gelince bunlar birbiriyle yeteri kadar ilintilendirilememiş ve aralarında insicam bulunmayan cümle ve paragraflar toplamı olarak görülüyor. Bize tanınan süre, bunları tek tek örneklendirmeye maalesef imkân vermiyor.

4. Sayın Acar, tebliğine şöyle bir kesin yargı ile başlıyor: "İnsan yetiştirmek henüz toplumumuzun temel sorunu olamamıştır." Şahsen bu kanaatte değilim. Toplum olarak da kurumlar olarak da bunu dert edindiğimizi ve bu doğrultuda epeyce de mesafe aldığımızı düşünüyorum. Sonra bilimsel çalışmalara böylesine kesin bir yargı cümlesi ile başlamak hoş karşılanmaz. Yine bu giriş kısmında bazı sorular sıralanıyor; ama tebliğin genelinde bu sorulara yeteri kadar cevap teşkil edecek ayrıntıya rastlayamıyoruz. Binaenaleyh Cafer Bey'den, giriş kısmı dahil tebliğini daha sistematik ve tematik hazırlamış olmasını beklerdik.

5. Tebliğe konu olan iki sahabinin seriyeye ve gazalarda komutan tayin edilmele-
rindeki tercih Hz. Peygamber'in üstün devlet idareciliği ve askeri alandaki dehası, seçimindeki isabet konusunda rahatlıkla birer örnek olarak gösterilebilir. Ancak bu tercihi, Efendimizin insan yetiştirme sistemiyle nasıl ilişkilendirmeliyiz? Doğrusu meselenin özünü burası teşkil ediyor.

Bu iki sahabinin ordu komutanı olarak tercihinde temel ayırt edici unsur nedir? Sadece Efendimizin çok yakınında bulunmaları mı, askeri alanda Peygamberimizden aldıkları özel bir eğitim mi, yoksa mezkur şahısların kişisel yetenek ve kabiliyetleri mi etkili olmuştur? Hz. Peygamber'in yakın hizmetinde bulunmuş olmak, adı geçen iki sahabinin daha iyi yetişmelerine çok büyük katkı sağladığı kuşkusuzdur. Ancak bir gerçek daha vardır ki, Efendimize aynı yakınlıkta bulunmuş ve onun rahle-i tedrisinden geçmiş başka kişiler de bulunuyordu. Nitekim tebliğde de buna işaret edilmiştir. O halde mezkur iki sahabinin ordu komutanı ve vali olarak tercihlerinde, Acar'ın ifadesiyle bu "refakat eğitimi" tek gerekçe gösterebilir miyiz? Ordunun sevk ve idaresi söz konusu

olduğuna göre Efendimiz bu noktada onları özel bir askeri eğitime mi tabi tutmuştur? Bu hususta onlara nasıl bir eğitim vermiştir? Bu konularda tebliğde yeteri kadar sistematik bilgilerin bulunduğunu söylemek zor.

6. Anlayabildiğim kadarıyla Hz. Peygamber'in hususi himayesinde bulunarak yetişmiş olmayı Sayın Acar "refakat eğitimi" şeklinde kavramlaştırmaya çalışıyor. Böyle bir kavramla şahsen daha önce karşılaşmamıştım. Tebliğcimizin ifade etmek isteği şey anlaşılabilir bile terkip olarak "refakat eğitimi" anlamlı gözükmemektedir. Tabii, önemlidir, Cafer Bey konuya ilişkin yeni bir kavram önerebilir; ancak bunun biraz içerisini doldurması, neyi kastettiğini biraz daha netleştirmesi gerekir diye düşünüyorum. Aynı şey, tebliğde birçok kez kullanılan "toplumun zayıfları" ifadesi için de geçerlidir.

7. Tebliğin sonunda satırbaşları halinde sıralanmış önemli tespit ve öneriler de var; bir kısmı bu tebliğle doğrudan ilgili olmasa da bunların çoğuna katıldığımı ifade etmek isterim.

Önerilerinden Cafer Bey'in eğitim davamızı kendisine dert edindiği anlaşılıyor. Kendilerini yürekten tebrik ederiz. Bundan olsa gerektir ki, tebliğinin konusunun bir hayli dışına çıkarak farklı problemlerimizle ilgili önerilerini de sıralamış. Bizim bunların üzerinde tek tek durmamız imkânsız. Örneğin Kur'an kurslarının yaygınlaştırılması önerisi ... Keza, İmam-Hatiplerle ilgili öneriler ... Bir yerde örgün eğitim, yaygın eğitimden söz ediyor. Ayrıca bunlardan tartışılabilir nitelikte olanlar da var. Mesela diyor ki, "Biz de bugün toplumun zayıflarından başlayarak bir yetiştirme programı tasarlamalıyız." Tabii, tartışılabilir. Kanaatimce Cafer Bey, önerilerini tebliğinin esas konusuyla sınırlı tutsaydı hem çalışması daha akademik olur hem de biz daha rahat katkı sağlayabilirdik diye düşünüyorum.

Tebliğde anlamakta zorlandığımız cümle ve paragraflar da var. Mesela "İnsan Yetiştirme Düzenimiz ve Toplumun Zayıfları" başlıklı bölümde, "İnsanların yetişmişlik ölçüsü; önceliklerine bakmaksızın kâinattaki mevcudata verilen değerle aranmalıdır. İnsan ve diğer mevcudatın onur ve değerinin muhafaza edilmesi ve bu unsurlara yerli yerinde muamele edilmesi temel ölçü olarak kabul edilebilir." diyor. Aynı yerde, "Bu sebeple olsa gerek mühendislerimiz vb. yetişirken eş zamanlı insani nitelikleri geliştiriyoruz. Mesela çoğunlukla insanlarımız elinde kalan çöpe hak ettiği değeri verip çöpü çöp kutusuna atmayı tercih etmiyor (...)." deniyor. Burada yer veremeyeceğimiz benzeri başka ifadeler de bulunuyor.

Özetle ifade etmeye çalışırsak; Hz. Peygamber'in Zeyd b. Harise ve Üsâme b. Zeyd'e tevdi ettiği idari ve askeri önemli sorumluluklardan hareketle Hz. Peygamber'in insan yetiştirme düzenimize açtığı ufuklar arasında bir ilinti kurmak gerçekten derinlikli bir çalışmayı gerektiriyor. Bunu da biraz daha çaba göstererek Cafer Bey'in yapabilece-

ğine inanıyorum. Kanaatimce adı geçen iki sahibinin sadece biyografilerini vermekle bunu sağlamamız zor.

Tebliğinden dolayı Dr. Cafer Acar'ı tebrik ediyor, dinleme zahmetinde bulunan haziruna saygılarımı sunuyorum.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Mehmet Bey'e çok teşekkür ediyorum.

Önemli sorular sordu tebliğciye. Tebliğci bunları değerlendirecektir tabii.

Sanıyorum biraz anlaşılabileceksiniz kavramlarda, çünkü benim dinlediğim kadarıyla mesela eğitimi sorun edinme konusunda sizin bakış açınızla Cafer Bey'in bakış açısı farklı olduğu için o fark ortaya çıkıyor gibi geliyor bana.

Sorun edinme kavramının içeriğini doldurmada farklılaşıyorsunuz.

Mesela, bugün okullarımızda başarılı olunmadığını öğretmenler, öğretim üyeleri düşünüyor, herkes söylüyorlar, peki ne yapıyorlar? Sorun ediniyorlar mı? Gider sorarsanız sorun edindiklerini söylüyorlar, ama sorun edinme o mudur, yoksa kendilerini değiştirerek bu başarısızlığı ortadan kaldırmak için tedbirler almak mıdır? Bu bakımdan anlaşılabileceğinizi düşünüyorum.

4 HZ. PEYGAMBER'İN YETİŞTİRDİĞİ ÖRNEK ŞAHSİYETLER

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Adem DÖLEK

Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

19.04.2014
CUMARTESİ

OTURUM BAŞKANI- Saygıdeğer meslektaşlarım ve sevgili hazırun, hepinize hayırlı günler diliyorum. Dördüncü oturumun da başarılı geçmesini, hepimiz için hayırlara vesile olmasını Cenab-ı Hak'tan niyaz ediyorum.

Zamanı çok iyi kullanmamız gerekiyor. Onun için hemen oturumu başlatmak istiyorum. Tebliğcilerimizi buraya davet ediyorum.

İlk tebliğcimiz Yrd. Doç. Dr. Hasan Yenibaş Bey, Fatih Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden. İkinci tebliğcimiz Yrd. Doç. Dr. Hasan Yaşaroğlu Bey, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden. Üçüncü tebliğcimiz Sehal Deniz Kotan Hanımefendi, Kur'an Kursu Öğreticisi İstanbul- Üsküdar'da. Dördüncü tebliğcimiz Yrd. Doç. Dr. Ahmet Güzel ise Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden. Evet, tebliğci hocalarımızdan istirham ediyorum, her tebliğciye azami 15 dakika süre verilmiş durumda. Omurgasını teşkil eden fikirlerini paylaşırlarsa herhâlde daha da iyi olacak diye düşünüyorum.

Evet, ben hemen ilk sözü Yrd. Doç. Dr. Hasan Yenibaş Bey'e bırakıyorum. Hocam buyurun.

KİŞİLİK TİPLERİ VE HZ. PEYGAMBER'İN FARKLI KİŞİLİKLERE YAKLAŞIMI

Yrd. Doç. Dr. Hasan YENİBAŞ

Fatih Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

A. KİŞİLİK TİPLERİ

1. Mizaç ve Karakter

İnsan yaratılışı gereği çok zengin bir donanıma sahip olarak doğar. İnsanın doğumla birlikte getirdiği belli derinlikteki zihni, fiziki ve hissi potansiyeller hem genetik yapısında hem de manevi latifeler halinde ruhunda mevcuttur. Günümüzde de insanın Empirist John Locke'un iddia ettiği gibi "boş bir levha/tabula rasa" olarak doğmadığını belirten birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. İnsan, kendisi ile birlikte getirmiş olduğu mizaç özelliklerine sıkı sıkıya bağlıdır.¹ Mizacın büyük ölçüde genetik olduğunu iddia eden çalışmalar da vardır.² İnsan doğuştan getirmiş olduğu mizacın esiri değildir. Zira Allah insana vermiş olduğu irade ile hayra olan özelliklerin geliştirilmesini, şerre meyilli olanların ise ıslah edilmesini emretmiştir.

İnsanın yaratılıştan getirdiği huy ve davranış stilleri mizacını oluşturur. Karakter ise mizaçtan gelen iç tepkilerle, çevreden ve terbiyeden gelen tesirlere dayanan, tabii olmaktan ziyade kazanılmış bir haldir. Yani mizaç ve çevrenin etkisiyle ortaya çıkan bir durumdur. Meselâ hiçbir çocuk, doğuştan tembel ya da çalışkan değildir. Bu karakter özelliği sonradan kazanılır³.

1 Tunç, *Psikoloji Dersleri*, s. 103.

2 Baymur, *Genel Psikoloji*, s. 83

3 Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, s. 185.

Karakter, mizaç ve yaşanılmış tecrübeler arasında cereyan eden daimi ve karşılıklı tesirler neticesinde teşekkül ettikten sonra belirir.⁴ Bu tanımdan anlaşılacağı gibi karakter doğuştan gelen değil sonradan kazanılan bir özelliktir.

“Herkes kendi şakilesi (karakter, seciye ve mizacı) üzere amel eder. Kimin daha isabetli olduğunu ise Rabbimiz bilir.⁵ ayetinde mizacın kastedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Ayette geçen “şakilesi üzere” ifadesini İbn Abbas; nahiyesi/bakış açısı⁶, Elmalılı; tabiat, adet, din, ahlak ve niyet olarak tefsir etmiştir. Buhari “nahiye”, İbni Hâcer ise çoğunluğun “yol ve bakış açısı” olarak anladığını nakletmiştir⁷. “Şakile” kanaatimizce karakter, seciye, mizaç olarak anlaşılabilir. Ahseni takvim üzere yaratılan ve esfeli safiline düşme ihtimali olan insan⁸, iradesinin hakkını vermekle mükellef kılınmıştır. İnsanın kendinde var olan bu potansiyel ile melekleri geride bırakacak bir seviyeye yükselmesi ya da şeytanı bile utandıracak derekeye düşmesi mümkündür.

2. Şahsiyet(Kişilik)

Şahsiyet bir insanın bütün tutum, ilgi ve yeteneklerini, konuşma tarzını, dış görünüşü ve çevresiyle uyumunu kapsayan geniş bir kavramdır.⁹ Psikolojide kişilik ferdin hususi ve onu diğerlerinden ayıran davranışlarını ihtiva eder. Şahsiyet, kişiye özeldir; çünkü kişinin sıkça tekrarladığı tipik davranışları ihtiva eder; hususidir, çünkü bu davranışlar kişiyi diğerlerinden ayıran en temel özelliklerdendir.¹⁰ Şahsiyetin bu tanımlarının yanı sıra birçok değişik tanımları yapılmıştır. Bu tanımlar; sosyal becerilerin toplamı, başkalarında bıraktığı imaj, kendinde olan hususiyetleri ile çevre arasında geliştirdiği ilişkilerden oluşan davranış eğilimi olmak üzere üç ana başlık altında toplanabilir.

Şahsiyet, mizaç ve karakter bileşeninden oluşur. İnsanın yaratılıştan getirdiği mizaç özellikleri, iyi bir karakter gelişimiyle güzele ve hayra yönlendirilebilir. Eğitimci ve din adamları için yaratılıştaki bu özellikleri bilip ona göre davranmak hayati önem taşır. Örnek verecek olursak; mizacı gereği çabuk öfkelenen bir insana, hiç öfkelenme demek ona yaratılıştan kendi ile birlikte getirdiği özelliklerin tam zıddına davran demek anlamına gelir ki; kişi için bu söylenenleri harfiyen yerine getirmek zor hatta imkânsız-

4 Tunç, *Psikoloji Dersleri*, s. 105.

5 El-İsra, 17/84.

6 İbn Kesir, *Tefsir*, II, 397.

7 İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, I, 185.

8 Et-Tin, 95/4-5.

9 Silah, *Sosyal Psikoloji*, s. 230.

10 Yanbastı, *Kişilik Kuramları*, s. 11.

dır. Bunun yerine “Allah için sevmek, Allah için kızma”¹¹ ahlaki öğretilmesi fitrata daha uygun ve daha tesirli bir eğitim metodu olacaktır.

20. yüzyılda psikoloji, karakter ile kişilik kavramlarını birbirinden ayırdı. Daha kolay gözlemlenebildiği için kişilik (girişken-pasif, içe dönük-dışadönük vb.) üzerine daha çok yoğunlaşıp karakteri (dürüstlük, saygı, sadakat vb.) arka plana attı. Kişilik üzerine yoğunlaşan çalışmalar, karakterin gelişiminin önemli bir faktörü olan ahlak eğitiminin göz ardı edilmesine sebep oldu.

3. Tip Sınıflandırmaları

Tip sınıflaması, kişiliği sınıflandırmanın en eski yollarından biridir. Tip, özellik kavramından farklı olarak davranışın hususiyetleri açısından daha bir aynılığı, benzerliği ifade eder.¹² Kişilikle ilgili tiplerde kişiliğin fiziki yönünü esas alan çalışmalar bir hayli eskiye dayanır. Hippocrates kişiliği beden yapısı ve kimyasına göre sınıflandırmıştır. Galien ise bu görüşleri sistemleştirmiştir.¹³ Stern, James ve Rorschach gibi bir çok araştırmacı bu yaklaşımı eleştirmiştir. İnsan tipolojisi hakkında görüş bildiren İslam düşünürleri de vardır. İbrahim Hakkı Marifetname'nin ilk bölümünde konu ile ilgili görüşlerini ortaya koymuştur. Onun insan anlayışı, İslam düşünürlerinin Kur'an ve sünnetten ilhamla oluşturdukları insan anlayışı ile paraleldir. İnsanın yaratılışı ve gayesi, akıl, kalp, latife ve duyguların fonksiyonları ele aldığı temel konular arasındadır.¹⁴ Batılı anlayış insanın ruh yapısını ve manevi yönünü tahlil etmekte yetersiz kalmıştır. İbrahim Hakkı, diğer İslam âlimlerinden farklı olarak insanın fiziki yapısı ve ahlaki yönü arasında bir ilişki kurmuştur. İlm-i simâ hakkında pek çok analiz yapmıştır. Bu bilgiler insanı tanıma adına bir ipucu vermiş olsalar da tamamen objektif olduklarından söz edilemez.

Günümüz psikolojisinde kişilik tipleriyle alakalı 3 ana yaklaşımdan söz edilebilir:

1. Bedensel -genetik özelliklere dayalı tipler.
2. Zihin fonksiyonlarına dayalı tipler.¹⁵
3. Yetişme çağına yaşanan tecrübelerle dayalı tipler.¹⁶

11 Ebu Davud, Sünnet, 3.

12 Silah, *Sosyal Psikoloji*, s. 51

13 Altunköprü, *Beden Yüz Yapısı ve Karakter*, s. 14.

14 İbrahim Hakkı, *Marifetname*, s. 60 vd.

15 Köknel, *Kaygıdan Muthuluğa Kişilik*, s. 99-100.

16 Silah, *Sosyal Psikoloji*, s. 241-243.

Bu sınıflandırmalar üzerinde ittifak edilmiş ve herkes tarafından kabul edilen görüşler değildir. Biz burada fikir vermesi açısından Jung, Holland ve Spranger'in tipoloji görüşlerin kısaca yer vereceğiz.

Jung'un tipoloji görüşü: Analitik psikolojinin kurucusu olan Jung kişiliğin dört ana fonksiyonunu düşünme, hissetme, duygu, sezgi olarak tanımlamış ve bunları davranış biçimleri ile ilişkilendirerek 8 farklı tip oluşturmuştur. Bunlar:

1. Dışadönük düşünen tip
2. İçedönük düşünen tip
3. Dışadönük hissi tip
4. İçedönük hissi tip
5. Dışadönük duygusal tip
6. İçedönük duygusal tip
7. Dışadönük sezgili tip
8. İçedönük sezgili tip.

Jung insanın bölümlendirilmeyeceğini savunan psikiyatristlerin ağır eleştirisine uğramıştır¹⁷. Jung'un tanımında dışadönük ve içedönüklük hâkim unsurdur. İnsanlar tamamıyla içedönük ya da tamamıyla içe dönük olamazlar. Fakat kişinin yaşamında bu davranışlardan biri ağır basar.

Holland'ın tipoloji görüşü: Holland kişiliği 6 başlık altında toplamıştır. Holland'ın çıkış noktası insanların meslek seçimi ve kişilikleri arasındaki ilişkidir. Bu tipler;

- Gerçekçi tip
- Araştırmacı tip
- Gelenekçi tip
- Sosyal tip
- Girişimci tip
- Sanatçı tip

Holland'a göre bir alana duyulan ilgi doğuştan kazanılmamış çevresel etkileşimle elde edilmiştir. Çevrenin ödüllendirmesi o alanla ilgili olan etkinlikleri arttıracak ve bunlar giderek kişilik tiplerini oluşturacaklardır.¹⁸

17 Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, s. 199-201.

18 Kuzgun, *Meslek Danışmanlığı*, s. 128-136.

Spranger'in tipoloji görüşü: Spranger kişilik psikolojisi kurmayı amaçlamış ve bu doğrultuda 6 farklı kişilik tip oluşturmuştur. Bunlar:

Ekonomik tip

Teorik tip

Estetik tip

Sosyal tip

Politik tip

Dindar tip

Bu yaklaşımların tamamı Batılı bilim adamlarına aittir. İslam medeniyeti ile Batı medeniyeti arasında insana bakış açısı bakımından temel yaklaşım farkları olduğu düşünülecek olursa kişilik tiplerinin bizim açımızdan objektif ve bağlayıcı olmadığı anlaşılabilecektir. Biz burada herhangi bir görüşe bağımlı kalmadan ama hepsinden de istifade ederek bir fikir vermesi açısından Peygamberimizin farklı kişiliklere yaklaşımına ışık tutmaya çalışacağız.

B. HZ. PEYGAMBER'İN FARKLI KİŞİLİKLERE YAKLAŞIMI

1. Araştırmacı Tip

Araştırmacı tip kavramı Holland tarafından kullanılmıştır. Bu tipler analitik düşünebilen, tenkitçi tutuma sahip, meraklı, mantıklı, çekingen, popüler olmayan, mütevazı, pasif ve entelektüel kişilerden oluşur.¹⁹ Bu tip Spranger'in "Teorik tip" olarak tanımladığı kişilik tipine karşılık gelir. Jung'un dışa dönük ve içe dönük düşünen tipleri de araştırmacı tipe benzerlik gösterir. Biz burada araştırmacı tipin en belirgin özelliklerini taşıyan iki sahabe'nin kişilik yapılarını ve Peygamberimiz'in bu kişilik tipine karşı tutumuna işaret edeceğiz. Araştırmacı tipin belirgin iki hususiyeti:

a. Meraklı Tavrı

Araştırmacı tip teorik bir zihin yapısına sahiptir ve en belirgin özelliklerinden birisi merak duygusudur. Peygamberimiz zaman zaman dikkat çekici sorular sorarak hem insanda var olan merak duygusundan yararlanmış, hem de merak duygusu ağır basan kişilerin dikkatlerini çekmeyi başarmıştır. O'nun soruları cevap almaktan ziyade dikkatleri toplama ve söylediği şeylerin dinlenilmesini ve anlaşılmasını sağlamak içindir.

Sahabe içerisinde Ebû Hureyre bu tipin en güzel örneklerinden biridir. En çok hadis rivayet eden sahabe olan Ebu Hureyre hadis öğrenme hususunda çok meraklı-

19 Kuzgun, *Meslek Danışmanlığı*, s, 132-133.

dı. “Bir defasında Rasulüllah’a, ‘Kıyamet günü sizin şefaatinizden en çok nasibini alan kimdir?’ diye sormuştu. Peygamber Efendimiz şöyle buyurdu: “Ey Ebu Hureyre ! Senin hadis hususundaki aşırı merakını bildiğim için bir başkasının bunu senden önce sormayacağını gerçekten tahmin etmiştim. Kıyamet günü şefaetimden en çok nasibi olan kalbinden la ilahe illallah diyen kimsedir.”²⁰ Ebu Hureyre’nin bu davranışı Efendimiz ve sahabeler tarafından takdir edilmiştir. Ebu Hureyre gecenin üçte birinde uyur, üçte birinde ibadet eder, üçte birinde hadis müzakere ederdi.²¹ Ebu Hureyre’nin uyguladığı bu yöntemin hadis ezberlemesine büyük katkısı olmuştur. Ebu Hureyre hafızası güçlü, mütevazı ve analitik bir zekâya sahiptir. Metotlu bir çalışma sistemi vardı. Dış dünya ve sosyal hayatla fazla bir ilgisi olmadığı için pasif bir görünüme sahipti. O merakını büyük oranda hadis ilmine kanalize etmiş ve bu alanda derin bir ilim sahibi olmuştur.

Burada dikkat çekilmesi gereken nokta ise diğer sahabilerin ilgisini çekmeyen Ebu Hureyre’nin bu yeteneğinin Efendimiz tarafından keşfedilmiş ve bu konuda desteklenmiş olmasıdır. Efendimiz Ebu Hureyre’nin iâşesini temin etmiş, kendisine hususi bir yakınlık duymuş, ilgi göstermiş ve 3-4 yıllık kısa bir beraberliğe rağmen Ebu Hureyre hadis konusunda diğer sahabelerden öne geçmeyi başarmıştır. Başka bir deyişle Ebu Hureyre’nin mizaç olarak kendisi ile birlikte getirmiş olduğu özellikleri (nature), Efendimizin desteği ile sağlanan uygun bir ortam bulunca zirveye taşınmıştır. Peygamberimizin bu tavrı kişilerde var olan istidatları tanıma ve en doğru olana yöneltme hususundaki en güzel örneklerden biridir.

b. Tenkitçi ve Mantıklı Tavrı

Tenkit edebilme kabiliyeti akli melekelerin gelişmiş olmasının en açık göstergelerindendir. Eleştiri iyi bir muhakeme ve analitik düşünebilmenin bir sonucudur. Bunun en güzel örneklerinden biri Hz. Aîşe’dir. İlmi, zekâsı ve ferasetiyle Peygamber hanımları ve diğer sahabe hanımlarından daha seçkin bir yere sahiptir. Hz. Aîşe de tıpkı Ebu Hureyre gibi avantajlı bir çevrede yetişmiş ve kendinde olan mizaç özelliklerini geliştirme fırsatı bulmuştur.

Küçük yaştan itibaren Hz. Ebu Bekir’in ilminden istifade eden Hz. Aîşe, Peygamberimizin hususi ilgi ve eğitimine mazhar olmuştur. Mesela Peygamberimiz Hz. Aîşe ile iki kez yarış yapmış, bir defasında Hz. Aîşe, diğer bir yarışta ise Hz. Peygamber galip gelmiştir.²² Yine başka bir sefer Habeşliler mızrakları ile birlikte mescide gelip oynadıkları zaman Hz. Peygamber Hz. Aîşe’yi omzuna yaslandırıp seyrettirmiştir. Peygamber Efendimizin diğer hanımlarından farklı olarak onunla aynı kaptan yıkanması, onun

20 Buhari, Rikak, 51

21 Darimi, Mukaddime 27

22 Ebu Davud, Cihad 61

odasında olduğunda yatıyor olmasına rağmen Peygamber Efendimiz'in onun karşısında namaz kılması, beraber teheccüd namazı kılmaları, onun odasında iken vahiy gelmesi, Peygamberimizin onun odasında vefat etmesi ve onun odasına defnedilmesi de²³ onunla olan hususi münasebetini göstermektedir. Yine Hz. Peygamber en çok kimi sevdiği sorulunca "Aişe" diye cevap vermiş, onun cennetteki eşlerinden biri olacağını bildirmiş ve senedi zayıf bir hadiste "Dininizin yarısını şu Hümeysra'dan alın."²⁴ buyurmuştur.

Hz. Aişe ilim ve zekâsıyla temayüz etmiş ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra her konuda müracaat kaynağı olmuştur. Hz. Aişe 2210 hadis rivayet ederek en çok rivayette bulunan kişiler arasında yer almış²⁵ ve ashaptan en çok hadis rivayet eden yedi kişi arasında sayılmıştır.²⁶ Hz. Aişe'nin mudakkik zihin yapısına sahip olduğunu, aklına takılan meseleleri Peygamberimiz'e sormaya ve öğrenmeye çalışmasından anlayabiliriz. "Rablerine döneceklerinden ötürü yaptıklarını kalpleri titreyerek yaparlar."²⁷ ayetini okuduktan sonra Rasulullah'a müracaat etmiş ve: "Ya Rasulallah! Bundan murat hayırsızlık ettiği, zina işlediği veya içki içtiği için Allah'tan korkanlar mıdır?" diye sormuş. Rasulullah şöyle cevap vermiştir: "Hayır, Ebu Bekrin kızı! Hayır, Sıddık'ın kızı! Bundan murat, kabul edilmemesinden korkarak namaz kılan, oruç tutan ve sadaka verenlerdir."²⁸

Hz. Aişe'nin ilmini/araştırmacı yönünü oluşturan eleştirel kişiliğini de onun sahabeye yöneltmiş olduğu eleştirilerle anlamamız mümkündür. Nazari/zihni yönü güçlü olan kimselerin pratik yönünün zayıf olacağı öngörülür. Hz. Aişe'nin de pratik/el becerisi gerektiren işlerde fazla maharetli olmadığı görülür. O, Peygamber Efendimizin diğer eşleri kadar ev işlerinde maharetli değildir. Bu durum kendisinde zaman zaman kıskançlığa bile sebep olmuştur.

Bunun yanı sıra Efendimizle Hz. Aişe'nin yakınlığı dolayısıyla İslam aile hayatıyla ilgili pek çok hüküm ve uygulama bizlere ulaşmıştır. Aslında Hz. Aişe Peygamberimiz tarafından hususi olarak yetiştirilmiş ve ümmetine miras olarak bırakılmıştır. Hz. Aişe de bu konuda kendinden bekleneni hakkıyla yerine getirmiştir.

2. Sofu Tip

Tasavvuf, İslam'ın ruhi hayatı olup, sufi ve mutasavvıfların Allah'a ulaşma yollarına verilen isimdir. Bilindiği gibi herkesin dinî tutumu, onu hayatına taşıması farklılık arz

23 İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII, 64; İbn Hacer, *İsabe*, s. 1727.

24 İbn Kesir, *Bidaye*, VIII, 100; Acluni, *Keşfu'l-hafa*, I, 449. Acluni hadisin zayıf olduğunu belirtmektedir.

25 Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih mukaddimesi*, s. 25.

26 Kettani, *Teratib*, II, 478.

27 El-Mü'minün, 23/60.

28 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 159.

eder. Kimi beş vakit namazı kılmaz ya da bu konuda zorlanırken, kimi de bunlara ilave olarak çokça nafil ibadetle meşgul olabilmektedir. Bazı kimseler dünyaya çok değer verirken bazıları da hiç değer vermemektedir.

Sofu tip derken ibadete düşkün ve dünyaya değer vermeyen kişileri kastediyoruz. Bu tipin iki belirgin yönü olan zühd ve ibadet konusundaki tavırlarını değerlendireceğiz.

a. Zahid Tavır

Zühd, dünyevi hazları terk edip nefsin isteklerine karşı koyma manasında anlaşılmaktadır. İslam, zühd anlayışını teşvik etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de, "Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlatta bir çokluk yarışından ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibi ki, bitirdikleri çiftçileri imrendirir, sonra kurumaya yüz tutar, bir de bakarsın ki sararmış, ardından da çerçöp haline gelmiştir. Ahirette ise ya çetin bir azap yahut Allah'ın bağışlaması ve hoşnutluğu vardır. Dünya hayatı, sadece yararlanıp aldanma vasıtasıdır."²⁹

Konuyla ilgili birçok hadise yer vermek de mümkündür. Birkaç tanesini örnekleyecek olursak: "Benden sonra size dünya nimetlerinin ve ziynetlerinin açılmasından ve onlara gönlünüzü kaptırmanızdan korkuyorum."³⁰ "Ahirete göre dünya sizden birinizin parmağını denize daldırmasına benzer. O kişi parmağının ne kadarlık su ile döndüğüne baksın."³¹ "Altın, gümüş, kumaş ve abaya kul olanlar helak oldular. Eğer onlara istedikleri verilirse hoşnut olur, verilmezse hoşnut olmaz."³²

Hz. Peygamber bu ve benzeri hadislerle dünyanın değersizliğine karşı sürekli uyarıda bulunmuştur. İslam dünyada çalışıp kazanmayı değil, kalben dünyaya bağlanmayı yasaklamıştır. Bunun ölçüsü kazanılan şeyleri fazla sevmeme, kaybedilen şeylere gereğinden fazla üzülmemedir. Sahabe içerisinde dünyevi lezzetleri tamamen terk etmek isteyen kişiler çıkmıştır. Hz. Peygamber böyle bir anlayışa müsaade etmemiş ve dengeli bir zühd hayatı tavsiyesinde bulunmuştur.

Peygamberimizin kıyametten bahsettiği bir gün sahabeden duyulanan on kişi Osman bin Maz'un'un evinde toplandılar. Yaptıkları istişareden sonra dünyadan el etek çekmeye, kendilerini hadım ettirmek suretiyle erkeklik duygularından kesilmeye, gündüzleri oruçlu, geceleri de yatakta yatmaksızın ibadetle geçirmeye, et ve et ürünleri yememeye, kadınlarla yakın olmamaya, güzel koku sürmemeye, yeryüzünde dolaş-

29 Hadid, 20. Konuyla ilgili benzer ayetler için bkz. Yunus, 15/24; Kehf, 18/45-46; Âl-i İmrân, 2/14; Fâtır, 35/5; Tekasür, 102/1-5.

30 Buhari, Zekat 47, Cihad 37; Müslim, Zekat, 121-123.

31 Müslim, Cennet, 55.

32 Buhari, Rikak, 10. Konuyla ilgili benzer hadisler için bkz. Müslim, Zikir, 99; Buhari, Temenni, 2; İbn Mace, Zühd, 1; Tirmizi, Zühd, 14; Tirmizi, Zühd, 20; Tirmizi, Zühd, 43.

mamaya karar verdiler. Bu haber Efendimize ulaşınca, kalkıp Osman bin Ma'zun'un evine gitti, fakat kendisini evde bulamadı. Hanımına Osman ve arkadaşlarının kendisine uğraması için haber bıraktı. Sonra onlar da Peygamber Efendimizin yanına geldiler. Efendimiz karar aldıkları hususları kendilerine sayarak;

‐Bu konularda ittifak etmişsiniz öyle mi?‐ dedi. Onlar;

‐Evet ya Rasulallah! Bizim bunlarda hayırdan başka gayemiz, arzu ve isteğimiz yoktur, dediler. Bunun üzerine Efendimiz:

‐Şüphesiz ben bunlarla emrolunmuş değilim. Elbette sizin üzerinizde nefislerinizin hakkı vardır. Bazen oruç tutun, bazen tutmayın. Gece hem ibadet edin hem uyuyun. Ben hem ibadet eder hem uyurum. Oruç tuttuğum günler de olur, tutmadığım günler de. Et ve et ürünlerinden yediğim gibi, hanımlarımla da beraber olurum. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir.‐³³ Görüldüğü gibi Efendimiz zühd adına aşırı davranışta bulunmayı engellemiştir. Bu konuda dengeli bir hayat anlayışı teklif etmiştir. Görünüş itibarı ile iyi gibi görünen bu istekler fıtrata ters düşeceği için Efendimiz onlara orta bir yol tutmalarını, kendi sünnetinin de öyle olduğunu ve buna riayet etmelerini istemiştir. Günümüzde de birçok psikolojik problemin nedenini oluşturan aşırıya gitme, bedeni ve ruhsal ihtiyaçları görmezlikten gelme ya da karşılamamanın getireceği rahatsızlık ve stres Efendimizin yerinde tespiti ve uygulamasıyla önlenmiştir.

Kur'an da zühd konusunda bir ölçü getirmiştir. ‐Ey iman edenler! Allah'ın size helal kıldığı temiz şeyleri haram saymayın ve aşırıya da gitmeyin. Çünkü Allah aşırıya gidenleri sevmez. Allah'ın size verdiği rızıklardan helal ve temiz olandan yiyin ve inandığınız Allah'tan korkun.‐³⁴ Kulluk bu nimetleri aşırı tüketmek ya da onlardan tamamen uzaklaşmak değil, bu nimetleri ölçülü bir şekilde kullanıp ondan istifade etmektir. Efendimiz bu konudaki söz ve uygulamalarıyla bu ölçüyü hayata taşımıştır. Hz. Peygamber zühd adına fıtrata aykırı bütün talepleri reddetmiştir. Sa'd bin Ebu Vakkas, Hz. Peygamber'in Osman bin Ma'zun'un hadım olma isteğini reddettiğini belirterek, eğer izin verseydi kendilerinin de hadım olacaklarını söylemektedir.³⁵ İslam tarihi incelendiğinde sahabeler arasında dünyevi lezzetleri terk etme adına bu ve benzeri taleplerini Efendimize ileten, sufi kişilik tipine sahip pek çok sahabe görmek mümkündür. Efendimiz onlardaki bu iyi niyetli istekleri insan fıtratını göze alarak değerlendirmiş ve onların aşırılığa yol açabilecek olan fiil ve isteklerini reddetmiştir. Günümüzde aynı hassasiyete ve kişilik tipine sahip olan insanlara nasıl davranılması gerektiği konusunda örnek olmuştur.

33 Ali el-Kari, *Mirkat*, I, 182-183. Benzeri rivayetler için bkz. Buhari, Nikah ,1; Müslim, Nikah, 5; Nesei, Nikah, 4.

34 El-Maide, 5/87-88.

35 Buhari, Nikah, 8.

Zahid tavrın özünde dünyaya değer vermeme olduğu için bu tip kimseler çok cömert olabilmektedirler. Cömertlik özü itibarı ile büyük bir fazilet olsa da, Efendimiz bu konuda da dengeli olmayı tavsiye etmiştir. “Sadakanın iyisi ihtiyaç fazlası maldan verilendir.”³⁶ buyuran Hz. Peygamber, tövbesini tamamlamak maksadıyla bütün malını tasadduk ettiğini bildiren Ka’b bin Malik’e: “Ey Ka’b! Malının bir kısmını kendin için alıkoyma. Böylesi senin için daha hayırlıdır!”³⁷ diyerek uyarmıştır.

İslam muhakkak ki zühdü teşvik etmiştir. Ancak, kendilerine karşı sorumlu olduğumuz yakın akrabalarımızı ve kendi ihtiyaçlarımızı ihmal edecek derecedeki bir cömertlik ve zahid tavır dinimizin tavsiyeleriyle uyuşmamaktadır. Efendimiz hem hayatıyla örnek olarak hem de bu türlü girişimleri önleyerek insana fitratına uygun bir yaşam modelini öğretmiştir.

b. Abid Tavrı

Sofu tiplerin belirgin özelliklerinden biri de ibadete çok düşkün olmalarıdır. İnsanın kişilik yapısı onun ibadet hayatını etkileyen ve şekillendiren en önemli unsurlar arasındadır. Bazı kişiler yalnızca farzlarla yetinirken bazı kişilerin farzlar haricinde nafilelerle meşgul olması bu kişilik yansımasının en açık göstergesidir. İbadette yapılan gevşeklik, zaaf ve eksiklik dinimizce hoş görülmediği gibi, zamanının tümünü ibadete ayırmak ve hayattan kopmak da aşırılık sayılmış ve hoş görülmemiştir. Her hususta olduğu gibi bu hususta da Efendimiz dengeli bir tavır ortaya koymuştur. “Din kolaylıktır. Dini aşmak isteyen kimse, ona yenik düşer. O halde orta yolu tutunuz, en iyiyi yapmaya çalışınız, o zaman size müjdelersun; günün başlangıcından, sonundan ve bir miktarda geceden faydalanınız.”³⁸ “Orta yolu tutunuz, amellerinizi mükemmelleştirmeye ve Allah’a yakın olmaya gayret ediniz. Sabahleyin, öğlen ile akşam arası çalışınız. Bir parça da geceden faydalanınız. Aman acelesiz gidin, telaşsız gidin ki menzilinize, varacağınız hedefe ulaşsınız.”³⁹ buyurmuştur.

Allahu Teâlâ, “Allah sizin için kolaylık ister zorluk istemez.”⁴⁰ “O sizi seçti ve dinde size güçlük yüklemedi.”⁴¹ gibi ayetlerde de dinin zorluk üzerine değil, kolaylık üzerine bina edildiğini beyan etmektedir. Dini zorlaştırmak, ibadet ve taatte haddi aşmak, müsamahasız davranmak daha iyi dindarlık değil, kendi nefesine eziyet etmek, başkalarını

36 Buhari, Zekat, 18, Veseya, 9, Nafakat, 2; Müslim, Zekat, 95; Ebu Davut, Zekat, 39; Nesai, Zekat, 53,60.

37 Buhari, Megazi, 79; Müslim, Tevbe, 9/53.

38 Buhari, İman, 29; Nesai, İman, 28.

39 Buhari, Rikak, 18.

40 El- Bakara, 2/185.

41 El- Hac, 22/78.

dinden nefret ettirmektir. Dinde hem azimet hem de ruhsat vardır. Azimet yolunu seçen de ruhsatı seçen de dindardır. Zira Peygamber Efendimiz, “Allah azimetini sevdiği gibi ruhsat yolunu tutanı da sever.”⁴² buyurmuştur.

Ashabın kişilik yapılarını çok iyi tanıyan Peygamberimiz ibadet konusunda da muhatabına göre farklı tavsiyelerde bulunmuştur. Kendisine ibadetler konusunda başvuran Necid’li bir kimseye⁴³ farzları yapması gerektiğini tavsiye ederken, Abdullah bin Ömer’e “Ey Abdullah! Filan kimse gibi olma, çünkü o gece ibadetlerine devam ederken, sonraları gece ibadet etmeyi terk etti.”⁴⁴ tavsiyesinde bulunmuştur. Demek ki nafil ibadette makbul olan kişinin kapasitesine uygun olan ve bir ömür boyu rahatlıkla yapabileceği miktar olmalıdır. Aksi taktirde nafil ibadetten fayda değil zarar elde edilir. Kişiyi Allah’a yaklaştırmayı umulan nafil ibadet, fitrata ağır geldiği zaman kişiyi ibadetlerden uzaklaştırma ile de sonuçlanabilir.

3. Girişimci Tip

Bu tipteki kişiler dışa dönük (extroversion) bir kişilik yapısına sahip, girişken, konuşmayı seven, atak, enerjik, tartışmacı, ikna kabiliyeti yüksek hırslı kişilerdir. İlmi ve akademik çalışmalardan ziyade liderlik gerektirecek çalışmalarla ilgilenirler. Girişimci kimseler satıcılık, diplomasi, yönetim gibi teşebbüs ve insanlar arası iletişim gerektiren meslekleri tercih ederler.⁴⁵ Girişimci tiplerin öne çıkan belirgin özellikleri diplomat tavırları ve idareci tavırlarıdır.

a. Diplomat Tavır

İnsanlar arası ilişkilerin öne çıktığı diplomasi uluslararası ilişkiler açısından çok büyük önem taşır. Diplomatlar nazik, yumuşak ve karşısındakini kırmadan ikna etmeyi becerebilen kişilerdir.

Efendimiz işi ehline verme prensibiyle hareket etmiş ve bu konuda ehil kimseleri o alanda istihdam etmiştir. İslam tarihinde diplomasi gerektiren ilk hadise Habeşistan hicretidir. Bu süreç, Müslümanların başka bir ülkeyle olan ilk temaslarıdır.

Mekkelilerin Müslümanlara yönelik işkence ve sindirme faaliyetleri artık dayanılmaz hale gelince, Hz. Peygamber ahabına zulüm yapmayan bir kralın bulunduğu Habeşistan’a hicret etmelerini tavsiye etti. Bunun üzerine 83 kişilik bir kafil gruplar halinde ve gizlice Cafer bin Ebu Talib’in öncülüğünde Habeşistan’a hicret etti.⁴⁶

42 Suyuti, *Camius-Sağır*, I, 286.

43 Buhari, İman, 34.

44 Buhari, Teheccüd, 19; Müslim, Siyam, 185.

45 Yıldız, *Meslek Danışmanlığı*, s. 134.

46 İbn Hişam, *Sire*, I-II, 201-206.

Bu haber Kureyş'e ulaştınca onlar da Amr bin As ile Abdullah b. Ebu Rabia'yı beraberinde hediyelerle birlikte Habeşistan'a gönderdiler. Kureyş temsilcileri önce saray mensupları ve din adamları ile görüşüp hediyeleri takdim ettiler. "Memleketimizden bir takım kısa görüşlü adamlar yeni bir din uydurdular. Bunlar sizin memleketinize sığınmış bulunuyorlar. Biz, bu kimselerin bize geri verilmesi için Necaşi ile görüşeceğiz. Siz de tekliflerimizin kabulü konusunda bize yardımcı olunuz."⁴⁷

Daha sonra Kureyş heyeti Necaşi ile görüşerek suçluların (!) kendilerine geri verilmesini istemişler ve saray erkânı da onları desteklemişti. Fakat Necaşi bu teklifi kabul etmeyerek önce Müslümanlarla görüşmek istedi. Müslümanları huzuruna davet eden Necaşi onlara şu soruyu sordu: "Sizin Hristiyanlıkla ve putperestlikle bağdaşmayan dininiz nedir?" Müslümanları temsil etmek üzere Cafer bin Ebu Talib söz aldı. Cafer'in söyleyeceği her söz Müslümanların kaderini iyi ya da kötü yönde etkileyecekti. İkna kabiliyeti yüksek olan ve karşı tarafa karşı en doğru ifadeleri en doğru bir yol ve yöntemle anlatma kabiliyetine sahip olan Cafer: "Ey Melik! Biz cahil bir millet idik, putlara tapardık, leşleri yerdik, ahlaksızlığın her türünü işler, komşulara fenalık yapmaktan çekinmezdik. Öz kardeşlerimize haksızlığın her türünü reva görürdük, kuvvetlilerimiz zayıflarımızı yutardı.

Bizler bu halde iken Allah içimizden bir peygamber gönderdi. O'nun nesebini, asaletini, doğruluk ve eminliğini, iffet ve nezahetini hepimiz biliyorduk. O, bizi Allah'ın varlık ve birliğine inanmaya, O'na ibadet etmeye, bizim ve atalarımızın Allah'tan başka tapına geldiğimiz putları ve taşları terk etmeye davet etti. Doğru sözlü olmayı, emanetleri yerine getirmeyi, akrabalık bağlarını gözetmeyi, komşularla iyi geçinmeyi, günahlardan ve kan dökmekten sakınmayı bize emretti. Biz de O'nu tasdik ettik ve O'na iman ettik. O'nun Allah'tan getirip bildirdiği şeylere tabi olduk.

Bu yüzden kavmimiz bize düşman kesildi, zulmetti. Bizi dinimizden vazgeçirmek, Allah'a ibadetten alıkoyup putlara taptırmak için her türlü işkenceye maruz bıraktı. Biz de bu sebeplerden dolayı senin ülkene sığındık. Senin yanında bizlere zulmedilmeyeceğini umuyoruz ey Melik!"

Bunun üzerine Necaşi söz konusu ayetleri dinlemek istediğini söylemiş, Cafer de Meryem suresinden birkaç ayet okumuştı. Necaşi okunan ayetleri dinleyince duygulanmış, gözleri yaşarmış ve şöyle demiştir: "Yemin ederim ki, bu ayetler İsa'nın getirdiği kitapla aynı kandilden fışkıran nurdur."

Bu haklı itirafından sonra elçilere dönüp: " Şimdi gidiniz! Vallahi ben onları size ne veririm ne de onlar hakkında bir kötülük düşünürüm."⁴⁸

47 İbn Hişam, *Sire*, I-II, 201-206.

48 İbn Hişam, *Sire*, I-II, 208-210.

Cafer'in yerinde söylediği bu sözler Necâşi'yi etkilemiş ve bir siyaset dâhisi olan Amr b. As'ı başarısızlığa uğratmıştır. Yaşanan bu hadise Efendimizin insanı tanıma ve onları kendi istidatlarına göre görevlendirmede ne kadar isabetli bir karar aldığı açık bir delildir. Geriye dönüp Cafer'in sözlerini analiz edecek olursak Necâşi'nin ikna olmasını daha iyi anlayabiliriz. Cafer, Necâşi'nin "Sizin Hristiyanlıkla ve putperestlikle bağdaşmayan dininiz nedir?" sorusuna cevap verirken bir karşılaştırma metodu kullanmış ve öncelikle kendilerinde var olan kötü hasletlere vurgu yapmıştır. Dinin teorik boyutundan ziyade ameli ya da gözlenebilen taraflarını gündeme taşımıştır. İslam ile tanıştıktan sonra kendilerinde gözlemlemiş olduğu gelişmeleri sıralamıştır. Herkesçe ortak kabul görececek olan iyi davranma, kan dökmeme, ahlak gibi evrensel değerler üzerinden bir anlatım tekniği kullanmıştır. Gözlenebilecek olan bu iyilik halini yeni dinin kendilerine kazandırdığını, ama bu iyilik halinin bazı çevrelerce hoş karşılanmadığını dile getirmiş, son olarak da Necâşi'nin adaleti gözetceğini ve zulme izin vermeyeceğini umduklarını söylemiştir. Cafer eski yaşayış şekilleri ile İslam arasındaki farkla, Kureys'îler ile Necâşi arasındaki tutum ve muameleye vurgu yapmıştır. Cafer'in sahip olduğu bu istidat müminlerin lehine olmuş ve kendilerinin orada kalmalarına izin verilmiştir.

Hiz. Peygamber'in civar ülkelere gönderdiği İslam'a davet mektupları da bunun en güzel örneklerindendir. Amr bin Umeyye'yi Habeş Meliki Necâşi'ye⁴⁹, Dihye b. Halife'yi Bizans İmparatoru Hekaklius'a⁵⁰, Abdullah b. Huzafe es-Sehmi'yi İran Kısrasına⁵¹, Hâtib b. Ebi Beltea'yı Mukavkıs'a⁵² elçi olarak göndermiştir. Bu sahabeler incelendiği zaman hemen hepsinin girişimci bir kişilik yapısına sahip oldukları görülür. Hepsisi hitabet kabiliyetleri iyi, özgüvenleri yüksek, cesur ve iş bitirici tiplerdir.

b. Lider / İdareci Tavrı

İdarecilik, insanlar tarafından hep cazip görülmüş ve ehil olsa da olmasa da talibi hep çok olmuştur. İş ehline verme prensibiyle hareket eden Peygamber Efendimiz, idareciliği isteyene vermemiş ve "Biz işlerimizde onu talep edeni istihdam etmeyiz."⁵³ buyurarak bu konudaki tavrını açık bir şekilde belirtmiştir.

Emirlik talebi ile ilgili en meşhur örneklerden biri Ebu Zer ile ilgilidir. O, Hiz. Peygamber'e müracaat ederek, "Ey Allah'ın Resulü beni amel tayin etmez misiniz?" diye talepte bulununca şu cevabı almıştır: "Ey Ebu Zer! Sen zayıf birisin, bu vazife ise emanettir. (Hakkıyla yapılmadığı takdirde) kıyamet günü rüsvaylık ve perişanlık sebe-

49 İbn Hişam, *Sire*, III-IV, 413.

50 İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 258.

51 Buhari, *İlim* 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 262-263.

52 İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 260; İbn Kesir, *Bidaye*, V, 324.

53 Buhari, *İcare*, I; Müslim, *İmaret*, 15.

bidir. Tabii ki hakkını veren ve üzerine terettüp eden vazifeleri tam tamına eda edenler bundan müstesnadır.”⁵⁴ buyurarak Ebu Zer’i zorlanacağı ve hakkını veremeyeceği bu görevi almaktan alıkoymuştur.

Lider ve idareciler; girişimci, kendine güvenen, konuşmasını bilen, zeki, cesur, insanlar arası ilişkileri iyi olan, temsil kabiliyeti yüksek kişilerdir. Hz. Peygamber bu vasıflara sahip olan Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’i idareci olma hususunda yetiştirmiş, onlara komutanlık, ilim öğretme gibi vazifelerden daha ziyade devlet işleri ile ilgili olan vazifeleri vermiştir. Efendimizin vefatından sonra kendilerini yetiştiren Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer halifelik görevini yaparken zorlanmamışlar, elde ettikleri tecrübe ile başarılı bir yönetim sergilemişlerdir.

Peygamber Efendimiz’e en yakın kişi Hz. Ebu Bekir olmuştur. Hz. Peygamber, başlangıçta Hz. Ebu Bekir’i hangi konuma koymuşsa, vefat ederken de aynı konumda bırakmıştır. O, hep Rasulüallah’tan sonra “ikinci adam” olmuştur.

Hz. Ebu Bekir İslam’a girerken hiç tereddüt yaşamamış⁵⁵, hicrette Efendimizin yol arkadaşı olma şerefine ermiş⁵⁶, Efendimizin vefat etmeden önce hastalığı ağırlaşınca imam tayin edilmiş⁵⁷, Efendimiz vefat ettikten sonra da fırsat ve dirayetiyle şok içerisinde olan ümmeti sakinleştirmiştir⁵⁸. Yine Peygamber Efendimiz, Ebu Bekir’in ümmetinden cennete girecek olan ilk kişi olduğunu⁵⁹, Allah’tan başka dost edinecek olsa bunun Ebu Bekir olacağını⁶⁰ söylemek suretiyle Hz. Ebu Bekir’i nazara vermiştir. Efendimizin Hz. Ebu Bekir’e olan bu tutum ve davranışları sonucu, halkın, onun halife olmasını kabullenmesini kolaylaştırmış ve ciddi bir itaatsizlik problemiyle karşılaşılmamıştır.

Hz. Ebu Bekir’den sonra ikinci halife olarak Müslümanların başına geçen Hz. Ömer yine Efendimizin ilgi ve eğitimine mazhar olmuş diğer bir sahabelidir. Hz. Peygamber tıpkı Ebu Bekir gibi Ömer’i de nazara vermiştir. Güneşin, Ömer’den daha hayırlı bir kimse üzerine doğmadığını⁶¹, Allah’ın hakkı Ömer’in diline ve kalbine koyduğunu⁶²,

54 Müslim, İmaret, 16.

55 İbn Hişam, Sire, I-II, 160.

56 İbn Hişam, Sire, I-II, 160.

57 Buhari, Ezan, 46.

58 İbn Sa’d, Tabakat, II.

59 Ebu Davud, Sünnet, 9.

60 Buhari, Fazailu’l-Ashab, 3.

61 Tirmizi, Menakıb, 18.

62 Ebu Davud, Harac, 18.

eğer kendinden sonra bir peygamber gelse bunun Ömer olacağını⁶³ söyleyen Peygamberimiz, Hz. Ömer'in Müslüman olması için de hususi dua etmiştir⁶⁴.

Hz. Peygamber bu iki sahabeyi ciddi hiçbir sefere komutan olarak tayin etmemiştir. Onlardan yetenekleri doğrultusunda istifade etmiş, bu konuda eğitmiştir. İki veziri gibi yanından hiç ayırmamış, idari iler ve devlet işlerinde görevlendirmiştir. Onların bu yönünü ifade için de: “Bir başta iki kulak ve gözün mevkii ne ise Ömer ve Ebu Bekir'in de benim için yeri odur.”⁶⁵ buyurmuş ve “Siz ikiniz bir meselede ittifak ederseniz ben asla itiraz etmem.”⁶⁶ diyecek kadar da onların fikirlerine önem verdiğini belirtmiştir.

4. Sanatkâr Tip

İnsanda var olan tabii duygulardan biri de sanat zevki ve duygusudur. İnsan yaratılışı gereği estetiği sever ve güzel olana meyil duyar. Bazı insanlarda bu duygu daha yoğun bir şekilde yaşanabilmektedir. Sanatkâr kişiler; hissi yönleri gelişmiş, sezgileri yüksek ve hayal dünyaları geniş kişilerdir⁶⁷. Bazı sanat dallarına sınırlamalar getiren Efendimiz, o toplumda yaygın olan şiir ve şairden istifade etmiştir. Edebiyat alanında “Arapların altın çağı” olan o dönemde Araplar şiiri etkin bir şekilde kullanıyorlardı. Hz. Peygamber şiir ve belagatin gücüne bizzat dikkat çekerek, “Muhakkak ki güzel sözde bir sihir vardır.”⁶⁸ “Şiirde hikmet vardır.”⁶⁹ “Şüphesiz şiir Kureyş'i oktan daha fazla yaralar.”⁷⁰ buyurmuştur.

Hz. Peygamber'in yakınında olan üç meşhur şair Hassan b. Sabit, Abdullah b. Revaha, Ka'b b. Malik'tir. Bunlar içerisinde en yetenekli olanı Hassan b. Sabit'tir. Peygamberimiz onu Kureyş'i hicvetmesi için her çağırdığında “Ey Hassan, Allah Resulü için onlara cevap ver.” derdi⁷¹ ve ona vazifesinde Ruhu'l-Kudus'le yardım etmesi için Allah'a dua ederdi⁷². Peygamber Efendimiz Hassan b. Sabit'i cesaretlendirmek için ona Cebrail'in yardım etmesi için dua ettiğini söylemiş, böylece onun hicivlerini çekinmeden söylemesi konusunda desteklemiştir. Bunun yanı sıra izzet ve iltifat bu tür tabiata sahip kişilerin hoşlarına gider. Bunu bilen Efendimiz Hassan'a ihsanlarda bulunmuş,

63 Tirmizi, Menakıb, 18.

64 Tirmizi, Menakıb, 18.

65 Münavi, *Feyzul-Kadir*, I, 80.

66 Heysemi, *Mecmeu'z-Zavaid*, IX, 53.

67 Yıldız, *Meslek Danışmanlığı*, s. 134-135.

68 Buhari, Tıb, 51.

69 Buhari, Edeb, 90.

70 Müslim, Fezailu's-Sahabe, 157.

71 Müslim, Fezailu's-Sahabe, 157.

72 Müslim, Fezailu's-Sahabe, 152.

Mukavvıs'ın kendisine hediye ettiği cariyelerden Sirin'i⁷³ ve Beyraha malikânesini Hassan'a hediye etmiştir⁷⁴

Peygamberimizin diğer bir şairi olan Ka'b b. Malik oldukça cesaretli bir sahabe-dir. Ne var ki, şairliğinden olsa gerek, biraz keyfine düşküdü. Tebük seferinde "rahat" duygusu ağır basan Ka'b seferden geri kalmıştı.⁷⁵ Sefer dönüşü Ka'b ile birlikte seferden geri kalan diğer iki sahabeye Efendimiz müthiş bir "irade ve sabır" eğitimi uygulayarak Müslümanların bu üç sahabe ile görüşmesini yasakladı. Elli gün süren boykot sonucunda dünya bütün genişliğine rağmen bu sahabelere dar gelmiş ve tövbelerinin kabul edildiğini bildiren ayet⁷⁶ ininceye kadar bu durum devam etmiştir.

Efendimizin Ka'b'a uygulamış olduğu boykot metodu dikkate şayandır. Şair olması hasebiyle halkın iltifatı, beğenmesi, kendini dinlemesi ile mutlu olan bir insan için konuşmama cezası oldukça manidardır. Ka'b'a uygulanacak başka türde bir ceza belki onda gerekli tesiri uyandıramayacak, gerekli pişmanlık duygusunu yaşayamayacaktır. Ka'b'a uygulanan "kendisiyle konuşulmaması" cezasının; bunun yerine uygulanacak olan, açlık, değnek vurulması, maddi boykot vb. cezalardan daha etkin olduğu şüpheye mahal vermeyecek kadar açıktır.

5. Sosyal / İnsalcıl Tip

Bu gruptaki kişiler başkalarını bilgilendirmeye, eğitmeye, geliştirmeye, aydınlatmaya yönelik faaliyetleri tercih ederler. Bu tip insanların en nazik, cömert ve uzlaştıracı bir tavır içinde olduklarını gözlemleyebiliriz.

a. Nazik Tavır

Sahabe içinde bu tipin en belirgin temsilcilerinden biri Musab b. Umeyr'dir. Hz. Peygamber onu Medine'ye göndererek irşad ve tebliğ ile vazifelendirmiştir. Musab yumuşak tavırları ile muhataplarına muamele etmiş, anlattıklarını aynı yumuşaklık içinde dile getirmiş ve en nihayetinde insanları hakkı dinleme ve kabule ikna etmiştir. Evs kabilesinden olan Sa'd b. Muaz'a tebliğ yaparken izlemiş olduğu yol, hal ve tavırlarındaki yumuşaklık, öfkeli bir şekilde gelen Muaz'ı sakinleştirmiş, kendisini dinleyeceği bir ortam oluşturduktan sonra tebliğini yapmış ve başarılı olmuştur⁷⁷. Onun bu başarısında hal ve tavırlarındaki yumuşaklık çok etkili olmuştur. Mus'ab'ın insanlarla hemen kaynaşabilmesi, nazik ve yumuşak üslubu ve ikna gücü muvaffakiyetini sağlamıştır.

73 İbni Sa'd, *Tabakat*, VIII, 212-213

74 Elmalı, Hassan b. Sabit, *DİA*, XVI, 400

75 İbn Hişam, *Sire*, III-IV, 361

76 Tevbe, 9/118-119

77 İbn Hişam, *Sire* I-II, 275-277

Bunun zıddı bir örnek olarak da Halid b. Velid verilebilir. Başarılı bir komutan olan Halid, aynı başarısını Yemen'e tebliğ için gittiğinde gösterememiştir. Daha sonra giden Hz. Ali tebliğ vazifesini başarılı bir şekilde sürdürmüştür.⁷⁸

b. Cömert Tavır

İnsancıl tipler toplum adamlarıdır. Paylaşmaya, fedakârlık yapmaya, yardımlaşmaya meyillidirler. Bu tipler yalnızlığı değil, insanlarla olmayı sever, cemiyet içindeki faaliyetlere katılırlar.

Cömertlik ayet⁷⁹ ve hadislerde⁸⁰ övülmüş bir haslettir. Sahabe içerisinde Ebu Talha el-Ensari ve Abdurrahman b. Avf bu tipin en güzel iki örneğidir. Enes b. Malik'in riva-yetine göre Ebu Talha Medine'de ensarın en çok mal sahibi olanı idi. En çok sevdiği mal ise Beyruha adlı, Mescid-i Nebevî'nin karşısında bulunan bahçe idi. Rasulullah o bahçeye gider ve burada bulunan tatlı sudan içerdi. "Sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça birre nail olmazsınız."⁸¹ ayeti nazil olunca, Ebu Talha Resulullah'a gelerek en sevdiği bahçe olan Beyruha'yı infak ettiğini söylemiştir⁸².

Abdurrahman b. Avf, Hz. Peygamber'in mal çokluğu için duasına mazhar olmuş bir sahabidir. Bir defasında 40 bin dinar, 500 at, 500 yük devesini cihad için vermekten hiç çekinmemiştir. Gayet sade bir hayat yaşayan Abdurrahman b. Avf'ın evinde fakirler için sürekli sofralar kurulmuştur.⁸³

Peygamberimiz, bu sahâbinin cennetlik olduğunu söylemiştir⁸⁴. Aslında bu şekilde Abdurrahman b. Avf'ın faziletini beyan etmenin yanı sıra, bir model olarak toplumun nazarına vermiştir. Hiç şüphesiz içinde Abdurrahman b. Avf ve Ebû Talhâ gibi denge insanların olduğu bir toplumda pek çok ictimâî problem kolayca çözülebilir.

c. Uzlaştırıcı Tavır

Sosyal tiplerin en önemli hususiyetlerinden biri de uzlaştırıcı olmalarıdır. Mus'ab b. Umeyr'den söz ederken onun uzlaştırıcı tavrına değinmiştik. O bu tavrı ile kendine gelenleri yumuşatmış ve gönüllerine iman hakikatinin girmesine vesile olmuştur. Cömertliği ile örneklediğimiz Ebu Talha el-Ensari ve Abdurrahman b. Avf'ı da uzlaştırıcı tavırlarıyla görmek mümkündür. Hz. Ömer'in şehit edilmesinin ardından Ebu Talha

78 İbn Kesir, *Bidaye*, V, 120.

79 El-Bakara, 2/247; Sebe, 34/39.

80 Tirmizi, Birr, 40; Hindi, *Kenzu'l-Ummal*, VI, 571.

81 Âl-i İmrân, 3/92.

82 Buhari, Vesaya, 17; Zekat, 44; Eşribe, 13.

83 İbnu'l Esir, *Üsdü'l-gabe*, III, 313-317.

84 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 188.

el-Ensari ve Abdurrahman b. Avf'ın uzlaştırıcı kimlikleri ile ön plana çıktığını görüyoruz. Bu iki sahabe Hz. Ömer'in halife seçilmesi için bıraktığı şurâda diğer kişiler lehine haklarından feragat etmişlerdir. Diğer sahabelerin de feragat etmesi sonucu geriye Hz. Osman ve Hz. Ali kalmıştır. Hz. Abdurrahman, "İçinizden birini seçmeyi bana bırakır mısınız? Ben sizin efdal olanınızı araştırır, bu işi ona bırakırım." demiş ve Hz. Ali ile Hz. Osman da bu teklifi kabul etmişlerdir. Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf üç gün üç gece sahabiler ile istişare ettikten sonra Hz. Osman'a biat etmiş, diğer sahabiler de bunun üzerine biat etmişlerdir.⁸⁵ Toplumu bir kaosa sürüklenmekten ve yönetim boşluğundan doğabilecek fitnelerden Abdurrahman b. Avf'ın uzlaştırıcı tavrı ile kurtulmuşlardır.

C. DEĞERLENDİRME

İnsan, İslam düşüncesinde 'âlem-i musağgar' (küçük âlem) olarak değerlendirilmiştir.

İlahi kanunların her çeşidine saygıda en büyük rehber olan Peygamberimiz, insan gerçeğine saygılı davranmış ve her fitratı kendi içerisinde değerlendirmiştir.

İnsanların yaratılışları farklıdır. Her insanın mizacı, karakteri, dolayısıyla şahsiyet hususiyetleri ve kişilik yapısı farklıdır. Bu yüzden hiçbir insan bir başkasının kopyası değildir. Fakat insanlar ferdi farklılıklarının yanı sıra ortak hususiyetlere de sahiptirler.

Peygamberimiz çevresindeki insanları çok iyi tanımış ve herkesi kendi kişilik hususiyetleri doğrultusunda değerlendirmiştir.

İnsanlar genellikle kendi kişilik yapılarına sahip insanları daha çok beğenirler ve çevresindekilerden de kendileri gibi düşünmelerini ve davranmalarını beklerler. Bu, beşeri bir zaafıdır. Ama aslında normaldir. Çünkü her insan çevresine kendi penceresinden bakar. Halbuki hiç kimsenin dış dünyaya bakış açısı bir başkasıyla birebir örtüşmez. Aslında her insanın bir yükseliş çizgisi vardır ve herkes kendine ait bu seviyeyi yakalamakla mükelleftir. Böyle yapıldığı takdirde insanlar başarılı ve verimli olurlar. Bunun da yegane yolu insanı çok iyi tanımak, kabiliyet ve kişilik hususiyetlerini de doğru bir şekilde tespit etmektir. Bunun neticesinde de doğru insandan doğru iş beklenecek ve insan israfı azalacaktır.

Peygamberimiz bu yönüyle diğer insanlardan ayrılmaktadır. O, farklı mizaç ve kişilikleri aşıp olduğu hususiyetlerle ele almış, onları ait oldukları kişilik tipi çerçevesinde yetiştirerek ve geliştirerek topluma faydalı bir unsur haline getirmiştir. Hiçbir ferd ihmal edilmeksizin herkesin enerjisinden faydalanılmış ve insan israfına fırsat verilmemiştir.

Hz. Peygamber'in insan kaynakları konusundaki tatbikatları yetişmiş insan ihtiyacının son derece fazla olduğu günümüzde bizlere ufuk açacak ve yanıltmayacak mahi-

85 Taberi, *Tarih*, s. 815-816

yettedir. Günümüzdeki temel problemlerden biri insanların eğitim alacakları alanlarda ve meslek seçiminde doğru yönlendirilmemesidir.

Bu durum insan israfına yol açmakta ve insanları hem mutsuz etmekte hem de verimsiz kılmaktadır. Her konuda bizlere örnek olan Hz. Peygamber, uygulamalarıyla bu hususta da bize yeterli örnekler bırakmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I-II (nşr. Ahmed el-Kalâş), Beyrut 1416 (6. baskı).

Adler, Alfred, *İnsanı Tanıma Sanatı* (trc. Şelale Başar), İstanbul 1981 (3. baskı).

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Müsned*, I-VI, Lübnan 2004.

Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih Tercemesi, (Mukaddime)*, Ankara 1970.

Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhi Mişkâtü'l-Mesâbih*, I-V, yy. ts.

Altınköprü, Tuncel, *İnsan Tanımada Beden-Yüz Yapısı ve Karakter*, İstanbul 2000.

Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İstanbul 1985.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrahim el-Buhârî el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-Sahih*, I-VIII, İstanbul 1979.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah Abdurrahman ed-Dârimî, *Sünen*, yy. ts.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen*, I-IV, İstanbul ts.

Elmalî, Hüseyin, *DİA*, "Hassan b. Sâbit", XVI, 399-402.

Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, yy. ts.

Geçtan, Engin, *Psikanaliz ve Sonrası*, İstanbul 2000 (9. basım).

Heysemî, Ali b. Ebû Bekir Nuruddîn el-Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, I-X, Beyrut 1967.

Hindî, Alaeddin Ali el-Müttakî b. Hüsâmeddin el-Hindî, *Kenzu'l-ummâl fî süneni'l-akvâli ve'l-ef'âl*, I-XVI (thk. Bekrî Hayyânî v. dğr.), Beyrut 1405/1985 (5. baskı).

İbn Hacer, Ahmed b. Ali, *Fethu'l-bârî bi Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî*, I-XV, Beyrut 1416/1996.

-----, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, Lübnan 2004.

İbn Hişam, Cemâleddin Abdulmelik, *es-Siretü'n-Nebevîyye*, I-IV (thk. Seyyid b. Receb), Riyad 1424.

İbn Kesir, Ebû'l-Fida İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, 774/1373, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, I-VIII (thk. Ebû Mülhim v.dğr.), Beyrut ts.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *Sünen*, I-II, Beyrut 1415/1995.

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-VIII, Beyrut 1960.

İbnu'l-Esîr, İzzüddîn b. Abdilkerim b. Abdilvâhid eş-Şeybânî, *Üsdü'l-gâbe*, I-VII, Kahire 1970.

Kettânî, Muhammed Abdülhay, *Terâtübü'l-idâriyye: Hz. Peygamber'in Yönetimi*, I-II (trc. Ahmet Özel), İstanbul 2003 (2. baskı).

Köknel, Özcan, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, İstanbul 1982.

Kuzgun, Yıldız, *Meslek Danışmanlığı*, Ankara 2000.

Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacilarifin b. Ali, *Feyzü'l-kadîr Şerhu'l-Câmi's-sağîr*, I-VI, Kahire 1357.

Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc en-Neysâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, I-IV, (nşr. M. Fuad Abdulbâkî), yy. 1375/1955

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-VI (thk. Abdulgaffar Süleyman el-Bündârî - Seyyid Hasan), Beyrut 1411/1991.

Silah, Mehmet, *Çalışma Psikolojisi*, Ankara 2001.

-----, *Sosyal Psikoloji*, Ankara 2000.

Spranger, Eduard, *İnsan Tipleri: Bir Kişilik Psikolojisi*, İstanbul 2001.

Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman, *Câmi'ü's-sağîr*, I-II, Beyrut 1981.

Taberî, İbn Cerîr, *Târihu'l-ümem ve'l-mülük* (thk. Ebû Suheyb el-Keremî), Ürdün ts.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünenü't-Tirmizî*, Beyrut 1421/2000.

Tunç, Mustafa Şekip, *Psikoloji Dersleri*, İstanbul 1950.

Yanbastı, Gülgün, *Kişilik Kuramları*, İzmir 1990.

OTURUM BAŞKANI- Biz de Fatih Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Hasan hocamıza bu güzel sunumundan dolayı teşekkür ediyoruz. Şimdi ben sözü hemen vakit geçirmeden diğer bir Hasan hocama veriyorum. Hasan'ların güzellerinin içerisinden aldık, güzel sunumlar sunuyorlar. Hocam söz sizin buyurun.

HZ. PEYGAMBER'İN YETİŞTİRDİĞİ MODEL ŞAHSİYETLERDEN EBU ZER EL-GIFARİ

Yrd. Doç. Dr. Hasan YAŞAROĞLU

Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Ebu Zer el-Gıfari beşinci kişi olarak İslamiyet'i kabul etmiştir. Bu bakımdan o, bi'setin başından itibaren Peygamberimizin vefatına kadar onun yanında bulunmuştur. Dolayısı ile Ebu Zer'i, Hz. Peygamber'in yetiştirdiği model şahsiyetler arasında saymakta bir beis yoktur. Ebu Zer'in, çapulculukla iştigal eden bir kabilenin mensubu olarak bizzat bu tür soygun işlerinde aktif bir şekilde rol almış olması, böyle bir konumdan model şahsiyetliğe geçişinin değerini bir kat daha artırmaktadır.

Durum bu merkezde olmakla beraber Ebu Zer daha ziyade başka hususiyetleri ile temayüz etmiştir. O, cesareti ve her ne durumda olursa olsun doğruyu söylemesi, haktan ayrılmasa ve daima fakir-fukaradan yana tavır alması ile meşhur olmuştur. Günümüzde dahi Ebu Zer bu yönleri ile gündemdedir. Adil bölüşüm ve hakça paylaşım gibi konularda kendisi ilham kaynağı olmuş ve kendisinden sıkça söz edilmektedir.

1. Ebu Zer ve Dört Temel Faziletten Cesaret

Ebu Zer İslam dinini kabul eder etmez farklılığını ortaya koymuştur. Hz. Peygamberle görüşüp Müslümanlığı kabul ettiği ilk günlerde İslam'ın şahadetini şirkin ele başlarına haykırması, onun ne derece cesur bir kimse olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. İslami tebliğin çok gizli yürütüldüğü günlerde bizzat Kabe'nin yanına giderek kutsal mabedin yanında oturmakta olan şirkin ele başlarına (Sanâdid-i Kureys) kelime-i tevhidi haykırmasıdır. Karşılığında ise ağır bir şekilde cezalandırılmış,

buna rağmen ertesi gün yine aynı şeyi yapmaktan geri durmamıştır. Bu bakımdan Ebu Zer, en cesur sahabiler arasında sayılmıştır.¹

Ebu Zer, Müslüman olduktan sonra bir ara kavmini irşatla görevlendirilmesi hariç hiçbir zaman Hz. Peygamber'in yanından ayrılmamıştır. Hz. Peygamber'in vefatının ardından ilk iki halife Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde Medine'de bulunmuş ve adı geçen halifelere danışmanlık yapmıştır. Daha sonra Hz. Osman döneminde hazine ile alakalı ihtilaf söz konusu olunca sınır boylarında savaşmak üzere Medine'den ayrılıp Şam'a gitmiş ve orda fetih hareketlerine katılmış, Kıbrıs'ın fethinde bulunmuştur. Fetihlerden sonra alınan ganimetler konusunda Muaviye ile ihtilafa düşmüştür. Muaviye ganimeti beşe değil üçe bölmek istemiş, buna karşı çıkan Ebu Zer sonunda ganimetin beşe bölünmesini sağlamıştır.

2. Ebu Zer ve Servet Terakümü

Hz. Peygamber'in vefatından sonra dört halife döneminde hilafet merkezli siyasi ihtilaflar dışta bırakılırsa, Müslümanlar arasındaki ilk anlaşmazlık mülk edinme ve servet biriktirme (teraküm/kenz/ihtikar) konusundaki anlaşmazlıklardır. Bu da Hz. Osman'ın halifeliği döneminde ortaya çıkmıştır. İlk somut tartışma ise devlet hazinesinin bir borçlanma aracı olarak kullanılıp kullanılmaması meselesi ile alakalıdır.

Hz. Osman'ın halifeliği döneminde daha önceki dönemlerde başlamış olan ganimet merkezli zenginleşmeler giderek artmış, fetihler ve gelişen ticaret imkânları vasıtası ile ortaya çıkan kişisel zenginleşmenin yanında, devlet hazinesinin değeri de parasal olarak oldukça yükselmiştir. Bu dönemde hazinenin daha çok Emevi ailesi mensupları lehinde bir borçlanma ve kredi kaynağı olarak kullanılması ve bu kredilerin bir kısmının geri dönmemesi² ciddi itirazlara yol açmıştır. Ayrıca giderek zenginleşen kimi sahabilerin zenginliklerini fakir fukara lehinde sarfetmekten ziyade, daha çok mal biriktirme yönünde işletmeleri başka bir tartışmayı ateşlemiştir. Bütün bu tartışmalarda ön plana çıkan ve açıktan itiraz sesini yükselten sahabe ise neredeyse tek başına Ebu Zer el-Gıfari'dir.

Resulalah'ın vefatının ardından ilk iki halife döneminde devletin mali politikaları ile ilgili tartışmalar çok fazla gündeme gelmemiştir. Mali meselelerin yoğun bir şekilde tartışılmaya başlandığı dönem Hz. Osman dönemidir. Bunun ilk somut örneği de yukarıda da ifade edildiği gibi hazineden borçlanma yahut kredi kullanma/kullandırma meselesidir. Hazineden kredi kullandırma meselesi aslında ilk defa Hz. Osman

1 İslam dini cesareti bir erdem olarak kabul ederken korkaklığı reddetmiştir. Cesaret/şecaat dört temel faziletten biridir. Diğer üçü ise hikmet, iffet ve adalettir. İslam ahlakçıları bu dört temel fazileti tespit edip sistemleştirmişlerdir. Temel faziletlerin tespiti ve tasnifi ilk defa Yakup b. İshak el-Kindi tarafından yapılmıştır.

2 O kadar ki, Hz. Osman zaman zaman bu dönmeyen kredileri kendi servetinden karşılamıştır.

döneminde ortaya çıkmış bir mesele değildir. Daha önceki iki halife döneminde de bu tür uygulamalardan söz edilmektedir. Ancak o dönemlerde her hangi bir tartışma yaşanmamıştır. Hz. Osman dönemine gelindiğinde ise bu tür uygulamalar giderek artmış, buna bağlı olarak bir takım itirazlar da kendisini göstermeye başlamıştır. Bu tartışmaları kamuoyu gündemine taşıyan ise bizzat halifenin kendisidir. Hz. Osman bir şura meclisinde ortaya şöyle bir soru atmıştır:

“Devlet başkanı bütçeden borç para alsa, onu ilgili yerlere sarf etse ve sonra geri öde, bunda bir sakınca görülür mü? Ne dersiniz?”³

Her bakımdan nazik bir atmosferde ortaya atıldığı anlaşılan bu kritik soruyu o anda mecliste bulunan gerek Cahiliyede gerekse İslami dönemde ilmi kişiliği ile tanınmış olan Kâ'b el-Ahbâr cevaplamış ve halifenin de görüşü doğrultusunda ortaya atılan bu soruya olumlu bir yaklaşım sergilemiştir. Ebû Zer ise tam aksi görüştedir ve dolayısıyla ile Kâ'b'ın fetvasını çok sert bir şekilde reddetmiştir. Aralarında tartışma çıkmıştır. Halifenin huzurunda meydana gelen bu tatsız tartışma üzerine, zaten bir süreden beri konuşmaları ve kullandığı eleştirel üslup nedeniyle dikkatleri üzerine çekmekte olan Ebu Zer, Medine'den ayrılmak zorunda kalmıştır. Sınır boylarında cihat etmek üzere Şam'a gitmiştir.⁴ Bu Ebu Zer'in ilk sürgünüdür.

Şam o günlerde zenginlik ve servetin merkezidir. Şam Valisi Muaviye kendisine görkemli bir devlet sarayı yaptırmıştır.⁵ Bu saray, Ebu Zer ile Muaviye arasındaki ihtilafı iyice körüklemiştir. Ebu Zer söz konusu devlet sarayından dolayı valiyi âdeti sorgulamıştır:

“Ey Muaviye, bu sarayı kendi paranla mı yaptırdın, yoksa devletin parası ile mi? Şayet bu sarayı devletin parası ile yaptırdıysan bu ihanettir. Yok, kendi paran ile yaptırdıysan bu da israftır.”

Bu soruya cevap vermek kabil değildir. Bu yüzden Muaviye, Hz. Osman'a mektup yazarak Ebu Zer'i Medine'ye çağırmasını talep etmiştir. Kısa bir mektup teatisinin ardından da Ebu Zer, halife tarafından Medine'ye çağırılmıştır. Bu, Ebu Zer'in ikinci sürgünüdür.

3 Mes'ûdi, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin, *Mürûcû'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, nşr. M. M. Abdulhamid, I-IV, Mısır 1964–65, II, 349.

4 Mes'ûdi, *age*, II, 349.

5 Söz konusu sarayın adı “el-Hadra”dır. Aynı dönemde Mısır Valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh de “Darulhâniye” adında büyük bir saray inşa ettirmiştir. Bu saray da itirazlara yol açmıştır. Benzer bir başka olay ise Sad b. Ebi Vakkas'ın hayatında yaşanmıştır. Hz. Ömer'in Kûfe Valisi Sad b. Ebi Vakkas Kûfe'de süslü bir kapı ile donatılmış biraz görkemli bir emirlik sarayı yaptırmıştı. Durumu öğrenen Hz. Ömer, halk sıradan evlerde otururken valinin böyle gösterişli bir saray yaptırmasına karşı çıkmış ve sarayın yakılarak tahrip edilmesini emretmiştir. Belâzûri, *age*, VI, 398.

Şam'dan ayrılarak Medine'ye gelen Ebu Zer'in ilk dikkatini çeken burada inşa edilen yeni binalardır. O, bu ikinci sürgününün ardından da itiraz ve eleştirilerine devam etmiştir. Hedefinde ise iki sınıf insan vardır. İdareciler ve zenginler. Ebu Zer, devlet hazinesinin israf edilmesine ve aşırı mal istifine karşıdır. Zenginlik ve servetin paylaşılması, adil bölüşümün gerçekleştirilmesi için durmaksızın çaba sarf etmektedir. Bunun için sürekli zenginlere fakir-fukaranın haklarını hatırlatmakta, sahip oldukları zenginlikleri yoksul kesimlerle paylaşmaları konusunda onları uyarmaktadır. Bu konuda sürekli gündemde tuttuğu ayet-i kerime ise Tevbe suresinin 34. ayetidir. Ayet-i kerimenin meali şöyledir:

Altını ve gümüşü yığıp biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanları elim bir azap ile müjdele.⁶

Ebu Zer bu şekilde eskiden olduğu gibi zengin sınıfı ikaz etmeye devam edince idareciler de onu uyarmaya, insanlarla görüşmesine engel olmaya ve bu hususta tedbirler almaya başladılar. Buna karşılık Ebu Zer'in cevabı ise çok sert oldu:

“Allah'ın ayetlerini okumamı mı yasaklıyorlar!? Allah'ın emrini terk edenleri ayıplamamı mı engellemek istiyorlar? Allah'a yemin olsun ki samsâmeyi (kılıcın keskin tarafını) boynuma koysanız ve ben de o anda bir gerçeği söylüyor olsam, onu mutlaka söylerim. Bundan asla geri durmam.”⁷

3. Ebu Zer Tartışmaları

Hz. Osman dönemi itibariyle hazine tartışmalarının yanında bir diğer ciddi tartışma konusu da zenginın zekatı, bir başka ifade ile havaic-i asliyye yahut nafaka meselesi idi. Zenginın zekat dışında herhangi bir yükümlülüğünün olup olmaması meselesi ciddi tartışmalara konu olmuştu. Ebu Zer, 40 da bir oranında zekat vermekle infak yükümlülüğünün yerine getirilmiş olacağı fetvasına karşı çıkıyor, bu miktarı yeterli görmüyordu. Ne var ki, resmi fetva 40 da bir oranını baz almış, bunu yeterli görmüştü.

6 Et-Tevbe, 9/34. Kur'an'da benzer başka ayet-i kerimeler de yer almaktadır: “Sana hangi şeyi nafaka vereceklerini sorarlar. De ki, ihtiyacınızdan artanı verin.” (Bakara, 2/219); “Para ve servet zenginleriniz arasında dolaşan bir güç olmasın.” (el-Hasr 59/7). Muhammed Hamdi Yazır, konuyu şu şekilde izah etmektedir. Altın ve gümüşün hakkı ... ibadullahın hakiki ihtiyaçlarına sarf olunup tedavül etmek, hem de yalnız zenginler beyninde değil umum halk beyninde tedavül etmek ... hüsnü surette sarf edilmek olduğu halde bir takımları tutarlar bunları toplarlar, meydana tedavül den çekerler ... hazinelerde, sandıklarda gizleyerek sınıksız saklarlar ve bunları Allah yolunda sarf etmezler. *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Neşriyat 1979, IV, 2520.

7 Belâzürî, *age*, cilt, VI, s. 166; İbn Sa'd, *age*, cilt, II, s. 354. *Gök Kubbenin altında ve bu toprağın üstünde Ebû Zer'den daha doğru sözlü bir kimse yoktur / Dünyaya Ebû Zer'den ziyade lehçesi sadık bir adam gelmemiştir*. Aydın, *age*, s. 268.

Tartışmanın bir başka boyutu ise, ihtiyaçların günlük mü yoksa yıllık mı hesap edileceği meselesiydi. Sonraki dönemlerde konu ile ilgili olarak yapılan değerlendirmelerde Ebu Zer'in nafakayı günlük ihtiyaç ile sınırlandırdığı, bunun dışındaki malların dağıtılması gerektiği konusunda insanlara baskı yaptığı iddia edilmiştir.⁸ Bu iddianın sahibi Ahmet Cevdet Paşa'dır. Ebu Zer ile ilgili olarak kâleme alınan çağdaş çalışmalar da genellikle Cevdet Paşa'nın kanaatini paylaşmışlardır.

Sorulması ve cevap verilmesi gereken soru şudur: Ebu Zer ihtiyacı, geçim endeksinin günlük olarak mı, yoksa yıllık olarak mı hesap etmiştir?

Ebu Zer'in hayat hikayesi bize bu sorunun cevabını çok net bir şekilde vermektedir. Ebu Zer ailesinin ihtiyaçlarını günlük olarak değil, yıllık olarak tespit etmiş ve harcamalarını ona göre yapmıştır. Dolayısı ile kendi ihtiyaçlarını yıllık olarak tayin ve tespit edip ona göre harcama yapan bir kimsenin, başkaları için günlük olarak ihtiyaç tespiti cihetine gitmesi ve insanları buna zorlaması söz konusu olamaz.

Ebu Zer fakir değil zengin bir kimsedir. Bedir ehlinden olmadığı halde Hz. Ömer tarafından kendisine Bedir ehli maaşı bağlatılan yüksek gelirli sahibilerdendir.⁹

İhtiyaçtan fazla malın Allah yolunda harcanması, fakir fukaraya infak edilmesi, Kur'an'ın emridir. Ancak bu günlük olarak değil yıllık olarak hesap edilecektir.

Ebu Zer'in bu husustaki uygulamaları tümüyle ayet ve hadislerin emir ve tavsiyelerine tetabuk etmektedir. O ailesinin yıllık ihtiyacını tayin ve tespit ettikten sonra arta kalan malını Allah yolunda harcamıştır. Hanımı derki: "Bizim ne dinarımız ne de dirhemimiz vardı, sadece fülüsümüz vardı. Ebû Zer yıllık atıyyesini (ata) aldığı anda onunla ihtiyaçlarımız için fülüs satın alırdık."¹⁰ Ebû Zer'in maaşını aldığı zaman ailesi için bir yıllık erzak, arta kalan para ile de fülüs aldığını İbn Asâkir kaydetmektedir.¹¹ Fülüsü yıl içinde et vs. gibi gıda giderleri için harcar, elde daha başka para kalırsa onu da Allah yolunda sarf ederdi.

8 Fakih-i Şam, Ebu Zer bir günlük nafakanın fazlasını iddihâra cevaz vermezdi. Ahmet Cevdet Paşa, *age*, I, 450. Hz. Ali'ye göre 400 dinar nafaka, ondan sonrası kenz (stok)'dir. O dönem itibarıyla 400 dinar bir ailenin yıllık nafakasını teşkil etmektedir.

9 İbn Asâkir, Ebû'l-Kasım Ali b. el-Hasen, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, I-LXX, Beyrut 1979-1998, LXVI, 207.

10 İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, nşr: İhsan Abbas, Beyrut 1968, cilt, IV, s. 236.

11 İbn Asâkir, *age*, LXVI, 207.

İbn Asâkir'in kaydına göre Ebu Zer cihat döneminde düşmana karşı hazırlıklı olmak amacıyla Hımıs ribatında atlar beslemiştir.¹² Beslemiş olduğu atları besleri tamamladıkça onar onar düşmana karşı sevk etmiş, orduya bağışlamıştır. Cihat için sevk edilen atların sayısı yıllık 20-30 civarındadır.

SONUÇ

Hiz. Osman döneminde gerek merkezde gerekse eyaletlerde idarenin Emevi yanlı tutumu ve uygulamaları neticesinde yeni ve zengin bir idareci sınıf oluşmaya başlamıştır. Toplumdaki bir kesimin zenginleşmesi genellikle başka kesimlerin fakirleşmesi sonucunu doğurduğundan, o dönemde de zengin idareci sınıfa mukabil fakir halk topluluklarının oluşmaya başlaması yani idareciler zenginleşirken, idare edilenlerin fakirleşmesi dönemin en hararetli tartışma konularından birini teşkil etmiştir. Dolayısı ile tartışmanın odağında yer alan konu mülk meselesidir ve bu mesele İslam toplumunu bir iç savaşa sürükleyecek kadar derinleşmiştir.

Mülk meselesi aslında İblis'in Hiz. Âdem'i ebedi yaşam ve zeval bulmayacak sonsuz saltanat ile kandırması ve onu cennetten kovdurması ile başlayan kadim bir meseledir.¹³ Enfâl suresinin 28. ayeti ve Teğâbün suresinin 15. ayetine göre, mal ve mülk insanoğlunu fitneye sürükleyen en tehlikeli unsurların başında gelmektedir. Malı geçici bir geçim aracı olmaktan çıkarıp onu bir tutku ve temel hedef haline getirmek her devirde insanın mahvına sebep olmuştur. Mal ve mülkte konusunda esas yapılması gereken paylaşımdır. Mal ve mülk de bütün toplumun hakkı vardır. Paylaşımı adil bir şekilde gerçekleştirecek olan da kamu otoritesidir. Kamu otoritesinin görevi kamunun mal varlığını, zenginlikleri insanlar arasında adil ve eşit bir şekilde bölüştürmektir.

Şu da bir gerçektir ki, insanda cibilli olarak mevcut olan bazı eğilimler mülkün adil bir şekilde bölüşülmesinde sıkıntıya yol açabilir. İnsanlar zenginliklerini başkaları ile paylaşmak istemeyebilirler. Bu biraz da insanın infak anlayışı ile alakalıdır. İnsan yaradılış itibarı ile mal ve mülk sevgisi ile meşbudur. Bir başka ifade ile insanın servete olan düşkünlüğü cibillidir, yaratılıştan gelmektedir. İnsanlık tarihinin her döneminde ortaya çıkan bu tür düşkünlükler, tutkular bizzat Hiz. Peygamber'in yaşadığı dönem-

12 İbn Asâkir, *age*, LXVI, 207. Enfâl suresinin 60'ıncı ayet-i kerimesinde: "Düşmana karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihat için bağlanıp beslenen atlar (ribat-ı hayl) hazırlayın." emri doğrultusunda Ebu Zer'in yıllarca sürdürdüğü bu uygulama hadis-i şeriflerde mevcuttur. Onlardan birisi şu şekildedir: "Her kim ... Allah yolunda cihat niyetiyle bir at bağlarsa ... bu onun mizanında, kıyamet gününde (kendisine sevab olarak dönecektir)." Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihi'l-Buhari*, I-VIII, İstanbul tyzs, Kitabü'l-Cihad ve's-Siyer, 45; Nesai, Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünen*, I-IX, Beyrut 1409/1988, Kitabü'l-Hayl, 11. "Her kim de ihtikâr yaparsa asî olmuştur." Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccac, *Sahihi'l-Müslim*, I-V, İstanbul tyzs, Musakat, 130.

13 Tâ-hâ, 20/120. هل أدلك على شجرة الخلد و ملك لا يبلى

de dahi görülmüştür. Ebû Ubeyde b. Cerrah Bahreyn'den yüklü miktarda ganimetle döndüğünde insanların alışılmadık bir şekilde sabah namazında Mescid-i Nebiyi hınca hınç doldurdukları hadis kitaplarında kayıtlıdır.¹⁴ Benzer bir olay da Huneyn savaşında yaşanmıştır. Söz konusu savaşın ardından –ki o savaşta çok fazla ganimet ele geçirilmişti- Cî'râne mevkiinde ganimet dağıtımı sırasında büyük olaylar meydana gelmiştir. Bir Cuma günü Hz. Peygamber hutbede iken ticaret kervanının çingırağının sesini duyan sahabiler, Hz. Peygamber'i hutbede ayakta bırakıp gelen ticaret kervanını karşılamaya gitmişlerdir.¹⁵

İnsanoğlunun mal ve servete olan düşkünlüğünü en güzel bir şekilde ünlü Türk düşünür ve söz ustası Yunus Emre (ö. 1320) dile getirmiştir:

Mal sahibi mülk sahibi,
Hani bunun ilk sahibi?
Mal da yalan mülk de yalan,
Var biraz da sen oyalan.

İslam Peygamberi her hangi bir mülk edinmemiştir. Arkasından gelen iki halifesi de aynı şekilde bütün servetlerini Allah yolunda harcamışlar ve bu dünyayı o şekilde terk etmişlerdir. İlk iki halifenin ardından iş başına gelen üçüncü halife Hz. Osman döneminde ise durum değişmiştir. Bu dönemde giderek fakirleşen halkın isyan etmesi her şeyin alt üst olmasına neden olmuştur. Dolayısı ile zenginlik ile yönetim erki arasında daima sıkı bir bağlantı söz konusudur. Sadedinde bulunduğumuz tartışma ve çekişmelerin yaşandığı dönemlerde özellikle Hz. Osman'ın tayin ettiği valilerin yani idareci sınıfın mal elde etme konusunda yapmış oldukları ölçsüz davranışlar o dönemin en yoğun tartışma gündemini işgal etmiştir. Ebu Zer'in ön plana çıkmasının sebebi de söz konusu valilerin yapmış oldukları haksız uygulamalardır.

Ebu Zer el-Gıfari, tüm bu tartışmaların ve itirazların odağında yer almış olmakla beraber kendisi sistemli bir siyasi muarız değildir. Onun hatt-ı harekâtı tamamen hasbidir. O bir sosyal adaletçidir ve Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu ve uyguladığı prensiplerin peşindedir. Onun hareketi tamamen ilkeseldir, hak ve adaletten yanadır. Döneminde yapılan yanlışlıklara, haksızlıklara ve adaletsizliklere karşı çıkmış, adil bölüşümü, dayanışmayı teşvik etmiş, fakir-fukaranın hakkını savunmuştur. Haksız uygulamalara karşı neredeyse tek başına mücadele etmiştir.

Ebu Zer dinine son derece bağlı ve halifeye sadıktır. Zamanın idarecilerine karşı ciddi itirazlarda bulunmuş olmasına rağmen asla itaatten çıkmamıştır. Hz. Osman'a

14 Buhari, "Cizye", 1; Müslim, "Züht", 6.

15 Cuma, 62/11.

karşı isyan tekliflerine iltifat etmemiştir. Dolayısı ile Ebu Zer'in itirazlarının yönetimin kendisine değil, yönetimin yanlış uygulamalarına yönelik olduğu açıktır. Yaşadığı yerden birkaç kez sürülmesine, mağdur edilmesine hatta bir anlamda horlanmasına, itibardan düşürülmesine rağmen o, hiçbir şekilde uğradığı bu mağduriyeti bir dava konusu yapmamış, hiçbir zaman bir muhalefet hareketi yürütmemiştir.

Ebu Zer zor bir göreve talip olmuştur. Mülk edinme hırs ve tamahına karşı neredeyse tek başına mücadele etmiş, hiçbir zaman yılmamış ve ideallerinden asla vazgeçmemiş, pes etmemiştir. Ömrünün sonuna dek adil bölüşüm ve hakça paylaşım konusunda bıkmadan, usanmadan mücadelesini sürdürmüştür. Onun hedefi Hz. Peygamber döneminde geçerli olan ilke ve prensipleri hayata hakim kılmaktır. O daima, "Paranın kulu kölesi olanlar yerlerde sürünsün."¹⁶ diyerek, kapitalist eğilimlere savaş açan, Hz. Peygamber'in yolunda yürümüştür. Asla bir benlik davası gütmemiş, herhangi bir siyasi amaç peşinde koşmamıştır. Hz. Peygamber'in uyguladığı prensipleri hayata hakim kılmak bakımından göstermiş olduğu kararlı tutumu ile o Hz. Peygamber'in yetiştirdiği model şahsiyetler arasında yerini almıştır. Bu bakımdan bizim için numune-i imtisaldir.

Sonuç olarak Ebu Zer, sosyal adalet düşüncesini seslendirenlerin öncüsü olmuştur. Hz. Peygamber'i örnek almayı biricik ilke edinmiş ve ömrünün sonuna dek bunu hayatına tatbik etmiştir. Onun itirazları tamamen adil bölüşüm ve hakça paylaşım matuftur. Bu bakımdan o, sosyal yardımlaşmanın öncülerinden sayılmıştır. Ebu Zer sosyal adaletin babasıdır. Toplum huzur ve barışının hakça paylaşım ve adil bölüşümle ne kadar yakından irtibatlı olduğu izahtan varestedir. Ebu Zer en başından itibaren toplum barışı ile hakça bölüşüm arasındaki bağlantıya dikkat çekmiş, bu hususta idarecileri ve toplumun zenginlerini uyarmıştır. Bütün bunların ardından o, sosyal adaletin kaptan köşkünde oturmaya hak kazanmış, bu hususta bizlere örnek olmuştur. Kısacası Ebu Zer, yardımlaşma ve dayanışmanın, Hz. Peygamber'in elinde yetişen model şahsiyeti olarak karşımızda durmakta, bugün itibarıyla de tazeliğini ve de güncelliğini korumaktadır. Onun takip etmiş olduğu ilke ve prensipler günümüzde de geçerli kılınmalı, insanlık kapitalizm ve doymazlığın esiri olmaktan kurtarılmalıdır. Esas olan mal istifi, ihtikar ve stok değil paylaşmak, bölüşmek, yardımlaşmak ve fakir-fukaranın hakkını korumaktır.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmet Cevdet Paşa, *Kıssa-ı Enbiya*, İstanbul 1981; Abdullah Aydın, "Ebû Zerr el-Gıfârî", *DİA*, X, 268; Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzuri (ö. 279/892), *Ensâbü'l-Eşrâf*, nşr. Süheyl Zekkâr ve dğr., Beyrut 1996, VI, 398; İsrâfil Balcı, *Bir yalnız Sahâbî Ebû Zerr el-Gıfârî*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1998, sayı 10, s. 351-386; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî (öl. 256), *Sahihi'l-Buhari*, İstanbul ts, "Cihat", 70; Elmalılı Muhammed

16 Buhari, Cihad, 70; İbni Mace, Zühed, 8.

Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, I-X, Eser Neşriyat ts, IV, 2520; Ethem Ruhi Fığlalı, “Abdullah b. Sebe”, *DİA*, I, 134; Ahmet Güzel, *Muâviye ve Hz. Osman’a Muhalefeti Ekseninde Ebû Zer el-Gıfârî*, Marife, Kış 2012, 43-68; İbni Asakir, Ebü'l-Kasım Ali b. el-Hasen, *Târihu Medîneti Dımaşk*, I-LXX, Beyrut 1979-1998, 207; İbn Sâd, Muhammed (ö. 230/884), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-IX, Beyrut 1388/1968, II, 354; Mesûdi, Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin (ö. 346/957), *Mürûcû'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*, nşr. M. M. Abdulhamîd, I-IV, Mısır 1964–65, II, 349; *Müslim*, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. Haccac (öl. 261), *Sahihi'l-Müslim*, I-V, İstanbul ts, Müsâkât, 130; Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali (öl. 303/915), *es-Sünen*, I-IX, Beyrut 1409/1988, *Kitabü'l-Hayl*, 11; Murat Sarıcık, *Hz. Osman*, İstanbul, 2009, 184.

OTURUM BAŞKANI- Hazret-i Peygamber'in yetiştirdiği model şahsiyetlerden Ebu Zer el-Gıfari hakkında bize sunum yapan Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Hasan hocamıza bu güzel sunumundan dolayı teşekkür ediyoruz.

Şimdi sözü sayın Sehal Deniz Kotan hocamıza bırakıyorum. O da Hazret-i Peygamber'in hanesinde yetişmiş bir kadın olarak Hz. Aişe Validemiz konusunda bize sunum yapacaklar. Buyurun hocam söz sizin.

HZ. PEYGAMBER HANESİNDE YETİŞMİŞ BİR KADIN: AİŞE VALİDEMİZ

Sehal Deniz KOTAN

Kur'an Kursu Öğreticisi Üsküdar-İstanbul

Şüphesiz İslam'ı doğru anlayıp yaşama gayretinde olan her Müslüman için Hz. Peygamber'i örnek almak kaçınılmaz bir gerekliliktir. İslam'ın ilk şartı olan kelimeyi şahadette O'nun isminin bulunması bu gerekliliğe işaret eder. Allah Rasulünü tanımadan, O'nun ortaya koyduğu Müslüman modelini anlamadan İslam'ı hayata geçirmek ne kadar mümkün olabilir? Kur'an-ı Kerim'de de defaatle vurgulandığı üzere inananlar için en güzel örnek O'dur.¹ Her Müslümanın farkında olması gereken bu örnekliğin önemini vurgulamak için söylenecek her söz, yetersiz kalmaya mahkum olduğu gibi, şimdiye kadar bu konuda söylenmiş sözlerin tekrarı olmanın ötesine gidemeyecektir. Her yıl yenilenen bir coşku ile düzenlenen ve artan bir ilgi ile takip edilen Kutlu Doğum etkinlikleri tarih boyunca süregelen Hz. Peygamber'in örnekliğini anlama gayretinin tezahürlerinden biridir. Bu ulvi gayretin bu yıl da en güzel ve bereketli sonuçları doğurmasını Yüce Rabbimden niyaz ederek söze başlamak isterim.

Bu sene için belirlenen Kutlu Doğum Haftası konu başlığı, ilk okuduğum anda zihnimde "Mutlaka Hz. Peygamber'in yetiştirdiği kadın modelini de kapsamalı" çağrışımını oluşturdu. Bir yıldan uzun bir süredir Hz. Aişe rivayetlerini okumak, sınıflandırmak ve anlamak gayretinde olduğum için ardından belki ben de bu konuda bir şeyler yazabilirim diye düşündüm. İşte bu düşünce beni bu tebliği yazmaya sevk etti.

Öncelikle neden "Mutlaka Hz. Peygamber'in yetiştirdiği kadın modeli" konusu işlenmeli? Gereken içerden gerek dışarıdan İslam'a bakanların ilk gözüne çarpan konulardan biri şüphesiz "İslam'da kadın" konusudur. Bu yüzden İslam dininin hem müdafileri hem müddeîleri bu konudan imtina edemez. Şahsen benim konuya olan

1 33 Ahzab, 21; 3 Ali İmrân, 31-32, 132 vb.

ilgim ise, öncelikle İslam dinini yaşama kararı almış bir kadın olarak duruşumu belirleme gayretine dayanır. Çünkü dindarlığın belirleyici kimlik ögesi olmadığı bir çevrede yetiştikten sonra ergenlik dönemimde kendi kararım ile dindarlık tanımını önceleyen bir yaşantı tarzı belirleme kararı aldım. Bu karardan sonra girdiğim dindar çevrelere en zor uyum sürecini, dindarlığı seçmiş bir kadından beklenen roller konusunda yaşadım. Gerek yeni tanıştığım dindar çevrelerin bir kadının tavırları konusunda beklentileri, gerek yetişme çağını geçirdiğim ve akrabalık bağları nedeniyle bağlantılı olduğum çevrelerin dindarların kadına İslam'da biçtikleri role eleştirileri bende konuyu ilk elden araştırma ihtiyacı doğurdu.

Ayrıca modern çağın kadın cinselliği konusundaki istismarının önünde durabilecek önemli bir set olarak İslam inancının fonksiyonunu yerine getirebilmesi de, ancak Müslüman kadının ayaklarını yere sağlam basması ile mümkün olabilir kanaatindeyim. Çağımızın dindar olma arzusundaki kadını, sanki içten ve dıştan gelecek baskılar, “sıratı müstakim” olarak tanımlanabilecek doğru ve üzerinde durulması gereken yolun dışına itmek için hazır beklemektedir. Çoğu zaman dindar bir kadın, dindar bir erkekte daha fazla baskıya maruz kalabilmektedir. Şartlara rağmen kimliğini koruyup dimdik ayakta durabilecek Müslüman kadının yetiştirilmesi çağımız Müslümanlarının görevlerindedir. İşte bu görevi gerçekleştirmekte de ilk rehberimiz şüphesiz Allah Rasûlü olmalıdır.

Sayılan sebeplerin yanına birçokları eklenebilir. Fakat sonuçta Allah Rasûlü'nün yetiştirdiği insan modelinden bahsedeceksek ve buradan günümüz için bir takım çıkarımlar yapacaksak, O'nun yetiştirdiği kadın modelinden bahsetmemizin zorunluluğu kaçınılmazdır.

Tabii ki konuyu ele almak için Allah Rasûlü'nün kadınlara verdiği genel eğitim benzeri başka bir konu başlığı da seçilebilirdi. Ama belirli bir kadın model seçilsin denebilirse ilk akla gelen isim –en azından bayan sahabelerin rivayetlerini incelemek üzere tez hazırlayan benim gibi biri için- kaçınılmaz olarak Hz. Aişe olacaktır. Genç yaşta Hz. Peygamber ile evlenip O'nun eğitiminde yetişen Aişe Validemiz, tarihte Allah Rasûlü tarafından yetiştirilmiş, kusursuz değil ama güzide bir Müslüman kadın örneği olarak rolünü oynamıştır. Hiçbir zaman bir figüran olarak değil, baş rollerden birini üstlenen aktör olarak. Durum bu olunca onun hakkında yazılıp çizilenler de, konuşulanlar da çok oldu. Haliyle bu makalede hiç duyulmamış veya söylenmemiş bir şeylerin olmasını beklemek mucize kabilinden sayılabilir. Yine de Aişe Validemiz hakkında yazmaya cesaret etmemin sebebi, konuya Allah Rasûlü'nün hanesinde yetişen bir kadının davranış modelini saptamaya çalışmak gibi yeni bir cepheden yaklaşmak ve gerek bizzat kendi dilinden gerek başka kaynaklarda onun hakkında aktarılan bilgilerin çokluğuna güvenmek oldu. Hz. Aişe rivayetleri ile olan uzun mesaim de cesaretimi arttırdı.

Tebliğimde Hz. Aişe Validemizden aktarılan rivayetler ışığında², Hz. Peygamber hanesinde yetişmiş bir kadın olarak onun davranış tarzının özelliklerini saptamaya çalıştım. Sonuçta konuyu özetleyecek 10 madde belirledim. Bu maddeleri sıra ile ele alacak olursak:

1- İlmi Şahsiyetinin Üstünlüğü

Şüphesiz Aişe Validemiz Hz. Peygamber'in yetiştirdiği ilim öğrencileri arasında seçkin bir yere sahiptir. Hz. Ömer zamanında fetva vermesine izin verilen 10 kişiden biri olarak adı sayılır, ashab arasında fetvası en çok olan 7 kişinin arasına girer.³ Ebu Musa'dan gelen bir rivayette onun rivayet bilgisinin derinliğine işaret edilir. "Allah Rasûlü (a.s.)'nün ashabının rivayet ettikleri herhangi bir hadiste müşkilat görürsek, Aişe'ye sorardık, mutlaka ona bir açıklama getirirdi." yorumu da kaynaklarımızda geçmektedir.⁴ Hz. Aişe ile ilgili gelen başka rivayetlerde de onun insanların en alimi, görüşü kuvvetli olanı, sahabenin büyüklerinin danıştığı kişi olduğu belirtilmektedir.⁵ İlmi şahsiyetinin şöhret kazandığı alanların tefsir, fıkıh, hadis ile sınırlı kalmayıp belagat, ensab, şiir gibi alanlara da uzandığı malumdur.⁶ Zuhri'den aktarılan "Şayet, Allah Rasûlü'nün bütün eşleri ve diğer bütün hanımlarının ilmi bir araya getirilse, onların yanında Hz. Aişe'nin ilmi daha fazladır." sözü onun ilminin değerinin veciz bir ifadesidir.⁷ Gerçekte Ahmed b. Hanbel'de Hz. Aişe tabakatı dışındaki kadın sahabilere ayrılan bölümlerde geçen rivayetleri okurken bunların 4'te birinden fazlasının zaten Aişe müsnedinde yer aldığını ve sadece onun müsnedinde yer alan rivayetlerin toplamının, diğer tüm kadınlardan gelen rivayetlerin toplamından çok olduğunu gördüm. Böylece Zuhri'nin bu veciz ifade ile ne kadar yerinde bir yorum yaptığını idrak ettim.

İlmi konusunda onu övmek, konunun üzerinde şimdiye kadar söylenenlerin çokluğu göz önünde bulundurulursa abesle iştigale varacak kadar gereksizdir. Kısaca

2 "Hanım Sahabilerin Rivayetlerinin Değerlendirilmesi" başlıklı doktora tezi çalışmamda kapsayıcılığını dikkate alarak Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde yer alan kadın sahabilerden aktarılmış rivayetleri öncelikle inceledim. İlk dönem eserlerini de incelemek adına Tayalisi'nin Müsned'inde geçen rivayetlere de baktım. Çalışmamı yürütürken elde ettiğim verileri kullandığım yerlerde sayfa numarası ile verdiğim dipnotlar Ahmed b. Hanbel'in Müsned'indeki sayfa numarasına, hadis numarası ile verdiğim dipnotlarda numara 24010-26412 arasında ise Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inin Şuayb Arnavut hoca ve ekibi tarafından hazırlanan tahkikli baskısının hadis numarasına, numara 1472- 1691 arasında ise Tayalisi Müsned'inin tahkikli baskılı hadis numarasına işaret etmektedir.

3 DİA, c. 2, s. 204.

4 Tirmizi, *Sünen*, h. 3883.

5 İbn Hacer, *İsabe*, c. 8, s. 231-5.

6 DİA, ilgili başlık

7 İbn Hacer, Şehâbe'd-Din Ebu Fadl Ahmed b Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, Darü'l-Hayâ, Beyrut, 1991, c. 6, s. 605.

yaptığımız değinme konunun önemine işaret için yeterlidir. Hz. Aişe denince ilk akla gelenlerden biri onun ilmi şahsiyeti ve döneminin ileri gelen ilmi simalarından olduğudur.

2- Yeteneği ve İmkânları Nispetinde Geliştirdiği İlmini Yayma Konusundaki Gayreti

Çalışma alanım olduğu için O'nun ilmi öğrenme ve yayma konusunda gayretine en güzel örneğini rivayetlerinin çokluğu ile verebilirim. Hz. Aişe, rivayetlerinin çokluğu ile muksirûn⁸ arasına girmiş bir ravîdir. Klasik muksirûn sıralaması Bakî b. Mahled'in Müsnedine göre yapılmıştır ve bu sıralamada Hz. Aişe 4. sırada gelmektedir. Halbuki Bakî b. Mahled'in Müsnedinin yanı sıra Ahmed b. Hanbel'in Müsnedi ve Kütüb-i Tis'a'da yer alan toplam hadis sayılarına göre sıralama yapıldığında Hz. Aişe, muksirûn içinde Ebu Hureyre'den sonra 2. sıraya yerleşmektedir.⁹

Ravilerinin çokluğu ise ilim yayma konusunda gayretinin bir diğer göstergesidir. Zehebi Siyeru A'lâmî'n-Nübelâi adlı eserinde Hz. Aişe'den rivayeti olan 165 erkek ismini alfabetik sıra ile saymakta, bunlardan 4 tanesine irsal, 6 tanesine sema veya ligâ bulunmadığı kaydını düşmektedir.¹⁰ Biz ise Ahmed b. Hanbel'in Müsnedinin Hz. Aişe'ye ayrılan kısmını taradıktan sonra erkeklerden mechul, zayıf ve seması olmayanlar dahil, 190 isme ulaştık. Şuayb Arnavut hoca ve ekibi tarafından yapılan tahkik notlarında bunlardan 21 tanesi hakkında mechul, 13 tanesinin seması şüpheli, 26 tanesinin kesin seması yok veya Hz. Aişe'ye ulaşmadı şeklinde bilgilere rastladık. Seması olmayan veya seması şüpheli olan şahıslar muhtemelen rivayetlerini başka ravilerden aldılar. Sonuçta Hz. Aişe'nin ravisi olma ihtimali hiç olmayan veya düşük olan bu rakamları toplamdan çıkararak, Ahmed b. Hanbel'in Müsnedinde Hz. Aişe'den direk rivayeti olan erkek ravî sayısını yaklaşık 150 olarak telafuz edebiliriz. Zehebi'nin verdiği listede de mürsel raviler ve Hz. Aişe'ye ulaşamayanlar çıkarıldığında yaklaşık 150 rakamına ulaşılmaktadır. Zehebi'nin kadın raviler için verdiği rakam 19'dur, bizim Müsned'de bulduğumuz bayan ravî adedi 50 iken, bunların ancak 18'i mechul olmaktan uzaktır. Genel bir değerlendirme yaparsak Ahmed b. Hanbel'in Müsnedinde erkek- kadın toplamda 170 ravî –mechul ve seması olmayanlar hariç- ondan rivayette bulunmuştur. Bu rakam onun ilim yayma gayretinin sonucu olmalıdır.

Yaşadığı dönemde ilim dünyasında önemli yer edinen şahsiyetlerin, konu ve cinsiyet engeli olmaksızın ondan ilim alabildiğini, Müsneddeki rivayetlerini incelerken ilk

8 Binden fazla rivayeti olan sahabe.

9 Karataş, Mustafa, Muksirûn ve Hadis Sayıları, Diyanet İlmi Dergi, c. 35, sy. 4, s. 96.

10 Zehebi, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâi*, thk. Şuayb Arnavût, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 3. baskı, 1985, c. 2, s. 135-139.

elden müşahede ettim. Mesela, akraba olmayan ravilerinden Esved b. Yezid tekrarsız¹¹ 45 adet, Mesrûk 37, Abdullah b. Ebi Müleyke 22, Atâ b. Ebu Rabah 14, Şuayrîh b. Hânî 13, Mücahid 11 adet Hz. Aişe kaynaklı rivayette bulunmuş ve bu rivayetlerin içeriğinde en mahrem konular da yer alabilmiştir.¹² Ondan 3 ve üzerinde rivayeti olan erkeklerin sayısını ise 47 olarak tespit ettim ve bunlardan yaklaşık 40 tanesi yeğen veya süt akraba değildi. Hz. Aişe'nin, rivayetlerin ardı ardına aktarılmasına karşı olduğu göz önünde bulundurulursa¹³ bu kişilerin onun yanına bir kereden fazla girdiği kabul edilebilir. 10'un üzerinde rivayeti olanlarınsa Hz. Aişe ile hoca-talebe diyaloguna sahip olduğu söylenebilir. Bizim tez çalışmamızda ondan tekrarsız olarak 10 üzeri rivayeti bulunan ve akraba olmayan erkek ravi adedi olarak ulaştığımız rakam 9 oldu.¹⁴

İncelediğimiz iki müsnedde Aişe Validemizin ravisi olan kadınlar içinde ikinci sırayı Ahmed b. Hanbel'de 12¹⁵, Tayalisi'de 4¹⁶ rivayeti olan Basralı bir bayan, Muaze bt. Abdullah Adeviyye alır. O, Basra'nın güzide şahsiyetlerindendir. Bayanlara yönelik bir ders halkası olduğu aktarılmaktadır.¹⁷ Onun Medine'de ikamet ettiğine dair bir kayıt olmadığından Hz. Aişe Basra'ya gittiğinde ondan ilim almış olmalıdır.¹⁸ Demek ki

- 11 Doktora çalışmamda tekrarsız rivayetleri tespit etmeye çalıştım. Bunun için rivayetleri önce ravilere göre, sonra konulara göre tekrarsız olarak sınıflandırdım. "Tekrarsız rivayet" sınıflandırması bir yerde yoruma dayanmaktadır. Aynı olaydan kaynaklandığı izlenimi veren iki rivayet farklı ifadeler içerdiğinde bunları aynı rivayetin tekrarı kabul etmek veya ayrı ayrı iki rivayet olarak ele almak araştırmacının değerlendirmesine kalmaktadır. Benim çalışmamda ise ibarelerde farklılık olsa bile aynı olaydan bahsettiği izlenimi veren rivayetler tek rivayet sayıldı, ancak farklı ibare tamamen özgün bir mana içeriyorsa farklı rivayet kabul edildi. Bundan sonra vereceğimiz rakamlar tekrarsız rivayet adedini göstermektedir.
- 12 Örnek olarak bazı konuları ve Ahmed b. Hanbel'de rivayetlerin yer aldığı sayfa numaralarını verecek olursak: hayızlı iken eşleri ile izâr üzerinden mübâşeret s. 33, 55, 261 vd; meni izi görürse kazınması ya da fırçalması s. 35, 97, 125 vd; oruçlu iken öpmesi s. 42, 128 vd; cünüp iken uyuması, sabah kalkıncaya kadar suya dokunmaması s. 42, 106, 109, 101, 254, 182, 203 vd; aynı kabtan gusletmeleri s. 210, 129, 157, 170 gibi.
- 13 Bir gün o hücresinde namaz kılarken, Ebu Hureyre'nin hücresinin kenarında arka arkaya rivayetler aktardığını duymuş, namazı bitmeden gidince "eğer o terk etmeden önce yetişseydim bu yaptığının doğru olmadığını, Rasûlullah'ın böyle yapmadığını söyleyecektim" demiştir (s. 157). Hatta aynı rivayetin başka bir varyantında "buna şaşmaz mısın!" ifadesini kullandığının aktarılması (s. 157) onun söz konusu tavrı hayretle karşılayıp doğru bulmadığının göstergesi olmalıdır.
- 14 Saydığımız 6 isimden başka İbrahim b. Yezid -seması ihtilaflı olmakla birlikte-, 11 adet (s. 109, 127, 170, 171, 172, 210, 215, 265); Abdullah b. Yesar, 10 adet (s. 62, 106, 111, 112, 124, 139, 156, 254); Ubeydullah b. Abdullah, 10 adet (s. 34, 38, 53, 55, 67, 120, 198, 228, 274, 275).
- 15 S. 31, 32, 74, 76, 91, 94, 145, 146, 242, 250, 280.
- 16 S. 1675, 1676, 1677, 1678.
- 17 İbn Sad, *Tabakat*, c. 8, s. 483.
- 18 *DİA*, c. 30, s. 341.

Aişe Validemiz sadece Medine’de değil, ziyaret ettiği yerlerde de yörenin ileri gelen ilmi şahsiyetlerine ilim alma imkânı sunuyordu.

Aişe Validemizin ilim öğrenme konusunda gayretinin göstergelerinden biri sorduğu soruların çokluğudur. Bu konuyu takip eden başlıkta değerlendireceğiz.

3- Olaylara Sorgulayıcı Bir Yaklaşımla Bakışı ve Sorgulayıcı Yaklaşımı Teşvik Edışı

Onun rivayetlerini incelerken soruların çokluğu dikkatimizi çeken hususlardan biri oldu. Ahmed b. Hanbel’de, tekrarsız olarak 30 rivayetin onun sorduğu sorulara aldığı cevaplardan müteşekkil olduğunu gördük. Ahmed b. Hanbel’in Müsnedinin Şuayb Arnavut hoca ve ekibi tarafından hazırlanan tahkikli baskısında Hz. Aişe rivayetleri 24010 rakamı ile başlayıp 26412 rakamı ile bitmektedir. Toplamda 2402 rivayet, tekrarları ile birlikte yer almaktadır.¹⁹ Fakat bu rakamdan tekrarlar ve Hz. Aişe’nin şahsına ait bilgi ve görüşler çıkarıldığında tekrarsız rivayet sayısı 600 civarına inmektedir.²⁰ 30 rakamı 600 rakamı ile kıyaslandığında gerçek değerini gösterecektir.

Ayrıca “soru sormak” onun hem Hz. Peygamber’den bilgi edinmede hem de bu bilgiyi aktarmada özellikle başvurduğu bir metodudur. Hz. Peygamber’in sağlığında, Kur’an’da geçen bir ifadeyi²¹ ya da onun bir sözünü²² anlamadığında sormaktan, Hz. Peygamber’in bir ifadesi her hangi bir ayete²³ veya anlayışına²⁴ ters gözüktüğünde itiraz

19 Hanbel, Ahmed b Hanbel, *Müsnedu Ahmed b. Hanbel*, thk. Prof. Dr. Şuayb Arnavud ve ekibi, Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 2001, c. 40-43.

20 Bu, “Bayan Sahabelerin Rivayetleri” konu başlıklı doktora teziyle ilgili çalışmamızı yürütürken ortaya koyduğumuz kriterler çerçevesinde yaptığımız sayımın sonucudur.

21 Allah’ın her şeyi hesapladığına dair Bakara 284, Nisa 123 ayetlerinin açıklamasını sorması (s. 218), “Yer başka yerle değiştirildiği...” İbrahim 48 ayeti hakkında “İnsanlar nerededir?” diye sorması (s. 35, 218 vd), “Onlar ki yaptıklarını Rablerinin korkusu ile kalbleri titreyerek yaparlar” ayeti hakkında “Çalıp, zina edip, içki içip Allah’tan korkanlar için midir?” diye sorup “Hayır, bilakis namaz kılıp, oruç tutup, tasadduk edip Allah’tan korkanlar içindir.” cevabını alması (s. 159, 205).

22 Hz. Peygamber (s.av.), “Kim Allah’a kavuşmayı severse Allah da ona kavuşmayı sever, kim hoşlanmazsa Allah da hoşlanmaz.” buyurunca “Allah’a kavuşmayı sevmemek ölümden hoşlanmamak mıdır? Çünkü biz de ölümü sevmeyiz” diye sorar (s. 218).

23 “Kimin hesabı münakaşalı olursa af olunmaz.” dediğinde “Allah ‘o gün kolay bir hesaba çekilir’ İnşıkak, 8 buyurmuyor mu?” diye itiraz etmesi üzerine, “O arzdır.” cevabı (s. 108, 47, 127 vd).

24 “Yeryüzünde kötülük yayılıp açığa çıktığında Allah azab gönderir.” buyurunca, “Onların içinde Allah’a itaat edenlerde var(?)” der. “Evet, sonra Allah’ın rahmetine ulaşırlar.” cevabını alır. (s. 41) “Kıyamet günü yalın ayak, çıplak, sünnetsiz haşr olunursunuz.” buyurunca, “Kadınlarla erkekler birbirine bakar!” der. “O gün iş birbirine bakmaya imkân vermez!” cevabı gelir (s. 53, 89-90).

etmekten çekinmemiştir. Aklına takılan meseleler ile ilgili sorular da sormuş²⁵ böylece tüm Müslümanlar için kıymetli bilgilerin açıklanmasını sağlamıştır. İlâveten o, Hz. Peygamber'in davranış ve sözlerine karşı da duyarlı, sorgulayıcıdır. Bir duayı çoğaltsa sebebini sorar,²⁶ anlamadığı bir dua okusa açıklama ister,²⁷ ettiği duanın nedeni sorgular,²⁸ değişen hallerinin sebebini araştırır.²⁹ Sorduğu hiçbir soru cevapsız kalmaz, sormasından dolayı ayıplanmazdı. Hatta Allah Rasûlü ona öğretmek istediği bazı şeyleri soru sorup dikkatini çektikten sonra öğretirdi.³⁰ İleride Hz. Aişe de zaman zaman bu metodu kullanacak, yanına gelen kişilere bir şey öğretmek³¹ veya bir konuda uyarmak için önce soru soracaktır.³² Yani haneyi saadette yetişen Hz. Aişe'nin zihni, sorgulayıcı olmak konusunda daima destek gördü, tatmin edildi.

- 25 Namazda gözü çevirmeyi, bakınmayı sordum, "Kulun namazından şeytanın çaldığı bir şeydir." dedi (s. 70, 106). "İbn Cud'an cahiliyyede akrabalığı gözetir, ihtiyaç sahiplerini yedirirdi, bunun ona faydası var mı?" diye sorar. Hz. Peygamber, "Hayır, çünkü o bir gün bile 'Rabbim, hesap günü hatalarımı bağışla!" demedi (s. 93), cevabını verir. "İki komşum var hangisine hediye vereyim?", "Kapısı sana daha yakın olana." (s. 175, 187, 239 vd). Bir gece ağrısı olup şikayetlenen Hz. Peygamber yatağında döner, Aişe "Birimizin başına bu geldiğinde ona bir şey var mı?" diye sorar. "Müslümana batan bir diken ya da büyüğü yoktur ki bir hatası silinmesin." cevabı gelir (s. 159-160, 215 vd). "Kadir gecesine ulaşırsam ne diyeyim?" "Allahım, sen affedicisin, affi seversin; beni affet." de (s. 171, 182, 183 vd). "Kiyamet günü seven sevdiğini hatırlar mı?" (s. 110, 101, 148). "Kevser nedir?" (s. 281), "Aniden ölüm" (s. 136). "Kadınların üzerine cihad görevi düşer mi?" (s. 75, 67, 165 vd) onun soruları arasındadır.
- 26 "Ey kalpleri çeviren, kalbimi dinin üzerine sabit kıl!" duasını çoğaltınca sebebini sorar. Cevabı, "Kalpler Allah'ın elinin iki parmağı arasındadır, dilediğini azdırır, dilediğini sağlam kılar." (s. 91, 250-251) olur. İşlerinin çoğunun sonunda "SübhaneAllah ve bihamdihi, estağfiruke ve etübu ileyk" demesi üzerine, Aişe sebebini sorar, "Rabbim bir işaret görürsem O'nu tesbih etmemi, tevbe etmemi emretti, o işareti gördüm." deyip Nasr suresini okur (s. 35, 174).
- 27 Bir meclise oturunca bir şeyler söylerdi, Aişe ne olduğunu sorardı (s. 77).
- 28 Baki'den dua edip çıktığını gördüğünde sebebini sorar (s. 252).
- 29 Zilhiccenin dördünde yanına kızgın olarak girince, "Seni kim kızdırdı? Allah onu ateşe atsın!" (s. 175, 1644) demiştim. Rüzgârla gelen bulutları görünce hep endişelenmesi üzerine nedenini sorar (s. 240-241, 66, 167).
- 30 Aişe "Üzerinde oruç borcu olarak ölen kişinin durumunu" sorardı (s. 69). İtikafa girmek için çadır kurduran Rasûlüllah'ın çadırları yanına Aişe, Zeyneb, Hafsa validelerimiz de çadır kurdurunca "bunlar ne?" "Aişe, Hafsa ve Zeyneb'in çadırı," "Siz bununla hayır mı umdunuz! Çözün çadırları, itikafa girmeyeceğim" dermişti (s. 84, 226).
- 31 Yanına giren kişiye "Maide suresini okur musun?" diye sorunca, "evet" deyip, "O, son inen suredir. Onda ne helal bulursan helal, ne haram bulursan haram kıl." dermişti (s. 188).
- 32 Eşter, Ammar ile yanına girince "bu kim?" der. "Eşter" denince, "Sen benim yeğenimi mi öldürmek istedin?" "Evet, ben onu, o beni", "Eğer bunu yapsaydın kurtuluş bulmazdın!" şeklinde devam eden rivayet (s. 58, 181, 205, 1647 vd). Şam'dan gelen kadınlara şöyle der: "Siz hamama mı gidiyorusunuz? Halbuki, 'Kocasından başkasının evinde elbisesini çıkaran kadın Allah ile arasındaki perdeyi

4- Tartışmalı Meselelerde Kendi Görüşüne Tabi Olması, Görüşünü Savunmaktan, Görüşüne Karşı Çıkanlar Olsa Bile Bağlı Kalmaktan Çekinmemesi

Hiz. Aişe'den gelen rivayetler arasında en çok tekrarlananlardan biri de evlatlıklar ile ilgili ayetler indikten sonra Müslüman bir ailede yaşanan sıkıntı ile ilgilidir. Olayı kısaca anlatacak olursak: Huzeyfe Salim'i, Hiz. Peygamber Zeyd'i evlatlık edindiği gibi evlatlık edinmişti. Cahiliyede onlar babalıklarına izafe edilir ve mirasçı olurlardı. Evlatlıkları öz babalarına izafe etmeyi emreden ayetler inince Huzeyfe'nin eşi Sehle Salim'in yanına girmesinden eşinin rahatsız olduğunu hissetti. Bunun üzerine Allah Rasûlüne gelip "Biz onu evladımız sayıyorduk, şimdi ne olacak?" diye sordu. Hiz. Peygamber, ona, Salim'e –yetişkinliğe erişip askere gidecek çağa gelmiş olmasına rağmen– sütünü içirmesini ve aralarında süt evlatlığı bağının kurulmasını tavsiye etti.³³ Bu olayı Hiz. Aişe genel bir fetva kabul ederken, Sehle'e için ruhsat kabul edildi.³⁴ Hatta Aişe Validemizin yanına girmesini istediği kişileri kız kardeşlerine ve yeğenlerine emzirttiği, Ümmü Seleme ve diğer eşlerinin bunu Salim'e has ruhsat kabul edip karşı çıktıkları rivayetlerde kaydedilmiştir.³⁵ Biz, Müsneddeki tekrarsız Aişe rivayetlerini aktarma adedine göre ravilerini sıraladığımızda, erkek ravilerden 3'üncü sırada 50 adet rivayet ile Ebu Seleme b. Abdurrahman'ın yer aldığını tespit ettik. Hiz. Aişe'nin kız kardeşi Ümmü Gülsüm tarafından emzirildiği ve bu yolla onun süt yeğeni olduğunu bilgisine Zehebi'de rastladık.³⁶ Başka bir kaynakta ise, Ebu Seleme'nin Hiz. Aişe'ye "Urve her istediğinde yanına girebildiği için bizi geçti." diye yakınınca onun da istediği zaman yanına girebileceği cevabını aldığı aktarılmaktaydı.³⁷ Yanına girmesini istediği kişilerle süt bağının kurulmasının caiz olup olmadığı hususunda Hiz. Aişe'nin kendine has bir görüşü olduğu, bu görüşünün eleştirilmesine ve kendisi bu konuda uyarılmasına rağmen fikrini değiştirmedeği, hatta uygulamaya koyduğu bu bilgilerle açığa çıkmaktadır. Bizim burada ilgilendiğimiz nokta onun görüşünün doğru olup olmaması değildir. Doğru veya yanlış, o kendi görüşünü savunmuş ve uygulamıştır. Bu konuda verilebilecek başka bir örnek ise, onun namazların kısaltılmasını ancak korku halinde caiz görmesi, bunun dışında –mesela yolcu-

yırtar' buyurdu" (s. 173, 198-199). Ticaret malını Şam'a ve Mısır'a gönderirken, sonra bir kez Irak'a gönderdiğini zikreden kişiye, "Sana ve eski ticaret yoluna ne oldu ki?" deyip devam ettiği rivayet (s. 246). Hayızlı kadının namazını kaza edip etmeyeceğini soran kişiye "Sen haruriye misin?" demesi (s. 32, 94 vd).

33 Ahmed b Hanbel, *Müsned*, s. 39-39, 201, 228, 255, 269, 270-271vd.

34 S. 269, 26315; Ümmü Seleme'nin yaptıkları uyanya dair rivayeti, s. 312, 26660.

35 S. 270-271, 26330.

36 Zehebi, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâi*, thk. Şuayb Arnavût, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 3. Baskı, 1985, c. 2, s. 288.

37 İbn Sad, *Tabakat*, c. 8, s. 211.

luk- gibi mazeretlerle namazı kısaltmayı doğru bulmaması; bu sebeple çoğunluğun görüş ve uygulamasına ters olmasına rağmen seferde namazı tam kılmasıdır.³⁸ Veledi zinanın imamlığı, kadının mahremsiz yolculuğu gibi başka meselelerde de çoğunluğun görüşünden farklı içtihadı bulunup görüşünü delilleriyle savunmuştur.³⁹ Görüşünün eleştirilmesi veya itiraz görmesi, ele aldığımız örneklerde görüldüğü üzere, onu kanatından döndürmeye yeterli olmamıştır.

5- Yanlış Olduğunu Düşündüğü Görüşlere Sebep Belirterek İtirazı

Hiz. Aışe'nin yaşadığı dönemde Hiz. Peygamber'e isnad edilen bir takım rivayetlere çeşitli sebeplerle itiraz ettiğı bilinmektedir.⁴⁰ Hatta kendisi bu tavrı sebebiyle Prof. Dr. Bünyamin Erul hocamız tarafından hadis ilminde eleştirel yaklaşımın öncüsü şeklinde adlandırılmıştır.⁴¹ Bizim vereceğimiz birkaç örnek ise Aışe rivayetlerini okurken tekraren karşılaştığımız birçok örnekten seçilmiş sayılı misallerdir.

Hacla ilgili, ihrama girerken koku sürmeyi İbn Ömer'e sorduklarında "Katrana bulanmam benim için daha hayırlıdır." cevabını alanların, bu hatalı bilgisini düzeltmeleri, gelip Aışe'ye durumu sorunca "Allah Ebu Abdurrahman'a merhamet etsin. Ben Rasülüllah'ı kokulardım da hanımlarını ziyaret ederdi. Kokusu teriyle süzülürken ihramlı olarak sabahlardı." demesi ile (s. 106, 175) mümkün olur. Kurbanlık sevk edenin kendini ihramlı sayması gibi bir uygulama ortaya konunca, bunun sünnetle uyuşmadığını (s. 190, 127 vd) Aışe Validemiz defaatle söylemiştir.

Kurban etlerinin üç günden sonra yenilip yenilemeyeceğini soranların sıklığı (s. 101, 127-128, 51, 155, 1632) ve konu hakkında rivayetlerin bolluğuna bakılırsa ilk asırda bu konuda yenir-yenmez şeklinde farklı görüşler vardır. Hiz. Aışe'nin Hiz. Peygamber'in uygulamasına (s. 136) ve sözlerine (s. 51) dayandırdığı görüşü yenebileceği yönündedir. Zaman içinde yerleşen görüş de bu olmuştur.

Ebu Hureyre'nin "Uğursuzluk 3 şeyde olur: kadın, ev, binek" rivayetini işitince çok sinirlenip aklının başından gittiğı, sonra "Cahiliye de bunları uğursuz sayarlardı." şeklinde tashihi (s. 150, 240, 246 vd) de kayda değerdir. Halbuki onun yaptığı düzeltme

38 Dr. Muhammed Selam Medkur, *Hiz. Aışe'nin Fıkıh ve İctihad Usulü*, çev. Mücteba Uğur, *Diyanet İlmî Dergi*, 1977, c. 16, sa.2, s. 83-84 .

39 Prof. Dr. Abdullah Kahraman, Kadın Fakihlerin Öncüsü Hiz. Aışe, *Diyanet İlmî Dergi*, 2009, c. 45, sa.2, s. 87-88.

40 Bu konuda yazılan bir eser dilimize de çevrilmiştir. Zerkeşi, Ebü Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah, Hiz. Aışe'nin sahabeye yönelttiğı eleştiriler, çev. düz. Bünyamin Erul, Ankara, Kitabiyat, 2002.

41 Bünyamin Erul, Hadiste Eleştirel Yaklaşımın Öncüsü Olarak Hiz. Aışe, *İslamiyat*, 2000, c. 3, s. 2-4.

göz önünde bulundurulmadan bu rivayet, halkın dilinde hadis adıyla dolaşma payesine ulaşmıştır.

Ayrıca sahabeden Ebu Derda'nın "Sabaha ulaştıktan sonra vitir yoktur." fetvasını "Rasûlüllah sabahlar ve ardından vitir kıları." (s. 242-243, 26058) açıklaması ile tashih eden, başka rivayetlerinde de hasta olduğunda veya uyku ona galebe çalınca sabahleyin 12 rekat kıldığını açıklayan (s. 53-54, 24269, 1603) da yine o olmuştur. Verdiğimiz örneklerde onun itirazlarını bizzat uygulama ile temellendirdiğini görmek mümkündür.

6- Yapılan Bir Yanlış –Karşısındaki Kişi Yüksek Mevkî de Bile Olsa– Eleştirmekten Çekinmemesi

Hz. Osman döneminde onun siyasi karar ve davranışları sonucunda halkın arasında oluşmaya başlayan huzursuzlukların bazıları ile ilgili Hz. Aişe'nin Hz. Osman'ın karşısına geçerek eleştirilerini dile getirdiği bilinmektedir. Hatta Hz. Osman bir gün mescitte konuşma yaparken içeri giren Abdullah İbn Mesud hakkında ağır bir ifade kullanınca Hz. Aişe'nin; yaptığı eleştirinin ağır olduğu, Allah Rasûlü'nün arkadaşı hakkında bu şekilde konuşulmaması gerektiği uyarısını hemen dile getirdiği aktarılmaktadır. Yine onun Halife Osman'ın bazı politikalarını sünnetten sapma olarak görüp eleştirdiği de kaynaklarda geçmektedir.⁴² Bu örnekleri verirken meselenin bizi ilgilendiren yönü Hz. Aişe'nin haklılığı veya haksızlığı olmadığını belirtelim. Bizim dikkatimizi çeken nokta haklı olduğuna inandığı yerde, karşısında devlet başkanı bile olsa eleştirmekten çekinmemesidir. Ayrıca bu, Allah Rasûlü hanesinde bulunan hanımlardan sadece Aişe Validemize has bir özellik de değildir. Hz. Fatıma'nın miras konusunda dönemin halifesi Hz. Ebu Bekir'e itiraz ve tavır alması, Ümmü Seleme Validemizin, Muaviye minberlerden Hz. Ali'ye ve onu sevenlere lanet ettirmesi üzerine Muaviye'ye "Siz minberlerinizden Ali'ye ve onu sevenlere lanet etmenizle Allah ve Rasûlüne lanet ediyorsunuz. Zira ben şahadet ederim ki Allah ve Rasûlü Ali'yi seviyordu." haberini göndermesi⁴³ de, aynı tavrı Peygamber eğitimi alma şansına ulaşmış diğer kadınların da gösterdiğinin delilidir.

7- Haksızlık Karşısında Sessiz Kalmaması

İşin aslı bu başlığı tebliğime koymak konusunda çok tereddüt yaşadım ve son ana kadar dahil etmek ve dışarıda bırakmak arasında gidip geldim. Fakat tebliğin maksadının anlaşılmasında bu noktaya değinmeden geçmenin eksiklik oluşturacağı kanaatiyle son anda ekleme kararı verdim. Yine de yanlış anlaşılma endişesi ile altını çizdiğimiz nokta, Hz. Aişe'nin Cemel Vakası öncesi tavırlarını desteklemek veya eleştirmek gibi bir gayemiz olmadığıdır. Eğer meseleye Cemel Vakasının içeriği ve sonuçları açısın-

42 Yrd. Doç. Dr. Harun Reşid Demirel, Hz. Aişe ve Siyaset, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2000, c. 3, sa. 3, s. 132-133 .

43 Yıldırım, Suzan, *agm*, s. 104.

dan yaklaşacak olsaydık, Hz. Aişe'yi övmekten ziyade eleştirebilirdik. Fakat amacımız Allah Rasûlü'nün hanesinde yetişmiş bir hanımın siyasi meselelerde aktif rol alması, kalabalıklar önünde konuşma yapması, yetkili kişilere mektuplar yazması, tüm bunları yapabileceği yönünde özgüvene sahip olması gerçeğini vurgulamak olduğundan konuyu atlayamadık. Yoksa tarihte yaşanan olayların siyasi sonuçlarının değerlendirmesini yapmak gibi bir amacımız asla yoktur.

Hz. Aişe'yi, Cemel Vakasının içine çeken ne yazık ki, haksızlık olduğuna inandığı durum karşısında susmaması olmuştu. Ne yazık ki diyoruz zira, tarihte bu vakanın doğurduğu sonuçlar kadının siyasal hayatta lider rolünü oynamasının yanlışlığını savunuların eline koz verdi. Oysaki meseleye Peygamber hanesinde yetişen bir kadının toplumda yaşanan haksızlıklara sessiz kalmak istememesi, sonuçlarını öngörememiş olsa bile liderlikten çekinmemesi, kalabalıklara hitap etmesi, etkin kişilerle iletişime geçip –yazdığı mektuplar örneğindeki gibi– sonuç elde etmeye çalışması açısından bakılmalıydı.

Hz. Aişe'yi, Hz. Osman'ın katlinden sonra Mekke'den dönüşte Medine'ye gitmeden geri döndüren düşünce ve inanışın ne olduğu, Cemel Vakasına kadar yaşananlar hatta sonrasında gelişen olaylarla ilgili yorum ve değerlendirmeleri incelediğimizde iki müsnedde de haklarında hiç rivayete rastlayamadık. Sanki bu olaylara dair ne varsa görmezden gelinmişti.⁴⁴ Sadece rivayetlerin satır aralarında Hz. Aişe'nin siyasi çekişmelere katılmaması konusunda uyarıldığı, sonrasında uyarıyı dikkate almadığı için kendisine tavrı alındığı bilgisine rastladık.⁴⁵ Bir rivayette daha önce kendine eşi tarafından yapılan “Sizden Hev'eb köpeklerinin havladığı kişinin durumu nedir?” uyarısı sebebiyle Beni Amir suyunun kenarından gece geçerken köpekler havlayınca, “Bu ne suyu?” diye sorması üzerine, “Hev'eb suyu” denilince geri dönmek istediği, “İlerle ki Müslümanlar seni görsün, belki Allah aralarındaki meseleyi düzeltir.” denilerek devam etmeye ikna edildiği anlatılmış.⁴⁶ Bu istisna rivayet de bize Aişe Validemizin kendini oraya sürükleyen sebepleri anlatmıyor. Sadece tarih, Allah Rasûlü'ne yazdırılarak sorumluluktan kaçınılmaya çalışılmış izlenimi veriyor. Kendine yapılan uyarıyı hatırlamasına rağmen tarihen Hz. Aişe'nin Basra'ya gitmekten vazgeçmediği sabit. Onu ikna eden sebep ise,

44 Yrd. Doç. Dr. Harun Reşit Demir'in “Hz. Aişe ve Siyaset” adlı makalesinde konuyla alakalı başka kaynaklarda yer alan birçok bilgi mevcut. Bu bilgiler genelde tarihi kaynaklardan alındıkları, kimi de zaten zayıf görüşler oldukları için hadis eserlerinde geçmemiş olabilir, fakat tarihen yaşandığı kesin olan Cemel Vakası öncesi ve sonrası hakkında tam bir suskunlukla hiçbir rivayetin bulunmaması bizce manidardır.

45 Sad b. Hişam'ın İbn Abbas'a Allah Rasûlü'nün gece namazını sorması ile onu Hz. Aişe'ye göndermesini anlatan rivayetin satır aralarında hem İbn Abbas'ın hem de Hakim b. Eflah'ın bu tavrı sergilediği bilgisi mevcut s. 53-54, 24269; s. 236, 25988.

46 S. 52, 24254; s. 97, 24654.

Müslümanların barışına vesile olmak olarak gösterilmiş. Oysa tarihte yaşanan maalesef bunun tam zıttı oldu.

Kendi dilinden yaşadığı olaylara sürüklenişini ve sonrasında yaşadıkları hakkında değerlendirmelerini anlatan rivayetler bulunsaydı, konu etrafında yapılan spekülasyonlara belki daha az meydan verilmiş olurdu. Fakat kedisiyle ilgili kıskançlıkla yaptığı işgüzarlıklar da dahil birçok bilgi aktaran Hz. Aişe, Hz. Ali döneminde yaşananlar konusunda tam bir sessizlik sergilemiş görünümündedir. Ya gerçekten yaşadığı derin üzüntüyle hiçbir şeyi hatırlamak istemedi ya da anlattıkları görmezden geldi. Bizim incelediğimiz Müsnedlerde geçmese bile başka kaynaklarda Cemel Vakasına karışmış olmaktan duyduğu pişmanlığa dair ifadeler yer almaktadır.⁴⁷ Bu ifadeler doğru kabul edilirse birinci yorumun doğru olma ihtimali artmaktadır.

Sonuçta yaşananlardan bizim elde edeceğimiz kazanım “Bir kadının siyasi çekişmelerin içinde ne işi vardı, evinde oturaydı.” şeklinde olmamalıydı. Nasıl ki, Uhud savaşı öncesinde istişare ile alınan kararlar yaşananlar sonucunda acı tecrübeler doğduğunda, suç istişare ile karar almakta bulunamazsa,⁴⁸ Hz. Aişe’nin siyasi olaylarda oynadığı rolün sonrasında yaşananların suçu da onun kendini Müslümanların yaşadığı çalkantılı dönemlerde sorumluluk hissedip lider rolü oynamasında bulunamaz. Hatalı olan kadın olarak yürüttüğü faaliyetler değildir. Belki olayların sonucunu ön görememesi hata noktasıdır denilebilir. Fakat insan olarak hiç kimse ne kadar ilim sahibi olsa, ne kadar siyasetten anlasa, ne kadar samimi niyetlerle yola çıksa da gelecekte yaşanacakları eksiksiz öngöremez. Bir insandan insanüstü yetenek beklememek gerekir, o insan müminlerin annesi makamında olsa bile.

Nihayetinde tarihen Allah Rasûlü’nün eğitimini almış bir kadın olarak Hz. Aişe’nin haksızlık olduğuna inandığı bir durumda elinden gelen çabayı göstererek haksızlığı ortadan kaldırmaya çalıştığı, bu yolda kalabalıklara hitap etmekten, bir grubun başına geçip liderlik etmekten, gerekli gördüğü kişilere mektup yazıp destek istemekten çekinmediği sabittir.

8- Bilginin Kuru Bir Şekilde, İçeriğinin Göz Önünde Bulundurulmadan Aktarımına Karşı Olması

Ondan aktarılan rivayetlerin sayısı 2000’in üzerine çıksa da, Hz. Aişe’nin, rivayetlerin kuru bir bilgi aktarır gibi arka arkaya aktarılmasına karşı olduğunu biliyoruz. Zira bir gün o hücrelerinde namaz kılariken, Ebu Hureyre’nin, hücrelerinin kenarında arka arkaya rivayetler aktardığını duymuş, namazı bitmeden gidince “Eğer o terk etmeden önce yetişseydim bu yaptığının doğru olmadığını, Rasûlüllah’ın böyle yapmadığını

47 İbn Sad, *Tabakât*, c. 8, s. 74-76.

48 3, Âli İmran, 159.

söyleyecektim” demiştir. (s. 157) Hatta aynı rivayetin başka bir varyantında “Buna şaşmaz mısın!” ifadesini kullandığının aktarılması (s. 157) onun söz konusu tavrı hayretle karşılayıp doğru bulmadığını gösterir. Medine kıssacısına verdiği tavsiyelerde de yer alan haftada bir veya en fazla 3 kıssa anlatma, insanları bıktırmadan, sözlerini bitirip dinlemek isteyince anlatma ifadeleri, (s. 217) onun bilgi aktarma prensiplerinden olmalıdır.

Ayrıca Hz. Aişe'nin tek kaygısı bilgiyi aktarma tarzı değildir. İçeriğe dikkat edip aktarılanların İslam'ın temel doğruları ile örtüşmesinin sağlanmasını da gerekli görmektedir. Bir rivayette aktarıldığına göre yanına Ebu Hureyre girince, “Sen bir kediyi bağlayarak onun yemesine içmesine izin vermediği için cehenneme giren kadına dair rivayette bulunuyor musun?” diye sorar. “Ben bunu ondan duydum.” cevabı üzerine “Peki kadının durumunu biliyor musun?” der. Ebu Hureyre “Hayır” deyince, “O zaman o kadın kafirdir. Müslüman Allah katında bir kedi için azab edilmeyecek kadar değerlidir. Rivayet ederken ne rivayet ettiğine bak.” uyarısında bulunur. (1503)⁴⁹

Diğer bir örnek “Muhammed Rabbini gördü mü?” sorusuna verdiği cevaptır: “Söylediğin şeyden tüylerim diken diken oldu ... O, 2 kez Cibrili suretinde gördü” (s. 49-50, 236) Yani onun Rabbini gördüğüne delil olarak sundukları ayetler, Cibril'i görmesine dairdir açıklamasını yapar. (Direk bu konudaki rivayet s. 214'de geçer) Aktarılan bilginin içeriğinin İslam'ın temel doğruları ile uyuşması gerektiğini örnekle gösterir.

9- Yaptığı Yanlışları İçeren Bilgileri Dahı Aktarmaktan Çekinmemesi, Bu Yolla Allah Rasûlü'nün Eğitim Metodolojisine Dair Kıymetli Bilgiler İletmesi

Değinilmesi gereken bir konu da Allah Rasûlünün onu eğitmek amacı ile verdiği bilgi ve öğütleri paylaşarak ümmete sağladığı katkıdır. Müminlerin annelerinin en genci olan Hz. Aişe, onun eğitiminden elde ettiği faydayı ümmete aktarmıştır. Eşleri ile vakit geçirmek düzenli alışkanlıklarından olan Allah Rasûlü (s. 107-108) onların eğitimiyle de bizzat ilgiliydi. Bazen onlara dua öğretir,⁵⁰ bazen tavsilerde bulunurdu.⁵¹ Uygun durumlarda gerekli öğütleri verirdi. Mesela bir gün bir ihtiyaç sahibine evinden verilecek şeyi görmek isteyen Aişe'ye “Hesap etme, Allah da sana karşı hesaplar.” der (s. 108, 139 vd); kesilen koyundan ne kaldığını sorunca “Bir kürek kemiği dışında bir şey kalmadı.”

49 Bu yorumun haklı olup olmadığını tartışmak maksadımızın dışında kaldığı için değinmedik. Bizim dikkat çekmek istediğimiz husus, içeriğe dikkat ederek rivayette bulunmanın Aişe Validemiz tarafından öğütlenmesidir. 1503 olarak verilen hadis numarası Tayalisi'nin Müsned'inin tahkikli baskısına aittir.

50 S. 133-134, 146-147.

51 Tevbe ve bağışlanma dileme tavsiyesi (s. 264), günahların küçümsenenlerinden de sakınma tavsiyesi (s. 70, 151), Hz. Aişe'nin hücreesindeki kızı evlendirdiği gün evde oyun sesi olmayınca “Ensar şöyle şöyle –oyun kast ederek- sever.” tavsiyesi (s. 269).

diyen Aişe'ye "Asıl kürek kemiği dışında hepsi kaldı." (s. 50) diyerek olaylara hakikat gözü ile bakmayı, sadece dünyalık cepheden değerlendirmemeyi öğretir. Başka bir kere-sinde Yahudi heyeti gelip "es-Samu aleyke" (ölüm üzerine olsun) diyince Allah Rasûlü sadece "ve aleyküm" (sizin de üzerinize olsun) der. Fakat hiddetlenen Aişe'ye bu cevap yeterli gelmez ve Aişe validemiz Yahudi heyete, "Bilakis, ölüm sizin üzerinize olsun." diye başlayıp devam ederek ağır bir cevap verir. "Yavaş ya Aişe! Allah her işte yumuşaklığı sever." uyarısını alır. (s. 37, 85, 199, 229-230, 134-135) Yine hırsız ondan bir şey çalınca beddua eden Aişe'ye "ondan hafifletme!" tavsiyesini verir. (s. 45, 136, 215) Aişe bindiği deveye lanet ettiğinde ise "ona binme" der. (s. 138) Bu rivayetler sadece içerdikleri bilgi ve öğütler nedeniyle değil, verilme tarzı ile de ayrıca kıymet sahibidir. Yapılan yanlış hiç hoş gitmeyecek bir şey olsa bile Allah Rasûlü "Sen bunu nasıl yaptın! Bu yapılır mı?" gibi her hangi bir ifade kullanarak eşini asla rencide etmez. Olan olmuştur. Bundan sonra çıkarılacak öğüt, yapılanın nasıl telafi edilebileceği yönündedir.⁵² İşte bu şekilde öz güveni pekiştirilerek yetiştirilen müminlerin annesi sahip olduğu ilmi sonraki nesillere aktararak İslam tarihinde güzide bir rol oynamıştır. Hatalarını dahi anlatmaktan çekinmemiş, buralardan çıkarılacak öğütleri de Müslümanların faydasına sunmuştur.

10- Yaşadığı Dönemde Toplumda Tartışılan Meseleler Hakkında Görüşlerini, Özellikle Kuran'a ve Allah Rasûlü ile Ortak Yaşantısına Dayandırarak Belirtmesi

Başlığımızla direk alakalı bir örnek başka başlıkta da değindiğimiz "Muhammed Rabbini gördü mü?" sorusuna verdiği cevaptır. Onun cevabı: "Söylediğin şeyden tüyle-rim diken diken oldu. Kim sana onun hakkında 3 şey söylerse yalan söyler: 1-Rabbini gördü diyene – delil olarak Enam 103 'gözler O'nu görmez, O gözleri görür' ayetini okur. 2-Yarın ne olacağını bildiğini söyleyene, -burada Lokman 34 'saatin ilmi Onun yanındadır.' ayetini okur. 3-Kur'an'dan bir şey gizledi diyene, okuduğu ayet Maide 67 'Ey Peygamber, sana Rabbinden indirileni tebliğ et' ayetidir. O, iki kez Cibrili suretinde gör-dü" şeklinde olur. (s. 49-50, 236) Yani onun Rabbini gördüğüne delil olarak sundukları ayetler, Cibril'i görmesine dairdir, açıklamasını da verdiği cevapla yapmış olur. (Direk bu konudaki rivayet s. 214'de geçer) Muhtemelen saydığı 3 konuda döneminde ileri sürülen iddiaları reddeder.⁵³ Daha önce bizzat Ebu Hureyre'yi uyarırken belirttiği üzere yapılan rivayetlerin içeriğinin İslam'ın genel doğruları ile uyuşmasına dikkat etmenin gerekliliğini vurgular. Kendi görüşlerinin doğruluğunu da ayetlerle ispatlar.

İkinci örneğimiz Safâ ve Merve'nin Allah'ın nişanlarından olduğu ayetindeki (Ba-kara, 158) ifadenin anlaşılması ile ilgilidir. Yeğeni Urve, bu ifadeleri say edilmemesinin

52 Hz. Safiye'nin gönderdiği yemeği kıskançlığından kabı ile birlikte kırması örneğindeki gibi (s. 277).

53 Kendine indirilenden bir şeyler gizlendiği iddiası Hz.Ali taraftarlarının savunduğu vasilik inancı olabilir. Bu konuya dair itirazını direk dile getiren rivayet de vardır. (s. 32, 24039)

Müslümana bir günahı olmayacağı şeklinde anlayınca, Hz. Aişe karşı çıkar. Açıklaması ise “Ensâr Cahiliyede Safâ ve Merve arasını say etmeyi günah sayardı, İslam’da bunu sorduklarında ayetler indi, sonra Hz. Peygamber’in sünneti, yolu onları tavaf etmek oldu, artık hiç kimse onu bırakamaz.” şeklindedir. Hatta “Eğer senin dediğin gibi olsaydı, ifade; ‘onları tavaf etmenizde’ değil, ‘onları tavaf etmemenizde sakınca yoktur’ şeklinde olurdu.” der. (s. 144, 162-163, 227) Ehli sünnet mezheplerine göre say’ın hükmü; Hanefiler dışındakilere göre farz, Hanefilere göre vaciptir.⁵⁴ Yani dört mezhebe göre de hac ibadetinde say yapmak gereklidir. Bu rivayetle de Hz. Aişe görüşlerinin keskinliğini sergilemiştir. Delillerini ise hem Kur’an’a hem sünnetteki uygulamaya dayandırmıştır.

Ondan aktarılan rivayetler arasında yanında Ali’nin vasi olduğu söylenince itiraz edip, “Ölürken benim göğsümdeydi, ne zaman vasiyet etmiş?” dediği rivayeti de bulunmaktadır. (s. 32, 24039) Burada ise yaşıntıyı delil getirerek söylenene itiraz etmektedir.

Verdiğimiz örneklerde de görüleceği üzere Hz. Aişe, döneminde toplumda tartışılan, dinî veya siyasi, meselelerin dışında kalmamış, görüşlerini delilleri ile savunmaktan çekinmemiştir.

Bizim Hz. Aişe rivayetlerini incelerken elde ettiğimiz verilerden “Hz. Aişe’nin Allah Rasûlü’nün eğitiminden geçmiş bir kadın olarak onun davranış tarzının özellikleri nelerdir?” sorusuna verdiğimiz cevap bu makaleyi oluşturdu. Daha ayrıntılı bir bakışla bu karakter özelliklerine yenilerinin eklenebileceğinin farkındayız. Fakat bizim maksadımızın anlaşılması için tespit ettiğimiz maddelerin yeterli olduğu düşüncesindeyiz.

Müslüman kadınların Hz. Aişe örneğindeki gibi alim, yetkin, kendine güvenilen, cesaretli, metin, yeteneklerini fark edip geliştirebilen, belki hatasız değil ama hatalarından ders alan bireyler olarak yetiştirilecekleri eğitim modellerini günümüz Müslüman toplumlarının da ortaya koyabilmesini diliyorum.

OTURUMBAŞKANI- Evet, Üsküdar Kur’an Kursu Öğreticisi hocamıza bu güzel sunumundan dolayı teşekkür ediyoruz.

Hazret-i Peygamber’in özellikleri bizim güzellerimizdir. Ben bu sözü söylüyorum. Hazret-i Peygamber’in özeli bizim güzelimizdir. Bu özelin ve güzelin naklini de Hazret-i Aişe Validemiz yapıyor genel itibariyle. O açıdan da çok önemlidir. Hocam da ona değindi zaten.

Hemen dördüncü tebliğcimiz Ahmet Bey’e söz veriyorum. Söz sizindir hocam, buyurun.

54 *Hac İlmihali*, Komisyon, DİB Yayınları, Ankara, 2006, s. 86-87.

MUS'AB B. UMEYR ÖRNEKLİĞİNDE HZ. PEYGAMBER'İN İNSAN YETİŞTİRME MODELLEMESİ

Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜZEL

Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Hiz. Peygamber'in yetiştirdiği model şahsiyetlerden birisi olma vasfını hâiz olan Mus'ab b. Umeyr, Hiz. Peygamber'in risalet mektebinde yetişen, model muallim ve örnek mübelliğlerden birisi, hatta birincisidir. O, Mekke'nin ileri gelen zengin ailelerine mensup karizmatik bir şahsiyet olarak sâbıkûn-i evvel arasına dâhil olmuş, Dârü'l-Erkâm'da Hiz. Peygamber'in halkasında yetişmiş, Kur'an'ın mesajlarıyla olgunlaşmıştır. Yaşadığı mutantan hayat şartlarını elinin tersiyle iterek Habeşistan hicretlerine katılan Mus'ab, burada, bir anlamda varlıkla yokluğun mukayesesini yapabileceği bir tecrübe edinmiştir. Birinci Akabe Biatı'ndan sonra Hiz. Peygamber, İslam'ın ilk muallimi olarak onu Medine'ye atamış, o kendisine tevdi edilen bu görevi lâyık-ı vechile yerine getirmiştir. O, aynı zamanda Medine döneminde Ashâb-ı Suffe'nin içerisinde ilmi birikimini geliştirme ve başkalarına tebliğ etme imkânı bulmuştur. Bedir ve Uhut gazvelerinde Hiz. Peygamber'in sancağını taşıma şerefine nail olan Mus'ab b. Umeyr, Uhut gazvesinde şehit olmuştur. Ne var ki, İslam'da –Hiz. Peygamber'den sonra– muallim-mübelliğ ve sancaktar prototipi olarak kabul edebileceğimiz Mus'ab b. Umeyr'in hayatı ve tebliğ faaliyetleri konusu, gerek Klâsik İslam Tarihi kaynaklarında, gerek Muahhar Araştırmalarda tatminkâr bir mahiyette ele alınıp incelenmemiştir. Mezkûr boşluğa dikkat çekmek amacıyla hazırladığımız tebliğimiz, iki bölümden oluşmaktadır. "Mus'ab b. Umeyr'in Hayatı" başlıklı ilk bölümde Mus'ab'ın vefatına kadar hayatı ve şahsiyeti incelenmiştir. İkinci bölüm "Tebliğ'in Mahiyeti"ne ayrılmıştır. Bu bölümün, Hiz. Peygamber'in insan yetiştirme rolünün, günümüze modellemesi bağlamında Mus'ab b. Umeyr'i hem bu-

günün eğitimcileri hem de bu eğitim faaliyetlerinin kurumsal temelde sorumluluğunu üstlenenler için açılımlar sağlayacağını düşünüyoruz.

I- MUS'AB B. UMEYR'İN HAYATI

Künyesi Ebû Muhammed veya Ebû Abdillâh olarak verilen Mus'ab b. Umeyr'in şeceresi kaynaklarda şu şekilde nakledilir: Mus'ab b. Umeyr b. Hâşim b. Abdümenâf b. Abdüddâr b. Kusay. (İbn Sa'd, III, 116; Taberî, III, 357; İbn Abdülberr, III, 401; İbnü'l-Esir, I, 511) Annesi Hunnâs bt. Mâlik b. el-Muzarrib'dir. (İbn Sa'd, III, 116)

Medine'ye tebliğci olarak gönderildiğinde Mus'ab b. Umeyr'in 25 yaşında olduğu ifade edilir. (Sarıçam, s. 340) Bu durumda onun yaklaşık olarak 596 yılında doğduğu söylenebilir.

Müslüman olmadan önce zengin bir ailede müreffeh bir yaşam süren, akranlarının kendisine gıptayla baktığı bir genç olan Mus'ab b. Umeyr'in, (İbn Sa'd, III, 116; Ziriklî, VII, 151; Kandehevî, I, 268–69) dünyanın geçici nimetlerinden tatmin olmadığı, manevî açıdan bir arayış içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Bu tecessüs onu, esasen daha önce güvenilirliğini, dürüstlüğü tanıdığı Hz. Peygamber'in (Muhammed Hasen, s. 75) faaliyetlerini araştırmaya sevk etti. Hz. Peygamber'in Dârü'l-Erkâm'da insanları İslam'a davet ettiğini öğrenince buraya geldi; kendisini İslam'a daveti neticesinde 18–20 yaşlarındayken (Sarıçam, s. 339) Müslüman oldu. Annesinin ve kavminin tepki vereceğinden korktuğu için Müslümanlığını gizlemek zorunda kaldı, namazlarını gizli bir şekilde kıldı; (İbn Sa'd, III, 116; İbn Abdülberr, III, 401) Rasûlullah'ı da gizli gizli ziyaret etti. (Şeker, s. 212; Cumhur, s. 57) Fazla bir zaman geçmeden akrabası –amcasının oğlu– Osman b. Talha, onu namaz kılarken gördü; annesine ve kavmine haber verdi. Bunun üzerine onlar, Mus'ab'ı Müslümanlardan uzaklaştırmak, dininden döndürmek amacıyla hapsedtiler. (İbn Sa'd, III, 116; İbn Abdülberr, III, 401)

Mus'ab b. Umeyr, dinini özgür bir ortamda yaşayabileceği bir mekân arayışıyla bir yolunu bulup bi'setin beşinci yılı Recep ayında Habeşistan'a hicret eden kabileyle hicret etti. (İbn Hişâm, I, 344–45; İbn Sa'd, I, 204; İbnü'l-Esir, I, 496) Habeşistan'dan 620 yılında dönen Mus'ab, Nadr b. el-Hâris b. Kelede'nin himayesinde Mekke'ye girdi. (Belâzürî, I, 98)

O, Habeşistan'a yapılan ikinci hicrete de katıldı. (İbn Sa'd, III, 117; Kandehevî, III, 94) Ancak onun Habeşistan'da ne kadar kaldığı, Mekke'ye ne zaman döndüğü tam olarak bilinmemektedir. Bu konuda bildiğimiz, onun Birinci Akabe Biati'nden önce Mekke'de olduğudur.

Mus'ab b. Umeyr'in hayatında dönüm noktası diyebileceğimiz en önemli olaylardan biri, Birinci Akabe Biati'nden sonra Rasûlullah tarafından Medine'ye muallim ve mübelliğ olarak gönderilmesi hâdisesi olmuştur. Birinci Akabe Biati'nden sonra, Yesribli Müslümanlar, kendilerine İslam dininin esaslarını, Kur'an'ı öğretecek birisinin gönderilmesini Hz. Peygamber'den istediler. Hz. Peygamber, Kureyş'teki Müslümanlar içinde gerek hitabet yönünden gerekse yakışıklılık, anlayış ve kabiliyet yönünden en iyileri olan genç sahâbî Mus'ab b. Umeyr'i Yesrib'e gönderdi. (İbn Hişâm, II, 76; İbn Sa'd, I, 220; İbn Abdülberr, III, 402) Rasûlullah'ın tebliğ yöntemlerinin genel karakterinden (Fayda, s. 32, 46) anladığımız gibi -onlar böyle bir talepte bulunmasalar da- zaten meselenin farkında olan Hz. Peygamber'in onlara bir tebliği göndermeyi düşündüğünü söyleyebiliriz.

Mus'ab b. Umeyr'in görev alanı konusunda kaynaklarımız, "halka Kur'an okumak ve onun talimatını öğretmek, İslam'ın prensiplerini anlatmak, dinî konularda onları bilgilendirmek ve bu dine insanları davet etmek, namazlarında onlara imamlık yapmak" (İbn Sa'd, I, 220, 234; III, 604; Belâzürî, I, 103; Taberî, III, 357; İbn Abdülberr, III, 402; Zehebî, s. 293) şeklinde rivayetler naklederler.

Mus'ab b. Umeyr, Yesrib'e geldiği zaman, Es'ad b. Zürrâ'nin evinde kaldı ve tebliğ faaliyetlerini onunla birlikte sürdürdü, (İbn Hişâm, II, 77-78; İbn Sa'd, I, 420; Taberî, III, 357-58) 622 yılının hac mevsiminde ikisi kadın yetmiş beş kişiyle Mekke'ye geldi. (Ahmet Cevdet Paşa, I, 74; Önkâl, s. 90) Medine'de hicretin başlangıcı olan İkinci Akabe Biati'nin hazırlanması ve gerçekleştirilmesinde önemli görev yapan Mus'ab, (Taberî, III, 360) üç ay daha Mekke'de kalıp geri döndü. (Algül, "Mus'ab b. Umeyr", DİA, XXXI, 226)

Hiz. Peygamber, muâhat sistemini gerçekleştirdiği zaman, Mus'ab b. Umeyr'i Ebû Eyyûb'le (İbn Sa'd, III, 484; Belâzürî, I, 117; İbn Hacer, II, 224) daha önce de Mekke'de Sa'd b. Ebi Vakkâs'la kardeş yapmıştır. (İbn Sa'd, III, 139-140; İbn Abdülberr, III, 401)

Mus'ab b. Umeyr'in ailesi, Mekke Şehir Devleti'nde tevârüs yoluyla sancaktarlık görevine sahip bulunduğu için Hiz. Peygamber Bedir (2/624) ve Uhut (3/625) gazvelerinde Mus'ab b. Umeyr'e sancaktarlık görevini verdi. (İbn Sa'd, II, 14; Halife b. Hayyât, s. 38; İbn Kuteybe, s. 90, 95; İbnü'l-Esir, I, 527; İbn Abdülberr, III, 401)

Uhut gazvesinde İbn Kamie el-Leysî, Hiz. Peygamber'e benzeyen Mus'ab b. Umeyr'i -Hiz. Peygamber zannederek- şehit etti. (İbn Hişâm, II, 77; İbn Kuteybe, s. 94; Belâzürî, I, 141; Taberî, III, 516). Mus'ab b. Umeyr şehit olunca naşını saracak kefen bulunamadı, açıkta kalan ayaklarına izhir otu konuldu. (Buhârî, Cenâiz, 27; Müslim, Cenâiz, 44; Tirmizî, Menâkıb, 54; Neseî, Cenâiz, 40)

Hamne bt. Cahş'la evli olan Mus'ab b. Umeyr'in Zeyneb adında bir kızı vardı. Hamne bt. Cahş Mus'ab b. Umeyr'in şehadetinden sonra Talha b. Ubeydullah ile evlenmiş, bu evlilikten Muhammed b. Talha doğmuştur. (İbn Sa'd, III, 116; VIII, 241)

Yaptığı hayırlı işler sebebiyle Hz. Peygamber ona Mus'abü'l-hayr; (Zirikli, VII, 151; Muhammed Hasen, s. 44) Medineliler de Kur'an okuması ve öğretmesi dolayısıyla "Mukri" lakabını (Taberi, III, 357; Ebû Nuaym, V, 2556) verdiler. Hz. Peygamber, Mus'ab'ı hayırla yâd edip övmüş ve onun hakkında şöyle demiştir: "Ben bunu Mekke'de ana ve babasının yanındayken gördüğüm durumunu hatırlıyorum. Ona çok iyi bakarlar, onu nimet içinde yüzdürürlerdi. Kureyş delikanlıları arasında onun gibi yakışıklı ve güzel giyinen yoktu. Sonra o, Allah'ın rızasını kazanmak, Peygamber'ine yardım etmek gayesiyle Mekke'den çıktı..." (İbn Sa'd, III, 117; Kandehlevî, II, 331)¹

Görüldüğü gibi Mus'ab b. Umeyr, Hz. Peygamber'in talimatları doğrultusunda İslam'ın yayılması için kendisine tevdi edilen görevleri, gerek mübelliğ olarak, gerek asker olarak hakkıyla yerine getirmiş model şahsiyetlerden birisi olarak dikkati çekmektedir.

II- TEBLİĞ FAALİYETLERİ

Tebliğimizin bu bölümünde ilk islami tebliğ kadrosunun mümessillerinden biri olan Mus'ab b. Umeyr'in tebliğ faaliyetleri ve tebliğ metodu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

A- Mus'ab b. Umeyr'in Muallim-Mübelliğ Olarak Görevlendirilmesinde Etkili Olan Başlıca Faktörler

İlk İslam devletinin zuhuru arifesinde, Mus'ab b. Umeyr'in Medine'ye gönderilmesinde temsil yeteneği –fizyonomik– ve psikolojik –ruhi– özellikleriyle ilgili faktörlerin etkili olduğunu söyleyebiliriz.

1-Temsil Yeteneğiyle İlgili –Fizyonomik– Özellikleri

Mus'ab b. Umeyr, Kureyş delikanlıları arasında son derece yakışıklı bir kişi olarak temayüz etmektedir. (İbn Sa'd, III, 117; Kandehlevî, II, 331) O, zengin bir aileye mensuptu. Kaynaklarda onun İslam'a girmeden önce pahalı giysiler giydiği, pahalı kokular sürdüğü, çok nimetlere sahip olduğu (İbn Sa'd, III, 116; Zirikli, VII, 151; Kandehlevî, I, 268–69) nakledilmektedir. İslam'a girdikten sonra da o, mütevacı bir hayat yaşamıştır. Bu yönleriyle Mus'ab, hem zengin bir ailenin yaşantı şeklini, hem fakir bir ailenin yaşam biçimini yakinen bilmektedir. Dolayısıyla bu vasıfları, tebliğ yaptığı farklı sınıftaki muhataplarına yaklaşım tarzını müspet manada etkilemiştir.

1 Başka bir varyantta, Mus'ab b. Umeyr'in samimi dostlarından Âmir b. Rebîa aynı paralelde bir rivayette bulunur. Bk.: İbn Sa'd, et-Tabakât, III, 117; Kandehlevî, III, 94.

Mekke gençleri içerisinde şairliğiyle de dikkati çeken Mus'ab, son derece yumuşak bir üslûpla, belâğatlı lehçesiyle, etkili hitap tarzıyla muhataplarını manevî bir atmosfere sokardı. (Muhammed Hasen, s. 43, 175) Dengeli ve etkileyici bir şekilde konuşurdu. Tebliğine önce besmeleyle başlar, sonra tatlı bir üslûp ile ayetleri okur, kendisini dinleyen insanları muazzam bir şekilde etkilerdi. Araplar aslında tepkiyi çok kolay gösteren bir huya sahip olmalarına rağmen, Üseyd b. Hudayr, Kur'an'ın ayetleri ve Mus'ab b. Umeyr'den duydukları karşısında yeni dinin kaidelerini öğrenerek hemen İslam'a teslim olmuştur. (Dermenghem, s. 33–34) Aynı şekilde Sa'd b. Muâz gibi bir kabile reisi de farklı amaçla geldiği halde Müslüman oldu. Şairliği, belâğati, nezaket kurallarına uygun hareketleri, yumuşak üslûbu bir anlamda Mus'ab b. Umeyr'e "güzel olanı, güzel bir şekilde takdim etme" istidadı sağlamış, tebliğinin tesir gücünü artırmıştır.

2- Psikolojik - Rûhî Özellikleri

Aklını, iradesini, vicdanını dizginleyip kontrol altına alan fert, esasen bunu şahsiyet gelişiminin yapı taşlarından biri olan, ruhî olgunluğa erişmekle sağlar. Ruhî olgunluğa ulaşmanın ilk basamağını da sağlam inanç sahibi olmak oluşturur.

İslam'da mü'min, inancı tüm hareketlerine nüfuz etmiş inançlı bir kişidir. (Ziya-üddin Serdar, s. 225) İlk iman ettiği günden itibaren Mus'ab, inancını aksiyon haline getirmiştir. Esasen hidayet olayında, kişide o an'a kadar yapılanmış olan zihni sentezin parçalanıp, yerine bütünüyle yeni bir sentezin konulduğu müşahade edilmektedir. Böylece mevcut değerler altüst olmakta, önceki inanç ve kanaatler eksik ya da bütünüyle yanlış bulunarak reddedilmekte, "benlik" köklü bir değişime uğramaktadır. (Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 291) Mus'ab b. Umeyr'in hidayetinde bu gerçekleri görebiliyoruz. Dârü'l-Erkâm'da Hz. Peygamber'le görüştüktan sonra onun mevcut değerleri, inancı, kanaatleri alt üst olmuş, benliği köklü bir değişime uğramış, buradaki Müslümanlardan birisi; Allah yolunda bir asker, bir dâî, bir mücahit olmak istemiş; (Muhammed Hasen, s. 85–86) Hz. Peygamber'in kendisini İslam'a daveti neticesinde Müslüman olmuştur. İslam'a girdikten sonraki hayat sürecinde, inancının eylem haline dönüştüğünü, tüm hareketlerine nüfuz ettiğini görürüz.

Ruhunun derinliği içerisinde bir dine bağlanmaya ya da bütün hayat tarzını dine göre düzenlemeye karar veren insan Allah'la, insanlarla ve dünya ile yeni ittifaka girer. (Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 291) Mus'ab b. Umeyr, tüm benliğiyle Hz. Peygamber'e teslim olmuş, "Kim Peygamber'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur..." (Nisâ, 4:80) "De ki: Allah'a itaat edin ve Rasûl'e itaat edin..." (Nûr, 24:4) ayetlerinin doğrultusunda samimiyet ve ihlâsla hareket etmiş, bir ölü gibi kendisini Allah ve Rasûl'üne teslim etmiştir. Onun hak bildiği yolda korkusuzca yürümesinde, inancını aksiyon haline getirmiş olmasında, varlık içinde yokluk çekmesinde bu ve benzeri mesajların etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Hız. Peygamber, “Kim bir amel işler de o bizim yolumuza uygun olmazsa yaptığı iş merduttur.” (Buhârî, Sulh, 5; Ebû Dâvûd, Sünnet, 5) ifadeleriyle ahlaki meziyetlerinin örnek alınmasını vurgulamıştır. Cahiliye devrinde zengin bir ailede yetiştiği, maddî ve fizikî açıdan istediği her şeyi yapma imkânına sahip olduğu halde hiçbir kaynakta Mus’ab b. Umeyr’in ahlaki hakkında menfî bir bilgiye rastlanmamaktadır. Alını açık, yüzü ak bir mübellîğ olarak Mus’ab inanç, ihlâs konularında olduğu gibi, ahlaki konuda da mükemmeldir. Mus’ab b. Umeyr’in samimi dostlarından Âmir b. Rebîa onun ahlakını “O, ahlaki yönden mükemmel ve son derece mülâyim, uysal birisiydi.” ifadeleriyle tezkiye etmektedir. (Kandehlevî, III, 94)

Hidayete eren kimsede yeni enerjilerin, yeni faziletlerin kendilerini gösterdikleri, normal ölçülerde imkânsız denebilecek olağanüstü değişikliklerin ortaya çıktığı görülmür. Kişilikteki bu değişme genellikle “ikinci doğuş” olarak nitelendirilmeye uygundur. (Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 291–92) Rasûlullah’ın tebliğiyle ikinci doğumu gerçekleştiren Mus’ab b. Umeyr, bütün enerjisini İslam uğruna teksif etmiştir. Rasûlullah onun fedakârlığını ve çalışkanlığını daha önce bizzat test etmiş, onun hakkında “O, Allah’ın rızasını kazanmak, Peygamber’ine yardım etmek gayesiyle Mekke’den çıktı...” (İbn Sa’d, III, 117; Kandehlevî, II, 331) ifadelerini kullanmıştır. Gerçekten Mus’ab, ailesinin gözbebeği, insanların kendisine gıptayla baktıkları zengin bir genç olarak inancı uğruna bu imkânları feda etmiş, Medine’ye gönderilince bütün bir yıl boyunca çalışıp durmuştur. (Hamidullah, I, 157; Şeker, s. 90, 212)

Sabır, nefis terbiyesinin, kendini kontrol ve yönetmenin, özdenetimin en önemli vesilesidir. Nefse hâkimiyet için öngörülen bu mücadele, bir nevi iradeyi hür kılma, insanın ahlaki mükemmelliğe ulaşmasını önleyen dürtüsel tutkuların bağımlılığından kurtulma mücadelesidir. (Hökelekli, Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler, s. 124) Kur’an-ı Kerim, bir tebliğcinin sabırlı olmasını emreder: “Sabah akşam, rızasını dileyerek Rablerine dua edenlerle beraber sabret ve dünya yaşayışının zinetini dileyenlere uyup ayırma gözlerini onlardan...” (Kehf, 18:28) Mus’ab’ın imanı Mekke’deki ilk davet merhalesinde, hareket alanında sabır, sebat, sıdk, Allah yolunda belâ ve ezaya karşı sabır şeklinde tezahür etti. (Muhammed Hasen, s. 170) O, içinde bulunduğu lüks hayat şartlarını elinin tersiyle iterek Habeşistan hicretlerine katılmış, Medine’de hummalı ve bir o kadar da riskli bir görevi icra ederken kendisine sabrı kalkan olarak kullanmıştır. Onun Medine’deki muallimlik-mübellîğlik çalışmaları da gerçekten zor geçti. Yesribliler’den ona karşı çıkanlar az değildi. Üseyd b. Hudayr’ın, Sa’d b. Muâz’ın ilk tepkileri çok sert olmuştu. Hakeza Ebû’l-Kays b. Eslet adlı şair de ona şiddetle karşı çıkanlardan biriydi. (Dermenghem, s. 34) Ancak o, tüm bu tepkilere “İnsan kırgınlık anında insafsız bir hâkimdir, başkalarına zulmedebileceği gibi, kendisi de haksızlığa uğrayabilir.” (Özbek, s. 108) prensibince sabır ve metanetle mukabelede bulundu.

İnsanı içten harekete geçirmenin en yüksek biçimi olan güven; (Hökelekli, Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler, s. 213) bir kişinin görevlendirilmesinde “olmazsa olmaz” ilkelerden biridir. Mus’ab b. Umeyr’in ciddi sorumluluklar isteyen icraatları ve bu icraatlarını layıkıyla yapması onun “kendisine güven duyacağı” bir eğitimden geçtiğinin göstergesidir. O, kendisine model olarak aldığı eğitici Hz. Peygamber gibi “kendisine güvenen” ama aynı zamanda “başkalarının güvenini kazanmış” bir kişi olarak temayüz etmiştir. Hz. Peygamber, mensubu olduğu Abdümenâfoğullarıyla aralarında ciddi rekabet bulunan Abdüddâroğullarına mensup Mus’ab b. Umeyr’e muallimlik, Bedir ve Uhut gazvelerinde de sancaktarlık gibi önemli görevleri verirken şüphesiz ona tam anlamıyla güvenmiş olmalı, Mus’ab da böyle bir güvene layık olmalıdır.

Cenâb-ı Allah’ın; “Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah, hiçbir kibirleneni, övüngeyi sevmez,” (Lokmân, 31:18) ayetinde vurguladığı gibi, insanları hidayete davet eden bir mübelliğin son derece tevazu sahibi olması gerekmektedir. Tevazunun ölçütüyle ilgili olarak şu değerlendirme yapılmıştır: “Kadere inanan ve izleyenler ile karşılaştığında bir mü’min ipekten daha yumuşak, ancak bir hak savaşında ise çelikten daha serttir ... Allah’ın en büyük olduğuna inandıktan sonra artık onu korkutacak ya da hareketlerinden men edecek başka hiçbir şey olamaz...” (Ziyaüddin Serdar, s. 225–26) Elit bir tabaka içinde yetişen, dünyalık nimetlerin en iyilerine sahip olan Mus’ab b. Umeyr’in İslâm’a girdikten sonraki yaşantısı “bir lokma bir hırka” anlayışı üzerine kurulmuştur. Defniyle ilgili rivayet bu konuda verilebilecek en bariz örnektir. Habbab b. Eret’in: “Aramızda meyveleri ve ürünleri olgunlaşan kimseler Mus’ab’a ücretle toplattırılırdı,” (İbn Kesîr, IV, 61) ifadeleri de onun tevazuunu açıkça ortaya koymaktadır.

B- Mus’ab b. Umeyr’in Tebliğ Metodu

Plânsız, programsız, metotsuz bir faaliyetin müspet neticeler vermesi beklenemez. Hz. Peygamber, tebliğini bu minval üzere yapmıştır. O’nun Medine’deki temsilcisi olması yönüyle Mus’ab b. Umeyr’in tebliğinde de metodik bir çalışma esas alınmıştır.

1- Mus’ab b. Umeyr’in Eğitilmesi

İlmin, hakikatin yayılmasına önem veren Hz. Peygamber, bilmeyen kimseleri öğretmesi için bilen kişileri eğitmiştir. (Saîd Havva, s. 133) Bilinç, hakikate ulaşmanın ilk basamağıdır. İlmi ilgili ayetlerin (Nahl, 16:43; İsrâ, 17: 85; Tâhâ, 20: 114; Zümer, 39:9; Kâlem, 68:1) Mekke döneminde nâzil olması, ilmi faaliyetlerin Hz. Peygamber’in nübüvvetiyle birlikte Mekke’de başlayıp, Medine’de de devam etmesi (Yüksel, s. 38) manidardır. Mus’ab b. Umeyr, Hz. Peygamber’in bu amaca müstenit yetiştirdiği, eğittiği kişilerden biridir. Mus’ab, bir tebliğcide bulunması gereken “İslâm’ı iyi kavramış olmak, dünya gerçeklerini doğru tespit etmek, nezaket ve diplomasiyi tam anlamıyla

öze sindirmek, evrensel çapta görev yapabilecek kadroları yetiştirmek ..." (Çakan, s. 157–58) gibi özellikleri taşıyordu ve Hz. Peygamber bunu keşfetmişti. Mus'ab'ın bu özelliklerinin yanı sıra derin iman sahibi olması, sabır ve sebat sahibi olması, ilim konusunda model olması, rehberlik yönü (Muhammed Hasen, s. 174) de onun tebliğle görevlendirilmesinde etkili olmuştur. O'nun eğitimini Dârü'l-Erkâm, Habeşistan ve Medine'deki eğitim olmak üzere üç safhada ele alabiliriz.

Dârü'l-Erkâm'da Müslümanlara yönelik yapılan çalışmalarda İslam dairesine girenlere tam bir islami anlayış ve ruh kazandırarak davaya sadık birer eleman, kadronun birer ferdi haline getirme, davetin neşri için çaba gösterecek birer davetçi olarak yetiştirme hedefleniyordu. (Önkal, s. 81) Buradaki faaliyetler sürekli idi ve itikadi bilgilerin yanı sıra tebliğci eğitimi de yapıldı. Dârü'l-Erkâm aynı zamanda bir kitle örgütünde tavan ile tabanın muayyen zamanlarda kaynaştığı, kopuklukların ortadan kaldırıldığı mükemmel bir halk eğitim merkezi; bir istişare meclisi, dertlerin, sorunların paylaşıldığı manevî tedavi merkezi idi. Hz. Peygamber burada bir halka oluşturan ashabın durumuna göre konu tespit eder, onlara Kur'an'dan ayetler okur, onları açıklar, daha sonra soru cevapla devam eden sohbet gece geç vakitlere kadar sürer, buradan birer ikişerli gruplar hâlinde herkes evlerine giderdi. (Köksal, "Darülerkâm" DİA, VIII, 520-21; Kocatepe, s. 105–106) Dârü'l-Erkâm'da eğitim görenlerin o günün şartlarında "yük olacak değil, yük alacak, toplum içerisinde etkin kişiliği olan, farklı kabile fertlerinden ve gençlerden" (Yıldırım, s. 67) seçilmesi Hz. Peygamber'in tebliğle görevlendireceği kişilerin tespitinde seçici davrandığını ve onları özel bir eğitime tabi tuttuğunu göstermektedir. Mus'ab b. Umeyr, Hz. Peygamber'in verdiği özel eğitimle tebliğin inceliklerini çok iyi kavramıştır. O, burada bizzat Hz. Peygamber'in model davranış şekillerini, sözlü talimatlarını özümsemiş, sonuçta sağlam bir akli melekeye, sarsılmaz bir irade gücüne sahip olmuştur.

Habeşistan hicretleri, Hz. Peygamber'in sözlü ifadelerinin fiile dönüşmesi, teorinin pratiğe aktarılması anlamlarına gelmektedir. Mekke'de lüks bir hayat yaşayan Mus'ab b. Umeyr'in Habeşistan'daki yaşam şartlarını mukayese ettiğimiz zaman, onun ne denli bir eğitimden geçtiğini, nefisini köreltme, inancı zirveye çıkarma konusunda ne derece mesafe kat ettiğini anlamamız güç olmaz. Bu sebeple biz Mus'ab b. Umeyr'in Habeşistan hicretlerini bir anlamda onun dünya nimetlerinden kopuşunun bir yansıması, Hz. Peygamber'in talimatlarının uygulamaya döküldüğü bir safha olarak kabul edebiliriz.

Ashab-ı Suffe'de, bizzat Hz. Peygamber dersler veriyor, okuma yazma sanatını öğretmek, Kur'an tedris etmek üzere diğer öğretmenler de kendisine katılıyorlardı. (Kazıcı, s. 12; Baktır, "Suffe," DİA, XXXVII, 470) Mus'ab b. Umeyr de, Ashab-ı Suffe'nin seçkinlerinden birisi idi. (Yılmaz, s. 19) Dolayısıyla onun hicret sonrasında ilmi faaliyetlerinden uzak kalmadığını söyleyebiliriz.

2- Tebliğ Kadrosu

Eğitim, potansiyel kabiliyetlerin keşfi ve işlenmesi fonksiyonunu ifade eder. (Bilgiseven, s. 67) Hz. Peygamber'in Dârü'l-Erkâm'dan idare ettiği davet çalışması, bu şekli temsil eder ve İslam davetinin en kıymetli elemanlar yetiştirdiği dönemi simgeler. (Önkâl, s. 280) Hz. Peygamber'in ilk tebliğ kadrosunda Hz. Ebûbekir, Hz. Osman, Bilâl, Yâsir, Zübeyr, Talha gibi sâbıkûn-i evvel vardı. (Muhammed Hasen, s. 86) Ayrıca Peygamberliği'nin ilk yıllarından itibaren gençlere önem veren Hz. Peygamber'in yanında Hz. Ali, Zeyd b. Hârîse, Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, Abdullah b. Mes'ûd, Zeyd b. Sâbit... gibi gençler de yer almıştı. (Şeker, s. 69–72) Mus'ab b. Umeyr bu kadro içinde yetişti.

Tebliğ'in bir kadro işi olması hasebiyle Mus'ab, Medine'de bir tebliğ kadrosu oluşturdu. Onun bu etkileyici tebliğ faaliyetleri neticesinde Üseyd b. Hudayr, Sa'd b. Muâz, Abbâd b. Bîşr, Muhammed b. Mesleme (İbn Sa'd, III, 440, 443, 604), Amr b. Cemûh (Kandehlevî, I, 208), Râfi b. Mâlik el-Ensârî (Kettânî, I, 125; Hamidullah, I, 154) gibi ileri gelen kişilerin Müslüman olmaları ve Mus'ab'la birlikte hareket etmeleri tebliğin verimini artıran önemli faktörlerden biri olmuştur.

3- Tebliğ Alanları

Medine'nin ileri gelenlerinden Üseyd b. Hudayr ve Sa'd b. Muâz, Mus'ab'ın yüz yüze yaptığı tebliğlerle İslam'a girmişlerdir. (İbn Hişâm, II, 77; İbn Sa'd, I, 420; Taberî, III, 357–59) Mus'ab, Es'ad b. Zûrâre, Sa'd b. Muâz ve Eslemoğulları kabilesine mensup Zafer ailesinden bazı kimselerin evleri başta olmak üzere başka evlerde de toplanmak suretiyle insanlara İslam dinini öğretmiştir. (İbn Hişâm, II, 77–78; İbn Sa'd, I, 420) Sa'd b. Muâz Müslüman olduktan sonra, Es'ad ile Mus'ab, Sa'd'ın evine gittiler. Mus'ab burada kalarak İslam'ı tebliğ etti. Onun bu tebliği neticesinde Evs kabilesinden Benî Ümeyye b. Zeyd, Hatme, Vâil ve Vâkîf'in evleri dışında Ensâr'dan İslam'ın ulaşmadığı ev kalmadı. (Taberî, III, 357; İbnü'l-Esîr, I, 512; Zehebî, s. 298) Mus'ab, muhtemelen muhataplarını sıkımsamak ve kamuoyu oluşturmak için bazen bir hurmalık, bazen bir bahçe, bazen bir su başı gibi açık alanlarda insanları İslam'a davet etmiştir. (Taberî, III, 357–59; İbnü'l-Esîr, I, 511–12; Zehebî, s. 293–96)

4- Tebliğ Konusu

Kur'an, ilk İslam topluluğunda üç sorunda yoğunlaştı: Vahiy, tevhid ve ahiret. (Câbirî, s. 119) Mekke döneminde tebliği yapılan ana konular Allah'ın varlığı ve birliğine, Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve Rasûlü olduğuna ve ahiret gününe inanmak, (Kocatepe, s. 66–67) şeklinde özetlenebilir. Ferdin ıslahına yönelik işlenen bu konular uzun bir süreye yayıldı, Mekkeli Müslümanlar bu konuları tamamen özümlediler. Toplumun ıslahına yönelik mesajların verildiği Medine döneminde en azından Hz. Peygam-

ber'in hicreti öncesinde ferdin ıslahına yönelik hususların da üzerinde durulması önem arz ediyordu ki, Mus'ab b. Umeyr tebliğinde bu temel konulara yoğunlaşmıştır.

5- Tebliğde Kullanılan Temel Kaynaklar

Kur'an-ı Kerim, İslam'ı anlamak için başvuru olan ilk temel kaynaktır. Cenâb-ı Allah bu konuda: "...İşte bu Kur'an bana, onunla sizi ve eriştiği herkesi uyarayım diye vahyolundu..." (En'am, 6:19) buyurmaktadır. Hz. Peygamber, tebliğlerinde Kur'an-ı Kerim'e büyük değer veriyor, her İslam'a davet ettiği kimseye Kur'an okuyordu. Diyebiliriz ki ona iman edenlerin büyük çoğunluğu Kur'an'ın çekiciliği ve ilahliliğinden İslam'ı kabul etmiştir. (Önkal, s. 281) Kur'an'ın üslûbu yani nazmı ve belâğatı, Kureys'i hayran bırakıyordu. Onlar, onun kâhinlerin secisinden, şairlerin kasidelerinden ve recezlerinden çok yüksek olduğunu görüyorlardı. (Câbirî, s. 119) Kur'an-ı Kerim'in belâğat ve fesahatin-den, engin mesajlarından etkilenecek Müslüman olmuş, el-Hansâ, Lebid b. Rabîa, el-Aşâ, Ka'b b. Züheyr, Hassan b. Sâbit, el-Hutay'a gibi seçkin Arap şairleri vardı. (Goldziher, s. 30–32) Mus'ab b. Umeyr, Kur'an-ı Kerim'den o zamana kadar nazil olan ayetleri ezbere biliyor ve tebliğinde muhatapına öncelikle Kur'an okuyordu. Amr b. Cemûh oğlunun Müslüman olduğunu öğrenince, oğlunu çağırıp o adamdan (Mus'ab'tan) duyduklarını anlat demiş, o, Fatiha sûresini yarısına kadar okumuştur. Mus'ab, Sa'd b. Muâz'a da Zuhuruf sûresinin ilk ayetlerini okumuştur. (Kandehlevî, I, 108, 171)

Kur'an ve Sünnet birlikte İslam medeniyetinin mutlak referans sistemini teşkil eder. Sünnet oldukça kapsamlıdır ve gerek dünyevî gerekse ruhî hayat için önem taşıyan hiçbir şey dışarıda bırakılmamıştır. İnanmayanlar Selmân-ı Fârisî'ye şöyle dememişler midir: "Doğrusu Peygamber'in sana her şeyi öğretmiştir." (Ziyaüddin Serdar, s. 23–24) Hz. Peygamber'in eğitim halkasında yetişen tebliğcilerden birisi olan Mus'ab b. Umeyr, "her şeyi Allah Rasûlü'nden" öğrenmiş, Kur'an'ın yanı sıra Hz. Peygamber'in düsturlarıyla faaliyetlerini sürdürmüş, O'nu model almıştır. O, Kur'an ve Sünnet'te bulamadığı konularda –Mekke'nin yakın olması hasebiyle– doğrudan Hz. Peygamber'e durumu bir mektupla bildiriyor, gelen cevap doğrultusunda problemleri çözüyordu.

6- Halkla İletişimde Başvurulan Yöntemler

Mus'ab b. Umeyr'in tebliğ faaliyetlerini ve faaliyetlerin semeresini göz önüne aldığımızda belli başlı şu tespitleri yapabiliriz:

Mekke'de Arap toplumunda karşılaşılan asabiyet anlayışının Medine'de de mevcut olduğunu görürüz. Ahlakî tavır ve davranış bakımından İslam, kan akrabalığına dayanan kabile mensubiyeti yerine dinin manevî mensubiyetini getirmiş bulunmaktadır. (Hitti, I, 208) Mus'ab b. Umeyr, tıpkı Hz. Peygamber'in Mekke'de uyguladığı gibi, tebliğinde hedef kitlenin yapısal analizini yapmış, Medine toplumunun sosyal, dinî yapısını göz önünde bulundurmuş, toplumun ihtiyaçlarına yönelik çözümler üretmiş-

tir. Akabe Biati'ndan sonra birlikte namaz kılmak isteyen toplulukta Evslilerin imamı Hazrecliler, Hazreclilerin imamı Evsliler için uygun karşılanmadı. Bunun sonucunda bu cemaat, namazları esnasında imamlık yapmak üzere Mus'ab'ın başa geçmesine rıza gösterdi. (Hamidullah, I, 153; Câbirî, s. 177) Böylece fertlerin ve toplulukların hayatının müsterekliği sağlanmış oldu. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra da Evs ve Hazrecin mensubu olduğu Kahtâniler kendi aralarında ve hatta Muhacirlerin mensubu olduğu Adnânilerle birleşmişler, kardeş olmuşlardır. (Nedvî, s. 132)

Problemlerin çözümünü kolaylaştırmak, ferdî farklılıklara riayet ve seviyelerin bilinmesiyle mümkündür. Hz. Peygamber tebliğlerinde bu hususa önem vermiştir. Mus'ab b. Umeyr, Medine'deki insanları İslam'a çağırırken muhatap olduğu kişinin ferdî özelliklerini göz önünde bulundurmıştır. Sa'd b. Muâz'ın İslam'a davet edilmesinde -onun kabile reisi olması hasebiyle- reisliğinin gündeme getirilerek ruhunun okşanması (İbn Hişâm, II, 77-78; İbn Sa'd, I, 420; Taberî, III, 357-59) hâdisesi bu konuda örnek olarak verilebilir. Bu yaklaşım kişilerin zekâ düzeyleri, anlayış kapasiteleri, kültür seviyelerindeki farklılıklarla alâkalıydı ve tebliğin verimi için şarttı.

Ashab, sadece öğrenmek için değil, öğretmek niyetiyle öğreniyordu. Böyle bir öğretmen terbiyevî (eğitsel) değeri çok yüksektir. Hz. Muhammed kendi çağında her bir sahabe muallimlik görevi vermiştir. (Özbek, s. 81, 83) Suya atılan bir taşın genişleyen daireler halinde halkalar oluşturduğu gibi, İslam tebliğinde de öğrenen öğrendiğini başkalarına öğretiyordu. Bu bağlamda Mus'ab b. Umeyr'in önce Es'ad b. Zürâre, sonra Üseyd, Sa'd vd. sahabe yaptığı tebliğ neticesinde mezkûr kişiler de öğrendiklerini başkalarına öğretmenin gayretini vermişlerdir.

"Gerçek şu ki, Allah'ı ve âhiret gününü korku ve ümitle bekleyen ve O'nu her daim anan kimseler için Allah'ın elçisi güzel bir örnek teşkil eder." (Ahzâb, 33:21) buyuran Cenâb-ı Allah, Kur'an'ın pek çok ayetini Hz. Peygamber'in bizzat kendisine hitaben inzâl etmiştir. Bu tür ayetlerin tamamı, Hz. Peygamber'in sünnetinin kesin bir hüccet ve şahsının da uyulması gereken bir örnek olduğuna delil gösterilmiştir. (Küçük, s. 286) Hakeza "Hiç şüphesiz sözün en doğrusu Allah'ın kitabıdır. Rehberliğin ve yol göstericiliğin en güzeli Hz. Muhammed'in rehberliğidir." (Müslim, Cum'a, 43-44) hadisinde de bu konunun önemi vurgulanmıştır. Hz. Peygamber'i örnek, rol model olarak kabul eden sahabe, kendi hal ve hareketleriyle tebliğ yaptığı insanlara model olmaktadır. Bu, başta Hz. Peygamber'in tebliğle görevlendirdiği, özel olarak yetiştirdiği Mus'ab b. Umeyr gibi seçkin sahabiler olmak üzere O'nun bütün sahabilerinde görülmektedir.

Hüsni kabul ve iltifat, müspet duyguların ve iyi münasebetlerin gelişmesine vesile olmaktadır. (Özbek, s. 88) Mus'ab b. Umeyr'in Cuma namazından sonra koyun kesip cemaatle birlikte yemesi hâdisesinde (İbn Sa'd, III, 118; Zehebî, s. 295) tebliğde ikramların bir metot olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Mus'ab b. Umeyr, yeni bir durumla karşılaştığı ve çözümünü Kur'an ve Sünnet'te bulamadığı hususları bizzat Hz. Peygamber'e yazdığı mektupla soruyor, gelen cevaba göre muamele ediyordu. Nitekim Medineliler'in talebi üzerine Mus'ab b. Umeyr, Hz. Peygamber'e bir mektup yazarak Cuma namazı kılmak için izin istedi. Hz. Peygamber'in cevabî mektubu doğrultusunda Mus'ab, Sa'd b. Hayşeme'nin evinde 12 kişilik Ensar topluluğuna Cuma namazı kıldırdı. (İbn Sa'd, III, 118; Zehebî, s. 295) Bu uygulama istişareye dayalı, merkezle koordinasyonu sağlamaya yönelik bir uygulamadır.

Mus'ab b. Umeyr, Medine'deki olayları Mekke'ye bildiriyor; bu durum Hz. Peygamber'i çok sevindiriyordu. (Hizmetli, s. 205) Mus'ab, Medine'deki tebliğ faaliyetini tamamlayıp Mekke'ye döndüğü zaman da çalışmalarını Hz. Peygamber'e bir rapor halinde bildirmişti. (Hamidullah, I, 157) Buradan Mus'ab b. Umeyr'in, Hz. Peygamber'in kendisine verdiği görevi sorumluluk bilinciyle yerine getirdiğini ve bunun raporunu da O'na sunduğunu anlıyoruz. Bu durum aynı zamanda Hz. Peygamber'in görevlilerini denetime tâbi tuttuğunu göstermektedir.

III- SONUÇ YERİNE

Hz. Peygamber'in uyguladığı, Mus'ab b. Umeyr'in model aldığı eğitim anlayışında öğretimle eğitim bir bütün halinde verilmiştir. Yani teoriyle pratik iç içedir.

Bu eğitim anlayışında eğitimin sürekliliği esastır. Bir anlamda “yaşam boyu eğitim” diyebileceğimiz bir anlayış benimsenmiştir.

Eğitimcilerin seçimi son derece önemli bir husustur. Bu günümüz tabiriyle “bari öğretmen olsun” anlayışıyla taban tabana zıt bir bakış açıdır.

Eğitilen kişinin başkalarını da eğitmek gibi bir görevi vardır. Dolayısıyla herkes esasen bir eğitimci olarak düşünülmüştür.

Bu bağlamda İslam'da –Hz. Peygamber'den sonra– muallim-mübelliğ ve sancaktar prototipi olarak kabul edebileceğimiz Mus'ab b. Umeyr'in hayatı ve tebliğ faaliyetleri konusu, tatminkâr bir mahiyette ele alınıp incelenmeli, hem bugünün eğitimcileri hem de eğitim faaliyetlerinin kurumsal temelde sorumluluğunu üstlenenler için açılımlar sağlayacak bir model geliştirilmesine yönelik ciddi çalışmalar yapılmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmet Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ*, (sad.: A. Arslan), I 74. Algül, “Mus’ab b. Umeyr,” *DİA*, İst XXXI, 226. Baktır, “Suffe,” *DİA*, XXXVII, 470–71 Belâzüri, *Ensâbü'l-Eşraf*, (thk.: S. Zekâr – R. Zirikli), I, 98, 103, 111, 117, 141. Bilgiseven, *Eğitim Yoluyla Kalkınmanın Esasları*, s. 67 Buhârî, Cenâiz, 27 Sulh, 5 Buhl, “Mus’ab b. Umayr,” *İA*, VIII, 668. Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, (çev.: V. Akyüz), s. 119, 177. Cerrahoğlu, “Çarânik,” *DİA*, XIII, ss. 364. Cumhur, *Tevhid Daveti ve Musab b. Umeyr*, s. 57. Çakan, *Örnek Kul Son Resul*, s. 157-158. Demircan, *Ali Muaviye Kavgası*, s. 16-19. Dermenghem, *Hız. Muhammed ve Risâleti*, (çev.: A. Ağırakça,) s. 33, 34. Ebû Dâvud, Sünnet, 5. Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, (thk.: Â. Yûsuf), V, 2556. Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, s. 32, 46. Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, (çev.: A.Yüksel – R. Er), s. 30-32. Halife b. Hayyât, *Târihu Halife*, s. 38.; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (çev.: S. Tuğ), I, 153-155, 157. Hayati, *Din Psikolojisi*, s. 213, 291-292, a.mlf., *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, s. 124. Hitti, *İslâm Tarihi*, (çev.: Salih Tuğ), I, 208. Hizmetli, *İslâm Tarihi*, s. 205. İbn Abdülberr, *el İstiâb fî Marifeti Ashab*, (el-İsâbe hâmişiyle), (thk: Mustafa Muhammed), III, 401, 402. İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, (thk.: A. Muhammed el-Becâvî), II, 224. İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebevîyye*, I, 344, 345, II, 76 -78. İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IV, 61. İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 90, 94. İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, I, 204, 220, 234, 420, II, 14, III, 116, 117, 118, 139, 140, 420, 440, 443, 484, 604, VIII, 241. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî Tarih*, (thk.: Ali Şirî), I, 496, 511, 512, 527. Kandehevî, *Hayatü's-Sahâbe*, (çev. Sıtkı Gülle), I, 108, 171, 208, 268, 269, II, 331, III, 94. Kazıcı, *Ana Hatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi*, s. 12, Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdariyye*, (çev.: A. Özel), I, 124–126. Kocatepe, *Hız. Muhammed'in Mekke Döneminde Uyguladığı Yaygın Eğitim*, s. 66-67, 105, 106. Köksal, “Darülerkâm” *DİA*, VIII, 520-21. Köten, “Asr-ı Saadet'te Suffa Ashabı,” *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, IV, s. 395. Küçük, “Hz. Peygamber ve Örnekliğinin Mahiyeti,” *TDV. İslâm'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu*, s. 286. Mensching, Gustav, *Dinî Sosyoloji*, (çev.: M. Aydın), s. 183. Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber*, (çev.: N. Ahmet Asrar), III, 365. Muhammed Hasen Berîğîş, *Musab b. Umeyr –ed-Dâiyetü'l-Mücahid-*, s. 43, 44, 75, 85, 86, 170, 174, 175. Müslim, Cenâiz, 44, Cuma, 43–44. Nedvî, *Rahmet Peygamberi*, (çev.: A. Özyaydın,) s. 132. Neseî, Cenâiz, 40. Önkal, *Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu*, s. 90 280-283. Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, s. 57, 81, 83, 87-88, 108. Saîd Havva, *er-Rasûl Hz. Muhammed*, (çev.: H. Ünal), s. 128, 133 Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 339-340. Şeker, *Gençler İçin Hz. Muhammed –Hayatı ve İslâm Esasları-*, s. 69, 72, 90, 212. et-Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, III, 357, 358, 359, 360, 516. et-Tirmizî, Menâkıb, 54. Yıldırım, *Nebevî Eğitim Modeli Darü'l-Erkâm*, s. 67. Yılmaz, “Tasavvufi Açıdan Ashab ı Suffa,” *Tasavvuf*, İAAD, ss. 8-25. Yüksel, *İslâm'da Bilim Tarihi*, s. 38. ez-Zehabî, *Târihu'l-İslâm- es-Siretü'n-Nebevîyye*, (thk.: Ö. Abdüsselâm Tedmürî), s. 293 - 298. ez-Zirikli, *el-Alâm Kâmusu Terâcim*, VII, 151. Ziyaüddin Serdar, *İslâm Medeniyeti'nin Geleceği*, (çev. D.Aydın), s. 23-24, 225-226.

OTURUM BAŞKANI: Evet, hemen müzakerelerimize geçiyoruz ve şimdi müzakereci hocalarımızı kürsüye davet ediyorum.

Birinci olarak Doç. Dr. Mustafa Macit, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hanefi Palabıyık, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi; aynı zamanda Ardahan Üniversitesi Rektör Yardımcımız ve İlahiyat Fakültesi Dekan Vekilimiz; üçüncü olarak Yrd. Doç. Dr. Nurten Kımtır, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. Dördüncü olarak da Hüseyin Öresin, Diyanet İşleri Başkanlığı Manisa Eğitim Merkezi Eğitim Görevlisi.

Sayın hocalarımız tebliğlerini zamanında bitirdiler, onlara ayrıca teşekkür ediyorum. İnşallah müzakerecilerimiz de müzakerelerini süreleri içerisinde tamamlayacaklar, ondan da hiç kuşku yok.

Birinci olarak Mustafa Macit hocam, Hasan Yenibaş hocamızın tebliğinin müzakeresini yapacaklar.

Sözü kendilerine bırakıyorum.

MÜZAKERE

Doç. Dr. Mustafa MACİT

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Öncelikle tebliğci arkadaşımı, Hz. Peygamber'in kişilik tiplerine bakışı ve farklı kişilik tipleriyle ilişkisini anlama adına ışık tutacak referanslar çıkarma; ilgili hadis literatürünü söz konusu bakış açısıyla yeniden okuma gayreti ve başarısından dolayı tebrik ediyorum.

Tebliğde Hz. Peygamber'in farklı kişilik tiplerine yaklaşımından bahsedebilmenin imkânı, kişilik tipleri üzerine var olan sosyal bilimler literatüründen hareketle ilgili örneklerin değerlendirilmesine dayandırılmıştır. Böyle bir yaklaşımda ise bakış açısı ve kullanılan yöntemin iyi belirlenmesi gerektiği kanaatindeyim. Aksi takdirde sosyal bilimler literatürünün "hadis içerisine okunması" veya ilgili hadisin "sosyal bilimler literatürü içerisine" okunmasından öteye gidilemeyebilir. Oysa amaç, iki literatürün verilerinden hareketle yeni bir "içinden okuma" geliştirmek değil midir?

Bir önceki oturumda gelenek ve modernite tartışması yapıldı. Aslında sosyal bilim-leri modernitenin, hadisi de geleneğin temsili olarak ele alabiliriz. Gelenek ve modernite arasında bir ilişki kurarken zihnimiz birinden diğerine düz bir çizgi kurmak üzere harekete geçerse birini diğerinin içine okumaktan başka bir şey yapamayız. Böyle bir girişim bir değişim değil, mutasyon üretir. Bu üretim, tavuk yumurtasından timsah yavrusu çıkarmaya benzer. Bu nedenle kanaatimce gelenek ve modernite arasında kurulmaya çalışılan ilişkide kullanmamız gereken araç tabir yerindeyse bir cetvel değil, belki pergel olmalı, zihnimiz de düz çizgiler çizmeye değil, daireler çizmek üzere hareket etmelidir. Takdir edersiniz ki burada pergel de rastgele seçilmemiştir. Pergel, bir ayağı sağlam bir yere bastığı ölçüde esnek ama bir o kadar güvenli bir araçtır.

Buradan alarak bu başlıkta bir çalışmanın neyi, nasıl ele alacağına dair yöntemsel bir çerçeveyi öncelimiş olması gerektiğini düşünüyorum. Anladığım kadarıyla amaç,

hadis metinleri üzerine geliştirilecek bir metin veya söylem analizi yöntemiyle gerçekleştirilebilirdi. Ancak böyle bir amaç, araştırmacının belirli metodik ilkeler kılavuzluğunda “nesnel anlama mesafesi” yakalaması çerçevesinde ancak mümkün olur. Aksi takdirde yapılacak bir söylem veya metin analizi, öznel bir değerlendirme olabilir ki tebliğde “nesnel anlama mesafesi”nin kaybedildiğine dair birçok örnek dikkat çekmektedir.

Örneğin, Ebu Hureyre meraklı bir kişilik tipi olarak ele alınmış, onun niçin bu tanımlama içerisinde yer aldığını gösteren başkaca örneklerle yer verilmeden Hz. Peygamber’e sorduğu bir soru ve onun verdiği cevaptan hareketle bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirme içerisinde ise Ebu Hureyre’nin “Dış dünya ve sosyal hayatla fazla bir ilgisi olmadığı”ndan bahsedilmiştir. Dış dünya ve sosyal hayatla fazla bir ilgisi olmayan ve merakının diğer sahabeler tarafından da bilinmediği ileri sürülen bir kişiyi “meraklı bir kişilik tipi” olarak ele almanın imkânı konuşmacının ilgili ifadeleriyle oldukça kuşkulu hale gelmiştir.

Yine “eleştirel bir tip” olarak Hz. Aişe örneği verilmiş, ama onu eleştirel bir tip olarak ele almayı gerekçelendirme yetersiz kalmıştır. Hz. Aişe ilgili yorumda “Nazari / zihni yönü güçlü olan kimselerin pratik yönünün zayıf olacağı öngörülür. Hz. Aişe’nin de pratik/el becerisi gerektiren işlerde fazla maharetli olmadığı görülür.” denmektedir.

Yorum, anlama faaliyetinin bir uzanımı ve sistematik bir süreçtir. Yorum, herhangi bir durumun herhangi bir şekilde anlaşılmasını, niçin böyle anlaşıldığını gerekçelendirmedi. Oysa tebliği arkadaşımızın bu yorumu, kendi anlama biçimini gerekçelendirmekten çok yeni gerekçelendirmelere ihtiyaç duymaktadır. Öyle ki, “Nazari / zihni yönü güçlü olan kimselerin pratik yönünün zayıf olacağı öngörülür. Hz. Aişe’nin de pratik/el becerisi gerektiren işlerde fazla maharetli olmadığı görülür.” ifadesini okuyunca veya dinleyince akla hemen “Nazari / zihni yönü güçlü olan kimselerin pratik yönünün zayıf olacağını kim öngörmüş? Hz. Aişe’nin pratik el becerisinin zayıflığı ille de onun nazari zihni yönünün kuvvetli olmasına mı bağlanmalı? vb. sorular akla gelmektedir. Sosyal bilimler literatüründe insanları belirli bir kişilik tipi içerisinde determinist bir tavırla belirlemenin imkânı üzerine tartışmalara rağmen böyle bir öngörüde bulunmanın veya ilgili yorumu bununla desteklemenin imkânı oldukça sorundur. Benzer durumlara diğer örnekler içinde de rastlanabilmektedir.

Bu çerçevede bu nevi çalışmalarda, çalışmanın ontolojik ve epistemolojik kurgusu iyi yapılmalıdır. Konunun ontolojik yapısına uygun bir sosyal bilimsel, epistemolojik yaklaşım çerçevesinde uyarlanacak bir metotla çalışma yapılması gerektiği kanaatimi bildirir; değerli hocamı tekrar tebrik eder, başarılar dilerim. Beni dinlediğiniz için de teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

OTURUM BAŞKANI- Evet, biz de hocamıza bu değerli katkılarından dolayı teşekkür ediyoruz. Zamanı güzel kullandılar, kendilerine ayrıca teşekkür ediyorum.

Şimdi, ikinci olarak sözü Hanefi hocama bırakıyorum. Diğer Hasan hocamın tebliğinin müzakeresini yapacaklar.

Buyurun hocam söz sizin.

MÜZAKERE

Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Herkesi saygı ve sevgi ile selamlarken, yapacağım müzakere ve değerlendirmenin bana gönderilen metin üzerinden olacağını önemle belirtmek istiyorum.

Elimdeki metin bir sayfa “Özet”; iki paragraflık “Giriş”, üç başlıkla dört sayfa; iki sayfa da “Sonuç” ve “Bibliyografya” olmak üzere toplam sekiz sayfa olarak hazırlanmıştır.

Öncelikle böyle bir sempozyumda Ebû Zerr’in yer almasını son derece isabetli bulduğumu belirtirken, yazarı da bu teşebbüste bulunmasından dolayı tebrik ediyorum. Ancak metnin, başlığıyla uyumsuz olduğunu ve içeriği yansıtmadığını düşünüyorum. Kanaatimce metin, Ebû Zerr’i model bir şahsiyet olarak sunmaktan çok, onun hakkında öne çıkan tartışmalar eksenlidir.

İkinci olarak söyleyeceğim husus, yazarın metni elden geçiremeden ve düzeltemeden göndermiş olduğunu sanmamdır. Çünkü yazılarını bizim gibi bilgisayarda yazanlar için oldukça kötü yazılmış bir metin. Bilgisayar yazım kusurları dışında da, metnin üzerinde çok sayıda düzeltme ve yönlendirmelerim olduğunu da belirtmek istiyorum. Muhtemelen yazar, metni zamanında kavuşturmak için tamamlamış, ancak elden geçiremeden göndermiştir.

Ancak metnin kurgu ve içeriği hakkında söyleyeceklerim ise genel ve özel olmak üzere oldukça fazladır.

1. Ebû Zer’le ilgili yayınları takip etmeye çalışan biri olarak tebliğin hiçbir haliyle orijinal olmadığını düşünmekteyim. Belki yazar, metnini başlangıçta böyle bir sempozyum için değil de, halka Kutlu Doğum konferansı olarak hazırlamış, fakat sempozyuma da göndermiş olabilir. Ancak böyle bir tebliğ, olması gerekenden çok az sayıda

kaynakça ve dipnot içermekle beraber, ilmi ve akademik olmaktan çok, popüler ve sıradan görünümüdür.

2. Metnin ön kabulleri çok, tartışma daha azdır. Bunu, yazarın, Ebû Zerr'in "sürülmüş" olduğunu ve bunu yapanın da Hz. Osman olduğunu bir türlü söyleyememesinden; meselenin siyasi olan kısımlarını bile dinî görerek örtmeye kalkışmasından anlamak mümkündür.

3. Çok sayıda dipnot gerektiren yerlere dipnotlar atılmadığı için bazı iddiaların temellendirilemediğini söylemek mümkündür. Bu hususlara yani okuyucu olarak nelerde dipnotlara ihtiyaç duyduğuma metin içerisinde temas ettim.

4. Hz. Peygamber (s.a.v.), tüm arkadaş ve dostlarını sever, sayar ve överdi. Biri hakkında kullandığımız abartı ve övgüler diğerlerini ötelemeyi de içerebilmektedir. Mesela Ebû Zerr'in cesareti öylesine öne çıkarılmaktadır ki, sanki diğerleri korkak konumunda kalmaktadır. Kanaatimce burada kullanılması gereken üslup, "diğerlerini de işin içine sokacak bir fikir"le cümleleri serdetmektir.

5. Yedi sayfalık metnin altı sayfası, sadece ve sadece Ebû Zerr'in mülk görüşüne tahsis edilmiş, dolayısıyla model şahsiyet oluşu da tek konuya hasredilmiş olmaktadır. Bu da mezkur sahabeyi anlamak ve model sunmak için kanaatimce yetersiz kalmıştır.

6. Ebû Zer anlatılırken, "şirkten imana", "her türlü yolsuzluktan ahlaka", "kaostan düzene" "vs.ve geçiş" gibi aslında modellik için daha uygun olan kavramlar yerine, daha kapalı ve fonksiyonsuz olan ve aslında sahabeyle bir arada düşünülmesi çok daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan "velayet" kavramı örneklendirilerek herhâlde ses uyumunun getirdiği hoşluğun cazibesıyla "eşkıyalıktan evliyalığa" tabiri kullanılmıştır. Bu tabir hatta slogan son zamanlarda akademik ve popüler ortamlarda da maalesef yaygınlaşmaya başlamıştır.

Halbuki Ebû Zerr'in İslamiyet'i kabul etmeden iki üç yıl önce eşkıyalığı bıraktığı, Allah'a ibadet etmeye başladığı ve Haniflerle yakın ilgisi olduğu, rivayetler problemlili olsa da göz ardı edilmemelidir.¹

Özel eleştirilerime geçmeden önce sözlerime, maalesef yazarın kaynakçasında yer almayan, şu anda Diyanet İşleri Başkanı olan Sayın Prof. Dr. Mehmet Görmez'in "Ebû Zerr el-Ğifari Biyografileri Üzerine" başlıklı makalesinin² girişiyle başlamak istiyorum:

1 İsrail Balcı'nın "Bir Yalnız Sahâbi Ebû Zer el-Ğifârî" (On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1998, sayı 10, s. 351-386) başlıklı makalesi, içerdikleri çelişkileri gidermemekle beraber Ebû Zer'le ilgili tüm rivayetleri bir arada veren önemli bir çalışmadır.

2 Mehmet Görmez, "Ebû Zerr el-Ğifârî Biyografileri Üzerine", *İslamiyat*, cilt. V, sayı. 2, (2002), ss. 177-182.

“İyi yazılmış bir hayat, iyi kullanılmış bir hayat kadar enderdir,” der İngiliz tarihçi Carlyle. Zira biyografi, ilk anda bir kişinin hayatı olarak adlandırılrsa da, kuralları olan bir tarih yazımı türü, bir açıklama usulü ve genel tarihin önemli bir parçasıdır.

İslam tarihi kaynaklarının, tarihe mal olmuş büyük şahsiyetlerin hayatını aktarırken söz konusu kurallara pek bağlı kaldığını söylemek güçtür. Hele hele hayatı yazılacak kişi İslam tarihinin en üzücü olaylarında rol oynamış, tarih içinde Sünni-Şii ihtilafının sembol ismi olmuş Ebû Zerr el-Ğıfari gibi bir şahsiyet ise, bu, daha da güçtür. Tarihi rivayetlerin çelişkilerini görmek, tarih yazımına siyaset ve ideolojilerin nasıl karıştığını tespit etmek, mezhep taassubunun tarihi şahsiyetleri ele almada hangi boyutlara vardığını anlamak için Ebû Zerr'in hayatına dair haber ve rivayetlere göz atmak yeterli olacaktır. Söz konusu haber ve rivayetler aynı zamanda okuyucuya tarih kaynaklarımız ile hadis kaynaklarımız arasında bir mukayese yapma imkânı vermekte ve aynı problemlerin hadis rivayetlerine nasıl yansıdığını da göstermektedir. Ebû Zerr'in hayatında karşılaştığı bütün olumsuzlukların, önceden, Hz. Peygamber tarafından haber verildiğini ifade eden hadis rivayetleri ise, bu işi büsbütün zorlaştırmış ve içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur.

Söz konusu problemler, Ebû Zerr'in İslam'dan önceki hayatına ve Medine'de Hz. Peygamber'le birlikte geçirdiği dönemlere ait değildir. Zaten tarih, bu dönemlerle ilgili pek fazla bir bilgi de vermemektedir. Asıl problem, Ebû Zerr'in Hz. Peygamber'in vefatından sonraki hayatıyla ilgilidir.

Biz, Ebû Zerr'in, Şam-Mekke ticaret yolu üzerinde ikamet eden Ğıfar kabilesinden olduğunu, İslam'dan önce de putperestliğe pek iyi bakmadığını, kervanları yağlamamayı ve onlardan aldıklarını yoksul ve fakir kimselere dağıtmayı meslek edindiğini, Hz. Peygamber İslam mesajını yaymaya başlar başlamaz Mekke'ye gelerek Müslüman olduğunu (4. veya 5. Müslüman); kendisine “Bu işi gizle! Biz güçlenince sana haber veririz.” denildiği halde, Müslüman olduğunu Kabe'de ilan ettiği için eziyet ve işkencelere uğradığını, kabilesine gittikten sonra Hendek Savaşı'nda Medine'ye gelerek Müslümanlara iltihak ettiğini ve Hz. Peygamber'in vefatına kadar da ondan ayrılmadığını biliyoruz. Ancak, Hz. Peygamber'in vefatından sonra halife seçiminde nasıl bir tavır takındığını bilmiyoruz. Bilhassa Hz. Osman döneminde Şam'a neden gönderildiğini, Şam Valisi Muaviye'ye karşı nasıl bir hareket başlattığını, Mu'aviye'nin talebi üzerine Medine'ye tekrar neden celbedildiğini bilmiyoruz. Medine'ye döndüğünde Hz. Osman'ın huzurunda özel mülkiyet ve kamu mallarının keyfi kullanımı konusunda ne tür tartışmalara giriştiği, Ubeyy b. Ka'b'a “Ey Yahudi çocuğu! Dinimi sen mi bana öğreteceksin?” diyerek neden onun üzerine yürüdüğü; dahası, Rebeze'ye neden sürgün edildiği ve orada nasıl vefat ettiği meçhulümüzdür. Zira tarihçilerimiz bu olayların meçhul kalmasının hayrımıza olduğunu ifade etmişlerdir...”³

3 Görmez, s. 177-178.

Görmez'in bu ifadelerine rağmen, hayatıyla ilgili anlatıların içerisinde yer alan çok sayıdaki çelişkilerden sadece birkaçına temas etmek gerekmektedir: Mesela hayatını eşkıyalıkla kazanan ve Arapların gözünde soyguncu ve eşkıya olarak bilinen kabilenin bir mensubu olarak Ebû Zerr'in kervanları yağmalayıp onlardan aldıklarını yoksul ve fakir kimselere dağıtmayı meslek edindiğini söylemek büyük ve komik bir çelişkidir. Yine Mekke'ye geldiğinde sırf Hz. Peygamber'i sorduğu için iyice dövülmesinin; 4. veya 5. sırada Müslüman olan bir şahsın, henüz daha işkence ve baskıların olmadığı bir sırada yani bisetin ilk üç yılı içinde Hz. Peygamber'in itirazına rağmen Müslümanlığını ilan etmesinin ve bu yüzden de feci halde dövülmesinin de yaman bir çelişki ve onun sonradan açığa çıkan karakterine uygun yakıştırmalar olduğunu söylemek istiyorum. Hz. Ali'ye desteğinden ve Ümeyye Oğullarına muhalefetinden dolayı, İslam'ı kabul etmesinde Hz. Ali'ye rol verilmesi rivayeti veya diğer rivayetlerin de, belli bağlamlar gözetilerek onun hayatına sokulduğu anlaşılmaktadır.

Hayatı hakkındaki rivayetler ve ilgili tartışmalar bir yana, yazarın metni hakkındaki özel değerlendirmelerim şöyledir:

1. Tebliğ sahibi "Giriş"te beşinci paragrafta (s. 1), "... Sonraki yıllarda, bir devlet sistemi olarak ortaya çıkan sosyal devlet olgusu, onun adil bölüşümü ve dayanışmayı temel alan felsefesinden mülhemdir." demektedir. "Sosyal devlet olgusu"na vurgu yapılması önemli olmakla birlikte, çok asırlar öncesinden beri insanlığın düşkün olduğu evrensel bir ilke olan bu olguya, Ebu Zerr'in yaşamı ve anlayışının mülhem olduğunu söylemek hem bir yanılgı ve hem de olmayacak bir abartıdır.

2. Yazarın bahsettiği "Dört Temel Fazilet" terimi (s. 2) anlamsız, gereksiz ve işlevsizdir. Burada herhangi bir karşılığı olmadığı gibi, sahabeyi anlar veya anlatırken de yetersiz kalmaktadır. Aynı durum, yazarın bu alıntıya dipnot vermemesinde de göze çarpmaktadır. Burada "Ebû Zer ve Cesareti" şeklindeki bir başlığın yeterli olduğunu düşünüyorum.

3. Ebû Zerr'in cesareti için verilen örnek, cesareten çok bir 'pervasızlık' (çekinmezlik, sakınmazlık, atılgnalık) örneğidir. Bu tür pervasızlıkların sonu, icracısının sürekli sıkıntıya düşmesiyle bitmektedir. Günümüzde böyle bir pervasızlık sergilemek, "sorumsuzluk, düşüncesizce yapılmış bir atılgnalık" olarak görülür. Ebû Zerr'in böyle yapması, onun bu yaptığının doğru olduğu anlamına da gelmemelidir. Nitekim Hz. Peygamber'in de onun böyle davranmasına izin vermemesi bunun delili olarak kabul edilebilir.

Kaldı ki onun bu pervasız ve dobralığı, onu, hayatı boyunca yakasını bırakmayan belalı sonuçlara götürmüştür. Bunu ilk baştan fark eden Hz. Peygamber'in onun emirlik

isteğini uygun bulmaması ve bu konuda yetersiz olduğunu kendisine ifade etmesi⁴ önemli bir delildir. Hatta bu yüzden onun Hz. Peygamber'in yokluğu esnasında bir kez de olsa, Medine'de ona vekâlet ettiğine dair rivayetler zayıf görülmektedir.⁵

Birçok sahabe hakkında olduğu gibi burada da söylenen anlatı yani Ebû Zerr'in cesareti, neden savaşlarda veya daha başka yerlerde anlatılan bir kahramanlığını öne çıkarmamıştır da sadece ilk Müslüman oluşuna hasredilmiştir? Bu hususta bir rivayetin bile bulunmaması ayrıca dikkati caliptir.

4. İkinci sayfanın üçüncü paragrafında yazar, "İslami tebliğin çok gizli yürütüldüğünü" söylemektedir. Bunu söyleyenler, uzaklardaki Ebû Zerr'in bu gizli daveti nasıl duyduğunu göz ardı etmektedirler. Burada söylenen "gizlilik", tebliğin gerçekten "gizli, sırlı ve yeraltı faaliyeti" olarak yürütülmesi anlamında değil, sadece, aşık ve toplu davetler yapılmaması anlamındadır. Çünkü biz Hz. Peygamber'in ve başkalarının Kabe'de namaz kıldıklarını, Hz. Peygamber'e acıyarak yaklaştıklarını ve daha sonraları onunla ve ona ilk inananlarla alay ettiklerini biliyoruz. Gizlilik olsaydı, işkence ve aşağılama da olmazdı.

5. Üçüncü sayfanın üçüncü paragrafında, yazar, "Hz. Osman'ın kendinden önceki dönemden başlayan 'hazineden kredi kullandırma' hususundaki itirazları meclise taşıdığından" söz etmektedir. Kanaatimizce buradaki husus, "taşıma" değil, "taşınma" olmalıdır. Çünkü karşımızda, tepki ve itirazlara cevap vermeye ve icraatlarına gerekçe sunmaya çalışan bir devlet adamı olarak Hz. Osman vardır.

6. Üçüncü sayfanın beşinci paragrafında, "Medine'den ayrılarak Şam'a gitmek zorunda kalmak" şeklinde yumuşatılan ifadenin diğer türlü, "sürgüne gönder/il/mek"tir. Yazar bunu söylemeyi, herhâlde bu işi yapanın Hz. Osman olmasından dolayı uygun bulmamıştır. "Birinin bir yere zorla gönderilmesi sürgündür. Böyle bir üslup, Ebû Zerr'in konuşulduğu bir ortamda sadece gerçeği örtmeye çalışmaktan başka bir şey değildir. Görmez'in yukarıda Taberi ve İbnu'l-Esir hakkında verdiği örnek, yazarkı ile örtüşmektedir.

Yazar yine aynı tutumunu bir sonraki sayfanın başında da sürdürerek, Ebû Zerr'in Muaviye ile tartışmasından sonraki ikinci sürgününü, "Medine'ye çağırılma" olarak ifade etmiştir.

7. Dördüncü sayfanın başında, Ebû Zerr'in Muaviye'ye, "Ey Muaviye bu sarayı kendi paranla mı yaptırdın, yoksa devletin parası ile mi? Şayet bu sarayı devletin parası ile yaptırdıysan bu ihanettir. Yok, kendi paran ile yaptırdıysan bu da israftır." demesine,

4 Müslim, İmaret, 16-17 (Hadis no: 1825-1826).

5 Abdullah Aydınli, "Ebû Zerr el-Gifârî", DİA, X, 266-269, s. 267.

cevap vermenin ‘kabil olmadığını’ söylemektedir. Buna katılmak mümkün değildir. Ancak buradaki sorun, Muaviye’nin samimiyetinin sorgulanmasıdır. Yani Muaviye ne deseydi makbul olacaktı? Mesela, devlet sarayı ise, zaten Muaviye’ye ait değil, valiye yani devlete aittir. Kendi malından ise, israfın günahı da kendinedir. Aynı sorgulamayı yapan Hz. Ömer’e Muaviye’nin, “Müslümanların zenginlik ve ihtişamını, düşmanlarımıza göstermek için böyle bir saray yaptırdım.” dediği ve Hz Ömer’in de bir şey demediği nakledilir.

8. Burada bir başka sorun da, Ebû Zerr’in Tevbe, 9/34-35. ayetlerine getirdiği yorumların diğer sahabeler tarafından nasıl karşılandığının veya bu ayetleri diğer sahabelerin nasıl yorumlandığının fazla gündeme getirilmemesidir.

Yine kapalı kalan ve ilişki kurulması gereken diğer bir tutum, mal-iktidar ilişkisine mi, yoksa mal-mümin ilişkisine mi atıflar yapıldığıdır? Çünkü Ebû Zerr’in bu tutumunun devlet yetkililerince “fitne çıkarmak veya halkı devlete isyana teşvik veya zenginelere karşı kıskırtmak” olarak yorumlanması, çok daha fazla üzerinde durulması gerekli bir konudur.

“Emri bilmaruf, nehyi anilmünker” farzını ifa eden bir mümine, Hz. Osman gibi mümin bir sahabenin neden karşı koyarak konuşma yasağı getirdiği de önemli problemdir. Buna da hiç temas edilmemiştir.

9. Dördüncü sayfanın yedinci paragrafında “resmi fetva” tabirinin o dönemler/ortaçağ için uygun olduğunu düşünmek zordur. Çünkü resmiyet, modern devletlerin işi olup, o zamanlar için söz konusu edilecek tarz ancak, “tercih/icra edilen görüş” olmaktadır.

Bu paragrafta açığa çıkarılması gereken diğer bir problem de, “infak” kavramı ile “yükümlülük”ün aynı şey olduklarının kabul edilmesidir. Tabii buradaki fikhî terimlerin ve ihtiyaçların yıllık veya aylık olarak düşünülmesi gibi konuların ele alınması ayrı bir tartışma gerektirmektedir.

Ebû Zerr’in servet hakkındaki görüşleri hususunda Aydınlı’nın yaklaşımı kanaatimce daha önemli ve daha yerindedir: “Altın ve gümüşü Allah yolunda sarf etmeyip biriktirenleri” elem verici bir azap ile korkutan ayetlere dayanarak (et-Tevbe, 9/34, 35) diğer sahabilerin aksine ihtiyaç fazlası malın Allah yolunda harcanması gerektiğini savunur. Hatta bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber’in de bu kanaatte olduğunu söylerdi. Halbuki ashabın bir kısmı bu ayetlerin zekat ayetleriyle nesh edildiğini, birçoğu ise bunların zekat vermeyenleri hedef aldığını söylüyordu. Hz. Ali ayetlerin, 4000 dirhemden fazla olan malı, Allah yolunda harcamayarak biriktirenler hakkında indiğini, Muaviye ise bu ayetlerle Ehl-i Kitabın kastedildiğini ileri sürmekteydi.

Zekat mükellefi olabilmek için elde ihtiyaç fazlası bir miktar malın bulunması gerektiğine göre, ihtiyaç fazlası malın dağıtılması konusunda hassasiyet gösteren Ebû Zerr'in bu gerçeği bilmemesi ve burada sözü edilen fazla malla zekat nisabına dahil malı kastetmiş olması düşünülemez. Eğer bu malı ihtiyaç fazlası olarak görüp onun da Allah yolunda harcanması gerektiği üzerinde durmuşsa, halkın büyük maddi sıkıntı içinde bulunduğu bir dönemde böyle bir içtihadı benimsemiş olduğu düşünülebilir. Nitekim ilk iki halife dönemiyle Hz. Osman devrinin ilk yıllarında onun bu görüşleri savunduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. İhtiyaç fazlası mallar konusunda farklı içtihatlarla bulunan diğer sahabilerden hiçbirinin yönetimle ihtilafa düşmemesi, Ebû Zerr'in söz konusu ihtilafının içtihadı dolayısıyla değil siyasi sebeplerle olduğunu (vurgu benim) göstermektedir. Zira onun görüşleri fakir halkla birlikte yönetim aleyhtarlarının da işine yaramış, böylece mesele siyasi bir veche kazanmıştı.”⁶

10. Dördüncü sayfanın sonunda A. Cevdet Paşa'dan referansla ifade edilen, onun insanlara baskı yaptığı iddiası da bu bağlamda ele alınmalıdır. Yani o sadece “emri bil-maruf, nehyi anilmünker” yapmamış, bunu insanların da yapmasını istemiş ve hatta yapmayanları ve bunu seslendirmekte gevşek ve sessiz kalanları kınamıştır. Rivayetlerden anlaşılan da budur, çünkü onun “fitne çıkarmak”la itham edilmesi kanaatimce ancak bu şekilde anlaşılabılır.

11. Yine bu sayfada geçen 7 nolu dipnotta verilen hadis de, ilgili bir bağın kurulumamasından dolayı, anlamsız kalmış ve sırtmıştır. Ayrıca bir hadisin, doğrudan hadis metinlerinden verilmesi gerektiği de göz ardı edilmiştir.

12. Ebu Zerr'in yoksulluğu meşhur olmasına rağmen, yazar, onun sırf aldığı maaştan dolayı zenginliğine vurgu yapmış (s. 5), fakat aldığı maaşı anında dağıttığını söylerken de çelişkiye düşmüştür. O, yoksulluğu, Hz. Peygamber gibi bilinçli olarak tercih etmiş bir insandır. Ayrıca cihat için at sevkıyatı hususu da ayrıca tartışılması gerekli bir konudur.

13. Yazar sonuç kısmında (s. 7): “Hz. Peygamber'in uyguladığı prensipleri hayata hakim kılmak bakımından göstermiş olduğu kararlı tutumu ile o, Hz. Peygamber'in yetiştirdiği model şahsiyetler arasında yerini almıştır. Bu bakımdan bizim için numune-i imtisaldir.” dedikten sonra, bütün çalışmasına hakim olan kanaati belirterek, maalesef bu örnekliliği, “sosyal adalet uygulayıcılığına” indirgemiş ve “Ebû Zer, sosyal adalet düşüncesini seslendirenlerin öncüsü olmuştur. Hz. Peygamber'i örnek almayı biricik ilke edinmiş ve ömrünün sonuna dek bunu hayatına tatbik etmiştir. Onun itirazları tamamen adil bölüşüm ve hakça paylaşımına matuftur. Bu bakımdan o, sosyal yardımlaşmanın öncülerinden sayılmıştır. Ebû Zer sosyal adaletin babasıdır.” demiştir.

6 Aydınli, s. X, 268.

14. Metinde geçen daha başka konular ve vurguların ele alınmasının gerekli olduğunu düşünmekle birlikte, tebliğcinin, çok uzun olması ve detaylandırması gereken bir konuyu çok kısa ele almasından kaynaklanan sorunlara temas ettiğimi belirtmek istiyorum. Mesele daha detaylı ele alınsa ve sadece “kenz” konusuna hasredilmeseydi -fikren ve bakış açısı itibariyle örtüşmemiz muhtemelen mümkün olmayacaksa da- belki daha güzel ve önemli bir metin ortaya çıkabilirdi.

Bundan sonraki sözlerini özetle olduğu gibi bir söylem biçiminde sonlandıran yazar, dipnot ve yazım tekniklerinde DİA'ya uymuş ve metnin yazımında onun prensiplerini icra etmiştir.

Sonuç olarak kanaatim, Ebû Zerr'in örnekliği, takvası, zühdü ve makam-mevkiden uzak durması hususundaki Hz. Peygamber'in emir ve tavsiyelerini uymadaki samimiyet ve sabrıdır. Onun bu uğurda çektiği sıkıntılar, yediği dayaklar, işkence ve sürgünler, gerçek bir direniş ve mücadelenin, bilhassa pasif direnişin/sivil itaatsizliğin büyük bir örneğidir. Bunları ve bilhassa sürgünü göze almak ve bunu, değişip dönüşmeden karşılayıp hayatı idame ettirmek, işte en büyük ve en örnek alınacak hadisedir. Olaylar ve sıkıntılar karşısında (görüşlerinin ve tavrının yanlış olduğunu düşünsek bile) hiç geri atmadan direnmesi, duruşunu bozmaması ve çizgisini değişmemesi, herhangi bir insan için bile en önemli şahsiyet ölçüsüdür. Onun kaygı ve kavgası bu bağlamda ele alınmış olsaydı, örnekliğinin ortaya konması hem daha orijinal ve özgün ve hem de daha isabetli olacaktı diye düşünmekteyim.

Herkesin Hz. Ebu Zer kadar dürüst, samimi ve zâhid olmasını dilerken, teşekkür eder, saygılar sunarım.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Sayın hocamıza bu değerlendirmelerinden dolayı teşekkür ediyoruz.

Sanırım Hasan Yaşar hocamız da bu değerlendirmelerle yayınlanmadan önce tebliği değerlendirecektir diyoruz.

Sözü ben Nurten hocama bırakıyorum, müzakeresini yapmak üzere, buyurun hocam.

MÜZAKERE

Yrd. Doç. Dr. Nurten KIMTER

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1-Saygıdeğer Hocalarım, Kıymetli Meslektaşlarım, Hanımefendiler, Beyefendiler.

Öncelikle hepinizi saygı ile selamlıyorum. Sevgili Peygamberimiz'in doğum yıl dönümünün kutlandığı böyle mutlu bir hafta vesilesiyle sizlere hitap etmeyi nasip ettiği için Yüce Allah'a hamd ediyor, Peygamber Efendimiz'e de selam ediyorum. Ayrıca bu sempozyumu düzenleyerek bir müzâkereci olarak görevlendirilmek suretiyle bu ilim meclisinde bulunmama imkân sağlayan hocalarımıza huzurunuzda şükranlarımı ifade etmek istiyorum.

2- Müzâkereme başlarken böylesine önemli bir konuyu, tebliğinde gündeme getirdiği için tebliğ sahibi Sayın Sehal Deniz Kotan Hanımefendiye çok teşekkür ediyorum. Zira Hz. Peygamber'in yetiştirdiği insan modelinden söz edilirken insanlığın takriben yarısını teşkil eden, annelik vasfıyla tüm insanların ilk eğitimcileri olan kadınların nasıl yetiştirileceği hususuna, dolayısıyla Hz. Peygamber'in yetiştirdiği kadın modeline yer vermemek bu sempozyum açısından büyük bir eksiklik olurdu diye düşünüyorum. Tebliğin müzâkeresi noktasında bir müzâkereci olarak biz eleştiriye, mevcut makaleyi okuyup anlayarak gerek bir takım değerlendirmelerde bulunmak gerekse bir takım öneriler sunmak suretiyle katkıda bulunma faaliyeti olarak görüyoruz. Esasında eleştiri olmadan bilim gelişemeyeceği için müzâkere ile ilgili söyleyeceklerimizin de bu çalışmanın geliştirilmesine yönelik yapıcı nitelikteki bir takım eleştirilerden ibaret olduğunu belirtmek istiyoruz. Bu anlamda Sayın Kotan'ın tebliğ ilişkili yapıcı eleştiri ve görüşlerimizi anlayışla karşılayacağını umuyoruz.

3- Her şeyden önce tebliğde Hz. Peygamber'in yetiştirdiği kadın modelinin mü'minlerin annesi Hz. Aişe'den hareketle ele alınmasının son derece isâbetli olduğunu, konunun ele alınışı ve kullanılan üslûbun da akademik bir değer taşıdığını dü-

şünüyoruz. Bununla birlikte tebliğ metnine genel olarak bakıldığında sayfa düzeninin pek düzgün olmayışı, noktalama işaretlerinde bir takım hataların oluşu, bazı yerlerde dipnot kaymasının (örneğin 5. sayfada 22. dipnot) olması, metnin bazı yerlerinde de bir takım yazım hataları (“-da/-de” eklerinin yazılışı ve “ya da”nın yazılışıyla ilgili vs.) ve harf eksikliklerinin görülmesi, metnin biraz acele ile hazırlanmış ve buna bağlı olarak da bu gibi hataların gözden kaçmış olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Tüm bunların yanında metinde yer yer anlatım bozuklukları ve anlaşılabilir ifadeler göze çarpmaktadır. Ayrıca tebliğde alt başlıklara da yer verilmediği görülmektedir.

4- Sayın Kotan’ın tebliğin başlangıcında, İslam’ı anlamak için Hz. Peygamber’i tanımanın ve O’nun ortaya koyduğu Müslüman modelini anlamanın İslam’ın hayata geçirilmesi hususunda önemli olduğuna değinmesi ve bu sempozyum için niçin böyle bir konu başlığı altında bir tebliğ hazırladığının gerekçelerine yer vermiş olması son derece ilgi çekici olmuştur. Kendi deyimiyle genel anlamda pek dindar olmayan bir çevrede yetişmiş olan tebliğ sahibi, “İslam’da kadın” konusunun hem Müslümanlar hem de İslam’ın aleyhinde olanlar için ilgi çekici bir konu olduğuna değinmektedir. Sayın Kotan, inançlı bir bayan olarak dinî bir yaşam tarzını tercih etmesinin ve sonrasında bu konuda sergileyeceği tutumu belirlemek isteyişinin konuya ilgi duymasında ve konuyu araştırmasında etkili bir faktör olduğunu belirtmektedir. Kendisi, gerek islami bir yaşam tarzını tercih ettikten sonra içinde yer almaya başladığı geleneksel İslam anlayışının hâkim olduğu çevrelerdeki kişilerin Müslüman bir bayana İslam adına biçtikleri rollerden duyduğu rahatsızlıktan gerekse islami hassasiyetten uzak olan içinde yetiştiği aile ve akraba çevresindeki kimselerin dindar çevrelerce kadına biçilen bu rolleri İslam’a mal ederek eleştirmelerinden duyduğu rahatsızlıktan dolayı bu meselenin aslının gerçekte nasıl olduğunu araştırmak üzere islami kaynaklara başvurduğunu dile getirmektedir. Bu anlamda, günlük yaşamdaki bir problemten hareketle bir meselenin esasının bilimsel olarak temel islami kaynaklarda nasıl olduğunu araştırma gayreti, takdir edilmeye değer bir davranıştır. Kendisini bu araştırmacı ruhundan dolayı tebrik ediyoruz.

Gerçekten de bir taraftan geleneğe dayalı islami anlayışın kadına biçtiği rolden dolayı kendisini erkeklere göre daha fazla baskı altında hisseden, bu sebeple sağlam bir kişilik ve kimlik geliştiremeyerek bir insan olarak kendisini özgürce ifade edip ortaya koyamayan bir Müslüman kadın tipinin varlığı, diğer taraftan görünüşte kadına bir takım hak ve özgürlükler vaat ederken onu bir nevi cinsel sömürü aracı haline getirerek âdeta nesneleştiren modern zihniyetin ortaya koyduğu kadın profili karşısında günümüz dindar kadınlarının asr-ı saâdetteki kadın kimliğine ve kişiliğine ilgi ve özlem duymaları son derece doğal karşılanmalıdır.

Hepimizin mâlumu olduğu üzere tarihin ilk dönemlerinden itibaren değişik toplum ve kültürlerle bakıldığında kadınların gerçekte hak ettiği değeri görmediği, sahip

olması gereken kişilik ve karakter özelliklerinden mahrum olduğu görülmektedir. Oysa İslam diniyle birlikte Hz. Peygamber devrinde kadınlar lehine son derece önemli değişim ve gelişmeler olduğu görülmektedir. İslam öncesi Cahiliye devrinde en temel hak olan yaşama hakkının bile kadınlara verilmediği dikkate alınırsa, Efendimiz döneminde kadınların bin yılda elde edemeyecekleri kazanımları elde ettikleri gözlenmektedir. Kadını iman, amel ve ahlak noktasında yâni insan olma ve kulluk noktasında erkeklerle eşit, hak ve sorumluluklar bazında erkeğe eşdeğer görerek onu, ailenin ve sosyal hayatın dizaynında ön plana çıkaran Kur'an ve Hz. Peygamber olmuştur. Efendimiz döneminde kadının, fizikî görüntüsü ve cinselliği ile değil bilgisi ve ehliyeti ile, kişiliği ve kimliği ile, özgüven, ciddiyet ve vakar sahibi bir birey olarak toplumun hemen her alanında aktif bir şekilde rol aldığı görülmektedir. Elbette bu hususta Hz. Peygamber'in ve Kur'an'ın değer verici ve destekleyici tutumları son derece etkili olmuştur. Fakat Peygamber Efendimizin vefatından hemen sonra kadının gerçek statüsü, kimlik ve kişiliği ile ilgili elde etmiş olduğu bu kazanımların yavaş yavaş ivme kaybedip tekrar otoriter ve ataerkil kültürün İslam toplumlarında hâkim olmaya başladığı ve bu düşünce yapısının günümüze kadar geldiği görülmektedir. Esasında bu husus, Abdullah b. Ömer'in şu sözünden de çok açık bir şekilde anlaşılmaktadır: "Biz Resulallah zamanında hakkımızda bir ayet nazil olur korkusuyla kadınlara söz söylemekten, haklarını çiğnemekten ve onlara sert davranmaktan çekinirdik. Resulallah vefat edince biz de artık onlara karşı çok (kırıcı ve yıkıcı) sözler söyler olduk ve onlar hakkında kusurumuz arttı." (Buhârî, "Nikah," 80).

Abdullah b. Ömer'in sözünden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan ve günümüze kadar gelmiş olan kadına yönelik bu olumsuz tutum ve düşünce yapısı Müslüman kadınları rahatsız ettiği gibi İslam'ın aleyhinde olan çevreler tarafından da geleneğin kadına biçtiği bu rol sanki İslam'ın kadına biçtiği bir rol gibi lanse edilerek buna karşıt söylemler geliştirilmiştir. Günümüz modern toplumlarında bir taraftan sözüm ona kadına İslam'da olmayan hak ve özgürlükler verilmesinden bahsedilirken diğer taraftan kadının genellikle cinsel kimliği ve beden imgesi üzerinden rant elde edilmeye çalışılan bir reklâm objesi ve teşhir unsuru olmaktan öteye gidemediği görülmektedir. Bu nedenle geleneğin kadına biçtiği rolden memnun olmayan ve modernitenin geliştirdiği düşünce yapısında da kadının nesneleştirildiğini gözlemleyen bilhassa entellektüel dindar kadın bir suje olarak kendisinin gerçek kimliğini ve kişiliğini, ailede ve toplumdaki yerini ve rolünü belirlemek arzusu ile İslam'ın ilk elden temel kaynaklarına yönelmekte asr-ı saâdetteki kadın modelinin yeniden günümüz toplumlarında nasıl inşa edilebileceği noktasında kafa yormaktadır.

5- Tebliğinde Hz. Aişe'den aktarılan rivayetlerden hareketle onun davranış tarzının özelliklerini 10 ana başlık altında tespit etmeye çalıştığını ifade eden Sayın Kotan'ın tebliğin ilerleyen sayfalarında Hz. Aişe'den gelen rivayetlerin dışında rivayetlere de yer vermesi daha önce belirtmiş olduğu ifadesiyle biraz çelişiyor gibi gözükmektedir. Esasında

ya “sadece Hz. Aişe’nin dilinden Hz. Aişe’yi, onun davranış özelliklerini ortaya koymaya çalışacağım” diye belirtmesi ve tebliğin ilerleyen kısımlarında da gerçekten bu şekilde hareket etmesi ya da “ Hz. Aişe ile ilgili rivayetlerin ışığında onun davranış özelliklerini ortaya koymaya çalışacağım” demesi sanki daha doğru olurdu diye düşünüyoruz. Bir tür çelişki arz eden bu hususu, bilhassa birinci ve ikinci maddelerde (ilmi şahsiyetinin üstünlüğü, ilmi yayma konusundaki gayreti) açık bir şekilde görmek mümkündür.

6- Tebliğde Hz. Aişe’nin dinî ve dünyevî ilimlerde söz sahibi oluşundan söz edildikten sonra Hz. Ömer devrinde fetva vermesine izin verilen on kişi arasında yer almasına, herhangi bir hadis ile ilgili olarak müşkülâta düştüklerinde hadisçilerin Hz. Aişe’ye başvurdıklarına vs. yer verilirken dünyevî ilimlerde söz sahibi olmasına dair herhangi bir örnek veya açıklamaya yer verilmemesinin bir eksiklik olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca Hz. Aişe’nin Hz. Ebu Bekir ve Hz. Osman zamanında da fetva verdiği ve bunu vefat edinceye kadar sürdürdüğü rivayetlerden anlaşılmaktadır. (İbn Sa’d, et- Tabakat, II, 375.k).

7- Tebliğde Hz. Aişe’nin ilmi yayma gayretinden bahsedilirken onun en çok hadis nakleden ‘muksirûn’ denilen râviler sıralamasında ilk sıralarda yer almasından ve kendisinden hadis rivayet eden râvilerin çokluğundan söz edilmesinin yanında, Hz. Aişe’nin yaşadığı dönemde önemli ilmi şahsiyetlerin konu mahremiyeti ve cinsiyet engeli olmaksızın ondan defalarca gelip ilim alabildiklerinin, hatta bazen Hz. Aişe’nin gittiği başka şehirlerde ilim öğretme faaliyetlerinde bulunduğu belirtilmiş olması konuyu ortaya koymada etkili ve ilgi çekici olmuştur.

8- Tebliğde Hz. Peygamber’in yetiştirdiği kadın modeli, her ne kadar Hz. Aişe esas alınarak, onun davranış özelliklerinden hareketle ortaya koyulmaya çalışılsa da bize göre konu başlığının yine de çok geniş tutulmuş olduğunu düşünüyoruz. Çünkü Hz. Aişe’yi tüm davranış özellikleri ile ele almanın bir kitap konusu teşkil edebileceği âşikardır. Bunun yerine Sayın Kotan, konuyu biraz daha özelleştirerek Hz. Peygamber’in yetiştirdiği bir kadın modeli olarak Hz. Aişe’nin sadece bir yönüne örneğin dinî yönüne, ilmi yönüne, ahlaki yönüne, şahsiyet özelliklerine, aile veya toplumsal hayattaki rolüne vs. ilişkin davranış özelliklerini ele alabilir ve böylece biraz daha derinlemesine ve bütünsellik arz eden bilgiler ortaya koyabilirdi. Ayrıca tebliğde Hz. Aişe’den aktarılan rivayetler ışığında onun davranış özelliklerinin 10 ana başlık altında özetlenmeye çalışıldığından bahsedilmiş olmasına rağmen esasında söz konusu başlıklar altında verilen örnekler göz atıldığında bunların benzer ya da birebir aynı örnekler olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu 10 ana başlığın gerçekte 3-5 başlık altında bir araya getirilmesi mümkün görülmektedir. Örneğin Hz. Aişe’nin ilmi üstünlüğü ile ilmi yayma gayreti tek bir ana başlık altında ele alınabileceği gibi, 5. madde ile 6. maddeyi bir başlık altında ve yine

8. madde ile 10. maddeyi de tek bir başlık altında birleştirerek ele almanın mümkün olabileceğini düşünüyoruz.

9- Sayın Kotan bildirisinde, Hz. Aişe'nin davranış özelliklerini bir takım ana başlıklar altında ele alırken zaman zaman 'biz burada ya da bu konuda Hz. Aişe'nin haklılığını ya da haksız olduğunu belirtmiyor sadece bir davranış özelliğini ortaya koymaya çalışıyoruz' diyerek bilimsel bir objektiflik sergilemeye çalışmıştır. Ancak diğer taraftan haksızlık karşısında sessiz kalmaması (7. madde) ile ilgili olarak Hz. Aişe'nin toplum-daki siyasi olaylarda aktif rol almasında ve Cemel Vakası'na ilişkin konularda yorumda bulunmak suretiyle onun bu tarafsızlığını bozmuş olması ilginçtir.

10- Tebliğ sahibi bildirisini Hz. Aişe örneğindeki gibi bilgili, cesaretli, dirayetli, özgüveni yüksek, kendi fikir ve düşüncelerini özgürce ifade edebilen ve benimsediği fikirleri bir takım dinî, mantıkî ve bilimsel temellere dayandırabilen, kendi yeteneklerinin farkına varıp bunları geliştirebilen, hatasız olmasa da hatalarından ders çıkarabilen bireylerin yetiştirilebileceği eğitim modellerinin Müslüman toplumlarda ortaya koyulabilmesi temennisiyle bitirmiştir. Böylece bildirinin sonunda kadınların yetiştirilmesinin ancak eğitimle mümkün olabileceğine dikkat çekilmiş olması önemli bir husustur. Zira toplumun yaratıcı gücünün yarısını teşkil eden kadınların eğitimi iki açıdan önemlidir. Birincisi; bilgi, beceri ve zekasını şefkat ve sevgisiyle yoğurarak gelecek nesilleri inşa eden, toplumların geleceğine şekil veren annelik vasfı sebebiyle kadınların eğitimi önemlidir. Çünkü annenin güçlü elleri, mucizemsi bir yetenekle çocuğu istediği biçime sokar. Bu anlamda pek çok kimse sadece ilk dinî ve ahlaki eğitimlerini değil, hayata hazırlık eğitimlerini de annelerinden almaktadır. Dolayısıyla "kadın annelik vasfıyla insanüstü bir anlam kazanmakta, Allah'ın yaratıcı ve terbiye edici tecellisine direk ayna olmaktadır." (Sargut, C., Peygamber'e Sevdiren Kadın, s. 131). İkincisi, eğitim kadının insanlığını ve kulluğunu idrak etmesinin ilk şartıdır. Onun için kendisini bilmeyen kadın Rabbinin ve kulluğunu hakkıyla bilemez, kişisel anlamda gelişemez. Ayrıca içinde bulunduğu topluma da yeterince faydalı olamaz. Oysa, maddî ve manevî ilimlerle bezenmiş olan kadın gerek ailesi gerekse toplumsal çevresi için bitip tükenmek bilmeyen bir hayat kaynağıdır. Bu nedenle toplumdaki aile yapısının güçlü ve sağlam olmasında ayrıca toplumsal kalkınmanın, ekonomik üretimin, toplumsal huzur ve barışın tesisinde temel bir misyon üstlenen kadının çok yönlü eğitimi son derece önemlidir. Ancak burada bu eğitimin hangi eğitim sisteminde verilebileceği hususu gündeme gelmektedir. Bu nedenle belki de üzerinde düşünmemiz gereken husus; gerek kadın olsun gerekse erkek olsun "mevcut eğitim sistemimizden nasıl bir insan tipi yetişmektedir?" sorusudur. Son zamanlarda sürekli değişikliklerin ve yeniliklerin yapıldığı eğitim sisteminde belki de dikkatlerden kaçan husus, bireylere verilecek eğitimin içeriğinde hangi derslerin yer alması gerektiği meselesi kadar bu derslerin hangi metotlarla ve hangi niteliklere sahip eğitimciler tarafından verildiği hususudur!

OTURUM BAŞKANI- Evet, biz de hoca hanıma çok teşekkür ediyoruz. İnşallah diğer hoca hanım da bu değerlendirmeleri değerlendirecektir muhakkak ki. Hemen dördüncü müzakerecimize söz veriyorum. Buyurun hocam söz sizindir.

MÜZAKERE

Hüseyin ÖRESİN

Diyanet İşleri Başkanlığı Manisa Eğitim Merkezi Eğitim Görevlisi

GİRİŞ

“Yarınki Türkiye’nin kurucuları, yaşama zevkini bırakıp yaşatma aşkına gönül verecek, sabırlı ve azimli, lâkin gösterişsiz ve nümâyîşsiz çalışan, ruh cephesinin maden işçileri olacaklardır. Bu ruh amelesinin ilk ve esaslı işi, insan yetiştirmektir. Hüneleri hep fedakârlık olan bu hizmet ehli gençler hizmetlerinin mükâfatını da hizmet ettikleri insanlardan beklemeyecekler, sonsuzluğa sundukları eserin akislerini yine sonsuzluktan dinleyeceklerdir.”¹ Nurettin Topçu’nun da ifade ettiği üzere ilk ve esaslı iş insan yetiştirmektir. İnsan yetiştirmede de ilk ve esaslı iş, nebevî metodu anlamak ve uygulamaktır. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) “Hiç bir mucizesi olmasa bile yetiştirdiği insan onun tek başına nübüvvetine delalet edecek”² şekilde zirve bir konuma sahiptir.

Bu girişten sonra “Mus’ab b. Umeyr Örneğinde Hz. Peygamber’in İnsan Yetiştirme Modellemesi” adlı tebliğ iki başlık altında müzakere edilecektir. Öncelikle tebliğ sahibi hocamıza teşekkürlerimi sunarım.

1) Tebliğin Katkıları

Mus’ab b. Umeyr (r.a.) gibi kişiliği ve hizmetleriyle tebliğde önemli rol oynamış olan bir sahabinin çalışmaya konu edilmesi son derece isabetli bir seçimdir.

1 Nurettin Topçu, Yarınki Türkiye, İstanbul 2011, s. 16-17.

2 Karafî, Furûk, Beyrut 1998, IV, 305. [لو لم يكن لرسول الله صلى الله عليه وسلم معجزة إلا أصحابه لكفوه في إثبات نبوته]

Tebliğde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mus'ab'ı ve özgün kişiliğini keşfedip ona göre bir rehberlikte bulunmasına yapılan vurgu, insan yetiştirme sürecinde sağlıklı gözleme ve rehberliğe işaret etmesi yönüyle dikkat çekmektedir.

İnsan yetiştirme sürecinde istişâreye temas edilmesi, Dâru'l-Erkam özelinde müesseseseleşmeye değinilmesi tebliğin dikkat çeken katkılarıdır.

2) Tebliğe Katkılar

Tebliğ'in isminin "Mus'ab b. Umeyr Örneğinde Hz. Peygamber'in İnsan Yetiştirme Sürecinin Modellenmesi" şeklinde değiştirilmesi meramı daha rahat ifade edecektir.

Tebliğ özetinde "Hz. Peygamber'in insan yetiştirme rolünün, günümüze modellemesi bağlamında" çalışmanın açılım sağlayacağı ifade edilmektedir. Bu hedefe matuf olarak tebliğin, tarihi bilgilerden ziyade Mus'ab b. Umeyr (r.a.) özelinde insan yetiştirmede nebevî ilkelerin tespitine yoğunlaşması daha isabetli olacaktır. Bu noktada Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mus'ab b. Umeyr (r.a.) örneğinde de açıkça görüleceği üzere insan yetiştirme sürecini sırasıyla "Kişiliği/Liyakati Keşfetmek, Güvenmek, Yönlendirmek, Yetkilendirmek, Desteklemek" ilkeleri ekseninde yönettiği görülecektir.

"Tebliğ Kadrosu, Tebliğ Alanları, Tebliğ Konusu, Tebliğde Kullanılan Temel Kaynaklar, Halkla İletişimde Başvurulan Yöntemler" gibi başlıkların çalışmayla çok ilintili olmadığı gözükmemektedir.

"Hz. Muhammed kendi çağında her bir sahâbiye muallimlik görevi vermiştir. (Özbek, s. 81, 83)" şeklindeki alıntı, ana hatlarıyla yapılacak bir siyer okumasında görüleceği üzere karşılığı olmayan bir tespittir. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) yukarıda da vurgulandığı üzere, liyakati merkeze alarak her sahâbiye değil, bu alanda ehliyeti olanlara muallimlik sorumluluğu yüklemiştir.

Sonuç bölümünde yer alan "Eğitimcilerin seçimi son derece önemli bir husustur. Bu günümüz tabiriyle "bari öğretmen olsun" anlayışıyla taban tabana zıt bir bakış açısidir." ifadesi, hemen devamındaki "Eğitilen kişinin başkalarını da eğitmek gibi bir görevi vardır. Dolayısıyla herkes esasen bir eğitimci olarak düşünülmüştür." vurgusuyla çelişmektedir. Eğitime ve öğretme sürecinin çok farklı nitelikleri gerektirmesi sebebiyle herkesin başkalarını eğitmesi gibi bir genelleme doğru değildir. Burada herkesin eğitici değil çevresine iyi bir örnek olma sorumluluğu vurgulanabilir.

Kısaca tarihi bir şahsiyet olarak Mus'ab b. Umeyr'in (r.a.) değil; nebevî eğitimin bir meyvesi olarak Mus'ab b. Umeyr'in (r.a.) üzerine yoğunlaşılması tebliğin daha nitelikli olmasını sağlayacaktır. Zira "Mus'ab b. Umeyr'in hayatı ve tebliğ faaliyetleri konusu, tâtminkâr bir mahiyette ele alınıp incelenmeli, hem bugünün eğitimcileri hem de bu eğitim faaliyetlerinin kurumsal temelde sorumluluğunu üstlenenler için açılımlar sağlayacak bir

model geliştirilmesine yönelik ciddi çalışmalar yapılmalıdır.” şeklinde tebliğin son cümlesi olarak vurgulanan sorumluluk, öncelikli olarak bu tebliğin atması gereken adımdır.

OTURUM BAŞKANI- Evet, kıymetli hazirun, değerli hocalarım; her birinize katılımınızdan dolayı teşekkür ediyoruz.

Öğleden sonraki oturumda buluşmak üzere hepinize iyi günler diliyoruz. Gönüllerinize, yüreklerinize sağlık.

5 MODERN ZAMANLARDA İNSAN YETİŞTİRME

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

19.04.2014
CUMARTESİ

TAKDİM- Beşinci Oturumun başkanlığını Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal hocamız yapacak.

Hocam buyurun.

OTURUM BAŞKANI- Bismillah velhamdülillah vesssılatü vesselamü âlâ resulillah.

Değerli meslektaşlarım, saygıdeğer davetliler; Kutlu Doğum sempozyumunun 5'inci oturumunu başlatıyoruz. Bu oturumda yer alan tebliğ sahiplerini önce davet ediyorum.

Dr. Ayşe Karaköse, Kayseri İl Müftülüğünde vaizesi, ikinci olarak Yrd. Doç. Dr. Ali Kumaş, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. Üçüncü tebliğcimiz Yrd. Doç. Dr. Orhan Gürsü, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Bu oturumumuzun konusu “Modern Zamanlarda İnsan Yetiştirme.”

Belki de bu sempozyumun en zor başlığı denebilir, çünkü modern zamanlarda insan yetiştirme, hele de bizim istediğimiz doğrultuda insan yetiştirme konusu hepimizin merak ettiği, sorduğu, soruşturduğu, gerçekleştirmeye çalıştığı, ama nasıl yapabiliriz noktasında da bazen çaresiz kaldığı bir alan.

Böyle önemli bir konuyu bugün üç değerli arkadaşımız sunacaklar.

Önce Ayşe Karaköse Hanım konuşacaklar. “Modernleşmenin İnsan Tasavvuru İnsan Yetiştirme Düzenine İmkân Sağlayabilir mi?”

Herhalde bir insan yetiştirme düzenine imkân sağlar da, bizim istediğimiz insan yetiştirme anlayışına imkân sağlar mı orasını kendisinden dinleyeceğiz.

15 dakika süremiz var. Müzakereleri de 5 dakika içerisinde diyoruz. Biraz uzatıyoruz, ama müzakereci hocalarımız tecrübeli onu becerirler. Hem zaman hem de müzakere nasıl yapılması gerektiği konusunda tecrübeleri olan hocalarımız. Dolayısıyla tebliğci hocalarımız 15 dakika içerisinde mümkünse tebliğlerini tamamlasınlar ve bu şekilde oturumumuzu bitirmiş olalım.

Buyurun Ayşe Hanım.

MODERNİTENİN İNSAN TASAVVURU: İNSAN YETİŞTİRME DÜZENİNE İMKÂN SAĞLAYABİLİR Mİ?

Dr. Ayşe KARAKÖSE

Kayseri İl Müftülüğü, Uzman Vaize

Modern olmak, modern görünmek gibi ifadelerin günümüz insanı için olumlu anlamlarla yüklü olduğunu görüyoruz. Eğitimli, çağa uyum sağlayan, saygın, farklı düşüncelere saygılı, tercihlerini özgürce yapabilen, bağımlı olmayan gibi anlamlar içerebiliyor. Bireylerin ifadeleri genel bir söylem içerisinde eritilirse, birine “modern” demek, en azından hakaret anlamı içermiyor. Söylenen kişiyi memnun edebilecek çağrışımlarla dolu olduğu gözlemlenebiliyor.

Toplumca bu denli kanıksanabilen modernlik kavramı, gelişim süreci, bireyin dini, inanç ve pratik -ahlaki- hayatındaki etkisi üzerindeki konular üzerinde söylenecek sözünü görebilme bakımından bu konu önemini korumaktadır. Yine de modernite konusunda sözün bittiği yerde mi duruyoruz, yoksa her dönem için söylenecek sözlerin yeniden başlatılmaya ihtiyacı var mıdır? Özellikle böyle bir anlama yaklaşımını içeren bakış açıları, bugünün modernite olgusunu başka yönleriyle anlamaya yöneltebilir.

Modernitenin özgürlüğe yakın teması, benliğini arayış içerisindeki insanın kendinden geçmesine etki etmiş olsa da, buna tek sebep modernite olabilir mi? Hız ve haz çağı olmak modernitenin mi, modernliği salt tüketime indirgeyen, düşünmeyi arkasına bırakan, değer üretmekten öte, değerleri yok sayan insanın mı sorunu?

Modernite insana, sonsuz düşünme kapısını açmakla birlikte modern insan özgürlüğü düşünmekten yana değil de, bulanların bulduklarını tüketmekten yana alması modernitenin değil, modernliği farklı anlayan insanın sorunsalı belki de. Bu yüzden tebliğ, modernitenin insan tasavvuru, insan yetiştirme düzenine ne gibi katkılar sunabilir sorusu çerçevesinde işlenecektir. Öncelikle anlamak, makul değerlendirmelere varabilmek için temel ölçütümüzdür.

Modernlik olgusu bir insan inşa etmeyi hedefler mi? Moderniteden öte, modern dünyada yaşayan insanın değer üreten bir anlayışı sahiplenmesi üzerinde durmak moderniteyi mahkumiyetten kurtarabilir. Modernite, dünya ile ilişkilerinin iyi olmasını önceleyen bir yaklaşım biçimini insandan istediğine göre, modern dünyanın koşullarında yaşayan bir insanın değer üretme, yeni fikirler getirebilme, tefekkür dünyasını zenginleştirebilme gibi kaygıları var mı? Bugünün modernitesinden şöyle ya da böyle uzak kalamayacak insanın modern hayatın kendisinden bekledikleri ve insanın modern hayata kendisini tüketilir kılmadan, hem kendini hem de modern hayatı yeniden inşa edebilme kapasitesi üzerinde durulacaktır.

1. MODERNİTE VE MODERNLİK KAVRAMLARI HAKKINDA DÜŞÜNCELER

Modernite, dünyanın yeniden biçimlendirilmesine dair duyulan kuvvetli istek ve eylem bütünlüğüne çağrıda bulunan bir kavramdır. Bu dünyayı, dünyayı üreten ve tüketen, yeniden kuran insanı merkeze alan, insanın dünyada ve dünyayı yaşama becerilerinde aşamalar kat etmesini hedefleyen seküler bir faaliyet alanıdır. Dünyayı okuma becerisi ise, dünyaya ait değerlerle sınırlıdır. Yüceltme kavramı modernitenin doğasında olmamakla ve ona karşıt bir eylem biçimiyle varoluşuna ivme kazandırmış olsa da, dünyaya ait olanı yüceltmeyi değer alanında içkin olarak kabul eder.

Modernite bir anda ortaya çıkan bir kavram değil; kavram dünyamız arasında bir süreç halinde tanımlana gelmiştir. Üstelik hemen her türlü müşterek duygu, düşünce biçimine bir karşı çıkış tavrıyla modernite etrafında da ortak değerlendirmeler olmakla birlikte çoklu tanımlamalar da mevcuttur. Modernitenin sınırlı bir coğrafyası olmadığı hatta sadece sınırlı coğrafyalarda gerçekleşmediği bir gerçekliktir. İnsan bilinciyle, hayata ve her türlü dayatmaya karşı getirilen pozisyon alışlarla şekillendirilmiştir.

‘Modernitenin Batılı bir olgu olduğu varsayımı bir algı meselesidir. Gerçekte modernite, tarihi inceleyenlerin çok iyi farkında olduğu gibi, birçok kültür akımının sonucudur.’ Bir tanımlama yaparsak, eski değerleri yerinden etme denemesidir.¹ Her bir insan için dahi farklı reçeteler sunulan, her birinin farklı bir dünya olduğu anlayışının hâkim olduğu modern dünyamızda, tek bir kaynaktan (Batılı) alınan ve benimsenen modernite tarifleri de makul bir anlayıştan uzak olacaktır. ‘Yegane modernite’ kavramı çerçevesinde yapılan tanımlamalar çeşitli coğrafyalara ve insanların bünyelerine uymamaktadır. Bu yüzden yeniden sorgulanması gerekmektedir.

1 Snjezana Akpınar-Giv Nassiri, ‘Modernite, İslam ve Budizmle Karşı Karşıya: Akıl, Hikmet ve Gerilimler’, Çev. Onur İnal-Gönül Pultar, İslam ve Modernite, Derl.:Gönül Pultar, Remzi Kitabevi, İstanbul-Mayıs. 2007, s. 149-148.

Modernitenin beş ikileminden bahsetmek, süreç içinde yaşananları anlayabilmemiz bakımından önemlidir. Soyutlama (Marx'ın yabancılaşma, Durkheim'in anomi kavramıyla anlatmak istediği bir kavram), toplumsal hayatta insanların tarih boyunca dayanışma içerisinde olup, anlam buldukları somut ve birleştirici cemaatleri zayıflatmasıdır. Gelecek yönelimlilik unsuruyla modernleşme zaman algısında bir dönüşümü ifade eder olmuştur. Modernite ile dikkat ve ilgi, geçmişten bugüne ve geleceğe güçlülük kaymaya başlamıştır. Bireyleşme/ yalnızlaşma ile birey giderek kolektif oluşumlar içerisinde yer almaktan uzaklaşmıştır. Kurumları daha soyut programlarla donatılmışsa da kurumlardaki insanların daha birey/yalnız kalma durumları yaşanmıştır. Özgürlük, modernitenin en güçlü eğilimidir. Bireysel ya da toplumsal olan tercihleri sınırlayan tüm bağlardan kurtulmayı anlatır. Sonuncusu olan dünyevileşme ise dinsel deneyim ve inançların akliliğine, geçerliliğine, yaşanabilirliğine büyük bir meydan okuyuş getirmiştir. Kısaca, modernitenin insan hayatında aşkın boyuta epeyce karşı çıktığı anlaşılır. (Berger)²

Modernite sürecindeki toplumların dönüşümü 'endüstrileşme, kentleşme, demokratik katılım, bürokrasi, nüfus artışı, iletişimdeki yeni arayışlar, yeni iktidar ilişkileri, kapitalist piyasa sistemi, yeni sınıfsal oluşumlar, okuryazarlıkta artış, siyasal katılım, medya, örgütlenme, rasyonelleşme gibi kavramları kullanıma sokmuştur.' Bu değişim stratejileriyle modernliğin kurumları çoğalmaya başlamış, geleneksel toplumların basit yapıları modern toplumların karmaşıklaşan yapılarına dönüşmeye, yerleşik değerlerin altüst olmasına neden olmuştur.³

Modernite, göreceliği hâkim kılan anlayışa sahiptir. Kavramların tanımlanmasında tüm toplumsal yaşamımızda bu durumun örnekleri görülebilir. Kavramların, zihinlerde ortak bir açıklamasının silinmesiyle başlamıştır. Belki de dünyanın yeni bir okuması için böyle bir silkiniş elzemdi. Yeni okumalarda düşünce dünyasına giren izmler, ideolojiler, üretilen bilgiler, varoluş süreçlerinde kavramların kabuk değiştirmelerine sebep olmuştur.

Toplumun moderniteye intibakını sağlamakta önemli işleve sahip sekülerizmle insanlar dünyaya ait enerjilerini, toplumsal yapılarına ve tabiata uygulayarak yani rasyonalizm ile tarihin o zamana dek görmediği bilimsel keşiflerde bulundular ve bilginin hayata uygulanması demek olan teknolojiyi meydana getirdiler.

Sekülerleşme, her hangi türden bir aşkın durumun ya da içeriğin insana gittikçe daha az gerçek gelmesidir. Din ile ilişkisi bakımından tekrarlanacaksa o, dünya ve hayatın

2 Adil Çiftçi, 'Toplumbilimi, Teoloji ve Bilgi Sosyolojisi', *Din ve Modernite-Toplumbilim Yazıları I*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s. 53.

3 Necdet Subaşı, *Öteki Türkiye'de Din ve Modernleşme*, Vadi Yayınları, Mart 2003, s. 78.

geleneksel hafızadaki ‘dinsel yorumların artan bir hızla hakikat kaybına uğramasıdır.’⁴ Bu sarsılmayla birlikte insan, aidiyetlerinden koparak yalnızlaşmaların çeşitli boyutlarıyla karşılaştı. Modern zamanlar öncesinde insan aidiyetleriyle ifade edilir ve toplumda böylece anlam kazanırken moderniteyle biricikliğimiz, farklılığımıza atıflar sıklaşmıştır.

Modernleşme sürecinde birey kültürünü, yaşam tarzını, hayata bakışını yönlendiren referans noktaları değişmiştir. Hâkim unsur olan bireyselleşmede her bir ferdin bütünlüğüne dünya görüşü olabilir, fakat dünya görüşünü oluşturan unsurlar, diğerlerininkinden farklı da olabilir. İki yönlü bir formülasyonla özetlenebilir: Kafana göre takıl ve ne yapsan yeridir.⁵ Bir başka açıdan modernite, bireyselleşmeyle birlikte farklılığın ‘olağan’ karşılanması gerektiği bir toplumsal hafıza kurma çabasıdır da. Bu bireyselleşme kavramların ‘bana göre’ ile başlayan cümlelerin ortaya çıkışının sebebidir. Söylemlerin bireyselleştirmenin görülebildiği bir dünyadır modernite.

Modernite, ‘olgusal olarak değilse de, her zaman niyetel olarak insanların dünya ve kendileri üzerindeki denetimi ellerine almaları’ anlamına gelir; ‘önceden kader olarak görülen her şey seçme konusu haline gelir.’ (Berger)⁶ Modern birey, sözde seçim yapabilen özgür, tercih imkânları sonsuz görülebilsede her tercih, bir diğerinden yoksunluğu, ıstırapı da getirebilir. Modernitenin cazibesi ‘bizatihi seçimi ortadan kaldırarak bireysel seçimin yarattığı ıstırapın karşılığını ödeme, kişiyi kendi kararlarının isabetinden kuşkuya düşüren seslerin kakofonisine son vererek bireysel belirsizliğin, tereddüdün acısını iyileştirme vaadi’⁷ görülerek eleştiriler de getirilir.

Moderniteyle birlikte zamanla, yeni olana farklı okumalar getirilmeye başlanmıştır. Örneğin teknoloji, bilginin hayata uygulanması, hayatı değiştirme bilgisi olarak açıklanmış, bu yönüyle örtülü bir tehlike olarak da ele alınmıştır. Bu konuda Fazlurrahman’ın düşüncesi, süreç içerisindeki gelişmeleri, moderniteye okumaları görebilmemiz açısından önemlidir. ‘Dini / ahlaki temellerden yoksun bırakılan teknoloji ‘insanı öylesine miyoplaştırır ki, sadece bu dünyayı düşünür, oraya dalar gider ve Kur’an’ın ifadesiyle- ‘öteyi, yani ‘işlerin sonunu’ gözden kaçırsınız.’⁸

4 Adil Çiftçi, ‘Toplumbilimi, Teoloji ve Bilgi Sosyolojisi’, s. 54-55.

5 Robert J. Wuthnow, *Din ve Modernlik*, derleme ve çeviri: Adil Çiftçi, s. 85-86.

6 Adil Çiftçi, ‘Toplumbilimi, Teoloji ve Bilgi Sosyolojisi’, *Din ve Modernite-Toplumbilim Yazıları I*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s. 53-54.

7 Zygmunt Baumann, *Bireyselleşmiş Toplum*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s. 59.

8 Adil Çiftçi, ‘Bir Sosyolog Olarak Fazlurrahman’, *İslam ve Modernizm- Fazlurrahman Tecrübesi -*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dair Başkanlığı Yayınları, 22-23 Şubat 1997, İstanbul, s. 60.

Modernite yeniye idealleştiren bir dile sahip. Hızlı tüketim sürümüne hareketlilik kazandırabilmek amacıyla tüm tüketicilerden düşünebilmesi, irdelemesi, gerçekte ihtiyacı olma meselesi hakkında sorgulanması modernitenin pek de heveslisi olduğu bir durum değil. Modernite düşünmeyi, sorgulamayı, yeninin peşinde koşmayı üreticisinden -bilgi, mal, hizmetler.- beklerken, tüketici kitlesinden beklemeyi zaman kaybı olarak görür. Düşünmek biraz da durmayı gerektirdiğinden, bu dünya ile sınırlı olan hayatında pek çok şeyi gerçekleştirebilmek modernitenin amacı olması sebebiyle modernitenin tüketim hızına ve diğer amaçlarına katkıda bulunmayacaktır. Genelin düşünmesi, amaca hizmet edecekse eğer, değer atfedilebilir.

Kalıcılık taşımayan, değişime, yeniliğe, sorgusuz sualsiz uyum sağlayabilen her olgu modernite tarafından benimsenir ve destek görür. Moda, bu çerçevede modernitenin mesajlarını ilettiği bir araçtır. Modernite tüm dünyayı, sorunları, arayışları, ideolojileri, ümitsizlikleri, beklentileri, beğenileri bakımından tek tipleştirmek ister. Teknoloji, moda, gıda, giyim endüstrisi, tüketimin döngüsellliği açısından özel önemi olan özel günler -sevgililer günü, anneler- babalar günü gibi- sonuçta tüm dünyayı benzerleştirme gayretinin açılımıdır.

Anlaşıyor ki modernite âdeta insan iradesiyle yönlendirilerek bugüne kadar, farklı içerikleriyle gelen bir rüzgar. Yönlendirenler pek çok insana ulaşmayı hedeflediğinden genel insan kitleleri tarafından üzerinde düşünülmesi derdinde değil. Her birey insan olma sorumluluğuyla modernitenin imkânlarıyla karşılaştığında, tefekkür eleğinden geçirebilse modernite bu denli yalnızlaştıran, belirsizleştiren, güvensizleştiren bir düzeye gelebilir miydi?

2. 'MODERN OLMA'NIN YENİ ANLAMLARI

Modernlik, yaşadığı zamanı anlamasını, yeni değerlendirmelerden geçirebilmesini sağlayan yolculuk hali. İnsanın bugünü ile uzlaşısı. Bu uzlaşmayı sağlayan en önemli yetisi, hayatındaki en önemli güvencesi ise aklı. İnsana meleklerin secde etmesine sebep olan yeti, düşünebilme, izah edebilme, hayatı farklılıklarıyla tanımlama kabiliyeti. İnsanı meleklerden farklı kılan, Tanrısına karşı, varlıklara karşı ve kendine karşı özgür kılan -özgürlük, sorumlulukla bir aradadır- yetisi: aklı. Farkında olmanın, farklı olmanın, ifade edebilmenin kaynağı. Allah'ın yarattığı insandan mutlak iradesi, düşünebilen birey olması. Meleklerden farklı olarak ona verilen bu düşünebilme, ifade edebilme kabiliyetiyle, ontolojik anlamda insanın yaratılışından beri modern duruşundan bahsedilebilir.

'Yeni okumalara ihtiyaç var' düşüncesinde dahi yaşadığımız modern hayat içerisinde olmaklığı kabul etmek anlayışı hâkim. Öyleyse modernite modern insandan yeni üretimler, yeni fikirler yapabilmesi beklentisi içerisinde.

Modernleşme olgusu, teknik anlamdaki yenilik, değişimle ve değerler dünyamızdaki olağanüstü farklılaşmalarıyla dünyalarımızı belirlemeye, yönlendirmeye başlamıştır. Yenilik ve değişmeye karşı övgü ve merakımız, teknolojiden, değer dünyasına kadar pek çok şeyi almayı hızlandırmıştır. Günümüzde ise modernleşme, verdiği ve aldığıyla sorgulanmaya başlanmaktadır. Suç ve vebali moderniteden ziyade, eski olan ne varsa atmak, yeni ve görünürde hayatı rahatlatıcı ne varsa alma güdülerıyla hareket eden insanın, sorgu-sualsiz, teslimiyetçi hareketinde görmek gerekir.

Bir isyan süreciyle gelen modernitenin akılcılığı bugün, çok sayıda insanın tüketimini değil, fakat birikimi merkeze almış bir üretim toplumuna tekabül eden türden akılcılıktır.⁹

Modernite, her şeyin sorgulanabilirliği üzerinde dururken, sorumluluğu da bireyin inisiyatifine bırakmıştır. Değişimi, yeniyi elde edişi 'sahip olma' merak, ilgi, özentilerin bir aradalığına rağmen, hakikatte 'olma' amacıyla hayatta var olmayı başarma ideali de çizer modernite. Aksi takdirde moderniteyi, hayatı, değişimi, olgu ve olayları yeniden okuyabilen insanların son bulduğu bir dünyadan bahsedilebilirdi. Bu yüzden kimi insan için atıştırmalık hayat getirileri sunabildiği gibi, sorgulamayı, düşünmeyi amaç edinmiş kişiler için bitmeyen düşünsel uğraş alanları yaratır.

Modernitenin ilk ortaya çıktığı zamanlarda geçmiş 'sil baştan' yapmayı zorunlu kıldığı iddia edilse de, bugün modern olmak, çeşitliliğe en fazla kucak açabilecek, geçmiş anısıyla geleceğin tasarılarını bir araya getirecek insan merkezli hedefi gerçekleştirme eşiğine geldiğinden söz edilebilir. Yerel ve geleneksel olanla dünyaya ait olanı bir araya getirecek toplum olma hedefiyle modernite, gerçekliğe dair söz söyleyebilme potansiyelini canlı tutar. Modernliğin günümüzdeki hedefi, teknik ve pazarların birleşik dünyasıyla, giderek tehdit edilen ve dolayısıyla da saldırganlaşan kimliklerin parçalanmışlığı içte ve dışta yaşamakla birlikte bu halinin daha da fazlaşmasını önlemektir. Bununla birlikte düşünce alanında, demokratik kurumlarda, akılcılığın, bireysel özgürlüğün ve toplum içinde bir arada yaşamanın yani kolektif kimlik bilincinin imkânlarını araştırmak olmalıdır.¹⁰

Modernliğin kavramsal açıdan dönüşüm sürecinde, bireycilik ve bireyselleşmeye dahi yeni anlamlar inşa edilebilmekte. Bu durum insanı yalnızlaşmasından kurtarmaya yönelik, değerlerle barıştırmasına ilişkin bir eylemdir de. Bu döngüde inşa edilen kavramlardan bireycilik, bireylerin diğer bireylere karşı ahlaki sorumluluğuna ilgiyi açığa çıkartan bir kavramken, bireysellik ise bireyin kendi benine yönelik ahlaki sorumluluğu üzerinde durur. İlkinde ilişkiler bireyler arasında tayin edilirken, diğerinde ilişkiler bire-

9 Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, Çev.: Hülya Tufan, YKY, İstanbul 2004, s. 14-15.

10 Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, s. 11-12.

yin içsel unsurları arasındadır. Ahlaki sorumluluk duygusu ise, bireyin başka şekillerde davranabilme özgürlüğünü de beraberinde gerektirir. Bu durum yoksa, yükümlülükleri yerine getirmiş olmaklık hissi mümkün değildir. Bir insan kaçınılması mümkün olmayan bir şeyi yapmakla pek nadiren ahlaki onur duyduğuna¹¹ göre ahlaken sorumlu olabilmek zıtları kavramayı, seçebilme feraseti ve kabiliyetini de ihmal etmez. Böyle bir sorumluluk, tam anlamıyla dinin insanlarda kemale erdirmeyi murat ettiği seviyedir.

Modern dünyada, modern bireyler olarak insan sorumluluklarıyla yüzleşmek ve karşılaşmak durumundadır. Modernliği evinin, giyiminin, yeme ortam ve alışkanlıklarının değişmesiyle değil, geçmişten bugüne gelen söylemleri anlayabilmesine ve yeniden üretilebilir dokusunu ihmal etmemesine bağlıdır. Bunu yaparken içsel -kendine ait- niyet sorgulamalarıyla birlikte ahlaki yetkinliğe ulaşmak, modern dünyada yaşamak zorunda olan modern bireyin derdi olabilmelidir.

3. MODERNİTE - DİN VE DEĞERLER

Modernite, yığınla seçenek ve tercih imkânları barındırır. Önemli düsturlarından biri, her şeyin olduğundan farklı olabileceğidir. Böyle bir bilinç halinde ise, gelenek artık bağlayıcı olmaktan çıkar, mevcut durum değiştirilebilir olduğuna göre, gelecek de açık bir ufuktur. Modernite, insana yeni seçme, özgürlük fırsatları sunsa da, insanlar tarafından bunlar yüksek bedellerle alınır. Bu bedele Durkheim'den beri sosyal bilimciler anomi derler. Anomi, 'bireyin evren ve diğer insanlarla istikrarlı ve güven verici bağlarından kopma, hayatını yönlendirmesine yetecek anlamlardan ve değerlerden yoksun hale gelme, korunmasız kalma halidir.' (Berger)¹² Bu nedenle insana fikir, inanç, davranışlar, değerler yönünden köklerini ve köktenliğini sarsıcı bir tür müdahale olduğu söylenebilir.

Din ve modernite hayatı farklı düzeylerden şekillendirme gayretindedir. Modernite, bu dünyayı dönüştürme, bu dünyaya ait seküler anlamda söz söyleme çabasıdır. Din ise, dünya ve ahirete dair hitaplarla insan bilincine seslenir.

Dünyanın, dinsel, geleneksel düşünce ve yaşam biçimleriyle düşünülecek anlamının yitirildiği bir iklime sahip modernite. Modern dünya, salt dinsel önermelerle açıklanan bir dünyaya karşı çıkmıştır. Dinsel, geleneksel değerlere isyani bir karşı duruşu olsa da, kabul ettiği, edilmesini istediği, değerleri -anamları- vardır. Bir düzeni kaos olarak görüp, bir başka düzen getirmek isteyen oluşumlarda olduğu gibi modernite de salt dünyaya özgü, bu dünyayı kurmaya biçimlendirme amaç ve kararlılığındaki değerlerinden vazgeçmemiştir. İnanan ise, 'öte dünya' inancıyla iki dünyayı da kuracak, biçimlendirecek değerlere tutunma gayretindedir. Modernitenin ahreti, bu dünyaya

11 Robert J. Wuthnow, 'Din Sosyolojisi', s. 90-93.

12 Adil Çiftçi, "Toplumbilimi, Teoloji ve Bilgi Sosyolojisi", *Din ve Modernite-Toplumbilim Yazıları I*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002, s. 54.

ait yarın ve gelecek düşüncesiyle mümkünken, dinin ahiret düşüncesi yaşanılan ve yaşanılacağına inanılan dünya ile birliktedir.

‘Öte’ ve insanı ‘aşan’ bir dünya ile ilintili olan ve kavramlarını ona göre düzenleyen ‘geleneksel dil’ modern zamanlarda yerini ‘bu dünyacı’ göndermelerle dolu bir ‘yeni dile bırakır.’ (Berger)¹³ Modernite, kim olduğunun, nereden geldiğin, nereye gideceğinin anlamları üzerinde insanı düşünsel bir arayış içerisine sokmaz. Amacı bu dünya döngüsü etrafında şekillendiğinden, insanın köklerini yalnızca bu dünyaya bağlar, dolayısıyla dünyada durduğu sürece insana değer yükler. Toprak olan bedenin anlamıyla, nereye gittiğiyle, nelerle karşılaşabileceğiyle ilgili fikir yürütmeleri benimsemez, ölen beden toprağa karışmıştır. Ruhun nasıl bir yolculuk yaşayacağı hakkında bilgi üretmeye bir değer atfetmez. Değerler, gelenek ve dinî açıdan kavramlar kırılmış, sırf bu dünyayı imar edici boyutu dinlenir olmuştur. Bu yönleriyle her eylemin hem kula, hem Allah’a dönük olan yönünün unutulmuş halidir modernite. Geriye, bireyin insanlara ve kendine karşı görevi kalır. İki dünyanın farkındalığına sahip bir sorumluluk bilincinden öte, bir görev bilinci katar insana.

Din, değer alanına açık, dönüştüren, ondan beslenen bir değer oluşturunusudur. Değerler merkeze nelerin konduğuyla ilgili olarak geliştirilirler. Dinin beslendiği ve dönüştürüp değiştirdiği değerler iki dünya ve inanç merkezliken, modernitenin değerleri seküler alanla sınırlıdır. Bu meyanda modernitenin değerlerle arasının tamamıyla uzak olduğu da söylenemez.

Din, toplumsal ilişkilerdeki belirsizlikleri gidermede yardımcı ana etken olur. Toplumsal ilişkileri karmaşıklaştıran, zorlaştıran belirsizlikleri azaltır.¹⁴ Modernite ise, bireylerin iç ve dış dünyalarına zorlama ve baskıyla geldiğinde, belirsizliklerin artacağı söylenebilir. Modernitenin gelmesi değil belirsizliği arttıran, nasıl geldiğidir. Aynı şey din, gelenek, normlar, modanın geliş biçimiyle de ilgilidir. Dinin toplumlara uyarı şeklinde gelişi hiçbir zaman baskıcı olmamıştır. ‘Dinde zorlama yoktur’ ayeti¹⁵ Allah’ın amacını dikkatimize sunar.

Din, esasen ileri düzeyde kaygılarla birlikte, dünyadan başlayacak bir adımı önemsemesi itibarıyla dünyeviliğe açıktır. Dinin dünyayla bağlantısını koparacak şekilde, dünyayı merkeze aldığı değerlere, ahlaka dayanarak şekillendirmek yerine sorumluluğun bittiği ahiret âlemine dönüştürmek dinin algılanma biçimini olumsuz yönde etkilemiştir. Böyle bir din anlayışı, insanın günlük ihtiyaç ve meşgalelerinde dinin yerinin sınırlandırılmasına sebep olmaz mı? Oysa din hayattır diyoruz çoktandır.

13 Adil Çiftçi, ‘Toplumbilimi, Teoloji ve Bilgi Sosyolojisi’, s. 55.

14 Robert J. Wuthnow, ‘Din Sosyolojisi’, s. 66.

15 Bakara suresi, 2/256.

Din dünyayı düşünmeye dair, dünyaya ait olan hakkında bilgi üretmeye karşı çıkan bir tasavvura sahip değildir. Bütün mesele kişisel çıkarların din dilini kullanarak bir hitap tarzı üretmesi, insanlara tek doğru biçiminin bu tarzda üretilen bilgi ve eylemlerin din merkezinde algılanarak çekim alanına getirilmek istenmesidir. Dine yaslanarak düşünmeye sınır ve dayatma konulma sürecine karşı çıkışla başlayan modernite bir hak arama eylem biçimidir. Din yalnızca dünyaya ait bilgiyi değil, görünmeyen âlemlerin bilgisini de muhtevasına katar. Bilinmezliklerle -ceza, mükafat, cennet, cehennem, insanın amelinin derecesi gibi- insanlığı aldatmaca dilini üreten kurumlara, bilhassa dini sömürme aracı olarak kullanan kilise aristokrasisine karşı başkaldırıyla başlaması, hakikatte dinin bu tür varyantlara dayandığını gösterir mi?

Din, insanın aklına hitab eden 'Akletmez misiniz? Bunu ancak derin düşünenler anlar' gibi pek çok vurgularla insanlığın ufkunu derinleştirmesine salık verdiğine göre, insanın dünyadan uzak olmasını isteyebilir mi? Akıl sorunlarla baş edebilme, hayatı anlayabilme yetisiyle donatılı olduğuna göre esasen dünyevi olan bir araçtır. Biraz daha ileriye gidersek, bütün dinlerin gönderiliş sebebi, insanın akılla, düşünmeyle olan irtibatının kesilmesi değil midir? Atalarının inandığı gibi inanmak isteyen bir topluma hitapla başlayan büyük bir söylem değil midir Kur'an? Allah'ı anlayabilmek için Kur'an ayetlerine başvurduğumuzda öncelikle bir birey olan insana hitabı vardır. Onun düşünmesini, sorgulamasını, derin bilgilere ulaşmasını ister. Allah'ın insan için murat ettiği en önemli amacın bu olduğu görülür.

Dinde geleneğin, amellerin devamlı surette sorgulanabilirliği hâkimdir. Ataların inançları sorgulanır örneğin, 'âlimlerin ihtilafında rahmet vardır' düşüncesini kalıcılaştırmak ister İslam dininin önderi. Devamlı düşünmeye, akıl sahiplerinin ilme yapacağı katkı, oku emri, hikmet derinlikli ilme vurgulu bir anlam ve dil bütünlüğüne sahiptir.

Allah'ın gönderdiği her peygamber ile birlikte o dönemin düşünce ve davranış yapısına karşı çıkış söyleminde, Tanrı'nın asıl amacının inançta değişmemesi gerekenler olduğu görülür. İlâhi hitabın insana ve topluma, çözümsüzlüklere bir açılım, çözüm getirme biçimine bakılırsa güncel olana farklı bakış açıları, çözümler getirebilme çerçevesinde anlamı, toplumun ve insanın idrakine sunduğu görülmektedir. Günceli ötelememe anlamında, Tanrı'nın modern bir söylemi benimsediği sonucuna varabiliriz.

Modernite ve dinin benzeştiği yanlarda her ikisinin de akla vurgusu görülebilmekteyse de dinin akla, düşünmeye vurgusu onları tek ve en önemli düzeye çıkartıp, her şeyi öteleyici bir konuma getirmek olmamıştır. Bu dünyanın sorgulamalarının yanında en önemlisinin ahirette sorgulanacağını düşünerek yaşamak olduğunu sıkça belirtir. Din, moderniteden farklı olarak iki dünyadaki huzuru amaçlar. Modernite ise, bir yaşam biçimi olarak yansıtmak istediği -ve üstelik dayatmalara karşı çıksa da dayatmalarından biri olan- seküler anlayışı modern insanın düşünce ve yaşam dünyasında hâkim kılmayı

amaçlar. Huzur, moderniteye bir arayış olarak atfedilemeyen, insanlığın yeniden arayışa geçtiği kayıdır.

Din insanın kendine dönmesine, aynayı kendine tutarak gelişmesine, kişisel düzeyde iç sorgulamayı, davranışlarının kalitesini ölçebilmeye –nefis muhasebesi- oldukça önem verir. Modernitenin bu minvaldeki ahlak anlayışı, dışarıya hoş görüntü veren, şikayet konusu olmayan, insanlara faydalı olan, amaçların gerçekleştirilmesinde yardımcı olan görüntü düzeyinde sorun olmaması amaçlanır, bireyin iç sorgulamaları biraz da bu sebeple uzakta kalır.

İnanan insanın Allah, öte dünya ve diğer inanç esasları, düşünmeye, derin bilgi çıkartabilme ameline önem vermekle beraber, bulunamayan, tüm yönleriyle bilinemeyen, anlaşılamayan konulara geldiğinde hikmetin diliyle insanı bu ve öte dünyasına yine de kökleriyle bağlı tutar. Din insanı kendinden uzaklaştırmadığı gibi, bir yerlere de savurmaz. Kendine, Tanrısına, insanlara, görünen ve görünmeyen çevresiyle uyumlu bir iç ve dış hayatı önemser.

Modernite ise nihai olarak kutsal-kutsal dışı ayrımını yaparken dine, kökenini din-den alan değerlere de mesafeli olduğunu ortaya koydu. Modernite her ne kadar, din, değerler dolayısıyla kaynağını onlardan alan ahlak arasında belli bir mesafeyi savunsa da –akla verdiği aşırı değerle- rasyonalitenin de ahlak-değerler, etik kurallardan kabul görmesi ve gelişebilmesinin mümkün olmadığı sonucuna varmıştır. Bir işletme ve insanın çalıştığı hemen her tür ortamda değerlerin girdisi olmadan çalışanların verim elde edemeyeceği gibi bir sonuç beklenebilir. Modernite bu tür kuralları, dünyevi koşullarda sorunsuz biçimde yol alabilmesi şartıyla talep ettiğinden, değer ve ahlakın öngörülerıyla uzak sonuçları dikkate alması gerektiğini kabullenmiştir.

Modernite, dünya ile ilişkilerinin iyi olmasını önceleyen bir yaklaşım biçimini âdeta dayatmıştır. Bugünün insanına bir değer sisteminin oluşması için ölçüt olabilecek hangi düzlemde değerleri benimsemesini ister? Dünyaya değerlerin dünyasından bakmak gibi bir yaklaşımı var mıdır? Yönetimde, işte ve bilimsel ortamlarda tarafsız, kuruma ve insanlara zarar vermeyecek etik kurallardan bahsedilebilmekte. Modernitenin tarihsel oluşumunda dinsel inançların bireyin özgür düşünmesini ve özgürlüğünü engelleyici boyuta gelmesiyle aslında dine değil de dinsel inançların totaliter bir zihniyetle düşüncelere ambargo koymasını amaçlayan bir başkaldırıdan söz etmek mümkündür. Batıda, kilise yapı ve işleyiş biçimine, düşünme şekline, hayatı yorumlayamamaya ileten hukuksuz bir düzene getirilen eleştirel bir tavırla başladı ve arttı. Bu yüzden modernitenin ilk anlamlarında, hayatı ve gündelik hayatı kaos haline getiren yorumlamalara karşı bir duruş mevcuttur. Yine de her ülke ve insan, farklı yorumlayarak çeşitli tavır alışlar geliştirdiğinden söz edilebilir.

Zamanla süreç tüm ‘öte’ anlamlardan uzaklaştırılmış ve ‘Batı dünyasının sınır tanımayan sekülerizminin bir sonucu olarak su, evvela dini olmayan güçler tarafından bulandırılmış; sonra da dine sekülerleştirilmiş kainatın haritasını alıp bu sulara seyretmesi söylenmiştir.’¹⁶

Modernitenin ilk yaşadığı zamanlarda derin bir şüpheyile isyan eden insanın – anlamak için sorgulayan değil- derununda şüphe halleri dikkat çeker. İnandığı değerleri, ataların inaniş ve davranışlarını yanlışlanabilirliğiyle sermest oluşu, özgürlüğünü böylece elde edişi unutulmamalıdır. Modernitenin ortaya çıkışı ve gelişim süreciyle bugün ve yarın da modernitenin ve onunla birlikte düşünce dünyamıza gelen pek çok kavramın, aynı anlamları içereceğini düşünmek bir yanılsamadır ancak. Bu tür bakış açısı, özgürlük adımı olan bu duruşun anlam sapmalarına neden olacaktır.

Dine, değerlere, geleneğe karşı bir isyan süreci moderniteyi insandan, anlamlı bir hayattan uzaklaştırabiliyor. Bugünün modern insanın çıkmazları ve hatta moderniteye getirilen eleştiriler, çoğunluk olan yığınlar arasında, insanı salt tüketim nesnesi haline getirmişliği. Biz çözümü insanın modernite hakkındaki tasavvurları ile, modernitenin insan hakkındaki tasavvurları üzerine yoğunlaşarak, modern dünyanın çıkmazlarından ancak insanı, duygu düşüncelerini, salt bu dünyanın cenderesinde kalmayıp inancın dünyası –ahiret- ve hatta bu dünyanın farklı dünyalarıyla anlayıcı, bilgi üretici, yaşama aktarılabilir bilgiyle yan yana oluşuyla mümkün olacağını düşünüyoruz. Bu minvalde Allah’ın farklılıklara dair bakışını, farklılıkların insan yaşamında esasen geliştirici bir unsur olduğuyula ilgili sözlerinden anlamak mümkündür.¹⁷

Dinin temel anlamı sadece dünya ile diyaloga girmek olmayıp, insan ruhunu dünyadan da korumak olduğuna göre düşüncenin¹⁸ görevi, modern insanın boşluk ve hiçliği yaşaması gibi koşulları sebebiyle, bu yaşantının sebebini ve bu çeşit yaşantının insanlığı tekrar Allah’a götürmede taşıdığı anlamı açıklamak zorundadır ve bunu yapabilmesi mümkündür. Tefekkürün görevi Bâki’nin nurunu insanlığın dünya yolculuğundaki yaşantısına yansıtmak olmalıdır.¹⁹

4. İNSANIN MODERNİTE TASAVVURU

Modernite, Aydınlanma Felsefesinin utkusundan sonra, kişisel ve kolektif öznenin ortaya çıkışının tarihidir. Özneliğine vurguda bulunarak öne çıkarılan birey, giderek

16 Seyyid Hüseyin Nasr, *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 216.

17 Rûm suresi, 30/22; Maide suresi, 5/48; Hucurat suresi, 49/13.

18 Yazar burada ‘teoloji’ ifadesini kullanır.

19 Seyyid Hüseyin Nasr, *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*, s. 217.

toplumsal rollerden kurtulma yolunda olsa da kendini toplumsal ve kültürel kimlik olarak görmek ister. Akılcılıkla diyaloga girse de çatışmayı yaşar.²⁰

Modern dünyanın yaşadığı süreçlerden olan modernite ‘insanların beğenilerinin, değerlerinin ve normlarının eğitim, aile, kültür, hükümet, yasa, vb. gibi ‘topluma ait’ kurumlarca giderek daha az belirlendiğini, toplumsal yaşamın bir ‘geleneksizleştirilmesi’ olduğunu öneren argümanla ilişkilidir. Bu tür geleneksel kurumların merkeziliklerini yitirmelerinin bir sonucu, toplumun kurumlarından oldukça ayrı olarak, birey ve grupların ‘yeni sosyallikler’ olarak kendi kurumlarını kurmayı daha fazla tahayyül edebilmeleridir.’²¹ Toplum yönlendiricileri tarafından bir şeylerden rahatsız olmak, akli biricik mekanizmalar yoluyla tahakküm altına almalara karşı çıkılarak gerçekleştirilen hareketlerin devamında ortaya çıkan modernite, yok ettiği, silikleştirdiği kurum, değer, insan manzaralarıyla mest olsa da sonuçta, değişimi tüm acılarıyla, yoksunluklarıyla yaşayan insan olmuştur. İnsanı varoluşsal çıkmazlarından kurtarmak, insan eliyle yapılan bu yetkisizleştirmeye karşı yine insanın kendine, hayata, hayattakilere ve hayatta olamayanlara değer katmasıyla mümkündür.

Modernitenin ilk yaşadığı zamanlarda derin bir şüpheyle isyan eden insanın – anlamak için sorgulayan değil- derununda şüphe halleri dikkat çeker. İnandığı değerleri, ataların inanış ve davranışlarını yanlışlanabilirliğiyle sermest oluşu, özgürlüğünü böylece elde edişi unutulmamalıdır. Modernitenin ortaya çıkış ve gelişim süreciyle, bugün ve yarın da modernitenin aynı anlamları içereceğini düşünmek bir yanılsamadır ancak. Bu tür bakış açısı, özgürlük adımı olan bu duruşun anlam sapmalarına neden olacaktır.

Modernliğin eleştirisini hayatı düşünceleriyle üretenlerin sorunu olmuştur, soru ve sorgularıyla yaşamayan insanın sorunu henüz olamamıştır. İşsizlik, ekonomik belirsizlik ve dalgalanmalar, eğitim alanındaki yetersizlikler, güvenin ve samimiyetin azalmasına dair örnekler bireysel hayatlarda birebir yaşandığında ancak şikayet konusu olarak söylemlerin üretimine sebep, anlamaya dair vurgulardan uzak olarak.

İnsanın birey olma çabası kurulurken özgürlüğünün ilanıyla ortaya çıkan sorunlarının hallerine düşer yine. Çözümler sunabilen her türlü dinlemeye açıktır. Modern bireyin buna dair önemli derdi ise yalnızlıktır. Özgürlük istenci bir parça yalnızlığın hissedilmesiyle sonuçlanır. Bu çerçevede modern hayat içerisinde yaşayıp da özgürlük arayışındaki dindar birey de yalnızlığın dini terminolojideki değeriyle sızısını sarmaya başlar. Alfred North Whitehead’ın bununla ilgili ifadeleri ilginçse de hakikate ışık tut-

20 Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, s. 11-12.

21 John Urry, *Mekanları Tüketmek*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999, s. 298-299.

maktadır: ‘Yalnızlığıyla nasıl başa çıkacağını bilmeyen ve hiçbir zaman yalnız olmayan kişi, hiçbir zaman gerçek anlamda dindar olamaz.’²²

Modernite, acı çeken bir dünyada bireyin acılarını hafifletmeyi umursamaz. Tüketime, ilerlemenin kışkırtıcılığı altında biraz durup, kendinin ya da ötekini acılarıyla uğraşmak ilerlemeyi, değişimi, merteye kat etmeyi fikrinin odağına yerleştiren modern insan için durup eğleşmek, yaraları sarmak zaman kaybettirici anlamsızlıklar olarak görülür. Buna ilaveten, modern zamanlarda ayıp, günah, sevap gibi toplumsal ve kişisel gözlemi, değerlendirmeyi gerektiren kavramlar, başkalarının subjektivitesinden, değerlendirmesinden çıkıp kişisel sorguya bırakılmıştır. Geleneksel anlamda başkaları yerine, ‘modernite ayıplamasın yeter’, düşüncesi daha elzem olmuştur.

Modernite, değişimi zihinlere ve hayata yerleştiren bir dile sahip. 80’li yıllarda dindarlığın içselleşmiş ve çeşitli görüntüsel simgeleriyle şehir hayatında tutunmaya çalışan kişiler arasında modernitenin rüzgarından uzak kalabilmek için bidat (hase-ne-seyyie) kavramlarıyla moderniteyi -yönetemeseler de- yönlendirmeye çalıştıkları gözlemlenmekteydi. Bugün ise modernite bir yönlendirme sürecinde değil, kanıksanmış ve kabullenilmiş bir toplumsal olgu olarak gözlemlenebilir. Modernite kendine ait kavramlarla dindar bireyin bilincinde yer alabiliyor, hatta bilincini dönüştürebiliyor. Mümin bilincinde de bidat kavramının bir zamanların nostaljisi olarak hatırdaki kaldığı not edilebilir.

İnanan insan hassasiyetleri, duyarlılıkları olan kişi olduğuna göre, farklı duyarlılıkları anlamak için –sırf dünyevi kaygılar üzerine kurulu da olsa- durmalı, anlamaya çalışmalı, benimsenecek ya da yeniden üretilebilecek bir şey görüyorsa benimseyebilmeyi, yeni üretimler yapıcı söz sahibi olabilmeyi zaman kaybı görmemeli. Bugün önemli bir sorusudur, modern bir dünyada inançlarıyla, değerleriyle bir duruşa sahip olmayı önceleyen insanın: Modern bir dünyada yaşayıp sekülerizme kapılmadan ve kutsal olanı ötelemeden yaşayabilmesi mümkün müdür?

5. MODERNİTENİN İNSAN TASAVVURU: İNSAN YETİŞTİRME DÜZENİNE İMKÂN SAĞLAYABİLİR Mİ?

Modernite Batı’da dinin, geleneğin dolayısıyla değerlerin tek sesliliğine karşı ‘hak’ların arayışı ile birlikte başlamışsa da, yok edilen Tanrı, kaos ve karmaşa ortamına giren değerler ve ahlak alanıyla birlikte, insanın Tanrı’ya, kendisine, insanlara, yaşadığı ve içinde yaşamadığı çevresine, diğer varlıklara karşı bakış açısını dayandıracığı ölçüt-

22 Snjezana Akpınar-Giv Nassiri, ‘Modernite, İslam ve Budizmle Karşı Karşıya: Akıl, Hikmet ve Gerilimler’, Çev. Onur İnal-Gönül Pultar, *İslam ve Modernite*, Derl.:Gönül Pultar, Remzi Kitabevi, İstanbul-Mayıs. 2007, s. 151.

lerden yoksun kalmıştır. Temele salt 'kendi'ni koyan bir ahlak, 'kendi'nden müteşekkil olmayan bir dünyada huzurunu kaybetmesine dönmüştür.

Modernitenin hâkim olduğunu kendi dünyalarında yaşayan bireyler başkasını, değerleri, dinsel fikirleri eleştirme hakkını kendinde görmekle birlikte, henüz kendini eleştirme gücüne erişememiştir. Elindeki ayna, varlık kategorisindeki her şeye ve varoluşuyla bu zamana dek anlam katılan her değere tutulabilse de, henüz ayna insanın kendi benliğine tutulamamıştır. Moderniteyi imar eden insan, Tanrı'yı, inanç merkezli değerlerin kendine tuttuğu aynayı fırlatmışsa da, bugünün modern dünyasında yaşayan insan aynayı yeniden tutabilme ihtiyacındadır.

Moderniteyi insana sağladığı katkı, değişim, savurma anlamlarıyla bir rüzgara benzetirsek, bireyin köklerinden kopmamak için bir insan olarak kendi varoluşsal anlamını öne alması bu rüzgarda yön verilen değil, yön veren konumuna yükseltecektir. Modernliği anlamak, hayatında merkeze aldığı din, değerler, geleneksel okuma biçimleriyle yeniden karşılıklı okuyabilmek hayata sorumluluklarıyla gönderilen her birey için önemlidir. Modern yaşamda asıl önemli olan teslim olmak ya da reddetmek değil, şimdilerde de ilk emrin muhatabı olduğunun idrakini bilmektir.

Modernite, aslında teolojinin hayata dair yeni bilgi üretememesi karşısında oluşan bir hayal kırıklığıdır. Bu kırılma, teolojiyi yeniden üretemeyen, hayat karşısında konuşuramayan din adamlarına verilen tepkiyle başlar. Oysa Allah'ın insanlığa ilk sözüdür okumak. Yeni okumalar yapabilmeyi anımsatır bu hitap. Ortada gerçek bir metin olmadığı halde okunmasına davet edilen, zihne açık, somut bir kitaptan müteşekkil olmayan bir hayat vurgusu vardır oku emrinde. Modernitenin başlangıcı bu nedenlerle haklı, anlaşılabilir bir kaygıdır. Okumayı, yeni söylem ve anlamlar üretmeyi durdurmuş bilinçlere karşı yapılmış bir isyandır. Okuma biçimleri üretebilme, aslında Müslüman bilincine yakın olan bir hal. Çünkü Hz. Peygamber'e ve dolayısıyla inananlara ilk hitap ve emir 'oku'mayla ilgili. Anlaşıyor ki, okumanın elde mevcut bir metinden öte bir anlamı var. Okumak geçmiş, bugünü, geleceği bütünüyle ihtiva eden bir anlama sahip. Geçmiş geçmişliğinde dahi kalamadığına, yeni anlamlara tutunarak anlaşılır olabildiğine göre 'okuma'nın oldukça da modern bir kavram olduğundan söz edilebilir.

Modernitenin ortaya çıkış adımları, insanın kendindeki gücü fark etmesiyle ve bunun Tanrı, değerler, gelenekle mesafe konduğu zamanlara denk gelir. Yine de bütün aşamalarında toplumlarda ortaya çıkan çatışma ve huzursuzlukları moderniteye atfetmek hakikati ıskalamaktır. Bu, insanın gücünü anlaması, akli tek ölçüt kabul etmesiyle ilgili bir süreç. İnsanlığın ergenlik hali. Zamanla kendini tek değer görmenin de yalnızlaştırıcı eksikliğiyle insan, dünyasını yalnızlıktan kurtarıcı eksen arayışına girmiştir. Dine, değerlere, geleneğe dayanmayan her şeye karşı –ideolojiler gibi- yeni kutsallıkların

atfıyla insan ifade edemediği din arayışında olmasa da, kutsalla irtibat sayesinde hayatın anlamını bulacağını itiraflarını örneklemiştir.

Şimdilerde ise dindar ve modern, gelenekçi bakışı anlayan ve modern çizgiler üretme gayretindeki insan profilleri hâkim. Yaşadığı zamanı, zamanın insanını anlayan bir çabayı bilince yerleştirmek amacı –ki modernitenin başlangıçtaki isyanlarıyla da örtüşmektedir- bilgileri sınayan, geleneği, ahlaki, değerleri reddetmek değil yaşanacaksa daha nasıl yaşanılabilir düzeyde arayış içerisinde olan insanı yetiştirmek, modernitenin modern derdi olabilmeli.

Bugün modern olanın bugüne ait olma, bugünü anlama, bugünü derleyip toparlama anlamlarına gelmesi, bugün içinde yaşayan halen diniyle tanımlanmak isteyen Müslüman bireyin, modern tanımlamalardan uzak kalamayacağı ortadadır. Modernite hayata dair yeni okuma biçimleri sunabilir. Dinin hayat içerisinde pasifize olmamasına, insanın din hakkında da yeni okumalar yapabilmesine katkı sağlayabilir. Modernite her daim bu dünyayı düşünen ve geliştirmeye çalışan ihtiyaçlar ürettiğine ve din de özde yeni okumaları insandan istediğine göre, dinin yaşanılabilir bir hayat tasarımı olması konusunda modernitenin bakış açısı, dinin hayat karşısındaki konuşmalarını canlı, dinlenir ve hayatla aidiyet bağını kuvvetli yapabilmesinde güdüleyici olabilir. Modernitenin yeni olana düşkünlüğü ile, dinin dünya ve ötesine dair tedbirli duruşu, yeniyi dair yeni okumalar sağlayabilir.

Modern yaşamın içerisinde doğmuş bir insan –hayatına getirilenin ve götürdüklerinin farkında olsun ya da olmasın- kolaylaştırma araçlarından faydalanmakla birlikte, olmayan, kolaylıkların gideremediği yokluğu, boşluğu da derinden yaşamış insandır. Sorgusuz sualsiz kabul edilmiş olan geleneğin, ataların dinsel ritüellerinin, söz ve eylemlerin alışkanlıklarla yaşana geldiği hazır yaşamdan, değerlerin, inançlarının sorgulandığı bir ivmeye doğru ruhsal döngüsünü yaşamaktadır modern insan.

Yeni arayışlarla ve moderniteye getirilen eleştiriler ortada suçlu arayışına yönlendirmiştir. Oysa bütün sorunu moderniteye yüklemek, insanın sorunlarını devam ettirir. Mademki bu dünya çoklu organizmalar, çoklu duygu-düşünceler, çoklu hayatlar, çoklu kaderlerle donatılı, modern dünyada insanın, çokluklar karşısındaki sorumluluklarını görebilme telaşında olabilmesi modern dünyanın modern duruşlu dünyasını iyi anlayan bireyine yardımcı olabilir. Çıkmazdan inkar ve reddedişlerle değil, farkında olmak, kabul etmek (farklılığı ve olanı), anlamak, düşünmekle mümkün olabilir.

Modernite içerisinde insan, sorunlarıyla yüz yüze geldiğinde dünyasını yeniden düşünmek sorumluluğuyla karşılaşmıştır. Modernite bir duruş alması gerektiğini düşündürmesiyle insana sorumluluklarını hatırlatır. Niyet sorgulamasını gözden çıkaran

modernite 'bana değmeyen yılan bin yaşasın' aymazlığındaki görüntü ahlakını benimse-
mesiyle hakikatte ahlaki duruşa bir engel de olabilir. Bu durum, fırsata engel değildir de.

Her yeni çıkana karşı, sorgulamadan ve anlama terazisinden geçirmeden kabul-
lenmek, insanı zamanla çaresiz kılacağı gibi, reddedişler de moderniteyle ile ilişkimizi
sorunlu hale getirecektir.

Modernite başlangıcından günümüze dek ve gelecekte de farklı var oluşlar, anlam-
lar sergilemekte. Bu yönleriyle üzerinde düşündüğümüzde bilinçli, sorgulayan insanı
hedefler. Modernliği başat figür olarak sunan insan kendini fark etmeyi öncelerken
başkalarının ne kadar farkında? Öteki ve ben ayrımını dünyasına yerleştirirken ben'ine
ve ayrımlaştırdığı 'öteki'ne karşı ahlaki önemsiyor mu, önemsemeli mi sorularını dert
edinmekte mi? Fakat görünürde her türlü derdi uzaklaştırmak, ötelemek için müca-
dele içinde olan modern birey görünür ve görünmeyen âlemlere uzaklaştırmacı mesafe
koymanın derdini yaşadığının farkında mı? Bugünün modernitesini şekillendiren in-
san, konulan mesafelerle yeniden, yeni bir dil üretme çabasında olabilmeyi amacına
yerleştirebilmeli.

Modernliği, hayat karşısındaki duruş olarak gören, çatışmacı genlerini bir tarafa
koyup sorgulayarak modernlikle konuşabilen ve böyle bir duruşu 'modern' olarak ta-
nımlama tarafında olan bugünün insanı, modernite tarafından biçimlendirilmek ye-
rine, moderniteyi biçimlendiren bir aktör konumuna gelebilir. Modern bir dünyada,
moderniteyi anlamak için sorgulayarak modern olmak mümkündür.

İnsanın moderniteyi yaşama gayreti din ve değerlerle uzaklaştırmacı, dışlayıcı bir
mesafe almasıyla anlamlandırırken, bugün insan modern bir dünyada yaşamakta ve
bu yaşam biçimlerini çok yönlü örnekleriyle bizzat kendi hayatında bulabilmekte. Bu-
labildiği için de sorunlu değil moderniteyle. Günümüz insanının modernitenin ilk giriş
halleriyle yaşadığı sorunsalları, karşı çıkışları, itirazları biraz daha bağırışlarla değil, içsel
sorgulamalarla –sorunlarla bizzat yüzleştğinde ve baş edemediğinde- tezahür edebil-
mektedir. Bu sebeple modernitenin bir iddia olmaktan çok, bir yaşam biçimi halleri
görülebilmektedir.

Tek başına pür ahlaklılıktan bahsedilemeyeceğine, ahlak bir başkasına karşı içte ve
dıştaki duruşunda ortaya çıktığına göre modern insan ahlaklılığı derinden sorgulama
ölçütleriyle karşılaşmak zorundadır. Bu ölçütleri dinden, değerlerden ya da gelenekten
alacaksa da, her birindeki bakış açılarını anlamak, bugünün dünyasında canlandırmak-
tan söz ediyorum.

Modernite ürettiklerini kolaylıkla kabul eden insan biçimlerini, yayılabilirliği,
genellenebilirliği hedeflese de, özgür, birey olmanın farkında olan, dünya içerisinde
dünyayla ilgili konularda sorumlu insan, değer hiyerarşisinde önce geldiğinden taklitçi

insana karşı da alaycı eleştiriler sunar. Modern hayatın insana sunduklarına ilaveten bir gerçeklik olduğuna göre, reddedilmesi anlamsız olur, sorgulanmadan bütünüyle benimsenmesi ise cahilce taklidi doğurur. Modernite ile daha yaratıcı bir tarzda yüzleşmeye, karşılaşma, tartışabilme imkânlarına ihtiyacımız var. İnsanın varoluşu, ancak bu düzeyde anlamaya açık yaklaşımlarla gelişimini sürdürebilir.

Modernite, dünyadaki bugünü, yarını, dünü, sorunlarını, beklentilerini ele alır. Oysa moderniteyle bir arada yaşayan, inanç ve amel yönünden duyarlılıkları, hisleri, hassasiyetleri olan mümin birey, böyle bir dünyada var olabilmek için yapıp etmeleri yönüyle hesaba katması gereken Allah'ı vardır. O, tüm yapıp etmelerinin, dışarıdan fark edilemeyecek niyetinin Allah'a karşı cevap verilebilirliği içerisinde dünyadaki anlamına bir cevap bulmuştur. Dünyada dengeyi gerçekleştirme amacıyla olan dini inancıyla moderniteyi birey ve toplumlara yansıyabilecek aşırılıklarından arındırabilme çabası, ahlaki bir duruş, modern bir dünyada yaşayan müminin hassasiyetlerinin belirginleşmesinde etkili olabilecektir. Dengesini yitirmiş birey, etkileyen, şekillendirip dönüştürebilen değil etkilere açık, rüzgârlara aşına bir varlık haline gelecektir. Dönüştüren değil durmadan dönüşen duruma düşecektir.

İnsanların modernlik algısı değişime uğradığına göre modernitenin dine, değerlere karşı çıkışları da başka bir yönelim seyretmektedir. Dindarlığın modern duruşlarla yan yana gelebildiği, tanımlandığı ve böyle ifade edilmekten kaçınılmayan bir dünyayı yaşıyoruz. Modernitenin dindar kimlikler tarafından kanıksanmaya başlamasının belki de en önemli sebebi dışarıdan müdahalelerin bariz, görülebilir yüzlerinin olmayışındır. Modernlik uğruna baskıcı diller yerine, toplumun ve insanın doğal süreçler içerisinde kanıksatıcı yüzünün hâkim olmaya başladığı görülmektedir. Modernitenin dışlayıcı dil yerini kuşatıcı, bir kesimi ya da sınıfı değil de bütünü kapsayıcı dili, kendini dindar olarak tanımlayan ya da dindar kimliklere yakın görenler için de bir seçenek sunabilmiştir.

Moderniteyle sorunu olan, modernitenin karşı çıkışlarla başladığı ve her coğrafyada bu karşı çıkışlar olmak zorundaymışçasına alınan yöntemlerle, bilhassa karşı çıkılan unsurlar özellikle din, gelenek, değerler olması sebebiyle dini, hayatında öne çıkartmak isteyen dindarın moderniteyle sorunu bir gard almadan öteye gidememiştir. Bugünün insanı ise, modernitenin sunduğu imkânların hayatını engelleyici boyuttaki sorunlar olduğu takdirde moderniteyi irdeleyebiliyor. Öyleyse bugünün insanı modernitenin sorgulanmadan benimsenip benimsenmemesi hakkında bir duyarlılık, aklını, değerlerini unutmadan da yaşama katılabilmesinin imkânları üzerinde düşünmek zorundadır. Moderniteden kurtulmak gerçekçi, olası bir özlem değildir. Modernite eleştirilirken bu sorunun sağlamlığı, gerçeklikle bağı yeniden kurularak düşünülmelidir. Bugünün modernitesine aklını kullanabilen (rasyonel değerlendirmeleri yakalayabilen), bireyselliğinin farkında, tefekkürü, ahlakı, sorumluluk bilinciyle yaşamayı öne alan, eğitimi

yaş, cinsiyet, ekonomik birikimden ziyade ‘oku’ emrinin şaşmaz odağı olarak gören insan bilincine doğru bir rota verilebilir.

O halde, moderniteye yeni bir yön vermek, bugün modern dünyada yaşayan her insanın olduğu gibi inanan insanın da meselesi olmalı. İslam’ın insanlığa mesajını içselleştiren birey, yaşama dünyasının farklı sorunlarına İslam ile uyumlu özlere üretebilen cevaplar bulma çabasında olabilmesi gerekiyor. Bugünün kafa yapısına İslam’ın ve inananın söyleyeceği sözler olabilmek zorunda. Dolayısıyla moderniteye bir mukabele olabilmeli. Cahiliye dünyasına yani o dönemin putperest toplumunun çıkmazlarına Allah’ın verdiği cevaplar, cevap veriş üslubu, içerik ve anlamların değerlendirilmesi, seküler bir yaşamı benimseyen bugünün insanına Allah’ın sesini duyabilme noktasında yardımcı olabilir.

Bu yüzden modernite, inanan insan için bir fırsattır da. Moderniteyi sorgulayan insan, özgür insan yetiştirme kurgusundan, sorumlu, düşünen, insani değerleri önemseyen bireylere varılabilmesinde katkı yapabilir. Özgürlüğe bu denli önem veren modernite, tahakküm altına girmeyen ve tahakküm etmeyen bireylerin yetişmesine zemin hazırlayabilir. Ahmet Hamdi Tanpınar’ın ifadesiyle ‘başka bir yere atlamak için bile bir yere basmanız gerekir’se modern dünyanın insanı bastığı yerde ve atlayışında da kendini yönlendirecek ‘değerlere’ ve denge halini belirlemeye ihtiyaç bulunmaktadır.

Hayatın pek çok alanında değişimi amaçlayan modernite, insanı, düşünce ve davranışlarında, genel olarak hayatı algılama ve yaşama aktarım biçimlerinde ataletten kurtarabilir. Aslında bu, insanlığa ‘oku’ buyruğuyla başlayan bir gayesi olan dinin inanlarınca da sorgulamayı sağlayıp, hayatın, çağın, zamanın ihtiyaçlarını, arayışlarını keşfe de çıkaracağından faydalı da görülebilir. Modernite bu yönleriyle okunduğunda başlangıçta ziyadesiyle, biraz da kendi döneminin koşulları sebebiyle mesafe koyması gerekmişken, bu zamanda yeni okumalarla bir heyula ve muamma olmaktan çıkar. Sunduğu diğer imkânlar sebebiyle modern bir dünyada yaşayıp da, moderniteye başkaldıran bir söylev üretmek rasyonaliteye de, tefekküre de uzak düşer.

Modernite, insanın hikmet arayışında kesintilere sebep olmuştur. Salt dünyayı dönüştürme işlevini gören akla aşırı güven, akli temel değer olarak algılamasına sürüklemiştir. İnsanın hayatına değen, dünyayı değerli bir yol alışla değerlendirmesine önem veren ve özellikle iki dünyayı da önemseyen din ise, dünyaları şekillendirmeye özen gösteren buyruklar, tavsiyelerle içkin atıflara sahiptir. Bu dünya üzerinde duran vurguları yoğunluktadır. Modernitenin bu dünyaya ait olan söylemlerinin dinin iki dünyalı söylemlerinden yararlanması moderniteyi iki dünyacı bir inanç sistemi yapmak için değil, bu dünyaya dair söyleminin insanı bütünlüklü bir amaçla yaşatabilmesi içindir. Bu dünyaya sahip olmak, hep bir şeylerin eksikliğini belleklerde canlı tutuyorsa dinin öte dünyacı, bilinen dünyaların yanı sıra bilinmeyen dünyalara karşı sorumluluğu

da canlı tutabilmesi açısından bu eksikliği onarabilir ve yaşama aktarılabilirliğiyle de imkânlar sunabilir.

Moderniteyle birlikte yeni bir akıl ve düşünme biçimine popülerlik getirilirken, kadim bilgeliliğin ve aklın (hikmetin) hayata, bireye katkılarında yararlanma imkânını bir tarafa koymasaydı, çift yönlü bir alışveriş belki de mümkün olabilecekti. Bugün bu alışverişin imkânları hakkında düşünülmeye başlanmıştır. Bu da dini, değerleriyle birlikte anlayıcı bir dili olan Müslüman bireyin kuşanabilmesiyle mümkündür.

16 yy. Rönesansının, 17. yy'dan itibaren makinenin ortaya çıkmasıyla sanayileşme ve liberalizminin, 18. yüzyıldaki bilimsel gelişmelerin, 19. yy. ideolojilerinin, sonrasında da ortaya çıkan kapitalizmin hızlandığı, kaynağı ve kökeni bize ait olmayan değişimlerden meydana gelen problemlerden tamamıyla uzaklaşabilir miyiz? Bir dünyada yaşamak, kendi sınırlarımızı keskin hatlarla belirleyip, kendi dünyamıza kapanmakla mümkün olabilir mi? Modernite, hayatı, gündelik olanı anlayabilme, değiştirebilme anlamlarını içerdiğine göre, mümin duyarlılığında kaçınılması gereken bir korkuyu taşımalı mı? Kısaca kendi dünyamıza kapanmaktan ya da kendi dünyamızdan söz edilebilir mi? Böyle bir dünyada Müslüman bilinci, sorunlardan 'bizim değil' yaklaşımıyla hakikatte kaçabilir mi? Uzak ülkenin olmadığı bir dünyada yaşadığımızı öğrendiğimize göre bu, pek mümkün ve makul değildir. Mümin, dünyayı bilen ve dünyasının-dünyaların farkında olan bir duyarlılık geliştirebilmek zorundadır.

Mevlana'dan alıntıyla suyu değil susuzluğu arama öğretisi, her gün yeni şeyler söyleyebilme tutkusu, modern dünyada yaşayan insana yeninin peşinde olabilmekle hakikati arayan olduğunun da bilincini kazandırır.

'Bilgi kaynaklarımız ve bilgimiz arttıkça her şeye yeniden bakarız ve tarihin bütün çalkantıları içerisinde 'Müslüman kalmaya devam ederiz' Modern dünyada 'Müslüman kalmaya' devam edebilmek için yeni bir düşünce biçimi bulma sorumluluğumuz vardır.'²³ Modernite biraz da bu sorumluluğumuzu hatırlatır. Düşünmeden benimseyen kitleler, moderniteyi popülerleştirebilirlerse de, kral tacı takmakla kimse kral olamayacağına göre, modern görünmekle de modern olunamayacaktır.

23 Adil Çiftçi, 'Bir Sosyolog Olarak Fazlurrahman', *İslam ve Modernizm- Fazlurrahman Tecrübesi*-, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dair Başkanlığı Yayınları, 22-23 Şubat 1997, İstanbul, s. 65.

OTURUMBAŞKANI- Evet, biz de Dr. Ayşe Karaköse Hanım'a çok teşekkür ediyoruz, hem de zamanına riayet ettiği için. Mecburen yetiştirmek için biraz hızlı davrandı.

Tabii, modernite burada da ifade edildiği gibi, bir zihniyet. Günümüzün ideolojilerini de kullanan belki bir zihniyet. Her dönem bir öncekine göre modern sayılabilir insanlık tarihinde, ama bugün bahsettiğimiz modernlik ve modernite sanayi devrimi ile başlayan çok baş döndürücü bir değişimin getirmiş olduğu ve ondan sonra da hızlı bir şekilde devam eden, onu takip eden değişimlerle beraber hayatımızı altüst eden, zihnimizi, her şeyimizi tahakküm altına alan bir yapı. Dolayısıyla moderniteyi başlı başına ele almak, konuşmak önem arz ediyor.

Bundan 30-40 sene öncesine kadar kullandığımız tarım aletleri, 5000 sene önceki insanın kullandığı tarım aletleriyle aynıydı. İşte dürgeniydi, yabasıydı ... Bilenler bilirler. Ben çocukluğumdan bunları hatırlıyorum. 5000 sene önce de onlar kullanılıyordu, kağıt kullanılıyordu, teker kullanılıyordu ama şimdiki çocuklarımız için artık bunlar müzelik eşyalar. Hiçbirisinin adını duymadılar, hiçbirisini tanımazlar.

Dolayısıyla bu zamanımızdaki büyük ve hızlı gelişimin göstergeleri ve her şeyi altüst eden bu gelişmeyle beraber zihinlerimiz, anlayışlarımız, yaklaşımlarımız, her şeyimiz paramparça, altüst oldu. Dolayısıyla modernite karşısında savunma durumuna geçtik. Ne yapabiliriz, nasıl kendimizi koruyabiliriz?

Modenlik deyince bir kısmımızın aklına olumlu şeyler geldi. Sonra bu kavram öyle bir olumsuz yapıya büründü ki, şimdi modernite dendiği zaman insanlar endişeleniyor, korkuyor. Gelenekleri, dinleri, her şeyi mahveden, eskiyle her şeyin bağını, irtibatını koparan bir anlayış olarak görüyor bir kısmı. Bir kısmı da halen biz çağdaşız, moderniz diyerek kendilerinin savunmasını veya başkalarına karşı üstünlüklerini ortaya koymaya çalışıyor.

Şimdi, ikinci tebliğcimiz Ali Kumaş hocamız. "Ekonomik Sistemlerin İnsan Yetiştirmedeki Rollerini" konusunu bize anlatacaklar.

Buyurun efendim.

İSLAM İKTİSADININ İNSAN YETİŞTİRMEDEKİ ROLÜ

Yrd. Doç. Dr. Ali KUMAŞ

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Tarih boyunca devletlerin iç ve dış siyasetinde çok önemli bir mevki işgal eden iktisat, günümüzde de bu önemini fazlasıyla sürdürmektedir. Modern dünyada sıcak savaşların yerini soğuk savaşlar almış bulunmakta, bu savaşlar da daha çok iktisadî yaptırımlar üzerinden gerçekleştirilmektedir. Hatta iktisadî meseleler savaş sebebi teşkil etmektedir. Bu açıdan İslam'ın iktisadî ilkeleri önem arz etmektedir. Bu ilkelerin doğru ve etkili bir şekilde tespit edilmesinin yanında iktisadî hedeflerinin de üzerinde durulmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Hiç şüphe yok ki, İslam iktisadını diğer iktisadî sistemlerden ayıran temel esas, vahyin esas alınmasıdır. Vahyin tesis etmiş olduğu ana prensipler üzerinde bir sistemin inşası söz konusudur. İslam iktisadının hedefi de, insanın normal şartlar içerisinde hayat sürmesini sağlamak ve ebedi mutluluğu temin etmektir. Bu bağlamda teşekkül etmesi hedeflenen insan modelinin tespit edilmesi de en az iktisadın kendisi kadar önem arz etmektedir.

İktisadın bir bilim dalı olarak teşekkül etmesinden önce ahlak ilminin bir kolu olması,¹ iktisat ile ahlakın sıkı irtibatını ortaya koymaktadır. Bu açıdan ahlaki sistemin iktisadî bir sistemin oluşumuna etkisi ne kadar etkin ise, iktisadî sistemin ahlak üzerindeki etkisi de o kadar etkindir. Bu iki alan birbirlerini karşılıklı etkileyen bir özelliğe sahip olmaktadır.

1 Ahmet Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, Dergâh Yayınları, 2013, 48.

TANIM

İktisat, sözlükte “kast” kökünden türeyen bir kelime olup “orta, düzgün, düz yol, benzerlik, adalet”² anlamlarına gelmektedir. Kaynaklarda “ıfrat ve tefrit gibi iki aşırı ucun ortası, orta yol” şeklinde tanımı yapılmaktadır.³

İlmi bir kavram olarak İslam iktisadı “Servet elde etme, bunu infak etme ve artırma yollarını tanzim eden şerî kural ve hükümleri konu edinen ilim dalı” şeklinde tanımlanmaktadır.⁴

İSLAM İKTİSADININ ÖZELLİKLERİ VE İNSAN YETİŞTİRME MODELİ

1) ADALETİ TESİS ETME

İslam; hukukî, iktisadî ve ahlaki alanlarda adaletin tesis edilmesini çeşitli vesilelerle emretmektedir.⁵ İslam iktisadının da en önemli özelliklerinden birisi adaleti tesis etme prensibidir. Denge anlamına da gelen adalet,⁶ öncelikli olarak yeryüzündeki dengenin oluşumunda, maddenin mananın emrine verilmesiyle yani maddi servetin ihtiyaç olan alanlarda kullanılmasının sağlanması, dolayısıyla ahiretteki kazanca öncelik tanınmasıyla gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda Kur’an-ı Kerim’de ihtiyaçlar dikkate alınarak israf ve cimrilik yapmadan⁷ infak yapılması istenmekte⁸, ister açık ister gizli olsun yapılan infakın Yüce Allah tarafından bilindiği ve görüldüğü⁹, karşılığının eksiksiz bir şekilde, bol bol, kat kat ahirette verileceği¹⁰, dünyada da Allah’ın (c.c.) yapılan infakın yerine başkasını vereceğini,¹¹ kötülöklere kefarete olacağı,¹² infak yapmamanın acı bir azaba sebebiyet vereceği¹³ vurgulanmak suretiyle dünyadaki infakın ebedi mutluluğu tesis

2 Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “k-s-d” maddesi, III, Beyrut, Dâru Sâdır, 2000, 353.

3 Hammad, 160.

4 Mesfer b. Ali el-Kahtânî, *en-Nizâmü'l-iktisâdî fi'l-İslâm*, 1423/2002, Riyat, 1.

5 Nisâ, 4/135; Mâide, 5/8; A'râf, 7/29, 159, 181; Nahl, 16/90; Hadid, 57/25; Mümtetine, 60/8; Buhârî, “Şehâdet”, 9; Müslim, “Hibât”, 3; “İmâre”, 18; Tirmizî, “Ahkâm”, 4.

6 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “a-d-l” maddesi, XI, 430.

7 Furkân, 25/67.

8 Bakara, 2/195, 215; Nisâ, 4/34; İbrahim, 14/31; Yâsin, 36/47; Muhammed, 47/38; Hadid, 57/7, 10; Münâfikûn, 63/10; Tegâbûn, 64/16.

9 Bakara, 2/270, 271, 273.

10 Bakara, 2/261, 262, 265, 272, 273; Enfâl, 8/60; Tevbe, 9/99; Hadid, 57/7, 10.

11 Sebe', 34/39.

12 Bakara, 2/271.

13 Tevbe, 9/34.

edici nitelikte olmasına işaret edilmektedir. Hz. Peygamber de konuyla ilgili çeşitli beyanlarda bulunmuştur.¹⁴ Bu özellik, ibadetlerin ticaret haline gelmesini önlemekte, aksine ticaretin ibadet haline gelmesine vesile olmaktadır.¹⁵

Görüldüğü gibi adalet, evvel emirde madde ve mana arasında yani maddi servet ve ahirete yönelik işlerle meşguliyet arasında tesis edilmektedir. Bu anlamda adaletin tesis edilmesi için öncelikli olarak maddi servetin, amaç olan ebedi mutluluğun elde edilmesi istikametinde araç olarak kullanılması gerekmektedir. Bu amacın gerçekleştirilmesini temin etmek için de maddi servetin adalet esasları içerisinde kullanılması gerekmektedir. Bu da ancak israf ve cimrilikten uzak durmak suretiyle ve malın infak edilmesi ile gerçekleşmektedir. Adaleti tesis edici özelliğe sahip bu üçlü sacayağı, İslam iktisadındaki önemli mevkileri hasebiyle çalışmamızda müstakil olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda adalet esasını sarsacak, zulme ve haksızlığa sebebiyet verecek bütün muameleler yasaklanmıştır. Faiz, kumar, şans oyunları, rüşvet gibi işlemler bunlar arasında zikredilebilir.

Bütün bu önlemlerin yanında adaletin tesisi için adil gelir dağılımı ve servet ile mülkiyetin yaygınlaştırılması amaçlanmaktadır. Servetin yalnızca zenginler arasında dolaşan bir iktidar vesilesi olmaması hedeflenmektedir.¹⁶ Bunun için belli ellerde toplanma özelliğinde olan servet ve sermayenin tevzi edilmesi, en zengin ile en fakirin arasındaki açının daraltılması sağlanmaktadır. Böylece iktisadi kalkınma, toplumun tüm unsurlarıyla gerçekleştirilmekte, belli bir zümrenin güçlenmesi ile böyle bir sonucun elde edilmesi mümkün olmamaktadır. Batı ekonomisinde ise servet ve sermaye belli merkezlerde toplanmaktadır. Firmalar büyüdükçe teşviklerden daha çok pay almakta, kalkınma büyüklerin görevi olarak telakki edilmekte, teoride büyük ölçeğin avantajları üzerinde ısrarla durulmakta, küçük şirketler tasfiye olmaktadır.¹⁷ Bu anlayışın bir neticesi olarak dünyadaki en zengin 350 kişinin serveti iki buçuk milyar insanın geliri kadar bir yekûn tutmakta, dünyanın ilk üç zengininin serveti kırk sekiz ülkenin gayri safi milli gelirine denk bir miktar arz etmektedir. Diğer taraftan BM rakamlarına göre 600 milyon çocuk günde bir dolarla yaşamını sürdürmektedir.¹⁸

Batı iktisadında yazılıp söylenenlerde Hristiyanlığın temel ilkelerine karşı isyan edici bir ihtilâl havası,¹⁹ maddenin, bireyin maddi haz ve menfaatlerinin emrine verilmesi

14 Buhâri, Şehâdet, 9; Müslim, Hibât, 3; İmâre, 18; Tirmizî, Ahkâm, 4.

15 Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, 80.

16 Haşr, 59/7.

17 Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, 80.

18 İlhami Güler, "Dünyanın Başına Gelen Büyük Sapkınlık; Dünyevileşme", *İslâmiyât*, IV (3), Ankara, 2001, 44.

19 Mahmud Ebussuud, *İslâmî İktisadın Esasları*, trc. Ali Özek, Hisar Yayınevi, İstanbul, 1983, 13.

söz konusudur. Bu zihniyet bazı batı iktisatçılarının tanımına da sirayet etmektedir. Onlara göre iktisat “İnsanların sınırsız ihtiyaçları için yeryüzündeki kıt kaynakların kullanılmasıdır.”²⁰ Bu tanım yeryüzündeki kaynakları kıt kabul eden, fakat insanların ihtiyaçlarını sınırsız kabul eden bir anlayışın meydana gelmesine, bu da insanların birbirleriyle kıyasıya rekabet etmesine, “İnsan insanın kurdudur.” anlayışının ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Tarih boyunca süren sömürgeciliğin temelini de bu zihniyet olduğu kanaatindeyiz.

Bütün bu saikler Batı iktisadında maddi zenginliğin fazilet kaynağı sayıldığı bir düşüncenin ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Takip edilen yolun salim fitrat ve sağlam inanç ile uyuşup uyuşmadığına bakılmadan maddi zenginliği gerçekleştirmeye elverişli sanılan her yol ve vasıtaya başvurulmuş olunmaktadır.²¹

Hiç şüphesiz bu iki farklı anlayış, farklı insan modelinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. İslam iktisadının bu prensibi şu insan modelinin teşekkül etmesine katkı yapmaktadır:

A. Maddenin Esiri Olmayan İnsan

İnsan, özellikleri itibarıyla maddeye temayüllü bir varlık özelliğini havidir. Hz. Peygamber bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Âdemoğlunun mal dolu iki vadisi olsa hiç şüphesiz üçüncüsünü de ister. Onun gözünü ancak toprak doyurur. Bununla birlikte Allah, tevbe edenlerin tevbesini kabul eder.”²² Kişi, bu alanda dengeyi tutturamazsa maddenin esiri haline gelebilir.

Adalet esası, öncelikli olarak maddeyi mananın emrine vermeyi sağladığı için insan maddenin esiri olmaktan kurtulur. Haliyle insanı iktisat için değil, iktisadı insan için seferber eder.²³ Böylece Müslüman, büyük maddi varlıkların tek başına bir değere sahip olmadığını, onların değerini belirleyen esasın Allah rızasına yönelik olmaları olduğunu bilir. İktisadî faaliyetleri, bu amacı elde etme ve ahlaki arınma sürecini kolaylaştırıcı tedbirler olarak yürütür.²⁴

B. Maddi Hayattan Tamamen Kaçmayan İnsan

Adaleti prensip edinen İslam iktisadı, maddi hayattan tamamen kaçmayan bir insanın yetiştirilmesine hizmet etmektedir. Çünkü maddi hayattan tamamen kaçmak da ona teslim olmak gibi adaletten sapmadır. Maddi hayatın, zenginlik ve servetin içine

20 <http://www.ekonomist.gen.tr/2008.03.02/iktisat-nedir> (01.04.2014)

21 Ebussuud, *İslâmî İktisadın Esasları*, 13.

22 Buhârî, Rikâk, 10; Müslim, Zekât, 116-119; İbn Hanbel, III, 247, 341; V, 219.

23 Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, 85.

24 Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, 82.

gömülen ve ahireti unutan kimseleri temsil edici bir özelliğe sahip olan Kârûn'a, hakkın temsilcisi olan insanlar "eldeki servetle ahiret yurdunu gözetmek, fakat dünyadan da nasibini unutmayacak şekilde bir servet biriktirmek" esasını telkin etmek suretiyle maddi hayatın tamamen terkedilmesinin uygun olmayacağı da ifade edilmiştir. ²⁵ Böylece insanın ruhi arzuların tatminini engellemeyecek ölçüde maddi ve hissi ihtiyaçların tatmin edilmesi amaçlanmaktadır.

C. Başkasının Hakkını Yemeyen İnsan

Maddenin, mananın emrine verilmesiyle birlikte insan, ebedi mutluluğu kendisine temin edecek davranışlar sergiler. Bu da iki alanda özellikle kendini gösterir: Öncelikli olarak başkasının hakkına el uzatmamak, ikinci olarak de malını insanların istifadesine açmaktır.

D. Hizmet Şuuru İçerisinde Olan İnsan

Dünya ve ahiret arasında adaleti tesis etmeyi amaçlayan İslam iktisadı, insanın sadece dünyalık maddi refahı için çalışmasının önüne geçmiş olmaktadır. Hatta ahiretin dünyadan öncelikli ve kalıcı olduğu ²⁶ şuurunu insanda yerleştiren İslam iktisadı, ebedi mutluluğu kazanmak için insanın çalışmasını sağlamaktadır. Bu doğrultuda kişiye destek sağlayacak önemli kanıt, insanların ihtiyaçlarını karşılamak ve onlara hizmet vermektir. Bu da hizmet şuuru içerisinde olan bir insanın yetişmesine olanak sağlayacaktır.

2. EMEĞİ ESAS ALMA

İslam iktisadının emeğe, kapitalizmin sermayeye dayandığını söylemek abartı olmasa gerekir. ²⁷ Bundan dolayı iktisadi sistemimizde pasif tüketici konumunda olunması tasvip edilmemektedir. En basitiyle bile olsa emek sarfederek üretime ortak olunması hedeflenmektedir. Hz. Peygamber' "Kişinin sırtında odun taşıyıp satmak ve nafakayı karşılamak, dilenerek nafakayı karşılamaktan öncelikli ve önemlidir." ²⁸ "Hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir şey yememiştir." ²⁹ buyurmuş, kişinin çalışmasını, üretimde bulunmasını ve ailesinin nafakasını karşılamasını bir cihat çeşidi, gündüzleri tutulan oruç, geceleri kılınan namaz gibi sevap kazandırıcı olarak kabul etmiştir. Bizzat Hz. Peygamber de ashabını bu şekilde yönlendirmiştir. ³⁰ Bundan dolayı İslam iktisadını tatbik eden bir sistemin en önemli görevi insanları aktif, üretici konuma getirmesi, pasif

25 Kasas, 28/77.

26 A'lâ, 87/17; Duhâ, 93/4.

27 Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, 298.

28 Buhârî, Nafakât, 1.

29 Buhârî, Büyü', 15.

30 Ebû Dâvud, İcâre, 79; Nesâî, Büyü', 1.

tüketici konumundan uzaklaştırmasıdır. Emek neticesinde servet elde ederek başkasına ihsan edici konumda olmak, her zaman pasif isteyici konumda olmaktan daha hayırlı karşılanmıştır.³¹

Emek ve çalışma sadece ferdi ihtiyaçları değil, toplumsal ihtiyaçları da karşılamaya yöneliktir. İnsanlara fayda sağlayan bir işte çalışan kimse yerine getirilmesi gereken bir görevi işlemektedir. İhmal bütün topluma sorumluluklar yüklemektedir.³²

İslam iktisadında bu kadar önem verilen emek karşılıksız bırakılmamıştır. Emegün karşılığının geciktirilmeden verilmesi, hatta bizzat Hz. Peygamber emek sahibinin terinin kurumadan ücretinin verilmesini emretmiş³³, ayrıca ücreti ödemeyen kimsenin kıyamet gününde hasmı olduğunu belirtmiştir.³⁴

Emek mahsulü olmayan kazanç en düşük seviyede tutulmaya çalışılmıştır. Bundan dolayı faiz, rüşvet,³⁵ kumar³⁶ ve şans oyunları³⁷ gibi emeğe dayanmayan, şans ve hileyle elde edilen bütün gelirler İslam iktisadında yasaktır.

İslam iktisadındaki emeğe dayalı üretim, batı ekonomisindeki tüketimi tahrik edici ve zorlayıcı bir zihniyetten uzaktır. İhtiyaca göre bir üretim fikri benimsemektedir.

Emeği esas alan bir iktisadi sistem şu vasıflara sahip bir insanın yetiştirilmesine katkı sağlamaktadır:

A. Başkasına El Açmayan İnsan

Bütün iktisadi sistemlerin temel amacı, insanın başkasına el açmayacak şekilde maddi imkânlarla donanmasını sağlamaktır. İslam iktisadının da böyle bir hedefinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu hedefi gerçekleştirmenin en önemli adımını da emeği teşvik etmek suretiyle atmaktadır. Emegün teşvik edilmesi demek, kişinin kendine yetebilecek üretimde bulunması demektir. Bu da başkasına el açmayan bir insanın yetişmesine katkı sağlayacaktır.

B. İnsanlara Faydalı Olan İnsan

Üretici konumunda olan insan başkalarından dilenmek zorunda değildir. Kendi ihtiyaçlarını karşıladığı için dilenerek başkasının ürettiğini tüketmemekte, sırf kendi

31 Buhârî, Zekât, 17.

32 Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, 298.

33 İbn Mâce, Rühûn, 4.

34 Buhârî, Büyû', 106; İcâre, 10.

35 Bakara, 2/188; Nisâ, 4/29.

36 Bakara, 2/219; Mâide, 5/90.

37 Mâide, 5/90.

keyfi istikametinde hareket etmemektedir. Bu da başkalarını düşünen, başkalarına faydalı olan bir insan modelinin ortaya çıkmasına vesile olmaktadır.

C. Başkalarına Karşı Düşmanlık Duyguları Beslemeyen İnsan

Emek mahsûlü olmayan gelirin yasaklanması gerekçesi Kur'an-ı Kerim'de düşmanlık ve kin olarak gösterilmektedir.³⁸ Vakıya bakıldığı zaman da bu durum rahatlıkla müşahade edilmektedir. İslam, bütün bunları yasaklamak suretiyle insanların birbirlerine kin ve düşmanlık beslenmesinin önüne geçmiş olmaktadır.

3) İKTİSADÎ BAĞIMSIZLIK

İslam iktisadının önemli özelliklerinden birisi de iktisadî bağımsızlığın sağlanmasıdır. Hz. Peygamber'in de bu istikamette faaliyetleri olduğu bilinmektedir. Nitekim Medine'deki ilk faaliyetleri arasında, Müslümanların hakimiyeti altında olan bir piyasa oluşturmak için "Medine Pazarı"nı kurması yer almaktadır. Böylece daha önce Yahudi olan Kaynuka Oğullarının pazarında ticari faaliyetlerini yürütmekte olan Medineli Müslümanlar ekonomik hayatı Medine'deki Yahudilerin kontrol ve baskısından kurtarmış oldular.³⁹

İktisadî bağımsızlık milletlerin hayatında çok önemli bir yer işgal etmekte olup şu özelliklere sahip insanların toplumda vücut bulmasına vesile olmaktadır:

A. İzzetli İnsanlar Topluluğu

İktisadî açıdan başka millet ve devletlere bağlı olan insanların bağımsız, şahsiyetli ve izzetli bir hayat sürmesi mümkün değildir. Bağlı bulunulan devlet ve milletlerin baskı ve zorlamalarına maruz kalınacak ve birçok şeyden taviz verme durumuyla karşı karşıya da kalınacaktır. Fakat iktisadî açıdan bağımsız olan milletler kültürel açıdan da bağımsız olacaklar, toplumun fertleri izzetli bir hayat yaşayacaklardır.

B. Şahsiyetli İnsan

İslam iktisadında devletin iktisadî bağımsızlığına önem verildiği gibi, kişilerin de iktisadî anlamda kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde maddi imkâna sahip olması tavsiye edilmektedir. Çünkü başkasından istemek, başkasının yardımıyla geçinmek zorunda olan kimsenin şahsiyet anlamında bir yıpranma ile karşı karşıya kalması muhtemeldir. Bu durumu ortadan kaldırmak, insanın şahsiyetinin muhafaza edilebilmesi için kişilerin iktisadî bağımsızlığa sahip olmasının yanında bu imkâna sahip olmayanlara

38 Mâide, 5/90.

39 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 958.

yapılacak yardımların özellikle gizlice yapılması,⁴⁰ gösteriş yapılmaması,⁴¹ istemek zorunda olanların asla azarlanmaması,⁴² infakta bulunulduktan sonra başa kakılmaması ve kendilerine eziyet edilmemesi⁴³ tavsiye edilmektedir.

4) İSRAF YAPMAMA

İslam'ın hassasiyetle üzerinde durduğu prensiplerden birisi "israf etmeme"dir. Bu İslam iktisadının da temel ilkelerinden birisidir. Batı iktisadının, tüketimi ekonominin motoru haline getirme anlayışı İslam iktisat düşüncesinde mevcut değildir. Harcama ve tüketimde bunun için itidal savunulmaktadır.⁴⁴

İsraf konusundaki kanaatler uygulamada da kendini göstermektedir. Bu durum özellikle iktisat konusunda daha bariz ortaya çıkmaktadır. Batı iktisadında, ekonomideki üretim ve üretilen mamullerde israfın acımasız örnekleri ortaya çıkmaktadır. İhtiyaçları dikkate almadan, korkunç denebilecek oranlarda üretim yapılmakta ve insanların tüketim yapması için çeşitli mekanizmalar devreye sokulmaktadır. Bunların birçok türü olmakla birlikte konumuzu mecrasından uzaklaştıracığı için tek bir örnek vermekle yetinilecektir. Çağdaş toplumun en yaygın tüketim araçlarından olan, neredeyse her ailenin ev aracı olan televizyon bu alanda güzel bir örneklik teşkil etmektedir. Toplumun tüketime zorlanması için eski tip televizyonların yerine yeni tip, model ve özelliklerde televizyonlar üretilmektedir. Reklam gibi vasıtaları kullanmak suretiyle toplumun yeni tip televizyonu satın alması teşvik edilmektedir ve üç beş sene içerisinde dönüşüm gerçekleştirilmektedir. Bu müthiş bir tüketim demektir. Söz konusu yeni televizyonlar da en basit bir arızayla birlikte yenisini satın almayı mecburi hale getirecek şekilde donanmaktadır. Mesela, LCD'nin iç camında küçük bir tahrişin meydana gelmesi sebebiyle yeni televizyon alınması kaçınılmaz olmaktadır. Çünkü söz konusu iç camın değiştirilmesi, televizyonun kendisiyle neredeyse aynı fiyata mal olmaktadır. Bu durum, bireylerin lüks yaşantısı için, ayrıca belli sermaye sahiplerinin veya sermayeyi elinde tutan devletlerin daha da zengin olması için kaynakların israf edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Tabiatın ve dengesinin tahrip edilmesine sebebiyet vermektedir.

İslam iktisadında maddi kıymetleri bulunsa bile insanlığın faydasına olmayan, insanın bedenine, aklına ve ruhuna zarar veren şeylerin üretimine müsaade edilmemektedir.⁴⁵ İsrafa sebebiyet verecek bir üretim tarzı yasak olarak telakki edilmektedir.

40 Bakara, 2/271.

41 Bakara, 2/264.

42 Duhâ, 93/10.

43 Bakara, 2/264.

44 Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, 87.

45 Abdullah Çolak, "İslâm'ın İktisadi Prensipleri", *Din Bilimleri Araştırma Dergisi*, III (1), 2003, 36.

5) CİMRİLİK YAPMAMA

İnsanın manevi hastalıklarından birisi hiç şüphesiz cimriliktir. Allah (cc), şeytanın fakirlikle korkutmak suretiyle insanın cimrilik yapmasını sağlamaya çalıştığını, bu tuzağa düşülmemesi, Allah'ın lüftuna erişmek için çalışılması gerektiğini⁴⁶, cimriliğin insanın faydasına değil zararına bir davranış olduğunu,⁴⁷ acı bir azaba sebebiyet vereceğini⁴⁸ vurgumaktadır.

İslam iktisadında da malın infak edilmesi sağlanarak cimrilik illetinin toplumdan sökülmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda malın piyasaya sürülmemekle fiyatların arttığını bekleyenlerin bu davranışları yasaklanmakta, ayrıca zekâtın kesin ve bağlayıcı bir şekilde emredilmesiyle birlikte infakın bir meleke haline getirilmesi hedeflenmektedir. Çünkü zekât insanın nefsinin tezkiye etmesinin yanında kişinin cimrilik hastalığını yemesine de vesile olmaktadır.

6) İNFAKETME

İsraf ile cimrilik arasında bir denge arzeden infak, malın ihtiyaç için kullanılmasıdır.⁴⁹ İnfak İslam iktisadının en önemli kavramlarından birisidir. Kur'an-ı Kerim'in onlarca ayetinde, Efendimizin yüzlerce hadisi şeriflerinde infaktan bahsedilmekte ve infakın çeşitli yönleri ifade edilmektedir:

Söz konusu ayet ve hadisler bakıldığında gizli aşıkâr,⁵⁰ gece gündüz,⁵¹ bollukta darlıkta,⁵² az çok⁵³ demeden her fırsatta, gönül hoşnutluğuyla,⁵⁴ ihtiyaçlar dikkate alınarak israf ve cimrilik yapmadan⁵⁵ anne, baba ve akrabadan başlayarak yetim, fakir ve yolda kalmış muhtaç kişilere infak yapılması istenmekte⁵⁶, infakın müttakî mü'min-

46 Bakara, 268.

47 Muhammed, 47/38.

48 Tevbe, 9/34.

49 Cür'ânî, *Ta'rîfât*, 57.

50 Bakara, 2/274; Ra'd, 13/22; İbrahim, 14/31; Nahl, 16/75; Fâtır, 35/29; Buhârî, el-Cemâ'a ve'l-imâme, 8.

51 Bakara, 2/274

52 Âl-i İmrân, 3/134; Talâk, 65/7.

53 Tevbe, 9/121; Buhârî, Zekât, 8.

54 Tevbe, 9/54.

55 Furkân, 25/67.

56 Bakara, 2/195, 215; Nisâ, 4/34; İbrahim, 14/31; Yâsîn, 36/47; Muhammed, 47/38; Hadîd, 57/7, 10; Münâfikûn, 63/10; Teğâbün, 64/16; Buhârî, Zekât, 47.

lerin bir özelliği olduğu,⁵⁷ inkâr eden kimselerin yapacakları infakın fayda etmeyeceği⁵⁸ ve baştan savma, kendisine yapılması arzu edilmeyen bir kalitede olmaması,⁵⁹ kaliteli ve sevilen servetten yapılması,⁶⁰ ister açık ister gizli olsun yapılan infakın Yüce Allah tarafından bilindiği ve görüldüğü⁶¹, karşılığının eksiksiz bir şekilde, bol bol, kat kat ahirette verileceği⁶², dünyada da Allah'ın (c.c.) yapılan infakın yerine başkasını vereceğini,⁶³ kötülükler keffâret olacağı,⁶⁴ infak yapmamanın acı bir azaba sebebiyet vereceği⁶⁵ vurgulanmaktadır.

İnfak kişinin kendisine yönelik olabileceği gibi, ailesine, yakınlarına ve ihtiyaç sahibi olan kimselere yönelik de olabilir.⁶⁶ Kişinin kendisine, ailesine ve fakir yakınlarına infakı hukuken mecburidir.⁶⁷ İhtiyaç sahiplerine ise ahlaki bir görevdir. Bütün bunlara göre ihtiyaç sadece ferdi planda ele alınmamakta, toplumsal bir çerçeve bağlamında ele alınmaktadır. Toplumun zorunlu ihtiyaçları söz konusu iken fertlerin asli ihtiyaçları dışındaki harcamaları duruma göre yasak karşılanmakta, duruma göre de ahlaki sınırlar içerisinde telakki edilmemektedir.

Görüldüğü gibi infak müessesesinin aktif olması İslam iktisadının temel esasıdır. Bu da zekât, sadaka, nafaka sorumluluğu gibi çeşitli yollarla gerçekleştirilmektedir.

İslam iktisadında israf ve cimriliğin yasaklanması, infakın emredilmesi şu insan modellerinin meydana gelmesine katkı sağlamaktadır:

57 Bakara, 2/2; Enfâl, 8/3; Hac, 22/35; Kasas, 28/54; Secde, 32/16; Şûrâ, 42/38.

58 Âl-i İmrân, 3/117; Nisâ, 4/38; Tevbe, 9/53, 54, 98.

59 Bakara, 2/267.

60 Âl-i İmrân, 3/92.

61 Bakara, 2/270, 271, 273.

62 Bakara, 2/261, 262, 265, 272, 273; Enfâl, 8/60; Tevbe, 9/99; Hadid, 57/7, 10; Buhârî, Cenâiz, 35.

63 Sebe', 34/39; Buhârî, Zekât, 17; Buhârî, Bed'u'l-halk, 6.

64 Bakara, 2/271.

65 Tevbe, 9/34.

66 Bakara, 2/215.

67 Bu esas Hanefî mezhebine göredir. Diğer mezheplere göre ise kişinin usul ve furuu dışındakilere hukuki olarak nafaka mecburiyeti yoktur.

A. Başkalarını Kendine Tercih Eden İnsan (İsâr)

İhtiyacı dikkate alarak bir harcama düzeni tesis eden infak müessesesi, kendi ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra muhtaçları gözetir,⁶⁸ hatta sırası gelince kardeşini kendine tercih eden bir insan modelinin⁶⁹ teşekkül etmesine vesile olmaktadır.

B. İsrâf Etmeyen İnsan

İslam iktisadında israf kesin bir şekilde yasaklandığı için Müslüman fert ve toplumun da israf yapması düşünülemeyecektir. İsrafa karşı olan bir iktisadi sistem, israf etmeyen bir toplum ve insan modelinin oluşmasını sağlayacaktır.

C. Cimrilik Yapmayan İnsan

Cimriliği yasaklayan, cimrilik hastalığının bertaraf edilmesi için çeşitli önlemler alan, müesseseler kuran ve böylece infakı esas alan İslam iktisadında cimrilik yapmayan zenginlerin çoğalması sağlanmış olacaktır.

D. Cömert İnsan

Kendisine infakı temel prensip edinmiş, dolayısıyla ihtiyaca göre harcamada bulunan, bunun için de israf ve cimrilikten kaçınan kişi cömert bir insan olacaktır.

E. Kendini Üstün Görmeyen İnsan

Mal biriktirmek, büyük servete sahip olmak insana diğer insanlardan üstün olma düşüncesini ilham edebilmekte, kişilerin şımarmasına sebebiyet verebilmektedir. İnfak etme, Müslümana üstün olma fikri yerine kardeş olma fikrini yerleştirmektedir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de de servet sebebiyle şımarmamak gerektiği, Allah'ın şımaranları sevmediği üzerinde özellikle durulmaktadır.⁷⁰

Müslümanların yaşamış oldukları toplumlarda sosyal sınıfların ortaya çıkmamasının sebeplerinden birisi de iktisadidir. Muhtaçların ihtiyacını gidermeyi ilke edinen ve Allah rızasını esas alarak bu davranışını faaliyete sokmak için çalışan kimse başkalarına üstünlük taslaması mümkün değildir. Bu da sosyal bir statünün oluşmasını engellemiştir. Vakıflar gibi hayri kurumların gelişmesi sınıflaşmanın oluşmadığının göstergesidir.

7) KANAAT ETME

İslam iktisadının önemli özelliklerinden birisi de şüphesiz ihtirasın tersi olan rızık peşinde koşuktan sonra elde edilen mevcut mal ve mülk ile kanaat etmek, başkalarının elindekini kıskanmamaktır. Hz. Peygamber kanaatin tükenmez bir hazine olduğunu

68 Bakara, 2/219.

69 Haşr, 59/9.

70 Kasas, 28/76.

beyan etmektedir.⁷¹ Kur'an'ı Kerim'de de başkalarına imtihan vesilesi olarak verilen dünya hayatına ait süs ve debdebelere göz dikilmemesi istenmekte, Yüce Allah'ın rızkının daha hayırlı olduğu ifade edilmektedir.⁷² Fakat bu özellik insanın tembellik yapmasına sebebiyet vermemelidir. Müslüman çalışmalı, fakat ihtiras ve açgözlü olmamalıdır.

A. İçi Huzurlu İnsan

Kanaat sahibi bir kimse, imkânları ne kadar çetin ve zor olursa olsun, elindekinin kıymetini bilir, içi huzurlu olur.

B. Toplumla Barış İçinde Olan İnsan

Başkasının elindekine göz dikmeyen, kendi elindekinin kıymetini bilen kimse, fakirin zenginle, toplumla barış içinde olmasını sağlar.

Her şeyin sahibi olan Allah, dilemiş olsaydı insanlara sınırsız olarak mal bahşederdi. Fakat bu şekildeki bir ikram, yeryüzünde azgınlığın ortaya çıkmasına sebebiyet verirdi.⁷³ Bundan dolayı yeryüzündeki düzenin temin edilmesi insanın elinde sınırsız bir mülkiyetin bulunması ile değil, mevcuda kanaat edilmesiyle temin edilir.

8) FAİZ YASAKLANMIŞTIR

İslam iktisadının önemli prensiplerinden birisi de faizin yasak oluşudur. Faiz kesin bir şekilde, gerek alışveriş, gerekse borçlanmadaki şekliyle yasaklanmıştır. Klasik kaynaklarda ribâ terimiyle ifade edilen⁷⁴ ve sözlükte “artmak, çoğalmak, yükselmek, şişmek”⁷⁵ anlamlarına gelen faiz bir fıkıh terimi olarak “akidlerde şart koşulmuş bulunan karşılıksız fazlalık veya ribevi malların aynı sınıfına dahil aynı veya ayrı cins malların birbirleri mukabilinde veresiye olarak satılması” şeklinde tanımlanmıştır.⁷⁶

Konuyla ilgili çok sayıda ayet ve hadisin bulunması, yasağın şiddetini ifade etmesi açısından da önemlidir. Kur'an-ı Kerim'de mü'minlere çağrıda bulunarak gerçekten iman edenlerin faizden vazgeçmeleri emredilmekte,⁷⁷ eğer vazgeçilmezse Allah ve Rasûlüne savaş ilan edilmiş olduğunun şuurunda olunması gerektiğine işaret edilmektedir.⁷⁸

71 İbn Mâce, Zühd, 9.

72 Tâhâ, 20/131; Hicr, 15/88.

73 Şûrâ, 42/27.

74 Merğînânî, *Hidâye*, III, 61; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, II, 35; İbnü's-Sââtî, *Macme'u'l-bayreyn*, 302; Aliyyü'l-Kârî, *Fethu bâbi'l-inâye*, II, 491.

75 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV, 304.

76 Çeker, *Fıkıh Dersleri*, 102.

77 Bakara, 2/278.

78 Bakara, 2/279.

Ayetlerin devamında yasağın önemli gerekçesi olarak da zulmün ortadan kaldırılması zikredilmektedir.⁷⁹ Benzer durum ve uyarılar çeşitli hadislerde de konu edilmektedir.⁸⁰

Faiz yasaklandığı gibi, faizli bir ortamın doğuşunu engelleyecek birtakım önlemler de alınmıştır. Bu noktada emeğe vurgu yapılması, karz-ı hasen müessesesinin kurulması büyük önem arz etmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de faizin kesin bir şekilde yasaklanmasından sonra faizin en büyük sebeplerinden birisi olan borçlanmaya ve borcun ödenememesi durumuna işaret edilmekte ve ödeme imkânına sahip olamayan borçluya vade tanınması, buna rağmen yine ödeme güçlüğü çekilmesi durumunda borcun bağışlanması tavsiye edilmektedir.⁸¹

9) BİLİNMEZLİK (CEHALET) VE BELİRSİZLİK (GARAR) İÇEREN FAALİYETLERDEN UZAK OLMA

Sözlükte “bilmemek”⁸² anlamına gelen cehâlet, fıkıh terimi olarak “Satılan mal veya verilecek para ile ilgili bilinmezliği” ifade etmektedir.⁸³

Sözlükte “tehlike, risk”⁸⁴ anlamlarına gelen garar ise, ıstılâhi anlamda “Akdi, elde edilip edilmeyeceği bilinmeyen bir şeye bağlamak”tır.⁸⁵

Fıkıh kaynaklarında “cehâlet” ve “garar” terimleri bazı durumlarda birbirlerinin yerinde kullanılmakla birlikte yukarıda da işaret edildiği gibi akdin konusu ile ilgili bilinmezliğe, yani varlığı kesin olarak bilinmekle birlikte niteliği ve niceliği bilinmeyene “cehâlet”, belirsizliğe ise, elde edileceği konusunda kesinlik olmamasına “garar” deme yolu daha fazla söz konusu olmuştur.⁸⁶

İslam hukukunda ister bilinmezlik olsun isterse belirsizlik olsun, çekişmeye sebebiyet vermeleri durumunda akdin butlan veya fesadına götürecekleri konusunda ittifak söz konusudur. Çekişmeye sebebiyet vermemeleri durumunda ise akde herhangi

79 Bakara, 2/279.

80 Örnek olarak bk. Buhârî, Vesâyâ, 23; Hudûd, 44; Müslim, İmân, 144; Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 10; Nesâî, Vesâyâ, 12.

81 Bakara, 2/280.

82 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “c-h-l maddesi”, XI, 129.

83 Çeker, *Fıkıh Dersleri*, 90; Dönmez, “Cehâlet”, *DİA*, VII, 221.

84 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “g-r-r maddesi”, XI, 5.

85 Karâfi, *el-Furûk*, III, 265.

86 Dönmez, Garar, *DİA*, XIII, 366-367; Necmettin Güney, “İslam Borçlar Hukukunda Satım Akdinin Konusuna Dair Cehâlet ve Akde Etkisi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2010, XVI, 492.

bir zarar vermemektedir. Sonuçta söz konusu eksiklikleri barındıran iktisadî faaliyetler yasaklanmış olmaktadır.⁸⁷

10) GABN-İ FÂHİŞ VE ALDATMA İÇEREN FAALİYETLERDEN UZAK OLMA

Gabin, Arapça ğ-b-n (عَبْن) kökünden türeyen bir mastar (الْعَبْن) olup sözlükte “bir şeyi unutmak, ihmal etmek, gizlemek, bilmemek, yanlış yapmak, satım akdinde aldanmak; bir şeyin miktarını eksiltmek ve azaltmak veya ziyade etmek; görüşte ve düşüncede zayıf olmak; uğradığı kişiyi görememek; elbiseyi katlamak” anlamlarına gelmektedir.⁸⁸ İslam hukukunda gabin “ taraflardan birisinin aldığı ile diğerinin verdiği bedeller arasında piyasa fiyatına göre büyük bir oransızlığın bulunması ve taraflardan birisinin aşırı bir zarara maruz bırakılması ”⁸⁹ şeklinde tanımlanmaktadır.

İvazlar arasındaki fâhiş nispetliliğe (gabn-i fâhiş) sebebiyet vermek fıkıh âlimlerinin çoğunluğuna göre haramdır.⁹⁰ Bundan dolayıdır ki kendisinden sakınılması mümkün olan gabin hiçbir muamelede caiz değildir. Bu bakış açısıyla gabin, zulmetme ve zarar vermenin bir göstergesidir.⁹¹

Gabinle birlikte aldatmanın birleşmesi neticesinde meydana gelen muameleler İslam hukukunda daha ağır müeyyidelerle karşı karşıya gelmektedir. Gabin bulunmasa da aldatmanın tek başına varlığı da yine yasaklanmış olup, yapılan muamelelerin sakatlanmasına sebebiyet vermektedir.⁹²

İslam iktisadında faiz, çekişmeye götüren, bilinmezlik, belirsizlik ve gabn-i fâhiş içeren muamelelerin yasaklanmış olması şu insan modelinin teşekkülüne katkı sağlamaktadır.

A. Başkalarına Haksızlık Yapmayan İnsan

İslam, topluma ve insana karşı haksızlık yapılmasını yasaklamıştır. Nitekim yukarıda ele alınan bütün yasaklar, insanlara yapılan haksızlıkları giderici özellik taşımaktadır.

87 Dönmez, “Cehâlet”, *DİA*, VII, 221; Dönmez, “Garar”, *DİA*, XIII, 370.

88 Râzî, *Muhtâr*, “ğ-b-n” maddesi, 488; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “ğ-b-n” maddesi, XIII, 309; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs*, “ğ-b-n” maddesi, 1573; Tehânevî, *Keşşâfu istılâhâtü'l-fünûn*, “ğ-b-n” maddesi, III, 400; Zebîdî, *Tâcû'l-arûs*, “ğ-b-n” maddesi, IX, 293; Feyyûmî, *el-Misbâh*, “ğ-b-n” maddesi, II, 442; Nevevî, *Tahrîr*, 186; *Mecelle*, md. 165; Bardakoğlu, “Gabn”, *DİA*, XIII, 268.

89 Karadâğî, *Mebdeü'r-rızâ*, 706.

90 İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, VI, 540; Karadâğî, *Mebdeü'r-rızâ*, II, 735.

91 Buhârî, *Büyü*, 54, 74, 76; Ebû Dâvud, *Büyü*, 12.

92 Senhûrî, *Mesâdirü'l-hak*, II, 147; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 142; Arı, *Rıza ile İrade Arasında Uyumsuzluk*, 167–168.

Ayrıca bütün peygamberler bu prensipleri tebliğ etmişler⁹³ ve Allah (c.c.) da haksızlık yapanları ağır bir şekilde kınamıştır. Mutaaffifin suresindeki ayetler bu konuda dikkat çekicidir: “Eksik ölçüp noksan yapan hilekârlara yazıklar olsun. Onlar insanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam, onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise eksik ölçüp tartarlar.”⁹⁴

Yukarıda söz konusu edilen yasaklamaların temelinde haksız kazancın önlenmesi fikri yatmaktadır.⁹⁵ Dolayısıyla başkalarına haksızlığa sebebiyet verecek bir muamelenin ve haksızlık yapabilecek bir insan davranışının yasaklanması söz konusudur.

B. Kendine Haksızlık Yaptırmayan İnsan

Söz konusu yasaklar öncelikli olarak başkalarına haksızlık yapılmaması şeklinde bir zihniyet inşa ederken, aynı zamanda insanın kendisine haksızlık yaptırmamakta, elinden hakkının gasbedilmemesi şeklinde de bir zihin inşa etmektedir. Faizin yasaklandığı ayetlerde bu hususa şu şekilde işaret edilmektedir: “Şayet (faiz hakkında söylenenleri) yapmazsanız, Allah ve Rasulü tarafından (faizcilere karşı) açılan savaştan haberinizi olsun. Eğer tevbe edip vazgeçerseniz sermayeniz sizindir. Ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğramış olursunuz.”⁹⁶

C. Yeryüzünde Bozgunculuk Yapmayan İnsan

İktisadi yasakların önemli hedeflerinden birisi toplumdaki kavga, çekişme ve kargaşanın önlenmesidir. Nitekim Hz. Şuayb’ın diliyle bu yasak şu şekilde beyan edilmektedir: “Ölçüyü tastamam yapın, (insanların haklarını) eksik verenlerden olmayın. Doğru terazi ile tartın. İnsanların hakkı olan şeyleri kısmayın. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın. Sizi ve önceki nesilleri yaratan Allah’tan korkun.”⁹⁷

D. Başkalarıyla Çekişme İçerisinde Olmayan İnsan

Faiz, bilinmezlik, belirsizlik, fâhiş oransızlık ve aldatma içeren tüm muamelelerin insanların birbirleriyle çekişmesine sebebiyet vereceği rahatlıkla görülmektedir. Bütün bu muamelelerin yasaklanmasındaki temel gerekçe de budur. Böylece insan başkasıyla kavga ve çekişme içerisine girmeyecektir.

93 Şuâra, 26/181-183.

94 Mutaaffifin, 83/1-3.

95 Dönmez, “Garar”, DİA, XIII, 370.

96 Bakara, 2/179.

97 Şuâra, 26/181-184.

E. Yalan Söylemeyen İnsan

Müslümanın en önemli özelliklerinden birisi doğru sözlü olması ve yalan konuşmaktan kaçınmasıdır.⁹⁸ Yalan konuşmakla imanın aynı kişide birleşmeyeceği Hz. Peygamber tarafından ifade edilmiş bir husustur.⁹⁹ İnsanın doğruluğunun ve yalancılığının meydana geldiği en önemli alan ticari ve maddi muamelelerdir. Bundan dolayı öncelikli olarak bu ahlaki ilkenin iktisadi muamelelere yansması amaçlanmakta, aynı zamanda da iktisadi ilkelerin bu özelliği desteklemesi gerekmektedir. Bu anlamda yalan temeli üzerinde kurulmuş olan hile ve aldatmaya hukuki bir müeyyide uygulanması, aldatmanın iktisadi bir ilke olarak benimsenmesi yalandan kaçınan bir insan modelinin oluşmasına katkı sağlayacaktır.

SONUÇ

Servet elde etme ve bu serveti dengeli bir şekilde harcama yollarını ele alan iktisat, insan hayatında önemli bir mevkii haizdir. Bu bağlamda İslam iktisadı maddeyi, mananın hizmetine tahsis ve adaleti tesis etmeyi hedeflemekte, neticede insanı maddenin kölesi olmaktan kurtarmakta ve gerçek anlamda Allah'a kul olmasının yollarını açmaktadır.

Burada şu tespitlerin yapılması mümkündür:

İslam iktisadı, adaleti tesis etme ilkesiyle maddenin esiri olmayan, aynı zamanda maddi hayattan da tamamen kaçmayan, başkasının hakkını yemeyen ve hizmet şuuru içerisinde hareket eden bir insan modelinin teşekkül etmesini hedeflemektedir. Emeği esas almak suretiyle de başkasına el açmayan, insanlara faydalı olan, başkalarına karşı düşmanlık duyguları beslemeyen bir kişi yetiştirmek istemektedir. Her toplumun özlemine çektiği izzetli insan topluluğu ile şahsiyetli insan amacını da iktisadi bağımsızlık ilkesiyle gerçekleştirmektedir. İsrاف ve cimriliği bütün şekilleriyle yasaklamak, onun yerine infak şuurunun tesis etmek suretiyle başkalarını kendine tercih eden, israf ve cimrilik yapmayan, kendini üstün görmeyen cömert bir insanın yetişmesine katkı vermektedir. Kanaat etme prensibiyle de insanın iç huzura erişmesini ve toplumla barış içerisinde yaşamasını sağlamaktadır. Faiz, bilinmezlik, belirsizlik, gabn-i fâhişin yasaklanmasıyla birlikte başkalarına haksızlık yapmayan, aynı zamanda kendine de haksızlık yaptırmayan ve başkalarıyla çekişme içerisinde olmayan yeryüzünde bozgunculuk çıkarmayan bir insan modeli tesis etmek istemektedir.

Bütün bu tespitlerden sonra denebilir ki; İslam dünyasının, İslam iktisat sisteminin tesis etmeyi amaçladığı insan modeline yabancılaştığı üzüntüyle müşahade edilmektedir. Allah rızasına verilen önceliğin terkedildiği, iktisadi insanlık için değil de insanı iktisat için kullan bir zihniyet dönüşümü söz konusudur. Günümüz İslam dünyasında,

98 Ahzab, 33/70–71; Muvatta, Kelam, 19.

99 Buhari, İmân, 2/24.

yukarıda arzetmeye çalıştığımız İslam iktisat prensiplerinin doğrultusunda bir insan modeli değil de, toplumun özüne yabancı iktisat sistemine uygun bir birey modeli ortaya çıkıyorsa bütün Müslümanların bir daha düşünmesi ve buna göre hareket etmesi gerekir.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Biz de Ali Kumaş’a teşekkür ediyoruz. Zamanında özetledi, daha uzun olan tebliğini.

İktisat kelimesi sözlük anlamını tanımlarken aklıma geldi. Biliyorsunuz Gazali’nin meşhur bir kitabı var el-İktisat fi’l İtikat diye, Türkçeye İtikatta Orta Yol diye tercüme edilmişti. Doğru iktisat hakikaten oradan geliyor ve bizim orta yollu nasıl bir geçim sağlayabileceğimiz noktasına kadar iş ekonomik düzeye gelmiş.

Burada şu husus da aklımıza geliyor: Acaba İslam iktisadı ya da Batı iktisadı bir sebep midir sonuç mudur? Bunu da düşünmemiz lazım. İslam dünya görüşü İslam iktisadını oluşturuyor, Batı dünya görüşü kapitalizm, komünizm ve ona benzer sistemler de kendi ekonomilerini doğruyorlar. Dolayısıyla zihniyet, inanç, ideoloji veya değerler daha öncelikli şüphesiz.

Tabii, böyle bir ortamda birbirilerini tetikliyor. İlk önce inançlar, ideolojiler, değerler iktisadî sistemleri ortaya çıkarıyor, sonra o iktisadî sistemler içerisinde biz onların arka planını göz ardı ediyoruz. Ali Bey de o noktaya temas ettiler.

Tabii, her iktisadî sistem kendi insanını etkiliyor. Yetiştirmese bile en azından kendi insanını etkiliyor, nasıl bir insan davranışı ortaya çıkaracaksa o anlayış istikametinde bireyi şekillendiriyor.

Şimdi de üçüncü tebliğcimiz Orhan Gürsu Bey’e dönüyoruz. Kendileri bize “Gelecek ve Modernizm Arasında İnsan Yetiştirme Olgusunun Psikolojik Tahlili” konusunu sunacaklar.

Buyurun.

GELENEK VE MODERNİZM ARASINDA İNSAN YETİŞTİRME OLGUSUNUN PSİKOLOJİK TAHLİLİ

Yrd. Doç. Dr. Orhan GÜRSU

Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO) tarafından ruh sağlığı yerinde olan insan tanımı şu şekilde yapılmaktadır: Sağlıklı bir ruha sahip olan insan önce kendisi, sonra ailesi, sonra komşuları, sonra içinde yaşadığı toplum, sonra diğer toplumların insanları ve en üstte de Tanrısı/kutsalı ile iyi geçinen insandır (Karacoşkun, 2012: 179). Tanımdan da anlaşılacağı üzere psikolojik/ruhsal iyilik hali bireyden başlayıp aşamalı olarak yakın çevresi, toplumu ve en nihayetinde kutsalı ile barış ve uyum içerisinde olmayı öngörmektedir. Bir diğer ifadeyle ailesi, çevresi, toplumu ve inancı olmadan tek başına bireysel bir mutluluktan söz etmek zor olacaktır. Dolayısıyla tanımdan yola çıkarak psikolojik iyilik halinin topluluk içerisinde gerçekleştiğini, ahlak, değerler, kutsalın devreye girdiği inanç ve anlamlar dünyası olmadan gerçekleştiremeyeceğini anlayabiliriz. Ruh sağlığı yerinde olan insan için yapılan bu tanımlama işlemi aynı zamanda insan yetiştirme tasavvurumuzun nasıl olması gerektiğini de bize göstermektedir. Yani insan yetiştirmede bireyin sahip olduğu gizil güçleri, yetenekleri, ilgileri kadar hatta çok daha fazlası ise ailesi, toplumu, inancı için ne ifade ettiği oldukça önemli bir yer tutar. Dünya Sağlık Teşkilatı'nın tanımındaki son ve en üst aşamada yer alan kutsalla uyum içinde olma çoğu kadim gelenekte, tasavvufta nihai amaç olarak benimsenmektedir. Ancak kadim gelenekler ile modern zamanların kutsal, değer, ahlak, insan ve insan yetiştirme algıları kısmi benzerliklerle birlikte farklılıklar da göstermektedir.

1- Gelenegin İnsan Tasavvuru

Lynn Wilcox, "Sufizm ve Psikoloji" adlı eserinde geleneksel eğitim metodu olarak değerlendirebileceğimiz sufizm ile modern psikoloji kıyaslamasını "lamba" örneği üze-

rinden vermektedir. Ona göre günümüz psikolojisi lambanın boyu, ağırlığı, büyüklüğü, hangi maddeden yapıldığı, rengi, nereye yerleştirileceği, odanın rengiyle uyumluluğu, elektrik tertibatı gibi konularla uğraşır. Lakin bütün bunlar lambanın sağlıklı bir şekilde çalışması için yeterli değildir. Asıl önemli olan lambanın fişinin prize takılı olup olmadığıdır. Başka bir deyişle lambanın ışık vermesi için kaynağına bağlı olması gerekir. Modern psikolojinin göz ardı ettiği, geleneğin ise öncellediği mesele tam da budur: Kaynağa bağlılık (Wilcox, 2001: 13). Ruh sağlığı ve insan yetiştirmeyi ahlak, değerler bağlamında ele alan geleneksel kaynakların neredeyse tamamında öncelikle insanın kaynağa bağlılığı yani Allah'la ilişkisi ele alınır. Bu bağlamda Amiri, insanın doğası gereği dini/inanan bir varlık olduğunu ve sahip olduğu aklın da doğası gereği Allah'a boyun eğdiğini, Allah'ın hem evvel hem de ahir olduğunu, böylelikle insanın Allah ile ilişkisini koparmaması, O'ndan başkasından yardım istememesi ve O'ndan yüz çevirmemesi gerektiğini aktarmaktadır (Amiri, 2012: 58-70). Yani insan ve yaşantısını sürdürdüğü toplum Allah'ın iradesinin kontrolü altındadır. İnsana düşen görev, derinlerinde bilgisini barındırdığı ilahi nefesin sahibine kulluk etmektir. Manevi istikametın sağlıklı bir şekilde sürdürülmesinin yegane şartı, Allah'a olan direncimizi yok etmektir (Zalman, 2009: 83; Frager, 2009: 14). Dolayısıyla Allah'a itimat, iman, sığınma, teslimiyet vb. tavsiyeler (Cevziyye, 1991: 1620) bahsedilen ilişkinin sağlıklı bir şekilde kurulması için gereklidir.

Klasik kaynakların çoğunda Yaratıcı'nın insanı duyular ve akılla algılanan bir terkip içinde ve yaşadığımız âleme benzer şekilde yarattığı bilgisi ile karşılaşırız. Bu sadece İslam medeniyeti geleneği için değil fakat aynı zamanda Yunan, Hint (örneğin Upa-nişadlar) vb. geleneklerde de karşılaştığımız bir bilgidir. Buna göre içinde yaşadığımız âlemde her ne varsa insanda da bunlar mevcuttur. Yani insan küçük bir âlem, mikro kozmos, büyük âlemin özetidir. "Bu fikrin gayesi, önce âlemi tanıma, ardından da âlem bilgisiyle âlemin yaratıcısına ulaşmadır. İnsanın Rabbini bilme (marifetullah) sürecinde ulaşacağı son durak, âlemi bilerek onun var edilmiş olduğunu ve emsalsiz bir var edicisi olduğunu bilmesidir (İsfahani, 2010: 75; Miskeveyh, 2013: 59). Hz. Peygamber'in "Kendini bilen Rabbini bilir." şeklindeki ifadesi tanıma sürecinin insan, âlem ve Tanrı düzleminde gerçekleşen bir bilginin sonucunu göstermektedir. Gelenek bu yolculuk için kıstas olan ahlak ve eğitim metodolojisini nefis üzerine inşa eder. Nefsin hakikati tam olarak bilinmediği takdirde hedeflenen amaç hasıl olmayacaktır. Bu bağlamda bütün kadim söylemlerde ilk cümlemin "kendini tanı" olması şaşırtıcı değildir. Bilakis bütün serüven bu tanıma gayreti etrafında şekillenecektir.

Gelenekte kutsalla ilişkinin mihenk taşını Allah kavramı oluştururken ikinci sırada Hz. Peygamber ve onun yaşam tarzı, kişiliği, insan ilişkileri, ahlakı yer almaktadır. Aslında bütün peygamberler, toplumlarda inanç ve ahlaki değerler bozulduğunda gönderilmişlerdir. Bu nedenle peygamberler ilk tebliğlerine Allah inancı ile birlikte ahlak öğretimiyle başlamışlar, adaletin, doğruluğun, merhametin, insanlara faydalı olmanın

vb. iyi; haksızlığın, hırsızlığın, yalan söylemenin, adam öldürmenin, zulmün vb. kötü olduğunu anlatarak bulundukları toplumu ıslah etmeye çalışmışlardır (Özbek, 1988).

Hiz. Peygamber'in hayatına baktığımızda insan yetiştirirken bireylerin yetenekleri, kişilikleri ve ilgilerini dikkate alarak yani günümüzdeki bireysel farklılıklar ilkesini gözeterek terbiye metodunda bulunduğunu görüyoruz. Ancak çevresine sunduğu bu eğitimin, hedef davranışların öncelikle kendi şahsında, davranışlarında ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Başka bir deyişle istenilen erdemli, ahlaki davranış bir rol model olarak öncelikle kendisinin yaşayıp sergilediğini görmektedir. Yaşantısında söz ve eylem birlikteliği içerisinde davrandığını, davranışlarında bir tutarsızlık veya çelişkinin olmadığını rahatlıkla ifade edebiliriz. Sahip olduğu kişilik özellikleri arasında; güvenilirlik, ahde vefa, doğruluk ve Kur'an'ın telkin ettiği affeden, öfkelerini yutan, fedakâr, adil, çalışkan, nazik, iyiliksever, sabırlı ve mütevazî olması gibi davranış örüntüleri nedeniyle takipçileri için ideal bir rol model teşkil ettiğini anlamamız kolaylaşmaktadır (Caneri, 1994: 19).

Gelenek bize yaşantının sadece dünya ile sınırlı olmayıp aksine insanın asıl vatanının cennet olduğunu ve buraya davet edildiğini "Onlar için Rableri katında cennet vardır." (En'am/127), "Ve Allah cennete davet eder." (Yunus. 25) ayetleri ışığında hatırlatır (İsfahani, 2010: 71). Sonsuzluğun ifadesi olan cennet yerine sonlu olan dünya ve içindeki şeyleri arzulayan kişi mutsuz olacaktır (Kindi, 2012: 53). Sonlu olan dünyaya gösterilen hırs, açgözlülük, haset gibi olumsuz psikolojik süreçlerden uzak durmamızı tavsiye eder. Çünkü dünyevi isteklerin gerçekleşmemesi veya bunların kaybı şiddetli üzüntüye (Belhi, 2012: 158; İbn-i Sina, 2011: 27; Kindi, 2012: 51-53) yani depresyona neden olacaktır. Bunlara ilaveten İbn Hazm, dünyanın iki zaman dilimini birbirinden ayıran "an"dan ibaret olduğunu, geçmiş ve geleceğin bu manada hiç olmamış, yok hükmünde olduğunu belirtmektedir. İnsan ancak içinde yaşadığı "an"ı değerlendirebilir ve böylelikle sonsuz olan ahiret hayatına hazırlanabilir (İbn Hazm, 2012: 15-16). İbnü'l-vakt (vaktin oğlu olmak) olarak da ifade edilen bu durum varoluşçu psikoterapide "şimdi ve burada" kavramıyla karşılığını bulmaktadır (Yalom, 2000; 369).

Geleneksel bilgi nefsin sahip olması gereken; hikmet, iffet, yiğitlik ve adalet erdemleri ile bunların karşıtı olan; bilgisizlik, açgözlülük, korkaklık ve haksızlık erdemsizliklerinin (Miskeveyh, 2013: 33-34) yanı sıra nefsi terbiyeyi üç ayrı alanda mevcut olan insan güçlerinin ıslahı ile mümkün olacağını savunur:

- a- İyiyi kötüden, güzeli çirkinden, hakkı batıldan ayıracak bilgi, temyiz gücü,
- b- Şehevi gücün ıslahı (şehvete yönelik cinsel isteklerin, güdülerin düzeltilmesi),
- c- Korku, hırs, öfke gibi güdülerin ıslah edilmesini içeren hamiyet gücü.

Nefs ancak bu üç gücün ıslah edilmesiyle adalet ve ihsana ulaşabilir. Bunlar aynı zamanda ahlakın özünü de oluştururlar. Kuşkusuz bütün bu ıslah sürecinde akıl ile nef-

sin aşırı istekleri (heva) arasında şiddetli çatışmalar kaçınılmaz hale gelir. Akıl doğruya, iyiliğe meylederken nefis heva ile şehvet kötü arzulara meyledecektir (İsfahani, 2010: 49-97). Klasik psikanalizde ruhsal yapının parçaları olan; id, ego ve süper ego arasındaki gerilim ve çatışmalar, çatışma türleri buna örnek gösterilebilir. Gelenekte bu çatışmaların ortaya çıkması için illaki davranış boyutuna dönüşmesi gerekmemektedir. Yani gelenek eylemin başlangıcını düşünceye kadar götürerek zihinde sadece bir düşünce olarak bulunan gücün insan psikolojisi üzerinde etkisine dikkat çeker (İsfahani, 2010: 96). Bu durum klasik psikanalizde bilinçdışı bir istek veya dürtünün henüz sözcüklerle açıklanmaması şeklinde kendisini gösterir (Öztürk, 1998: 11).

Akılla çatışma içerisinde olan heva, mal, mülk, makam ve mevki de dahil olmak üzere bütün kaygıların, bayağılıkların ve kederlerin nedeni olarak gösterilir. Nefsin kötü arzulardan uzaklaşmasını sağlayabilirsek nefis üzerinde etkin bir güce sahip olan şehvet (cinsellik) ve öfke (saldırganlık) dürtülerini kontrol altına alabiliriz (İbn Hazm, 2012: 49-66). Oysa günümüz psikolojisinde Freud'den beri süregelen nevrozlarla psikolojik bunaltıların arzu, istek yani güdü ve dürtülerimizi özgürce yaşayamadığımız, bastırdığımız için açığa çıktıkları eğilimi halen devam etmektedir (Freud, 1908: 100-103). Çok sonraları varoluşçu psikolojinin önemli temsilcisi Yalom, günümüz insanının bastırılmışlıktan çok özgürlükle baş etmek zorunda olduklarını ortaya atarak Freud'u yalanlayacaktı (Yalom, 2000; 503-510; Mumcu, 2011: 71). Denilebilir ki akıl ve nefis çatışmasının en önemli kısmını şehvet olarak nitelendirilen cinsel arzu ve bunlardan kaynaklanan saplantılarla öfke duygusu oluşturur. Psikanalitik kuramda cinsellik ve saldırganlık olarak karşılığını bulan bu dürtüler ruhsal yapıyı büyük oranda etkisi altında tutan yaşama (libido) ve öldürme (thanathos) güçlerinin kaynağını oluşturmaktadır (Thurschell, 2001: 88).

Geleneksel anlayışın sağlıklı bir kimlik oluşumu için öngördüğü bir diğer prensip ise, kendisi için değil toplum ve onun içerdiği değerler için yaşamaktır. Kalbi hayatın dengeye oturması, hastalıkların şifa bulması, ruhsal sorunların giderilmesi için sadaka verme, insanlara iyi davranma, sorunu olanlara yardım etme, dertlinin derdini giderme gibi toplumsal iyiliğin, huzurun oluşmasına katkıda bulunan tavsiyelere yer verilmektedir (Cevziyye, 1991: 1620). Her ne kadar bu faktörler toplumsal barış ve huzur için önemli olsalar da asıl etkiyi yapan bireyler arasında kurulacak sevgi bağıdır. Çünkü topluluk içinde yaşayan bireyler birbirilerini sevdikleri ölçüde karşılıklı tahammül, adalet duygusu geliştirirler. Böylelikle güven duygusunun yerleşmesi, dayanışma ve yardımlaşma birbirilerini sevmenin yansıması olarak tezahür eder. Miskeveyh'in ifadesiyle "birbirlerine yardım ederken aynı duygu ve sevgiyi paylaşan kişiler neredeyse sevilen her şeye ulaşırlar." (Miskeveyh, 2013: 150-151).

Narsistlik hastalığı modern dünyanın düçar kaldığı ağır psikiyatrik tablolardan birisidir. “Başkalarını sevmeyen kendini sevsin. Buydu tanrıların Narcissus’a verdiği ceza.” Narsistlik sadece kendini aşırı sevmenin değil, bencilliğin yalnızlığın, gururun, tahakkürlüğün, kayıtsızlığın özetle hasta bir ruh halinin de tanımıdır. Fromm’un ifadesiyle: “Kendimle dolu isem başkasını nasıl görebilirim? Kendisiyle dolu olmak, kendi imgesiyle kendi egoizmi ve kaygılarıyla dolu olmaktır. Fakat bu, kişinin ‘kendisi’ olabildiği anlamına gelmez. Çünkü gerçekte başkasını görebilmek için ben kendim olmalıyım.” (Fromm, 1995:141-142). Geleneksel eğitim narsistlik yani kendini beğenme hastalığını yardımseverlik, diğergamlık, duyarlılık, alçakgönüllülük gibi erdemleri yücelterek düzeltme yoluna gitmektedir.

Öte yandan bu öğretilerde ahlakın bir sanat, öğretici bir düzenleme yani eğitimle gerçekleşebileceği bilgisine yer verilir. Eğitime başlarken insanın temel ihtiyaçlarının öncelik sırası dikkate alınarak karşılanması zarureti işaret edilir. Buna göre öncelikle beslenme arzusu sonra öfke ve şeref sevgisine yönelen duygunun tatmini, daha sonra ise bilgi ve marifet veren duyguya yer verilir (Miskeveyh, 2013: 54). Zamanımızda üçüncü güç olarak değerlendirilen hümanist psikolojinin öncülerinden Maslow’un geliştirdiği ihtiyaçlar hiyerarşisi yukarıdaki bilgilerle büyük oranda örtüşmektedir (Maslow, 1943; 370-396).

Bu nedenle çocuk ve gençlere ahlak eğitimi verilirken onların eğitime yatkınlıkları, hoşlanmaları, kişilik özellikleri ile bireysel farklılıkları dikkate alınarak eğitim verilmelidir. Çocuk ve gençlerin eğitiminde dinin hukuk kurallarından yararlanma, davranış değiştirme, ödül ve ceza gibi yöntemlerinin kullanılması tavsiye edilir (Gazali, İhya, 1989: 165-170; Miskeveyh, 2013: 53). Bir anlamda bugün davranışçı terapilerde karşımıza çıkan, klasik ve edimsel koşullanma da sıklıkla kullanılan davranış yerleştirme ve davranış değiştirme metotları tavsiye edilmektedir (Salkind, Neil, 2008: 93). Çocuk ve gençler bu kuralları birer davranış örüntüsü haline getirene kadar bu yöntemler uygulanmalıdır. Kurallar davranışta alışkanlığa dönüştüğü zaman zihni canlılık, ataletin giderilmesi gerçekleşecektir. Bu kurallar çocuklukta ihmal edilip verilmediği takdirde yaş biraz ilerledikten sonra onu eğitmek mümkün olmayacaktır (Miskeveyh, 2013: 73-74). Günümüz gelişim psikolojisinde bu durum “kritik dönem” kavramıyla açıklanmaktadır. Özellikle yaşamın ilk altı yılı; temel güven, sevgi, bağlanma, duyuların gelişimi, kişilik gelişimi, zihinsel gelişim vb. kritik dönemlerle doludur. Kritik dönem bazı gelişim dönemlerinde belli tür öğrenmeler için uyarıcıların en bol ve uygun olduğu ve çocuğun yüksek duyarlılık gösterdiği zaman dilimleridir. Kritik dönemlerden biri sağlıklı bir şekilde değerlendirilemediği takdirde çocuğun gelişimi bazen telafisi de mümkün olmayacak şekilde, akranlarına oranla daha yavaş gelişecektir. (Senemoğlu, 1997: 14). Osmanlıdaki “amin alayı” kritik dönem için örnek gösterilebilir. Çocuk dört

yaş, dört ay dört, günlük olduğu zaman amin alayı tertip edilirdi. Çünkü bu yaş çocuğun ilk eğitimini almaya müsait hale geldiği dönemdi.

Gazali ve Miskeveyh'e göre çocukta ayırt etme gücü ortaya çıktıktan sonra aklının varlığının göstergesi olarak ortaya çıkan ilk duygu utanma duygusudur. Çocuk utanma duygusuyla kötülüklerden sakınır, kendisinden de benzer kötülüklerin çıkmasından endişe eder. Dolayısıyla haya duyan bu nefis ihmal edilmemeli, eğitilmelidir (Gazali, İhya, 1989; Miskeveyh, 2013: 74). Oysa modern zamanlarda utanma asosyal bir davranış, özgüven eksikliğini temsil eder ve tedavi edilmesi gereken bir bozukluk olarak değerlendirilir (Dilbaz, 1997). Sonra onun yanında iyi insanlar övülmeli ve iyi bir davranışta bulunduğu zaman kendisi de övülmelidir (Gazali, İhya, 1989; Miskeveyh, 2013: 74). Günümüz sosyal öğrenme kuramının dolaylı güdülenme kavramı ile ifade etmeye çalıştığı şey de tam budur (Bandura, 1977).

Son olarak hangi yaşta olursa olsun insanın taşıdığı nefis bazen onu mutsuz eden olumsuz düşünce ve davranışlara yöneltebilir. Bu durum, beden hastalandığında nasıl tedavi ettiriliyorsa nefis kaynaklı ruhsal bir sorunda da tedavi ettirilmelidir. Geleniğin öfke, gam, korku, aşırı üzüntü, vesvese olarak isimlendirdiği ruhsal rahatsızlıkların bugünkü karşılığı olarak öfke bozukluğu, anksiyete ve panik bozukluklar ile depresyonun ifade edildiğini söyleyebiliriz. Belhi "hatta bazen bu ruhi acıların ağır yükü bedeni hastalıklara sebep olur." ifadesiyle bir bakıma bugün somatoform denilen rahatsızlıklara değinmektedir. Bunun için de insanların ruhsal sağaltımında iyi, doğru, yararlı rehberlere ve eğitimcilere ihtiyaçları bulunmaktadır (Belhi, 2012). Zira geleneksel bilgi sadece din, ahlak kuralları ve değerler manzumesinden ibaret değildir. Aksine, insanın bir bütün olarak ele alınmasının gereği ruhsal sorunları da çok iyi analiz ettiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla gelenekteki rehber ve eğitimcilerin insan psikolojisini iyi bilen uzmanlar olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Günümüzde bu yetkinliğe sahip din görevlilerine ciddi anlamda ihtiyaç duyulduğunu belirtmek zorundayız.

2- Modernizmin İnsan Tasavvuru

Modernlik, öznel olanın (bir anlamda nefsin) her şeyin merkezine yerleşmesi, metafizik olan her şeyin de inceleme alanının dışında bırakılmasıdır. Yani öznenin, kendi düzenine Tanrı dahil olmak üzere kutsal olan hiçbir şeyi karıştırmamasıdır. Başka bir deyişle dini muhatap alıp onun yerine geçmeye çalışan aynı zamanda gelenekten muhteva olarak kopan bir anlayışın adıdır (Armağan, 1995: 39-42). "Peter Berger'in dediği gibi; eğer modernliği karakterize eden bir şey varsa o şey, maneviyat duygusunun neredeyse kaybolmuş olduğu gerçeğidir." (Smith, 2009: 65). Esasında modernizm ile ilgili yapılan tanımlarda şu ortak altı özelliğin ön plana çıktığını görmek mümkündür: Rasyonalite, sekülerizm, pozitivizm, bilimselcilik, yabancılaşma ve bireysellik. Bu kavramlardan birinin eksikliğinde modernizmden söz etmek güçleşir. Dolayısıyla

modernizmin bütün bu özellikleri barındıran bir zihniyet, kültür ve düşünce yapısı olduğunu ifade edebiliriz (Üzüm, 2004: 145). Bu kültür ve düşünce yapısının temelini birey oluşturur. Birey aynı zamanda her türlü politik, kültürel ve tıbbi söylemin tanımlayıcısı, biçimlendiricisidir. Hatta ahlak düşüncesinin bile birey egemenliğinin bir savunusu üzerine kurulu olduğu söylenebilmektedir. Sayar'ın ifadesiyle, "Bireyin batı ahlak ve kozmolojisinin merkezine yerleştirilmiş olması onun toplum ve kültürün önünde tanımlanması" manasına gelmektedir (Sayar, 1999b).

Maslow, bu haliyle modernizmin değerlerden yoksun, ahlakdışı olma sınırına gelen salt teknolojik bir eğitim, düşünce yapısına sahip olduğunu söylese de modern dünya kendi değerlerini inşa etmekte gecikmedi. Ancak örnek olarak gösterebileceğimiz Rokeach'ın geliştirdiği 32 maddeden oluşan modern değerler listesine baktığımızda modern değerlerin geleneksel değerlerle taban tabana zıt bir görünüm arz ettiğini söyleyebiliriz. Bizim açımızdan önemli olan, modern değerlerin halen geleneksel unsurları barındıran kendi kültürümüzde karşılık bulup bulmadığı sorusudur. Aydın'ın, "Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği" adlı çalışmasında Rokeach'ın geliştirdiği 32 maddeden oluşan modern değerler listesi uygulanmış, aritmetik ortalamaya göre en yüksek, tercih edilen değer olarak "özgürlük" değeri tespit edilirken zenginlik, değişik bir hayat, heyecan verici bir hayat, hırslı olmak, iyi bir dış görünüş/imaaj, evrensellik, demokrasi, sosyal güç, yaratıcılık/yapıcılık ve araştırmacılık gibi nefsi temsil eden değerler sonlarda yer almıştır (Aydın, 2003: 121-144).

Buradan hareketle gelenekteki "kulluk" yerine "özgürlük" kavramının en fazla tercih edilmesine rağmen modern değerlerin bizim toplumumuzda tam olarak kabul görmediğini, bütünüyle bir modern kültür ve toplum düşüncesinin oldukça uzak olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan adı geçen değerler listesinin diğer maddelerine baktığımızda; sosyal itibar, kontrol gücü, refah içinde olmak, bağımsızlık gibi geleneğe uzak değer ve insan anlayışının olduğunu belirtmek mümkün görünüyor. Bazılarını sıraladığımız modern değerlerin içeriğinde kazanım ve başarının ön plana çıkması nedeniyle başarılı, hırslı, rekabetçi, zeki bireylerin yetiştirilmesi ana hedef olmuştur. Bu hedef doğrultusunda narsist, bencil, yabancılaşmış, değer ve ahlak yoksunu patolojik bireyler, kimlikler ortaya çıkmıştır. Modern psikolojinin çoğunlukla semptomlara yoğunlaşp bütününi gözden kaçırması nedeniyle insan yetiştirmede yetersiz kaldığı söylenebilir.

Modern dünyayı ve sahip olduğu değerleri anlamak için ayrıca Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlığı zorunlu kulan sosyo-kültürel ve ekonomik nedenler başlığı altında sayılan maddelere bakmak açıklayıcı olacaktır: Hızlı değişimler sonucu topluma uyumun güçleşmesi, bilim ve teknolojiadaki gelişmeler, inanç ve değerlerdeki değişimler, kuşaklararası çatışmalar, suç işleme oranının artması, ruhsal bozukluklar ve hastalıkların artması (1970'lerden itibaren ruhsal hastalıkların neredeyse tamamında % 25'lik bir

artışın olduğunu görüyoruz), geleneksel aileden çekirdek aileye geçiş, aile fonksiyonlarının bazılarının okula kayması, kadının çalışma hayatına atılması gibi konular bunlardan bazılarıdır (Yeşilyaprak, 2004: 21). Dikkat edilirse bu sorunların ortaya çıkmasında geleneksel değerlerin yokluğu açıkça görülecektir. Değer yoksunluğu, ahlaksızlık, köksüzlük, boşluk, umutsuzluk, inanılacak ve uğruna adanılacak şeylerin eksikliği ve en önemlisi de anomi olarak karşımıza çıkar. Anomi, modern psikiyatrinin kimilerince en yaygın sorunu olarak gösterilir. Derinden hissedilen bir amacın yokluğu, kişinin çevresine ve dostlarına yabancılaşması, özetle anlamsızlık olarak tanımlanır ve psikiyatrinin anlamsızlık salgınına sunabileceği bir reçetesi yoktur (Sayar, 1999a: 141-164).

Değer yoksunluğunun diğer etkileri arasında yalnızlık, içi boşluk, endişe, korku ve benlik yitimini sayabiliriz (May, 2013). Modern insanın bunlardan kaçmak için seçtiği cinsellik, alkol ve uyuşturucu kullanımı geçici bir etkiden sonra daha büyük bir yalnızlığın kapısını aralar. Özellikle cinsel doygunluk, yalnızlığın doğurduğu huzursuzluktan kaçmak için umutsuz bir çaba şeklini alır ve daha da çoğalan bir yalnızlık duygusuyla biter (Fromm, 1996: 22).

Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlığı zorunlu kılan sosyo-kültürel ve ekonomik nedenler arasında saydığımız; geleneksel aileden çekirdek aileye geçiş, aile fonksiyonlarının bazılarının okula kayması, kadının çalışma hayatına atılması gibi unsurlar çocuklar için uygun rol modeli eksikliğini ve hangi değerleri vereceğimiz sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Çünkü annenin yani özdeşim nesnesinin yokluğu nedeniyle çocuğa verilecek eğitim değer dünyasını bilmediğimiz bakıcı veya öğretmene kalmaktadır. Yaşamın ilk altı yılının özellikle temel güven, sevgi, bağlanma, duyuşsal, kişilik ve zihinsel gelişim için kritik dönemler olduğu bilgisini hatırlarsak, aynı zamanda ahlaki gelişme için yani toplum normlarını, ahlaki değerleri aktarmada anne-babanın bir rol model olarak oldukça önemli fonksiyonu olduğunu görebiliriz. Çocuk, ilk elden hangi davranışların doğru, hangilerinin yanlış olduğunu hem gözlem ve taklit hem de ebeveynler tarafından uygulanan ödül ve cezalarla öğrenecektir. Doğuştan getirdiği öfke, zevk, hırçınlık, açgözlülük ve benzeri kötü huyları ihmal edilip eğitilmemiş her çocuk, mevcut hali üzerine büyür, ömrü boyunca da bu durumunu korur (Miskeveyh, 1983: 39). Dolayısıyla, çocuğun özdeşim kurarak ilk ahlaki öğrenmelerini gerçekleştirdiği aile kurumunda ebeveynin çocuğun yanında olmaları zorunluluk arz etmektedir. Dahası, geleneksel aileden çekirdek aileye geçmenin sonucu olarak yalnız kalan ebeveynin çocuk eğitiminde karşılaştıkları sorunları danışabilecekleri tecrübe sahibi yakınlarının olmayışı da problemi daha çetrefil hale getirmektedir. Günümüz insanı maalesef çocuk eğitimini kitaplardan öğrenmek zorunda kalmaktadır. Batılı geleneklerden kültürel uyarlaması yapılmadan devşirilen bu kitapların hangi inanç, insan ve değer algısını aktardığı ise ayrı bir sorundur.

Sanırım bu noktada Ayşe Şasa'nın hayat hikayesine kulak vermek bu sorunları anlamamız için aydınlatıcı olacaktır. Şasa, Delilik Ülkesinden Notlar ve Bir Ruh Macerası adlı kitaplarında nasıl modern, muasır insan yetiştirme metotlarının kurbanı olduğunu ve deliliğin sınırına getirildiğini anlatmıştır. Gelenekten gelen ancak gelenekle bağlarını koparmaya çalışan zengin bir ailenin çocuğu olarak 1940'larda dünyaya gelen Şasa, ailesi tarafından Yahudi asıllı bir Macar mürebbiyeye teslim edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği o dönemlerde Yahudi mürebbiyesinin anlattığı Naziler, Gestapo şefleri, gaz odaları, elektrikle döşenmiş yataklar onun çocuk dünyasındaki en büyük korkuları haline gelmiştir. Ebeveyninin sürekli dışarıda olmaları, kendisi ile ilgilenmemeleri korkularının yanı sıra yalnızlığını da perçinlemiştir. Dokuz yaşındayken oldukça sakin olan sokaklarında arada bir geçen, koz helva satan seyyar satıcının yolunu gözlemiş, okul çağında yatılı okula verilmiş, yine yalnızlığı ile başbaşa kalmıştır. 16 yaşında akıl hastanesinin önünden geçerken "Hakikate vasil olmama vesile olacaksa, yolumun bu hastaneden geçmesine razıyım." (Şasa, 2010: 14) diyecek kadar hakikat kavramına bağlanmıştır. Bu ifadeleri âdeta bir dua yerine geçecektir ki 20'li yaşlarda gestapo şefleri onu yakalayacak, gaz odalarına atacak, yatağının altına elektrik telleri döşeyecekler şeklindeki hezeyanlarla başlayan şizofreninin pençesinde yıllarca kıvrınacaktır. Dikkat edilirse bu hezeyanlar bizim kültürümüze ait izler taşımaz. Bu olsa olsa bir Yahudi'nin hezeyanlarıdır. Bakıcısı aracılığıyla devraldığı hezeyanlar. Sonraları, amansız hastalığı için: "Geçirdiğim hastalığın tam anlamıyla kahırdaki lütuf olduğunu anladım." diyecek kadar teslimiyet içinde olmuştur. Londra'da tedavi görürken İbn Arabi'nin Fususu'l Hikem eseriyle tanışmış ve her ne kadar psikiyatristi şizofreniden çıkmanın imkânsız olduğunu söylese de şizofreni zincirini kırmıştır. Ülkesine döndükten sonra kendisine bir müşid edinmiş ve sohbetlerine devam etmiştir. Kaderin cilvesine bakın ki bağlandığı müşidi çocukluğunda yolunu gözlediği el arabasıyla koz helva satan seyyar satıcının ta kendisidir. Yıllarca birbirlerinin yolunu gözlemişlerdir. Ülke insanından biri olarak Ayşe Şasa'nın hikayesi geçmişten günümüze, gelenekten modernizme Müslüman aydının, medeniyetinin, değerlerinin bir serüvenidir. Şimdi bütün bu süreci modern insanın, psikoloğun sağlıklı ve doğru bir şekilde anlamasını nasıl bekleyebiliriz? Gelenekle bağlarını koparmamış kişi için, Şasa'nın müşidi ile olan ilişkisini, hakikat arayışını, şizofreniden çıkış şeklini izah etmek ne kadar kolaysa modern insan için bir o kadar zordur. Geleneksel yaklaşımı modern anlayıştan ayıran en önemli nokta, insanüstü ilahi yardımın ve muhabbetin hep yanımda mucizeler, olağanüstülükler halinde kendisini gösteren kutsal müdahalenin imkânıdır.

Sonuç: Gelenek Merkezli Bir Medeniyet Tasavvuruna Doğru

Kadim gelenekten modern zamanlara yani günümüze geldiğimizde topyekün İslam coğrafyasını, özelde ise bizi bekleyen ve rahatsız edecek sorunlarla yüzleşmek durumundayız. Sadece örnek olması açısından birkaçını sıralayacağımız bu sorunla-

ra cevap verebildiğimiz ölçüde insan yetiştirme düşüncemizin nasıl olması gerektiği sorusuna da sağlıklı cevaplar verebilmiş olacağız: TBMM Araştırma Komisyonunun yayımladığı verilere göre müstehcen (örneğin; porno) arama terimi için gösterilen bölgesel ilgi de Türkiye, Ermenistan ve Arnavutluk'tan sonra % 69'luk bir oranla tüm dünyada üçüncü sırada yer almaktadır. Yani toplumumuzdaki her on kişiden yedisi interneti bu amaçlar için kullanmaktadır. Bu veriler değer yozlaşmasının artık ülkemiz içinde ciddi bir sorun olduğunu göstermesi ve geleneğin cinsellik konusunda neden çok fazla ısrarcı olduğunu, tedbirler almaya çalıştığını anlaşılır kılması açısından önemlidir. Bir diğer araştırmada, Yapıcı ve Kayıklık'ın (2005) dinsel eğilimle ön yargı ve hoşgörüsüzlük arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında en hoşgörüsüz grubun dindar bireyler olduğu tespit edilmiştir. Bir adım öteye gittiğimizde ise İslam ülkelerinde çeşitli grupların gerçekleştirdikleri katliamları dine, Kur'an ve sünnete dayandırdıklarını görmekteyiz. Son olarak, Kur'an kursları ve imam hatip liselerinde verilen eğitim ve öğretim doğru insan modelini oluşturmada yetersiz kaldığını. psikolojik ve davranışsal sorunların buralarda da azımsanmayacak oranda olduğunu görüyoruz.

Terry Eagleton, Kuramdan Sonra adlı eserinde konu ile ilgili şu ifadelerle yer verir: "Teslim olmak anlamına gelen İslam, temel ilkeleri merhamet, eşitlik, şefkat ve yoksulların koruyuculuğu olan Allah'a tümüyle kendini adamayı gerektirir. Müslüman bedeni, Mekke toplumunda hızla yayılan kibir ve özgüvenden arınmak için secde gibi hareketlerle yeniden eğitilmek zorundaydı... Şiddet karşıtlığı, cemaat ve toplumsal adalet, teolojik spekülasyona özellikle kapalı olan İslami inanç sisteminin kalbinde yatar... Zamanımızda petrol zengini otokratlarla kadın taşıyıcılarının, faşist kafalı mollalarla cani yobazların doktrini haline gelmiş olan, aslında işte bu hayranlık verici inanç sistemidir. (Eagleton, 2004: 181). Daha basit bir ifadeyle âlemlere rahmet olarak gönderilen, sevgi, kardeşlik, merhamet, samimiyet ve birleştiriciliğin temsilcisi olan Hz. Peygamber'in takipçileri nasıl bu hale gelebildiler?

Kanaatimizce verilebilecek muhtemel cevaplardan birisi olarak ondört asırlık İslam medeniyetinin bireysel ve toplumsal bağlamda doğru bir şekilde okunmadığını ifade edebiliriz. Medeniyet, sadece tarihsel bir süreç değil ama aynı zamanda estetik ve ahlaki değerlere, kültüre sahip olmanın ifadesidir. Bireysel veya toplumsal bazda bir anlam dünyası oluşturulacaksa sağlıklı bir medeniyet tasavvuru sayesinde gerçekleşecektir.

En nihayetinde insan psikanalizin vaaz ettiği gibi sadece içgüdülerinin emrinde yaşayan bir varlık değil, bilakis hayata bir değer yükleyen varlıktır. Değerler denilen sistem medeniyetin özünü oluşturan bütün olup insanlar bu sisteme göre yaşantılarını sürdürürler. Dolayısıyla bir medeniyet tasavvuru oluşturulacaksa bu geleneksel değerlerin eğitim sürecine aktarılmasıyla gerçekleşecektir. Ökten'e göre bu süreci şu şekilde gerçekleştirmek mümkündür: "Geleneğin eğitim ve öğretimden amacını üç ana baş-

lıkta özetliyoruz. Bir değerler sisteminin bir sonraki nesle öğretilmesi, benimsetilmesi, sevdirmesi ve o nesilde bu sistemin bir inanç haline gelmesi. İkincisi, o nesilde inanç haline gelen bu değerler sisteminin biçime dönüştürülmesi yani yaşanması, ona göre davranılması. Üçüncüsü, değişen zaman şartlarına göre aynı değerler sisteminden veya özden hareketle yeni biçimlerin üretilebilmesi. Medeniyet tasavvuru, medeniyet algısı veya değerler sistemi uygulanırsa yaşar. Yani kültüre dönüşürse yaşar. Aksi halde teorik kalır. Zihinlerde ve gönüllerde kalır... Bizde eğitim, öğretimden önce geliyor. Yani siz insanları önce eğitiyorsunuz yani insanları önce duygu ve düşünce dünyasında bir başka âleme göre şekillendiriyorsunuz. Kendi değerlerinizi, birikiminizi onlara aktarıyorsunuz. Ondan sonra bir şeyler öğretiyorsunuz... Eğitmediğiniz insanı bilgi ve beceriyle donatırsanız, medeniyetinizin devamından söz etmek olmaz. Sadece bilgi ve beceri insanlara nasıl davranılacağını, nerede durulacağını, nerede hareket edileceğini, nerede, nasıl bir iş yapılacağını söylemez. Bu işi ortaya koyan değerler sistemidir... Eğer siz herhangi bir bilgiyi, beceriyi ve daha önemlisi bir değer sistemini, bir davranış biçimini bir sonraki insan nesline aktarmak istiyorsanız mutlaka ve mutlaka inancınızla ortaya koyduğunuz davranışlar arasında bir mutabakat olmak zorundadır (Ökten, 2013; 92-100). “Şimdi ise bizim insanımız kitaptan, haydi kitabı da geçtim bilgisayardan peygamberi öğretmek istiyor. Ben buna külliyen karşı çıkıyorum. Yaşamadan bir şey öğretemezsiniz insanlara, sizin üzerinizde görünmesi lazım. O kitabı bilgi oluyor.” (Ökten, 2012: 16-40).

Özet olarak insan yetiştirme esaslarımızda öncelikle Hz. Peygamber’in eğitim metodunu, kişilik özelliklerini ve getirdiği mesajı çok iyi anlamak zorundayız. Bu zorunluluk sadece insanları eğitmekle kalmayan ama aynı zamanda eşyalarına isim veren, ağaçla, hayvanla konuşan, rahmet ve merhamet örneği bir Peygamber’in medeniyetine sahip olduğumuzu göstermesi açısından önemlidir. Ancak asr-ı saadetten günümüze gelinceye kadar arada geçen sürede ahlak ve değerlerle İslam medeniyetini canlı tutan geleneği de unutmamamız, doğru okumamız gerekiyor. Gelişim psikolojisindeki tarihsel zaman kavramı doğrultusunda bugünün reel dünyasını, bu dünyanın gerçeklerini göz ardı etmeden bir din eğitimi ve insan yetiştirme bilincinin oluşması gerekmektedir. Bu bilincin oluşmasında özellikle din görevlilerinin kendi mesleki yetkinliklerinin haricinde psikoloji, pedagoji, sosyoloji ve hatta edebiyat bilgisine sahip olmaları gerektiği düşünülmektedir. Ülkemizde henüz uygulanmayan ama batılı ülkelerde “pastoral terapi” olarak geçen dini danışmanlık bu ihtiyacın fark edilmesinin bir tezahürü olarak yeni yeni uygulanmaya konulmuş, hızla geliştirilmesine ihtiyaç duyulan bir alandır. Öte yandan inanan insanların din-dünya, akıl-duygu çatışmalarının çözümünde geleneğin işaret ettiği sevgi merkezli kalb hayatının yeniden gözden geçirilmesini de zorunlu hale getirmektedir. Dolayısıyla insan yetiştirmede gelenekten miras alınan erdemlerin öncelikle kendi kişiliklerimizde, davranışlarımızda ortaya çıkması ve bunun sonucunda bilgi-eylem (hal) tutarlılığı içerisinde eğitime aktarılması ile amaç hasıl olacak, medeniyet

bilinci geliştirilecektir. Böylece hikmet ve irfana dayanan on dört asırlık bu medeniyet bilinci ile sevgi, barış ve kardeşlik ülkemize, İslam âlemine ve diğer medeniyetlere yayılma imkânı bulacaktır.

KAYNAKÇA

Karacoşkun, M. Doğan, *Din Psikolojisi*, Ankara, 2012; Wilcox, Lynn, *Sufizm ve Psikoloji*, İstanbul, 2001; Amiri, Ebü'l-Hasan, *Kitabü'l-Emed Ale'l-Ebed*, İstanbul, 2013; Zalman, Schacter, Shalomi, "Manevi Ülfet" (*Manevi Rehberlik içinde*), İstanbul, 2009; Frager, Robert, *Manevi Rehberlik*, İstanbul, 2009; İbn-İ Kayyim el-Cevziyye, *Zadu'l Mead*, İstanbul, 1991; İsfahani, Ragıp, *Erdemli Yol*, İstanbul, 2010; İbn Miskeveyh, *Ahlak Eğitimi*, İstanbul, 2013; Abdullah Özbek, *Bir Eğitimi Olarak Hz. Muhammed*, Konya, 1988; Caneri, Hüseyin, *Ahlak Bilinci*, İstanbul, 1994; Kindi, Yakub, B. İshak, *Üzüntüden Kurtulma Yolları*, Ankara, 2012; Belhi, Ebu Zeyd Ahmed, *Beden ve Ruh Sağlığı Koruma Yolları ve Tavsiyeler*, Ankara, 2012; İbn-i Sina, *Mutluluk ve İnsan Nefsinin Cevher Olduğuna İlişkin On Delil*, Ankara, 2011; İbn Hazm, *Ahlak ve Davranış Tarzları Nefislerdeki Ahlaki Hastalıkların Tedavisi*, Ankara, 2012; Yalom, Irvin, *Varoluşçu Psikoterapi*, İstanbul, 2000; Öztürk, Orhan, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, Ankara, 1998; Freud, Sigmund, *Studies on Hysteria*, Vienna, 1908; Mumcu, Cem, *Kendine Bakma Kitabı*, İstanbul, 2011; Thurschwell, Pamela, *Sigmund Freud*, London, 2001; Fromm, Erich, *Çağımızın Özgürlük Sorunu*, Ankara, 1995; Maslow, A. H., *A Theory of Human Motivation*, Psychological Review, 50, 370-396, 1943; Gazali, *Ihyau ulumid-Din*, İstanbul, 1989; Salkind, Neil, *Encyclopedia of Educational Psychology*, California, 2008; Senemoğlu, Nuray, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*, Ankara, 1997; Dilbaz, Nesrin, "Sosyal Fobi", *Psikiyatri Dünyası*, 1997: 1, 18-24; Bandura, A., *Social Learning Theory*, New York, 1977; Armağan, Mustafa, *Gelenek ve Modernlik Arasında*, İstanbul, 2009; Smith, Huston, "Manevi Yol Hakkında Mülahazalar" (*Manevi Rehberlik İçinde*), İstanbul, 2009; Üzümlü, İlyas, "Modernliğin Dönüştürdüğü Dinsel Kültürler", *Din-Kültür ve Çağdaşlık Sempozyumu*, 2004; Sayar, Kemal, "Psikiyatri ve Kültür: Hastalık Bize Neyi Anlatır?", *Yeni Symposium*, 37(3), 1999b; Aydın, Mustafa, "Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı, 3, 2003, s. 121-144; Yeşilyaprak, Binnur, *Eğitimde Rehberlik Hizmetleri*, Ankara, 2004; Sayar, Kemal, "Psikiyatri ve Kutsal", *Defter Dergisi*, sayı: 12, yıl: 1999a; May, Rollo, *Kendini Arayan İnsan*, İstanbul, 2013; Fromm, Erich, *Sevme Sanatı*, İstanbul, 1996; İbn Miskeveyh, *Ahlakı Olgunlaştırma*, Ankara, 1983; Şasa, Ayşe, *Bir Ruh Macerası*, 2010; http://www.tbmm.gov.tr/arastirma_komisonlari/bilisim_internet/docs/sunumlar/23_05%20-%20Mutlu%20Cocuklar%20Derneği.pdf; Yapıcı, A. ve Kayıklık, H. "Dinsel Eğilimle Ön Yargı ve Hoşgörüsüzlük Arasındaki İlişkiler Üzerine Psikolojik Bir Araştırma", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (1), 413-426, 2005; Eagleton, Terry, *Kuramdan Sonra*, İstanbul, 2004; Ökten, Sadettin, "Medeniyet Algımızda Hikmet, Bilgi ve Öğrenme Geleneği: Bireysel ve Toplumsal Yansımaları", *Hayat Boyu Öğrenme Kültürü ve Mesleki Eğitim Sempozyumu*, İsmek Yay., İst. 2012, s. 92-100; Ökten, Sadettin, Röportaj, *Hendese Bilim, Teknoloji ve Düşünce Dergisi*, Ocak 2013 / Yıl 1 / Sayı 1 S. 16-4

OTURUM BAŞKANI- Evet, Orhan Bey'e bu heyecanlı tebliğinden dolayı teşekkür ediyoruz. Bizi de yanlış bir yere kaydetmesin diye yeteri kadar hoşgörü gösterdik.

Tabii, söylediği şeyler önemli şeyler. Şiddet ve hoşgörüsüzlük maalesef bizde de çok yaygın. İslam dünyasında da görülen bir şey. Bunun da tabii çaresine bakmamız lazım, çözümünü aramamız lazım.

Şimdi tebliğ sahibi arkadaşlarımızı yerlerine alalım ve müzakereci hocalarımızı buraya davet edelim.

Müzakereci hocalarımız: Prof. Dr. Bülent Baloğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Müşaviri. Dr. Muhlis Akar, Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi. Prof. Dr. Faruk Karaca, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Daha önce de bahsettim, müzakerecilerimiz hakkını vererek müzakere edecekler, öyle düşünüyorum ve zamanı da iyi kullanacaklar. Bu konuda tecrübeleri var, ustalıkları var. İkaz etmeye gerek kalmadan müzakereleri yerine getirecekler inşallah.

Sayın Bülent Baloğlu'ndan başlıyoruz. Bülent Bey, Ayşe Karaköse'nin "Modernleşmenin İnsan Tasavvuru İnsan Yetiştirme Düzenine İmkân Sağlayabilir mi?" başlıklı tebliğinin müzakeresini yapacak.

Belki de tebliğin başlığından da başlayarak bir müzakere yapabilir. Kendisi bilmiyorum nasıl uygun görür?

Buyurun hocam.

MÜZAKERE

Prof. Dr. A. Bülent BALOĞLU

Diyanet İşleri Başkanlığı Müşaviri

Söz konusu tebliğin konusunun, modernitenin insan tasavvurunun, insan yetiştirme düzenine ne gibi katkı sunabileceği sorusunun cevabını araştırmak olduğu ifade edilmektedir. Bu amaçla modernitenin anlaşılması çabası da tebliğin önceliğini oluşturmaktadır. Tebliğde sırasıyla “modernite ve modernlik kavramları hakkında düşünceler”, “modern olmanın yeni anlamları”, “modernite, din ve değerler”, “insanın modernite tasavvuru”, “modernitenin insan tasavvuru insan yetiştirme düzenine imkân sağlayabilir mi?” alt başlıkları altında bir modernite analizi denemesi yapılmaktadır. Bu analiz neticesinde modernitenin öngördüğü insan tasavvuru eleştirilmekle birlikte, modernitenin hayata dair yeni okuma biçimleri sunabileceği, modernitenin bakış açısının dinin yeni hayat tasarımı için de bir ilham kaynağı olabileceği ifade edilmektedir. Tebliğin sonuç kısmında ise, moderniteyi derin bir anlama ihtiyacına dikkat çekilerek modernite ile yaratıcı bir tarzda yüzleşmenin kaçınılmaz olduğu ifade edilmektedir. Yazara göre moderniteden kaçış olmadığına göre hem dindar hem modern olmak pekâlâ mümkündür; üstelik modernitede dindarlar için de pek çok seçenek vardır.

Ayşe Karaköse’nin tebliğini metot itibarıyla bir parça eksik bulsam da, özgün tespitlerine katıldığımı öncelikle ifade etmeliyim. Metot bakımından, her şeyden önce tebliğde “modern” kavramının türevleri olan modernite, modernlik, modernizm gibi kavramların netleştirilmesi gerekirdi. Şu kadarını söyleyelim ki, modernite ve modernizm kavramlarının birbirlerinden ayrı şeyler olduğunu savunanlar bulunmakla birlikte, iki kavram arasında fark bulunmadığını söyleyenler de vardır.

17. asırla birlikte Avrupa’da vuku bulan köklü ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal değişimleri ifade eden modernite¹; şehirleşme, sanayileşme, bireyselleşme, toplumsal ayrışma, hızlı değişim, liberal demokrasi, dinsizlik, sekülerizm, laiklik, bilimsellik, pozitivizm, rasyonalizm, araçsal akıl, hümanizm, ulus devlet gibi kavram ve değerleri içine alan bir tarihsel süreçtir. Bu kavramlarla yakından bağlantılı olan dünya pazarları, küresel iletişim ve ekonomi, uluslararası ilişkiler, çok-kültürlülük, refah devleti, dünya teknoloji ağı, uluslararası kurumlar vb. gibi pek çok unsur modernitenin icatlarıdır.

Diğer taraftan modernizm ise sanat, müzik, resim, heykel, şiir, edebiyat, tiyatro vb. alanlardaki tecrübelerle dayanan dünya görüşü, aydınlanma ve estetik demektir. Modernizm tarihsel, siyasal ve entelektüel bir hadise olup geleneksel metotlardan modern metotlara geçişi simgeler.

Bir iktidar kurma süreci olarak da tanımlanan ve bu amaçla kendi kurumlarını oluşturan modernizm, “İnsanların kendi iradelerinden başka her türlü aşkın otoriteyi reddederek özgürlüklerinin önüne yine kendilerinin koydukları engelleri aşma kararlılığı ve kişisel özgürlükle bir arada yaşamanın gereklerinin birbirlerini kısıtladığı değil, zenginleştirdiği bir toplum, daha doğrusu bir dünya yaratma hayalidir.”²

Modernlik kavramı da akılcı, bilimsel, teknolojik ve idari etkinliğin ürünlerinin yaygınlaştırılması ve kullanılmasını anlatır.³

“Modern” birey ile kastedilen ise modern zamanda yaşayan, modern fikirlere, standartlara ve inançlara sahip olan kişidir.

Modernleşme dini inançların, uygulamaların, kurumların mekân ve mahiyetini köklü olarak değiştirmiştir.⁴ Bir zamanlar din bireyin doğumdan ölüme hayatının her alanında etkin ve belirleyici rol oynarken, bugün bu köklü bir biçimde değişmiş durumdadır. Günümüz algısında din genellikle bireylerin zihinlerinde toplumsal ahlakilik ve etik davranışlarla bağlantılıdır. Eskiden bir dinî inanca bağlı olmaksızın veya güçlü bir Allah inancı taşımaksızın insanların ahlaklı olamayacağına, erdemli davranışlar sergileyemeyeceğine inanılırdı. Bugün bu anlayış değişmiş olmakla birlikte, insan da bu değişimden nasibini almıştır.

Modernleşme ile birlikte dinin hayatı yorumlama ve meşruiyet sağlama işlevi kamusal alandan özel alana nakledilmiştir. Kurumsal din, toplumsal değerlerin tanım-

1 Gamze Aslan Yaşar, “Ortaçağdan Günümüze ‘Modernite’: Doğuşu ve Doğası”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, yıl 4 (Aralık 2011), VII, s. 10.

2 Hasan Bülent Kahraman, “Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye”, www.altiniczidiklerim.com, s. 1.

3 Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, İstanbul 1992, s. 23.

4 Steve Bruce, *Religion in the Modern World*, Oxford University Press, New York 2005, s. 1.

layıcısı olarak daha az bir öneme sahiptir. Dinî kurumlar hala bir kaynak rolü görse de sosyal kurumlar üzerindeki etkileri artık daha azdır. Bugün artık herhangi bir dünya görüşüne sahip olmak bireysel tercih meselesidir.

Modernleşme ile birlikte din marjinal konuma düşmüş bir görüntü sergilese de bugün hala pek çok toplumda sosyal farklılığın temel unsurlarından bir tanesidir. Din, toplumsal yaşamın önemli güç odaklarından biri konumundadır. Yine din, toplumlar arası sınırların tayininde hâkim bir sınır belirleyicidir, aynı şekilde geniş toplumsal tecridin temelidir. Geniş katımlı dinsel ibadetler, dinsel öğretiler bir cemaat duygusunu ve aidiyet bilincini inşa da önemli rol oynar. Bireyin dindar kimliğine anlamlı bir kapsam sunar. O sadece dinî kimliği değil, din ve siyasetin iç içe olduğu ortamlarda bireyin sosyal ve siyasi kimliğini de belirler. Özetle din, modern zamanlarda hala, hayatın akışkan bir dinamiğidir; istikrar ortamında pek hissedilmeyebilir, ama sıkıntı anlarında ortaya çıkmak için hazırdır.⁵ Bugün yeryüzünde cereyan eden kavga ve çatışmaların önemli bir kısmının din ve mezhep çatışması olduğu dikkate alınacak olursa, dinin hala toplumlar için önemli bir referans kaynağı olduğunu söylemekte bir beis yoktur.

Sekülerist teorisyenler hem dindar hem de modern olmanın bir tezat olduğunu iddia etmişler, modernitenin insanların akılcı olmasını sağlayacağını ve bu sayede hayatla ilgili tecrübelerini açıklamada artık dine ihtiyaç duymayacaklarını iddia etmişlerdir. Mesela, sosyolog Peter Berger kariyerinin sonraki dönemlerinde bu iddiasından vazgeçmiş ve eldeki verilerin dinin eski ve yeni biçimleriyle hala yaygın olduğunu, bilhassa ABD’de görüldüğü üzere geçmiştekinden daha coşkulu bir biçimde yaşandığını, dinin hala etkili bir toplumsal güç olarak varlığını devam ettirdiğini söylemek durumunda kalmıştır. O halde dinin modern dünyada hala mevcut ve hala çok sayıda insanın, grubun farklı bağlamlarda kendilerini tanımlama, konumlandırma ve anlamlandırma çabalarına yardımcı olmaya devam ettiğini bir vakıa olarak tespit etmek durumundayız. Bununla bağlantılı olarak şunu da kesinlikle söyleyebiliriz: Moderniteden bir kaçış olmadığına göre modern zamanlarda yaşayan bir birey sıfatıyla hem modern olmak hem de dindar olmak pekâlâ mümkündür.

Müslümanın modern olamayacağı, modern olanın İslam diniyle bağdaşmayacağı tezi bir safsatadan ibarettir. Modernitenin bizzat Aydınlanma ve Kapitalizmin gayretleriyle bugün karşımıza yeni bir zihniyeti ve yeni bir insan tipini ortaya çıkardığını inkâr edemeyiz. Bu insan tipi her türlü aşkın otoriteyi reddederek kendi iradesini ilahlaştıran, üretmeden tüketen, tabiatı hayâsızca sömüren, özgürlük namına her türlü etik değeri çiğneyen, kendi tarihi ve kültürel değerlerini küçümseyen, kendi gibi düşünen, tüketen, giyinenler dışındakileri adam yerine koymayan, nerde kazanıp nerde yediği belli

5 Claire Mitchell, *Religion, Identity and Politics in Northern Ireland*, Ashgate Publication Company, Surrey (UK) 2010, s. 3.

olmayan, her türlü hovardalığı bir üstünlük sayan, lüks yaşamı modernlik kabul eden, âdeta “hüday-ı nâbit” cinsi bir varlıktır. Eğer “modern” birey ile kastedilen böyle bir birey tipi ve “modern olan” ile de bu tip bireyin kafa yapısı ve yapıp-etmeleri kastediliyorsa, bunun İslam ve Müslümanlıkla bağdaşması tabii ki mümkün olamaz.

Şayet modern birey değerlerine sahip çıkan, işine bağlı, ağır başlı, dürüst, yeteneklerini toplumsal menfaat için kullanan, rasyonel ve girişimci, işini iyi yapan, zenginlik yaratan, yaratıcı, tasarruf eden, üreten, okuyan, kendini geliştiren ve daha pek çok yapıcı özelliği ile dikkat çeken bir birey tipi ise hiç şüphesiz bu İslam’ın da öngördüğü birey tipidir. Bunun Müslümanlıkla çatışması söz konusu olamaz.

Bugün Müslümanlar modernite ile birlikte pek çok sorunla aynı anda boğuşmak zorunda kalmışlardır. Bir başka ifadeyle aynı anda birden fazla sorunla farklı cephe-lerde mücadele etmek gibi bir zorlukla karşı karşıyadırlar. Bir taraftan Müslümanlık değerlerini muhafaza etmek için uğraş verirken bir taraftan da şehirleşme, sekülerleşme, uluslaşma, sanayileşme, kapitalizm vb. gibi modernleşmenin ürünlerinin doğurduğu sorunlarla baş etmek durumunda olmuşlardır. Unutulmamalıdır ki, modernite kaynaklı sorunların üstesinden gelebilmek için öncelikle modernitenin doğru anlaşılması ve hazmedilmesi zorunludur. Ancak bu konuda Müslümanların yeterli bir düzeyi yakaladıklarını söylememiz mümkün değildir. Başarılı bir mücadele için her şeyden önce çarpık kavramların, tutarsız davranışların, sahteliklerin, ütopyaların, sabit fikirlerin, bağnaz saplantıların terk edilmesi zaruridir. İlave olarak Müslümanların nitelikli, somut, ortak bir geçmiş ve gelecek tasavvuru oluşturmaları gerekmektedir. Bütün bunların gerçekleştirilebilmesi için İranlı yazar Daryush Shayegan’ın da ifade ettiği üzere, “Bir yerlerde bir şeyler değişmek zorundaysa, bu değişim, kafaların içinde, temeller düzeyinde, hatta en derin ve en mutsuz bilinç düzeyinde olmalıdır. Altyapılardaki biçim değişiklikleriyle kafalar değiştirilemez, bizzat kafaların altüst edilmesi gerekir.”⁶ “Zihnen dünü, bedenlen bugünü yaşayan”, geleceğe yönelik hiçbir tasarımı olmayan, olsa bile bunları “bilinmeyen” bir zamana erteleyen “yaralı bilinç”lerin İslam toplumlarının önüne sağlıklı projeler koymaları mümkün değildir.

Modern olmak, modernleşmek demek dünyevileşmek anlamına da gelmez. Modernleşme ile dünyevileşme özdeş değildir. Zira modernleşmenin kendisi, dünyevileşmeye zıt birçok olguyu da doğuran bir özellik arz eder.⁸ Ancak bugün bilhassa modernite ile yüzleşme noktasında sıkıntılar yaşayan Müslüman topluluklarında hız-

6 Daryush Shayegan, *Yaralı Bilinç: Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni*, Çev. Haldun Bayrı, Metis Yay., İstanbul 2012, s. 18.

7 Bu kavramı Shayegan’dan ödünç aldık.

8 Ali Bardakoğlu, “Din , Yenileşme ve Modern Hayat”, *Türkiye ve Avrupa’da İslam, Devlet ve Modern Toplum* (Seminer Raporları, Konrad-Adenauer-Stiftung Yay., Ankara 2005, s. 28.

lı bir bireyselleşme ve sekülerleşme olgusu yaşanmaktadır. Modernlik haddi zatında düşünmeyi, eleştirmeyi, sorular sormayı gerektirirken, bu yapılamadığı için modernliğin sindirilmesi noktasında ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu bağlamda modernlik şehir hayatının ve bunun yanı sıra teknolojik gelişmelerin sunduğu imkânlar ve fırsatlar yelpazesi olarak algılanmakta ve hızlı bir tüketici tavrıyla bunların bir an önce tüketilmesi şeklinde algılanmaktadır. Bugün İslam ülkelerinde görülen budur; bunun yerine modernliğin kendisini inşa eden zihniyeti ve onun dâhili dinamiklerini anlamak ve kavramak gerekirdi. Bunu, basit bir örnekle şu şekilde açıklayabiliriz. Meselâ araba modern bir üründür; ancak bir araba sahibi olmak insanı ilerici, çağdaş, modern biri yapmaz. Kanaatimce teknolojik manada arabayı sıfırdan tasarlayan, üreten, onu ihtiyaç ve taleplere göre sürekli geliştiren zihin, arabayı bir lüks ve modernlik işareti olarak algılayan, cebindeki parasına güvenerek her sene model yenilemek, daha lüks modellere binmek derdinde olan bir zihinden daha modernidir. Kapitalist sistemde birincisini üretici, ikincisini tüketici görüp bunun gayet tabii bir şey olduğunu düşünebiliriz. Olaya daha geniş bir çerçeveden baktığımızda, Batı'nın gelişmiş, sanayileşmiş ülkeleri sürekli üretirken, mesela zengin İslam ülkeleri sürekli tüketmektedir. Zira sanayi toplumunun tek özelliği üretmek değildir, aynı zamanda tüketmektir. Sıkıntı da buradadır. Birisi sanayileşmiş modern bir ülke olarak hem üretip hem tüketirken, diğeri sanayileşmemiş “sözde” modern bir duruşla sürekli tüketmektedir.

İslam ülkelerinde bir yıla düşen patent sayısı dikkat çekici bir biçimde azdır. İstatistiki bir rakam vermek gerekirse, 1980-2000 yılları arasında bütün Arap ülkelerindeki toplam patent sayısı 367'dir. Bu yıllar arasında tek başına İsrail'in patent sayısı 7562'dir.⁹ Bunun sebebi, birincisi sahip olduğu bilgi arkeolojisi ile bağını muhafaza ederek onu sürekli güncelleyip yeni keşiflere yelken açarken, ikincisi sahip olduğu bilgi arkeolojisi ile bağını koparmıştır; tabiri caizse okyanusun ortasındaki kayık misalidir, akıntı ve rüzgâr onu nereye sürüklerse oraya gitmekten başka seçeneği yoktur. Shayegan, ikincinin modernlik anlayışına “güçük modernlik” adını verir.¹⁰ Sonuçta, sahip olduğu geçmiş bilgi hazinesi ile bağını kopardığı için mevcut bilginin kodlarına nüfuz etmekte zorlanan zihnin yapabileceği tek şey, tabii şayet parası varsa, güzel ve cazip bir ambalaj içinde kendisine sunulan ürünü almak ve onu hızla tüketmek olacaktır. Bunu yaptığında kendisini “modern” kabul edecektir; gerçekte bu “sahte” modernliktir, demek istediğimiz şey tam da budur. Bugün İslam dünyasında bolca görülen şey, “sözde” modernlerin “sahte” modern yaşamlarıdır. “Modernlik” ile kastedilen bu olmasa gerektir.

9 Nial Ferguson, *Uygarlık: Batı ve Ötekiler*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2011, s. 115.

10 Shayegan, *a.e.*, s. 63.

O halde modernitenin insan yetiştirme tasavvuruna imkân sağlayabileceğini düşünebiliriz. Ancak dikkatli olunması gereken husus, modernite hem birey hem de toplumlar için pek çok imkân ve fırsatları barındırdığı gibi, pek çok tuzakları da barındırır. Öncelikle modernite kendisini, her türlü geleneksel dünya görüşünden ve dinden derin bir kopuş, bir özgürlük olarak sunar ve bu anlamda yeni, bilimsel bir kozmoloji ve dünya görüşünün mimarı olarak takdim eder. Şayet modern olunmak isteniyorsa eski görüş ve inançların olduğu kadar eski kimliklerin de sökülüp atılması, Aydınlanma'nın formüle ettiği, modernitenin "küreselleştirme" gayreti içinde yaymaya çalıştığı "nevezhur" dayatmalarının benimsenmesi anlamına gelir. Bu bakımdan bu yeni "modern" süreçte kimlik parçalanmaları, bilinç yaralanmaları ve melezleşmeleri, tarihi ve kültürel hafızada bilinç kaybına uğramalar, aidiyet ve inanç bağlamında akut krizler, eski ile yeni arasında sürekli gel-gitler vb. vardır. Bütün bunlar modernitenin modern insana sürprizleridir.

Batı modernitesi, uzun ve yorucu bir sürecin akabinde, işine bağlı, ağırbaşlı, dürüst, kabiliyetli, rasyonel davranan, girişimci, işini iyi yapan, zenginlik yaratan, yaratıcı, merak eden, araştıran, keşfeden, tasarruf eden, okuyan, kendini sürekli geliştiren, yeniliklere açık bir "insan" tipolojisini inşa edebilmiştir. Bugün Batı, bu özelliklere sahip bireylerin toplum katmanındaki ezici çokluğu, çalışması ve gayreti ile önemli mesafeler almıştır. Doğal olarak, bir Müslümanın da yukarıdaki vasıflarla bezenmiş olması şarttır. Bu listeye eklenmesi gereken önemli bir husus imandır yani modernitenin Müslüman bireyi aynı zamanda Allah'a iman eden, O'na sarılan, ancak O'ndan yardım dileyen bir birey olmalıdır. İlave bir başka önemli husus ise modernitenin bireyi bütün üstün özelliklerine rağmen bireycidir, bencildir. Müslümanın bireyci, ben-merkezci veya bencil olması düşünülemez. O, sadece kendisi için değil, başkaları için de var olabilmeyi ilke edinen bir kişiliktir. O halde paragraf başında saydığımız erdemlere, zikrettiğimiz son iki husus da eklendiğinde Müslüman modern bireyin nasıl olması gerektiği ile ilgili bir prototipi ortaya koymuş oluyoruz.

Netice itibarıyla tebliğcinin sormuş olduğu modernite, "İnsan yetiştirme düzenine imkân sağlayabilir mi?" sorusuna, yukardaki mülahazalarımız dikkate alındığı takdirde olumlu cevap vermenin mümkün olduğunu düşünüyorum.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Bülent Baloğlu hocamıza teşekkür ediyoruz.

Şimdi de Dr. Muhlis Akar hocamız Ali Kumaş kardeşimizin sunmuş olduğu "Ekonomik Sistemlerin İnsan Yetiştirmedeki Rollerini" konulu tebliğini müzakere edecekler.

Buyursunlar.

MÜZAKERE

Dr. Muhlis AKAR

Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Sayın başkan, değerli katılımcılar! Yrd. Doç. Dr. Ali Kumaş Bey'in "İslam İktisadının İnsan Yetiştirmedeki Rolü" isimli tebliğini müzakere etmek üzere huzurlarınızdayım. Bu vesileyle hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Öncelikle Ali Beyi bu emek mahsulü çalışmasından dolayı tebrik ediyorum. Bununla birlikte böylesine kapsamlı bir konunun sadece bir tebliğ ve müzakereyle yeterince değerlendirilemeyeceğini, konu hakkında birden çok tebliğe ihtiyaç olduğunu ifade etmek istiyorum.

Malumlarınız olduğu gibi tüm sistemlerin başarısı insan faktörüne bağlıdır. İnsanlar iyi ve güzel olursa sistemler çalışır. İnsan iyi ve güzel olmazsa hangi sistemi kurarsanız kurun çalışmaz. Ticari ve ekonomik hayat da bu anlamda Müslüman insan modeline muhtaçtır. Zira İslam'ın iktisadi yönü, inanç, ibadet, ahlak, sosyal hayat ve dünya görüşü cephelerinden ayrı ve bağımsız ele alınamaz.¹

İslam'ın getirdiği iktisadi perspektif, Medine İslam devletinin kuruluşundan başlayarak günümüze kadar gelmiş, farklı şekillerde de olsa İslam toplumlarında uygulanmıştır. Hisbe teşkilatı ve ahilik gibi oluşumlar ise hep imanın amele, ekonomik ve ticari hayata uygulanışındır. Diğer bir ifadeyle bu teşkilatlar İslam iktisadının ticari ve ekonomik alanda nasıl bir insan ve toplum yetiştirdiğinin en güzel örneklerini teşkil etmektedirler. Her ne kadar hisbe teşkilatının görevi sadece ticari ve ekonomik hayatın kontrolünü sağlamak değil ise de, önemli görevlerinden biri de pazarı kontrol etmek, eşyanın kusurunu saklayıp satan, yalan söyleyen ve haram eşya bulunduranları menet-

1 Karakoç Sezai, İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü, Diriliş Yay. İst-1987, s. 13.

mek, çarşıların nizam ve düzenini sağlamak, ölçü ve tartıları kontrol etmek, ticari ve ekonomik sistemin yürütülmesinde sorumluluk üstlenmek gibi görevleri de vardır.²

Ahilik ise işi kutsal, çalışmayı geniş anlamda ibadet sayan, karşılıklı işbirliği ve sosyal dayanışmaya dayalı, kaliteyi ve müşteri hizmetini ilke edinmiş, mesleki gelişmeyi sürekli eğitimle pekiştiren bir ahlak anlayışını temsil eder. Bu teşkilatın geliştirdiği ve uyguladığı prensiplere baktığımızda Kur'an ve Sünnetin ticari ve ahlaki prensiplerinin âdeta ticari hayata aktarıldığını görmekteyiz. Mesela iş ve ticari hayatta iyi huylu ve güzel ahlaklı olmak, işinde ve hayatında doğru, güvenilir olmak, ahdinde, sözünde vefalı olmak, hizmette ayırım yapmamak, güler yüzlü, tatlı dilli olmak, içten, gönülden ve güler yüzlü hizmet vermek, hataları yüze vurmamak, öfkesine hakim olmak, hiç kimseyi azarlamamak, başkasının malına hıyanet etmemek, kötü söz ve hareketlerden sakınmak, sır saklamak, namazı kazaya bırakmamak, helalinden kazanmak, cömert olmak, komşusu siftah etmeden ikinci müşteriye mal satmamak, ilme ve uzmanlığa saygı göstermek gibi prensipler İslam'ın genelde bütün Müslümanlardan, özelde ise iş ve ticaret hayatında yer alanlardan yerine getirmelerini istediği vazifelerdir. İşte ahilik uyguladığı eğitim ve öğretim metoduyla mesleğe yeni aldığı insanları bu istikamette eğitmiş ve bu prensipleri yaşanır kılmıştır.

Dolayısıyla tebliğde İslam'ın ekonomik sisteminin insan yetiştirme düzeninden bahsederken tarihi süreç içerisinde uygulanmış olan hisbe ve ahilik teşkilatlarına da yer vermek gerekirdi. Umarım Ali Bey, tamamlayıcı mahiyette tebliğe bu tarihi örnek uygulamaları da ilave eder. Ayrıca İslam iktisadi üretimde, tüketimde, yatırımda, ekonomik ve ticari alanda nasıl bir insan ya da Müslüman modeli öngörüyor, bunun teorik temelleri nelerdir? Bu soruların cevabını da hazırlanan tebliğde çok fazla göremiyoruz.

Tebliğde bu gibi konulara kısmen değinilmişse de daha ziyade İslam iktisadının özellikleri adı altında bazı değerlendirmelerde bulunulmuş. Bu nedenle ben tebliğe bu istikamette tamamlayıcı mahiyette katkı yapmaya çalışacağım.

1. İŞ VE TİCARET HAYATINDA YETİŞTİRİLMESİ HEDEFLENEN MÜSLÜMAN İNSAN MODELİ VE GÖREVLERİ³

İslam iktisadî sisteminde insan yetiştirme düzeninin hedefi, ticari ve ekonomik alanda “Müslüman İnsan” tipini ortaya çıkarmaktır.

2 İslam devletlerindeki uygulamalar hakkında geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul 1987, s. 17-25.

3 Not. Geniş bilgi için bk. Dr. Muhlis Akar, *İş ve Ticaret Ahlakı*, D.İ.B. Yay.

2. İŞADAMI OLARAK MÜSLÜMAN İNSAN MODELİ

İslam'ın iktisadî sisteminde işadaminin en önemli ahlaki görevlerinden biri yatırım yaparak ülkesinin kalkınmasına, dolayısıyla istihdam probleminin çözümüne katkıda bulunmak ve sosyal içerikli hayırlı harcamalar yapmaktır. Çünkü İslam dini bir yandan kişilerin helal ve meşru bir şekilde servet sahibi olmalarını teşvik ederken, diğer yandan elde edilen servetin atıl bırakılmasını, Allah yolunda harcanmamasını ya da yatırıma dönüştürülmemesini kınamakta; bu gibilerin ahirette maruz kalacakları sıkıntıları hatırlatmaktadır.⁴

İslam'a göre insanın emrine verilmiş maddi-manevi nimetler Yüce Allah tarafından kendisine emanet edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in; "Size rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayın."⁵; "Size ne oluyor da Allah yolunda harcamıyorsunuz? Halbuki göklerin ve yerin mirası Allah'ındır."⁶ mealindeki ayetleri maddi ve manevi bütün nimetlerin asıl sahibinin Allah olduğunu bildirmektedir. İnsanlar bu nimetleri Allah'ın rızasına uygun bir şekilde harcadıkları takdirde nimetlerin hakkını vermiş, şükürünü eda etmiş olurlar. Buna göre meşru ölçüler içerisinde yapılan her türlü sosyal yardımlar Allah için yapılan harcamalar olduğu gibi; yatırım yapıp istihdam oluşturarak insanlara iş imkânı sağlamak da Allah için yapılan harcamalar kapsamındadır.

Kur'an-ı Kerim, yatırımları ve sosyal amaçlı hayır harcamalarını teşvik için bunların yalnızca dünya hayatıyla sınırlı kalmayıp, ahirette de karşılığının verileceğine dikkat çekmektedir: "Şüphesiz biz, ölüleri mutlaka diriltiriz. Onların yaptıklarını ve bıraktıkları eserlerini yazarız. Biz her şeyi apaçık bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da) bir bir kaydetmişizdir."⁷; "Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir."⁸; "Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse onun mükafatını görecektir."⁹; "Kim salih bir amel işlerse kendi lehine işlemiş olur. Kim de kötülük yaparsa kendi aleyhine yapmış olur. Sonra Rabbinize döndürüleceksiniz."¹⁰

Sevgili Peygamberimiz de; "Herhangi bir Müslümanın diktiği ağaçtan yenilen şey onun için sadakadır. Çalınan şey de sadakadır; eksiltilen de onun için sadakadır."¹¹ "Müslüman kişi bir ağaç diker veya ekin eker de, insan, hayvan veya kuş (onların sebze veya meyvesinden) yerse, bu yenilen şey kıyamet gününe kadar o Müslüman için sada-

4 Tevbe, 9/34-35.

5 Münafikûn, 63/10.

6 Hadid, 57/10.

7 Yasin, 36/12.

8 Bakara, 2/197.

9 Zilzal, 99/7.

10 Casiye, 45/15.

11 Müslim, Müsâkât, 7.

ka olur.”¹² buyurarak insanlığa hizmetin ve bu amaçla yapılacak yatırımların önemini vurgulamışlardır.

Bu bakımdan her türlü israftan, lüks ve gösteriş tüketiminden kaçınarak tasarrufları meşru ve öncelik arz eden yerlerde yatırıma dönüştürüp, üretim ve istihdamın artmasına katkıda bulunmak ve sosyal amaçlı meşru harcamalar yapmak, işadamında bulunması gerekli İslam iş ahlakının bir gereğidir.

3. İŞVEREN VE İŞGÖRENLER OLARAK MÜSLÜMAN İNSAN MODELİ

Toplum halinde yaşamanın insana sağladığı bir takım haklar ve yüklediği sorumluluklar vardır. Haklara saygı göstermek ve sorumlulukları yerine getirmek herkesin ortak dinî ve ahlaki görevidir. Emeğe saygı da İslam’ın üzerinde önemle durduğu bu görev ve sorumluluklardan biridir. Yüce Allah, Kur’an’ın değişik ayetleriyle bu hususu vurgulamış, emeğin hem maddi hem de manevî karşılığının olduğunu bildirmiştir. Nitekim; “İnsan için ancak çalıştığı vardır.”¹³; “Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse onu görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse onu görecektir.”¹⁴; “Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararındır.”¹⁵ ayetlerinde hiçbir kimsenin emek ve çalışmasının dünya ve ahirette karşılıksız bırakılmayacağı açıkça vurgulanmaktadır. Bir hadis-i kudsîde ise Yüce Allah’ın kıyamet gününde kendisine verdiği sözü tutmayan ve çalıştırdığı işçiden tam olarak iş ve hizmet aldığı halde onun emeğinin karşılığını tam olarak vermeyenin.¹⁶ hasmı olacağı ifade edilmektedir.

Dolayısıyla sorumluluğunun bilincinde olan bir işveren çalıştırdığı kişilerin maaş veya ücretlerinin en azından temel ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda olmasına özen gösterir; bilgi, beceri ve uzmanlık gerektiren işlerde çalışanlara ise durumlarına uygun, tatmin edici ve adil ücret öder, çalışanların ücretini tam ve zamanında verir,¹⁷ işçisine güç ve kabiliyetinin üzerinde iş yüklemeyiz, onların güvenliklerini sağlar, temel haklarına saygılı olur¹⁸.

Bir akde bağlı olarak kamu veya özel sektörde çalışanlar da, aldıkları maaş veya ücretin helal olması için kendilerine verilen işleri belirtilen zamanda ve istenilen öl-

12 Müslim, Müsâkât, 7, 9, 10.

13 Necm, 53/39.

14 Zilzâl, 99/7-8.

15 Bakara, 2/286.

16 Bk, Buhâri, İcâre, 10, Büyü, 106, (III, 41)

17 İbni Mace, Ruhun, 4.

18 Bk, Buhari, Edep, 44.

çülerde yapmaya gayret ederler. Çünkü çalışana verilen maaş veya ücret iyi yapılması gereken işin karşılığıdır. Bu nedenle çalışan kişi kendisini en iyi şekilde işine vermeli ve standartlara uygun iş yapmalıdır. Bu konuda sevgili Peygamberimiz; “Allah Taâlâ sizden birinizin bir iş yaptığı zaman, onu sağlam ve güzel yapmasını sever.”¹⁹ buyurarak çalışanları iyi ve kaliteli iş yapmaya teşvik etmişlerdir.

Kısaca iş ve çalışma hayatında huzur, barış, mutluluk ve verimlilik sağlanabilmesi için İslam’ın üzerinde hassasiyetle durduğu hukuki ve ahlaki kuralların çalışan ve çalıştıran taraflarca bilinmesi ve uygulanması gerekir. Bunun için gerekli ilkeler; samimiyet, dürüstlük, adalet, ahde ve akde vefadır. Yüce Allah Mâide sûresinin ilk ayetinde bu konuda çalıştıran ve çalışanları da kapsayacak şekilde şöyle buyuruyor: “Ey iman edenler! Akitlerinizi (sözleşmelerinizi) yerine getirin.”

Şüphesiz bu ilkeler hem iş yapan hem de yaptıran bakımından geçerlidir. Diğer bir ifadeyle iş yapanın ne kadar bu ilkelere bağlı kalması gerekliyse, işi yaptıranın da en az o kadar bağlı kalması gereklidir. İş yapan zamanında yapmalı, yaptıran da zamanında karşılığını adalet ölçülerine uygun olarak vermelidir. Çalışma hayatında karşılıklı olarak sevgi, saygı, hak, hukuk ve adalet prensiplerine uygun hareket edilmelidir.

O halde sorumluluğunun bilincinde olan Müslüman kişi ister işveren ya da amir ister işçi, memur ya da serbest meslek sahibi olsun hak ve hukuka riayet etmelidir. İş ve çalışma hayatında genelde İslam’ın, özelde ise İslam iktisadının yetiştirmeyi hedeflediği insan tipi budur.

4. ÜRETİMDE HEDEFLENEN MÜSLÜMAN İNSAN MODELİ

İş ve ticaret hayatında en önemli ilkelere biri de her işte en iyiyi, en güzeli, en mükemmeli ve en temiz olanı yapmaya ve üretmeye çalışmaktır. Buna göre kişi; yaptığı işi sağlam, kaliteli ve en güzel biçimde yapmalı, işinde hile ve sahtekârlıktan sakınmalı, aldığı parayı hak etmeli, iş ve icraatlarını Allah’ın gördüğü, yazıcı meleklerin kaydettiği ve bunlardan ahirette sorgulanacağını düşünerek ihsan bilinciyle hareket etmelidir. Sevgili Peygamberimiz; “Allah Teâlâ, bir iş yaptığınız zaman, onu sağlam ve güzel yapmanızı sever.”²⁰ buyurarak Müslümanları sağlam ve kaliteli mal ve hizmet üretmeye teşvik etmişlerdir.

Bu bakımdan islami ve insani duyarlılığa sahip olan hiçbir üretici, gerek ürettiği ürünlerle, gerekse piyasaya arz ettiği mal ve hizmetlerle tüketicilere zarar vermemelidir. Ürettiği malı en iyi, en güzel ve en kaliteli bir şekilde üretmeli, ürününde hile yapmamalı ve tüketicileri aldatmamalıdır. Sağlığı tehdit edici mahiyetteki, son kullanma tarihi geç-

19 Beyhâkî, Şuabu’l-İman, IV,334-335.

20 Beyhâkî, Şuabu’l-İman, IV, 334-335.

miş ya da bozulmuş temel gıda ürünlerini satışa sunmamalıdır. Kalitesiz veya kusurlu malları, kaliteli ve kusursuz gibi takdim etmemelidir.

Aynı şekilde müteahhit yapacağı binanın zemin etüdünü iyi yaptırmalı, iyi bir plan ve proje çizdirmeli, inşaat malzemelerinden eksiltmemeli, binayı sağlam, kaliteli, kullanışlı yapmalı, satarken de makul fiyattan satmalıdır. Yine doktor hastasına, öğretmen öğrencisine, imam cemaatine, avukat müvekkiline vb. kısaca her iş ve meslek erbabı mal ve hizmet üretirken standartlara uygun davranmalıdır. Çünkü işini ve mesleğini en güzel biçimde yapmak ve standartlara uygun mal ve hizmet üretmek dinî ve ahlaki bir görevdir²¹. Üretimde ve iş hayatında İslam'ın istediği ve yetiştirmeyi hedeflediği Müslüman insan tipi budur.

5. TİCARİ HAYATTA HEDEFLenen MÜSLÜMAN İNSAN MODELİ

Ticaret, insan hayatının vazgeçilmez bir parçasıdır. Zira her insan evine yiyecek, içecek ve giyecek almak ve temel ihtiyaçlarını karşılamak için alışveriş yapmak zorundadır. Bütün bu ihtiyaçların karşılanmasında ise tüccar büyük bir hizmeti ifa etmektedir. Doğru sözlü ve güvenilir tüccarın kıyamet gününde şehit ve sıddıklarla birlikte haşrolunmasındaki sır ve hikmette de burada yatmaktadır.²²

Bunun için tabii ve fitrî bir din olan İslam'da insanların imkân ve kabiliyetlerine göre çalışıp kazanmaları, ticaretle iştigal etmeleri, gerekli işbirliği ve işbölümü yapmaları ve ihtiyaçları doğrultusunda harcamada bulunmaları doğal karşılanmış hatta teşvik edilmiş; ancak bu konuda bazı temel ölçü ve ilkeler de getirilerek iş ve ticaret hayatının düzen ve güven içinde, haksızlık ve suiistimalden uzak olarak işletilmesi istenmiştir.²³ Bu uğurdaki tüm çaba ve gayretler de geniş anlamda "ibadet" sayılmıştır.

Bu itibarla namaz, oruç, hac gibi ibadetleri eda edebilmek için şartlarını, rükünlerini ve yasaklarını öğrenmek gerekli olduğu gibi; geniş anlamda ibadet olan helâl ve meşrû bir ticareti yapabilmek için de ticari ve ahlaki prensipleri öğrenmek gereklidir. Nitekim Hz. Ömer (r.a.)'ın, "Alışveriş usulünü bilmeyenler çarşı ve pazarımıza girmesinler."²⁴ demesinin ve İslam'ın ilk dönemlerinde insanların alışveriş hükümlerini, diğer bir ifadeyle ticaret hukukuyla ilgili meseleleri öğrenmeden ticaret yapmalarına izin verilmemesinin temel esprisi de bu olsa gerektir. Muhtesipler çarşı ve pazarları dolaşır, esnafa ticari ahkâm ve prensipleri sorar, gerekli cevabı verenlere ticarete devam etmeleri için izin

21 Bk, Bakara 2/195, Müslim, Kitâbü's-Sayd ve'z-Zebâih, 57, II, 1548, Beyhaki, Şuabu'l-İman, IV,334-335.

22 Günenç, Halil, *İslâm'da Ticaret*, F.F.K. Kültür Yay. İstanbul, Trs., s. 16.

23 Bardakoğlu, Ali, *İlmihal* II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. s. 408.

24 Günenç, Halil, *a.g.e.* s. 9-10.

verir, yeterli bilgisi olmayanları ise ticari kuralları öğreninceye kadar ticaret yapmaktan men ederlerdi.

Bu anlayış ve hassasiyetten dolayı tacirler de sefere çıkarken ihtiyaç duyduklarında kendilerine danışmak üzere beraberlerinde ticari ahkâmı iyi bilen fıkıh bilginlerini götürürlerdi. Çünkü ticarete fiilen atılanlara yapacağı ticaretle ilgili ticari (dini) kuralları öğrenmek farz-ı ayindir. Alış-veriş esnasında dürüst davranıp müşteriye aldatmamak, güvenilir olmak, müşteri kızdırmamak, müşteriye iyi davranmak, yalan yere yemin etmemek, hile yapmamak, eksik ölçü ve tartı ile satış yapmaktan sakınmak, ihtikâr (spekülasyon) yapmamak, üretici ve tüketicilere zarar vermemek de bu prensiplerden bazılarıdır.

İşte bu hukuki ve ahlaki prensipleri özümseyip uygulayacak Müslüman insanları yetiştirebilmek için öncelikle işe ihsan bilincine sahip, her an Allah'ı zikreden, Allah'la beraberlik şuuruna eren fertler yetiştirmek gerekir.

Kur'an-ı Kerim'de müminlere hitaben; "Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine (cuma namazına) koşun ve alış veriş bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır."²⁵ "Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasibinizi arayın. Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz."²⁶ buyrulurken cuma namazına çağrılan ve bu ibadeti eda eden müminlere namazdan sonra yeryüzüne dağılmaları ve Allah'ın lütfundan nasip aramaları tavsiye edilirken; ikinci ayetin sonunda, "Allah'ı çok zikredin ki kurtuluşa eresiniz." ifadesinin yer alması anlamlıdır. Çünkü cuma namazı kılınmış ve ibadet eda edilmiş olmasına rağmen iş, ticaret ve çalışma hayatına dönen müminlere tekrar Allah'ı zikretmeleri hatırlatılmaktadır. Zikir ise Allah'ı isim ve sıfatlarıyla anmak, tefekkür etmek, Allah'ı gönülden çıkarmamak; vücudun bütün organlarıyla Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından sakınmak, Allah'la her an beraber olma bilincine yani ihsan mertebesine ulaşmak gibi anlamlara gelmektedir. Dolayısıyla çalışma hayatının içerisinde Allah'ı zikirden maksat iş ve ticareti Allah'ı unutmadan, Onun koyduğu ilahi prensiplere uygun olarak yapmak demektir. Böylece Allah'ı unutmadan, Allah'ın kendisini devamlı görüp gözettiğinin farkında olarak yaşamak, ekonomik ve ticari hayatta da "Müslüman İnsan Tipi"nin ortaya çıkmasına ve yetişmesine vesile olacaktır.

6. TÜKETİMDE HEDEFLenen MÜSLÜMAN İNSAN MODELİ²⁷

İslam iktisadının tüketim alanında yetiştirmeyi hedeflediği "Müslüman İnsan"; meşrû (helâl) olmayan alanlarda az veya çok her türlü tüketimden kaçınır, meşrû

25 Cum'a, 62/9.

26 Cum'a, 62/10.

27 Not. Geniş bilgi için bk. Dr Muhlis Akar, *Tüketim Ahlakı*, D.İ.B. Yay.

(helâl) alanlarda ise ihtiyacının üzerinde gerekli olmadıkça harcama yapmaz, israftan sakınır.

Tüketirken helâl ve haram sınırlarına riayet eder; gösteriş amaçlı tüketimden kaçınır.

Tüketimini gelirine göre ayarlar, gelirin üzerinde tüketim yapmaz, ancak gelir artınca da iktisadî kurallardan şaşmaz, harcamalarında Allah'ın koyduğu kuralları ihlâl etmez.

Sahip olduğu maddî ve manevî nimetlerin sadece kendi kişisel çalışmaları sonucu değil; bunun aynı zamanda Yüce Allah'ın bir lütfu olduğunu bilir, bu imkânları bahşeden Yüce Yaratıcıya karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirir.

Tüketim harcamalarında yalnızca kişisel mutluluğunu değil, başkalarının mutluluğunu da hesaba katar; hatta gerçek mutluluğun fakir, yoksul ve yetimlerin de ihtiyaçlarını karşılamak için helalinden kazanıp harcamada bulunmak olduğunu unutmaz.

Servetin gerek kötü kullanımından gerekse başta zekât olmak üzere sosyal sorumlulukların yerine getirilip getirmediğinden dolayı ahirette de hesaba çekileceğini²⁸ bilerek topluma ve muhtaç insanlara karşı olan görev ve sorumluluklarını yerine getirir.

Kısaca İslam iktisadının tüketim alanında hedeflediği Müslüman insan modeli, tüketiminde ihtiyacı esas alarak israftan sakınan, geliri artsa da tüketirken dinî ve ahlaki ölçüleri ihlâl etmeyen, cimrilik yapmayıp tükettiğinden kendisiyle birlikte fakir ve yoksul insanları da faydalandıran, gösteriş amaçlı tüketim yapmayan ve her alanda olduğu gibi tüketimde de iktisatlı davranan insandır.

Bu ahlaki ilkelerle yetiştirilen “Müslüman İnsan”, “Ekonomik İnsan (homo economicus)” modelinden farklıdır. Ekonomik insan modelinde kişi sadece kendi faydasını maksimize etmeye çalışır. İslam'ın tanımladığı insan modelinde ise kişi yukarıda da ifade edildiği gibi sahip olduğu maddî ve manevî nimetlerle yalnızca kendisine değil, içinde yaşadığı topluma da fayda sağlar. Lükse ve gösteriş tüketimine yönelmeyeceği gibi, gayri meşrû yollara da sapsamaz. Maddî ihtiyaçlarını karşıladığında ilave tüketim harcamalarında bulunmaz. Doygunluk noktasına ulaşmadan önce israftan kaçınma prensibiyle tüketimini frenler. Bireysel tüketiminin marjinal faydası azalmaya başlayınca hayır amaçlı sosyal harcamalara yönelir. Sosyal harcamalar çoğaldıkça da manevî tatmin duygusu artar. Böylece tüketiminden hem maddî fayda sağlamış hem de fakirleri, yetimleri ve muhtaçları da sevindirmiş olacağı için manevî, uhrevî fayda elde etmiş olur.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Muhlis hocamızın bu tamamlayıcı müzakeresinden dolayı teşekkür ediyoruz kendisine.

Gerçekten İslam iktisadı önemli. İktisat her konuda önemli. Bizim için şu anda da iktisat önemli, zamanı iktisatlı kullanma açısından.

Şimdi Faruk Karaca hocamız üçüncü tebliğin müzakeresini yapacaklar. Orhan Gürsü Bey'in "Gelenek ve Modernizm Arasında İnsan Yetiştirme Olgusunun Psikolojik Tahlili" konusunu yine din psikolojisinden bir hocamız müzakere edecekler.

Buyurun.

MÜZAKERE

Prof. Dr. Faruk KARACA

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Müzakere metni toplu olarak değerlendirildiğinde içinde oldukça fazla ancak karmaşık ve zaman zaman aralarında anlamsal ilişkilerin kurulamadığı bilgiler bulunmaktadır. Yazarın mensubu bulunduğu akademik disiplinin kavram ve terminolojisine henüz yeterince hakim olmamakla birlikte, alanda çalışmaya devam ettikçe bu eksiklikleri giderebileceği düşünülmekte olup, tebliğin genel olarak başarılı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda aşağıda sıralanan hususların dikkate alınması, tebliğin eksikliklerinin giderilmesi açısından katkı sağlayıcı olacaktır.

Tebliğde günümüz dünyasında hırslı ve zeki bireylerin yetiştirilmesi hedeflenmektedir, denmektedir. Halbuki hırs ve zeka düzeyi büyük oranda kalıtsal faktörlerle ilgilidir. Çevresel faktörler ise insanın hırsını tahrik, zekasını ise geliştirici etkiler bırakabilir.

Benzer bir şekilde kimlik kavramıyla ilgili patolojik bir sıfatlama yapılmıştır. Psikoloji literatüründe bu durum daha çok kimlik karmaşası veya bunalımı olarak nitelendirilmekte olup, patolojik kimlik kullanımı bulunmamaktadır.

Tebliğde modern psikolojinin bahsedilen hastalık ve semptomları tedavi ettiğinden bahsetmektedir. Modern psikolojinin sadece klinik psikolojisi alt dalının uygulamalı çalışmalar yapılmasına rağmen, bahsedilen hastalıklarla ilgili tedaviler daha çok tıp biliminin psikiyatri bölümünde gerçekleştirilmektedir. Psikolojik danışma alanında ise daha düşük düzeyli uyum sorunlarıyla uğraşmaktadır.

Tebliğde psikoloji biliminin iyi insan olmaya yönelik yeterli argümanı bulunmadığından bahsedilmektedir. Normatif bir bilim olmayan psikolojinin iyi insan diye bir sorunu yoktur ve o daha çok vakalara olgusal açıdan yaklaşmaktadır.

Tebliğde kullanılan kaynakların bir kısmı ikinci elden verilmiştir. Örneğin Dünya Sağlık Örgütü'nün ruh sağlığı tanımı, bir din psikolojisi kitabından değil de kendi kaynaklarından verilebilir.

Gürsü, tebliğinde geleneğin insan tasavvuru için tasavvuf örneğini ele almaktadır. Ancak tasavvuf ve tarikatların en parlak döneminde bile, insanların geneline hitap etmediği, ancak sınırlı sayıda insanın manevi gelişimine rehberlik ettiği unutulmamalıdır. Bu açıdan psikolojinin de arka planında bulunan modern düşünce ile tasavvufun değil, tasavvufun da içinde bulunduğu dinden beslenen kültürün karşılaştırılması daha doğru olabilir. Esasen insan yetiştirme açısından bakıldığında zaman, kültür veya dinin psikolojiyle karşılaştırılması da çok doğru bir yaklaşım değildir. Zira normatif bir disiplin olmayan psikoloji, çalışmalarını daha çok olgusal düzeyde gerçekleştirdiği için, insanların psiko-sosyal uyum veya psikolojik iyi hal, kişilik özellikleri gibi durumları hakkında tespitler yapmaktadır. Bunların iyi veya kötülüğüne karar verecek olan psikoloji değil, insanların kendileri veya normatif değer yüklü olan din ve ahlak gibi disiplinlerdir. Psikoloji formal yapısı gereği lambanın boyu, ağırlığı, büyüklüğü, hangi maddeden yapıldığı, rengi, nereye yerleştirileceği, odanın rengiyle uyumluluğu, elektrik tertibatı gibi konularla ilgilendiği gibi, nereden beslendiği, hangi durumlarda daha fazla ışık yaydığı, hangi durumlarda ise ışığında zayıflamalar olduğuyula da ilgilenir. Onun için önemli olmayan, beslendiği kaynağın bizzat kendisinin ne olduğudur. Kanaatimce tebliğde esas üzerinde durulması veya eleştirilmesi gereken modern psikolojinin güçlü bazı ekollerinin pozitivist bir bakış açısıyla fizik âlem dışında bulunan şeyleri dolayısıyla Kutsal'ı reddetmesidir. Ancak yine aynı psikologlar arasında Tanrı'yı psikolojik bir gerçeklik olarak algılayan insan için onun var olduğunu, bunun ötesinde Tanrıyla ilgili başka kanıt aramaya ihtiyaç olmadığını ileri sürerek, insanın bu haliyle psikolojinin konusu olduğunu savunanlar da çıkmıştır ve günümüz din psikolojisinin hareket noktası tam da burasıdır.

Tebliğde Amiri'ye referansla verilen insanın doğası gereği inanan bir varlık olduğu ve insan aklının yine doğası gereği Allah'a boyun eğdiğiyle ilgili durumlar abartılı ve bilimsel yaklaşımdan uzaktır. Zira eğer böyle olsaydı, insanlar inanç problemi yaşamazlar, dinî kişiliğin inşasında zorluklarla karşılaşmazlar, yaptıkları iş de o kadar değerli olmazdı. Tebliğde yine Zalman Cevziyye ve Frager'e referansla verilen bilgiler, birer temenni niteliğine olup bu temennilerde din dili hakim bir pozisyonodadır. Halbuki oluşması istenen bu temennilere nasıl ulaşılabilceği konusunda dinin alternatiflerinin neler olduğu ve geçmişte bu durumun nasıl başarıldığı, modern yaklaşımın aynı konuda nerelerde eksikleri olduğu üzerinde durulması gerekir.

Tebliğde bahsedilen insanın mikro kozmos olarak ele alınması marifetullah sürecine açılan bir yol olarak değerlendirilebilir. Bu durum Kur'an'da "Kesin inanmak

isteyenler için yeryüzünde birçok deliller vardır. Bizzat kendi varlıklarınızda (iç dünyanızda) da böyle deliller vardır. Hâlâ görmeyecek misiniz?” şeklinde daha öz bir şekilde ifade edilmiştir. Ancak konu insan yetiştirmek ve bu konuda kadim geleneklerden veya İslam dininden yararlanmak ise, bu durumun nasıl hasıl edilebileceği üzerinde durulması gerekmektedir.

Tebliğde; nefsin hakikati tam olarak bilinmediği takdirde hedeflenen insan-ı kamil projesine ulaşılamayacağı gibi oldukça iddialı bir ifade bulunmakta olup, bu iddialı üslup tebliğin geneline hakim durumdadır. Halbuki nefsin hakikatinin tam olarak bilinmesi mümkün olmadığı gibi, dini ve insani gelişim için buna gerek de yoktur. İnsanların geneli nazari dikkate alındığı zaman insan-ı kamil her ne kadar uzak hedef olarak kabul edilebilirse de, burada esas olan herkesin kendi kapasite ve imkânları ölçüsünde gelişmesi ve dinlerin bu gelişim sürecine yapacağı katkı olmalıdır. Ayrıca üst düzey bir gelişimde nefsin bütün sırlarının bilinmesi mümkün olmadığı halde, daha düşük gelişim düzeylerinde bireylerin kendileriyle ilgili üst düzey farkındalığa ulaşmaları zaten mümkün değildir.

Gelenek kavramının içeriğinde kültürel unsurlar da bulunmasına rağmen tebliğde gelenek kavramına Kur'an ve sünnet anlamları yüklenmiş olması düzeltilmesi gereken bir husustur. Halbuki bunun yerine insan yetiştirmeye ilgili geleneksel modelden bahsedip, kültürün de içine alındığı daha geniş bir perspektiften olaya bakılması, meselenin anlaşılması ve yapılan mukayeselerin tutarlı olması açısından daha faydalı olabilir.

Tebliğde üslupta zaman zaman keskinlik göze çarpmaktadır. Bir taraftan gelenek göklere çıkartılırken, diğer tarafta modern olan yerilmektedir. Halbuki modern olan geleneğin bir devamı olduğu gibi, geleneğin bu kadar üstün yanları olmasına rağmen neden kendini koruyamamış ve yerini moderne terk etmek zorunda kaldığı sorusu akla gelmektedir. .

Tebliğde kullanılan terminoloji yeterince oturmuş değildir. Örneğin şiddetli üzüntü ile depresyon aynı anlamda kullanılmış olup, başka bir yerde güdülerin düzeltilmesi veya ıslahından bahsedilmektedir. Halbuki psikoloji literatüründe güdü düzeltilmesi veya ıslahı değil, “kontrol edilmesi”, kalbi hayat yerine psikolojik hayat kullanılmaktadır. Başka bir yerde klasik psikanalizin kurucusu Freud'un görüşleri aksine fikir ortaya koyan Yalom'dan bahsederken, Freud'un yalanlanmasından bahsedilmektedir. Halbuki bilim, bir yalanlama sürecinde değil, karşıt görüşlerin mücadelesi ve daha sağlam delilleri bulunan ve kendini daha iyi ifade eden teorilerin yarıştığı bir arenada gelişmektedir. Ayrıca tebliğci klasik psikanalizmi şiddetle eleştirmesine rağmen, aynı ekolün çocukluk yıllarına yaptığı vurguyu farkında olmadan kullanmış ve çocuk gelişiminde “kritik dönem” olarak ilgili ekolün tespitinin haklılığına dikkat çekmiştir. Bir başka yerde kul-

lanılan “insan yetiştirme modeline ulaşmak” yerine, böyle bir model geliştirmek veya başarılı bir model teklif etmek kavramları kullanılabilir.

Tebliğcinin akıl ve nefis arasında olduğunu ileri sürdüğü çatışmanın en önemli kısmını cinsel arzu ve cinsel saplantılar ile öfke duygusu olarak ortaya koyması da izah edilebilecek bir durum değildir. Yine az veya çok herkeste bulunan egoistlik ve narsizm, tebliğci tarafından modern dünyanın duçar kaldığı ağır psikiyatrik bir tablo olarak sunulmaktadır.

Tebliğcinin klasik psikanalizle ilgili olarak yaptığı değerlendirmeler de yeterince oturmuş değildir. Zira klasik psikanaliz psikolojik çatışmalar sonucu aktif hale gelen savunma mekanizmalarını temel alırken, geleneğin çatışmaları düşünce düzeyinde kontrol edip ortadan kaldıracığından bahsetmekte, ancak bu durumun nasıl gerçekleştirildiği hakkında bilgi vermemektedir.

Yazarın Dilbaz’a referansla modern zamanlarda utanmanın asosyal bir davranış, özgüven eksikliğini temsil eden ve tedavi edilmesi gereken bir bozukluk olarak değerlendirilmesi de kabul edilebilir bir durum değildir. Zira modern hayat girişken, öz güveni yüksek, hakkını arayan ve kendini ifade eden bireyleri önceliyorsa da hiçbir zaman utanmaz insanları değerli bulmamaktadır.

Yazarın modernlik tanımı yeterince kuşatıcı değildir. Modernlik eskiye ve gelenekle çok fazla itibar etmese de, metafizik olan her şeyin inceleme alanı dışına çıkarılması değildir. Bu yaklaşım psikoloji tarihinde davranışçı akımın yaklaşımı olup, yazar tarafından modern yaklaşımla eşleştirilmiştir. Ayrıca yazarın gelenekle karşılaştırma yaparken sadece modernizmi ele alıp post modernizmden bahsetmemesi de ciddi bir eksiklikler. Aynı şekilde tebliğcinin modern psikolojiyi çoğunlukla semptomlara yoğunlaşmış bütünü gözden kaçırmaması nedeniyle insan yetiştirmede yetersizlikle suçlaması da benzer bir hatadır.

Yazarın modern çağın bir sorunu olarak gösterdiği yabancılaşma olgusunu geleneksel değerler açısından analiz ederken, yabancılaşma-din ilişkisini ele alan çalışmalarından yararlanmaması da önemli bir eksiklikler.

Tebliğde kadınların çalışma hayatına daha yoğun bir şekilde katılması sonucunda çocukların özdeşim figüründen yoksun kaldığından bahsedilmektedir. Halbuki önceden beri erkekler çalışmakta ve erkek çocuklar genellikle babalarıyla özdeşleşmektedir. Geleneksel toplumlarda bu durum bir handikap oluşturmazken, modern toplumda kız çocuklarının annelerinin çalışması onlarda neden özdeşim nesnesinin yokluğuna neden olmakta ve bu çocuklar dezavantajlı olarak ilan edilmektedir. Halbuki sorun, özdeşim figürünün özdeşen bireylerle ne kadar zaman paylaştığı değil, etkili ve verimli bir zaman paylaşımı gerçekleştirip gerçekleştirilemediğidir. Bunun için çocukların değil

özdeşim figürlerinin gelişmesi veya geliştirilmesi gerekmektedir. Zira ekonomik getirisi olan herhangi bir işte çalışmayan ev kadınlarının çocuklarına iyi bir özdeşim figürü oluşturduğu iddia etmek son derece mesnetsiz bir iddia olacaktır.

Tebliğde Yapıcı ve Kayıklık'a referansla verilen en hoşgörüsüz grubun dindar bireyler olduğu yönündeki bilgi izaha muhtaç olup, yazarın savunduğu geleneksel yaklaşımla da ters düşmektedir. Burada bahsedilen dindarlığın ne tür bir dindarlık olduğu, aktif motivasyonlarını hangi faktörlerin oluşturduğu, hangi suretle ölçüldüğü bilgilerine yer verilmelidir. Zira hiçbir dinin doğru anlaşılmadan, yeterince ciddiye alınmadan ve samimiyetle hayata aktarılmadan kendisinden beklenen pozitif etki ve fonksiyonları üretmesi mümkün değildir. Ayrıca Kur'an kursları ve İmam-Hatip liselerinde öğrenim gören çocuk ve gençlerin yaşadıkları psikolojik ve davranışsal sorunların azımsanmayacak oranda olduğu bilgisi nereye dayanmaktadır. Böyle bir durum varsa bile, bahsedilen durumlardan okulları suçlayabilmek için diğer dengi okullarla kıyaslamalar yapılması gerekmektedir. Ayrıca ilgili okullarda verilen eğitim ve öğretim sonucunda doğru insan modelini oluşturmada yetersiz kalınması, ancak buralarda yapılacak ıslah çalışmalarının bir gereğesi olabilir. Aksi takdirde yazar, tebliğin başından beri savuna geldiği gelenekten ilham alan insan yetiştirme modelini nerelerde uygulamayı düşünmektedir?

OTURUM BAŞKANI- Evet, Faruk Karaca hocamıza teşekkür ediyoruz.

Belki şunu söyleyebiliriz, yanlış olmaz zannedirim: Dindarlık dini samimi yaşamın adıdır, desek herhâlde doğru olur. Bunun dışındakilere dindar dememek lazım. Dini samimi yaşamayan insanlara dindar dememek lazım. Gökte de uça, denizde de yürüse öyle dememek lazım. Hocamızın işaret ettiği de, hatta Orhan Bey'in işaret ettiği de bu esasen.

12 dakikalık bir gecikmeyle bu oturumu tamamlamış olduk. Bütün tebliğci hocalarımıza, müzakereci hocalarımıza ve sabırla dinleyen sizlere teşekkür ediyoruz.

Saygılar sunuyoruz.

ÖRGÜN-YAYGIN EĞİTİM MODELLERİNİN İNSAN YETİŞTİRMEDEKİ ROLLERİ

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Sadık KILIÇ

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

19.04.2014
CUMARTESİ

TAKDİM- Şimdi 6'ncı Oturumu yapacağız. Bu oturumu yönetmek üzere Prof. Dr. Sadık Kılıç hocamızı kürsüye davet ediyorum.

Buyurun hocam.

OTURUM BAŞKANI- Hepinize hayırlı günler dileyerek oturumu açıyorum.

6'nci Oturumda dört tebliğcimiz var. Oturumun genel başlığı “Örgün-Yaygın Eğitim Süreçlerinin İnsan Yetiştirmedeki Rollerini.” Bu ana başlık altında tebliğlerini sunacak olan değerli tebliğcileri isimlerini anarak ve konularıyla birlikte huzurunuzda davet ediyorum.

“Modern Kültür ve İletişim Teknolojilerinin Kısacasında Dinî ve Millî Eğitimin Krizi” başlıklı tebliği sunacak olan Yrd. Doç. Dr. Muhammet Altaytaş, kendisi Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden.

Buyurun efendim.

“Temel Eğitim Döneminde Din Eğitim ve Öğretiminin Sorunları” konulu tebliği sunacak olan Doç. Dr. Sıddık Korkmaz Bey. Buyurun efendim.

Üçüncü tebliğci Prof. Dr. Muhammet Şevki Aydın Bey “Yaygın Eğitim Kurumları Olarak Kur'an Kursları” konusunu bize sunacaklar.

Buyurun Muhammet Bey.

Birinci tebliği sunmak üzere Yrd. Doç. Dr. Muhammet Altaytaş'a söz veriyorum. “Modern Kültür ve İletişim Teknolojilerinin Kısacasında Dinî ve Millî Eğitimin Krizi.”

Bize inşallah krizden çıkış yollarını göstereceklerdir.

Buyurun Muhammet Bey.

MODERN KÜLTÜR VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN KISKACINDA DİNÎ VE MİLLÎ EĞİTİMİN KRİZİ

Yrd. Doç. Dr. Muhammet ALTAYTAŞ

Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Tarihi akışın hızlandığı bir çağda yaşıyoruz. Eskiden milletlerin hayatında ve kültüründe asırları alan değişimler, en etkili ve dönüştürücü amil olarak hayatımızın merkezine yerleşen teknolojinin hızıyla artık on yıllara sığabilmektedir. Kültürün tarihi gelişimini tahlil eden araştırmacılardan biri olan Walter Ong “sözün teknolojileşmesi” süreci olarak tarif ettiği kültürün safhalarını; “sözlü kültür, yazılı kültür, matbaa kültürü” ve nihayet “elektronik kültür” olarak sınıflandırmıştır. O, Yazılı ve Sözlü Kültür (İstanbul 2012) isimli eserinde bütün bu safhaların insan bilincini ve buna bağlı olarak toplumu ve nihayetinde kültürü nasıl derinden etkilediğini ve yeniden şekillendirdiğini tahlil etmiştir. Bu safhaların sonuncusu olan, çağımızın teknoloji merkezli kültürünü Walter Ong gibi bazıları “Elektronik Kültür”; Mc Luhan gibi bazıları, “Elektronik İletişim Çağı”; Neil Postman gibi bazıları sözün yerini alan görüntünün hakimiyeti nedeniyle “Gösteri Çağı” (Show Business) ya da tekniğin tek belirleyici güç haline gelmesi anlamında “Teknopoli; Gasset (Jose Ortega y) gibi bazıları teknik elemanların meydana getirdiği “teknoloji çağı” olarak isimlendirmişlerdir. (bk. Postman, Teknopoli, s. 34; Ong, a.g.e.)

Teknolojinin insanlığın en büyük başarısı olduğuna ve teknik ilerleme sayesinde büyük sorunların çözüme kavuşacağına, teknolojik yeniliklerle insanlığın ilerlemesinin aynı şeyler olduğuna ikna olmuş, salahiyeti teknolojide gören, tatmini onda arayan insanlar “Teknopoli”ye payanda olmuşlar ve onun nüfuzunun güçlenmesine önemli ölçüde katkı sağlamışlardır. Bu manada Teknopoli bir bakıma teknolojinin tanrılaştırılmasıdır, denebilir. (bk. Postman, Teknopoli, s. 87, 135) Başka bir ifadeyle daha önce

küreselleştirilen dünyanın sanal ekrana taşınarak deyim yerindeyse bu defa “kareselleştirilmesi”dir.

İşte bu bağlamda ülkemizdeki sürece bakıldığında 80’li yılların sonundan itibaren yaygınlaşan ve ücrâ köylere, mezarlara varıncaya kadar ailemizin başköşesine çok kanallı renkli televizyonların kurulması, bilhassa 2000’li yıllardan sonra her eve bilgisayarın, internetin girmesi ve nihayet bilgisayarın küçülerek tablet ve akıllı telefon olarak çocuklardan yetişkinlere hemen herkesin eline düşmesi aşamasına ulaşmış bulunuyoruz. Böylece, yukarıda bahsini ettiğimiz teknolojik kültür safhasına biraz gecikmeyle fakat bu teknolojilerin üretildiği toplumları dahi yaya bırakacak bir hızla girmiş bulunuyoruz. Müslüman millet olarak bizler, hayatımızda bu kadar etkin olan, yaşama tarzımızı, düşünme biçimimizi, birbirimizle iletişimimizi, kültürümüzü derinden etkileyen bu iletişim teknolojilerinin mahiyetini, dinimiz, kültürümüz ve nesillerimizin eğitimi açısından tahlil etmemiz bir yana, maalesef başımıza gelenin farkına dahi varmış değiliz. Gayri iradi olarak düşünmeden bindiğimiz geminin mahiyeti ve nereye gittiği hususunda ne sahih bir bilgimiz ne merakımız ne de endişemiz var; şimdilik müptelası olduğumuz geminin konforu bize kâfi geliyor.

Bebeklik çağında televizyonun karşısında mamasını yedirmekten, erken çocukluktan itibaren televizyona ilaveten bilgisayarın başına oturtmaktan, ellerine tabletleri, cep telefonlarını vermekten imtina etmediğimiz bu sürecin kültür ve eğitimimizden başka çocuklarımızın ruh ve beden sıhhati üzerinde de ağır hasarları olduğu bilinmektedir. Bugün artık oyuncaklaştırarak bilinçsizce kullandığımız, sanal bir hayatı cazip kılan bu cihazların başta çocuklar olmak üzere insanın normal hayatını aksatacak uyuşturucu misali bağımlılıklar, iletişim bozuklukları, otizm, dikkat eksikliği, hiperaktivite, öğrenme güçlüğü gibi pek çok psikolojik soruna neden olduğu da bilinmektedir. Biz doğrudan konumuzla alakalı olmayan bu sahayı uzmanlarına havale ederek, meselenin kültür ve eğitim tarafını ele almaya gayret edeceğiz.

1. Eğitim ve Kültür Bağlamında İletişim Teknolojileri

Yukarıda bahsettiğimiz teknoloji merkezli bu tarihî değişim karşısında bizler hala, Osmanlı’nın dağılıp Batı’nın etkin bir güç olarak tarihin merkezine yerleştiği Tanzimat sonrasındaki kritik süreçte, pragmatik bir tavırla geliştirdiğimiz, “Batının bilim ve tekniğini alalım, kültüründen uzak duralım” refleksiyle her türlü bilim ve teknolojiyi kutsamakla meşgulüz. Oysa bu anlayışın isabetli olmadığı ve geçerliliğini yitirdiği, kanaatimizce bugün bütün yalınlığıyla ortaya çıkmıştır. Zira açıktır ki, her bilim ve teknoloji ancak kendi bilgi-bilimsel zemininden, başka bir ifadeyle kendi itikadi ve tarihi ortamından neş’et etmekte ve beraberinde kendi varlığını pekiştirecek bir hayat felsefesini/tarzını, kültürü ikâme etmektedir. Hilmi Ziya Ülken’in de işaret ettiği üzere kültür ve tekniğin ayrı ayrı şeyler olduğunu dolayısıyla bir milletin kültürünü kendi tarihinden, tekniğini

ise yabancılardan alabileceğini zannedenlere göre tekniksiz bir kültür özü düşünmek mümkündür ya da o bir tekniğe muhtaç ise bile yine de kültürün teknikten ayrı bir karakteri vardır. Böyle düşünenler medeniyet ile kültürü keskin hatlarla ayırmak hatasına düşenlerdir. Bu ayırım skolastik bir fikirden yani madde ve suretin, esas ve şeklin ayrı ayrı şeyler olduğunu zannetmek hatasından ileri gelmektedir. Hâlbuki gerçekte maddesiz suret ve esassız şekil yoktur, böyle bir ayırım ancak zihinde bulunabilir. (Ülken, s. 10) Teknolojinin bütünüyle tarafsız olduğuna, ancak onun tarihinden habersiz olanlar inanabilir. Her teknolojinin kendi gündemi vardır. (Postman, Televizyon Öldüren Eğlence, s. 99) Teknik onu yaratan milletlerin zevkinden, kültüründen ayrı ve müstakil boş bir kalıpmış gibi Garp'ın tekniğini alıvermek ve onun şurasına burasına birkaç Selçuklu ve halk motifini karıştırmakla mesele hallolmaz. Dilimiz bütün kültürümüzün ve düşüncemizin dayanağı olduğu için millî kültürün birinci derecede millî dile dayandığı aşîkârdır. (Ülken, s. 210)

Wittengenstein (Ludwig) “en temel teknolojiye” atıfta bulunurken, “dil yalnızca bir taşıt değil aynı zamanda şofördür.” diyordu. Benzer şekilde iletişim teknolojilerinin de taşıdığı mesajdan ayrılmayan bir dili vardır. Zannedildiği gibi bu aygıtlar sadece bir araç değildir. McLuhan (Marshall)'nın medya kültürünü tahlil ederken kullandığı meşhur ifadesiyle, “araç mesajın kendisidir”. Bu gerçek kadim ifadesini “Elinde çekik olan her şeyi çivi olarak görür.” atasözünde bulur. Benzer şekilde elinde kâlem olan her şeyi yazı, televizyon karşısında oturan her şeyi görüntü olarak görür. Demek ki araç aynı zamanda bizim şuurumuzu/zihnimizi hatta epistemolojimizi, hakikatle ilgili fikirlerimizi yeniden düzenleyip bütün değer ve inanç dünyamıza, hayatımıza yeni bir şekil/form verir. (Postman, Televizyon Öldüren Eğlence, s. 27, 34, 37) Bu manada ekran kültürünün yarattığı epistemoloji, niteliği bakımından süfliyâta doğru bir düşüş ve insanın aslı hakikatinden manasızlığa doğru bir uzaklaşma anlamına gelmektedir. (bk. Postman, Televizyon Öldüren Eğlence, s. 37) Dolayısıyla teknolojik aygıtların bizim dini/millî algı ve kavramlarımızı nasıl şekillendireceği hususu atlanarak bu araçlardan eğitim sahasında nasıl istifade edilebileceği meselesine odaklanmak, meselenin esâsını teşhisi ve dolayısıyla çözümü peşinen imkânsız hale getirmektedir.

Yeni teknolojilerin eskileriyle mücadele etmesi de bu bağlamda anlaşılabilir; matbaa elyazmasına, fotoğraf resme, televizyon ve bilgisayar matbu kitaba rakiptir ve onu yerinden etmek ister. Bu sadece kazanç, etkinlik vs. gibi gerekçelerle izah edilebilecek bir rekabet değildir; teknolojik araçların birbiriyle savaşması aslında kendilerini mümkün kılan dünya görüşlerinin çatışmasıdır. Yeni bir teknoloji eskisine bir ilave değildir; o her halükârda eskisini yerinden etmek, değiştirmek, yeniden şekillendirmek ister. (Postman, Teknopoli, s. 27, 29)

New York Üniversitesi'nde kültür kritiği ve iletişim alanında önemli çalışmalar yapmış olan Amerika'lı yazar Neil Postman kendisinden epeyce istifade ettiğimiz Televizyon Öldüren Eğlence isimli eserinde, televizyon, bilgisayar gibi iletişim teknolojilerinin sadece bir araç olmadığını, bu aygıtların kendine has bir üst ideolojisinin bulunduğunu, üstelik o iletişim teknolojilerinin meselâ ulaşım biçimlerimizdeki değişmelere göre daha ziyade ideoloji yüklü olduğunu büyük bir yetkinlikle ortaya koymaktadır. (Postman, Televizyon Öldüren Eğlence, s.,175) Dolayısıyla bu iletişim aygıtlarına giren, din, eğitim gibi ciddi olgular bile bu araçların üst ideolojisi olan "tüketim ve eğlence"nin formuna bürünmekten ve aracı olmaktan kurtulamazlar. Biz daha etkileyici, ilgi çekici, verimli olsun diye eğitimi, masum birer araç olduğunu farz ettiğimiz teknolojik aygıtlara meselâ bilgisayara, tablete, televizyona taşıdığımız zaman, aslında eğitimi bu cihazların ideolojilerinin bir aracı haline getirmiş ve hem eğitimin muhtevasını hem de muhatabı olan öğrencinin zihin ve kültür dünyasını yeniden şekillendirmiş oluyoruz. Mesela mektep ve onun esası olan kitap, yazı ve söz merkezli iken televizyon ya da bilgisayar görüntü merkezlidir. Kitapta resim, televizyon ve bilgisayarda yazı olması bu gerçeği değiştirmez. Dolayısıyla teknik aygıtların merkezde olduğu bir eğitim doğası gereği kitabî ve onun evladı sayılan mektep merkezli eğitimin bir müttefiki değil rakibidir. Neil Postman bahsini ettiğim bu meseleyi hem eğitici hem de eğlendirici olduğu için çok benimsenen "Susam Sokağı" dizisi misaliyle özetle şöyle izah eder. Eğitici olması bakımından da başarılı bir televizyon programı olan Susam Sokağı çocukları ne okulu sevmeye yönlendirir ne de okulla ilgili bir şeye; bir televizyon ya da bilgisayar programı çocukları ancak bu aletleri sevmeye özendirir. (Postman, Televizyon Öldüren Eğlence, s. 160, 161) Dolayısıyla bugün okulda eğitim öğrenciye tekdüze ve sıkıcı gelmeye başlamışsa bunun sebebi her şeyden evvel eğitim ve eğlenceyi birbirine karıştıran ve eğitimin gerektirdiği terbiye, sorumluluk, gayret ve ciddiyeti zaafa uğratan bu aygıtların kendisidir. Artık öğrenci, din dâhil olmak üzere, öğrenmeye değer her şeyin bir eğlence formuna sokulmasını beklemekte, aksi takdirde sıkılmakta ve ilgisi dağılmaktadır.

Öte yandan çağımızda ekran kültürünün doğası gereği -ister televizyon ister bilgisayar olsun- seküler, dünyevî, şehvî bir karakteri vardır. Meselâ en tabii günlük bir gazete, hatta dinî bir siteye dahi girecek olsanız, onlarca ticari reklâm ve müstehcen görüntüye muhatap olmak zorundasınız. Bu ortamda en ciddi kabul ettiğiniz haberler ve dinî programlar dahi reklâm arasındadır. Öte yandan kullanıcı ciddiyetinden sıkıldığı anda bir "tuş" ya da bir "tık"la nefsinin hoşuna giden daha farklı ya da dünyevi bir görüntüye geçebileceğinin farkındadır. (bk. Postman, Televizyon Öldüren Eğlence, s.,135)

Modern insan bu teknolojik ortamda ister istemez her gün onlarca, yüzlerce görsele, reklâma muhatap olur. Bu reklâmların çoğu bir hayat tarzının propagandası olması bir yana, geleneksel kültürün yapı taşları olan dinî ve millî değerleri, sembollerini ticaret ve eğlencenin bir aracı olarak istismar eder; onları doğrudan reddetmez

fakat değersizleştirir, sıradanlaştırır ve tüketir. (bk. Postman, *Televizyon Öldüren Eğlence*, s. 143) Dolayısıyla reklâmlar müzik klipleri, çizgi ve dizi filmler örneğinde olduğu üzere medya-iletişim aygıtlarının, terapi misali kullanılan birçok yöntem, sembol ve görsel aracılığıyla çoğu zaman muhatabın farkına dahi varmadan verdiği mesajların genç dimağlar üzerindeki tesiri, ailede, okulda verilen teorik din ve ahlak eğitiminden ziyadesiyle daha belirleyicidir.

İletişim uzmanı olan George Gerbner'in ifade ettiği üzere; “Televizyon bütün insanlara genel bir öğretim programı sunan, bir tür gizli vergiyle finanse edilen ve özel bir kültür bakanlığının yönettiği yeni bir devlet dinidir.” (Postman, *Televizyon Öldüren Eğlence*, s. 156) Fakat burada bahsi geçen devlet veya kültür bakanlığından yerel ve milli devletler ya da bakanlıklar değil, küresel ya da “karesel” merkezi sistemin hâkimiyeti ve kültürü anlaşılmalıdır. İşte çağımız iletişim teknolojilerinin misyonerliğini yaptığı, esası sermayenin hizmetindeki “tüketim ve eğlence” olan ve merkezden idare edilen bu yeni din ve kültür başka bir deyişle Amerikan-Batı popüler kültürü, âdeta bütün insanlığın evrensel kültürü haline getirilmiştir. (Esslin, s. 8)

Öte yandan günümüzde bahsi geçen kültüre karşı belki de son sığınak ve siper olabilecek aile gibi okul da bilgi-iletişim-eğlence teknolojilerinin kuşatmasına uğramıştır. Okula biraz daha yakından bakacak olursak ortalama manzara şudur: Sınıflarda öğrenci sayısınca akıllı cep telefonu ve tablet bilgisayar, kocaman bir akıllı tahta, ilaveten bütün bu aygıtların ve internetin yaydığı manyetik etki ... Bu kadar teknoloji ve sanallığa, ruhu bir yana insanın bedeni dahi tahammül edemez. Üstelik bütün araçların akıllı ve başrolde olduğu bu ortamda tabii olarak esas ve amaç olan insan nesneleşecektir. Elbette aslolan eşyanın insan kişiliğine olumlu katkı sağlaması, eksiğini kapatması ve gelişmesine yardımcı olmasıdır. Ne var ki insanın eşya ile buluşması kolayca yozlaşabilme istidadına sahip olduğundan ihtimamı gerektiren bir ilişkidir. Eski çağlarda putperestlik olarak tezâhür eden bu yozlaşma modern çağda eşya-perestlik olarak yeniden zuhûr etmiştir. Zira, “eşya parladıkça insan sönüyor.” (Özel, Tahrir Vazifeleri, s. 207-208) cihazlar akıllandıkça insan köreliyor.

Geleneğimizde olduğu gibi günümüzde de mektep/okul dilimizi, milli kültürümüzü muhafaza ve geliştirme bakımından merkezi bir öneme sahiptir. Mektepte “talebe-öğretmen-kitap” üçlüsü esastır. Hele bizim kültürümüzde her üçüne verilen kıymet kutsiyet derecesindedir. Bu esaslardan birinin zaafı bile okulu zaafa uğratmak için yeterli iken, son yıllarda ülkemizde her üçü de ağır hasar almıştır. Günümüzde beşikten bu yana muhatap olduğu, müptelası olduğu iletişim teknolojilerinin dili ve taşıdığı kültürün etkisinde şekillenen “talebe”, okulda ve kitapta kendisine sunulan bilginin de yöntemin de tâlibi değildir. “Kitap”, yerini iletişim teknolojilerine, mekânı olan kütüphane ise bilişim sınıflarına kaptırmış, böylece kitap da kütüphane de gölgelenmiştir. Bahsini

ettiğimiz teknolojik ortama ilaveten, isteğine, kabiliyetine, becerisine yeterince bakılmadan istisnasız bütün gençlerin 12 yıl gibi uzun bir süre, tek tip, akademik ağırlıklı ve teorik, zorunlu bir örgün eğitime tâbi tutulması sınıf ortamının niteliğini ve seviyesini düşürmüş, idaresini zorlaştırmıştır. Buna mukabil “öğretmen”in okul ve sınıf içindeki etkinliğini arttırmaya yönelik bir anlayış ve yasal düzenlemeler yerine, aksi istikametteki yaklaşım ve uygulamalarla “öğretmen”in sınıftaki otoritesi her bakımdan sarsılmıştır.

Bugün sosyal hayatta görsel iletişim araçları kitabî kültürü yerinden etmiş görünüyor. Kitabî kültürün elinde kalan son kale konumundaki okul ise yeni neslin zihin ve kültür dünyasını biçimlendirme ve eğitime tekeli kaybetmiş olsa da, hala direnmektedir. Bir tarafta mantık, düzen, izah, nesnellik, disiplin, tarih, düşünce, hakikat, gerçeklik gibi kavramlara vurgu yapan basılı yayınlar; diğer tarafta eğlence, haz, başıboşluk, görsellik, güdübirliklik, görelilik, sanallık, anlık duygusal tepkiler gibi unsurları ön plana çıkaran medya iletişim dünyası bulunmaktadır. Bu mücadelenin meydanı olan öğrencinin ruh dünyası da savaş alanı gibi karma karışık vaziyettir. (Postman, Teknopoli, s. 27) Düşüncelerini mantık düzeni içinde bir paragrafla dahi olsa ifade edemeyen, derse 3-5 dakikadan fazla katlanamayıp sıkılan, öğrenme güçlüğü çeken öğrenciler bu savaşın gazileridirler. Bu gençler kabiliyetsiz oldukları için değil, teknolojik savaşta yanlış yerde durdukları için başarısız ve mağdur durumdadır. Ama çok yakın bir gelecekte durum tersine dönebilir.

Yeni bir bilgi ve iletişim tekeli oluşturan Gösteri Çağında bilişim sektörünün, okulun teknolojik aygıtlarla donatılmasını heyecanla karşılamasında, destekleyip alışılmasında anlaşılmayacak bir taraf yoktur. Fakat uzun vadede bu süreç muhtemelen, okul, öğretmen ve kitabî yerinden edecektir. Zira yazı ve matbaa kültürünün ortaya çıkardığı okullar 400 yıldır matbaa kültürünün şekillendirdiği bilgi tekelinin bir parçası olarak varolageldiler. Neil Postman öğretmenlerin, okulun çöküşüne vesile olacak bu süreci layıkıyla değerlendirmekte başarısız olmaları halinde, yüzyılın başında işlerini büyüteceği zannıyla otomobili coşkuyla karşılayan, sonra işsiz kalan demirci ustalarının durumuna düşecekleri uyarısında bulunmaktadır. (Postman, Teknopoli, s. 20) Doğrusu bugün gelinen durum iyi tahlil edildiğinde Postman’ın uyarılarının ne kadar yerinde olduğu anlaşılacaktır. Meselâ çok değil bundan 20-30 yıl önce bir gencin terbiyesi, eğitimi, kimlik ve kişiliği üzerinde okul ve ailenin etkisi tahminen %70 idiyse, bugün bu oran bize göre %20’lere gerilemiş durumdadır. Okulun ve ailenin eğitimdeki etkisini her geçen gün gerileyen bu süreci kesin rakamsal ifadelerle ifade etmek mümkün değilse de, bu durum bugün bilfiil yaşadığımız ve hepimizin tecrübe ettiği bir realitedir. Zira anne-baba ile çocuğun, öğretmen ile öğrencinin iletişim kurmakta zorlandığı bir “iletişim” tarzına doğru sürükleniyoruz.

Geçen yüzyılda biri 1931’de Aldous Huxley (Cesur Yeni Dünya), diğeri 1949’da George Orwell (Bindokuzyüzseksendört) tarafından geleceğin dünyasına dair iki ütöpik roman yazıldı. Bugün geldiğimiz noktada her iki romanın da modern kültürün geleceğiyle alakalı öngörülerinin isabetine dair güçlü işaretler, birçok felsefi, siyasi, dinî çalışmada bu eserlere atıflarda bulunulmasına ve bunların çokça konuşulmasına vesile olmaktadır. Her iki yazarın kehanetleri sonuçları bakımından birbirine benzese de yöntemleri bakımından birbirinden ayrılıyordu. Orwell “Büyük Birader” (Big Brother) ile sembolize ettiği siyasi otorite, Huxley ise “Ford” olarak sembolize ettiği sermaye adına insanların hakikatlerinden kopararak nesneleştirileceğini âdeta köleleştirileceğini öne sürmüştü. Yine her iki yazara göre de bu süreçte cehalet bilgi, savaş barış, tutsaklık özgürlükmüş gibi benimsetilecek, kimliklerinden ve tarihlerinden mahrum bırakılan insanlara varoluşsal kaygıları unutturulacak ve böylece deyim yerindeyse insanın akıl-baliğ olmasına mani olunacaktı.

Ancak bu sonuca ulaşmak için iki yazarın öngördüğü yöntemler birbirinden farklıydı. Meselâ, Orwell’e göre insanlar dışarıdan ağır bir siyasi baskı, zulüm ve kontrol mekanizması aracılığıyla boyun eğdirileceklerdir. Huxley’e göre ise siyasi baskıyı temsil eden “Big Brother”e gerek kalmayacaktır; zira insanlar süreç içinde düşünme yeteneklerini dumûra uğratan, kendilerini esir eden teknolojilerden hoşlanmaya ve onları yüceltmeye başlayacaklardır. Orwell kitapların yasaklanmasından korkarken, Huxley insanlarda kitap okuma ihtiyacının varoluşsal kaynağının kurutulacağından, insanların zaten kitaba ihtiyaç duymayacağından endişe ediyordu. Zira televizyon, bilgisayar gibi iletişim teknolojileri kitabı yasaklamaz, ona karşı gelmez ama sadece onun yerini alır. Yine Orwell insanın bilgisiz bırakılacağından, hakikatin gizleneceğinden endişe ederken, Huxley bilgi yağmuru altında şaşırmış ve pasifleşmiş insanın, umursamazlık ummanında boğulacağı öngörüsünde bulunuyordu. Zira iletişim aygıtları bizim bilgi elde etme imkânımızı kısıtlamaz tam aksine genişletir. Ancak mana ve zeminden yoksun bilgi furyası da en az cahillik kadar, hatta sahibine vehmettiği kibir sebebiyle cahillikten daha büyük bir sorundur.

Bugün kitlelerin arz ettiği manzara, Huxley’i ziyadesiyle haklı çıkarmışa benziyor. Öyle görünüyor ki bugün kitleleri dönüştüren ve ön planda olan aslı yöntem Huxley’in yöntemini akla getirmekle birlikte, onun yönteminin etkisiz ve yetersiz kaldığı kişiler ve durumlar söz konusu olduğunda Orwell’in yöntemi devreye sokularak öngörülen sonuca doğru yol alınmaktadır.

Huxley, Orwell’den farklı olarak teknoloji furyası içinde beyni uyuşmuş ve çelişkiye karşı duyarsız bir topluluktan herhangi bir şey gizlemenin gerekmediğini kavramıştı. O, varoluşsal temellerinden mahrum bırakılan insanların hayatlarındaki manasızlığı, sıkıntıyı, kaygıyı dindirmek üzere günlük uyuşturucu haplar öngörmüştü. Sonradan

birçok yorumcu günümüzde televizyon, spor fanatizmi gibi yararsız bağımlılıkların bu uyuşturucu hapların yerini tuttuğunu ifade etmişlerdir. (Postman, Televizyon Öldüren Eğlence, s. 125) Ancak günümüzde sanal eğlence ve oyun aracına dönüştürülen bilgisayar, tablet, akıllı cep telefonu gibi cihazlar dozu bakımından televizyonu geride bırakmıştır.

Sonuç itibariyle çağımızda bir kültürün ruhunu tüketmenin iki yolu vardır: İlki Orwell'in öngördüğü kültürü hapishaneye dönüştürmek, diğeri Huxley'in öngördüğü kültürü eğlenceye ve "kahkahaya boğmak", başka bir ifadeyle "gürültüye getirmek"tir. Modern teknopoli alternatiflerini, yasa, ahlak ya da akıl dışı vs. ilan ederek doğrudan karşısına alıp reddetmek yerine onları görünmez ve yersiz kılarak devre dışı bırakma yolunun daha etkili ve kârlı olduğunu keşfetti. (Postman, Teknopoli, s. 62)

Müslüman bir millet olarak bizler siyasi baskı ve müdahalelere yani Orwell'ci bürokrasiye karşı öyle ya da böyle bir tepki gösterebildik, fakat yücelttiğimiz Huxley'ci teknokrasiye âdetâ gönüllü olarak teslim olduk. Bunun temel sebebi teknolojinin ya da teknopolinin mahiyetini, itikadî, tarihî, ideolojik ve zihnî temelleri teşhis etmekteki zaafımızdır.

2. İletişim Teknolojileri Bağlamında Modern Kültür

Kültür deyince milletin içinde bulunduğu medeniyet şartlarına göre yarattığı bütün dil, bilgi, sanat, felsefe, örf-adetler ve bunların mahsullerinin toplamını anlıyoruz. Çiftçilikte kullanılan kültür kelimesi ekilmemiş tarlayı ekip biçmek için hazırlamak manasına geldiği gibi; mecâzi olarak buradan insan kafasını yetiştirmek ve bir cemiyet suuruyla beslemek demek olduğundan; milli kültür milletin yaratıcı kuvvetlerini geliştirebilmek için yapılan hazırlıkların bütünü olacaktır. (Ülken, s. 10) Benzer şekilde, Türkçe'de kullandığımız "hars" kelimesi Kur'an-ı Kerim'de "toprağa tohum atmak, toprağı ekime hazırlamak ve ekime hazırlanan arazi" manasında kullanılmıştır. (bk. Müfredât, "h-r-s" md.) Bakara Suresi'nin 205. ayetinde ise "harsın ve neslin helâkına" dair faaliyetler, yer-yüzünde fesada yönelik çalışma olarak nitelenmiştir. Demek ki insan yetiştirme idealinin gerçeğe dönüşmesi, her şeyden evvel tarıma hazırlanan toprağın, ayrık otları, deve dikenleri gibi nebatattan arındırılmasına benzer şekilde genç dimağların her türlü gereksiz ve yararsız ilgi ve alakadan korunmasını, arındırılmasını ve böylece eğitime hazır hale getirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bugün insan yetiştirmemizi, eğitimimizi olumsuz etkileyen temel sebeplerden biri de ayrık otlarıyla sarılmış toprak misali genç zihinlerin oyuncağına dönüştürülmüş iletişim teknolojileriyle kuşatılmış olması ve neslin -ayetteki ifadesiyle- âdetâ "helâk" olma sınırına yaklaşmış olmasıdır. Şu halde öncelikle yapılması gereken zihinlerin arındırılarak harsa yani kültüre ve eğitime hazır hale getirilmesidir.

İnsan yavrusu dünyaya geldiğinde henüz bilfiil insan değil, belki insan olma yetenekleriyle donatılmış bilkuve insan ya da beşerdir. Hadis-i şerifte insanın içine doğduğu kültür ortamının özünü teşkil eden ailenin/anne-babanın kişiyi Yahudi, Hristiyan ya da Mecûsî yapabileceğinden bahsedilmesi, (Buhârî, “Cenâiz”, 79, 80, 93; Müslim, “Kader”, 22-25) insanın şahsiyetinin şekillenmesi bakımından kültürün önemine işaret etmektedir. Nasıl bedeni belirleyen gen ise hayatı biçimlendiren de inançlarla dokunmuş en geniş toplum örgüsü olan kültürdür. (Duralı, s. 170) Kültür mirasını göz önüne almadan da “insan ne yapacağını bilir ve doğruyu bulur” görüşünün varacağı yer insanın zihnen tanrı, bedenlen hayvan konumları arasında parçalanmasıdır. (Özel, Tahrir Vazifeleri; s. 331) Köksüz ve seküler bir vasa sahip olan modern kültürün insana verdiği şekil, bu durumun şahididir.

Gerek bireysel gerekse millî kimliğin dayanağı olan tarihi hadiselerin işlenip biriktirildiği kültürel hafızanın dumûra uğramasıyla bilinç kaybı baş gösterir. Akabinde şahsiyetin parçalanması ve yozlaşmayla insani vasıflar iflas eder, geriye yalnızca biyolojik-beşeri faaliyetler kalır. İnsanları tarihsizleştiren, akrabalık, din, vatan, millet, devlet gibi aidiyet bağlarını iptal eden bu kültür ve toplum anlayışının hâkim olduğu devirde insanlar âdetâ nefsânî arzuları tatmin edilen çiftlik hayvanlarına dönüşür ki, modern medeniyetin maksadı da budur. (bk. Duralı, s. 168, 169) Kendi kimliğini, aidiyet bağlarını yitirmiş milletlerin ise tarih sahnesinden silinmesi mukadderdir.

Dini ve millî değerlerle yoğrulmuş kültürümüzün yeni nesillere aktarılması şahsî, dini ve millî hayatımızın devam şartıdır. Zira bir nesilde dahi kültürün kesintiye uğraması kültürün boğulmasına kâfi gelebilir. Geleneğimizdeki aile, mektep, cami, tekke, mahalle, çarşı, pazar, dini/millî merasimler gibi kültür ve değerlerimizi taşıyan unsurların hemen hepsi bugün bir şekilde etkinliğini yitirmiş ya da yerinden edilmiştir: Parçalanmış büyük ailedeki kültür mirasının mümessili olan dede ve ninenin yerini başköşeye kurulan televizyon; köy, kasaba, mahalle çarşı-pazar, hısım-akraba ve komşunun yerini modern kentler, alışveriş merkezleri, birbirinden uzaklaşmış yakınlar; kandil, bayram, evlilik gibi geleneksel gün ve merasimlerdeki millî örflerin yerini doğum günü, yılbaşı, sevgililer günü gibi menşei ve muhtevası Batı kaynaklı kutlamalar almıştır. Bütün bunlara ilaveten bilhassa genç neslin mübtelâsı olduğu bilgi-iletişim-eğlence teknolojilerinin taşıdığı değer dünyasını da hesaba katmak gerekir. İşte millî kültürümüzün yerine geçen ve genç neslin “şahsiyetini” inşa ettiği bu yeni kültür ortamı, dünyada belli merkezlerden üretilip sürekli güncellenen modern popüler kültürdür.

Bahsi geçen modern kültürün insana verdiği şekli Frank Furedi, Schopenhauer’ın, “zihinsel ihtiyaçları olmayan insan” anlamında kullandığı philistin kavramından hareketle tanımlar. Bilhassa kolayca “oyun ve eğlence”ye dönüştürülebilen iletişim teknolojileri vasıtasıyla modern kültürün sınır tanımadan yeryüzündeki hemen bütün toplumları kendi

hakiki gelenek ve kültürlerinden kopararak sanal bir hayata mahkûm ettiği günümüzde, Schopenhauer'ın tanımlaması büyük ölçüde karşılığını bulmuş görünüyor. Zira modern insan, “geçek olmayan gerçekliklerle” meşgul olmaktadır. Philistinizm, bayağılaşmadır ve bayağılaşmada yegane faal unsur duyu organlarıdır. Akıl, ancak duyu organlarının verilerini kavramak için gerekli olduğu kadar, otomatik bir kullanıma sahiptir. Yani iradi bir akla ihtiyaç yoktur. Onun yegane gerçek zevkleri hazza ve duyuma dayalı olanlardır. Onun için dünyada hakiki üstünlükler makam, mevki, şan, şöhret, iktidar vs. olacak, bu kişinin kendisini görünür kılmasının yolu olarak da bunlar görülecektir. (bk. Furedi, s. 7-9)

İnsanlık tarihine bakıldığında en mühim anlam kaynağının din olageldiği görülmektedir. Kapsamlı bir dini kaynaktan, mitolojik dahi olsa insana hudut çizebilecek aşkın ve manevi bir boyuttan mahrum bir kültürün çökeceğini ifade eden birçok düşünür ve tarihçi vardır. (bk. Teknopoli, s. 196-197) Modern kültürü asrımıza kadar tarihteki bütün diğer kültürlerden farklı kılan, onun aşkın ve manevî olanla irtibatını koparması ve bu yüzden had hudut tanımamasıdır. Onun bu vasfı aynı zamanda değerleri, kültürleri, tabiatı tahrip meylinin de kaynağıdır.

Reform, Rönesans, Aydınlanma, Sanayi devrimi süreçlerinden sonra bugün geldiği noktada modern Batı kültürü aslında Hristiyan geleneğinden ve kendi otantik kültüründen de bir kopuşu ifade eder. Bu bağlamda Batı dünyasında, 20. yüzyılın en kayda değer edebiyatçılarından biri kabul edilen Amerikalı yazar William Faulkner'ın değerlendirmesi kayda değerdir. O, modern Batı insanının aşkı, İsa'yı, Tanrı'yı ve insanlığın asırlarca özenle biriktirdiği değerleri, kuruş kuruş bölerek otomatik makinelere çıkartıp alırcasına, sokak başındaki büfelerden iç gıcıklayıcı yayınlar karşılığında harcadığını ve hayatından çıkardığını belirttikten sonra şöyle devam eder: “İsa bugün yeryüzüne dönecek olsa, biz kendimizi savunmak, kurup geliştirmek için iki bin yıldır uğraştığımız, uğrunda acı çektiğimiz, öfke, çaresizlik ve dehşet içinde çılgınlıklar atarak can verdiğimiz o kendimize benzeyen uygarlığı haklı göstermek ve korumak için İsa'yı hemen çarmıha germemiz gerekirdi.” (Faulkner, s. 118)

Modern kültürün bu tahripkâr özelliğini ünlü Fransız düşünür/sosyolog Jean Baudrillard de şöyle dile getirir: “Kültür adına layık olan her kültür modern kültürün içinde evrenselleşerek özgünlüğünü yitirmekte ve ölmektedir. Ancak bu süreçte sadece bizim zorla asimile ederek yok ettiğimiz kültürler değil, aynı şekilde evrensellik iddiasındaki kendi kültürümüz de ölmektedir. Öbürleri özgünlüklerinden öldüler ki bu güzel bir ölümdür, oysa biz her türlü özgünlüğü yitirmekten, bütün değerlerimizin soykırıma uğramasından dolayı ölüyoruz ki bu da kötü bir ölümdür.” (Baudrillard, s. 120)

Sonuç itibarıyla Modern hayatın felsefi/itkadi temelini bir cümleyle özetlemek gerekirse; “İnsan bedenden ibarettir, ruhu yok; hayat dünyadan ibarettir, ahireti yok.” denilebilir. Böylece insan bedene, hayat dünyaya indirgenince dünya bedenî/nefsanî/

şehvî arzuların tatmin yerinden ibaret bir eğlence yeri olacaktır. Teoman Duralı'nın işaret ettiği üzere kendini Tanrı'dan müstağni gören modern insan, beşeri özellikleri sebebiyle insana benzese bile, tefekkür, haya, şan, şeref, namus, haysiyet, adalet, merhamet gibi ahlaki, estetik ve insanî özelliklerinin yozlaşması dolayısıyla ona 'insan' bir yana 'beşer' bile denilemez. Çağımızda kimliğiyle, toplum ortamıyla, doğal çevresiyle, kültürüyle bir bütün olarak 'insan' 'soykırım'a uğramaktadır. (bk. Duralı, s. 287)

Bugün ülkemizde ortalama bir gencin uyku, yeme-içme gibi zorunlu/programlı vaktinden artakalanı, ilgi ve alakası hemen tamamıyla, daha ziyade bir oyun ve eğlence aracı olarak algılanan, kullanılan televizyon, internet, bilgisayar, facebook, cep telefonu gibi teknolojik iletişim araçlarıyla işgal edilmiş vaziyettedir. İnsanın, eğitimin, okulun, dinin, kültürün düşüşü manasına gelen bu durum maalesef yerli yerince teşhis edilebilmiş değildir. Teşhis konusundaki zaafiyetimiz sebebiyle derin bir krize sürüklendiği kanaatinde olduğumuz dinî ve millî eğitimi selamete çıkarmak üzere yaptıklarımız krizi daha da derinleştirmektedir. Kitabın ve sözün her geçen gün manasını yitirdiği dünyamızda piyasaya yeni sürülen bir cep telefonu modelinin veya bir bilgisayar oyununun, memleketimiz dâhil yeryüzünün hemen her köşesinde yoğun izdihâmlara vesile olması, kısa sürede satışının on milyonlara erişmesi insanlığın gittiği/götürüldüğü yöne dair bize önemli işaretler vermektedir. (Altaytaş, Kelam Araştırmaları Dergisi, s. 116) Öyle görünüyor ki, kitaba ya da kitabî kültüre muhatap olma olgunluğuna erişemeyen insan maalesef "el-Kitab"a da muhatap olma imkânından mahrum kalacaktır. Kanaatimizce bu durum, tarihte daha önce benzeri görülmemiş, insanın itikâdını yitirmesi ya da değiştirmesinden daha vahim sonuçlara gebe. Zira bu süreçte sadece dinî ve millî anlayış ve kültür değil bizzat insanî tabiat ve fitrat tahrife uğramaktadır. "Tanrı ve insan hakkında atalarımızın inançlarını yitirmekten daha endişe verici olan şeyin Tanrı ve insan konusunda onlar gibi hissedememek" (Eliot, s. 193, 199) olduğunu dile getiren Eliot'ın (Thomas Stearns)'ın şu mısraları da kayda değerdir:

"Yaşamakla kaybettiğimiz hayat nerede?

Bilgide kaybettiğimiz bilgelik nerede?

Bilişimde kaybettiğimiz bilgi nerede?

Yirmi asırda Cennetin çevrimleri

Tanrı'dan uzaklaştırıp toza yaklaştırıyor bizi." (bk. Illich, s. 12)

İletişim teknolojilerinin taşıdığı modern kültürün islâmî zaviyeden layıkıyla değerlendirilmesi bu tebliğin boyutlarına sığmayacak kadar çok yönlü bir meseledir. Ancak biz bu hususta konumuzla ilgili olduğunu düşündüğümüz birkaç noktaya değinmekle yetineceğiz. Dinimizde, sınırlı bir zaman dilimi olarak Allah tarafından insana verilmiş ömrün nimetlerin başında geldiği ve insanın bundan dolayı hesaba çekileceği bildirilmiş,

insanın vaktini meşru çerçevede gerek dünyası gerekse ahireti bakımından faydalı uğraşlarla değerlendirmesi teşvik edilmiş ve abesle iştigal yasaklanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de vaktin israfı manasına gelen uğraşlar "la'b" (اللعب), "lehv" (اللهو), "abes" (العيب), "lagv" (اللغو) gibi kelimelerle ifade edilmiştir. Ragıb el-İsfehânî'nin Müfredât isimli Kur'an sözlüğünden hareketle bu kelimelerin manalarına baktığımızda şu kanaate varıyoruz:

"La'b", "kişinin fiilinin sahih, hakiki maksada yönelmemesi" manasında "oyun" demektir. (وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِیَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ) "Bu dünya hayatı sadece bir oyun ve oyalanmadan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte asıl hayat odur. Keşke bilmiş olsalardı." (el-Ankebût 29/64) ayetinden de anlaşılacağı üzere nihai maksadı ahirete, Allah rızasına yönelik olmayan her türlü dünyevi meşgaleenin nihayetinde oyun ve oyalanmadan ibaret olduğu anlaşılıyor. (el-Müfredât, "l-a-b" md.) Kişinin hakiki işine oyun karıştırmasına ya da sahih ve hakiki bir amacı olmayan her şeye abes denir. (bk. a.g.e., "a-b-s" md.) Benzer şekilde lagv kelimesi de düşünme ve tefekküre dayanmayan, hesaba katılmaya değmez her türlü boş ve çirkin söz demektir. (bk. a.g.e., "l-g-v" md.; ayrıca bk. el-Mu'minin, 23/3, el-Kasas. 28/55, el-Vakıa 56/25, en-Nebe 78/35)

Öte yandan kendisini asıl ilgilendiren ve endişelendiren, hüznölendiren, kederlendiren hakiki varoluşsal meselelerinden insanı uzaklaştırıp meşgul eden ya da dikkatini başka yöne dağıtmasını sağlayan her şey lehviyyâttır. Türkçe meallerde "lehv" kelimesi genelde eğlence olarak tercüme edilir. Enbiya suresindeki (لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ), "Kalpleri hep lehvde" (el-Enbiyâ 21/3) ifadesi; kalpleri kendilerini ilgilendirmeyen boş şeylerle meşgul olup asıl ilgilenmesi gereken hakiki şeyleri unutmuş, gaflet içinde eğlenceye dalmış kimseyi tarif eder. (a.g.e., "l-h-y" md.) Benzer şekilde (أَلْهَأَكُمُ الشَّكَاثِرَ) "Sizi oyaldı" (et-Tekâsür 102/1) ifadesinde insanın mezara gidinceye kadar çokluk/birikirme arzusu tarafından oyalandığı ifade edilir. Demek ki kendisine fayda ve zararı olmayan, insana varoluş maksadını unutturarak onu oyalayan her şey lehviyyâttandır.

Kur'an-ı Kerim'deki "hevâ" (الهوى) kelimesi nefsin şehvete, arzuya meyiletmesi ve lehviyyâta müptelâ olmasıdır. Bu mefhumun "hevâ" kelimesiyle adlandırılmasının sebebi, hevaya meylin insanı dünyada her türlü felâkete, ahirette de hâviyenin/cehennemine içine düşürecek olmasıdır. Zira "el-huviyyu" yüksek bir yerden alçak bir yere, yani ulviyyâttan süfliyyâta düşmek, (bk. a.g.e., "h-v-y" md.) başka bir ifadeyle insanî faziletleri yitirerek beşerleşmektir. Yüce Allah insanın hevâsına tâbi olmasını, hevâsını tanrılaştırmasını şiddetle yermiştir. (bk. el-Araf 7/176, Sad 38/26, el-Casiye 45/23) Öyle görünüyor ki bütün bu Kur'anî kavram ve tanımlamalar başından beri tarife çalıştığımız modern insanın oldukça veciz bir tasviri gibi görünmektedir.

Modern kültür, insanı lehviyyât alanına çekerek onun bütün dikkatini, ilgisini mümkün olduğunca yaşanan "an"a, "şimdi"ye hasretmekte ve tarihsizleştirmektedir. Böylece insan varoluşunun temeli olan mebd' ve meâdî, başka bir ifadeyle "nereden

gelip nereye gittiği” meselesini gündelik hayatın, eğlence, dedikodu, moda, alış-veriş, spor, magazin gibi “hobi” tarzındaki meşgale ve meraklarla örtmektedir. Oysa İslam insanın tarihini Hz. Âdem’e hatta, insanın Rabbiyle sözleşme vakti olan “Kalû Belâ” ya kadar geri götürmekte, geleceğini ise ahiret yurduna doğru ebedileştirmektedir. (Altaytaş, Çağdaş İnkârcılık, s. 112) Beşerin insan olma olgunluğuna erişebilmesi, akıl-balığ olması hayatını ve tercihlerini bu tarihsel şuurla irtibatlandırmasıyla mümkündür.

Yaratılmış olan her şeyin Allah’la bir ahdi vardır ve sadece insanın bu ahdi unutmak gibi bir özelliği ve özgürlüğü vardır. Bu manada modern Batı kültürü bir unutma, nisyan ve isyan medeniyetidir. Unutmak, örtmek, küfre doğru yol almak demektir. (bk. Özel, Faydasız Yazılar, s. 32-35) Kur’an’ın bir “hatırlatma” (zikr), Hz. Peygamber’in de bir “hatırlatıcı” (müzekkik) olarak zikredilmesi boşuna değildir. Yaratılmışlığının farkına varmak ve ölümü hatırlamak, hayat bulmak ve her şeye rağmen insan olmak/kalmak için bir vesiledir. Çünkü ölüm bize hayatın ödünç verildiğini hatırlatır. Borcu kabul etmeyen için dünya kayıtsız bir etkinlik alanı, keyfi bir tasarruf yeridir. Dünyada bulunuş, bir borcu ifade etmiyorsa kaçınılmaz olarak fesada vesile olan eylemlere kaynaklık edecektir.

Sonuç ve Öneriler

Bu tebliğ modern iletişim teknolojileri ve onların taşıdığı modern kültürün hep olumsuz tarafına odaklanmakla eleştirilebilir. “Bu cihazların ve kültürün hiç mi olumlu tarafı yok” denilebilir. Hatta “bu tebliğ bilgisayarda yazılmadı mı” denilerek bu itiraz somut misallerle desteklenebilir. Evvelâ belirtmeliyiz ki, bu tebliğin konusu ve gayesi meselenin ihmâl edilen, insanın ve eğitimin krizine vesile olduğunu düşündüğümüz tarafını gündeme getirmektir. Daha sonra bir teşbihten istifadeyle karşılık vermek gerekirse bu itiraz; benzin istasyonunda meşalelerle şenlik yapan topluluğa uyarı ve tavsiyelerde bulunan birine oradakilerin, “‘benzin, ateş, şenlik’, neden kötü olsun, sen arabana benzin koymuyor musun, yemeğini ateşte pişirmiyor musun, eğlenmiyor musun” diye karşı çıkmalarına benzer. Maalesef bizler çok hızlı şekilde hayatımıza boca edilen bu iletişim teknolojilerinin ne tabiatını teşhis edebildik ne de kullanımına dair bir kültür geliştirebildik. Mesela, cep telefonlarını, tabletleri, bilgisayarları, belki de en az aslı işlevleri olan alanlarda kullanıyoruz, onlarla o kadar eğleniyoruz ki kullandığımızı bile fark edemiyoruz.

Kanaatimizce bizim insan yetiştirme düzenimiz ve kültürümüzün geleceği açısından bugün bilgisayar ve diğer teknolojilerin hangi ölçüde etkili bir eğitim aracı olarak kullanılacağı meselesinden daha hayati, öncelikli ve aslı meselemiz, bu teknolojilerin hangi yolları takip ederek insan fitratına müdahale ettiğini, hakikat anlayışımızı, zihin dünyamızı, kültürel kodlarımızı, eğitim ve okul kavramımızı nasıl değiştirdiğini iyice teşhis etmektir. Bu hususta isabetli bir teşhis yapamadığımız takdirde dini ya da milli, hatta isterse seküler olsun herhangi bir eğitimde başarılı olmamız zor görünüyor. Bu husustaki isabetli teşhisimiz çözümün ön şartı ve yarısıdır. Ernst Jünger’in deyişiyle “Önemli olan

çözümü değil, bilmeceyi kavramaktır.” (Jünger, s. 64) Zira bağışıklık sistemi teşhis ettiği mikroba yenilmez. Bunun için bir cihazın sebep olacağı tehlikeden emin olarak ondan istifade etmenin en etkili yolu, onun yol açtığı tehlikelerin kullanıcısı tarafından tanınmasıdır. Şimdi meselenin diğer yarısına dair önerilerimizi de kısaca şöyle sıralayabiliriz:

Kanaatimiz odur ki, insanın, milletin ve insanlığın yükselişini esas alan bir eğitim için evvelâ bu eğitimin arkasındaki felsefe ve gaye aydınlığa kavuşturulmalıdır. Eğitim meselesinde sıhhatli bir sonuca varmak için usûlden önce asla, araçtan önce amaca dair sıhhatli bir anlayışımızın olması gerekir. Eğitim felsefemizin nihai gayesi, kaynağını dinimizde bulan millî kültürümüzün engin tarihi birikiminden aldığı ilhamla, modern bilgi ve bilimden de istifade ederek dilimizin imkânlarıyla bütün bilgiyi, insan varoluşunun nihai gayesiyle irtibatlandırmak olmalıdır. Kültürümüzde eğitimin maksadını bu manada Yunus Emre özlü şekilde tarif etmiştir:

“İlim ilim bilmektir/İlim kendin bilmektir/Sen kendin bilmezsin/Ya nice okumaktır.

Okumaktan murat ne/Kişi Hakk’ı bilmektir/Çün okudun bilmezsin/Ha bir kuru ekmektir.”

Öte yandan, “neslin korunması”, dinin en yüksek beş maksadından biridir. Bu sebeple amacına uygun olarak kullanabilecekleri olgunluğa erişinceye kadar her şeyden evvel ruh ve beden sağlıklarını, fitratlarını muhafaza etmek için, çocuklarımızı sözünü ettiğimiz teknolojik cihazların menfi tesirlerinden, ihtimamla korumalıyız. Aksi takdirde çocuklarımız bu araçlar tarafından kullanılacak ve tertemiz fitratları hasara uğrayacaktır. Zira oyuncakların en sağlıksız ve tehlikeli olanları, sanal ve teknolojik olanlardır. İlerleyen yaşlarda da çocuklarımıza, bu cihazları oyuncak olarak değil ancak amaçlarına uygun olarak kullanmalarını temin edecek bir olgunluğu ve kültürü vermenin bir yolunu keşfetmek zorundayız. Tabii ki bu kültürü çocuklarımıza verebilmek için öncelikle kendimiz edinmeli ve onlara örnek olmalıyız. Buna paralel olarak çocuklarımıza daha sağlıklı oyun ve eğlenme imkânları hazırlamalıyız.

İlk ve orta öğretimde öğrencilerin sınıflara, derse cep telefonu ile girmesine kesin müeyyidelerle mani olunmalıdır. Öğrencilere tablet dağıtılması bir yana, dağıtılan tabletlere, meselâ oyun yüklenebilir oluşu bize göre izahı mümkün olmayan bir durumdur. Önemli gibi görünen böyle küçük meseleler dahi fark edilmediği, tedbir alınmadığı takdirde eğitimi iflasa sürüklenme potansiyeline sahiptir. Bugün öğrencilerin önemli bir kısmının ders saatlerini cep telefonlarıyla oyalanarak geçirdiği en azından öğretmenlerin çok iyi bildiği, fakat çoğu zaman çaresiz kaldığı bir husustur. Demek ki modern iletişim teknolojilerinin okula sokulması ihtimam gerektiren ve bütün boyutlarıyla değerlendirilmesi gereken son derece hassas bir konudur. Kanaatimizce bu hususta, tarihi

konumu itibariyle en hassas ve dikkatli olması gereken bir millet olarak, Milli Eğitim Bakanlığımızın, maddi külfeti de ağır olan bu teknolojileri, icad eden milletleri dahi geride bırakacak bir hızla, eğitim “aracı” olarak uygulamaya koyan proje ve stratejileri, meselenin tebliğimizde işaret ettiğimiz boyutları da dikkate alınarak yeniden gözden geçirilmelidir. Bu değerlendirmeyi yaparken şimdiye kadar okullarda eğitim aracı olarak denediğimiz televizyon, bilişim sınıfları, bilgisayar, projeksiyon gibi cihazların eğitime hangi yönde, hangi ölçüde nasıl katkı sağladığı, sağlam verilerle ortaya konulmalı ve bu tecrübelerden istifade edilmelidir. Önerimiz, okullarda teknolojik aygıtların umûmî olarak değil, alanına, yerine ve amacına göre, aynı zamanda okulun esasî olan kitâbî kültürü yerinden etmeyecek tarzda, talebeyi nesneleştirmeyecek ve öğretmeninin otoritesini sarsmayacak ölçüde, mevzî’i olarak kullanılması yönündedir. Bütün yönleriyle iyice düşünülmeden okullarımızı; teknolojik cihazlarla donatarak, eğitim ortamını sermayenin iştahını kabartacak bir ticari ortama dönüştürmekten şiddetle kaçınmalıyız. Zira eğitimin felsefesiyle ticaretinki birbirine zıttır; her halükarda ikincisi birincisini değersizleştirir ve yerinden eder.

Kanaatimizce neslimizin ve kültürümüzün geleceği kaygısıyla okullara yeniden hayat vermeyi arzuluyorsak eğitim teknolojilerinden ziyade okullarımızda musiki, sanat, edebiyat, spor gibi hem şahsiyet gelişimi bakımından istifadeli hem de neslimizi teknolojik cihazların sanal hapsinden kurtaracak, gençlerimizi hakiki manada bir özne / şahsiyet olma özgürlüğüne kavuşturacak nitelikli sosyal ve kültürel faaliyetlere yönelmeliyiz. Teknolojik cihazlara yapılan büyük harcamalardan çok daha düşük maliyetlerle okullarımıza sosyal alanlar kazandırabilir, kültürel faaliyetlerdeki rolü ve ders dışında okulda öğrenciye vereceği ilave akademik ders karşılığında yapılacak maddi ve manevi taltiflerle okulun temel unsurlarından olan öğretmenin itibarına olumlu katkı sağlanabilir. Veliler de bir şekilde bu kültürel etkinliklere ve alanlara dâhil edildiği takdirde okulu, sosyal ve kültürel hayatın “nitelikli” bir merkezi haline getirmek mümkün olacaktır.

İletişim teknolojileri ve onların taşıdığı kültür, sosyal hayatımızdan sonra okulu da teslim alıp kitabı yerinden ettiğinde, sadece yerli kültürümüzü yitirmiş olmayacağız, aynı zamanda modern kültürü dışarıdan yani kendi zaviyemizden değerlendirme ve kendi kültürümüzle irtibat kurma imkânından da ebediyen mahrum kalmış olacağız. Demek ki mesele iletişim teknolojilerini ya da ekranı kullanmak değil, asıl mesele sözlü ve yazılı kültürle irtibatımızı koparmak suretiyle ekrana hapsolmak ve böylece deyim yerindeyse, ekran tarafından “ayaklarımızın yerden kesilmesi”dir. Ekranın dünyasında kendimizi kaybetmeden ekranı kullanabilmek için pergelin iğneli ucunun “söz ve kitapta” olması gerektiği kanaatindeyiz. Kendimizi ekranın dünyasına hapsedtiğimizde varoluş zeminimiz olan kimliğimizi, dinimizi, milliyetimizi, kültür ve değerlerimizi ve nihayetinde insaniyetimizi muhafaza etme imkânımız kalmayacaktır. Bütün bu hususlara dikkat edilmediği takdirde son yıllarda konulan seçmeli din derslerinden de umulan neticenin tahsili zor görünüyor. Zira insanın, fitratın zaafa uğradığı bir vasatta din muhatapsız kalacaktır.

Bahsini ettiğimiz değişimin en yoğun olarak yaşandığı dönemde orta öğretimdeki bilfiil 16 yıllık öğretmenlik tecrübemizden de istifadeyle tebliğimizde farklı boyutlarıyla gündeme getirmeye çalıştığımız bu krizin aşılması için hem aileye hem de devlete önemli sorumluluklar düştüğü anlaşılmaktadır. Ancak bu konudaki bireysel farkındalığımızın bile kendimizden başlayarak ailemize doğru istifade alanımızı genişletebileceği kanaatindeyiz.

BİBLİYOGRAFYA

- Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât, fî garibi'l-Kur'an*, Beyrut 2005.
- Aldous Huxley, *Cesur Yeni Dünya*, (trc. Ümit Tosun), İstanbul 2000.
- Frank Furedi, *Nereye Gitti Bu Entellektüeller*, (çev. Erkan Koca), Ankara: 2010.
- Frederic Towarnicki, *Martin Heidegger*, İst., 2008.
- George Orwell, *Bindoku yüzseksendört*, (trc. Haldun Derin), Ankara 1985.
- Hilmi Ziya Ülken, *Millet ve Tarih Şuuru*, İstanbul 2013.
- Ivan Illich, “Yeni Biyokrası: Ana Karnından Mezara Sağlık Hizmetleri”, trc. Özden Arıkan, *NPQ Türkiye*, c. II, s. 8, İstanbul 1994.
- İsmet Özel, *Faydasız Yazılar*, İstanbul: 2004; a. mlf., *Tahrir Vazifeleri*, İstanbul 1999.
- Jean Baudrillard, *Tam Ekran*, (çev., Bahadır Gülmez), İstanbul 2002
- Martin Esslin, *Beyaz Camın Arkası*, İstanbul 1991.
- Muhammet Altaytaş, *Çağdaş İnkârcılık*, İstanbul 2006; a. mlf., *Modern Bilgi ve Bilim Karşısında Kelâmın/Mütekellimin Yeri*, *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 10:2 (2012), s. 91-120.
- Neil Postman, *Televizyon Öldüren Eğlence*, İstanbul 2010; a. mlf., *Teknopoli*, İstanbul 2006.
- Şaban Teoman Durallı, *Sorun Nedir*, İstanbul 2006.
- T. S. Eliot, “Şiirin sosyal görevi”, *Edebiyat Üzerine Düşünceler*, (çev. S. Kantarcıoğlu), Ankara: 1990.
- Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür*, İstanbul 2012.
- William Faulkner, *Çılgın Palmiyeler* (Çev. Nejla Aytür- İnal Aytür), İst 2011.

OTURUMBAŞKANI- Evet, ben de teşekkür ediyorum Muhammet Bey'e.

Teknoloji, bilginin kullanımı için önlenemez bir süreç, ancak metaı, teknolojiyi bir fetişizm serüvenine dönüştürmemek lazım. Kullanım ahlakı çok önemli. Ahlakın merkezine de uhrevi eskatolojik bir boyutu yerleştirmek lazım kısaca.

Şimdi söz sırası Doç. Dr. Sıddık Korkmaz Bey'de. Kendisi Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. Bize “Temel Eğitim Döneminde Din Eğitiminin ve Öğretiminin Sorunları” başlıklı tebliği sunacak. Buyurun efendim.

TEMEL EĞİTİM DÖNEMİNDE DİN EĞİTİM VE ÖĞRETİMİNİN SORUNLARI -ÇOK KÜLTÜRLÜ DÜNYADA DİNDAR NESİL YETİŞTİRMENİN ZORLUKLARI-

Doç. Dr. Sıddık KORKMAZ

Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1. GİRİŞ

Günümüzde temel eğitim evresi denilince öğrencilerin ilk, orta ve lise dönemlerini kapsayan süreç anlaşılmaktadır. İnsanın kimlik ve karakterinin oluşumunda son derece önemli olan bu evrede çocuklarımızı nasıl yetiştireceğimiz, onları okullara, medyaya veya arkadaş gruplarına mı teslim edeceğimiz ya da kendi hallerine mi bırakacağımız, hala net cevaplarını bulamayan sorunlar yumağı olarak önümüzde durmaktadır.

Günümüz dünyası evrensel bir köye dönüşmüş durumdadır. Şimdilerde bu kocaman köy; evi, sokağı, medresesi, mahallesi, köyü veya şehriyle birlikte arkadaşları, akrabaları ve komşularının, çocukları kendiliğinden terbiye ettiği, Müslüman kültürünün egemen olduğu bir dünya değildir. Dünya artık küresel bir köye dönüşmüş, dünyanın başka bir ucundaki sanat, spor veya kültürel etkinliğin aynı anda evlerimize ve hatta internet ve cep telefonları vasıtasıyla doğrudan bilincimize ulaştığı dünya haline gelmiştir. Bu yeni ortam içerisinde anne-babalar, aile ve veliler nasıl bir tavır benimsemek zorundadırlar?

İlköğretim döneminde çocuklar kimlik ve kişiliklerini oluştururken daha çok anne ve babalarını taklit etmekte ve onları örnek almaktadırlar. Günümüz dünyası açısından anne-babaların daha büyük bir rakipleri bulunmaktadır: İnternet, televizyon ve bilgisayar oyunları. Çocukların kendi kimliklerini inşa ederken bu ciddi rakiplerle ne şekilde baş edecekleri veya bu unsurlarla ne şekilde bir ilişki geliştirecekleri cevaplanmayı bekleyen önemli bir sorundur.

Ortaöğretim döneminde çocukluk dönemi bitmekte ve yerini erken ergenliğin aldığı farklı bir süreç başlamaktadır. Bu dönemde arkadaş grupları, aile içindeki iletişim, sosyal medya, internet ve bilgisayar oyunları gündeme gelmektedir. Çocuğun kendi başına yazılı ve görsel iletişim araçları ile de iletişim kurabildiği dönemde muhatap olacağı materyallerin içeriği önemli hale gelmektedir.

Lise döneminde çocuk çocukluktan çıkmakta, bir ergene dönüşmekte, kendine özgü seçimleri, zevkleri, sorumlulukları ve tercihlerinin olduğu evre girmektedir. Bu dönemde anne-baba etkisinin azaldığı, arkadaş gruplarının daha belirleyici olduğu, hayatı ve cinsel kimliğini tanıdığı aşamada gençlere din eğitim ve öğretimin kazandırma daha da zorlaşmaktadır. Artık ergen, aileden aldığı telkinler yerine daha çok kendi isteklerini ön planda tutmayı yeğlemektedir. Sosyal statü ve aile yapılarına göre bazı gençlerin topluma etkin bir birey olarak da katıldığı görülmektedir. Onlara dinî tutum ve davranışları bilgi ve alışkanlıkları kazandırmanın yolları, başta aileler olmak üzere, eğitimcilerin üzerinde titizlikle durmaları gereken konular olarak kendisini hissettirmektedir.

İslam medeniyeti bilgi ve kültür temeli üzerine kurulmuş bir yapıya sahiptir. Müslümanlar asıl adı Amr b. Hişâm olan Ebû Cehil'i kendi orijinal ismiyle bilmezken, Ebû Cehil denildiğinde onu herkes tanır ve ona lanet eder. Müslümanlar Hz. Peygamber'e en büyük eziyet ve işkenceyi yaşatan bu insanın davranışlarının sebebini onun şahsında değil, sıfatlarında aramış ve onu "cahilliğin babası" sıfatıyla mahkûm etmişlerdir. Aynı şekilde Müslümanlar bu tavırlarıyla belli bir şahsı değil (Amr b. Hişâm), bir sıfatı (cehaleti) mahkûm etmişlerdir. Bu örnek ister tek kültürlü bir dünyada ister çok kültürlü bir dünyada yaşıyor olsak da, cehaletin zıddı olmak şartıyla bilgiye dayalı bir nesil yetiştirmenin önemini vurgulamaktadır.

Çalışmamızda başta ilköğretim dönemindeki çocuklar ve orta öğretim dönemindeki gençler olmak üzere, bu bireylerin din eğitim ve öğretimleri sürecinde bilhassa günümüz açısından karşılaştıkları problemlere dikkat çekmeye çalışacak ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri sunmaya gayret edeceğiz. Birey kimliğinin çocukluk yaşlarında temellerinin atıldığı hatırlanırsa İslam ahlakı üzere nesiller yetiştirmek açısından bu dönemlerin ne kadar önemli olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

2. YÖNTEM SORUNLARI

Din eğitim ve öğretimi gündeme geldiğinde eğitim ve öğretimin metotları kadar "din"den ne anlaşıldığının da gündeme getirilmesi gerekmektedir. Günümüzde din, çoğunlukla "İslam'ın beş şartı (kelime-i şahadet, namaz, oruç, hac, zekât) olarak algılanmaktadır. Bu tanımlama son derece yetersiz olup Kur'an ve Peygamber'in yönteminden uzaktır. Kur'an, dinî hayat olarak tanımlar ve hayatın bütün alanlarına hitap

eder. Bilhassa çok kültürlü bir dünyada dindar nesiller yetiştirmek isteniliyorsa Hz. Peygamber'in yöntemine (sünnetine) yeniden müracaat edilmeli ve anlayışımız gözden geçirilmelidir. Dinin sadece bazı ibadetleri yerine getirmekten ibaret olmadığı, başta dürüstlük (el-emîn) olmak üzere, çalışkanlık (cihad) ve ilim (iman) gibi donanımları kazanmakla edinileceği hatırlanmalıdır.

Bu çalışmamızda temel eğitim dönemindeki bireylerin din eğitim ve öğretiminde karşılaşılan problemleri, içinde yaşadığımız dünyanın çok kültürlü oluşunu göz önünde bulundurarak iki ana başlık altında incelemeyi uygun bulmaktayız. Bu başlıklardan birisi eğitim öğretim sürecindeki etkin unsurlara yani eğitmenlere, diğeri de edilgen unsurlara yani eğitilenlere tahsis edilmiştir.

a. Eğitmenler

Hangi durumda olursa olsun bir insanın ilk eğitim gördüğü yer ve ortam onun ailesidir. İslam ahlak ve kültürünün yeşertilmesi ve yerleştirilmesi gereken ilk merkez orasıdır. Günümüzün getirdiği şartların sonucu olarak İslam coğrafyasının çoğunluğunda ortalama bir aile başta anne, baba ve kardeşlerin bulunduğu çekirdek yapıya sahiptir. Öyle veya böyle bu kurumların yürütülmesi için toplum tarafından benimsenmiş olan yöntem ya da kuralları vardır.

İslam kültürü erkek egemen bir yapıya sahip olduğu için babayı ailenin en etkin otorite ve sorumluk sahibi olan bireyi olarak kabul eder. Anne ve çocukların eğitimi veya yönetimi en azından ilke olarak bu merkez etrafında şekillenmektedir. Ailede din eğitimi temin etmesi gereken merci baba olmaktadır. Çeşitli bölgelerde babanın sahip olduğu/olması gerektiği otorite, hayatta olması veya aile içinde bulunup bulunmamasına göre, büyük baba, amca, dedeler veya başkaları tarafından da üstlenilebilmektedir. Bu yapılar içinde din eğitim ve öğretiminin kazandırılması açısından öne çıkan husus aile liderlerinin otoritelerini kullanıp kullanmadıkları veya başka sorumluluklarını üstlenip üstlenmedikleri meselesidir. Bazen aile büyüklerinin bu yetki ve sorumluluklarını kullanmadıkları ve görevlerini başkalarına devrettikleri görülebilmektedir. Yöntem açısından bu doğru değildir ve kültürde var olanı daha işlevsel hale getirerek ve olumlu sonuçlar edinmek üzere bilhassa babaların görevlerini yerine getirmeleri beklenmelidir. Babalar çocuklarının arkadaşları değil, onların babaları, eşlerinin de partnerleri olmaktan önce onların kocaları olmak zorundadırlar. Çünkü baba çocuğun örneği, annenin de yol göstericisidir. Aile içinde çocuk veya ergene örnek bir şahsiyet olmanın birinci yolu aile liderinin sorumluluk almasıdır.

“Erkekler, kadınların koruyup kollayıcılarıdır. Çünkü Allah, insanların kimini kiminden üstün kılmıştır. Bir de erkekler kendi mallarından harcamakta (ve ailenin geçimini sağlamakta) dırlar.”¹

Anaokulundan başlamak üzere ilk, orta ve lise şeklinde sıralanan okullar gençlerin yetişmesinde önemli rollere sahiptir. Bununla birlikte realite açısından bütün İslam coğrafyasında bu kurumların yeterli vazife yaptığını söyleyebilmek oldukça zordur.

Okulların din eğitim ve öğretiminde etkin rol alabilmesi için öncelikle bu kurumların, çocuk veya gençlerin evden uzaklaştırıldığı ve onların gözetim altında tutulduğu mekânlar olarak görülmesinden vazgeçilmelidir. Bu kurumlar başta öğrenmenin öğretildiği, deneyim ve bilginin edinildiği ve bir yetiştikine dönüştüldüğü ortamlara dönüştürülmelidir.

Ayrıca bu kurumlar hayat için öğrenmeyi, birlikte yaşamayı ve yapabilmeyi de öğretmelidir. Bunun olabilmesi için bu kurumlarda insan merkezli eğitim anlayışı, dürüstlük ve ahlakın değeri, çalışan ve becerenin ödüllendirildiği bir anlayışın bulunması gerekmektedir. Bütün bu verilen örneklerin, dinin temel değerlerinden olduğu ve iyi bir dindarın bu şekilde ortaya çıkacağı işlenmelidir.

Okulları okul yapan öncelikle oradaki öğretmenlerdir. Bu gerçekten hareketle öncelikle öğretmenler iyi öğretmen, alan bilgisine vakıf ve çocuklar üzerinde iyi bir etki bırakan kişiler olmalıdır. Bunu elde edebilmek için de öğretmenlerin ekonomik ve siyasal sorunlarla vakit kaybetmemesi ve kendi işlerine odaklanabilmenin imkânları sunulmalıdır. Branşı ne olursa olsun her bir öğretmenin en aşağı seviyede ilmi hal düzeyinde dinî bilgiye sahip olması ve en azından evrensel değerler açısından kabul gören ahlaki değerleri üzerinde temsil etmesi gerekmektedir.

İdeal açısından okullar eğitim sürecinin olmazsa olmaz bir dönemidir ve bu süreçte bir genç hayata hazırlanabilmelidir. Okul aşamasında bir çocuk veya genç, ahlak ve erdemi karakterine yerleştirebilmelidir. Ahlak ve erdemi olmayan bir ferdin ürettiği üründen ne millet ne de onun devleti fayda görmeyecektir.

Temel eğitim dönemindeki bir ferdin etkilendiği önemli unsurlardan birisi de onun içinde yaşadığı çevredir. Bir ferdin çevresini ailesi, mahallesi, köyü, kasabası veya içinde yaşadığı şehirler oluşturmaktadır.² Çevre kültürünü şekillendiren unsurların başında siyasetçiler veya o bölgenin kanaat önderleri gelmektedir.

Çevre her ne kadar sosyal, siyasi ve kültürel olarak arz-talep dengesi çerçevesinde şekilleniyor olsa da, talebi oluşturma teşvik edici faktörleri de bulunmaktadır. Mesela

1 Nisa, 4/34.

2 Mehmet Altan, *Kent Dindarlığı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 44 vd. 3 Mary J.

cadde ve sokaklara büyük İslam âlim veya kahramanlarının isimlerinin verilmesi talebi canlandıracaktır. Müslümanların zihinlerinin gelişimine katkıda bulunmuş kimselerin isimlerinin çevrede yaşatılması çocuk veya gençlerin özeneceği figürler olacaktır. Bu unsurlar fertlerin dinî tutum ve davranışlar geliştirmelerine olumlu katkılar sağlayacaktır. Bu figürlerin oluşturulmasında sadece şahıs isimlerini değil, belki de isimlerden daha ziyade ilim, ahlak, görev, adalet ve çalışkanlık gibi hem bireyi hem de toplumu yüceltecek kavramların seçilmesi isabetli olacaktır.

Bireylerin ve toplumun eğitilmesinde yer alan etkin unsurlardan birisini de iletişim araçları oluşturmaktadır. Günümüzde iletişim araçları denildiğinde internet, televizyon, gazete ve radyolar yer almaktadır. Elbette bu araçların niteliği ve çeşitleri artırılabilir veya değişebilir. Hangi durumda olursa olsun iletişim araçları toplumun ortak aklının oluşmasında önemli bir paya sahiptir. Küreselleşen dünyada rekabet ve kapitalizmin egemenliği söz konusudur. İletişim araçları da bu faktörlerden etkilenecek şekilde şekillenmektedir. Söz konusu din eğitim ve öğretimi olduğunda bu araçların kendi haline bırakılması düşünülemez. Onları yönetenlerden belli bir dinî sorumluluk bilinci beklenmelidir. Bu araçlarda dinin temel değerleri ekseninde toplumu ve gençleri bilgilendirmek ve doğruya yönlendirmek beklenmelidir. Sadece kâr getirecek sonuç ve başarıya odaklı medya yönetiminin ne kadar islami olduğu tartışılmalıdır. Bizzat medya organlarını din eğitim ve öğretim amacıyla kullanan kurumların da yaptıkları ürünleri daha profesyonel ve cazip bir şekilde hazırlamaları gerekmektedir. Aksi takdirde yaptıkları çalışma ve ürettikleri ürünle israf olmaktan başka bir işe yaramamaktadır.

Akademik ve ilmi seviyede çalışma yapan iletişim araçları “kalite ve hakikatten yana olma” tavrından vazgeçmemeli, aksine bu tutumu prensip haline getirmelidir. Kısaca temel eğitim dönemindeki gençlere din, ahlak, bilgi, beceri vb. değerler sunan her birimin sorumlu, bilinçli ve etkin olması gerekmektedir.

b. Eğitilenler

Temel eğitim dönemindeki çocuk ve gençlerin eğitilmesi açısından eğitilen bireylerin tutum ve davranışlarından kaynaklanan sorunları ele aldığımızda öncelikle İslam’ın eğitim ve öğretim konusundaki bakış açısına değinmek gerekmektedir. Burada sorumluluğun tek taraflı olmayıp iki kesimi de ilgilendirdiği görülür.

İslam Peygamber’i toplumun bütün fertlerinin eğitilip öğretilmesini teşvik etmek amacıyla (Küllüküm râin ve küllüküm mes’ûlün an raiyyetihî), herkesin yöneten (çoban) olduğunu ve herkesin de yönettiğinden sorumlu olduğunu beyan etmiştir. İletişim imkânlarının artması sebebiyle günümüzde bilgi daha kolay elde edilir hale gelmiştir. Bu reel durum aile içindeki bireylerin eğitim öğretim sürecinde etkin olmaları ve edilebilirliğin terk edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Din eğitim ve öğretimi açısından aile içi iletişim en önemli unsurdur. Başka bir ifade ile empati yani aile fertlerinin algı ve bilgi düzeylerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. İnsan ve onun algı düzeyi hakkında bilgimiz arttıkça kadınların, çocukların veya yaşlıların ne şekilde eğitim almalarının uygun olduğu daha belirgin hale gelecektir.³

Aile içindeki bireylerin algı, ilgi ve dini tutumları değişebildiği için onların seviyeleri göz önünde bulundurulmalıdır.

Okullarda verilen din eğitim ve öğretim faaliyetlerine öğrenci ya da velilerin ilgisiz kalması, katı bir teslimiyet içinde bulunması tasvip edilecek bir durum değildir. Bunun aksine imkânları ve zamanları ölçüsünde bu bireylerin eğitim sürecinde aktif rol almaları ve eğitime dâhil olmaları gerekmektedir. Söz gelimi okullarda bulunan “okul aile birlikleri”, ailelerden para toplama ve bu paralarla müteahhitlik yapma aracı olmaktan kurtarılıp, okullardaki çocukların bilgi ve becerilerini geliştirecek bilgi yarışmaları, gezi, konferans, panel vb. etkinliklerin planlandığı ve gerçekleştirildiği etkinlik merkezleri haline getirilmelidir.

Okul içinde öğrencilerin sınıf başkanı seçimi, okul temsilcisi seçimi vb. kendilerinde demokrasi kültürünü geliştirecek ve kendi fikir veya görüşlerinin değerli olduğunu hissettirecek etkinlikleri talep etmeleri beklenebilir.⁴ Bu türden etkinlikler çocuk veya gençlerde hak ve adalet kavramının güçlenmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca sürü psikolojisi ile yetişmelerine müsaade etmeyip özgür ve özgün kimliklerinin oluşmasına yardımcı olacaktır. Çevrenin insan üzerindeki etkisi tartışmaya ihtiyaç duyulmayacak derecede açık ve nettir. Sorun çevre kültürünün kim tarafından ve nasıl belirlendiği ile ilgilidir. Belirlenen kültürün doğrudan muhatapları şekillenen kültür ve ortaya çıkan hayat algısına duyarsız kalmamalıdır. Başta okul ve cami olmak üzere, din eğitiminin kolaylaştırılmasına katkı sağlayacak kurumların oluşturulmasını yetkililerden demokratik teamüller çerçevesinde talep etmelidirler.

O çevrede yaşayan insanlar olduğuna göre, o çevrenin müntesipleri kendi din anlayışları doğrultusunda bir çevre kültürünün gelişmesine katkıda bulunmak durumundadırlar. Çevrelerinde gelişen olaylar, bir mahalle, köy ya da kasabada cami, Kur'an kursu veya o sosyal çevrenin dini ihtiyaçlarını giderecek kurum ve müesseseler yok ise bunun öncelikli sorumlusu o muhitin mensupları olarak görülmelidir.

3 Gardner/Harry W. Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, haz. Bekir Onur, İmge Kitabevi, Ankara 2001, 402 vd.

4 Örnek bir etkinlik olarak bkz. Selahattin Haylamaz, *Okuma Zekası*, C Planı Yayınları, İstanbul 2009, s. 67 vd.

Sosyal çevrenin dinî kültür ve algıya müsait hale getirilmesinin ötesinde günümüzde çevre konuları gündeme getirildiğinde anlaşılan bizzat doğa ve tabiatla ilişki konusunda da gündeme getirilmesi gereken hususlar bulunmaktadır. Bunların başında bizatihi çevre konusunu önemsemek ve bunu gündeme getirmek bulunmaktadır. Maalesef çevre konusu dinî kurum ve kuruluşların pek de ele aldıkları bir husus olarak karşımıza çıkmamaktadır. Oysa Kur'an-ı Kerim'de, bir çok defa yerde ve gökte bulunan bütün varlıkların Allah'ı tesbih ettiği vurgulanmaktadır. Yeşile önem vermeyi, canlılara eziyet etmemeyi, onları korumayı tavsiye eden yine Müslümanlıktır. Mesela Hz. Peygamber "Kıyametın koptuğunu görseniz dahi elinizdeki ağacı dikiñ." buyurmuştur. Özü itibariyle bütün âlemin, Allah'tan sudûr ettiğini ileri süren "vahdet-i vücûd" anlayışı yine Müslüman düşünür ve sufler tarafından geliştirilmiştir. Bu türden hazır kültürümüz bulunmakta iken bu verileri güncellemek ve gündeme getirmek, din eğitim ve öğretiminde taraf olan eğitilenler kitlesinin göz ardı etmemesi gereken hususlar olarak karşımızda durmaktadır.

Din eğitim ve öğretimi sürecinde eğitilenler kategorisinde taraf olan çocuk ve gençlerin muhatap olduğu sorunlardan bir diğeri de iletişim araçlarıdır. İletişim araçlarının sürekli değişmesi ve yeni yapılarla karşımıza çıkması, onlar hakkında nasıl teori geliştireceğimiz konusunda bizi acze düşürmektedir. Bununla birlikte yapılacak şeyler sürekli vardır ve yapılmalıdır.

Eğitim öğretim sürecinde çevremizde gerçekleşen olaylara ilgisiz ve duyarsız kalmamızın mümkün olmadığı açıktır. İletişim araçlarından gelen olumsuzluklara karşı alınabilecek en öncelikli tedbir, kendini yetiştirmek ve kendini akıntıya kaptırmamak olarak tanımlanabilir.^{5*}5 Bununla birlikte teknolojiye egemen olabilmek için bilgiye egemen olmak gerektiğini ve başkalarının bize pazarladıklarını kullanmak yerine kendimize uygun olanı ortaya koymak gerektiğini hatırlamakta yarar vardır. İletişim araçlarına kapılarımızı kapatalım demek çözüm değildir. Onları doğru kullanmanın yollarını geliştirmek gerekmektedir.

Çocuk veya gençlerin kişilik gelişimlerini olumsuz etkileyecek olan pornografi, kumar veya kötü alışkanlıkların reklâmının yapıldığı siteler devlet eli ile engellenebilir. Ancak çocukların oyun, eğlence veya bilgi edinme yolları olarak iletişim araçlarının tamamının yasaklanması tasvip edilecek bir tutum olamaz. İçinde Müslüman veya Türk kültürünün mensubu olan kahramanların bulunduğu oyunlar geliştirilebilir. İletişim araçlarından olan başta internet, televizyon ve radyo gibi unsurların, çocuk veya gençlerin onayını alacak bir cazibesi olmadığı sürece, var olandan uzak durmanın imkânı

5 ** 5- Eğitim süreçlerinin değerlendirilmesi açısından bkz. Paulo Freire, *Ezilenlerin Pedagojisi*, trc. Dilek Hattatoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2006, s. 21 vd.

yoktur. Bunlara alternatif olarak üretilecek olanların da aynı cazibeyi taşıması gerekmektedir. İnsanın tabiatı budur ve meşru sınırlar içine bu tabiata göre ürünler üretmekten başka çare görünmemektedir.

Kısaca ifade edilecek olursa din eğitim ve öğretiminde edilgenler sınıfı olarak tanımlanan kesimin, pasif durumdan aktif ve etken duruma geçmesi veya karşılıklı etkileşimin olduğu diyalog ortamına dâhil olması yöntem sorunlarının en önde gelen çözümü olarak görünmektedir.

3. YÖNETİM SORUNLARI

İslam kültüründe en çok enerjinin sarf edildiği alanların başında yönetim ve idare konusu gelmekle birlikte, bunu en az gelişmiş konular arasında saymak yanlış olmasa gerektir. Bir yerde yönetim ve idare söz konusu edildiğinde hedeflenen şey ele alınan işin doğru düzgün, kurallı ve disiplinli bir biçimde, hedeflenen sonuca ulaştıracak mekanizmanın işletilmesi olmalıdır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim çoğunluğu ilgilendiren bir işe girildiğinde bu işin gerçekleştirilmesi sürecinde Allah'a, peygamberine ve o işteki yetki sahibine itaat edilmesini emreder. Hal böyle olmakla birlikte kural, kurum ve ilkelerin yerleşmediği toplumlarda yönetim konusu kolayca ya birilerini taklit etmek ya da egoyu tatmin etmeye dönüşebilmektedir. Bu durum hedeflenen noktanın çok çok ötesine gitmeye ve hedeflenen şeyin kaybedilmesine sebep olabilmektedir.

“Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'ine ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin. Sonra bir şeyde ihtilafa düşerseniz hemen onun Allah'a ve Resûlüne arz edin. Allah'a ve ahiret gününe inanan mü'minler iseniz, bu hem daha hayırlı hem de netice itibarıyla daha güzeldir.” 6-7^{6*}

Temel eğitim döneminde din eğitim ve öğretimi çalışmaları yapılırken bazı yanlışlıklara rastlanabilmekte ve çok kültürlü bir dünyada dindar nesil yetiştirmekten mahrum kalılabilmektedir. Biz bu sorunu yönetme erkine sahip olanlar ve bu erkin altında kendini inşa etmeye çalışanlar açısından ele almak istiyoruz.

a. Yönetenler

Yönetim sorunu öncelikle aile içinde yaşanan bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Aile içinde babanın yönetici konumunda olduğunu hatırlayacak olursak bu konumun korunup korunmadığını ele almakla başlayabiliriz.

6 *6- Nisa, 4/59.

*7 Nisa, 4/34.

Erkeğin yaratılışı gereği daha mantıklı bir yapıya sahip olması, ona böyle bir sorumluluğu fitratı tarafından verilmiş bulunmaktadır.⁷ Öyle ise erkekler doğası gereği kendisine verilen bu görevi seve seve üstlenmeli ve sorumluluktan kaçınmamalıdır. Babalar ev içindeki yönetici görevlerini yerine getirirken zorbalık yolunu seçmemeli, başta aile büyükleri olmak üzere, eşlerinin ve yerine göre çocuklarının görüşlerine değer vermelidirler. Aile içinde çocukların eğitim ve öğretimi ile ilgili konularda başıbozukluğa fırsat vermeksizin aile içinde demokrasiyi uygulamalıdır. Ayrıca çocukları arasında ayırım gözetmeyip hem kız hem erkek çocuklarının benzer din eğitimi almalarını sağlamaya çalışmalıdırlar.

Eğitim öğretim sürecinin en önemli aşamalarından olan okul sürecinde okul yöneticileri çocukların din eğitim ve öğretim imkânlarına kavuşmaları konusunda öncülük etmek durumundadırlar. Okul müdürleri eğitimde beklenen hedefleri gözetleyerek yönetmelik ve mevzuatlara uygun olarak görev yapmalı, meslektaşlarına ilham veren bir lider gibi davranmalı, buna karşın kendilerine verilen görevi bir ayrıcalık olarak görmemelidirler. Yerine göre bir idareci ve yerine göre bir meslektaş olarak davranıp öğretmenler arasında ayrıcalık yapmaktan adaleti gözetmelidirler.

Eğitim ve öğretim konusundaki yönetim işi sınıflarda öğretmenler tarafından gerçekleştirilmektedir. Her öğretmen dersine girdiği veya sorumlusu olduğu sınıfın yöneticisi konumundadır. Sınıf ortamında, gerek sınıf temsilcisinin seçiminde ve gerekse öğrenciler arasında ayrımcılık yapılmadan, demokratik teamüllerin uygulanması, öğrenciler nezdinde dinin hak ve adalet kavramlarının nasıl gerçekleştirildiğinin örneği olacaktır. İnsanın sosyal bir varlık olması, onun yönetim gerçeğinden uzak olmadığının açık bir kanıtıdır. İslam ise yönetimde adaleti esas almaktadır.

b. Yönetilenler

İslam'ın temel esasları inançla ilgili konulardan sonra adalet ve ahlak üzerine kurulu olduğu için yönetimle ilgili konuları sadece yönetenlere yüklemek doğru değildir. Eğitim öğretim sürecindeki aşamalar ve elde edilen sonuçlardan en az yöneticiler kadar yönetilenler de sorumludur. Bazen yetki gaspına şahit olunabilmekte ve yönetilenlerin taleplerini gündeme getirmelerine fırsat verilmemektedir. Bu durum zorbalaşan yöneticilerin kusuru olduğu kadar, kendi hak ve yetkilerini kullanmayan veya kullanmak için başka yollar bulmayan yönetilenlerin de kusuru durumundadır.

Din eğitim ve öğretiminin temel eğitim aşamasında aile içinde demokrasi kültürü geliştirilmeli, çocuğun hangi okula gideceği veya ne şekilde eğitim alacağı konularında aile bireylerinin görüşleri dikkate alınmalıdır. Ev içinde veya dışında ne türden etkinlikler yapılacağı konusunda aile bireyleri kendi görüşlerinin dikkate alınmasını temin etmelidirler. Baba veya evin yöneticisi konumunda bulunan her kim ise onunla kavgat etmek

yerine alternatif çözümler üretmelidir. Sözelimi ailenin annesi, Firavun'un sarayında Hz. Musa'yı yetiştiren Hz. Asiyе gibi, çocuğunu iman ve ahlak üzere yetiştirmenin bir yolunu bulabilmelidir.

Öğrenciler kendi görüş ve düşüncelerini demokratik yollarla dile getirmelidir. Öğretmen ya da idareciler tarafından kendi kimliklerinin yok sayılmasına müsaade etmemeleri, ailelerinin yardımı veya okul yönetimine ulaştıracakları taleplerle görüşlerini savunmaları gerekmektedir. Okul içinde ibadetlerini yerine getirebilme imkânlarının oluşturulmasını talep etmeli veya dini bilgilerinin artırılması konusunda idarecilere müracaatta bulunabilmelidirler.

Okulların mikro organizmaları olan sınıflarda öğretmenleri ya da sınıf temsilcileri tarafından yönetilenler, İslam'ın adalet ilkesini gerçekleştirmek üzere demokratik teamüller veya seçimler düzenlemeli, İslam'ın kardeşlik ahlakını yaşatmak adına arkadaşlıklar veya arkadaş grupları oluşturmalı, kabul edilmesi mümkün olmayan tutum ve davranışlar karşısında tepki göstermenin yollarını öğrenmelidirler.

Öğrenciler veya onların velileri öğretmen ya da okullar karşısında tam bir teslimiyet içinde olmamalı, kendi geleceklerini oluşturma konusunda kendileri de sorumluluk almalıdırlar. Bu ilkeler din eğitim ve öğretimi açısından da geçerli olduğu için anne-babalar çocuklarını eğitim kurumlarına teslim ederken, onları tam bir teslimiyete kurban vermemeli, kendi yavrularının edep ve ahlaki gelişimlerini de aktif bir biçimde takip etmelidirler.

Özetle İslam'ın yönetim konusundaki temel ilkesi adalet olduğu için yönetenlerle yönetilenler adalet sınırları içinde kalmalıdırlar. Bu anlayış ve tutumun da din eğitim ve öğretim yöntemlerimizde yerini bulması gerekmektedir.

4. EĞİTİM SORUNLARI

Temel eğitim dönemindeki çocukların eğitim ve öğretimi açısından verilen eğitimin sonuçları olarak görmek istediğimiz bazı isteklerimiz bulunmaktadır. Bu talepleri ele almadan önce çocukların gelişim sürecinde geçirdikleri evreleri, dinle ilişkileri açısından gözden geçirmekte yarar vardır. Meselenin geçmişine dönüldüğünde çocuğun aile içine geldiği sürecin başına yani eş seçimi, evlilik süreci, gebelik dönemi; erken bebeklik, bebeklik, konuşmayı öğrenme, aile içi iletişim, anaokulu süreci ve nihayet okul dönemine kadar gitmek gerekmektedir. Geçirilen bu aşamaların her biri son derece önemli ve çocuğun yetişmesi açısından iz bırakıcı niteliktedir. Bu sebeple çocuğun okul öncesi döneminden de öte, evliliğe hazırlık, evlilik ve çocuk sahibi olma aşamasından okul dönemine kadar olan sürece kısaca göz atmakta yarar vardır.

a. Okul Öncesi

Din eğitim ve öğretimi açısından dindar bir bireyin yetişmesi temel eğitim döneminden çok daha önce evliliğe karar verilme aşamasıyla ilişkilidir. İslam kültürü açısından talim ve terbiye beşikten mezara kadar olduğu için hayatın tamamını kapsayan bir niteliğe sahip olmalıdır.^{7*8}

Dindar bir nesil sahibi olabilmek için evlilik sürecindeki temellerinin dinî esaslara uygun bir şekilde atılması gerekmektedir. Evliliğe hazırlanan gençlerin dinî bilinç ve kültürlerinin sağlam olduğuna inandıkları kişileri eş olarak seçmeleri en sağlam yol olarak görünmektedir. Evlilik süreci zaten oldukça karmaşık, zahmetli ve meşguliyeti bol bir dönem olduğundan yetişkinlerin dinî kültür ve bilinçlerini evlendikten sonra geliştirmeleri oldukça zor olmaktadır. Bu sebeple dinî bilgisini evlenmeden önce kazanmış şahısları eş olarak seçmek, çocukların gelecekteki eğitimleri açısından son derece akıllı bir seçim olacaktır.

Evliliğin gerçekleşmesi aşamasındaki benimsenen tutum ve davranışlar ileride yeniden hatırlanacak ve gelecekteki çocuklara örnek teşkil edecektir. Bu sebeple gençlerin eş seçerken ailelerinin, anne-babalarının onayını almaları veya onların tavsiye ve telkinleri ile eş seçmeleri ileride çocuklarına dinî terbiye verecekleri dönemde sürekli gündeme gelecek ve onların işlerini kolaylaştıracaktır. Dolayısıyla gençlerin eş seçerken ve evlerini/yuvalarını kurarken akıllı, iffetli, ahlaklı, örf ve adetlerine uygun davranmaları kendilerinin lehinedir.

Yuvalarını kuran evli gençlerin çocuk edinmeye karar verdikleri dönemde edinmiş oldukları cinsel alışkanlıklar, sahip olacakları çocuklarının kimlik ve karakterine de yansıyacak ve onların geleceğini şüphesiz etkileyecektir. Bu gerçekten hareketle çocuk yapmaya karar veren eşlerin, çocuğun anne rahmine düşme sürecinde Allah'tan hayırlı evlat istemek ve bu evladı Hz. Peygamber'in sünneti üzere edinmek niyetiyle hareket etmeleri sâlih evlatlar kazanmalarına vesile olacaktır.

Annenin gebeliği döneminde eşinin ona karşı sabırlı ve şefkatli davranması, annenin alkol, uyuşturucu, sigara vb. çocuğun gelişimini olumsuz yönde etkileyebilecek zararlı şeylerden uzak durması gerekmektedir. Bu süreçte babanın eve mutlaka helal lokma getirmesi ve bebeğin helal rızıkla beslenmesi onun salih evlatlar edinmesini sağlayacaktır. Annenin gebelik döneminde namaz-niyaz gibi ibadetlerine dikkat etmesi ve Kur'an okumak gibi manevi destek sayılacak ibadetlerle meşgul olması ileride çocuğun dine yönelmesini kolaylaştıracaktır.

7 * 8- Burhanuddin ez-Zernûcî, *Ta'limu'l-Müteallim*, trc. Y. Vehbi Yavuz, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa trz. s. 129 vd.

Bebeğin dünyaya gelmesinden ilköğretim kurumlarında eğitim görmesine kadar geçen sürede çocuğun ihtiyaç duyduğu en önemli gıda anne şefkati, baba sevgisi veya çevresinden göreceği ilgi gibi ruhunu besleyecek unsurlar olarak görünmektedir. Bunlara ilaveten emsalleriyle faydalı oyunlar oynaması zihnini, karakterini veya diğer becerilerini geliştirecektir. Evlerimizin değişmez mobilyalarından birisi haline gelen televizyon ve televizyonlarda boy gösteren kanalların seçme programları gündeme getirilebilir. Günümüzde televizyonların anasınıfı dönemi diyebileceğimiz çocuklar tarafından ne şekilde kullanılabileceğine dair yeterli çalışmaların yapıp yapılmadığı veya yapılmış ise bu bulguların ne kadar kullanıldığı doğrusu dikkate şayandır. Özetle evlilikten çocuğun okula hazırlandığı döneme kadar geçen süreç, onun kimlik ve karakterinin temellerinin atıldığı süreçtir. Şüphesiz ki temellerin sağlamlığı, binanın da sağlamlığını getirecektir.

b. İlköğretim

İlköğretim dönemine gelindiğinde çocuklar bir bakıma artık ailenin koruyucu şemsiyesinden çıkmakta ve dışarıdaki hayatla karşılaşmaktadır. Bu dönemde verilecek olan din eğitim ve öğretimin içeriği onların algı düzeyi hesaplayarak hazırlanmalıdır. Ezber kabiliyetleri gelişmiş olduğundan birtakım namaz sure ve duaları ezberletilebilir, abdestin nasıl alınacağı, namazın nasıl kılınacağı gibi temel dinî bilgiler öğretilir. Ülkemizde yaygın bir gelenek haline gelen yaz tatillerinde cami kurslarında zaten bu türden eğitim ve öğretim de verilmektedir. Ancak bu eğitimleri üstlenmekte olan imam-müezzin veya Kur'an kursu öğreticilerinin pedagoji ve formasyon bilgilerindeki eksiklikler, onlara yönelik düzenlenecek hizmet içi eğitim kursları, konferanslar ve panel türünden etkinliklerle giderilmelidir.

İlköğretim dönemiyle birlikte geçmişte olduğu gibi gelecek dönemde de çoğunlukla çocuklar aile büyüklerinden görecekları sevgi, şefkat ve ilgi ekseninde dini tutum ve davranış geliştirmektedir.^{8*9} Çoğunlukla çocuklar çevrelerinde gördükleri örnekleri taklit ederek yaşantılarına yansıtırlar. Bu gerçek uzun süre değişmemekte ve çocuklar veya bireyler kendilerine rol modelleri aramaktadırlar. Örnek alınacak çocukların aile içinden olması çoğunlukla bir gerçek olduğu gibi ideal açısından da makbuldür. Ancak bu durum aile büyüklerine örnek olmak gibi bir sorumluluk yüklemektedir ve bu kaçınılmaz bir durumdur. Nitekim örnek almanın altında güven duygusu yatmaktadır. Çocukların aile büyüklerine güven duymalarından daha doğal bir şey olamaz. Buradaki sorun aile büyüklerinin örnek alınacak niteliklere sahip olup olmadığı ile irtibatlı hale gelmektedir.

8 * 9- Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 144 vd.

Günümüzde ilköğretim dönemi çocuklarını karşılaştıkları problemler açısından özellikle televizyonlarda görmüş oldukları çekici reklâm ya da filimler, başta pornografi olmak üzere tehlikeli sayılabilecek insanlarla anlık iletişim kurmalarına imkân sağlayan internet siteleri ve zamanlarının büyük çoğunluğunu üzerinde parmaklarını ittirmekle geçirdikleri gelişmiş telefonları saymak gerekmektedir. Bu çocukların emsalleriyle birlikte yaşamak, onlarla sağlıklı ilişkiler geliştirmek ve ahlaklı bir yaşam için öğrenmenin yollarını öğrenmek gibi niteliklere yönlendirilmesi gerekmektedir. Yetişkinlerin dahi edinmekte zorlandıkları türden kabiliyetleri çocuklardan beklemek elbette mümkün değildir. Ancak onlara sağlıklı gelişimlerini sağlamak için imkân/ortam geliştirmenin ihtimali pekâlâ mümkündür.

İlköğretim döneminde çocukların din eğitim ve öğretimi açısından internet önemli bir faktördür. Gündelik hayatımızda önemli bir yere sahip olan bu aracın kontrol altında tutulması gerekmektedir. Devletin yerine göre internet sitelerini denetlemesi, zararlı yayınlar yapan siteleri engellemesi, çocukların din ve ahlak gelişimine katkı sağlama ihtimali bulunan siteleri de teşvik etmesi doğru olan bir tutumdur. Buna ilaveten internet ve bilgisayar oyunları bağımlılık yapabilmektedir. Daha ileri boyutlardaki sorunlara yol açmaması için bu bağımlılığı bir hastalık olarak kabul etmeli ve buna göre tedbirler geliştirilmelidir.

İlköğretim döneminde çocukların en çok ihtiyaç duyduğu ortamlar arkadaş çevreleri olarak kabul edilebilir. Bu dönemde öğrencilerin arkadaş çevrelerini okullarındaki sınıf arkadaşlarından ve aile içi akrabalarından temin etmeleri beklenebilir. Bu sebeple velilerin okul ziyaretlerini sıklaştırmaları ve öğretmenleri ile ilişkilerini geliştirmeleri yararlı olacaktır. Öte yandan çocukların vazgeçilmez çevresi olan akraba çocukları ile iyi iletişim içinde olmalarına imkân sağlamalı ve akraba ziyaretlerini artırmalıdır. Ayrıca çocuklara iyi arkadaş çevresi temin etmek açısından komşu ziyaretlerine de önem verilmelidir.

İlköğretim dönemindeki çocukların din ve ahlakının gelişmesi açısından ödüllendirme ve cezalandırma yoluna gidilmelidir. Bu metot din ve ahlak gelişiminde önemli bir teşvik unsuru olarak görülmelidir. Bu sebeple çocukların ahlaklı ve dindar tutumları ödüllendirilmeli, ahlaksız ve din dışı eylemleri de cezalandırılmalıdır. Anne ve babaların ya da aile içindeki bireylerin tutum ve davranışlarının çocuk açısından çok önemli bir referans olduğu da hatırdan çıkarılmamalıdır.

Özetle ilköğretim döneminde çocukların temyiz kabiliyeti yeterince gelişmediğinden onların sergilemiş olduğu iyilik veya kötülük türü davranışlarından velilerinin sorumlu olduğu unutulmamalıdır.

c. Orta Öğretim

Ortaöğretim dönemi çocukluğun bittiği ve ergenliğe adımın atıldığı aşamadır. Bu dönemde ergenler çocukluk döneminden daha farklı bir ilgiye muhtaç hale gelmektedir. Ailenin yerini çoğunlukla arkadaş grupları almaktadır.^{9*}10 Ergenlere uygun olan ve özel arkadaş grupları oluşturmak her ailenin imkânı dâhilinde olan bir şey değildir. Bu dönemde ailenin yapabileceği tek şey, çocuğunu dinî değerlerin önemsendiği okullara göndermek veya dinî değerleri önemseyen çevrelere katılması ve arkadaş edinmesi için teşvik etmek olabilir. Öte yandan gençlerin dinî alışkanlıklar edinmesine engel olan, ilköğretim dönemindeki film, internet ve cep telefonlarının riskleri bu yaşlarda da devam etmektedir. Onların ilgilerine cevap olarak ergen dünyasına hitap eden, İslam kültürü ile bezenmiş bilgisayar oyun ve ürünleri geliştirilebilir. Aynı şekilde heyecan ve macera dolu ama İslam kültürünü işleyen çizgi filimler (binbir gece masalları veya Alaaddin'in maceraları gibi), komedi filmleri (Nasreddin Hoca, Hacivat Karagöz gibi), diziler veya macera filmleri üretilebilir. Ancak bu ürünlerin güncel olması, çekici olması ve eğitici unsurlar barındırması son derece önemlidir. Aksi takdirde bu işlere yapılan yatırımlar zaman ve para israfından öteye geçmeyecektir. Bu hususlara ilaveten orta öğretim dönemindeki bir ergenin din eğitim ve öğretimini bu türden unsurlara terk etmek, tek başına bu gençlere dinî öğretmeye yetmeyecektir.

Ailelerin olumsuz çevre koşullarına karşı çocuklarının günlük yaşantılarında aktif rol almaları gerekmektedir. Aile ortamında evlerini birer okula çevirmek, onlarla birlikte kitap, dergi, gazete okumak, sinemaya veya tiyatroya gitmek ve okunan ya da izlenen eserler üzerinde fikir alışverişinde bulunmak gibi etkinlikler gerçekleştirilebilir.^{10*}11 Aile içinde günlük veya haftalık olarak Kur'an veya siyer okumaları, bazı dinî veya kültürel yazı, makale ya da haber okumaları ve bu okumalar üzerinden mütalaalar yapılması, çocukların dinî ve ahlaki gelişimini olumlu yönde etkileyecektir. Çocuklarının sorunları ile ilgilenmek ve böylece aile içinde geniş çaplı bir eğitim ortamı oluşturmak onların sorunlarına çözüm olabilir. Buna ilaveten bilhassa babaların veya aile büyüklerinin vakit namazlarını bir camide kılmaları ve camiye giderken yanlarında çocukları da götürmeleri çocukların din eğitim ve öğretimi açısından son derece öneme sahiptir. Özetle orta öğretim dönemi çocuğun karakterinin şekillendiği ve geleceğe yönelik temel kararların alındığı aşama olması sebebiyle ihmal edilmemesi gereken bir süreçtir.

9 * 10- Rudolf Pinter ve diğerleri, *Eğitim Psikolojisi*, trc. Sabri Akdeniz, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1987, s. 49 vd. 15

10 * 11- Mel Levine, *Her Çocuk Başarabilir, Okul Çağında Zihinsel Gelişim ve Öğrenme Farklılıkları*, trc. Zeliha Babayigit, Boyner Yayınları, İstanbul 2002, s. 368 vd.

d. Lise

Lise dönemi gençlerin artık çocukluk veya ergenlik döneminden çıkıp birer delikanlı ya da birey haline geldikleri zaman dilimidir. Bu dönemdeki gençlere ilköğretim veya ortaokul dönemindeki çocuklar gibi davranmanın bir faydasının olmadığı bilinmektedir. Bu sebeple lise dönemine gelmiş bir gencin fikirleri önemsenmeli, onu bir yetişkin olarak kabul etmeli ve tercihlerine saygı duyulmalıdır. Lise dönemine gelmiş gençler için din eğitimi ve öğretiminin temin edecek en önemli unsur, onlara “öğrenmeyi öğrenme” bilincini kazandırmaktır. Klasik tasnif açısından da âkil ve bâliğ olan bu gençlerin zaten temel dinî yükümlülükler olan farzları yerine getirmesi ve haramlardan kaçınması beklenmektedir. Dinî hassasiyeti olan gençler bu görevlerini yerine getirirken farzlar ve haramlar kategorisi içinde bulunmayan dinî sorunlarla karşılaştıklarında nasıl çözüm bulacakları sorun olmaktadır. Bu sorunu en güzel şekilde aşmanın yolu da kitaplara müracaat ederek sorunlarının üstesinden gelebilmeyi öğretmek olarak görünmektedir. Bu sebeple lise dönemine gelmiş gençlerin birinci çıkış yolu artık bu çağda öğrenmeye yönelmektir.

Tek başına öğrenmeyi öğrenmek bir genç için dindar olmak veya dindar kalmak bakımından yeterli değildir. Bu gencin, bütün umudun kendisinde olduğunu ve öğrenmeye devam etmesi gerektiğini de öğrenmesi gerekmektedir.^{11*12} Hayat canlı bir organizma olduğu için bugünkü öğrendiklerimiz yarına işlevsiz hale gelebilmektedir. Bu sebeple Hz. Peygamber’in buyruğunda olduğu gibi “beşikten mezara kadar öğrenmeye devam etmekten” başka çare görünmemektedir. Okuma alışkanlığını edinmek veya en azından çevremizde gelişen olaylara magazin kültürü olarak değil de sorumlu bir birey gözüyle bakmanın yolu öğretilmelidir.

Lise dönemine gelmiş bir genç açısından sosyalleşme ve eğlence kültürü büyük önem arz etmektedir. Eğlence kültürü açısından gençlerin arkadaş çevreleri son derece önemlidir. Bu sebeple kendilerini dinin haram ve helal sınırları içinde tutacak olan veya bu sınırlara hassasiyet gösteren kesimlerden arkadaşlar edinmekte fayda vardır. Dinî hassasiyeti olmayan gençlerin fuhuş, alkol, uyuşturucu veya kumar gibi bataklıklara saplanabildiği maalesef bilinmektedir. Bu gibi olumsuzluklara karşı gençleri koruyacak olan en önemli kale öncelikle bu gençlerin aileleridir. Ailelerin aynı zamanda kendi istikballeri olan çocuklarını, onların fikir ve tutumlarını küçümsemeden ve onları yargılamadan denetlemeleri en öncelikli yol olarak görünmektedir.

Lise dönemine gelmiş olan gençlerde din eğitimi ve öğretiminin kalıcı ve sürekli olabilmesi için birçok faktöre ihtiyaç duyulmaktadır. Bu faktörlerden kimilerini devlet,

11 * 12- Mesela bkz. Michel de Montaigne, *Denemeler*, trc. Cevat Dağlı, Uğur Yayınları, İstanbul 2013, s. 40.

kimilerini toplum ve kimilerini de sosyal çevre harekete geçirmek durumundadır. Ancak bütün bu faktörlerin üstünde önemli olan bir unsur vardır ki o da ailedir. Çocuk da olsa, ergen de olsa, genç de olsa, olağan üstü bir değişiklik yok ise herkes bir aileye mensuptur. İşte o ailenin bir okula dönüştürülmesi, çok kültürlü bir dünyada yaşıyor olsak da gençlerin dindar olmasının yegâne merkezi olarak görünmektedir. Lise dönemindeki gençlerin sosyalleşmeleri açısından en cazip oluşumlar dinî cemaatler ve sosyal yapılar olabilir. Dinî cemaatler gençleri bir araya getirmekte, onlara sosyal çevreler sunmakta ve onlarda dindarlık veya entelektüellik bilinci oluşturmada başarı sağlayabilmektedir. Bu oluşumların çoğu Hz. Peygamber'in tebliğinin Mekke dönemindeki Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evindeki uygulamalarını esas aldığı ya da Mekke'den Medine'ye hicret ettiğiindeki Ensar ve Muhâcir arasındaki kardeşlik anlaşmasını takip etmeye çalıştığını ileri sürmektedirler. Bu örnekler doğru ve ideal örneklerdir. Ancak bu örneklerin işletilmesinde sorunlar doğabilmektedir. Bu cemaatlerin birçoğu belli bir güce ulaştığında ya siyasallaşmakta veya terörize olabilmektedirler. Siyaset ya da eğitim yapmanın yolları bellidir. Siyaset yapmak isteyen grupların siyaset, eğitim yapmak isteyen oluşumların da eğitim yapmak üzere şekillenmesi gerekmektedir. Başka bir ifade ile dinî oluşumların teşekkül ve tekâmül sürecinde hedeflerini net olarak belirlemeleri, gizli ajandaya sahip olmamaları, şeffaflık ve açıklığı ilke edinmeleri gerekmektedir. Hz. Peygamber'in davetinde gizli ya da takiyyeci unsurlar yoktur veya onun daveti kuru bir siyaset ve ideolojiden ibaret de değildir.

Özetle lise dönemine gelmiş bir genç, kendi kararlarını verebilecek bir yetkinliğe, sağlam bir inanç, akide, bilgi ve bilince, en az ilmiyal düzeyinde, helaller ve haramlar sınırı çerçevesindeki dinî kültüre ve davranışlarıyla birlikte İslam ahlakını özümsemiş bir olgunluğa ulaşmış olmalıdır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çok kültürlü bir dünyada dindar bir nesil yetiştirmek için eğitim ve öğretimi belli bir yaş ve belli bir dönemle sınırlandırmak doğru değildir. Din eğitim ve öğretimini belli bir döneme değil, beşikten mezara kadar olan döneme yaymak gerekmektedir. Öğrenmek için mümkün olan bütün zaman ve mekânları kullanmak, onlardan yararlanmak gerekmektedir.

Eğitim ve öğretim sürecinde öncelikle inanç (akide) konularına, sonra amel (ibadetler) ve sonra da ahlak (edep) konularına yoğunlaşmak gerekmektedir. Bu hedefe ulaşabilmek için önceliğin örneklemeye olduğu unutulmamalı, bununla birlikte görsel, işitsel ve diğer iletişim imkânlarının hepsinden yararlanılmalıdır.

Okul öncesi ve ilköğretim dönemi çocukları açısından çizgi film, çizgi roman vb. malzemeler çok çekici unsurlardır. O yaştan çocuklarına, Kur'an-ı Kerim'de anlatılan

kıssaların veya Kur'an'ın temel mesajlarının çizgi romanlar halinde hazırlanması gibi çekici ve cazip eserler ortaya koymak gerekmektedir. Televizyonlarda gösterilen film ya da reklâmların çocukların ilgi, ilgi ve dinî gelişimlerine göre hazırlanması mümkündür. Bu konuda özel ve serbest girişimciler teşvik edilmeli ve onlara danışmanlık hizmetleri verilmelidir. Bu sektörde hazırlanan ürünlerin sadece Radyo Televizyon Üst Kurulu tarafından denetlenmesini talep etmek yeterli değildir. Dinî hassasiyeti olan televizyon kanalı sahiplerinin veya Diyanet Televizyonunun bu meseleye el atması ve arz talep dengesine uygun olarak hazırlanan yapıtlara yönelmeleri makul bir seçimdir. Billhassa Diyanet Televizyonunun devlet memuru mantığı ile hazırlanan eserleri/ürünleri en makul yapıtlar olarak sunmak yerine, özel teşebbüse imkânlar tanıyarak ve rekabet usulü ile hazırlanan çizgi film, dizi veya belgesel türü yapımları tercih etmesi makul olmalıdır.

Okul öncesi ve ilköğretim dönemi çocuklarının hoşuna gidecek ilahi ve marşlar bestelenmesi ve seslendirilmesi, onlara müzik yoluyla din eğitim ve öğretimi vermek açısından faydalı olacaktır. Belli müzik kalıpları içinde imanın şartları, İslam'ın şartları belli sure anlamları veya siyer vb. bilgiler vermek mümkündür. Ayrıca bu dönemin çocukları açısından internet, cep telefonu veya sosyal medya türünden araçların kullanılması kanaatimizce sakıncalıdır.

Orta öğretim dönemi ergenleri için en ideal araçların aile bireyleri ile birlikte camiye gitmeleri, akraba ziyaretlerinde bulunmaları ve dinî sohbet ve vaazların bulunduğu ortamlar olabilir. Bu dönem çocukların kimlik oluşumlarının temelini teşkil ettiğinden mümkün ise bu dönemde çocuklara düzenli okuma alışkanlığı kazandırılmalı ve bol bol Kur'an-ı Kerim ve sahih hadis metinleri ezberletilmeye çalışılmalıdır. Bunlara ilaveten şiir, marş, güzel sözler gibi ezber materyallerini bilgi dağarcıklarına ekleyebilmek büyük bir başarıdır.

Orta öğretim gençleri için film ve tiyatral eserler etkili olduğundan onlara hitap eden eserler veya ürünler hazırlanmalı, onların taklit yeteneği olumlu şahıslara yöneltilmelidir. Müzik ve resim türünden eserler gençlerin ruhuna hitap ettiğinden onlara çekici gelebilecek olan müzik ve diğer görsel malzemeler hazırlanmalıdır. İnternet veya sosyal medya denilen araçlar bu dönemde gençlerin kullanımına geçmektedir. Bu dönemlerde anne-baba veya çocukların eğitiminden sorumlu kişiler gençleri kendi hallerine bırakmayıp onları takip etmeli ve olumlu yönleri veya arkadaşlara yönlendirmelidir. Kanaatimizce bu dönemde gençlerin çokça vakitlerini harcamakta oldukları internet oyunlarına sınırlamalar getirilmeli, devlet veya aileler tarafından denetlenmelidir. Yerine göre bu oyunlara olan bağımlılık bir hastalık olarak kabul edilmeli ve bu çerçevede tedbirler alınmalıdır.

Lise dönemine gelen gençler artık çocukluk döneminden çıkmış olduğundan öncelikle onlara çocukmuş gibi davranmamak gerekmektedir. Onların fikirleri ve ter-

cihleri ciddiye alınıp, görüşlerine değeri verilmelidir. Bu dönemdeki gençlerin ilgi ve düşüncelerine yönelik kitap, dergi, gazete ve diğer bilgi kaynakları oluşturulmalıdır. Müzik, resim, spor gibi etkinlikler bu dönem gençlerinin ilgisini sürekli çekeceğinden bunlara yönelik eserler ortaya konulmalıdır.

Lise dönemi gençlerinin en önemli problemlerinden birisini sosyalleşme oluşturmaktadır. Bu gerçekten hareketle onlara uygun sosyal ortamlar sağlamalı veya onların dâhil olduğu ortamları sürekli kontrol etmelidir. Ergenlik psikolojisi zikzaklı, çelişkili ve çoğunlukla tepkisel olduğundan onların kendilerini ifade etmelerine imkân verilmelidir. Bu gerçekten hareketle yer yer kültürel geziler, diğer sosyal etkinlikler veya özellikle boş zamanlarını verimli biçimde geçirmelerine imkân sağlayacak alışkanlıklar edinmelerine yardımcı olmak gerekmektedir.

Özetle belirtmek gerekirse ilk, orta ve lise dönemindeki fertlerin eğitimi, sadece kendilerinin veya ailelerin ya da sadece devletin gayreti ile elde edilebilecek bir kazanım değildir. Başta devlet olmak üzere toplumda yer alan bütün sivil toplum kuruluşları bu süreçte yer almalıdır. Dinin, hayatın her alanını kapsayan bir kurum olduğu hatırlanırsa hayatın bütün alanlarında yer alan oluşumların, bu eğitim sürecine dâhil olmalarının gereği kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Günümüz dünyasında öğrenmenin amacı, nasıl ve neden öğrenileceği, deneyim ve bilgiden yola çıkarak etkin öğrenmenin yollarını kavramak ve nasıl yetkin olunacağını erken yaşlarda edinmek olmalıdır. Çünkü insan eğitimsiz doğmasına karşın eğitimle yaşamaktadır. Çok kültürlü bir dünyada dindar bir nesil yetiştirmenin yolu önce bu işe karar vermek ve arkasından da bu yolda çabalamak olarak görünmektedir.

KAYNAKLAR

Burhanuddin ez-Zernûcî, *Ta'limu'l-Müteallim*, trc. Y. Vehbi Yavuz, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa trz.

Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987.

Mary J. Gardner/Harry W. Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, haz. Bekir Onur, İmge Kitapevi, Ankara 2001.

Mehmet Altan, *Kent Dindarlığı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

Mel Levine, *Her Çocuk Başarabilir, Okul Çağında Zihinsel Gelişim ve Öğrenme Farklılıkları*, trc. Zeliha Babayiğit, Boyner Yayınları, İstanbul 2002.

Michel de Montaigne, *Denemeler*, trc. Cevat Dağlı, Uğur Yayınları, İstanbul 2013. 20

Paulo Freire, *Ezilenlerin Pedagojisi*, trc. Dilek Hattatoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2006.

Rudolf Pinter ve diğerleri, *Eğitim Psikolojisi*, trc. Sabri Akdeniz, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1987.

Selahattin Haylamaz, *Okuma Zekası*, C Planı Yayınları, İstanbul 2009.

Paulo Freire, *Ezilenlerin Pedagojisi*, trc. Dilek Hattatoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2006.

Rudolf Pinter ve diğerleri, *Eğitim Psikolojisi*, trc. Sabri Akdeniz, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1987.

Selahattin Haylamaz, *Okuma Zekası*, C Planı Yayınları, İstanbul 2009.

OTURUM BAŞKANI- Evet, ben de gerçekten Sıddık Bey'e çok teşekkür ediyorum, zamanını çok güzel kullandı, sağ olsun, Allah razı olsun.

Şimdi sözü Prof. Dr. Muhammet Şevki Aydın Bey'e vereceğim. Kendisi Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi. Alanı din eğitimi. Bize "Yaygın Eğitim Kurumları Olarak Kur'an Kursları" konulu tebliğini sunacaklar.

Buyurun Muhammet Bey.

YAYGIN DİN EĞİTİMİ KURUMU OLARAK KUR'AN KURSU

Prof. Dr. Muhammet Şevki AYDIN

Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

1. GİRİŞ

Bu tebliğde Kur'an kursunun sistem içindeki yeri, statüsü, orada yürütülen öğrenme ve öğretme süreçlerinin niteliği, bu süreçteki ana unsurlar olan program, kursiyer ve öğrencilerin niteliklerine ilişkin genel bir değerlendirme yapmak amaçlanmaktadır. Burada değerlendirilecek olan Kur'an kurslarına yaz kursları ve camilerde yürütülen diğer kurslar dahil edilmemektedir.

Burada, yaygın din eğitimi kurumu olan Kur'an kursunun genel çerçevede ele alınıp değerlendirilmesi iki ana başlık altında yapılacaktır. Birinci başlık, uzun bir zaman dilimini 1925-2004 yılları arasını, ikinci başlık ise 2004 yılından sonrasını kapsamaktadır. 2004 yılı, Kur'an kursu tarihinde köklü bir dönüşümü işaret ettiğinden dolayı, bu tarihten sonraki dönemin öncesinden ayrı ele alınmasına ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca, 2004 yılına kadarki döneme ilişkin epeyce yayın bulunduğu halde, söz konusu tarihten sonrasına ilişkin pek fazla çalışma ve değerlendirme yapılmış değildir.

İtiraf etmek gerekir ki, Kur'an kursları konusunda Cumhuriyet'in ilk yıllarına ait sağlıklı sayısal bilgilere ulaşmak mümkün gözükmemektedir. 1932'ye kadar Kur'an kurslarıyla ilgili resmi bir istatistiksel bilgi bulunmadığı gibi, başka bir istatistik de yoktur (Xavier, 1982: 151, dipnot 196). Bu yüzden özellikle Cumhuriyet döneminin ilk elli yılına ait Kur'an kurslarıyla ilgili çelişkili bilgilerin ilgili kaynaklarda yer aldığı görülebilmektedir. Bu konuda çok hassas bir belge taraması yapmak gerekmektedir. Kur'an kursuyla ilgili istatistiksel bilgilerin hala istenen düzeyde sağlıklı bir yapıya kavuşturulduğunu söylemek zordur. Bu çalışmada kullanılan istatistiksel tablolar, DİB'nin ilgili genel müdürlüğünden temin edilmiştir.

2. 1925'ten 2004'e Kur'an Kursu

2.1. Kur'an Kursunun Statüsü: Varlık Mücadelesi

Ülkemizde Cumhuriyet'in ilanından sonra oluşturulan yeni düzende eğitim kurumları arasında yer verilen Kur'an kursu, Kur'an öğretimi işini belli sınırlar çerçevesinde üstlenen kurumdur. Kimileri, Osmanlı dönemindeki Daru'l-Kurra'nın devamı gibi görse de (Baltacı, 199: 184.) Cumhuriyet dönemindeki Kur'an kursu, hem statü hem de yapı itibarıyla önceki benzerlerinden oldukça farklılıklara sahip bir kurumdur. Tevhid-i Tedrisat Kanunu (03 Mart 1924) gerekçe gösterilerek Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmasını isteyenler olmasına rağmen bu kurum, Diyanet İşleri Başkanlığına bağlanmıştır (Jaeschke, 1973: 61.; Tarhanlı, 1993: 80).

Cumhuriyet dönemindeki diğer din eğitimi yapan kurumların aksine Kur'an kursu başlangıçta doğru dürüst bir yasal dayanağı bile olmamasına rağmen, sayıları zaman zaman yok denecek kadar azalsa da varlığını hep koruyan bir kurumdur. Harf inkılabı sebebiyle Arap alfabesinin yasaklanmasıyla 1929'da mevcut kursların kapandığı söylenirse de (Baltacı, 1999:183) aynı yıl Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, bu yasağın kendilerini kapsamadığını belirterek Arap alfabesini okutmaya devam etmelerini talep eden bir yazıyı ilgili kurs hocalarına gönderdiği bilinmektedir (Jacob, 1982:129).

Cumhuriyet döneminde hükümetlerin din ve ona bağlı olarak din eğitimi politikalarındaki değişiklikler, yaygın din eğitimi kurumu olan Kur'an kurslarını doğrudan etkilemiştir. Söz gelimi, tek partili yıllarda Rifat Börekçi'nin özel gayretlerine rağmen Kur'an kursu sayıları, iniş çıkışlar olsa da genelde yok denecek kadar azken (Bk. Tablo:1), çok partili demokratik sisteme geçtikten sonra sayılarının arttığı görülmektedir. Cumhuriyet yönetiminin demokratik niteliği geliştiği oranda Kur'an kurslarının göreceli olarak daha rahat nefes aldığı söylenebilir.

Çok partili hayata geçene kadar resmi Kur'an kursu sayısı son derece az olduğu gibi, hocaların fahri olarak Kur'an okutması da yasaklanmıştır. Okulların programlarından din eğitimine ilişkin dersler tamamen kaldırıldığı ve meslekî din eğitimi yapan kurumlar (İmam-Hatip Mektepleri ve İlahiyat Fakültesi) kapatıldığı halde 1950'li yıllara kadar Diyanet İşleri Başkanlığı'na eleman yetiştiren tek kurum haline gelen Kur'an kursunun önünün açılmaması halkı patlama noktasına getirmişti. 1946'dan sonra beliren demokratik düzen içinde halkın en fazla din eğitimi alanında istekte bulunduğu görülmektedir (Bk. Parmaksızoğlu, 1966: 28). Dindar halk, Kur'an'ı ve onun getirdiği mesajı (İslam'ı) çocuklarına öğretmek için alternatif illegal tedbirler almak zorunda kalmıştır. "Kaçak Kur'an Kursu" kavramı, işte bu yasaklamaların ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Bk. Jaschke, 1973).

Demokrasiye geçtikten sonra yönetimin halka kulak vermeye başlamasıyla resmi Kur'an kursu sayısı göreceli arttığı gibi, fahri kursların sayısı da artmıştır. Bu dönemde Kur'an kursu eğitimine ilginin artmasının önemli bir nedeni de Diyanet İşleri Başkanlığının gerekli yeterliklere sahip elemanlar bulamadığından, Kur'an kursu mezunlarını imam, Kur'an kursu öğreticisi ve müezzin olarak görevlendirmek zorunda kalmış olmasıdır (Ayhan, 1999:485.; Buyrukçu, 2001: 43-44). Bu ihtiyaçtan dolayı olsa gerek ki, 1982 sayılı Kanun'da Kur'an kurslarına ilişkin düzenleme daha kapsamlı hale getirilerek "meslekî öğretim yapan Kur'an kursları" nitelemesine yer verilmiştir.

Ne var ki, bu dönemde de kurs sayısının son derece az olması, mevcutların yetersiz görülüp benimsenmemesi gibi nedenlerle halktan kimi kesimlerin alternatif illegal kurs arayışları sürmüştür; dolayısıyla "kaçak kurs"ların varlığından hep söz edilmiştir. Resmi raporlarda bu kaçak kursların, "son derece ilkel koşullar içinde" eğitim yaptıkları, "Atatürk ve uygarlık düşmanlığının kaynağı" oldukları hep dile getirilmektedir (bk. MEB, 1981: 70-71).

Tarihi süreçte Kur'an kursları, yeterli yasal dayanağa kavuşmuş sayılmaz. 2010 yılına kadar Bakanlar Kurulu kararları, yönetmelik ve yönergelerle yönetilmiştir. Kur'an kursları, 22 Haziran 1965 tarih ve 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'la hukukî statüsünü biraz daha güçlendirmiş olsa da, daha sonra ilgili kanunun iptaliyle (11 Mayıs. 1981) bu dayanaktan da yoksun bırakılmış ve ilki 1971 yılında oluşturulmuş olan ve sık sık değişikliklere maruz kalan yönetmeliklerle idare edilmiştir (Bk. Resmi Gazete, 17 Ekim 1971, Sayı,13989.; 24 Kasım 1974, Sayı, 15072.; 16 Kasım 1990 Sayı, 1990-20697.; 27 Kasım 1990, Sayı, 20708.; 20.08.1997, Sayı; 23086.; 3 Mart 2000, Sayı; 23982). Bu durum 633 sayılı Kanun'da çok kapsamlı değişiklikler yapan 01.07.2010 tarihli ve 6002 sayılı Kanun sayesinde Kur'an kursu gerekli yasal dayanağa kavuşturuluncaya kadar sürmüştür.

Kur'an kursunun bu varolma mücadelesi sürecinde ilginç girişimlerin olduğu da görülmektedir. Adını değiştirmek (Kur'an Eğitim Merkezi gibi), programa din dersleri dışında dersler koymak (2000 yılında yeniden düzenlenen "Kur'an Kursları ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği"nde Milli Eğitime bağlı örgün ve yaygın eğitim kurumlarının hemen hemen bütün derslerini kapsayan 55 adet seçmeli ders bulunmaktadır.), diploma veren örgün eğitim kurumuna dönüştürmek gibi Kur'an kursunun rollerinde değişiklik yapma anlamına gelen bu çabalar, sonuçsuz kalmıştır (Bk. Mert, 1981: 38-41.; Ayhan,1999:484-487.; Türkiye,1996: 40.; Yazıcıoğlu, 1994.; Bolay, 1995: 126-7.; Türk,1996: 156-7.; Baltacı, 1999: 186.; DİB, 1998:393, 477).

Günümüze kadar varlığını korumuş olmakla birlikte Kur'an kursu hep ideolojik/politik bir zeminde ele alınıp tartışılmış; hakkında son derece hassas bir kamuoyu oluş(turul)muştur. Toplumun bazı kesimleri ve onların siyasal temsilcileri bu kuruma

karşı hep teyakkuz halinde olmayı, her fırsatta kaygılarını deli getirmeyi kendine görev edinmiştir. En son 2003 yılında Kur'an Kursları Yönetmeliğinde pek de esasa taalluk etmeyen birkaç maddesinin değiştirilmesi (Resmî Gazete, 24.11.2003, sayı, 25299), Kur'an kurslarını çok hararetli tartışmaların, seviyesi olabildiğince düşürülmüş siyasal/ideolojik polemiklerin odağına birden bire yerleştirmişlerdir. Politik arenada ve kitle iletişim araçlarında kıyametler koparılıp karşı çıkılınca Diyanet İşleri Başkanlığı yönetmeliği geri çekmek zorunda kalmıştır. Bu hengamede de Tevhid-i Tedrisat, laiklik-din, laiklik-din eğitimi, Devrim Kanunları ve Atatürkçülük, irtica vb. konuların yeniden Kur'an kursu üzerinden tartışıldığı; kimilerinin yapılan işi karşı devrim olarak nitelendirecek kadar ileri boyutlara taşıdığı görülmektedir. O dönemde basın yayın organlarında şu tür başlıklara bolca yer verilmiştir: "Laik ve Demokratik Türkiye Tehdit Altında", "Karşı devrim değil de ne?", "Kur'an Kursları Yönetmeliği Geri Çekilmeli", "8 Yıllık Eğitim Delindi".

Daha Cumhuriyet'in başlangıcında dillendirilen Kur'an kurslarının, Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği Diyanet İşleri Başkanlığı'na değil de Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanması düşüncesi, muhteva ve söylem değişikliğine uğrasa da hep varlığını korumuştur. Bu düşüncenin arka planında Kur'an kursunun alternatif bir eğitime fidelik edeceği endişesinin yattığı görülmektedir. Bu endişeyi taşıyan kesim, şöyle veya böyle her fırsatta hatta pek alaka kurmakta zorlanılacak durumlarda bile Kur'an kursunun alternatif bir eğitim kurumu olma niteliğinden söz ederek kaygılarını/korkularını dile getirmiştir. Bu çerçevede hem Meclis'te hem de kitle iletişim araçlarında ilginç polemikler/ tartışmalar olmuştur (Bk. Tarhanlı,1993: 81-82, 101-102.; Aydın, 2010: 33 vd). Bu aşırı kuşku- lu bakış nedeniyle "Kur'an kurslarının açılış, eğitim, öğretim ve denetim işlerini Milli Eğitim Bakanlığı ile işbirliği yaparak yürütme" görüşüne mevzuatta hep yer verilmiştir. Zorunlu eğitimin 1997 yılında sekiz yıla çıkarılıp kesintisiz yapılmasının arkasında yatan önemli nedenlerden biri de Kur'an kurslarının önünü kesmektir. Nitekim, ancak ilköğretimi bitirdikten sonra kursa gitme durumu çok ciddi oranda öğrenci sayısının azalmasına neden olmuştur (bk.Tablo: 2, 3).

Kur'an kursuna karşı bu ölçsüz karşı duruş karşısında ister istemez dindar bir kesim de onu her hâlikârda savunma sorumluluğu duymuştur. Bunlar, Kur'an kursu karşıtlığını bir bakıma kendi varlıklarına yönelik saymışlardır. Ne var ki, bu tepkisel nitelikli savunma çabası da karşıtlarının ki kadar yetersiz kalmış; nitelikli bir çıkış sergilenememiştir. Tepkiselci refleksle yapılan savunma Kur'an kursunu her şeyiyle sahiplenmeye; dolayısıyla onun pörsümüş, işlevini kaybetmiş yönlerini de savunma çemberinin içine sokmaya neden olmuştur. Sonuçta bu savunma çabaları, Kur'an kursunun varlığını korumaya kilitlenmiş, onun niteliğini ve işlevsellik düzeyini yükseltme boyutlarını pek gündem edin(e)memiştir. Bu tutum, Kur'an kursunu çağın kurumu

haline getirme yönünde köklü ve nitelikli adımların atılmasını önlemiştir. Onun bu durumu karşıtlarının elini güçlendirmeye yaramıştır.

Her şeye rağmen Kur'an kursu binalarının 20 tanesi dışında tamamı halk tarafından, sivil çabalarla yaptırılmıştır. Üstelik bu kurumların iâşe ve ibateleri de sivil toplum örgütleri ve halk tarafından karşılanmaktadır. Müslüman halkın bütün bu masrafların devlet bütçesinden karşılanması talebi, ancak 633 sayılı Kanun'da çok kapsamlı değişiklikler yapan 01.07.2010 tarihli ve 6002 sayılı Kanun sayesinde karşılanabilir duruma gelmiştir.

2.2. Kur'an Kursunda ne Öğretilir?

İlk başlangıçta hafız yetiştirmek üzere kadro tahsis edilmiş olan Kur'an kursunun 12. 08.1928 tarih ve 6995 nolu "Cami Hademeleri Nizamnamesi" ne göre amacı, isteyenlere Kur'an'ı Kerim'i usulüne uygun olarak okumayı öğretmek, ezberletmek, itikat, ibadet ve ahlaka dair lüzumlu bilgileri kazandırmak şeklinde özetlenebilir (Bk. Buyrukçu, 2001: 39) . Buna göre Kur'an kursu, isteyenlere bu sınırlar çerçevesinde İslam din eğitimi yapan yaygın eğitim kurumu olarak görünse de bu konuda zihinler pek net değildir.

Kur'an kursu, yukarda işaret edildiği gibi, yakın zamana kadar Başkanlığa imam, müezzin ve Kur'an kursu öğreticisi yetiştirme gibi bir rol üstlenmiş olmasına rağmen müfredatında pek değişiklik olmadığı söylenebilir. Yukarıda belirtilen öğretim konularının muhtevası, tamamen hocanın inisiyatifinde şekillenmiştir. Yeterli donanımına sahip hoca bulmanın ciddi bir sorun olduğu göz önüne alınırsa muhtevanın ne olacağını tahmin etmek zor olmasa gerekir.

Resmî açıklamalarla (Bk.Baltacı, 1999:183) ve görevlilerin algısında Kur'an kursunun genelde sadece Kur'an okumayı öğreten ve ezberleten kuruma indirildiği görülmektedir. 1965 yılında TBMM'nde yapılan tartışmalara cevap veren ilgili devlet bakanının savunma konuşmasında şu ifadeler yer almaktadır: "Kur'an kursu ne bir mekteptir, ne bir ihtisas kursudur. Kur'an kursu sadece ve sadece Kur'an tilaveti tedris edilmek üzere ve Kur'an'ı iyi okumak için açılan bir ta'lim yeridir." (Tarhanlı, 1993: 82). Görüldüğü gibi Kur'an kursundaki öğretim konuları arasında " itikat, ibadet ve ahlaka dair lüzumlu bilgiler " dile getirilmemektedir. İki binli yıllara gelindiğinde bile, Kur'an kursunu böyle salt Kur'an'ı yüzüne okutma ve ezberletme göreviyle yükümlü kurum olarak algılayan öğreticilerin ve yetkililerin sayısının hiç de az olmadığı bizzat yaptığımız çalışmalarla tespit edilmiştir. Kaldı ki, şöyle veya böyle dini bilgilere yer veren kurslarda da bu öğretimin ciddi nitelik sorunu bulunmaktadır. (Koç, 2005:212)

Esasen bu yaklaşımın arka planında Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.), "Sizin en hayırlınız, Kur'an'ı öğrenen ve öğretenidir." (Buhari, Fedâilu'l-Kur'an, 21) hadisiyle

öne çıkarılan “Kuran’ı öğrenme ve öğretme” kavramının kapsamının, âdetâ “Kur’an’ı yüzüne okuma ve onu ezberleme”den ibaret olduğu zannı yatmaktadır. Bu görüşün özellikle hafızlık merasimlerinde günümüzde bile çokça dile getirildiği görülmektedir. Oysa, Kur’an’ı yüzüne okuma ve ezberleme, “Kur’an öğrenme”ye girişten ibarettir; asıl iş, Kur’an’ın mesajını anlamadır ki o, bundan sonra sürmektedir. (Bk. Aydın, 2010: 155-160,223-230).

Oldum olası, her fırsatta Kur’an kurslarının batıl inançlar, hurafeler öğrettiği ileri sürülerek tartışmalar/polemiklere konu edilmesinin (Bk. Jacob, 1982: 421 vd.), bu kurumun sadece Kur’an okumayı öğretme ve ezberletme işini yaptığı şeklindeki değerlendirmelerde etkisinin olup olmadığı tartışılabilir.

Yukarıda belirtildiği gibi, zaman içinde Kur’an kursunun müfredat programında değişiklik yapılarak biçki, dikiş, nakış, matematik gibi din eğitimi dışında yeni ve çok çeşitli derslerin konulması önerileri de, bilimsel ve gerçekçi nedenlere dayanmıyordu, inandırıcı olmaktan çok uzaktı; nitekim sonuçsuz kaldı. Kur’an kurslarında 2004 yılına gelinceye kadar DİB Din İşleri Yüksek Kurulu’nun 15.03.1985 tarih ve 27 sayılı kararı ile kabul edilen “Kur’an Kursları Müfredatı” uygulamada resmen görülmektedir. Bu müfredatın açıklamalar kısmında uyulacak esaslara yer verilmiştir. Bu esaslar, birkaç pedagojik genel ifadeleri içermekle birlikte Anayasa ve Milli Eğitim Temel Kanunu’nda yer alan ilkelere uygunluğa dikkat çekmektedir.

1990 tarihli Yönetmeliğe göre “Kur’an Kurslarının görevi, arzu eden vatandaşlara;

- a) Kur’an’ı Kerim’i usulüne uygun olarak yüzünden okumayı öğretmek,
- b) Kur’an’ı Kerim’i doğru bir şekilde okumayı sağlayıcı bilgileri (tecvid, tashih-i huruf ve talim) uygulamalı olarak öğretmek,
- c) İbadetler için gerekli sure, ayet ve duaları doğru olarak ezberletmek ve bunların meallerini öğretmek,
- d) Hafızlık yaptırmak,
- e) İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak esasları ile Peygamberimizin hayatı ve örnek ahlakı (sireti) hakkında özlü bilgiler vermek.”

1999 yılında bir akademisyen, Kur’an kurslarının bu programına ilişkin şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Oysa Kur’an kursları, bunun ötesinde müezzin mahfili ve gerektiğinde mihrabı dolduracak elemanları yetiştirmek amacıyla açılmışlardır. Bunu, bu programla sağlamak mümkün görülmemektedir.” (Baltacı, 1999: 185-6.)

2.3. Öğreticiler

Öğretici, Kur'an kursundaki öğretim elemanıdır. Başkanlık, istisnalar hariç tutulursa, kurs binası yapmamakta, halk tarafından yapıp teslim edilen kurs binalarına öğretici atayarak öğretimi yönetmeye başlamaktadır. Başlangıçtan 2004 yılına kadar Kur'an kursu, hem sayıca hem de nitelikçe yeterli öğretici bulamama sorunuyla hep karşı karşıya kalmıştır. Öğretici ihtiyacı kadrolularla karşılanamayınca başka yollarla karşılanmaya çalışılmıştır. Cami görevlileri, aynı zamanda kursta görevlendirildiği gibi (Bk. Jacop, 1982: 431), fahri/ücretli öğretmenler de görevlendirilmiştir. Bu durum Fahri Kurs türünü ortaya çıkarmıştır (Jacop, 1982: 432).

Gerçekte Kur'an kursu öğreticiliği, öğrencilerin gayr-i mütecanisliği nedeniyle DKAB öğretmenliğinden daha da zor bir görevdir. Dolayısıyla Kur'an kursu öğreticiliği çok iyi bir donanım gerektirmektedir (Bk. Aydın, 2010: 231 vd) Bu gerçekliğe rağmen başlangıçtan itibaren Kur'an kurslarının gerekli donanıma sahip öğretmenler istihdam edemediği hep dile getirilen bir olgudur. DPT'nin raporunda Kur'an kurslarının "İmam-Hatip Okulu olan yerlerde bu okulların meslek dersleri öğretmenlerinden yardım görmesi" önerilmiş olsa da (DPT, 1971: 18) bu, hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Bunun gerçekleşmesi şöyle dursun, DPT'nin aynı yılki ön raporunda "Kur'an kursu idareci ve öğretmenlerinin asgari İmam-Hatip Okulu II. Devre mezunlarından seçilmesi" önerilmesine rağmen (s. 13) iki binli yıllara gelindiğinde bile İmam-Hatip Lisesi mezunu olmayan öğretmenlerin istihdam edildiği, dört yıllık dinî yükseköğrenim görmüşlerin sayısının son derece az olduğu görülmektedir (Bk. Tablo:6). Bu sorunun sürüp gittiği sürekli DİB yetkilileri tarafından dile getirilmiş ve Kur'an Kursu öğretmenlerinin niteliklerinin hizmet içi eğitim yoluyla yükseltilmesi için çalışmalar yapılması önerilmiştir (bk. Güran, 1981). Sekiz Yıllık Kesintisiz İlköğretim Kanunu'nun müzakerelerinde (yıl: 1997) Diyanet İşleri Eski Başkanı Tayyar Altıkulaç'ın da Kur'an kursu öğretmenlerinin yetersizliğine dikkat çekerek meseleyi değerlendirdiği görülmektedir: "Şimdi son derece hassas bir görevin, pedagojik formasyon isteyen bir hizmetin Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu yetersiz personel imkânına rağmen, bu kurumun sorumluluğuna tevdi edilmiş olmasına, ne yazık ki, bir anlam vermek güçtür." (Nakleden: Ayhan, 1999: 492)

Bir başka akademisyen ise şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Öğretici Yetersizliği: Kur'an öğreticiliği, bilginin ötesinde bir sanatkârlıktır. Sadece tecvid bilerek Kur'an öğreticiliği olamaz. Evvela bu mesleği seçenler, pedagojik formasyonları, edasıyla, sedasıyla, hıfzıyla ve Kur'an ilimlerindeki bilgisiyle ve kültürüyle sahasının elemanı olmalıdır. Acaba bugün 5000 Kur'an öğreticisinden kaç tanesi bu vasıftadır? Birakalım bu vasıfları, kaç tanesi hafızdır?" (Baltacı, 1999:186)

Bilimsel çalışmalar, Kur'an kursu öğretmenlerinin gerekli yeterliklere yeterince sahip olmadıklarını ortaya koymaktadır (Bk. Ay, 2005:161-2.; Koç, 2005:213). Son yıllarda

yapılan bir araştırma, kurs öğreticilerinin pedagojik formasyonlarının çok yetersiz olmasına karşın, kendilerini yeterli gördüklerini tespit etmiştir (Bk. Korkmaz, 2009). Bu tablo, Kur'an kursu öğreticilerinin niteliğini ve iki binli yıllara gelindiğinde Kur'an kurslarındaki eğitimin kalite düzeyinin ne olduğunu anlamamız açısından dikkat çekicidir.

2.4. Kur'an Kursunda Eğitimin Niteliği

Kur'an kursunun adından başlayarak programına ve yapısına kadar öne sürülen değişiklik taleplerinin arkasındaki nedenleri çok yönlü analiz etmek gerekir. Burada sadece şu hususa işaret etmekle yetinelim: İnsanların bu taleplerinin arkasında yatan başlıca etmenlerden biri, değişen şartlar karşısında cazibesini kaybeden bu kursları daha çekici hale getirme arzusudur. Oysa bunun çaresi, Kur'an kurslarının müfredatına din eğitiminin dışında dersler koymak, Kur'an kursunun adını değiştirmek ve onu da okul haline getirmek gibi değişiklikler asla değildir. Kur'an kursu gerçekleştirdiği din eğitiminin kalitesini geliştirmeden, işe yararlık/işlevsellik düzeyini yükseltmeden asla ilgi çekici hale gelemez. Bu dönemde Kur'an kurslarının hem fiziki imkânları hem de eğitim anlayış ve uygulamaları bakımından toplumda ilgi çekmediği açık bir gerçektir. Kursiyerlerin sayısal durumu ve onların genelde toplumun alt ve orta sosyo-kültürel tabakasına mensup olanlardan teşekkül etmesi de (Ay, 2005: 25-26), Kur'an kursundaki eğitimin nitelikçe yetersizliğinin göstergesidir, denebilir.

Bir din eğitim bilimcimiz, doksanlı yılların sonlarında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: " ... Kur'an kurslarında bazı gelişmeler olmakla beraber, her seviyedeki öğrencilerin ihtiyaçlarına ve beklentisine göre, okutulan derslerin müfredatı ve özel öğretim metotlarının uygulanması açısından yeterli gelişmeler gösterilememiştir Ayrıca Kur'an öğretimi başta olmak üzere bütün derslerin öğretiminde özel öğretim metotları yeterince geliştirilememiş, yüzlerce yıldır nasıl okutuluyorsa o şekilde okutulmaya devam edilegelmiştir. ... " (Ayhan, 1999:502-4. Kurslardaki öğretime hep " geleneksel anlayışın", takrir yönteminin egemen olduğu tespiti için ayrıca bk. Ay, 2005: 77-8.; Koç, 2005: 91.)

Başkanlığın, 1990 yılı sonlarında yurt çapında 11 ildeki imam ve diğer din görevlileri arasında uyguladığı anketle alınan sonuçlar, görevlilerin büyük çoğunluğunun Kur'an kurslarını beğenmediklerini, hizmetlerinden memnun olmadıklarını ortaya koymaktadır (Tarhanlı, 1993: 134).

Bu değerlendirmede açıkça dile getirildiği gibi, çok partili demokratik sisteme geçtikten sonra ortaya konan göreceli özgürlükçü yönetim anlayışları, Kur'an kurslarının daha rahat nefes almasına imkân sağlasa da, eğitimin niteliğine ilişkin gelişmelere pek katkı sağla(ya)mamıştır.

Nicelik ve nitelikçe yeterli bir Kur'an öğretiminin yapıl(a)maması, halkın alternatif Kur'an eğitimi/din eğitimi arayışlarının sürmesinin, "kaçak kurs" ların hep var olmasının en önemli nedenlerinden biridir. İki binli yıllara gelindiğinde bile, bu "kaçak kurs" lardan söz edilmesi, halkı tatmin edecek din eğitimi uygulamalarının resmi Kur'an kurslarıyla ortaya konulmadığının en önemli göstergesidir, denebilir. Kendisine duyulan ihtiyacı karşılayacak nitelikte alternatifi oluşturulmadığı sürece "kaçak kurs" varlığını sürdürecektir. Evren'in, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi hakkında söylediği şu söz, bu sosyolojik gerçeğe işaret etmektedir: "Biz (din derslerini) anayasaya iyi niyetle koyduk. Kur'an kurslarının açılmasını önlemek için, kurslar kapanır sandık." (Tarhanlı, 1993, 35.)

Hafızlık eğitimi de çok ciddi kalite sorunlarıyla karşı karşıyadır. Hafızlık eğitiminde çağdaş bilimsel bilgiler ve teknolojik imkânlardan yararlanmak suretiyle yeni yöntemler, teknikler, materyaller geliştirilmediği söylenebilir. Hafızlığa ayrılan süre, bu çağın insanı için çok uzundur (genelde en az üç yıl). Disiplin anlayışı, oldukça olumsuzdur (Koç, 2005: 212., Ay, 2005: 76-7). Hafızlık yapanların % 85'inin meslek dışında kaldıkları görülmektedir (Bk. Cebeci ve Ünsal, 2006). Son yıllarda yapılan bir araştırmaya göre, Kur'an kursundan sonra İmam-Hatip Lisesine gitmek isteyenlerin oranı, %21'dir (Koç, 2005: 69). Bunun önemli sebepleri arasında, "öğretici-öğrenci arasında görülen iletişim sorunları"nın "kurslarda sıcak ve samimi bir eğitim ortamının oluşmasını olumsuz yönde etkileme"si, eğitimin sıkıcılığı/iticiliği de bulunmaktadır (Koç, 2005: 215).

Sekiz yıllık kesintisiz ilköğretim uygulaması, on beş yaşından önce çocukların bu eğitime katılmalarının önünü tıkayınca, hafızlık eğitimine katılan öğrenci sayısında ciddi düşüşler oldu (bk. Tablo:3). Öte yandan ezber kalitesinin çok düşük olduğu, 2004 yılından itibaren hafızlık tespit sınavlarında gerekli bilimsel ölçme ve değerlendirme önlemlerinin alınmasıyla açığa çıkmıştır. Bu uygulamadan sonra sınava katılanların başarı oranında çok ciddi düşüş görülmüş, daha sonra yeniden bu oran yükselmeye başlamıştır (bk. Tablo: 5. Hafızlık eğitimiyle ilgili sorunlar için bk. Aydın, 2010: 211-230).

3. 2004 Yılından Sonra Kur'an Kursu: Yeni Din Eğitimi Paradigması

Değişen şartlar karşısında her kurum gibi Kur'an kursları da kendini yenilemek, yeni ihtiyaçları karşılayacak yapısal değişimleri gerçekleştirmek zorundadır. Diğerleri gibi bu kurumlar da, toplumsal gerçeklikler olarak ortaya çıkan din eğitimi taleplerini olabildiğince karşılama sorumluluğu çerçevesinde kendine düşen görevleri layıkıyla yerine getirme çabası içinde olmak durumundadır. Mevcut toplumsal gerçekler, bu kurumlarda yapısal dönüşüm çalışmalarının sürdürülmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

2004 yılı başında Başkanlık, yukarıda sözü edilen ideolojik/politik polemiklerin odağına yerleştirilmiş olan Kur'an kurslarını yeniden ele aldı. Önce bir durum tespiti

yapıldı; kursların fotoğrafı çekildi: Geçmişle kıyaslandığında epey mesafe alınmış olmasına rağmen, Kur'an kurslarındaki manzaranın çağdaş şartlar ve imkânlar göz önüne getirildiğinde istisnalar çıkarılırsa genelde iç açıcı olmadığı görüldü. Tespit edilen sorunlar analiz edilerek nedenleri ortaya kondu ve bu sorunların çözümüne ilişkin bilimsel öneriler geliştirildi. Kur'an kurslarında köklü bir dönüşümün startı verildi.

Kur'an kurslarına yönelik bu köklü dönüşüm din eğitiminde tam bir paradigma değişikliğini, bu yeni paradigma doğrultusunda Kur'an kursunun yeniden yapılandırılmasını öngörüyordu. Bu yeniden yapılandırma artık bütünüyle Kur'an kursu pratiğinin, sağlam bilimsel teorik zemine dayandırılmasını ve teori-pratik etkileşimine süreklilik kazandırılmasını gerektiriyordu.

Bu yeniden yapılandırma, sadece Kur'an kurslarındaki din eğitimi anlayış ve uygulamalarını değil, aynı zamanda kursların fizikî şartlarının yeniden dizayn edilmesini kapsamaktaydı. O nedenle, bir taraftan Kur'an kurslarını fizikî şartları ve imkânları itibarıyla çağdaş bir donanım kavuşturma çalışmaları sürdürülürken, öbür taraftan da yeni din eğitimi teorisini uygulamaya koymaya yönelik çalışmalar yapıldı.

3.1.Eğitim Programı

Kur'an kurslarındaki din eğitimi yeniden yapılandırma hareketi, eğitim programı geliştirme çalışmasıyla başlatıldı. Bu çalışma şimdiye kadar olduğu gibi okutulacak konu başlıklarını içeren müfredat programı hazırlama değil; bilimsel ölçütlere göre tam bir eğitim programı geliştirme çalışmasıdır. Bu program (DİB, 2004), Kur'an kursu eğitiminin felsefesini, amaçlarını, öğretim muhtevasını (müfredat), eğitim durumlarını (öğrenme- öğretim sürecinin nasıl düzenleneceğini), ölçme ve değerlendirme unsurlarını kapsamaktadır. Bu eğitim programı, temelde iki ana disiplinin bilimsel verilerine dayanmaktadır: İlahiyat bilimleri ve eğitim bilimleri.

Bu program, Kur'an kursunun, sadece Kur'an okumayı öğreten ve ezberleten kurum olarak değil; aynı zamanda, hatta daha çok Kur'an'ın mesajının anlaşılmasına kılavuzluk eden bir kurum olarak algılanmasını ve bunun öne çıkarılmasını sağlayacak niteliktedir. Bu program, açık toplumun Müslüman dindarını yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Ve bu işin, bilimsel bir yaklaşımla etkili/kaliteli yapılmasına rehberlik etmektedir.

Bu program, belli dinî bilgi kalıplarını ezberletmekle yetinen ezberci eğitim yerine anlamlı öğrenmeleri ve bu öğrenmeler sayesinde dinin esaslarını öğrencinin kavrayıp içselleştirmesini hedefleyen yeni bir din eğitimi anlayışını öngörmektedir.

Böyle bir amaca sahip olan bu yeni program, öğretim sürecinde öğrenciyi merkeze almayı şart koşmaktadır. Bütün kapasitesi ve müktesebatıyla öğrenciyi merkeze alan eğitim anlayışı, öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarına göre öğretimi düzenlemeye yönelik olabildiğince fazla manevra imkânı sağlamaktadır. Bu imkân, aynı zamanda farklı kültür

ve din anlayışına sahip kursiyerler arasında etkileşim fırsatını doğurmaktadır. Şöyle ki, din eğitiminde öğrencinin merkeze konulması, öncelikle öğrencinin öğrenme-öğretme sürecine aktif katılımını esas almaktadır. Öğrenme eyleminin öznesi öğrenci olduğundan dolayı, mevcut bilgilerini kullanarak yenilerini keşfetme/üretme onlarla varlık dünyası, kendi hayatı, sorunları arasında bağ kurma, analizler yapıp sentezlere varma, değerlendirme ... gibi öğrenme sürecine ilişkin iş ve işlemleri bizzat onun yapmasını gerektirmektedir.

Öğrencinin merkeze alınması, onun kapasitesinin, ön öğrenmelerinin, diğer alanlarla ilgili bilgi birikiminin, kültürel müktesebatının, hayatının, sorunlarının vb ... merkeze alınmasını kapsamaktadır. Bunlar merkeze alınınca ister istemez her öğrenci, derste kendi inançlarını, kültürünü, dünya görüşünü değerlendirme ve onlar üzerinden yeni bilgileri sorgulayıp anlamlandırma fırsatını yakalamaktadır. Her öğrenci bunu yapacağına göre, her biri kendisinininkiyle birlikte diğerlerinin din anlayışlarını, kültürlerini ve dünya görüşlerindeki farklılıkları tanıyıp onlarla etkileşime girme fırsatı da bulacaktır.

Kısaca yeni bir din eğitimi anlayış ve uygulamalarını öngören bu programa göre din eğitimi;

- a- Öğretmen merkezli değil, öğrenen merkezlidir,
- b- Öğrenme ve öğretme sürecinde öğrenenlerin bilişsel, sosyal ve duygusal yönden gelişimlerini dikkate almaktadır,
- c- Öğrenen merkezli yöntem ve teknikleri kullanmayı öngörmektedir,
- d- Hazır bilgi kalıplarını ezberletmekle yetinen ezberci din eğitimi değil, anlamlı öğrenmeyi gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır,
- e- Din üzerinde düşünmeyi/araştırmayı durduran değil, onu tetikleyen/besleyen işleve sahiptir,
- f- Öğrenciyi, aktarılan dinî bilgilerin pasif alıcısı değil de dinî bilgiyi bizzat keşfeden, onları kullanarak yenilerini üreten ve sorun çözen(dinî bilgileri hayatıyla bütünleştiren) özne birey olarak görmektedir,
- g- Dinî bilgi kalıplarının körü körüne hamallığını yapan değil, onları anlayıp özümseyerek benimseyen bireye kılavuzluk eden anlayışa sahiptir.

3.2. Öğretici ve Eğitim Materyali

Çok iyi bir eğitim programı geliştirmek eğitim-öğretim açısından son derece önemli olmakla birlikte asıl ondan daha önemlisi, bu programın etkin ve verimli biçimde uygulanmasını sağlamaktır. Bu ise ancak o programın felsefesini kavramış, gerekli formasyona sahip eğitimciler sayesinde gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla öğrenme-öğretme

sürecinin bu yaklaşımla düzenlenip yürütülmesi, diğer imkânların elverişliliğiyle birlikte özellikle ve öncelikle öğretmenin bilgi ve beceri donanımına bağlıdır. Mevcut öğreticiler, bu programın eğitim anlayışıyla eğitim görmedikleri için bu programı hemen etkin ve verimli biçimde uygulamaya koyabilmeleri elbette düşünülemezdi. Bu nedenle eğitim programı tamamlanınca hemen Kur'an kursu öğreticilerine tanıtılması için çalışmalar başlatıldı. Öğreticilerin tümüne hemen ulaşmak mümkün olmadığından dolayı, her ilden seçilen formatörler, birer haftalık seminere alınarak onlara program tanıtıldı ve onların da kendi illerindeki meslektaşlarına tanıtımları istendi. Öğreticilerin hizmet içi eğitimlerine özel önem verilmeye başlandı. Hem eğitim merkezlerinde hem de mahallinde öğreticilerin hizmet içi eğitime alınarak programı tanıtmaya yönelik eğitimler verilmesi için önlemler alındı.

Öğreticilerin gerekli yeterlikleri kazanmalarına yönelik eğitim faaliyetleri çerçevesinde;

- Ders kitapları,
- Yardımcı kitaplar,
- Öğretici kılavuz kitap(lar)ı,
- Öğrenci ve öğretici için görsel-işitsel materyaller hazırlama,
- Eğitim teknolojisinden yararlanma imkânlarını artırma çalışmaları

başlatıldı ve bu çalışmalara süreklilik kazandırıldı. Bu çalışmaların kesintisiz sürdürülmesi gerekmektedir.

Kur'an kursunu hem fizikî şartları hem de eğitsel niteliği bakımından geliştirip yeniden yapılandırma çalışmaları sürerken, Diyanet Aylık Dergi'de Kur'an kursu üzerine aralıksız yazılar yazıldı. Bu yazılarla hem bu kurumlara olumsuz bakanlara hem savunanlara hem de Kur'an kursu mensuplarına mesajlar verildi. Zaman zaman kurumsal öz eleştiriler yapıldı. Bu yazılarla Kur'an kursunun sistem içindeki yeri, konumu, işlevleri ve yürüttüğü din eğitiminin yeni teorisinin ne olduğu ve pratiği hakkında açıklayıcı bilgiler verildi. Bunların her biri ulusal basında haber yapılarak değerlendirildi. Sonra bu yazılar kitaplaştırıldı (Aydın, 2010).

Başkanlık, Kur'an kursunun artık kendinden emin ve bütün topluma güven telkin eden bir kuruma dönüşmesini hedefliyordu. Kur'an kursu, alternatif eğitim kurumu değil; diğer eğitim kurumlarının bıraktığı boşluğu dolduran ve onlara katkı sağlayan bir din eğitimi kurumu olarak takdim ediliyordu. Kur'an kursunun artık programına başka dersler koyup diğer kurumlara benzeyerek değil; kendine özgü rolünü (İslam din eğitimi) en iyi ve etkin biçimde icra ederek çekiciliğini artırması öngörülüyor, gü-

cünü yaptığı işin kalitesinden alması, başka unsurları kullanmaya ihtiyaç duymaması önemseniyordu(Bk. Aydın 2010).

1997 yılından itibaren git gide bayan kursiyerlerin sayısının artarak %90'lara ulaştığı Kur'an kursları, bu dönemde daha işlevsel hale getirildiler: Doğru dini bilgiyi öğretme, dinle hayatı bütünleştirme, evleri güvenilebilir dini kitaplarla buluşturma, okur-yazarlık oranının yükselmesine öncülük etme, örgün eğitimde okullaşma oranının yükselmesini destekleme, bayanların sosyalleşmesine önemli katkı sağlayarak kadının bilinçlendirilmesi suretiyle kadın ve aile sorunlarının çözülmesine yardımcı olma. Bu ve benzeri işlevleriyle Kur'an kursu öne çıkmaya çalıştı.

Kur'an kursunun yeni bir perspektifle ele alınıp hem fizikî hem de eğitsel kalite düzeyinin yükseltilmesi, halkın bu kuruma teveccühünün artmasına neden oldu. Üstelik şimdiye kadar olduğu gibi sadece genelde toplumun alt sosyo-kültürel tabakasının değil, orta ve üst sosyo-kültürel tabakadan insanların da ilgisini çekmeye başladı. Kur'an kursu toplumun tümünü temsil eder konuma doğru yol almaya başladı. Haliyle öğrenci ve öğretici sayısı hızla arttı (Bk. Tablo: 3 ve 4).

Bu kendini çağın kurumu yapma yolunda emin adımlarla yürüyüşü, kendisine yönelik kuşkuların bir bir yok olmasını sağladı. Cumhuriyet döneminde ilk defa, Kur'an kursu siyasi arenada ve medyada polemik konusu olmaktan çıkmış oldu. Son yıllarda artık, "kaçak kurs"lardan da kamuoyunda söz edilmemektedir.

3.3. Kurlu Sisteme Geçiş

Sekiz ay süreli bu Kur'an kursu eğitimi, örgün eğitim kurumu olan okul mantığıyla yürütülmekte; okullarla birlikte açılıp onlarla birlikte kapanmaktadır. Üstelik bir öğretim yılı devam eden öğrenci/kursiyer, hafızlık yapmıyorsa, aynı programa tekrar devam etmesi ve bir üst programa katılması mümkün değildir. Oysa Kur'an kursu, bir yaygın eğitim kurumudur. Yetişkin vatandaş, sekiz ay gibi uzun süre devam edememektedir. Aslında yaygın eğitim kurumu, vatandaşın fırsat bulduğunda rahat katılabileceği şekilde ve istediği kadar, ihtiyaç duyduğu düzeyde eğitim alabileceği nitelikte yapılandırılmıştır. Bu nedenle uzun süreli kurslarla ilgili yeni bir proje geliştirildi. Yaz kurslarında uygulamaya konulan kur sisteminin, beş yıllık bir alıştırma süresinden sonra bu projeyle uzun süreli kurslarda da uygulamaya konulması öngörüldü. Kur'an kursu eğitim programı, İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programı adıyla kur sistemine uyarlandı. Programın gerekçesinde şu ifadeler yer verilmektedir:

"1. Kur'an kurslarındaki öğrenci profilinin zamanla değişmesi, kurslarımıza devam eden öğrencilerin yüzde % 66'sını 23 ve üzeri yaş grubu yetişkin ev hanımlarının teşkil etmesi,

2. Kur'an kursuna devam eden öğrencilerin Ekim ayından Mayıs ayı sonuna kadar devam eden kurslara, bir eğitim-öğretim boyu devam edememeleri,
3. Kırsal kesimde tarım ve mevsimlik işlerde çalışan vatandaşların bir eğitim öğretim süresini tamamlayamamaları,
4. Mesai saatleri içinde Kur'an kurslarına gelemeyen kamu, özel sektör ve kendi işinde çalışan vatandaşlarımızın akşam veya hafta sonları iş saatleri dışında Kur'an kursu hizmetlerinden faydalanmayı arzuladıkları halde, mevcut eğitim-öğretim sisteminin buna uygun olmayışı sebebiyle,

İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programı hazırlanmıştır." (DİB, (2010) 2012: 7)

Kur sistemine uyarlanan bu eğitim programının pilot uygulaması, 2010-2011 öğretim yılında başlatıldı. Bu pilot uygulama, 2011 yılında bütün illere yaygınlaştırıldı ve gerekli eksiklikler tamamlanarak 2012 yılında tamamen genelleştirildi (Bk. Aydın, Mart/2011, Nisan/2011).

Bu kur sistemiyle tek bir blok olarak sekiz ay süreli Kur'an kursu uygulaması yürürlükten kaldırılmış olmaktadır. Örgün eğitim kurumları için söz konusu olan sekiz aylık bir öğretim süresi, yaygın eğitim kurumu için zorluklar içerdiğinden dolayı eğitsel sorunlar oluştuğu gibi, idari birçok olumsuzluklar, ahlaki ve hukuki olmayan durumlar yaşanmaktaydı. Oysa, yaygın eğitim kurumunun şartları ve düzenlemeleri, insanların fırsat bulunca ve olabildiğince rahatlıkla ulaşip yararlanmalarına imkân sağlayıcı nitelikte olmalıdır. Kur'an kursunun süresinin böylesine uzun bir zaman dilimini kapsamaması, en azından bu açıdan mahzurludur. Bu kurlu sistemde insanımız istediği zaman, istediği kadar, istediği düzeyde din eğitimini Kur'an kursundan alma imkânına sahip olacaktır.

Yeni sistemde bu sekiz aylık kursun yerini, Temel Kur'an Kursu diye adlandırılan ve dört dönemden oluşan yapı aldı. Bu kurlara ait programlar haftalık on beş saatlik din eğitimini öngörmektedir. Buna devam edemeyecekler için aynı programların muhtevaları, haftalık ders saati daha az (2 saat gibi) kurlara bölüştürüldü. Bunların dışında ihtiyaçlara göre çeşitlenebilecek başka programlar hazırlandı. Benzeri programlar da, yine vatandaşların ihtiyaç ve taleplerine göre hem merkezde hem de mahallinde hazırlanabilecektir. Yeter ki, gerekli formasyona sahip öğretici bulunsun.

Temel Kur'an kursu programlarında Kur'an-ı Kerim, Dini Bilgiler, Siyer ve Ahlak alanlarına ait muhtevalar, tek bir kur içinde yer almaktadır. Diğerleri ise bu bakımdan da çeşitlendirilebilmektedir. Bazı kurların programları böyle düzenlenebileceği gibi,

ayrı ayrı ve birbirini takip eden Kur'an-ı Kerim kurları, dinî bilgi kurları, ahlak kurları ve siyer kurları oluşturulabilir.

Bütün bu programlar zaman ve mekân bakımından oldukça esnek olacak; halkın şartlarına göre yılın müsait olan ayında, haftanın istenen günlerinde, günün istenen saatlerinde ve uygun görülen mekânda düzenlenebilecektir. Kur esasına dayalı bu yeni sistem, yaygın din eğitimi kurumu olan Kur'an kurslarına halkın her fırsat bulduklarında hemen baş vurup yararlanmalarını kolaylaştıracaktır. Ayrıca, bu sayede herkesin kendi ilgi, ihtiyaç ve taleplerine denk düşen programı tercih edebilmesine imkân hazırlanmış olacaktır. Böylece Kur'an kursu daha verimli ve etkin bir din eğitimi yapma imkânına kavuşacaktır. Bu tür bir yapılanma, Anayasa'nın 24. maddesinde öngörülen devletin gözetim ve denetimi altında isteğe bağlı din eğitimi hakkından herkesin istediği gibi yararlanabilmesi için Kur'an kurslarının daha fazla müsait hale gelmesinin yolunu açmaktadır. Ancak programdaki şu esas, programın esprisiyle bağdaşmamaktadır:

“Temel öğretim programı eylül ayının dördüncü haftasında başlayacak mayıs ayının son haftası bitecektir. Bir eğitim-öğretim yılı 4 dönemden oluşmaktadır.

2'nci dönemden sonra iki hafta yarıyıl dinlenme tatili verilecektir.” (DİB,(2010) 2012: 8)

Çünkü bu uygulama esası, kursu yine örgün eğitime dönüştürmekte ve vatandaşın müsait olduğu zaman katılımını sınırlamaktadır.

Böyle bir düzenleme ile, mevcut uygulamada görülen idarî ve eğitim-öğretimle ilgili önemli sorunların çözülmesi hedeflenmiştir. Bu kurlu sistemde de yukarıda sözü edilen yeni din eğitimi anlayışına göre öğretme-öğrenme süreci düzenlenip yürütülecektir. Üstelik hem bu din eğitimi yaklaşımı sayesinde hem de programların çeşitlendirilmesi suretiyle İslam içi çoğulculuktan kaynaklanan farklı din eğitimi ihtiyaç ve taleplerini karşılama imkânı da sınırlılıklara rağmen daha da artmış olacaktır(Bk. Aydın, 2010: 89 vd.).

Kur'an kursundaki hafızlık eğitiminde bulunan kalite sorununa da el atmak gerekiyordu. Hafızlık eğitimine ilişkin olumsuzlukları ortadan kaldırıp kaliteyi yükseltmek için bu dönemde önlemler alındı. İlk defa hafızlık eğitimi için program geliştirme çalışmaları başlatıldı ve ciddi bir sistem değişikliğini ön gören, yeni din eğitim anlayışıyla bütünleşen bir Hafızlık Eğitim Programı (DİB, 2010) oluşturuldu ve 2010 yılında uygulanmaya başlandı. Bu program, Kur'an odaklı dinî bilgilere ilişkin eğitimi ve sosyal etkinlikleri de öngörmektedir. İşe öncelikle öğreticilerin eğitimiyle başlandı; bunun ciddiyetle sürdürülmesi gerekmektedir. Bu eğitimden geçmemiş veya bu eğitimle öngörülen yeterliklere sahip olmayan öğreticilerin ve kursların hafızlık eğitimi yapmasına izin verilmemesi gerekmektedir.

Başkanlığın 2005 yılında belirlediği Kur'an kursu öğreticisinin yeterliklerine bakıldığında öğretici,

- hem alanını/dini iyi bilecek,
- hem bu dinî bilgiyi öğrencilerin hayatıyla bütünleştirerek kullanılabilir/uygulanabilir hale getirebilmesi için yeterince bir genel kültüre sahip olacak,
- hem de bu bilgiyi öğretebilecek bilgi ve beceri donanımını (pedagojik formasyon) kazanmış olacaktır (Bk, DİB, 2005).

Şu anda bu Kur'an kursu programı, bütün öğretmenler tarafından tamamen kavranmış ve istenen düzeyde etkin uygulanıyor değil. Bunu beklemek de gerçekçi olmaz. Çünkü insanların değişmesi, zihniyet dönüşümü asla birden gerçekleşecek şey değildir; o bir süreç işidir. Bu süreç geliştirilerek sürdürülürse istenen noktaya hızla ulaşılabilecektir.

Bu eğitim programını etkinlikle uygulayarak Kur'an kursunu bu çağın insanının ihtiyaç ve beklentilerini karşılayan kuruma dönüştürmek için, öğretmenlerin en az dört yıllık dinî yüksek öğrenim mezunu ve pedagojik formasyona sahip olmaları ve bunların sürekli hizmet içi eğitimle kendilerini yenilemelerine imkân sağlanması, eğitsel araç-geçerç/materyallerle desteklenmeleri şarttır. Oysa, 2004 yılından itibaren Başkanlığın özel özendirici gayretlerine rağmen dört yıllık dinî yüksek öğrenim mezunu öğretmenlerin oranının, hala oldukça az olduğu görülmektedir (bk.Tablo: 6) İlahiyat Fakültelerinin sayılarının ve öğrenci kontenjanlarının aşırı ölçüde artırılmış olduğu bu şartlarda, dört yıllık yüksek öğrenim mezunu ve pedagojik formasyona sahip olmayanların Kur'an kursuna öğretici olarak asla atanmaması gerekir. Bunun aksi bir uygulama, bu kurumların çağın kurumu olmasının önünü tıkar, onların iflah olmaz hale gelmesine yol açar.

Hem kurs sayısı hem de öğretici ve öğrenci sayısının son yıllarda iyice çoğaldığı görülmektedir (bk. Tablo: 6, 7, 8). Öte yandan, 2010 yılında çıkarılan 6002 sayılı yasa ile Diyanet İşleri Başkanlığı derli toplu bir teşkilat yasasına kavuştuğu gibi, Kur'an kursu da sağlam bir yasal dayanağa sahip olmuştur Bk. Madde 7, b fıkrası). Bu nicelik bakımından müthiş gelişme, kendisine niteliksel gelişme eşlik ettiği oranda memnuniyet verici olacaktır.

4. Sonuç Yerine

Çok sancılı bir geçmişi olan Kur'an kursu bu çağın saygın, etkin ve verimli bir din eğitimi kurumu olma yoluna girmiştir. Bu istikamette kendini sürekli yenileyerek geliştirip toplumun her kesiminin talep ettiği kurum haline gelmesi gerekmektedir. Çünkü ancak bu durumda yürüttüğü din eğitimi faaliyetlerini çağın insanının ihtiyaçlarını hakkıyla karşılayacak nitelikte sürdürebilecektir. Bu nedenle yeni din eğitimi anlayışının iyi kavranılıp ona göre eğitim faaliyetlerinin düzenlenmesi gerekmektedir.

Bunu sağlamanın olmazsa olmaz şartı, bu yeni din eğitimi paradigmasının öncelikle ilgililerce iyi kavranmasıdır. Bu nedenle başta müftüler olmak üzere müfettişlerin, iç denetçilerin, Kur'an kursuyla ilgili bütün görevlilerin, hizmet içi eğitimlerle ve sürekli geliştirilecek materyallerle bu din eğitimi anlayışını kavramaları sağlanmalıdır. Üstelik onların eğitimine süreklilik kazandırılmalıdır. Devreye sokulan e-eğitim kanalından da yararlanılmalıdır. Bu çerçevede artık sadece İlahiyat fakültesi mezunu olanlar Kur'an kursu öğreticisi olarak atanmalıdır. Hatta pedagojik formasyonu olanlar öncelikle tercih edilmelidir. Bunlar yapılmadan başlatılan dönüşüm süreci sağlıklı ve etkin yürütülemez.

EKLER:

Tablo:1

1932-1950 yıllarında Kurs, Öğretici ve Öğrenci sayıları.

Yıllar	Kurs	Öğretici	Öğrenci
1932-1933	9	9	232
1934-1935	19	11	256
1935-1936	15	14	393
1936-1937	16	14	409
1940-1941	56	56	1,689
1941-1942	65	68	1,763
1943-1944	38	34	1,552
1944-1945	46	46	1,953
1945-1946	61	65	1,765
1947-1948	99	104	1,751
1949-1950	127	13	1,706

(Bk.Cebeci, 1996: 201. Tablo:1'deki rakamlarla uyuşmayan tespitler de bulunmaktadır. Mesela, bir başka kaynağa göre Kur'an kursu sayısı 1940'da 38'e yükselmiş ve 1941'de yine 15'e düşmüş, 1949'da 122'ye yükselmiştir. Bk. Türk, 1996:154. Baltacı'ya göre, 1947'de kurs sayısı 127' dir. s. 183. Öcal'a göre bu sayılar daha da azdır. Bk. Öcal, 2004: 87)

Tablo: 2

YILLARA GÖRE HAFIZLARIN İSTATİSTİKİ BİLGİLERİ			
Y I L L A R	HAFIZ OLAN		
	BAY	BAYAN	TOPLAM
1996	3814	1109	4923

YILLARA GÖRE HAFIZLARIN İSTATİSTİKİ BİLGİLERİ			
Y I L L A R	HAFIZ OLAN		
	BAY	BAYAN	TOPLAM
1997	4103	1341	5444
1998	4229	1531	5760
1999	3424	1534	4958
2000	2734	1558	4292
2001	1442	1478	2920
2002	827	1049	1876
2003	597	820	1417
2004	678	876	1554
2005	721	987	1708
2006	802	1024	1826
2007	850	1224	2074
2008	1039	1325	2364
2009	1350	1635	2985
2010	1624	1887	3511
TOPLAM	28234	19378	47612

Tablo: 3

1996-2011 YILARINA AİT KUR'AN KURSLARI ÖĞRENCİ SAYILARINI GÖSTERİR TABLO										
ÖĞRETİM YILI	ÖĞRENCİ SAYILARI									
	YÜZÜNDEN			HIFZ			GENEL TOPLAM	YÜZÜNDEN BELGE ALAN ÖĞRENCİ SAYISI		
	BAY	BAYAN	TOPLAM	BAY	BAYAN	TOPLAM		BAY	BAYAN	TOPLAM
1996 -1997	46.258	109.718	155.976	13.679	7.465	21.144	177.120	35.472	83.400	118.872
1997 -1998	34.079	104.215	138.294	13.893	7.996	21.889	160.183	24.931	79.425	104.356
1998 -1999	11.710	74.461	86.171	14.109	12.477	26.586	112.757	6.609	54.097	60.706
1999 -2000	9.700	75.087	84.787	8.961	8.167	17.128	101.915	5.078	53.383	58.461
2000 -2001	8.542	70.036	78.578	5.414	6.361	11.775	90.353	4.813	48.826	53.639
2001-2002	14.204	82.031	96.235	3.160	4.714	7.874	104.109	8.526	58.711	67.237
2002-2003	13.409	95.519	108.928	3.573	5.834	9.407	118.335	9.653	76.465	86.118
2003-2004	12.828	110.204	123.032	3.901	7.473	11.374	134.406	8.030	75.868	83.898
2004-2005	13.727	130.199	143.926	4.164	7.195	11.359	155.285	6.335	88.276	94.611
2005-2006	14.468	156.785	171.253	5.120	7.983	13.103	184.356	8.861	106.575	115.436
2006-2007	15.279	201.900	217.179	4.287	8.807	13.094	230.273	8.962	122.614	131.576
2007-2008	16.446	217.526	233.972	5.488	10.513	16.001	249.973	13.190	169.006	182.196
2008-2009	16.592	234.587	251.179	6.422	11.134	17.556	268.735	14.310	172.055	186.365
2009-2010	17.322	261.127	278.449	7.387	11.803	19.190	297.639	11.777	170.649	182.426
2010-2011	17.634	264.410	282.044	7.877	12.222	20.099	302.143			0

Tablo: 4

1996-2011 YILARINA AİT KUR'AN KURSLARI İle ÖĞRETİCİ SAYILARINI GÖSTERİR TABLO											
ÖĞRETİM YILI	KUR'AN KURSU SAYISI		ÖĞRETİCİ SAYILARI								GENEL TOPLAM
			KADROLU			SÖZLŞ. 4/b	GEÇİCİ				
	AÇIK	ARA VERİLEN	GENEL TOPLAM	BAY	BAYAN	TOPLAM	BAYAN	BAY	BAYAN	TOPLAM	
1996 -1997	5241	1146	6.387	2.578	2.932	5.510				0	5.510
1997 -1998	4890	1624	6.514	2.442	2.858	5.300				0	5.300
1998 -1999	4047	2851	6.898	2.324	2.837	5.161				0	5.161
1999 -2000	3305	2963	6.268	2.045	2.794	4.839				0	4.839
2000 -2001	3252	3189	6.441	1.942	2.689	4.631		235	937	1.172	5.803
2001-2002	3.368	3.356	6.724	1.788	2.603	4.391		247	733	980	5.371
2002-2003	3.664	3.191	6.855	1.681	2.576	4.257		272	795	1.067	5.324
2003-2004	3.852	3.125	6.977	1.206	2.381	3.587		705	1.607	2.312	5.899
2004-2005	4.322	3.003	7.325	1.195	2.436	3.631		899	2.497	3.396	7.027
2005-2006	4.950	2.785	7.735	1.124	2.669	3.793	2.479	780	3.058	3.838	10.110
2006-2007	7.047	1.808	8.855	1.156	2.354	3.510	4.490	749	3.791	4.540	12.540
2007-2008	7.750	1.741	9.491	1.085	3.200	4.285	5.451	563	1.895	2.458	12.194
2008-2009	7.677	1.812	9.489	1.071	3.170	4.241	5.682	717	2.370	3.087	13.010
2009-2010	8.707	1.469	10.176	1.073	3.166	4.239	5.635	771	3.948	4.719	14.593
2010-2011	9.486	1.428	10.914	1.081	3.152	4.233	6.070	1.437	3.224	4.661	14.964

Tablo: 5

2000-2007 YILLARI ARASI HAFIZLIK İSTATİSTİK BİLGİLERİ									
YILLAR	SINAVA GİREN			SINAVI KAZANAN			SINAVI KAZANANLARIN YÜZDE ORANLARI		
	BAY	BAYAN	TOPLAM	BAY	BAYAN	TOPLAM	BAY	BAYAN	GENEL TOPLAM
2000	3024	1707	4731	2734	1558	4292	90%	91%	91%
2001	1836	1783	3619	1442	1478	2920	79%	83%	81%
2002	1043	1191	2234	827	1049	1876	79%	88%	84%
2003	770	970	1740	597	820	1417	78%	85%	81%
2004	1003	1278	2281	678	876	1554	68%	69%	68%
2005	1038	1458	2496	721	987	1708	69%	68%	68%
2006	1295	1651	2946	802	1024	1826	62%	62%	62%
2007	1478	2038	3516	850	1224	2074	58%	60%	59%

Tablo: 6

KUR'AN KURSU ÖĞRETİCİLERİNİN EĞİTİM DURUMLARINI GÖSTEREN TABLO										
Yılı	Cinsiyeti	Lisans (Dini)	Lisans	Önlisans (Dini)	Önlisans	İmam-Hatip Lisesi	Lise	Ortaokul	İlkokul	TOPLAM
1995	K	156	63	32	350	1705	18	265	114	2703
	E	193	194	29	416	1338	16	114	60	2360
1996	K	143	66	24	432	1853	39	238	63	2858
	E	175	178	35	352	1453	21	93	37	2344
1997	K	135	84	38	607	1677	31	227	43	2842
	E	180	177	34	468	1262	23	73	29	2246
1998	K	120	65	39	692	1560	28	219	54	2777
	E	145	182	33	507	1130	35	77	15	2124
1999	K	162	76	41	747	1407	49	177	44	2703
	E	146	167	28	639	867	33	44	12	1936
2000	K	151	52	28	807	1308	113	129	19	2607
	E	149	148	29	476	804	39	38	8	1691
2001	K	137	68	198	856	1083	75	87	11	2515
	E	115	145	127	407	592	11	15	3	1415
2002	K	169	151	59	786	1160	45	67	17	2454
	E	95	171	86	433	458	13	18	5	1279
2003	K	150	49	89	819	1129	59	67	12	2374
	E	79	132	88	417	449	17	12	3	1197
2004	K	185	83	127	852	1035	38	47	9	2376
	E	66	135	108	440	353	21	9	2	1134
2005	K	342	87	142	862	1073	40	56	8	2610
	E	60	127	250	512	134	9	13	2	1107
2006	K	371	108	216	924	1014	32	45	8	2718
	E	46	143	159	494	239	5	5	1	1092

KUR'AN KURSU ÖĞRETİCİLERİNİN EĞİTİM DURUMLARINI GÖSTEREN TABLO										
Yılı	Cinsiyeti	Lisans (Dini)	Lisans	Önlisans (Dini)	Önlisans	İmam-Hatip Lisesi	Lise	Ortaokul	İlkokul	TOPLAM
2007	K	780	176	361	895	1035	35	46	6	3334
	E	54	142	215	418	214	4	6	1	1054
2008	K	874	140	649	596	915	27	35	6	3242
	E	76	138	423	250	184	6	5	---	1082
2009	K	994	125	689	567	785	26	29	4	3219
	E	94	122	577	202	153	5	8	1	1162
2010	---	1166	254	1363	760	852	28	35	4	4462
2011	---	4013	441	3861	763	1654	22	35	5	10794
2012	---	4065	1143	3920	4769	3588	28	33	3	17549
Not : *İstatistiklerde 2010'dan itibaren cinsiyet ayrımı yapılmamıştır. *İstatistikler 01.01.2013 tarihi itibarıyla. * Kaynak: Diyanet İşleri Başkanlığı İstatistikleri Kitapları										

Tablo: 7

2013-14 YILI İSTATİSTİKLERİ	
KUR'AN KURSU	24.076 «D Grubu» 9.368
ÖĞRETİCİ	Kadın öğretici: 31,491 Erkek öğretici: 3,363 TOPLAM: 34,854
HAFIZLIK YAPAN ÖĞRENCİ	Erkek:15.067 Kız: 17,566 TOPLAM: 32,633
YÜZÜNDEN OKUYAN ÖĞRENCİ	1,274,877
TOPLAM ÖĞRENCİ	1.307,510

Tablo: 8

KUR'AN KURSU ÖĞRETİCİLERİNİN EĞİTİM DURUMLARINI GÖSTEREN TABLO																		
Yılı	Cinsiyeti	Lisans		Lisans		Önlisans		Önlisans		İmam-Hatip		Lise		Ortaokul		İlkokul		TOPLAM
		Per. Sayı	%	Per. Sayı	%	Per. Sayı	%	Per. Sayı	%	Per. Sayı	%	Per. Sayı	%	Per. Sayı	%	Per. Sayı	%	
1995	K	156	5,77%	63	2,33%	32	1,18%	350	12,95%	1705	63,08%	18	0,67%	265	9,80%	114	4,22%	2703
	E	193	8,18%	194	8,22%	29	1,23%	416	17,63%	1338	56,69%	16	0,68%	114	4,83%	60	2,54%	2360
1996	K	143	5,00%	66	2,31%	24	0,84%	432	15,12%	1853	64,84%	39	1,36%	238	8,33%	63	2,20%	2858
	E	175	7,47%	178	7,59%	35	1,49%	352	15,02%	1453	61,99%	21	0,90%	93	3,97%	37	1,58%	2344
1997	K	135	4,75%	84	2,96%	38	1,34%	607	21,36%	1677	59,01%	31	1,09%	227	7,99%	43	1,51%	2842
	E	180	8,01%	177	7,88%	34	1,51%	468	20,84%	1262	56,19%	23	1,02%	73	3,25%	29	1,29%	2246
1998	K	120	4,32%	65	2,34%	39	1,40%	692	24,92%	1560	56,18%	28	1,01%	219	7,89%	54	1,94%	2777
	E	145	6,83%	182	8,57%	33	1,55%	507	23,87%	1130	53,20%	35	1,65%	77	3,63%	15	0,71%	2124
1999	K	162	5,99%	76	2,81%	41	1,52%	747	27,64%	1407	52,05%	49	1,81%	177	6,55%	44	1,63%	2703
	E	146	7,54%	167	8,63%	28	1,45%	639	33,01%	867	44,78%	33	1,70%	44	2,27%	12	0,62%	1936
2000	K	151	5,79%	52	1,99%	28	1,07%	807	30,96%	1308	50,17%	113	4,33%	129	4,95%	19	0,73%	2607
	E	149	8,81%	148	8,75%	29	1,71%	476	28,15%	804	47,55%	39	2,31%	38	2,25%	8	0,47%	1691
2001	K	137	5,45%	68	2,70%	198	7,87%	856	34,04%	1083	43,06%	75	2,98%	87	3,46%	11	0,44%	2515
	E	115	8,13%	145	10,25%	127	8,98%	407	28,76%	592	41,84%	11	0,78%	15	1,06%	3	0,21%	1415
2002	K	169	6,89%	151	6,15%	59	2,40%	786	32,03%	1160	47,27%	45	1,83%	67	2,73%	17	0,69%	2454
	E	95	7,43%	171	13,37%	86	6,72%	433	33,85%	458	35,81%	13	1,02%	18	1,41%	5	0,39%	1279
2003	K	150	6,32%	49	2,06%	89	3,75%	819	34,50%	1129	47,56%	59	2,49%	67	2,82%	12	0,51%	2374
	E	79	6,60%	132	11,03%	88	7,35%	417	34,84%	449	37,51%	17	1,42%	12	1,00%	3	0,25%	1197
2004	K	185	7,79%	83	3,49%	127	5,35%	852	35,86%	1035	43,56%	38	1,60%	47	1,98%	9	0,38%	2376
	E	66	5,82%	135	11,90%	108	9,52%	440	38,80%	353	31,13%	21	1,85%	9	0,79%	2	0,18%	1134
2005	K	342	13,10%	87	3,33%	142	5,44%	862	33,03%	1073	41,11%	40	1,53%	56	2,15%	8	0,31%	2610
	E	60	5,42%	127	11,47%	250	22,58%	512	46,25%	134	12,10%	9	0,81%	13	1,17%	2	0,18%	1107
2006	K	371	13,65%	108	3,97%	216	7,95%	924	34,00%	1014	37,31%	32	1,18%	45	1,66%	8	0,29%	2718
	E	46	4,21%	143	13,10%	159	14,56%	494	45,24%	239	21,89%	5	0,46%	5	0,46%	1	0,09%	1092
2007	K	780	23,40%	176	5,28%	361	10,83%	895	26,84%	1035	31,04%	35	1,05%	46	1,38%	6	0,18%	3334
	E	54	5,12%	142	13,47%	215	20,40%	418	39,66%	214	20,30%	4	0,38%	6	0,57%	1	0,09%	1054
2008	K	874	26,96%	140	4,32%	649	20,02%	596	18,38%	915	28,22%	27	0,83%	35	1,08%	6	0,19%	3242
	E	76	7,02%	138	12,75%	423	39,09%	250	23,11%	184	17,01%	6	0,55%	5	0,46%	0	0,00%	1082

KUR'AN KURSU ÖĞRETİCİLERİNİN EĞİTİM DURUMLARINI GÖSTEREN TABLO																		
Yılı	Cinsiyeti	Lisans (Dini)		Lisans		Önlisans (Dini)		Önlisans		İmam-Hatip Lisesi		Lise		Ortaokul		İlkokul		TOPLAM
		Per. Sayı	%	Per. Sayı	%	Per. Sayı	%	Per. Sayı	%	Per. Sayı	%	Per. Sayı	%	Per. Sayı	%	Per. Sayı	%	
2009	K	994	30,88%	125	3,88%	689	21,40%	567	17,61%	785	24,39%	26	0,81%	29	0,90%	4	0,12%	3219
	E	94	8,09%	122	10,50%	577	49,66%	202	17,38%	153	13,17%	5	0,43%	8	0,69%	1	0,09%	1162
2010	-	1166	26,13%	254	5,69%	1363	30,55%	760	17,03%	852	19,09%	28	0,63%	35	0,78%	4	0,09%	4462
2011	-	4013	37,18%	441	4,09%	3861	35,77%	763	7,07%	1654	15,32%	22	0,20%	35	0,32%	5	0,05%	10794
2012	-	4065	23,16%	1143	6,51%	3920	22,34%	4769	27,18%	3588	20,45%	28	0,16%	33	0,19%	3	0,02%	17549
Not : *İstatistiklerde 2010'dan itibaren cinsiyet ayrımı yapılmamıştır.																		
*İstatistikler 01.01.2013 tarihi itibarıyla'dır.																		
* Kaynak: Diyanet İşleri Başkanlığı İstatistikleri Kitapları																		

KAYNAKLAR

- Ay Mehmet Emin, *Problemleri ve Beklentileriyle Türkiye'de Kur'an Kursları*, 2.bs. Bursa, 2005.
- Aydın Muhammet Şevki, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitim Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı*, 2. bs. Dem yay. İstanbul, 2005.
- Aydın Muhammet Şevki, *Bir Din Eğitim Kurumu Olarak Kur'an Kursu*, DİB yay. 2. bs., Ankara, 2010. (1. bs. Ankara, 2008)
- Aydın Muhammet Şevki, "İslâm İçi Çoğulculuktan Kaynaklanan Farklı Din Eğitimi Talepleri ve Kur'an Kursu", *Diyanet Aylık Dergi*, Mart, 2011.
- Aydın Muhammet Şevki, "Kur'an Kursunun Farklı Din Eğitimi Taleplerini Karşılması", *Diyanet Aylık Dergi*, Nisan, 2011.
- Ayhan Halis, *Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul, 1999.
- Baltacı Cahit, "Cumhuriyet Döneminde Kur'an Kursları", *Din Eğitim Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 1999.
- Bilgin Beyza, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Ankara, 1980.
- Bolay Süleyman Hayri-Türküne Mümtazer, *Din Eğitimi Raporu*, Ankara, 1995.
- Buyrukçu Ramazan, *Kur'an Kurslarında Din Eğitimi ve Öğretiminin Verimliliği Üzerine Bir Araştırma (Göller bölgesi Örneği)*, İsparta, 2001.
- Cebeci, Suat, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçağ Yay., Ankara 1996,
- Cebeci Suat ve Ünsal Bilal, "Hafızlık Eğitimi ve Sorunları", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4(11), s. 27-52, İstanbul, 2006.
- Dağ Mehmet, Öymen H.Raşit, *İslâm Eğitim Tarihi*, MEB Ankara, 1974.

Dep Müsteşarlığı, Üçüncü Beş Yıllık kalkınma Planı Raporları, Örgün Meslekî-Teknik Eğitim (Din Eğitimi) Özel İhtisas Komisyonu Ön Raporu ve Raporu, Ankara, 1971.

Dib, II. *Din Şurası 23-27 Kasım 1998*.

Dib, "Kur'an Kursları ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği", Ankara, 2000.

Dib, Kur'an Kursları Öğretim Programı (Yüzünden Okuyanlar İçin), Ankara, 2004.

Dib, Diyanet İşleri Başkanlığı Taşra Teşkilatında Din Hizmetlerini Yürütenlerin (İmam-Hatip, Kur'an Kursu Öğreticisi, Din Hizmetleri Uzmanı, Vaiz ve Müftü) *Temel ve Özel Yeterlikleri*, Ankara, 2005.

Dib, *Hafızlık Eğitim Programı*, Ankara, 2010.

Dib, İhtiyaç Odaklı Kur'an Kursları Öğretim Programları (Yüzünden Okuyanlar İçin) Ankara, (2010), 2012.

Fazlurrahman "İslâm ve Çağdaşlık, Çev. Alparslan Açıkgenç ve H. Kırbaşoğlu, Ankara, 1996.

Güran Kemal, "Halk İçin Din Eğitimi", Milli Eğitim ve Din Eğitimi İlmî Seminer, İstanbul, 1981.

İbn Cema, *İslam Geleneginde Öğretmen ve Öğrenci*, Çev. M. Şevki Aydın, Marifet yay., 2. Baskı. İstanbul, 1998

Jacob P. Xavier, *L'enseignement Religieux Dans La Turquie Moderne*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 1982.

Jaesche Gotthard, "Yeni Türkiye'de Kur'an-ı Kerim Kursları", Çev. Nimet Arslan, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, V/1-4, s. 47-63, 1973.

Koç Ahmet, *Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik*, Ankara, 2005.

Korkmaz, Mehmet, *Kur'an Kursu Öğreticilerinin Eğitim Öğretim Yeterlikleri Açısından Kendilerini Değerlendirmeleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2009.

Meb, Din Eğitimi Çalışma Grubu Raporu, Ankara, 6 Şubat 1981.

Mert Hamdi, "Yaygın Eğitimde Din Eğitimi", *Türkiye I. Din Eğitimi Semineri* (23-25 Nisan 1981), s. 32-43.

Öcal Mustafa, "Türkiye'de Kur'an Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcazetname Örneği", U. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 13, S, 2, s. 81-140, Bursa, 2004.

Parmaksızoğlu İsmet, *Türkiye'de Din Eğitimi*, Ankara, 1966.

Resmi Gazete, 17 Ekim 1971, Sayı, 13989.

Resmi Gazete, 24 Kasım 1974, Sayı, 15072.

Resmi Gazete, 16 Kasım 1990, Sayı, 20697.

Resmi Gazete, 27 Kasım 1990, Sayı, 20708.

Resmi Gazete, 20. 08. 1997, Sayı; 23086.

Resmi Gazete, 3 Mart 2000, Sayı; 23982.

Resmi Gazete, 24.11.2003, sayı, 25299.

Tarhanlı Iştar B., *Müslüman Toplum "Laik" Devlet*, Afa yay. İstanbul, 1993.

Türk Eğitim Sistemi, *Alternatif Perspektif*, Diyanet Vakfı yayını, Ankara, 1996.

Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı, 15. Milli Eğitim Şûrası ve Okullarımızda Din Eğitimi ve Öğretimi Raporu, İstanbul, 1996.

Yazıcıoğlu Mustafa Sait, "Din Eğitimi ve Din Hizmetlerinin Bugünü ve Geleceği", *Yeni Türkiye*, 1994.

OTURUM BAŞKANI- Biz de Muhammet Şevki Aydın Bey'e teşekkür ediyoruz, gerçekten çok yararlı şeyler söyledi.

Küreselleşme olgusu karşısında kendi değer ve hakikat paradigmalarımızı, değer gerçekliklerimizi adapte etmek, temellük etmek, özümsemek, hayatımıza içirmek gerekiyor. Kendimizi daha iyi geliştirmenin yollarını mutlaka bulmak gerekiyor. Çok teşekkür ediyorum.

Hakikaten buradaki üç tebliğ de birbirini tamamladı, bütünleyici tebliğler kümesinden oluşan bir oturum icra ettik.

Muhammet Şevki Bey çok hayati olduğunu ifade etti, bir şey daha söylemek istediğini belirttiler. Kendisine 1 dakikalık süre veriyorum.

Muhammet Şevki Aydın-

Değerli dostlarım, Kur'an kurslarını okul olarak algılama gibi bir yanlışlığımız vardır bizim. Hep okula benzetmek için çırpınırsınız. Yanlış. Buralar yaygın eğitim kurumudurlar.

Ne demek? Vatandaş istediği zaman, fırsat bulduğu zaman, imkân bulduğu zaman hemen yararlanmak durumunda olacağı kurumlar. Onun için 2009 yılında uzun süreli kursların da kur sistemine geçmesi kararı alındı ve 2010'da pilot uygulama, 2012'de yaygınlaştırma çalışmaları yapıldı.

Onu çok önemsememiz gerekiyor. Onunla ne yapıldı, biliyor musunuz? O ne sağlıyor? Vatandaş istediği zaman, istediği yerde, istediği kadar, istediği düzeyde din eğitimi alabilmesi için Kur'an kursuna başvuracak. Bu imkânı lütfen değerlendirelim.

Bir başka not: 2008'den sonra Kur'an kurslarına dair olumsuz ne yazı yazılmıştır, ne de siyasi polemiğin yapılmıştır. Bitmiştir, o da tarihe kavuşmuştur, onu da müjdelemek istiyorum.

Teşekkür ediyorum.

OTURUM BAŞKANI- Evet, ben de teşekkür ediyorum.

Bu oturumda tebliğlilerini sunan değerli tebliğcilere tekrar teşekkür ediyorum sizler adına ve kendi adıma. Onları yerlerine davet ederken şimdi müzakerecileri buraya davet ediyorum.

Müzakerelerini yapmak üzere Yrd. Doç. Dr. İbrahim Turan, Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Doğan, Prof. Dr. Nurullah Altaş Bey.

Değerli müzakerecilerimize hoş geldiniz diyorum ve ilk sözü Yrd. Doç. Dr. İbrahim Turan Bey'e veriyorum. Kendisi Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Buyurun İbrahim Bey.

MÜZAKERE

Yrd. Doç. Dr. İbrahim TURAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Sayın Başkan, değerli katılımcılar sözlerime başlarken hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Değerli meslektaşım Yrd. Doç. Dr. Muhammet Altaytaş'ın, "Modern Kültür ve İletişim Teknolojilerinin Kısacasında Dinî ve Millî Eğitimin Krizi" başlıklı tebliğine ilişkin görüş ve önerilerimi sunmak üzere huzurlarınızda bulunmaktayım.

Sayın Altaytaş'ın da belirttiği gibi, günümüzde kitle iletişim araçları hayatımızın en mahrem alanlarına kadar nüfuz etmiş ve sosyo-kültürel yaşantımız üzerinde ciddi bir kuşatma meydana getirmiştir. Öncelikle böyle bir problemi tebliğ haline getirip, konuya dinî bir boyut kazandırma gayreti için sayın Altaytaş'a teşekkür ederim. Ben tebliğle ilgili olarak öncelikle konunun ele alınış biçimi bakımından olumlu yönlerini dile getirdikten sonra, bir eleştiriden öte tebliğin geliştirilmesi noktasında bazı katkılar sunmaya çalışacağım.

Öncelikle tebliğ sahibi gündelik yaşam içinde çok sık kullandığımız halde günlük yaşantımıza olan etkilerini derinlemesine düşünmediğimiz kitle iletişim araçları ve popüler kültür ürünleri üzerinde geleceğe yönelik kaygılarını dile getirip, bizleri bu konuda yeniden düşünmeye sevk ederek önemli bir konuya parmak bastı. Özellikle teknoloji-kültür ilişkisini karşılıklı bir etkileme biçimi olarak ele alan Altaytaş, Postman'dan hareketle konuyu "teknolojinin kültüre galibiyeti" şeklinde özetledi. Hatta, kitle iletişim araçlarının sadece basit bir araç olmadığını, bunun yanında kendine ait bir ideoloji olarak tüketim ve eğlenceyi izletip kitleye aşladığı gerçeğini haklı olarak dile getirdikten sonra, din ve eğitim gibi önemli iki konunun da eğlence formuna büründürüldüğünü ifade etti ve bunun sakıncalarına dikkat çekti. Özellikle okullarda teknoloji destekli eğitimin, teknolojinin ön planda olduğu eğitimin, doğal olarak kitabı

eğitimi olumsuz etkileyeceğini düşünerek teknolojinin okul merkezli eğitime (sınırlı kitap merkezli eğitim) bir rakip olduğunu ifade etti. Ancak burada şunu ifade etmek gerekir ki, teknoloji destekli materyaller doğru kullanıldığı takdirde eğitimde anlama konusunda birer pekiştirici görevi görmektedirler.

Kitle iletişim araçlarının birey ve toplum üzerinde olumsuz olduğu kadar olumlu etkileri de bulunmaktadır. Hatta olumsuz etkileri de psikolojik, sosyal, dini ve ahlaki etkiler şeklinde alt kategorilere ayrılabilir. Nitekim tebliğ sahibi konuyu kategorize ederek, belirli bir sınırlama içinde sadece kültür ve eğitim tarafını ifade edeceğini bildiren, konuyu tebliğ hacmine uygun hale getirmiştir. Ancak belirtmemiz gerekir ki, bazı açılardan tebliğ eleştiriye ve katkı sunmaya muhtaçtır. Ben katkı sunmak bağlamında bunları özetlemek istiyorum.

Başlık-içerik uyumu: Konunun başlığına bakıldığında ilk olarak popüler kültür, iletişim teknolojileri, dini ve millî eğitim kavramlarının hepsinin başlıkta kullanılması konunun çok geniş biçimde ele alınacağı ve tebliğ hacmini aşacağı izlenimi vermektedir. Ancak metnin içeriğine bakıldığında iletişim teknolojileri ve onun olumsuz etkileri üzerine kurgulandığı görülmektedir. Bu noktada tebliğ metni genel olarak kitle iletişim araçlarının olumsuz etkileri karşısından dini ve bir ölçüde ahlaki eğitimin yaşadığı sorunları ortaya koyar mahiyettedir. O halde başlıklandırma, “Kitle İletişim Araçlarının Olumsuz Etkileri ve Din Eğitimine Yansımaları” şeklinde olsaydı daha isabetli olurdu kanaatindeyim.

İçerik oluşturma: Konunun alt başlıkları, “eğitim ve kültür bağlamında iletişim teknolojileri” ve “iletişim teknolojileri bağlamında modern kültür”dür. Konunun ikinci başlığı altında esasında bir nevi kitle iletişim araçlarının olumsuz bazı etkilerine değinilmiştir. Bunlar, reklâm ve tüketim kültürü oluşturma, cinsellik, popüler kültür inşa etme ve eğlence şeklinde sıralanmaktadır. Bu başlık altında eğitim ve kültürün kitle iletişim araçlarının olumsuz etkisine maruz kaldığı dile getirilirken, artık okuldaki öğrencilerin verilen her bilgiyi bir eğlence formunda almak istedikleri, aksi halde sıkıldıkları dile getirilmektedir. Bu noktada daha iyi bir eğitim verebilmek için acaba tebliğ sahibinin kastettiği şeyin, teknolojiyi eğitim hayatından komple çıkarmak mı, yoksa zararlarını azaltacak yeni arayışlara mı girmek olduğu açık değildir. Biz teknolojik materyallerle kitabi eğitimin birbirinin rakibi değil, tamamlayıcısı olduğundan hareketle teknolojiyi eğitimin dışında düşünmenin anlamsız olduğu kanaatindeyiz.

Tebliğde dikkat çeken özelliklerden birisi de araştırma verilerinden yeterince istifade edilmediğidir. Tebliğ sahibi ifadelerinde genel olarak sübjektif değerlendirmelere yer vermekte ve tecrübelerini paylaşmaktadır. Ancak bilimsel bir metinde araştırma sonuçlarına yer vermek metnin ve ifadenin gücünü arttırdığı gibi, bilimsel bir nitelik de kazandırmaktadır. Bu noktada çarpıcı bir örnek, “Mesela çok değil bundan 30 yıl önce

bir gencin terbiyesi, eğitimi, kimlik ve kişiliği üzerinde okul ve ailenin etkisi tahminen 70% idiyse, bugün bu oran bize göre 20%'lere gerilemiş durumdadır. Okulun ve ailenin eğitimdeki etkisini her geçen gün gerileten bu süreci kesin rakamsal ifadelerle ifade etmek mümkün değilse de, bu durum bugün bilfiil yaşadığımız ve hepimizin tecrübe ettiği bir realitedir.” Diğer bir örnek de kitle iletişim araçlarının madde bağımlılığı ile benzer özellikler göstermesidir. Bu ifadeleri destekleyecek mahiyette günümüzde araştırma sonuçları bulunmaktadır. Örneğin dünyada 900 milyonun üzerine kullanıcı sayısına ulaşmış olan Facebook’un bireyler üzerindeki etkisi konusunda yapılan araştırma, onun madde bağımlılığı ile benzer özellikler gösterdiğini ortaya koymaktadır. Yapılan araştırma sonuçlarına göre dünyadaki her 13 kişiden birisi Facebook’a her gün giriyor. 18-34 yaş arası Facebook kullanıcılarının neredeyse yarısı sabah kalktıklarında yüzde 28’i ise uyumadan önce siteyi ziyaret etmektedirler.¹ Dolayısıyla bu ifadeler araştırma sonuçları ile desteklenebilir ve daha objektif bir değerlendirme yapılabilirdi.

Son olarak, sonuç ve öneriler kısmında ise, neslimizi nasıl koruyacağımıza dair somut bir durumdan bahsedilmemiştir. Bu noktada kitle iletişim araçlarının kullanımını yasaklayacak mıyız, yoksa bu araçların olumsuz etkilerinin farkında olarak yeni yetişen nesli bilinçlendirme gayreti içinde mi olacağız? Eğer cevabımız yasaklamaktan yana bir tavır ise, bunun anlamsız ve beyhude bir uğraş olacağının farkında olmalıyız. Yok eğer cevabımız farkındalık yaratmak ise, o halde bunun için nasıl bir yol takip edilmelidir? Bu sorunun cevabını vermemiz gerekmektedir. Bu noktada, popüler kültürün olumsuz etkileri karşısında özellikle dini ve ahlaki olumsuzlukları ortadan kaldırmak noktasında okula, aileye ve diğer yetkili kurumlara düşen görevler somut olarak ifade edilseydi kanaatimizce çok daha faydalı olurdu.

Sonuç olarak tebliğ, kitle iletişim araçları üzerinden popüler kültürün olumsuz etkilerini detaylı bir şekilde ele alıp işlemesi bakımından son derece önemlidir. Bundan dolayı değerli meslektaşımı tebrik ediyor, hepinize saygılar sunuyorum.

OTURUMBAŞKANI- Biz de, Yrd. Doç. Dr. İbrahim Turan Bey’e teşekkür ediyoruz müzakeresinden ötürü. Önemli bir noktaya işaret etti. Bu akışı, bu trendi durdurmak mümkün değil, ama yönlendirebiliriz. Yönlendirmek için de hepimize çok iş düşüyor.

Şimdi ikinci tebliği olan Sıddık Korkmaz Bey’in, “Temel Eğitim Döneminde Din Eğitiminin ve Öğretimin Sorunları” konulu tebliğinin müzakeresini yapmak üzere sözü Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Doğan Bey’e veriyorum. Kendisi Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. Buyurun.

1 Bkz. Facebook Sizi Yalnızlaştırıyor mu? <http://www.alikarakaya.com/medya-iletisim/facebook-bizi-yalnizlastiriyor-mu/> (15.04.2014).

MÜZAKERE

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞAN

Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Sayın Başkan!

Kıymetli Hazirun!

Değerli araştırmacı ve bilim insanı Sayın Doç. Dr. Sıddık Korkmaz'ın, "Temel Eğitim Döneminde Din Eğitim ve Öğretiminin Sorunları -Çok Kültürlü Dünyada Dindar Nesil Yetiştirmenin Zorlukları-" başlıklı tebliğini müzakere etmek üzere huzurlarınızdayım, bu vesile ile hepinizi hürmetle selamlıyorum.

Öncelikle sempozyumun ana temasına uygun bir konuyu zaman ve emek harcayarak etraflıca incelemeye çalıştığı için değerli araştırmacıya teşekkür ediyorum. Elbetteki hiçbir insanî ürün, en mükemmeli ifade edemeyeceği için değerli araştırmacının görüş ve değerlendirmelerine katkı olması babında gerekli ve elzem gördüğüm bazı mülahazamaları sizinle paylaşmak istiyorum.

Tebliğde, araştırmacının din eğitim ve öğretimi konusunda üzerinde durduğu en önemli dayanaklardan birisini belki de en önemlisini aile içi temel eğitim ve öğretim oluşturmaktadır. Bilindiği üzere aile, toplumun en önemli kurumu ve yapıtaşısıdır. Aile içinde çocuğun fiziksel, ruhsal, psikolojik ve sosyolojik gelişimi, ebeveynlerin tutum ve davranışları ile yakından bağlantılıdır. Aile içi modeller çocuğun ileride nasıl bir insan olacağını önemli ölçüde belirlemektedir. Çocuğun korkak, ürkek, çekingen ve sıklılgan bir kişilik ya da tam tersi sınırları olmayan, kural tanımayan, baskın ve saldırgan kişilik özelliklerine sahip olması, sosyal ilişki kurmakta problem yaşaması; hatta diğer çocuklar tarafından ezilmesi, kişilik gelişiminde önemli rolleri olan ebeveynlerin tutumlarından kaynaklanan unsurlardır.

Çocuk, Allah'ın insana lütettiği en güzel nimetlerden birisidir.¹ Bu nimet büyüklüğü nispetinde aynı zamanda bir sorumluluk ve imtihan vesilesidir. Kişinin dünya ve ahiret hayatını çok yakından ilgilendiren önemli bir konudur. Çocuk sahibi olmak, dünya hayatında bir gurur ve övgü vesilesi olabildiği gibi,² utanç kaynağı da olabilir. Çocuk, ahiret hayatı için sadaka-ı cariyeye olarak sevap ve huzur vesilesi olurken, azaba da vesile olabilir. Bu ve benzeri olumlu ve olumsuzlukları ayıran çizgi ise, kuşkusuz çocuğun alacağı dinî ve ahlaki iyi bir eğitimidir. Çocukluğundan itibaren ergenliğine erişinceye kadar ebeveynler çocuklarına helal rızık temin ederek, iyi örnek olarak, eğitimleri için her türlü fedakârlığı yaparak onları geleceğe hazırlamalı; böylece onların uhrevî geleceğimiz açısından nimet aracı olmasına çalışılmalıdır. Bu amaçla ebeveynlerin çocuklarına karşı en önemli görevi, onların salih ve düzgün bireyler olarak yetişmelerini temin etmektir. Çocuklara karşı görevlerimizi hatırlatan bir ayette şöyle denmektedir:

“Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyunuz...”³

Tebliğde daha çok güncel pedagojik verilerin ışığında temellendirme yoluna gidildiğinden meselenin İslam dinindeki örneklemeleri Hz. Musa-Hz. Âsiye diyalektği dışında eksik bırakılmıştır. Çünkü Kur'an ve hadisler söz konusunda olduğunda meselenin Kur'anî ve peygamberî pek çok referansı bulunmaktadır:

“(Lokman öğütlerine devam ederek dedi ki): Yavrum! (Yapmış olduğun iyilik veya kötülük), hardal tanesi ağırlığınca bir şey de olsa, bir kayanın içinde, göklerde ve yerde bulunsan Allah mutlaka onu getirir. Çünkü Allah, bilgisi herşeye ulaşandır (latif). O, herşeyi haber alır.”⁴

Aile içi eğitim ve terbiye konusunda Hz. Peygamber (s.a.s.) de şöyle demiştir:

“Çocuklarınıza hoş muamelede (davranışta) bulununuz ve onları güzelce terbiye ediniz.”⁵

“Hiçbir baba çocuğuna güzel terbiyeden daha üstün bir hediye vermiş olamaz.”⁶

Yüz hatlarına, jest ve bakışlarına sevimlilik yükleyerek iletişim ve diyalog kuran Hz. Peygamber, usulü dairesinde muhatabın yüzüne bakarak ona değer verdiğini ima

1 Âl-i İmrân, 3/38; Furkân, 25/74.

2 Hadid, 57/20.

3 Tahrîm, 66/6.

4 Lokmân, 31/16.

5 Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *es-Sünen*, nşr.: M. Fu'âd 'Abdülbâkî, Mısır, 1373/1954, “*Kitâbu'l-Edeb*”, 3, II, 1211.

6 Ebû 'İsâ Muhammed et-Tirmizî, *es-Sünen*, İstanbul, 1981, “*Kitâbu'l-Birr*”: 33, IV, 338.

etmiş; rencide edici, üzücü ve kırıcı bakışlar ile söylemlerden özellikle uzak kalmaya özen göstermiştir.

Monoton ve tekdüze bir yaklaşımdan şiddetle uzak kalan İslam Peygamberi, yerine göre ciddi, yerine göre de espirili ve eğlenceli olmayı başarmış; ancak hiçbir zaman doğruluk ve adaletten de ödün vermemiştir. O, muhatabını rahatlatma adına kurguladığı bütün şakacı ve espirici yaklaşımlarında dahi doğru ve samimi olmayı önclemiştir. İletişim ve diyalog kurduğu kadın-erkek ve çoluk-çocuk bütün muhataplarını seven ve onlara değer veren İslam Peygamberi, kafa karıştırıcı, soru işaretleri bırakıcı veya tereddütlere yöneltici belirsizliklere hiçbir zaman kapı aralamamış; tam aksine daima açıklayıcı ve tezkiye edici bilgiler sunmuştur.

Çocuğun ebeveyninin, aile içindeki eğitimini belirleme ve ona bazı inanç ve değerleri kazandırma konusunda büyük bir örnekliliği söz konusudur. Çünkü bu safhada çocuk kendisi ile diğerleri arasında “özdeşim” kurmaya çalışmaktadır. “Özdeşim” kurma ise, çocuğun ebeveyni gibi düşünmek ve hareket etmek, onlara özenmek, çok sevdiği ve ilgi duyduğu her hangi bir yetişkin modeline benzeme veya onu taklit etme sürecidir. Aile içinde çocuk özdeşim kurduğu ve örnek aldığı bireyleri kendisine model rol olarak alırken/seçerken aslında onların bütün hayat felsefelerini de kendi dünyasına taşımış olmaktadır. Böylece çocuk, görerek ve yaşayarak ailenin temel modeli olan kişileri özellikle de ebeveynleri örnek alarak kendi dünyasında bir inanç, değer ve uygulama alanı oluşturmaktadır. Dolayısıyla ailede özdeşim sağlanacak ve model olarak seçilecek kişilerin tutum, davranış, inanç ve değerleri müspet ve olumlu yönde olursa bu durum, çocuğun kazanacağı eğitim ve edineceği ahlak bakımından değerlendirildiğinde kendisine büyük bir katkı sağlayacaktır. Ancak modeller, bozuk bir karakter ve kişilik yapısına sahip olurlarsa o zaman da olumsuz davranış ve kötü kişilik örneğinin çocuğa yansıma olasılığı artış göstermektedir. Sözelimi Hz. Nuh’un karısı kendi çocuklarının kâfir bir insan olmasında yani olumsuz bir davranış sergilemesinde etkili olmuşken; Hz. Hâcer ise Hz. İsmâil’in itaatkâr bir davranış (mutî) ortaya koymasında belirleyici olmuştur.

“Dünyaya gelen her insan (İslam) fıtratı üzere doğar; sonra anne ve babası onu Yahûdi, Hristiyan, Mecûsi (veya farklı bir rivayete göre müşrik) yapar.”⁷

Bu hadis, çocuklardaki temiz yaratılışın ve iman yatkinliğinin çocuk devresinde çeşitli etkilere göre değişmeye elverişli olduğunu vurgulayarak eğitimin önemine işaret etmektedir. Burada geçen “fıtrat” kavramı, çocuğun İslam yaratılışı üzerinde sağlıklı bir yapı kurmasının sebebi olarak doğrudan ebeveynleri göstermektedir. Çevre şartları, aslında ailede ebeveynlerce oluşturulan, bilinçli veya bilinçsiz tercih edilen alanlardır.

7 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahih*, İstanbul, 1315, “*Kitâbu'l-Cenâiz*”: 79, 80, 93; Ebu'l-Hüseyin b. Müslim, *Sahih-i Müslim*, nşr.: M. Fu'âd Abdülbâkî, Mısır, 1374/1955, “*Kitâbu'l-Kader*”: 22-25, “*Kitâbu'l-İman*”: 264.

Mamafih bir canlı olarak nefesine, bir evlat olarak anne-babasına, akraba ve komşusuna; bir insan olarak topluma, kul olarak Allah'a⁸, fert olarak devletine ve milletine karşı görevlerini bilen ve yerine getiren dengeli, tutarlı, uyumlu, dürüst ve ahlaklı bir insan olarak yetiştirilmesi, öncelikle çocuğun hakkı; ebeveynlerin ise başlıca görevlerindendir.

Peygamberimiz kendi torunlarını severken şöyle dua etmiştir:

"Allah'ım! Sen onlara (Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin) rahmet et (acı). Zira ben onlara merhamet ediyorum."⁹

Diğer bazı rivayetler de şöyledir:

"Küçüğüne acımayan, büyüğüne saygı göstermeyen bizden değildir."¹⁰

"Merhamet etmeyene, merhamet olunmaz."¹¹

Kur'an'da ifade edildiği biçimiyle bütün peygamberler babalarına "babacığım!" (Yâ ebeti!); çocuklarına da "yavrucuğum!" (Ya büneyye!) şeklinde şefkat ve merhamet dolu cümlelerle hitap etmişlerdir. Ama Azer oğlu İbrahim'e; Hz. Nuh'un kâfir oğlu da babasına karşı çok resmi, statik ve donuk bir dil/söylem kullanmışlardır. Zira kâfirde şefkat ve merhamet olmaz.

Kur'an, çocuğun kendisine yapılacak olumlu telkinlerin onun hayatında ve kişiliğinde önemli etkileri olacağını açıkça vurgulamıştır. Allah (c.c.), bir ayette Hz. Lokman'ın dilinden bunu şu şekilde gündeme taşımıştır:

"Yavrum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçir ve başına gelene sabret. Çünkü bunlar yapılması gereken işlerdir."¹²

Kur'an'da geçtiği biçimiyle Hz. İbrahim'in ilahî bir emir gereği kurban etmesi için küçük yaşta olmasına rağmen kendi oğluna danışması ve onunla bu konuyu istişare etmesi, gerçekte oğluna vermek istediği özgüven ve irade anlayışı ile doğrudan bağlantılı bir husustur. Böylece Hz. İbrahim, aslında oğluna bir sorumluluk ve özgüven bilinci aşılamak istemiştir:

"(Çocuk), onun yanında koşma çağına erişince (Hz. İbrahim) ona: "Yavrum! dedi. Ben uykumda seni keserken görüyorum; (düşün) bak, ne dersin?" (Çocuk): "Babacığım! Sana emredileni yap, inşaallah beni sabredenlerden bulacaksın" dedi."¹³

8 Nisâ, 4/36.

9 El-Buhârî, "Kitâbu'l-Edeb", 22, VII, 76.

10 El-Tirmizî, "Kitâbu'l-Birr", 15, IV, 321.

11 El-Buhârî, "Kitâbu'l-Edeb", 18, VII, 75.

12 Lokmân, 31/17.

13 Saffât, 37/102.

Kendi özgüven ve irade sorumluluğu zayıf veya yetersiz olduğu için zamanı iyi kullanamayıp, yani derslerine yeterince çalışmadığı için başarısız olan bir öğrencinin daha sonraları sosyo-ekonomik açıdan da değişik sıkıntı ve müşkile düşmesi gibi faktörler, büyük ölçüde özgüven ve irade eğitimi ile ilgilidir. O nedenle, çocuklar eğitilirken ve onlara bazı duygular kazandırılmaya çalışılırken onların zayıf ve yetersiz olarak değil; tam aksine bilinçli, özgüvenli ve sağlam irade sahibi birer bireyler olarak yetişmelerini ve toplumda da o şekilde yer edinmelerini sağlamak mecburiyetindeyiz. Çünkü çocuğun özgüvenli ve sağlam iradeli bir insan oluşu onun doğuştan getirdiği bir özelliği değil, sonradan ama özellikle de aile içinde başta ebeveynler olmak üzere diğer paydaşların katkılarıyla oluşabilecek bir yetenektir. Aile içi eğitim söz konusu olduğunda baskı, zorba, azar ve emirlere dayalı bir yaklaşım tarzı çocukların hem maddi ve fizyolojik yaşamlarını olumsuz etkilemekte hem de onların manevi ve ruhsal dünyalarında büyük tahribatlara yol açabilmektedir. Bundan kaçınmak için çocuklara eğitici, yönlendirici ve kişilik ve karakterlerine katkı sağlayıcı tutum ve davranış gösterilmesi çok büyük bir önem ve değer taşımaktadır.¹⁴

Yine çocuğun sosyal ve toplumsal hayatta takınması gereken bazı örnek tutum ve davranışları konusunda da ona şöyle demiştir:

“(Yavrum!) İnsanlara yanağını bükme (kibirlenerek boynunu bir yana büküp yüzünü insanlardan öte çevirme) ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenip övünen kimseyi sevmez.”¹⁵

“(Yavrum!) Yürüyüşünde tutumlu ol (orta yürü, ne çok çabuk ne de çok yavaş gitme, ölçülü hareket et), sesini de kıs. Çünkü seslerin en çirkin olanı eşeklerin sesidir.”¹⁶

“Bir zaman Yusuf babasına: “Babacığım!” demişti. “Ben rüyamda on bir yıldız, güneş ve ayın bana secde ettiklerini gördüm, bunların yalnız bana secde ettiklerini gördüm.”¹⁷

Babası, şöyle dedi: “Yavrucuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma. Yoksa, sana tuzak kurarlar. Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır.”¹⁸

İslam dini, sistemler manzumesidir. Kur'an her hususta olduğu gibi, aile ortamında büyütülen ve yetiştirilen çocuk konusunda da ciddi beyanlarda bulunmaktadır. Zira

14 Saffât, 37/102-109.

15 Lokmân, 31/18. Ayrıca Kur'an, İsrâ suresinde şu şekilde tavsiyede bulunmuştur: “Yeryüzünde büyüklene büyüklene yürüme. Çünkü sen, yeri (arz) delemesin ve Allah'ın yüksekçe olan dağlarına da erişemezsin.” İsrâ, 17/37.

16 Lokmân, 31/19.

17 Yûsuf, 12/4.

18 Yûsuf, 12/5.

Kur'an, aile içinde ebeveynlerin çocuklarına göstermesi gereken örneklik ve modellikten tutun da çocuğun bireysel ve toplumsal bağlamda edinmesi veya kazanması gereken bütün unsur ve etmenlere varıncaya kadar önemli birtakım telkin ve aktarımda bulunmaktadır. Bu itibarla Kur'an, çocuğun aile içinde ebeveynlerinden almış olduğu eğitim ve terbiye anlayışı ile onun ileriki hayatında yani bireysel ve toplumsal alanda üstlenmesi gereken irade ve sorumluluk algısı arasında büyük bir denge kurmaktadır. İslam Peygamber'i (s.a.v.) de, aile içi çocuk eğitimi ve terbiyesi konusunda Kur'an'ın ön gördüğü istikamette açıklamalarda bulunmuş ve çocuğun yetişmesinde ebeveynlerin sorumluluk ve görevlerine dikkati çekmiştir. Bu açıdan ebeveynler, çocuklarının eğitimi ve terbiyesi konusunda Kur'anî beyan ve açıklamalar ile Peygamberi açıklama ve uygulamaları esas almalıdırlar.

İdeal aile yapılanmasında bir çocuğun anne-babadan aldığı iki önemli şey vardır: Sevgi ve eğitim. Sevgi kabullenme, koruma, kollama ve sevecenlik gibi bütün olumlu duyguları kendi içinde barındırmaktadır. Eğitim ise öğretilen her şeyi, verilen bilgileri, becerileri, yasakları, kuralları, inançları, değer yargılarını, görgü kurallarını ve insanın sosyalleşmesi için gerekli olan tüm toplumsal değerleri kapsamaktadır. Bu itibarla, aile içi ilişkilerde doyum sağlayabilen ya da ebeveynleri tarafından desteklenen çocuklar, uyumlu bir kişilik geliştirerek toplumda olumlu ilişkiler kurup sürdürebilmekte, grup çalışmalarına katılabilmekte ve öz beceri ve saygılarını geliştirerek başkalarının haklarına saygı göstermeyi dolayısıyla da sorumluluk alabilmeyi öğrenmektedirler. Aile içi eğitimde, bebeklik ya da ilk çocukluk devresi dediğimiz dönemde çocuğun "sevgi", "ilgi" ve "şefkat" gibi duyguları hissetmesi ve ebeveynlerin de bu doğrultuda çaba sergilemesi öncelikli olmalıdır. Çocuğun ilerleyen dönemlerinde ise "sevgi", "ilgi" ve "şefkat" gibi temel duygu yoğunluğunun yanında onu disipline etme ve özgürlüğünü sağlama gereği de ortaya çıkmaktadır. Çocuk eğitiminde ailenin önem ve değeri sadece onun maddî ve fizyolojik gereksinimlerini karşılamakla sınırlı değildir. Bu önem ve değer çocuğun ruhsal ve psikolojik ihtiyaçları söz konusu olduğunda daha fazla belirginlik kazanmaktadır. Zira çocuğun aile ortamında ebeveynlerinden devşireceği, yani örnek alacağı "sevgi", "ilgi", "şefkat" ve "merhameti", başka alan ve ortamlardan tedarik edebilmesi hiçbir biçimde mümkün değildir. Pedagogların da ifade ettiği biçimiyle, çocuğun küçüklüğünde aile içinde edineceği "anne sevgisi ve şefkati" gerçekten de çok önemlidir ve çocuğun bu sevgiyi başka kaynaklardan sağlaması neredeyse olanaksızdır. Bu bakımdan anne sevgisi, ilgisi ve şefkatinden uzak ve mahrum kalan çocuk maddî, bedenî ve fizyolojik temel gereksinimleri karşılanmış olsa bile dokunma, hissetme ve sevme duyguları yeterince tatmin edilemediğinden ötürü ruhsal ve psikolojik bazı tutum ve davranış bozukluğu ortaya koyabilmektedir.

Kur'an'a bakıldığında da ilke olarak iki tür sevgiden bahsetmek mümkündür: Bunlardan birincisi Allah sevgisi dolayısıyla da Peygamber muhabbeti; diğeri de anne-baba sevgisidir:

“Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başka her şeyi dilediğine bağışlar. Allah’a ortak koşan kişi de çok derin bir sapıklığa düşmüştür.”¹⁹

“Rabbin kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi ve ana-babaya iyilikte bulunmanızı emretti...”²⁰

Aile içi iletişim ve diyalog sadece “konuşma” değildir. İletişim ve diyalog aynı zamanda ne konuşacağımızı ve ne söyleyeceğimizi bilmek, neyin iyi ve neyin doğru; neyin kötü ve neyin de yanlış olduğuna karar verebilmek ve fikir yürütebilmektir. Olayları basite indirgeyerek sunumunu yapabilmek, dikkati yoğunlaştırıp karşıdakini etkileyebilmek ve karşımızdaki kişiden gelecek mesaj ve düşünceleri kontrol edebilmektir. Bilindiği üzere aile içi eğitimin en önemli noktalarından birisi de karşıdakiyle “duygudaşlık” bağ kurmaktır. “Empati” diye de isimlendirilen “duygudaşlık” algısı, gerçekte kendimizi karşımızdaki kişinin yerine koyabilmek, onu anlayabilmek demektir. Bu nedenle “duygudaşlık”, ikili insan ilişkilerinin temelini oluşturan bir beceriyi simgelemektedir. Çünkü ancak bu duygu ve his sayesinde başkalarının duygu ve düşüncelerini anlamaya çalışır, tutum ve davranışlarımızı onların ruhsal ve psikolojik durumuna göre ayarlayabilme yoluna koyulabiliriz. “Duygudaşlık” veya “empati” becerisi olmayan çocuklar daha alıngan ve kırılğan olurlar. Kırılğan ve alıngan yapı ve karaktere sahip olan bireyler ise karşı tarafı anlamakta zorlanacakları gibi, aynı zamanda doğrudan suçlama yoluna da gidebilmektedirler. Karşı tarafı iyice araştırmadan ve sergilenen eylemin illet ve nedenlerini iyice tespit etmeden suçlama ve ithamda bulunma, başta ilişki olmak üzere kurulacak iletişimi zedelemektedir. Şu halde “duygudaşlık” becerisi sağlam ve güvenli olan kişiler hayata daha olumlu bakabilmekte ve başarıyı daha kolay yakalayabilmektedirler. İşte bu duygunun tohumlarının atıldığı ortam, çocuğun kişilik ve karakterini belirleyen ailedir. Her ne kadar kişilik ve karakter oluşumunun insanın hayatı boyunca devam ettiğini kabul etsek de, kişilik ve karakter yapılanmasında temelin aile ortamında çocukluk evresinde atılmış olduğu gerçeği geçerliliğini muhafaza etmektedir. Çocuk, ileride toplumsal ve sosyal hayata uyum sağlayabilecek ve kendisini öz güvende kılacak temel tutum ve davranışları ailede kazanmakta ve bu kazanım ve öğrenmeler onun kişilik ve karakterinden kolaylıkla sökülüp atılamayacak derecede yer edinmektedir.

Yapılan araştırmalar kişilik gelişmesi ve yapılanmasında temelin aile içinde çocukluk döneminde atıldığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Kişilik, insanı diğer bireylerden

19 Nisâ, 4/116.

20 İsrâ, 17/23.

ayıran tutum ve davranışları içeren tüm ruhsal özellikleri kapsamaktadır. Özellikle ebeveynler, çocuğun kişiliğinin oluşumunda önemli rol oynayan ilk özdeşim modelleridir. Özdeşim modellerinin bozuk, kararsız, sağlıksız kişilik yapısına sahip olması durumunda olumsuz davranış özelliklerinin çocuğa yansıma olasılığı da o denli artmaktadır. Çünkü ailede ebeveynlerin çocukla olan iletişimi sadece aileyi oluşturan bireyleri değil; içinde yaşadığımız toplumu da yakından etkilemektedir. Zira insanların ruh sağlığı yerinde, kişilikli, yardımsever, saygın, mutlu ve huzurlu bireyler olması toplumun da temelini sağlam olmasını sağlar. Ebeveynlerin, çocuklarla kurdukları sağlıklı iletişim önce çocuğun aile içindeki yerini; sonraki gelişim döneminde ise toplum içindeki yerini ve statüsünü doğrudan etkilemektedir.

Çocuk, okul öncesi çocukluk evresinde yavaş yavaş toplumsallaşmanın da vereceği etki ile “sosyal bir birey” olma yolunda hızla ilerlerken aynı zamanda “özdeşim” veya “duygudaşlık” kurabileceği ve örnek alabileceği bir modele ihtiyaç duymaktadır. Çocuğun gelecekte sahip olacağı kişilik ve karakterinin teşekkülünde birincil derecede önemli olan model alma ya da özdeşim kurma anlayışı, ailede tutum ve davranışlarıyla öne çıkan belli bir karakter üzerinden gerçekleşmekte iken bu karakter, okul evresinde öğretmeninin kendisi olmaktadır. Bu sebeple aile, yaşayan bir organizmaya benzemektedir. Bütün yapı ve organizmalarda olduğu gibi aile içinde bireyler arasındaki iletişim sorunlu ve uyumsuz olursa, bu iletişim ve uyumun odağındaki çocuklar bu durumdan olumsuz şekilde etkilenmektedirler. Çünkü aile içinde belki de hiç farkına varmadığımız uygulamalı eğitim yoluyla iç ilişkilerimiz, karakterimiz, kısacası huy ve mizacımız dış dünyaya aksetmektedir. Ebeveynlerin yaşı, sağlık durumları, birbirleriyle olan ilişki, sevgi ve bağlılıkları (sadakât), doğum ve doğum sonrası ilgi ve şefkatleri, aile içi iletişimi ve çocuğun dış dünyaya olan bakışını önemli ölçüde belirleyen ana etmenlerdir. Çünkü çocuk, aile içinde özdeş kabul ettiği ve model aldığı paydaşların tavır ve davranışlarını gözlemleyerek taklit etmekte ve içselleştirmektedir.

Tebliğde araştırmacının üzerinde durduğu temel konulardan birisi de aile içi iletişimin işlevselliğidir. Kuşkusuz ebeveynler ne ise, çocuk da öyle büyüyecek ve yetişecektir. Çocuğun zihnindeki “din” ve “kutsal” kavramlarının şekillenmesinde birinci faktör yaş ise de ikinci ve en önemli etken de aile fertlerinin veya yakınlarının ilâhî varlık karşısındaki tutum ve davranışlarıdır. Ailede, okul öncesine ait dinî ve ahlaki eğitim-öğretim faaliyetleri programlanırken, gerekli görülen zihni tedbirler ilk etapta, bazı dinî kavram ve ifadelerin tekrar edilmesi şeklinde olabilir. Çocuğun küçük yaşta sık sık duymaya başladığı dinî ve ahlaki kavramlar, onun anlayış ve ifade kabiliyetine göre tekrar edilerek manevî duygularının tedricen artacak bir şekilde kişiliğinin oluşumunda etkili olabilmektedir.

Diğer taraftan çocuğun aile içinde ebeveylarince dinlenilmesi, görüş ve düşüncelerine karşılık verilmesi hatta taleplerinin yerine getirilmesi kendilerini büyük ölçüde onure etmekte ve özgüven duygusunu pekiştirmektedir. Çünkü bir başkası tarafından dinlenilmek, kabul görmek ve saygın bulunmak, başta çocuklar olmak üzere diğer bütün insanların da hoşuna gitmektedir. Bu nedenle aile içinde çocuklarını dinleyen aktörler, onları anladığını, dinlediğini, paylaştığını ve saygın olduklarını söz ve fiilleriyle onlara yansıtmalıdır. Böylece aile içinde fertler arasında bir ülfet ve muhabbet ortamı doğacak ve paydaşlar birbirlerine öncekinden daha sağlam ve güçlü bir bağla kenetlenenlerdir. Çünkü insan kendisini dinleyen, acı ve üzüntüsünü paylaşan, sevinç ve mutluluğuna iştirak eden yahut da talep ve isteklerini makul ölçülerde karşılayan insanlara karşı muhabbet ve sevgi besler. Aile içinde makbul ve değerli olan iletişim, tek taraflı oluşan ve sadece bir tarafa öncelik tanıyan iletişim değildir. İletişimde her iki taraf da aktif olarak yer almalı ve pozisyonlarını belirlemelidir. Sağlıklı ve tutarlı bir iletişimin yolu ise, tarafların birbirlerini doğru anlamasından, dinlemesinden, paylaşmasından ve saygın bulmasından geçmektedir.

Çocukları anlamak demek aslında onlarla beraber yaşamak demektir. Çocuklarımızı anlayabilmek ve onların duygu, düşünce ve ifadelerine fırsat tanıyabilmemiz için öncelikle onlarla olmaya zaman ayırmalıyız. Kimi zaman kendi aralarındaki oyunlarına iştirak etmeli, kimi zaman onlarla birlikte gezmeli, kimi zaman da beraberce bir film ve program izleyebilmeliyiz. Çünkü bu esnada onların vereceği olumlu-olumsuz tepki, bizim kendilerini anlayabilmemiz ve onlara destek olabilmemiz açısından çok önemlidir. Bu noktada özellikle de ebeveynlere büyük bir metanet ve sabır düşmektedir. Eğer ebeveynler, bu durumda bilinçli ya da bilinçsiz olarak sabrını muhafaza edemeyip ani manevra ve yaklaşımlar sergilemeye kalkışrsa, çocuğu kazanacağımız yerde kaybetmiş oluruz. Dolayısıyla çocuğu kendi doğal halindeyken, rahat olduğu bir ortamda izlemek ve dünyasını tespitte çalışmak çok önemlidir. Ancak böyle bir ortamda çocuk kendini ortaya koymakta ve görücüye çıkabilmektedir. Böylesi bir geleneği aile ortamında edinecek bir çocuk ise, dış sahada başka insanların da görüş, düşünce ve inançlarına saygıyla yaklaşacak, kendi gibi düşünmeyen ve inanmayan insanları da dışlamayacaktır.

Araştırmacının, temel eğitim döneminde olumsuz etkileri bağlamında üzerinde durduğu iletişim araçlarından olan internet, televizyon ve gazete gibi temel argümanları konu edinmesi yerinde bir yaklaşım olmuştur. Bilindiği üzere Birleşmiş Milletler Uluslararası İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nde çocukların özel ilgi ve yardıma hakları olduğunu çok açık olarak kabul etmiş ve çocuk haklarıyla ilişkili olarak 20 Kasım 1959'da "Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi"ni ilan etmiştir. Bu bildirgede çocukların yetişkinlerden farklı fizikî, fizyolojik, davranış ve psikolojik özelliklere sahip olduğu ve sürekli büyüme ve gelişme gösterdikleri göz önünde bulundurularak toplumun geleceğini temsil etmeleri bakımından çocukları ilgilendiren her konuda

bütün toplumun sorumlu davranması gerektiği ifade edilmektedir. Bildirgede ayrıca çocukların yasa ve gerekli kurumların yardımı ile fizikî, aklî, zihnî, ahlaki ve ruhi olarak sağlıklı-normal koşullar altında özgür ve onurlarının zedelenmeyecek biçimde yetişmesi için özel olarak korunmaları ve bu amaçla çıkarılacak kanunlarda onların en yüksek çıkarlarının gözetilmesi gerektiği de ifade edilmiştir.²¹

Uluslararası Çocuk Hakları Sözleşmesinin 17. maddesinde de çocuk ve kitle iletişim araçları konusu ele alınmaktadır. Bu bağlamda kitle iletişim araçlarının önemi kabul edilerek çocuğun özellikle fizikî, içtimai, ruhi ve ahlaki açıdan gelişiminin önemine vurgu yapılmıştır.²² Bununla çocuğun gelişme hakkına hizmet etmesi yönünde devletlere sorumluluk yükleyen bu madde kapsamında devletlerin kitle iletişim araçlarını çocuk bakımından toplumsal ve kültürel yararı olan bilgi ve belgeyi yaymak için teşvik etmeleri gerektiğinin altı çizilmiştir. Böylece de çocuğun gelişim ve esenliğine zarar verebilecek bilgi ve belgelere karşı korunması için uygun, yönlendirici ve geliştirici ilkeler geliştirilmesini teşvik etmeleri sağlanmış olunacaktır.

Yetişkinlerden farklı olarak çocukların düşünce ve ifade özgürlüğünü gerçekleştirebilmeleri, ancak yetişkinlerin çocuk-merkezli bir tutum benimsemesi, çocukları dinlemeleri ve onların onur ve bireysel özerkliklerine saygı göstermeleriyle mümkün olabilecektir. Çocuklarla ilgili her türlü faaliyette olduğu gibi burada da gözden kaçırılmaması gereken nokta, çocuğun yüksek çıkar ve menfaatinin gözetilmesidir. Ancak medya-çocuk ilişkisinde çocuklar genellikle izleyici konumunda düşünülmekte ve onlara fiziksel, ruhsal, düşünsel ve fıkırsel mekanizmalarının gelişimi noktasında imkân ve fırsat tanınmamaktadır. Dolayısıyla haberin öznesi olarak çocuk dikkate alınmamakta, haberler yetişkinlere yönelik olarak hazırlanmaktadır. Medya açısından hedef kitlesi yetişkinler olan haberlerde çocuklar ya yok sayılmakta ya da çoğunlukla mağdur bırakılmaktadır. Bu çerçevede çocukların medyada temsil edilmemeleri kadar, olumlu haberlerin konusu olmamalarını da çocuklar açısından bir onur ve hak ihlali olarak değerlendirmek mümkündür.

Görsel medyada gösterime sunulan “Kalp Gözü”, “Beşinci Boyut”, “Altıncı His”, “İki Dünya Arasında”, “Huzur Kapısı”, “Beklenmeyen Misafir” veya “Sonsuzluğa Yolculuk”

21 Bkz.: 2. İlke : Çocuklar özel olarak korunmalı, yasa ve gerekli kurumların yardımı ile fiziksel, zihinsel, ahlaki, ruhsal ve toplumsal olarak sağlıklı, normal koşullar altında özgür ve onurlarının zedelenmeyecek şekilde yetişmesi sağlanmalıdır. Bu amaçla çıkarılacak yasalarda çocuğun en yüksek çıkarları gözetilmelidir. (http://www.cocukhaklari.gov.tr/tr/content/show/25/birlesmis_milletler_cocuk_haklari_bildirisi). (22/02/2013).

22 Bkz.: <http://www.turkhukuksitesi.com/showthread.php>. (16/03/2013). Taraf devletler, kitle iletişim araçlarının önemini kabul ederek çocuğun özellikle toplumsal, ruhsal ve ahlaki esenliği ile bedensel ve zihinsel sağlığını geliştirmeye yönelik çeşitli ulusal ve uluslararası kaynaklardan bilgi ve belge edinmesini sağlarlar. <http://www.turkhukuksitesi.com/showthread.php>.

gibi temel dayanak ve formatlarını daha çok din ve kutsaldan alan program ve filmlerde rol alan ulvî ve yüce şahsiyetlerin, çocukların düşünsel, fikrî ve ruhsal dünyalarını kimi zaman olumsuz istikamette etkilemiş olduğu bir gerçektir. Çünkü bu türden muhteşim program ve filmleri izleyen 3-7 yaş aralığındaki küçük çocukların, büyük bir korku ve endişe hissettikleri, fiziksel ve karakter olarak etkilendikleri, uykularının esrareniz rüyalarıyla bölündüğü ve kendilerini daima dışarıdan izleniyormuş psikolojisine göre adapte ederek ona göre bir tutum ve davranış sergilemiş oldukları, sonradan kendi aileleri ve ebeveynlerince tarafımıza ifade edilmiştir. Bu türden format ve içeriğe sahip programların bireyler söz konusu olduğunda olumlu, yönlendirici ve katkı sağlayıcı taraflarından söz etmek mümkün ise de, özellikle küçük yaş kuşağını oluşturan izleyici çocuklar için ürkütücü ve korkutucu olabilmektedir. Dolayısıyla medya bu ve benzeri film ve programların ekranlara servisinde izleyici kesimin her iki tarafını dikkate almalı ve oluşacak muhtemel tepkileri de önceden kestirebilmelidir.

Bu nedenle çocuklarla ilgili program veya haber yapılırken doğruluk ve hassasiyet açısından mükemmellik hedeflenmelidir. Program ve yayınlarda zararlı ve olumsuz görüntülerin, çocukların görüş ve duyuş alanlarına girmesi engellenmelidir. Medyada bariz bir şekilde kamu yararı veya toplumsal bir çıkar temin edilmediği müddetçe çocukların görsel olarak ya da başka bir şekilde kimliklerinin ortaya çıkması yasaklanmalıdır. Tıpkı yetişkinlerde olduğu gibi çocuklara da mümkün olduğu alanlarda baskı ve yönlendirme olmaksızın kendi görüş ve düşüncelerini ifade edebilmeleri için medya erişim hakkı tanınmalıdır. Çocukların küçükken maruz kalabilecekleri cinsel istismar ve fiziksel saldırı gibi olaylar, mümkün mertebe medyada gösterimden kaldırılmalıdır. Medyada bu denli olaylara maruz kalan çocuklar ile onların faillerinin görüntüleri, iyi bir denetim ve organizasyon sonucunda basına ve televizyona aktarılmalı, hatta mümkün olabiliyorsa basın açısından değişik isim ve kodlamalarla televizyon nokta-i nazarından da örtülü biçimde veya flulaştırılarak verilmelidir. Bu tür bir girişim çocuğun şahsiyet ve kişiliğinin zedelenmemesi açısından olduğu kadar toplumda olumsuz ve çirkin davranışların önüne geçilmesi bakımından da son derece yararlı olacaktır. Çünkü çocukların gelişimlerine zarar verecek yayınların engellenmesi kadar çocukların gelişmelerine olumlu katkıda bulunacak yayınların desteklenmesi büyük önem arz etmektedir. Medya, çocuklarla ilgili konuları sadece birer “olay” ya da “haber” olarak görüp basın ve ekranlara taşımamalı, bu olayların meydana gelmesine yol açan veya yol açma olasılığı olan süreçleri de doğrudan ve çarpıtmadan (sansürsüz) aktarmalıdır.

Tebliğin son kısmında bireyin/ergenin sosyal yapıda üstleneceği roldeki etkinliği ile onun sosyalleşmesinde ve gelişiminde sosyal bazı yapılanmalara, dinî cemaatlerin etkinliğine vurgu yapılarak sosyal grup ve dinî cemaatlerin gençleri bir araya getiren onlara yeni yeni açılımlar ve imkânlar sunan fonksiyonelliğe ve entelektüel birikime sahip oldukları işlenmiştir. Ancak son tahlilde günümüzde de yansımaları bulan bazı olumsuz

örneklerden hareketle gençlerin bu yapılanmaların ellerine bırakılmaması gerektiği mealinde bazı önerilerde bulunulmuştur. Olumsuz örnekler söz konusu olduğunda bunların düzeltilmesi ve ıslahı için gerekli özveri ve fedakârlığın toplum olarak sergilenmesi ve sivil toplum örgütlerinin de bu istikamette harekete geçirilmesi gerekir. Özellikle de siyasetin, din ile ilişkisi bağlamında duruş ve bakış açılarını konuşturırken bunlardan birini önceleyip diğerini ıskalamak/ötelemek çok doğru bakış açısı olmasa gerek. Bu nedenle elbette eğitim yapanlar eğitim işiyle ilgilenmeli ve gereğini yapmalıdırlar; ancak siyaset yapanlar da dine asla müdahil olmamalıdırlar. Çünkü Kur'an, siyaseti veya devlet yönetimini şekillendirmeyip meseleye toplumsal bir anlayış olarak bakmıştır. Bu nedenle tarih ve kültürümüzde bu meseleye aksi biçimde yaklaşan Emevîler ile Abbasîlerin karşı karşıya kaldığı manzara tarih kayıtlarına çok net olarak işlenmiştir.

Beni sabırla dinlediğiniz için çok teşekkür ediyorum. Selamlarımla.

OTURUM BAŞKANI- Ben de teşekkür ediyorum, sayın değerli müzakerecimize.

Tabii, ihvan, kardeşlik tırnak içinde ifade edildi. Bütün Müslümanlar kardeşlerdir değerli dinleyenlerim. “İnnemel müminûne ihvetün fe aslihû beyne ehaveykum.” Bu evrensel kardeşlik kavramını daha da içselleştirip özelleştirirken ayırma unsuruna dönüştürmemek lazım. Bu çizgiyi iyi gözetmek lazım.

Tekrar teşekkür ediyorum.

Şimdi Prof. Dr. Muhammet Şevki Aydın Bey'in “Yaygın Eğitim Kurumları Olarak Kur'an Kursları” konulu tebliğini müzakere etmek üzere Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Sayın Prof. Dr. Nurullah Altaş Bey'e sözü bırakıyorum.

Buyurun Nurullah Bey.

MÜZAKERE

Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Sayın Başkan, muhterem katılımcılar;

“Yaygın Din Eğitimi Kurumu Olarak Kur’an Kursu” başlıklı tebliğini dinlediğimiz muhterem hocam Prof. Dr. Muhammed Şevki Aydın din eğitim ve özellikle yaygın din eğitimi alanında teorik çalışmaları yanında önemli uygulamalara da imza atmış bir pratisyendir. Tebliği de bu anlamda bu işlerin teorik yönü üzerinde kafa yoran bir bilim adamı olarak ve hem de uygulamaların içinden gelen bir uygulayıcı olarak önemli tespitler içermektedir. Ben müzakeremde bu tespitlerinin altını çizmekle birlikte bazı katkılar da sağlamak istiyorum. Bu tespit ve katkılarımı maddeler halinde sıralamak gerekirse şu hususlar karşımıza çıkmaktadır:

a. Kur’an kursları DİB’e imam-hatip, müezzin kayyum ve Kur’an kursu öğreticisi yetiştirme hedefini uzun yıllar merkezde tutmuş ve programlarını bu hedefi merkezde gözeterek düzenlemiş, değerlendirme ölçütlerini de bu hedef açısından geliştirmiştir. Bu hedef ilerleyen yıllarla birlikte değişime uğramasına rağmen yıllar içinde program geliştirme faaliyetlerinde esaslı bir değişim gerçekleşmemiştir. Kur’an kurslarının misyonu ve fonksiyonları üzerinde düşünürken ilk hedeflerinden günümüze kadar hedeflerde önemli bir değişim olduğu hususu mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

b. Tebliğde Tayyar Altıkulaç’ın “Son derece hassas bir görevin, pedagojik formasyon isteyen bir hizmetin DİB’in bu yetersiz personel imkânına rağmen, bu kurumun sorumluluğuna tevdi edilmiş olmasına ne yazık ki anlam vermek mümkün değildir.” sözlerine yer verilmektedir. Buna rağmen 2012 yılı itibarıyla dinî yükseköğretim mezunu Kur’an kursu öğreticisi oranı sadece %23’tedir ve bunların ne kadarının öğretmenlik formasyonuna sahip olduğu belli değildir. Kaldı ki Kur’an kursunda eğitim görenlerin yaş ve cinsiyetlerinde de daha önceki dönemlere göre ciddi bir değişimin

olduğu tebliğde ifade edilmiştir. Bu değişime ayak uydurmanın pedagojik formasyon eğitimi ile aşılabilmesinin imkânı tartışılmalıdır. Belli yaş aralıkları için pedagojik formasyon mümkün olmasına rağmen orta ve ileri yaş gruplarına hitap eden kurslardaki görevlilerin örneğin yaşlılık psikolojisi gibi dersler almadıkları bilinmektedir. Önceki ve mevcut ilahiyat eğitiminde sınırlı düzeyde bu konulara yer veren din psikolojisi dışında bir dersin bulunmadığı bilinmektedir. Bu bağlamda Kur'an kursu öğreticilerinin muhtap kitlesine uygun bir formasyon sistemi oluşturulabilir ve formasyon ihtiyacı DİB'in de talepleri ve katkılarıyla ilahiyat fakülteleri programlarına eklenebilir. İlahiyat eğitimi içerisinde öğretmen yetiştirme programlarındaki uygulamalara benzer şekilde sahada uygulamalar yapmayı da içeren bir Kur'an kursu öğreticisi formasyon sistemi geliştirilmesinin yolları aranmalıdır. Halen eğitici kadrosunda olup öğretmenlik formasyonuna bile sahip olmayanların ise en azından çeşitli ilahiyat fakültelerinin bünyesinde yer alan tezsiz yüksek lisans programları aracılığı ile formasyona kavuşturulması gerekmektedir.

c. 1997'den itibaren bayan kursiyer sayısının artışı %90'lara ulaştığı gerçeği ve bunun arkasında camiye giremeyen hanımların Kur'an kursları yoluyla cemaatleşme ihtiyacını temin ettiği gerçeği dikkate alınarak Kur'an kurslarında yapısal dönüşümler gerçekleştirilmelidir. Artık bu kurumlar, örgün eğitim kurumları değildir ve bayan cemaatin sosyalleşme merkezleridir yani âdeti camilerin bir parçası olmuştur. Sosyalleşme alanı olarak görülen ve sayın hocamızın da ifade ettiği gibi diğer eğitim kurumlarının bıraktığı boşluğu da doldurma hedefi olan Kur'an kurslarının eğitimi öncelemlerinin yanı sıra, dinî sosyalleşmeye imkân tanıyan kapıları her daim dışarıya açık birer mekan olabilmesi üzerinde düşünülmelidir. Bu bakımdan fiziki yapı ve imkânları da başta olmak üzere Kur'an kurslarının misyonları yeniden tartışılmalı, ne olduğuna ve neyi hedeflediğine karar verilmelidir. Bilinmez olana yönelik talepler genelde istenilen seviyede olamayacaktır.

d. Kur'an kurslarının eğitim öğretim içeriği yerel unsurları ve bölgesel din anlayışları farklılıklarını dikkate almalıdır. Şafii vatandaşlarımızın çoğunlukla yaşadığı bölgelerde Kur'an kursu öğreticilerinin Şafii fikhini bilmesi önemlidir. Yine benzer şekilde Caferi ve Alevi vatandaşlarımızın yoğun olarak yaşadığı bölgelerde de Kur'an kursları hizmet verir durumda olmalı ve bu konu üzerinde de düşünülmelidir.

Değerlendirme

a. Kur'an kurslarının tarihçeleri anlatılırken dönemsel değerlendirmenin tarihlerle atıf yapılarak değil, daha ziyade fonksiyonlarındaki dönüşümler dikkate alınarak yeniden yapılmalıdır. Kur'an kurslarının tarihçeleri incelenirken ilk yapılanmasında bir anlamda medreselerin yerini tutacak kurumları arayış sonucunda ortaya çıktıkları gözlenmektedir. Sonraları, Diyanet'in personel ihtiyacını gideren bir kaynak, halkın din

eğitimi ihtiyacını gören merkezler vb. fonksiyonel değişimler yaşamıştır. Tarihçelerin bu değişimlere dikkat etmesi gerekir.

b. Sivil yapılar sürekli Diyanet'in hizmetine paralel bir şekilde varlığını devam ettirmiştir. Bu sadece Diyanet hizmetlerinin etkililiğiyle açıklanamaz. Din, sivil alanda sağlıklı gelişir. Sivil alanın denetim zorunluluğu göz ardı edilmeden önünün açılması bir gerekliliktir. Din, yapısı itibarıyla sivilidir. Devlet eliyle dinî yapı inşa edilemez, insanın öğrenme ve kendini gerçekleştirme süreçlerine aykırı bir durumdur. Devletin görevi din inşa etmek değil, sağlıklı din inşalarının önünü açmaktır. Bu itibarla tebliğde sıkça geçen kaçak Kur'an kursu ifadesi üzerinde daha dikkatli düşünmek gerekmektedir.

c. Program geliştirmenin en önemli başlangıç noktalarından birisi nasıl bir insan yetiştireceğimiz, sorusunun cevabını ortaya koymaktır. Bu da toplumsal konsensüsle gerçekleştirilir, masa başında değil, din eğitimi biliminin bu alanda kendi teolojisini yaparak cevap arayışına girmesi gerekir. Cevaplayamadığımız en önemli sorulardan birisi budur ve hocamın tebliğinde de bu sorunun cevabından ziyade teknik boyutlarla ilgili değerlendirmeler öne çıkmaktadır.

d. Devlet, yeni bir politikayla isteğe bağlı din eğitimini de millî eğitim çatısı altına almaya çalışmaktadır. Bu yeni süreçte Kur'an kurslarının hangi fonksiyonları üstleneceğine ilişkin bir projeksiyona sahip değiliz. Tebliğ bu konuda da çok fazla yol gösterici nitelikte değildir.

e. Kur sistemi Kur'an kurslarımız için bir model olamamıştır. Bunun yerine temalara dayalı modüler bir sistemin entegrasyonu için kafa yormamız gerektiğini düşünüyor, hepinize saygılar sunuyorum.

f. Tebliğde Kur'an kurslarının yeni bir perspektifle ele alınmasından dolayı halkın orta ve üst sosyo-kültürel tabakadan insanların ilgisini çekmeye başladığı ifade edilmiştir. Ancak kursiyerlerin sosyo-kültürel durumları ile ilgili herhangi bir istatistiki bilgiye tebliğde yer verilmemiştir.

Saygılarımla.

OTURUM BAŞKANI- Nurullah Bey'e teşekkür ediyorum.

Hanımlar, kadınlar şu ana değin belki bütünüyle haklarını elde edemediler. Ama son yıllarda haklarını gerek eğitim, din eğitimi, genel eğitim gerekse iş alanında zannediyorum üstün bir gayret göstererek yüksek bir motivasyon içerisinde yüksek bir katılımı alıyorlar.

Onları gerçekten alkışlamak lazım, çünkü toplumun kalkınması onlar sayesinde olacaktır. Gerçek manada dindar, dini, dünyaya açık olan ama kendi değerlerini de sürdüren nesiller böylesi hanımların elinde yetişecektir. Onlara yardımcı olalım, onlara daima medyunuz. Tekrar teşekkür ediyorum Nurullah Bey'e.

Bunları bir özeleştirici olarak almak lazım. Bizler görevlerimizi hangi makam ve mevkiide bulunursak bulunalım evrensel ilahî ilkeler doğrultusunda en güzel şekilde yapma ceht ve gayretinde bulunalım. Yetkilendirilme peşinden gelir. Biz yetkilendirilme kaygısını taşımadan görevimizi her düzeyde en mükemmel şekilde yapmaya çalışalım derim.

Güzel müzakereler oldu. Tüm müzakerecilere teşekkür ediyorum. Sizlere de bu ilginizden ötürü tekrar şükranlarımı arz ediyorum efendim.

Hayırlı günler diliyorum.

7 İNSAN YETİŞTİRME SÜREÇLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Raşit KÜÇÜK

Emekli Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı

20.04.2014
PAZAR

OTURUM BAŞKANI- Bismillahirrahmanirrahim. Elhamdülillahi rabbil âlemin vessalatü vessalamü âlâ seyyidina muhammedin ve alihi ve sahabihi ecmain.

Değerli kardeşlerim, kıymetli ilim insanları, muhterem misafirler. Bugünkü oturumumuz sonndan bir önceki oturum oluyor. Biliyorsunuz, 8 oturumluk bir sempozyum tertiplendi. Bu oturumun başkanı aslında Yrd. Doç. Dr. Necdet Subaşı arkadaşımızdı, fakat o zannediyorum bir başka yerde görevi sebebiyle bulunamıyor. Ben sizlerle beraber olacağım.

Bu oturumda insan yetiştirme süreçlerini etkileyen faktörler üzerinde durulacak. Oturumun konuşmacıları; Yrd. Doç. Dr. İbrahim Turan, Yrd. Doç. Dr. Hanifi Şahin, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Yıldırım ve Yrd. Doç. Dr. Halide Özüdoğru Erdoğan. Arkadaşlarımı ben buraya davet edeyim.

Bu önemli konunun inşallah hayırlara vesile olmasını bir kere daha temenni ediyorum değerli arkadaşlarım. Aynı zamanda bu sempozyumumuz ülkemizin ilmî birikiminin bir yansıması olduğu gibi, ilim insanlarının bir araya gelmesine, birbirlerini tanımalarına da vesile oluyor. Özellikle bizler daha geçmişte kalmış insanlar olarak yeni çalışan arkadaşlarımızı tanımış oluyoruz. Bu da bizim için ayrı bir ehemmiyet arz ediyor, bundan büyük bir memnuniyet duyuyorum.

Birçok arkadaşımız çeşitli vesilelerle ilahiyat fakültelerinin sayıca çokluğunun mahsurlarından bahsediyor. Değerli arkadaşlarım, hakikaten eksiklerimizle, noksanımızla inşallah ilahiyat fakültelerinin Türkiye’de dinî ve ilmî hayatın gelişimine, dinî hayatının arzu ettiğimiz makuliyet ölçüsünde değişimine katkı sağlayacağı inancımı bir kere daha sizlerle paylaşmak istiyorum.

Medeniyetimiz çok çeşitli unsurları bünyesinde barındıran bir medeniyettir. Sadece kendi dinimiz içerisindeki farklılıkları değil, aynı zamanda başka din mensuplarının da bünyesinde varolan farklılıkları, mensuplarının hakkını, hukukunu koruyan bir medeniyettir. Bütün bunları ita-i şahane olarak değil, Allah’ın verdiği bir hak olarak kabul eden bir medeniyettir. Mensupları olarak inşallah yeniden bir medeniyet perspektifi kazanmanın yolunu bize açacağına inanıyorum.

İnşallah bu temennilerle bu oturuma başlayayım.

Şimdi, tebliğini sunacak arkadaşımız Yrd. Doç. Dr. İbrahim Turan, 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi kendisi.

Arkadaşlarımızın belki ellerinde çok uzun metinler olabilir, ama 15 dakikada metinlerini özetleme maharetini göstermelerini istirham ederek kendisine söz veriyorum.

Buyurun İbrahim Bey.

POPÜLER KÜLTÜRÜN OLUMSUZ ETKİLERİ KARŞISINDA AİLENİN ROLÜ

Yrd. Doç. Dr. İbrahim TURAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

Gelişen sosyo-kültürel ve ekonomik şartlar karşısında toplum yapısındaki hızlı değişim, aile içi ilişkileri de olumsuz yönde etkilemektedir. Bu süreçte ebeveyn-çocuk ilişkilerindeki değişimler aile içi iletişim sorunlarını belirginleştiren önemli gelişmelerdir. Özellikle anne-babanın çalışma hayatında aktif olarak yer alması karşısında değişen aile yapısı, aile içi ilişkilerin niteliğinde belirleyici bir role sahip gözükmektedir. Bununla birlikte ebeveyn-çocuk ilişkisinin formunu belki de en az onun kadar veya daha fazla oranda tayin eden bir diğer faktör ise popüler kültürdür. Ebeveynler ile özellikle ergenlik çağındaki çocuklarının sık sık karşı karşıya gelmesinde önemli bir güce sahip olan popüler kültür ve onun enstrümanları çocuk ve gençlerde yeni eğilimleri, farklılıkları ve rol modeller açısından bir değişimi simgelediği kadar, çocuk ve gençlere özgür ve farklı olmak idealini de aşılacaktır.

İşte böyle bir süreç karşısında ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesinde, karşılıklı saygı ve sevgi oluşturmaya dönük olarak dinî ve ahlaki değerlerin de büyük önemi vardır. Tabiatıyla bu değerlerin öğretimi de ilk olarak ailede başlamaktadır. Dolayısıyla bu dönemde, ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkilerin çözümüne seküler arayışların yanında İslam'ın temel referansları açısından bakmak da sorunun çözümüne önemli katkılar sağlayacaktır.

Bu tebliğde öncelikle popüler kültürün tanımı ve etkileri üzerinde durulacak, en önemli taşıyıcısı olan kitle iletişim araçlarının çocuk ve gençler üzerindeki olumsuz etkileri ele alınacak, ardından da ailede verilecek ahlak eğitiminin katkısı tartışılacaktır.

I. POPÜLER KÜLTÜR VE AİLEYE ETKİLERİ

A. Popüler Kültür

Popüler kültürü tanımlarken öncelikle onu oluşturan iki terimden birisi olan “popüler” kelimesinin anlamına bakmak gerekmektedir. “Popüler” kelimesi, günümüzde kullanılan biçimiyle “yaygın olarak beğenilen, tüketilen” anlamlarına gelirken, diğer taraftan popüler kültür yüksek kültür tartışmalarından hareketle “halka ait olan” anlamında kullanılmaktadır.¹

Popüler kültür kavramı, genellikle “halk kültürü” ve “kitle kültürü” kavramları ile aynı anlamda kullanılıyorsa da esasında onlardan farklı olarak kendine ait bir tanımı içinde barındırmaktadır.² Bu bağlamda halk kültürü kaynağını halktan alırken, kitle kültürü kaynağını endüstriyel yapının yarattığı bir söylemi ifade etmektedir. Popüler kültür ise diğer iki kavramın anlamlarını da içinde barındıracak şekilde yöneten sınıfların kültürel değerleri ve gelenekleri, egemen ideolojileri doğrultusunda ve yeni formüller biçiminde sundukları bir kültürü ifade etmektedir. Kullanıldığı ilk zamanlarda “halka ait” olan bu kavram sonraki dönemlerde kapitalist mal üretme, pazarlama, dağıtım ve tüketim biçimlerine dayanan bir kültürü ifade eder hale gelmiştir.³

B. Popüler Kültürün Aile Üzerindeki Etkileri

Popüler kültür, günümüzde birey ve toplum üzerinden farklı etkiler meydana getirme gücüne sahiptir. Ekonomiden sağlığa, eğitimden kültüre kadar farklı alanlarda ürettiği yapay kültür üzerinden çocuk ve gençler üzerinde oldukça etkili olmaktadır. Kapitalizmin amaçları doğrultusunda bireyi ve toplumu şekillendirme gücüne sahip bulunan bu kültür, geleneksel aile yapısını da olumsuz etkilemektedir. Özellikle çocuklar ve gençler, popüler kültürün ürettikleri/dayattıkları üzerinden bir yaşam biçimini tercih ederken, aileler buna karşı zaman zaman direnç göstermektedir. Bu da doğal olarak ebeveyn ile çocuk arasında sorunlar meydana getirmektedir.

1. Tüketim

Popüler kültürün bireye dayattığı en önemli hususlardan birisi tüketim kültürüdür. Bu kültürü oluşturmak için önce bireyler tüketime hazır hale getirilir yani saha oluşturulur, ardından da ürünler tüketilmek üzere sahaya sürülür. Popüler kültür ürünleri bireylere geçici mutluluk sunarak onları kendisine bağımlı hale getirmektedir. Bu da popüler kültürün aslında varoluş sebebinin tüketim kültürü oluşturmak olduğu anla-

1 Ata Özdemirci, *Popüler Kültür, Tüketim Psikolojisi ve İmaj Yönetimi*, Beta Yay., İstanbul, 2012, s. 167.

2 Bk. Özdemirci, *a.g.e.*, ss. 170-174.

3 Melek Coşgun, “Popüler Kültür ve Tüketim Toplumu”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1 (2012), ss. 840-841.

mına gelir. Özellikle kitle iletişim araçları yoluyla sürekli olarak bilinçaltına yüklenen tüketim kültürü, çocuklarla ebeveynleri zaman zaman karşı karşıya getiren önemli bir çatışma konusudur. İhtiyacı olmamasına rağmen çocuğunun sadece moda olduğu için almak istemesi karşısında ebeveynin yasaklayıcı tutumu bu ilişkide sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır. Öte yandan dar gelirli ailelerde bu durum daha problemli bir hal alabilir. Çünkü çocuklar artık ellerinde olanla yetinmeyi bilen bir toplumda yaşamıyor, Joan Chlaramonte'nin ifadesiyle onlar ellerinde olanla, sahip olmayı istedikleri arasında derin bir uçurumun var olduğu zaman diliminde yaşamaktadırlar.⁴

Öte yandan “değişim” sloganı üzerinden yola çıkan popüler kültürün temel prensiplerden birisi, çabuk kullanım ve hızlı tüketimdir. Dolayısıyla bütün kurgulamalar tüketim üzerine yoğunlaşmaktadır. Ancak tüketirken varolan değerlerin içini boşaltarak anlamsızlaştırma da söz konusudur. Popüler kültür ve modern hayat inanan/inanmayan herkese maddi olarak çok geniş imkânlar sunsa da, manevi olarak insanın yaşamını olumlu etkileyecek herhangi bir katkı sunmamakta, hatta insanın ruhsal yönünü daha olumsuz ve karmaşık bir hale sokmaktadır. Özellikle popüler kültürün en yaygın araçlarından birisi olan reklâmlar üzerinden sürekli olarak vurgulanan tüketim kültürü artık çocuk ve gençlerin doyumsuzluğunu belirgin bir şekilde arttırmakta ve sorun haline getirmektedir. Bu noktada Tarhan, günümüzde Batı toplumlarında sıkça rastlanan ve artık ülkemizde de belirtilerini görmeye başladığımız üç temel sorunu üç kelime ile ortaya koymaktadır. Bunlar hedonizm, egoizm ve konfortizm'dir. Ona göre, “Zevkçiliği, bencilliği ve kişisel rahatını yücelten bireylerin çoğunlukta olduğu hiçbir aile mutlu olamaz, hiçbir kurum devam edemez ve hiçbir toplum ayakta kalamaz.” Bu üç hastalığın sonucunda ise, ortaya çıkabilecek muhtemel sonuç bugün başta Amerika olmak üzere tüm dünya ülkelerinde görülen Kaliforniya Sendromudur.⁵ Bu sendromun belirtileri ise insanların tembelleşmesi, lüks ve eğlencenin yüceltilmesi, görev ve sorumluluk duygusunun azalması, israfın, aç gözlülük ve doyumsuzluğun yaygınlaşması, sosyal ilişkilerde saygının ve empatinin değerini yitirmesi, bencilliğin teşvik edilmesi ve intihar girişimlerinin artmasıdır.⁶ Bu bağlamda, popüler kültürün bireyin bilinçaltına yerleştirdiği “tükettikçe mutlu ol” sloganı, tüketim ve mutluluk kavramlarını yan yana kullanırken, esasında bir mutluluk tüketimini ifade etmektedir.

Popüler kültür ihtiyacı olanı tüketmek yerine daha fazlasını tüketmek üzerine kendini kurgulamaktadır. Bunun için de üç kavramı çok sık kullanmaktadır. Bunlardan birincisi imajdır. Popüler kültür içinde kim olduğunun ve ne söylediğinin ya da neyi

4 Jean M. Twenge, *Ben Nesli*, (Çev.) Esra Öztürk, Kaknüs Yay., 3. Baskı, İstanbul 2009, s. 13.

5 Kaliforniya Sendromu hakkında bk. Mustafa Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, Kaknüs Yay., İstanbul 2008, ss. 427-437.

6 Nevzat Tarhan, “Üç Yuva Yıkıcı”, <http://www.e-psikiyatri.com/uc-yuva-yikici-34382> (17.03.2013).

temsil ettiğinin bir anlamı yoktur. Özellikle kitle iletişim araçları üzerinden hayatın farklı alanlarında belli imajlar oluşturulmakta ve bireylere tutum ve davranışlarını buna uygun şekilde biçimlendirmesi istenmektedir. İkinci kavram, marka tercihidir. Buna göre alınan ürünün niteliğinin pek önemi yoktur. Önemli olan belli bir markanın ürünü kullanıyor olmaktır. Bu sayede kendini tanımlama biçimi de ortaya çıkmaktadır. Bu noktada artık her geçen gün artan sayıda birey kendisini kullandığı, yediği, içtiği ve izlediği tüketim kültürü üzerinden tanımlamaktadır. Gençler marka ürünler üzerinden arkadaşları arasında prestij aramaktadırlar. Son olarak bir diğer kavram ise modadır. Moda sürekli değişimi ifade etmesi bakımından tüketimi teşvik eden önemli bir araçtır. İhtiyacı olmamasına rağmen, var olanı “modası geçmiş” imajı yaratarak bir kenara atmayı ve onun yerine yeni ürünleri almayı teşvik etmektedir. Özellikle “yeni sezon” modası bunun en çarpıcı örneğini vermektedir.⁷

Tüketim kültürünün birey üzerindeki etkisi aile içinde ebeveyn-çocuk arasında da ciddi sorunlar meydana getirmektedir. Ailenin ekonomik durumu kadar aile içindeki hiyerarşik ilişkiyi de etkileyen tüketim kültürü, çocuklardaki sürekli alma isteğini ve doyumsuzluğu bilinç altına iterken, aile içindeki ilişkilerde bir çatışma meydana getirmektedir.

2. Yönlendirme

Günlük yaşantısı içinde insanı çeşitli şekillerde etkileyen ve onu yönlendiren bir çok araç vardır. Ancak bu araçların etki dereceleri insanın ne kadar çok duyu organına hitap ettiği ile alakalıdır. Yönlendirme konusunda popüler kültürün en önemli araçlarından birisi şüphesiz kitle iletişim araçlarıdır. Günümüzde televizyon ve internet önemli bir yönlendirme aracı olarak kullanılmaktadır. Özellikle televizyonun birden çok duyu organına hitap etmesi ve olayları canlı olarak tüm açıklığı ile sunması, birey ve toplumu yönlendirmede önemli rol oynamaktadır.

Yönlendirmenin önemli bir ayağı da toplumsal yaşamın şekli açısından birey ve toplumun yönlendirilmesidir. Sosyal hayatta kabul gören duygu, düşünce ve davranış kalıplarının öğretilmesi ve yaşantı alanına katılmasında televizyonun yönlendirme gücü etkili bir biçimde kullanılmaktadır. Belirli bir kurumun, ürünün veya grubun hoş giden bir takım özellikleri sayılarak ona olan rağbetin artması sağlanabilirken, diğer taraftan beğenilmeyen veya eksik olan yönü ön plana çıkarılarak toplumun ondan uzaklaşması sağlanabilmektedir. Örneğin tüketiciler, reklâmlar vasıtasıyla tanıtılan bir ürüne kanallize edilerek ürünün çok satması sağlanabilir. Bu olumlu bir yönlendirme değildir. Yine başka bir ürünün hatalı veya sakıncalı olduğu vurgulanarak tüketicilerin onu alması engellenebilir.

7 Coşgun, a.g.m., s. 845.

Televizyon ve internetin toplumdaki sosyal kurumlar üzerine etkisi oldukça büyüktür. Özellikle sosyal bir kurum olan aile, bu araçların etkisiyle değişmeye ve bozulmaya uğramaktadır. Aile bireylerinin birbirleri ile ilişkileri genellikle kitle iletişim araçları üzerinden belirlenmekte, anne-babanın çocuğuna, çocuğun anne-babasına karşı davranışları, sözleri bu araçlar tarafından şekillendirilmektedir. Bu noktada son yıllarda internet ve sosyal medya televizyonun da önüne geçmeye başlamıştır. Araştırmalara göre facebook kullanımı çiftler arasındaki kıskançlık ve şüpheciliği arttırmakta, facebook üzerinde geçirilen zaman arttıkça bu duyguların arttığı görülmektedir.⁸ Çiftlerin özel günlerinin herkese açık biçimde paylaşmasını da çiftler farkında olmasalar da aralarındaki ilişkiye büyük zarar verdiğini de ekleyebiliriz. İki kişinin paylaştığı özel bir anının facebook ile paylaşılmasının daha önem arz ettiği bir yaşayış biçimi, bu ilişkinin ne kadar sağlıklı ilerleyebileceğini anlamamız konusunda bazı ipuçları vermektedir. Son yıllarda gazetelerin 3. sayfalarında gördüğümüz boşanma, hatta cinayet vakalarının belirli bir kısmının sosyal medyadan kaynakladığını da unutmamak gerekir.

3. Kültürel Yozlaştırma

Modernleşmenin sunduğu yaşam tarzı, kültürel yaşamın en önemli unsuru olan kutsalın özel alana hapsedilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu noktada popüler kültürün taşıyıcı kolonu görevini üstlenen televizyon ve internet, bilgi ve kültür aktarımının en geniş bir biçimde yapıldığı, yeryüzündeki çeşitli kültürlerin birbirleriyle etkileşimini sağlayan önemli bir vasıta olarak görülmektedir.⁹ Televizyon ve internet, bir taraftan üst kültürlerin alt kültürleri bir şekilde etkilediği bir araç iken, aynı zamanda yerel kültürlerin de kendilerini ifade etmesinin bir aracı olarak işlev görmektedirler. Baskın kültürlerin ihraç ettiği dizi ve reklâmlar varlıklı ülkelerin zengin bireylerinin hayat tarzını ön plana çıkarmakta ve bu şekilde alt kültürlerle kendi kültürünü empoze etmektedir.¹⁰ Bu etkiler sonucu alt kültürler kendi kültürlerine yabancılaşmakta ve kitle iletişim araçları üzerinden kendilerine dayatılan yapay bir kültürle yetinmektedirler.

Türkiye’de de bu süreç, Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren “lüks hayat” sloganı altında içselleştirilen yaşam tarzı şeklinde kendini göstermiştir.¹¹ Özellikle 1980’lerden sonra yeni bir ivme kazanan popüler kültürün etkileri, yeme-içmeden sağlıklı yaşam

8 *Sosyal Medyanın Psikolojik Etkileri*, <http://e-psikoloji.com/forum/showthread.php?13784-Sosyal-medyan%FDn-psikolojik-etkileri> (15.02.2014).

9 N. Aysun Yüksel, “Sosyal / Kültürel Değişmede ve Yeniliklerin Benimsenmesinde Kitle İletişim Araçlarının Etkisi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 12, Yıl: 1996, s. 1498.

10 Bekir Kocadaş, “Kültür ve Medya”, www.insanbilimleri.com/makaleler/sosyoloji/kultur_ve_Medya.htm

11 Coşgun, *a.g.m.*, s. 846.

ve cinselliğe kadar farklı alanlarda yeni hayat tarzı sunarak kendi yerini sağlamlaştırmaktadır.

Günümüz Türk toplumunda yeme-içme, giyinme, eğlenme, aile içi ilişkiler, misafir kabul etme gibi çeşitli yaşantı alanlarının formunda bir değişimin olduğu gözden kaçmamaktadır. Amerikan tarzı “fast-food”ların yaygınlaşmasıyla geleneksel yemek kültürü ve beslenme alışkanlıkları alt-üst olurken, özgürlük ve rahat yaşam sloganıyla giyim tarzı ahlaki değerleri aşmış, “rock müzik”, “disco” ve “bar”lar eğlence kültürünün bir parçası olmuş, misafir kabul etme ve ev oturmaları geleneksel kültürün dışında farklı bir şekilde bürünmüştür.

Kültürel yozlaşma yeme-içme kültüründe olduğu gibi, kullanılan dilde de kendini göstermektedir. Dış görünüşte meydana gelen değişme aynı şekilde kullanılan dile de sirayet etmekte ve günlük yaşam dilinde yeni kelime ve kavramlar üretmektedir. Özellikle gençler arasında yaygın olarak kullanılan “image yapmak”, free takılmak”, “cool olmak” “trip yapmak” vb. deyimler popüler kültürün kullanıma soktuğu yaygın deyimlerdir.¹²

Popüler kültürün kültürel yaşam üzerindeki etkileri bunlar sınırlı kalmamaktadır. Aynı zamanda kültürün en önemli taşıyıcısı olan dinî yaşantının değişen formu üzerinde de etkisini hissettirmektedir. Bunun en belirgin örneklerinden birisini dinî bayramlarda görmekteyiz. Özellikle televizyon kanallarında bayram zamanları bir tatil havasına büründürülerek aslı fonksiyonundan uzaklaştırılmaktadır. Bu noktada basit bir kıyaslama bize popüler kültürün etkilerini gösterebilir. Örneğin, dinî bayramlarda çocuklara bayram hediyesi alma geleneği artık görece olarak kalkmış görünmektedir. Bunun yerini vazgeçilmez olan doğum günü, yılbaşı hediyeleri vb. almaktadır. Bayram hediyesi olarak ne istediğini soran babasına, “hiçbir şeye ihtiyacım yok” diyen çocuğun, doğum günü için aylar öncesinden doğum günü hediyesi hatırlatmasında bulunması popüler kültürün algılarda meydana getirdiği değişimi göstermektedir.

4. Cinsellik

Toplumsal sistem ve kitle iletişim araçları tarafından üretilen popüler kültür ürünleri gençleri bir taraftan tüketime yönlendirirken, diğer taraftan şiddet, cinsellik ve pornografi onlar üzerinde hakim bir kültür oluşturmaktadır. Bu noktada özellikle cinsellik ve pornografi ebeveynlerin çocukları ile iletişiminde önemli sorunlarından birisidir.

Cinsellik, insanın en güçlü eğilimlerinden biri olup potansiyel olarak doğuştan gelmektedir.¹³ Cinsellik kavramının ön plana çıkarılması popüler kültür araçları için sanki bir zorunluluk olmuştur. Şiddet ve cinsellik, popüler kültürün en önemli araçlarından

12 Gülay Ercins, “Türkiye’de Popüler Kültür Görünümleri ve Gençliğe Yansımaları”, *Toplumsal Dönüşümler ve Sosyolojik Yaklaşımlar*, IV. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Aydın, 2009, (ss. 490-511), s. 506.

13 Haluk Yavuzer, *Çocuk ve Suç*, Remzi Kitabevi, 8. basım, İstanbul, 1996, s. 246.

birisi olan televizyon programlarının olmazsa olmazı haline gelmiştir. Araştırmalara göre şiddet görüntülerine yer veren belirli kanalların ana haber bültenlerinde yer alan 467 haberin 35'inde cinsellikle ilgili haberlerin yer aldığı ortaya konmuştur.¹⁴ Bu tür görüntüler sadece haber bültenlerinde ortaya çıkmamakta, hatta diğer programlara göre belki de en az haber bültenlerinde gösterilmektedir. Bunun dışında hemen her programda cinsellik ön plana çıkarılmaktadır. Örneğin en küçük bir reklâm filminde bile hiç alakası olmamasına rağmen filmin cinsellikle süslediği görülmekte, birçok dizide, sinema filminde ve hatta yarışma programlarında bile erotizm tüm açıklığı ile ortaya konulmaktadır. Şarkı kliplerine bakıldığında, şarkı sözlerinin büyük çoğunluğunun cinselliği çağrıştırdığı açıkça görülmektedir. Feyza Hepçilingirler de hiçbir dönemde şarkı sözlerinin cinselliği bu kadar ön plana çıkarmadığını söylemektedir.¹⁵

Televizyon programlarındaki müstehcen yayınlar birey ve toplum üzerinde olumsuz ve yıkıcı etkilere neden olmaktadır. En küçüğünden en yaşlısına kadar her kesimin izlediği müstehcen yayınlar her zaman olduğu gibi en çok çocukları ve gençleri etkilemektedir. Bu tür yayınlar bazı çocuklarda ve gençlerde aşırı uyarılmalara neden olurken bazılarında nefret duygusunun oluşumuna sebebiyet verirken, bazılarında ise cinsel taciz ve tecavüz gibi cinsel suçların işlenmesine neden olmaktadır. Ayrıca erotik ve pornografik yayınlar çocuklarda normal gelişim dönemlerinden önce ergenlik çağına girmelerine ve dolayısıyla psikolojik ve cinsel bir takım bozuklukların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Televizyonun bireylere empoze ettiği bir kavram da cinsel özgürlüktür. Filmlerde, dizilerde ve çeşitli magazin programlarında insanın, arzularını dilediğince yerine getirmesi teşvik edilmekte ve bireylerin cinsel istek ve arzularının aşırı bir biçimde uyarılması tetiklenmektedir. Bu tür olaylar bireylerde içsel çatışmalara ve cinsel sapmalara yol açabilmektedir.¹⁶ Ayrıca tecavüz ve ırza geçme gibi fiillerin televizyonda gösterilmesi, bu tür fiillerin işlenmesinde öğretici bir rol oynamaktadır.¹⁷

5. Kültür Boşluğu ve Yabancılaşma

Küresel çağda kültürün bütün öğeleri aynı yönde ve aynı hızda değişmemekte, farklı öğeler farklı hızla ve farklı yönlerde değişim göstermektedir. Bu anlamda sosyal

14 Edibe Sözen, "Medya ve Şiddet", *Diyanet Aylık Dergi*, Şubat 2005, s. 15.

15 Feyza Hepçilingirler, "Her Söz Bir Şeyler Söyler", *M.E.B. Eğitim Dergisi, Popüler Kültür ve Gençlik Özel Sayısı*, Yıl: 5, Sayı: 57, Kasım 2004, s. 99.

16 Abdülkerim Bahadır, "Günümüz Kitle İletişim Araçlarının, Ruhsal ve Toplumsal Hayatımız Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Korunma Yolları", *S.Ü.İ.F.D.*, Sayı: 7, Yıl: 1997, s. 477.

17 Martin Esslin, *Televizyon Çağı / TV: Beyaz Camın Arkası*, 3. Basım, Pınar Yay., İstanbul, 2001, s. 90.

çözülme¹⁸, çatışma ve ahlaki yozlaşma gibi olumsuz durumlara neden olan kültür boşluğu, özellikle maddi kültürün (bilim, teknoloji, yapılar, giyim, vb.) manevi kültürden (inançlar, değerler, semboller, normlar vb.) önce değişim gösterdiği durumlarda yaşanmaktadır. Bu süreçte yaşanan hatalı toplumsal iletişim (kuşaklar arası iletişimsizlik, reddetme, kayıtsızlık vb.) çatışan ilgi ve değerler toplumsal çözülmeyle şiddetlendirirken, bu çözülme sonuç itibarıyla bireylerde alkol ve uyuşturucu kullanımı, şiddet, cinayet ve çeşitli suçların işlenmesine varan ahlaki bazı olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir.¹⁹ Bu çözülme aynı zamanda anomi kavramını aklı getirmektedir. Bilindiği gibi anomi, çoğunlukla toplumun genel normatif inanç ve değerlerinin zayıfladığı veya ortadan kaybolduğu durumları ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. Bu kavram toplumsal geçiş dönemlerindeki hızlı değişimi ifade ettiği kadar, bir toplumun hızlı değişim geçiren kesimlerinde görülen, bir nevi normsuzluk durumunu ifade etmektedir.²⁰ Günümüz gençleri geleneksel toplumsal normların içselleştirilmesi konusunda ciddi sorunlar yaşamaktadırlar.

6. Kimlik Bunalımı ve Kişilik Sorunları

Popüler kültür, sahip olduğu imkânlarla bireylerde tüketim kültürünü yaygınlaştırırken, bir diğer yandan tüketimin ifşa edilmesini araçsallaştırarak bunun üzerinden varlığını devam ettirme yolunu açmaktadır. Günümüzde bunun en yaygın kullanımı da sosyal paylaşım siteleri üzerinden gerçekleşmektedir. Her anını sosyal medya üzerinden paylaşan bireyler, paylaşımlarının ne kadar beğeni aldığı ile mutlu olmaya çalışmaktadırlar. Başka bir ifadeyle gerçek ilişkiler kurarak mutlu olmaya çalışmak yerine sanal iletişimle kendilerini avutmaya çalışmaktadırlar. Oysa gerçek kişilerle kurulan iletişim, Twenge'nin ifadesiyle sıcak ev yemeği ile karnını doyurmaya benzer iken, sosyal medya üzerinden kurulan sanal ilişkiler abur cuburla karnını doyurmaya benzemektedir.²¹ Bu noktada günümüz gençleri paylaşımlarının ne kadar beğeni aldığına bakarak bu ilişki biçimi üzerinden kendilerini artık tanımlamaktadırlar. Göteborg Üniversitesi'nden bir grubun bin kişi üzerinde sosyal paylaşım siteleri konusunda yaptığı ankete göre başkalarının hayatlarını Facebook üzerinden takip eden internet kullanıcıları bunları kendi hayatlarıyla kıyasladıktan sonra bunalıma giriyorlar.

18 Sosyal çözülme, toplumu meydana getiren sosyal ilişkilerin, bütünlüğü bozacak şekilde gevşemesidir. Bu çözülme tipi, kurumlar, bireyler ve gruplar arasında olabileceği gibi birey-kurum, birey-grup arasında da olabilir. Bu konuda bk. Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul 1986, ss. 297-300.

19 Ersin Altıntaş, "Çağdaş Eğitim Sisteminde Öğrenci Kişilik Hizmetleri ve Rehberlik", *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, (Ed.) Gürhan Can, Pegem Yay., 13. Baskı, Ankara 2012, s. 14.

20 Faruk Karaca, *Psiko-Sosyal Açından Yabancılaşma ve Dini Hayat*, Bil Yay., İstanbul, 2001, s. 44.

21 Twenge, *a.g.e.*, s. 153.

Araştırmayı yapan gruptan Leif Dent, bu durumu sahte bir hayata benzeterek “Facebook’ta insanlar hayatlarının en güzel anlarını ve en güzel resimlerini paylaşır. Bu paylaşımlar diğer insanların yanılmasına sebep olur, çünkü paylaşımı yapan insanın gerçek hayatını veya mutsuz anlarını Facebook’ta göremezsin. Başkalarının sanal hayatını kıskanmak, sosyal paylaşım siteleriyle beraber insanları etkileyen problemler arasına girdi” demektedir.²² Ergenlik öncesi ve ergenlikte sosyal ağların ve teknolojinin sürekli ve uzun saatler kullanılması kaygıya, depresyona ve daha başka psiko-patolojik sorunlara neden olabilmektedir. Kaldı ki, intihar ve depresyon önceki nesillerde genellikle orta yaşların başında görülen bir durum iken, şimdilerde gençler arasında sık yaşanan bu durum, ergenlikten yetişkinliğe geçişle birlikte ortaya çıkmaktadır. Gençlik dönemi bireylerinin depresyondan geçmesi belki normal bir durumdur ancak, 1980’lerdeki normal okul çocukları 1950’lerin çocuk psikiyatri hastalarından çok daha yüksek bir depresyon oranına sahiptirler.²³ 1940’larda Amerika’da 2500 klinik psikiyatri, 30 bin sosyal hizmet görevlisi ve 500’den daha az evlilik ve aile terapisti varken, 2010’da bu rakamlar; 77 bin klinik psikiyatri, 192 bin klinik sosyal hizmet görevlisi, 400 bin klinik dışında görevli sosyal hizmet görevlisi, 50 bin evlilik ve aile terapisti, 105 bin zihinsel sağlık danışmanı, 220 bin madde bağımlısı rehberi, 17 bin hemşire ve 30 bin yaşam koçu şeklinde sıralanmaktadır.²⁴ Bu rakamlar elbette artan yaşam kalitesi, uzayan yaşam süresi gibi birçok kritere de bağlı, ancak diğer yandan kimlik ve kişilik sorunları hakkında bir ipucu vermesi bakımından da önemli. Kaldı ki, dünyada 345 milyon depresyon hastası bulunmaktadır. Türkiye’de kayıtlı depresyon hastası sayısı ise 3.5 milyon olarak ifade edilmektedir.²⁵ Bu rakamlar dünya nüfusunun % 5’inin depresyon hastası olduğu anlamına gelmektedir. Burada sosyal medyanın rolünü ciddi derecede sorgulamak gerekmektedir. Nitekim Kaliforniya State Üniversitesi’nde psikoloji profesörü Larry Rose’un yaptığı ve sonuçlarını 119. Geleneksel Amerikan Psikoloji Birliği Konvansiyonu’nda paylaştığı “Poke Me: How Social Networks Can Both Help and Harm Our Kids” adlı araştırmanın sonuçlarına göre yoğun olarak Facebook kullanan gençlerde Narsizm, (özellikle Facebook’ta uzun süre yer alan gençlerde), antisosyal kişilik bozuklukları, aşırı davranışlar, saldırı davranışlar tespit edilmiştir.²⁶

22 “Sosyal medya gençleri kimlik krizine sokuyor”, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25459573/> (15.02.2014).

23 Twenge, *a.g.e.*, s. 148.

24 “Facebook Sizi Yalnızlaştırıyor mu?”, <http://www.alikarakaya.com/medya-iletisim/facebook-bizi-yalnizlastiriyor-mu/> (15.02.2014).

25 Nevzat Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, Timaş Yay., 6. Baskı, İstanbul, 2013, ss. 24-25.

26 “Sosyal Medyanın Psikolojik Etkileri”, <http://e-psikoloji.com/forum/showthread.php?13784-Sosyal-medyan%FDn-psikolojik-etkileri> (15.02.2014).

Günümüz toplumunda gençlerin karşı karşıya kaldığı bir diğer olumsuz durum yabancılaşmadır. Sosyal çözülmenin doğal sonuçları arasında gösterilen yabancılaşma, toplum ve kültüre karşı bireyde meydana gelen kayıtsızlık, bireylerin kendilerinden ve değerlerinden uzaklaşması olarak tanımlanmaktadır.²⁷ Melvin Seeman'a göre, yabancılaşmanın en önemli belirtileri, güçsüzlük duygusu, yaşamın anlamsızlığı ve yalnızlık duygusu, normsuzluk (belli olaylar karşısında nasıl davranacağına ilişkin yerleşik kurallarının olmaması), kendini soyutlama ve kendine yabancılaşma şeklinde sıralanmaktadır.²⁸ Sayılan bu durumlar, küresel süreç içerisinde değişen ve dönüşen toplumsal yapıların bireyler üzerindeki olumsuz tezahürlerine işaret ederken, aile içi ilişkileri de olumsuz yönde etkilemektedir.

Popüler kültürün aile içinde özellikle ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkilere olumsuz bazı yansımaları olmaktadır. Çocuk ve gençler üzerinde oluşturduğu tüketim çılgınlığı ile birlikte kültürel yozlaştırma ve kimlik ve kişilik sorunları ebeveyn ile çocukları zaman zaman karşı karşıya getirmektedir. Bu noktada ortaya çıkan çatışma bazen sözlü tartışmalarla biterken, bazen evden kaçmalarla ve hatta daha ileri boyutta çocukların ebeveynlerine karşı fiziksel şiddeti ile sonuçlanabilmektedir. Bu tür tutumların oluşmasında popüler kültürün en önemli aracı tabiatıyla kitle iletişim araçlarıdır. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki, günümüzde ebeveynler çocuklarını aşırı derecede özgür bir ortamda yetiştirme gayreti içindedirler. Bu da onların bencil ve narsist olmalarında önemli bir etken olmaktadır. Twenge'nin ifadesiyle çocuğuna sabah kalktığında, "süt mü içmek istersin yoksa meyve suyu mu, mavi kazağını mı giymek istersin yoksa kırmızı kazağını mı?" diye soran bir ebeveyn aslında farkına varmadan çocuğundaki bencillik duygularını açığa çıkarmaktadır.²⁹

İşte bu noktada ailede verilmesi gereken din ve ahlak eğitiminde bazı ilkelerin ortaya konulması, çatışma sürecinin sağlıklı bir şekilde atlatılabilmesi için önemlidir. Zira bugünün ebeveyni çocuklarını terbiye etmekle onların psikolojisini bozmak korkusu arasında bocalayıp durmaktadır.³⁰ Çocuklarına modern eğitim verdiğini zanneden ebeveynlerin sürekli "bir daha yaparsan ..." ile başlayan cümleleri, çocuk eğitiminde artık yetersiz kalmaktadır. Bunun yanında çocuğunun tüketim noktasındaki doyumsuzluğu karşısında şaşırıp kalan ebeveynler, onların kendilerini ifade etme biçimlerinden, günlük yaşam aktivitelerine kadar pek çok konuda çocukları ile çatışmaktadırlar. Bu da aile içi ilişkilerde ciddi gerilime neden olmaktadır. Bu noktada üzerinde durulması gereken

27 Altıntaş, *a.g.b.*, s. 14.

28 Melvin Seeman, "On the Meaning of Alienation", *American Sociological Review*, vol: 24, (1959), s. 783'ten aktaran, Bilgiseven, *a.g.e.*, ss. 301-308.

29 Twenge, *a.g.e.*, ss. 106-107.

30 Twenge, *a.g.e.*, s. 108.

temel husus, aile içinde ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkilerin niteliğini iyi belirlemek ve popüler kültürün olumsuz etkileri karşısında çocuklarının eğitimine önem vermek olmalıdır. Burada bize belki de en fazla yardımcı olacak husus, küresel süreç içerisinde kapitalizmin çocuk ve gençler üzerindeki tahribatını minimum düzeye indirebilmek için onlara verilecek din ve ahlak eğitimi konusunu yeniden düşündürmektir. O halde şimdi de popüler kültürün çocuklar üzerindeki olumsuz etkileri karşısında ailenin belli başlı görevlerini sıralayalım.

II. POPÜLER KÜLTÜRÜN OLUMSUZ ETKİLERİ KARŞISINDA AİLENİN GÖREVLERİ

Gençlik döneminin genel gelişim özellikleri ve bu dönemde yaşanan kimlik ve kişilik arayışları, gençler tarafından yaşamın anlamının sorgulanmasını da beraberinde getirmektedir. Bu dönemde özellikle popüler kültürün dayatmalarına maruz kalan bireylerde yukarıda sayılan sorunlar genel olarak gözlenirken, tabiatıyla aile içi ilişkilerde de bazı problemlerin doğmasına neden olmaktadır. Bu noktada çocuğun dizginlenemez arzu ve istekleri karşısında aileye bazı görevler düşmektedir. İslami bir çerçevede ele alındığında Kur'an ve hadisler ışığında yapılması gerekenleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Doğru Bilgi ile Donatmak

Ebeveyn-çocuk ilişkisinde yaşanan sorunların bir kısmı çevresel faktörlerin yoğun etkisi altında olsa da, bir diğer boyutuyla çocukların doğru bilgi, eğitim ve kültürle donatılmamasından kaynaklandığı da bir gerçektir. Bu noktada İslam geleneği açısından, bir ebeveynin çocuğuna bırakacağı en güzel miras hiç şüphesiz ki onu doğru bilgi ile donatmak ve eğitmektir.³¹ Çocuğun doğru bilgi ile donatılması, dinî bilgi ile birlikte bir ahlak eğitimi de gündeme getirmektedir. Bu bağlamda lokman suresinde Lokman'ın oğluna tavsiyeleri arasında yer alan şu öğütler ahlak eğitimi açısından dikkat çekicidir: “Yavrum! Şüphesiz yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde yahut göklerde ya da yerin içinde bile olsa, Allah onu çıkarır getirir. Çünkü Allah en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.” ve “Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah hiçbir kibirleneni, övüngeyi sevmez.”, “Yürüyüşünde tabii ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini eşeklerin sesidir!”

Çocuk yetiştirme konusunda doğru bilgi ile donatmanın yanında Kur'an, ebeveyn içinde yaşanan manevi kültürün çocuğa doğru bir şekilde aktarılmasını da emretmektedir. Bu durum özellikle ahlaki öğütler şeklinde yer almakla birlikte ibadetler

31 Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen*, Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, Riyad, 1998, Birr ve's-Sıla, 24/33.

konusunda da benzer bir yaklaşım sergilenmektedir. Örneğin “Ailene namazı³² emret ve kendin de ona devam et.”³³ ayeti ibadet kültürünün çocuğa aktarılması noktasında önemli bir referans verirken, bunun yanında Kur’an’ın genelinde üzerinde durulan genel ahlaki ilkelerin de çocuğa aktarılması önemlidir.³⁴ Bu noktada günümüzde çok popüler hale gelen dinî ve kültürel yaşantının çocuğa aktarılmasında aile bireylerinin kayıtsız kalması kültürel yozlaşmada önemli bir etkidir. Daha önce de ifade edildiği gibi, dinî bayramları bir tatil zamanı olarak çocuğunun hafızasına kodlayan ebeveyn, bu yönüyle çocuğunun kültürel yozlaşmasından ve kendi kültürüne yabancılaşmasından da belirli ölçüde sorumlu olmaktadır.

2. Kanaatkâr Olmayı Öğretmek

İnsan yapısı gereği sahip olma duygusuna sahiptir. Bu duygunun aşırı biçimi bencillik şeklinde kendini gösterirken, ilerleyen zamanlarda sürekli olarak ve her şeye sahip olma duygusunu beraberinde getirmektedir. Bu noktadan sonra mesele ihtiyacın karşılanmasıdan öte doyumsuz bir şekilde sahip olma tutkusuna dönüşmektedir. Bu eğilimin azaltılması ise küçük yaşlardan itibaren ona verilecek eğitimle olmaktadır. Bencillik eğilimi fazla olan bir çocuğu tutumlu olmaya ve cömertliğe alıştırmak kolay olmamakla birlikte imkânsız da değildir. Ancak ebeveynler çocuğu kanaatkârlığa alıştırmak aşırı derecede baskı altına alıp kızdırmamaya dikkat etmelidirler. Çocukluk döneminde küçük bazı alıştırmalarla orta yolu bulmayı öğrenen bireyler yetişkin olduklarında bencillik yapmamayı, fakat ölçüyü de kaçırmamayı öğreneceklerdir.³⁵

Bu noktada ebeveyne düşen görev çocuğun neye ne kadar ihtiyacı olduğunu ona hissettirmektir. İnsanın ihtiyaçları her ne kadar zorunlu, kültürel ve lüks ihtiyaçlar şeklinde kategorize edilse de zorunlu olan ile lüks olanı belirlemek zaman ve şartlara göre değişmektedir. Burada farklılığı meydana getiren hususlardan birisi popüler kültürdür. İşte ebeveyn, popüler kültürün dayatmaları karşısında çocuğuna İslam’ın harcamaya dair görüş ve tavsiyelerini fark ettirmelidir. Harcama kültürü konusunda İslam’ın tavsiyesi “Elini boynuna bağlayıp cimri olma! Büsbütün de saçıp savurma!”³⁶ şeklindedir. Ayetten de anlaşılacağı üzere, İslam tüketim konusunda orta yolu tavsiye etmektedir.³⁷ İşte bu şiar çocuğa öğretilirse harcamanın da ölçüsü ortaya konulmuş olacaktır. İslam

32 “Salât” kelimesi, müstakil manada ele alındığında Allah’a yaslanmak, destek olmak ve değerler bütünü gibi manalarda kullanılmaktadır. Kelimenin ihtiva ettiği değerler bütünü manasından hareketle ebeveynin çocuğuna dinî değerler bütünü öğretmek gibi bir görevinin bulunduğu söylenebilir.

33 Kur’an, 20/132.

34 Bk. Kur’an, 33/70.

35 Beyza Bilgin, *İslam ve Çocuk*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2004, s. 139.

36 Kur’an, 17/29.

37 Bk. Kur’an, 25/67.

eğitim geleneğinde de benzer görüşlere rastlamak mümkündür. Örneğin çocukların dengeli bir tüketim kültürü kazanması hususunda Kınalızâde, çocukların aşırı lükse ve tüketime alıştırılmaması gerektiği, zamana ve yerine göre basit ve sade giyim ile sıradan ve az yemeyi de öğrenmeleri gerektiğini ifade etmektedir.³⁸ Ailelerin ekonomik durumlarının iyi olması durumunda bile çocukların yaşam standartlarını belirlemede ölçülü davranmaları, onların hayata bakışlarını olumlu yönde desteklemenin yanı sıra, herhangi bir ekonomik sıkıntı halinde çocukların aşırı tüketim alışkanlıklarından kriz dönemi davranışlarına geçme becerisi göstermelerine katkı sunacaktır.³⁹ Bu durum bir taraftan çocuğa yoksulluk konusunda bir empati yapma imkânı sağlarken, diğer taraftan dengeli harcama kültürü de kazandırmaktadır.

3. Doğru Bir Model Olmak

Ebeveynlerin çocuklara kazandırmak istedikleri dinî ve ahlaki değerler konusunda en önemli yöntemlerden birisi de hiç şüphesiz çocuklarına doğru bir model olmaktır. Bu aynı zamanda çatışmanın ortadan kaldırılması noktasında önemli bir yöntemdir. Çocukluk dönemi gelişim özelliklerine bakıldığında ilk çocukluk dönemi öğrenmeleri genellikle gözlem ve taklit üzerine dayanmaktadır. Zira çocuklar, sorumlu olmayı ya da sorumsuzluğu etraflarındaki bireyleri gözlemleyerek öğrenmektedirler.⁴⁰ Bu da rol model olarak ebeveyn ve diğer yakın çevreyi, çocuğun öğrenmesinde önemli kılmaktadır. Nitekim anne-babanın davranışları bir süre sonra çocukların davranışları olarak geri dönmektedir. Salzman'ın da belirttiği gibi çocuklar anne-babalarına benzer ve onların karakterini yansıtırılar.⁴¹

Kur'an'da ailesi için bir rol model olan Hz. İsmail hakkında, "Ailesine namaz ve zekatı emrederdi. Rabb'inin katında da hoşnutluğa ulaşmıştı." şeklinde ifadeye yer verilirken, örnek olma konusunda en ciddi uyarı ise "Niçin yapmadığınız şeyleri söylüyorsunuz?"⁴² ayeti ile gelmektedir. Bu ayet genel bir duruma işaret etse de ebeveyn-çocuk ilişkisinde rol model olmanın gerekliliğini de göstermektedir. Zira ebeveynler kendilerinin yapmadığı şeyleri çocuklarından istediklerinde zaman zaman tepki ile karşılaşmaktadırlar. Bunun yanı sıra kendileri tarafından yapılmadığı halde çocuklarından bazı davranışları benimsemesini istemek, çocuğun ahlaki gelişiminde de bazı olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bu noktada, gerek İslam eğitim geleneği gerekse modern

38 Geniş bilgi için bk. Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlak-ı Alâî*, Cilt: 2, Matbaatü'l-Bulak, 1248, ss. 31-39.

39 Adem Korukçu, *Bir Değer Olarak Din Eğitiminde Kanaat*, Lider Matbaacılık, Çorum, 2012, s. 159.

40 Bu konuda bkz. Mustafa Köylü, "Değerler Eğitiminde Ailenin Fonksiyonu", *Aile ve Eğitim*, (Ed.); M. Faruk Bayraktar, Ensar Yay., İstanbul 2010, s. 252; Hasan Dam, "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi", *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, (Ed.) Mustafa Köylü, Nobel Yay., Ankara 2010, s. 21.

41 C. Gotthilf Salzman, *Nerede Hata Yaptık?*, (Çev.) Zeki Karakaya, Etüt Yay., Samsun 2004, s. 10.

42 Kur'an, 61/2.

eğitim yaklaşımları, eğitimde model olmanın önemine işaret ederken bu durum din ve ahlak eğitiminde daha bir önem arz etmektedir. Berkowitz, ahlak eğitiminde dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi olarak gördüğü rol model olma konusunda şunu nakletmektedir: “Söylediğimizi sadece yapmaya değil, aynı zamanda yaptığımızı da söylemeye ihtiyacımız var.”⁴³ Şunu ifade etmek gerekir ki, ebeveyn çocuğu için doğru bir model olsa bile, doğru davranışı kazandırma konusunda her zaman istenen sonuç elde edilemeyebilir.

Günümüzde tüketim kültürü, bir ihtiyacın ötesinde israfla açıklanabilecek bir kavramdır. Aileler çocuklarının çevresinde gördüğü her şeye sahip olma isteğinin önüne geçemediklerinden bahsederken aslında kendileri de bu tüketim çılgınlığının bir parçası olduklarını unutmuş gibidirler. Bu yönüyle ilk olarak aile çocuğu için doğru bir model olmalıdır.

4. Çocuğun Duygularını Eğitmek

Küreselleşme süreci ile birlikte bireylerin her geçen gün daha fazla dünyevileşmesi, hedonistçe, sadece kendi hazları ve mutlulukları peşinde sürükleniyor olmaları hayatın anlamını yeniden sorgulamayı gerekli kılmaktadır. Konu gençlik olduğunda ise duyguların eğitiminde en önemli noktayı, cinsel dürtülerin etkisinin azaltılıp bireyin yoğun yaşadığı duyguları olumluya kanallı etme çabası oluşturmaktadır. Özellikle ergenlik döneminde gençler cinsel duygularındaki yoğunlaşma nedeniyle ahlaki zafiyetler gösterebilmektedirler. Popüler kültür araçlarının bu konuyu bir tüketim kültürüne dönüştürme çabasının da sonucu olarak sinema, dizi, reklâm ve pazarlama sektörlerinde cinsellik vurgusu ön plana çıkmaktadır. Bu durum gençler arasında biyolojik gelişimleri ile ahlaki değerleri arasında gerilimler yaşamalarına neden olmaktadır. Ergenler üzerinde yapılan bir araştırmada cinsel duygularını tahrik eden müstehcen yayınların dinî hayatını olumsuz etkilediğini ifade edenlerin oranı % 57.8, bu tür yayınların kendilerinde dinî suçluluğa yol açtığını belirtenlerin oranı ise % 45.8’dir.⁴⁴ Bu sonuçlar bize televizyondaki müstehcen yayınların bireylerin yaşantılarına haz ve zevk kattığına değil, bilakis onların ruhsal yapılarında birçok problemin ortaya çıkışına sebebiyet verdiğine işaret etmektedir. Neticede televizyonda cinsel duyguları hat safhaya çıkarılan birey bu alanda bir açlık hissetmekte ve ne pahasına olursa olsun bu açlığını gidermeye çalışmaktadır. İşte bu psikolojik durum içerisinde cinsel taciz ve tecavüz gibi gayri ahlaki filleri sonucunu hiç düşünmeden işleyebilmektedir.

43 Marvin W. Berkowitz, “The Science of Character Education”, *Bringing in a New Era in Character Education*, (Ed.) William Damon, California: Hoover Institution Press, 2002, s. 60.

44 Bahadır, *agm*, s. 478.

Ergenlik dönemi genci gelişimsel açıdan bu tür özellikler gösterse de onların duygularının olumlu yönde geliştirilmesi bu dönemi daha sağlıklı geçirmelerine de yardımcı olacaktır. Yunus Emre'ye göre kişilerin gerçek mutluluğa ulaşmaları ancak onların ruhî ve ahlaki olgunluk (kemâl) düzeyine ulaşmalarıyla mümkün olabilecektir. Ona göre ruhen ve ahlaken kemâle ermiş olan insan iç huzurunu ve mutluluğunu elde etmiştir.⁴⁵ İşte ebeveyn bu dönemdeki çocuklarına karşı hoşgörü ve sabır göstererek ama aynı zamanda onların ahlaki gelişimlerine de katkı sağlayacak şekilde çocuğunun duygularını olumluya yönlendirmelidir.

5. Diğerkâmlığı Öğretmek

Çocuklarda bencillğin önüne geçmek için öncelikle onlarda bir yardımseverlik duygusunun uyandırılması gerekmektedir. Günümüz toplumunda her geçen gün yaygınlaşarak devam eden bencillik duygusu, çocukların yaşam tarzının bunun üzerine kurulmasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, bir zamanlar toplum karşısında nasıl davranması gerektiğini soran birine “kibar ol” denirken, şimdilerde “kendin ol yeter” denilerek kişilere, sadece kendilerinin önemli olduğu fikri aşılanmaktadır.⁴⁶

Oysa İslam'ın insan anlayışında yardımlaşma tavsiyesi “infak etmek” üzerinden belirlenmiştir. Çocuklara küçük yaşlardan itibaren sahip oldukları şeyleri paylaşmaları öğretilirse, böylece, onlar yetişkin olduklarında hem ellerindeki ile kanaat etmeyi öğretiyor, hem de paylaşmayı öğreniyorlar. Bu noktada İslam'ın tavrı Hz. Peygamber'in “Komşusu aç iken tok yatan gerçekten iman etmiş olamaz.” hadisi ile vücut bulmuştur.

Çocuklara diğerkâmlığın öğretimi konusunda oruç ve zekat ibadeti bulunmaz fırsatlar sunmaktadır. Bunlar bir ibadet kültürünü içinde barındığı kadar, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı aktif bir şekilde kullanmak için inanan topluma fırsatlar sunmaktadır.

6. Huzurlu Bir Aile Ortamı Sağlamak

Çocuğun kişiliğinin ve ilerleyen yaşlarda bir birey olarak kimliğinin oluştuğu ilk yer ailedir. Popüler kültürün oluşturmaya çalıştığı sanal kişilik portlerinden sıyrılıp bireyin gerçek kimliğine bürünmesinde aile ortamının önemli bir yeri vardır. Bu noktada sağlıklı bir aile ilişkisinin temelinde hiç şüphesiz ailenin amaçlarını birlikte inşa etmek vardır. Aile içerisinde ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkilerin sağlamlığı bu birliktelikten uzak değildir. Bu nedenle güçlü bir aile içi ilişki, ebeveynin nasıl bir aile tasarladığından ziyade aile içinde sahip olunacak roller üzerine düşünmekten geçmektedir. Aile

45 Osman Türer, “Yunus Emre’de Barış ve Mutluluk”, *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri* (Ankara 7-10 Ekim 1991), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1995, s. 574’ten aktaran Adem Korukçu, *Bir Değer Olarak Din Eğitiminde Kanaat*, Lider Matbaacılık, Çorum, 2012, s. 156.

46 Twenge, *a.g.e.*, s. 34.

içi ilişkileri konu edinen çalışmalarda da belirtildiği üzere, huzurlu bir ailenin temel özelliği aile içinde hiç çatışma yaşanmaması değil, ebeveyn-çocuk arasında yaşanan çatışma ve gerilimlerin cezalandırmadan ve hastalık haline gelmeden çözüme kavuşturulmasıdır.⁴⁷ Ancak burada üzerinde durulan bir nokta, ebeveyn-çocuk ilişkilerinde sağlıklı bir ortam oluşturabilmek için ebeveynin kendi arasında da olumlu bir iletişim kurması ifade edilmektedir.

Bu bağlamda sağlıklı bir ebeveyn-çocuk ilişkisi oluşturma konusunda Kur'an da benzer bir duruma işaret etmektedir. Bu hususta Kur'an'ın üzerinde durduğu hususlardan ilki eşler arasındaki ilişkidir. Sonrasında ise huzurlu bir aile ortamı oluşturmaktır. "Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir."⁴⁸ ayeti aile ortamının en temelde bir huzur ve mutluluk ortamı olması gerektiğini ifade etmekle birlikte, bu huzur ve mutluluğun yolunun eşler arasındaki uyum ve iletişimden geçtiğini de ifade etmektedir. Modern psikolojinin verilerine bakıldığında ise, problemlili ailelerde çocukların bundan olumsuz etkilendiği görülmektedir. Bu anlamda "Sorunlu çocuk yoktur, sorunlu aile vardır." sözü, ailedeki olumsuzlukların çocuğu da olumsuz etkilediğini doğrulamaktadır. Özellikle ebeveynin sürekli tartıştığı, kavganın eksik olmadığı ailelerde çocukların ruh sağlığının bundan olumsuz etkilendiği yapılan araştırmalarda ortaya çıkmaktadır.⁴⁹

Huzurlu bir aile ortamı çocuğun içindeki saldırgan veya aşırı duyguların dengelemesine de yardımcı olmaktadır. Aile içinde ebeveynin aşırı üslup ve öfkeli oluşu çocuğun bu durumu içselleştirmesi, olumsuz ve saldırgan tutum ve davranışlara yönelmesinde etkili olabilmektedir.⁵⁰ Kur'an'da en zor ve olumsuz durumlar karşısında bile peygamberlerin, çocukları ile iletişimlerinde kullandıkları "Oğulcuğum, yavrucuğum" vb. ifadeler ebeveyn-çocuk iletişiminde olumlu bir iletişim ortamı oluşturma'nın önemini ortaya koymaktadır.

III. SONUÇ VE ÖNERİLER

Geçmişten günümüze eğitim, kültür, siyaset gibi üst yapısal kurumlar, egemen güçler elinde toplumu yönlendirmek, kendi düşünce ve değerlerini topluma dayatarak hakim bir kültür oluşturma çabalarının en önemli argümanı olmuştur. Süreç içinde her

47 Bk. İbrahim Ethem Özgüven, *Ailede İletişim ve Yaşam*, PDREM Yay., Ankara, 2001, s. 83.

48 Kur'an, 30/21.

49 Aile içi sorunlar ve bunların çocuklar üzerindeki etkileri konusunda bk. Atalay Yörükoglu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yay., 25. Baskı, İstanbul, 2002, ss. 264-269; Mustafa Köylü, "Ahlak Eğitiminde Ailenin Rolü", *Çağımızın Ahlak Bunalımı ve Çözüm Arayışları*, (Ed.) Hüseyin Sarıoğlu, Ensar Yay., İstanbul, 2009, ss. 402-403;

50 Tarhan, *a.g.e.*, s. 122.

ne kadar araçlar değişse de genel eğilim aynıyla devam etmektedir. Küreselleşmenin eşlik ettiği kapitalizmin varlık nedenini oluşturan tüketim kültürü oluşturma amacıyla toplumu duyarsızlaştırma düşüncesi, hayatı kolaylaştırma iddiası üzerinden başarıya ulaşmış görünmektedir. Bunun en önemli örneklerini Amerikan kültürünün yiyecek-içecek kültürü üzerinden dünyaya pazarlandığı Mc. Donald's, Coca Cola vb. örneklerinde görülmektedir. Bu durum her ne kadar kürselleşme kavramı ile ifade ediliyorsa da aslında gerçek olan bir "küreselcilik"tir. Küreselcilikte belirli bir kültürün ve ideolojinin, satılan ürünler üzerinden diğerlerinin kültürü üzerinde bir baskı oluşturmalarıdır. Bu haliyle bakıldığında kapitalizmin kendi ürettiği ürünleri pazarlamasının ve hızlı bir şekilde tükettirmesinin en önemli yollarından birisi kitle iletişim araçlarının gücünden faydalanmak olmaktadır. Bu araçlar üzerinden oluşturulan yapay kültür, bireyleri sürekli olarak tüketime teşvik ederken, kullanılan dil "tükettikçe mutlu ol" veya "kendini özel hisset" anlayışı çerçevesinde şekillenmektedir. Bu yapılırken de hedef kitle olarak seçilen kesim genellikle çocuk ve gençler olmaktadır. Dolayısıyla henüz kimlik ve kişiliği oturmamış ve her türlü şekillendirmeye açık olan bireylerin bu zaafından yararlanarak bir kültür emperyalizmi gerçekleştirmek nispeten kolaylaşmaktadır.

Çocukların gözlemleyerek taklit ettiği ve gençlerin de rol model aldığı ebeveynler bu süreçte çocuklarının eğitimi konusunda çok daha dikkatli davranmalıdırlar. Özellikle doğru bir model olma konusunda titizlik göstermeleri gereken ebeveynlerin çocuklarına söyledikleri şeyleri önce kendilerinin yapması, sözün tesiri ve davranışa dönüşmesi açısından çok önemlidir. Çocuklar tutumlu olmayı/israfi, bencilliği/diğerkâmlığı vb. popüler kültür araçlarının yanı sıra aileden de öğrenmektedirler. O halde çocukluk ve ergenlik döneminde popüler kültürün olumsuz etkileri karşısında özellikle ailenin çok daha bilinçli olması ve çocuklarına örneklik teşkil etmesi gerekmektedir. Son yıllarda ailede yaşanan sorunların daha belirgin bir şekilde kendini göstermesi ve boşanma oranlarındaki artış devletin yetkili birimlerini harekete geçirmiştir. Ailelerin bilinçlendirilmesi konusunda bakanlıklar ve yerel yönetimler düzeyinde gerçekleştirilen "Aile Eğitim Programları"nın yanı sıra okullardaki "Medya Okuryazarlığı" dersleri de popüler kültürün dayatmaları karşısında muhakkak önemli bir işlev görmektedir. Ancak bu noktada, son dönemlerde hizmet alanlarını genişletmek suretiyle toplumun farklı kesimlerine hizmet götürme arayışında olan Diyanet İşleri Başkanlığı'na dikkat çekmek gerekmektedir. Bu noktada özellikle aile ve gençlik konusunda, 81 ildeki Aile İrşat ve Rehberlik Büroları aracılığı ile faaliyetlerini yürüten Başkanlık, bu sayede aile içi ilişkiler konusunda "Kadın ve Aile", "Aile Okulu" gibi projeler üzerinden toplumu aydınlatmada önemli bir görev icra etmektedir. Yürütülmekte olan faaliyetler aile içi ilişkiler konusunda önemli bir adım olmakla birlikte, rehberlik hizmeti veren personelin eğitimsel açıdan yeterliliği henüz tartışmalıdır. Bu noktada Başkanlığın nitelikli personel ihtiyacını karşılamak üzere, üniversiteler bünyesinde açılan Dini Danışmanlık ve Rehberlik Tezsiz

Yüksek Lisans Programından mezun olanların bu bürolarda istihdam edilmesi suretiyle daha nitelikli hizmet verilmesi de belirli ölçüde sağlanmış olacaktır.

Popüler kültürün, kitle iletişim araçları vasıtasıyla çocuk ve gençler üzerindeki etkileri her geçen gün aratarak devam etmektedir. Bu sürecin misenformasyonla (hatalı bilgilendirme, gündem kaydırma) başlayıp, dekültürasyonla (kültürsüzleştirme) devam etme ve sonunda alienasyon (yabancılaşma) ve daha ileri safhada asimilasyonla neticelenme ihtimali karşısında RTÜK'e de önemli görevler düşmektedir.⁵¹ İlgili kurum her ne kadar akıllı işaretlerle içerik hakkında izleyiciyi bilgilendirse de bunun tam olarak yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Aşırı derecede şiddet, cinsellik ve buna benzer çağrışımları yapan yayınların daha sıkı denetlenmesinin yanında sosyal medyanın da kontrol altına alınması bir zorunluluk olmaktadır. Bunun için yasal düzenlemelerin bir an evvel yapılarak gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Altındaş, Ersin. "Çağdaş Eğitim Sisteminde Öğrenci Kişilik Hizmetleri ve Rehberlik", *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*, (Ed.) Gürhan Can, Pegem Yay., 13. Baskı, Ankara 2012, ss. 1-29.

Bahadır, Abdülkerim. "Günümüz Kitle İletişim Araçlarının, Ruhsal ve Toplumsal Hayatımız Üzerindeki Olumsuz Etkileri ve Korunma Yolları", *S.Ü.İ.F.D.*, Sayı: 7, Yıl: 1997, ss. 469-497.

Berkowitz, Marvin W. "The Science of Character Education", *Bringing in a New Era in Character Education*, (Ed.) William Damon, California: Hoover Institution Press, 2002, ss. 43-63.

Bilgin, Beyza, *İslam ve Çocuk*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2004.

Bilgiseven, Amiran Kurtkan. *Genel Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul 1986.

Coşgun, Melek, "Popüler Kültür ve Tüketim Toplumu", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1 (2012), ss. 837-850.

Çelebi, Kınalızade Ali, *Ahlak-ı Alâî*, Cilt: 2, Matbaatü'l-Bulak, 1248.

Dam, Hasan, "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi", *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, (Ed.) Mustafa Köylü, Nobel Yay., Ankara 2010, ss. 13-64.

Doksat, Kerem, "İntihar ve Dehşet Görüntülerinin Ruhsal Etkileri", *Radyo ve Televizyonlarda Şiddet ve İntihar Haberlerinin Sunumunun Toplum Üzerindeki Etkileri Sempozyumu*, (23 Mart 2002, Ankara) Öncü Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 2008, ss. 92-97.

Ercins, Gülay, "Türkiye'de Popüler Kültür Görünümleri ve Gençliğe Yansımaları", *Toplumsal Dönüşümler ve Sosyolojik Yaklaşımlar, IV. Ulusal Sosyoloji Kongresi*, Aydın, 2009, ss. 490-511.

Esslin, Martin, *Televizyon Çağı / TV: Beyaz Camın Arkası*, Pınar Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2001.

51 Kavramlar hakkında bk. Kerem Doksat, "İntihar ve Dehşet Görüntülerinin Ruhsal Etkileri", *Radyo ve Televizyonlarda Şiddet ve İntihar Haberlerinin Sunumunun Toplum Üzerindeki Etkileri Sempozyumu*, 23 Mart 2002, Ankara, Öncü Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 2008, s. 95.

Facebook Sizi Yalnızlaştırıyor mu? <http://www.alikarakaya.com/medya-iletisim/facebook-bizi-yalnizlastiriyor-mu/> (15.02.2014).

Hepçilingirler, Feyza, "Her Söz Bir Şeyler Söyler", *MEB Eğitim Dergisi*, (Popüler Kültür ve Gençlik Özel Sayısı), Yıl: 5, Sayı: 57, Kasım 2004, ss. 91-99.

Karaca, Faruk. *Psiko-Sosyal Açıdan Yabancılaşma ve Dini Hayat*, Bil Yay., İstanbul, 2001.

Kocadaş, Bekir. "Kültür ve Medya", www.insanbilimleri.com/makaleler/sosyoloji/kultur_ve_Medya.htm. (12.05.2006).

Korukçu Adem. *Bir Değer Olarak Din Eğitiminde Kanaat*, Lider Matbaacılık, Çorum, 2012.

Köylü, Mustafa. "Ahlak Eğitiminde Ailenin Rolü", *Çağımızın Ahlak Bunalımı ve Çözüm Arayışları*, (Ed.) Hüseyin Sarioğlu, Ensar Yay., İstanbul, 2009, ss. 387-410.

Köylü, Mustafa, "Değerler Eğitiminde Ailenin Fonksiyonu", *Aile ve Eğitim*, (Ed.): M. Faruk Bayraktar, Ensar Yay., İstanbul 2010, ss. 227-260.

Merter Mustafa, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, Kaknüs Yay., İstanbul 2008.

Özdemirci, Ata, *Popüler Kültür, Tüketim Psikolojisi ve İmaj Yönetimi*, Beta Yay., İstanbul, 2012.

Özgüven, İbrahim Ethem, *Ailede İletişim ve Yaşam*, PDREM Yay., Ankara, 2001, s. 83.

Salzman, C. Gotthilf, *Nerede Hata Yaptık?*, (Çev.: Zeki Karakaya, Etüt Yay., Samsun 2004.

Sosyal Medya Gençleri Kimlik Krizine Sokuyor, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25459573/> (15.02.2014).

Sosyal Medyanın Psikolojik Etkileri, <http://e-psikoloji.com/forum/showthread.php?13784-Sosyal-medyan%FDn-psikolojik-etkileri> (15.02.2014).

Sosyal Medyanın Psikolojik Etkileri, <http://e-psikoloji.com/forum/showthread.php?13784-Sosyal-medyan%FDn-psikolojik-etkileri> (15.02.2014).

Sözen, Edibe, "Medya ve Şiddet", *Diyanet Aylık Dergi*, Şubat 2005, ss. 15-16.

Tarhan, Nevzat, "Üç Yuva Yıkıcı", <http://www.e-psikiyatri.com/uc-yuva-yikici-34382> (17.03.2013).

Tarhan, Nevzat, *Toplum Psikolojisi*, Timaş Yay., 6. Baskı, İstanbul, 2013.

Tirmizi Muhammed b. İsa. *Sünen*, Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, Riyad, 1998, Birr ve's-Sıla, 24/33.

Twenge, Jean M. *Ben Nesli*, (Çev.) Esra Öztürk, Kaknüs Yay., 3. Baskı, İstanbul 2009.

Yavuzer, Haluk, *Çocuk ve Suç*, Remzi Kitabevi, 8. Baskı, İstanbul, 1996.

Yörükoğlu, Atalay, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yay., 25. Baskı, İstanbul, 2002, ss. 264-269;

Yüksel, N. Aysun, "Sosyal / Kültürel Değişmede ve Yeniliklerin Benimsenmesinde Kitle İletişim Araçlarının Etkisi", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 12, Yıl: 1996, ss. 1498-1502.

OTURUM BAŞKANI- Evet, ben de İbrahim Turan arkadaşımıza çok teşekkür ediyorum, bu derli toplu güzel sunumu için. Bu konunun, önemi nedeniyle çok konuşulması gerektiği aşikâr.

Bu hakikaten Türkiye’de bir problem olarak görülüyor. İlgili bütün kurumların bu probleme eğilmesi ve bu konuda her kurumun sorumluluk bilinciyle çaba sarf etmesi gerekiyor.

Şimdi ikinci konuşmacımız Yrd. Doç. Dr. Hanifi Şahin arkadaşımız, “İnsanın Yetiştirme Sürecinde Mezhebi Kabullerin Rolü” başlıklı tebliğini sunacaklar. Buyurun.

İNSANIN YETİŞME SÜRECİNDE MEZHEBİ KABULLERİN ROLÜ

Yrd. Doç. Dr. Hanifi ŞAHİN

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Giriş

Varlıklar içerisinde en müstesna yer insana verilmiştir. Allah Teâlâ insana kendi özünden üflemiş¹ evrendeki her şeyi onun hizmetine verdiğini,² onu kendi adına yeryüzünü imar etmekle sorumlu tuttuğunu ifade etmiştir.³ İnsana bu kadar imkân verilmiş olması beraberinde sorumluluğu da getirmiştir. İnsan sorumlu bir varlıktır. Bu sorumluluğun dayandığı en önemli enstrüman ise Allah'ın insana bahsettiği akıl nimeti ve yine akılla ilintili olan irade hürriyetidir. İnsanın sorumluluğu oranında yetkisi ve donanımı söz konusudur. Bir başka ifadeyle insan, sorumluluğunun gereklerini yerine getirebilecek kapasite ve kabiliyetlerle donatılmıştır.

İnsanın yetişme sürecinde ideal form olarak görülen ne ise –ki bunu belirleyen unsurların başında yetişecek bireyin ait olduğu toplumun dinî ve ahlaki yapıları, toplumun örf ve adetleri, ailenin beklentileri, sosyo-politik unsurlar vs. gelir- bireyin o ideal forma kavuşması veya o donanımda olması arzu edilen bir durumdur. Ancak süreç içerisinde yetiştirmeyi amaçladığımız varlık bir insandır ve onun gelişmesini etkileyen çok sayıda unsur vardır. Bu durum insanın eğitim sürecinin önemli zorluklarını oluşturmaktadır. Bu kadar değişkenin etkilediği insan tekini bir maddeye şekil verir gibi belli ve öngörülen bir kalıba sokmak neredeyse imkânsızdır. Çünkü bu kadar değişkeni aynı anda kontrol etmek imkânsızdır. Bu nedenle insanın yetişmesi ile maddenin şekillenmesi

1 Hicr, 15/29; Secde, 32/9; Sâd, 38/72; Tahrîm, 66/12.

2 Hac, 22/65; Lokman, 31/20.

3 Bakara, 2/30.

arasındaki fark, aslında statik olan ile dinamik olan arasındaki farktır. İnsanın gelişim süreci dinamiktir ve bu nedenle de dinamik süreçlerin hak ettiği hassasiyetle konuya eğilmek gerekir.

Toplumların çocuk yetiştirme alışkanlıkları veya dayanakları farklılık arz eder. Her toplum çocuklarını insanlaştırmak, onları toplumun sağlıklı birer üyesi haline getirecek değerleri ve toplumsal düzenekleri öğretmek gibi zor bir görevle karşı karşıyadır. Bu görev toplumun biyolojik ve kültürel sürekliliğini sağlamak bakımından son derece önemlidir. Kişilik gelişimlerinde örnek kişilik kavramının toplumlarda önemli bir karşılığı olduğu bilinmektedir. Örnek kişilik kavramına göre her toplumda değişik insan ilişkileri vardır, ancak bazı ilişkiler diğerlerine göre “tipik”tir.⁴ Müslüman bireyin gelişimi söz konusu olunca biraz daha şanslı olduğumuzu söyleyebiliriz. Çünkü bizzat Kur’an-ı Kerim, Hz. Peygamber (s.a.v.)’i Müslümanlar için en önemli örnek kişilik imgesi olarak takdim etmektedir.⁵ Ayrıca İslam, ana rahmine düştüğü andan vefatına ve dahası âhıretteki hayatına kadar insanı ilgilendiren birçok alanda insanı kuşatmakta ve ona çeşitli açılardan rehberlik yapmaktadır.

İdeal noktada olup olmadığı tartışılabilirse de İslam, günümüz Müslümanının yetiştirme sürecinde belirleyici olma vasfını sürdürmektedir. Müslümanların önemli iki referansı Kur’an ve Sünnet, insanlığın daha huzurlu yaşayabilmelerini sağlayacak ilahi koordinatları bünyesinde taşımaktadır. Tarih boyunca bu iki kaynak, ontolojiden epistemolojiye, sanattan politikaya hemen her alanda Müslüman toplumlara yön vermiştir. İslam’ın en önemli özelliği, Müslüman olsun veya olmasın kendisiyle temasa geçen her toplumda, kendi paradigması eşliğinde değişim ve dönüşümler gerçekleştirmiş olmasıdır.

Bu değişim ve dönüşümü gerçekleştirirken ebetteki en önemli rolü kurumsal yapılar oynamaktadır. Bu kurumsal yapıları; siyasî-itikadî, fikhî-amelî mezhepler ve tasavvufi oluşumlar şeklinde taksim edebiliriz. Amelî mezhepler arasındaki ihtilaflar zaman zaman halk nezdinde bazı sorunlara yol açabilmektedir. Ancak entelektüel kesimde amelî mezhepler arasındaki geçişlerin daha rahat olduğu, hatta “ümmetimin ihtilafında rahmet vardır.” rivayetinin⁶ fehvasınca ihtilaflarının gerçek anlamda bir “rahmet” olarak algılanıp ve bu bilinçle değerlendirildiği görülmektedir. Bundan dolayı da fikhî mezhepler arasındaki ihtilafların İslam toplumlarını çatışır hale soktukları nadirdir. Buna karşılık

4 William A. Haviland- vd. *Kültürel Anrotoloji*, çev, İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu, Kaknüs Yay, İstanbul 2008, s. 263-264.

5 Bkz. Ahzâb, 33/21.

6 Bkz, Ebü'l-Fazl Celeddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyutî, *Câmiü'l-Ehâdis*, Dâru'l- Fikr, t.y, I, 124. Hadisin detaylı yorumu için bkz., Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacilarifin b. Ali el-Münavi, *Feyzu'l- Kadir Şerhi'l-Câmiü's-Sagir*, Dâru'l-Ma'rife Beyrut, 1972, I, 209-212.

siyasî ve itikadî mezhepler/fırkalar, müntesiplerinin algılama biçimine göre problemlerin merkezi olabilmektedirler. Bu tür mezhep hareketlerinde taassuba kapılma oranı amelî mezheplere göre çok daha ileri düzeydedir. Bu tebliğde İslam düşünce tarihinde ve günümüzde çatışan tarafları oluşturması dikkate alınarak daha çok siyasî ve itikadî İslam mezhepleri üzerinde durulacaktır.

Din-Mezhep İlişkisi

Mezhep, din anlayışındaki farklılaşmaların kurumsallaşması neticesinde ortaya çıkan beşeri ve toplumsal nitelikli oluşumlardır. Arapça bir kelime olan mezhep sözlükte görüş, anlayış, öğreti, farklı tutum ve davranış, benimsenen fikir ve gidilen yol gibi anlamlara gelmektedir. Burada mezhep ile kastedilen, İslam’la ilgili görüş, anlayış ve yorum farklılıkları sebebiyle ortaya çıkan siyasî ve itikadî sistemlerdir. Geçmişte ve günümüzde siyasî ve itikadî gayelerle vücut bulmuş olan ve ‘İslam Düşünce Ekolleri’ olarak da tanımlanan mezheplerin bazı özellikleri söz konusudur: Mezhepler Hz. Peygamber’in vefatından sonraki tarihi süreç içerisinde ortaya çıkmıştır. Mezheplerin doğuşundaki en önemli etken insan unsurudur. Her insan özgün bir varlıktır. Her insanın algı biçimi, donanımı, birikimi farklıdır. İnsanın olay ve olguları anlamasında içinde yetiştiği ortamın, coğrafi koşulların, ekonomik yapının ciddi etkisi ve katkısı vardır. Mezhepler dinin anlaşılma biçimleri olup insan ürünüdürler. Dolayısıyla hiçbir mezhep kendisini “ilahi kaynaklı ve tek başına dinin temsilcisi” olarak göremez.⁷

Müslümanlar Hz. Peygamber’in vefatıyla birlikte yeni hayata intibak ederken bazı sorunlarla karşılaşmışlardır. Bu sorunların çözümü noktasında her bir grubun farklı görüşleri olmuştur. Bu yaklaşım ise hemen sonraki dönemlerde ortaya çıkacak olan ekollerin temel dayanakları haline gelmiştir. Bu görüşler sistemleşerek ve toplumsal taban edinerek dini-siyasî yapılara bürünmüşlerdir. Siyasî ve itikadî gayelerle vücut bulan, başlangıçta dinî anlamak ve yaşamak için ortaya çıkan bu oluşumlar, fırka veya mezhep olarak isimlendirilmiştir. Onlar, ileri sürdükleri kelamî görüşleri ve siyasî nazariyeleriyle İslam düşüncesinde fikri özgürlüğün ve özgünlüğün savunucusu olmuşlardır. Ancak belli bir süre sonra asıl amaçlarının dışına çıkarak içtihat, rey ve akıl yürütmeyle ortaya koydukları mezhebi esasları mutlak doğrular olarak görüp başkalarına kabul ettirmeye çalışmışlardır. Nihayetinde de mezhepler, Kur’an’la Müslümanlar arasındaki sıcak diyalogun kesilmesine veya zayıflamasına sebep olmuştur.⁸

7 Bkz. Ethem Ruhi Fiğlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2011, s. 15; Hasan Onat, *Türkiye’de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu Yay, Ankara 2003, s. 128-129; Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, Otto Yay, Ankara 2012, ss. 365-368.

8 Kutlu, *Çağdaş İslami Akımlar ve Sorunları*, Fecr Yayınları, Ankara 2008, s. 9

Diğer dinlerde olduğu kadar İslam için de mezhepleşme son derece normaldir. Düşünce tarihimizde Müslümanları zora sokan husus mezhepleşme olgusu değil, mezhep taassubu ve bunun körüklediği tartışmalar ve çatışmalardır. Zaten günümüz Müslümanlarının aşamadığı veya çözemediği önemli sorunların başında mezhebi mensubiyet ile mezhep taassubunun birbirine karıştırılması gelmektedir. Mezheplerin birbirlerine bakışı ilkeler düzeyinde kaldığı sürece mezhepleşme bir çatışma ve fitne unsuru olmamıştır. Aksine mezhepleşmenin, aynı kulvarda düşünce üreten ekollerin karşılıklı olarak kendilerini yenilemelerine ve bu enerjinin de İslam medeniyetinin kök salmasına önemli oranda hizmet ettiği ifade edilebilir.⁹ Kaldı ki tarihimizde dinî/ mezhebi kimlikler arasında bir geçişkenliğin varlığı da söz konusudur. Bu kimlikler, iç içe geçip beraber yaşayabildiği gibi bazen de ayrı ayrı temsil edilebilmişlerdir. Örneğin herhangi bir kişi hem Eş'arî ve Şafîî ya da Hanefî-Maturidî hem de Nakşî, Kadîrî veya Bektaşî olabilmıştır ve bu durum bir problem olarak algılanmamıştır.¹⁰

Mezhepler yukarıda da ifade edildiği gibi, tıpkı insanın yetişmesi gibi dinamik süreçlerdir. Mezhepler fikri-felsefi boyutu olan, pratik uygulamalarıyla hayatın bizzat içerisinde bulunan, canlı, dinamik toplumsal yapılardır. Mezhepleşme din anlayışlarının temellendirilmesinde sosyolojinin dikkate alındığının önemli bir göstergesidir. İnsan aklının naslarla buluşmasının doğal sonucu olan mezheplerin oluşmasında her bir bireyin ve düşüncenin arka planında daha önce sahip olunan kültür, örf, adet ve diğer müktesebatı etkili olmaktadır. Bu nedenle temel sabiteleri aynı olmakla beraber İslam'ın Orta Doğu'da algılanış veya yorumlanış şekli ile Orta Asya veya Anadolu'da yorumlanışı farklılıklar taşıyabilmektedir.

Günümüzde dünyanın ihtiyaç duyduğu enerjilerin büyük bir kısmının Müslümanların yaşadığı yerlerde bulunması, küresel aktörlerin bu topraklara ilgisini artırmakta, Müslümanların hayatında belirleyici unsurların neler olduğu üzerine kafa yorulmaktadır. Ve bu bağlamda din olarak İslam'ın diğer dinlerden ve medeniyetlerden gelebilecek her türlü kuşatmaları bertaraf edebilecek potansiyele sahip olduğu görülerek İslam ile mücadele edilmesi fikri ileri sürülmektedir.¹¹ Tek blok halinde hareket eden İslam medeniyeti karşısında başarı şansının olmayacağını fark eden aktörler, İslam toplumlarında dinî-mezhebi kimlikler başta olmak üzere, ayrılığı körükleyecek ne kadar unsur varsa hepsini kullanmak suretiyle Müslüman halkların kendi dinamiklerinin farkına varmasını engellenmeye ve Müslümanların enerjilerini bir birlerini yok etmede tüketmelerini sağlamamaya çalışmaktadırlar. Kendi içlerinde adı konulmamış savaşılar yapan Müslü-

9 Mehmet Görmez, "Ayrılık Değil İdrak Çeşitliliği Olarak Mezhepler", *Diyanet Aylık Dergi*, Ocak 2014, sayı 277, s. 4.

10 Kutlu, *Çağdaş İslami Akımlar*, s. 10.

11 Samuel P. Huntington, *Medeniyetler Çatışması*, Der., Murat Yılmaz, Vadi Yayınları, Ankara 1997.

manlar yeni paradigma üreterek küresel kuşatmayı aşma yerine, var olan paradigmalara yapışarak, bir ölçüde de onları kutsayarak zamanın ve toplumların değişmiş olması gibi sosyal psikolojinin kabullerine ters bir bakış açısıyla hakikati geçmişte aramakta, geleceği geçmiş üzerine inşa etmeyi sürdürmektedirler. Bu yaklaşım tarzı Müslümanların dünyayı bir bütün olarak algılamalarını, gelecekle ilgili evrensel ölçekli projeler yapmalarını güçleştirdiği gibi, aynı zamanda Müslümanlar arasındaki ayrılıkları da teşvik etmektedir. Sonuç olarak yeni bir paradigma üretemeyen İslam toplumlarının sahip olduğu din anlayışının Batı karşısında alternatif bir medeniyet üretme şansı olamayacaktır.

Mezhebi Bölünmüşlüğün Tehlikeleri

Birçok değişkenin sebep olduğu mezhebi oluşumlar her din için olduğu kadar İslam için de normal bir süreçtir. Ancak mezhep olarak varlık bulan her düşünce ekolü, doğası gereği, açıkça ifade etsin veya etmesin kendini hakikatin merkezinde görmekte, “hakikat”ın ve buna bağlı olarak da kurtuluşa eren grubun (fırka-i naciye) sadece kendisi olduğunu iddia etmektedir.¹² Bu mezhepler/düşünce ekolleri, kendi ideolojilerini kurmak, meşruiyetlerini sağlamlaştırmak için tarih üstü veya literal bir tarzda naslara müracaat etmekte ve bu sayede müntesiplerinin davranışlarına yön veren bir algı inşa etmektedirler. Bu aşamadan sonra mezhep din olarak algılanmakta ve mezhepleşme, çatışmayı körükleyen en önemli unsur olarak varlık bulmaktadır.

Toplumların örtük referans sistemi dediğimiz zihniyeti, tarih bilinci, dinleri ve mezhepleri insanın yetişmesinde etkili olan unsurlardır. Yine bu bağlamda günümüz İslam toplumlarında mezhepler ise “verili bir kimlik” olarak kabul edilmektedir. Mezhepleşme, insanın içinde yaşadığı ve baskın olan değerleri ifade ettiği için sosyal hayata kolay intibakına katkı sağlayabilir. Bir mezhebe bağlı olmak, mezhebin ilkelerini benimsemek, bireylerin tatmin duygusu yaşamalarını sağladığı gibi, aynı zamanda güçlü ilişkilerin/networkun olduğu bir grup aidiyeti de oluşturur. Bu kimlik etrafında oluşan grup, kendi içerisinde duygusal yönü de olan ilişkiler ağının oluşmasını sağlamaktadır. Artık diğer mezheplerden veya başka unsurlardan, bağlı olunan mezhebe yönelik eleştiriler ve saldırılar bizzat müntesiplerinin kendilerine, kimliklerine yönelik tehdit olarak algılanmakta ve bunlar karşısında tüm grup kenetlenmektedir.

İslam dininin önemli iki mezhebi olan Sünnilik ve Şiiğin hâkim olduğu yerlerde büyüyen bir çocuğun yetişme sürecinde tabii ki öncelikle dinin bizzat kendisinin esas unsur olarak yer alması gerekir. Öncelikle bireylerin Müslüman olmakla yükümlü ol-

12 Şiilerin iddiaları için bkz., Ebû Sadık Süleym b. Kays el-Hilâli, *Kitâbu Süleym b. Kays el-Hilâli*, tahkik, Muhammed Bakır el-Ensârî, Neşrû'l-Hadi, Kum 1995, s. 333, 432. Sünni iddialar için bkz. Ebû Mansur Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed Temimi Abdülkahir Bağdadi, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, tahkik, Muhammed Osman Haşet, Mektebetü İbn-i Sina, Kahire ty, s. 23, 271 vd.

duğu bilinci verilmelidir. Bu bağlamda mezhepler, birinci kimlik olması gereken “Müslüman”lık şemsiyesi altında var olan oluşumlar olarak değerlendirilmelidir. Hâlbuki aksi bir yetişme sürecinde yani mezhebi kabullerin esas alındığı, mezhebin düşüncelerinin ve ilkelerinin hakikatin tek doğru hali olarak görüldüğü bir ortamda bireyin diğer mezheplerle iletişim kurması zorlamaktadır. Çünkü bu önemli iki mezhebin kaynaklara yaklaşımları, İslam düşüncesinde önemli karşılıkları olan bazı kavramları ele alış tarzları farklılıklar taşımaktadır. Örneğin Şii düşüncede sünnet ve hadis tanımları Sünni düşünceden farklıdır. Sünni düşüncede hadis; Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirlerine denilmekte iken, Şii düşüncede ise bu tanıma masum imamların söz, fiil ve takrirleri de eklenmektedir. Hadislerin rivayet edilmesi söz konusu olunca bu konuda en önemli katkı, İslam’ın sonraki nesillere aktarılmasını sağlamış olan sahabe-i kirama aittir. Mezhepler bu konuda da farklı düşünmektedirler. Örneğin Sünni telakkide sahabenin tamamı adalet sahibi olarak sunulurken¹³, Şii düşüncede bu sıfat sadece birkaç sahabeye verilmektedir. Şii düşüncedeki tanımına göre sahabe sayısı oldukça azdır. Şiiler, sahabeden Cemel ve Sıffin’a katılmış olanların tamamının adalet şartını yitirdiğini düşünmektedir. Ayrıca bizzat Allah tarafında halife olarak atanan Hz. Ali’yi ilk halife olarak kabul etmemeleri, halifeler konusundaki düşünceleri nedeniyle zaten günahkâr olmuşlardır.¹⁴ Dolayısıyla onlardan herhangi bir rivayet alınamaz. Bun nedenle Şiiler, kendilerine alternatif bir sened zinciri oluşturmuşlardır. Şii düşüncede hadisin sened zincirinde masum imamlardan birinin olması esastır. Aksi halde rivayet sahabeye ve tabiine dayansa bile hadis değeri taşımaz.¹⁵

Şii düşüncede Hz. Peygamber’in hanımı Hz. Aişe’nin de içlerinde olduğu çok sayıda sahabe, bu algı nedeniyle sıklıkla eleştiri konusu edilmekte, bu eleştirilerin zaman zaman hakarete dönüştüğü görülmektedir. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’in Ehl-i Beyt’in hakkı olan imameti zorla ve düşmanca ellerinden aldığı, gasp ettiği ifadeleri kaynak-

13 Bkz., Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dil*, Dai-retü'l-Mearifi'l-Osmaniyye, Haydarabad 1952, I, 7-8; Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed İbn Abdilber, *el-İstıab fi Marifeti'l-Ashab*, tahkik, Ali Muhammed el-Bicavi, Daru'l-Cil, Beyrut 1992, I, 19; Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gâbe fi Marifeti's-Sahabe*, Dârü's-Şaab, Kahire 1970, I, 2-3; Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalani, *el-İsabe fi temyizi's-sahabe*, tahkik, Taha Muhammed ez-Zeyni, Kahire 1917, I, 9-10.

14 Muhammed Bakır b. Muhammed Taki b. Maksud Ali Meclisi, *Bihârü'l-Envari'l-Câmia li-Düreri Ahbari'l-Eimmeti'l-Ethar*, Beyrut 1983, XXVIII, 36; Muhammed Hüseyin b. Ali b. Rıza Kaşifülgita, *Aslû's-Şia ve Usuluha*, Dârü'l-Edva, Beyrut 1990. 295 s. 122.; Ahmed Hüseyin Yakup, *Nazariyyetü Adaleti's-Sahabe*, Kum, 1413, s. 97

15 Muhammed Salih el-Mâzenderî (v.1081), *Şerhu usûl'l-Kâfi*, tahkik, Mirza Ebu'l Hasan eş-Şarâni, Daru'lhyi't-Turâsi'l-Arabiyyi, Beyrut 2000, II, 26.

larda yer almaktadır.¹⁶ Bu kaynakların beslediği zihinler, tarihin bir döneminde yaşanıp bitmiş hadiseleri günümüze taşıyarak kendilerine meşruiyet alanı açmaya çalıştıkları gibi, günümüzü tarihe taşıyarak da bir çeşit anakronizme düşmektedirler. Mesela, 22 Şubat 2006'da Irak'ta, Samarra şehrindeki Askeriyye Camisine bir saldırı düzenlenmiş ve caminin altın kubbesi yıkılmıştır. Şii'iler bu saldırılar karşısında Sünni camilere yüz almış sekiz karşı saldırıda bulunmuşlardır. Yapılan bir radyo programında, "Bu saldırıların sorumlusu kimdir?" şeklinde bir soru sorulmuştur. Arayanlardan biri kendinden emin bir şekilde "Caminin kubbesini kimin yıktığını biliyorum: Bunu Ebu Bekir ve Ömer yaptı." demiştir.¹⁷ Sadece bu örnek bile, Şii müşterek hafızanın veya mezhebi kabullerin meseleye yaklaşım tarzını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu durum, günümüzdeki Müslüman toplumlarının bugünü ve yarını için tarihin bir taşıyıcı kolon olması gerekirken bir kambura dönüştürüldüğünün önemli bir göstergesidir. Eğer tarih eleştirel bir bakış açısıyla okunsaydı, idealize edilen bu sıkıntılı geçmişin günümüzü şekillendirmesine fırsat verilmez, Müslümanların müşterek hafızasındaki problemleri algılar günümüzü belirleyemezdi. Oysa günümüzde mezhebi bölünmüşlüğü net olarak görüldüğü yerlerde durum tam tersi bir görüntü sergilemekte ve yaşanmış yanlışlıklar, aynı yanlışları yaşayacak radikal nesiller yetiştirmeye devam etmektedir.

Müslümanlar dün olduğu gibi bugün de hayata bakışlarını din üzerinden değil de daha dar çaptaki mezhep üzerinden temellendirdikleri ve daha çok kendi mezhebinin kaynaklarından beslendikleri için, fanatik veya mutaassıp olmak için fazladan bir gayrete gerek kalmamaktadır. Örneğin ilk dönem kaynaklarında sahabe aleyhine yer alan rivayetlerin sonraki nesillerde küfretmeye dönüştüğünü görmekteyiz. Çünkü bu kaynaklar müntesiplerinin algı dünyasının inşası sürecinde en aktif unsurlardır. Burada artık mezhebi taraftarlık keskinleşmiştir. Kendini hak, diğerini "öteki" olarak konumlandıran bu bakış açısında çatışmaların çıkması kaçınılmazdır. Mezhepler arasında çatışmalar başladığında hem mezhepler arasındaki ilişkiler hem de toplumun hiyerarşisi bozulur; ilişkiler kopma noktasına gelir, nihayetinde keskinleşen kutuplaşmalar ortaya çıkar. Artık taraflar birbirini duymaz, anlamaz, hatta fark edemez hale gelir.

Öte yandan amaçtaki saptamalardan dolayı mezheplerin birbirlerini dışlayıcı söylemleri rahatlıkla kullanıldıkları görülmektedir. Aslında "bizim mezhep/cemaat" vurgusunu daha çok hakikat iddialarının birbiriyle yarıştığı ve her bir görüşün kendini karşı

16 Birkaç örnek için bkz. Ebû Cafer Sıkatü'l-İslâm Muhammed b. Yakub b. İshak Küleynî, *el-Usul mine'l-Kaşı*, tashih, Ali Ekber el-Gaffari, Dâru Saab, Beyrut 1980, I, 531; Süleyman b. Kays, *a.g.e.*, 416; Muhammed Bakır b. Muhammed Taki b. Maksud Ali Meclisi, *Biharü'l-Envari'l-Câmia li-Düreri Ahbari'l-Eimmeti'l-Ethar*, Beyrut 1983, XXX, 121, 381; Ali b. Yunus el-Amili, *es-Sıradü'l-Müstakim*, tahkik, Muhammed Bakır Behbudi, yy, 1384, III, 161.

17 Muhammed b. El-Muhtar eş-Şankiti, *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünni-Şii İlişkileri*, çev., İdris Çakmak, Mana Yayınları, İstanbul 2012, s. 7-8.

tarafın tezlerine karşı savunmak zorunda kaldığı ortamlarda rastlanmaktadır. Bununla beraber çatışma ortamında karşıdakini devre dışı bırakacak her türlü enstrümanın kullanımı söz konusudur. Mesela, kendini hakikatin merkezinde gören bir mezhep fırka-i naciye, hak, doksi vasıflarını kendisine uygun görürken, öteki kabul ettiği mezhebe batıl, heteredoksi, rafıza vb. kavramlarla yüklenebilmektedir. Bireyin oluşan bu kategoriler üzerinden kendini sunması, kimliğini, “öteki” olarak kabul ettiği mezhep üzerinden okumasıdır. Mezhep çatışmalarının sürdüğü bir ortamda “karşıtlık” veya “ötekileştirme” unsurunun mezheplerin birbirlerini var eden bir unsur olarak değerlendirildiğini söyleyebiliriz.

Mezhepler insanları Şii-Sünni, Şafii-Hanefi, Maturidi-Eşari gibi bir kategorinin örnekleri olarak sunmak mıdır, yoksa keskin kategoriler olarak tanımlama çabası mıdır? İkinci durumda yani tanımlama çabasında artık bölünmüşlük düşüncesi netleşmiştir. Mezhepler açısından en tehlikeli durum, “biz” ve “onlar” ayrımının dillendirilmeye başlanmış olmasıdır. Zira “biz” ve “onlar” ayrımı yalnızca iki ayrı insan grubunu değil, tümüyle farklı iki tutum arasında duygusal bağlanma ve antipati, güven ve kuşku, güvenlik ve korku, işbirliği ve çekişme arasındaki ayrımı temsil eder. “Biz”, ait olduğumuz grup anlamına gelir. Bu grup içinde olanları gayet iyi anlarım ve anladığım için nasıl sürdüreceğimi bilirim, kendimi güvenli ve evimde hissederim. Bu grup âdeta benim doğal ortamım, içinde olmaktan hoşlandığım ve huzur içinde döndüğüm yerdir. “Onlar” ise tersine ne ait olmayı isteyebileceğim ne de istediğim bir grubu anlatır. Dolayısıyla o grupta neler olup bittiğine ilişkin gözümde canlanan şeyler belli belirsiz ve kopuk kopuktur; o grubun işleyişine ilişkin pek bilgim yoktur ve bu yüzden o grubun yaptığı her ne ise benim için genelde kestirilemez ve aynı şekilde korkutucu şeylerdir. Ben, “Onların” temkinli tutumumu ve endişelerimi aynı geçer akçeyle geri ödediklerinden, kuşkularıma karşılık kuşku duyduklarından ve benim onları onaylamadığım gibi onların da bana hınç beslediklerinden kuşkulanırım. Bundan dolayı, onlardan beklediğim çıkarlarıma karşı hareket etmeleri, bana zarar vermeyi ve başıma bir çorap örmeyi istemeleri ve felaketimden mutluluk duymalarıdır.¹⁸

Mezhepler arasındaki ilişkiler “biz” ve “onlar” veya “ben” ve “öteki” şeklindeki bir keskin ayrım etrafında yürümeye başlanmışsa bu, artık onlar arasında ara tonların yokluğu anlamına gelir. Grup fikri ve onun etrafında oluşturulan birliktelik öylesine güç kazanır ki, artık insan mezhebini ailesi olarak düşünür, aile kutsallığı kadar mezhebine kutsallık atfeder. Çünkü insan nasıl evinde rahat ediyorsa işte bu mezhebi kimliği ile de kendini huzur ve güven içerisinde hissetmektedir. Bu nedenle o, her türlü saldırıdan azade tutulmaya çalışılır. Onun hakkındaki her türlü eleştiri baştan yanlıştır. Eğer grup içinden bir eleştiri gelirse bunları yapanlar “öteki”lerin ajanlarıdır ve bu saldırılar

18 Bauman, *a.g.e.*, s. 51.

karşısında “biz” güçlerimizi birleştirerek karşı koymak durumundayız anlayışı kendiliğinden oluşur.¹⁹

Mezhep Taassubu ve Çözüm Yolları

Mezhep taassubu; bir mezhebin en temel karakteristikleri adına diğer mezheplere, düşünce ekollerine karşı koyma kararlılığı, istenci veya zihnin işleyişini bağlı olunan grubun kodlarına göre konumlandırma şeklinde tanımlanabilir. “Taassup” ortak paydasında buluşan gruplar, bireysel duyguları kendi bünyesinde eriten ve mensuplarının taleplerinin giderek çoğunluğun taleplerinin rengine büründüğü daha homojen ve daha ateşli bir grup haline gelir. Mezhep mensubiyetine yüklenen büyük anlamlar, onun bir fetişizme ve dini bir değere ulaşmasına neden olmaktadır. Bu durum, söz konusu algıya veya taassuba derinlik kazandırıp daha da güçlü hale getirmektedir. Günümüzde mezhep taassubu, kendi paradigmaları eşliğinde oluşan birikim nedeniyle evrenselleşme temayülü taşımaktadır. Artan iletişim ağları ve grup ruhunun yoğun şekilde oluşması, mezhebi taassubu benimseyen ateşli taraftar gruplarının oluşmasına katkı sağlamaktadır. Grup aidiyeti nedeniyle gruba mensup her birey, kendisini sonsuz sayıda başka insanla temas halinde hissetmektedir. Oysa geçmişte de mezhep taassubu söz konusuydu, ancak onlar arasındaki ilişkiler günümüze göre daha kopuktu ve dolayısıyla da öteki olarak kabul ettikleri gruplara karşı duyulan öfke ve nefret de kopuktu, bütünsel bir karakter taşımamaktaydı.

Mezhep taassubu, fikri üretkenliği sekteye uğratarak düşünce dünyasında bir donuklaşmaya yol açabilmektedir. Mezhep liderlerinin “mutlak” otorite olarak kabul edilmesi ve çözümlerin sadece bu otoritelerin eserlerinde aranmaya başlanması sıkıntıları artırmaktadır. İnsanlar bağlı bulundukları mezhebin dışına çıkamayarak doğru veya yanlış olabileceğini düşünmeden kendi mezhebinin görüşlerini savunmakta ve mezhep mensuplarıyla aynı doğrultuda tavır geliştirebilmektedir. Mezhebi hassasiyetler bazen kişisel görüşlerin veya aklın önüne geçebilir, insanlar makul yaklaşımlar yerine duygusal yaklaşımlar sergileyebilirler. Bazen bir siyasetçinin sırf bilgi eksikliğinden dolayı dahi olsa farklı ülkelerde yaşayan mezhep mensupları aleyhinde verdiği bir demeç kendi ülkesinde yaşayan söz konusu mezhebe mensup insanları üzebileceği gibi o insanların aleyhte tavır almasına da yol açabilir.²⁰

Mezhep taassubu her dönemde toplumları karşı karşıya getirme, kutuplaştırma ve çatıştırma eğilimleri taşıyan bir husustur. Bu özelliği dolayısıyla hem geçmişte hem de günümüzde etkili bir şekilde kullanılmıştır. Bugün Orta Doğu’da tam bir cinnet hali

19 Bauman, *a.g.e.*, s. 55.

20 Bkz. Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, İstanbul, Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2010, s. 40.

yaşanmaktadır.²¹ Bu bölgede mezhepler yine en etkili çatışma aracı olarak kullanılmaktadır. 2003 Irak işgali, 2011'den itibaren ise Arap Baharı denilen siyasal halk hareketleriyle Müslüman ülkeler ciddi anlamda sarsılmışlardır. Yaşanan gelişmeler tarihin kritik bir eşiğini geçmekte olduğumuza işaret etmektedir. Bu süreç, bölgede yüzyıllardır yerleşik mezhepleri ister istemez etkilemekte, toplumlarda özellikle (de) mezhepler arasındaki sükûneti bozmakta, dinmiş gerilimi yükselterek fay hatlarını tetiklemekte, mezheplerin çatışmacı potansiyelini harekete geçirerek tehlike sinyalleri vermektedir.²²

Mezhepler arasında diyalog yerine çatışma ortamı söz konusu olursa bu durum, çatışan tarafların kendilerini öne çıkarma duygularını besler ve rasyonel müzakere ve anlaşma ihtimalini ortadan kaldırır. Çatışma ortamının sürmesi, başlangıçta küçük olan görüş ayrılıklarının zamanla kapatılamayacak kadar derin uçurumlara dönüşmesine neden olur. Öyle bir hale gelir ki, artık taraflardan hiçbiri, ihtilafın/çatışmanın başlangıçtaki nedenini hatırlamaz. Aksine, iki taraf da şimdiki kavgalarının şiddetinin büyümesine kapılır ve bu doğrultuda argümantasyona yönelir. Netice de bu tartışma, iki mezhep arasındaki var olan iletişimin kesilmesine neden olur. Mezhepler arası ilişkiler, iş ilişkisine indirgenir, sosyal ve dinî bağlantılardan uzak durulur, fiziksel yakınlaşmanın manevi bir yakınlaşmaya dönüşmesine fırsat verilmez. Unutulmamalıdır ki, çatışma ortamının belirlediği ilişkilerde mezheplerin aynı yerde bulunmaları, aynı havayı solunmaları, onların birlikte hareket etmeleri ve barış içerisinde yaşamaları için yeterli sebep olarak görülmez. Çünkü aralarında ön yargıların ve hınç duygusunun neden olduğu zihni bir kopma meydana gelmiştir. Oysa fiziki ve zihni her türlü uzaklaşma, sağlıklı iletişimin önündeki engellerdendir. Bugün günümüz Müslümanları arasında yaşanan durum tam da işaret ettiğimiz gibidir. Aynı bölgede, aynı yerde yan yana ve iç içe yaşamalarına rağmen birbirlerine yabancı bir hal söz konusudur.

Mezhepler, ortaya çıktıkları siyasi, içtimai ve ekonomik şartların ürünüdürler ve doğdukları dönemin fikir akımlarıdır. Buna göre bir mezhebin esaslarının gelecek zamanlar için de geçerli olduğunu kabul etmek, onun evrenselliğini kabul etmek demektir. Kur'an'ın dışındaki bütün görüşler beşer ürünü olduğu için, evrensel boyutlar taşımalarına rağmen, mutlak anlamda evrensel olmayacağından, hiç bir mezhep, siyasi parti ve tarikat evrensel bir din olan İslam'ı bütün boyutlarıyla temsil ettiğini iddia edemez. Oluşturulacak temsil makamları veya kuruluşları, İslam'ı değil Müslümanları temsil eder. O zaman yapılan yanlışların faturası, İslam'a değil, onu yapan Müslümanlara ait olur. Müslüman için Şii, Sünni veya benzeri ikinci bir etiket, dinî açıdan zorunlu

21 Onat, "Irak'ta Yaşanan Cinnet: Şii-Sünni/ Mezhep Çatışması Üzerine <http://www.hasanonat.net>, 17.03.2014.

22 Bkz. Bkz. Mehmet Ali Büyükkara, "Mezhep Çatışmaları İslam Âlemini Nereye Götürüyor?", *Diyanet Aylık Dergi*, Ocak 2014, sayı 277, s. 17.

değildir. Bu yüzden ortaya çıkan fikir ekolleri kendilerini bu dinin yegâne temsilcisi veya savunucusu kabul ederek fikirlerini başkalarına kabul ettirme sevdasından vazgeçmeli, her fikrin yeri ve zamanı geldikçe ifade edilmesine izin verilmelidir. İslam dünyası yeni fikirlerin ifadesine tahammül etmedikçe doğruları öğrenemeyecek ve bir ilerleme kaydedemeyecektir.²³

Mezhep taassubunun önüne geçebilmek için mezhepler hakkında doğru bilgilenmek şarttır. Doğru bilgi, Müslümanlar arasında sağlıklı iletişimin kurulmasında da önemlidir. Doğru bilgiye sahip olabilmek için mezheplerin şu ana kadar oluşan İslami birikimi/geleneği iyi anlamaları gerekmektedir. Bunun içinde Müslümanların tarihlerini eleştirel bir yaklaşımla yeniden okumaları elzemdir. Bugünü doğru okuyabilmek için atılacak etkili adım, geçmişte düşülen yanlışlarla dürüstçe yüzleşebilmektir. Bu, aynı zamanda mezhepler arasındaki ön yargı, hınç ve antipati duvarlarının aşılmasına yardımcı olacaktır. Çünkü şu an Müslümanlar arasında gerçekleşmekte olan mezhep çatışmalarının dayanağını, yanlış algılanan din ve tarih telakkisi oluşturmakta, geçmişin problemleri bizi meşgul etmeye, bize yeni problemler üretmeye devam etmektedir.²⁴

Tarihin belli bir dönemini ilgilendiren hadiseler ve bunlar üzerine kurulmuş siyasi teoriler dinin veya imanın bir parçası olamayacağı gibi, günümüz Müslümanının beklenmelerine de cevap vermekten uzaktır. Mesela, ne çürük esaslar üzerine kurulmuş imamet nazariyesi ne de buna tepki olarak doğmuş Sünni hilafet nazariyesi bugün için siyasi düşüncedeki bunalımı çözecek niteliğe sahiptir. Artık siyasi meselelerin çözümünün insana bırakıldığı gerçeğini kabul etmemizin zamanı gelmiştir. Günümüz Müslümanı hangi mezhepten ve görüşten olursa olsun, kendi problemlerine sadece geçmişten değil günümüzdeki insan birikiminden de yararlanarak çözümler üretmelidir. Bunun da tek yolu ortak payda olan Kur'an'da birleşmekten geçmektedir. Biz, ilk dönem Müslümanlarının yaptıklarından sorumlu olamayacağımız gibi, onlar da bizim yaptıklarımızdan sorumlu tutulamazlar. Mezhepler arasında var olan sorunları konuşarak tartışarak çözmek geçerli olan yoldur, buna karşın her ne gerekçe ile olursa olsun şiddeti doğuruyorsa uzak durmak gerekir. Zira şiddetin ve baskının olduğu yerde fikir hürriyeti sona erer.²⁵

Mezheplerin, dinin “insan tarafından anlaşılma biçimleri” olduğu, dolayısıyla da hiçbir mezhebin tek başına mutlak hakikatin temsilcisi olamayacağını anladığımızda, yaşadığımız yerlerde birden çok mezhebin varlığı sorun olmaktan çıkacaktır. Doğru bilgilenme olmadan doğru anlamaktan söz etmek mümkün değildir. Bilgilerin yanlış olduğu yerde, yorumların ve oluşan din anlayışının yanlış olması kaçınılmazdır. Yanlış anlaşılmanın ise doğru algı ve bakış açıları, nihayetinde ise bireysel ve toplumsal huzur

23 Kutlu, *Çağdaş İslam Akımları*, s. 58.

24 Bkz. Onat, *Din Anlayışında Değişim Süreci*, s. 17.

25 Kutlu, *Çağdaş İslam Akımları*, s. 58-59.

imkân ve ortamları oluşturması imkânsızdır. Bundan dolayı da İslam toplumlarının din ve mezhep algılarına ilişkin bir zihniyet değişimine ihtiyaç olduğu da kabul edilmelidir. Bu durum, doğru bilgilendirilmenin besleyeceği süreçleri gerekli kılmaktadır. Daha çok zamana, çabaya ve hoş görüye ihtiyaç vardır. Başta dinî çoğulculuk olmak üzere her türlü çoğulculuğun tartışıldığı günümüzde Müslümanların “mezhepler üstü”²⁶ düşünmeye başlamaları artık bir zorunluluktur. Bunun için de var olan mezheplerin tamamının İslam’ın anlaşılma biçimleri olduğu, bunların her ne suretle olursa olsun İslam’la özdeşleştirilmelerinin mümkün olamayacağı kabul edilmelidir.

Mezhepler arası ilişkilerimizin kırılma ve zayıf olması özellikle mezheplerin bir konuda fikir beyan ederken veya tutum takınırken ortaya çıkan hazin hususlardır. Mezheplerin barış içerisinde yaşayabilmelerinin yolu, ilişkilerin ahlaki sorumluluk temelli yürütülmesinden geçer. Temel hedef, insani ilişkilerde “öteki”nin refahı ve iyiliği için sorumluluk duymaktır. Biz buna “ahlaki sorumluluk” diyebiliriz. Ona motivasyon sağlayan unsur ise ne ceza korkusu ne de kişisel-toplumsal birtakım beklentiler olmalıdır. Bu motivasyon, gerekçesi gereği ötekinin ne yaptığına ve ne tür bir kişi olduğuna da bağlı olarak değişmez, artmaz ya da azalmaz. Zira sorumluluk, her türlü menfaatten, bencillikten bütünüyle arınmış ve koşulsuz olduğu müddetçe ahlakidir.²⁷

Sonuç

Mezhepler, Müslümanların din anlayışlarındaki farklılıkların zamanla kurumlaşması sonucu ortaya çıkmış sosyal olgulardır. Mezhepler beşeri oluşumlardır ve bu nedenle hiç birinin hakikatin tek ve ilahi temsilcisi olduğunu iddia etme hakkı ve yetkisi yoktur. Ancak mezheplere böyle bakılması, diğer mezheplerin varlığını kabul eden, mezhep taassubunun ötekileştirici söylem ve davranışlarından uzak durulduğunu gösteren doğru bir tavır olacaktır. Bu yaklaşım tarzı, mezhepler arası ilişkilerin oluşması ve uzlaşmanın sağlanabilmesi açısından da bir zorunluluktur.

Yeni yetişen kuşaklara, mezheplerin birer verili kimlik olmadığı, mezhebi kimliğin bir tercih meselesi olduğu, tarihte ortaya çıkan mezheplerin tamamının kendi şartlarının ürünü oldukları gerçeğini, geliştikleri toplumun ve dönemin sorunlarına çözüm üretme refleksinin bir neticesi olarak karşımıza çıktıklarını ve dolayısıyla da onların görüşlerinin genel geçer bir hakikat olarak kabul edilemeyeceğini öğretmek gerekir. İslam’ı mezheplerden hareketle değil, temel kaynaklarından hareketle öğrenmenin gerekliliği üzerinde durulmalıdır. Eğer din yerine mezhebi ilkelerin öğretilmesi esas alınırsa bu, dinin insan hayatıyla buluşması noktasında oldukça faydalı birer araç olan mezheplerin amaç haline dönüşmesine yol açacaktır. Oysa bize emrolunan, mezhebe mensubiyet değil, Müs-

26 Onat, *Din Anlayışında Değişim Süreci*, s. 16.

27 Bkz., Bauman, *a.g.e.*, 81-82.

luman olmaktır. Aksi bir durumda naslarla ilişkimiz tamamen mezhebi kabullerden hareketle ve faydacılık esası üzerine kurulacaktır. Üstelik de mezhebi faydacılık, grupsal çıkarlar ya da mezhebi mensubiyet ardına saklanmış kavmiyetçi-histerik çıkarlar esası üzerine kurulacaktır. Bu da nassların bir bütün olarak anlaşılmasını engelleyecektir.

Mezhebi taassubun her türlüünden uzak durmak gerekir. Zira taassup, mezheplerin çatışma unsuru olacak potansiyellerini harekete geçirir, mezhebin biricik ve hakikatin tek temsilcisi gibi algılanmasına neden olur. Mezhepler, kendilerini dinin ve hakikatin tek temsilcisi olarak görmedikleri ve kendi görüşlerini diğerlerine zorla kabul ettirme çabaları içerisinde olmadıkları sürece, düşünce geleneğimiz açısından son derece önemli birer zenginliktirler. Aksi halde meseleleri mezhebi kimlik üzerinden temellendirmek ve bunu ısrarla savunmak, mezhebin bir aşırılık fenomenine dönüşmesine ve dolayısıyla da taşınamaz yük haline gelmesine neden olmaktadır.

Mezhepler arasında var olan ihtilafların, çatışmaların en aza indirgenebilmesi için mezhepler hakkında doğru bilgi sahibi olmak son derece önemlidir. Bu amaçla, mezhebi kaygılarla yazılmış eserlerden ziyade İslam'ın asli kaynaklarına müracaat edilmesi gereği açıktır. İslam'ın bütün kimlikleri kuşatıcı ortak paydasında yer almak, mezhep taassubuna dayalı ayrımcılıklara iltifat etmemek, özellikle ilmi mahfillerde tartışılacak derinlikteki mevzuların halk içerisinde tartışılması suretiyle kutuplaşma zeminine imkân hazırlamamak da mezhepler arasındaki ihtilafların asgari düzeye indirilmesinde yardımcı olacak diğer önemli hususlardır. Aksi takdirde taassup kıvılcımının neden olacağı fitne ateşinde yanan taraflar sadece Müslümanlar olacaktır. Bu anlamsız savaş (lar)ın fayda sağlayacağı kişiler, Müslümanları üzerinde plan yapan küresel aktörler olacaktır.

KAYNAKÇA

- Amili, Ali b. Yunus, *es-Sıradü'l-Müstakim*, tahkik, Muhammed Bakır Behbudi, 1384.
- Bağdadi, Ebû Mansur Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed Temimi Abdülkahir, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, tahkik, Muhammed Osman Haşet, Mektebetü İbn-i Sina, Kahire ty.
- Bauman, Zygmunt, *Sosyolojik Düşünmek*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2009.
- Ebû Sadık Süleym b. Kays el-Hilâli, *Kitâbu Süleym b. Kays el-Hilâl*, tahkik Muhammed Bakır el-Ensârî, Neşrû'l-Hadi, Kum 1995.
- Fıglalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2011.
- Gökarp, Yusuf, "Bölgesel Sorunların Çözümünde Mezhep Faktörünün Yeri ve Önemi", *II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu* 1-2 Ekim 2012, Adana.
- Görmez, Mehmet, "Ayrılık Değil İdrak Çeşitliliği Olarak Mezhepler", *Diyanet Aylık Dergi*, Ocak 2014.

Huntington, Samuel P., *Medeniyetler Çatışması*, Der., Murat Yılmaz, Vadi Yayınları Ankara 1997.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed *el- İstıab fi Marifeti'l-Ashab*, tahkik, Ali Muhammed el- Bicavi, Daru'l-Cil, Beyrut 1992.

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris *el-Cerh ve't-ta'dil*, Dairetü'l-Mearifi'l- Osmaniyye, Haydarabad 1952.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed el-Askalani, *el-İsabe fi temyizi's-sahabe*, tahkik, Taha Muhammed ez-Zeyni, Kahire 1917.

İbnü'l-Esir, Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim *Üsdü'l- Gâbe fi Marifeti's- Sahabe*, Dârü's-Şaab, Kahire 1970.

Kaşifülgıta, Muhammed Hüseyin b. Ali b. Rıza, *Aslû's-Şia ve Usuluha*, Dârü'l-Edva, Beyrut 1990.

Kutlu, Sönmez *Çağdaş İslami Akımlar ve Sorunları*, Fecr Yayınları, Ankara 2008.

-----, *Mezhepler Tarihine Giriş*, İstanbul, Değerler Eğitim Merkezi Yayınları, 2010.

-----, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, Otto yayınları, Ankara 2012.

Küleyni, Ebû Cafer Sikatü'l-İslâm Muhammed b. Yakub b. İshak, *el-Usul mine'l-Kâfi*, tashih, Ali Ekber el-Gaffari, Dârü Saab, Beyrut 1980.

Mâzenderi Muhammed Salih, *Şerhu usûl'l- Kâfi*, thak, Mirza Ebu'l Hasan eş- Şarânî, 1.Bs., Daru İhyi't- Turâsi'l Arabiyyi, Beyrut 2000.

Meclisi, Muhammed Bakır b. Muhammed Taki b. Maksud Ali, Biharü'l-Envari'l-Câmia li-Düreri Ahbari'l-Eimmeti'l-Ethar, Beyrut 1983.

Münavi, Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tacilarifin b. Ali, *Feyzu'l- Kadir Şerhi'l-Câ-miü's-Sagır*, Dârü'l-Ma'rife Beyrut, 1972.

Onat, Hasan, "Irak'ta Yaşanan Cinnet: Şii-Sünni/ Mezhep Çatışması Üzerine [http:// www.hasanonat.net](http://www.hasanonat.net), 17.03.2014.

-----, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara Okulu yay, Ankara 2003.

Suyutî, Ebû'l-Fazl Celaeddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Câmiü'l-Ehâdis*, Dârü'l- Fıkr, ty.

Şankiti, Muhammed b. El-Muhtar eş-, *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünni-Şii İlişkileri*, çev., İdris Çakmak , Mana Yay, İstanbul 2012.

William A. Haviland- vd. *Kültürel Antropoloji*, çev, İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008.

Yakup, Ahmed Hüseyin, *Nazariyyetü Adaleti's- Sahabe*, Kum, 1413.

OTURUM BAŞKANI- Evet, ben de çok teşekkür ediyorum Hanifi Bey’e. Tam da vaktinde bitirdi sunumunu.

Burada rahmete vesile olur diye Muhammet Hamidullah hocamızı tam da konuşmayı yaptığı bu diyarda -Erzurum’da yapmıştı konuşmasını- rahmetle anmak isterim.

Bir gün kendisine –belki benim gibi dinleyen de vardır aranızda,– denildi ki, siz telfikten yana yani mezheplerin birleştirilmesinden yana imişsiniz. O, “Evet, ben bir telfik istiyorum, ama sizin anladığınız manada, Sünni mezhepler arası bir telfik değil, İslam dünyasında bir Sünni-Şii telfikini çok istiyorum. Eğer bu gerçekleşirse İslam dünyası huzura kavuşacağı gibi, yeryüzü de Müslümanları tanımada çok daha önemli mesafeler alabilir.” demişti.

Onun için bizim çok önemli bu tür güncel konularımız üzerinde ne kadar çok konuşursak yeridir.

Hatta biz bunu bu yıl Din İşleri Yüksek Kurulunun şûra konusu yapmayı düşündük. Sonra bunun birtakım yönlerini düşününce, şimdilik bunun geri bırakılma kararı alındı değerli arkadaşlarım.

Bir büyük âlimimizin yine ifade ettiği gibi, bir insanın benim yolum doğrudur, haktır deme hakkı vardır, ama yegâne doğru ve hak yol benim yolumdur deme hakkı yoktur, anlayışını kabul etmemiz çok önemli.

Mezhepler konusu İslam dünyasının en kritik konularından biri. Çünkü bugün artık Avrupa’da özellikle bazı ülkeler mezheplerden ziyade ortak menfaatlerinde birleşiyorlar. Mesela, çok yakinen bildiğim arkadaşlarım var. Avrupa’da kalmış, doktora yapmış arkadaşlar bunlar. Mesela, Şia mezhebi üzerine tez yapmak istiyorum diyen bir arkadaşımıza –ki benim talebemdir– “Şia dini” üzerine tez tabirini ısrarla kullanması istenilmiştir. Avrupa’daki mezhepler din gibi algılanıyor malum.

Onun için bu konular bizim çokça üzerinde durmamız gereken ve mutlaka bir anlayış geliştirmemiz gereken hususlardır.

Şüphesiz tarihteki bu şeyleri tamamen aşmak mümkün değil, ama burada çok yakıcı yönleri izale etmek mümkün.

Nitekim Diyanet İşleri Başkanlığı –bilginize sunmayı çok önemli gördüğüm için söylüyorum– İranlı en üst yetkili ilim adamlarıyla müşterek toplantılar yaptı, sınırlı katılımlı da olsa. Irak’tan hem Sünni hem Şii ulemayı defalarca davet edip konuşma imkânı hazırlandı. Suriye’de aynı şeyi gerçekleştirelim istedik, buna muvaffak olmadık, ama hac mevsiminde Suriyeli âlimlerle bu konuda uzunca müzakereler yapma imkânı bulduğumuzu da ifade etmek isterim.

Burada ehli olan herkesin meseleye katkı sağlama gibi bir görevinin olduğunu da idrakinize sunmak istiyorum.

Şimdi üçüncü konuşmacımız Yrd. Doç. Dr. Mustafa Yıldırım arkadaşımız, Celal Bayar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi kendisi. “İnsan Yetiştirme Süreçlerini Etkileyen Faktörler” konusunu bize takdim edecek.

Buyurunuz.

İNSAN YETİŞTİRME SÜREÇLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Yrd. Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM

Celal Bayar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

İnsan yetiştirmek tarihin bütün dönemlerinde sıkıntılı ve sancılı bir süreç olmuştur. Örneğin M.Ö' sine ait bir Sümer tabletinde “mevcut durumdan yakınılarak; ... herhâlde dünyanın sonu geldi. Artık ne büyüğe saygı kaldı ne sevgi ...” gibi ifadeler kullanılmaktadır. Günümüzde de benzer ifadeler toplumumuzun orta yaş ve üzeri kesimleri tarafından sıkça dile getirilen bir gerçektir. Bu bağlamda Türk toplumu hızlı bir değişim ve dönüşüm sürecinden geçmektedir. Özellikle ülkemiz 1950'lerden başlayan ve 1960'larda hızlanan köyden kente göç süreci yaşamıştır. Bu göç süreci bireylerin hayatında köklü değişikliklere sebebiyet vermiştir. Bunun sonucu olarak da aile yapısı başta olmak üzere diğer sosyal kurumlarda hızlı değişimler yaşanmış ve hala yaşanmaktadır.

Örneğin, göç ve hızlı kentleşme sonucunda aile yapısında radikal değişimler olmuştur. Kırsal alanlarda yaşarken, geniş aile yapısına sahip olan toplum göçle birlikte çekirdek aile olarak tanımlanan anne-baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan bir aile tipine sahip sosyal kurum haline gelmiştir. Eski aile tipinde birey, aile büyükleri ve diğer yakınardan oluşan bir kalabalık içerisinde olduğundan, yaşadığı problemleri paylaşarak, sorunlar ve aile kurumunu tehdit eder derecede büyümeden ortadan kaldırılabiliyorken, yaşadığımız zaman diliminde birey artık her problemle tek başına mücadele etmek zorundadır. Bu da bireyi daha sorunlu ve kırılgan hale getirmektedir. Böyle bir zemin içerisinde de aile kurumu varlığını devam ettirmede güçlükler yaşamaktadır. Bunun bir yansıması olarak TÜİK verilerine baktığımızda ülke genelinde boşanma olaylarının artık milyonlu rakamlarla ifade edilmeye başlandığını görmekteyiz. Bu ve

benzeri durumlar geleceğin sahibi ve mimarı olacak gençlerin yetiştirilmesine negatif yönde etkiye bulunmaktadır.

Yukarıda sadece örneklem olması açısından aile ile ilgili problemin küçük bir bölümüne değinilirken bunun dışında; rol modeller, popüler kültür, fiziki ve sosyal çevre, göç, şehirleşme ve hızlı sosyal dönüşüm gibi insan yetiştirme sürecinde katkısı olan diğer faktörler tebliğimizde ele alınacak ve konu etraflıca tartışılacaktır.

1. AİLE VE İNSAN YETİŞTİRME

Dünyanın farklı iklim ve coğrafyalarındaki insanların bütün bu farklılıklarına rağmen benzer etkinliklere yönelmeleri insanların evrensel bir ifade ve davranış biçimine sahip olmalarındandır. Dünyanın her yerinde insanlar kavuştuklarında sevinir, mutlu olurlar; aynı şekilde ayrıldıklarında da üzüldür ve hüzünlenirler. Bunların somut göstergesi olan kahkaha ve gözyaşı bütün dünyada aynıdır. Aynen bunun gibi beraberliklerin de meşru bir düzlem içerisinde sürdürülmesi coğrafi ve tarihi konumları ne olursa olsun ortak insani yönelişlerdendir. Burada söz konusu olan insan neslini üretmek ve sürdürmek ihtiyacı çerçevesinde bir araya gelmek olan beraberliktir. Bu amaçla bir araya gelme aile kurumunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Ancak her birlikteliğe aile demek imkânsızdır. Örneğin biyolojide hayvan ve bitkilerin sınıflandırılmasında kullanılan “familya” kelimesi etimolojik olarak her ne kadar aile anlamına gelse de, insana özgü aile kavramıyla aynı özellikleri ihtiva etmez. Bu nedenle aile denildiğinde sadece insana, insan türüne özgü bir gelişme akla gelmelidir. Bu bağlamda sosyal bilimlerde toplumun temeli olarak kabul edilen aile aynı zamanda insanlığın da toplumsal gerçekliğinin vazgeçilmez temel unsurlarından biridir.

Aile evrensel bir sosyal kurumdur. Ancak toplumdan topluma yapısal değişiklikler gösterdiği için de evrensel anlamda tanımının yapılması bir o kadar zor olan bir sosyal kurumdur. Giddens aileyi; birbirlerine kan bağı ile bağlı ve çocukların yetiştirilmesi konusunda belirli sorumlulukları olan bir grup¹ olarak tanımlamaktadır. Aileyi grup kategorisi içinde ele alıp değerlendiren tanımlardan bir diğeri de; aile, kuşak ilişkilerine göre anne, baba ve çocuklardan meydana gelen bir gruptur² şeklinde tanımlanmaktadır. Grup kategorisi içerisindeki tanımlardan bir başkası da Marshall’ın tanımıdır. Marshall aileyi kan, cinsel ilişki ya da yasal bağlarla birbirine bağlı olan insanlardan oluşmuş, mahrem ilişkilerle örülü bir grup³ şeklinde tanımlarken; Larousse aileyi, aynı çatı al-

1 Anthony Giddens, *Sociology*, Polity Press, 1989, s. 384.

2 R. F. Winch, *The Modern Family*, Holt Rinehart and Winston, 1965, s. 84.

3 Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 2005, s. 7.

tında yaşayan anne, baba ve çocuklar⁴ olarak tanımlamaktadır. Türkçe sözlüklerden biri de aileyi, kadın ve erkeğin çocuklarıyla oluşturdukları işbölümüne dayalı, küçük ve büyük ya da dar ve geniş aile gibi türleri olan toplumsal ve ekonomik birlik,⁵ şeklinde tanımlamaktadır.

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere aile oluşumuna gerekçe gösterilen biyolojik boyutu aşan psiko-sosyal (manevi) bir gerçekliğe uzanmaktadır. Bütün bunları göz önünde bulundurarak aile ile ilgili kapsayıcı şöyle bir sosyolojik tanım yapmak uygundur. “Aile, biyolojik ilişkiler sonucu insan türünün devamını sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı, karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı, o güne dek toplumda oluşturulmuş maddi (özdeksel) ve manevi (tinsel) zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran, biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal ve benzeri yönleri bulunan toplumsal bir kurumdur”⁶.

Sonuç olarak aile toplumun çekirdeği ve temelidir. Sağlam ve güçlü bir toplum yapısı ancak güçlü ve düzenli aileler tarafından oluşur. Ailenin en küçük bireyi olan çocuk ailenin katkısı ile toplumun değer yargılarına ve niteliklerine uygun bir birey olarak yetişmektedir.⁷ Dolayısıyla aile çocuğun topluma ve hayata hazırlanması ve uzanması için bir köprü görevi görmektedir⁸ Kişinin hayata anlam katarak ondan doyum sağlaması, kişisel ve toplumsal işlevlerini etkin bir şekilde yerine getirmesi ve yaşadığı toplumun değerlerine sahip bir birey olarak yetişmesinin temelleri öncelikle ailede atılır. Ailenin üyelerine sunduğu hayat tarzları ve modelleri çocuğun olumlu sosyal davranış ve değerler geliştirmesinde yani toplumsallaşmasında önemli bir rol oynamaktadır.⁹ Bireylerin psiko-sosyal açıdan sağlıklı olmaları, içinde yaşadıkları ailenin işlevlerini sağlıklı bir şekilde yerine getirmesi ile mümkündür.¹⁰

1.1 Aile Çeşitleri

Aile ile ilgili tanımlardan sonra aile çeşitlerine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

-
- 4 Meydan Larousse: Büyük Lügat ve Ansiklopedi, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1969, c. 1, s. 165.
 - 5 *Renkli Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük*, Arkan Kitabevi, İstanbul, 1987, c. 1, s. 54.
 - 6 Önal Sayın, *Sosyolojiye Giriş: Sosyolojinin Temelleri*, Neşa Ofset Amb.San., İzmir, 1990, s. 2.
 - 7 Sevin Altınkaynak, S. Çocuk Eğitimi Ailede Başlar. http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2003/06/29.ozgurplatform/ozgurplatform_3_.html. (07.02.2004).
 - 8 Klaus Wechselberg and Ulrike Puyn, *Anne ve Çocuk*, Çeviren: Erdoğan Kınalıbay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 170.
 - 9 Neriman Aral, Figen Gürsoy ve Aysel Köksal, *Okulöncesi Eğitiminde Oyun*, Ya-Pa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 33.
 - 10 Işıl Bulut, *Ruh Sağlığının Aile İşlevlerine Etkisi*, Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 14.

Aileler bir kısım özelliklerine göre tasnife tabi tutularak türlere ayrılmıştır. Biz burada daha çok geleneksel ya da geniş aile ile modern ya da çekirdek aile üzerinde duracak ve bu iki aile türünde insan yetiştirme boyutunu değerlendirmeye çalışacağız.

1.1.1 Geleneksel (Geniş) Aile

Çok sayıdaki küçük, çekirdek ailenin aynı çatı altında oturmasıyla oluşan bir aile tipidir¹¹. Bu aile tipi daha çok kırsal kesimlerde yaygın olarak görülen ve özellikle sanayi öncesi toplumlara ait aile örneği olarak kabul edilmektedir¹².

Bu aile türünde akrabalık bağları kuvvetli, gelenek ve göreneklere bağlılık da bir kuraldır. Bu ailede en yaşlı üye ailenin reisidir. Bu aile türünün bir kısım işlevleri vardır. Bunlar:¹³

1. Ekonomik İşlev: Aile hem üretim hem de tüketim birimidir. Aile içerisinde yaşa ve cinsiyete dayalı bir işbölümü vardır. Evin reisi ailenin babası olduğu gibi aynı zamanda patron rolünün de sahibidir. Çocuklar ise hem ailenin oğul-kızları, hem de işçi ve çırakları konumundadırlar.

2. Saygınlık İşlevi: Birey ait olduğu aile ve akrabalık çevresinde bulunduğu kounuma göre itibar sahibidir. Bireyin statüsü “Kimlerdensin?” sorusuna verilen cevapla belirlenmiş olur.

3. Eğitim İşlevi: Ailenin genç bireyleri olan çocuklar toplumun kültürünü, gelecekte ifa edecekleri mesleklerini aile içerisinde öğrenir. Çocukların bu konudaki eğitimleri aile büyükleri tarafından yapılır. Bu yönüyle aile aynı zamanda çocuğun sosyalizasyonunun sağlandığı ortamdır.

4. Koruyucu İşlev: Geniş aile yapısının görüldüğü yerlerde profesyonel işbölümü yaygın olmadığından dolayı güvenlik ailelere düşmektedir. Bunu da aile bireyleri dıştan gelecek saldırılara karşı birlikte mücadele ederek gerçekleştirirler. Bundan dolayı bu aile türünün yaygın olduğu toplumlarda kan davaları oldukça fazladır.

5. Dinî İşlev: Ailedeki çocuklara dinî bilgilerin verilmesi ve bu bilgilenme neticesinde beklenen Dinî pratiğin yapılıp yapılmadığının kontrolü aile büyüklerine aittir.

6. Eğlence ve Dinlenme İşlevi: Eğlenme ve dinlenme faaliyetleri aile dışındaki ortamlarda ve yabancı bireylerle gerçekleşmez. Bu faaliyetler aile bireyleri tarafından ortaklaşa yapılır.

11 Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Ekin Yayınları, Bursa, 2013, s. 124.

12 İsmail Doğan, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, Pegem Akademi Yay, Ankara, 2012, s. 164.

13 W.F. Ogburn-M.F. Nimkoff, *Sociology*, Houghton Mifflin Company, 1968, s. 162-164.

7. Biyolojik İşlev: Aile bireyleri bu işlevi yaşı gelen genç bireylerin evlenmesi suretiyle yerine getirir.

8. Psikolojik ve Manevi Doyum Sağlama İşlevi: Aile üyelerinin davranışları, duygusallıkları, aile üyeleri arasında sevgi bağının kurulmasına yönelik işlevdir. Burada psikolojik ilişkiler yoğun değil yaygındır.

1.1.2. Modern (Çekirdek) Aile

Çekirdek aile genellikle anne-baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan aile olarak tanımlanır. Bu aile tipi batıda sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkmış ve kentsel toplumların yaygın aile tipi olarak da bütün dünyada kendini gösteren bir aile tipidir. Bu bağlamda çekirdek ailenin işlevleri geleneksel ailenin işlevlerine nazaran oldukça daralmıştır. Murdock'a¹⁴ göre bu ailenin dört işlevi vardır. Bunlar: Cinsel ilişkileri düzenleme işlevi, ekonomik dayanışma işlevi, üreme işlevi ve toplumsallaşma işlevidir.

Parsons çekirdek aileyi izole olmuş (yalıtlmış) aile olarak tanımlar. Ona göre ortaya çıkan yalıtlmış aile hareketli bir işgücüne ihtiyaç duyar. Çekirdek aile değerlendirme ve ödüllendirmenin aile bağlarına göre değil, kişisel ve mesleki yeteneğe bağlı olduğu endüstrileşmiş toplumun fonksiyonudur.¹⁵ Parsons'a göre bu aile uzmanlaşmış ailedir ve sanayi toplumunun diğer kurumlarına uyum sağlayabilecek yetgane aile tipidir.¹⁶

1.2. İnsan Yetiştirme İşlevi Bakımından Aile

Ailenin temel işlevlerinden birinin üreme yani insan yetiştirme olduğuna daha önce vurgu yapmıştık. Ancak bütün sosyal kurumlar gibi aile kurumu da geçen asırlar ve on yıllar içerisinde nicelik ve nitelik bakımından değişti.¹⁷ Bu değişim sosyolojik olarak kaçınılmaz bir süreç ve gerçekliktir. Bu bağlamda bizi esas ilgilendiren değişim olgusundan ziyade, değişimin yönü ve niteliğidir. Yani esas üzerinde durulması gereken değişimle birlikte ortaya çıkan milli ve manevi değerlerimize sahip, kendi kültürünü bilen ve kabul eden yani içselleştirmiş, geleceğe bu pencereden bakan nesiller yetiştirme konusudur. Bir diğer ifadeyle Mevlana'nın "Pergel Metaforu" ile ifade ettiği; bir ayağı vatan toprağında diğer ayağı 7 iklim 4 köşede bütün kıta ve ülkelere dönük bir nesil yetiştirme sorunudur.

Aydınlanma süreci ve onu takip eden sosyal ve siyasi dönüşümler, devrimler... Bütün bunlar toplumdaki her şeyi etkilediği gibi aileyi de etkiledi, değiştirdi ve dönüştür-

14 G.P. Murdock, *Social Structure*, New York: MacMillan Publishing Comp., 1939, s. 154.

15 Talcot Parsons, *The Social System*, London Tavistock Publishing, 1952, s. 160-161.

16 Talcot Parsons. A.g.e, s. 161.

17 T. Parsons and R. Bales, *Family*, London: The Free Press, 1956, s. 35. bkz. Robert Merton, *Social Theory and Social Structure*, New York: Collier-Macmillan Press, 1957, s. 275-281.

dü. Bu sadece Batı'yı değil küresel çapta ülkeleri ve dolayısıyla da bizim toplumumuzu da derinden etkiledi.

Bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de aile yapısında gevşemeler meydana geldi. Değişim sürecinin günümüzde gelmiş olduğu nokta çekirdek aile bir yana "aile" kavramının kendisi bile tartışılır hale gelmiştir.¹⁸ Kentleşme ve göç süreçleriyle birlikte kentlerde kümelenen büyük kitleler doğal ortamlarından koparılmış bitkiler gibi köksüz, bedenlerini saracak bir sıcak yuva ve kendilerine uzanacak bir dost elinden mahrum kalmıştır. Böylece ne bağrından kopup geldikleri toplumun ne de içine düştükleri cadı kazanı kentin bir parçası olabilmişlerdir.¹⁹ İki arada bir derede kendilerine de içinde yaşadıkları topluma da yabancı bir arabesk toplum ortaya çıktı.²⁰

Ailenin bölünmesi, parçalanması, tek ebeveynli ailelerin giderek artması, uyuşturucu kullanımı, metropollerde sokak çocukları olgusunun ortaya çıkması ve giderek çoğalmasıyla bireysel, toplumsal ve aile içi şiddetin yaygınlaşması, kimlik bunalımı gibi bireyleri dolayısıyla toplumu ilgilendiren problemlerin²¹ ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu değişmeden en çok etkilenen ise yeni kuşaklar oldu. Başlangıçta kentte yaşayabilmek için ailede anne-babanın her ikisinin de çalışması gerekiyordu. Sonraları ise kentte eğitim imkânları vasıtasıyla nitelikli işgücü haline gelen kadınlar aktif çalışma hayatının bir parçası haline geldi.²² Dolayısıyla yeni nesiller hem babaya hem anneye hasret, babaanne ve anneannenin çekirdek aile içerisinde yer alamamasından kaynaklı ya bakıcıların elinde²³ ya da kreşlerde yetişti. Bu dönemler çocuk eğitiminin en kritik yılları olduğundan çocuklar için rol model olması gereken anne-baba yeteri kadar zaman ayıramayınca ve de evde dede ve nine figürü olmayınca bu boşluğu iletişim araç-

18 Zeki Aslantürk, Tayfun Amman, *Sosyoloji, Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2001, s. 294; Kenan Çağan, "Ailenin İşlevleri, Aile Hakkında Kuramsal Perspektifler" Ed. Kadir Canatan, *Aile Sosyolojisi, Açılım Kitap*, İstanbul, 2011, s. 92; Ayşe Kudat, "Aile ve Yeniden Üretim", *Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Süreç*, Der. Beylül Dikeçligil, Ahmet Çiğdem, Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 255.

19 Mustafa Yıldırım, Şehir(li)leşme ve Din: Kocaeli Örneği, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 3.

20 Türkiye'de göç ile ilgili olarak bkz. Tekeli, İlhan, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2008, s. 42-65.

21 BKSGM, *Töre ve Namus Cinayetleri ile Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan TBMM Araştırma Komisyon Raporu*, BKSGM Yayınları, Ankara, 2006, s. 5.

22 Ergün Yıldırım, "Aile İçi İlişkiler ve İletişim", *Aile Hakkında Kuramsal Perspektifler*, Ed. Kadir Canatan, Açılım Kitap, İstanbul, 2011, ss. 146.

23 Anthony Giddens, *Sociology*, Polity Press, 1989, s. 388.

ları almaya başladı. Bu kez nesiller başta televizyon ve internet olmak üzere medyanın yetiştirdiği, onun telkinlerine kulak verip kendi kültürüne yabancı, milli olmaktan uzak küresel kültürün bir parçası, popüler kültürün tüketicisi olan bireyler yetişmeye başladı.

İşte bütün bunlar aileyi ve toplumu erozyona uğratan tehlikelerdir. Eğer istediğimiz nitelikleri taşıyan nesiller yetiştirmeyi arzuluyorsak bu problemleri ortadan kaldırmak gerekmektedir.

2. ROL MODELLER VE İNSAN YETİŞTİRME

Aileden söz ettiğimiz bir önceki bölümde de ifade ettiğimiz üzere genç bireylerin yetişmesinde rol model yadsınmaz bir öneme sahiptir. Ancak günümüz modern Türk aile yapısında ailenin üye sayısında azalma, fonksiyonlarında ve yapısında da değişmeler olmuştur. Buna bağlı olarak ailenin bir takım fonksiyonları aile dışı farklı kişi ve kurumlara bırakılmıştır.²⁴ Örneğin geleneksel aile yapısında çocuğun eğitimi aile büyüklerinin işi iken, günümüzde bu iş okula, okul öncesi dönemde ise kreş ile aile üyelerinden olmayan bakıcıya devredilmiştir.

Şu da bir gerçek ki, sosyalleşme; bir ferdin doğuştan itibaren belli aşamalardan geçerek kendisinden beklenen uygun rol ve normlardan haberdar olma, toplumun üyeliğini kazanma sürecidir.²⁵ Bu süreç doğumdan sonra başlayıp insanın yaşamı boyunca sürmesine karşın, etkilediği davranışların çoğu ilk çocukluk döneminde belirgin hale gelir. Sosyalleşme öğrenme yoluyla gerçekleşir. Çocuklar, kavrama ve taklit yoluyla içinde yaşadıkları toplumun kültürel değerlerini, örf ve adetlerini öğrenir. Çocuğun anne babası ile etkileşimi, onun sosyalleşmesinde önemli rol oynar. Özellikle küçük çocuklarda taklit yoluyla öğrenme çok yaygındır. Çocuklar, başkalarını gözlemleyerek ve onların yaptığını yaparak davranış biçimleri kazanır. Bu anlamda da çocuklar, gözlemlerini genellikle oyunlarına yansıtır. Evcilik oyununda anne baba, doktorculuk oyununda doktor, hemşire, hasta vb. gibi toplumsal rolleri taklit eder.²⁶ Bu nedenle günümüz çekirdek ailesinde anne babaların davranışları ile çocuklarına birer iyi rol modeli olması gerekir.²⁷

24 Serap Kapız Özen, "İş-Aile Yaşamı Dengesi ve Dengeye Yönelik Yeni Bir Yaklaşım: Sınır Teorisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi S.B.E. Dergisi*, C. IV, S. 3, İzmir, 2002, s. 320-321.

25 Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, Der Yay, İstanbul, 2006, s. 102.; William A. Corsaro, *The Sociology of Childhood*, Pine Forge Press, California, 1997, s. 8.; Frederick Elkin, *Çocuk ve Toplum, Çocuğun Toplumsallaşması*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1995, s. 10.

26 J. Marry Gander ve W. Harry Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 299.

27 Aysel Çağdaş, "Sosyal Gelişim", Ed. Ramazan Arı, *Çocuk ve Ergen Sosyal ve Ahlak Gelişimi*, Nobel Yay., Ankara, 2002, s. 10.

Aile büyüklerinin, özellikle de anne babaların çocuklarının kişilik gelişiminde ne kadar önemli olduğunu anlatan “Rol Model” kavramını “Kız anneden öğrenir sofrayı düzmeyi, oğlu babadan öğrenir sokak gezmeyi” sözü en özlü bir biçimde açıklamaktadır.

Yine “çocuğun aklı gözündedir” sözü de çocukların hayatın ilk evrelerinde çevrelerini gözlemleyerek onlarla özdeşim kurduklarını ve ileriki yaşamlarında onları taklit ettikleri ve kişiliklerinin bu doğrultuda şekillendiği gerçeğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Albert Bandura,²⁸ model alma ile ilgili yaptığı sosyal öğrenme çalışmalarında kızların annelerini, erkeklerin ise babalarını daha fazla model aldıkları görülmüştür.

Genç bireylerin model olarak seçtikleri kişilerin birtakım özellikleri onların bireyler üzerindeki etkinliklerini artırmaktadır. Bu bağlamda model almayı etkileyen modelin özelliklerini şu başlıklar altında sıralamamız mümkündür:

Yaş: Model alınan kişinin yaşı gözleyene ne kadar yakınsa model alma davranışı o kadar artacaktır.

Cinsiyet: Gözlemci kendi cinsinden kişilerin davranışlarını daha çok model alır. Özellikle çocukluğun ilk yıllarında bireylerin cinsiyet kavramını öğrenmeleri için onların kendi cinslerinden bir modelin olması gereklidir.

Karakter: Bulunduğu grup içerisinde büyük bir güce sahip, karar verme ve uygulama açısından baskın karakterlerin davranışlarının model alınması daha yüksektir.

Benzerlik: Gözleyen, kendisine benzeyen ortak noktaya sahip olduğunu düşündüğü kişilerin davranışlarını daha çok model alır.

Statü: Model almayı etkileyen bir diğer özellik de modelin sahip olduğu statüdür. Eğer model toplumda yüksek bir statüye sahipse, bu modelin davranışlarının model alınması daha yüksek bir ihtimaldir.

Yukarıda sayılan rol modelin özellikleri dikkate alındığında günümüz ile eski arasında bir mukayesede bulunmak gerekirse; geçmiş dönemlerde “rol model”ler hem sayıca azdı, hem de onlara ait hayatın bireylere ulaştırılmasını sağlayan iletişim araçları yetersizdi. Öyle olunca da yeni yetişen genç bireyler için çevrelerindeki insanlar rol model alınırdı. Rol model olan bu insanların ortak özelliği ise olumlu özellikleri ağır basan kişilikler olmasıydı. Anne, baba, dede, nine öğretmen ...

Ancak günümüzde kitle iletişim araçlarının yaygınlığı ve erişim kolaylığı göz önünde bulundurulduğunda günümüz çocuğu bir tür rol model bombardımanına maruz kalmaktadır. Bunların içinde en etkin ve yaygın olanı ise televizyondur.

28 Victor C. Strasburger, Barbara J. Wilson, *Children, Adolescents and The Media*, Sage Publications, California, 2002, s. 91.

Televizyon, yetişkinler tarafından daha ziyade bir haber alma ve eğlence aracı olarak görülürken; çocuklar için bir eğlence aracı olmanın yanı sıra, içindeki merak ve öğrenme duyguları ile yöneldiği, yaşadığı toplumu ve dünyayı tanınmasına ve anlamasına olanak sağlayan bir araçtır. Televizyon, yayın içeriğiyle çocuklara başlı başına bir dünya ve gerçek yaşamda karşılaşamayacağı kadar çok rol modeli sunmaktadır.²⁹ Çocukluk döneminde daha çok oyun ve taklit, ergenlik döneminde ise genellikle özdeşim yoluyla rol model alan çocukların sosyal gelişim döneminde aile, okul ve arkadaş çevresinden olduğu gibi, kitle iletişim araçlarından ve özellikle televizyondan etkilenmesi, işte tam da burada, “taklit ve özdeşim” noktalarında kendini belirgin olarak göstermektedir.³⁰

Dünyada ve ülkemizde televizyon, birçok aile için âdeta çocuk bakıcısı haline gelmiştir. Çocuklar, zamanlarının büyük bir bölümünü televizyon karşısında geçirmektedir. Belli bir yaştan sonra çocuklar, televizyondaki program tercihlerini kendi başlarına yapmaya başlamaktadır.³¹ Televizyon aile ilişkilerinde, arkadaş grubunda ve okulda, çocuğa rol örnekleri sunmaktadır. Televizyonda yer alan kahramanlar, çocuklar için birer model olmaktadır.³²

Televizyon yayınlarının başladığı ilk dönemlerde daha çok siyaset alanında gözlenen propaganda amaçlı yüksek etkileme amacı, bugün artık her alanda geçerli hale gelmiştir. Televizyonlarda satış ve pazarlama alanındaki en büyük etkiyi reklâmlar yaratırken, filmler, diziler ve çizgi filmler gibi programlar ile birçok mesajla birlikte şiddet ve cinsellik unsurları da izleyiciye sunulmaktadır.³³ Bu yayın türleriyle birlikte çocuk ve gençlerimize hazır rol model şablonları sunulmakta, gençlerden de iletişim araçları, popüler kültür, moda ve arkadaş grubu baskıları bu karakterlerden birini veya

29 Ayça Çamlıbel İrkin, *Çocukların Gelişim Dönemi ve Televizyonun Etkileri*, Basılmamış Uzmanlık Tezi, Radyo Televizyon Üst Kurulu, Ankara, 2012, s. 1.

30 Ayça Çamlıbel İrkin, *a.g.e.*, s. 18-19.

31 Veysel Bozkurt, *Değişen Dünyada Sosyoloji*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2006, s. 127.

32 Veysel Bozkurt, *a.g.e.*, s. 12.; Metin Işık, *Televizyon ve Çocuk*, Eğitim Kitabevi Yayınları, Konya, 2007, s. 81-83.

33 Televizyonun çocuk üzerindeki etkileri için bkz. Yıldız Dilek Ertürk, Ayşen Akkor Gül, *Çocuğunuz Televizyona Teslim Etmeyin*, Nobel Yayın, Ankara, 2006.; Fahri Tümkân, “*Televizyondaki Şiddetin Çocuk Üzerindeki Etkisi*” <http://talimterbiye.mebnet.net/Dergi/4.pdf> (02.11.2011); Ari Brown, “*Media Use By Children Under Than 2 Years*”, *Pediatrics*, Cilt: 128, Sayı: 5, 2011.; Judith Van Evra, *Television and Child Development*, Routledge, New York, 2009; Ahu Kaskun, Selen Öztunç, “*Çocuk, Televizyon ve Şiddet*” <http://ilef.ankara.edu.tr/id/yazi.php?yad=799> (02.11.2011); Victor C. Strasburger, Barbara J. Wilson, *Children, Adolescents and The Media*, Sage Publications, California, 2002.; Dafna Lemish, *Children and Television, A Global Perspective*, Blackwell Publishing, Oxford, 2007.; Defne Özonur Çöloğlu, *Televizyon Mesih mi Şeytan mı?*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2010.

birkaçını seçerek onlar gibi olmaları gerektiği, ancak onlar gibi olunduğunda kendini gerçekleştirebileceği ve mutlu olabileceği yönünde telkininde bulunmaktadır

Öyleyse son tahlilde öncelikle ebeveynler çocuklarına iyi bir rol model olacak, daha sonrasında da ellerinden geldiği kadar çocuklarının sosyal çevrelerini istedikleri insanlardan oluşturmaya çalışacaklar. İletişim araçlarını etkin bir biçimde kullanılarak, gençliği bozacak yayınlardan arındırıp iyi rol modeller sunan araçlar haline getirilirse ve bunun yanında çocuklarına sağlam bir karakter eğitimi de verebilirlerse o zaman televizyon vb. iletişim araçlarının sunduğu olumsuz rol modeller gençler için bir anlam ifade etmeyecektir.

3. POPÜLER KÜLTÜR VE İNSAN YETİŞTİRME

Popüler sözcüğü Latince “Popularis” kavramından türeyen ve Fransızca’dan dilimize geçmiş olan “popülerie” kelimesinden gelmektedir. Popüler sözcüğü, halkın zevklerine uygun, halk tarafından beğenilen anlamında kullanılmaktadır.³⁴ Sözen, popüler kültürü, herhangi bir toplumun belirli bir zamandaki egemen olan kültürü şeklinde tanımlamaktadır. O, popüler kültürün gündelik hayata ilişkin olduğunu ve sınırlarının ise etkili olan ile değil, gündemde olan ile çizildiğini belirtmektedir.³⁵ Erdoğan ise, popüler kültür kavramının artık ‘halkın, halka ait, halktan’ anlamını taşımadığını, aksine “nüfusun büyük çoğunluğunun kültürü”, “çoğunluk için olan kültür” veya “çoğunluk tarafından izlenen, tutulan, tercih edilen” kültür anlamında kullanıldığını ifade etmektedir. Yani popüler kültür artık belli bir yerel topluluğun ürünü olmayan ve o toplumun ortak yaşam hikâyesini içermeyen, popüler olan, herkesin olmasa bile kitleleri içeren çoğunluğun kültürüdür.³⁶ Bir başka tanımda popüler kültür özü olmayana, hileliye ve abartıya duyulan sevgi şeklinde de tanımlanmaktadır.³⁷

Popüler kültür, kavramsal düzeyde yaygın olan, halka ait ve halk tarafından geniş kabul görmüş gibi bir anlamı içermekle birlikte halk kültüründen önemli farklara sahiptir. Her şeyden önce artık popüler kültür alanına ait olan pratikler, gündelik hayatın doğal bir uzantısı değil kurgusal niteliktedir. Yine popüler kültürün halk kültüründen bir diğer önemli bir farkı da üretimin ardında profesyonel çalışmaların bulunması ve

34 Şaban Kızıldağ, *Pop Müzikten Popüler Kültüre Medya Çocukları*, Şehir Yay., İstanbul, 2001, s. 27.

35 Edibe Sözen, “Popüler Kültür Retoriği: Sahiplik İçinde Yokluk, Rağbette Olma ve Sağduyu Bilgisi”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 15, Ankara, 2004, s. 61.

36 İrfan Erdoğan, “Popüler Kültürde Gasp ve Popülerin Meşruluğu”, *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Sayı 15, Ankara, 2004, s. 75.

37 Angela McRobbie, *Postmodernizm ve Popüler Kültür*, Çev. Almila Özdek, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 34.

güçlü bir ekonomiye dayanmasıdır.³⁸ Buna göre, bir kültürel pratiğin ne zaman halkla arasındaki ideolojik bağ kopar, bütünüyle ait olduğu bağlamdan çıkarak kitlesel bir tüketime dönüşürse, o zaman artık kitle kültürünün bir parçası haline gelir. Diğer bir ifade ile popüler kültür ile kitle kültürü arasında oldukça belirsiz bir sınır vardır. Popüler kültür ile kitle kültürü arasındaki ayrım, egemen ile tabi olanlar arasındaki ilişkide o kültürel pratiğin bulunduğu yere göre yapılır.³⁹

Bu bağlamda Mills, kitle kültürünü kitle iletişim araçlarının yarattığını ileri sürmekte, aynı zamanda, kitle kültürünü oluşturan kitle iletişim araçlarının, toplumda bireylere yalnızca bilgi ve haber ulaştırmakla kalmayıp, bunun yanında egemen sınıfların çıkarlarına göre, bireylerin yaşam biçimlerini organize etmeye ve onları yönlendirmeye çalıştığını ifade etmektedir.⁴⁰

Yukarıda da ifade edildiği gibi kitle kültürü, kitle iletişim araçları ve bu araçların desteklediği küresel pazarın mal, hizmet ve ideolojisiyle birlikte düşünülmektedir. Buradan yola çıkarak kitle kültürü en başta, kitle çapında üretilip dağıtılan küresel pazar ürünleri veya malları ile tanınabilir. Örneğin, televizyonda yayınlanan diziler, magazin ve yarışma programları, çizgi filmler, reklâmlar vb. kitle kültürü içerisinde yer almaktadır. Kitle kültürüne ait unsurlar hızla bireyin gündelik hayatına girmekte, tüketilmekte ve aynı hızla da unutulmaktadır. Bir dönem meşhur olmuş sanatçılar, şarkılar ya da eğlence mekânları kitleler tarafından hızla tüketildiği için şimdilerde unutulmuş ve yerine yenileri popüler olmuştur. Kitle kültürü, insanlara medya aracılığıyla yapay bir dünya görünümünü sunmakta, birbirine benzer insanlar topluluğu oluşturmaktadır.⁴¹

Kitle kültürünün amacı, kitlelerin ihtiyacını karşılamak değildir. Kitle kültürü, kitleler halinde üretim yapan bir endüstrinin hem ürününü hem de tüketici kitlesini oluşturmalarını, aynı zamanda bu ürün ile tüketici kitlesini biçimlendirmesini ifade etmektedir. Ayrıca üretimi sosyalleştirip herkesi üretime ve tüketime katarak zenginliğin büyük bir kısmını özel mülkiyet adı altında sermaye sahiplerine ayırmaktadır.⁴²

Günümüzde popüler kültür, toplumlar üzerindeki etkisini her geçen gün artırmaktadır. Popüler kültür, kitleleri farkında olmadan etkisi altına alabilen ve kendine bağımlı

38 M. Sait Doğan, Selahattin Özyurt, Galip Boztoprak, *Sosyoloji Çarşısı*, Yazı Yay., İstanbul, 2009, s. 314-315.

39 Naci Bostancı, "Toplum Ve Kültür", *Sosyolojiye Giriş*, Martı Yayınevi, Ankara, 2003, s. 125.

40 Sezgin Kızılcıkel, *Frankfurt Okulu (Eleştirel Teori)*, Am Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 224.

41 İrfan Erdoğan, Korkmaz Âlemdar, *Popüler Kültür ve İletişim*, Erk Yay., Ankara, 2005, s. 41.

42 İrfan Erdoğan, Korkmaz Âlemdar, *age*, s. 41-42.

hale getiren gelip-geçici nitelikte olan gündelik yaşamın kültürüdür.⁴³ Ancak gündelik tüketim kültürü olmakla birlikte kitleleri eğlendirerek onlar üzerinde yönlendirici bir etkiye sahip olabilmektedir. Popüler kültür ve popüler kültürün yarattığı ürünler kitleleri zevklerde, dünya görüşlerinde, hatta sosyal tercih ve kararlarda tekdüzeleştirmekte, standart bir tüketim kalıbına sokarak aynı ürünleri tüketen ve aynı alışkanlıkları sergileyen toplumlar haline getirmektedir.⁴⁴ Popüler kültür, kitleler üzerindeki bu etkisinden dolayı kitleleri hayatın akışına karşı duyarsız hale getirerek bireyi içinde yaşadığı topluma karşı yabancılaştırmaktadır.

Sürekli bir yenilenme ve değişme popüler kültürün iki temel unsurudur. Örneğin; müzik alanında popülerlik her hafta değişen “Top 20” içinde olma ve bunları dinlemedir. Giyimde popüler olan şey mevsimlerle değişen modayla gelen kültürel yaşamdır. Yeme ve içmede bir kısım markalı mekânlar ve yiyecekleri tüketmektir. Pepsi ve Coca Cola, Marlboro ve Winston, Pizza Hat, Pizza King, Pizza Pizza, McDonald’s ve Burger King vb. arasındaki seçim için tüketici kazanma mücadelesi ve bunun tüketicilere bireysel özgürlük, zevk ve tercih olarak sunulmasıdır.⁴⁵ Son tahlilde medya dünya toplumunu bir arada tutan kültürel bir birlikteliktir ve medya markaları satmaktadır. Markalar da yerleri değil, insanları tanımlayan bir grup değeri temsil etmektedir.⁴⁶ Yukarıda örnek olarak verdiğimiz popüler kültür ürünleri olan markalar gençler arasında yaygın olarak kullanılmakta ve giderek gençlerin bir yaşam biçimi haline gelmektedir. Gençler bu lüks tüketim ürünlerini kullanmak suretiyle kendilerini daha iyi hissettiklerini ve daha iyi ifade ettiklerini düşünmektedirler. Böylelikle gençler, Batı’nın yaşama tarzına özenerek içinde yaşadıkları toplumun kültürüne yabancılaşmaktadır.

Bu yabancılaşma gençlerin tüketim kaynaklarına daha kolay ulaşmalarından ve daha kolay elde etmelerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu durum gençleri olumsuz yönde etkilemekte ve maddi bakımdan doyumsuzluğa sevk etmektedir. Nitekim günümüzde intihar oranlarının ve alkol kullanan kişi sayısının artışı, buna ek olarak uyuşturucuya başlama yaşının gittikçe düşmesi bunun en önemli göstergelerindendir.⁴⁷

43 Bülent Tellan, “Üretim ve Tüketim Süreci Açısından Popüler Kültür ve Medya İlişkisi: Kurtlar Vadisi Örneği”, *Bilim ve Aklın Aydınlightında Eğitim*, MEB Yay., Yıl 5, Özel Sayı 57, Ankara, 2004, s. 197-201.

44 Orhan Türkdogan, *Değişme, Kültür ve Sosyal Çözüm*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1998, s. 179.

45 İrfan Erdoğan, “Popüler Kültürün Ne Olduğu Üzerine”, s. 9.

46 Ann Bemstein, “Güney Afrika Batı’nın Yan Ürünü Olmayı Aşabilir mi?”, *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme (Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik)*, Ed. Peter L. Berger, Samuel P. Huntington, Çev. Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 224.

47 Mahmut Tezcan, “Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türkiye’de Gençlik”, Türkiye’de Ve Avrupa’da Gençlik Türk Demokrasi Vakfı (Konrad –Adenauer- Vakfı), Ankara, 2000, s. 99.

Yine günümüzde kitle iletişim araçları aracılığı ile dünya gündemindeki gelişmeler en kısa sürede izleyiciye ya da okuyucuya ulaşmakta ve bir gün bile gazete okumayan ya da televizyon izlemeyen insan bütün gelişmelerin gerisindeymiş duygusuna kapılmaktadır.⁴⁸ Basılı yayın araçlarından biri olan gazete, güncel olayları, eğlence ve tüketim malları ile ilgili haberleri bir araya getirerek hızlı ve kapsamlı bir biçimde kitlelere ulaşmasını sağlayan bir kitle iletişim aracıdır.⁴⁹ Bugün gazeteler ve dergilerde çıkan haberler çocuğun zihninde takılıp kalmakta ve onun zihinsel gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Baba, anne ve kardeş katilleri, hırsızlık, çetecilik, tecavüz ve adam yaralama olayları günlük gazetelerin en belli başlı haberleridir. Bu tür haberler çocuğu şiddete yönlendirmekte ve çocuğun kişisel gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bakımdan çocuklara hangi tür gazetelerin okutulmasının yararlı olacağı konusunda anne ve babaya önemli görevler düşmektedir.

Bugün ise bu etkili kitle iletişim araçlarına internet ve diğer teknolojik aletler de eklenmiştir. Bunların yeni yetişen çocuk ve gençler üzerindeki etkileri oldukça fazladır. Popüler kültürün küresel çaptaki aktörleri tarafından bir toplum mühendisliği çalışması sayılabilecek gençliği dönemsel olarak benzer özellikler gösteren bireyler olarak yetiştirme gayretiyle Baby Boomers, X,Y ve Z kuşakları tasniflerine bakıldığında içinde yaşadığımız yılların nesli Z kuşağıdır. Bu kuşağın özelliği ise teknoloji içerisinde doğan, dolayısıyla her türlü teknolojik aleti en iyi biçimde kullanan, sokaklarda oynama yerine Gameboy, iPad ve benzeri teknolojik ürünleri kullanan, arkadaşlıklarını Facebook ve Twitter üzerinden sürdüren, çok okuyan, diğer kuşaklara nazaran daha zeki, işbirlikçi ve yaratıcı bir kuşak olarak betimlenmektedir. Ayrıca Z kuşağındakiler metinleri konuşmaya, bilgisayarı kitaba tercih etmektedirler. Dışarıda çok vakit harcamayan bu kuşak bireyleri çevrimiçi iletişimi tercih etmekte ve cep telefonsuz bir yaşamı hayal bile edememektedirler. Z kuşağı yokluk kavramına yabancı ve sabırsızdır. Bireysel yaklaşım ağırlıklı karar mekanizmasına sahipler. Kendine güven duyguları yüksek, sadakat duyguları zayıf, kariyer ve gelişimleri için her türlü talepte bulunmaktan çekinmeyen ve bunu gayet normal ve sağlıklı bir hareket olarak değerlendiren bir nesildir.⁵⁰

Sonuç olarak bugün popüler kültürün yaratıcıları saydığımız bütün bu unsurları kullanarak toplumun tüketime en açık kesimi olan gençleri hedef alarak onlara sınırsız ve fantastik bir dünya sunarak dünyanın parçası haline getirmektedirler. Böylece gençler paralarını, zamanları ve kendilerini harcamakta ve mutlu olabilmek hayalleriyle hep bir

48 N. Nur Topçuoğlu, *Basında Reklâm ve Tüketim Olgusu*, Vadi Yay., Ankara, 1996, s. 15-16.

49 Anthony Giddens, *Sosyoloji*, s. 450.

50 Bkz. Ali Atuf Bir, "Y Kuşağı Z Kuşağı Tartışmasına Son" Bugün Gazetesi, 2 Mart 2014.; Merve Sena Kılıç, "XYZ Kuşağı!" Yeni Şafak Gazetesi, 15 Aralık 2012; Alvin Toffler, *Üçüncü Dalgâ*, Çev. Selim Yeniçeri, Koridor Yayıncılık, İstanbul, 2012.

sonraki sürümünü elde etme çabası içinde bir yaşam sürmektedir. Bu da nesillerin dejenereasyonu, kimliksizleşmesi ve yabancılaşması anlamlarına gelmektedir.

4. FİZİK VE SOSYAL ÇEVRENİN İNSAN YETİŞTİRMEYE ETKİSİ

Fizik çevre; insanın yaşam alanı olan cansız varlıklar âlemini ifade etmektedir. Çevrenin boyutları sınırsızdır. İnsan üzerindeki etkili olan, insana ulaşan tüm çevresel faktörleri içermektedir. Burada söz konusu insanın doğal yaşam alanı olan kentin fiziki yapısından yani kentleşme biçiminden tutun da kişinin içinde yaşadığı eve kadar geniş bir alanı ile iklim ve coğrafya şartlarına kadar her şeyi kapsamaktadır. Sosyal çevre ise insanın dünyaya gözlerini açtığı ilk yer olan aile ile başlayan ve bireyin gelişimiyle birlikte genişleyen sosyal grup, toplum ve kurumları ifade etmektedir. Örneğin, okul, dernek, parti, sendika ve sosyal kulüpler gibi.

Bir bitkinin veya bir hayvanın yaşaması, gelişip büyümesi için nasıl ki uygun çevre şartlarına ihtiyacı varsa, aynen onun gibi şuur sahibi insanın da yaşaması, gelişip büyümesi için de gerekli olan bir kısım fiziksel ve sosyal şartlar vardır. Dünyamızın insan türünün yaşaması için en uygun yer olarak yaratıldığını⁵¹ ifade eden ayetten hareketle fizik ve sosyal çevrenin bireyin yetişmesi hususunda kritik bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır.

İnsanın ilk sosyal çevresi olan ailesinin içinde yaşadığı evin fiziki şartları, evin bulunduğu yerin coğrafi ve iklimsel özellikleri, evin konumlandığı mahalle, sokak ve şehir onun ileriki yaşamını, hayata bakışını, inanç ve değerlerini kısacası kişiliğinin şekillenmesinde iz bırakan unsurlardır. Bundan dolayı Müslüman düşünürler “İslam şehri”, “İslam mimarisi” gibi kavramlarla ideal çevrenin hangi özellikleri taşıması gerektiği üzerinde kafa yormuşlardır.⁵²

51 Kur'an-ı Kerim, Nebe Sûresi 6. Ayet, DİB Yay., Ankara, 2012, s. 582.

52 İslami kriterlere uygun şehir ve mekân tasarımlarının taşıması gereken özellikler için bkz. *Mesken ve Mesken Mimarimiz*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1995.; Gülzar Haydar, *Şehirlerin Ruhu*, Çev. Gürkan Sekmen, İnsan Yay., İstanbul, 1991.; Ira Lapidus, *Muslim Cities in Latter Middle Ages*, Cambridge University Press, Cambridge, 1983. R.B. Serjeant, *İslam Şehri*, Çev. Elif Topçugil, İz Yayınları, İstanbul, 1997. D.J. Sourdel, *La Civilisation de l'Islam Classique*, Arthaut, Paris, 1968.; Turgut Cansever, **Osmanlı Şehri**, Timaş Yay., İstanbul, 2010.; Turgut Cansever, *Kubbeyi Yere Koymak*, Timaş Yay., İstanbul, 2007.; Turgut Cansever, *İslam'da Şehir ve Mimari*, Timaş Yay., İstanbul, 2006.

5. GÖÇ, ŞEHİRLEŞME VE HIZLI SOSYAL DÖNÜŞÜM VE İNSAN YETİŞTİRME

Göç, belli bir zaman dilimi içinde belli bir yerleşme alanı içerisinde yaşayanların, kendi iradeleriyle söz konusu yerleşme alanının dışına taşımalarıdır,⁵³ şeklinde tanımlanabilmektedir. En kısa ve özlü biçimde göç, mekânda yer değiştirme anlamına gelmektedir.

Kentleşme dar anlamda, kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artmasıdır. Kentsel nüfus, doğumlarla ölümler arasındaki farkın birinciler lehine olması sonucunda ve aynı zamanda köylerden ve kasabalardan gelen göçlerle artar. Kentleşmenin ekonomik, toplumsal ve siyasal boyutlarını da hesaba katan, geniş anlamdaki tanımı ise şöyle yapılabilir: Sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye bağlı olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu toplum yapısında artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma doğuran, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi sürecidir.⁵⁴

Ülkemizdeki göçler, sanayileşmenin etkisiyle büyük kentlerin cazibesi dolayısıyla yapılan göçler olan Batı'daki göçler gibi değildir.⁵⁵ Ülkemizde daha çok miras yoluyla toprakların bölünmesi ve tarımda makineleşmeye geçilmesiyle birlikte bu şartlara uyum gösteremeyen köylülerin daha rahat yaşama arzusuyla kentlere göç etmesi söz konusudur. İkinci bir unsur ise ülkemizde Cumhuriyet'in ilanından sonra yapılan gelişme hamleleriyle birlikte Anadolu'nun ücra köşelerine kadar kara veya demir yolların yapılmasıyla kente kolay ulaşma imkânı ortaya çıkmış ve göçler hızlanmıştır. Buna "İletici faktör" denilmektedir. Ülkemizde özellikle 1950 sonrası dönemde köyden kente hızlı bir göçün yaşandığı görülmektedir.⁵⁶

Bu göçlerle sanayinin, iş imkânının çok olduğu şehirlere yoğun göçler yaşanmıştır. 1945-1960 arasındaki göçlerde yoğunluk az olduğundan dolayı şehirler göç edenleri asimile ederek kent kültürüne katıyorlardı. Ancak 1960-1980'lerden sonra göçün yoğun ve aynı köy veya kentten akraba veya hemşeri olan kitlelerin beraberce büyük şehirlere göç etmeleri sonucunda, gelenekleriyle olan bağlarını koparmadıkları, bir tür köylerindeki hayatı göç ettikleri şehirlere taşıyarak oralarda yaşamaya devam ettiklerinden ne o şehrin yeni değerlerini tam anlamıyla kabullenip içselleştirebildiler ne de tam anlamıyla köylerindeki hayatı bu şartları farklı mekânlarda sürdürdüler. Böylece ortaya ne köylü

53 İlhan Tekeli, "Göç Teorileri ve Politikaları Arasındaki İlişkiler", *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler*, Hacettepe Üni. Yay., Ankara, 1998, s. 9.

54 Ruşen Keleş, *Kentleşme Politikası*, İmge Yay., Ankara, 2002, s. 21.

55 Nermin Abadan Unat, *Bitmeyen Göç*, Bilgi Üni. Yay., İstanbul, 2006, s. 17.

56 Mustafa Yıldırım, *Şehir(li)leşme ve Din: Kocaeli Örneği*, s. 110-113.

ne de şehirli olan arada kalmış bir arabesk toplum ortaya çıktı.⁵⁷ Max Weber bu tür şehirlere doğu tipi şehirler⁵⁸ kavramsallaştırmasında bulunmaktadır.

Göç, göç eden insanların hayatlarında sadece bir mekânsal değişme sağlamaz aynı zamanda hem üretici hem de tüketici rolleri bakımından sosyal sistemi etkilemektedir. Göç ile tüketicilerin mekândaki konumları ya da pazarın mekânsal biçimi değişmektedir. Pazardaki bu değişiklik ise üreticilerin yer seçimi kararlarını etkilemektedir. Böylece üreticilerin belirli noktalarda yığılmasına sebep olmaktadır. Bu da şehir ve bölgeler arası gelişmişlik düzeylerini olumsuz anlamda etkilemektedir.⁵⁹

Göç, birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. İnsanlar mekânlarını değiştirirken aynı zamanda sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik hayatlarında da önemli değişiklikler yaşarlar. Bu da bireyin psiko-sosyal ve sosyo-ekonomik hayatında ciddi yarılmalara, travmalara ve uyum problemlerine neden olmaktadır.

Bunun yanı sıra yeni geldiği mekânda korumadan uzak, kimsesiz bir yabancı konumundadır. Göç ettiği yerdeki aile ve akraba desteğini yitirmiş,⁶⁰ barınma, iş bulma, ekonomik sıkıntılar ve kent kültürüne uyum sorunlarıyla karşı karşıyadır. Göçmen yaşadığı bütün bu sorunlara bir de eski kentliler tarafından istenmeme, huzur bozucu kişi ve alay edilecek bayağı insan muamelesinin sonucu olarak psikolojik problemler yaşamaktadır.

Bu şartlar altında yetişen göçmen çocukları da sapma davranışları göstermekte, kanunsuz işlere karışma oranları artmakta, küçük yaşlardan itibaren sigara, alkol ve uyuşturucu batağına saplanmayla karşı karşıya gelmektedir. Yine kentlere yapılan göçler sonucunda, kent nüfusunun artmasıyla birlikte kentte işsizlik oranı da artınca hırsızlık, gasp, anarşi ve diğer toplumsal sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bütün bu saydığımız faktörler de insan yetiştirmeyi olumsuz olarak etkilemektedir.

Göçler ve kentleşme sonucunda işsizlik, sektörler arası dengesizlik, bölgeler arası kentleşme dengesizliği, altyapı hizmetlerinde tıkanma ve konut yetersizliği gibi ekonomik sonuçlar ile çevrenin tahribi, fiziki plansızlık ve yerleşme düzensizliği, gecekondulaşma, gelir dağılımındaki eşitsizlik, sosyal tabakalaşmanın veya sınıflaşmanın artması, kültür değişmesi ve boşluğu, planlama ve yönetim sorunları gibi sosyal sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

57 İlhan Tekeli, *Türkiye’de Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2008, s. 42-65.

58 Max Weber, *Şehir*, Çev. Musa Ceylan, Bakış Yay., İstanbul, 2003, s. 56 ile 114-116.

59 Hüseyin Bal, *Kent Sosyolojisi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2008, s. 102.

60 Murray Boochin, *Kentsiz Kentleşme*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1999, s. 31.

İnsan yetiştirme bağlamı içerisinde konuya bakıldığında çok büyük sorunların bizi beklediği görülmektedir. Bu devasa sosyal ve çevresel sorunları çözüme kavuşturmadan istenilen kıvamı yakalamak imkânsız değil belki ama zor olacaktır. Bunun için toplumu oluşturan bütün bireylerin elini taşın altına koyması, yüreğini de bu iş için ortaya koyması gerekmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Toplumların sonsuza dek varlıklarını sürdürebilmelerinin yegâne yolu kendilerinin yerine geçecek nesillere sahip olmalarına bağlıdır. Varlığını devam ettirebilmek için sadece nesillere sahip olmak yeterli değildir. Bunun yanında o nesilleri en güzel şekilde yetiştirebilmek, kendi öz değerlerini, kültürünü o genç bünyelere aktarmak gerekmektedir. Yani Lao tse'nun veciz sözlerinde ifadesini bulan “Bir yıl sonrasını düşünüyorsan tohum ek, 10 yıl sonrasını düşünüyorsan ağaç dik, 100 yıl sonrasını düşünüyorsan insan yetiştir.” Evrensel hakikat, insan yetiştirmedir. Onları en güzel şekilde eğitmeden kastedileni de Hz. Ali'nin “Çocuklarınızı kendi zamanınıza göre değil, onların yaşayacağı zamana göre yetiştirin. Çünkü onlar bir başka zamanın insanlarıdır.” sözü mükemmel bir şekilde ifade etmektedir. Bu söz başta ebeveynler olmak üzere bütün topluma geleceğimizin teminatı olan gençlerimizi yetiştirirken bir kuyumcu ya da eczacı hassasiyeti içerisinde ve çağın bütün gereksinimlerine sahip insan yetiştirmenin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Bu bağlamda Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk; “Muallimler, Cumhuriyet sizden, fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister” sözü de nesillerin yetiştirilirken göz önünde bulundurulması gereken hususlar konusunda ufuk açıcudur.

Yine milli şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un

“Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı,

Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı ...” dizeleri milli ve manevi değerlere sahip nesiller yetiştirmek için temel referansın dinin birinci kaynağı olan Kur'an'ın, çağın bilimsel ve teknolojik gelişmeleri doğrultusunda yorumlanması suretiyle yapılması hususunda yol gösterici mahiyettedir.

İşte bütün bu ufuk açıcı söz ve yönlendirmeler, toplumun bir ferdi aynı zamanda anne-baba olarak bizlere nesillerin yetiştirilmesi konusunda önemli ipuçları vermektedir. Bunun yanı sıra çocuk ve gencin yetiştirilmesinde bazı olumsuzluklar da söz konusudur. Onlardan da şöylece bahsetmek mümkündür.

Bir kısım bilim insanlarının iddia ettikleri 18. yüzyıldan bu yana yaşanan sosyal, siyasal, bilimsel ve ekonomik gelişmeler insanlığın bu asra kadar yaşadığı dönüşümlerden ve bilgi birikiminden kat kat fazla olduğudur. Dünyadaki bu değişim ve dönüşümler

diğer ülkeleri etkilediği gibi bizim ülkemizi ve toplumumuzu da etkilemiş, değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Sosyal alandaki değişimler tabiri yerinde ise bir tür “kelebek etkisine” sahiptir. Birinde ortaya çıkan bir değişim ve dönüşüm bütün kurumlarda değişim ve dönüşüme neden olmaktadır.

Kentleşme, göç ve popüler kültürün etkisiyle aile yapımızda bir takım değişimler yaşanmıştır. Aile üyelerinden tutun, aile içi ilişkilere kadar bu değişimler görülmektedir. İnsan, ilk sosyalleşme, eğitim ve güvenli sığınağı olan bu değişimlerden sonra ya işlevlerini tam olarak yerine getiremez ya da kendine ait işlevleri başka kurum ve kişilere devretmiş duruma düşer. Dolayısıyla aile insan yetiştirme süreci içerisinde yetersiz kalmakta, onun bu yetersizliği de burada yetişen nesillerin kaybına neden olmaktadır. Örneğin aile rol model işlevini yerine getirmede yetersiz kalmaktadır.

Bu yetersizliğin iki nedeni vardır. Birincisi; aile içerisinde dede ve ninelerden oluşan yakınlar artık ailenin bir parçası değildirler. Anne-babalar ise hayat gailesiyle baş edebilmek için hızlı tempoda çalışan insanlar olduklarından çoğu kez ya yorgunluktan ya da zaman yetersizliğinden çocukların yetiştirilmesi sürecinde etkisiz kalmaktadır. Dede ve nineler de olmadığı için çocuğun görüp model alacağı kişiler bulunmamaktadır. İkincisi; popüler kültürün iletişim araçları vasıtasıyla özellikle televizyon ve internetteki tüketim kültürünün, televizyon fenomenleri ile dizi veya film kahramanları rol model olarak işlev görmektedir. Bütün bu unsurlar da çocuğun ideal yetişme tarzına engel olmaktadır.

Son tahlilde göçler ve hızlı kentleşme beraberinde hızlı bir sosyal değişmeyi de getirmektedir. Değişme süreciyle birlikte toplumdaki bütün taşlar yerinden oynamış, Weber’in ifadesi ile “dünyanın büyüsi bozulmuş”,⁶¹ bozulan büyüünün yerine yeni değer sistemleri ikame edilmiştir. Ritzer’in ifadesiyle “büyüsü bozulmuş dünyayı büyüleme” durumu söz konusudur.⁶² Baudrillard’ın “simülasyon teorisi”⁶³ ile açıkladığı kurgusal, sanal bir dünya ve maneviyat içerisinde kitleleri mobilize eden bir manipülasyon ortaya çıkmaktadır. Böyle bir ortam da sosyal hayatın bütün kurumları yeniden inşa edilmektedir. İşte yaşadığımız böyle bir ortamda kendisi olarak ayakta kalabilme savaşı veren, toplumun içinde bulunduğu kısır döngüyü kırarak varoluşunu ispatlama görevi bizlere, bir milletin bütün unsurlarıyla kendine gelmesini arzulayan insanlara ve özellikle de gözünün içine baktığı yavrusunun her gün elinden kayıp gidişini izlemekten başka çaresi olmayan anne-babalara düşmektedir.

61 Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akinhay, Bilim Sanat Yay., Ankara, 1998, s. 224.

62 George Ritzer, *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2000.

63 Jean Baudrillard, *Kötülüğün Şeffaflığı*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1995, s. 19.; Jean Baudrillard, *“China Syndrom”, Simülaklar ve Simülasyon*, Doğu-Batı Yay., Ankara, 2003.

KAYNAKÇA

- Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akınhay, Bilim Sanat Yay., Ankara, 1998.
- Anthony Giddens, *Sociology*, Polity Press, 1989.
- Ayşe Kudat, “Aile ve Yeniden Üretim”, Aile Yazıları 1 Temel Kavramlar Yapı ve Süreç, Der. Beylül Dikeçlil, Ahmet Çiğdem, Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- Bksgm Töre ve Namus Cinayetleri ile Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Şiddetin Sebeplerinin Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan TBMM Araştırma Komisyon Raporu,
- Enver Özkalp *Sosyolojiye Giriş*, Ekin Yayınları, Bursa, 2013.
- Ergün Yıldırım, “Aile İçi İlişkiler ve İletişim”, *Aile Hakkında Kuramsal Perspektifler*, Ed. Kadir Canatan, *Aile Sosyolojisi*, Açılım Kitap, İstanbul, 2011.
- Frederick Elkin, *Çocuk ve Toplum, Çocuğun Toplumsallaşması*, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- G.P. Murdock, *Social Structure*, New York: MacMillan Publishing Comp., 1939.
- George Ritzer, *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2000.
- Gordon Marshall *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü, Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 2005.
- İşıl Bulut, *Ruh Sağlığının Aile İşlevlerine Etkisi*, Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yayınları, Ankara, 1993.
- İlhan Tekeli, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2008.
- İsmail Doğan, *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*, Pegem Akademi Yay., Ankara, 2012.
- J. Marry Gander ve W. Harry Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 299.
- Jean Baudrillard, *Kötülüğün Şeffaflığı*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1995, s. 19.
- Jean Baudrillard, “China Syndrom”, *Simülakrlar ve Simülasyon*, Doğu-Batı Yay., Ankara, 2003.
- Kenan Çağan, “Ailenin İşlevleri, Aile Hakkında Kuramsal Perspektifler” Ed. Kadir Canatan, *Aile Sosyolojisi*, Açılım Kitap, İstanbul, 2011.
- Klaus Wechselberg and Ulrike Puyn Anne ve *Çocuk*, Çeviren: Erdoğan Kınalıbay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993
- Meydan Larousse: Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, Meydan Yayınevi, İstanbul, 1969, c. 1.
- Mustafa E. Eerkal, *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, Der Yay., İstanbul, 2006.
- Mustafa Yıldırım, *Şehir(l)leşme ve Din: Kocaeli Örneği*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Neriman ARAL, Figen Gürsoy Ve Aysel Köksal, *Okulöncesi Eğitiminde Oyun*, Ya-Pa Yayınları, İstanbul, 2001.

- Önal Sayın, *Sosyolojiye Giriş: Sosyolojinin Temelleri*, Neşa Ofset Amb.san., İzmir, 1990.
- R. F. Winch, *The Modern Family*, Holt Rinehart And Winston, 1965.
- Renkli Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük, Arkın Kitabevi, İstanbul, 1987, C. 1.
- Robert Merton, *Social Theory And Social Structure*, New York: Collier-Macmillan Press, 1957.
- Serap Kapız Özen, “İş-Aile Yaşamı Dengesi Ve Dengeye Yönelik Yeni Bir Yaklaşım: Sınır Teorisi” *Dokuz Eylül Üniversitesi S.b.e. Dergisi*, C. Iv, S. 3, İzmir, 2002.
- Sevin Altınkaynak, S. *Çocuk Eğitimi Ailede Başlar*, <http://www.aksam.com.tr/Arsiv/Aksam/2003/06/29.ozgurplatform/ozgurplatform3.html> (07.02.2004).
- Şaban Kızıldağ, *Pop Müzikten Popüler Kültüre Medya Çocukları*, Şehir Yay., İstanbul, 2001.
- T. Parsons And R. Bales, *Family*, London: The Free Press, 1956.
- Talcot Parsons, *The Social System*, London Tavistock Publishing, 1952.
- Veysel Bozkurt, *Değişen Dünyada Sosyoloji*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2006.
- Victor C. Strasburger, Barbara J. Wilson, *Children, Adolescents And The Media*, Sage Publications, California, 2002.
- W.f. Ogburn-M.f. Nimkoff, *Sociology*, Houghton Mifflin Company, 1968.
- William A. Corsaro, *The Sociology Of Childhood*, Pine Forge Press, California, 1997.
- Zeki Arslantürk, M. Tayfun Amman, *Sosyoloji, Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*, Çam-lica Yayınları, İstanbul, 2001.

OTURUM BAŞKANI- Ben de Mustafa Yıldırım arkadaşımıza teşekkür ediyorum.

Şimdi son olarak Yrd. Doç. Dr. Halide Özüdoğru Erdoğan, “Toplumsal Bir Kurum Olarak Aile” başlıklı tebliğini sunacak.

Ondan da süresine riayeti rica edeceğim.

Buyurun.

TOPLUMSAL BİR KURUM OLARAK AİLE

Yrd. Doç. Dr. Halide ÖZÜDOĞRU ERDOĞAN

Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1- GİRİŞ

Aile, biyolojik ilişkiler sonucu insan türünün devamını sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı, karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı, o güne dek toplumda oluşturulmuş maddi ve manevi zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran, biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal ve benzeri yönleri bulunan toplumsal bir kurumdur.¹ Bu yönü ile aile ilk insan topluluklarından günümüze kadar devam eden köklü ve dinamik bir organizmadır. Zamanla rolü ve işlevi farklılaşsa da, toplumsal yapının şekillenmesini sağlayan en önemli kurum olarak göze çarpmaktadır. Sosyal değişimin son derece hızlandığı günümüzde, aileye bakış açısı ve ailenin tanımı da hızla genişlemektedir. Aile, ortak bir geçmişi, şimdiki zamanı ve gelecekte beklenenleri paylaşan bir grup insanın karşılıklı ilişkiler sistemini temsil eder.

Aile toplumsal sistemin en önemli yapısal unsurudur. Aile, sorun çözen, sorun çözme kabiliyeti en yüksek olan ve bu konuda alternatifi olmayan tek kurumdur. Bu sebepten dolayı aile kurumu toplumlar için son derece önemlidir. İnsanlığın en eski kurumlarından biri olan ailenin yerine getirdiği birçok işlev vardır. Bunlar neslin devamı, koruma, toplumsallaşma, cinsel davranışın düzenlenmesi, sevgi ve arkadaşlık, toplumsal statü sağlama, kişilik / kimlik inşasıdır.

1 Sayın, Ö., *Aile Sosyolojisi*, Ege Üni. Ed. Fak. Yay. No:57, İzmir, 1990, s. 2.

2- AİLE VE İŞLEVLERİ

“Aile, en az evli iki yetişkin insandan ve çocuklardan meydana gelen kurumlaşmış bir biyolojik-toplumsal gruptur.”²

Canatan ve Yıldırım³ ise, ailenin işlevleri konusunda daha genel bir değerlendirme yapmışlar ve ailenin işlevlerini aşağıdaki gibi sınıflandırmıştır:

1. Ailenin biyolojik işlevi: Bu işlev bütün aile tipleri için ortak bir işlevdir. Bütün toplumlarda şu veya bu düzeyde neslin devamını sağlayacak çocukların doğması ve bu çocuklara bakımın verilmesi ancak aile yapısı içerisinde gerçekleşebilmektedir.

2. Ailenin psikolojik doyum sağlama işlevi: Anne – baba ve çocuklar arasında, geniş aileler için diğer aile üyeleri de buna katılabilir, iletişim ve ilişkiden doğan bir işlevdir. Bu iletişim ve ilişkinin niceliği ve sürekliliği kadar, destekleyici olup olmaması, güven hissinin yaratıp yaratmaması psikolojik doyumun düzeyini belirler.

3. Ailenin ekonomik işlevi: Geleneksel geniş aile, aile üyelerinin tümünün ekonomik üretime katıldığı, tüketimin birlikte yapıldığı, kırsal bölgelerde tarımla ilgilenen toplumlara uygun bir aile tipidir. Kadının evden uzak çalışılmasına izin vermeyen bir yapısı vardır. Modern çekirdek aile ile birlikte, endüstrileşmiş toplumun ihtiyaçlarına paralel olarak, kadın ve erkeğin ev dışında çalıştığı, tüketim alışkanlıklarının değiştiği görülmektedir. Kadının da çalışmaya başlaması, ona yeni rol ve statüler kazandırmıştır. Ancak kadın eskiden kalma aile içindeki görev ve sorumluluklarını devam ettirme zorunluluğu ile karşılaşmıştır. Bu durum günümüzde erkek ve kadın arasındaki çatışmaların temel nedenlerinden birisi olmaktadır. Geleneksel geniş ailede üretime yaptığı katkı nedeni ile daha fazla sayıda olan çocuk sayısı, modern çekirdek ailede çocuğun iş yaşamından uzaklaşması ile birlikte azalmaya başlamıştır.

4. Ailenin eğitim işlevi: İnsan doğduktan sonra genel olarak kültür şeklinde adlandırabileceğimiz dış çevre ile karşılaşmaya başladığında bu dış çevreye uyum sağlama çabası da başlamış olur. Bu sürecin ilk başladığı yer ailedir. Çocuklar aile ile girdikleri ilişki üzerinden uyum sürecini inşa etmeye başlamış olurlar. Bu inşa süreci çocuğa toplumsallaşma yolunda hangi bilgi, beceri, tutum, görgü ve değerlere sahip olması gerektiğini öğretir. Bu süreçte çocukların, hakları olduğu kadar sorumluluklarının da bulunduğunu anlaması gerekir. Geleneksel geniş ailede çocuklara meslek edindirme ile ilgili eğitim de aile içinde verilmektedir. Ancak modern çekirdek aile ile birlikte bu işlevsel sorumluluk eğitim kurumlarına devredilmiştir.

2 Sezen, Y., *Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi yay., İstanbul 1990, s. 116

3 Canatan, K. ve Yıldırım, E., *Aile Sosyolojisi*, Açılım Kitap, İstanbul, 2011.

5. Ailenin dinî işlevi: Aileler çocuklarının yetişmelerinde kendi dinî yaklaşım ve pratiklerini çocuklarına aktarmaktadırlar. Geleneksel geniş aileler aktarmakla kalmamakta çocukların dinî pratikleri yerine getirip getirmediğini aynı zamanda denetlemektedirler. Modern çekirdek aile ile birlikte dinî eğitim kısmen toplumdan topluma değişmekle birlikte eğitim kurumları ve/veya başka kurumlara bırakılmış durumdadır.

6. Ailenin boş zamanları değerlendirme (eğlenme ve dinlendirme) işlevi: Büyük kentlerde yaşayan modern çekirdek aile üyeleri için bu işlevi yerine getiren geniş bir hizmet sektörü oluşmuştur. Bu durum, modern çekirdek aile üyelerinin eğlenme ve dinlenme için seçtikleri mekan ve yöntemlerin geleneksel geniş aileye göre oldukça farklı olduğunun göstergesidir. Geleneksel geniş ailede ise bu işlev aile içerisinde, ailenin kendisi tarafından ve bütün aile üyelerinin katılımı ile gerçekleşmektedir.

Berksun⁴, tarafından aile tipleri aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır.

1. Aile içi egemenliğin anne ya da babada olmasına göre;

a. Ataerkil aile

b. Anaerkil aile

c. Eşitlikçi aile

2. Evlenme biçimlerine göre;

a. Evlenecek kişilerin sayısına göre;

a. 1- Monogamik aile

a. 2- Poligamik aile

a. 2.1- Polijini

a. 2.2- Poliandri

b. Akrabalık ilişkisine göre;

b. 1- Baba soylu aile

b. 2- Ana soylu aile

b. 3- Hem ana hem baba soylu aile

c. İkamet biçimine göre;

c. 1- Patrilokal aile

c. 2- Matrilokal aile

4 Berksun, O.E., Aile/Eş/Evlilik Terapileri Temel Eğitim Yayınlanmamış Kurs Notları, Ankara, 2008.

3. Genel sınıflama

a. Çekirdek aile

b. Geleneksel geniş aile

3- AİLE VE ÇOCUK EĞİTİMİ

Çocuk açısından, eğitimin en iyi gerçekleştirileceği yer ailedir. İnsanlar, temel değerlerini yeni nesillere aile aracılığı ile aktarır. Birey ilk dinî ve ahlaki bilgi ve tutumları, duyguları tanımayı ve bunların yaşanma biçimlerini kontrol altına almayı, diğerleriyle ilişki ve iletişim kurmayı ailesinden öğrenir. Ailenin, çocuğa ilk dinî bilgilerin verildiği kurum olması ve çocuğun ruhsal, eğitsel ve sosyal yönlerinin kazandırılmasına ilk buradan başlanması açısından oldukça önem taşıdığı bilinen bir gerçektir. Çocuğa din eğitiminin verilmesinde ailenin rolü de o nispette büyüktür. Duygu ve düşünceler, tutum ve davranışlar çocukluk döneminde şekillenir. Çocukta, potansiyel olarak dinî duygu vardır ve bu duygu çocukluk döneminde duygusaldan zihinsele, somuttan soyuta doğru gelişir. Din eğitiminde çocuğun diğer gelişim özellikleriyle birlikte dinî gelişim özelliklerinin de bilinmesi gereklidir.

Aile ortamında verilen din eğitimi tarzının, sonraki yıllarda çocuğu dinden uzaklaştıran ya da dinî değerlere bir daha kopmamak üzere bağlayan iki yönü vardır.⁵

Ebu Hüreyre'den nakledildiğine göre, Rasulüallah şöyle buyurmuştur: “Her doğan fitrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi yahut Hristiyan veya Mecusi yapar.”⁶ Hiçbir ırk ve renk farkı bulunmaksızın her çocuğun iyiyi kabullenmeye meyilli tabiatı yaratıldığının ifade etmektedir. İnsanların yaradılışları itibarıyla iyilik ve doğrulukta bulunmaya elverişli ve temiz oldukları anlaşılmaktadır. Dikkat edilmesi gereken ikinci husus ise eğitilmesi mümkün olan insanın dinî eğitiminde en etkin faktörün aile olduğudur. Rasulüallah “Hiçbir anne baba, çocuğuna güzel terbiyeden daha kıymetli bir bağışta bulunmamıştır.”⁷

Allah'ın emaneti olan bu çocuklar, örselenmeden hayat kazandırılmalı, kişiliğini şekillendirirken Allah'ın rızasına uygun hareket etmelidir. Zira ebeveynler, Allah'a, çocuklarına nasıl davrandıkları ve neler yedirip içirdikleri nasıl eğittikleri konusunda bir gün hesap vereceklerdir. Anne-baba çocuklarının sahibi değil emanetçisidirler. Çünkü Allah, yeryüzüne yeni bir can göndermeyi murad etmiş ve bu canın oluşumu, doğumu ve gelişimi için anne babayı görevlendirmiştir. Anne baba eğer çocuklarını haklarına riayet ederek büyütmüşlerse emeklerinin karşılığını eksiksiz alacaklardır.

5 Ay M.E., *Ailede ve Okulda Din Eğitimi*, Bilge Yay., İstanbul, 2002, s. 10.

6 Buhari, tefsir, 2.

7 Tirmizi, Birr, 33.

İnsan yetiştirmek, yorucu ve fakat onurlu bir iştir. Evladına yeterince emek verip Allah rızasına uygun yetiştirme cennet vesilesi olacaktır. Bununla ilgili olarak İmam Gazali, “Çocuk ana babasının yanında bir emanettir. Onun her türlü şekli almaya hazır, temiz ve boş kalbi de âdeti bir cevherdir. O her türlü nakışa müsait olduğu gibi meylettirildiği her şeyi almaya da kabiliyetlidir. Eğer çocuk iyiliklere yöneltirse hayır üzere büyür, dünya ve ahirette mesut olur.”⁸ der. Doğum sonrası bebeğin kulağına ezan okunması ile çocuğa İslam’ın ilk şiarı telkin edilebilir. Bu uygulama ile Allah inancı eğitimi başlatılmış olur. Öncelikli olarak yapılması gereken işlerden birisi çocuğa güzel bir ismin konulmasıdır. Öyle ki çocuğun isminden dolayı alay ve eğlence konusu olmasına sebep olacak, çirkinlik ve kabalık ifade edebilecek isimlerden sakınmak gerekir. Bu tip isimlerle çağrılmak, çocuğun şahsiyetinin zedelenmesine veya çocuğun iç çatışmasına sebep olabilir⁹.

Enes b. Malik şöyle demiştir: “Rasulullah’a on sene hizmet ettim. Vallahi bana bir kez olsun öf bile demedi. Herhangi bir şeyden dolayı “niçin böyle yaptın?” demediği gibi, şöyle yapsaydın da demedi.”¹⁰ . Çocuğun eğitimi her şeyden önce temel psikolojik ihtiyaçların karşılanmasına bağlıdır. Bunlar sevgi, disiplin ve özgürlüktür. Bu üç ihtiyaç birbiriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır yani birlikte karşılanır. Çocuk açısından ailenin önemi, sadece onun maddi ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili değildir. Çocuğun maddi ihtiyaçları değişik şekillerde karşılanabilir. Ancak aile içinde sağlanan sevgi, şefkat ve güven ortamını başka yerlerde sağlamak oldukça zordur. Onunla göz teması kurarak değerli olduğunu hissettirmeli, kişiliğine saygı duymalı, ihtiyaçları dikkate alınmalıdır. Onları muhatap kabul etmeli, tercihleri öğrenilmelidir.

Allah Rasulünün, çocukları eğitirken incitmemek ve onları kırmamak üzere kararlı tavırları, merhameti onlardan esirgemeyen bir eğitim anlayışı vardır. Zira Peygamberimiz (s.a.v.), torununu öpüp kucakladığını görünce hayret eden Akra’ b. Habis’e “Merhamet etmeyene merhamet edilmez.”¹¹ demiştir. Anne ve babanın ses tonundaki yumuşaklık, ilgilerindeki sevecenlik, ilişkilerindeki özveri çocukta sevinç, neşe ve mutluluk duygularını doğurur. Bu duygular sevginin ilk tomurcuklarıdır. İnsanın bütün yaşam boyu duyduğu ilgi ve sevginin açılıp gelişmesi, olgunlaşması, çocukluk çağında sevgi ihtiyacının doyurulmasına bağlıdır. İnsanın bütün ilişkilerinde görülen olumlu ya da olumsuz tutum ve davranışlarında bu doyum önemli rol oynar.

8 Gazali, *Ihyau ulumiddin*, İstanbul, 1321,II,72’den nakleden; Mehmet Emin Ay, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, Bilge yay., 3. Baskı, İstanbul, 2002, s. 13.

9 Yörükoğlu, A., *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yayın Dağıtım, 16. Baskı, İstanbul 1991, s. 182.

10 Müslim, Fedail, 51.

11 Buhari, Edep, 18.

Kur'an ebeveyn modelini oluşturmada bize yol göstermektedir. Nitekim Lokman'ın oğluna öğütlerini içeren ayetler, "Yavrucuğum" şeklinde son derece yumuşak ve samimi ifadeyle başlamaktadır.¹² Dinin, çocuğun kafasında sevindiren ve kolaylaştıran bir unsur olarak canlandırılması, din eğitiminde son derecede önemlidir. Kur'an'da, çocuklara aile içinde nasıl bir iletişimle dinin öğretilebileceğine ilişkin ipucu teşkil edebilecek örnekler vardır: Yakup Peygamber oğullarına hitaben:¹³ "... Oğullarım! Allah sizin için bir din seçti. Siz de ancak Müslüman olarak can veriniz." der. Yine, Yakup (a.s.) ölürken oğullarına: " 'Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?' dediğinde onlar: 'Senin Rabb'ine, babaların İbrahim, İsmail ve İshak'ın Rabb'i olan Allah'a kulluk edeceğiz, biz O'na teslim olanlarız' dediler."¹⁴ Şefkat ve merhameti temsil eden Hz. Nuh, peygamberliğini kabul etmeyen oğluna ... "Yavrucuğum, bizimle beraber sen de (gemiye) bin, inkârcılarla birlikte olma..."¹⁵ diye seslenmektedir.

Yemek yerken tabağın içinde rastgele elini dolaştıran Ömer b. Seleme'nin yanlış hareketine müdahale eden Rasûlullah "Yavrum, besmele çek, sağ elinle ve önünden ye."¹⁶ buyurarak çocuğun yaptığı yanlışları cezalandırmak yerine aynı hatayı yapmasını önleyecek şekilde doğruyu öğretmiştir.

Genellikle yedi yaşından sonra çocuklardaki dinî ilgi ve isteklerde yayılma görülür. Bu yaşlardan itibaren çevre ve kültürel etkenlerin tesiri, zihnin ve dikkatin yardımı gittikçe artan duygusal bir cazibe ile çocukta dış dünyaya ve dinî konulara karşı büyük bir merak gözlenmektedir.¹⁷ Aile çocuğa ilk beş yılda bilinçli veya bilinçsiz bir şeyler öğretir. Çocuğun gelişimi ailede başlar, devam eder, toplumsal normlar orada öğrenilir.¹⁸ Aile sadece çocuğun bakımını sağlamakla kalmaz, ona çevresindeki toplum gerçekliği ile ilgili yorumları öğretir.¹⁹

Bu evrede çocuğun algı dünyasında gelişmelerin olmasıyla çocuk bilinçsiz olarak gördüğü ve duyduğu her şeyi taklit ve tekrar eder. Onun için bu evreye "taklit evresi" adı da verilmektedir. Çocuklarda hayli erken başlayan tamamen iradesiz ve âdeta refleks

12 Kur'an, 31/13.

13 Kur'an, 2/132.

14 Kur'an, 2/133.

15 Hud, 11/42.

16 Buhari, Etıme, 2; Müslim, Eşribe, 108.

17 Yavuz K., *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncelerin Gelişimi*, DİB yay., Ankara, 1988.

18 Tezcan, M., *Eğitim Sosyolojisi*, Ankara 1985, s. 159; Fidan, Nurettin-Erden, Münire, *Eğitim Bilimine Giriş*, 3. Baskı, Ankara ty., s. 10.

19 Akdeniz, S., *Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul 1990, s. 37.

şeklinde olan taklit eğilimi²⁰, çocukluk dininin, ailelerin ve öğretmenlerin davranışları ve sözlerinin çocuk tarafından bilinçsiz bir şekilde gözlemlenmesi ve taklit edilmesidir. Onun için yapılan hatim törenlerine, okunan mevlitlere, bayramlara, vb. gibi merasimlere çocuklar götürülmelidir. Ayrıca kutsal gecelerde namaza ve cemaatle ibadete teşvik edilmelidir. Bu evrede üzerinde durulması gereken diğer bir konu da ibadetlerle ilgili bilgilendirme hususudur.²¹

Aile fertlerinde gördüğü ibadetlere, dinî motifli davranışlara içten gelen duygularla yönelir ve onların dinî yaşantılarından örnek alarak kendi de aynı davranışları uygulamak ister. Kaynağını, sevileni taklit etme psikolojisinden alan bu eğilim, çocuğun dinî hayatının oluşmasında oldukça önemlidir. Ailedeki fertlerin her türlü dinî davranışları, kullandıkları dinî içerikli sözleri ve yaptıkları ibadetleri çocuğun şahsında derin izler bırakır²².

Büyüklerin her işe “bismillah” diyerek başlamasını, namaz kılışını, Kur’an okuyuşunu, camiye gidişini izleyen çocuklar onlar gibi davranmak isterler. Annenin, büyükanne-nin yanında namaz kılmak, baba ya da büyükbaba ile Cuma veya bayram namazlarına gitmek çocukların zevkle katıldığı faaliyetlerdir. Çocuk, büyüklerinin davranışlarını model aldıkça neyin nerede yapıldığını kavramaya başlayacaktır.²³ Küçük yaşlardan itibaren çocukta dine karşı ilgi ve istek vardır. Başlangıçta dinî kavramların muhtevasını anlamasa da, onun dualara ve ibadetlere karşı ilgisi oldukça yüksektir. Evde büyüklerin namaz kıldığını gören çocuk onlar gibi yatıp kalkar, dudaklarını dua okurmuş gibi kıpırdatır. Sofraya “besmele” ile oturup, “hamd” ile kalkar. Böylece o, dindar yetişkinin dinî söz, tavır ve davranışlarını kendine model olarak alır. Çocuk bunları tekrarladıkça daha çok öğrenir ve alışkanlık kazanır. Böylece taklit ve özdeşleşme yoluyla başlayan ferdi dinî yaşayış, çevrenin dinî havasına ve çocuğun ferdi kabiliyetine göre yavaş yavaş gelişip derinleşerek kişiliğine mal olur.²⁴

Yine çocuğu Allah’a yöneltecek ve çocuğun Allah’la iletişimini sağlayacak dualar da öğretilir. Ancak, dua alıştırmayı yaparken Allah’a yönelen, ondan isteklerde bulunan çocuğa, makul isteklerde bulunması konusunda ikazda bulunulmalı, hele hele gerçekleşmesi mümkün olamayacak istekler konusunda çocuk bilinçlendirilmelidir²⁵. Peygamberimizin eğitim metodunun güç gösterisi değil de nasihat ve taklid üzerine

20 Gövsa, İ. A., *Çocuk Psikolojisi*, Hayat Yay., İstanbul, 1998.

21 Bilgin, B., *İslam ve Çocuk*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 160.

22 Peker, H., *Din Psikolojisi*, Sönmez Matbaa ve Yayıncılık, 3. Baskı, Samsun 1993, s. 102.

23 Selçuk, M., *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, DİB Yay. Ankara, 1990, s. 114.

24 Hökelekli, H., *Din Psikolojisi*, TDV Yay., 4. Baskı, Ankara, 2001, s. 254.

25 Dodurgalı, A., *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 223.

kurulduğu görülecektir. Çocuk anne-babasını model alarak kendi davranışına yön vermektedir. “Gel sana bir şey vereceğim” diye çocuğunu çağıran Abdullah b. Amir’in annesine, gerçekten bir şey vermeyeceğini soran Peygamberimiz, hurma vereceğini duyunca, “Aman dikkat et! Eğer ona bir şey vermemiş olsaydın, senin için bir tür yalan yazılacaktı.” buyurmuştur. Anne baba dürüst olursa çocuk da doğru sözlü olacaktır.

Çocuklara dini eğitim vermede Peygamberimiz özellikle namaz üzerinde durmuştur. Çocukların mescitte namaza katılmalarını desteklemiş ve ilerleyen yaşlarda çocuğa namaz kılması için ısrarcı olunması gerektiğini vurgulamıştır.²⁶ Grup halinde kılınan cuma ve bayram namazları, özellikle teravih namazı, bu evredeki çocuğun kafasında ve gönlünde uzun yıllar tatlı bir hatıra olarak yerleşir, çocuk için de renkli ve ilgi çekici bir özellik taşır. Çocuk dini faaliyetlerle, bir nevi oyun anlayışı içinde tanıştırılmalıdır. Modern eğitim, öğrenmede oyunun rolü üzerinde çok durmaktadır. Şüphesiz çocukta namaza karşı ilk ilgi, oyun şeklinde ortaya çıkabilir. Namaz esnasında sırta atlama veya secdede yanına yatma, sırta binme gibi haller, çocukta bir ilgi alanı oluştuğunun göstergeleri olarak kabul edilebilir. Zaten Peygamberimiz (s.a.v.) de böyle yapmış, namaz esnasında sırtına, hatta başına binen çocuklara hoşgörü ile yaklaşmış, onların keyfini kaçırmamak için secdeyi uzatmış, namazda kendisi ile oynamalarına izin vermiştir²⁷. “Çocuğunun senin üzerinde hakkı var.”²⁸ buyurarak anne ve babaların evlatlarına karşı görevlerinin başında onlara güzel bir terbiye vermeleri gelmektedir. “Hiçbir anne baba, çocuğuna güzel terbiyeden daha kıymetli bir bağışta bulunmamıştır.”²⁹

Çocuğa bu evrede oruç ibadetini öğretme çalışmaları da başlatılmalıdır³⁰. Bu konuda öncelikle Ramazan ayının getirdiği sosyal ve psikolojik ortamdan yararlanılabilir. Sahur ve iftar vakitlerinin çocuklar için çok değişik özelliklerinden de yararlanılmalıdır. Sahurun değişik ortamına çocuk, zaman zaman ortak edilmeli ve iftarlarda çocuğun sevdiği yiyeceklerle yer verilmelidir. Ayrıca çocuğa, basit olarak orucun bireysel ve toplumsal hayattaki öneminden bahsedilmeli, onun sabır ile olan yakın ilişkisi vurgulanmalıdır.

4- SONUÇ

Ailenin yapısı, görevleri ve işlevleri tarihi süreç içinde değişse bile, yeni yetişen nesillere ilk şekli veren, onları eğitip koruyan, yetiştiren en önemli kurum olma özelliği

26 Tirmizi, Salat, 182.

27 Buhari, Salat, 106.

28 Müslim, Siyam, 183.

29 Tirmizi, Birr, 33.

30 Selçuk, M., *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1991, s. 102.

devam etmektedir. Aile, doğduğumuz andan itibaren ilk öğrenme ortamımız olup, aynı zamanda bireysel ve toplumsal yaşamın da şekillendiği yerlerdir.

Bu çerçevede dinî sosyalleşme, dini inanç, pratik ve bilgilerin aktarılmasına ilişkin sorunların önemli bir kısmı aile ile ilişkilidir. Dindarlık eğilimleri, dine bağlılıktaki samimiyet ve dinî pratiklere katılım aile ortamının belirlediği değişkenler olarak dikkati çekmektedir. Kişiler kendi dindarlıklarının referansını öncelikle aile büyüklerine dayandırmakta, kadın özellikle çocuğun sosyalleşmesinde birincil etkiye sahip olduğu için, dinî bilginin aktarılmasındaki etkisinden kaynaklanan bir dindarlığı üstlenmektedir. Ancak ailede dinî hayatın da sosyokültürel değişim süreçlerinden etkilenmesi kaçınılmazdır.

Başarılı bir dinsel iletişim kurmanın birinci şartı anne-babanın öncelikle kendi yaşamları ile çocuklarına örnek olmalarıdır. Çünkü çocuk eğer küçük yaşlarda kendisine tavsiye edilenlerin büyükler tarafından yapılmadığını görürse kendilerine sunulan dinsel içeriklerin önemini kavrayamaz. Özellikle ilk çocukluk döneminde çocukların zihinsel gelişimi göz önünde bulundurularak somut örneklerden hareketle dinî içerikler sunulmalıdır.

Dinî öğretiler çocuğun gelişimine uygun ve gelişimi destekleyici yönde sunulmalıdır. Çünkü çocuk, Allah'ı; önce süper bir insan gibi, daha sonra sevimli bir hayalet gibi, daha sonra da görülemeyen yüce bir varlık olarak algılar. Onun için çocuğun gelişim özellikleri bilinmeli ve bu doğrultuda eğitim verilmeye çalışılmalıdır. Zira çocuğun kafasındaki Allah tasavvuru yetişkinlerinkine uygun hale getirmeye çalışmak ne kadar yanlışsa, onu köreltmeye çalışmak da o kadar yanlış bir tutum olarak karşımıza çıkar. Çocuklara soyut kavramları anlayacakları yaşa gelinceye kadar din ile ilgili inançlar, duygu boyutları ile sunulmalıdır. Diğer duygu ve düşüncelerin eğitiminde olduğu gibi, dinî duygu ve düşüncelerin eğitiminde de çocukları yetiştirenlerin yaklaşım ve tutumları oldukça önemlidir. Bu noktada diyebiliriz ki yetişkinler, her konuda çocuklara sevgi ve hoşgörüyle yaklaşmalı, iyi model olmalı ve yaşayışlarıyla çocuklara örnek teşkil etmelidirler. Öncelikle çocukların duygularına hitap edilerek din öğretimi verilmeli ve sevgi esas alınmalıdır. Çocukları baskı altına almak için Allah'tan korkutma yönteminin kullanılması, sağlıklı bireye ve sağlıklı topluma giden yolun önünü kapatmaktadır. Bu yöntemin dinî ve ahlaki gelişime engel olacağı da unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Akdeniz, S., *Eğitim Sosyolojisi*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi yay., İstanbul, 1990.
- Ay, M. E., *Ailede ve Okulda Din Eğitimi*, Bilge Yay., İstanbul, 2002.
- Berksun, O. E., *Aile/Eş/Evlilik Terapileri Temel Eğitim Yayınlanmamış Kurs Notları*, Ankara, 2008.
- Bilgin, B., *İslam ve Çocuk*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991

- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihi Buhari*, I-VIII, İstanbul, 1981.
- Canatan, K. ve Yıldırım, E., *Aile Sosyolojisi*, Açılım Kitap, İstanbul, 2011.
- Dodurgalı, A., *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.
- Fidan, Nurettin-Erden, *Münire, Eğitim Bilimine Giriş*, 3. Baskı, Ankara ty.
- Gövsä, İ. A., *Çocuk Psikolojisi*, Hayat Yay, İstanbul, 1998.
- Hökelekli, H., *Din Psikolojisi*, TDV Yay, 4. Baskı, Ankara, 2001.
- Kur'an-ı Kerim*.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. El-Haccac, *Sahih-i Müslim*, I-V, İstanbul, 1992.
- Peker, H., *Din Psikolojisi*, Sönmez Matbaa ve Yayıncılık, 3. Baskı, Samsun, 1993.
- Sayın, Ö. (1990), *Aile Sosyolojisi*, İzmir: Ege Üni. Ed. Fak. Yay. No:57.
- Selçuk, M., *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1991.
- Sezen, Y., *Sosyolojide ve Din Sosyolojisinde Temel Bilgiler ve Tartışmalar*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi yayınları, İstanbul, 1990.
- Tezcan, M., *Eğitim Sosyolojisi*, Ankara, 1985.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed, b. İsa; *Sünen*, I-V, İstanbul, 1992.
- Yavuz, K., *Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncelerin Gelişimi*, DİB yay., Ankara, 1988.
- Yörükoğlu, A., *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yayın Dağıtım, 16. Baskı, İstanbul, 1991.

OTURUM BAŞKANI- Ben de çok teşekkür ederim, bu takdimi için Halide Özüdoğru Erdoğan'a.

Böylece bildirilerin takdimi sona ermiş oldu.

Salonumuzda maşallah oldukça ilgili bir izleyici ve dinleyici grubu bulunuyor. Bu ilginizden dolayı da sizlere ayrıca teşekkür ederim.

Şimdi arkadaşlarımızı yerlerine alalım, müzakereci arkadaşlarımızı davet edeceğim inşallah. Çok teşekkür ederim hepinize.

Müzakere yapacak arkadaşlarımız; Reyhan Yüksel Hanımefendi, Prof. Dr. Mehmet Zeki İşcan Bey, Celal Büyük arkadaşımız ve Dr. Ayşe Karaköse Hanımefendi. Kendilerini buraya davet ediyorum.

Müzakerelerin süresinin 5'er dakika olduğunu tekrar hatırlatmak isterim.

İlk sözü Reyhan Yüksel Hanımefendi'ye vereceğim. Kur'an kursu öğreticisi kendisi İstanbul Beyoğlu'nda. Herhalde birinci sunumun müzakeresini yapacak arkadaşımız. Buyurun söz sizin.

MÜZAKERE

Reyhan YÜKSEL

Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursu Öğreticisi - İstanbul/Beyoğlu

Sunulan tebliğde popüler kültürün olumsuz etkileri genel çerçeve içinde iyi bir şekilde ifade edilmiştir. Popüler kültürün olumsuz etkilerine karşı başlangıçtan itibaren verilecek aile eğitiminin temel çözüm olarak sunulması doğru bir tespittir. Bu eğitim ayet ve hadisler ışığında verilecek olan din eğitimidir. Tebliğde küresel sürecin çocuk ve ergenler üzerindeki tahribatını en aza indirmek için verilmesi gereken din ve ahlak eğitiminin yeniden düşünülmesi gerektiği öneri olarak sunulmuş. Bu öneri çok ciddi bir çözüm önerisi olmakla birlikte tebliğde bu öneri doğrultusunda yeniden düşünülmüş din eğitiminin nasıl ve ne şekilde olması gerektiğine dair katkı yoktur. Tebliğde bu cümle bir öneri olarak kalmış, ailede verilmesi gereken ahlak ve din eğitimi klasik ve yalın haliyle sunularak bırakılmıştır. Verilmesi gereken din eğitiminin maddeler halinde sıralamak kadar kolay olmadığını gözden kaçırmamak gerekiyor. Çünkü çocuk ve gençleri çevreleyen baskın bir kültür atmosferi söz konusudur. Yapmış olduğum yüksek lisans tezinde (Yüksel, 2007) dinî eğitim alanı imam-hatip lisesi öğrencileri ile genel lise öğrencilerinin popüler kültür karşısında farklılık sergilediği sonucu elde edilmiştir. Fakat bu farklılık bireylerin yaşam tarzlarında tercihlerini değiştirecek boyutta bir bilinç farkı meydana getirmemiştir. Bu da demektir ki din eğitimi bireylerde bir farklılık oluşturuyor. Bununla beraber eksik kalan bir şeyler olduğu da kesindir.

Başlangıçtan itibaren ailede verilecek din eğitimi önem arz ederken; ailenin ve receği eğitimin karşısına ne türlü zorluklar çıkacak, aile sürekli değişimin hızıyla nasıl mücadele edebilecek, ailedeki boşluklar nasıl doldurulabilecek soruları bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Din ve ahlak eğitimi vermede ciddi bir role sahip ailede anne genelde televizyondaki gündüz kuşağı programlarında çok sık işlenen çocuk eğitimi ve ergen psikolojisi adına çağrılan konukların verdiği bilgilerle beslenmektedir. Televizyon programlarında verilen bilgiler ne kadar masum ve güvenilir bilemiyoruz.

Buradan edinilen bilgilerin etkisiyle aile –tebliğde de belirtildiği gibi- çocuklarını terbiye etmekle onların psikolojisini bozma korkusu arasında bocalamaktadır.

İnsan yetiştirmenin karşılığı olan eğitim ve öğretimin çok zorlu rakibi olan popüler kültürün zaman zaman eğitim ve öğretimin önüne geçebildiğini görmek adına son zamanlarda toplumda yaşanan etki boyutuna örnek vermek istiyorum. Yıllardır tarih derslerinde Osmanlı Tarihi detaylı olarak işlenirken, hiçbir öğrencinin dikkatini Kanuni Sultan Süleyman'ın son vezir-i azamlarından Kara Ahmet Paşa çekmemiş veya tartışma konusu yapmamıştır. Popüler kültürün en genel aygıtı olan televizyon (Batmaz, 2006) dizisi olan 'muhteşem yüzyılının' ilgili bölümünden sonra Kara Ahmet Paşa'nın ne kadar süreli görev yaptığını, ne zaman öldüğünü sohbetlerine tartışma konusu yaptılar. Şehzade Mustafa'yı tarihte okuyan veya okumayan herkes onun katline bugün gibi üzüldüler. Kimsenin aklına onun kabrini ziyaret etmek gelmezken dizinin malum bölümünden sonra kabri ziyaretçi akınına uğramıştır. Popüler kültür tanımlamaları olumsuz olduğu kadar olumlu yaklaşımlarla da yapılmıştır. Dolayısıyla onu çok yönlü değerlendirmek gerekir. Tamamen kötü diyerek savaşmalı mı yoksa akışına mı bırakılmalı, ki bu akışı kim belirler, bu da meçhuldür. Bir dizi vesilesiyle 'Muhteşem Adamı' eleştiriyor olabilmek, tartışıp kafa yormak, tarihi yeniden okumak iyi midir kötümüdür veya tüm popüler kültür ürünleri aynı yararda veya zararda mıdır bilemiyoruz. Bilinmesi gereken kesin bir şey var ki; popüler kültür zaman zaman öğretmenin kitabın önüne geçebilecek kadar etkili, göz ardı edilemeyecek sosyal bir olgudur.

Popüler kültür tanımlamaları çok tartışmalıdır. Sanayi devrimi, kapitalizm ve küreselleşme ile yakından alakalı olan popüler kültürün tanımlanması bu kavramların öncesine dayanır. Popüler kültürün kesin tanımı belirlenemez ama anlaşılabilir. Popüler kültür alanı yöntembilimsel açıdan belirsizliklerle doludur ve yeterli kuramsal temelden yoksundur (Özer ve Dağtaş, 2011). Bu sebeple olacak ki ilahiyat akademisi –son bir kaç yıl hariç tutulabilir- popüler kültür olgusunu dışlamış, etkilerini görmezden gelmiştir. İlahiyat araştırmalarından dışlanan popüler kültüre, derinlemesine incelenip araştırılmadan hatta yaşamadan çözüm getirilemez. Dolayısıyla bu doğrultuda yapılan az sayıdaki çalışmalar yüzeysel yapılarak bırakılmış, reel bir çözüm sunamamıştır.

Türkiye çok uzun süredir popüler kültürün içinde yaşıyor. Popüler kültür; dışarıda yapılıp topluma yerleştirilen bir şey olduğu kadar kültürel pozisyon olarak bizatihi toplum tarafından üretilir. Bu kültürel pozisyonun diğer kültürel biçimlerden farkı onu kültür endüstrisinin meydana getiriyor olmasıdır. Bu bağlamda popüler kültür önce tasarlanan, sonra biçimlendirilen, sonra topluma giydirilen bir gerçekliktir. Bu durumdan nasibi alan Türkiye iletişim olanaklarının kendisine sağladığı kültürel ortamda soluk almaktadır. Bundan mutsuz olduğu da söylenemez, zaten sorun da buradan kaynaklanıyor. 1960'larda kapımızı çalan bu kültürel ortam, son 50 yıllık kültürel tarihin sadece

bize ait olmadığını gösteriyor. Türkiye bu yıllarda dünyayla kesişti, bütünleşti ve ona eklendi. Eğer aradığımız şey özgünlükse ona kötü diyebiliriz, yok eğer özgünlük değilse kötü olmadığını söyleyebiliriz. Popüler kültürde en çok kullanılan birörnek (uniform) ve türdeş (homojen) sözcükleridir.

Son yıllarda Türkiye’de iletişim araçlarının etkisiyle bu kültür iletişimsizliğin kaynağı oldu (Kahraman, 2007). Türkiye’de medya özgün, yerel ve otantik kültür ürünlerini kendi ideolojisi doğrultusunda yeniden kodlayarak piyasaya sürerek kültür erozyonuna sebep olmuştur. Türkiye bir kitle toplumu görünümü almaya başlamış ve gündelik yaşam kültürüne de kitle iletişim araçlarının yaydığı kültür olan popüler tüketim kültürü egemen olmaya başlamıştır (Şahin, 2007). Popüler kültür; kültürel yozlaşma, kimlik ve kişilik sorunlarının oluşumunu hızlandıran ve sağlayan bir gerçekliktir. Din ise kimliğin şekillenmesinde en etkili aidiyet boyutlarından biridir (Onat, 2009).

Popüler kültürün olumsuz etkilerine karşı savaşılabilecek temel aktör, ailedir. Tebliğde belirtilen şu noktaları önemli buluyorum: ebeveyn çocuk ilişkisini önemli oranda popüler kültür belirler. Ebeveyn ve özellikle ergenlik yaşındaki çocukların sık sık karşı karşıya gelmesine neden olur. Popüler kültür ve onun taşıyıcıları çocuk ve gençlerde yeni eğilimleri, farklılıkları, değişimi simgelediği kadar çocuk ve gençlere özgür ve farklı olmak idealini de aşılacaktır. Bireyi ve toplumu şekillendirme özelliğine sahip olan popüler kültür aile yapısını da olumsuz etkilemektedir. Bu etkilerin başında sürekli tüketme ihtiyacı oluşturma ve bunu normalleştirme gelir. Bu durum ekonomik ve manevi değer açısından aile ve çocukların çatışmasına neden olmaktadır. Sürekli tüketmenin kişilik üzerine etkileri ve psikolojik/psikiyatrik sonuçlarına değinilmiştir. Tüketme isteğini sürekli canlı tutan etkenler popüler kültürün doğurduğu “imaj”, marka tercihi” ve “moda”dır. Popüler kültürün ikinci etkisi olan ‘yönlendirmenin’ en önemli ayağı kitle iletişim araçlarıdır. Toplumsal yaşamda kabul gören davranışları oluşturma ve toplumu yönlendirmede internet ve televizyon çok etkindir. Aile bireylerinin birbirlerine karşı davranışlarını, anne babanın çocuğuna, çocuğun anne babaya karşı davranışlarını; televizyon, internet, sosyal paylaşım siteleri belirlemektedir.

Kendi içinde bağımsız, her şeyden yalıtılmış bir kültürel söylem yoktur. (Kahraman; 2004). Kitle iletişim araçları dünya üzerindeki kültürlerin aktarımını kolaylaştırdığından alt ve yerel kültürlerle üst kültür iç içe geçerek dejenere olmuşlardır. Günümüzde Türk toplumunda yeme içme alışkanlığı, giyim tarzı, eğlence, aile içi ilişkiler, bayramlar, dinî veya özel günlerin algılanışı, düşünüş tarzları büyük oranda kitle iletişim araçlarının sunumlarının etkisiyle şekillenmektedir. Bu şekillenme en çok halkın içinde görülmektedir. Küreselleşme hem değerler hiyerarşisini altüst etmiş hem de insanın olay ve olguları algılayış biçimini değiştirmiştir (Onat, 2009).

Sosyal paylaşım siteleri ile artık insanlar en özel anlarını, yemeklerini hangi mekân-da yediklerini, ne giydiklerini; bunun yanında siyasi ve ideolojik fikirlerini tüm çıplaklığıyla paylaşmaktadır. Bu paylaşım somut gerçekliği olmayan sevinç, kızgınlık, üzüntü ve mutluluk gibi duygular oluşturmaktadır. Bu durum gerçekliği net olmayan sebeplerin kişilik ve kimlik sorunları oluşturmalarını sağlamaktadır. Bu noktada tebliğde verilen alıntı durumu çok iyi tanımlamıştır: gerçek kişilerle kurulan iletişim, sıcak ev yemeği ile karnını doyurmaya benzerken, sosyal medya üzerinden kurulan sanal ilişkiler abur cuburla karnını doyurmaya benzer. Günümüzde popüler kültürün saç ayağı olan sosyal paylaşım sitelerinin en vahim yönü ruh sağlığını ciddi anlamda tehdit ediyor olmasıdır. Bu da demektir ki popüler kültür etkisi; kültürel ve sosyal dejenerasyonun ötesine geçerek bireysel tehdit haline gelmiştir. Popüler kültür ve onun taşıyıcıları; çocuk ve gençlerde yeni eğilimleri, farklılıkları ve rol modeller açısından bir değişimi simgelediği kadar, çocuk ve gençlere özgür ve farklı olmak idealini de aşılamaktadır. Değerlerin öğretimi ilk olarak ailede başlar. Bu süreçte ebeveyn çocuk arasındaki ilişkilerin çözümüne seküler arayışların yanında İslam'ın referanslarıyla bakmak sorunların çözümüne önemli katkı sağlayacaktır.

Müzakereyi sonlandırırken tebliğdeki öneri kısmında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde yer alan Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarının etkinliğinin önemine işaret edilmesinin altını bir kere daha çizmek gerekir. Ben bizzat AİRB adına düzenlenmiş 3 haftalık yoğun eğitimi alan biri olarak bu eğitimin bizi gerçekçi çözümlere ulaştıracak kadar iyi ve kaliteli verildiğini belirtmek istiyorum. Fakat verilen eğitimin çözüm üretmesi yönünde iyi değerlendirilmediği de bir gerçek. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu hizmeti daha sistematik bir personel hizmetine dönüştürülerek bu alanda ihtisaslaşma sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Batmaz, Veyssel (2006), *Medya Popüler Kültürü Gizler*, Karakutu Yayınları, İstanbul.
- Kahraman, Hasan Bülent (2004), *Kültür Tarihi Affetmez*, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Kahraman, Hasan Bülent (2007), *Kitle Kültürü Kitlelerin Afyonu*, Agora Kitaplığı, 2. Basım, İstanbul.
- Onat, Hasan (2009), "Türkiyede Cemaatler Ve Kimlik", Editör: Çağatay Özdemir, Türk Kimliği, Ötüken Yayınları, İstanbul, s. 808-825.
- Özer, Ö., E. Dağtaş (2011), *Popüler Kültürün Hakimiyeti*, Literatürk Yayınları, Konya.
- Şahin, Mehmet Cem (2007), İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Popüler Kültür Unsurlarına İlişkin Yaklaşımları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Din Sosyolojisi alanında alan araştırması, basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Yüksel, Reyhan (2007), Genel Lise İmam-Hatip Lisesi Öğrencilerinin Popüler Müziğe Yaklaşımı, Din Sosyolojisi alanında basılmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.

OTURUM BAŞKANI- Ben de Reyhan Yüksel Hanımefendi'ye gerçekten bu nitelikli kısa değerlendirmesi için çok teşekkür ederim.

Bu şunu da gösteriyor: Zaten bunu hep görüyorum. Doğrusu son iki yılı aşkın zamandır Diyanet İşleri teşkilatında yaptığım görev süremde Diyanet'in bünyesinde de ne kadar iyi yetişmiş arkadaşlar olduğunu, gerçekçi arkadaşlar olduğunu gördüm. Bunlar, Diyanet'in, hakikaten aynı zamanda çok önemli bir eğitim ve de öğretim kurumunu niteliğine büründüğünü gösteriyor. İmam arkadaşlarımızın, Kur'an kursu öğreticilerinin, özellikle eğitim merkezlerinde yetişen arkadaşlarımızın sayısı bir hayli yekun tutuyor. Hizmet içi eğitimlerin Diyanet'te çok önemli noktalara geldiğini ifade etmek isterim. Bu arkadaşlarımızın çok güzel yetişmişlikleri, bu güzel yorumları Türkiye'nin geleceğidir, ümididir.

Tabii, bu aynı zamanda imam hatip liselerinin, ilahiyat fakültelerinin bir bütünlük içerisinde, ama birbirini tamamlayan bir bütünlük içerisinde çok şeyler yapabileceklerini gösteriyor. Burada çok büyük gayretlere ihtiyaç var. Varolanla yetinme duygusu bizi çok ama çok geri bırakır. Hep ne yapmamız gerektiğini, neler yapmamız gerektiğini, daha ileri merhalelere nasıl ulaşabileceğimizi düşünmeliyiz. Önce kendimizi, ülkemizi, kurumlarımızı, İslam dünyasını ve dünyayı iyi tanımalıyız. Bizim Türkiye olarak hakikaten bir model oluşturduğumuzu, ama bu modeli geliştirmemiz gerektiğini söylemek isterim.

Şu bir vakadır ki, değerli arkadaşlarım, İslam dünyası temsilcileri azınlık Müslümanların olduğu ülkeler dahil, aralıksız olarak Türkiye'ye ziyaretler yaparak Türkiye'nin bu yöndeki birikiminden istifade etmek istiyorlar.

Bugün hiç umulmadık bölgeler, ülkeler –Küba gibi yerler de dâhil– din görevlisi istiyor, eğitim almak üzere Türkiye'ye geliyor. Bütün bunlar, meselenin ne kadar önemli olduğunu gösteriyor.

Dolayısıyla bugün ilahiyat fakülteleri başta olmak üzere imam hatip liselerinin programlarını, müfredatlarını gelişim yönünde yeniden gözden geçirmeye –gelişigüzel işler yapmaya değil,– çok ihtiyacı var. Bunu bir kere daha hep beraber hatırlamış olalım diye bunları söyleme ihtiyacı duydum.

Şimdi ikinci müzakercemiz Prof. Dr. Mehmet Zeki İçsan arkadaşımız, size 5 dakika içerisinde müzakeresini takdim edeceklerdir.

Buyurun.

MÜZAKERE

Prof. Dr. Mehmet Zeki İŞCAN

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Maturidi, “İbrahim’in milletine uymuştur.” (Nisa 125) ayetini yorumlarken burada “millet” kelimesinin “din” anlamına gelmediğini, çünkü bütün nebilerin dininin tek olduğunu, İbrahim’in dini ile bir başka nebinin dininin farklı olmasının mümkün olmadığını ifade etmektedir. Ona göre “millet”ten kasıt “sünnettir”. Sünnetlerin ihtilaf göstermesi caizdir. Sünnet ya da şeriatların farklı olması, beşeri özelliklerden, topluluk, dil, anlatım ve sunuş farklılıklarından kaynaklanmaktadır¹.

“Millet”e Maturidi gibi mana verilirse milel ve nihâl arasında yani çeşitli yerellikler, kültürel gruplar, hayat tarzları ile dinî cereyanlar, mezhepler arasında dolaylı dolaysız ilişkiler yumağı olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Mezhep, kutsallığın bağrında açan seküler sosyoloji ya da kitle psikolojisidir. Mezhep, belli bir “zaman” ve “mekanda” çeşitli toplumsallık biçimlerinin, beklentilerini, deneyimlerini, pratiklerini dine referansla gelenek haline getirme çabasıdır.

Yörükân’ın da ifade ettiği gibi mezhep, bir toplumun ya da cemaatin manevi cephesidir. Mezhepte çevrenin, siyasetin, etnik kökenlerin tesirleri söz konusudur. Din de ise bu derece hususiyetler yoktur. Din daha umumi bir ülküdür. Ve daha büyük bir inkılabı tazammun eder. Bu ülkünün büyük küçük çeşitli cemiyetlere intibak ederken kazanmaya mecbur olduğu şekiller mezhepleri vücuda getirir².

Mezhep, belli bir ölçüde mana arayışı sürecidir. Bu süreçte o, toplumsal olarak kurulan anlam dünyalarının gerçekliğini muhafaza etme işlevi görür. Mezhebin ortaya

1 Ebu Mansur el-Maturidi, *Tevîlatu'l-Kur'an*, Haz. Ahmet Vanlıoğlu- Bekir Topaloğlu, Mizan Yayınları, İstanbul 2005.

2 Bkz. Yusuf Ziya Yörükân, *Ebu'l-Feth Şehristani*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s. 198.

koyduğu dinî görüşler, bir toplumun, grubun veya benzeri yapılanmaların temel değerlerini meşrulaştıran sembolik gerçekliklerdir. Haddizatında dinî etkenin başka etkenlerden bağımsız olarak iş görüyor biçiminde düşünülmeyip onun daha çok toplumsal hayatın pratik alt yapılarıyla sürekli bir diyalektik ilişki içerisinde olduğunun göz önünde bulundurulması gerekir.³ Bunun için mezhebi anlayışların dış görünümlerinden anlam dolu özlerine ve iç manalarına nüfuz etmeye çalışmak esas alınmalıdır.

Bir takım sosyal, siyasal ya da ekonomik süreçlerle zihni süreçler ve dinî fikirler arasında bağımlılık söz konusu olabilir. Bu bağımlılığın mutlak belirleme, bir determinasyon halini alması gerekmez. Bazı siyasi ve sosyal oluşumlarla bazı fikirler, tarihte âdeta birbirini arayıp bulurlar. Tencere yuvarlanıp kapağını bulabilir. Bu noktada mezhep, dinî grup ya da fırkalar karşımıza çıkar.

Mezheplerde çevrenin, siyasetin, kültürün tesirleri bulunmaktadır. Hatta mezhep oluşumlarının bir takım sosyal endişelerin tecellileri olduğu söylenebilir. Sosyal, siyasal, kültürel olanın baskın olması bir yana, mezhepte çok defa belli bir toplum organik formuyla dinî özdeş görme eğilimi hakim olmaktadır. Mezhep, bir ‘kitle’nin varoluşsal ilgilerini açıklama hüviyetini taşımaktadır. Böylece belli bir anlam biçimi, dine şekil veren unsur haline gelmektedir. Din bu noktada ‘yaşam biçimi’ni onayan ikincil bir etmen konumunda kalmaktadır. Çünkü din, değer birliğini meşrulaştıran bunun için hissi anlatımlara imkân sağlayan bir özellik arz eder. Din, kolektif kimliği pekiştirir. Böylece aslında profan olan kutsal düzleme çekilir.

Belki bu yüzden mezhepsel bölünme sadece düşünsel farklılık olarak kalmamıştır, toplumsal bölünmeye, siyasal bölünmeye de işaret etmiştir. Mezhepsel bölünme, rakip hayat anlayışları anlamını taşımıştır.

İslam Mezhepler Tarihi ve Kelamın ana konularından hareketle mezheplerin “beşeriliğini” örneklendirmek mümkündür:

Bağdadi, el Fark beynel Fırak adlı eserinde Ehlisünnetin üzerinde birleştiği esaslardan birinin, “âlemin yaratılmışlığı” olduğunu ifade etmekte, bu inanca bağlı olarak Ehlisünnet alimlerinin, her cevherin bölünemeyen en küçük parçaya sahip olduğu hususunda birleştiklerini, maddenin sonsuza kadar bölünebileceğini iddia edenleri küfürle itham ettiklerini belirtmektedir. Yine Bağdadi’nin bildirdiğine göre Ehlisünnet, birçok konuda farklı görüşler serdetmiş olmasına rağmen, arzın vukufu ve sükûnunu kabul konusunda da ittifak etmiştir. Arzın hareketi ancak deprem gibi olaylarla söz konusu olabilir. Arz, göklerin ortasında bir küre merkezi değildir. Çünkü böyle olsa haberlerde bildirilen göklerin üstünde arzın ve meleklerin bulunduğu inancı bozulacaktır⁴.

3 Bkz. Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye*, çev. Ali Coşkun, Rağbet Yay., İstanbul 2005, s. 172.

4 Bkz. Bağdadi, *el-Fark beynel Fırak*, Darulmaarif, Beyrut, tsz., s. 328-331.

Ehlisünnetin üzerinde birleştiği esaslardır bunlar. Bu kabullerin, belli bir dönemin varlık hakkındaki görüşünün teolojik hale getirilmesinden başka bir şey olmadığı ifade edilebilir.

Ehlisünnetin, “imamlar Kureyş’tendir.” rivayetine dayanarak yöneticinin Kureyş nesebinden olması gerektiğini neredeyse bir inanç meselesi haline getirdiği bilinmektedir. Müslim’in Sahih’inde yer alan bir rivayette “Kureyş bu işin başıdır, insanların iyisi Kureyş’in iyisine, kötüsü de onların kötüsüne tabidir.” denmektedir⁵. Bu ilkenin de inançla, imanla, teoloji ile bir ilgisi olduğu söylenemez. Reel politik bir durum, düzenin sağlanması kaygısı ile dinleştirilmiştir. “İmamlar Kureyş’tendir.” rivayeti bize ancak şunu ifade edebilir; ilk dönemlerde siyaset, dinin değil klan değerlerinin bir parçası olarak görülmektedir. Siyasette belirleyici olan ilke, güçlü kabile ilkesidir.

Ehlülhadis ve Eşariliğe göre iman ve amel birdir. Bu yüzden amel azaldıkça iman da azalmakta, amel fazlaştıkça iman da artmaktadır. Oysa Mürcieye göre iman ne artar ne eksilir, iman başka amel başkadır. Bu tartışmaya bakıldığında da belli bir dönemin sosyal ve siyasal probleminin dinsel dille ifade edildiği görülmektedir. Çünkü dinsel dil meşruiyet sağlamada çok yetkindir.

Ebu Hanife’ye göre insanlar arasında iman açısından bir eşitlik söz konusu olduğu için, iman ölçme veya kıyaslama batıldır. Bu durumu Ebu Hanife: ‘Bizim imanımız meleklerin ve peygamberlerin imanı gibidir.’ sözüyle izah etmek istemiştir. Ona göre bütün müminler eşittirler ve dini amele dayanmak suretiyle eşitsizliği savunmak söz konusu olamaz. Bu tez, Mürcienin, yeni Müslüman olmuş kesimlerin Araplar karşısındaki sosyal eşitliğini sağlama endişesi ile hareket ettiğini göstermektedir⁶.

İmanın artar ve eksilir olduğunu kabul etmenin sosyal plandaki tezahürü ise insanlar arasında bir eşitliğin var olması gerektiğini inkârdır. Çünkü bu teze göre imanı yüksek olanlar ve bir de imanı zayıf olanlar vardır. Bu tutumun, heterojen yapı arz etmeye başlayan Müslüman kitlenin çeşitliliğine bir tepki olduğu söylenebilir.

Kelamın belli başlı konularından birini temsil eden ezeli kelam görüşü de sonradan dinselleştirilmiş siyasi bir tartışmaya işaret etmektedir. Kur’an’ın mahluk olup olmadığına yapılan atıflar, halifenin dini-siyasi tek bir lider olarak kabul edilip edilmemesi tartışmasının bir görüntüsüdür. Yaratılmış Kur’an, halifenin otoritesinin kabulü anlamına geliyordu. Kur’an mahluksa onun yorumu halifenin iradesine de bağlı olacaktır.

5 Müslim, İmaret 3, (1819).

6 Bkz. Mehmet Zeki İçsan, “Taassuba Dayalı Din Anlayışı Karşısında Ebu Hanife Örneği”, *Ekev Akademi Dergisi*, yıl: 8, sayı: 20, 2004, s. 74-75.

Böylelikle halife dinin de önderi olacaktır⁷. Ahmet İbn Hanbel ve taraftarları ise ezeli kelim fikrini kabul etmek suretiyle beşeri yorumu reddetmişlerdir. Bunlara göre ayetlerin aşkın otoritesi söz konusu idi. Dinî mükellefiyetler ve yorumlar, halifenin resmi tebliğlerinden değil, önde gelen ulemanın malumu olan esas metinlerden (hadis rivayetlerinden) çıkarılmalıydı. Halife dinî bir otorite değil sadece icra makamıydı⁸. Ezeli kelim, ulema otoritesi ile ümera otoritesinin çatışmasıydı.

Bütün bu misaller şuna işaret edebilir; bir mezhebin görüşlerini tahlil etmede din, güvenilir indeks değildir. Mezhebi görüşlerin oluşmasında din dışı etkenler çok daha baskın olabilir. Buna dayanarak denebilir ki mezhep, dine dayanmak suretiyle dünyanın anlamlı bir haritalandırmasını yapma girişimidir. Süreç içinde bu haritalandırma, çeşitli kimlik türlerine bağlı olarak güçlü anlamlar kazanmaktadır. Sonradan söz konusu anlamlar, din içinde “doğallaşmakta” ve dinin tabiatıymış gibi görünmektedir.

“Millete” “din” anlamı verildiğinde de “mîlel” ve “nîhal” arasındaki ilişki dinî düşüncenin gelişmesi açısından önem arz etmektedir. Nitekim sayın Şahin’in mezhepleri “İslam düşünce ekolleri” olarak değerlendirmesi onu dinle özleştirmemek için önemli bir tespit sadedindedir. Fakat yeterli değildir. Bu görüşle Şahin’in ifade etmek istediği, mezhebin doğru itikat değil, doğru itikada ait görüş olduğunu vurgulamaktır.

Dini kökenlerinden bağımsızlaşp inanç benimsemelerinin ardında yatan süreçlere odaklandığımızda mezhebin, dinin anlaşılma biçimi olmaktan çok bir takım sosyal siyasal problemlerin dine tesirinden meydana gelen oluşum olduğu görülmektedir. Bu tanım, mezhebin beşeriliğini vurgulamada daha kullanışlıdır.

Mezhep, ‘dünya’nın dinî açıdan algılanışıdır. Bunun için bilhassa mezhep, cemaat ve dinî grup incelemelerinde, doktriner bir tavır sergilememe açısından özsel tanımlamalardan kaçınmak önemlidir.

Mezhebi görüşlerin oluşmasında sosyal ve siyasal süreçler etkinse, hak mezhep batıl mezhep ayrımının bir anlamı kalmamaktadır. Din eğitimi bu yüzden hak ya da batıl mezhep üzerine temellendirilmemelidir. Bugün benimsediğimiz inanç esaslarının büyük bölümü dünün siyasi kavgaları, sosyal buhranlara sunulan çözümleri gibi şeylerse böyle bir ayrım yapılması aslında mezhebin dinin yerini aldığını göstermektedir.

Bir görüşün hak ya da batıl olduğunun tek ölçüsü Kur’an’dır, Kur’an’a ters düşmeyen görüş hak görüştür denebilir. Fakat diğer taraftan Kur’an, her insanın aklıyla ve hür iradesiyle imana ulaşabileceğini, bir başkasının günahını yüklenmenin söz konu-

7 Bkz. Patrica Crone-Martin Hinds, *God’s Caliph: Religious Authority in the First Centuries of Islam*, Cambridge University Press, Cambridge 1986, s. 97-110; Ira M. Lapidus, *İslam Toplulukları Tarihi*, çev. Yasin Aktay, İletişim Yay., İstanbul 2010, c. I, s. 187-188.

8 Lapidus, *İslam Toplulukları Tarihi*, s. 188.

su olmadığını, inancı biçimlendiren örflerin “atalar dini” olarak nitelendirilebileceğini, insanın fert fert yaratıldığı ve fert fert Allah’ın huzuruna çıkacağını neredeyse deklere etmektedir. Bu takdirde Kur’an’ın inanç konusunda kurumsallaşmaya sıcak bakmadığı savunulabilir⁹.

Sayın Şahin’in, “Günümüz Müslümanı hangi mezhepten ve görüşten olursa olsun, kendi problemlerine sadece geçmişten değil günümüzdeki insan birikiminden de yararlanarak çözümler üretmelidir. Bunun da tek yolu ortak payda olan Kur’an’da birleşmekten geçmektedir.” Görüşünü tartışabiliriz. Elbette bu böyledir ama bunun için sağlam bir “Kur’an perspektifine ihtiyacımız bulunmaktadır. Kur’an’ın varlıktaki yeri, bilgisel değeri, normatif yapısı, bilgi kaynağı ya da ruhi kuvvet kaynağı olup olmadığı ile ilgili tartışmalara müracaat etmeden, Kur’an’ın muhataplarını ne ölçüde yükümlü kıldığı sorununa eğilmeden sadece Kur’an metni üzerine odaklanma olursa kısır ve asla netice alıcı olmadığı belli olan tartışmalar yine sürüp gidecektir¹⁰.

Sünni İslam’da ilk unsurlar, cemaat ve vahiydir. Sünni geleneğin olumlu realitelelerinden biri, Kur’an ve sünnetin epistemolojik karakteriyle topluluğu birleştirmiş olmasıdır. Bugün de bu realite muhafaza edilebilir. Ama dinî modernizmle ve İslamcılıkla birlikte ümmetin rağmına kutsal kitabın lehine bir vurgu kendini göstermiştir; toplum karşısında Kur’an¹¹.

Kur’an’a dönmek, ilk kaynağa dönme anlamında medeniyet oluşturunca bir motivasyona sahiptir. Ama metin merkezli din anlayışı, literal okumayı aşamadığında, olgudan hareket eden din anlayışından daha fanatik, daha radikal, daha fundamental ve daha kuşatıcı bir meta söyleme de bazen dönüşebilmektedir. Bu takdirde din, buyurgan, yukarıdan aşağı İslamileştirme anlayışı ile otoriter bir karaktere bürünebilir. Nitekim İslam dünyasında fundamantalist hareketlerin hemen hepsi geleneksel İslam’dan kopuşu ve “gerçek İslam’a” dönüşü esas almışlardır. “Çıplak İslam” anlayışı o kadar masum değildir. Tevil ve tefsir gibi insani yoruma kapalılığın beraberinde getirdiği dinî metnin otoritesinin vurgulanması, aslında insansızlaştırma faaliyetinin adı olduğu için bir tür nefret söylemi anlamına gelebilir. Bu takdirde mezhep taassubundan kurtulalım derken daha büyük bir taassuba sarılmış olabiliriz.

Saf inanç diye bir kategori bağlamı bulunmamaktadır. İnanç önceden düzenlenmiş bir kategori değildir, doğaçlama, uyarılma ve yorumlama alanına girmektedir. “Çıplak

9 Bkz. Hasan Onat, “Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur’an’ın Rolü”, I. *Kur’an Sempozyumu Tebliğler-müzakereler (1-3 Nisan 1994)*, Bilgi Vakfı Yay., Ankara, 1994, s. 435-437.

10 Bkz. Halis Albayrak, “Kur’an’ı Anlamak Kur’an’ın Ne Olduğunu Anlamak”, I. *Kur’an Haftası Kur’an Sempozyumu, (03-05 Şubat 1995)* Fecr yay., Ankara, 1995, s. 166.

11 Bkz. Farhad Daftary, *İslam’da Entelektüel Gelenekler*, çev. Muhammed Şeviker, İnsan Yay., İstanbul 2012, s. 101-103

İslam", geleneğe ve tarihe dayalı İslam'dan daha fazla "dış koşullar" tarafından belirlenmektedir. Yalın İslam, "gerçek İslam'a" götürmemiştir. Aksine İslam'ı her bağlama açık hale getirmiştir. İslam'ın bir siyasal gösterge, ideolojik imgeler aracı haline gelmesinin nedenlerinden biri de bu yalın İslam'dır.

Dolayısıyla taassubu önlemek sadece mezhep ve din arasında ayırım yapmakla, mezhepleri önemsememekle, "İslam'da mezhep yoktur, sadece Kur'an ve hadisler vardır." demekle olmaz. Bunun için dinî taassubun da hesaba katılması gerekmektedir. Dışlamacı bir din dilimiz varsa; hakikati tekelimizde görüyor ve bu yüzden insanlar üzerinde hak iddia ediyorsak; dinî, insani yaşam alanlarını örten bir tür "düşünülemezlikler" alanı olarak görüp, hakikat ve yasa arasında bir "zor nosyonu" veya "sığ bir ahlakçılık" icat ediyorsak, mezhep din ayırımı bize iyi dinî hayat sağlamayacaktır.

OTURUM BAŞKANI- Ben de Zeki İşcan Bey'e çok teşekkür ediyorum, bu katkıları, değerlendirmeleri için.

Vakit geçirmeden hemen üçüncü konuşmacı olan müftü yardımcısı arkadaşımız Celal Büyük Bey'e sözü bırakıyorum.

Buyurun.

MÜZAKERE

Celal BÜYÜK

Diyanet İşleri Başkanlığı Erzurum İl Müftü Yardımcısı

Sayın Başkan, değerli katılımcılar; hepinizi saygılarımla selamlıyorum. Diyanet İşleri Başkanlığımız tarafından 2014 yılı Kutlu Doğum Haftası etkinlikleri kapsamında “Hz. Peygamber ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz” konulu sempozyumun ilimizde düzenlenmiş olmasından dolayı duymuş olduğum memnuniyeti sizinle paylaşmak isterim. Bu vesile ile başta Diyanet İşleri Başkanımız Prof. Dr. Mehmet Görmez olmak üzere başkan yardımcılarımıza, Din Hizmetleri Genel Müdürü Dr. Yaşar Yiğit’e, İl müftümüz Hasan Çınar’a ve emeği geçen siz değerli katılımcılara şükranlarımı arz ederken sempozyumun hayırlı, uğurlu ve bereketli olmasını Cenab-ı Allah’tan temenni ederim.

Kıymetli katılımcılar; Yrd. Doç. Dr. Mustafa Yıldırım tarafından sunulan “İnsan Yetiştirme Süreçlerini Etkileyen Faktörler” başlıklı tebliğin müzakeresini yapmak üzere huzurlarınızda bulunmaktayım. Kendilerini öncelikle bu başarılı tebliğlerinden dolayı kutluyorum. Elbette her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da daha iyiye ulaşabilmek mümkündür. Bu nedenle genel anlamda başarılı bulduğum bu tebliği bir taraftan müzakere ederken, diğer taraftan da bazı teklifler sunarak tebliğe katkıda bulunmak istiyorum.

Sayın Yıldırım, tebliğinin başında insan yetiştirmenin tarihin bütün dönemlerinde sıkıntılı ve sancılı olduğundan bahsederken insan yetiştirme süreçlerini etkileyen faktörlerden aile, popüler kültür, fiziki ve sosyal çevre, göç ve şehirleşme kavramları üzerinde durmuş, genç bireylerin yetişmesinde rol-modelin öneminden bahsetmiştir. Tebliği tebliğinde aile kavramını biraz daha ön plana çıkarmış ve üzerinde daha fazla durmuştur.

İnsanın eğitim yoluyla hayata olumlu ve etkili bir uyum sağlaması sorunu tarih boyunca düşünürlerin zihinlerini ve toplumların gündemlerini hep meşgul ede gel-

miştir.¹ İnsan çocukluğundan itibaren ebeveyninden ve soyundan aldığı güçlerle çevre içinde gerçekleşen eğitim etkileriyle kendine ve çevresine has özellikleri kazanır. İnsanın gelişmesi ve kendini geliştirmesi bu özelliklere göre şekillenir.² İnsan gelişimindeki en önemli müessese olan aile, çocukların şahsiyetini doğrudan etkilemektedir. Diğer müesseseler ise çocukları dolaylı yollardan ve aileye göre etkilemektedir.³

Tebliğimiz aile konusunu ele alırken ailenin evrensel bir sosyal kurum olduğundan, ancak toplumdaki yapısal değişiklikler gösterebileceğinden bahsetmektedir. Ailenin toplumun çekirdeği ve temeli olduğunu sağlam ve güçlü bir toplum yapısının ancak güçlü ve düzenli aileler tarafından oluşabileceğini söylemektedir. Ailelerin bir kısım özelliklerine göre tasnife tabi tutularak türlere ayrıldığını söyleyen tebliğimiz tebliğinde daha çok geleneksel ya da geniş aile ile modern ya da çekirdek aile üzerinde durmuş ve bu iki aile türünde insan yetiştirme boyutunu değerlendirmeye çalışmıştır. Geleneksel (geniş) aile türünde akrabalık bağlarının kuvvetli, gelenek ve göreneklere bağlılığın fazla olduğu buna karşılık çekirdek aile dediğimiz modern aile tipinde ise bu tür değerlerin daha zayıf olduğu ortaya konulmuştur. Geleneksel ve modern aile tiplerinin işlevlerinden de ayrıntıya girmeden kısaca bahseden Sayın Yıldırım, geleneksel ailenin ekonomik, saygınlık, eğitim, koruyucu, dinî, eğlence ve dinlenme, biyolojik, psikolojik ve manevi doyum sağlama gibi birçok işlevi olduğundan bahsetmektedir. Modern aile tipinin işlevi ise cinsel ilişkileri düzenleme, ekonomik dayanışma, üreme ve toplumsallaşmadır.

Tebliğimiz tebliğinde bu bilgilendirici açıklamalarından sonra insan yetiştirme işlevi bakımından aile kavramını ele almış, aileyi ve toplumu erozyona uğratan sebepler üzerinde durmuştur. Buna göre ailenin bölünmesi, tek ebeveynli ailelerin giderek artması, ailede önemli bir yeri olan kadının (anne) çalışma hayatının bir parçası haline gelmesi ve böylece çocukların aile sıcaklığı ortamı dışında bakıcı elinde kreş ortamında yetişmesi, anne-babanın yeterince çocuklarına rol-model olamaması ve çocukların bu boşluğu başta televizyon ve internet olmak üzere iletişim araçları ile doldurmaya çalışmaları Sayın Yıldırım'a göre aileyi ve toplumu erozyona götüren sebeplerdir. Tebliğimize göre bütün bunların ana sebebi ise aydınlanma süreci ve onu takip eden sosyal ve siyasi dönüşümler ve devrimlerden bütün sosyal kurumlar gibi ailenin de etkilenmiş olmasıdır. Zira bu etki küresel çapta bir etkiydi ve bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de aile yapısında gevşemeler meydana getirdi. Bu süreçte "aile" kavramının kendisi bile tartışılır hale gelmiştir. Tebliğimiz nitelikli nesil yetiştirmek istiyorsak bu problemlerin

1 Suat Cebeci, *Dinî Danışma ve Rehberlik*, DİB Yayınları, Ankara, 2012, s. 13.

2 H. Mahmut Çamdibi, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2003, s. 11.

3 Çamdibi, H. Mahmut, Aile İçi İlişkiler ve Aile Rehberliği, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sayı: 6, 1999, s: 131.

ortadan kaldırılması gerektiğini söylemekte, ancak buna yönelik çözüm önerileri ile alakalı düşüncelerini bizimle paylaşmamaktadır.

Sayın Yıldırım'ın tebliğinin bu bölümünde aile konusunda ortaya koymuş olduğu tespitlere katılmakla birlikte katkı anlamında bazı hususları burada sizinle paylaşmak istiyorum.

İslam, çocuğun belirli bir yaşa kadar annesinin bakım ve terbiyesinde kalmasını ister. Çocuğun anne şefkati ve sevgisine en muhtaç olduğu çağ “temyiz” denilen ve yedi yaşına kadar olan devredir.⁴ Ailede çocukların dinî ve ahlaki terbiyelerinde karşılaşılan başlıca problemlerin ve sebeplerin başında eşlerin ikisinin de çalışıyor olması gelmektedir. Baba ile birlikte annenin de evlerinden ve çocuklarından uzak bazı işlerde çalışıyor olması, tabiatıyla çocukların ya kendi hallerine terkedilmeleri veya bir bakıcıya yahut da evdeki her hangi bir kişiye teslim edilmeleri demektir. Bu durumdaki bazı aileler ise çocuklarını kreşlere bırakmaktadırlar. Dolayısıyla çocuklarımız “temyiz” denilen ve yedi yaşına kadar olan bu dönemde anne sevgisinden mahrum bir şekilde büyümektedirler. Bana göre çocuğun yetişmesinde annenin yerini hiçbir şey dolduramaz. Bu sebeple anne çocuğunun yetişmesinde ve büyümesinde kendini birinci derecede sorumlu tutmalı ve buna göre hareket etmelidir. Ancak sosyal şartlar kadının çalışmasını zorunlu kılıyorsa o zamanda çocuğunu teslim edeceği kişileri veya kreşleri çok iyi tespit etmelidir. Akşam eve geldiği zaman vaktini televizyon veya internet başında değil çocuğuyla geçirmelidir. Böylece hem kısa bir vakitte olsa çocuğuyla ilgilenmiş hem de yetişmesinde büyük bir öneme sahip olan “rol model” görevini yerine getirmiş olur. Zira gençlerin yetişmesinde “rol model” yadsınmaz bir öneme sahiptir.

Rol modellerin insan yetiştirme sürecine katkısının öneminden bahseden tebliğcimiz günümüz modern Türk aile yapısında ailenin üye sayısında görülen azalma, fonksiyonlarında ve yapısında meydana gelen değişmelere bağlı olarak rol model görevi aile dışında okul, kreş ve aile üyelerinden olmayan bakıcıya devredilmiş olduğunu söylemektedir. Rol modelin özellikleri dikkate alındığında günümüz ile eski arasında bir mukayesede bulunan tebliğcimiz, geçmiş dönemlerde rol modellerin hem sayıca hem de bunu bireylere ulaştıran iletişim araçlarının yetersiz olduğunu, ancak günümüzde ise çocuklarımızın kitle iletişim araçlarının yaygınlığı ve erişim kolaylığı nedeniyle bir tür rol model bombardımanına maruz kaldığını söylemektedir. Eskiden çocuklarımız daha çok çevrelerinde olumlu özellikleri ağır basan kişileri (anne, baba, dede, nine) kendilerine rol model alırken, bugün kitle iletişim araçlarının yaygınlığı sebebiyle âdeta çocuklarımız kimi rol model alacaklarına dair çelişkiler yaşamaktadırlar.

4 Tunç, Betül, Kur'an-ı Kerim'de Anne Kavramından Hareketle Eğitimde Anne Çocuk İlişkisi, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 5, Yıl, 1998, s. 240.

Sayın Yıldırım'a göre çocuklarımızı en çok etkileyen kitle iletişim aracı televizyondur. Televizyon çocuklar için bir eğlence aracı olmanın yanında, içlerindeki merak ve öğrenme duyguları ile yöneldikleri, yaşadıkları çevreyi ve toplumu tanımlarına ve anlamalarına olanak sağlayan bir araçtır. Aynı zamanda televizyon, yayın içeriğiyle çocuklara yaşamda karşılaşılamayacak kadar çok rol modeli sunmaktadır.

Sayın Yıldırım'ın bu konudaki düşüncesi ise öncelikle ebeveynlerin çocuklarına iyi bir rol model olması, çocukların sosyal çevrelerini onların duygusal gelişimlerine katkı sağlayacak örnek alabilecekleri kişilerden oluşturmaları, iletişim araçlarını gençlerimizin ruh dünyalarını bozacak yayınlardan arındırıp iyi rol modeller sunan araçlar haline getirmeleri ve bunlardan da önemlisi kendilerine sağlam bir karakter eğitimi vermeleri yönündedir. Bütün bunlar yapıldığında başta televizyon olmak üzere kitle iletişim araçlarının sunmuş olduğu olumsuz rol modeller gençler için bir anlam ifade etmeyecektir.

Burada müsaade ederseniz tebliğe katkı sağlama anlamında iki konuya dikkat çekmek istiyorum. Bunlardan birincisi, Diyanet İşleri Başkanlığımız tarafından açılan Aile İrşat ve rehberlik büroları, diğeri ise çocuğun yetişmesinde babanın rolü konularıdır.

Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Aile İrşat ve Rehberlik Büroları bulunmaktadır. Bu bürolar genellikle müftülük binaları içinde bulunmakta, bu durum ise halkın özellikle bayanların buralara erişimini güçleştirmektedir. Aile İrşat ve Rehberlik Büroları çalışma yönergesine göre toplumumuzun aile hakkında dini açıdan doğru bilgilendirilmesini sağlamak, aile yapısının korunmasına katkıda bulunmak, gerektiğinde ilgili kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları ile ortak çalışmalar yapmak amacıyla kurulmuştur. Aile İrşat Rehberlik Bürolarının müftülük binaları dışında şehrin özellik arz eden mahallelerinde birkaç noktada ailelerin kolayca ulaşabilecekleri yerlerde kurulmaları gerekir. Ayrıca bu bürolarda görev yapacak olan personelin din bilimleri alanında sahip oldukları formasyonun yanında mutlaka ulusal ve uluslararası geçerliğe sahip psikolojik danışmanlık ve rehberlik eğitimi almaları da sağlanmalıdır.

İkincisi ise çocuğun yetişmesinde babanın rolüdür. Çocuğun yetişmesinde annenin rolü inkâr edilemez. Bununla birlikte ailede çocukların eğitiminin ve yetiştirilmesinin sadece anneye bırakılması hem anneler hem de çocuklar açısından büyük sorunlara yol açmaktadır. Anneler bu durumda çocuğa uygun eğitim ve disiplini vermekte zorlanırken çocuklar da babalarını seyrek gördükleri ve babanın etkinliğini hissetmedikleri için bazı psikolojik sorunlara girmektedirler. Ayrıca yetişmekte olan bir çocuğun örnek alabileceği bir "kadın", bir de "erkek" modeline ihtiyaç vardır. Anne bu iki rolü aynı anda

oynayamaz.⁵ Bu sebeple baba ailede çocuğun yetişmesinde anneye destek olmalı, baba olarak rol model görevini yerine getirmelidir.

İnsan yetiştirme sürecini etkileyen bir diğer faktör ise popüler kültürdür. Tebliğ-cimiz tebliğinde bu konuyu daha çok sosyal hayattan somut örneklerle ele almış ve popüler kültürü kitleleri farkında olmadan etkisi altına alabilen ve kendine bağımlı hale getiren gelip-geçici nitelikte olan gündelik yaşamın bir kültürü olarak tarif etmiştir. Popüler kültürün iki temel unsuru olan sürekli bir yenilenme ve değişmeye dikkat çeken tebliğcimiz böylece gençlerin batının yaşam tarzına özenerek içinde yaşadıkları toplumun kültürüne yabancılaştıklarını söylemektedir. Bu durum gençleri olumsuz yönde etkilemekte ve maddi bakımdan doyumsuzluğa sevk etmektedir. Sayın Yıldırım tebliğinde intihar olaylarının, alkol kullanan kişi sayısının ve uyuşturucuya başlama yaşının düşmesini bunun bir göstergesi olarak görmektedir. Günümüzde kitle iletişim araçları olan gazete, televizyon, internet ve diğer teknolojik araçlar sayesinde dünya gündemindeki olayların en kısa sürede izleyiciye ya da okuyucuya ulaşmakta olduğunu dile getiren tebliğcimiz, popüler kültürün yaratıcıları olarak görülen bütün bu unsurların kullanılarak toplumun tüketime en açık kesimi olan gençlerin hedef alındığını, onlara sınırsız ve fantastik bir dünya sunulduğunu, gençlerin başta kendileri olmak üzere paralarını ve zamanlarını harcadıklarını, böylece mutlu olabilmek için hep bir sonraki sürümü elde etme çabası içinde bir yaşam sürdüklerini söylemektedir. Bu durum nesillerin dejenerasyonu, kimliksizleşmesi ve yabancılaşmasını ortaya çıkarmaktadır.

Sayın tebliğcimizin bu düşüncelerine ben de katılıyorum. Bunlara ilave olarak özellikle okullarda seçmeli olarak okutulmakta olan medya okuryazarlığı dersinin zorunlu olarak okutulmasının, gençler için sosyal medyada din hizmeti sunumunun başlatılmasının ve ailede çocuklara şükür ve kanaat eğitiminin verilmesinin katkı sağlayacağını düşünüyorum.

İnsan yetiştirme sürecini etkileyen bir diğer faktör de fiziki ve sosyal çevredir. Çevre kavramı, insan davranışlarını etkileyip genetik olmayan bütün etmenleri içine aldığından, insan tabiatı ve davranışları üzerinde çevrenin büyük rolü olduğu kabul edilmektedir. İnsanın çevresinden etkilenmesinin en önemli sebebi, onun ihtiyaç halinde doğmasıdır. Sosyal bir varlık olması ise kendi başına yaşayamayacağını ve çevreye olan ihtiyacını göstermektedir.⁶

Sayın Yıldırım tebliğinde bu konuyu ele alırken insanın ilk sosyal çevresi olan ailesinin içinde yaşadığı evin fiziki şartlarının, evin bulunduğu yerin iklimsel ve coğrafi

5 M. Zeki Aydın, Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü V. Aile Şurası, 5-7 Kasım, 2008, Ankara, s. 103.

6 Tunç, Betül, a.g.d., s. 210.

özelliklerin, evin içinde bulunduğu mahalle, sokak ve şehrin onun ileriki yaşamını, hayata bakışını, inanç ve değerlerini kısacası kişiliğinin şekillenmesinde önemli bir yeri olduğunu söylemektedir. Ayrıca geçmişte “İslam Şehri”, “İslam Mimarisi” gibi kavramların ideal çevre arayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmış olduğunu söylemektedir.

Sayın Yıldırım’a katılıyorum. Ancak tebliğinde bence İnsan yetiştirme sürecini etkileyen en önemli faktörlerden biri olan fiziki ve sosyal çevre konusunu biraz daha geniş olarak ele almalıydı ve bu süreci etkileyen olumlu-olumsuz hususları bizimle paylaşmalıydı.

Ben bu hususta hemen hemen her bir mahallede bulunan camilerin ve Kur’an kurslarının önemli bir görev üstlenebileceğini düşünüyorum. Camilerin veya Kur’an kurslarının uygun bir yerinde yapılacak olan oyun parkları, gençlik evleri ve okuma salonları sayesinde çocuklarımızın ve gençlerimizin bir araya gelebilecekleri fiziki bir mekân ve iyi bir çevre oluşturulabileceğini düşünüyorum. Gençlerimizin her zaman gidebilecekleri bu mekânlarda din görevlilerimizin gözetiminde haftanın belli günlerinde eğitici ve öğretici programlar yapılabilir, böylece gençlerimiz bir taraftan eğlenirken diğer taraftan da kendileri için iyi bir arkadaş ortamı oluşturulmuş olur.

İnsan yetiştirme sürecini etkileyen bir diğer konu ise göç ve şehirleşmedir. Tebliğimiz tebliğinde bu konuyu ele alırken öncelikle ülkemizdeki göçlerin sebepleri üzerinde durmuştur. Sayın Yıldırım’a göre ülkemizdeki göçlerin birinci sebebi, miras yoluyla toprakların bölünmesi ve tarımda makineleşmeye geçilmesiyle birlikte köylülerin şehirlerde daha rahat yaşama arzuları, ikinci unsur ise kara ve demir yollarının yapılması nedeniyle kente kolay ulaşımın elde edilmiş olmasıdır. Tebliğimize göre köyden şehre göç edenler gelenekleriyle olan bağlarını koparmamışlar, köylerindeki hayatı göç ettikleri şehirlere taşıyarak oralarda yaşayarak devam ettiklerinden ne tam anlamıyla şehirli olabilmişler, ne de köylerindeki hayatı şehirde tam anlamıyla sürdürebilmişler. Bu durum arabesk bir toplum ortaya çıkarmıştır.

Köyden şehre yönelik göçlerin beraberinde psiko-sosyal ve sosyo-ekonomik kaynaklı bir takım sorunları ortaya çıkardığını söyleyen Sayın Yıldırım, bu sorunların göçmen çocuklarını olumsuz olarak etkilediğini, bunun neticesinde göçmen çocukların davranışlarında sapmalar olduğunu, kanunsuz işlere karıştıklarını, küçük yaşlardan itibaren kötü alışkanlıklara düştüklerini dile getirmektedir. Bütün bunlar haliyle insan yetiştirme sürecini olumsuz olarak etkilemektedir.

Tebliğinin değerlendirme ve sonuç bölümünde ise; toplumların varlıklarını sürdürebilmeleri için kendi öz değerleri ve kültürü ile en güzel şekilde yetişmiş nesillere ihtiyaçları olduğunu söyleyen Sayın Yıldırım, bunun için en önemli referansın Kur’an olduğunu söylemiştir. Çocuk ve gencin yetiştirilmesinde bazı olumsuzluklardan da

bahseden tebliğcimiz bunları özetle kentleşme, göç ve popüler kültürün etkisiyle aile yapısında meydana gelen değişimler, ailenin rol model işlevini yerine getirmemesi, göçler ve hızlı kentleşmenin beraberinde getirdiği sosyal değişimdir. Ailenin rol model işlevini kaybetme sebebi olarak ailenin yoğun iş temposu içinde yeterince çocuklarıyla ilgilenememeleri, buna karşılık dede ve ninelerden oluşan yakınların artık aile içinde olmayışlarıdır. Bunun yerine ise popüler kültürün iletişim araçları vasıtasıyla özellikle televizyon ve internetteki tüketim kültürünün, televizyon fenomenleri ile dizi veya film kahramanları rol model olarak işlev görmektedir.

KAYNAKÇA

- H. Mahmut Çamdibi, *“Din Eğitiminde İnsan ve Hayat”*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2003
- Suat Cebeci, *“Dini Danışma ve Rehberlik”*, DİB Yayınları, Ankara, 2012.
- Betül Tunç, “Anne Kavramından Hareketle Eğitimde Anne Çocuk İlişkisi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sayı: 5, 1998, s., 195-225.
- H. Mahmut Çamdibi, “Aile İçi İlişkiler ve Aile Rehberliği”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sayı: 6, 1999, s., 131-138.
- M. Zeki Aydın, “Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü V. Aile Şurası”, Ankara, 2008, s., 103-117.

OTURUM BAŞKANI- Ben de çok teşekkür ederim Celal Büyük Bey’e. Elinde bir hayli malzeme vardı, ama burada belirlenen süre içerisinde bir şeyler söylemelerini istiyoruz arkadaşlarımızdan. Her şey ifade edilemiyor. İnşallah kitap yayınlanınca okunur o bilgiler.

Şimdi son konuşmacı olarak Dr. Ayşe Karaköse Hanımefendi’ye sözü veriyorum. Kendisi Kayseri Müftülüğü uzman vaizesi olarak görev yapıyor.

Buyurun.

MÜZAKERE

Dr. Ayşe KARAKÖSE

Diyanet İşleri Başkanlığı, Uzman Vaize - Kayseri

‘Modern çekirdek ailede çocuğun iş yaşamından uzaklaşması ile birlikte çocuk sayısı azalmaya başlamıştır.’ ifadeleri çok çocuklu olmanın aileye menfaatten kaynaklandığını, az çocuklu olmanın ise bu menfaatten yoksunluk dolayısıyla olduğunu ima ediyor. Ailede çok çocuk olması başta aile ekonomisine getireceği kâr sebebi olarak algılanırsa, geleneksel aile modelini de, aynı şekilde çok çocuklu aile olma durumlarını da eksik anlamamıza yönlendirebilir.

‘Modern çekirdek aile ile birlikte dinî eğitim kısmen toplumdan topluma değişmekle birlikte eğitim kurumları başka kurumlara bırakılmış durumdadır.’ Dinî eğitim toplumdan topluma değil, aileden aileye hatta kişiden kişiye değişebiliyor. Çekirdek aile olmak, dinî eğitimi tamamen başka kurumlara verme anlamına gelmediği gibi –ki yazarın kasdı da bu değil- biraz da kişiselliklere devredilebilmektir.

Bu tebliğde ailenin günümüzdeki işlevine daha fazla değinilmesini dilerdim. Eğer geleneksel-çekirdek aile olma halleri üzerinde durulacaksa farklılıklar kurma amacıyla hareket edilmesi değil, ülkemizdeki gerçekliklerden hareket ederek ülkemize has çekirdek-geleneksel aile modellerinin benzerlik, farklılık, çatıştığı yanlar üzerinde durulabilmesi, bugünkü aile biçimini anlayabilmemize katkı sağlayabilirdi.

Bersun’dan alıntılanan aile modelleri biraz havada kalmış Baba-ana soylu aile, patrilokal, matrilokal aile, monogami, poligami, polijini, poliandri aile türlerinin konuyla ilişkisi tam kurulamamış.

Sayın tebliğci, “Her doğan fitrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi yahut Hristiyan veya Mecusi yapar.”¹ hadisini aktardıktan sonra, ‘Hiçbir ırk ve renk farkı bulun-

1 Buhari, tefsir,2.

maksızın her çocuğun iyiyi kabullenmeye meyilli tabiatıta yaratıldığını ifade etmektedir. Hadisteki fitrat kavramı, iyiyi kabullenmeye meyilli olmayı mı işaret etmekte?

Fıtrat kavramını burada bir dine atıfta bulunmamak olarak yorumlamak isabetli olmakla birlikte, sadece iyiyi seçme kabiliyeti ile açıklamak hadisin manasını daraltabilir. Çünkü burada örnek verilen Hıristiyanlık, Yahudilik, Mecusilik gibi farklı inançları seçmek, bir insanın tümüyle iyiden uzak, iyi olanı seçmekten uzak yaşayabileceğini anlatır. Bu yüzden bu yaklaşım fıtrat kavramına yanılsamalı bakışımıza neden olabilir. Burada fıtrat, yaratılanın Rabb'ini bilebilme kabiliyetiyle yaratılmış olması (Buhari şarihi el-Aynî)², yahut insani özellikler anlamına gelebilir. Fıtrat, farklılıklara aşina olan özümüzü anlatır.

OTURUM BAŞKANI- Ben de çok teşekkür ediyorum bu özlü, kısa katkıları için Dr. Ayşe Karaköse Hanımefendi'ye.

2 Evgin, A.Kadir Hadislerde "Fıtrat" Kavramı ve "İslam Fıtratı" Söyleminin Tenkidi, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, cilt: I, sayı: 1, s. 93-110.

8 TASAVVUFİ DÜŞÜNCEDE İNSAN YETİŞTİRME VE MODELLERİ

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ

Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

20.04.2014
PAZAR

OTURUMBAŞKANI- Bismillahirrahmanirrahim. Elhamdülillahi rabbil âlemin vessalatü vessalamü âlâ seyyidina muhammedin ve alihi ve sahbihi ecmain.

Vakti şerifleriniz hayır olsun, hayırlar fetholsun, şerler defolsun, münkir münafık ıslah olsun, Allah cümleinizden razı olsun.

Sempozyumumuzun hem son oturumu hem de hemen akabinde inşallah kapanış oturumu gerçekleşecek.

Şimdi bu son oturumumuzda sunumu yapacak olan değerli hocalarımızı, değerli akademisyen dostlarımızı davet etmek istiyorum.

Prof. Dr. Ömer Yılmaz Bey, Dr. Lamia Levent Hanımefendi, Kâzım Ceylan, Yrd. Doç. Dr. Hamit Aktürk hocamız. Dört sunum var buradaki listeye göre.

Vakti çok iyi kullanmak durumundayız, çünkü bu oturumu ve akabinde de kapanış oturumunu yapmak durumundayız. O bakımdan sunum yapan hocalarımızdan 12-15 dakikada tebliğlerini toparlamalarını istirham edeceğim.

Şimdi Prof. Dr. Ömer Yılmaz Bey'den, "Tasavvufi Düşüncede Mürşidin İnsan Yetiştirmedeki Rolü" konulu tebliğini dinleyelim.

Ömer Bey buyurun.

TASAVVUFİ DÜŞÜNCEDE MÜRŞİDİN İNSAN YETİŞTİRMEDEKİ ROLÜ

Prof. Dr. Ömer YILMAZ

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi

I- GİRİŞ

Tasavvufî düşüncede, “Allah’ın emirlerine riayet, yaratıklarına şefkat”, bir diğer ifadeyle, “Allah’a kulluk, kullara insaniyet” ilkesi önemli bir yer işgal eder ve bu maksatla “İnsan Eğitimi” ne büyük önem verilir. Bu noktada “İnsan-ı kâmil” yetiştirmek tasavvufun ana gayesidir. Haddi zatında insan eğitimiyle meşgul olan bütün ilimler onun “kendi”siyle ilgilenmiştir. Tasavvufta bunun adı “kendini tanımaktır.”

Nefis terbiyesi ve gönül eğitimini esas alan tasavvuf, kişinin kendini tanıdığı takdirde Rabbini tanıyacağına inanır. Yine tasavvuf, kişinin kendini arındırmadan çevresini arındıramayacağını, kendiyle barışık olmadan etrafıyla barış içinde yaşamayacağını, Hâlik ile olan münasebet ve alakasında sağlamlık kazanmadıkça ne Hâlikın hukukunu eda, ne de halkın hakkını yerine getirebileceğini savunur.

“Tehzib-i ahlak, tezkiye-i nefis ve tasfiye-i kalp” çerçevesinde insan yetiştirmeye özen gösteren tasavvufun eğitimi, bilişsel, duyuşsal ve davranışsal olarak ele aldığını söyleyebiliriz.

Mistik seyr ü seferde, ahlaki eğitimde, olgunluğa giden yolda eğitici “mürşid” ile eğitilen “mürid” iki asli unsurdur. Tasavvuf eğitiminde bahse konu iki asli unsurda birlikte, şüphesiz mesajın konusu, bu mesajı iletmede kullanılan usul ve üslup da oldukça önemlidir. Keza tasavvufun kurumsallaşmış halide, tarikatlara ev sahipliği yapan tekelerinin konumu da bu bağlamda gözden ırak tutulamaz.

II- İNSANIN NASİHAT / İRŞADA VE BİR MÜRŞİDE OLAN İHTİYACI

Hiç şüphesiz insan eğitmeye muhtaç bir varlık olarak yaratılmıştır. Nitekim İslam, dünyaya hiçbir şey bilmeyen bir varlık olarak gönderilen insana (Nahl, 78) bilmediğini öğrenmeyi emreder (Enbiya, 7) ve insanları “Bir Bilen”e davet eder. (Nahl, 43)

Vakıa Kur’an, insanın “ahsen-i takvim” (Tin, 4) üzere yaratıldığını, “eşref-i mah-luk” (İsrâ, 70.) diye nitelendirildiğini ve onun yeryüzünün “halife”si kılındığını belirtir. (En’am, 165; Bakara, 30; Sad, 26; A’râf, 69, 74; Neml, 62.) Ancak insanın bu müspet tarafları yanında aynı zamanda onun açgözlü, zayıf, aciz, aceleci, zalim, cahil, nankör, gözü doymaz gibi zaafarla yüklü olduğunu (Meâric, 19-21; Fecr, 16, 20; Nisa, 28; Nahl, 4; Ahzâb, 72.), kendini yaratandan müstağni görünce de sapıttığını söyler. (Alak, 6,7.)

Bununla beraber insanın iki yönlü madde ve mana, beden ve ruhtan müteşekkil bütüncül bir varlık olduğu gerçeğine dikkat çekilir. Hatta Kur’an, bu çift yönlü insanın eğitiminde bedenden daha çok kalbe önem verilmesini, ruhi-manevi ve ahlaki yön-lerinin terbiye edilmesini, duyguların eğitilip nefsin tezkiyesini önceler. Nitekim bu durum bir ayette, kurtuluşa ermek ancak kişinin nefsini arındırmasına bağlanır. (Şems, 9) Tasavvufi tecrübede bu eğitimin bir diğer adı “mücadele” ve “riyazet”tir.

İslam mütefekkeri ve sufilerinden biri olan Gazali (ö. 555/1111) İhya adlı yapı-tının büyük bir bölümünü kalp hastalıklarına ayırmıştır. Ona göre kalp hastalıklarının teşhisi zordur. Çünkü bu işi yapan bazı zahir âlimleri de buna yakalanmışlardır. Allah’ın diledikleri müstesna bütün kalpler hastadır. (Gazali, III, 61.) O sebeple tasavvufun bir diğer adı “Tıbbu’l- kulûb”, mürşidler ise “Tabibü’l- kulûb” tur. (Uludağ, 2006, 71.)

Netice itibarıyla, insanın eğitmeye muhtaç bir varlık olduğu konusunda her di-siplin hemfikirdir. Ancak bunun nasıl gerçekleşeceği hususunda farklı görüşler vardır. İnsan kendi kendine bu eğitimi gerçekleyebilir mi? Yoksa bu konuda ehil bir mürşide ihtiyaç var mıdır? Biz konuya ilgi alanımız tasavvuf nokta-ı nazarından bakıp bir cevap bulmaya çalışacağız.

İşin bidayetinde istisnasız tüm sufiler, tasavvufa girmenin dinen şart olmadığını belirtmekle beraber, bu yola girildikten sonra mutlak bir şeyhe ihtiyaç duyulduğunu belirtirler. (Güngör, 1998, 83.) Tasavvuf erbabı Kur’an’daki, “Ey iman edenler Allah’tan korkun ve O’nun için vesile arayın.” (Maide, 35); “Bilmiyorsanız bir bilene sorun.” (En-biya, 7.) ayetlerinde geçen “vesile” ve “zikir ehli”ni mürşid olarak anlar ve öyle tefsir ederler. (Ankaravî, 2011, 134.)

İlk dönem zahitlerinden Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 261/874) bu ikili ilişkideki önemi göstermek için, “Şeyhi olmayanın şeyhi (kılavuzu) şeytandır.” Sözüünü kullanmakta bir beis görmez. Kuşeyrî (ö. 465/1072), üstadı Ebû Ali Dekkâk’ın (ö. 405/1014), “Ağaç

kendiliğinden yapraklanır ama meyve veremez.” sözüyle onun bir eğiticiye ihtiyaç duyduğunu belirtir. (Kuşeyrî, 1989, 380; Sühreverdî, 1974, 61.)

Tasavvufklasiklerinden Lum’a’nın yazarı Serrâc (ö. 378/988), “Mutasavvıf olduklarını sanan kişilerin bir müeddip şeyhi olsaydı kolay kolay telâfi edemeyecekleri böyle ağır zararlara uğramazlardı.” (Serrâc, 1960, 527.) derken, Gazali herkesin bir rehberine muhtaç olduğunu belirtir. (Gazali, 1970, 111.)

İlk kez Türk asıllı bir tarikatın kurulmasına öncülük eden Orta Asya kökenli Ahmet Yesevî (ö. 1166) pir eteğini tutanın ve hizmet edenin yolda kalmayacağını sözlerine ekler:

“Pir etegin muhkem tutup hizmet kılğıl

Hizmet kılğan hergiz yolda kalğanı yok” (Eraslan, 112) Yesevî, şeyhi şeytan olanların yarı yolda kalacaklarına inanır. (Eraslan, 1983, 222.) Yine Hoca Ahmed Yesevî’ye göre insan hakikati kendi başına bulamaz. Bu yolda mutlak bir mürşid ve rehberine ihtiyaç duyulur. Çünkü ona göre bu yol gerçekten çok çetin ve engebelidir:

“Mürşidlerini hizmetini kıl ihtiyâr

Özlükümdin yolğa kirdim dime zinhâr

Yahşı bilseng tarikatnı hatarı bar

Kılavuzsız işbu yoğla kirmeng dostlar” (Eraslan, 1983, 178.)

Mevlânâ (ö. 672/1273), mânevî yolculuğa çıkma iradesi gösteren kimsenin mutlaka bir yol göstericiye ihtiyacı olduğunu beyanla, perişan adamın ya kendi gemilerine binmelerini ya da gemisini mürşidin gemisine bağlamasını istemektedir. (Can, 2005, 149-157.)

Yunus Emre de (ö.1321) şeyhe hizmeti önelemekte, rehbersiz girilen tasavvuf yolunun çetin ve zorluğuna değinmektedir:

“Şeyh-i kâmil hizmetinde(n) fâriğ olma iy Yünus

Kulluk itmek pîrine erkânıdır âşıklarun (Tatçı, II, 160.)

Bu şeriat güç olur tarikat yokuş olur

Mârifet sarplık durur hakikatdür yücesi” (Tatçı, II, 351.)

Tasavvufa başlangıçta sert eleştirileriyle tanınan İbn Haldun (ö. 1406) ilk yazdığı Şifâü’s- sâil adlı eserinde, takva mücahedesinin kitap ve âlimlerden öğrenilebileceğini, ancak peygamberlerin huyları ve Kur’an’ın ahlakı ile ahlaklanmak demek olan istikamet

mücahedeinde bir muallim şeyhin mevcudiyetinin hem şart hem de elzem olduğunu belirtir. (Uludağ, 1989, 174-176.)

İsmail Ankaravî (ö. 1630), yalnız kitap okumakla bu yolda mesafe alınamayacağını, menzil-i maksuda erişilemeyeceğini, tarikata girecek kişinin mutlaka bir müşşidin hizmetine girmesi gerektiğini, hatta her haliyle ona teslimin vacip olduğunu iddia eder. (Ankaravî, 62-63.)

İbrahim Kûrânî (ö. 1690), hakikate ulaşmada bir müşşide bağlanmanın gereğini belirtip, kendisinin zahiri ilimleri ikmal etmesine rağmen, boşlukta bulunduğunu ve ancak kâmil bir müşşide bağlandıktan sonra huzura kavuştuğunu söyler. (Yılmaz, 2005, 418.)

Niyazî-i Mısırî (ö. 1693) müridin bir müşşide olan ihtiyacını şu sözleriyle dile getirir: “Nasıl ki âlim, öğrenci olmadan öğretmen olamaz, baba da ancak çocuk ile baba olursa, müşşid de ancak mürid ile müşşid olur.” (Aşkar, 1998, 279.)

Abdülbârî en Nedvî, dünyada istikamet ahirette felah ve selameti bulmak için tasavvuf şeyhlerinin eteğine yapışmak şart olmasa da, arzulanan menzil-i maksuda ulaşabilmenin yolunun, bu alanda sivrilen zatların izini takip ve onlarla karşılıklı sohbetle gerçekleşeceğini inanır. (Nedvi, 1998, 36.)

Edirne Müftüsü olarak tanınan sufi- alim Mehmed Fevzi Efendi de (ö. 1900) nefsin terbiyesinin kendi başına mümkün olmadığını, nefis tezkiye ve terbiyesinin ancak bir şeyh-i kâmilin gözetiminde yapılması gerektiğini söyler. (Yılmaz, 2008, 205-210.)

Mehmet Ali Aynî (ö. 1945), “Tarikat ve tasavvufun temel amacı terbiye ve irşad-ı gerçekleştirmektir. Genellikle müşşit, müridinden günahlarından tövbe etmek, bir daha yalan söylemeyeceğine, kimsenin malında gözü olmayacağına, zina etmeyeceğine, hülâsa hiç fenalıkta bulunmayacağına, Allah, Resulü ve o yolun piri adına söz alır. Mürit-müşşit arasındaki muahede budur ve işin ruhu da bu taahhüttir.” der. (Aynî, 1341, 218-222)

Mahir İz (ö. 1974), “İlmin kil ü kâlini daima bir noktada toplamak mümkün olmadığından, hiç bir zaman ilmi tetkikten geri kalmamakla birlikte, asıl hakikate vakıf olmanın, ancak ehlinin irşadı sayesinde mümkün olacağına inandım.” diyebilmiştir. (İz, 396.)

Erol Güngör (ö. 1983) bu bağlamda şu tespiti altını çizer: “Tasavvuf, her şeyden önce maddî-mânevî bir terbiye işidir. O hâlde eğitilmeye muhtaç insanın yapacağı ilk iş, kendisine yol göstermeye muktedir (müşşid-i kâmil) birini bulmaktır.” (Güngör, 98.)

Bütün buraya kadar yapılan alıntılardan anlaşılan, bu yola bir rehber olmadan girilemeyeceği ve arzulanan maksada erişilemeyeceğidir.

III- TASAVVUF VE TARİKATLARDA İNSAN EĞİTMEDE MÜŞTEREK UNSURLAR

İnsanın eğitilmeye muhtaç bir varlık olduğunu ve bu eğitimin de bir müşid nezaretinde yapılması gerektiğini tespitten sonra, tasavvuf düşüncesinde bu hususta nasıl bir yol izlendiğini irdelememiz gerekir. Diğer dinî ilimler gibi insan eğitimi ile meşgul olan disiplinlerin başında tasavvuf ve erbabının geldiğini iddia etmek abartılı olmasa gerektir. Hatta bu konuda hayli bir edebiyat teşekkül etmiştir.

Her ne kadar insan bir yönüyle kendi hareket serbestisine sahip otonom bir varlık olsa da, diğer yönüyle sosyal bir varlık olması hasebiyle toplumcu bir benliğe sahiptir. İyi ahlak bazen fitrat ve tabiat ile bazen iyi işleri ihtiyat haline getirmekle bazen de iyi insanların iyi amellerini görüp onlarla hem-hal olmakla elde edilir. Gazali'nin dediği gibi, insan tabiatı arkadaşının iyilik ve kötülüğünü iktisap etmeye meyillidir. (Gazali, III, 58.)

Bu başlık altında öncelikle tasavvufun ana unsurları müşid ve müridin konumu ele alınacaktır. Tasavvufta “müşid” in bir “aracı” değil bir “rol model”, bir “yönlendirici” değil bir “refakatçi” olarak telakki edildiğini, dolayısıyla müşidin hem “mükemmel” hem de “mükemmil” olması gerektiğini belirtelim. Zira tasavvufta çokça ifade edildiği gibi kendisi himmete muhtaç birinin gayriye himmet ve onu ıslah etmesi asla düşünülemez.

a) Kaynak: Müşid/Şeyh

“Müşid” kelimesi “rüşd” kökünden, mastarı “irşad” olan ve sözlükte doğru yolu gösteren kimse demektir. Tarikat piri manasına da gelen müşid, din emrinde (işinde) doğru yolu gösteren kişidir. (Pakalın, 1993, II, 624.) İrşatla ilgili kâleme alınan eserler de genellikle tasavvufi mahiyette ve mev'ize niteliğindedir. (Topaloğlu, 454-455.)

Müşid ile eş anlama gelen bir diğer kavram “Şeyh” tir. Şeyhin farklı anlamları yanında tasavvuf terminolojisinde, müritlere rehberlik yapan ve onları irşat eden kişiye denir. (Asım Efendi, I, 1028)

Sühreverdi (ö.1234) konuya daha farklı yaklaşp bir hadisten hareketle şeyhi şöyle tarif eder: “Allah'ın en fazla sevdiği kul, Allah'ı kullarına kulu da Allah'a sevdiren kişidir. İşte şeyh buna denir.” (Sühreverdi, 1974, 84)

Kâşânî (ö. 1329) şeyhi, şariat, tarikat ve hakikat ilimlerinde başkalarını kemale erdirecek derecede kâmil kişi ve nefsin afet ve hastalıklarını, bunların ilaç ve tedavi yöntemlerini bilip iyileştirmede ruh doktoru biri olarak nitelendirir. (Kâşânî, 2000, 319.)

Tasavvuf klasiklerinde daha erken sayılabilecek dönemden itibaren şeyhliğin nitelikleri üzerinde durulmuştur. (Serrac, 273.) Ebû Said Ebu'l- Hayr'a (ö. 1049) göre şeyhin örnek alınabilmesi için örneklik vasfı olan, yol gösterici olabilmesi için yol tecrübesi bulunan, edep öğretebilmesi için edepli, müridin ihtiyacını karşılayabilmesi için cömert,

müridin elindeki malına göz dikmemesi için tok gözlü, işaret ve davranışlarında öğüt verebildiği sürece söze başvurmayan, yumuşaklıkla terbiye mümkün iken zorlamayan, emrettiği şeyi önce kendisi yapan, yasakladığı şeylerden önce kendisi kaçınan, Allah için kabul ettiği müridi halkın sözlerine bakarak terk etmeyen kişi olması gerektiğini söyler. (Öngören, 2010, 50-52; Uludağ, 2006, 87-89.) Bu durumda yol tecrübesi bulunan kılavuz (mürşid), davranışsal ve zihinsel bir değişim için arayıcıya (talip) durumunu hatırlatıp, talimatla değil yaşantısıyla yol göstermeye çalışacaktır. (Sayar, 2004, 29.)

Şeyhin özellikleri hakkında görüş beyan eden pek çok mutasavvıf arasında bulunan Necmeddin-i Dâye (ö.1256), şeyhin müridin ihtiyacı çerçevesinde temel şeriat bilgisine hâkim, ehl-i sünnet inancına sahip biri olması gerektiğini söyler ve şeyhte bulunması gereken en az yirmi özellik sayar. (Dâye, 1312, 132 vd.)

Bursalı İsmail Hakkı (ö. 1652) Ahidname adlı eserinde olgun şeyhin özelliklerini iki yüz otuz beş madde halinde sıralar. (Kara, 1985, 178.)

İsmail Ankaravî şeyhi içinde sinsilik ve riya olmayan kişi olarak tanıtarak, onun irşat ve terbiyeyi ancak Allah rızası için yaptığını belirtir. Ona göre nefis-i emmâreye sahip kişiden şeyh olamaz. (Ankaravî, 60.)

Niyazi Mısıri ise bir başka zaviyeden yaklaşp, halkın vaizlerden daha çok şeyhlere iltifat etmesinin nedenini onların dil ve kalp bütünlüğüne bağlar. (Aşkar, 282.)

Tarif ve özellikleri hakkında bu denli geniş bilgi verilen şeyh, tasavvuf literatüründe eğitim usullerine göre değişik adlarla anılmaktadır. Bunlar; talim şeyhi, sohbet şeyhi ve tarikat şeyhidir.

Talim şeyhinin görevi kendilerine başvuran müride dinin zahiri ve batini hükümlerini öğretmek, sohbet ve nasihatle nefislerini arındırıp, ahlakını düzeltmekte onlara yardımcı olmaktır.

Sohbet şeyhi, müridi nazar ve teveccüh ederek eğitmeyi önceler ve söze başvurmadan ziyade hal ve davranışlarıyla müridi eğitmeyi amaçlar. Nitekim Bedeviyye'nin piri Ahmed el-Bedevî (ö. 1276), on iki yıl süren riyazet döneminde müritlerini hep nazar ve teveccühle eğitmiş, dünya kelamı etmeden meramını işaretle anlatmaya çalışmıştır. (Kara, 1989, 47-48.)

Terbiye şeyhi ise bir anne-babanın çocuğunu, ustanın çırağını, öğretmeninin öğrencisini, doktorun hastasını itina ve yakından ilgilenererek eğitmesi gibi, müridiyle birebir ilgilenererek yetiştirmeye özen gösterir. (Öngören, 2010, a.yer.)

Şeyhlerde ve kâmil mürşitlerde bulunması gereken olumlu özellikler yanında aynı kitaplarda, bu defa istismarın, dünyevi çıkarın imkân dâhilinde olabileceği fikrinden yola çıkılarak sahte şeyhlere (müteşeyyih) dikkat çekilmekte ve müritler bu konuda ikaz

edilmektedir. Niyazi Mısıri, “Her mürşide dil verme kim yolun sarpa uğrattır/Mürşidi kâmil olanın gayet yolu asan imiş” mısralarıyla ehil olmayan mürşitlere karşı talipleri uyanıklığa davet eder. (Aşkar, 282.) Nedvi’nin de dediği gibi, “Doktorun kafası hastanın kesesinde değil, onun sıhhat ve şifasında olmalıdır.” (Nedvi, 1998, 150)

Günümüz tasavvuf akademisyenlerinden Süleyman Uludağ da ehliyetsiz mürşitlere dikkat çekerek seçilecek şeyhin hem velilik hem mürşitlik özelliğine sahip bulunması, ilim, irfan, yetiştirme tarzı ve eserlerine bakılması, ehliyet, liyakat, mazi, hal ve tavırlarının dikkatle takip edilmesi gerektiğini söyler. (Uludağ, 1989, 229–240.)

b) Alıcı: Mürid/Talip

Tasavvuf ve tarikatlarda bir diğer asli unsur mürittir. Mürid, sözlükte irade eden, nefsinin dünya nimetlerinden alıkoyan, bir şeyhe intisap edip henüz süluk mertebesine varamamış tarik ehline denir. (Kâşânî, 499, Pakalın II, 622.) Tasavvuf ıstılahında mürid, kendi iradesiyle nefsinin arzu ve alışkanlıklarından uzaklaşan ve Hakka giden yola girerek bunun gereklerini yerine getiren kişidir. (Herevi, 2008, 39.)

Kişinin kendi ihtiyar ve iradesiyle, hiçbir zorlamaya başvurmadan bir kılavuza intisap/ biat etmesi, müride yeni bir var oluş (ikinci doğum) kazandıracaktır. Bu aynı zamanda onu dünyanın meşgale ve hengâmesinden alıp üstadın barınağına çekecektir. Ancak bunun için iki şey ön koşuldur: Bunlardan biri müride yaşadıkları korku, endişe ve sorunları ifade ile mürşidine itiraf etmesi (farkındalık oluşturma); diğeri ise bu rehber tam bir teslimiyet göstermesidir. (Sayar, 2004, 81.)

Mürid, mensup olduğu tarikat şeyhini baba, onun hanımını anne, diğer tarikat müridanını kardeş (ihvan) görerek, aile sıcaklığı ortamında karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı, paylaşıma açık bir eğitimle kendini yetiştirir. Keza tasavvuf sahasında eğitim sürecine giren mürid, önce içe dönük (enfüsi) bir eğitim olan seyr ü süluktan geçip, daha sonra dışa dönük bir takım hizmetlere yönlendirilir. Bundan böyle “tefeyyüz” etmiş mürid aldığı eğitim sayesinde menfaat ve çıkara dayalı, yapmacık bir ibadet ve iş ahlakını değil, ahlak kurallarını doğal bir refleks olarak yaşamaya ve her şeyde rıza-ı bâriyi gözetmeye çalışacaktır.

Tasavvuf kitaplarımız müridin uyması gereken kural ve kaideleri Adâbü’l-müridin ve Adâb-ı muâşeret adıyla tadat etmiştir. (Uludağ, 2006, 153 vd.) Bunların başında sıdk ve istikamet, farzların ikamesi ile sünnetin idamesi büyük önem taşır. Zira eğitimde karşılıklı yararın temin ve tedariki için hem eğiten hem de eğitilen, üzerine düşen görev ve sorumlulukları bi hakkın yerine getirmelidir.

c) Ortam: Tekke/Zaviye

Örgün eğitimde nasıl ki bir eğiten (öğretmen), bir eğitilen (öğrenci) ve bir mekân (okul) söz konusu ise, bir yaygın eğitim kurumu olarak tarikatlarda da bir mürid, bir mürid ve bir de tekke/dergâh mevcuttur. Buralar sözün tam anlamıyla birer “insanı-kamil mektep”leridir. Hatta bu mektepler/tekkeler toplumdaki her tür insanın mizacına uygun yapılmıştır. Nitekim “Miskinler Tekkesi”, “Okçular Dergâhı” ve Pehlivanlar Tekkesi” bunu gösterir. (Gündüz, 1989, 85.) Miskinler tekkesinin başında cüzzamlı şeyhler bulunmuş, yine cüzzamlılardan oluşan müritlerin terbiyesiyle meşgul olunarak bu kişilerin yeniden rehabilite ile topluma kazandırılmaları sağlanmıştır. (Pakalın, II, 546.)

Tekkelerin bu kültürdeki işlevine değinen bir Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi mütefekkir Mahir İz, bir şehirde ne kadar cami varsa en az onun kadar veya onun yarısı kadar tekkenin olduğunu, buraları Müslümanların imanını takviye hedefinde yürüten kurumlar şeklinde gördüğünü söyler. (İz, 23.)

Tekkelerde insan yetiştirmede musikin bir eğitim aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Mevlevilik başta olmak üzere bazı tarikat toplantılarında/ayinlerinde musiki ve aletlerinin kullanımı mizaç, estetik ve sanatkârlık ruhuna yatkın kişilerin gönüllerini sükûnete kavuşturmada etkin bir araçtır. İlâhi, kaside ve naat eşliğinde tertip edilen bu tür sohbet meclislerinde katılımcılar manevi bir şarj ve hayatın yüklerinden deşarj olma imkânı elde etmektedir.

Yine tekkelerde “tasavvuf edepten ibarettir” (Sühreverdi, 38) sözünün pratiğe yansımaları temin sadedinde kaligrafik tarzda yazılan ve başköşelere asılan “Edeb Ya hû”, “Bu da geçer yâ hû” ve “Hiç” levhaları bu manevi atmosferi teneffüs edenlerin görsel olarak eğitimine zemin hazırlar.

Çok yönlü işlevler üstlenmiş tekkeler hakkında Nurettin Topçu (ö. 1975) ve Muallim Nâci (ö. 1893) şunları söylemişlerdir:

“Tekkelerin temiz olduğu ve henüz kalpazanların eline geçmediği devirde tasavvuf halka gerekli olan dinî terbiyeyi veriyordu. Gâyesi, kalbi kibir, kin, haset, yalan, riya, dedikodu ve çeşitli bayağı hırslardan temizleyerek ona hayır, Hakk’a ve Hakk’ın kullarına hizmet ihtirası, menfaatlerden arınma, merhamet ve adalet sevgisi, derece derece aşk hâlinde varlıklara hürmet duyguları doldurmak olan bu terbiyenin semereleriyle Peygamber ve ashâb devrinin ve Müslüman Anadolu tarihinin sayısız olayları hâlinde âbideleri dopdoludur. Son zamanlardaki tereddidine (gerileme) bakıp da tekkelerin daima öyle olduğuna hükmedilmemelidir. Dört mevsimden sonbahara bakarak, ilkbaharda da ortalığı yapraksız ve yeşilliksiz kabul etmenin doğru olmadığı gibi ... Kemal zamanlarında tekkeler, ruhları çok etkilemiştir. Tekkeler, eskiden birer edebiyat, mûsikî

ve tarih ocakları idiler. Hayatın sıkıntılarını dindirmek ihtiyacında olanlar da oralara koşarlardı. Bir ahengin şelalesi altında ruhlarını yıkarlardı. Tesellikâr sözlerle ve kalbi menkıbelerle yeniden canlanırlardı. Tekkeler, yeis ve mahrumiyetten dolayı canına kı-yacak kadar ileri gidenlerin yeniden tamir gördüğü bir yerdi.” (Kara,1999, 225.)

Ne var ki tarihte hayli olumlu işlevleri yerine getirmiş ve her çeşit insanı eğitip topluma kazandırmış bu tekkeler, bir zaman sonra “yoldan değil belden gelen mürşit”lerin de boy göstermesiyle yozlaşmış ve merasimcilğe bürünmüştür. Bu yozlaşma/bozulma hem tasavvufun dışından hem de kendi içinden eleştirilmiştir. Nitekim Halvetiyye tarikatı şeyhlerinden Kuşadalı İbrahim Efendi (ö. 1835) 1833 yılında tekkesi yandığında, “Elhamdülillah merasimden kurtulduk” diyebilmiş ve tekkesinin yeniden imarına izin vermemiştir. (Muslu, 2007, 132.)

Ancak durum ne olursa olsun, İslam/Türk kültür ve medeniyet tarihinde çok yönlü fonksiyonelliği ile bilinen tekkelerin, sanatta, edebiyatta, musikide, ahlakta, edepte, cesarette, doğrulukta, cömertlikte öncü rol üstlendikleri inkâr edilemez.

d) Mesaj: Usul ve Üslup

Tasavvuf geleneğinde verilecek mesajın önemi kadar, bu mesajın iletilmesinde takip edilecek usul ve esaslar da oldukça önem arz etmektedir. Tasavvuf üstatlarının öğrencilerine hidayet ve rahmet, hilm ve şefkatle yaklaşımları asıldır. Yine tasavvuf pirleri mürid ve saliklerini seviye ve kabiliyetlerine göre onları maddeten ve manen sevk ve idare etmeyi yeğlemişlerdir. (İz, 2012, 21.)

Bu arada bir eğitmen olarak şeyh müridin akıl, zekâ, fikir ve bilgi seviyesini dikkate alıp, anlayabilecekleri bir dil ile hitap etmeye çalışır. Şeyhin öğretmenden farkı, öğretmen daha çok akla hitap ederken, şeyh ruha, kalbe, duyguya ve gönle hitap eder. Öğretmen öğrencisini dıştan içe doğru eğitirken, mürşit müridini içten dışa doğru eğitir. Öğretmen eğitimi çocuk yaşta verebilirken, mürşit bu iş için belli bir olgunluk yaşı arar.

Ana hatları itibarıyla tasavvuf geleneğinde insan yetiştirmede sözlü eğitim, yazılı eğitim (kitap/mektup), tatbiki eğitim (hatme hâcegan, ayin-i cem, sema, devran, burhan) ve hal ile eğitim önplana çıkmaktadır. Burada bahse konu hal ile eğitime modern yöntemde “sözsüz iletişim” ve “beden dili”ni de eklemek mümkündür.

Bunlara ilaveten mürşid, talebesini istidat ve meşrebine göre halvet, rüya, nazar, teveccüh, dua gibi bazı olgularla ikaz ve kontrol etmekte, muhtemel yanlış ve yanlışlı, hata ve zaafalarına karşı ona yardımcı olmaktadır.

İnsan yetiştirmede tarih boyunca ortaya çıkan tasavvufi anlayış ve uygulamaların, homojen bir yapı sergilediği söylenemez. Her bir tasavvufi ekol ve tarikat içinde bulunan zaman, mekân ve ihtiyacın koşullarını göz ardı etmeden farklı metot uygula-

mişlardır. Örneğin esma (Allah'ın isimleri) yolunu seyr ü sülukunun esası olarak kabul eden tarikatlarda (Kadiriye, Rifaiyye) şeyh müridlerini nefsin terbiyesi, evrad, ezkar, halvet, riyazet ve rüya yorumlarıyla terbiye etmiştir. Buna karşın müsemma (Allah) yolunu esas alan Melami meşrep tarikatlarda aşk, sohbet ve mürşidin nazarı önem arz eder. Osmanlı coğrafyasında en fazla müntesibe sahip Nakşibendilikte ise esas olan nazar değil sohbettir.

da) Nasihat/Sohbet

Tasavvufta insan yetiştirmede en çok başvurulan metot nasihat/sohbetir. (Fetih, 23; Nisa 66; Zariyat 55) Hz. Peygamber (a.s.): İnne mine'l-beyâni sihran hadisiyle (Buhari, "Nikah", 47) sözün, sohbetin tesir gücüne atıf yapmıştır. Hatta bu anlamda "sahabi" ile "sohbet" kelimesinin aynı kökten gelmesi calib-i dikkattir.

Çok sık kullanılan "Din nasihattir." (Buhari, "İman", 42.) hadisi içinde geçen "nasihat" kelimesinin bir anlamı "samimiyet" olsa da, bir diğer anlamı "hayra davet"tir. Ne var ki nasihat çok çabuk unutulduğu için sık tekrarlanması gerekir. Nitekim Kur'an'da bu bağlamda nasihat örnekleri görülmektedir. Bunların başında Lokman (a.s.)'ın oğluna verdiği nasihat/öğütler gelir. (Lokman, 13-19)

Ancak yapılan öğütlerin reel hayattan kopuk olması beklenmez. Mahir İz'in dediği gibi, hiçbir zaman hiçbir tarikat piri halka işini gücünü bırakıp evrad ve ezkarla meşgul olmayı öğütlememiştir. (İz, 2012, 108.)

Nasihat/öğüt sadece sözle değil, örnek olmakla da gerçekleşir. Nitekim tasavvuf için sıkça kullanılan, "kâl ilmi değil hal ilmi" tanımı ile Bağdatlı Ebu Hüseyin Nuri'nin (ö. 907) "Tasavvuf ilim değil ahlaklır." sözü bunun için söylenmiştir. Bu bağlamda Gazalî, "Lisan-ı hal ile söylemek sözle söylemekten daha fasihtir. İnsanın tabiatı söze uymaktan ziyade ameldeki müşahedeye daha yatkındır." ifadesini kullanır. (Gazalî, 1306, 5.)

Şüphesiz tasavvufta her zaman sohbet yegâne bir metot olarak görülmez. Bazen sözün ve sohbetin bittiği yerde bu defa "sükût" devreye girer. Örneğin Mevlana sükûta büyük önem atfeder. Ona göre sufi konuşmayı değil amel etmeyi tavsiye eder. Yine ona göre ameli önemsemeyen veya pratiğe aktarılmayan sözler kuru ve baş ağrıtır. Hele yaşanılmayan sözlerin söylenmesi ise kişilik zafiyetine yol açar. Mevlana, "Sözü bırak, işe koyul ve yol al." der. (Mevlana, 1992, 27-98.)

db) Taklit/Örnek Alma

Tasavvufta adları farklı anılsa da esas itibariyle müridin eğitiminde mürşidi taklit etmek önemli bir yer işgal eder. İnsan kimi takdir ederse, onu taklit eder. Bunun Batı dilindeki veya modern eğitimdeki adına aynileşme/identifikasyon adı verilmektedir. Gerçekten her insan bir örneğe ihtiyaç duyar. Yine insanın doğasında taklit temayülü

vardır. Günümüzde meşhur birinin giydiği kılık-kıyafetin bir zaman sonra toplumda moda olması bunu gösterir. Benimseme/taklit bazen ruha sulh, ahenk, tatmin ve saadet bahşeder. Şüphesiz bu taklit basit bir taklit olarak görülmemelidir. Zira basit taklit modada olduğu gibi çok çabuk geçer. Hâlbuki benimseme devam ederek itiyat halini alır ve insanın şahsiyetini kalıplaştırır.

Ancak taklidin olumlu yönleri kadar olumsuz yönleri de vardır. Taklit iyi ayarlanmazsa, bu defa hayatın sosyal alanında, eğitimde, din ve ideolojilerde, birçok prensip ve değerlerde rol oynayan bu mekanizma, bazen aşırılığa, bazen de zarara yol açabilir. (Çamdibi, 88) Taklidin İslam/tasavvuf terbiyesindeki bir diğer adı “tabi olmak” (Yusuf, 108) veya “örnek almak” tır. (Ahzab, 26)

dc) Rabita/Aynileşme

Tasavvufun en fazla eleştiriye tabi kavramlarından biri olan rabita, bir tarikat gerçeği olarak insani bir insiyakla bu disiplinde eğitim metotları arasında bulunmaktadır. Bu konuda sıkça zikredilen ve rabitaya dayanak teşkil eden bir hadiste Hz. Peygamber; “Sizin iyileriniz, görüldüğünde Allah’ı hatırlatanlardır.” (İbn Mace, “Zühd”, 4) buyurmaktadır.

Rabita kişinin beğendiği bir kimseye/nesneye bir tür sevgi beslemesidir. Nitekim tarikat geleneğinde bir salikin şeyhin davranışlarını taklit edebilmek ve onun manevi halini kendisine transfer edebilmesi için onu sevmesi, onunla rabita/irtibata geçmesi gerekir.

Rabitada bir tür “idealleştirme” vardır. İdealleştirme dış nesnenin içsel işlev olarak hizmet görmesidir. İdealleştirilen nesne/şahıs kişiyi teskin eder, itminana kavuşturur. Bu durumda mürşid, talibin idealleştirdiği bir imgedir. Çünkü ona göre bu ideal şahıs kendisinin henüz başında bulunduğu yolu çoktan geçmiş ve başarıyla kat etmiştir. (Sayar, 2004, 30.)

Rabita olarak yorumlayabileceğimiz halk arasında kullanılan çok sayıda deyim ve atasözleri vardır: Bunlar arasında, “Kıratın yanında duran ya huyundan ya suyundan.”, “Üzüm üzüme baka baka kararır.”, “Her yiğidin gönlünde bir aslan yatar.”, “Anasına bak kızı al.”, “Bana arkadaşını söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim.” “Kalpten kalbe bir yol vardır.” gibi ifadeleri görmek mümkündür.

dd) Kıssa/Menkibe

Kıssa ve menkibe geleneği tasavvufta bir eğitim metodu olarak sıkça kullanılmıştır. Nitekim pek çok mutasavvıf tarafından kâleme alınan “Menâkıbnâme”ler bunun en bariz örneğidir. Kıssaların, mevzelerin, hikâyelerin duygulara yön verdiği, korku, keder, ümit, sevgi, kahramanlık, vb. duyguları harekete geçirdiği bilinen bir husustur. Kur’an’da kıssaların çok kullanılması da buna işaret etse gerektir.

Din çoğu zaman akıl ötesi, duyguları harekete geçiren bir metotla yaşanır. İslam'da "Hac" ve "Kurban" ibadetinin sembolik işaretler taşıması bunun bir göstergesidir. Bu yüzden olsa gerek tasavvufta kimi zaman zayıf hatta mevzu denilebilecek hadislerin kişiyi faziletli amellere yönlendirmede kullanılabileceği ifade edilmiştir.

de) Hizmet

Tasavvufi terbiye metotlarından biri de hizmettir. Sufiler bu konuda kendilerine daha çok Hz. Musa'nın Hızır'a veya Şuayb (a.s.)'a hizmet ettikten (Kehf, 17) sonra ilahi müşahedeye mazhar olduğunu ileri sürerler. Tasavvufta "Hizmet eden himmet bulur." anlayışı bu amaca yöneliktir. Keza bu konuda Peygamberimizin: "Bir kavmin efendisi onlara hizmet edendir." (Deylemi, Müsned II, s. 324) hadisinin önemi dile getirilir.

Özellikle din gibi "hademât-ı hayrât" kabili görevlerde hasbîlik yerine resmîliğin öncelenmesi, gönül yerine madde ve menfaatin tercih edilmesi beklenen verimin elde edilmesini engellemektedir. Bu yüzden olsa gerek son yıllarda diyanet hizmetlerinde "din görevliliği"nden "din gönüllülüğü"ne geçilmesinin şart olduğu ileri sürülmektedir.

df) Halvet/Çile/Uzlet

Tasavvuf ve tarikatlarda bir diğer eğitim aracı olarak müşşid tarafından müridin belli bir zaman sonra belirli süre içinde halvete sokulmasıdır. Şüphesiz tarikatlarda asıl olan insanlarla bir ve hem-hal olmaktır. (Nakşilikteki "halvet der-encümen" ve celvet prensibi bu maksada matuftur) Ancak inziva, halvet, çile denilen bir metotla mübtedi mürid, tek başına kalarak Allah'ı daha fazla zikretme, onun yaratıkları üzerinde daha fazla fikretme imkânı bulmaktadır. Böylece mürid prensip olarak tasavvufun arzuladığı "killet-i kelâm, killet-i menâm ve killet-i taam" ile terbiyeye tabi tutulur.

Halvet genelde tekkelerin bir bölümü olarak yer alan ve adına "halvethane," çilehane" denilen dar ve loş ışıklı yerlerde icra edilir. Halvetten maksat insanlardan uzaklaşmak değildir. Belki halvetle kişinin hayata daha pozitif bir enerji, zinde bir bakış açısıyla yeniden dönmesi amaçlanır.

dg) Rüya/İstihare

Tasavvufta rüya bilgi edinme kaynaklarından biri olarak görülür. İslam'daki çeşitli ilim dalları arasında rüya üzerinde en fazla duranların başında tasavvuf ehli gelir. Rüya mahiyet itibarıyla ruhla (psişe) alakalıdır. Tasavvuf ehli, Peygamberimizin gördüğü rüyaları anlattığını, her gün sabah namazında sahabelerine rüya görüp görmediklerini sorup bunları tabir ettiğini naklederler. Bu gelenek sufiler arasında da devam etmiştir. (Gazali, IV, 488)

Bir eğitim metodu olarak rüyanın kullanımına gelince; tasavvuf ve tarikatlarda rüya konusu bir realite olarak sık olmasa bile, müridin eğitimi ve seyr ü sülukunda ara sıra

başvurulan bir metottur. Örneğin Halveti ve Kadiri tarikat mensupları ders geçme ve manevi yükselmeye rüyayı itibara alırlar. Buna karşın rüyayı hiç itibara almayan veya fazla önem vermeyen tarikatlar da vardır. Nakşi ve Melamiler rüyaya fazla itibar etmezler.

Tasavvuf ehline göre rüya bazen tebşir, bazen de bir ikaz olarak algılanır. Rüya, ibadet ve itaatten uzaklaşan kula bir ihtar kabul edilir, kul böylece tövbeye yönlendirilir ve rüya daima, hayır"a yorumlanır. Ancak tasavvuf ehlinin çoğuna göre, görülen rüya sadece göreni ilzam eder, bir başkasını bağlamaz.

Rüya bağlamında tasavvufta, tekke ve divan edebiyatında "Tâbirnâme" adı verilen çok geniş bir edebiyat oluşmuştur. Çünkü müridin görmüş olduğu rüyaları ya şahsen veya mektupla şeyhine bildirmesi, şeyhin de müridin gördüğü bu rüyayı yorumlayıp ona yeni bir yön çizmesi söz konusudur. (Öztürk, 1993, 91.)

Tasavvufta rüya ile eşdeğer bir diğer olgu istiharedir. Özellikle tarikata girmek isteyen müritler, istişare ile birlikte hangi şeyin haklarında hayırlı veya şer olduğunu bilmede tereddüt yaşadıklarında istihareye yatmaları ve gördükleri rüyayı anlatarak bir yol bulmaları tavsiye olunur. Sufi Müellif Hucvîrî (ö. 1072) tasavvufi eserini yazmaya istihare ile başladığını, insanın her işin başlangıcında istihare yapması gerektiğini belirtir. (Hucvîrî, 1974, 191-193)

Bütün bu ve buna benzer eğitim usullerini seyrü süluk ve nefis terbiyesi bağlamında ele alan mürşitler, basitten mürekkebe veya mükemmele doğru nefsi, ruhu ıslah etmeyi amaçlarlar. Nitekim nefsin yedi mertebesinde gittikçe olgunlaşan nefis türlerinde bunu rahatça görebiliyoruz. Nefs-i emmâreden tedricen belirli imtihan ve riyazet sonucu mürid nefis-i kâmileye ulaşabilmekte, hal ve makam sınavlarından başarıyla çıkıp, dört kapı-kırk makamı tahsil edebilmektedir.

IV- SONUÇ

Tebliğde tasavvuf geleneğinde mürşidin insan yetiştirmedeki rolü ile takip edilen usul ve esaslara değinilmiştir. Şüphesiz her ilmin olumlu yönleri yanında olumsuz sayılabilecek, zayıf halka ve açmazları/çıkamazları, dolayısıyla eleştirilebilecek yönleri vardır. Belki bütün bunlar ilmi disiplinin kendi doğasından olmasa da, mensup ve müntesiplerinin yaptıkları yanlışlarından ve istismardan kaynaklanmaktadır. Aynı şeyi tasavvuf talim ve terbiyesi için de söylemek mümkündür.

Bu bağlamda, tasavvufta kaynak şahıs mürşidin liyakatsizliği, cahilliği, istismarı, müritlerin taassubu, yine bunlara ortam teşkil eden tekkelerin farklı maksatlarla kullanılması zikredilebilir. Yine zahirciliğe, şekilciliğe, merasimciliğe, kuru lafızcılığa tepki olarak doğan tasavvufi yaşam ve düşünce tarzının bir zaman sonra tenkit ettiği mevzu bahis hallere kendisinin düştüğü bir diğer vakıdır.

Keza rıza, teslimiyet, kader, tevekkül ve kanaat kavramlarını yeterince algılamayıp sosyal hayattan kendini dışlayanların, taassup ve hizipçilik hastalığına duçar olup, yalnızca kendi gittikleri yolun doğru olduğu vehmine kapılanların bulunması tasavvuf adına negatif bir durumdur. Doğrusu bütün bunlar az veya çok her kurum ve kuruluşta, her ilmi disiplinde var olan şeylerdir. Ancak bu tür olumsuzlukları gerekçe göstererek bir ilmi/yaşam tarzını toptancı bir yaklaşımla mahkûm etmek objektif ve bilimsel değildir.

Tasavvuf ve tarikat geleneği diğer pek çok dinî ve kültürel değerler gibi Anadolu insanının dinî yaşantısında, sosyo-kültürel hayatında, maneviyat ikliminde inkâr olunmaz tesirler tevhit etmiştir. Geline bu aşamada insan yetiştirme sorunlarının çokluğuna karşın, önerilecek alternatif çözümlerde bu disiplinin verilerinden istifade edilmelidir. Özellikle madde ve menfaatin, dünyevileşmenin had safhaya ulaştığı, buna karşın pek çok insani ve İslami değerın kaybedildiği günümüzde gönül dünyamızın yeniden imarı için tasavvuf geleneğinden istifade edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Ankaravî İsmail, *Minhacü'l-fukara*, haz. S. Ekici-M. Kuzu, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- Aşkar, Mustafa, *Niyazi-i Mısri ve Tasavvuf Anlayışı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- Aynî, M. Ali, *Tasavvuf Tarihi*, Vatan Matbaası, İstanbul 1341.
- Çamdibi, H. Mahmut, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali*, İFAV Yayınları, İstanbul 1994.
- Can, Şefik, *Mesnevi Tercümesi*, c. VI, 674-675 (Beyit Nr. 4106).
- Dâye, Necmeddin, *Mirsâdü'l-ibâd*, neşr. H. Hüseyinî Nimetullahi, Matba-ı Meclis, Basım yeri yok, 1312.
- Doğrul, Ömer Rıza, *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008.
- Kâşânî, Abdürrezzak *Tasavvuf Sözlüğü*, terc. E. Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Eraslan, Kemal, *Divanı Hikmetten Seçmeler*, KB Yayınları, Ankara 1983.
- Gazali, Ebu Hamid Muhammed, *İhyâu ulûmi'd-din*, Mısır, trz.
- , *Bidayetü'l-hidâye*, Mısır, 1306. (Minhac kenarında)
- , *Eyyühe'l-veled*, trc. R. Semin, İstanbul 1970.
- Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet/Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, İstanbul 1989.
- Güngör, Erol, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998.
- Herevî, Abdullah el-Ensârî, *Tasavvufi Mertebeler*, ter. A. Tek, Emin Yayınları, Bursa 2008.
- Hucvîrî, Ali. B. Osman, *Keşfü'l-mahcûb*, terc. A. Kandil, Mısır 1974.
- İbn Haldun, *Şifâu's-sâil*, (Tasavvufun Mahiyeti), terc. S. Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1989.
- İz, Mahir, *Yılların İzi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- , *Tasavvuf*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2012.

- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.
- , *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999.
- , „Ahmed el-Bede’î“, *DİA*, c. II, 1989, ss. 47-48.
- Kuşeyri, Abdülkerim, *er-Risaletü’l-Kuşeyriyye fi ilmi’t-tasavvuf, tah. A. Mahmud*, Daru’ş-Şa’b, Kahire 1989.
- Mevlana, Celaleddin er-Rumi, *Divan-ı Kebir*, çev. A. Gölpinarlı, KB Yayınları, Ankara 1992.
- Muslu, Ramazan, *Anadolu’da Tasavvuf Yolları*, Ensar Yayınları, İstanbul 2007.
- Nedvî, Abdülbari, *Kitap ve Sünnetin Ruhuna Göre Tasavvuf ve Hayat*, terc. M. Ateş, TDV Yayınları, Ankara 1998.
- Öngören, Reşat, *Osmanlı’larda Tasavvuf- Anadolu’da Sufiler-Devlet ve Ulema XVI. Yüzyıl, İz Yayıncılık*, İstanbul 2000.
- , „Şeyh“, *DİA*, c. XXXIX, ss. 50-52.
- Öztürk, Y. Nuri, *Kuşadalı İbrahim Halvetî*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1993.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
- Sayar, Kemal, *Sufi Psikolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004.
- Serrac, Tüsi, *el- Lum’a*, tah. A. Mahmud, Daru’l-Kutübi’l-Hadisiyye, Mısır 1960.
- Sühreverdi, Ebu Hafs Ömer, *Avârifü’l-meârif*, Tah. A. Mahmud, Kahire 1974, c. I-II.
- Tahralı, Mustafa, “Rene Guenon’nun Eserinde Tasavvuf Mistisizm Farkı”, *Kubbealtı Akademik Mecmuası*, Ekim 1981, S. 4, ss. 21–36.
- Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divanı, İnceleme ve Tenkitli Metin*, I-II, KB Yayınları, Ankara 1990.
- Topaloğlu, Bekir, “İrşad”, *DİA*, c. XXII, ss. 454-455.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvufun Dili I-III*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Yılmaz, Ömer, *İbrahim Kûrânî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2005.
- , *Edirne Müftüsü Mehmed Fevzi Efendi, Hayatı-Eserleri-Tasavvuf Anlayışı*, İlahiyat, Ankara 2008.

OTURUM BAŞKANI- Ömer hocamıza biz de teşekkür ediyoruz.

Hakikaten insan yetiştirmede mürşidin önemi zaten nübüvvet kurumuyla, peygamberlik müessesesiyle tescil edilmiş bir husustur. Allah Teâlâ dileseydi kitaplarını yazılı metinler hâlinde, elvah/levhalar hâlinde kullarına gönderirdi ve onlar onları uygulayabilirlerdi, ama Allah Teâlâ öyle yapmadı, insan fitratını çok iyi bildiği için onları uygulayacak model insanlar, peygamberler gönderdi. O model insanların şahsında ve kimliğinde insanların tevhitte buluşmasını, Allah ile buluşmasını, insan olmasını sağlamasının yolunu ve yöntemini göstermiş oldu.

Dolayısıyla tasavvufî telakkide de şeyhlik ve mürşitlik aslında bir manada peygamberlerin ümmetleri için yaptığını veraseten yapmak demektir. Zaten âlimler de peygamberlerin varisleri olduğuna göre onların da yaptığı sadece model olmaktan, örnek olmaktan ibarettir. Ömer Bey'in tespitleri çok doğru, çok teşekkür ediyoruz.

Ancak paydaş kelimesini ben çok anlayamadım. Bu paydaş ve benzeri kelimelerin kendi dilinde ifade edilmesi her kültürün daha iyi olur diye düşünüyorum. Bunlar biraz modern dilde kullanılan, modern iletişimde sıkça karşımıza çıkan şeyler. Bize kendi kültürümüzün kendi kavramları baki kalsa daha kolay anlaşırsınız diye düşünüyorum. Ben bu paydaş kelimesine doğrusu biraz takıldım. Onu arz etmek istedim.

Şimdi ikinci tebliğcimiz Dr. Lamia Levent Hanımefendi. O da bize "Tasavvuf Geleneğinde İnsan Yetiştirme Ufkunun Sınırları ve İnsan-ı Kâmil Nedir?" konulu tebliğini sunacaklar.

Buyurunuz efendim.

TASAVVUF GELENEĞİNDE İNSAN YETİŞTİRME UFKU: İNSAN-I KÂMİL

Dr. Lamia LEVENT
Diyanet İşleri Uzmanı

GİRİŞ

İnsan, ilk dönemlerden itibaren mutasavvıfların başlıca konularından biri olmuştur. Tasavvufi düşünce geleneğinin insan telakkisinde, insan-ı kâmil temel bir yer teşkil etmektedir. Mükemmel/yetkin insan anlamına gelen insan-ı kâmil terimi, tasavvuf felsefesinde bütün ilahi nitelikleri kendisinde taşıyan ve Allah'ın celal ve cemal sıfatlarına ayinedarlık yapan, ruhî olgunluğa ermiş kimsenin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bu anlamda Müslümanlar için en kâmil insan, vahyedilmiş ilahi dinlerin kemal ufku Hz. Muhammed (s.a.s.)'dir. Hz. Peygamber'in şahsında tecessüm eden insan-ı kâmil, ondan sonra da ümmetinden gelenlerce gerçekleştirilebilecek bir idealdir. Bu ideale ulaşmak için tasavvufun ortaya koyduğu insan yetiştirme ufkuna ve yöntemlerine başvurmak gereklidir. Bu tebliğimizde tasavvuf geleneğinin insan yetiştirme ufkunun göstergesi mesabesinde olan "kâmil insanı" ve mutasavvıfların kâmil insana dair düşüncelerini ve insan-ı kâmil idealinin nasıl gerçekleşeceği hakkındaki düşünce ve yöntemlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Kavramsal Çerçeve: İnsan-ı Kâmil

İslam tasavvufunun temel ve anahtar kavramlarından biri olan insan-ı kâmil, her ne kadar olgun ve yetkin insan anlamında kullanılsa da, tasavvuf felsefesinde rehber, delil, kılavuz, yol gösteren anlamlarına gelmektedir.¹ İnsan-ı kâmil kavramını tasavvuf

1 Tasavvuf felsefesinde kullanılan yetkinlik/kemal ahlaki değil ontolojik anlamda kullanılmaktadır. Başka bir ifadeyle ilahî kevnî özelliklerin insanda bulunması veya bulunabilirliği demektir. Bkz. Suad el-Hakim, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul 2013, s. 367.

düşüncesinde ilk defa kullanan Muhyiddin İbnü'l-Arabî göre “kâmil insan” övgüye değer her bir insani niteliğin somutlaşmasıdır; bu itibarla insan-ı kâmil, Allah'ın bütün isim ve sıfatlarını bi'l- fiil kendisinde gerçekleştiren tek varlıktır. Bunu tam anlamıyla gerçekleştiren de Hz. Peygamberdir.² Sûfiler insan-ı kâmil, kevnî ve ilahî âlametleri küllî ve cüz'î olarak kendinde toplayan bir kitap; ruh ve akıl yönünden ümmü'l-kitap olarak isimlendirilen aklı bir kitap, kalp yönünden levh-i mahfuz kitabı, nefis yönünden mahv ve ispat kitabı³ şeklinde tanımlamışlardır. Diğer bazı tarifleri ise şöyle sıralamak mümkündür; insan-ı kâmil âlemin ruhu, âlem de onun suretidir. İnsan-ı kâmil Allah'ın zat, sıfat ve isimlerinin aynasıdır.⁴

İnsan-ı kâmil, Allah'ın yeryüzündeki halifesi olması itibariyle onun bütün isim ve sıfatlarına mazhar olan ve beş hazreti,⁵ yani varlığın esas mertebelerini tümüyle kendisinde toplayan insan olarak da tanımlanmıştır. Sûfilere göre insan-ı kâmil, Allah'ın yeryüzündeki sûretidir, âlemin varoluşunu ve varlığını sürdürmesinin sebebidir, bu anlamda o, varlığı meydana getiren ve onu muhafaza eden ilkedir.⁶

Tasavvuf felsefesinde küçük kâinat sayılan insan, varlık dairesindeki son noktayı teşkil eder. Bu sebeple insan, kâinatın yaratılmasındaki gaye sayılmıştır. Allah hakkındaki en büyük ontolojik delili teşkil eden insan-ı kâmil, her şeyi kendisinde toplayan nüshadır.⁷

Sûfilere göre insan ilahi suret üzere yaratıldığından hilafete ve âlemde tasarruf etme gücüne ulaşmıştır. İnsanın Cenab-ı Hakk'ın sıfatlarını O'nun adına vekâleten âlemde kullanma yetki ve tasarrufuna sahip olması onun halife kılınmasının gereğidir.⁸

İbnü'l Arabî'ye göre gerçek manada insan-ı kâmil, vücut ile imkân arasında berzah'tır. Hadis sıfatlarla, kıdem sıfatları ve hükümlerin arasını toplayan aynadır.⁹ Hak sayısız

2 Abdülkerim el- Cili, *İnsan-ı Kâmil*, ter. Abdulaziz Mecdi Tolun, haz. Selçuk Eraydın vd., İstanbul 2002, ss. 378-382.

3 Cürcanî, *Kitabu't- Târifat*, (Daru'l- Kitabu'l- Arabiyye) Beyrut 1997, s. 56.

4 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2004, s. 188.

5 Beş hazret, varoluş hakkında yapılan en yaygın tasniftir. İlki Allah'ın yaratılmamış olan bilgisidir. Bundan sonra gelen üçü yaratılmıştır: Ruhi âlem, hayal âlemi, cismani âlem. Beşinci hazret ise, hem yaratılmış, hem de yaratılmamış olan insan-ı kâmildir. Bunun sebebi insan-ı kâmilin diğer dört düzeyini kendinde toplar. Geniş bilgi için Bkz. William Chittick, *Varolmanın Boyutları*, İstanbul 1997, s. 142- 143.

6 İbnü'l-Arabî, *Fütuhât- Mekkiyye*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul 2008, c. 10, s. 96; Uludağ, a.g.e., s. 188.

7 Nihat Keklik, *Sadreddin Konevi*, İstanbul 1967, s. 136.

8 Osman Nuri Küçük, *İnsan-ı Kâmil*, İstanbul 2011, s. 49.

9 İbnü'l- Arabî aynada kendini görme özelliğinden yararlanmıştır ve buna dayanarak Hak-halk arasındaki ilişkiyi açıklamıştır. Hak, isim ve sıfatlarının hakikatlerini görmek istemiş, bu nedenle

güzel isimleri açısından onların hakikatlerini bütün varlığı kapsayan kuşatıcı bir varlıkta görmek isteyince, bütün âlemi ruhsuz bir beden gibi yaratmıştır. Âlem parlatılmamış, cilasız bir ayna¹⁰ gibi iken Âdem aynanın cilasının kendisi olmuştur.¹¹ O Hakk ile halk arasında vasıta ve Hakk'ın feyzi, imdadı onun vasıtasıyla yayılır. Hakk'tan gayrı her şey ulvî veya suflîdir. İnsan-ı kâmil, Hakk'ın tam olarak zuhur ettiği yerdir. Bu sebeple insan-ı kâmile ulaşan Hakk'a vasil olmuş ve onu gören Hakk'ı görmüş olur.¹²

Sûfiler insan-ı kâmilin Hakk ve âlem arasındaki ayırıcı ve birleştirici sınır olduğunu söylemişlerdir. Buna göre o, bir yandan iki sûreti birleştirir, ilahî isimlerle zuhur eder, böylece Hak olur; imkânın hakikatiyle zuhur eder, böylece halk olur. Öte yandan insan-ı kâmil hakikatin iki yönünü ayırır. Böylece âlemin kendisinden ortaya çıktığı bilinmezliğe tekrar dönmesini engeller. Bu aynı zamanda insan-ı kâmilin âlemin varlık sebebi ve koruyucusu olduğu şeklinde de yorumlanmıştır.¹³

Tasavvuf terminolojisindeki anlamıyla insan-ı kâmil düşüncesini, mutasavvıflar doğrudan olmasa da, çeşitli ayetlerin bu düşünce istikâmetinde yorumlanmasıyla Kur'an'a dayandırmaktadırlar. Mesela insanoğlunun mükerrerem kılınması,¹⁴ Âdem'in halifelik makamına sahip olması,¹⁵ insanın ahsen-i takvim üzere yaratılması,¹⁶ göklerde ve yerde yer alan her şeyin onun emrine verilmesi,¹⁷ kendisine esmanın öğretilmesi,¹⁸ ilk insana ilahî ruhtan üflenmesi, Allah'ın bazılarını kendi tarafından ilim vermesi,¹⁹

de âlemi yaratmıştır. İnsan Allah'ın bütün isimlerinin zuhur etmesi için elverişli ve kabiliyetli bir aynadır. Hatta âlem cilasız bir ayna gibi iken insanın yaratılması ile âlemin cilası ve suretin ruhu oldu. Bkz. İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul 2013, s. 25-26; Suad el-Hâkim, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul 2005, s. 87-89.

10 Cilasız ayna; o dönemlerde aynalar parlatılmış, cilalanmış gümüş ve çelik yüzeylerdi. Ayna paslanınca kararır ve parlaklığını yitirirdi.

11 İbnü'l-Arabî, *Fusus*, s. 25.

12 İbnü'l-Arabî, *Fütuhât*, c. 11, s. 207; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul 2005, s. 314.

13 Suad el-Hakim, *a.g.e.*, s. 370.

14 İsra, 17/70.

15 Bakara, 2/30.

16 Tin, 95/4.

17 Casiye, 45/13.

18 Bakara, 2/31.

19 Kehf, 18/65.

Hz. Muhammed'in (s.a.s.) güzel örnek²⁰ ve âlemlere rahmet²¹ olması, tasavvufun insan-ı kâmil konusundaki dayanağının Kur'an olduğunu gösteren ayetlerdir.

Kur'an-ı Kerim'de kavram olarak insan-ı kâmil kullanılmamakla birlikte, bir bütün olarak Kur'an'a baktığımız zaman bizlere kemale ermenin yollarının tarif edildiğini görebiliriz. Kur'an-ı Kerim'de yer alan ve insan-ı kâmilin özelliklerini tarif eden ayetlerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

"Allah'ın dostları ancak muttaki olanlardır. Ancak insanların çoğu bunu bilmezler."²²

"Kur'an'a vâris olarak seçtiğimiz kullardan bazıları da Allah'ın izniyle hayırlarda en önde olanlardır. İşte büyük fazilet budur."²³

"Her şeyi ile tamamen bana yönelenlere tabi ol."²⁴

"İnsanlardan öyleleri vardır ki, Allah'ın rızası için nefsinin (ve malını) feda eder."²⁵

"(O temiz akıl sahipleri) ayakta (yürürken), otururken ve yanları üzere yatarken, (bütün hâl ve zamanlarda) Allah'ı zikrederler. Göklerin ve yerin yaratılışını tefekkür ederler (ve şöyle dua ederler): Rabbimiz! Sen bunları boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru."²⁶

"Dikkat edin! Allah dostlarına ne korku vardır ne de onlar mahzun olurlar. Onlar o kimselerdir ki, Allah'a iman etmişler ve takvaya ulaşmışlardır. Dünya hayatında ve ahirette de müjde onlarındır. Allah'ın kelimelerinde değişme olmaz. İşte bütün bahtiyarlık budur."²⁷

Hadis literatüründe yer alan pek çok hadis, mutasavvıflar tarafından insan-ı kâmil düşüncesini desteklemek üzere bu minvalde yorumlanmıştır. Mutasavvıfların bu konuda en çok kullandıkları hadislerin başında, kutsî hadiste geçtiği üzere, Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'i kendi sûretinde yarattığını²⁸ buyurması, ilk olarak Hz. Muhammed'in yaratıldı-

20 Ahzab, 33/21.

21 Enbiya, 21/107.

22 Enfal, 8/34.

23 Fatır, 56/32.

24 Lokman, 31/15.

25 Bakara, 2/20.

26 Âl-i İmrân, 3161.

27 Yunus, 10/62-64.

28 Buharî, İsti'zan, 1; Müslim *Birr*, 155.

ğı,²⁹ Âdem bedenle ruh arasında iken onun peygamber olması,³⁰ Hz. Muhammed (s.a.v.) olmasaydı âlemin yaratılmamış olacağı³¹ hadisleri bunlardan sadece bir kısmıdır.

Hadis-i şeriflerde insan-ı kâmilin vasıfları şöyle sıralanmaktadır: Allah Teâlâ'nın dostları her devirde bulunur. Hz. Peygamber'in varisi ve halifeleridirler. Hz. Peygamber'in âli ve Allah Teâlâ'nın emindirler. Allah Teâlâ tarafından özel olarak seçilmişlerdir. Allah'ın nuruyla bakarlar. Kalpleri takva madeni ve feyiz membaıdır. Zikrin anahtarıdır. Allah Teâlâ'yı hatırlatırlar. Her şeyleri Allah içindir. Onları seven Allah Teâlâ'yı sever. Bütün âlemlere rahmet ve berekettirler. Bütün âlem (kâfir ve gafiller hariç) onları tanır. Onların dostluğu saadet, düşmanlığı nedamet sebebidir. Onlar Allah Teâlâ'yı kullarına, kulları da Allah Teâlâ'ya sevdirebilirler. Onları ziyaretten Allah razı olur.³²

Tasavvuf tarihinin en önemli konularından olan insan-ı kâmil kavramı tasavvuf literatürüne Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) tarafından yerleştirilmiştir. İnsan-ı kâmil konusu, ontolojik açıdan İbnü'l-Arabî'nin temellendirdiği varlık mertebeleri açısından ele alındığında anlaşılmaktadır. İbnü'l-Arabî'ye göre mutlak vücûd, la ta'ayyun mertebesinde sonradan ikinci mertebede (ta'ayyun-i evvel) ahadiyyenin vahidiyyete dönüşürerek ta'ayyunata başlamıştır. Asıl yaratma fiili İbnü'l-Arabî'nin "Hakikat-i Muhammediyye" adını verdiği mertebeden sonra gerçekleşmekte, bütün mahlûkat ondan yaratılmaktadır. La ta'ayyun (ahadiyyet) 'Hakikat-i Muhammediyye'nin bâtını, o da la ta'ayyunun zahiridir. Bu mertebeye verilen isimlerden biri de insan-ı kâmilidir. Allah insan-ı kâmilî yarattığı zaman ona el-aklu'l- evvel mertebesini vermiş ve kendisine bildiği şeyleri öğretmiştir. Onun mertebesini meleklerle tarif etmiş ve onlara insanın âlemde kendisinin halifesi olduğunu bildirmiş, göklerde ve yerde bulunanların hepsini onun emrine amade kılmış, böylece Allah'ın âlemdeki hükmü insan-ı kâmil ile zahir olmuştur. İbnü'l-Arabî'ye göre âlemin varlığının sebebi ve koruyucusu bu insan-ı kâmilidir. Allah'ı ancak insan-ı kâmil bilebilir. Çünkü o, Allah isminin mazharıdır.³³ Öte yandan varlık mertebelerinin en sonuncusu da mertebe-i insan-ı kâmilidir. Bu mertebe, la taa'ayyun dışındaki mertebelerin hakikatlerini kapsar.³⁴ İnsan-ı kâmil la taayyün mer-

29 Aclunî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 187.

30 Aclunî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 187.

31 Aclunî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 232.

32 Dilaver Selvi, *İslâm'da Velayet ve Keramet*, İstanbul 1990, s. 13.

33 İnsanın Allah isminin mazharı olması demek, insan Allah isminin âlemdeki doğrudan tezahür yeri olmasıdır. "Allah" herşeyi kuşatan bir isim (ism-i camî)'dir. Bu yüzden buna "En büyük isim" (İsm-i A'zam) denir. Çünkü bu isim Allah'ın bütün isimlerini ihtiva eder. Allah ismi içinde tüm ilahî isimleri ihtiva eder. Bu bakımdan, onu bilen herhangi bir kalp tüm isimleri bilir. Geniş bilgi için bkz. Chittick, *a.g.e.*, s. 170-171.

34 Mehmet S. Aydın, "İnsan-ı Kâmil", *DİA*, c. 22, s. 331.

tebesinden sonra gelen bütün mertebeleri içine alan ve her mertebede farklı şekilde taayyün eden bir mertebe olarak açıklanmaktadır.

İbnü'l-Arabî'nin eserlerinde insan her yönüyle ele alınmış, ancak özellikle ideal insan prototipini temsil eden insan-ı kâmil ve onun özelliklerine geniş şekilde yer verilmiştir. Ona göre insanın hakikati el-Hüve'nin (O, Tanrı) kendisini gördüğü bir aynadır ve bu görme sadece insan ile gerçekleşir. Görmenin olabilirliği insana benzerlik özelliği kazandıran hakikatlerden ortaya çıkar. Dolayısıyla sadece insan kendi varlığında ilahî hakikatleri barındırır. Böylece insan ilâhî ve kevnî bütün hakikatleri içermesi nedeniyle kemâl mertebesi ile ünsiyet etmiş bir aynadır. Bu nedenle o hakikat, insan diye isimlendirilmiştir. İnsanlık Allah'a halife olmak mertebesidir. Allah'ın halifesi olan herkes bu mertebeyi ve ismi hak eder. Halife, halifesi olduğu kimsenin özellikleriyle gözüktür. Bu nedenle beşer türünün her bireyi halife olmadığı gibi insanlık mertebesini hak etmiş bir insan da değildir. O bir hayvan olarak kalır.³⁵ Böyle bir insan şu hâlde halife insan değil, hayvan-insandır.³⁶

İbnü'l Arabî insanı kozmik/kevnî ve ferdi olmak üzere iki düzeyde ele alır. Birinci düzeyde söz konusu olan "insanlık" (beşeriyet)'tir. Allah, kendini içinde seyredebilsin diye yarattığı ilk şey âlemdi. İbnü'l- Arabî bu âleme insan-ı kebir (makrokosmos) adını vermektedir. Makrokosmosun en belirgin vasfı onda her mevcudun Allah'ın yalnız bir isim ve veçhesini temsil etmesidir. Buna karşılık insan Hakk'ın sureti üzere yaratıldığından dolayı âlemdeki varlıkların en kâmilidir. O, Allah'ın tüm esma ve sıfatlarını en mükemmel şekilde yansıtan bir aynadır. Ucu bucağı olmayan âleme yayılmış bulunan nesneleri cem' ve tevhid eder. Âlemin tüm parçaları birbiriyle iyice irtibatlandırılmış bir minyatür şeklinde insanda yansımaktadır. Kâmil insan âlemin kâmil bir ruhu, âlemde tecelli etmiş olan ne varsa hepsini kendisinde ce'm eden varlık olması yönüyle "âlem-i sağır" dir (mikrokosmos). Kısaca insan, Hakk'ın isim ve sıfatlarını kâmil bir şekilde varlığında zuhur ettiğinden "âlem-i sağır" olarak isimlendirilmiştir. Ferdi düzeyde insan göz önüne alındığında ise insanların hepsi eşit olarak kâmil değildirler. Aralarında bu bakımdan birtakım mertebeler söz konudur.³⁷

35 İbn'ül Arabî'ye göre insanlık mertebesi bir tanedir, o da insan-ı kâmilde ortaya çıkar. Onun felsefinde insandan kast edilen insan-ı kâmil, onun dışındakiler özellik ve biçim olarak kendisine benzedikleri için insan diye isimlendirilir. Beşer türünün her bir ferdi insanlık mertebesine ulaşsa da ulaşmasa da insan diye isimlendirilir. Ancak bu isimlendirme yerinde değildir, çünkü onlar arasındaki benzerlik sadece şekilseldir. Bu yüzden insan-ı kâmil dışındakileri hayvan-insan olarak isimlendirir. Bkz. Suad el-Hakim, *a.g.e.*, s. 364-366.

36 İbnü'l-Arabî, *Fütuhât*, c. 8, ss. 130-131; Suad el- Hakim, *a.g.e.*, s. 366.

37 Izutsu, *a.g.e.*, s. 290-293.

İbnü'l-Arabî'ye göre "kâmil insan" övgüye değer her bir insanî niteliğin somutlaşmasıdır; o bilgelik, merhamet ve tüm ahlaki ve manevî iyiliklerin timsalidir. O, fert ve toplumların nihai iyilikle ideal bir dengeye ulaşmasına kılavuzluk eder. O insanlar arasında, onlara öte dünyadaki en üstün mutluluklarını kazanmalarına rehberlik ve irşatta bulunan bir Allah temsilcisidir. O, insani tezahürü ile peygamberlerin ve büyük Allah dostlarının (ekabiru'l- evliya) kılığında bulunur. İnsan-ı kâmil âlemin gayesidir; zira Allah tüm sıfatlarını yalnız kâmil insan aracılığıyla izhar eder; yalnız onda vücut tam bir çiçeklenmeye durur. Kâmil insan dışında hiç bir yaratık, Allah'ın tüm ahlaki özelliklerini âlemde tezahür ettirecek gerekli yatkınlığa (isti'dad) sahip değildir. O, Fütuhât'ında bu gerçeği şöyle ifade etmektedir: "Allah insan-ı kâmilî sûretine göre yaratmış, onun mertebesini meleklerine bildirmiş, âlemde halife olduğunu söylemiş, onun yerinin yeryüzü olduğunu ve orada insan için –ki onu topraktan yarattı- bir ev yaptırdığını bildirmiştir. Gökte ve yerde yüzlerce melekler topluluğu kendisiyle ilgilenmiş, gökteki ve yerdeki herkes ondan dolayı kendisine amede olmuştur. İnsan-ı kâmil, Allah'ı bilmek ve O'nu sürekli müşahade etmek yönüyle insanların en kâmilidir."³⁸

Vücûd bizâtihî, mutlak anlamda olgu ve olaylar dünyasındaki tam tezahürünü ancak, her bir ilâhî ismi mükemmel bir ahenk ve denge içinde sergileyen insan-ı kâmil aracılığı ile kazanır. İbnü'l-Arabî'nin, Allah'ın "Muhammedi" dostlarının -yani bilimleri ve kâmil insanların en kâmilinin ahlaki özelliklerini tevarüs edenlerin- "makamsızlık makamına" (makam la makam) sahip olduğunu söylemesi işte bundan dolayıdır.³⁹ İbnü'l-Arabî, meşhur "Ben gizli bir hazine idim; bilinmek istedim; bu yüzden bilineyim diye yaratıkları yarattım."⁴⁰ hadis-i kudsîsini yine bu minvalde açıklamaktadır: Allah kâinatı kendi mahiyetini tam olarak izhar etmek için yaratmıştır. Vücûd, âlem aracılığıyla kendisinde mündemîc bulunan sonsuz imkânları izhar eder. Ancak o, kendisini tam olarak sadece kâmil insanda izhar eder, çünkü her bir ontolojik niteliği, yani Allah'ın her bir isim ve sıfatlarını yalnız o gerçekleştirir.⁴¹ Chittick bu hadisi şöyle yorumlamaktadır: Allah, kendisini zatında topluca (mücmel) olarak bildiği hâlde, O'nun kendisi (Zatı) hakkında ayrıntılı (mufassal) bir bilgiye de sahip olması gerekir. Bu da ancak sıfatlarından her birini tüm bireysel özellikleri ile temaşa etmekle mümkündür.⁴²

Abdülkerim Cili (ö. 826/1428) insan-ı kâmilî bütün yönleriyle ele aldığı "İnsan-ı Kâmil" adlı kitabında insanı, Allah'ın hariçteki en mükemmel mazharı, Allah'ın kendi sûretinde yarattığı varlık ve Hakk'ın kendisinde isim ve sıfatlarını gördüğü ayna ola-

38 İbnü'l-Arabî, *Fütuhât*, c. 11, ss. 338- 339.

39 İbnü'l-Arabî, *Fütuhât*, c. 11, s. 217; Chittick, *a.ge.*, s. 203.

40 Aclunî, *Keşfu'l- Hafa*, c. 2, s. 132.

41 İbnü'l-Arabî, *Fütuhât*, c. 12, ss. 288-289; Chittick, *a.ge.*, s. 208.

42 Chittick, *a.ge.*, s. 175-176.

rak tarif etmektedir. Ona göre âlemdaki her şey Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellisine mazhar olabilmişken, Allah'ın kendi sûreti üzere yarattığı insan, Allah'ın biri birine zıt bütün isim ve sıfatlarını cami olan bir mazhardır. Allah'ın kitab-ı kadiminde “İki elimle yarattığım şeye secde etmekten seni men eden nedir?”⁴³ diye buyurduğu, insanın bu “cami”lik özelliğinden ve kendi sûreti üzerinde yaratmış olmasından ibarettir. Cîlî, her insanın potansiyel olarak bu özelliklere sahip olduğunu, ancak insan için bunun bi'l-kuvve mümkün olduğu görüşündedir. Bu itibarla insan-ı kâmil, Allah'ın bütün isim ve sıfatlarını bi'l-fiil kendisinde gerçekleştiren tek varlıktır. Bunu gerçekleştirecek olan da sadece Hz. Peygamberdir. Ondan önce ve sonra yaşamış bir nebî veya velîye bu ismin verilmesi de ancak niyabet ve vekâlet tarikiyle mümkün olabilir.⁴⁴

İbnü'l-Arabî ekolüne mensup olan Abdülkerim Cîlî, insan-ı kâmil konusunda onunla benzer görüşleri paylaşmaktadır. Nitekim ona göre de insan-ı kâmil varlığın başlangıcından sonuna kadar tektir. Sûretleri itibariyle çok olsa da her zamanda o zamanın sahibi sûretinde zuhur eder ve onun ismiyle isimlendirilir. Ancak gerçek ismi, Muhammed, künyesi Ebu'l- Kasım, özelliği ise Abdullah'tır.⁴⁵

Tasavvuf literatüründe, Neseî'nin (ö. 700/1300) “İnsan-ı Kâmil” adlı eseri, bu konuda yazılmış en kapsamlı eserlerden biridir. Neseî'ye göre insan-ı kâmil, şeriat, tarikat ve hakikatte kemâle ermiş, insanlığın zirvesine oturmuştur. İnsan-ı kâmil, iyi fiil, iyi söz, iyi ahlak ve ma'rifetin kendisinde cem' olduğu kimsedir. Ona göre insan-ı kâmil âlemde sadece bir tanedir ve nasıl ki insanın sadece bir kalbi varsa, bunun gibi âlemin de sadece bir kalbi yani sadece bir insan-ı kâmil bulunmaktadır. İnsan-ı kâmilin ilim, hikmet ve mârifetullah yönlerinden kemâl seviyesindedir.⁴⁶

İbnü'l-Arabî'nin gerek insan gerekse insan-ı kâmil hakkındaki görüşleriyle tarif ettiği ideal insan tipidir. Bu insan kendisinde topladığı tüm iyi, güzel ve üstün özellikler sebebiyle ulaşılması arzu edilen insandır. Dolayısıyla hata ve sevapları, iyilik ve kötülükleri, güçlü ve zayıf yönleriyle tezahür edebilen ortalama insan tipinden çok uzak özellikler taşımaktadır. Bu nedenle bu insanın dünyamızda varolması çok uzak bir ihtimal olarak görülse de, insan sahip olduğu potansiyeli tam olarak kullanabilirse kemalata ulaşması imkân dâhilindedir. Diğer taraftan mutasavvıflar insanın kemale giden yol üzerinde olmasına ve sürekli bir mücadele ve çaba içerisinde olarak kendisini geliştirmesine önem vermişlerdir.

43 Sâd, 38/75.

44 Abdülkerim el- Cîlî, *İnsan-ı Kâmil*, ter. Abdulaziz Mecdi Tolun, haz. Selçuk Eraydın vd. İstanbul 2002, ss. 378-382.

45 Cîlî, *İnsan- Kâmil*, s. 378.

46 Azizuddin Neseî, *İnsan-ı Kâmil*, ter. A. Avni Konuk, Haz. Sezai Fırat, İstanbul 2004, ss. 69-70.

Bu görüşlerin ışığında özetlemek gerekirse, insan-ı kâmil bütün âlemin özetidir. Nasıl ism-i azâm Allah'ın bütün isimlerini kendisinde toplamışsa, insan-ı kâmil de bütün âlemleri kendisinde toplamıştır. Kâinatta bulunan her şeyin insanda da bir örneği mevcuttur. Kâinat, Allah'ın isim ve sıfatlarının bir toplamı olduğu gibi, insan da bu kâinatın hulâsasıdır. Nitekim İbnü'l-Arabî, Allah'ın Hz. Âdem'i kendi sûretinde yarattığını, buyurduğu hadiste⁴⁷ Allah isminin kullanılmış olmasına büyük anlamlar yükler. İnsan bu mesabede olduğundan Rabbiyle arasında bir ülfet gerçekleşir. Böylece o Rabbinin sevmiş, Rabbi de kendisini sevmiştir. Bu nedenle gök ve yerin, başka bir ifadeyle ulviliğin ve süfliliğin Hakk'ı sığdıramadığı, fakat takva sahibi mümin kulun kalbinin kendisini sığdırdığı zikredilmiştir. Bu da meleğin değil insanın bir vasfıdır.⁴⁸

İnsan-ı Kâmil Olarak Hz. Muhammed

Mutasavvıflara göre Allah'ın en mükemmel şekilde tezahür ettiği varlık insan-ı kâmilidir. O da asaleten Hz. Muhammed (s.a.s.)'dir. Zira O'nun hakikati bütün hakikatleri kendisinde cem' eden mertebe-i ulûhiyettir. Allah ism-i şerifi onun Rabb-i hassıdır. Kâmil insanın en mükemmel örneği olan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) her devirde bir temsilcisi vardır. Mevlana Celaleddin Rumî (ö. 672/1273) bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Her devirde peygamber makamında bir veli vardır.”⁴⁹ ve bu kıyamete kadar böyle sürüp gider. Diri ve faal önder o velidir, ister Ömer soyundan olsun, ister Ali soyundan; hidayete erdiren odur. Hem gizlidir o, hem aşikâr. O, nura benzer, akıl onun Cebrail'idir.”⁵⁰

Sûfiler, insan-ı kâmil ile işaret ettikleri kavramı açıklamak için Muhammedî ruh, Muhammedî hakikat, hakikatlerin hakikati, kelime, küllî akıl, ilk akıl gibi değişik isimlendirmeler kullanmışlardır. Bu farklı kategoriler farklı hakikatlere değil, bir hakikatin değişik veçhelerine işaret etmektedir. Değişik ıstılahlar insan-ı kâmilin birçok anlam düzeyi olduğunu gösterdiği gibi, aynı zamanda sûfilerin kavramlar dünyasının zenginliğine ve derinliğine de bir karine olması bakımından anlamlıdır.⁵¹

47 Buhârî, İsti'zan, 79; Müslim, *Cennet*, 51.

48 İbnü'l-Arabî, *Fütuhât*, c. 8, s. 236; Chittick, *a.g.e.*, s. 202.

49 Sûfiler, yeryüzünde her zaman, ta kıyamete kadar Allah'ın velileri arasında Hz. Muhammed Efendimizin nuruna, hakikatına mazhar olmuş büyük bir velinin bulunduğu ve yaşadığına inanırlar. Bu velilerin en büyüğüne “kutb” veya “Kutublar Kutbu” adı verilir. Bu zat, darda kalanlara, kendisinden candan yardım isteyenlere yardımını esirgemez. Düşkünlere, darda kalmışlara, yardım ettiği zaman “Gavs” yani yardıma erişen adını alır. Bkz. Mevlana, *Mesnevi*, trc. Şefik Can, İstanbul 2012, c. II, s. 320-322.

50 Mevlana, *Mesnevi*, c. II, s. 320-321.

51 Ebu'l- Ala Afîfî, *Muhyiddin İbn-i Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, trc. Mehmet Dağ, İstanbul 1998, s. 83-101.

İbn Arabî'ye göre bütün varlıklar üç metafizik kategoride toplanır. Bunlardan birincisi zatı ile var olan, bütün var olanların aslı ve kadim olan mutlak varlıktır. İkincisi mutlak varlık yoluyla varolan hadis varlık alanıdır. Üçüncüsü ise ne kadim ne hadis olan, ama aynı zamanda hem kadim hem de hadis, hem hak, hem de halk olan orta varlık alanıdır. İşte İbnü'l- Arabî bu mertebeyi hakikatlerin hakikati veya Muhammedî hakikat olarak tanımlar.⁵² Diğer varlıkların aksine insan, Esmâü'l-Hüsna'nın tümünü nefsinde cem ettiğinden dolayı bu mertebeye konulmuştur. İnsan bu yönüyle Hakk'ın batını gerçeği (ayn'ı) olarak görülmüştür. İbnü'l- Arabî bunu şöyle yansıtmaktadır: "Hakikatte biz kullarız ve Allah Teâlâ bizim Efendi'mizdir. Ama bil ki sen ya da ben insan dediğimiz vakit biz O'nun ayn'ı oluruz."⁵³

Bütün varlığın zuhuru sağlayan Muhammedî Hakikat, isim ve sıfatlardan yaratılan diğer varlıkların aksine varlık yapısı itibarıyla zattan yaratılmıştır. Zat, isim ve sıfatlardan üstün olduğu için Muhammedî hakikat de diğer varlıklardan daha üstündür. Bu sebeple Muhammedî hakikat mutlak kemale en layık varlık mertebesi olarak insan-ı kâmilidir. İlahi zatın en yetkin tecellisi olan Muhammedî hakikat, olmasaydı halk varolmazdı dolayısıyla isim ve sıfatlar da bilinmezdi. Bu açıdan Muhammedî hakikat, varlıkların zuhuru için vasıta olma özelliğine sahiptir. Çünkü o, zattan yaratıldığı gibi âlem de onun hakikatinden yaratılmıştır. Mutasavvıflar Muhammedî hakikat nazariyesi ve bir anlamda kadim varlık alanı ile hadis varlık alanını ilişkilendirmek için ara bir mertebe olarak ortaya koymuşlardır. Bu ilişki ağaçla çekirdeğin ilişkisine benzer. Nasıl ki ağaç bi'l-kuvve çekirdekte bulunuyorsa, aynı şekilde âlem de bi'l-kuvve olarak Muhammedî hakikatte bulunur.⁵⁴ Bu bakımdan "Muhammedî hakikat, Allah'ın her şeyden önce ve her şeyi de kendisinden yarattığı bir nur olması yönünden âlemin yaratılışının kaynağı ve aslıdır."⁵⁵

İnsan-ı kâmil, Hz. Muhammed (s.a.s.)'dir. Ancak onun tarihi şahsiyeti değil, henüz Âdem balçık hâlinde iken peygamber olan Hz. Muhammed (s.a.s.)'dir. Yani hakikat-ı Muhammediyye'dir. İnsan-ı kâmil, varlığın ve hilkatin gayesidir. Çünkü ilahi irade ancak onun vasıtasıyla tahakkuk edebilir. Dolayısıyla mutasavvıflara göre insan-ı kâmil olmasaydı Allah Teâlâ hakkıyla bilinemezdi.⁵⁶ Tasavvuf terminolojisinde hakikat-ı Muhammediyye, Hz. Muhammed'in manevi şahsiyetini ifade etmek için kullanılan bir terkiptir. Yani onun cismani varlığından ayrı bir vücudu bulunmakta olup, Allah

52 Mutasavvıflar insan-ı kâmil, hakikat-ı Muhammedî, hakikat-ı Muhammediye, Nur-ı Muhammedî, kelime-i Muhammediye ile kast ettikleri mana aynıdır. Bkz. Suad el-Hakîm, *age.*, s. 471-473.

53 Izutsu, *age.*, s. 302-303.

54 Abdullah Kartal, *age.*, s. 27.

55 Suad Hakim, *İbnü'l- Arabî Sözlüğü*, s. 471.

56 Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatları ile Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2010, s. 328.

Teâlâ'nın varlığından başka hiçbir varlık yokken Rabbimiz Muhammedi hakikati yaratmış ve bütün mevcudatı bu hakikatten var etmiştir. Çünkü âlemin aslı maddesi ve yaratılış gayesi bu hakikattir. Dolayısıyla Hz. Muhammed (s.a.s)'in risaleti diğer bütün peygamberlerden öncedir. Hatta diğer peygamberler Peygamber Efendimizin vekilleri konumundadır. Zira Hz. Peygamber'in vefatından sonra da kıyamete kadar onun manevi şahsiyetini temsil edecek insan-ı kâmiller var olacaktır.⁵⁷

Allah Teâlâ daha hiçbir varlığı yaratmadan önce ilk olarak hakikat-ı Muhammediye'yi var etmiş ve diğer bütün varlıklar bu hakikatten onun için halk edilmiştir. Kâinatın ve mevcudatın yaratılma gayesi ve maddesi bu hakikattir. Mutasavvıflar "Sen olmasaydın ben kâinatı yaratmazdım."⁵⁸ kutsi hadisinin bu gerçeği ifade ettiğini söylerler. Nur-i Muhammedi zuhur ettikten sonra her şey ondan ve onun için yaratılmıştır. Resul-i Ekrem'in ruhu ve nuru bütün insanlardan, peygamberlerden ve meleklerden önce varolduğundan Hz. Peygamber insanlığın manevi babasıdır. "Allah ilk defa benim nurumu yarattı.", "Âdem toprakla su arasında iken ben peygamber idim."⁵⁹ hadislerini mutasavvıflar bu görüşlerine dayanak yapmışlardır. Önce Hz. Âdem'de tecelli eden Nur-ı Muhammedi daha sonra öbür peygamberlere intikal etmiş ve Hz. Muhammed (s.a.s.) beden olarak dünyaya geldiğinde onda karar kılmıştır. Ancak bu nur Hz. Peygamber'in vefatından sonra da devam edip, onun varisleri olan velilere intikal eder. Veliler Kur'an ahlakına, faziletlere ve Hz. Peygamber'in üstün niteliklerine vâris oldukları nispette kâmil olurlar.⁶⁰

57 İsa Çelik, "Tasavvufî Bir Kavram Olarak İnsan-ı Kâmil", Keşkül, S. 17, s. 19.

58 Aclunî, II, 164; Hakim, *el-Müstedrek*, II, 615.

59 Tirmizi, Menakıb, I; *Müsned*, IV, 66; Aclunî, I, 265.

60 Ebû Süleyman ed-Dârânî, Ahmed b. Ebü'l-Havârî, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, Ebû Saïd el-Harrâz, Cüneyd-i Bağdâdî, Hallâc-ı Mansûr gibi ilk dönem sûfîleri nübüvvet-velayet ilişkisine değinmekle birlikte konu hakkında ilk müstakil eser Hakim et-Tirmizî'nin *Hatmü'l-evliyâsı*dır. Nübüvvetle velayeti karşılaştıran Hakîm görüşleriyle kendisinden sonraki sûfîleri etkilemiştir. Vahye mazhar olmuş Peygamber'in şahsında velayet nübüvvetin Hakk'a yönelik yüzü, nübüvvet velayetin halka yönelik yüzüdür. Bu sebeple veliliğin nebîlikten üstün olduğu ileri sürüldüğünde Hz. Peygamber'in Hakk'a dönük yüzü olan velayetinin halka dönük yüzü olan nübüvvetinden üstünlüğü kastedilir. Her nebî ve resul Allah'ın yakını ve sevgili kulu anlamında velî iken her velî nebî ve resul değildir. Velîler nebîlerin ancak vârisleri ve nâibleridir. Nebîler hem Cebrâil aracılığıyla hem doğrudan doğruya Allah'tan vahiy alırken velîler sadece ilhama mazhar olurlar. Nebî ismet (günah işlememe) sıfatıyla muttasıf iken velî Allah tarafından günaha girmekten korunduğu için mahfuzdur. Nebînin mücizesi, velînin kerameti vardır. Velî bu niteliklere nebîye tam anlamıyla bağlandığı ve onu örnek aldığından dolayı sahip kılınmıştır. Velî Allah'ın (el-Bakara 2/257), nebî kulun sıfatıdır. Nebîliğin sonu vardır, velîliğin sonu yoktur. Geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, "Velî" *DİA*, c. XLIII, s. 25-27; Hakim et-Tirmizî, *Hatmü'l-evliyâ'* (nşr. Osman İsmâil Yahyâ), Beyrut 1965, s. 344, 364, 366, 394, Hakim Tirmizî, *Hatmu'l-Evliyâ*, hz. Salih Çift, İstanbul 2006.

İnsan-ı kâmil olarak Hz. Muhammed, en geniş şekilde Muhyiddin İbnü'l- Arabî ve Abdülkerim el-Cilî tarafından açıklanmıştır. Hakikat-ı Muhammedî İbnü'l- Arabî tarafından tasnif edilen varlık mertebeleri bağlamında açıklanmıştır. Ona göre vücud-ı mutlakın taayyün ettiği ilk mertebeye taayyün-i evvel, diğer bir adlandırma ile hakikat-ı Muhammediyye adı verilir. Hakikat-ı Muhammediyye, vücud-ı mutlakın ahadiyyetini vâhidiyyete dönüştürmek suretiyle taayyüne başlamasıdır. Bu mertebe varoluşun başlangıcıdır. Gerçek yaratma fiili, vücud-ı mutlakın hakikat-ı Muhammediyye mertebesine tenezzülünden sonra olmuş ve her şey ondan yaratılmıştır.⁶¹ Bu mertebeye verilen bir diğer isim de insan-ı kâmilidir. Allah insan-ı kâmilî yarattığı zaman ona akl-ı evvel mertebesini vermiş ve kendisine bilmediği şeyleri öğretmiştir. Onun yeryüzündeki halifesi olduğunu meleklere bildirmiş, göklerde ve yerde bulunan her şeyi ona amade kılmıştır. Hakikat-ı Muhammediyye mertebesinin üzerinde la taayyün (ahadiyyet) mertebesinden başka hiçbir şey yoktur.

İbnü'l- Arabî'ye göre hakikat-ı Muhammedî, manevi hayatın esası, enbiya ve evliyanın ilimlerini aldıkları kaynaktır. Hakikat-ı Muhammediyye, velayetin varoluşundan itibaren veli suretinde zuhûr ettiği gibi, Hz. Âdem'den son nebi Muhammed (s.a.s.)'e kadar nebi ve veli şeklinde tezahür eden ruhtur. Bütün nebi ve veliler, Hakikat-ı Muhammediyye'nin veya Nur-u Muhammedî'nin tecelli ettiği aynalar ve suretlerdir.⁶²

İnsan-ı kâmil nübüvvet açısından bakıldığında, her peygambere özel olarak verilen kelime yani hakikattir. Yaratılış açısından ise gayedir, yaratılış ağacının meyvesidir. Velayet açısından insan-ı kâmil, istidadını kemal ile inkişaf ettirmiş kişidir. İbnü'l- Arabî'ye göre insan-ı kâmil bir yandan en son mertebede cismiyle zuhur eden nebi ya da velilere işaret ederken diğer yandan onların kendisinden tecelli ettikleri kelimeye yani hakikat-ı Muhammediyye'ye delalet eder.⁶³

İnsan-ı Kâmilin Özellikleri

İnsan-ı kâmil yeryüzünde Allah'ın halifesi olması, din ve diyanet anlamında insanlara önderlik yapacak bir Allah eri olması bakımından bütün dinî ve ahlaki özelliklere sahiptir. Bu anlamda insan-ı kâmil, din ve diyanet adına örnek bir tiptir. Mutasavvıflar eserlerinde insan-ı kâmilin özelliklerine farklı açılardan yaklaşarak yer vermişlerdir. Onlara göre âlem-i sağır olarak ifade edilen insan-ı kâmil, âlem-i kebir olan kâinatın bütün hususiyetlerini yansıtan bir aynadır. Büyük âlem olan kâinata yer alan her bir mevcut Cenab-ı Hakk'ın bir veçhesini yansıtmaktadır. Küçük âlem olan insan ise kâinata yayılmış bulunan her bir nesneyi kendisinde cem ve tevhit etmiştir. Hz. Mevlana

61 Mehmet Demirci, "Hakikat-ı Muhammediyye", DİA, c. XV, s. 179.

62 Ebu'l- Âlâ Afîfî, *Tasavvuf İslam'da Manevi Hayat*, İstanbul 2004, s. 272.

63 Mahmut Erol Kılıç, "İbnü'l Arabî Düşüncesinde İnsan-ı Kâmil Kavramı", Keşkül, S. 17, s. 25.

bu hususu şöyle ifade etmiştir: “Sen görünüşte bu âlemde en küçük şeysin ama taşıdığın mana bakımından en büyük âlem sensin.” Hz. Mevlana insan-ı kâmilin hususiyetlerini şöyle anlatmaktadır: “Gönül sahibi altı yüzlü ayna gibidir. Allah, altı yöne de o aynadan bakar. Ama altı yönde bulunanlara, Allah o gönül sahibi yani kâmil insan olmadıkça bakmaz. Eğer Cenab-ı Hak, birinin istediğini redderse, o gönül sahibi için kabul eder. Allah Teâlâ, o olmadıkça hiç kimseye nimet vermez. Ben Hakk’a ulaşan kişinin hâlinde pek az bir şey söylüyorum. Allah iyiliği, ihsanı, bağışı onun avucuna koyar da, acıdığı kişilere, onun avucu ile verir.”⁶⁴

Tasavvuf ehline çokça atıfta bulunulan bir kutsi hadiste Yüce Allah: “... Her kim bir dostuma düşmanlık ederse, ben ona karşı harp ilân ederim. Kulum, kendisine emrettiğim farzlardan, bence daha sevimli herhangi bir şeyle bana yakınlık sağlayamaz. Kulum bana (farzlara ilâveten işlediği) nâfile ibadetlerle durmadan yaklaşıp; nihayet ben onu severim. Kulumu sevince de (âdeta) ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden ne isterse, onu mutlaka veririm, bana sığınırsa onu korurum.”⁶⁵ buyurarak, insan-ı kâmilin Allah Teâlâ’nın yardım ve inayetine mazhar olma özelliklerine işaret etmektedir. Hakîm Tirmizî bu hadisi şerifi velilerin özellikleri bağlamında kullanmaktadır. Veliler ve nebiler insan-ı kâmilî gerçekleştirmiş kimselerdir. O velilerin özelliklerini şöyle sıralar: Görüldüklerinde Allah’ı hatırlatırlar, Hakkın gücüne sahiptirler, kimse onlara mukavemet edemez, feraset sahibidirler ve ilhama mazhar olurlar. Onlara eza edenler kötü sonla karşılaşır. Hasetçiler dışındakiler onları överler. Duaları kabul olur ve çeşitli kerametler gösterirler.⁶⁶

Azizuddin Nesefî, insan-ı kâmilî, şeriat, tarikat ve hakikatte tam olan kimse olarak tanımlamaktadır. Ona göre insan-ı kâmil şu özelliklere sahiptir: “İnsan-ı kâmil âlemi tanzim etmekten ve halk arasında doğruluk ifasından ve fena adet ve rüsumu halk arasından kaldırmaktan ve nas arasında iyi kaide ve kanun vaz’ etmekten ve nası Hakk’a da’vet eylemekten ve Hudâ’nın azamet ve ekberiyetini ve vahdaniyyetini nasa haber vermekten ve ahiret medhini çok söyleyip, ahiretin bekasından ve sebatından haber vermekten ve dünyayı çok zemm eylemekten ve dünyanın tagayyüründen ve sebatsızlığından hikâye etmekten ve fakr ve humûlün nasın gönlüne hoş gelmesi için menfaat-ı fakrı ve humûlü nasa haber vermekten ve nasın gınâdan ve şehvetten nefret etmeleri için mazarrat-ı gınâyı ve şehveti söylemekten ve iyilere ahirette cennet ile va’de vermekten ve kötülere ahirette cehennem ile vaid eylemekten ve cennetin hoşluğunu ve cehennemin nâhoşluğunu ve hesabın güçlüğünü hikâye ile mübâlâğa ile rivayet

64 Mevlana, *Mesnevi*, c. V, s. 80.

65 Buhârî, Rikak, 38.

66 Hakîm Tirmizî, *Hatmu’l- Evliya*, s. 112-113.

etmekten daha iyi hiçbir taat görmez ve nası yekdiğerine muhb ve müşfik kılar. Ta ki yekdiğerini incitmeyeler.”⁶⁷

İnsan-ı kâmil isimli eserinde Abdülkerim el-Cilî, insan-ı kâmilin Hz. Muhammed olduğunu ifade etmekle beraber enbiya ve evliyadan insan-ı kâmillerin olduğunu söylemektedir. Ancak bunların arasındaki kemalde tefavütten dolayı bazıları kâmil, bazıları ekmeldir. Âlem-i vücudda Hz. Muhammed kadar kemaliyle taayyün eden başka bir kimse zuhûr etmemiştir.⁶⁸

İbnü'l- Arabî'ye göre kâmil insanın en önemli özelliği “cem’ etme yeteneği” ile donatılmasıdır. Kendi nefsinde âlemde olan herşeyi –ferdiyyetleri dolayısıyla değil fakat küllilikleri hasebiyle- cem’ etmesinden dolayı insan-ı kâmilin iki özelliği tezahür etmektedir. Bunlardan birincisi gerçek anlamda Allah’ın kâmil kulu (abdi) olan tek varlık olması. Diğer bütün varlıklar Allah Teâlâ’nın farklı esmalarını yansıtırken insan-ı kâmil tümünü nefsinde cem’ eder. İkinci özelliğine gelince bir bakıma Hakk’ın kendisinin olmasıdır. İnsan dediğimiz vakit kastettiğimiz Hakk Teâlâ’nın kendini aslı sureti içinde izhar ettiği varlık demektir. Bu veçhesiyle insan, Hakk’ın hakikatine uyan realitesidir (görünümüdür).⁶⁹

Erzurumlu İbrahim Hakkı (1194/1780) Marifetname’sinde insan-ı kâmilin özelliklerini ayrıntılı olarak anlatmaktadır: İnsan-ı kâmil devamlı huzurdadır. Tevhid, tevekkül ve tefviz içindedir. Dua ve ricası Allah indinde reddolunmaz ise de o edebi gereği bir şey istemez. Hem Hakk hem de halk yanında muhteremdir, ancak insanların sevgi ve iltifatlarına önem vermez. Onun yanında güzellik, çirkinlik, acılık, tatlılık, eskilik, yenilik, büyüklük, küçüklük farkı ortadan kalkar. İnsan-ı kâmil, yeme-içme, uyuma, konuşma, susma, uzlet, sohbet ve ibadet hususlarında orta yolu takip eder, ifrat ve tefritten sakınır. Sözünde durur, ayıpları örter, sırları ifşa etmez, kötü söz söylemez. Nefesleri tesbih, sözleri ilim ve hikmet, konuşması tatlıdır. Görünüşü gözlere, sözleri kulaklara lezzet verir. Allah’ın ahlakı ile ahlaklanır, şefkatle muamele eder, affedicidir. Masiva derdinden kurtulmuştur. Kınayanın kınamasından çekinmez. Halk onu anne ve babasından daha müşfik ve candan bulur. Sohbetine katılanlara önce iman sonra ibadet konularını anlatır. Kabiliyetlerine göre yönlendirir. Günlük hayatında nezaket kaidelerine dikkat eder, evinin ve çocuklarının ihtiyaç ve eğitimiyle yakından ilgilenir. Tek hakim ve mutasarrıfın Allah olduğunu bilir. Şer görünen işlerde hayır, hayır görünen işlerde şerleri müşahede eder.⁷⁰

67 Azîzüddin Nesefî, *a.g.e.*, s. 70.

68 Abdülkerim el- Cili, *a.g.e.*, s. 372.

69 Toshikiko Izutsu, *İbn Arabî’nin Fusûs’undaki Anahtar Kavramlar*, İstanbul 2005, s. 302-303.

70 İbrahim Hakkı Erzurumî, *İnsan-ı Kâmil*, haz. Mehmet Suat Demir, Erzurum 2004.

İnsan-ı kâmilin ideal hâli derin bir sukûnet ve gönül rahatlığı içerisinde olmasıdır. O kendisi dâhil her şeyi Allah Teâlâ'ya havale eden ve tam bir teslimiyetle O'na teslim olan ve kâmil bir itaatle itaat eden kemalata sahip olan insandır. Onun böyle olmasının sebebi, Hakk Teâlâ'nın bütün ilahi isimlerini ve sıfatlarını ihtiva ve tahakkuk eden kevnî insan-ı kâmilin müşahhas ve en mükemmel görüntüsü olmasıdır.⁷¹

İnsan-ı kâmil Allah'ın ahlakıyla ahlaklandığı için ahlaki olgunluğa erişmiş kimsedir. İnsan-ı kâmil şariat, tarikat, hakikat, marifet itibariyle tam ve yetkin kimsedir. Onun sözleri doğrudur. Kâmil insanın sözleri doğru, işleri iyi, ahlakı güzeldir, marifet sahibidir, yani eşyayı ve ondaki hikmetleri gereği gibi bilir. Sülûkun amacı da söz konusu dört hususu kemale erdirmekten ibarettir. İnsan-ı kâmilin bir başka fonksiyonu da ilahi varlık için en büyük şahit ve delil olmasıdır. Bu delil, öteki bütün delillerden daha güçlüdür. Çünkü ilahi isim ve sıfatlar hiçbir varlıkta insan-ı kâmilde olduğu kadar açık bir şekilde görünmez.⁷²

İnsan-ı Kâmil İdeali Nasıl Gerçekleşir?

Tasavvuf düşüncesinin temel kavramlarından olan insan-ı kâmil, mutasavvıfların eserlerinde ortaya koymaya çalıştıkları en yüksek ideal olarak karşımıza çıkmaktadır. Esasında sûfilerin tüm çaba ve gayretleri insanları bu ideale ulaştırmaktan ibarettir diyebiliriz. İnsan-ı kâmil ideale ulaşmak demek insanın âlemde en yetkin şekilde tezahür etmesi anlamına gelmektedir. Ontolojik olarak bütün insanlar insan-ı kâmil olarak nitelendirilseler de, fiili olarak herkes kemali gerçekleştiremez. Bütün insanlar Hakk'ın suretinde yaratılmalarına rağmen ilahî isim ve sıfatları kendi zatlarında aktif hâle geldikleri söylenemez. Hâlbuki tasavvuf açısından yaratılışın gayesi insanın bu potansiyel yetkinliğini fiili hâle getirmesidir. Bunu gerçekleştirmek için insanın geçmesi gereken birtakım merhaleler vardır. Her mutasavvıf kendine göre farklı mertebeler tertip ederek kemal yolunda ilerlemek isteyen salıklere yol göstermişlerdir.

Tasavvufi mirâc olarak ifade edilen bu ruhî yükseliş, maddî âlemin keyif ve sıkıntılarından tedricen kurtulmanın uzun ve meşakkatli yolunu temsil eder. Bu yolda nefis kötü huylardan kurtularak iyi huylarla bezendiği merhaleler kat eder. Böylece kademe kademe ruhî gelişimde terakki ederek Allah'a yakınlık kesbeder. Sûfî seyrü sülûküne devam ettikçe makam ve hâlleri müşahade eder.⁷³

İnsan-ı kâmil ideali her ne kadar çok yüksek bir ideal gibi görünse de bunu gerçekleştirmek imkânsız değildir. İnsan, Yüce Allah'ın insana bahşettiği üstün özellikleri ve sahip olduğu potansiyelin farkına vardığında ancak bunları kullanabilir. Bu bakımdan

71 Izutsu, *a.g.e.*, s. 371.

72 Ekrem Demirli, *İbnü'l- Arabî Metafizîği*, İstanbul 2013, s. 301.

73 Ebu'l- Alâ Afîfî, *Tasavvuf İslâm'da Manevî Hayat*, İstanbul 2004, s. 12-123.

sûfiler “nefsini bilen Rabbini bilir.”⁷⁴ hadisine çokça atıfta bulunmaktadır. İnsanın Hakk’a dair bilgisi nefsinin bilgisi ölçüsünde olduğundan Hakk’ı daha iyi bilmesi için nefsinin / kendini daha iyi bilmesi gerekir. Mutasavvıflar, Allah’ın insanın iç âleminde daha açık şekilde tecelli ettiğine inandıklarından Hakk’ı en iyi bilmenin ve tanımanın yolu olarak insanın özünü tanımasını göstermişlerdir.⁷⁵ Diğer taraftan Allah, insanı ve bütün âlemi kendini tanıtmak için yaratmıştır. Bu noktada Allah’ın iradesinin gerçekleşmesi zorunlu olduğuna göre, kendi iç dünyasına yönelen her kim olursa olsun bu ezeli hakikate ulaşacak yetkinliğe sahiptir.⁷⁶

Esasında insanın dünyaya gelişi gayesi kendini bilmek yoluyla marifetullahı ulaşmaktır. Allah yolundaki marifet ise muhabbetle elde edilir. Mutasavvıflar Allah’ın âlemi yaratma sebebinin muhabbet olduğu görüşündedirler. Çünkü Allah Teâlâ, ezeli güzelliğini kendisine delil olması için varlık aynasında izhar etmek istedi, bu sebeple âlemi yarattı. Nitekim kutsi hadiste nakledilen bir ifadeye göre Allah gizli bir hazine iken tanınmak istemiş, bunun için de âlemi yaratmıştır.⁷⁷ Bu hadisteki “tanınma” mârifet, “isteme” de muhabbet kavramlarıyla ifade edilmiştir. Âlemin var olma sebebi Allah’ın tanınmaya duyduğu bu muhabbetidir. Sûfilere göre mutlak gayb olan Hakk ilk önce sevgi şeklinde tecelli ettiği için “taayyün-i evvel” mertebesine “taayyün-i hubbî” denilmiştir. Nûr-i Muhammedî, hakikat-i Muhammediyye ve akl-ı evvel gibi isimler de verilen bu tecellinin gaybdan şehâdete doğru açılım kazanmasıyla muhabbet bütün varlıklara ve zerrelere sirayet etmiş, onların özünü ve var olma sebebini oluşturmuştur. Varlığının aslı muhabbet olduğundan insan ancak muhabbet yolunu izleyip Hakk’ı ve halkı severek Allah’ın yakınlığına erebilir.⁷⁸ Gazali’nin de belirttiği gibi muhabbet nihaî makam ve en yüksek değerdir; şevk, üns ve rızâ gibi tasavvufî- ahlaki makamlar onun sonucudur. Tövbe, sabır, zühd, şükür, takvâ, tevazu, cömertlik, adalet ve merhamet gibi erdemlerin özünde de sevgi vardır. Dinî hasletler ve ahlaki erdemler sevginin meyvesidir.⁷⁹ Mevlânâ da sevginin acıyı tatlı, bakırı altın, bulanıklığı duru, derdi deva, dikenî gül, sirkeyi mey, zindanı gülistan, nârı nur, üzüntüyü neşe, kahırî lütuf, ölüyü diri, kralı kul haline getiren bir güce sahip bulunduğunu belirtir.⁸⁰ Ahlakî özelliklere sahip olan mümin Allah’ın muhabbetine ve rızasına da nail olur. Bu da insanı kemale erdiren ve sûfilerin talim ettiği yolların başında gelmektedir.

74 Süyûtî, *el-Hâvî*, II, 451-455.

75 Süleyman Uludağ, “Ma’rifet-i Nefs”, *DİA*, c. XXVIII, s. 57.

76 Ekrem Demirli, a.g.e., s. 184-186.

77 Aclûnî, II, 132.

78 İbnü’l- Arabî, *Fusûsû’l- Hikem*, Daru’l- Kitabu’l- Arabiyye, Beyrut ty., c. II, s. 6-7.

79 Gazâlî, *İhya-i Ulûm’id-Din*, trc. Ali Arslan, İstanbul 1993, c. IV, 573.

80 Mevlana, *Mesnevî*, c. II, s. 380-381.

Mutasavvıfların sevgi ahlakı olarak nitelendirdiği bu yol insanın kendini yaratana karşı duyduğu iştiaqla elde edilir. Zikir insanda bu iştiaqlın oluşması için sûfîlerin yöntemlerinden biridir. İlahi isimlerin anlamlarını kavrayan ve zikir yoluyla bunları sürekli şuurunda canlı tutan insan Allah'a yakınlıkla ulaşabilir. Zikir ile kalbini gafletten arındıran insan, Allah'a ünsiyet peyda eder ve masivadan uzaklaşır. Kuşeyri, hem dil hem kalp ile zikreden kimsenin seyrü sülûkte kemale ereceğini vurgulamaktadır.⁸¹ Kalp ile yapılan zikirden mezkûr (Allah) unutulmadığından zikrin devamı (zikr-i dâimî) söz konusudur. Bu aşamadan sonra zikredilenin vasıfları hatırlanır, ardından Allah temaşa edildiği için zikirden fâni olunur. Zikredilenin vasıfları insanın vasıflarını yok ettiğinden insan yaptığı zikirden fâni olur ve Allah'tan başkasını unuttur. "Unuttuğun zaman Rabbini zikret."⁸² ayetinde bu husus anlatılmaktadır.

Mutasavvıfların zikirden maksatları dilin herhangi bir ilahi ismi tekrar etmesinden ibaret değildir. Bilakis zikir, zâkirin kendi varlığından bütünüyle geçecek derecede cem-i himmetle Allah'a yönelmesidir. Bir an bile gafelete düşmeden ve masivayla meşgul olmadan tam bir huzur hâli içerisinde Allah ile olmaktır. O zaman mezkur zâkirin kalbini kaplar, zâkir mezkurda fâni olur. Bu şekilde Allah'ı zikreden, rububiyetin manasını anlar ve kulluğun gereklerini ifa eder. Kendinin ve yaşadığı âlemin kadrinin farkına varır. Dünya nimetlerine karşı zühüdü tercih eder. Bu manasıyla zikir, salikin yolunu aydınlatan ve kemal yolunda ona eşlik eden bir lamba işlevini görür.⁸³

İbnü'l-Arabî kendi sistematigi içerisinde insanın ulaşacağı makamları açıklamış ve ve insan-ı kâmilî bu anlamda ulaşılacak en yüksek ideal olarak göstermiştir. Daha sonra ise seyrü sülûk kavramı çerçevesinde insanı bu hedefe ulaştıracak ahlaki değerleri açıklamıştır. Esasında insanın varoluş temelinde onu bu yüksek ideale ulaştıracak potansiyel ziyadesiyle mevcuttur. İbnü'l-Arabî insanda mündemiç bulunan temel özellikleri şu şekilde tasnif etmiştir: Cem'iyet, berzahiyet ve hilafet. Cem'iyet, Hz. Âdem'in Allah Teâlâ'nın suretinde yaratılması hasebiyle âlemdeki tüm esma ve sıfatları kendisinde cem' etmesidir. Âlemde bu anlamda insandan başka varlık yoktur ve insan bu özelliğiyle diğer varlıklardan ayrılmaktadır. Bu özelliği sebebiyledir ki, âlem insanın emrine amade kılınmış ve insana da âlemde tasarrufta bulunabilme yetkisi verilmiştir. İbnü'l-Arabî'nin insan tasavvurundaki diğer önemli bir kavram ise berzahiyettir. Berzahiyet insanın farklı âlemler arasında bulunmasını ifade eder. İnsan gayb âlemi ile şahadet âlemi arasında ve fakat Allah'ın suretinde yaratılmış olması itibarıyla de her iki âleme vakıf olabilen tek varlıktır. İnsan sahip olduğu bilgi ve idrak ile kendisi, Yaratıcısı ve âlemle ilişkilerinde ahlaki değerleri de içine alan özgürlük ve sorumluluk alanıyla iç

81 Kuşeyri, *er-Risâle*, Hz. Süleyman Uludağ, İstanbul 2003, s. 301.

82 Kehf, 18/24.

83 Afîfî, *a.g.e.*, s. 227-228.

içedir. İnsanın maddi ve manevi dünyası arasındaki zıtlıklar berzahîyyet kavramıyla ilişkilendirilir. İnsan her ne kadar içinde farklılıkları ve zıtlıkları barındırsa da isti'dad sahibi bir varlıktır. İsti'dad insanın değişime ve gelişmeye açık olan yapısına işaret eden bir kavramdır. İsim ve sıfatların farklı terkipleri sebebiyle tercihlerinde hata yapabilir. Ancak insan belli bir bilince ulaştınca hatasını telafi edebilecek isti'dad'a da sahiptir. Nefsini eğiterek insan-ı kâmil idealini gerçekleştirebilir. İnsan-ı kâmil varlığındaki çatışmaları çözmüş ve zıtlıkları anlamlı bir bütünlüğe kavuşturmuş model insandır. İnsan sevgiyle var edilmiş, bilgi, hikmet ve ahlaki değerlerle donatılmıştır. İnsan sahip olduğu değerler sistemine göre hareket ederse varlığın anlamını kavrayabilir. İşte insan bu düzeye eriştiğinde hilafet özelliğine sahip olur. İnsanın hilafet görevini yürütebilmesi için öncelikle nefsinin eğitilmesi gerekmektedir.⁸⁴

Mutasavvıflara göre insan, sahip olduğu üstün nitelikleri açığa çıkarıp insan-ı kâmil idealine yükselmek için öncelikle nefsinin kötü yönlerinden arınması ve Hz. Âdem'in Hak üzere olan suretine dönmesi lazımdır. Nefsin etkisinden kurtulmak nefsin yok edilmesi demek değildir. Onun maddeye dönük olumsuz niteliklerinin değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Nefsinde değişimi gerçekleştiren insan ancak o zaman Peygamber ahlakına bürünebilir.⁸⁵

Tasavvuf düşüncesinde insanın nefsinin terbiye etmesi masivadan yüz çevirmesi ile mümkün olur. Masiva Allah dışındaki tüm varlıkların olumsuz tesirlerini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Seyr ü sülûk dediğimiz nefsin arındırılma sürecini mutasavvıflar belli bir sistem içerisinde açıklamışlardır. Etvar-ı seb'a denilen nefsin mertebeleri nefis terbiyesinde esas alınan bir seyr ü sülûk metodudur. Sûfilere göre nefis insanî ve hayvanî nefis olarak tasnif edilmiştir. İnsanın hakiki hüviyetine erebilmesi için son derece latif olan insanî nefsin hayvanî nefsin hâkimiyetinden kurtulması ile mümkün olur. Bu da ancak seyrü sülûk ile gerçekleşir. Sûfiler insan ruhunu kalp/nefs-i natûka, ruh, sır, sırû's-sır, hafî, ahfa olarak isimlendirilen "letaif-i sitte" olarak sıralamışlardır. Ruhun her bir mertebesi nefsin bir mertebesine karşılık gelir ve bu mertebeler ise; nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i râziyye, nefs-i marziyye, nefs-i kâmiledir. Ruh makamlarından ahfaya, nefis makamlarından nefs-i kâmileye ulaşmış kişiyle Allah arasında hiçbir perde kalmamış ve kâmil insan olma mertebesine ulaşmış demektir.⁸⁶

Tasavvuf düşüncesinde insan- kâmil, ontolojik- kozmik ve ferdî olmak üzere iki düzeyde ele alınmıştır. Birinci düzey Hakk'ın suretinde yaratılmış olan insan cinsini,

84 Zafer Erginli, "İbn Arabî'ye Göre Hz. Âdem'de Temel İnsan Nitelikleri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), yıl: 9, S 21, s. 192-194.

85 İsa Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsan-ı Kâmil*, İstanbul 2010, s. 69-70.

86 İsa Çelik, *a.g.e.*, s. 70-71.

ikinci düzey ise insan ferdini ifade eder. “Kâmil” ile kastedilen ise iyilik-kötülük gibi ahlaki boyutu dikkate alınmaksızın ilahî ve kevnî/kozmik özelliklerin bütününe in-sanda bulunması veya bulunabilirliği demektir.⁸⁷

İnsan-ı kâmile dair en kapsamlı tahlilleri yapan Cili’ye göre insan, varlık mertebelerinin sonuncusu olan kırkinci mertebede yer almaktadır. Bunun anlamı ise, insanla birlikte varlığın mertebeleri tamamlanmış, yetkinleşmiş ve Hakk, isim ve sıfatlarının gereği olarak en mükemmel şekilde zuhur etmiştir.⁸⁸ Tecelli insanla kemale ermiş, insanın Allah’ın halifesi olması ile de noktalanmıştır. Kemalin metafizik boyutunu bu çerçevede açıklayan İbnü’l Arabî’den sonra gelen mutasavvıflar ise metafizik boyutun yanı sıra ahlaki boyutla da yakından ilgilenmişlerdir. Onlara göre insanın Allah’ın halifesi olması, O’nun ahlakıyla ahlaklanması ve sıfatlarıyla muttasıf olması anlamlarına gelmektedir. Allah’ın ahlakı ise Kur’an ahlakıdır. Kur’an ahlakını en kâmil şekilde yaşayan Hz. Peygamberdir. Zira Hz. Aîşe Resulallah’ın ahlakının Kur’an⁸⁹ olduğunu haber vermiştir.

Mutasavvıflar tasavvufu tanımlarken kullandıkları ifadelerden biri de; “Tasavvuf ahlaktır. Ahlakını artıran kimse safasını da artırır.”⁹⁰ Bu ifade ile kast ettikleri şey, “Bütün yüce ahlaklara sahip olmak ve bütün kötü huylardan uzak olmaktır.”⁹¹ Bu ise ilahi ahlakla ahlaklanma ile mümkün olur. Sûfilerin kemal yolunda ilerlemek isteyenlere şu ahlaki nitelikleri tavsiye etmişlerdir: Kalbi arındırmak, nefsi kötü huylardan temizlemek, onu güzel davranışlarla süslemektir. İlahi ahlakla ahlaklanmasının anlamı esasında Allah’ın isim ve sıfatlarının sâfinin kendi özellikleri hâline gelmesidir. İlahi ahlak en yetkin şekilde Hz. Peygamber de görüldüğünden sünnete tam anlamıyla ittiba eden ahlaken kemale ulaşabilir.⁹²

Bu hususu gerçekleştiren insan-ı kâmil olma idealini gerçekleştiren Hz. Peygamber’in yanı sıra veliler de Hz. Peygamber’in üstün niteliklerini gerçekleştirdikleri nisbette kâmil olurlar.

Bu ifadeler çerçevesinde insan-ı kâmil kavramını değerlendirdiğimizde her insan “insan” nevinden olması yönüyle insan-ı kâmil olma potansiyeline haizdir. Zira Allah’ın celal ve cemal sıfatlarını en iyi yansıtan ve O’nun suretinde yaratılan insan âlemdeki diğer varlıklardan farklı olarak Allah’ı her boyutu ile yansıtan yegâne varlıktır. Başka bir

87 Toshihiko Izutsu, *a.g.e.*, s. 310-311.

88 Abdullah Kartal, “*Metafizik Bir İlke Olarak İnsan-ı Kâmil*”, *Keşkül*, S. 7, s. 26.

89 Müslim, *Müsafrin*, 139.

90 Kuşeyrî, *Risale*, s. 331.

91 Kuşeyrî, *Risale*, s. 331.

92 Abdullah Kartal, *İlahi İsimler Teorisi*, s. 89-90.

ifade ile insan, var olmanın bütün şartlarını kendisinde taşıması itibariyle en yetkin, en kâmil varlıktır. Hakk'a ait bütün varlık mertebelerini kendisinde taşır.

Her ne kadar bütün insanlar var olmanın bütün şartlarına bil-kuvve sahip olsalar da, ancak bazı insanlar var olmanın bütün şartlarını fiili olarak gerçekleştirebilirler. İnsan-ı kâmil suretinde yaratıldığı Allah'ın bütün isim ve sıfatlarını kendisinde tam ve fiili olarak gerçekleştiren kişi olması hasebiyle insan, Allah'a dair en kâmil bilgiye sahiptir. Keşf ve müşahede sayesinde ulaştığı bu bilgi neticesinde Hakk ile birliğini idrak ederek kendisi ve Allah'a dair bilgisinde kemale ulaşabilen insanlar insan-ı kâmil ufkuna erişebilirler. Bu yetkinliğe ulaşan nebiler ve veliler kemali fiilen gerçekleştirmiş yegâne varlıklardır. Bu hususta Hz. Peygamber, ulaştığı kemal mertebesiyle insanın ulaşabileceği yetkinlik ve kemalatın en açık örneği olarak kabul edilmiştir.

İbnü'l- Arabi ve diğer sûfilere göre insan-ı kâmilin üç anlam düzeyi vardır. Bunlardan birincisi metafizik boyuttur ki, bu Muhammedi hakikat olarak isimlendirilir. İkincisi kozmik varlık olarak insandır ve bütün insanlar bu anlamda kâmidir. Üçüncü ise epistemolojik olarak nübüvvet ve velayet düzeyidir.⁹³ Müslümanlar için en kâmil insan, vahyedilmiş ilahi dinlerin de kemal ufkı olan İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s.)'dir. Bâyezid-i Bistâmî'nin "el-kâmilü't-tam" dediği insan, Hallâc-ı Mansûr'un Hz. Peygamber'den bahsederken bütün nübüvvet nurlarının onun nurundan çıktığını, onun vücudunun yokluktan, adının ise "kâlem"den önce var olduğunu ifade etmesi, insan-ı kâmil fikrinin gelişim çizgisinde önemli safhaları teşkil etmektedir.⁹⁴ Bu çerçevede kâmil insanın en mükemmel örneği olan Hz. Peygamber (s.a.s.)'in her devirde bir temsilcisi vardır. Mevlana Celaleddin Rumi de her devirde Hz. Peygamber'in makamında bir velinin olduğunu ve bu durumun kıyamete kadar bu şekilde sürdüğünü söyler.⁹⁵

Esasında insan-ı kâmil düşüncesi ile mutasavvıflar, insanın sahip olduğu özellikleri dikkate alarak onun manevi yetkinliklerini ve ahlaki gelişimini hedeflemişlerdir. Bir bakımdan tasavvufun amacı da insanı manevi açıdan inkişaf ettirip ahlaki olgunluğa erdirmektir. Onların bu konuda kullandıkları yöntem Hz. Peygamber ve onun takipçilerinin yolundan gitmek olmuştur. Sûfilerin insanların önüne koydukları bu yüksek ideal, Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak şeklinde özetleyebileceğimiz bir ilkeyle ifade edilmiştir. Esasında mutasavvıflar tasavvufu ahlak olarak tanımlamışlar ve bunu da bütün yüce ahlaklara sahip olmak ve bütün kötü huylardan uzak olmak şeklinde açıklamışlardır.⁹⁶ İnsanın Allah Teâlâ'nın ahlakı ile ahlaklanıp kemale ulaşması için nefsini arındırması ve masivadan yüz çevirmesiyle mümkün olmaktadır.

93 Abdullah Kartal, *a.g.m.*, s. 27.

94 Mehmet Aydın, "İnsan-ı Kâmil", *DİA*, c. XXII, 330.

95 Mevlana, *Mesnevi*, c. II, S. 320-321.

96 Abdullah Kartal, *İlahi İsimler Teorisi*, İstanbul 2009, s. 84.

Mutasavvıflar insan-ı kâmil idealini ferdî planda sürekli canlı tutmuşlardır. Onların tüm gayretleri insanın ilim ve amel bütünlüğünü sağlayarak bu ufku gerçekleştirmek olmuştur. Kemalat yolu herkes için açık ve mümkündür. Mutasavvıfların bazılarının şeref, halifelik, üstünlük vb. özelliklerin insanın yaratılışında olmayan, sonradan kazanılan arızî özellikler olarak görmeleri; eğer insanın çalışıp kâmil manada insan olma özelliklerini elde ederse, insan-ı kâmil gerçekleştireceklerine dair bir değerlendirmedir.

SONUÇ

İslam tasavvufunun en girift meselelerinden biri olan insan-ı kâmil anlayışı, varlık ve bilgi problemleriyle ilgisi yanında dinî ve ahlaki boyutları da olan derin fikri çaba ve ruhi tecrübenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. İnsan konusu, sadece tasavvufun değil, felsefe tarihinde kökleri çok eskilere giden temel konular arasında yer almıştır. Ancak eskiden bu yana insan üzerinde yapılan tartışmalar, İslam tasavvufunda insan-ı kâmil kavramı şeklinde geliştirilmiştir. İnsan-ı kâmil düşüncesini ilk olarak ortaya koyan İbnü'l Arabî olmasa da onu bu şekilde isimlendiren ve sistemleştiren odur. Yüce Allah'ın Âdem'i kendi sûretinde yaratması, ona eliyle şekil verip ruhundan üflemesi, yeryüzüne halife olarak göndermesi, ona emaneti tevdi etmesi ve kâinatı onun emrine musahhar kılması dolayısıyla insan, mevcudat içerisinde mükerrer bir varlık olarak telakki edilmiştir. İlâhi isim ve sıfatlar açısından varlıklar içerisinde isim ve sıfatların tamamını kuşatabilecek varlık yalnızca ansandır. Bütün insanlar ilâhi isim ve sıfatları bi'l-kuvve taşısa bile sadece insan-ı kâmiller kendi zatlarında bi'l-fiil olarak gerçekleştirirler ki, bunlar nebiler ve velilerdir.

İnsan-ı kâmil mertebesi mutlak vücudun en son tecellisi olup, kendinden önceki bütün varlık mertebelerini kendisinde toplamaktadır. Bu bakımdan insan "kevn-i camî" yani kuşatıcı varlıktır. Bütün insanlar ilâhi isim ve sıfatlara bi'l-fiil sahip olsalar da ancak insan-ı kâmil olan nebi ve veliler bi'l-fiil olarak gerçekleştirmişlerdir. Yüce Allah insanı ve kâinatı bilinmek için yaratmış ve bu en mükemmel ve tam olarak insan-ı kâmil de vücud bulmuştur. Hakiki anlamda insan-ı kâmil Hz. Muhammed (s.a.s.)'dir. Bu makama erişen veliler ise onun varisleridir. Mutasavvıflar insan-ı kâmilden söz ederken kast ettikleri Hz. Peygamberdir. Bütün nebi ve veliler vekillik yoluyla kemal sahibi olmakla beraber kemalin asaleten sahibi Hz. Muhammed (s.a.s.)'dir.

Hz. Peygamber'den sonra gelen bütün insanlar yetkin/kâmil insan olma potansiyeline sahiptirler. Bunun yolu nefsin kötü huy ve ahlaktan arındırılıp, güzel ahlak ile bezemekten geçer. Peygamberlerin varisleri olan âlimler, toplumun eğitilmesi, ruhi ve manevi terakkisi için görev ifa eden kimselerdir. Onların her birinin kâmil insanlar yetiştirmek için ortaya koydukları farklı yöntemleri vardır. Ancak hepsinin birleştikleri ortak nokta; Kur'an ve sünnette yer alan emir ve yasaklara riayet etmek, Hz. Peygamber'in sünnetini yaşamak olmuştur. İnsanın fitratında bulunan kemalatın inkişaf etmesi

ve kâmil mümin olma yolunda ilerlemek bu anlamda her Müslüman için ulaşılması mümkün bir ideal olarak görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Afifi, Ebu'l- Alâ, *Muhyiddin İbn-i Arabî'de Felsefesi*, trc. Mehmet Dağ, İstanbul 1998.
- Afifi, Ebu'l- Alâ, *Tasavvuf İslam'da Manevi Hayat*, İstanbul 2004.
- Aydın, Mehmet, "İnsan-ı Kâmil", *DİA*, C. XXII, ss. 330-331.
- Cebecioglu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul 2005.
- Chittick, William, *Varolmanın Boyutları*, trc. Turan Koç, İstanbul 1997.
- Cürcanî, *Kitabu't- Târifat*, (Daru'l- Kitabu'l- Arabiyye) Beyrut 1997.
- Çelik, İsa "Tasavvufi Bir Kavram Olarak İnsan-ı Kâmil", *Keşkül*, s. 17, ss. 12-19.
- Çelik, İsa, *Tasavvufi Düşüncede İnsan-ı Kâmil*, İstanbul 2010.
- Demirci, Mehmet, "Hakikat-ı Muhammediyye", *DİA*, c. XV, ss. 179-180.
- Demirli, Ekrem, *İbnü'l- Arabî Metafizikliği*, İstanbul 2013.
- El- Cili, Abdülkerim, *İnsan-ı Kâmil*, ter. Abdulaziz Mecdi Tolun, haz. Selçuk Eraydın vd., İstanbul 2002.
- El-Hakim, Suad, *İbnü'l- Arabî Sözlüğü*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul 2005.
- Erginli, Zafer, "İbn Arabî'ye Göre Hz. Âdem'de Temel İnsan Nitelikleri", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), yıl: 9 , S 21, ss. 161-197.
- Gazâlî, *İhya-i Ulûm'id-Din*, trc. Ali Arslan, İstanbul 1993.
- Hakîm et-Tirmizî, *Hatmü'l- Evliyâ'* (nşr. Osman İsmâil Yahyâ), Beyrut 1965.
- Hakîm Tirmizî, *Hatmu'l- Evliyâ*, haz. Salih Çift, İstanbul 2006.
- Izutsu, Toshihiko, *İbn Arabî'nin Fususundaki Anahtar Kavramlar*, trc. Ahmet Yüksel Özemre, İstanbul 1998.
- İbnü'l- Arabî, *Fusûsû'l- Hikem*, Daru'l- Kitabu'l- Arabiyye, Beyrut ty.
- İbnü'l-Arabî, *Fusûsû'l-Hikem*, trc. Ekrem Demirli, İstanbul 2013.
- İbrahim Hakkı Erzurumî, *İnsan-ı Kâmil*, haz. Mehmet Suat Demir, Erzurum 2004.
- Kartal, Abdullah, "Metafizik Bir İlke Olarak İnsan-ı Kâmil" *Keşkül*, s. 7, ss. 26-31
- Keklik, Nihat, *Sadreddin Konevi*, İstanbul 1967.
- Kılıç, Mahmut Erol, "İbnü'l Arabî Düşüncesinde İnsan-ı Kâmil Kavramı", *Keşkül*, s. 17, ss. 20-25.
- Kuşeyri, *er-Risâle*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 2003.
- Küçük, Osman Nuri, *İnsan-ı Kâmil*, İstanbul 2011.
- Mevlana, *Mesnevi*, trc. Şefik Can, İstanbul 2012.
- Nesefî, Azizuddin, *İnsan-ı Kâmil*, ter. A. Avni Konuk, Haz. Sezai Fırat, İstanbul 2004.

Selvi, Dilaver, *İslam'da Velayet ve Keramet*, İstanbul 1990.

Uludağ, Süleyman, "Ma'rifet-i Nefs", *DİA*, c. XXVIII, s. 57-58.

Uludağ, Süleyman, "Veli", *DİA*, c. XLIII, s. 25-28.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2004.

Yılmaz, Hasan Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2010.

OTURUM BAŞKANI- Evet, teşekkür ediyoruz Lamia Hanım'a.

Tasavvufta insan-ı kâmil meselesi gerçekten önemli bir konudur. Hem ontolojik olarak yani bir varlık sorunu olarak önemli bir konudur hem de insan-ı kâmil olarak yetişmek ya da insanı yetiştirmek bakımından da önemlidir. Bizim dini ilimlerimizde, İslam felsefesinde, kelimada hayvan-ı natik olarak yorumlanan insan tasavvufta hayvan-ı âşık, seven canlı olarak anılmakta ve insan-ı kâmil düşüncesi bu kapsam çerçevesinde oluşturulmaktadır.

Lamia Hanım bunu gayet güzel özetledi, kendilerine teşekkür ediyorum.

Hemen sözü Kâzım Ceylan Bey'e veriyorum.

Kâzım Bey'in tebliği de "Türk-İslam Medeniyetinde Dünyevi ve Uhrevi Bir Sistem Olan Ahiliğin Eğitim ve İnsan Modeli" konusunda.

Buyurun.

TÜRK-İSLAM MEDENİYETİNDE DÜNYEVÎ VE UHREVÎ SİSTEM OLAN AHİLİĞİN “EĞİTİM VE İNSAN MODELİ”

Öğr. Gör. Kâzım CEYLAN

Ahi Evran Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi
Müdürü

GİRİŞ

Türkler Anadolu’ya yoğun olarak 11. ve 12. yüzyılda gelmeye başladılar ve Anadolu’yu vatan yapmaya çalıştılar. Bu topraklarda yerli Bizanslılar vardı. Bizans medeniyeti heyecanını kaybetmiş, sadece siyasi olarak varlığını devam ettirmeye çalışıyordu. Türkler Anadolu’da daha üstün bir medeniyet kurarak buralarda kalıcı olmak istiyorlardı. Bunun için de Ahi Evranlı, Aşıkpashalı, Yunuslu, Mevlânalı, Süleyman Türkmanlı, Hacı Bektaşlı, Hacı Bayramlı kurmaylar kadrosu Türk-İslam medeniyetinin temellerini attılar. Böylece bu toprakları ebedi Türk yurdu yaptılar.

Anadolu’nun vatanlaşmasında Türk-İslam medeniyetinin müesseseseleşmesi gerekiyordu. Ünlü tarihçi Halil İnalcık’ın deyimiyle 13. yüzyılda “Türklüğün merkezlerinden birisi olan Kırşehir”de yaşayan Ahi Evran Veli Ahilik teşkilâtını kurdu. Ahiliğin oluşmasında fütüvvetnâmeler, Türklerin Orta-Asya’dan getirdiği kültür özellikleri (alplik, dayanışmacılık, ve teşkilatçılık) ile yaşadığı coğrafyanın etkili olduğu söylenebilir. Fütüvvetnâmeler, dinî-tasavvufî kaynaklar olması itibarıyla ahiliğin temel esaslarını oluşturmuştur. Bu bağlamda ahilik, peygamber sünnetine ve Kur’an’a dayanan bir dünyevî ve uhrevî sistem olarak değerlendirilebilir. Ahilik, siyasal, kültürel, ekonomik, dinî ve sosyal etkileriyle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde çok etkili olmuştur. Ahilik, sadece bir esnaf teşkilâtı olarak faaliyet göstermemiş, Fuat Köprülü’nün ifadesi ile “âlimlerin, kadıların, alp-erenlerin, devlet adamlarının buluştuğu” bir fikir ve cihat ocağı olarak da önemli fonksiyonlar icra etmiştir. O dönemlerde kadın teşkilâtlarını (Bacıyan-ı Rum) da kurarak eğitim sisteminde cinsiyet ayrımı yapmadan herkese yaygın eğitim vermişlerdir.

Kelime anlamı kardeşlik, yiğitlik, cömertlik olan ahiliği şöyle tanımlamamız mümkündür: “İnancın amele dönüştüğü; Anadolu’nun vatanlaşmasında, Osmanlı’nın “Cihan Devleti” olmasında dini, siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel alanlarda etkili olan dünyevi ve uhrevi bir sistemdir.” Başlangıçta tarikat şeklinde organize olan ve bütün tarikatları da içine alan Ahilik teşkilatı, bir yandan bu fonksiyonları yerine getirirken, diğer taraftan da uygulamış olduğu eğitim modeli ve yetiştirmiş olduğu “ahi insan tipi” ile döneminin insan alt yapısını hazırlamıştır. Biz, bu bildirimizde ahilerin dünyada sadece ilk defa kendilerinin uyguladığı eğitim sistemi ve insan modelini ele alacağız.

Ahiliğin Amacı ve Ahiliğin Genel Hedefleri

Ahiliğin amacını ahilerin tüzükleri olan “fütüvvetnâme”lerde aramak gerekmektedir. Fütüvvetnâmeler ahinin dinin emir ve yasaklarına hakkıyla uymasını, Allah’a lâyük kul, peygamber sünnetine uygun olarak yaşamasını istemektedir. Nitekim Haliloğlu Yahya, Fütüvvetnâmesini islâmî (Kur’an-ı Kerim tefsirleri, Peygamber Hadisleri, Kısas-ı Enbiya, evliya tezkereleri ve ariflerin sırlarından bahseden) eserlerden faydalanarak yazdığını belirtmektedir. (Burgazi F. s. 113)

Bilindiği gibi İslam dünya ve ahiret dengesini kurmaya çalışmaktadır. Müslümanın “ahiret yurdunu gözetmesini, dünyadaki nasibini de unutmamasını (Kasas. 27/77), hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya için, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışmasını” istemektedir. Buna göre İslam, Müslümanın eğitiminde iki temel gaye gütmektedir: Birincisi dünya, ikincisi ahirettir. Dünya kısa vadede, ahiret ise uzun vadede erişilecek hedeftir. Kısa vadeli hedef olan dünya, aslında ebedi hayat olan ahiret hayatını elde etmek içindir. Ahireti kazanmaya vesile olduğu müddetçe önem kazanmaktadır.

İşte Ahiliğin amacı da mensuplarını bu iki amaç için hazırlamak, dünya ve ahirette huzur içinde yaşamalarını sağlamaktır. (Y. Ekinci, s. 27) Ahi, Allah’ın kendisine ihsan ettiği yüce insanlık nitelikleriyle İslam dininin üstün ilkelerini birleştirip beden ve ruhen çalışarak dünyada iken ahiretini kazanmak amacıyla olmalıdır. Bu sebeple ahiler başka insanlara yük olmak yerine kendileri başka insanlara faydalı olmak prensibi ile hareket etmişlerdir. Bu aynı zamanda İslam’ın da emridir. Peygamberimiz insanların başkalarına yük olmalarını hoş görmemiştir. Bir hadislerinde şöyle buyurmuşlardır: “İnsan, elinin emeğinden daha hayırlı bir lokma yememiştir.” (Buhari). Ahiler dinî vazifelerini yerine getirirken dünya işleriyle uğraşmayı ibadet saymışlardır. Bunun içindir ki İslam’ın emirlerini yaşamaya çalışan ahilerin mutlaka bir meslekleri vardır. Zaten bir mesleği olmayan bu teşkilata giremezdi.

İslam’ın üzerinde önemle durduğu ahlak konusuna ahiler de çok önem vermişlerdir. Çünkü ahilerin temel tüzükleri olan fütüvvetnâmeler dinî-tasavvufi eserlerdir.

Onlara göre fütüvvet iyi davranışların toplamından ibaret olan bir hayat tarzı idi. Bu hayat tarzı peygamberlerin ve İslam büyüklerinin yüksek vasıflarıyla belirginleşmişti.

Fütüvvet sözlüklerde cesaret, yiğitlik, mertlik anlamındadır. Tasavvufta diğerkâmlık, cömertlik ve şefkati de içine alan bir terim olmuştur. Fütüvvet kavramı Kur'an'daki "isar" kavramı ile irtibatlı ve yakın anlamlıdır. Fütüvvet ile tasavvuf iç içedir. Kuşeyri, "Kul Müslüman kardeşinin ihtiyacını giderdiği müddetçe Allah da onun ihtiyacını giderir." Ve Muhyiddin b. Arabi "Bir kavmin efendisi ona hizmet edendir." hadislerini naklederler. Bir başka hadiste de "İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır." buyrulur.

Fütüvvet, kendini değil Peygamberimiz gibi ümmetini düşünmek, insanların dertleri ile dertlenmek, kendisi için istediğini başkaları için istemek, huzur ve ayıp örtücü olmak, nefse düşmanlık etmek, fakirleri sevmek, zenginlerin peşinde dolanmamak, eline girenle çıkanı bir görmek, kimseye kin tutup düşman olmamak, kimseden mürüvvet ve insaf beklememek, herkese karşı mürüvvet ve insaf sahibi olmaktır.

Ahilik, fütüvvetin Anadolu'daki yorumlanış şekli olarak görülmüştür. Ömer Lütfi Barkan ahiliği bir "tarikat" olarak değerlendirmiştir. Fuad Köprülü ise, "içlerinde birçok kadı, müderris ve devlet adamının bulunduğu ahilik teşkilatının, herhangi bir esnaf topluluğu değil, o teşkilat üzerine istinad eden, akidelerini o vasıta ile yayan bir tarikat sayılabileceği" görüşünü savunur.

Fütüvvetnâmelerde belirtilen huy güzelliği, ahiliğin temel esaslarından. Öyle ise iyi huy ahilerden ayrı düşünülemez. Güzel huya sahip olunmadan ahi olunamaz.

Kısaca söylemek gerekirse, ahiliğin amacı İslam'ın da amacı olan maddi ve manevi yönü ihmal etmeden "mükemmel insan" (Allah'ın rızasına göre hareket eden, insanlara faydalı olan, cömert, işinde ve sözünde doğru, helali-haramı gözetan, temiz, bilgi sahibi olan, yiğit, dünyası için ahiretini ateşe atmayan ... insan) yetiştirmektir denilebilir.

Yukarıdaki özellikleri belirtilen ahiler hem dünyevi hem de uhrevi bir sistem kurmuşlardır. Ahilerin genel hedefleri de şöyle sıralanabilir:

- Dünyada ve ahirette mutluluğa erişebilmek için bir mesleğe sahip olmak,
- Diğer insanları düşünmek ve onların mutluluğu için de çalışmak,
- İslam dininin ve ahilik teşkilatının istediği güzel ahlaka sahip olmaya çalışmak,
- İslam'ın ve ahilik teşkilatının kurallarını yerine getirebilmek için ilim sahibi olmak,
- Dinin emir ve yasaklarına dolayısıyla ahiliğin emir ve yasaklarına uymaya çalışmak.

Ahilerin Eğitim Faaliyetleri

Ahilik, insanları hayat boyu eğiten sürekli bir eğitim anlayışına sahiptir. Hem dünyalarını hem de ahiretlerini kurtarmak ve bulundukları toplumları amaçları doğrultusunda dönüştürmek, ahilik eğitim anlayışının temellerini oluşturur. Bu sebeple ahilerin eğitim faaliyetlerini:

İşbaşında (mesleki) eğitim,

İş dışında (zaviyelerde) ahlaki eğitim,

Gerektiğinde askerî (seyfi) eğitim,

Kadınların eğitimi (Bacıyan-ı Rum) olarak dört kısımda inceleyebiliriz.

a-) İş Başında (Mesleki) Eğitim

Ahi birliklerinde bir gencin meslek hayatının ilk kademesi yamaklık ve çıraklıktır.

Ahilikte, bir usta bir çırak olacağı zaman ailesini araştırır, sorup sual ederdi. “Kurdun yavrusunun büyüyünce kurt olacağı”, “söğüt ağacının meyve vermeyeceği” ve “gülün ancak gül dalında biteceği” düşüncesine önem verilirdi. Ruh hastası, hırsız, uğursuz, soysuz, deli ve serkeş makulesi kimseler çırak alınmazdı. Çırağın edep, terbiye ve gör-güsüne dikkat edilirdi.

En çok 10 yaşında olan çocukların velisi tarafından ustaya bir sanat öğretmek maksadıyla verilmesi ile yamaklık dönemi başlardı. İlk zamanlar esnaf yamak ve çırak-larının okuyup yazmalarına hususi itina gösterilirdi. İki sene ücretsiz yamaklık edenler özel bir törenle çıraklığa yükselirdi. Çıraklık dönemi her meslekte değişik sürelerde olmakla beraber genelde 1001 gündü. Kuyumculuk gibi çok maharet isteyen işlerde bu süre 20 yıla kadar çıkardı. Çırak ustasına itaat etmek ve ustası da çırağa mesleğinin bütün incelikleri ile beraber iş hayatı için gerekli olan bilgileri öğretmek zorundaydı.

İşbaşında mesleğini nasıl icra edeceğini ve inceliklerini öğrenen çırak ve kalfa bu-rada kaliteli mal üretmek, insanları aldatmamak, onlara iyilik etmek, topluma uyum sağlamak, dine uygun yaşamak gibi pek çok şeyi öğrenmektedir.

Eğitim iş başında kalfalar ve ustalar tarafından verilirdi. Ahiliğin iş başında uygu-ladığı eğitim ise o dönemlerde çarşı ve dükkânların bedesten vs. gibi yerlerde topluca bulunmaları nedeniyle kolay ve etkiliydi. Akşamları ahi ocaklarında verilen teorik eği-timler iş hayatında uygulanırdı. Çırak, kalfa usta ilişkilerinde sevgi-saygı temelli hayat boyu öğrenme kuralları hâkimdi. Mesleki bilgiler yanında esnaf ve sanatkârlara namaz saatlerinde dükkânı kapatma, sonra açma gibi zaman ve düzen alışkanlığı kazanma, dürüst çalışma, müşteriye saygı gösterme ve onu aldatmama, üretimi artırma, komşu

esnaf ve zanaatkârların da kazanmalarını isteme, çırakları iyi yetiştirme gibi tutum ve davranışlar gelişmesini amaçlıyorlardı.

Çıraklık süresini tamamlayan gencin, meslekte kâfi derecede yetiştiği ve ahlaken de olgunlaştığı ustası tarafından teşkilâta bildirildikten sonra ustalık merasimi yapılır. Bu merasimde usta yetiştirdiği kalfasına dua ettikten sonra “bilginlerin dediklerini, şeyhin nasihatlerini, benim sözlerimi tutmazsan, ana, baba, hoca, usta hakkına riayet etmezsen, halka zulûm edersen, kâfir ve yetim hakkı yersen, hülâsa Allah’ın yasaklarından sakınmazsan yirmi tırnağım ahirette boynuna çengel olsun” derdi. Kaliteli mal üretmeyen, yalan söyleyen, fahiş fiyatla mal satıp müşteriye aldatan, ahlaki kurallara uymayan kimseler kesinlikle ahi teşkilatında tutulmaz; pabucu dama atılırdı.

Ahilerin tarih boyunca başarılı olmalarının sebebini inançlarını amele dönüştürmelerinde aranmalıdır.

b-) İş Dışında Teşkilatın Toplantı Yerlerinde (Tekke ve Zaviyelerde) Eğitim

Ahinin her şeyden önce bilgili olması gerekir. Eğer ahinin ilmi yoksa ilim öğrenmelidir. Ayette: “De ki, ya Rab ilmimi artır.” (Tâha, 20/147). Hadiste “Her kim ilim tahsili için bir yola giderse, bu yüzden Allah Teâlâ ona, cennete girecek yolu kolaylaştırır.” (Buhari) buyrulmuştur. Öyle ise ahi kendisini ilimden mahrum etmemelidir, ilim yoluna girmelidir. Bilmelidir ki cahil âlim olmaz. Dünyada cahillikten daha ayıp bir şey yoktur.

Ahiliğin temel kaynaklarından olan Tuhfat al-Vasayâ’da bilgiye ayrı bir önem verilmiştir. Denilebilir ki, bilgiden daha fazla övünülecek bir şey, ondan daha güzel bir şeref, ondan daha yüce bir soy ve ondan daha fazla insanı kurtarıp yüceltecek bir amel yoktur. Onun içindir ki, ahi zaviyeleri insanların bilgilendirildiği, insanca ve İslamca yaşamanın öğütlendiği yerler olmuştur.

Zaviye, içinde herhangi bir tarikata mensup dervişlerin bir şeyhin idaresinde topluca yaşadığı ve gelip-geçen yolculara bedava yiyecek-içecek ve yatacak yer sağlanan, yerleşme merkezlerinde ve yol üzerinde bulunan bina yahut binalar topluluğudur. Selçuklu ve Osmanlı Türkiye’sinde tekke ve zaviyeler yaygın eğitim müesseseleri olarak önemlidir. Göçebelerin ve yeni yerleşmiş Türkmenlerin sosyal ve ekonomik eğitimlerinde zaviyeler önemli fonksiyonlar yüklenmişlerdir. Genellikle zaviyeler bir ahi babası veya tarikat şeyhi tarafından kurulmakta idi.

Zaviyelerin var olmalarının sebebi dinî-tasavvufî terbiye yeri olmaları idi. Gündüz işbaşında eğitilen ahiler, akşamları zaviyelerde fütüvvet eğitimi alarak mükemmel insan olmaya çalışıyorlardı.

Ahilere göre iyi bir insan olmak için öncelikle iyi bir Müslüman olmak gerekti. Bunun için de öncelikle İslam'ın esasları, okuma-yazma, insanlık terbiyesi, temizlik, teşkilâtın düzeni ve geleneği, ilâhiler, şiirler, sufi kıssaları ve sözleri, yedi kez kuşak bağlama ve açma öğretilirdi. Bunun anlamı şöyledir:

- Cimrilik ve tamah kapısını bağlayıp cömertlik kapısını açmak,
- Zulûm kapısını bağlayıp iyilik kapısını açmak,
- Hırs ve heva kapısını bağlayıp kanaat kapısını açmak,
- Lezzet kapısını bağlayıp riyazet (nefsini kırma) kapısını açmak,
- Halktan bir şey umma kapısını bağlayıp sadece Hak'tan (Tanrı) bekleme kapısını açmak,
- Saçmalıklar kapısını bağlayıp Allah'ı (c.c.) anıp tatlı konuşma kapısını açmak,
- Şeytanca işler kapısını bağlayıp Allah'a teslimiyet kapısını açmak.

Ahinin üç şeyi açık, üç şeyide kapalı olmalıdır:

- Eli açık olmalı (cömert olmalı)
- Kapısı açık olmalı (konuk sever olmalı)
- Sofrası açık olmalı (aç geleni doyurmalı)
- Gözü kapalı olmalı (kimseye kem gözle bakmamalı)
- Dili bağlı olmalı (kimseye kötü söz söylememeli)
- Beli bağlı olmalı (kimsenin ırz, namus, haysiyet ve şerefine göz dikmemeli)

Muallim ahiler veya pirler ahi teşkilatlarında verdikleri eğitim sırasında talebeye sabır, sadakat, sevgi, sır tutma, samimiyet, güler yüzlü olma, güven, kanaat, yol kardeşliği, saygı-icazet alma, uzun süreli istihdam-eğitim, iş başında eğitim, yalınlık, affedici olma, öfkelenmeme, doğruluk... gibi konularda örtülü bilgiler verirlerdi. Helâl kazanma ve helal lokma ahiliğin temel ilkesiydi.

Ayrıca Ahi teşkilatlarında verilen eğitim sırasında şu kötü davranışlar engellenmeye çalışılırdı: Söz tutmamak, haset, kin, büyükmek, ikiyüzlülük, gammazlık (koğuculuk), hırsızlık, gıybet (dedikodu), tükürmek, sümkürmek, iftira, cimrilik, ayıp ve kusur araştırmak, şehvetle bakmak, emanete hıyanet etmek, yalan söylemek, yavuz (sert, katı) gönüllü olmak, livata (cinsi sapıklık), zina, sarhoş edici içkiler içmek, haram yemek...

Yukarıda da belirtildiği gibi ahiliğin temel tüzükleri fütüvvetnâmelerdi. Tekke ve zaviyelerde dinî-tasavvufî eser olan fütüvvetnâmeler okutularak İslam ahlakının incelikleri öğretilir, bunların hayata geçirilmesi istenilirdi.

c-) Askerî Eğitim

Ahilikte eğitim toplumun ihtiyaçlarına göre belirlendiği için yeni geldikleri Anadolu'yu vatanlaştırmak için mücadele eden Türkler, Ahi birliklerinde savaş eğitimi de almışlardır. Alplik teşkilatlanması ve alp eğitimi, bir yandan savaş oyunlarını ihtiva ederken; bir yandan da kişinin şahsiyet kazanmasını sağlar. Ahiliğin yoğun olarak askeri eğitim verdiği dönem, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarına rastlar. I. Murad döneminde "eli bayraklı, beli kuşaklı" kesimin yani ahilerin yeniçerilere örnek teşkil ettiğini bilmekteyiz.

Ahi birliklerinin askeri eğitiminde silah kullanma, haberleşme, destek ve ikmal hizmetleri, sır saklama, dayanıklılık gibi askerlik için gerekli olan çok yönlü bir eğitim verilmektedir. Bu eğitim ahi zaviyelerinde usta-çırak ilişkisi içinde yapılmaktaydı.

d-) Kadınların (Bacıyan-ı Rum) Eğitimi

Aşıkpaşaoğlu Tarihinde, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasının sağlandığı Selçuklu döneminde, Tanrı'ya yakın bilginler, dervişler, hayırlı insanlar sayılırken dört zümreden bahsedilir. Bunlar, Gaziyan-ı Rum (Anadolu Gazileri), Ahiyan-ı Rum (Anadolu Ahileri), Abdalan-ı Rum (Anadolu Abdalları) ve Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) olarak ifade edilir. (Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Atsız, s. 222)

Ahilik ve Ahilikle ilgili konular ilmi olarak araştırıldıkça, Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları Teşkilatı) hakkındaki bilgilerimiz daha da belirginleşmektedir. Ahilikle ilgili ilmi çalışmalarıyla tanınan Prof. Dr. Mikail Bayram, yazmış olduğu "Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum" (Anadolu Bacıları Teşkilatı) adlı kitabında, Fatma Bacı'nın Ahi Evran'ın Hocası Şeyh Evhadüd-din-i Kirmani'nin kızı ve Ahi Evran'ın eşi olduğunu belirtmektedir. (M. Bayram, Fatma Bacı... s. 33) Yine aynı kitapta Anadolu Bacıları Teşkilatı (Bacıyan-ı Rum) ayrı bir kuruluş olmayıp, Ahi Teşkilatı'nın kadınlar veya genç kızlar kolu olarak gösterilmektedir. (s. 61) Kadınlar Teşkilatının kurucusunun da Ahi Evran'ın hanımı Fatma Bacı olduğu ifade edilmektedir.

Türkler Anadolu'yu fethettikten sonra Anadolu'da kalıcı olmak için birçok müesseseye meydana getirdikleri gibi yoğun bir kültürel faaliyet içinde de bulunmuşlardır. Bu müesseselerin en önemlileri cami, medrese, tekke, zaviye, kervansaray, hastane, hamam, türbe, su yolu ve askerî gayelerle yapılanlardır. Fetihden sonra bu müesseselerle Anadolu'da Türk-İslam Medeniyetinin temelleri atılmıştır. Bu devirde kurulan Ahi Teşkilatı

ve bu Teşkilatın Kadınlar kolu olan Anadolu Bacıları Teşkilatı (Bacıyan-ı Rum) sosyal, kültürel, ticari ve hatta siyasi kuruluşların başında gelmektedir.

Ahi Evran, eşi vasıtasıyla “Türkmen kız ve kadınlarını organize ederek, örgücülük ve dokumacılığa yönelterek, debbağlanan derilerin yünlerini işleme ve değerlendirme cihetine girilmiştir.” (M. Bayram a.g.e. s. 67) Ahi Evran Konya ve Kırşehir’e yerleştiği zaman buralarda da kadınları iş alanına yöneltmiştir. (s. 68)

Anadolu’daki Türkmen kadınları, çadırcılık, keçecilik, boyacılık, halı ve kilimcilik, oya ve dantelcilik, dokuma ve örgücülük, nakışçılık ve çeşitli kumaşların imal edilmesi ve bunlardan giysi yapımı gibi konularda meşgul olmuşlardır. Aynı zamanda bir eğitim ve öğretim ocağı olan Anadolu Kadınlar Teşkilatı, bu alanlarda Türkmen Kadınlarına öncülük ve öğreticilik yapmıştır. Örgücülük, dokumacılık, halıcılık ve kilimcilik işleriyle meşgul olmuşlardır. Osmanlının kuruluş dönemindeki askerî kıyafetlerin (üniforma) Bacıların eseri olduğu ortaya çıkmaktadır. (M. Bayram a.g.e. s. 86)

Öte yandan Anadolu Kadınlar Teşkilatı yetim kimsesiz kızları eğitir, korur, ev bark sahibi yapar, yaşlı kadınların bakımını üstlenir, barınmalarına imkân sağlardı. Ahi zaviyelerinde yeme, içme, barınma konularında ahi eşleri yardımcı olmuştur. Böylece Anadolu Kadınlar Teşkilatı, eşleri ile birlikte “aşiretten devlete geçen” topluma sosyal yardım teşkilatı olarak öncülük eden kuruluşların başında gelmektedir.

Ahilikte kadınların eğitimini üstlenen Anadolu Kadınlar Teşkilatı (Bacıyan-ı Rum) mensupları Türkmen kadınlarını hem ahlaki-dini alanda eğitmişler hem de onların mükemmel bir anne-eş olmalarını sağlamışlardır. Onlara “aşına, eşine, işine sahip olmalarını” öğütlemişler, gerektiğinde vatan için erlerine en büyük maddi ve mânevi desteği vermişlerdir. Ahi kadınları namus ve ahlak timsali birer eş olarak her zaman kocalarının yanlarında yer almışlardır.

Kullanılan Metotlar

Ahilik, bireylere ahlak eğitimini kazandırmak için dönemin şartlarına uygun metotlar uygulamıştır. Bunlardan biri tedric metodu denilen tümevarımdır. Tedric metodu ile verilen bilgiler basitten karmaşığa, kolaydan zora, azdan çoğa doğru parça parça verilmiştir. Ahi ocaklarına giren kişiler başta en basit bilgileri öğrenirler, basit işlerden başlardı. Tedric metodu hem teorik hem de pratikte uygulanmıştır. Diğer bir metot da soru cevap metodudur. Muhatabın dikkatini konu üzerinde yoğunlaştırmak, bilgisini ölçmek, eksikliğini tespit ve tamamlamak maksadıyla uygulanmıştır. Örnek olma metodu ise daha çok insan davranışlarında ve davranışları olgunlaştırmada takip edilmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) ölçü alınarak dört halife ve ahi pîrlerinin davranışları benimsetilmeye çalışılmıştır. Bu da başlangıçta taklit etme ve derece edinme yoluyla kazanılan davranışlar şeklinde meyvesini vermiştir.

Nasihat etme metodu, kötü olarak görülen bir hatanın düzeltilmesi gerektiğini belirtmek için kullanılmıştır. Telkin metodu ise iknaya dayanır ve bir davranışın ne kadar tekrar edilirse o derece alışkanlık haline geleceğinden yola çıkarak uygulanır. Darb-ı mesel denilen metot ise temsil ve benzetmeler yoluyla konunun anlatılmasına dayanır. İyiliği emretme kötülüğü sakındırma metodu da ahi ahlak eğitiminde kullanılmaktadır. Sem'a ve raksın da bir eğitim metodu olarak Ahilikte kullanıldığı görülür. Bununla ahilerin gönül rahatlığına ermeleri sağlanmaktadır.

Ahiliğin İnsan Modeli

Ahilik, dünya ve ahiret dengesini sağlayan, hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışan insan tipini ideal olarak kabul etmiştir. Ahiliğin temel tüzükleri olan fütüvvetnâmelerde ve tasavvufta öne çıkan ahlaki prensipleri değerlendirildiğimizde ahilerde şu temel özellikler görülebilir:

Edep-Hâya

Ahinin üç şeyi bağlı olmalıdır: gözü harama, ağzı günah sözlere, dedikodu ve gıy-bete kapalı olmalıdır. Eli harama uzanmamalı, zulme kapalı olmalıdır. Edep kavramı da bu üç şeye; yani ele, bele, dile hâkim olmak üzere özetlenmiştir. Kişiyi ahilikten düşüren afetlerden biri de edep ve hâya sahibi olmamaktır. Fütüvvetnâmelerde edep ve hâyanın kişinin hem insanlar nezdinde hem de Allah katında itibarını artıracaklarını söylenmiştir. Nitekim Kırşehir'den uç bölgelere giren "Ahi şeyhi Edebalı de varlıklı ve mütevazı hayâ sahibi birisi idi. Osman Gazi ise edebiyle temayüz etmiş bir şahsiyettir."

Cömertlik

Anadolu Ahilerinin canlı tasvirlerini yapan İbn-i Batuda, ahilerin cömertlik, dayanışma ve konukseverliğinden çok etkilenmiştir. Çünkü fütüvvet ve ahilikte en temel prensip cömertliktir. Cömertliğin neticesi misafirperverlik ve hizmettir. Sufiler de cömertliği Allah dostu olabilmenin temel şartlarından biri saymışlardır. Cimrilik, kötü bir özellik olarak görülür. Ahiler eli açık, gönlü açık, kapısı açık, gani gönüllü insanlardır.

Helal Kazanç Sahibi Olma

Ahiler, birer meslek sahibi olarak helal kazanca ve el emeği ile geçinmeye önem verirler. Çalışmak ve üretmek, başkalarına muhtaç olmamak, veren elin alan elden üstün olduğunu bilmek ve öyle davranmak ahiliğin temel esaslarındandır. Bu sebepledir ki, ahilik insanlara iş alanı sağlamış, yabancı sanatkarlarla ekonomik rekabete destek olmuş, üretim kalitesini korumuş, ekonomik bağımsızlığa katkıda bulunmuş, ihtiyaç sahiplerine destek olmuştur. Bütün bunların temelinde helalinden kazanmak ve insanlara yardımcı olmak düşüncesi vardır. Mesleki ve ahlaki zafiyet taşıyan kimseler kesinlikle ahilik teşkilatı içinde tutulmamıştır.

Dünya ve Ahiret Dengesini Sağlama

Ahiler, bu dünyayı ahiretleri için bir imtihan yeri olarak görmüşlerdir. Bunun için bu dünyadaki bütün çalışmaları Allah'ın rızasını kazanma amacına yöneliktir. Gerektiğinde siyasi olaylara müdahil olmuşlar, ülkede istikrardan yana tavır koymuşlar, toplumda dengeyi sağlayıp hakem olmuşlardır. Geçimlerini sağlamak için dünyalarını da ihmal etmemişlerdir. Çünkü onlar başkalarını minnet etmeden yaşamanın bir şartının da üretmek olduğunun bilincindedirler.

Nefsinin Esiri Olmamak

Ahi, eline, beline, diline hâkim olan kişidir. Dolayısıyla ahiliğe heveslenen bir yiğidin ahi olabilmesi için ahlaki olarak belli bir kıvama ulaşması gereklidir. Yani “ahi” nefsinin arzularına gem vurabilen kişidir. Ahinin temel tüzükleri olan fütüvvetnâmelerde kalbin ve nefsin kontrol edilmesi önemlidir. Ancak nefsine hükmeden onu kontrol eden kişi ahi olabilmektedir. Bu sebeple ahi;

Riya ve gösterişten uzak olmalı,

Hırs ve tamahtan uzak olmalı,

Kin ve haset sahibi olmamalıdır.

İyiliği Tavsiye Kötülükten Men Etme

Ahi insan, kendi nefsini yendiği gibi bulunduğu toplumda da kendisini “iyiliği tavsiye, kötülükten men etme” göreviyle hareket etmesi gerektiğinin bilincindedir. O sadece kendisi için değil başkaları için yaşamayı hayatın değişmez düsturu olarak kabul eder. Bir ahinin, sosyal düzene katkıda bulunabilmek için çevresindeki insanları iyiliğe yönlendirebilmesi ve yanlışlıkları engellemeye çalışması ahiliğin bir gereğidir.

Yiğitlik, Alplik

Ahiliğin bir özelliği de yiğit olmalarıdır. Öncelikle bilirler ki, yiğit kişi nefsini yener. Ancak bir toplumsal olay olduğunda, bir düşman tehlikesi baş gösterdiğinde ahiler hiç tereddüt etmeden onlarla mücadele etmişlerdir. Moğollara karşı Anadolu'da en etkili mücadeleyi ahiler yapmışlardır. Nitekim Ahi Evran Veli, Moğollara karşı savaşırken 93 yaşında şehit düşmüştür. Diğer taraftan Osmanlı ordusunun nüvesini oluşturan “eli silahlı beli kuşaklı” askerler ahilerin seyfi kolunu oluşturan kişilerdir. Ahi ocakları cihad ruhunun diri tutulduğu, atalarından gelen “alplik” geleneğinin devam ettiği yerlerdir. Nitekim XIII ve XIV. yüzyılda Kırşehir'de yaşayan Âşık Paşa Türkçenin Anadolu'da yazı dili olmasını sağlayan dinî-tasavvufi muhtevalı ünlü eseri “Garip-nâme”de alpliğin şartları olarak; cesaret, güç, gayret, namus, at, zırh, yay, kılıç, süngü ve arkadaşlığın yeterli olmadığını ifade ettikten sonra, gerçek alpliğin insanın her zaman “nefsini yenmekle” mümkün olacağını belirtir. Bunların da velilerden olunması, riyazet, kifayet, aşk, te-

vekkül, şeriat, ilim, himmet ve doğru arkadaşlara sahip olunması ile tamamlanacağını belirtmektedir. (Âşık Paşa, Garip name II/2 s. 579-519) Alp-erenler de bu özellikleri taşıyan uç bölgelerde mücadele eden derviş gazilerdir.

Bilgili Olmak

Ahilik sisteminin temel değerlerinin öğretildiği zaviyeler bilginin öğretildiği müesseselerdir. Ahinin herşeyden önce bilgili olması gerekir. Eğer ahinin ilmi yoksa ilim öğrenmelidir. Ayette: “De ki, ya Rab! İlmimi artır.” (Tâha 20/147). Hadiste: “Her kim ilim tahsili için yola girerse, bu yüzden Allah Teâlâ ona cennete gireceği yolu kolaylaştırır...” (Buhari) buyrulmuştur. Öyle ise ahi kendisini ilimden mahrum etmemeli, ilim yolunda gitmelidir. Bilinmelidir ki, cahil olan ahi olamaz. Dünyada cahillikten daha ayıp bir şey yoktur. Fütüvvetnâmelerde ilim ve düşünme ahiliğin temel özelliklerinden birisi olarak gösterilmiştir.

Güvenilir Olmak

Ahiler, insanların elinden, belinden, dilinden emin oldukları kişilerdir. Ahiler emanete hıyanet etmemelidir. Hainlikten daha kötü iş yoktur. Dilini gıybet ve iftiradan korumalıdır. Gıybet ve iftira edenlere fütüvvet verilmez. Bu kötü davranışlar şeytan işi olduğundan fütüvvet ehline yakışmaz. Ahiler çok konuşan değil yeri geldiğinde konuşan ve dinlemesini bilen insan olmalıdır. Nefsine göre değil, Allah'ın rızasına göre hareket etmelidir.

Ahilikte doğruluğa çok önem verilir. Ayıpsız, kusursuz, hilesiz ve mükemmel üretim ahi esnafının ölçüsüdür. Güvenilir ve emin insan olmak, fahiş fiyata mal satmamak, ahilerin temel özellikleridir.

Sonuç olarak denilebilir ki, Oruç Beğ Tarihi'nde, “Hakk'tan gelici, Hakk'a gidici, dünya malına minnet etmeyici” diye nitelendirdiği; İbn-i Batuda'nın “Dünyada eşini ve benzerini görmedim” dediği ahiler, Selçuklu ve Osmanlı döneminin insan alt yapısını oluşturmada etkili olmuşlardır. Sadece bir esnaf teşkilatı olarak değil; toplumu eğiten ve idealleri doğrultusunda çalışan bir iman, ahlak ve cihat ocağıdır. Bir taraftan Anadolu'yu vatanlaştıırken diğer yandan da ülkenin her tarafında yaygın ve sürekli bir eğitim kuruluşu olarak, ölçüyü “Hakk” bilerek, imanı amele dönüştürüp büyük bir medeniyete öncülük etmişlerdir. Bugün de insanlığın ahilikten öğreneceği çok şeyler olsa gerektir.

KAYNAKÇA

- Ayşe Yücel, “Ahilikte Eğitim ve Amaçları”, *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 1999; Bayraktar Bayraklı, “İslâm'da Eğitim” İstanbul, 1983; Burgazi, “Fütüvvetnâme” (Çev. Abdülbâki Gölpınarlı) İ.Ü.İ.F.M. XV. c. 1953-1954; Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, İstanbul, 1976; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı* (Çev. Cahit Koytak, Ahmet

Ertürk), İstanbul, 2002; *Kur'an Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir* (Haz. H. Karaman, M. Çağrı, İ.K. Dönmez, S. Gümüş) 5. cilt, Ankara, 2006; Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercümesi ve Şerhi*, İstanbul, 1971-1980; Mehmed Emre, *Kırk Mevzûda Kırk Hadisi*, İstanbul, 1978; Harput'lu Nakkaş İlyasoğlu Ahmed, *Tuhfat-al vasâyâ*, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı" (Haz. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul, 2011; Necm-i Zer-küb, *Fütüvvetnâme*, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı" (Haz. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul, 2011; Abd-al-Razzak Kâşânî, *Tuhfat-al-Ilvân İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, (Haz. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul, 2011; Nâsri, *Fütüvvet-nâme Nüshası*, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet" (Haz. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul, 2011; Şeyh Seyyid Hüseyin İbn Şeyh Seyyid Gaybi, "Muhtasar Fütüvvet-nâme" *Türk İslâm Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-nâmelerin Yeri*, Seyyid Hüseyin el Gaybi'nin *Muhtasar Fütüvvet-nâmesi* (Haz. Mehmet Şeker) İstanbul, 2011; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, II. Cilt, İstanbul, 1977; Ali Akpınar, *Fütüvvet Ruhunun Dini Temelleri*, I. *Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu, Bildiriler*, I. Cilt, Kırşehir, 2005; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 2009; Cemal Anadol, *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001; Aşıkpaşaoğlu Tarihi, (Yayına haz. Atsız) Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970; Âşıkpaşa, *Garib-nâme*, (Haz. Kemal Yavuz) Ankara, 2007; Mikail Bayram, *Ahi Evran ve Ahilik Teşkilâtının Kuruluşu*, Konya, 1990; Mikail Bayram, "Ahi Evran Kimdir?" *Gerçek Şahsiyeti ve Eserleri*, Türk Kültürü, , 1978; Mikail Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rûm* (Anadolu Bacıları Teşkilâtı) İstanbul, 2008; Mikail Bayram, *Ahi Evren, Tasavvufi Düşüncenin Temelleri*, Ankara, 2006; Kâzım Ceylan, "Ahilik, Türk-İslâm Medeniyetinde Dünyevî ve Uhrevî Sistemi, Kırşehir, 2012; Müjgan Cumbur, *Ahilerin Kurduğu Yerleşim Merkezleri*, Türk Kültürü (277), 1986; Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*, Ankara, 1997; Yaşar Çalışkan, *Lütfi İkiç, Kültür Sanat ve Medeniyetimizde Ahilik*, Ankara, 1993; Galip Demir, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu ve Ahilik*, İstanbul, 2000; Halime Doğru, *Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, Ankara, 1991; Yusuf Ekinci, *Ahilik*, Ankara, 2011; Veysi Erken, *Ahilik Teşkilâtının Vizyonu*, *Kültür Bakanlığı Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildirileri*, Ankara; Sabahattin Güllülü, *Ahi Birlikleri*, İstanbul, 1977; Adnan Gülerman, *Sevda Taştekil, Ahi Teşkilâtının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine Etkileri*, Ankara, 1993; Abdurrahman Güzel, *Ahilik Sisteminde Sanat ve Ticaret Ahlakına Kısa Bir Bakış*, (I. *Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, Kırşehir, 2005) ; Vahit Göktaş, *Ahilik ve Tasavvuftaki Bazı Müsterek Ahlaki Öğeler*, *Ahilik Bildiri Kitabı*, Kayseri, 2011; Abdülbaki Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, İstanbul, 2011; İbni Batuta *Seyahatnâmesi* (Çev. Mümin Çevik) İstanbul, 1993; Halil İncalcık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, İstanbul, 2009; Halil İncalcık, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, (Genel *Türk Tarihi*, Ed. H. Celâl Güzel, Ali Birinci) c.5 Ankara, 2002; Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara, 1994; Mustafa Kafalı, *Makaleler*, Ankara, 2005; M. Fatih Köksal, *Ahi Evran ve Ahilik*, Kırşehir, 2011; Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1976; Mübahat Kütkoğlu, , "Esnaf Teşekkülleri" *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu) c 1. İstanbul, 1994; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1983; Refik Soykut, *Orta Yol Ahilik*, Ankara, 1971; Kâmil Şahin, "Edebali" mad. (TD-VIA, C.10) İstanbul, 1994; Mehmet Şeker, *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-nâmelerin Yeri-Seyyid Hüseyin el-Gaybi'nin Muhtasar Fütüvvet-nâmesi* İstanbul, 2011; Mehmet Şeker, *Fetihler-*

le Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması, İstanbul, 1973; Ahmet Tabakoğlu, “*Ahiliğin Türk Esnaf Ahlakına Tesirleri*” (II. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler) Ankara, 2007; Cevat Hakkı Tarım, *Tarihte Kırşehir-Gülşehir ve Babailer-Ahiler-Bektaşiler*, İstanbul, 1948; Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul, 1978; Ali Torun, *Fütüvvet Teşkilâtının Anadolu'daki Yapılanması, II. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara, 2007; Orhan Türkdoğan, *Türk Sanayi Toplumu*, İstanbul, 2009; Süleyman Uludağ, “Fütüvvet” *DİA*, Ankara, 1996; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, c.1, Ankara, 1983; Sabri F. Ülgener, *İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul, 2008; Ali Yılmaz, “Ahilikte Din ve Ahlak Eğitimi” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İzmir, 1995 .

OTURUM BAŞKANI- Biz de teşekkür ediyoruz Kâzım Bey'e.

Burada oturmak en zor iş biliyorsunuz. İnsanların uzun zaman heyecanla hazırladıkları şeyleri sunmalarına sınır getirmek zor bir şey ama arkadaşlarımız, dostlarımız kusura bakmasınlar zamanla yarışmak durumunda olduğumuz için müdahale ediyoruz.

Gerçekten Kâzım Bey'in ahilikle ilgili söyledikleri önemli şeyler. Ahilik; bizim özellikle Anadolu Selçuklularının ve Osmanlının kuruluşunda çok önemli yeri olan ve fütüvvetin devamı olan bir kurum. Fütüvvet de biliyorsunuz zahiri zahitliğe ve zahiri sufilığe tepki olarak ortaya çıkmış bir davranıştır. Kendilerini sufi, zahit göstererek üzerinde el emeği olmadan halkın destekleriyle geçinmeye çalışan birtakım insanlar gerçekten onurlu, fütüvvet mensubu olan sufileri ve zahitleri etkilemiş ve dolayısıyla meslek sahibi olmak gerektiğinden yola çıkılarak bir fütüvvet geleneği oluşmuştur.

Halife En-Nasr Lidînillah tarafından devrin büyük âlim ve sufisi Avarif Maarif müellifi Ebu Hafs Ömer es-Sühreverdi'ye iki fütüvvetname yazdırılmak suretiyle bu gelenek meslek hareketi hâline gelmiş ve oradan da Anadolu'ya intikal etmiştir.

Anadolu'ya da onu ilk getirenin yine En-Nasr Lidînillah'ın diplomatik bir misyonla görevlendirdiği, kendisine bu manada bir görev verdiği, avarif sahibidir. Fütüvvet anlayışını Konya'ya, Kırşehir'e ilk getirenin avarif sahibi olduğu bilinmektedir.

Fütüvvetname'sinde kendisi hem fütüvvet kelimesini hem ahi kelimesini kullanmaktadır, dolayısıyla bu manada önemli bir şahsiyettir avarif müellifi.

Kâzım Bey, verdiği bilgilerle Anadolu'muzda Osmanlı oluşumuna katkı sağlayan çok önemli bir müessese olarak ahiliği gündemimize koydu.

Özellikle Âşık Paşa tarihinden ve diğer tarihçilerin görüşlerinden yola çıkarak son devir tarihçilerini de değerlendirdi.

Şimdi son olarak “Alevî-Bektaşî Kaynaklarında İnsan Yetiştirme Modeli” konusunda Talip Tuğrul Bey’i dinleyeceğiz. Hamit Aktürk hocamızla birlikte hazırladıkları tebliği Talip Bey sunacaklar.

Buyurunuz Talip Bey.

ALEVÎ BEKTAŞÎ GELENEĞİNDE İNSAN YETİŞTİRME MODELİ

Yrd. Doç. Dr. Hamit AKTÜRK

Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Öğr. Gör. Talip TUĞRUL

Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Görevlisi

GİRİŞ

Geleneksel Alevîliğin kaynaklarında şeyh mürit ilişkini düzenleyen, mürşidin özelliklerini belirten, talibin vazifelerini sayan bölümleri çokça görmekteyiz. Örneğin Alevî kaynaklarının en önemlisi Cafer-i Sadık Buyruğunda şöyle geçmektedir: “Bir talibin piri irak olup, eli ermese o vekâleten gayrıdan el tuta, görüle. Her kaç seneden sonra piri gelirse yine pirine ikrar etmek erkândır. Zira eğer atasının pirini inkâr ederse münkir olur. Mizanı bozmuş olur...” Bu ve benzeri ifadeler Alevî Bektaşî kaynaklarında fazlasıyla rastlamak mümkündür. Zira bu metinlerin ana teması insan eğitimidir. Alevî Bektaşî metinlerinde bu hususun ön plana çıkması, Alevîliğin gelişim dönemini, Vefailik, Yesevîlik, Haydarîlik ve Kalenderîlik gibi tarikatların havzasında gerçekleştirmiş tasavvufî bir yapı olmasıyla açıklanabilir.

Alevî Bektaşî geleneğini oluşturan temel klasikler ele alındığında Alevî Bektaşî birey için içsel, yatay ve dikey olmak üzere üçlü bir model kurulduğu ve yola giren taliplerin bu üç boyutlu eğitim sistemiyle eğitime çalışıldığı görülür.

Biz bu araştırmada genel olarak metin analizi metodunu kullanarak, Buyruk, Erkânâme, Makâlat, Fatiha Tefsiri, Şerh-i Besmele ve benzeri Alevî Bektaşî Kaynaklarında bu meseleyi tespit etmeye çalışacağız.

Anadolu Alevî Bektaşiliğinin klasik kaynaklarının neler olduğu, üzerinde ittifak edilmiş bir olgu değildir. Ancak bu konuda araştırma yapanların pek çoğunun fikir birliği ettiği temel bazı kaynaklar şunlardır: Nehcül Belağa, İmam Cafer Buyruğu, Makalât, Fatiha Tefsiri, Şerh-i Besmele, Hadis-i Erbain Şerhi, Makalât-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye, Vilayetname-i Hacı Bektaş-ı Veli, Fevaid, Erkânâme, vb ... Bu kaynaklara daha sonraki yıllarda yazılan divanları da eklersek liste uzayacaktır. Ancak biz bu çalışmamızda genel olarak daha sonraki yıllarda yazılacak olan eserlere de kaynaklık etmesi bakımından İmam Cafer Buyruğunu, Erkânâme ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin eserlerini ele aldık. Hz. Ali'nin hutbe, emir ve mektuplarını havi "Nehcül Belağa" adlı eser ise Anadolu Aleviliği açısından kaynaklığı müstakil bir çalışmanın konusu olduğu için kapsam dışında tutulmuştur.

Alevî Bektaşî klasiklerinin en önemlilerinden olan İmam Cafer Sadık Buyruğu ve Hacı Bektaş'a ait olan eserler incelendiğinde insan yetiştirme modeli olarak üç noktaya odaklanıldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi; bireyin ilahi emir ve yasakları içselleştirip bunları günlük hayatına uygulamayı, kısacası kendisine ve topluma faydalı, ahlaklı bireyler oluşturma çabasıdır ki biz buna; içsel eğitim boyutu diyebiliriz. İkinci olarak, bireylerin bir topluluk olarak birbirlerini gözetmesi, kollaması, yanlışlarını düzeltmesi, maddi ve manevi ihtiyaçların toplum içinde karşılanması yani Alevî Bektaşî literatürü ile "tevella ve teberrâ" olgusudur ki biz bunu yatay boyut olarak adlandırdık. Üçüncü olarak, yukarıdan aşağıya bir eğitim sistemidir ki biz buna model sunma ya da dikey boyut diyebiliriz. Kapalı bir toplum olarak varlıklarını devam ettiren Alevî Bektaşî topluluklarında model sunarak eğitim dediğimiz bu boyutta toplumun lideri olan pirlere eğitimleri hedeflenmiş ve bu pirlere toplumun diğer kesimlerince örnek alınmaları istenmiştir. Bu amaçla onların "evlad-ı resul" olmaları sık sık vurgulanmıştır. Yukarıda zikrettiğimiz içsel, yatay ve dikey eğitim sistemi birbirlerini tamamlayan parçalar niteliğindedir. Sünni çoğunluğun gözlerinin her an üzerinde olduğunu ve bir hatalarının bulunduğu bundan tüm toplumun itham edileceğini düşünen birey sosyal hayatında bu ahlaki ilkeleri daha bir dikkatle uygulamak zorunda kalmıştır. Yine Sünni çoğunluktan nispeten farklı bir geleneğe sahip olan Alevî birey, kapalı bir toplum olmanın gereği olan karizmatik bir lider etrafında birbirlerini gözetken, kollayan ve yanlışlarını düzelteren bütünleşmiş topluluk olma gereğini daha fazla hissetmiştir.

1- İçsel Eğitim Boyutu

Tasavvuf istilahında müridlerin ve nefsinin terbiye etmek isteyen bağluların uyması gereken kurallara "âdap ve erkân" denilmiştir. Alevî Bektaşî kültürü de oluşturduğu gelenek ve adetlerle önemli kitleleri etkilemiş, toplumumuzun vazgeçilmez renklerinden biri olmuştur. Kendisine has âdap ve erkânı ile İslam'ın Anadolu'da yayılmasında ve yerleşmesinde etkili unsurlardan biri olagelmıştır. Hacı Bektaş-ı Veli bireylerin eğitiminin merkezine "eline, beline, diline sahip olmak" şeklinde formüle edilen ahlak eğitimini

yerleştirmiştir. Zira İslam'ın Müslümana zorunlu kıldığı ya da tavsiye ettiği tüm ilke, değer ve ibadetlerin temel amacı, onu iyi ve ahlaklı bir insan yapıp kendisine ve topluma faydalı bir birey kılabilmesidir. Bu durum pek çok hadisi şerifte de dile getirilmiştir.

Sufi gelenekte sık rastlandığı gibi, Hacı Bektaş-ı Veli de kendisine tabi olan müritlerini eğitmek ve ahlakı bir alt yapı kazandırmak için Kur'an-ı Kerim'i tefsir etmiştir. Ona ait olduğu uzmanlar tarafından kabul edilen Besmele Tefsiri ve Fatıha Suresi Tefsiri bu konuda tespit edilebilen eserleridir.

Hacı Bektaş-ı Veli Besmele Tefsiri'nde şöyle der;

“Bismillâhırrahmânırrahîm desünler Allah dedükleri aktın andan ötürü ne kadar ömür geçürdilerse dükelin taatıla geçürmüş gibi dutam Er-Rahmân dedüklerinden ötürü dünün bir nicesin taat kılanlar müzdin virem Er-Rahîm dedüklerinden ötürü dünün gün uzun oruç dutmuş ve gazilik ılmış sevabın verem ...”¹

Sufi geleneğin bir devamı olarak Hacı Bektaş-ı Veli'nin bu iki tefsirinde de ayetlerin zahir ve batın anlamlarının olduğu ve batın anlamın ise ancak sufinin kalbine yansıyacak olan ilhamla öğrenilebileceğine inanırlar. Özcan² bu durumun şu hadise dayandığını aktarır; “Her bir ayetin zahiri ve batını vardır. Her harfin haddi ve her haddin de matla'ı vardır.”³

İşarî tefsir ekolü olarak isimlendirilecek yöntemle yapılan Fatıha ve Besmele tefsirlerinde Hacı Bektaş-ı Veli, kelimelerin genel olarak batını anlamları üzerinde durur ve müritleri için tavsiyeler çıkarır. Fatıha suresinin tefsirinde kişinin ahlakı ilkeleri benimsemesi için ibadetlerin gerekli olduğunu vurgular ve namazın önemini şöyle belirtir: Peygamberimiz (s.a.s.) miraca çıkarken bir ses duyar ve bunun ne olduğunu sorar. Kendisine bunun cehennemde bir kuyu olduğunu söylerler ve konuşma şöyle devam eder:

“Ya Rasûlallah bu kuyu şol kişinin yeridir ki; Hak Teâlâ'nın nimetini yer, dünya işleri ile meşgul olur, ama beş vakit namazı kılmaz,” dedi. Hz. Resul; ‘Kim namazı bile bile terk ederse kâfir.’⁴ olur’ hadisini söyledi.”⁵

1 Hacı Bektaş, Besmele Tefsiri Alevi Bektaşî Klasikleri I. (Haz. Hamiye Duran) Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s. 146.

2 Hüseyin Özcan, “Hacı Bektaş Veli'nin Fatıha Tefsiri”, Milli Folklor Y: 20. Sayı: 80, Ankara 2008, s. 42.

3 Bu hadis, Ebubekir Abdurrezzak, *el Musannef*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982, s. 382'de nakledilmektedir. Ayrıca bkz. İbn Hıbban, I, 276; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, (thk. Hüseyin Selim Esed), Dimeşk 1984, IX, 34, Hadis no: 5149.; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, (thk. Şuayb Arnavut), Beyrut 1994, VIII, 87.

4 Bu hadisi şerifle ilgili olarak bkz. İbn Hıbban, *es-Sahih*, (thk. Şuayb Arnavut), Beyrut 1993, IV, 323. (Hadis no:1463), Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (thk. Şuayb Arnavut, Adil Mürşid ve diğerleri), Beyrut 2001, XXXVIII, 159.

5 Hüseyin Özcan, *age*, s. 46.

Hacı Bektaş, Besmele Şerhi adlı eserinde yola girenlere bazı tavsiyelerde bulunur: “Yüce Tanrı buyurur: Benim sevgili peygamberim, söyle inanlara, gönül evlerini alçakgönüllülük, aşıklı süpürgesi ile süpürsünler. Hırsı, nasılı, niçini, ikiyüzlülüğü, hainliği, çekememezliği ve dedikoduyu süpürüp atsinlar. Yaptıkları kötü işlere pişmanlık duysunlar ve pişmanlık suyu ile yıkansınlar. Gizli işlerden vaz geçsinler. Sevgi sofrasını döşesinler, aşk başlarına vursun.”⁶

Alevî Bektaşî geleneğinde insanın manevi eğitiminin aşamaları olarak da adlandıracağımız dört kapı kırk makam olgusu, Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli tarafından sistematize edilmiş, yola giren talibin geçmesi gereken merhaleleri ve karşılaşacağı zorlukları önceden bilmesi amaçlanmıştır. Bu kırk makama baktığımızda Hünkâr’ın kendi ifadeleri ile bunlardan yirmisi insanın içsel yolculuğu ve eğitimi ile, diğer yirmisi ise dışsal yolculuğu yani toplumu ve çevresi ile alakalıdır.⁷

Bektaşiliğin Buyruğu olarak da adlandırılan Erkânâme’de şeriat ve tarikat makamları şöyle değerlendirilir; “Bilinmelidir ki, şeriat Hz. Resulün sözüdür, tarikat fiilidir. Dolayısıyla tarikata girmek bu anlamda Hz. Resul’ün fiilidir.”⁸

Daha sonra ayrıntılarına gireceğimiz gibi Hacı Bektaş, özellikle Makalât adlı eserinde “tevhit” inancını vurguladıktan sonra onu korumanın yolları üzerinde durur. Bu amaçla iman-ibadet bütünlüğü bu eserde belirteceğimiz en önemli noktalardan biridir. Ona göre iman ve ibadet birbirlerinin tamamlayıcısıdır.⁹ Kullandığı terminolojiden anladığımız kadarıyla Hünkâr, bu konu ile ilgili tartışmalardan haberdardır, ancak bu konuda tavrını amelin imandan bir cüz olduğunu açıklayarak belirtmiştir.

Hacı Bektaş, imanın korunması konusunda onun akılla desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Ona göre akılla desteklenemeyen iman tehlikededir ve iman hazinesini şeytana karşı koruyacak olan en önemli muhafız akıldır.¹⁰

Hacı Bektaş-ı Veli’ye göre insanlar doğuştan farklı yaratılmışlardır.¹¹ Bu farklılığın gereği olarak tavırları da farklılaşır. Bundan dolayı insanların bu farklılıklarını esas alarak farklı farklı tavsiyelerde bulunmuştur.

6 Rüştü Şardağ, *Her Yönü ile Hacı Bektaş-ı Veli ve En Yeni Eseri Besmele Şerhi*, İzmir 1985, s. 24.

7 Hacı Bektaş-ı Veli, *Makalât*, (Haz. Ali Yılmaz- Mehmet Akkuş- Ali Öztürk), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s. 81.

8 *Erkânâme*, (Haz. Doğan Kaplan), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s. 117.

9 Hacı Bektaş-ı Veli, *age*, s. 68.

10 Hacı Bektaş-ı Veli, *age*, s. 68.

11 Hacı Bektaş-ı Veli, *age*, s. 44.

Ona göre Allah insanoğlunun atası olan Hz. Âdem'i (a.s.) dört farklı nesneden yaratmıştır. Ondan sonra gelen insanlar bu yaratıldıkları nesnelerin özelliğine göre bir karaktere sahip olurlar. Bu nesneler; toprak, ateş, su ve rüzgârdır.¹² Bu yargının modern bilimlerden açısından değerlendirilmesi başka bir çalışmanın konusunu teşkil edebilir. Hacı Bektaş'a göre insanlar bu nesnenin özellikleriyle uyumlu olarak bir karaktere sahip olurlar.

Bu dört grup insan¹³ şöyle sıralanabilir:

Birinci grup insan topluluğu "rüzgârdan" yaratılmıştır ki, Hacı Bektaş-ı Veli bunları şeriat topluluğu olarak adlandırır.¹⁴ Ona göre rüzgâr hem güçlüdür hem de temizdir. Temizi kirliden ayırır ve böylece dünyayı temizler. Bu nedenle asılları rüzgâr olanlar, temizi kirliden ayırmaya gayret eder ve bunun için şeriat kurallarına titizlikle riayet ederler. Hacı Bektaş-ı Veli bu grubun davranışını şu ayetle bağlantılandırır: "Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır."¹⁵

Hünkâr, bu insan grubunun yakalanabilecekleri hastalıkları belirtir. Ona göre bu grup insan kıskançlık, nefret, cimrilik ve düşmanlık hastalığına yakalanmaya daha meyillidir. Vilayetnâme adlı eserinde erdemli Hristiyan bir keşiş, cimrilik ve ihanet eden Müslüman bir dervişle karşılaşır. Hikâyeye göre Hacı Bektaş'ın kılık sırasında Hristiyan dervişe gönderdiği buğdayları dervişlerden biri yolda iyi alıcı bulunca satar ve yerine saman doldurur. Hristiyan keşiş bu durum malum olur ve Müslüman olmama gerekçesi olarak bunu öne sürer. Keşiş sonra Müslüman olur, ancak hikâyeden çıkarılacak ders; Müslümanlığın ibadetlerle sınırlı kalmayıp günlük hayata ve ahlaka da uygulanması gerektiğidir.¹⁶ Ayrıca Vilayetnâme'de Hacı Bektaş'a on sekiz yıl boyunca hizmet eden ama bir türlü içindeki kibir ve gururdan kurtulamayan Molla Sadettin örneği vardır ki, bu durumda Hacı Bektaş'ın şu sözü irfandan yoksun ilmin o kişiye ancak yıkıcı bir kibir kazandıracağını vurgulamaktadır. Hacı Bektaş bu kişiye şöyle seslenir; "Seni yetmiş kez rahmet suyuyla yıkadım, dışının kovuğundan mürekkep karasını çıkaramadım. İn git asla adam olamazsın sen ..."¹⁷

Bu insan tipinin hastalıklarına çare olarak aşağıdaki tavsiyelerde bulunur:

12 Hacı Bektaş-ı Veli, *age*, s. 44.

13 Ayrıca *Erkânâme*'ye bkz. s. 118-121 ve s. 170-171.

14 Hacı Bektaş-ı Veli, *age*, s. 44.

15 Bakara, 2/143.

16 Hacı Bektaş-ı Veli, *Vilayetname Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli*, (Haz. Esat Korkmaz), Can Yayınları, İstanbul 2006, s. 107-108.

17 Hacı Bektaş-ı Veli, *age*, s. 115.

“Öyle ise ey azizim! Yüce Allah’ın buyurdıklarını bilgisizlik edip bırakmamak ve bunlardan çok sakınmak gerekir. O’nun sakının dediğinden sakınmak gerekir. Öyleyse Âdemoğulları kendilerini büyük bilsinler: Böyle kişilerin amellerinin ne olduğunu “marifet konusu gelip canı dirilttiği yerde inşallah hatırlayıverirler. Abidlerin ibadetlerine gelince namazdır, oruçtur, zekâtıdır, savaş için askere çağrıldığında kaçmamaktır. Kendi arzularının peşinden gitmeyip dünyayı terk edip, ahireti sevmektir. Bu grubun hallerinden biri de birbirlerini incitmemektir.”¹⁸

İkinci grup insan zahitlerdir. Hacı Bektaş’a göre bu insan topluluğu ateşten yaratılmıştır. Bunlar tarikat topluluğudur ve bundan dolayı bu insanlar ateş gibi yanarlar. Hünkâr onların dünyada kendilerini yakınca, ahirette ateşten kurtulacaklarına inandıklarını belirtir. Zira bir nesne iki defa yanamaz. Bu insan topluluğu için Hünkâr şu ayeti hatırlatır: “Yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem kafirler için hazırlanmıştır.”¹⁹

Hünkâr bu grubun yakalanabilecekleri manevi hastalıkları şöyle belirtir; bunlar kendi bilgilerini yeterli görürler ve yeni bilgilere kapalıdır. Nereden gelip nereye gittiklerini bilmezler, düşünmezler, sorgulamazlar. Hünkâra göre bu durumdaki insanlara hidayet kapısı açılmaz. Ona göre zahit ibadetini aslını bilmeden yapar.²⁰

Hünkâr bu grup insanı şöyle tanımlar;

“Şimdi ey azizim! Dünyalık biriktirenler türlü türlü azaptan nasıl kurtulurlar? Nitekim Hz. Muhammed (a.s.) buyurur: ‘Dünya derin bir deniz gibidir. İnsanların çoğu bu denizde boğulurlar.’²¹ Bundan dolayı zahitlerin ibadeti gece gündüz Tanrı’yı zikretmektir ve ‘bismillah’ demeyi hatırd tutmaktır. Aynı zamanda korku ve ümit arasında bulunmaktadır.”²²

Üçüncü insan topluluğu ise “ariflerdir”. Bunların asılları sudan yaratılmıştır. Hünkâra göre bu grup insanlar “marifet” ehlidirler. Bunların özellikleri ise hem temiz olmaları hem de temizleyici olmalarıdır. Ona göre, arifler katında sözün üç ön yüzü ve bir de arka yüzü vardır. Bundan dolayı arif olmayanlar sadece sözün arka yüzünü söylerler

18 Hacı Bektaş-ı Veli, *Makalât*, (Haz. Ali Yılmaz- Mehmet Akkuş- Ali Öztürk), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s. 44-47.

19 Bakara, 2/24.

20 Hacı Bektaş-ı Veli, *age*, s. 64.

21 Hacı Bektaş Veliye ait Makalât adlı kitabı hazırlayanlar yukarıdaki hadis metnini hadis kaynaklarında bulamadıklarını belirtmişlerdir. Makalât kitabında geçen hadislerin değerlendirmesi için bkz. Şaban Çiftçi, *Günümüz Alevi Bektaşî Kültüründe Hadis*, Isparta 2005, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ayrıca Şaban Çiftçi “Alevilerin Hadis Algısı”, DEM Dergisi, Yıl: 2. Sayı: 6, İstanbul 2009, s. 16-21.

22 Hacı Bektaş-ı Veli, *age*, s. 48.

ve mahcup olurlar. Sadece arifler sözün ön yüzünü söylerler ve bu nedenle utanılacak şeylerden uzaktırlar. Ayrıca su hem temizdir hem de temizleyicidir ve başka hiçbir nesne ona benzemez. Suyla kirli herhangi bir şey karışsa bu hemen fark edilir. Arifler kötülükleri içlerinde koymazlar, aynen suyun yaptığı gibi dışarı bırakırlar. Böylece kendilerini arındırıp temizlerler. Arifler kendilerini temizledikleri gibi başkalarını da temizlerler. Hacı Bektaş'a göre bu insan topluluğu hem içleri hem de dışları temiz olan insanlardır.

Hünkâr bu noktada tavsiyelerde bulunur:

“O halde ey azizim! Çok sakınmak lazımdır ki, insanın pis olmasının sebebi içinde şeytan fiili bulundurmasıdır. Eğer inanmazsan bir kaba içki koy, ağzını sıkıca kapat ve denizin içine bırak. O kabın dış kısmını günde on kez yıkasan kabın içindeki yine içkidir, pistir. Yine bir kuyuya bir damla içki damlasa o kuyunun suyunu bir defa çıkarıp başka yere dökseler, o suyun döküldüğü yerde ot bitse ve o otu koyun yese, takva sahibinin sözüne göre o koyunun eti haramdır. Bunun haram olmasının sebebi nedir? İçinde şeytan fiili olmasındandır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: ‘Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir. Bundan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz’ (Maide, 5/90) ... Öyleyse vay sana ki; içinde kin, haset, cimrilik, tamahkârlık, öfke, gıybet, kahkaha, maskaralık ve bunca şeytan fiili olduğu halde suyla yıkanıp nasıl temizlenip arı olacaksın. Şöyle bil ki, asla arınamazsın.”²³

Hacı Bektaş'a göre yukarıda sayılan sekiz özellikten birisini üzerinde barındıran bir kişinin ibadetleri kabul olmaz. Hatta bu sekiz özelliğin hepsinin kendinde olduğu kişi ise âdeta şeytanın kendisidir.²⁴

Hünkâr ikinci grup ile üçüncü grubun yani tarikat ehli ile ariflerin arasındaki farkın tefekkür etmek olduğunu belirtir. Daha önce tarikat ehlinin zikrettiğini ama tefekkür etmediğini hatırlatmış, bunlardan tefekkür edenlerin “arif” olacağını belirtmiştir.

Dördüncü grup ise muhiplerdir. Yukarıda sayılan üç grubun da dünyalık beklentisi olduğunu, muhiplerin ise mana ehli olduklarını belirtir.²⁵ Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre bu insanların aslı topraktandır. Toprak rızaya teslim olmuştur. Bunun için muhipler de Hakk'a boyun eğmiş, O'ndan gelene razı olmuşlardır. Hünkâr bu grup insanı hadis diye naklettiği aşağıdaki söz ile ilişkilendirmiştir; “her nesne aslına döner.”²⁶

23 Hacı Bektaş-ı Veli, *age*, s. 51-52.

24 Hacı Bektaş-ı Veli, *age*, s. 52.

25 Hacı Bektaş-ı Veli, *age*, s. 67.

26 Hacı Bektaş-ı Veli'ye ait Makalât adlı kitabı hazırlayanlar yukarıdaki hadis metnini hadis kaynaklarında bulamadıklarını belirtmişlerdir.

Hacı Bektaş yaratılıştan getirilen karakterin değişmesinin çok zor olduğu sonucuna ulaşır. Konu ile ilgili şu ayeti nakleder; “Şundan yaratıldık, geri ona döner, sonra yine ondan çıkarız.”²⁷ Şöyle devam eder; “Öyleyse şimdi toprak toprağa, su suya, ateş ateşe, rüzgâr rüzgâra gitti ...”²⁸ Konu ile ilgili olarak Vilayetname’de pek çok örnek anlatılır. Eserde Hacı Bektaş-ı Veli’nin pek çok kerametine tanıklık ettiği halde yine de onun hakkında kötülük düşünen “Saru” örneği bunlardan biridir.²⁹

Hünkâr, muhiplere “Allah’ı nasıl buldunuz?” diye sorulacak olursa şöyle söyleyeceklerini belirtir: “Allah’ı kendimizde bildik, kendi özümüzü de Allah’tan bildik.” derler ki, bu söze delil olarak şu hadisi getirir: “Nefsini bilen Rabbini bilir.”³⁰

Hacı Bektaş-ı Veli kötülüğe giden yolları belirtir. Ona göre kötülüğün kaynağı şeytandır, iyiliğin kaynağı rahmandır. Nefs ise şeytanın vekilidir. Kötülüğü bir ordu olarak tanımlar ve bu ordunun sultanı ona göre şeytandır; nefis vekildir, kibir ise bu ordunun komutanıdır. Hünkâra göre kötülük ordusunda altı muhafız vardır. Bunlar; cimrilik, Hased, aç gözlülük, öfke, kahkaha ve maskaralıktır. Ona göre kişinin kalbinde bu kötülük ordusunu yenecek yedi özellik vardır. Ona göre hased ve cimriliği, dünyayı terk etmekle; diğerlerini ise sabr etmekle yenilebilir.³¹

Erkânâme’de kötülüklerden kaçınmanın yolları şöyle anlatılır: “Lisan ateşi güzel şeyler konuşmakla, şehvet ateşi evlenmekle, hırs ateşi ölümü düşünmekle, cehalet ateşi ilimle, gaflet ateşi Hak korkusundan ağlamakla, nazar ateşi fikirle ve konuşmakla. Kibir ateşi nefisle mücadele etmekle, zatürre ateşi açlıkla ve rıza ile yok olur.”³²

Hünkâra göre hem iyilik hem de kötülük bir bütünün parçalarıdır. Belirtilecek olan on iki kötü özellikten arınıp, yerine en iki iyi özelliği ikame etmeyen kişi Yüce Allah’a yaklaşamaz. Zira bu on iki özellik hem marifetin hem de imanın düşmanıdır.³³

27 Taha, 20/55.

28 Hacı Bektaş-ı Veli, *Makalât*, (Haz. Ali Yılmaz- Mehmet Akkuş- Ali Öztürk), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, s. 55.

29 Eserde, Saru, Hacı Bektaş’ı evinde misafir eden İdris ve Kadıncık Ana’nın aksine kötülüğün, art niyetin ve zahire göre hüküm vermenin sembolüdür. Hatta Saru, öylesine art niyetlidir ki, zahiren kerametleri görse bile onu göz ardı eder. Hacı Bektaş’ı kardeşi olan İdris’in evinden ve Sulucakarahüyük’ten kovmak için çaba gösterir. Sonunda Hacı Bektaş’a inanır ama iş isten geçmiştir ve Hacı Bektaş’ın bedduası ile çok şiddetli bir hastalığa yakalanır (*Vilayetname*, 2006, s. 63-64).

30 Acluni, *Keşful-Hafa*, Dimeşk 2001, c. 2, s. 262.

31 Hacı Bektaş-ı Veli, *age*, s. 59-60.

32 *Erkânâme*, s. 129.

33 Hacı Bektaş-ı Veli’nin iman ile ameli bağlantılayan yorumu İslam düşünce tarihinde çok tartışılan iman amel ilişkisi açısından incelemeye değer bir konudur.

Bu özellikleri sayarken Alevî Bektaşî geleneğinde önemli bir sembol olan *on iki* imgesini kullanması dikkat çekici bir simgelem örneğidir.

Hacı Bektaş-ı Veli “eline, beline, diline sahip olmak” şeklinde formüle edilen ahlaki ilkeleri benimseyip içselleştirmek isteyen bir kişinin yapması gerekenleri ve kaçınması gerekenleri sıralar; “Zira iyilik isteyen kişinin yüzünü Tanrı’ya çevirmesi gerekir. Yüzünü Tanrı’ya çeviren kişi edeb diler ve edep dileyen korkuyu sever. Korku dileyen hata yapmaktan kaçınır. Hata yapmaktan kaçınan sabrı sever. Sabır dileyen utanmayı sever. Utanmayı dileyen cömertliği sever. Cömertliği dileyen miskinliği sever, miskinliği dileyen ilmi sever. İlmi dileyen marifeti sever. Marifeti dileyen canı sever. Canı dileyen akli sever. Akli diyen Yüce Allah’ı sever.

Aynı şekilde kötülük de birbirlerini gerektiren bir bütünün parçalarıdır. Şöyle ki; maskaralığı dileyen gülmeyi sever. Gülmeyi dileyen çekiştirmeyi sever. Çekiştirmeyi dileyen öfkeyi sever. Öfkeyi dileyen aç gözlülüğü sever. Açgözlülüğü dileyen kıskançlığı sever. Kıskançlığı dileyen hased etmeyi sever. Haset etmeyi dileyen büyüklenmeyi sever. Büyüklenmeyi dileyen vücudunu sever. Vücudunu dileyen nefsinin istek ve arzularını sever. Nefsini dileyen şeytanı sever ve şeytanı dileyen ise Yüce Allah’ı sevmez.”³⁴

Hünkâr insanın dayanması ve güvenmesi gereken tek kaynağın Tanrı olduğunu, bundan başka dayanılacak ve güvenilecek şeylerin insanı kurtarmaya yetmeyeceğini belirtir ve üç kişinin örneğini verir. Buna göre şeytan benlik davası gütmüş ve helak olmuştur. İkinci olarak Karun servetine güvenmiş ve helak olmuştur. Hz. Muhammed Mustafa ise Tanrı dostluğuna dayanmıştır ve Allah’ın dostluğu mertebesine ulaşmıştır.

Hünkâra göre kişi yaptığı ibadetin aslını bilerek yapmalıdır. Zahit ile arifi ayıran özellik bu noktadır. Zahit ne yaptığını bilmeden ibadet eder, arif ise kendini ve yaptığını bilerek ibadetini yerine getirir. Aklını kullanır, tefekkür eder. Hünkâr “aklı” korumak için gereken üç şeyi sıralar. Ona göre aklın birinci koruması sabırdır. İkincisi utanmaktır ve üçüncüsü ise kanaattir.

Hacı Bektaş-ı Veli görünüşü insan olan herkesin insan kabul edilemeyeceğini, bazı kimselerin hayvandan daha aşağı olduğunu belirtir. Bu kişiler haset edip, kendilerini bilmeyenlerdir.

İmam Cafer Buyruğunda yukarıda Hacı Bektaş’tan naklettiğimiz ahlaki unsurları sıralanır ve Alevî Bektaşî yoluna giren kişinin edinmesi ve uzaklaşması gereken hususlar belirtilir. Ancak özellikle “kul hakkı” üzerinde daha ayrıntılı olarak durulur. Bu konuda şöyle denir;

34 Hacı Bektaş-ı Veli, *age*, s. 60-63.

“İmdi, (talip kendi) vücuduna nasıl acırsa, (başkalarına da / öyle) acımalı(dır). Kısaca, kimseye azap, sıkıntı etmemelidir, kimseye güçlük çıkartmamalıdır. Ve gönül kırmamalıdır. Nedeni, gönül Beytullah’tır. (Gönül kırarsan) Tanrı’nın evini yıkmış olursun!”³⁵

İmam Cafer Buyruğunda ahlak dört gruba ayrılır;

Ahlak derecesi dört türdür.

Birinci, iyiliğe (karşı) iyilik etmek, eşek ahlakıdır,

İkinci, iyiliğe karşı kötülük (etmek), yılan ahlakıdır,

Üçüncü, kötülüğe (karşı) kötülük etmek, köpek ahlakıdır.

Dördüncü, kötülüğe (karşı) iyilik etmek, emine ahlakıdır. Bu ahlak ile ahlaklanan kişi kâmil insan olur. Bunu tutan sultan, tutmayan şeytan olur.”³⁶

Hacı Bektaş-ı Veli’nin üstün özelliklerinin ve kerametlerinin anlatıldığı Vilayet-nâme, klasik bir eser olarak ideal Alevi Bektaşî tipini sunar. Orada Hacı Bektaş-ı Veli şöyle anlatılır;

“Hünkâr Hacı Bektaş ömründe bir kerecik olsun nefsinin isteğine uymadı. Kimsenin ayıbını yüzüne vurmadı. Abdestsiz ayağını bir an bile yere basmadı. Bir an bile ibadetten ayrılmadı.”³⁷

Hacı Bektaş “Fevaid” adlı eserinde “Eğer daima cennette olmayı istersen dost ol ve kimseye karşı kin tutma. Merhem ve mum gibi ol. Diken olma.” diye öğüt verir.³⁸

Hacı Bektaş’ın öğretisi şöyle özetlenebilir: “Nefsini bilmek, benlikten geçmek, alçakgönüllü olmak ve kanaatkar olmak, kıskançlık, kibir, hased, kin, dedikodu gibi huy-lardan uzak olmak, doğruluk, iyilik, yardımcı, sıkıntıya tahammül ve sabır göstermek.”³⁹

Erkânâme’de ahlaki ilkelerin içselleştirilmesinde ibadetlerin önemi vurgulanır ve taliplerin birbirlerini kontrol ve gözetmesi konusu şöyle belirtilir: “Emanetten murad beş vakit namaz, taliplerin birbirini sevip ziyaret etmesi, müminlerden lokmasını sakınmaması ve münafiğe lokma yedirmemesidir.”⁴⁰

35 İmam Cafer-i Sadık Buyruğu, (Haz. Fuat Bozkurt), İstanbul 2013, s. 67.

36 Buyruk, s. 68.

37 Hacı Bektaş-ı Veli, *Vilayetname Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli*, 3. Baskı. (Haz. Esat Korkmaz), *Can Yayınları*, İstanbul 2006, s. 16.

38 Hacı Bektaş-ı Veli, *Fevaid*, Haz. Mehmet Yaman, Ankara Tarihsiz, s. 15-16.

39 Hüseyin Özcan, *Alevi Bektaşî İnancına Bakışlar Canların Nefesinden*, *Fatih Üniversitesi Yayınları*, İstanbul 2007, s. 18.

40 *Erkânâme*, s. 45-46.

2- Yatay Eğitim Boyutu

Yukarıda insan yetiştirme modelinin yatay boyutu olarak açıkladığımız Alevî Bektaşî toplumunun üyelerinin birbirlerini koruyup gözetmesi, yabancıya karşı mesafeli olması durumu bu kültürde “tevilla teberra” geleneğinin oluşmasını doğurmuştur. Kapalı bir toplum olarak varlığını sürdüren bir topluluk için bu, sosyo-kültürel bir zorunluluktur. Bu vakıayı “biz bilinci içinde eğitim” ile de ifade edebiliriz. Zira ayrıntısı İmam Cafer-i Sadık Buyruğunda geçen “Kırklar Meclisi” biz bilinci içinde eğitimin en güzel örneklerinden biridir. Öncelikle kırklar “biz”, “kırklar” diye tanımlandıktan sonra, öğreti takdim ediliyor.⁴¹ Yine Buyruk’ta “biz bilinci, birlik-bütünlük, kardeş olmak” vurgusu öne çıkartılmaktadır.⁴²

“Bir adam yola giderken onun yanında bir kaç yoldaş olsa harami gelip onları soyamaz. Yalnız olursa, her ne kadar kahraman olursa olsun harami (bir) yolunu bulup malına canına kasteder, talan eder. Bu ona benzer, pır, rehber, aşına, musahip bunlar Hakk’a giden yoldaş(lar)dır. İblis uğrudur, onun şerrinden birbirlerini korurlar.”

Erkânname’de Alevî Bektaşî’nin yabancıya nasıl davranması gerektiğini şöyle belirtir:

“İmam Cafer Sadık, bir talip, bir beynamaz veya bir nankörle dostluk kursa ya da kendi mahremini bilmese o talipten Allah ve Resulü şikayetçidir.”⁴³

“Yol”un kıymeti ve değeri Alevî Bektaşî kaynaklarında çeşitli şekillerde ifade edilip, mensuplarının “yol” içerisinde kalması hedeflenir. Erkânname’deki şu ifadeler buna en güzel örnektir: “Hz. Resul (a.s.): Dostlarını dost edinirim, sözlerinden uzak durum demiştir. Dolayısıyla evliyanın dostuna dost, düşmanına düşman olmak gerekir. Evliyanın, rehberin emrettiğini yapmak, yasakladığından kaçınmak gerekir. Eğer talip böyle yapmazsa ikrarını bozmuş olur. İkrarını bozanın da dini imanı kalmaz.” Yine Erkânname’de yolda tutma gayreti şöyle devam eder: “Musahibi yoldan uzaklaşan kişi kendine uygun musahip bulmalıdır. Çünkü bizim işimiz, davamız yol ehliyledir.”⁴⁴ Başka bir yerde ise, bu husus şöyle vurgulanır:⁴⁵ “Tövbesinden dönen veya evliyanın sırrını halka açıklayan kişi yol düşmanıdır.” Böyle kişilerden uzak durmak gerekir. Çünkü evliya düşmandırlar. Bunların hepsi “Alevî canı”, “yol” içinde tutup “biz bilinci” eğitime ve yapının varlığını devam gayretidir.

41 Buyruk, s. 19.

42 Buyruk, s. 99.

43 Erkânname, s. 69.

44 Erkânname, s. 73-74.

45 Erkânname, s. 34.

Yolun diğer mensuplarına karşı da cömertlik yine bu çerçevede tavsiye edilir: “Bir talip bir talibin evine gittiğinde lokmasını saklamasın. Eğer saklarsa Yeziddir.” Ağyara karşı ise teberrâ üzerinden bu mesele kurgulanır:⁴⁶ “Şeyh Sadreddin: Talip, evliya düşmanına lokma yedirse ne olur? Şeyh Safi: Benim etimi yedirmiş gibi olur. Talip olanlar böyle bilsinler.”

Tevallâ ilkesi çerçevesinde iç ilişkileri kuvvetlendirme gayreti Erkânâme’de şu şekilde ifade ediliyor:⁴⁷ Şeyh Sadreddin: Talip şahını görmek isterse ne yapsın? Şeyh Safi: Birbirlerini ziyaret ederlerse şahlarını ziyaret etmiş gibi olurlar.” Yine Şeyh Safi buyruğunu aynı veçhe tekrarlıyor:⁴⁸ “Şeyh Safi: Yola talip olanlar birbirlerini ziyaret etsinler, birbirlerine baksınlar. Çünkü taliplerin üçü bir araya gelse biri evliyadır.”

3- Dikey Eğitim Boyutu

Alevî Bektaşî topluluklarında model sunarak eğitim dediğimiz bu boyutta toplumun lideri olan pirlarin eğitimleri hedeflenmiş ve bu pirlarin toplumun diğer kesimlerinde örnek alınmaları istenmiştir. Bu amaçla onların “Evlad-ı Resul” olmaları sık sık vurgulanmıştır. İmam Cafer Buyruğunda Alevî Bektaşî yolunun liderleri olan pirlarin “Evlad-ı Resul” olmaları konusu öne çıkarılır:⁴⁹ “Evveli Muhammed-Ali’dir. Ahiri Muhammed-Ali’dir. Savmı, salât, hac, zekât, kelime-i şahadet, fitregâhı kâinat, cümlesi Muhammed-Ali olduğu için Evlâd-ı Resûl’dan gayrisine pirlık etmek caiz değildir.”

Bu yolla, liderlerin toplumu bütünleştirme gücünü pekiştirmek istediği ve bunun üzerinden pire bir karizma kazandırma gayreti içine girdiği açıktır. Ayrıca bir mürşide bağlanmanın zarureti Hz. Resul (s.a.s.)’ün ağzından ifade edilir: Hz. Peygamber bunlara şöyle karşılık verdi: “Hakikat, dil ile ikrar, kalp ile tasdik etmektir, inanıp iman getirmektir. Önce özünü, sonra toplumu sev. Dilini, cesedini sev. Kendini severek, gönüllü olarak bir pire teslim et. Onun buyurduklarına uy.”

Buyrukta toplumun önderleri ve örnek konumunda olan pirlarin özellikleri şöyle sıralanır: “Pir olan kimsenin son derece kâmil olması gerekir. (Pirlarin) dört kapı, kırk makam, üç sünnet, yedi farzı bilmeleri, taliplere yolun erkânını öğretmeleri gerekir. Bunlar nereden geldi ve neden oluştu? Aslı nedir, kuralları nelerdir, hayâsı nedir, erkânı nedir, tövbesi nedir, farzı nedir, sünneti nedir, nafillesi nedir, işlemesi nedir, bunları bilmesi gerekir.”⁵⁰

46 *Erkânâme*, s. 42.

47 *Erkânâme*, s. 42.

48 *Erkânâme*, s. 46.

49 *İmam Cafer Sadık Buyruğu*, (Hz. Adil Ali Vaktidolu), İstanbul 1999, s. 28.

50 *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, (Haz. Fuat Bozkurt), s. 34-35.

İmam Cafer Buyruğunda sadece soydan gelmenin yeterli olmayacağını, kişinin bireysel olarak kendisini kurtaracak amellerde bulunması ve ahlaki tutumları benimsemesi gerektiğini anlatır ve ilginç bir örnek verir: “Şimdi zamanımızın (kimi) pirleri: “Ben falan post sahibinin oğluyum” diyerek övünürler. Oysa bir kimse öldüğünde öbür dünyada “kimin oğlusun” demezler.

İmam Zeynelabidin: “Kabre vardığımda dedemi sormazlar. ‘Kimin oğlusun?’ diye sorulsaydı, ‘İmam Hüseyin’in oğluyum’ demek bana yeterdi. Ancak (divanda) atamı dedemi sormazlar. Yalnız, yapılan işleri sorarlar.”⁵¹

Erkânâme’de yolun liderinin karizması şöyle belirtilir: “Şeyh Safi: ‘Talibin üçü bir yere gelse üç musibeti vardır; gybet etmek, yalan söylemek ve evliya saygı ve korkusunu gönülden çıkarmak. Bunları işleyen talipler ne kadar tövbe ederlerse etsinler kabul olmaz ve dünyadan âhirete imansız giderler.”⁵²

Yine pirin/liderin önemi Cafer-i Sadık Buyruğunda şöyle geçmektedir: “Bir talibin piri irak olup, eli ermesse o vekâleten gayrıdan el tuta, görüle. Her kaç seneden sonra piri gelirse yine pirine ikrar etmek erkândır. Zira eğer atasının pirini inkâr ederse münkir olur. Mizanı bozmuş olur ...”⁵³

Ayrıca Alevî Bektaşî geleneğinin doğal önderleri olan pirlere bağlılık Erkânâme’de şöyle anlatılır: Hz. Resul (s.a.s.): Dostlarını dost edinirim, sözlerinden uzak dururum demiştir. Dolayısıyla evliyanın dostuna dost, düşmanına düşman olmak gerekir. Evliyanın, rehberin emrettiğini yapmak, yasakladığından kaçınmak gerekir. Eğer talip böyle yapmazsa ikrarını bozmuş olur. İkrarını bozanın da dini imanı kalmaz.”⁵⁴

Yine sakınılması gereken şu durum, liderin Alevî Bektaşî toplumunda ne derece önemli bir konumda olduğunu anlamak için önemlidir; “... talibe mürebbisi zahmetli bir iş buyursa, talip buna itaat etmezse düşkündür.”⁵⁵ Bu çerçevede Alevî Bektaşî, toplumun iç hiyerarşisinin de mürşit, pir, rehber ve talip şeklinde oluşup, bugüne kadar geldiğini ifade etmek gerekir. Bu husus bildiri alanının dışında tutulmuştur. Sadece şunu aktarmak istiyoruz.⁵⁶ “İmam Cafer-i Sadık Hazretleri bir sözünde şöyle buyurur: “Gerek pir gerek talip olsun, her yol ehlinin belli görevi ve yükümlülüğü vardır. Bir pir talibe doğru yolu göstermezse o nasıl pir olur? Bir talip kendine gösterilen doğru yolu bilmezse, o nasıl talip olur? Çünkü insanın kâmil ve cahil yapısı vardır. Pir ve talibin

51 Buyruk, s. 37.

52 Erkânâme, s. 45-46.

53 İmam Cafer Sadık Buyruğu, (Hz. Adil Ali Vaktidolu), s. 32.

54 Erkânâme, s. 154, 206.

55 Erkânâme, s. 197.

56 İmam Cafer-i Sadık Buyruğu, (Haz. Fuat Bozkurt), s. 32.

yapısı kâmil olmalı ki, ikrarları kabul ola. Emeği, kurbanı, adağı ve yakarışı kabul olsun! Emeği boşuna dökülüp saçılmasın.” Nitekim bu konuda hadis vardır: “Yaptıkları her işi alır ve onu toz duman ederiz.” buyrulmuştur. Ve pir kâmil olmalı ki, talibi pişirebilsin, talibi yola getirebilsin. (Böylece talip) Tanrı’yı bilir, piri bilir duruma gelsin.”

Alevî Bektaşî geleneğinde sadece ahlaki konuların önemsinmesi ve müsahiplerin birbirlerine destek olmaları istenmez. Bunun yanında mali konularda da hem pire hem de diğer taliplere mali destek verilmesi ve böylece zor durumda kalan talibin sıkıntısının giderilmesi istenir. Durum Erkânâme’de şöyle belirtilir: “... malı olan talip malını mürebbisine ve musahibine vermezse Allah kıyamet gününde onun yüzünü kara eder ve niyazı kabul edilmez.”⁵⁷

Yukarıda ifade edilen hususlar bu metinlerin ana teması insan eğitimi olduğunu gösteriyor. Alevî Bektaşî metinlerinde bu hususun ön plana çıkması, Aleviliğin gelişim dönemini, Türkmen babaların liderliğindeki Vefailik, Yesevilik, Haydarilik ve Kalenderilik gibi tarikatların havzasında gerçekleştirmiş tasavvufi bir yapı olmasıyla⁵⁸ ve Alevilik ve Bektaşîliğin, teolojik-mezhebi özelliklerinden ziyade mistik-ahlaki nazariyeleri barındıran tasavvufi bir anlayış ve yol olmasıyla⁵⁹ açıklanabilir. Ayrıca Aleviliğin ütopyası olarak kabul edebileceğimiz “rıza şehri”⁶⁰ de bu hususta referans olarak kullanılabilir.

SONUÇ

Geniş İslam geleneği içerisinde kendine has âdap ve erkânı ile bir yol oluşturan ve bu yola bağlanan insanları Allah’a ulaştırmayı hedefleyen Alevî Bektaşî öğretisi, kültürümüzde önemli bir yere sahiptir. “Eline, beline, diline” sahip olmak adı altında formüle edilen Alevî Bektaşî ahlakı, “gelin canlar bir olalım, iri olalım, diri olalım” şeklinde formüle edilen toplumsal birlik çağrısı bu öğretinin dikkat çeken noktalarından bazılarıdır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Alevî Bektaşî öğretisi “yol” a giren canlar için temelde “içsel, yatay ve dikey” diye kategorize edebileceğimiz üç boyutlu bir eğitim sistemini formüle etmiştir. “Eline, beline ve diline sahip olmak” şeklinde özetlenebilecek içsel boyutta dinin Müslüman bireyi ulaştırmak istediği temel değerlerin bireysel olarak içselleştirilip ahlak haline getirilmesi ve benimsenmesi hedeflenmiştir. Yatay boyut diye adlandırdığımız bölümde, söz konusu ahlaki ilkelerle bezenmiş Alevî bireyin kardeşi ve musahibi olarak diğer Alevileri gözetmesi, yanlışlarını düzeltmesi, toplumsal bir oto-kontrol kurulması hedeflenmiştir. Dikey boyut olarak adlandırdığımız bölümde ise yola

57 Erkânâme, s. 201.

58 Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, İstanbul 2000, s. 45-46; Ethem Ruhi Fırlı, *Türkiye’de Alevilik-Bektaşîlik*, Ankara 1996, s. 97.

59 Sönmez Kutlu, *Aleviliğin Dini Statüsü, İslâmiyât (Aleviliğin Teolojisi sayısı)*, Ankara 2003, s. 37.

60 *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, (Haz. Fuat Bozkurt), s. 164.

giren Alevî Bektaşî bireye rol model olarak “pir” sunulmuş ve onun piri örnek alması istenmiştir. Bu amaçla pirin taşıması gereken özellikler ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Zikredilen bu üç boyutlu eğitimden geçen Alevî Bektaşî bireyin, kendine ve toplumuna faydalı, ahlaklı, her iki dünyasını da kurtaran bir birey olması hedeflenmiştir.

KAYNAKÇA:

- Kuran-ı Kerim Meali, (Haz. Mesut Okumuş), Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara 1994.
- Acluni, *Keşful-Hafa*, Dimeşk 2001.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (thk. Şuayb Arnavut, Adil Mürşid ve diğerleri), Beyrut 2001.
- Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, *Dergâh Yayınları*, (3. Baskı), İstanbul 2000.
- Buyruk İmam Cafer Buyruğu*, (Haz. Fuat Bozkurt), 4. Basım, *Kapı Yayınları*, İstanbul 2013.
- Buyruk İmam Cafer Buyruğu*, (Haz. Adil Ali Atalay), 9. Basım, *Can Yayınları*, İstanbul 1999.
- Ebubekir Abdurrezzak, *el-Musannef*, *Çağrı Yayınları*, İstanbul 1982.
- Ebü Ya'lâ, *el-Müsned*, (thk. Hüseyin Selim Esed), Dimeşk 1984.
- Erkânname, (Haz. Doğan Kaplan), *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, 1. Baskı, Ankara 2007.
- Ethem Ruhi Fiğlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*, *Selçuk Yayınları*, (4.Baskı), Ankara, 1996.
- Hacı Bektaş-ı Veli, *Vilayetname Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*, 3. Baskı, (Haz. Esat Korkmaz), *Can Yayınları*, İstanbul 2006.
- *Besmele Tefsiri*, *Alevî Bektaşî Klasikleri I*, (Haz. Hamiye Duran), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.
- *Fevaid*, (Haz. Mehmet Yaman), Ankara Tarihsiz.
- *Makalât*, (Haz. Ali Yılmaz- Mehmet Akkuş- Ali Öztürk), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007.
- Hüseyin Özcan, Alevî Bektaşî İnancına Bakışlar Canların Nefesinden, *Fatih Üniversitesi Yayınları*, İstanbul 2007.
- “Hacı Bektaş-ı Veli'nin Fatiha Tefsiri, *Milli Folklor*”, Y: 20, Sayı: 80, Ankara 2008.
- İbn Hibban, *es-Sahih*, (thk. Şuayb Arnavut), Beyrut 1993.
- Rüştü Şardağ, *Her Yönü ile Hacı Bektaş-ı Veli ve En Yeni Eseri Besmele Şerhi*, İzmir 1985.
- Sönmez Kutlu, “Aleviliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi veya Metadoksi” *İslamiyât Dergisi*, *Aleviliğin Teolojisi Sayısı*, Ankara 2003.
- Şaban Çiftçi, *Günümüz Alevî Bektaşî Kültüründe Hadis*, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2005.
- “Alevilerin Hadis Algısı”, *DEM Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 6, İstanbul 2009.
- Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, (thk. Şuayb Arnavut), Beyrut 1994.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Talip Bey'e teşekkür ediyoruz.

Gerçekten Alevî-Bektaşî konusu ülkemizde önemli bir konu. Hem tarihi bakımdan hem günümüz açısından önemli bir konu.

Osmanlının bu konuya bakışı da gerçekten son derece önemli ve anlamlı.

Osmanlı iştirak noktalarını çoğaltmayı önemsemiş, ihtilaf noktalarından özenle kaçınmış.

Mesela, iştirak noktalarında ehlibeyt muhabbeti başta olmak üzere tasavvufi bazı mazmunların ortaklaşa kullanılması hem Ehlisünnet hem Alevi mülklerinde hem Bektaşî mülklerinde hem de tarikat silsilelerinin aynı noktalarda cem edilmesi gibi yolları önemsemiş.

Mesela, Ahmet Yesevî'nin silsilesi -Yesevilik elbette ki hem Alevilikte hem Bektaşilikte önemli bir isimdir- Yusuf Hemedanî'de yukarıya doğru tırmanmaktadır. Yusuf Hemedanî hem Ahmet Yesevî'nin üstadı, piridir hem de Nakşilikte önemli bir isim olan Abdülhalik Gucdevanî'nin şeyhi ve piridir. Dolayısıyla aynı şahıslar etrafında ne kadar ittifak noktaları varsa, ne kadar buluşma adresleri varsa Osmanlı bunları öne çıkararak toplumdaki ayrışmayı önleyecek tedbirler almış ve tasavvufu da çok önemli bir katalizör gibi görmüştür.

Bu bakımdan Talip Bey'in bunları teyit eden mahiyetteki söylediklerine teşekkür ediyoruz. Özellikle Makalat'la ilgili iddiaları tabii çok ilginç. Sonradan yazıldığı ve Hacı Bektaşî Veli'ye isnat edildiği yönündeki iddialar araştırılması gereken konular. Ama ona ait bir eser olduğunu yani ona ait böyle bir eserin bulunduğunu hem Alevî muhitleri hem Sünnî muhitleri kabul ediyor. Fakat hangisinin ona aitliği meselesi tartışılıyor. Çünkü birkaç nüsha var elde, tartışmalar bundan kaynaklanıyor.

Evet, Talip Bey'e teşekkür ediyoruz.

Böylelikle bu oturumdaki tebliğci arkadaşlarımızın sunumlarını dinlemiş olduk. Kendilerine ayrı ayrı teşekkür ediyoruz. Kendilerini yerlerine alalım ve müzakereci arkadaşlarımızı davet edelim.

Prof. Dr. İsa Çelik, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Emin Seyhan, Prof. Dr. Ali Akdoğan, Doç. Dr. Cenksu Üçer. Buyurunuz hocam. Buradaki sırada ilk önce İsa Çelik Bey var, herhâlde Ömer Yılmaz Bey'in tebliğini müzakere edecekler.

Buyurun İsa Bey.

MÜZAKERE

Prof. Dr. İsa ÇELİK

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Sayın Ömer Yılmaz'ın sunmuş olduğu tebliğ metni ile alakalı genel mülâhazalarım aşağıda sıralanmıştır.

Yılmaz, tebliğinde “İnsan-ı kâmil” yetiştirmek tasavvufun ana gayesidir.” fikrini ifade ettikten sonra, “İnsan kendi kendine bu eğitimini gerçekleyebilir mi? Yoksa bu konuda ehil bir mürşide ihtiyaç var mıdır? Biz konuya tasavvuf nokta-ı nazarından bakıp bir cevap bulmaya çalışacağız.” deyip Güngör’den şu alıntıyı yapmaktadır: “İşin bidayetinde istisnasız tüm sufiler, tasavvufa girmenin dinen şart olmadığını belirtmekle beraber, bu yola girildikten sonra mutlak bir şeyhe ihtiyaç duyulduğunu belirtirler.” (Güngör, 1998, 83.) Halbuki İmam Gazzali ve Kırımlı Selim Baba gibi bir çok mutasavvıf nefis terbiyesinin ve bir mürşidin rehberliğinin şart olduğunu vurgulamaktadır. “Rehber ve nefis terbiyesine ihtiyaç vardır, herkese farz-ı ayındır.” diyen Selim Baba’ya göre, mürşid-i kâmil arayıp ve bulup ona biat edip onun izniyle ehl-i zikir ve tevhid olmak herkese farzdır. Nitekim Bârî Teâlâ şöyle buyurur: “Ehl-i zikre sorunuz, eğer bilmezseniz.” (Nahl, 16/43) ya’nî bâtinî ma’nâsı mürşid-i kâmil bulup ve ona biat edip onun izniyle zikre müdâvim olup ehli zikir olunuz demektir. (Kırımı, 5a.)

Doğrusu tebliğin bundan sonraki bölümünde Sayın Yılmaz mutasavvıfların görüşlerinden örnekler verirken rehberin ve nefis terbiyesinin şart olduğunu ifade eden fikirlerinden örnekler sunmuş olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır.

Tebliğde, “Tasavvuf ve Tarikatlarda İnsan Eğitimde Müşterek Unsurlar” başlığı altında birçok konu yüzeysel olarak inceleneceğine, tasavvufi düşüncede mürşid detaylı bir şekilde irdelenseydi daha faydalı olurdu şeklindeki kanaatimi burada belirtmek isterim. Tasavvufi düşüncede mürşitten bahsedildiğinde insan-ı kâmil hatıra gelir. Çünkü mürşid insan-ı kâmil nevilerinden birisidir. Tebliğde daha ilk paragrafta insan-ı kâmilden

bahsedilmesine ve konu ile yakından alakası bulunmasına rağmen bu düşüncenin açılımına yer verilmemiştir. Dolayısıyla biz bu müzakerede adı geçen hususla ilgili olarak aşağıda detaylı bilgi vermeyi uygun bulduk:

Tasavvufi bir terim olarak insan-ı kâmil, tasavvuf felsefesinin temel kavramlarından birisidir. Bu kavram daha önce kâmil müminin karşılığı olarak kullanıldığı halde sonradan tasavvuf felsefesinde özel bir anlam alanı kazanmıştır. İnsan-ı kâmil, rehber, delil, kılavuz ve yol gösteren anlamına gelmektedir. Ayrıca şeyh, mürşid-i kâmil, pir, eren ve veli kelimeleriyle eşanlamlıdır. (Uludağ, 354.) İnsanı kâmil, fenâfillâh mertebesine eren insana denir. Fenâfillâh olmak tabiri “beşerî irâdeyi Yaratıcı’nın irâdesinde eritmek” mânâsına gelir. (Öztürk, 120.)

Arapçada mükemmel/yetkin insan anlamına gelen insan-ı kâmil terimi, tasavvuf felsefesinde mutasavvıfların ortaya koyduğu fenâfillâh/Allah’ta yok olma, bekâbillah/Hak ile bâkî olma aşamasında insanın varacağı son aşamayı nitelemek için kullanılmıştır. Vahdet-i vücûd öğretisine dayalı fenâ düşüncesine göre insanın amacı, beşerî varlığını Allah Teâlâ’nın varlığında eritmektir. Bu aşamaya ulaşan şahıs, ilahî aşkla kendisinden geçer ve içinde yaşadığı gerçekliği başka bir gözle görmeye başlar. Bu mertebede insan-ı kâmil kendi beşerî iradesinden sıyrılmış, irade ve arzularından arınarak ruhi olgunluğa erişmiş insanı ifade eder. İnsan-ı kâmil bütün ilâhî nitelikleri kendisinde taşımaktadır. (Güçlü ve Diğerleri, 757.) Dolayısıyla insan-ı kâmil, celâl ve cemâle ait bütün sıfatları kapsadığı ve taşıdığı için en yetkindir. Çünkü kemâl, ancak bu iki yönü taşımakla elde edilir. (el-Cilî, 329, 338)

İradesini kör bir teslimiyetle atıl kılmayan, hayatın işleyiş sürecinde aktif bir şekilde rol alan ve değer üreten, öte yandan kendisine hitap eden Allah Teâlâ’nın sesiyle kendi akıl ve bilincinin derûnî sesini birleştirmeye çalışan insanî arayış sürecini ima eden üstün ya da kâmil insan kavramının yeni bir kavram olmadığını belirtmek gerekir. (Düzgün, 73.) Yetkin insan kavramını ilk kullananlar arasında İbn Sinâ ve İbn Tufeyl gelmektedir. Bu düşünürler kâmil insana dair görüşlerini meşhur Hayy b. Yakzân ortak alegorileriyle ortaya koymuşlardır. Bu kavramı kendi sisteminde farklı bir forma dönüştüren ilk düşünür ise İbnü’l-Arabî’dir. Ona göre insanın atası Hz. Âdem ilk günahkâr insan olmaktan çok, insan-ı kâmilin ilk örneğidir. (İbnü’l-Arabî, 1997, 472; Doğan, 58.) Bu çerçeve içerisinde kalmak kaydıyla Âdem’e mahsus özellikleri birbiriyle sıkı sıkıya bağlantılı olan üç temel kavram içerisinde ele alır: 1. Allah’ın tüm isim ve sıfatlarını toplaması ve yansıtmasını ifade eden cemîyyet. (el-Hakîm, 271; Afîfî, 97.) 2. İnsanın varlık yapısındaki zıtlıklar, âlemdaki konumu ve bilgisini ifade eden berzahîyyet. 3. İnsanın bu varlık ve bilgi durumunun gerektirdiği doğrultuda yeryüzünde ahlaki ilkelere göre tasarruf etmesi esasına işaret eden hilâfet. (Izutsu, 309-310.)

İbnü'l-Arabî'de sistemli bir yapıya kavuşan vahdet-i vücûd düşüncesinde “insan-ı kâmil” nazariyesi, insanın âlemdeki yeri ve mahiyeti açısından en önemli konulardan biri olmuştur. Tasavvuf tarihinin mühim meselelerinden olan kâmil insan anlayışı, varlık ve bilgi problemleriyle ilgisi yanında dinî ve ahlaki boyutları da bulunan derin bir fikrî çaba ve ruhî tecrübenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Vahdet-i vücûd düşüncesinin özellikle sûfî düşünürler tarafından çok geniş bir kabul gördüğü dikkate alındığında ve aralarındaki bazı farklar bir tarafa bırakıldığında, “İnsan” meselesinin tasavvufî açıdan Hak, âlem ve insan üçleminde ele alındığını görmekteyiz.

Kâmil insan kavramını, tasavvuf düşüncesinde ilk defa kullanan şahsiyet olarak kabul edilen İbnü'l-Arabî'ye göre zuhur eden Hakk'ın en kâmil tecellisi, metafizik anlamda kâmil insandır. Kökleri Hallâc-ı Mansûr'da (v. 309/922) bulunan bu kâmil insan anlayışı, tasavvufun Allah ve insan ilişkisini sağlamada odak konumdadır. Zira düşünce tarihinde, her yönüyle yetkin bir varlık olan Allah ile, böyle bir yetkinlikten yoksun bir varlık olan insan anlayışının nasıl uzlaştırılacağı problemi her zaman geçerliliğini korumuştur. (Aydın, 330.)

İbnü'l-Arabî'ye göre insan, bütün ilâhî sıfatların kendisinde toplandığı tek varlıktır. Merâtib-i vücûd açısından bakıldığında insan-ı kâmil mertebesi, Zât alanından ibâret ilk mertebe olan lâ-taayyün mertebesi dışındaki tüm mertebeleri içinde toplayan son mertebedir. Bu çerçevede İbnü'l-Arabî'ye göre ilk insan Hz. Âdem'e verilen sıfat, ilâhidir. Bu ilâhîlik sıfatı, “Allah Teâlâ Âdem'i kendi sûretinde yarattı.” (Buhârî, İstî'zan, 1; Müslim, Birr, 115; Tevrat, Tekvin, I, 27) hadisinin bir açıklaması olarak ortaya konmaktadır. O, Allah isminin bütün ilâhî isimleri cem ettiği gibi, Âdem'in de bütün ilâhî isimleri kapsadığını belirtmekte, bu açıklamayı Hz. Âdem'in âlem-i kebirin özeti olmasıyla da irtibatlandırmaktadır. (İbnü'l-Arabî, el-Fütûhât, II, 121, III, 125-131; Chodkiewicz, 59-61.)

İnsan-ı kâmil kavramının tasavvufta lügat anlamından farklı ve kapsamlı bir anlamı vardır. İnsanın Allah'ın yeryüzünde halifesi olması itibarıyla O'nun bütün isim ve sıfatlarına mazhar olan, hazarât-ı hams ve meratib-i vücûdu kendisinde toplayan kişiye İnsan-ı kâmil denir. “İnsan-ı kâmil” kavramı ilk devir sûfîlerinin kullanmadığı bir kavramdır. Ancak Hallâc-ı Mansûr “Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı.” hadisinden yola çıkarak, Allah'ın kendi nefsinde, kendisi için tecelli ettiğini söylemiştir. Bu tecelli ile Allah Teâlâ, kendi isim ve sıfatlarının hepsini ihata eden sureti vücûda getirmiştir. Hallâc'ın bu anlayışı, daha sonra İbnü'l-Arabî (v. 638/1240)'nin “insan-ı kâmil” düşüncesine zemin hazırlamıştır. İnsan-ı kâmil fikri, varlık fikrinin devamıdır ve onunla alâkalıdır. Nitekim İbnü'l-Arabî'ye göre kâinat ilk önce ruhsuzdu. Tıpkı cilası vurulmamış bir ayna gibiydi. Âdem bu cilasız aynanın cilası ve ruhu olmuştur. Ona göre ilâhî isim ve sıfatların, bütün kemâllerini aksettiren insanın cismi, büyük âlemin cisminde küçük olsa bile, o büyük âlemin bütün hakikatlerini kendinde toplamaktadır. İnsan-ı kâmil

Allah'ın bütün isimlerini bilen tek varlıktır. Çünkü o, maddî ve manevî bütün kemâl mertebelerini kapsamaktadır. İnsan-ı kâmil, Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Ancak O'nun tarihî şahsiyeti değil, henüz Âdem balçık halinde iken peygamber olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir. Yani Hakikat-i Muhammediyye'dir. İnsan-ı kâmil, varlığın ve hilkatin gayesidir. Zira ilâhî irade ancak onun vasıtasıyla tahakkuk edebilir. Dolayısıyla mutasavvıflara göre, insan-ı kâmil olmasaydı Allah Teâlâ hakkıyla bilinemezdi. (İbnü'l-Arabî, 1983, 42; el-Afîfî, 1996, II, 28; Yılmaz, 328.)

“Allah Âdem'i, kendi suretinde yarattı.”, Âdem'in sureti, İlahî Hazret'ten başka bir şey değildir. Allah Teâlâ, Hazret-i İlahiye'nin şerefli bir numunesi olan insan-ı kâmil'de, İlahî isimlerin toplamını; büyük ve tafsilatlı âlemde suret olarak insan-ı kâmil'in kendisi dışındaki bütün bu isimlerin hakikatlerini var etti. Âdem'i âlem'in ruhu yaptı ve suretinin kemâlinde dolayı, ulvî ve süflî şeyleri emrine amade kıldı. Öyle ki, âlemde kendi hamdıyla Allah'ı övmeyen tek bir şey olmadığı gibi, aynı şekilde, kendi suretinin hakikatini onlara bahşetmiş olmasından dolayı bu “insan”ın emri altında olmayan tek bir şey yoktur. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: “Gökte olanları ve yerde olanları ve onların içerisindekileri sizin emrinize verdik.” (Casiye, 45/13.) Bunu bilen kimse insan-ı kâmil'dir, cehaletinden dolayı bunu bilmeyen ise insan-ı hayvan'dır. (İbnü'l-Arabî, 1992, 297-298; Konuk, 1990, 232.)

Mutasavvıflara göre insan üç kısımdır: 1. İnsan-ı hayvan: Tevhidde ulaşamayanlar. 2. İnsan-ı nakıs: Tevhid-i ef'âl ve tevhid-i sıfâtı gerçekleştirip, henüz tevhid-i zâta vasıl olmayanlar. 3. İnsan-ı kâmil: Tevhid-i zâta vasıl olanlardır. (Nûr, 1982, 98.) İnsan-ı kâmil fikri eskiden beri söz konusu edilmiş, üzerinde değişik yorumlar yapılmış bir terimdir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî (1165-1240), Abdülkerim Cîlî (1365-1428) gibi mutasavvıflar bu konudaki düşüncelerini geniş bir çerçevede ifadelendirmişlerdir.

Bir Müslüman için en kâmil insan, vahyedilmiş ilâhî dinlerin de kemâl ufku olan İslam'ın peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.)'dir; İslam da Allah'ın insanları yarattığı fitrata uygun olan dindir. (Rûm, 30/30.)

Bâyezid-i Bistâmî (v. 234/848)'nin “el-kâmilü't-tâm” dediği insan, (Kuşeyrî, II, 523), Hallâc-ı Mansûr'un Hz. Peygamber'den bahsederken bütün nübüvvet nurlarının onun nurundan çıktığını, onun vücûdunun yokluktan, adının ise “kâlem”den önce var olduğunu ifade etmesi (Hallâc, 1975, 65-75.) insan-ı kâmil fikrinin gelişim çizgisinde önemli bir safhayı oluşturmaktadır. (Aydın, 330.)

Bu çerçevede kâmil insanın en mükemmel örneği olan Hz. Peygamber (s.a.v.)'in, her devirde bir temsilcisi vardır. Rûmî şöyle düşünüyor: “Her devirde, peygamber makamında bir veli vardır ve bu kıyamete kadar böylece sürüp gider. Hem gizlidir o, hem

aşikâr. O, nura benzer, akıl onun Cebrail'idir." (Mevlânâ, 2003, II, 320-321; Nicholson, 1973, 84.)

Abdülkerîm Cîlî, insan-ı kâmilin maneviyatı ve gönül âlemiyle arş, kürsi, sidre-i münteha ve levh-i mahfûz gibi manevî değerlere karşılık geldiğini; maddî yapısı, akli, nefsi, idrâki gibi hassalarıyla da yıldızlar, gök katları, ay gibi kâinatın değişik katmanlarına mukabil olduğunu uzun uzun anlatmıştır. Ona göre insan-ı kâmil öyle bir kutuptur ki vücut semaları devresini onun üzerinde tamamlar. O daima birincilik makamının sahibidir. Bu durum hiçbir zaman değişmez. İnsan-ı kâmilin çeşitli libaslara bürünebilme kabiliyeti vardır. Hangi libasa bürünmüşse o şekline itibar edilir. Asıl insan-ı kâmil, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.)'dir. Bütün insan-ı kâmiller onun terbiyesinden geçerek insan-ı kâmil olmuşlardır. İnsan-ı kâmil içinde bulunduğu duruma göre isim alır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) onların makamlarını yüceltmek, yoldan kaymalarını önlemek için devrin en kâmil insanında tecelli eder. Zira insan-ı kâmiller zâhirde Peygamber Efendimiz'in halifeleri, bâtında ise Peygamber Efendimiz onların hakikatidir. İnsan-ı kâmil zatı ile vücut hakikatlerinin tümünü, letafeti ile ulvî hakikatleri, kesafeti ile süflî hakikatleri, ilk zuhûru ile halka ait hakikatleri karşılar. Kalbi ile arşa karşı, benliği ile kürsi karşılığı durur. Tabiatı ile unsurları karşılar, idrâki ile yıldızlar feleğinin karşılığıdır. Dokunma güçleri ile Zühâl yıldızına karşılıktır. Nazar eden güçleri ile güneşe karşılıktır. Sevda maddesi ile toprağa mukabildir. Şehvet duyguları ile hayvanatın mukabilidir. Ruhu ile sultan, fikri ve nazarı ile vezir, dinlenen bilgisi ve uyulan görüşüyle hâkim, zannı ile zabıtabdır. Yakın hali ile iman sahiplerine, şekki şüphesi ile müşriklere mukabil sayılır. (Cîlî, II, 46-47;)

Mutasavvıflar açısından Allah'ın en mükemmel görünümü, insan-ı kâmidir. Onlara göre insan-ı kâmil, mutlak hakikat olarak kabul edilen varlığın yani Allah ve kâinatın küçük bir numunesidir. (Chittick, 50; Coşkun, 123.) Dolayısıyla o, Peygamberimizin (s.a.v.) her asırdaki bi'l-vekâle varisi olan insandır.

Tasavvufî terminolojide Hakikat-i Muhammediyye, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in manevî şahsiyetini ifade etmek için kullanılan bir terkiptir. Binaenaleyh mutasavvıflara göre O'nun, cismânî hayatından ayrı bir vücûdu bulunmakta olup, Allah Teâlâ'nın varlığından başka hiçbir varlık yokken Rabbimiz Muhammedî hakikati yaratmış ve bütün mevcûdâtı bu hakikatten var etmiştir. Çünkü âlemin aslı maddesi ve yaratılış gayesi bu hakikattir. Ayrıca tasavvufî literatürde bu kavram Nur-i Muhammedî ve Ruh-i Muhammedî olarak yer almaktadır. Dolayısıyla tasavvufî düşüncede Hz. Muhammed (s.a.v.)'in risaleti temelde diğer bütün peygamberlerden öncedir. Hatta diğer peygamberler, Peygamberimiz (s.a.v.)'in vekilleri konumundadır. Zira Hz. Peygamber'in vefatından sonra da kıyamete kadar, O'nun manevî şahsiyetini temsil edecek insan-ı kâmiller var olacaktır.

Nihai bir husus olarak insan-ı kâmil düşüncesi, kelâm ve İslam hukuku alanında değil, tasavvufî düşünce sahasında geliştirilen bir kavramdır. Bu nedenle insan-ı kâmil fikri, nüveleri tasavvufî düşüncenin nev-i şahsına münhasır bir şekilde, ayet-i kerimeler ve hadis-i şeriflerden oluşan bir anlayıştır. Bununla birlikte bu anlayışı nefis terbiyesi ve ruh tasfiyesi yaparak seyr ü sülûklerini gerçekleştiren mutasavvıflar da tecrübe ederek, keşif ve ilhamla dile getirmiş ve yazıya aktarmışlardır. Dolayısıyla bu fikrin tasavvuf felsefesinin mahsulü bir değerler manzumesi içerisinde olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, tah. Abdülhalim Mahmûd b. eş-Şerif, Dârü'l-Kütübü'l-Hadis, Basım yeri ve tarihi yok.

Abdülkerim el-Cilî, *el-Kemâlâtü'l-İlâhiyye*, tah. Saîd Abdülfettâh, Kahire 1997.

Ahmed Avni Konuk, *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, İFAV Yay., İstanbul 1990.

Aydın, Mehmet S., “İnsan-ı Kâmil”, *DİA*, XXII, 330.

Aydın, “İnsan-ı Kâmil”, *DİA*, XXII, 330.

Bâki Güçlü ve Diğerleri, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 2002.

Chittick, William, *Hayal Âlemleri: İbn Arabî ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi*, çev. Mehmet Demirkaya, İstanbul 1999.

Chodkiewicz, Michel, *Sahilsiz Bir Umman Muhyiddin İbn Arabî*, çev. Atila Ataman, İstanbul 2003.

Cilî, *el-İnsanü'l-Kâmil*; a.mlf., *İnsan-ı Kâmil*, çev. Abdulkadir Akçiçek, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966; a. mlf., *İnsan-ı Kâmil*, mütercim: Abdülaziz Mecdî Tolun, haz. Selçuk Eraydın-Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İz Yayıncılık, İstanbul 2002.

Coşkun, İbrahim, “Muhiddin İbn Arabî'nin Felsefesinde Allah Mefhumu”, *Tasavvuf Dergisi*, Ocak-Haziran 2008, Yıl: 9, Sayı: 21.

Doğan, Recep, *Kur'an'a Göre İnsanın Evrendeki Yeri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

Düzgün, Şaban Ali, *Sosyal Teoloji: İnsanın Yeryüzü Serüveni*, Akçağ Yay., Ankara 1999.

Ebu'l-Alâ Afîfî, *Muhyiddin İbn Arabî de Tasavvuf Felsefesi*, çev. Mehmet Dağ, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 1998.

Ebu'l-Alâ el-Afîfî, “İbn Arabî”, çev. Mustafa Armağan, M. M. Şerif, *İslâm Düşüncesi Tarihi*, Editör: Mustafa Armağan, İnsan Yay., İstanbul 1996.

Ebu'l-Muğîs Hüseyin b. Mansûr Hallâc, *Kitâbut-Tavâsîn*, tah. Luis Massignon, Paris. 1975.

İbnü'l-Arabî, *Ahadiyyet Risalesi ve Fütûhât-ı Mekkiyye'den Seçilmiş Tasavvufa Dair Bölümler*, çev. Mahmut Saadettin Bilginer, Senâ Matbaası, İstanbul 1983.

İbnü'l-Arabî, *Fusûsü'l-Hikem*, çev. Nuri Gençosman, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1992.

İbnü'l-Arabî, *Kitâbü'l İsfâr an Netâici'l-Esfâr: Resâilü İbn Arabî*, neşr. Muhammed Şihabüddin el-Arabî, Dâru Sâdır, Beyrut 1997.

Izutsu, Toshihiko, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, çev. Ahmet Yüksel Özemer, Kaknüs Yay., İstanbul 1998.

Kırımî, Selim, *Burhânu'l-Ârifin*, Süleymâniye Kütüphanesi; Hacı Mahmut Efendi 2679.

Mevlânâ, *Mesnevî, Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, trc. Şefik Can, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf: İslâm'da Rûhî Hayat*, İFAV Yay., İstanbul 1989.

R. A. Nicholson, *Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, çev. Ayten Lermioğlu, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1973.

Seyyid Muhammed Nûr, *Edebî ve Tasavvufî Mısırî Niyâzî Dîvânı Şerhi*, haz. Mahmut Sadettin Bilginer, Esmâ Yay., İstanbul 1982.

Suâd el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1996.

Yılmaz, H. Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1994.

OTURUM BAŞKANI- Çok teşekkür ederiz.

Müzakereci arkadaşlarımızdan olabildiğince hem zamanı iyi kullanmalarını hem de sunulan tebliğle ilgili değerlendirmeleri yapmalarını istirham edeceğim. Yeni bir tebliğ değil de, yapılan tebliğle ilgili kendi düşüncelerini 5 dakikada özetlerlerse çok mutlu oluruz. Sayın Ahmet Emin Seyhan Bey kardeşimiz şimdi Lamia Hanım'ın tebliğini müzakere edecekler.

Buyurunuz Ahmet Bey.

MÜZAKERE

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Emin SEYHAN

Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Değerli araştırmacının yaptığı çalışmaya ilave olarak eksik kalan veya gözden kaçan bazı hususlara katkıda bulunmayı istiyor ve tebliğin müzakeresini maddeler halinde yapmayı uygun buluyorum.

1. Öncelikle tebliğin adı ile içeriğinin örtüşmediği ifade edilebilir. Nitekim tebliğde tasavvuf geleneğinde insan yetiştirme ufkundan ziyade, genellikle Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) "insan-ı kâmil" hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Dolayısıyla tebliğin adının, "Tasavvuf Geleneğinde İnsan Yetiştirme Ufku: İnsan-ı Kâmil" yerine, "İbnü'l-Arabî'nin Tasavvufî Düşüncesinde İnsan Yetiştirme Modeli: İdeal İnsan-ı Kâmil" şeklinde değiştirilmesi söz konusu olabilir.¹

¹ Bu konuda daha önce yapılmış bir çalışma mevcuttur. Bkz. Karadaş, Cağfer, "Muhyiddin İbn Arabî'ye Göre İnsan-ı Kâmil", *UÜİFD*, Bursa, 1998, c. 7, Sayı 7, s. 453-465.

2. “Yüce Allah, Hz. Âdem’i kendi suretinde yarattı ...”², “Allah ilk defa benim nurumu yarattı.”³, “Hz. Âdem ceset ve ruh arasında iken ben Peygamberdim.”⁴, “Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.”⁵, “Bilinmeyen gizli bir hazineydim, bilinmeyi istedim ve mahlûkâtı yarattım. Onlara kendimi tanıttım, onlar da beni tanıdılar.”⁶, “Ben yere ve göğe

- 2 Bkz. Levent, Lamia, Tebliğ Metni, s. 4, 16-17. Bu hadisle ilgili bkz. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, (ö. 256/870), *Sahihü'l-Buhârî*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 79/İsti'zân, 1 (VII, 125). Konuyla ilgili yapılmış bir çalışma için bkz. Bardakçı, M. Necmettin, “Tasavvufî Düşünceye Kaynak Olması Açısından Bazı Hadisler Üzerine Bir İnceleme”, *Araştırmalar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*, 1999, c. 1, Sayı: 1, s. 53-55.
- 3 Levent, Tebliğ Metni, s. 10. Rivayetle ilgili bkz. Tirmizî, Muhammed b. İsmâ, (ö. 279/892), *el-Câmiu's-Sahih*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 46/Menâkıb, 1 (V, 585), nr: 3609. Tirmizî rivayete “garib” hükmünü vermiştir. Aclûnî, İsmail b. Muhammed, (ö. 1162/1652), *Keşfu'l-Hafâ ve Muzilü'l-İlbâs amme's-tehera mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâs*, Thk.: Ahmet Kalaş, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1405, I, 265, nr: 827. Benzer rivayetle ilgili değerlendirme için bkz. Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yay., Ankara, 2000, s. 93, 125-126. Günümüz Hadis araştırmacılarından Uysal, incelemeleri neticesinde söz konusu rivayetin “uydurma” olduğunu sonucuna ulaşmıştır. Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis, Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler*, Yediveren Yay., Konya, 2001, s. 279-280.
- 4 Levent, Tebliğ Metni, s. 4. Rivayetle ilgili bkz. İbn Hanbel, IV, 66; Aclûnî, *a.g.e.*, II, 132, nr: 2017. Günümüz hadis araştırmacılarından Yıldırım, bu tür rivayetlerin genelde muteber kabul edilen hadis kitaplarında yer almadığını, benzer rivayetlere “uydurma” hükmü veren İbn Teymiyye ve Elbânî gibi âlimler olduğunu, bu durumun rivayete ihtiyatlı yaklaşılmasını gerekli kıldığını, böyle önemli bir konuda birkaç ahad hadisin bulunmasının öne sürülen tezlerin doğruluğunu kanıtlamak için yeterli olamayacağını ifade etmiş ve mezkûr rivayete “uydurma” hükmü vermiştir. Ayrıntılar için bkz. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 123-125. Uysal da rivayetin “asılsız” olduğunu ifade etmiştir. Uysal, *a.g.e.*, s. 280. Kanaatimizce söz konusu rivayet, Neo-Platonizm ve Gnostisizm nazariyelerden etkilenen bir kısım sûfî veya kıssacı tarafından uydurulmuş olmalıdır.
- 5 Levent, Tebliğ Metni, s. 4, 10. Hâkim en-Nisâbüri, Muhammed b. Abdillâh, (ö. 405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, (I-IV), Thk.: Mustafa Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, II, 656-678, nr: 4174, 4242, 4286; Aclûnî, *a.g.e.*, II, 164, nr: 2123. Aclûnî, eserinde Sağani'nin bu hadise “mevzû” dediğini kaydetmiş, ancak kendisi, “hadis olmasa bile manasının sahih olduğunu” söylemiştir. Kanaatimizce Sağani'nin ulaştığı netice, son derece doğru ve yerindedir. Nitekim günümüz hadis araştırmacılarından Elbânî de rivayete “uydurma” hükmü vermiştir. Yıldırım da araştırmaları neticesinde rivayetin “uydurma” olduğu kanaatine ulaşmıştır. Ayrıntılar için bkz. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 121-122. Uysal da “uydurma olduğu kesin” diyerek görüşünü belirtmiştir. Uysal, *a.g.e.*, s. 280-281.
- 6 Levent, Tebliğ Metni, s. 15. İbn Teymiyye, bu rivayetin Hz. Peygamber'in bir sözü olmadığını, zira sahih ya da zayıf bir senedinin bilinmediğini kaydetmiştir. Zerkeşî, İbn Hacer ve Suyûtî de ona katılmıştır. Ali el-Kârî ise manasının sahih olduğunu söylemiştir. Bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, II, 132, nr: 2016. Günümüz hadis araştırmacılarından Aydın, hadis diye yayılmış bu haberin “sahih ya da zayıf bir senedinin bilinmediğini” ifade etmiştir. Bkz. Aydın, Abdullah, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, Sehâ Neşriyat, İstanbul, 1986, s. 188. Yıldırım da, bu rivayeti hiçbir temel hadis kaynağında tespit edemediğini belirtmiş ve İbn Teymiyye'nin kanaatine katılarak “uydurma” olduğunu söylemiştir.

sığmadım, ancak mümin kulumun kalbine sığdım.”⁷ ve “... Her kim Benim veli kullarımdan birisine düşmanlık ederse, Ben ona karşı harp ilân ederim. Kulum, kendisine emrettiğim farzlardan daha sevimli herhangi bir şeyle bana yakınlık sağlayamaz. Kulum bana (farzlara ilâveten işlediği) nâfile ibadetlerle yaklaşır; nihayet Ben onu severim. Kulumu sevince de (âdeta) Ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden ne isterse, onu mutlaka veririm, bana sığınırsa, onu korurum ...”⁸ gibi rivayetlerin çalışmada kullanıldığı ve bu rivayetler üzerine inşa edilen görüşlerin doğru kabul edildiği görülmektedir. Genellikle sûfiler tarafından topluma “hadis” diye sunulan söz konusu rivayetlerin büyük bir kısmı, hadis ilmiyle meşgul İslam âlimleri tarafından değerlendirilmiş, sened ve metin kritiğine tâbi tutulmuş ve çoğunluğunun zayıf ve mevzû olduğu, temel hadis kaynaklarında bulunmadığı ve bir referans değeri taşımadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla tebliğde yer alan mezkûr rivayetlerin Hz. Peygamber’in sözleriymiş gibi sunulmasının ve onun otoritesinin istismarına yol açılmasının doğru olmadığı söylenebilir.⁹ Mezkûr rivayetleri hadis diye tanıtmadan önce söz konusu rivayetlerle ilgili son dönemde yapılmış akademik çalışmalara işaret

Bkz. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 56, 93, 98-99. Uysal da bu sözün Hz. Peygamber’in bir sözü olmadığını ve “rivayet ilimleri açısından hiçbir değerinin bulunmadığını” ifade etmiştir. Bkz. Uysal, *a.g.e.*, s. 269-270. Ancak hem geçmiş hem de günümüz tasavvuf erbabı ise uzman hadisçilerin bütün bu inceleme ve tespitlerine rağmen söz konusu mevzû hadisin “sıhhatinde” hemfikirler. Bkz. Türer, Osman, “Tasavvufî Düşünce de İnsan”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2001, c. 2, Sayı: 5, s. 10, 2 no’lu dipnot. Bu rivayetle ilgili yapılmış bir çalışma için bkz. Bardakçı, *a.g.m.*, s. 49-52.

- 7 Levent, Tebliğ Metni, s. 8. Yıldırım, İbn Teymiyye ve Zerkeşi’nin rivayete “mevzû” dediğini kaydetmiştir. O, Hadis âlimlerinden merhum Tayyib Okîç’in bu rivayeti, “Yahudi ve Hristiyan mukaddes kitaplarından çıkarılan sözlerin hadis şeklinde tezahürü” olarak gördüğünü belirtmiş ve kendisi de “mevzû olduğu açık” hükmünü vermiştir. Bkz. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 240. Uysal ise, “bu rivayetin bir hadis değil, İsrâiliyat kanalıyla dini kitaplara geçmiş bir söz” olduğunu ifade etmiştir. Uysal, *a.g.e.*, s. 332-333.
- 8 Levent, Tebliğ Metni, s. 12. Rivayetle ilgili bkz. Buhârî, 81 / Rikâk, 38 (VII, 190). Söz konusu hadis değişik lafızlarla İbn Mâce ve İbn Hanbel de tahrir etmişlerdir. Bkz. İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, (ö. 275/888), *Sünenü İbn Mâce*, (I-II), Thk.: Muhammed Fuad Abdülbâki, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 36//Fiten, 16 (II, 1320-1321); İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, (ö. 241/855), *el-Müsneid*, (I-VI), Çağrı Yay., İstanbul, 1992, VI, 256. Yıldırım, bu rivayetle ilgili Zehebi’nin kanatlarını ifade etmiş, onun “cidden garib bir hadis” dediğini kaydettikten sonra kendisi de “rivayete ihtiyatlı yaklaşılması gerekir” hükmünü vermiştir. Bkz. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 86, 144.
- 9 Yıldırım, doktora çalışmasının sonuç kısmında şu çarpıcı tespitleri yapmaktadır: “Tasavvuf literatürünün yeniden gözden geçirilmesi, hadislerden sahihlerinin ön plana çıkarılması, zayıf ve mevzû olanlarının ayıklanması (gerekir). Bu hususta büyük bir zaaf göze çarpmaktadır. Bırakın normal insanları, bu sahada akademik çalışma yapan kimseler bile kullandıkları rivayetlerin zayıf ve mevzû olduğuna bakmadan ve gerekli açıklamalarda bulunmadan eserlerinde ve yaptıkları çalışmalarda bu rivayetleri rahatlıkla verebilmektedirler. Bu ilim adına vahim bir durumdur. Bu konuda objektif ilmi bilincin yakalanması gerekir.” Bkz. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 417.

edilmesinin ve bu zamana kadar ortaya çıkmış sorunların çözümüne yönelik faaliyetlere ağırlık verilmesinin uygun olacağı ifade edilebilir.

3. Tebliğde, “Hadis-i şeriflerde insan-ı kâmilin vasıfları şöyle sıralanmaktadır.”¹⁰ denilerek “veli”lerin birçok özellikleri sıralanmış, ancak kaynak olarak herhangi bir hadis kitabı yerine, Dilaver Selvi’nin İslam’da Velayet ve Kerâmet adlı kitabı referans olarak gösterilmiştir.¹¹ Oysa hadis olduğu söylenen rivayetlerle ilgili temel hadis kaynaklarına işaret edilmesi gerekir. Günümüzde yaşayan bir araştırmacının velayet ve kerâmet hakkında yazdığı bir kitabın “hadis kaynağı” olarak gösterilmesi bu anlamda yeterli ve uygun olmamıştır.

4. Tebliğde genellikle bazı mutasavvıfların ileri sürdüğü “İlk yaratılan Muhammedi hakikattir ve bütün mevcûdât bu hakikatten yaratılmıştır.”¹² Kainâtın ve mevcûdâtın yaratılma gayesi ve maddesi Hakikat-i Muhammediyye’dir”¹³ tezinden bahsedilmiş, karşıt görüşlere hiç yer verilmemiş, herhangi bir eleştiride bulunulmamış ve mezkûr nazariyeler doğru kabul edilerek okuyucuya sunulmuştur. Oysa konu, tüm yönleriyle analiz edilip lehte ve aleyhte görüşlerin ortaya konulması ve sonunda da mübelliğin kendi kanaatini izhar etmesi daha uygun olabilirdi.

Tebliğde, Yüce Allah’ın ilk olarak Hakikat-ı Muhammediyye’yi var ettiği, diğer bütün varlıkların bu hakikatten onun için yaratıldığı, kâinatın ve mevcûdâtın yaratılma gayesi ve maddesinin bu hakikat olduğu belirtilmiştir. Resul-i Ekrem’in ruhu ve nurunun bütün insanlardan, peygamberlerden ve meleklerden önce yaratıldığı, bu yüzden Hz. Peygamber’in insanlığın manevî babası olduğu, önce Hz. Âdem’de tecelli eden Nur-ı Muhammedi’nin daha sonra diğer peygamberlere intikal ettiği ve Hz. Muhammed’in beden olarak dünyaya gelmesinden sonra onda karar kıldığı, ancak bu nurun Hz. Peygamber’in vefatından sonra da devam edip onun varisleri olan “veli”lere intikal ettiği ifade edilmiştir.¹⁴ Aynı şekilde “Hakikat-ı Muhammedi’nin manevî hayatın esası, enbiya ve evliyanın ilimlerini aldıkları kaynak olduğu, Hakikat-i Muhammediyye’nin velayetin varoluşundan itibaren velî suretinde zuhûr ettiği gibi, Hz. Âdem’den son nebî Muhammed’e kadar nebî ve velî şeklinde tezahür eden ruh olduğu, bütün nebî ve velîlerin Hakikat-i Muhammediyye’nin veya Nûr-ı Muhammedi’nin tecelli ettiği aynalar ve

10 Levent, Tebliğ Metni, s. 4.

11 Levent, Tebliğ Metni, s. 4. Bkz. Dilaver Selvi, *İslâmîda Velayet ve Kerâmet*, İstanbul 1990, s. 13.

12 Levent, Tebliğ Metni, s. 9.

13 Levent, Tebliğ Metni, s. 10.

14 Levent, Tebliğ Metni, s. 10.

suretler olduğu, insan-ı kâmil'in ise nübüvvet açısından bakıldığında, her peygambere özel olarak verilen kelime yani hakikat olduğu"¹⁵ ifade edilmiştir.

Görüldüğü üzere çalışmada İbnü'l-Arabî'nin söz konusu görüşleri ortaya konulmuş, adı geçen teoriye yönelik eleştirel mahiyetteki başka görüşlere yer verilmemiştir. Bu bir dikkat eksikliği veya gözden kaçma olarak değerlendirilebilir. Ancak bize göre böyle problemlili bir anlayışın çok yönlü analiz edilmeksizin aktarılması sakıncalıdır. İbnü'l-Arabî'nin mezkûr görüşünün dayandığı temeller tüm yönleriyle tartışılmalı, bir neticeye ulaşılmalı ve bu da okuyucuyla net bir şekilde paylaşılmalıdır. Aksi takdirde okuyucunun eksik bilgilendirme sonucu yanlış kanaate sürüklenmesi söz konusu olabilir. Dolayısıyla okuyucuyu yanıltma ihtimalini ortadan kaldırmak için tüm tedbirler alınmalı, lehte ve aleyhte görüşler tam ve eksiksiz olarak ortaya konulmalı ve gereken değerlendirmeler hassasiyetle yapılmalıdır. "Hakikat-i Muhammediyye" ve "Nûr-ı Muhammedî" anlayışlarına¹⁶ yönelik eleştirel mahiyetteki çalışmalara işaret edilmelidir. Bu durumun araştırmacının dikkatinden kaçan bir nokta olduğu söylenebilir. Nitekim günümüz hadis araştırmacılarından Uysal, "Nûr-ı Muhammedî" teorisi için delil gösterilen haberlerin "rivayet ilimleri açısından bir aslının/esasının bulunmadığını" kaydetmektedir.¹⁷ Uysal, değişik İslam toplumlarında tasavvufi bir problem olarak tartışılan birçok meselenin kuruma girip gelişmesinde "mevzû hadislerin birinci derecede etkili olduğunu" söylemekte ve tasavvufi eserlerde yer alan rivayetlerin hadis ilminin objektif kriterlerine bağlı kalınarak değerlendirilmesinin zarurî bir görev olduğunu ifade etmektedir.¹⁸

Görüldüğü üzere İbnü'l-Arabî'nin savunduğu "Bütün mahlûkatın 'Hakikat-i Muhammediyye'den yaratıldığı"¹⁹ anlayışına yönelik eleştirel yaklaşımlar söz konusudur. Bu bakımdan tebliğde sadece İbnü'l-Arabî ve onun öğretisini takip edenlerin görüşlerine

15 Levent, Tebliğ Metni, s. 11. İbnü'l-Arabî'nin söz konusu görüşleriyle ilgili bkz. Kılıç, M. Erol, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 508-509.

16 Nûr-ı Muhammedî hakkında değerlendirmeler için bkz. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 114-129.

17 Uysal, *a.g.e.*, s. 412.

18 Uysal, *a.g.e.*, s. 413-414.

19 Levent, Tebliğ Metni, s. 9. Günümüz tasavvuf araştırmacılarından Demirci de İbnü'l-Arabî'nin söz konusu görüşlerini çalışmasında zikretmiş, en son kısımda karşıt görüşlere yer vermiş, lakin bu görüşleri "biri iddia olarak" yansıtmış ve katılmadığını ima etmiştir. Nitekim o şöyle söylemiştir: "Zâhir ulemâsı, özellikle hadis âlimleri ve Hanbelîler, Hz. Peygamber'in bu şekilde anlaşılmasının onu ilahlaştırmak anlamına geleceğini söyleyerek bu inancı küfür ve şirk saymışlar, daha önceki ümmetlerin de peygamberleri konusundaki aşırılıkları sebebiyle sapıklığa düştüklerini iddia etmişlerdir. Hakikat-i Muhammediyye fikrinin Yeni Eflatunculuktaki "logos" veya İskenderiyeli Aziz Clemens'in (ö. 215) peygamberlik konusundaki görüşleriyle ilgili olduğu, bunun önce Şii muhitine oradan da tasavvufa geçtiği ileri sürülmüştür." Bkz. Demirci, Mehmet, "Hakikat-i Muhammediyye", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 179-180.

yer verilmesi, mezkûr teorinin doğru imiş gibi okuyucuya yansıtılması, söz konusu anlayışın yayılmasına ve devamına dolaylı olarak katkı sağladığından isabetli değildir. Nitekim yukarıdaki alıntılarda da ifade edildiği üzere Hz. Peygamber'in vefatından sonra "velilere intikal ettiği söylenen o ruh" zamanla büyük bir istismar konusu olmuş ve hâlen de olmaya devam etmektedir. Zira İbnü'l-Arabî'nin söz konusu nazariyesi Şia'nın "İmâmet" prensibine çok benzemekte, her iki sistemde de "Nûr-ı Muhammedî" ve "Velayet" nazariyeleri yer almaktadır.²⁰ Dolayısıyla "Hakikat-i Muhammediyye" anlayışına getirilen tenkitlerin²¹ dikkatle değerlendirilmesi, söz konusu nazariye hakkında yapılan ilmi ve objektif çalışmalara işaret edilmesi ve konunun çok yönlü incelenmesi gerekmektedir.²²

Günümüz tasavvuf araştırmacılarından Süleyman Uludağ, ilk dönem tahkik ehli sûfilerinden Kuşeyrî'nin (ö. 465/1073), Risâle adlı eserinde "Nûr-ı Muhammedî" ve "Hakikat-i Muhammediyye" gibi görüşlere hiç yer vermediğini ifade etmektedir.²³ Zira "Nûr-ı Muhammedî" görüşü hicri III. asırdan itibaren tasavvufîte öne sürülmeye başlanmış olup, Yahudi filozofu Filon'un "İlâhî kelime" görüşü ile İbnü'l-Arabî'nin "Hakikat-i Muhammediyye" telakkîsi arasında bir yakınlığın olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Hıristiyanlık'ta da Hz. İsa'yı bu şekilde anlayanlar mevcuttur.²⁴ "Hakikat-i Muhammediyye" anlayışının tasavvufa ve Sünnî çevrelere Şia vasıtasıyla, onlara ise Yeni Eflâtunculuk'tan

20 Akman, Mustafa, "Hakikat-i Muhammedî Düşüncesi ve Bu Düşüncenin Referanslarını Aktaran İki Kaynak ve Müellifleri", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, c 2, Sayı: 2, s. 112.

21 Sahih hadislerin hiç birinde "Allah'ın kendi nurundan Hz. Peygamber'in nurunu, o nurdan da peyderpey diğer varlıkları yarattığı" şeklinde bir ifadenin yer almadığı, bunların çoğunun Neo-Platonizm ve Gnostisizm nazariyelerinden mülhem ifadelerin bazı mutasavvıflar tarafından hadis haline getirilmiş şekilleri olduğu ile alakalı çalışma için bkz. Okudan, Rifat, "Hz. Peygamber'den İlk Yaratılan Şey Hakkında Rivayet Edilen Hadisler Işığında Hakikat-i Muhammediyye", *VI. Kutlu Doğum Sempozyumu, Tebliğler, SDÜİF*, Tuğra Matbaası, Isparta, 21 Nisan 2003, s. 165-178. Ayrıca bkz. Okudan, Rifat, "Hakikat-i Muhammediyye, Felsefî Temelleri ve Dini Asıllarının Değerlendirilmesi", *SDÜİFD*, Isparta, c. 2, Sayı: 11, s. 139-164.

22 Yapılan bir çalışmada, genellikle sûfilerin sahiplendiği ve savunduğu Hakikat-i Muhammediyye nazariyesinin Kur'an ve Sünnet'in verilerine uygun düşmediği, Hz. Peygamber'e duyulan aşırı sevginin doğal bir sonucu olarak onu aşırı yüceltme isteğinden kaynaklandığı, bu düşüncenin diğer din ve kültürlerin etkisiyle İslâm dışı kaynaklardan ithal edildiği ve Şia kanalıyla tasavvufa geçtiği belirtilmektedir. Ayrıca bu görüşü savunanların işâri tefsirlerde delil olarak getirdikleri ayetlerin tarihsel ve metinsel bağlarını dikkate alındığında bu düşünceye delil olmaları bir yana, bununla irtibatlarının kurulmasının bile mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Bkz. Ay, Mahmut, "İşâri Tefsirlerde Hakikat-i Muhammediyye Anlayışı", *İÜİFD*, İstanbul, 2010, Sayı: 23, s. 77-120.

23 Bkz. Ebû Kâsım Abdülkerim b. Havâzin, (ö. 465/1073), *er-Risâle (Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi)*, Giriş Kısmı, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 1991, s. 30.

24 Nicholson, Reynold Alleyne, *İslâm Sûfîleri (The Mystics of Islam)*, Trc.: Mehmet Dağ ve Diğerleri, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1978, s. 70; Massignon, Louis, "Nûr-ı Muhammedî", *İA*, MEB Yay.,

geçtiği belirtilmektedir.²⁵ Abdülbâki Gölpınarlı da mezkûr nazariyenin tasavvufa Yunan felsefesinden geçtiği kanaatindedir.²⁶ Bu itibarla, adı geçen nazariyenin Kur'an'dan bir kaynağının bulunmadığı, temellendirmede kullanılan hadislerin uydurma olduğu ve farklı kültürlerde kökleri çok eskilere giden değişik versiyonlarının bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁷ Dolayısıyla İslam'a yabancı kültür, din ve felsefelerden geçmiş olan bu tür nazariyelere karşı son derece dikkatli ve tedbirli olunması gerektiği ifade edilebilir.

5. Tebliğde; "İslam tasavvufunun temel ve anahtar kavramlarından biri olan insan-ı kâmil, her ne kadar "olgun ve yetkin insan" anlamında kullanılsa da, tasavvuf felsefesinde "rehber, delil, kılavuz, yol gösteren" anlamlarına gelmektedir."²⁸ denilmiş ve kavramın anlam farkına dair haklı bir uyarı yapılmıştır. Daha sonra ise "insan-ı kâmil" ile kast edilenin, "örnek mümin, ideal mümin ve onun özellikleri" değil, İbnü'l-Arabî'nin isimlendirdiği, sistemleştirdiği ve ısrarla savunduğu "insanlara önderlik yapabilecek Allah eri/velî" olduğu düşüncesi işlenmiştir. Fakat bu iki farklı "insan-ı kâmil" anlayışı daha sonra birbirine karıştırılmış, aralarındaki ciddi farklılıklara temas edilmemiş ve bunun doğal bir sonucu olarak da somut bir neticeye ulaşılamamıştır. Bu nedenle olsa gerek, İbnü'l-Arabî'nin savunduğu böyle bir anlayışın bir takım mahzurlarının olabileceğine ise dikkat çekilememiştir.

Eskişehir, 1997, IX, 362; Massignon, Louis, "Tasavvuf", *İA*, MEB Yay., Eskişehir, 1997, XII, 26-31. Aydın, Mehmet S., "İnsân-ı Kâmil", *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 330. Ayrıca bkz. Kuşeyri, *age.*, s. 30.

25 Yıldırım, *age.*, s. 121. Konu ile ilgili bir çalışma için bkz. Demirci, Mehmet, "Nûr-ı Muhammedî", *DEİFD*, İzmir, 1983, c. 1, s. 239-258. Demirci, bu çalışmasında Nûr-ı Muhammedî ve Hakikat-i Muhammedîye görüşünün şekillenmesinde Meşşâilik vb. felsefi sistemlerin tesirleri söz konusu olsa da bu düşüncenin asıl dayanaklarının hadislerde mevcut olduğunu ifade etmektedir. Ancak Demirci'nin makalesinde zikrettiği hadislerin tamamının hadis münekkidlerrince eleştirildiği ve güvenilmez bulunduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Demirci'nin söz konusu hadisleri sahih kabul ettiği ve bundan dolayı böyle bir sonuca ulaştığı söylenebilir.

26 Gölpınarlı, Abdülbâki, "Hakikat-ı Muhammedîye", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1970, XVIII, 327. Bazı şahısların özel hayatlarında içki tüketmeleri veya bir takım haram fiilleri işlemeleri, onların uzman oldukları sahada gayret göstererek ve uzun araştırmalar yaparak bir takım gerçeklere ulaşmalarına mâni değildir. Dolayısıyla "ilim müminin yitik malıdır" ve ilkeli bir mümin doğrulardan yana tavrını belirler. Şahısların özel hayatlarındaki hatalarından ziyade onların fikirleriyle uğraşır ve ortaya atılan görüşlerin tutarsızlığını ve mantıksızlığını ciddi delillerle ortaya koyar ve çürütür. Bu itibarla, bazı kimselerin şahsî hayatlarındaki hata ve kusurlarına odaklanarak onların uzun emekler sonucu ortaya koydukları ilmi görüşlerini "basit, seviyesiz ve yüzeysel bir bakışla" değerlendirmek ve popülist bir söylemle mezkûr hataları ön plana çıkartmak "sığ bir yaklaşım" olarak görülebilir.

27 Akman, *agm.*, s. 111-115.

28 Levent, Tebliğ Metni, s. 1.

Kanaatimizce İbnü'l-Arabî'nin sistemleştirip yaygın hâle getirdiği "kutsal insan-ı kâmil"²⁹ anlayışı pek çok problemi içinde barındırmaktadır.³⁰ Nitekim bazı veliler, bu ve benzeri kavramların arkasına sığınarak kendilerini nebîlerle kıyaslamaya kalkmış, velayetin nübüvvetten üstün olduğunu iddia etmiş, nebîleri geçebilecek seviyelere ulaşacakları zehabına kapılabilmişlerdir.³¹ Mezkûr kavramı istismar eden kimi velî ise, Kur'an ve Sünnet'in öngördüğü ideal mümini yetiştirmek yerine, kendilerine bağımlı, emirlerinden dışarı çıkmayan, her türlü kararlarına sorgulamadan itaat eden, gassâlin elindeki meyyit³² gibi olan pasif bir mümin yetiştirmeyi ön plana çıkartabilmişlerdir. Nitekim tebliğde de ifade edildiği üzere İbnü'l-Arabî'nin öğretisini takip eden Azizüddîn Nesefî (ö. 700/1300), "insan-ı kâmilin âlemi tanzim ettiğini"³³ iddia edebilmiştir.³⁴

29 İbnü'l-Arabî'nin ortaya attığı "insan-ı kâmil" nazariyesini, biz "kutsal insan-ı kâmil" teorisi olarak adlandırmayı daha uygun görüyoruz. Zira İbnü'l-Arabî'nin amacına hizmet ettiği için sistemleştirip savunduğu "kutsal insan-ı kâmil" nazariyesiyle herkesin anladığı "insan-ı kâmil" kavramı arasında dağlar kadar fark olduğunu düşünüyoruz. Bu itibarla, mevcut kafa karışıklığını ortadan kaldırmak amacıyla "olağanüstü yetki ve sıfatlarla donatılmış ve âdeta kutsallaştırılmış 'mâsum' insan-ı kâmil teorisini" herkesin daha iyi anlaması ve mezkûr kavramın arkasında yatan niyeti/maksadı idrak edebilmesi için bu tarz bir isimlendirmenin zarurî ve elzem olduğuna inanıyoruz.

30 İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücud teorisine yönelik bazı eleştiriler için bkz. Kaya, Mahmut, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 520-522.

31 İbn Arabî, Muhyiddin Muhammed, *Fusûsu'l-Hikem*, Thk.: Ebu'l-Ala Afîfî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1980, s. 135, 167-169. İbnü'l-Arabî'nin nübüvvet ve velayet konusuna yaklaşımıyla ilgili değerlendirmeler için bkz. Karadaş, Çağfer, "Muhyiddin İbn Arabî'nin İtikâdî", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı), Yıl 9 (2008), Sayı: 21, s. 89-90; Çakmaklıoğlu, M. Mustafa, "İbnü'l-Arabî'nin Nübüvvet-Velayet Hakkındaki Görüşleri ve İbn Teymiyye'nin Bu Husustaki Eleştirileri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı), Yıl 9 (2008), Sayı: 21, s. 213-255. İbnü'l-Arabî, Hz. Muhammed'den tevâris eden velayetin son temsilcisinin kendi zamanında olduğunu, 595/1199 tarihinde bu kişinin kendisine tanıtıldığını söylemiş, ancak bu şahsın açık kimliğini vermemiştir. Bu kişinin İbnü'l-Arabî'nin kendisi olup olmadığı konusunda hayli tartışmalar yapılmıştır. Bkz. Karadaş, Çağfer, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 519. Kanaatimizce bu kişi, İbnü'l-Arabî'nin ta kendisidir. Daha fazla tepki çekmemek için böyle bir yolu tercih etmiş olmalıdır.

32 Eserlerinin büyük bir bölümünü İbnü'l-Arabî'nin fikirlerinin şerhine ayıran Abdülkerim el-Cilî'ye (ö. 832/1428) isnad edilen "Mürîd, şeyhin/gassâlin elindeki meyyit gibi olmalı!" sözü tasavvuf eğitimi için söylenmiş bir söz olmalıdır. Zira müridin sorumluluğunu iptal eden herhangi bir hüküm İslâm'a uygun değildir. Konunun ayrıntıları için bkz. Uysal, *age.*, s. 312-313.

33 Levent, Tebliğ Metni, s. 12.

34 Nesefî, Azizüddîn, (ö. 700/1300), *İnsan-ı Kâmil*, Trc.: A. Avni Konuk, Haz.: Sezai Fırat, İstanbul 2004, s. 70. Günümüz Tasavvuf araştırmacılarından Türer de insan-ı kâmilî şöyle tarif etmiştir: "İnsan-ı kâmil, varlık âleminin özü ve ruhu mesabesindedir. Varlığın ayakta durmasına sebep odur. O varlık âleminin etrafında döndüğü mihver (kutub) dir. Kesrette vahdet, vahdette kesret sırrına ermiştir. O zâhirde halkla, bâtında ise Hak'la beraberdir. Hakk'ın bildirmesiyle gaybın sırlarına

Benzer şekilde Celaleddin Rûmî (ö. 672/1273) de her devirde “insan-ı kâmil”in en mükemmel örneği olan Hz. Peygamber’in makamında bir velinin bulunduğunu, hidayete erdirenin o olduğunu³⁵ ve bu durumun kıyamete kadar bu şekilde süreceğini söyleyebilmiştir.³⁶ Bu tür düşünceler ise, zaman içinde kendini çok büyük kurtarıcı zanneden birçok velinin/mürşidin/şeyhin ortaya çıkmasına, taraftarlarıyla birlikte yanlış işler yapmalarına ve İslam toplumuna ciddi zararlar vermelerine yol açabilmiştir.

Dolayısıyla tebliğde dile getirilen “kutsal insan-ı kâmil” anlayışıyla ilgili düşüncelerin hiçbir tenkide tabi tutulmaksızın derlenerek aktarılması yeterli, doğru ve uygun olmasa gerektir. Söz konusu kavramın bu hâliyle kullanılmaya devam edilmesi halinde ortaya çıkmış ya da çıkacak problemlere ve muhtemel çözüm önerilerine kafa yorulması, bu konuda ümmetin önünü açacak katkı mahiyetinde kanaatlerin ortaya konulması gerekir. Mesela Peygamberlere bile verilmeyen olağanüstü yetkilerin nasıl olup da bazı velilere verilebildiği, onların ismet sıfatına³⁷ nasıl sahip olabildiği,³⁸ bu tür iddiaların arkasında yatan sebeplerin neler olabileceği gibi hususlar tüm veçheleriyle ortaya konulup tartışılmalıdır.

Bu itibarla, tasavvuf literatürüne İbnü’l-Arabî tarafından sokulmuş olan “kutsal insan-ı kâmil” anlayışına karşı son derece dikkatli ve ihtiyatlı yaklaşılması gerekmektedir.

vakıf, yine Hakk’ın müsaadesi ölçüsünde varlıkta tasarruf sahibidir. İnsan- kâmil vasfını insanlık tarihinde en üst düzeyde temsil eden şahsiyet ise Hz. Muhammed (s.av.), dir. O, Hakk’ın kâmilin tecelli ettiği bir ayna mesabesindedir. Ondan sonra derece itibarıyla diğer peygamberler, sonra da veli zatlar gelir. Bu bakımdan Hz. Peygamber’in gerçek varisleri de velilerdir.” Türer, *agm*, s. 14.

35 Levent, *Tebliğ Metni*, s. 18-19.

36 Mevlânâ Celaleddin Rûmî, *Mesnevi*, Trc.: Şefik Can, İstanbul 2012, II, 320-321.

37 İslam âlimleri, peygamberlerin nübüvvetten önce ve sonra küfür ve şirkten, benzer şekilde kasten veya sehven “yüz kızartıcı günah” işlemekten korundukları görüşündedirler. Çoğunluğa göre ise peygamberler yüz kızartıcı olmayan bazı günahları “unutarak veya yanılarak” işleyebilir. Ancak onlar, günaha ısrar etmez, gerçeği anladıklarında derhal tövbe eder ve hatalarından vazgeçerler. Görüldüğü üzere peygamberler bile tebliğ ettikleri hususlar haricinde yanlış hata işleyebiliyorlarsa, (el-Bakara, 2/35-37; el-Enfâl, 8/67-68; Hûd, 11/45-47; Yûsuf, 12/23-24; el-Kasas, 28/15) hatadan ve günahattan korunmuş hiçbir kimsenin olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla Sahâbe, Tâbiün nesli, âlimler, sâlihler ve veliler de günah işleyebilir ve yanlış olabilir. Şeyhini/mürşidini “mâsum, günah işlemez, yanlışmaz, yaptığı ve söylediği tartışılmaz, Kur’an ve Sünnet ölçüsüne vurulamaz” diye bilen ve inanan bir kimsenin büyük bir yanlış/sapkınlık içinde olduğu ifade edilebilir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bulut, Mehmet, “İsmet”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 134-136.

38 İbnü’l-Arabî, nebilere has olan korunmuşluk sıfatını “veli”lere de atfetmektedir. Bkz. Bulut, “İsmet”, XXIII, 136.

dir.³⁹ Bu kavramı desteklemek amacıyla ayet⁴⁰ ve hadislerin⁴¹ zorlama yorumlara tâbi tutulmasının yahut uydurma rivayetlere dayanılarak Kur'an ve Sünnet'in kastetmediği sonuçlara ulaşılmasının doğru olmayacağı kanaatindeyiz.⁴² Zira "kutsal insan-ı kâmil"e körü körüne itaatı telkin eden, akıl ve iradeyi devre dışı bırakan, şeyhinden her duyduğuna hemen inanan ve gereğini sorgusuz sualsiz yerine getiren bireyler yetiştirilmesinin önünü açan bu tür bir "insan-ı kâmil anlayışı"nın isabetli olmadığını düşünmekteyiz. Çünkü Kur'an'da zikredilen veli kulların veya müttakilerin vasıflarının, sonradan ortaya atılmış böyle bir nazariyeye dayanak yapılması ve bunların "insanlara önder olacak insan-ı kâmilin özellikleriymiş gibi sunulması" doğru değildir.⁴³ Elbette bu özellikler her kâmil müminde bulunmalıdır. Ancak bunlar sadece "kutsal insan-ı kâmil"in özellikleri değildir. Dolayısıyla söz konusu ayetlerin zorlama yorumlarla böyle bir nazariyeye payanda yapılması şık ve uygun düşmemektedir.

Öte yandan, kaynağı meçhul, zayıf veya mevzû hadislerin üzerine bir takım hükümler bina edilmesi ve bu tür rivayetlerin "günümüzde yapılan ilmi çalışmalarda bile sahih hadislermiş gibi kullanılıyor ve itibar görüyor olması" da uygun olmasa gerekir. Çünkü Hz. Peygamber ilmi, sağlıklı tefekkürü ve hakikati aramayı teşvik etmiş, araştıran,

39 İbnü'l-Arabî'nin "insan-ı kâmil" anlayışı ile ilgili bkz. Levent, Tebliğ Metni, s. 5-6. Ayrıca bkz. Nicholson, Reynold Alleyne, "İnsan-ı Kâmil", *İA*, MEB Yay., Eskişehir, 1997, V/II, 1008-1009; Aydın, Mehmet S., "İnsân-ı Kâmil", *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 330-331. Çelik, İsa, *Tasavvuf Düşüncesinde İnsân-ı Kâmil*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2010.

40 Levent, Tebliğ Metni, s. 3-4. Bu ayetlerden bazıları şunlardır: el-Bakara, 2/30, 31; el-İsrâ, 17/70; el-Kehf, 18/65; el-Enbiyâ, 21/107; el-Ahzâb, 33/21, 72; el-Câsiye, 45/13; et-Tîn, 95/4.

41 Levent, Tebliğ Metni, s. 4.

42 Nitekim günümüz İslâm Felsefesi araştırmacılarından Mahmut Kaya, İbnü'l-Arabî'nin naslar üzerinde yaptığı zorlama yorumlarla ilgili şunları kaydetmiştir: "İslâm dünyasında felsefî tasavvufun başlıca temsilcilerinden olan İbnü'l-Arabî'nin, ortaya atıldığı zamandan itibaren yoğun tartışmalara konu olan vahdet-i vücûd doktrinini temellendirirken naslar üzerinde yaptığı ve çeşitli spekülasyonlara yol açan te'villeri, Yaratan ile yaratılan arasındaki kesin ayrımı ortadan kaldıran yaklaşımları, Hz. Peygamber'e beşer üstü bir mahiyet tanınması, Şii-İsmâîliler'den aldığı bazı ilkelerin yanında eski Mısır, Yunan ve Hint kültüründen gelen kavram ve problemleri tasavvufa taşıması, nihayet sisteminin bütünü itibarıyla dinler ve inanışlar arasında âdeta fark gözetmeyerek dinler üstü bir dini savunduğu izlenimi uyandıran hoşgörüsü gibi sebeplerle İslâm düşünce tarihinde en çok tartışılan, lehinde ve aleyhinde en fazla fetvâ verilen bir düşünür olmuştur." Daha fazla ayrıntı ve örnek için bkz. Kaya, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", XX, 520.

43 İbnü'l-Arabî, "Hakikat-i Muhammediyye" kavramı başta olma üzere felsefesinin temelini oluşturan birçok kavramı "içeriğini değiştirmek suretiyle" kendi sistemi içinde "başarıyla" kullanmıştır. Konu ile alakalı bir tespit için bkz. Kaya, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", XX, 520-521. Kanaatimizce İbnü'l-Arabî, "insan-ı kâmil" kavramının da içeriğini benzer şekilde değiştirmiş, istediği hedefe ulaşmak için kavrama farklı anlamlar yüklemiş ve insanları etkilemekte de oldukça başarılı olmuştur. Ne acıdır ki günümüzde de hala bu sakat anlayışı sahiplenen ve düşünmeden savunanlar bulunmaktadır.

sorgulayan ve Kur'an-Sünnet bütünlüğü içinde kendi reyî ile karar verebilen Muaz b. Cebel gibi Sahâbîlerini övmüş ve ashabına böyle kâmil müminler yetiştirmelerini tavsiye etmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu bu Sahih Sünnet'in yeniden ihya edilmesi gerekmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, Yemen'e vali tayin ederken Muaz b. Cebel'e; "Sana bir mesele geldiğinde ne ile hükmedeceksin?" diye sormuş o da; 'Allah'ın Kitabı ile' demiştir. Hz. Peygamber; 'Ya onda bulamazsan?' deyince Muaz; 'Rasûlü'nün Sünnet'iyle' cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber; 'Ya onda da bulamazsan?' deyince Muaz b. Cebel: 'Kendi reyimle ictihâd eder, elimden gelen gayreti sarf ederim' demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: 'Allah'a hamdolsun ki, Rasûlü'nün elçisini, O'nun hoşnut kılacağı usul ve anlayışa muvaffak kılmıştır!'"⁴⁴ buyurmuşlardır.

6. İbnü'l-Arabî; "Halife olmayı hak edemeyen kişinin insanlık mertebesini hak edemeyeceğini, böyle birinin hayvan olarak kalacağını ve bu kişinin halife-insan değil, hayvan-insan olacağını"⁴⁵ söylemiştir. Tebliğde bu görüşe yer verilmiş, ancak herhangi bir değerlendirmede bulunulmamıştır. Elbette tüm insanlar Allah katında değerli ve eşittir; her birisi halife olma potansiyelini içinde taşımaktadır. Kemal mertebesine ulaşma açısından ise hepsi eşit değildir. Nitekim kendisine bahşedilen fitratı/ruhu/kalbi/nefsi geliştirmeyerek onu taşıtıranların/köreltenlerin ve şeytanın vesveselerine teslim edenlerin hayvandan daha aşağı olacakları Kur'an'ın bir ifadesidir.⁴⁶

Burada şu hususa özellikle vurgu yapılmalıdır: Dünyada yaşayan belli kişilerin -"insan-ı kâmil"in/velinin/mürşidin- değil, her bir bireyin "halife olmak" gibi bir sorumluluğu, yani "Allah'ın dinini en güzel şekilde temsil, tebliğ ve yeryüzünde adâleti tesis etmek görevi"⁴⁷ vardır. Bu sorumluluğun gereğini yerine getirmeyen ve tüm dünyaya örnek/şâhit bir İslam toplumu ortaya koymak için gayret göstermeyenlerin mesul olacakları Kur'an'da haber verilmektedir.⁴⁸ Dolayısıyla her bir ferdin "insan-ı kâmil" olmaya çalışması gerektiğine vurgu yapmak yerine, Hz. Peygamber'in manevî şahsiyetini temsil ettiğini iddia eden "olağanüstü yetkilerle donatılmış kutsal bir insan-ı kâmile" tâbi olun-

44 Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as, (ö. 275/888), *Sünenü Ebi Dâvud*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 23/Akdiye, 11 (IV, 18-19); Tirmizî, 13/Ahkâm, 3 (III, 616, 617). Sahabe, Hz. Peygamber'in bu Sünnet'ini devam ettirmiştir. Sahabe'nin bazı rivayetleri tashih ederken Kur'an-ı Kerim'e yahut akla müracaatıyla ilgili örnekler için bkz. Ünal, İsmail Hakkı, "Hadisleri Değerlendirmede Akılcı Yaklaşım", *Hadisin Dünyâ Bugünü ve Geleceği Sempozyumu*, Samsun, 1994, s. 139-141. Ayrıca bkz. Erul, Bünyamin, *Örnek Bir Lider Hz. Peygamber*, (Rasûl-Sahâbe İlişkisine Farklı Bir Bakış), Ankara, 2002, s. 104-122.

45 Levent, Tebliğ Metni, s. 5.

46 el-A'râf, 7/179; el-Furkân, 25/44.

47 el-Bakara, 2/30; el-Enâm, 6/165; el-Fâtır, 35/39.

48 el-Bakara, 2/143; en-Nisâ, 4/41; el-Hac, 22/78; el-Ahzâb, 33/45; ez-Zümer, 39/69.

ması gerektiğini savunmak kanaatimizce uygun değildir. Zira Kur'an, tüm müminlere çok önemli görevler yüklemektedir.

Nitekim Kur'an'ın kastettiği "evliyaullah"ın/Allah dostlarının en önemli vasıfları imana erdikten sonra her zaman ve her yerde Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmeleri⁴⁹ ve âhiretin varlığına bütün kalpleriyle inanmalarıdır.⁵⁰ Yüce Allah'a yakın olan bu takvâ sahipleri, hem bu dünyada hem de âhirette büyük müjdelere nail olacaklardır.⁵¹ Nitekim bu evliyaullah, her zaman dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koyarlar.⁵² Allah'a ve Rasûlüne itaat ederler;⁵³ serveti ve malı kendisi için ne kadar kıymetli olursa olsun akrabaya, yetimlere, ihtiyaç sahiplerine, yolda kalmışlara, maddî-manevî yardıma muhtaç olanlara, kölelik zincirlerinden kurtulmak isteyenlere harcarlar; namazlarında devamlı, dikkatli ve duyarlıdır. Zekâtı verir ve sözlerinde dururlar.⁵⁴ Felâket, zorluk ve sıkıntı anında sabrederler;⁵⁵ Allah'a karşı verdikleri sözlerini tutarlar;⁵⁶ Kur'an'ı bütün kalpleriyle tasdik ederler;⁵⁷ bolluk ve darlık anında Allah yolunda infak ederler.⁵⁸ Öfkelerini yenerler, insanları affederler. İyilik yaparlar, utanç verici bir iş yaptıkları ve kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı anar ve günahlarının affı için yalvarırlar, bile bile hatada ısrar etmezler.⁵⁹ Malları ve canlarıyla Allah yolunda üstün bir mücadele ortaya koyarlar.⁶⁰

Görüldüğü üzere Kur'an'da bahsedilen söz konusu vasıflara her bir müminin sahip olması gerekmektedir. Bunlar sadece belli bir kesimin sorumluluğunda değildir.⁶¹ Çünkü

49 el-Enfâl, 8/34.

50 el-Bakara, 2/3-4.

51 Yûnus, 10/62-64.

52 el-Mâide, 5/93.

53 en-Nûr, 24/52. Ayrıca bkz. el-A'râf, 7/156-157.

54 el-Âl-i İmrân, 3/76; et-Tevbe, 9/4.

55 Yûsuf, 12/90.

56 el-Bakara, 2/177.

57 ez-Zümer, 39/33.

58 el-Bakara, 2/274.

59 el-Âl-i İmrân, 3/134-135.

60 et-Tevbe, 9/44, 123.

61 Nitekim Abdülkerîm el-Cîlî, gerçek anlamda "insan-ı kâmil"i Hz. Muhammed olduğunu, diğer bütün "insan-ı kâmil"lerin de Hz. Peygamber'in "vekili" olduğunu iddia etmiştir. Kanaatimizce el-Cîlî, sırf bu "vekil" düşüncesini temellendirebilmek için olsa gerek "el-İnsânü'l-kâmil fî ma'rife-ti'l-evâhir ve'l-evâ'il" adlı eserini yazmış, eserin özü dediği altmışıncı bölümü sırf bu konuya ayırmış, diğer bütün bölümlerin de bu bölümün bir şerhi olduğunu bizzat kendisi ifade etmiştir. Ayrıntılar için bkz. Öngören, Reşat, "el-İnsânü'l-Kâmil", DİA, İstanbul, 2000, XXII, 332. Diğer taraftan

Kur'an, müminleri hayatın içinde aktif özne olmaya davet etmektedir.⁶² Dolayısıyla Yüce Allah'ın yeryüzündeki halifesi olmak için yapılması gerekenler bellidir. Zira Yüce Allah, kendisine karşı sorumluluk bilinci duyanlara yakın olduğunu belirtmekte⁶³ ve kendisine yakın olanları karanlıklardan aydınlığa çıkaracağını⁶⁴ vaat etmektedir.

7. Tebliğde, "aşırı derecede yüceltilmiş ve örnek alınamaz konuma yükseltilmiş peygamber tasavvuruna" işaret edilmiş,⁶⁵ "Hz. Peygamber'in vefatından sonra kıyamete kadar onun manevî şahsiyetini temsil edecek "insan-ı kâmil"ler olduğu"⁶⁶ düşüncesi işlenmiştir. Kanaatimizce bu düşünce yukarıda da ifade edildiği üzere istismara açıktır. Çünkü bu nazariyenin arkasına sığınan ve kendisinin "insan-ı kâmil/mürşid-i kâmil" olduğunu söyleyen, kendisine bir takım kutsiyetler atfeden kimseler çıkmış ve Hz. Peygamber'in manevî şahsiyetini temsil ettiklerini iddia ederek Müslümanları yanıltabilmişlerdir. Ortaya atılan böyle bir nazariye,⁶⁷ sahte velilerin elini güçlendirmiş, kendisine olağanüstü yetki ve sıfatlar yükleyen ve Hz. Peygamber ile sürekli istişare halinde olduğunu söyleyen bu gibi kimseler, Müslümanların bir kısmını otoriteleri altına almayı başarmış, istedikleri şekilde yönlendirmiş ve şahsî çıkarlarına alet edebilmişlerdir. Ayrıca böyle bir anlayış, İslam toplumlarında birçok problemin doğmasına ve devamına neden olmuştur.⁶⁸ İlk dönem zühd hareketinde olmayan bu tür düşünceler, islami hayata olumlu anlamda katkılar sağlamak bir yana, var olan problemleri iyice derinleştirmiş

Abdülkerim el-Cili, "insan-ı kâmil" in en mükemmel örneği Hz. Muhammed'den sonra "gavs" ve "kutub"ların geldiğini, diğer insanların ruhlarının ise bu "insan-ı kâmil"de tecelli eden ilâhî sıfat ve kudretlerin birer kopyası/nüşhası olduğunu söylemiş ve "asl"a nispetleri ve bağlılıkları ölçüsünde kâmil insan olduklarını ifade etmiştir. Bkz. Şahinoğlu, M. Nazif, "Abdülkerim el-Cili", *DİA*, İstanbul, 1988, I, 250. Görüldüğü üzere el-Cili, üstadı İbnü'l-Arabî gibi insanları "kutsal insan-ı kâmil"e tâbi ve bağımlı ("bağlı" değil "bağımlı") olmaya çağırmıştır. Onun insanları doğrudan İslâm'ın kurallarına uymaya, Hz. Peygamber'in Sahih Sünnet'ine ittibâya davet etmek yerine "kutsal insan-ı kâmile/gavs/kutub"a tâbi olmaya çağırması, bu "asl"a nispetleri ve bağlılıkları ölçüsünde kâmil insan olacaklarını söylemesi oldukça manidar ve düşündürücüdür.

62 Muhammed, 47/4, 7. Ayrıca bkz. et-Tevbe, 9/14; el-Ankebût, 29/46.

63 el-Câsiye, 45/19. Ayrıca bkz. el-Âl-i İmrân, 3/68; el-Mâide, 5/55; el-Arâf, 7/196; el-Hac, 22/78.

64 el-Bakara, 2/257.

65 Levent, Tebliğ Metni, s. 9.

66 Levent, Tebliğ Metni, s. 9-10.

67 İbnü'l-Arabî'nin Hz. Peygamber'i aşırı derecede idealize edip, onu beşer üstü bir varlık sayma hatasına düşenlere zengin bir malzeme bıraktığı ile ilgili tespit için bkz. Kaya, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", XX, 522.

68 Benzeri anlayışların bireysel ve toplumsal hayata olumsuz etkileri konusunda yapılmış bir çalışma için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, "Envârul-Âşikin'de Geçen Bazı Fiten Hadislerinin Bireysel ve Toplumsal Hayata Etkileri Üzerine", *Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kars, 2013 Sonbahar, Sayı: 12, s. 127-162.

ve içinden çıkılmaz hâle sokmuştur. Nitekim hicrî III. asırda Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) ile başlayan tasavvufun tefekkür boyutunun İbnü'l-Arabî ve onun çizgisini takip eden sûfiler tarafından “felsefî bir sistem” haline dönüştürüldüğü genel olarak paylaşılan bir tespittir. İbnü'l-Arabî’de çizgisini bulan bu tür bir tasavvuf anlayışı ile ilk dönem zühhd anlayışının birbirinden oldukça farklı şeyler olduğu görülmektedir.⁶⁹ Dolayısıyla bu tür farklı tasavvuf anlayışlarının çok iyi bir şekilde incelenmesi, mevcut kayma veya sapmaların tahlil edilerek bunun ümmet ile paylaşılması bir görev olarak sahanın ilgililerini/İslam âlimlerini beklemektedir.

8. Tebliğde “Nefsini bilen Rabbini bilir.” sözü hadis olarak sunulmuştur.⁷⁰ Oysa bu söz bir hadis değil, kelâm-ı kibaradır. Suyûtî, (ö. 911/1505) hadis âlimlerinin tespitlerinden yola çıkarak bu sözün hadis olmadığını, ancak manasının doğru olduğunu ifade etmiştir.⁷¹ Günümüz tasavvuf araştırmacılarından Uludağ, “Ebû Saîd el-Harrâz’ın (ö. 277/890); “Nefsinde olanı bilmeyen Rabbini nasıl bilebilir?” sözünün daha sonra “Nefsini bilen Rabbini bilir” şeklinde tasavvufî bir vecizeye dönüştüğünü ve zamanla hadis olarak literatüre geçtiğini kaydetmiştir.⁷² Mezkûr rivayetle ilgili günümüz hadis araştırmacılarından Ahmet Yıldırım, Muhittin Uysal ve Yusuf Açıknel’in çalışmaları vardır. Yıldırım, bu sözün manası doğru olsa bile Hz. Peygamber’e ait olmadığını söylemiş,⁷³ Uysal da bu kanaate katılmıştır.⁷⁴ Açıknel ise mezkûr sözün hadis değil, kelâm-ı kibar olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵

Bu itibarla, tasavvufla ilgilenen kimselerin hadisçilerin uzun uğraşlar sonucu ortaya koydukları tespitlerinden faydalanmaları gerekmektedir. Zira böyle bir işbirliği (inter-disipliner bir yaklaşım), söz konusu rivayetlere dayanan bazı yanlış anlayışlardan/nazariyelerden uzaklaşılmasına ve uzun vadede hayırlı neticelere ulaşılmasına katkı sağlayabilir. Elbette bu sözün manasının doğru ve yerinde, sûfilerin yaptıkları yorumların büyük bir kısmının da mâkul olduğu ve İslam düşüncesine zenginlik kattığı söylenebilir. Ancak

69 Uysal, *a.g.e.*, s. 411. Şehâbeddin es-Sühreverdi, İbnü'l-Arabî ve İbn Seb'in gibi sûfî filozoflar kanalıyla tasavvuf “felsefî bir görünüm” kazanmıştır. Bunlar, kendi tasavvufî zevk ve eğilimlerini akli düşünceyle mezcedip, İslâm'ın yanı sıra yabancı felsefe ve kültürlerden aldıkları birçok motifi daha ziyade sembolik bir dille işleyerek “felsefî bir tasavvuf” kurmuşlardır. Bkz. Kaya, “İbnü'l-Arabî, Muhyiddin”, XX, 520.

70 Levent, Tebliğ Metni, s. 14.

71 Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, (ö. 911/1505), *el-Ĥâvî li'l-Fetâvâ*, (I-II), Dâru'l-Kitab el-Arabî, Beyrut, ts., II, 451-452.

72 Uludağ, Süleyman, “Ma'rifet-i Nefs”, *DİA*, Ankara, 2003, XXVIII, 57.

73 Yıldırım, *a.g.e.*, s. 229-230.

74 Uysal, *a.g.e.*, s. 326-328.

75 Açıknel, Yusuf, “Nefsini Bilen Rabb'ini Bilir” Hadis mi?, Kelâm-ı Kibar mı?, *SDÜİFD*, Isparta, 1998, Sayı: 5, s. 173-200. Bu rivayetle ilgili yapılmış bir başka çalışma için bkz. Bardakçı, *a.g.m.*, s. 56-58.

bütün bunlara rağmen yapılması gereken, “bu sözün Hz. Peygamber’e isnad edilmeden nakledilmesi” gerektiğidir. Bu bakımdan, mezkûr sözü naklederken, yorumlarken, değer atfederken Hz. Peygamber’e ait olmadığı bilinciyle hareket etmek daha doğru olsa gerektir. Kaldı ki bu durum, mezkûr sözün birçok hakikati ihtiva eden doğru bir söz olmadığı anlamına da gelmemektedir.⁷⁶

9. Tebliğde “seyr-ü sülûk denilen nefsi tezkiye süreci” açıklanırken, nefsin mertebeleri olduğu iddia edilen “nefs-i emmâre”, “nefs-i levvâme”, “nefs-i mülhime”, “nefs-i mutmainne”, “nefs-i râziye”, “nefs-i marziyye” ve “nefs-i kâmile”den söz edilmiş,⁷⁷ ancak konuyla ilgili karşıt görüş ve düşüncelere hiç yer verilmemiştir.

Nitekim “Ey itminana ermiş nefis! Dön Rabbine, sen O’ndan razı, O da senden razı olarak”⁷⁸ ayetinde geçen nefis kelimesinin “ruh” anlamında kullanıldığı ifade edilmekle beraber bu görüşe katılmayanlar da vardır. Onlar, Kur’an’da geçen “nefis” kavramının “ruh” olarak yorumlanmasının Kur’an’ın terminolojik bütünlüğüyle bağdaşmayacağını, Kur’an terminolojisinde “nefis” ile “ruh” kelimelerinin birbirinden tefrik edildiğini ve bu kavramların özdeş olmadıklarını, birbirlerinin yerine kullanılmalarının ise doğru olmayacağını belirtmektedirler.⁷⁹ Onlar, itminana erdiği söylenen bu nefsin arınmayı başarmış bir nefis olmadığını, tam tersine içinde bulunduğu durumdan memnun olan ve arzularının peşinden gitmekten zevk duyan vurdumduymaz ve umursamaz kişilerin nefisleri olduğunu ifade etmektedirler. Dolayısıyla bu ayette, yeryüzünde Hakk’ın değil gücün hâkim olduğu, en temel insan haklarının çiğnendiği bir ortamda bile “zihin konforunu bozmadan gönül huzuru (itminan) ile yaşayan duyarsız kişi”lerin kastedildiği ve bunlardan tövbe ederek Rablerine dönmelerinin “yumuşak bir dille”⁸⁰ istendiği belirtilmektedir.⁸¹

76 Uysal, *ag.e.*, s. 331.

77 Levent, Tebliğ Metni, s. 17.

78 el-Fecr, 89/27.

79 İbiş, Fatih, “Kur’an Bağlamında Nefs Olgusu ve İnsanın Teo-Ontolojik Yapısı Üzerine Bir Deneme”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 2012, c. 6, Sayı: 12, s. 239-241.

80 Nitekim Yüce Allah, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn’u uyarmış, kendisinin ilâh olduğunu iddia eden Firavun’u tefekküre davet ederken yumuşak dil kullanmalarını istemiştir. (et-Tâhâ, 20/43-44) Yüce Allah’ın peygamberlerine tavsiye ettiği bu şefkat ve merhamet yüklü davranış modelinin/dilinin O’nun sünneti olduğu ifade edilebilir. Zira Yüce Allah, kendisinin “Halim/Yumuşak davranan” olduğunu haber vermektedir. (el-Bakara, 2/225, 263; el-Âl-i İmrân, 3/155). Dolayısıyla Yüce Allah, son derece nazik bir dil ve üslup içinde “zihin konforunu bozmadan gönül huzuru ile yaşayan duyarsız kimseleri” kendisine dönmeye, râzı olacağı hayırlı ameller yapmaya, salih kulları arasına girmeye ve cenneti kazanmaya davet etmektedir, denilebilir. (el-Fecr, 89/27-30).

81 Sülün, Murat, “Nefs-i Mutma’inne Ayetine Yeni Bir Yaklaşım”, *AÜİFD*, Ankara, 2009, c 50, Sayı: 1, s. 23-24.

Aynı şekilde Kur'an'da geçen "nefs-i emmâre" ifadesinin doğrudan Allah'ın bir sözünün veya hükmünün aktarımı değil "bir beşerin yaptığı hatayı itiraf" olduğu, nefsin kötülenmesinin doğru olmadığı, zira Kur'an-ı Kerim'de iki yerde nefse yemin edildiği,⁸² üzerine kasem edilen şeyin özü itibarıyla kötü olamayacağı, aksi halde Allah'ın bu yeminlerinin yersiz ve abes olarak nitelendirilebileceği, dolayısıyla yeminin, "yemin edilenin azamet ve izzetini gerektireceği", bunun ise nefsin bizatihi zemmine engel teşkil edeceği görüşünü savunanlar vardır.⁸³ Bunlar, bazı mutasavvıfların nefsi mutlaka kötü şeyleri emreden ve yaptıran bir şer kuvvet olarak görmeleri ve öyle anlatmalarının Kur'an'la taban tabana zıt olduğunu, nefsin, bedeni idare eden insanın özü olduğunu, iyi ve kötü şeyler yapma yeteneğine sahip bulunduğunu ifade etmektedirler.⁸⁴

Bu itibarla, hayır ve şer yapma kapasitesine aynı ölçüde sahip olan nefsi, kötülük yapma potansiyeline sahip olduğu gerekçesiyle suçlu ilan etmek ve onu düşman bellemek yerine, sağlam bir iradeyle onu hayırlı işler yapmaya sevk etmek gerekir. Özgür iradesini "sadrındaki şeytanın çağrıları"⁸⁵ istikametinde kullanarak nefsin kötülük yapma potansiyelini harekete geçiren insanoğlunun bizzat kendisidir. Bu nedenle, insanın nefsinin kendi dışında bir varlık olarak görüp işlediği günahları onun üzerine atması ve

82 eş-Şems, 91/7. Ayrıca bkz. el-Kıyâme, 75/3.

83 İbiş, *agm.*, s. 245.

84 Atay, Hüseyin, "Nefis," *AÜİFD*, Ankara, 1997, c. XXXVII, s. 56. Bununla beraber Atay, Bakara 54. ayette yer alan "kendinizi öldürün" ifadesinin "kötü arzularınızı öldürün" anlamına gelemeyeceğini, aksine buzağıya taptıklarına pişman olup "tevbe edenlerin, etmeyenleri öldürmesi" emri olduğunu, bu nedenle "tevbe etmeyenlerinizi öldürün, buzağıya tapanları öldürün!" şeklinde anlam verilmesinin uygun olacağını söylemekte ve Hz. Mûsa'nın devlet başkanı olarak putperestlere idam hükmü verme yetkisi olduğunu söyleyerek bu görüşünü temellendirmeye çalışmaktadır. Bkz. Atay, *agm.*, s. 57-59. Kanaatimizce Atay'ın bu görüşü oldukça zorlama bir yorum olup, Kur'an-ı Kerim'in ortaya koyduğu temel ilkelere kesinlikle aykırıdır.

85 "De ki: (Gerek görünen varlık olan) insanlardan ve (gerekse) görünmeyen varlıklardan (olup da) insanların sadırlarında/göğüslerinde (sürekli) onlara (kötü düşünceler) fısıldayan sinsi ayartıcının (insanın nefsinin kodlanmış takvâ programına değil de, fücür yazılımına uygun hareket etmesini isteyen çok iyi gizlenmiş şeytânî sesin) şerrinden (bitip tükenmek bilmeyen tuzaklarından, hile ve desiselerinden, süslü yalanlarından, yanlış yönlendirmelerinden, dürtüklemelerinden ve kıskırtmalarından) insanların Rabbine, insanların Melikine, insanların İlahına sığınırım." Bkz. en-Nâs, 114/1-6. Kanaatimizce insanı kandırmaya ve ayartmaya çalışan, bunun için de sürekli ilginç öneri ve tekliflerde bulunan, yanlışlarını süslü ve haklı gösteren ve insanın apaçık düşmanı olduğu Kur'an'da haber verilen şeytan/vesvâsî'l-hannâs, insanın dışında başka bir yerde değil, bizzat her insanın kendi sadrında/göğsünde olmalıdır. Zira bu sûrede buna dair işaretlere rastlamamız mümkündür.

Hız. Yüsuf'a tecavüze yeltenen kadının yaptığı gibi⁸⁶ onu "günah keçisi ilan etmesi" doğru değildir.

Özetle nefis, insanoğlunun düşmanı değildir. Nefis, bizzat insanın içinde işlenmeye kabil bir cevher ve değerli bir hazinedir. Zira Yüce Allah tarafından nefse yemin edilmiş,⁸⁷ ona takvâ ve fücûr programları yüklenmiş,⁸⁸ imtihanın tabii bir sonucu olarak onun geliştirilmesi (tezkiye) veya karbonlaştırılması (tedsiye) insanın özgür iradesine bırakılmıştır.⁸⁹ Dolayısıyla Hz. Âdem'den beri insanoğlunun baş düşmanı, göremediği ama varlığını içinde hissettiği, sesini duyduğu "vesvâsi'l-hannâs" olan şeytandır. Bu "sinsi ayartıcının" "nefis"le karıştırılması ve onun yerine nefsin düşman belenmesi doğru değildir. Zira böyle bir karışıklık, Kur'an ve Sünnet'in doğru anlaşılması ve yorumlanmasını zorlaştırmakta, insanların "yanlış şeytan ve nefis anlayışları"na sürüklenmelerine neden olmaktadır.⁹⁰

10. Tebliğde İbnü'l-Arabî'nin görüşleri nakledilirken; "Âlemde bu anlamda insandan başka varlık yoktur ve insan bu özelliğiyle diğer varlıklardan ayrılmaktadır. Bu özelliği sebebiyledir ki, âlem insanın emrine amade kılınmış ve insana da âlemde tasarrufta bulunabilme yetkisi verilmiştir."⁹¹ denilmekte; akıllı ve sorumlu varlık olarak sadece insan tanıtılmakta,⁹² ancak imtihana tabi tutulan diğer akıllı ve sorumlu varlık olan "cin"e hiç temas edilmemektedir. Oysa Yüce Allah; "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."⁹³ buyurmaktadır. Bu ayetin görmezlikten gelinerek sırf insanların ön plana çıkartılması ve âlemde tasarrufta bulunma yetkisinin sadece insana özgü kılınması doğru değildir. Çünkü mezkûr ayet yaratılan evrende insanların yalnız olmadıklarını haber vermektedir. Dolayısıyla cinler de imtihan olmaktadır ve bazı görüşler ortaya atılırken onların dışlanmaması/yok sayılmaması gerekir. Elbette bu dünyada yaşayan insanlar olduğu için insanların ön plana çıkartıldığı söylenebilir. Ancak Kur'an'da cinlerden de bahsedilmesinin bir anlamı olmalıdır. Dolayısıyla bu

86 "Kralın/vezirin hanımı şöyle dedi: "Nefsini temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, Rabbimin merhamet ettiği durumlar hariç, olanca gücüyle kötülüğü emreder. Ama Rabbim, affedicidir; merhamet sahibidir." Yüsuf, 12/53.

87 eş-Şems, 91/7.

88 eş-Şems, 91/8.

89 eş-Şems, 91/9-10.

90 Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Nefsi Tezkiye Metodu", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey, Volume 9/2 Winter 2014, p. 1335-1359.

91 Levent, Tebliğ Metni, s. 16.

92 Levent, Tebliğ Metni, s. 11-14.

93 ez-Zâriyât, 51/56.

kâinat sadece insanlar için değil, cinler için de yaratılmıştır. Kur'an'da cinlerden de bahsedilmekte,⁹⁴ onlara da elçiler gönderildiği bildirilmekte, cehennemini onu hak eden cinler ve insanlarla doldurulacağı haber verilmektedir.⁹⁵ Kur'an-ı Kerim, eğer cinlerden bahsediyorsa bizim de düşüncelerimizi bu ayetlere göre şekillendirmemiz ve kâinatın sadece insanlar için yaratıldığını, tasarruf yetkisinin sadece insana mahsus kılındığını söyleyerek bir takım mesnetsiz iddialarda bulunmaktan kaçınmamız gerekir. Zira ateşten yaratılan, akıl, idrak, şuur ve irade gücüne sahip cinleri yok sayarak bazı fikirler ortaya atmak isabetli değildir. Kaldı ki Kur'an-ı Kerim, insanlardan da üstün bazı varlıkların olduğunu zaten haber vermektedir.⁹⁶ Bu nedenle tüm bu gerçeklerin göz ardı edilmeden meselenin analiz edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla mezkûr “kutsal insan-ı kâmil” nazariyesi bir de bu açıdan değerlendirildiğinde söz konusu anlayışın yara aldığı sonucuna ulaşılabilir. Zira bir binanın taşıyıcı kolonları çürükse o binanın en kısa sürede yıkılacağı malumdur. Aynı şekilde bir nazariyenin dayandığı temellerden bazıları asılsız, mesnetsiz, hayali ve uydurma ise o nazariyenin uzun vadede çökeceği muhakkaktır.

Sonuç olarak, İbnü'l-Arabî'nin sistemleştirdiği “kutsal insan-ı kâmil” anlayışının herhangi bir eleştiriye tâbi tutulmaksızın aynen alınıp aktarılması ve bu zamana kadar ortaya çıkmış problemlerin görmezlikten gelinmesi kanaatimizce doğru değildir. Söz konusu nazariyenin farklı kültürlerde değişik versiyonlarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir anlayışı Kur'an-ı Kerim'den destekleyecek tek bir ayetin olmadığı, temellendirmede kullanılan hadislerin büyük bir kısmının ise zayıf ve uydurma olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tasavvufi düşünceye yabancı din ve felsefelerden geçmiş söz konusu nazariyeye karşı son derece dikkatli ve temkinli olunması gerekmektedir.

94 Cinlerle ilgili bir değerlendirme için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, “Envârü'l-Âşikin”de Bulunan Bazı Hadislerin Müslümanların Dini Anlayışlarına Etkileri Üzerine”, *AÜİFD*, Erzurum 2013, Sayı: 39, s. 167-172.

95 el-Enâm, 6/130; el-A'râf, 7/38, 179; Hûd, 11/119; es-Secde, 32/13; el-Fussilet, 41/25; el-Ahkâf, 46/18.

96 “Andolsun biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.” el-İsrâ, 17/70. Bu ayetten anlaşılmaktadır ki insanlardan da üstün olan akıl ve irade sahibi, ruh taşıyan başka canlı varlıklar (mesela bazı büyük mukarreb melekler veya insan türünden olmayan başka akıl sahibi yaratılmış canlı varlıklar) vardır. Dolayısıyla insanoğlunun kendisini “mahlûkâtın en şerefli” olarak görmesi, haksız şekilde övünmesi bu ayetin açık hükmüne aykırıdır. Zira ondan da şerefli başka canlıların olduğunu bu ayet-i kerime açıkça haber vermektedir. Bu itibarla insanoğlu, tüm yaratılmışların “en üstünü ve biriciği” değildir. İnsanoğlu sadece yaratılmışların “birçoğundan” üstün kılınmıştır. Sonuç itibarıyla, bazı İslâm âlimlerinin bir takım iddialar/nazariyeler ortaya atarlarken mezkûr ayeti görmezlikten gelmeleri, yanlış sonuçlara ulaşmalarına neden olmaktadır, denilebilir. Bkz. İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal-Tefsir*, Düşün Yay., İstanbul, 2012, s. 544, 3 nolu dipnot.

“Hakikat-i Muhammediyye” ve “Nûr-ı Muhammedi” telakkilerinin peygamber sevgisinde ölçünün kaçırıldığı, Hz. Peygamber’in beşerî kimliğinin göz ardı edildiği, İslam’ın özüne ve ruhuna ciddi anlamda zararların verildiği ütopyik yaklaşımlar olduğu söylenebilir. Peygamber sevgisini aşlamak amacıyla Hz. Muhammed’in beşer üstü seviyelere çıkartılıp bu tür mübalağalı ifadelerle insanlığa tanıtılmasına, bütün bunlar yapılırken sahih olmayan rivayetlere başvurulmasına, farklı din ve kültürlerle ait kıssa ve haberlerin “hadis” diye sunulmasına ihtiyaç olmadığı ifade edilebilir. Kaldı ki insanlığın kültürel mirası olan efsane ve mitolojiyi “hadis” diye kutsallaştırmadan “aslı haliyle aktarmak” daha doğru ve faydalı olmalıdır. Bütün bu nazariyelerin “ayet ve hadislerin gücüyle kutsallaştırılan dinî birer motifmiş gibi takdim edilmesinin” İslam’a ve inananlara büyük zararlar verdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu nazariyeleri din diye algılayan bazıları; “Din hurafedir, din afyondur, din ilerlemeye engeldir, din evvelkilerin masalıdır, din ortaçağ karanlığıdır, din dogmadır” diyerek dinden uzaklaşabilmektedir. Aynı şekilde oryantalistler de bütün bunları din kabul ederek haksız bir şekilde İslam’ı eleştirmekte ve insanlığın İslam ile buluşmasının önüne bir takım engeller çıkartabilmektedir.⁹⁷ Dolaısıyla, artık bu tür nazariyelerin “ayet ve hadislerle desteklenen kutsal dinî argümanlar” olmadığına, bazı mutasavvıfların üretip zenginleştirdiği, eski kültürlerin etkisiyle oluşan sübjektif ve indî mütalaalar olduğunun⁹⁸ gelecek nesillere anlatılması gerekmektedir.

Kısaca, ciddi dayanaklardan yoksun, zanna, varsayıma ve hayâle⁹⁹ dayalı mezkûr nazariyelere sahip çıkıp bunları savunmak yerine, Kur’an ve Sünnet’in insanlığın her türlü dinî ihtiyacını karşılamaya yetecek içerik ve zenginliğe sahip iki temel kaynak olduğuna vurgu yapmak ve bunlardan faydalanılması gerektiğini söylemek daha doğru olsa gerektir.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Ahmet Emin Seyhan Bey’e teşekkür ediyoruz. Gerçekten dikkatli okumuş ve iyi bir değerlendirme yaptı sağ olsun. Önemli bir konu. Bu konuda kaynakları görmek, incelemek ve sonuçta güzel bir değerlendirme ortaya çıkarmak önemli, o bakımdan emeğine, sunuma teşekkür ediyoruz.

97 Arpağuş, Hatice Kelpetin, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslâm Anlayışı ve Kaynakları*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2001, s. 376-377.

98 Gnostizmin cazibesine kapılmış bir okuyucuya, İbnü'l-Arabî'nin kitaplarındaki bazı bilgilerin “İslâm ile bağdaşmadığını” anlatmanın “gerçekten çok zor bir iş” olduğuna ilişkin bir değerlendirme için bkz. Kaya, “İbnü'l-Arabî, Muhyiddin”, XX, 521. Biz de Kaya'nın bu son derece haklı ve yerinde tespitine aynen katılıyoruz.

99 İbnü'l-Arabî'nin, “aklının önüne geçen fevkalade gelişmiş bir hayal gücüne sahip olduğu” ile alakalı bir tespit için bkz. Kaya, “İbnü'l-Arabî, Muhyiddin”, XX, 521. Kaya'nın bu tespitinin de doğru ve yerinde olduğu kanaatindeyiz.

Tabii, tasavvufun bakışıyla, hadisin, fıkıhın bakışının ayrı ayrı olduğunun da bilinmesini ben de şahsen zaruri görüyorum. Tasavvuf bir insan yetiştirme metodudur, yöntemidir. Onun kendine göre algıları vardır, usulü vardır. 1000 yılı aşkın bir geleneği vardır. Bu geleneğin sürdürdüğü düşünceler vardır. Bunları vehle-i ûlada tek kâlemle yok saymak bence biraz insafsızlık olur, ama yanlışları düzetmek konusunda elbetteki bu katkıların çok anlamlı olduğunu ben şahsen düşünüyorum.

Ben de Diyanet dergisinde “insan-ı kâmil ve mümin-i kâmil” diye bir yazı yazdım. İnsan-ı kâmil konusunun ontolojik manada İbn-i Arabî’nin söylediği şekilde anlaşıldığını, öyle olması gerektiğini; mümin-i kâmilin ise farklı vasıflarda Kur’an’ın ve sünnetin bize öğrettiği vasıflardan yola çıkarak söylenmesi gerektiğini ifade etmeye çalıştım.

İbn-i Arabî ve benzerlerinin eserleri ancak erbabının okuması gereken ve erbabı okuduğu zaman kafası karışmayacak olan şeylerdir. Halkın okumasının çok fazla kıymet-i harbiyesi olmadığını, okuduklarında çok fazla bir şey alamayacaklarını düşünenlerdenim.

Ahmet Bey’e gerçekten teşekkür ediyorum emeğinden ve katkılarından dolayı.

Şimdi Prof. Dr. Ali Akdoğan hocamız bize Kâzım Bey’in tebliğiyle ilgili değerlendirmeye yapacaklar. Buyurunuz hocam.

MÜZAKERE

Prof. Dr. Ali AKDOĞAN

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Sayın başkan, kıymetli hocalarım ve değerli konuklar, öncelikle hepinizi saygılarımla selamlıyorum. Kâzım Ceylan beyin tebliğinin müzakeresi için huzurlarınızdayım.

Sayın Ceylan'ı öncelikle hem sempozyuma tebliğle katılmasından hem de bireyleşmenin/modernleşmenin alabildiğine arttığı günümüzde böyle bir konuyu seçmesinden dolayı kutluyorum. Konu tarihi geçmiş ve teması açısından güncellenerek günümüze taşınması gereken bir özellik taşımaktadır. Zira modernleşmenin küresel bir hâl aldığı günümüzde özellikle Müslümanların ahiliğe/kardeşliğe her zamankinden daha fazla ihtiyacı bulunmaktadır. Bu bağlamda konunun incelenerek zihinlere taşınması ve oradan da gündelik hayata yansması büyük önem taşımaktadır. Zira geleneğimizde tabii bu arada dinî değerlerimizde köklü öğretileri bulunan kardeşlik duygu, düşünce ve ilkelerinin bugün ciddi anlamda unutulmaya yüz tuttuğu bir gerçekliktir. İşte tam da bu noktada iman/İslam kardeşliğinin yeniden tesis edilmesi, bireysel, toplumsal, bölgesel hatta evrensel sorunların çözülmesi konusunda manidar gözükmektedir. Bu girişten sonra Ceylan'ın tebliği ile ilgili müzakeremize dönecek olursak, tebliğ iki açıdan değerlendirilebilir:

Birincisi şekil, diğeri ise muhteva açısından. Şekil açısından tebliğ her şeyden önce akademik özenden biraz yoksun gözükmektedir. Öyle ki dil kullanımı, cümle yapısı, referans verme ve gösterme açısından bazı eksiklikleri içermektedir. Örneğin, Türkçe dil kuralları açısından çok basit bir kural olan s. 1'de parantez içinde (Alplik, dayanışmacılık ve teşkilatçılık) derken hem virgül (,) hem de ve bir arada olmamalıdır. Yine s. 8'de (Ahilikte kadınların eğitimini üstlenen Anadolu Kadınlar Teşkilatı 'Bacıyan-ı Rum' mensupları Türkmen kadınlarını hem ahlaki-dinî alanda eğitmişler; hem de on-

ların mükemmel bir anne-eş olmalarını sağlamışlardır) derken eğitmişler'den sonraki noktalı virgülün (;) olmaması gerekir. Bakıldığında buna benzer örnekler yine vardır.

Cümle yapısı bakımından da metnin özenle gözden geçirilmediği görülmektedir. Örneğin, s. 5'te (Ahilerin tarih boyunca başarılı olmalarının sebebini inançlarını amele dönüştürmelerinde aranmalıdır) derken sebebini değil, sebebi şeklinde olmalıdır. Yine sayfa 5'te, (Göçebelerin ve yeni yerleşmiş Türkmenlerin sosyal ve ekonomik eğitimlerinde zaviyeler önemli fonksiyonlar yüklenmişlerdir), burada yüklenme yerine görmüşlerdir kavramı daha anlamlı gözükmektedir. Yine cümle yapısı bağlamında, konuşma dilinin yazı dilinde kullanıldığı görülmektedir. Mesela s. 5'te, (pabucu dama atılırdı); s. 8'de (ev bark sahibi) ifadeleri akademik bir tebliğde dikkat çekmektedir.

Referans verme ve gösterme açısından da bazı eksiklikler dikkat çekmektedir. Öyle ki tebliğci referans verilmesi gereken bazı bilgileri referanssız kullanmaktadır. Kaldı ki bunlar genel olarak bilinen bilgiler de değildir. Tebliğ sahibinin bu konularda derinlemesine bilgi sahibi olduğu hususu da en azından tebliğ metninden anlaşılmamaktadır. Ayrıca konunun uzmanlarının adlarının zikredilerek, onlardan referansla tırnak (“ ”) içerisinde verilenlere bile kaynak gösterilmemektedir. Örneğin s. 1'de (Fuat Köprülü'nün ifadesi ile “alimlerin, kadınların, alp-erenlerin, devlet adamlarının buluştuğu” bir fikir ve cihat ocağı olarak da önemli fonksiyonlar icra etmiştir) derken referans verilmemiştir. Buna benzer başka örnekler de bulunmaktadır. (Mesela bakınız, s. 1'de son; s. 3'te üçüncü paragraf.)

Referans gösterme açısından da dikkat çeken hususlar bulunmaktadır. Bilindiği üzere referanslar ya klasik sisteme yani metnin altında ya da Apa olarak tanımlanan metin içerisinde gösterme şeklindedir. Tebliğde görüldüğü üzere metin içerisinde (Apa) sistemi kullanılmaya çalışılmış ancak bu da usulüne uygun gösterilememiştir. Örneğin, s. 2'de (Y. Ekinci, s. 27) denilmiş ve italik yazılmıştır. Bunun doğru olanı (Ekinci, basım tarihi: 27) şeklinde olmalı ve tebliğin sonunda eserin tam künyesi verilmelidir. Tebliğ boyunca referans gösterme konusu hep bu şekilde olmuştur. (Bakınız: s. 7, üçüncü, dördüncü paragraf; s. 8, birinci ve ikinci paragraf)

Kullanılan hadislerin kaynağının da sadece (Buhari) şeklinde verilmesi bab ve numaralarının verilmemesi ayrıca dikkat çekicidir. Zira bu bir vaaz ya da konuşma dili değil, akademik bir ortamda sunulan tebliğ metnidir.

Şekil açısından dikkat çeken bir husus da başlıklandırma sistemidir. Öyle ki ana başlıktan sonra bir giriş ve üç ana alt başlık kullanılmış, bunlardan birinci ana alt başlığın altında alt başlık bulunmazken, ikinci ve üçüncü ana alt başlıkların altında alt başlıklar bulunmaktadır. Ancak ikinci ana alt başlığın alt başlıkları a), b) şeklinde devam ederken; üçüncü ana alt başlığın alt başlıkları 1), 2) şeklinde devam etmektedir. Ayrıca dikkat

çeken diğer bir husus, ikinci ana alt başlığın alt başlıklarından a, b, c, d maddeleri ahiliğin eğitim faaliyetleri olarak sıralanmış ve ana alt başlığın altında maddelenmiş, daha sonra maddeler kısaca açıklanmıştır. Bunlara ilave olarak e) maddesi ise kullanılan metotlar başlığı olarak işlenmiştir. Yani e) maddesi o başlıklarla her ne kadar örtüşse de hem işlendiği yer olarak hem de baş tarafta sıralanmamış olması dolayısıyla dikkat çekmektedir. Yani e) maddesinin ayrı bir başlık altında incelenmesi gerekmektedir.

Ayrıca tebliğ sahibinin en başta ünvan ve adının yazılı olduğu yerdeki referansın 1 olarak gösterilmesi yerine simge (örneğin *) olarak gösterilmesi ve yerinin de soyaddan sonra konulması daha uygundur. Bu bağlamda kaynakçanın da akademik bir şekilde düzenlenmesi gerekmektedir.

Muhteva açısından bakıldığında da öncelikle başlığa “bir” kelimesi eklenerek “Türk-İslam Medeniyetinde Dünyevî ve Uhrevî (Bir) Sistem Olan Ahiliğin Eğitim ve İnsan Modeli” şeklinde olması daha anlamlı olurdu. Ancak ahiliğin uhrevî bir sistem olarak da ifade edilmesi dikkat çekmektedir. Her ne kadar uhrevî hayatta da bir sistemin olduğu kabul edilse de kanaatimce sistem kelimesi daha çok dünya için kullanılmaktadır.

Diğer bir husus, Sünnet kavramının Kur’an’dan önce kullanılmasıdır. Tebliğde, (Bu bağlamda ahilik, peygamber sünnetine ve Kur’an’a dayanan ... s. 1) şeklinde kullanılmaktadır. Halbuki hem islâmî nasslarda hem de geleneğimizde Kur’an ve Sünnet şeklinde bir kullanım bulunmaktadır. Doğru olan da budur.

Birinci bölümde ahiliğin amacı ve genel hedefleri başlığı altında verilen bilgiler girişte verilebilecek türden genel bilgilerdir. Ayrıca bölüm yapmaya gerek yoktur. Yine böyle kısa bir tebliğde üç bölüm oluşturmak ve konuları çok kısa bir şekilde ele almak, asıl söylenmek istenen hedefi gözlerden uzaklaştırmaktadır.

Giriş bölümünde önce tarihi bilgi verilmiş daha sonra kelime anlamı açıklanmaya çalışılmıştır. Halbuki önce kelime ve kavramlar tanımlansa daha sonra tarihi bilgiler verilse daha anlamlı ve anlaşılır olabilirdi. Ayrıca kullanılan bazı kelimelerin bugünkü Türkçemizdeki karşılığı kullanılsa yine aynı şekilde daha anlaşılır olacaktır (Bkz: s. 4, yamaklık, makulesi).

Tebliğin konusu günümüz açısından da anlamlı olmakla beraber, konunun yeterince derinlemesine incelenip, tahlil edilmediği ve günümüzle mukayeseli bir şekilde değerlendirilemediği görülmektedir. Halbuki böyle can alıcı bir konunun tarihi kökleri daha sağlıklı bir şekilde ortaya konulup, derin tahliller yapılarak günümüzle ilişkilendirilebilirdi. Eğer böyle yapılsaydı bugün maddi imkânların kat kat arttığı bir zaman diliminde ahiliğin ne kadar da önemli bir sosyal yapı ve kurum olduğu daha iyi anlaşılır ve zihinlerde bu kurumun yeniden canlandırılma fikri oluşabilirdi.

Bugün genelde insanlık özelde Müslümanlar geçmişe göre daha iyi sosyal, kültürel, ekonomik vb. imkânlarla sahiptirler. Ancak görünen ve yaşanan o ki yardımlaşma, paylaşma ve diğerkâmlık duygu, düşünce, tutum ve davranışları geçmişe göre daha azdır. Bu noktada geçmişle mukayese edildiğinde, geçmişte imkânlar azdı, yardımlaşma çoktu; bugün imkânlar fazla dayanışma ise olabildiğine azdır. Bu gerçekliği aslında her birimiz gündelik hayatımızda görüyor ve yaşıyoruz. Eğer bugün ahilik anlamında, edep-haya, cömertlik, helal kazanç, dünya ve ahiret dengesini sağlama, nefsinin esiri olmama, iyiliği tavsiye kötülükten men etme, yiğitlik-alplik, bilgili olma, güvenilir olma vb. anlamlarda duyarlılık ve farkındalık oluşturabilirsek her geçen gün en azından İslam dünyasında ciddi anlamda bireysel ve toplumsal hatta bölgesel anlamda normalleşme emareleri görülebilir. Bu anlamda Kur'an ve Sünnet temelli İslami bilgi, sözü edilen değerlerin öncelikle zihinlerde oluşması ve oradan da hayatımıza yansması konusunda bize önemli ve anlamlı öğretiler sunmaktadır. Ne var ki söz konusu değerleri bugün tekrar okuma, doğru anlama ve hayata taşıma sorumluluğuyla karşı karşıyayız. Ahilik bağlamında kardeşliğin ve samimiyyetin oluşmasında bu değerlere her zamanki gibi büyük ihtiyacımız bulunmaktadır. O nedenle samimi duygu ve düşüncelerle yeniden değerlerimize dönmek, onları günümüze taşımak ve kendimizi değerlerimizle yenilemek ve geliştirmek durumundayız. Bu bağlamda hem kendi içimizde birlik, beraberlik ve kardeşlik duygularımızı geliştirmiş hem de diğer dünya milletlerine insanlık, medeniyet noktasında örneklik oluşturmuş oluruz, diye düşünüyorum.

Sözlerimi bitirirken tebliğ sahibini böyle önemli bir konuyu gündemimize taşımalarından dolayı tekrar kutluyor, şükranlarımı sunuyor ve hepinizi en kalbî duygularıyla selamlıyorum.

OTURUMBAŞKANI- Evet, Ali Akdoğan hocamıza teşekkür ediyoruz. Gerçekten tebliğ üzerinde çalışmış ve güzel bir değerlendirme çıkardı, sağ olsunlar.

Son müzakerecimiz Cenksu Üçer hocamız. Cenksu Bey benim yerim dar, benim yerimi genişletin, ben tebliğimi orada sunayım dedi. Biz yerini genişlettik, ama o da zamanını biraz daraltırsa çok mutlu olacağız.

Buyurun Cenksu Bey.

MÜZAKERE

Doç. Dr. Cenksu ÜÇER

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Sayın Başkan, değerli tebliğci hocalarım, kıymetli katılımcılar ve misafirler,
Hepinize selam ve hürmetlerimi arz ediyorum.

Öncelikle bildiriye hazırlayan kıymetli hocalarımıza emeklerinden dolayı teşekkür ediyorum. Ayrıca “Alevî Bektâşî Kaynaklarında İnsan Yetiştirme Modeli” adlı bu bildiride iki ayrı akademik alanda çalışmalarını yürüten Hocalarımızın “disiplinlerarası işbirliği” çerçevesinde ortak bir çalışmayla konuyu ortaya koymalarını önemli gördüğümü ifade etmek istiyorum. Bildiride başlıkta ifade edilen hususun belli bir sistematik dahilinde, anlaşılır bir biçimde ve konunun çerçevesini ortaya koyacak bir tarzda işlendiğini öncelikle ifade etmek istiyorum.

Bildiride Alevîlik Bektâşîlik konusu merkeze alındığı için bu vesilesiyle Alevîlik hakkında yapılacak çalışmalarda dikkat edilmesi gereken birkaç hususla ilgili mülahazalarımı paylaşmanın yerinde olacağını düşünüyorum.

I. Bu bildiri (Başlık, 2. sayfa/ 1. paragraf ve metinde farklı yerler) dahil pek çok araştırma ve yazıda Alevî Bektâşîlik hakkında “Alevîlik-Bektâşîlik, Alevîlik/Bektâşîlik ya da Alevîlik ve Bektâşîlik” gibi farklı terkiplerin kullanıldığı görülmektedir. Öncelikle ifade edilmelidir ki, günümüzde kendilerine Alevî denilen ya da yukarıdaki terkinin kullanıldığı bütün bu gruplar için Anadolu coğrafyasında bir üst veya şemsiye kavram olarak Alevî nitelemesinin kullanılması, XIX. yy.ın ikinci yarısına ait bir gelişmedir. Bu terkinin ya da nitelemenin altında yer alan gruplar, “ana ocaklar, bunlara bağlı alt ocaklar” ve bu yapıya uyarlanmış “ana tekkeler ve bunlara bağlı alt tekkeler” yapılanması ile varlıklarını sürdürmektedir. Söz konusu ana ocakların her biri de farklı silsile ve “melâmetilik, halvetilik, abdalık, ahîlik ve üveysilik” gibi değişik tasavvufî gelenek mensubiyetine

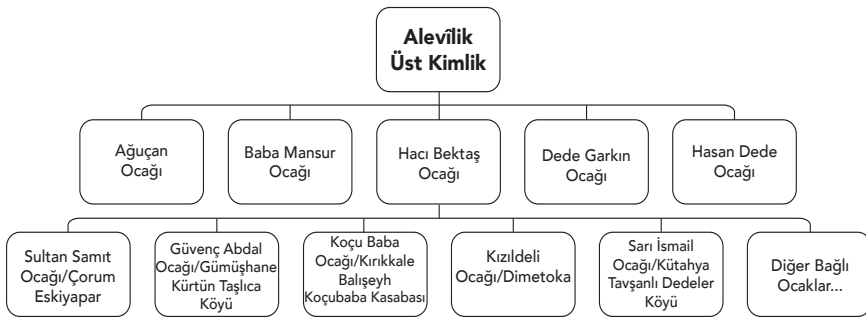
sahiptir. Dolayısıyla bu yapılanma ve farklılıkların, Alevilik hakkında yapılan çalışmalarda yaygın olarak kullanıldığı, ancak bunun Alevilik ve Bektâşiliği özdeşleştirdiği mi yoksa farklılaştırdığı mı net bir şekilde anlaşılmamaktadır. Alevilik-Bektâşilik, Alevilik/Bektâşilik ya da Alevilik ve Bektâşilik şeklindeki kullanımların da Alevî grupların fiili durumunu tam olarak ortaya koyma hususunda yeterli ve bütün grupları kapsayıcı olamadığını görülmektedir.

Günümüzde yukarıda işaret ettiğimiz Alevî ve Bektâşi kombinasyonlu kullanımlarda Bektâşi nitelendirmesiyle Hacı Bektâş Tekkesi bağlarına atfı yapılırken; Alevî kelimesiyle daha çok Erdebil Süfiyân Süreği mensuplarının (Kızılbaşlar)¹ ifadelendirilip şemsiye içerisine dahil edilme çabaları açıkça görülmektedir. Ancak bu durumda her iki ana gruba bağlı olmayan müstakil grupların da bu niteleme ile nitelenmeleri söz konusu olmaktadır. Bu çaba tarihimizde ve coğrafyamızda cereyan eden siyâsî, sosyal ve kültürel hadiselerin etkisiyle haklı olarak ortaya çıkmış olsa da, Alevilik şemsiyesi altında yer alan grupların fiili durumunun anlaşılması noktasında yeterli olmamaktadır. Osmanlı-Safevî mücadelesinde söz konusu grupların sergiledikleri siyâsî tavrın da bir nevi göstergesi olan ve aslında bağlı olunan ana tekke ve gelenek anlamında doğruluk payı da bulunan Alevilik-Bektâşilik ya da Alevilik ve Bektâşilik türünden kullanımlar, ana ocak ve buna bağlı alt ocaklar ve müstakil ocaklar hakkında bahsettiğimiz yapılanma ve bu grupların hem tasavvufî gelenek mensubiyetleri hem ocak mensubiyetleri hem de sahip olunan silsilelerdeki farklılıkları dikkate alındığında, günümüzdeki Alevî grupların mevcut durumlarını ortaya koyan bir nitelik taşımamaktadır. Burada önemle vurgulanmalıdır ki, kendilerine Alevî denilen grupların ortak özellikleri dikkate alındığında Bektâşilerin Babağan kolu hariç her birinin bir aşiret tarikatı mahiyetinde oldukları ve bu şekilde değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Nitekim, bildirinin sonucunda -boy, soy, aşiret yapısına değinilmese de- Alevilik denilen yapının bir tasavvuf anlayışı olduğu haklı ve yerinde olarak ifade edilmiştir. Bu itibarla, boy, soy, aşiret sistemine dayalı sosyal bir hayat süren ve dinî hayatlarını da bu yapıya uyarlanmış olan tasavvuf ve tarikat, hayatı kalıplarında şekillendirmiş bulunan gruplar için bir üst kimlik ya da ortak üst ad olan Alevilik kelimesinin, grupların ana tekke ve buna bağlı alt tekke ya da ocak sistemli yapılanmayı dikkate alan bir şekilde kullanılmasının Alevîlerin mevcut durumunu daha sağlıklı bir şekilde ortaya koyacağında şüphe yoktur. Bu bağlamda, sözgelimi, Bektâşi Alevîler, Erdebil Süfiyân Süreği Talibi (Kızılbaş) Alevîler ya da Dede Garkınlı Alevîler, Baba Mansurlu Alevîler, Tahtacı Alevîler, Hubyarlı Alevîler, Keçeci Babalı Alevîler şeklindeki bir kullanımın daha uygun olacağı kanaatimizi bu vesileyle bir daha zikretmek yerinde olacaktır.²

1 Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ensar Yay, İst., 2011, s. 757.

2 Daha detaylı değerlendirmeler için bkz.: Cenksu Üçer, *Alevilikte Musâhiblik*, Araştırma Yay., Ankara, 2011, s. 183-185.

Bu yapının daha net anlaşılması adına aşağıdaki tabloların paylaşılmasında fayda görülmektedir. İlk tablo, konu hakkında çalışmalar yapan Hamza Aksüt'ün değerlendirmelerine göre 5 ana ocak ve bunlara bağlı alt ocakları Hacı Bektaş Ocağı üzerinden göstermektedir.³ İkinci tablo ise, Aksüt'ün çalışmalarında “konumu belli olmayan ocak-larlardan” şeklinde değerlendirdiği Keçeci Baba Ocağını merkeze alarak; bu ocağın ayrı silsile, ayrı tasavvufi gelenek mensubiyeti –ki Keçeci Baba Ocağı Ahî geleneğinin temsilcilerindendir- ve bağlı alt ocaklara sahip olması nedeniyle ana ocak olarak de-ğerlendirdiğimiz ve bununla ana ocakları 5 ‘le sınırlandıramayacağı kanaatini dillen-dirdiğimiz bir yapıyı ortaya koymaktadır.⁴

Burada vurgulamamız gereken nokta, Alevi(gruplar)lik hakkında yapılacak her türlü çalışmanın sağlıklı olabilmesi için ana ocak ve alt ocak yapılanması ve bu yapılanmanın mutlaka farklı geleneklere dayandığının dikkate alınmasının gerektiridir. Bu noktada üzerinde ısrarla durulması gereken husus herhangi bir ocağın hassasiyetlerinin diğerlerinden farklı olabileceğinin mutlaka göz önünde bulundurulmasıdır.

3 Aksüt'ün çalışmalarında ortaya koyduğu ana ocaklar ve bağlı alt ocaklarla ilgili olarak bkz.: Hamza Aksüt, *Aleviler Türkiye-İran-İrak-Suriye-Bulgaristan*, Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 2009, 31-248

4 Üçer, *Müşâhiblik*, s. 175-189.

Her vesileyle vurgulamaya çalıştığımız bir hususu burada da zikretmek yerinde olacaktır. Geleneksel Alevilikle ilgili olarak üç ana karakter söz konusudur ve hangi alanda olursa olsun ve niteliği ne olursa olsun Alevilik hakkında yürütülen çalışmalarda bu üç ana unsurun mutlaka dikkate alınması gerekmektedir. Bunlardan ilki, geleneksel Alevilikte, Bektâşiliğin Babağan kolu hariç, ‘boy-soy-aşiret’ sistemine dayalı sosyal bir yapı bulunmaktadır. İkincisi bu sosyal yapıdaki gruplar uzun süre genel olarak göçebe ya da yarı göçebe bir hayat sürdürmüşlerdir, bütün telakkilerini ve uygulamalarını doğal olarak bu gerçekliğe göre şekillendirmişlerdir ve bunlarda çoğunlukla sözlü kültür hakimdir. Üçüncüsü ise dini ve sosyal hayatla ilgili telakkiler, uygulamalar ya da pratikler söz konusu sosyal yapıya uyarlanmış tasavvuf ve tarikat hayatı kalıplarında şekillendirilmiştir.

II. Çalışmalarda mutlaka göz önünde bulundurulması gereken bir diğer temel nokta, aslında bu farklı ocak yapılanmasında söz konusu olan “farklı silsile ve farklı tasavvufi ekol mensubiyeti” hususiyetlerinin eserlerde de söz konusu olacağıdır. Dolayısıyla ocaklar hakkında bahsettiğimiz aynı özellikler ve gösterilmesi gereken hassasiyet kaynaklar açısından da elzemdir. Buna göre, Alevi gruplar ve gelenek içerisinde kâleme alınan eserlerde, her bir gruba ait eserin söz konusu grubun hassasiyetlerini yansıtan bir özelliğe ve kendilerine ait bir ton, tını ya da renge sahip olacağı unutulmamalıdır. Aslında gelenek içerisindeki pratik durum bahsettiğimiz bu noktayı teyit eder bir mahiyettedir. Nitekim, hiçbir Bektaşî grup, söz gelimi Erdebil Sûfyân Süreği’ne mensup (Kızılbaş) gruplara ait herhangi bir Buyruğu okumaz ve ona göre âdâb ve erkân yürütmez. Bu, tasavvuftaki her ekolün kendi başvuru kaynağıyla amel etmesi ile ilgili de bir durumdur aslında. Nasıl ki, bir Kâdirî grup, Nakşî bir grubun erkân kaynağı ya da usulüne göre âdâb ve erkânını yürütmeyecekse, aynı durum Alevî denilen gruplar için de söz konusudur. Buna göre Alevî gruplar, kendi ocak gelenekleri içerisinde kâleme alınan erkânâ dair eserlerle âdâb ve erkânlarını yürütürler ve diğer Alevî gruplar ile diğer tasavvuf ekollerine ait âdâb ve erkân kitaplarıyla amel etmezler. Bu çerçevede özellikle vurgulamamız gereken husus İmam Cafer Buyruğu adlı kitabın Bektaşîlere ait bir erkân kitabı değil, Erdebil Sûfyân Süreğine (yani Kızılbaş) gruplara ait bir eser olduğudur. Hatta bu noktada şunu mutlaka vurgulamamız gerekmektedir. Her ocağın sahip olduğu farklı bir tını dolayısıyla aslında Erdebil Sûfyân Süreğine bağlı ocaklara ait İmam Cafer Buyrukları arasında dahi söz konusu mensubiyetten kaynaklı tını, ton ya da renk farklılığı olacağı gözden uzak tutulmamalıdır (2. sayfa/1. paragraf).

Burada aslında şu anda Aleviliğe nisbet edilen eserlerin ortak noktaları vurgusu yapılırken, bunların her birinin tasavvufi eserler olduğunu dikkate alarak diğer tasavvufi ekoller arasında yazılmış eserleri de göz önünde bulundurmanın yerinde olacağına işaret edilmelidir.

III. Yukarıda bahsettiğimiz hususa dikkat etmeden yapılan çalışmalar çok ciddi karışıklıklara ve buna bağlı olarak da ciddi hata ve yanlışlara neden olmaktadır. Bu bağlamda bildiri metninde “Bektaşiliğin Buyruğu olarak da adlandırılan Erkânnâme” (4/4) ifadesi ile kullanılan kaynak hakkında şu hususu paylaşmakta fayda vardır. Genelde Bektaşî geleneğe âdâb ve erkâna ait eserlerin Erkânnâme olarak isimlendirildiği doğrudur. Buna karşılık Erdebil Sûfiyân Süreği geleneğinde yazılmış eserler ise –yukarıda işaret ettiğimiz farklılıklarına rağmen- daha çok Buyruk olarak isimlendirilmiştir. Yazarların metinde kullanmış olduğu Erkânnâme adlı eser incelendiğinde muhteva olarak aslında bir Buyruk nüshası olduğu görülmektedir. Söz konusu eserin yayıma hazırlayanlarca bu ayırım ve hassasiyete dikkat etmeden isimlendirilmesinin, bir Buyruk nüshasının Bektaşî geleneğe ait bir esermiş gibi algılanmasına yol açtığı anlaşılmaktadır. Nitekim eseri yayıma hazırlayanın Giriş’te eser hakkında verdiği bilgiye bakıldığında söz konusu bu yanlış isimlendirmenin yayımcı ya da yayıma hazırlayanlardan kaynaklandığı açıkça görülmektedir. Zira söz konusu bilgilendirmeye göz gezdirildiğinde bu eser, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümünde 24 numarayla kayıtlıdır ve oradaki ismi Tasavvuf Risalesi’dir (s. 13). Orijinalinde Tasavvuf Risalesi ismini taşıyan bir yazma eserin, yayıma hazırlayanlarca Erkânnâme olarak isimlendirilmesi, aslında Erdebil Sûfiyân Süreği geleneği içerisinde değerlendirilecek bir muhtevaya sahip olan eserin, yanlış bir şekilde Bektaşî geleneğe nispet edilmesine neden olmuştur.

Söz konusu bu durumun bir takım yanlış atıflara da neden olduğu görülmektedir. Zira, bildirinin siyak-sibakı takip edildiğinde Hacı Bektaş Veli’den bahsedilen bir bölümde Erkânnâme’den alıntı yapıp “Alevî Bektaşî geleneğinde önemli bir sembol olan on iki imgesini kullanması dikkat çekici bir simgelem örneğidir.” (8/4) ifadeleriyle Oniki İmam’a işaret edildiği vurgulanmaktadır. Halbuki bildiride işaret edildiği şekliyle Hacı Bektaş Veli’nin eserlerinde Oniki İmam’a atıf yapılmaz.⁵ Çünkü şu andaki kayıtlara göre Oniki İmam motifinin Anadolu’daki gruplara girişi XVI. yy.dan sonradır ve bu öncelikle Şah İsmail’in Oniki İmamcı Şiîliği benimseyip bu çerçevedeki tasarruflarının etkisiyle Erdebil Sufiyân Süreği’ne bağlı olan gruplarda gerçekleşmiş, daha sonra diğer gruplarda da bazı etkileri görülmüştür.⁶ Nitekim bu durum bildiri sahiplerinin bildiride

5 Nitekim Hacı Bektaş Veli’de Oniki İmam anlayışı bulunmadığı gibi Oniki İmamcılıkla bağlantılı olarak oluşturulan tevellâ ve teberrâ anlayışları da bulunmamaktadır. Bkz.: Esad Coşan, *Hacı Bektaş-ı Veli Makâlât*, Seha Neşriyat, Ank., ty. s. XXXVII.

6 Ancak burada kuvvetle vurgulanmalıdır ki, Alevî denilen gruplar Oniki İmamcı Şiîlikten aldığı esasları; ya bunları aslı mahiyetlerinden çıkartarak, ya içini büyük ölçüde boşaltarak ya da Alevîliğin ana karakteri olan tasavvuf hayatı kalıplarına adapte ederek almıştır. İlyas Üzümlü, “Alevilerin Caferî Mezhebine Mensubiyetinin Arka Planı Alevilik-Caferilik İlişkisi veya İlişkisizliği” *İslâmiyât*, VI (3), 2003, Ankara, s. 127-150; Cenksu Üçer “Aleviliğin Neliği ve Şiîlik (Caferilik) ile İlişkisinin Çerçevesi” *Marîfe Dergisi*, 8 (3), Konya, 2008, s. 205-238. Söz konusu unsurların XVI. yy.dan sonra bu gruplarda görüldüğü hakkında bkz.: İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyandılar Alevilik-Bektaşilik*

Hacı Bektâş Veli'ye ait eserler arasından kaynak olarak kullanmış oldukları Besmele Şerhi ve Makâlât adlı eserlere bakıldığında da çok açık bir şekilde görülmektedir. Bu iki eserde de Oniki İmam'a dair bir atfın bulunmayışı konuyu açıkça teyit etmektedir.

Ancak bu örnek, bir eserin yanlış isimlendirilesinden kaynaklı yanlış algı ve konumlandırmaların, tarihî gerçeklere uymayan bazı yanlış algı ve anlamlandırmalara yol açacağını göstermesi açısından üzerinde önemle durulması gereken bir örnektir. Buna göre, sağlıklı sonuç ve değerlendirmeler için her bir eserin hangi gelenek içerisinde ve ne zaman kâleme alındığının mutlaka dikkate alınması gereğinin önemi açıkça görülmektedir.

IV- Bildiride yer alan “Alevîğin bir nevi yaygın eğitim kurumu olduğu” (2/3) ifadesini vesile kılarak şu hususa işaret etmekte fayda vardır. Her çalışmada, şu anda kendilerine Alevî denilen grupların her birinin tasavvuf hayatına göre şekillenmiş topluluklar olduğu gerçeğini merkeze alarak ifadeleri kullanmak ve mukayeseleri yapmak sağlıklı sonuçlar için kaçınılmazdır. Diğer türlü, sanki Alevilik denilen yapının sözü konusu bu tasavvufî gelenek dışında kendine özgü bir şeymiş gibi algılanmasına neden olmaktadır. Bu hususu bildiride işlenen “eline-diline beline sahip olma” ve “dört kapı kırk makam” prensipleri üzerinden de örneklemek mümkündür. Buna göre “eline, diline, beline sahip olma” prensibinin (3/4) “Edeb yâ Hû” kalıbıyla bütün tasavvuf ekollerinin ortak prensibi olduğu gözden uzak tutulmamalı, aslında tasavvufa ait ortak kavram ve değerlerin sadece Alevî (ya da Bektâşî) gruplara aitmiş gibi algılanmasına sebebiyet verebilecek ifadelerden kaçınılmalı ya da ifadeler bu hassasiyet gözetilerek kullanılmalıdır.

Nitekim metinde Hacı Bektâş Veli'nin sistemleştirdiği ifade edilen “Dört kapı kırk makam” anlayışı (4/3) Anadolu'daki Yesevî gelenekli bütün tasavvuf ekollerinin ortak noktalarından biridir ki genelde hepsi Ahmed Yesevî'nin Fakr-nâmesi'ne dayanır.⁷

V- Aslında makalede “Alevilikteki tevellâ ve teberrâ” anlayışının, “bireylerin bir topluluk olarak birbirlerini gözetmesi, kollaması, yanlışlarını düzeltmesi, maddi ve manevi ihtiyaçların toplum içinde karşılanması olgusu” şeklinde değerlendirilmesi (2/4), nisbeten doğru olmakla birlikte, gelenekte tevellâ ve teberrânın; Alevîyi sevmek, Alevî olmayana benzememek anlamında kuvvetli bir vurguya sahip olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Bu durum bize, kavramların her gelenek içerisinde farklı anlam çerçevesine sahip olabileceğini gösteren önemli bir veri sunmaktadır. Nitekim tevellâ ve

Araştırmaları, çev.: Turan Alptekin, Cem Yay, İst., 1994, s. 133-134; Ahmet Yaşar Ocak; “Babailer İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslâm Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış”, *Belleken*, c. LXIV, S. 239, Ank., 2000, s. 148-149.

7 Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektâş Veli ve Makâlât*, Akçağ Yay., Ank., 2002, s. 45-47; Cenksu Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, Ankara Okulu Yay., 2010, Ankara, s. 343-347.

teberrânın tasavvufta genelde “Allah’a ulaştıracak şeylere sevgi besleyip dört elle sarılmak, uzaklaştıracak şeylerden de uzak durmak” anlamına geldiği malumdur. Alevilikteki söz konusu içeriklendirmenin ya da bir nevi anlam kaymasının şekillenmesinde Şah İsmail-Yavuz dönemi mücadelesinin son derece etkili olduğu değerlendirilmektedir.

VI. Pek çok araştırmada ve bu çalışmada (2/4) yapıldığı üzere Alevî grupları Sünnilik denilen yapıyla kıyaslamak, işin çerçevesini kaçırmaya neden olmaktadır. Alevilik hakkında bahsedilen ve aslında bildiride de işaret edilen temel hususiyetler dikkate alındığında, ülkemizde sıkça dillendirilen Alevilik ile Sünnilik kıyaslamasına dayalı kullanımın, yani “Alevilik-Sünnilik” ifadesinin doğru bir kullanım olmadığı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu konuda işaret edilmesi gereken nokta, eğer Alevilik ve Sünnilik hakkında bir kıyaslama yapılması gerekiyorsa, bu ancak Alevî gruplar ile kendileri de Alevî gruplar gibi tasavvuf hayatını kabul edip sürdüren ya da gereklerini yerine getiren Sünnî tasavvuf ekollerine mensup olanlar arasında yapılmalıdır ki, bir anlam ifade etsin. Gerçekten de Alevî grupların yukarıda işaret edilen tasavvuf ve tarikat hayatı sürdüren gruplar oldukları hususu dikkate alındığında bu durum zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak ne ülkemizde ne de dışarıda bu hassasiyete yeterince özen gösterilmediği ve uluorta ve kolayca Alevî-Sünnî (yanlış) kıyasının yaygın bir şekilde yapıldığı görülmektedir.

VII. Bildiride, “bugün itibariyle bu verilerden nasıl yararlanılabileceğine dair bir öneri ya da yararlanılıp-yararlanılamayacağına dair bir kanaat” beklentisinin karşılanmadığı görülmektedir. Sempozyumun konusu ve amacı ile Diyanet İşleri Başkanlığının hizmet alanı dikkate alındığında tebliğde Alevî gruplardaki ve belki de tasavvuftaki insan yetiştirme modellerinin ve (şayet varsa) uygulamalarının, bugünün insanı için neler söylediğini ya da söyleyebileceğinin veya bu uygulamaların bugün için pratik değerine ve nasıl uygulanabileceğine dair değerlendirmelerin somut şekilde ortaya konulması arzu edilir bir durumdur. Bunun için de insan yetiştirme modelleri açısından yapılan uygulamaların neler olduğunun ortaya konularak, bunların günümüz toplumuna teşmil edilmesi potansiyelinin olup olmadığının değerlendirilmesi faydalı olacaktır.

Bu kanaat ve değerlendirmelerimle birlikte, başta tebliğci hocalarım olmak üzere bu organizasyonun her aşamasında katkı sağlayan bütün herkese teşekkürlerimi arz ediyorum, tekrar hepinize selam ve saygılar sunuyorum.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Cenksu Bey’e ve diğer müzakereci arkadaşlara, tebliğci arkadaşlarımıza çok çok teşekkür ediyorum.

İsa Bey bir cümle söylemek istiyor.

Prof. Dr. İsa Çelik- Saygıdeğer hazirun; Ahmet Seyhan hocamız insan-ı kâmilî eleştirirken Abdalbaki Gölpinarlı hocamızı örnek verdi.

Tasavvuf felsefesi gerçek felsefedir. İbn-i Arabî, Hazret-i Mevlana, Abdürrezzak Kaşanî zihin jimnastiği yaparak felsefe oluşturmamışlar, bizzat yaşamışlar, ruhi tecrübeleriyle bu kanaate varmışlardır.

Abdalbaki Gölpinarlı ilim adamıdır eyvallah, ancak şaribül leyl vennahar'dır, bir.

İki, İbn-i Arabî düşmanıdır. Hatta Bursalı İsmail Hakkı Hazretleri için aynen şu cümlesi vardır: “Tam bir tarikat yobazı olan İsmail Hakkı Bursevî Mesnevî'nin 18 beytini şerh etmiştir ki, kendisine mesnevi şarihi denilsin.”

O, tam bir tarikat yobazı değil tam bir tarikat mürşididir, 100 kadar eseri vardır. Böyle insanlarla oluşturulan bir felsefe, bir insan-ı kâmil felsefesi bizzat tecrübe edilmiştir.

Teşekkür ediyorum.

OTURUM BAŞKANI- Evet, teşekkür ederiz.

Hem müzakereci arkadaşlarımıza hem tebliğci arkadaşlarıma teşekkür ediyorum. Müzakerecilerimizi de yerlerine aldıktan sonra kapanış oturumunu da yapmak durumundayız. O yüzden acele ediyorum.

DEĞERLENDİRME OTURUMU

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ

Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

20.04.2014
PAZAR

OTURUM BAŞKANI- Değerlendirme oturumu için Prof. Dr. Raşit Küçük hocamızı, Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal hocamızı ve Dr. Yaşar Yiğit hocamızı buraya davet ediyorum. Kapanışı da tamamlayıp bugün bu şeyi noktalayalım istiyorum.

Buyurun.

Prof. Dr. Raşit KÜÇÜK

Emekli Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı

Değerli arkadaşlarım, Diyanet İşleri Başkanlığı Kutlu Doğum haftaları başta olmak üzere Türkiye'nin ilmî birikimini her vesile ile değerlendirmeyi kendisi için bir hedef ittihaz etmiş bulunuyor.

Onun için çeşitli vesilelerle çeşitli konularda, ama öncelikle kendi hizmet alanını hedef alan sempozyumlar, seminerler düzenliyor, hizmet içi eğitim seminerleri yapıyor ve çalıştaylar gerçekleştiriyor. İlahiyat fakültelerinin birikimlerinden de, Türkiye'deki üniversitelerin birikimlerinden de çok istifade ediyor.

Şahsen bendeniz Din İşleri Yüksek Kurulunda bulunduğum süre içinde –ki arkadaşım İsmail Hakkı Ünal Bey de aynı Kurulda görev yapıyor– sadece ilahiyat fakültelerinin öğretim üyelerinden değil, Türkiye'nin çeşitli fakültelerindeki öğretim üyelerinden de azami derecede istifade etmiş bulunduk. Özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulunun dört senede bir yaptığı şuralarda sadece Türkiye'nin birikimini değil, yurtdışındaki üniversitelerin de birikimini dikkate aldık.

Diyanet aslında bir istihdam kurumu.

Elemanları yetiştirme öğretim kurumlarımıza düşen bir görev, ama bilgiyi üreten bu öğretim kurumlarının yetiştirdiği elemanlar yeterli olmadığı için Diyanet İşleri Başkanlığı bunu itmam etmek üzere çeşitli faaliyetler yapıyor.

Değerli arkadaşlarım; bu insan yetiştirme düzenimiz konusu 8 oturumda gerçekleşen sempozyumda bence çok faydalı şeylere vesile oldu. Şunu ifade etmek isterim ki, bu konuşulan konuların belki her birinde yeni sempozyumlara, seminerlere, çalıştaylara ihtiyaç olduğu kanaatindeyim. Bu vesileyle belirteyim ki, konuşmacı arkadaşımızın veya bu konularla ilgilenen arkadaşımızın bu yöndeki düşüncelerini yazarak ilim dünyasına sunmalarının çok önemli olduğuna inanıyorum.

İnsan yetiştirme düzenimiz sadece diyani alanla sınırlanamaz. Bir defa Müslüman insan, İslam insanı nasıl olmalı konusu Türkiye'nin genelini ve temelini ilgilendiren bir konudur. Onun için daha ana kucağından başlamak üzere ilköğretim öncesi eğitimi de hesaba katarak ilköğretimde, orta ve lise öğretiminde, üniversitede ve hayatta bunu nasıl gerçekleştireceğiz bunlar üzerinde çokça çalışmamız gerektiği kanaatindeyim.

Burada çeşitli açılardan mezheplerin, tarikatların, meşreplerin tasavvuf konularının bilgi alanımıza dâhil edilmesini önemsiyorum. Çünkü bunlar hem tarihî bir gerçeklik hem insani bir gerçekliktir. O bakımdan konuşan arkadaşımızın birtakım şeylerine katılmayabiliriz, ama doğruyu yakalamak için bunların sürekli gündemimizde olması icap ediyor.

Diğer taraftan yine birçok arkadaşımızın işaret ettiği modernitenin ve post-modern dönemin dikkate alınması kaçınılmaz bir zarurettir. Çünkü bunlar hayatımızın birer gerçeği olarak karşımızdadır. Popüler kültürden bigâne olunamayacağına göre, bundan istifade yolunu aramak önem arz etmektedir. Onun için bunların her biri üzerinde hem bilim adamı, ilim adamı olarak hem Diyanet insanı olarak hem de sorumluluk taşıyan Müslümanlar olarak düşünme, yeni fikirler üretme ve toplumla bunları paylaşmak gibi bir sorumluluk taşıdığımızı ifade etmek istiyorum.

Çok dar bir zaman olduğunu ifade etti Sayın Başkan, onun için bu tespitlerle yetinmek istiyorum. Çok teşekkür ediyorum.

OTURUM BAŞKANI- Evet, engin tecrübesiyle her zaman bize yol gösteren Raşit hocamız gerçekten bu değerlendirmeleriyle de hayrî'l kelâmî ma galle ve delle yani hem edibane hem fasihane özetledi, eksik olmasınlar.

Çok teşekkür ediyoruz.

Şimdi sözü değerli dostumuz Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal hocamıza veriyoruz.

Hocam buyurunuz.

Prof. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı

Teşekkür ediyorum Sayın Başkan.

Değerli katılımcılar; hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Üç gündür devam eden bu sempozyumda insan yetiştirme sistemimizin veya düzenimizin nasıl olması gerektiği konusunda çok çeşitli tebliğler sunuldu, müzakereler yapıldı.

Burada şöyle bir şey ortaya çıkıyor: Hepimiz Müslüman'ız, aynı Allah'a inanıyoruz, aynı peygambere inanıyoruz, aynı kibleye yöneliyoruz. Buna karşın nedense değişik gruplarda, değişik mezheplerde yetişen insanlarımız birbirlerine şüpheyle bakıyorlar, birbirlerini beğenmiyorlar, birbirlerine güvenmiyorlar. Hatta daha ileri noktada da İslam dünyasını da dikkate alırsak birbirlerini tekfire kadar da gidiyorlar.

Demek ki burada ciddi bir problem var. Biz Müslümanlar, hadi detayları bırakalım, asgari müştereklerde niçin buluşamıyoruz? Sadece Allah'a, peygambere imanda değil, asgari müştereklerde, insan olmada, niçin buluşamıyoruz? Burası çok önemli.

Kur'an-ı Kerim'e baktığımız zaman orada sayılan, bir müminde olması gereken Cenab-ı Hakk'ın istediği güzel hasletleri sıralayalım, onlarca haslet ortaya koyabiliriz değil mi? Allah'ın buyrukları, bizden istedikleri ve yasakladıkları var. Onları da karşısına koysak onlar da belli. Onu uygulayan, bize gösteren, örnek olan bir Peygamberimiz var ve onun da sünneti, hayatı ortada. Bilinmeyen bir şahsiyet değil, onu da biliyoruz, fakat bu noktada nasıl oluyor da bu kadar farklı düşünceler ve farklı yaklaşımlar içinde olabiliyoruz?

İnsan olma noktasındaki asgari müşterekler derken onu kastediyorum. Mesela, birbirimize güvenmemiz, birbirimize saygı göstermemiz, birbirimize anlayışla davranmamız, birbirimizi kardeş bilmemiz gerekiyor. Bunların hepsi hem dinin hem de insan olmanın asgari gerekleridir.

Ben diyorum ki Kur'an-ı Kerim'i, o ilkeleri esas alsak sadece müminler için değil, bütün insanlık için de iyi insan olmanın özelliklerini orada bulabiliriz.

Müslüman olmak istemeyen insan düşünsün, diyelim ki Allah'a iman kısmını bir tarafa bıraksın, ibadetleri de bir tarafa bıraksın, diğer unsurları almış olsun. İyi insan olma özelliklerini taşıma noktasında diğer unsurları bile ele alsın ve Müslüman olmasa bile, o benimsediği unsurlarla iyi bir insan olabilir toplumda. Belki bizim istediğimiz düzeyde Müslüman olmaz, ama iyi bir insan olabilir.

Kur'an'da bunların hepsi mevcut, Peygamberimizin sünnetinde de bunlar mevcut.

Bizim tarihi geçmişimizde de güzel örneklerimiz var. Hocamız da işaret ettiler. Bu konuda tasavvuftan faydalanabiliriz. Bir sistem olarak bütünüyle benimsemeyebiliriz, bütün olarak alıpta adapte edemeyebiliriz. O sistem içinde yürümek isteyen ayrıca yürürebilir. Orada iyi şeyler varsa onu alıp buraya koyalım.

Günümüzdeki modern bilimlerden olan psikolojiden, –eğitimden bu ilim disiplinleri o kadar çok dallandı budaklandı ki– beşeri bilimlerin insan yetiştirme prensiplerinden istifade etmek zorundayız.

Şunu demek istiyorum: Eklektik bir şey yapmak durumundayız. Nerede iyi varsa alacağız, zararlı, faydalı olmayan bir şey varsa onu da bir tarafa bırakacağız ve geleneğin içinden olsun günümüzden olsun hepsini bir araya getirip hakikaten huzurlu bir toplum içerisinde yaşamının yolunu bulacağız.

İnancımız bir, kitabımız, peygamberimiz, her şeyimiz bir, ama nedense yollar farklı farklı, bakışlar farklı farklı. Bunu gidermek zorundayız. Bu asgari müştereklerimizi tespit etmeliyiz. Hepimiz hangi düşünce, meşrepte, mezhepte olursak olalım, ama iyi insan olarak yaşamak mecburiyetindeyiz.

Kur'an-ı Kerim'de biliyorsunuz Allah'ın dostlarının tarifi yapılır: "E lâ inne evliya allahi lâ havfün aleyhim ve lâhum yahzenûn."

Peki, kim bu Allah'ın evliyası, dostu? "Ellezine amenu ve kânu yettekûn."

Tarifi yapmış Cenab-ı Hak; iman edenler ve muttaki olanlar.

Bunu sağlayabiliyorsak işte iyi insanız, iyi müminiz demektir. İnşallah Cenab-ı Hak bizlere bunu gerçekleştirmeyi müyesser kılar.

Hepinize saygılar sunuyorum.

OTURUM BAŞKANI- Evet, İsmail Hakkı Bey’e teşekkür ediyoruz. Gerçekten çok somut şeyler söyledi. İttifak noktalarımızın artırılması ve bunun için asgari müştereklerin ortaya çıkması noktasında çalışmalar yapılması gerekiyor.

Bizim en büyük problemlerimizden birisi belki bugün dezenformasyondur. Hepimizin birbirlerimizle ilgili duyduklarımızda bu olabilir. Hele şimdi sosyal medya diye bir şey var. Sosyal medyadaki bilgi kirliliği, insanların birbirlerine isnatları, grupların birbirlerine isnatları gerçekten kafaları çok karıştırıyor. Dolayısıyla öncelikle samimiyet ve güven ortamını oluşturmalıyız. Samimiyet sevgiyi ve saygıyı da beraberinde getiriyor zaten.

Hemen Yaşar Bey’e sözü veriyorum.

Yaşar Bey buyurun.

Dr. Yaşar YİĞİT

Diyanet İşleri Başkanlığı, Din Hizmetleri Genel Müdürü

Ben de bütün katılımcılar gibi zaman konusunu iyi kullanmaya çalışacağım, ama ne hikmetse bu konularda, bu sempozyumlarda hemen herkesin müşteki olduğu husus zamandır.

Kutlu Doğum çeyrek asırdır ülkemizde kutlanıyor. 1989 yılından bugüne değin gerçekten dini, kültürel, sosyal birçok etkinlikler bu bağlamda kamuoyuyla paylaşıyor, bu çerçevede birçok faaliyetler yapılıyor.

Tabii, bizim kamuoyuna yönelik yapmış olduğumuz programlarda özellikle halka yönelik programlarda duygu boyutu ön plana çıkıyor. Dolayısıyla Kutlu Doğum bir yönüyle bir mekteptir. Başlangıçta da ifade edildiği gibi bir siret, sünnet mektebi.

Bu mektebin müdavimleri, talebeleri bir yönüyle. Ben şunu ifade etmek isterim: Diyanet İşleri Başkanlığı bir yönüyle akademi, bir yönüyle de halkımızdır. Halkı duygu boyutuyla konferanslarla hocalarımız bir şekilde besliyorlar, ancak hemen hepimiz kabul ediyoruz ki duygu yeterli değil. Bunun aynı zamanda bilgiyle desteklenmesi, bilgiyle zemin bulması önemli bir unsur olduğunu ifade etmek isterim.

Kutlu Doğumlar hakikaten Diyanet İşleri Başkanlığının ve özellikle ilahiyat camiasının, ilahiyat fakültesindeki hocalarımızı ya da akademik dünyayı birbiriyle kaynaştırdı. Bizim özellikle Diyanet İşleri Başkanlığında pratikle uğraşmamız, birçok iş ve işlemlerle uğraşmamız neticesinde özellikle bilgi boyutumuz güncelliğini kaybediyor ya da örseleniyor. Bu noktada bir anlamda akademi ya da ilahiyat fakültelerimiz, hocalarımız bu noktada bizleri desteklemiş oluyorlar.

Diğer taraftan ilahiyat fakültelerindeki ya da akademilerdeki hocalarımız da üretmiş oldukları bilgilerin rasyonel hayatla, gerçeklikle ne derece örtüşüp örtüşmediğini test etme imkânını yakalamış oluyorlar. Bu açılardan baktığımız zaman hakikaten Kutlu Doğum Haftası hemen hepimiz, her birimiz için bir mektep niteliğindedir.

Tabii ki konu insan olunca, halife varlık olunca, onun eğitimi olunca hemen hepimizin dağarcığında bu konuya dair bir fikir söz konusu olabilir. Yüce Yaratıcının başlangıçta Âdem'e esmayı öğretmesi bir eğitim sürecinin başlaması olarak telakki edilebilir.

Tarihsel sürece bakıldığında insanın eğitimi noktasında birçok akımların, birçok sistemlerin olduğunu hemen hepimiz biliyoruz. Bugün bizim özlediğimiz, beklediğimiz, insan-ı kâmil olarak telakki edilen bazı disiplinlerdeki insan profilinin ya da insan prototipinin çıkması noktasında bu tebliğlerin, bu müzakerelerin katkı sağlayacağını ümit ediyorum.

Üç gündür bizi burada misafir eden çok kıymetli müftümüze huzurlarınızda teşekkür etmek istiyorum.

Ayrıca bu salonu dolduran gerek görevlilerimiz gerekse Erzurumlu kardeşlerimizi de tebrik ediyorum. Bugüne kadar yapmış olduğumuz sempozyumların en canlısını, katılım açısından en fazla olanını burada görmek bizi gerçekten mutlu etti.

Ayrıca Kutlu Doğumlardaki bu sempozyumlar bir arşiv, bir koleksiyon ortaya çıkarıyor. Şu ana kadar 20 civarında eser ortaya çıktı. Bunlar süreç içerisinde bir literatür teşkil edecektir.

Ben tekrar bize katkı sağlayan hocalarımıza, kardeşlerimize çok teşekkür ediyorum. Hepinize saygılar sunuyorum.

OTURUM BAŞKANI- Evet, Yaşar hocamıza da teşekkür ediyoruz.

İyi insan, kâmil insan, yetişmiş insan arama derdi her dönemde olmuş. Meşhur Diyojen'in gündüz vakti eline lambayı alıp sokakta dolaşması ve arkasından "hayırdır ne yapıyorsun?" diye soranlara da, "Adam arıyorum, adam!" diye cevap vermesi aslında bu arayışın tarihî süreçte de devam edegelen bir husus olduğunu gösteriyor.

Elbette yetişmiş insan, kâmil insan ana gayedir; ufuk gayedir ama o hedefin peşinde koşmak, ona ulaşmaya çalışmak da elbette insan olarak bizlerin görevidir. Elbette kurum olarak Diyanet İşleri Başkanlığımızın da görevidir. Bu bakımdan Diyanet İşleri Başkanlığımız bu sene önemli bir iş yaptı. Belki bu biraz kendi iradesi dışında oldu, ama hem sempozyumun konusunu ayrı bir konu olarak belirledi hem de genel manadaki temasını farklı bir konu olarak belirledi.

Biliyorsunuz sempozyumumuzun konusu "İnsan Yetiştirme Düzenimiz ve Hazret-i Peygamber" oldu. Öbürü ise "Hazret-i Peygamber Din ve Samimiyet" şeklinde oluştu.

Birisi meydanlarda, konferans salonlarında, stadyumlarda bizim gönül dünyamızı coşturacak duygularla yoğruldu. Bugün ve üç günden beri devam eden bu salonda da gerçekten çok değerli bilgiler elde ettik. Yetişmiş insan, kaliteli insan ve insan yetiştirme düzenimizdeki problemlerimizle ilgili bilgiler elde ettik. Bunun da çok anlamlı ve önemli olduğunu düşünüyorum.

Herhalde insanın en büyük problemi şu manzumedeki ifadesiyle cevap buluyor:

Tasavvuf küllü yakmaktır vücudu nar-ı lâ ile

Tasavvuf nur-u “illa” ile insan olmaya derler.

La ilahe illallah içerisinde bizim hayatımızdaki mihver düşünce var. Bizim önem vereceğimiz şeyler nelerdir, peşinden koşacağımız şey nedir? Aslında Allah Teâlâ tevhit kelimesiyle bunu önümüze koymuş.

Gönül erbabı da bu manada sözleriyle bunu gündemimize koymuşlar. Önemli olan bizim birbirimize gönlümüzü açmamız, gönülleri buluşturmamızdır.

Hamdolsun Diyanet İşleri Başkanlığımız Kutlu Doğumlarla ve diğer etkinlikleriyle bu manada halkımızı, insanları buluşturuyor, kaynaştırıyor.

Sayın Diyanet İşleri Başkanımız Mehmet Görmez Bey, sabahleyin görüştük, bu kapanış oturumunda bulunmayı çok arzu ediyordu, ama programı gereği biraz erken ayrılmak zorunda kaldı. Erzurum'daki bu güzel hüsnükabule son derece müteşekkir olduğunu benden söylememi istedi. “Kapanış oturumunda, hocam lütfen hem selamlarımı hem teşekkürlerimi Erzurumlu dostlarıma ifade etmenizi istirham ediyorum.” dedi. Ben hem onun selamlarını hem teşekkürlerini de ifade etmiş olayım değerli arkadaşlar.

İnşallah bundan sonraki programlarımızda daha güzel, daha farklı ortamlarda bir araya geliriz. Önemli olan gönüllerimizi buluşturmak ve kaynaşmaktır. İsmail Hakkı Bey'in söylediği gibi, asgari müştereklerimizi çoğaltıp ülkemizdeki 77 milyon insanımızla, İslam dünyasındaki 1 buçuk milyar insanımızla asgari müşterekte nasıl buluşabiliriz, bunun yolunu bulmaya çalışmaktır. Bu da biraz kendi nefsimizden geçmek, kendi enemizi, egomuzu aşağıya çekmekten geçiyor sanki. O manada biraz daha adam olmaya, biraz daha yeni şeylerle kendimizi inşa etmeye ihtiyacımız olduğunu düşünüyorum.

Ben de sözlerimi hitama erdirirken bu programın burada gerçekleştirilmesini sağlayan Erzurum Müftümüne teşekkür ediyorum ve onu da bir teşekkür konuşması yapmak üzere kürsüye davet ediyorum.

Hasan Çınar (Erzurum İl Müftüsü)- Bismillahirrahmanirrahim.

Ben de Erzurum’umuzda bir hafta boyunca Peygamber-i Zîşan sevgi ve coşkusunu estiren Diyanet İşleri Başkanımıza, Yardımcısına, bütün çalışanlarına, Genel Müdürümüze, Daire Başkanımıza ve diğer görevli arkadaşlara teşekkür ediyorum.

Bu üç gün boyunca Müftülük olarak bizimle beraber bu organizasyonda görev alan yardımcılara, müdürlerime, en aşağıdaki çalışandan en üstüne kadar hepsine teşekkür ediyorum.

Değerli hocalarım şu cümleyi de söylemek istiyorum: 20 ilçe müftüsüyle, vaizlerimizle beraber sizi dinleyen bir kitle vardı burada. Tabii ki halkımızda vardı. İlahiyat fakültesi dekanına teşekkür ediyorum. Fakülteden öğrencileriyle katılıma katkı yaptılar. Yüksek İhtisas Merkezinde bir hafta sonra vaiz olacak olan arkadaşlarımızla beraber, din görevlilerimizle beraber sizleri takip ettik.

Allah hepinizden razı olsun, sağ olun, var olun.

OTURUM BAŞKANI- Evet, programımızı böylece kapatıyoruz.

Hepinizi Allah’a emanet ediyoruz.

Teşekkür ediyoruz.